זאַבלודאָוע

יזפור־בוך

זאַבלודאָווע

יזכור־בוך

די געשיכטע פון דער יידישער קהילה זאַבלודאָווע

פון איר בראשית ביז איר פארטיליקונג

דורך די נאצישע רוצחים

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

ארויסגעגעבן פון דעם יזכור־בוך־קאָמיטעט צום צוואַנציקסטן יאָרטאָג

פון די ערשטע יידישע קרבנות פון חורבן־זאַבלודאָווע

יולי 1941 — יולי 1961

בוענאָס־איירעס תשכ"א — 1961

רעדאַקציע און קאָמיטעט פון יזכור־בוך

רעדאַקציע־קאָלעגיע:

שמואל צעסלער, יוסף רעזניק, יצחק צעסלער

רעדאַקציאָנעלע קאָנסולטאַציע:

מרדכי וו. בערנשטיין

קאָמיטעט:

אליהו גלעערשטיין (תל־אביב) — ערן־פּאָרזיצער

שמואל צעסלער — פּאָרזיצער
יוסף רעזניק — וויצע־פּאָרזיצער
יצחק צעסלער — סעקרעטאַר
זלמן רעזניק — פּראָ־סעקרעטאַר
חיים יאַכנוק — קאַסיר
אברהם ראָפּע — פּראָ־קאַסיר

מיטגלידער:

דוד זאַבלודאָווסקי
שעפּסל בערעסלאַווסקי
אברהם רעזניק
שמואל שערמאַן
משה צעסלער
חיים שלעסער
אברהם קאַשטאַן
גדליה בעזרוק
אברהם שעפּס
אברהם לאַפּעטשיי

סוב־קאָמיטעט אין מדינת ישראל:

מיכאל ליפשיץ (בן בנימין שרגא), אַבישי דאָלינסקי, שמואל (מוליע) בערנשטיין

זאַבלודאַווע

יזכור־בוך

מאפע פון זאבלודאוועֿ ביי ביאליסטאק מיט די שכנותדיקע יידישע שטעטלעך, וואס זענען אלע דורך די נאצים אומגעבראכט געווארן. — געצייכנט פון שלום וואסילעווסקי.

זאַבלודאָוו

יזכור־בוך

אינהאלט

הקדמה — — —

י. צ—ר — זאַבלודאָווער וואָלקעריין — — —

4) זאַבלודאָווער לאַנדסלייט אין דער וועלט

אין נאָרד־אַמעריקע — — —

מאַפּעס און קונסט-צייכענונגען

מאַפּע פון זאַבלודאָווע און אומגעגנט — צייכענונג פון **שלום וואַסילעווסקי** — 2
זאַבלודאָווער שול אין פלאַמען — צייכענונג פון **בען** — — — — — — — — — 3
זאַבלודאָווער היסטאָרישע שול — טינט-צייכענונג פון **יצחק צעסלער** — — — 18
זאַבלודאָווער שול — קונסט-צייכענונג פון **אהרן גודלמאַן** — — — — — — — 117
א לוויה אָרום דער זאַבלודאָווער שול — צייכענונג פון **א. גודלמאַן** — — — — 146
5 צייכענונגען פון **בען**:
פאַרזאַרגטער ייד; בענם פאַטער שלמה-יעקב ז"ל; שמואל צעסלער; א
ייד א למדן; אן אלטער ייד — — — — — — — — — — — — — — 232-321
א חופה ביי דער שול — צייכענונג פון **א. גודלמאַן** — — — — — — — — — 273
די חופה — קופערשטיך פון **אריה מערזער** — — — — — — — — — — — — 273
דאָס נישט-דערהערטע געשריי — צייכענונג פון **בען** — — — — — — — — — 358
טאָפּאָגראַפישער פּלאַן פון זאַבלודאָווע און אָרט פון געטאָ — סכעמע געצייכנט
פון **יצחק צעסלער** — — — — — — — — — — — — — — — — 261-260

הקדמה

צוויי וויכטיקע סיבות האָבן אונדז באַווויגן אַרויסצוגעבן דעם י ז כ ו ר־ב ו ך לזכרון אונדזער פאַרשניטענער חיימשטאָט ז א ב ל ו ד א ָ ו ו ע . איינע אַ סענטימענטאַל־מענטשלעכע — דער רצון פון וועלן פאַראיביקן אונדזער גייסטיקן עבר און קיום און שטעלן אַ דענקמאָל, וואָס זאָל זיין אַ לעבעדי־קער עדות, וואָס זאָל דערציילן אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער וועגן אונדזער לעבן און שאַפן אין דער אַלטער היים, וועגן אונדזערע עלטערן — זיידעם און עלטער־זיידעס; וועגן זייער שווערן אומאויפהערלעכן קאַמף פאַר ווירדיקער עקזיסטענץ; וועגן דעם שטאָלץ און ביטחון אין טאָג־טעג־לעכן געאַנגל פאַרן המשך פון די צוקונפטיקע דורות, וואָס מיר האָבן טאַקע אַריבערגעטראָגן אויך אין די נייע היימען, וווהין מיר זענען אַוועק. זאָלן אונדזערע יונגע דורות זען און דערקענען זייער אָפּשטאַם, — זאָלן זיי מיט אים שטאָלצירן, זאָל עס זיי פעסטיקן און סטימולירן צו וועבן ווייטער די זעלביקע פעדים פון המשך, וואָס מאָרן קיינמאָל נישט איבערגעריסן ווערן.

די צווויטע סיבה איז אַ געזעלשאַפטלעך־געשיכטלעכע: זאַבלודאָווע איז געווען איינע פון די עלטסטע יידישע ישובים אין דער אַמאָליקער אויסגעשפרייטער פוילישער דאָמיניע. דאָ אין זאַבלודאָווע האָט אין 17טן יאָרהונדערט אָפּגעהאַלטן אַ טייל פון זיינע סעסיעס דער בארימטער „וועד מדינת ליטע" — דער יידישער פאַרלאַמענט פון דער ליטווישער מדינה. יאָרהונדערטער האָט זיך געפירט אַ קאַמף צווישן די גרויסע פירנדיקע קהילות — גראָדנע און טיקטין — וועגן אונדזער זאַבלודאָווע, צו וועמען זאָל די דאָזיקע קהילה געהערן.

די היסטאָרישע זאַבלודאָווער שול מיט איר פיל־הונדערטיעריקער געשיכטע, וואָס איז געווען פון די וויניק־פאַרבליבענע וונדערלעכע רעליק־וויע פון אַלטער יידישער ארכיטעקטאָנישער קונסט. זאַבלודאָווע פון גרויסן גאון ר' בענדעט — דער מחבר פון „נר תמיד"; פון דעם לעגענדאַרן צדיק ר' יאָסעלע; פון ר' חיים־זעליק סלאָנימסקי, דעם השכלה־פירער, מאַטעמאַטיקער און רעדאַקטאָר פון „הצפירה"; פון דעם שרייבער און קעמפער יעקב קרעפּליאַק און אַנדערע, האָט נישט געטאָרט פאַרגעסן ווערן פון אונדזער געשיכטע, הגם די נאַצים, ימח־שמם, האָבן דאָס שטעטל מיט אירע יידן פאַרטיליקט.

די דאָזיקע קהילה האָט געמוזט פאַראיביקט ווערן אין אַ ספר וואָס זאָל קענען דעם צוקונפטיקן היסטאָריקער דינען ווי אַ ווערטפולער מאַטעריאַל צו דער געשיכטע פון יידישן לעבן אין מיזרח־אייראָפּע; צו דער אַנטשטייאונג און אַנטוויקלונג פון די יידישע ישובים אין ליטע, פוילן, ווייסרוסלאַנד.

צוליב אָט די דאָזיקע צווויי וויכטיקע מאָטיוון האָבן מיר אין משך פון יאָרן געאַרבעט, געזוכט און געגישטערט מאַטעריאַלן, געפונען די פאַרשטענ־דעניש פון פּערזענלעכקייטן, קאָמפּעטענטע יחידים, געזעלשאַפטן, חיסטאָ־רישע אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן פאַרשטאַנען די וויכטיקייט פון דער

אויפגאַבע און אַנטקעגן געקומען אונדז מיט מיטהילף ביים צונויפזאַמלען דעם נייטיקן און ווערטפולן מאַטעריאַל פאַרן „יזכור־בוך".

ווילן מיר טאַקע ביי דער געלעגנהייט האַרציק דאַנקען דעם שרייבער און פאָרשער מרדכי וו. בערנשטיין פאַר זיין כסדרדיקער מיטאַרבעט מיט אונדזער רעדאַקציע; דעם קינסטלער־לאַנדסמאַן בען (בן־ציון ראַבינאַוויטש) פאַר זיינע ספּעציעל־צוגעשיקטע פאַרן יזכור־בוך עקספּרעסיווע קונסט־צייכענונגען; דעם לאַנדסמאַן און ערן־פאָרזיצער פון קאָמיטעט אליהו געלער־שטיין פאַר זיין איבערגעגעבענער אַרבעט אין ישראל און אין אַנדערע יִשוּבים לטובת דעם יזכור־ספר; דעם יִדישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט — יִוואָ אין ניו־יאָרק און דעם יִוואָ אין בוענאָס־איירעס; דעם „יד־ושם" און העברעִישן אוניווערסיטעט און נאַציאָנאַלער ביבליאָטעק אין ירושלים און אַנדערע פאַר זייער אַרויסווייזן דעם מאַקסימום פון פריינטלעכער באַצִיונג און פאַרשטענדעניש פאַר אונדזער אַרבעט, דורך צושיקן אונדז קאָפּיעס פון מאַנוסקריפּטן, דאָקומענטן, מיקראָפילמען און בילדער אין וועלכע מיר האָבן זיך גענויטיקט און טאַקע זיי אויסגענוצט אין אונדזער ספר.

אונדזער אָנערקענונג דער קליינער גרופּע אַקטיוויסטן פון „יזכור־בוך־קאָמיטעט", פאַר זייער יאָרנלאַנגער אַרבעט און די זאַבלודאָווער אין מדינת ישראל פאַר זייער מאָראַלישער הילף.

מיר מיינען, אַז הגם אונדזער זאַבלודאָווער משפּחה אין אַרגענטינע איז קליין אין צאָל, האָבן מיר דאָך, ביי די שווערע באַדינגונגען, באַוויזן אַרויס־צוגעבן דעם דאָזיקן היסטאָריש־וויכטיקן „יזכור־בוך", וואָס איז אַ באַשיי־דענע, סימבאָלישע מצבה פאַר אונדזערע קדושים וטהורים, און גלייכצייטיק דערפילט אַ גרויסן מאָראַלישן ערן־חוב לגבי אַלע זאַבלודאָווער אין דער גאָ־רער וועלט און לגבי די על־פּי־נס און על־פּי־צופאַל געראַטעוועטע.

רעדאַקציע

יצחק צעסלער

יזכור...

דאָס האַרץ בלוטיקט... טרערן שטיקן אין האַלדז אַרויף... זייער שווער צום שרייבן, ווען מען ווייס אַז די דאָזיקע ווערטער זענען אַן אַריינפיר — צו אַ ספר וואָס דאַרף אָפּשפּיגלען דאָס לעבן פון אַ סך הונדערטער יאָרן פון אַזאַ וויכטיקער יידישער קהילה ווי ס'איז געווען דאָס שטעטל זאַבלודאָווע — ווען מען ווייס אַז דאָס דאָזיקע יזכור-בוך וועט זיין נאָר אַ בלייכער אָפּשיין פון יידישן פּולסירנדיקן לעבן פון דורות, פון אַזאַ אַלטן היסטאָרישן ישוב, וואָס איז בוכשטעבלעך אָפּגע-מעקט און פאַרברענט געוואָרן ביז צום גרונט דורך די נאַצישע האָרדעס בימי היט-לער — ימח שמם וזכרם!

דאָס דאָזיקע יזכור-בוך פון אונדזער באַליבטער שטאָט זאַבלודאָווע ברענגען מיר ווי אַ צושטייער צו דער אַזוי-גערופענער חורבן-ליטעראַטור און יזכור-ביכער וואָס דערמאָנען — יידישן געוועזענעם לעבן פון די יידישע שטעט און שטעטלעך פון פּוילן און איז צום גרויס באַדויערן רעדוצירט געוואָרן בלויז אין — ספרים, וואָס אין זייערע זייטן וועט כאָטש פאַר די קומענדיקע דורות און קומענדיקן היסטאָרי-קער, דערציילט ווערן אַ ב י ס ל פון דאָס וואָס אונדזערע שטעט און זייער לעבן איז געווען אין דער אמתן און איז אַזוי אומברחמנותדיק אומגעבראַכט געוואָרן דורך די דייטשן אין די יאָרן פון דער צווייטער וועלט-מלחמה 1939 — 1945.

אונדזער יזכור-בוך איז אויך די מ צ ב ה — דער באַשיידענער מאָנומענט און אַ נ ד ע נ ק נאָך אונדזערע פאַרשניטענע טאַטעס, מאַמעס, ברידער און שוועסטער — ק ד ו ש י ם ו ט ה ו ר י ם — נאָך אַלע אונדזערע טייערע און ליבסטע וואָס זע-נען אומגעקומען על קדוש השם ועל קדוש העם! יונגע און אַלטע, פרויען און מע-נער, אומשולדיקע קינדערלעך און עופהלעך — וואָס זענען אומגעבראַכט געוואָרן מיט אַלע מיתות משונות — דערשאָסן, דערהרגעט און צעשטיקלט — פאַרגאַזט און פאַרברענט געוואָרן — און מיר ווייסן נישט ווו זייער געביין און אַש איז אַהינ-געקומען.

פאַר די אַלע וואָס זענען דאָ דערמאָנט אין בוך און וואָס זענען נישט דערמאָנט, זאָגן מיר אונדזער י ז כ ו ר ! און זאָל זייער הייליקער אָנדענק לייכטן אויף אַלע אייביקייטן!

יעדער אות פון בוך זאָל ברענען ווי אַן אָנגעצונדן ליכט נאָך די נשמות פון אונ-דזערע קדושים און זאָלן זיך צוזאַמענגיסן אין איין גרויסן ברענענדיקן פלאַם, ווי אַ גליענדיקער, בלוטיקער קין-צייכן לעולם ועד, אויף די פאַרשאָלטענע דייטשישע מערדער און רוצחים פון אונדזער פאָלק פאַר זייערע גרויזאַמע קאַלטבלוטיקע אכזריותן!

דער זכר לחורבן אויפן הר ציון

די מצבה לזכרון דער קהילה־קדושה פון זאַבלודאָוע און אירע פאַרפייניקטע מאַרטירער און קדושים, וואָס איז געשטעלט געוואָרן אין דעם מרתף־השואה (דעם קעלער פון אומקום) אויפן הר־ציון אין ירושלים.

דער דאָזיקער זכרון־דענקמאָל איז געשטעלט געוואָרן דורך דער איניציאַטיוו פון ערן־פאַר־זיצער פון אונדזער יזכור־בוך אליהו געלערשטיין אין נאָמען פון „ארגון יוצאי זבלודובה" אין ישראל און די צעזייטע און צעשפרייטע זאַבלודאָווער משפחות אין דער גאָרער וועלט.

אין דער לינקער זייט פון שטיין איז איינגעמויערט די מגילה מיט דער רשימה פון די קדושים וטהורים פון אונדזער פאַרשניטענער קהילה.

I

דער בראשית

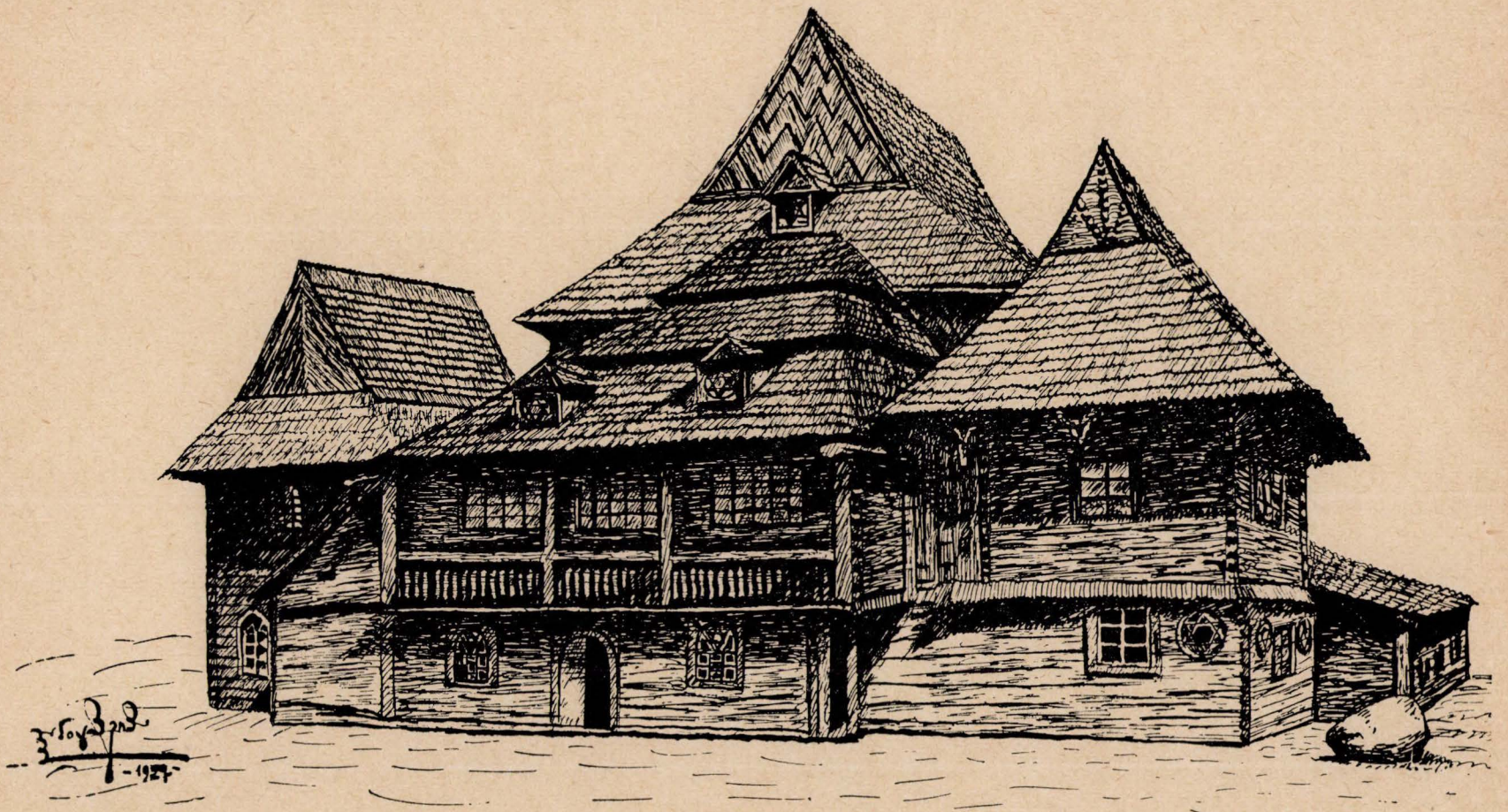

זאַבלודאָווער היסטאָרישע שול. — טינט־צייכענונג פון יצחק צעסלער.

מרדכי וו. בערנשטיין

אַלט־זאַבלודאָווע

אַריינפיר. — א. די מחלוקת צווישן גראָדנע און טיקטין. — ב. פון זאַבלודאָווער פּנקס. — ג. די סעסיעס פון „וועד מדינת ליטא" אין זאַבלודאָווע.

אַריינפיר

די ווייטערדיקע שורות פּרעטענדירן בשום אופן נישט צו זיין די געשיכטע פון דעם קאָ־לירפולן יידישן ישוב, די קהילה־קדושה זאַבלודאָווע. דאָס וועלן נאָר זיין צושטייער־פּראָגמענטן צו דער געשיכטע פון דער קהילה וואָס האָט הינטער זיך געהאַט אַ גאָר פּיינעם יחוס וואָס ציט זיך פון אָנהייב פון דעם 4טן יאָרהונדערט פון דעם אלף הששי. וואָלט נישט געקומען דער היטלער־חורבן וואָלט זיכער די זאַבלודאָווער קהילה געפּייערט איר 400 יאָריקן יידישן יחוס.

אָבער אנשטאָט יובל־פּייערונגען קומט גאָר אויס צו ריידן וועגן איכה־קלאָגעגן, קינות נאָך אַ פּאָרשניטענעם, פּאָרשוווונדענעם לעבן.

די ווייטערדיקע קאַפּיטלען זענען ווי געזאָגט פּראָגמענטן צו יענער צייט וועגן זאַבלודאָווע איז געווען אין בלי פון איר יוגנט, וועגן פּאָר זאַבלודאָווע האָט מען געפּירט מלחמות. וועגן יענער בראשיתדיקער זאַבלודאָווע וועלן מיר דאָ איבערגעבן אַ ריי פּרטים וואָס זענען צעזייט און צעשפּרייט איבער די פּאָרשיידענע אַרכיוון, זאַמלביכער און ווערק וווּ עס ווערט דערציילט וועגן דעם דאָזיקן פּיינעם עבר.

איינע פון די אָלטע קהילות אין ליטע, וואָס איז בשעתה אַריבערגעגאַנגען פון איין ליטווישן שררה צו אַ צווייטן. דאָ האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ יידיש לעבן וואָס איז פּאָראַייביקט געווארן אין פּאָרשיידענע כראָניקעס און דאָקומענטן.

און דאָקומענטן האָט נאָך זיך די דאָזיקע קהילה איבערגעלאָזן, פּאָרהעלטנישמעסיק זייער פּיל. נישט נאָר דעם מאָנומענט פון אַרכיטעקטור, די זאַבלודאָווער שול, וואָס איז געווארן אַ שם־דבר. (וועגן איר ווערט דערציילט אין אַן אַנדער פּלאַץ פון הייַנטיקן פּנקס). וועגן זאַבלודאָווע דערציילט דער פּ נ ק ס מ ד י נ ת ל י ט א, ווייל דאָ זענען פּאָרגעקומען אַ ריי סעסיעס פון דעם ליטווישן ועד. וועגן זאַבלודאָווע דערציילן די פּסקים פון דעם ו ע ד א ר ב ע א ר צ ו ת, ווו עס פלעגן באַהאַנדלט ווערן די ענינים וועגן דער אָנ־געהעריקייט פון דער קהילה זאַבלודאָווע. וועגן זאַבלודאָווע דערציילט איר אָלטער פּנקס וואָס איז דורך אַ צופאַל געראַטעוועט געווארן.

וועגן די ווייטערדיקע דריי פּראָגמענטן וועלן מיר איבערגעבן אין אונדזער הייַנטיקער אַרבעט:

א) דער סיכסוך צווישן גראָדנע און טיקטין וועגן זאַבלודאָווע.
ב) פון זאַבלודאָווער פּנקס.
ג) די סעסיעס פון „וועד מדינת ליטא" אין זאַבלודאָווע.

מיר האָבן די באַזונדערע פּרטים צו יעדן פון דעם דאָזיקן קאַפּיטל אַרויסגענומען פון אַ ריי מקורים: טייל געבראַכט אין זייער אָריגינעלן אויסזען; פּאָרזען די דאָקומענטן מיט די

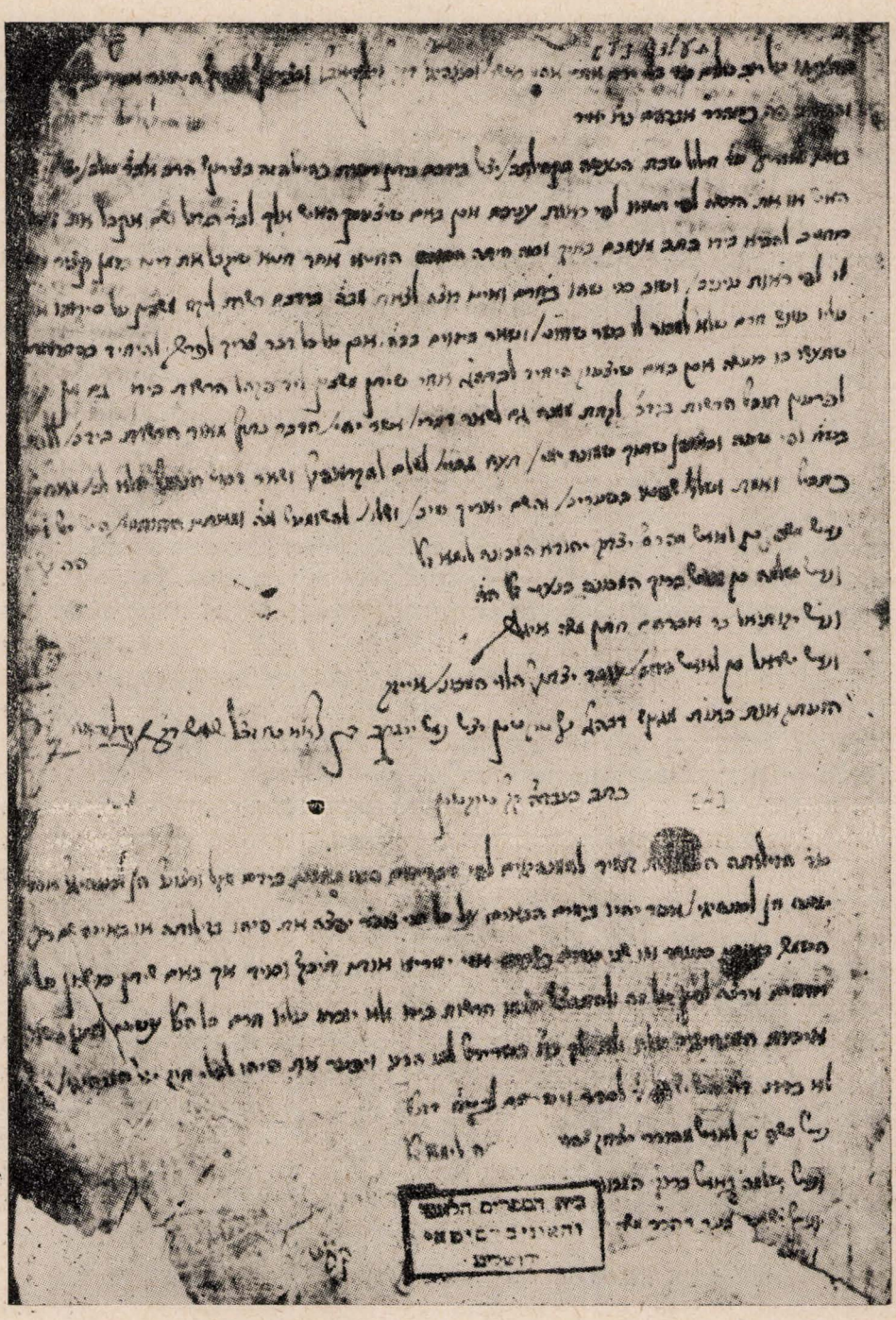

ערשטער דף פון דעם אַלטן זאַבלודאַווער פּנקס, וואָס בעפינט זיך אין ירושלימער אוניווערסיטעט־ביבליאָטעק. די ערשטע צוויי פּאַרצייכענישן האָבן צו טאָן מיט דעם אופן פון סאַנקציעס קעגן מחללי־שבת און וויערשפּעניקע קעגן קהל. די דאָזיקע תקנות זענען פון זאַבלודאַווער קהל־שמש איבערגעשריבן פון דעם טיקטינער פּנקס. אויף דער דאָזיקער בלאַט איז פאַראַן דער קאַטאַלאָג־שטעמפּל: בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי ירושלים. די און די וויטערדיקע פאַטאָסטאַטן פון פּנקס זענען אונדז צוגעשיקט געווארן פון ירושלים.

נויטיקע באַמערקונגען און אויפקלערונגען. מיר זענען זיכער, אַז דערמיט האָבן מיר אַרויס־געהויבן פון פאַרגעסנקייט אַ שטיק געשיכטע נישט נאָר פון דער קהילה קדושה זאַבלודאָווע, נאָר טאָקע פון אַ גרויסן טייל פון מזרח־אייראָפעאישן קיבוץ, ווו זאַבלודאָווע האָט געשפילט איר אייגענע, אָנזעעוודיקע ראָלע.

א) די מחלוקת צווישן גראָדנע און טיקטין פאַר זאַבלודאָווע.

די דאָזיקע מחלוקת האָט אָנגעהאַלטן פון יאָר שפ״א (1621) ביז ת״ס (1700). זאַבלודאָווע איז געווען בכלל אַריינגעשלאָסן אינעם גראָדנער גליל, אַהין פלעגט זי צאָלן די שטייערן, פון דאָרטן פלעגן קומען די פאַרשיידענע אָנווייזונגען פאַר דעם קהל. איז אויס־געבראָכן אַ מחלוקת צווישן טיקטין (טיקאציו אין רוסיש און פויליש) און גראָדנע וועגן דעם, אונטער וועמענס דירעקטער אָרגאַניזאַציאָנעלער אויפזיכט זאבלודאָווע זאָל געהערן. די דאָזיקע וויכטיקע פראַגע איז אין משך פון די קרוב הונדערט יאָר באַהאַנדלט געוואָרן אויף אַ ריי צוזאַמענקונפטן פון דעם ועד ארבע ארצות. טאָקע פון די אָפּגעפונענע, אויפגע־היטע פּראָטאָקאָלן, פון די פאַרשיידענע פּסקים און די קאָרעספּאָנדענץ וואָס עס איז דאָן וועגן דעם ענין געפירט געוואָרן, ווערט אונדז קלאָר דער גאַנצער פאַרנעם פון סכסוך.

דער ערשטער דאָקומענט וועגן דעם דאָזיקן סכסוך איז אַ פּסק פון „גאוני ארץ הקדמו־נים״, וואָס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן אין יאָר שע״ד (1614). געניויער אין וואָס דער פּסק באַשטייט איז נישט באַוווסט, מען פאַרופט זיך נאָר אויף אים.

דעם ערשטן פולן דאָקומענט וועגן דאָזיקן סכסוך איז פון יאָר שפ״א (1621). דער ענין איז באַטראַכט געוואָרן אויף דער סעסיע פון ועד ארבע ארצות וואָס איז פאַרגעקומען אין לובלין (דאָן זענען עס נאָך געווען ג׳ ארצות) אויפן „יריד תמוז״. צוויי פּסקים זענען עס געווען און אָט איז דער ווערטלעכער אינהאַלט 1): (די הערות זענען צום סוף פון קאַפּיטל).

דאָקומענט נומער 1

„על אודות החילוקים שהיו בין אנשי ק״ק (קהילה קדושה) טיקטין ובין אנשי ק״ק זבלודאוו׳ מצאנו ופסקנו, שהפסק הראשון שפסקו ביניהם הגאו־נים הוא בתקפו, שהק״ק זבלודאב היא שייכת ומצורפת לק״ק טיקטין לכל דברים הנזכ־רים בפסק הראשון2). אך לע״ע (לעת עתה) מצאנו שהם פטורים ממסים ועולים שאינם מחוייבים ליתן לק״ק טיקטין, בהיות שיש להם ב״ה (בית הכנסת) חזן ושמש ובית הקברות; חוץ מצרכי רבנות הם מחוייבים ליתן לק״ק טיקטין ככל שאר הסביבות השי־בים לק״ק טיקטין.

דברי ראשי המדינות דשלש ארצות יום ו׳ י״ט אדר שפ״א לפק.

נאם מאיר בלא״א כהר״ר דוד זצ״ל ה״ה שמש דק״ק לובלין, הכותב וחותם בצ״ווי ראשי אלפי ישראל דג׳ ארצות יצ״ו (ישמרהם צורם וגואלם) פק ק״ק לובלין״.

די ראשי־המדינות שטעלן פעסט אין דאָזיקן דאָקומענט, אַז אין אַלע ענינים פון ערשטן פּסק (פון יאָר שע״ד — 1614), געהערט זאַבלודאָווע צו טיקטין, אָבער היות איצט פאַר־מאָגט שוין זאַבלודאָווע אַ בית־הכנסת, אַ חזן, אַ שמש און אַ בית־הקברות דאַרפן זיי בכן אַ ריי אַנדערע שטייערן נישט צאָלן צו טיקטין, נאָר אַזויפיל וויפל די אַנדערע קהילות פון דער סביבה וואָס געהערן צו טיקטין. דער פּסק איז אַרויסגעטראָגן געוואָרן אין לובלין אין יאָר שפ״א — 1621.

דאָקומענט נומער 2

„על אודות שנתעצמו לפנינו לדין יושבי ק״ק הארדנא והאלוף כהר״ר שמואל במהר״ר משה מברישק עם מבוררי יושבי ק״ק טיקטין עבור הישובים זבלודאווי וחוארשטש והארדק והאריכו למעניתם

בטענותיהן. והנה ראה ראינו שתי ראיות: פסק האלופים הגאונים יצ"ו2) ופסק ראשי ומנהיגי הארצות יצ"ו. ועיינו היטב בדבריהם, מצאנו שכדבריהם כן הוא, כוונו כדת וכהלכה כנתנה מסיני ככה הפסקנו והחזקנו. ואף שדברי הגאונים אינן צריכין חיזוק, שהפסק הראשון שפסקו הגאונים הוא בתקפו ובגבורתו ואין שום פקפוק בעולם ונגישה, ובפרט שהגאון האלוף המרומם ר"מ (ריש מתיבתא) ואב"ד (ואב בית דין) מהר"ר ד ו ד אב"ד ב ר י ס ק הוא אחד מהגאונים שפסקו בין יושבי ק"ק הארדנה ובין יושבי ק"ק טיקטין; וגם הפסק השני3) שפסקו ראשי אלופי ארצות יצ"ו, שהק"ק זבלודאווי וחוואַרשטש והארדק הם שייכים ומצורפים לק"ק טיקטין לכל דברים הנזכרים בפסק הראשון של הגאונים יצ"ו. אך את זה מצאנו שהק"ק זבלודאווי הם פטורים ממסים ועולים שאינם מחויבים ליתן לק"ק טיקטין, בהיות שיש להם ב"ה וחזן ובית הקברות; חוץ מצרכי הרבנות מחוייבים הם ליתן לק"ק טיקטין ככל שאר הסביבות השייכים לק"ק טיקטין, כנזכר בפסק מנהיגי הארצות יצ"ו, גם כן הוא בתקפו ובגבורתו. ואין לשום אדם לפקפק על הפסקים הנ"ל (הנזכרים לעיל). כל הנ"ל יקויים בח"ח (בחרם המור) ובקנס אלף זהובים הגריים4) ואיזו איש אשר ימרה את פיהו ולא ישמע את דברינו ככל אשר כתבנו ילכד בחרם לפרע, והרשות נתונה לרדוף אותו בכל מיני רדיפות בעולם.

כה דברינו הנועדים ביריד תמוז5) השפ"א לפ"ק פה ק"ק ל ו ב ל י ן.
נאום הק' יעקב בלא"א אברהם ר"י זצלה"ה משעבערשין.
ונאום משה בלא"א החסיד מהר"ר שמואל הלוי זלה"ה מפפר"ט (פראנקפורט?).
ונאום יצחק בלא"א הגאון החסיד מוהר"ר פנחס הלוי זצ"ל הורוויץ מקראקא.
ונאום מרדכי בלא"א מהר' יודא ליאן זלה"ה.
ונאום יצחק ב"ר משה ז"ל איש פוזנא.
שמואל ב"ר יהושיע סג"ל איש הורוויץ".

א וויגקל פון דער לאַנד־קאַרטע פון די יידישע ישובים אין דער צייט פון דעם וועד ארבע ארצות. מיר האָבן דאָ דעם טייל אַרום וועלכן עס איז פאַרגעקומען דער סיכסוך צווישן דער גראַדנער קהילה און דער טיק־טינער, ווי דאָס הייסט אויף דער מאַפּע: שטח מריבה בין טיקטין ובין האראדנא. דער דאָזיקער וויגקל פון דעם סיכסוך איז אַרומגערינגלט מיט אַ דינעם שטרייכן־רינג און נעמט אַרום די קהילות: זאַבלודאָוע, האָראָדעק, וואַסילקאָוו, כוואַראַשטש. די מאַפּע איז פון ישראל היילפערינס „פנקס ארבע ארצות".

דער דאָזיקער דאָקומענט נומער 2, איז אַ פּסק וואָס איז אָנגענומען געוואָרן אויפן זעל־ביקן ועד פון לובלין. ער באַשטעטיקט אין יסוד דעם פריערדיקן פּסק אַז די קהילות זאבלו־דאָווע, כוואראשטש, האראדאק געהערן צו טיקטין, אָבער זאַבלודאָווע דאַרף באַפרייט ווערן פון אַ ריי שטייערן צוליב דעם, וואָס זי האָט אַ ריי אייגענע קהלשע איינריכטונגען. אין דאָ־זיקן דאָקומענט איז אָבער פאַראַן די דראָאונג פון ח ר ם פאַר די וואָס וועלן נישט אויס־פאָלגן דעם דאָזיקן פּסק.

דער ענין איז געוועזן פון אַזאַ וויכטיקייט, אַז די אלופים פון די דריי מדינות האָבן געמוזט באַשטעטיקן דעם פריערדיקן פּסק פון די גאונים. זיי האָבן דעם דאָזיקן פּסק באַ־צייכנט ווי אַ הלכה וואָס איז געגעבן געוואָרן פון סיני. עס נויטיקט זיך אָבער אַ געוויסע אויפקלערונג וועגן די דאַטעס פון די דאָזיקע צוויי דאָקומענטן. דאָקומענט 1 איז פון י״ט אדר און דער צווייטער דאָקומענט, וואָס פאַררופט זיך אויפן ערשטן איז גאָר פון אַ שפּעטער־דיקער דאַטע: פון תמוז. ווי זאָל מען עס פאַרשטיין. די ווייטערדיקע מעגלעכקייט קאָן דאָ זיין: דער ערשטער דאָקומענט איז אַן אויסצוג וואָס עס האָט געמאַכט דער „שמש דק״ק לוב־לין", ער האָט עס געטאָן „בציווי ראשי אלפי ישראל". קאָן גריילעך זיין, אַז ער האָט אויף דעם פּסק געשטעלט די דאַטע נישט ווען ער איז אָנגענומען געוואָרן, נאָר די דאַטע ווען ער האָט געמאַכט די קאָפּיע, ווען ער האָט עס אַרויסגעשריבן פון דעם פּראָטאָקאָל פון דעם ועד. וואָס שייך דעם ב י ת ־ ה כ נ ס ת וואָס עס ווערט דערמאָנט אין ביידע דאָקומענטן האָט עס נישט קיין שייכות צו דער באַרימטער זאַבלודאָווער הילצערנער שול וואָס איז אויסגע־בויט געוואָרן אין יאָר ת״ו (1645).*) מען דאַרף אָבער פאַרשטיין, אַז צווישן דעם יאָר שע״ד, ווען עס איז אַרויסגעגעבן געוואָרן דער ערשטער פּסק און דעם פון „יריד תמוז" אין לובלין, איז די קהילה אין זאַבלודאָווע אויסגעוואקסן. דאָס וואָס עס ווערט אין ביידע דאָקומענטן אונטערגעשטראָכן, אַז א י צ ט איז די לאַגע אַנדערש, ווייל די קהילה פאַרמאָגט אַ בית־הכנסת, אַ חזן, אַ שמש און אַ בית־הקברות. משמעות, אַז אין יאָר שע״ד איז עס אַזוי נישט געוועזן. אגב איז אינטערעסאַנט נאָך אַ פּרט. ביידע דאָקומענטן זענען פון זעלביקן ענין אין תוך, פון דעם פּסק. אָבער דער ש מ ש וואָס האָט איבערגעשריבן דעם פּסק „בציווי" האָט צווישן די זאַכן וואָס זאַבלודאָווע פאַרמאָגט צוגעגעבן אויך דעם שמש. ער געפינט זיך נישט אין דעם פּסק וואָס איז דורך די רבנים און מנהיגים אונטערגעשריבן געוואָרן. ער, דער שמש, האָט געהאַלטן, אַז דער דאָזיקער אַמט איז אַזוי וויכטיק ווי דער חזן, ווי דער בית־הכנסת און דער בית־הקברות.

ווי עס זעט אויס זענען די גראָדנער מנהיגים נישט געוועזן צופרידן מיט דעם פּסק פון „יריד תמוז" אין לובלין און האָבן נישט מקיים געוועזן די דאָרטן אָנגעוויזענע כללים. די טיקטינער ראשים האָבן ווידעראַמאָל אָנגעקלאָגט גראָדנע צום ועד פון די מדינות. דער דאָזי־קער ועד האָט אויף זיין סעסיע אין יאָר שפ״ב, ווידער אין לובלין, באַשלאָסן אַרויסצושיקן אַ זייער שאַרפע וואָרענונג צו דער גראָדנער קהילה. אָט איז דער טעקסט פון דעם בריוו:

ד אָ ק ו מ ע נ ט נ ו מ ע ר 3

„רב שלומים ואורך ימים, טובים ונעימים, לעד ולעולמים, יהיו מקויימים, לאהו־בינו אחינו היקרים והנעימים — — — שלמים ראשי ומנהיגי עדה הקדושה אבן הראשה ק״ק הארדנא יצ״ו. וע״ש (ועם שלום) מלכם בראשם האלוף המרומם עטרת

---

*) ב אַ מ ע ר ק ו נ ג פ ו ן ר ע ד אַ ק צ י ע:

וואָס שייך דער דאַטע וועגן דער באַרימטער הילצערנער שול וואָס דער מחבר שרייבט אַז זי איז אויסגעבויט געוואָרן אין יאָר ת״ו (1645), מוז פעסטגעשטעלט ווערן, אַז דער יאָר איז געווען אויפגעשריבן אויף איינע פון אירע ווענט פון די אַרומיקע צוגעבויטע פליגלען (קהל־שטיבלעך) פון דער שול — אָבער דער צענטראַלער טייל פון איר הויפּט־געביידע איז אויסגעבויט געוואָרן אַ סך פריער — טאַקע אַ סברא צווישן די יאָרן 1614 און 1621.

תפארת ישראל ר״מ (ריש־מתיבתא אדער ראש־מדינה) ואב״ד מהר״ר י ה ו ד א יצ״ו.

הנה לשלום יצאנו לקראת מכ״ת (מעלת כבוד תורתכם), כדי שמענו תלונות ישראל אחינו יושבי ק״ק ט י ק ט י ן אשר המה מלינים עליכם. שמעכ״ת מערערים על פסק הגאונים והגבול שגבלו ראשונים ורוצים להרס המצב אשר גבלו ורוצים ליקח ביד חזקה. ובאמת פליאה נשגבה בעינינו למה זה המכשלה הזאת יצא מתחת ידיכם הלא ידוע למכ״ת פסקי הגאונים ודבר זה וכיוצא בזה לא נהיית מיום הוסדה על הארץ לעלות על דעת ראש הקהלה לערער על פסקי הגאונים ולהתנגד נגדינו ולהפיל דברינו ארצה. וגם מקרוב פעם שנית החזיקו בכל תוקף גזרתינו אחר שערערו על פסק הרא־

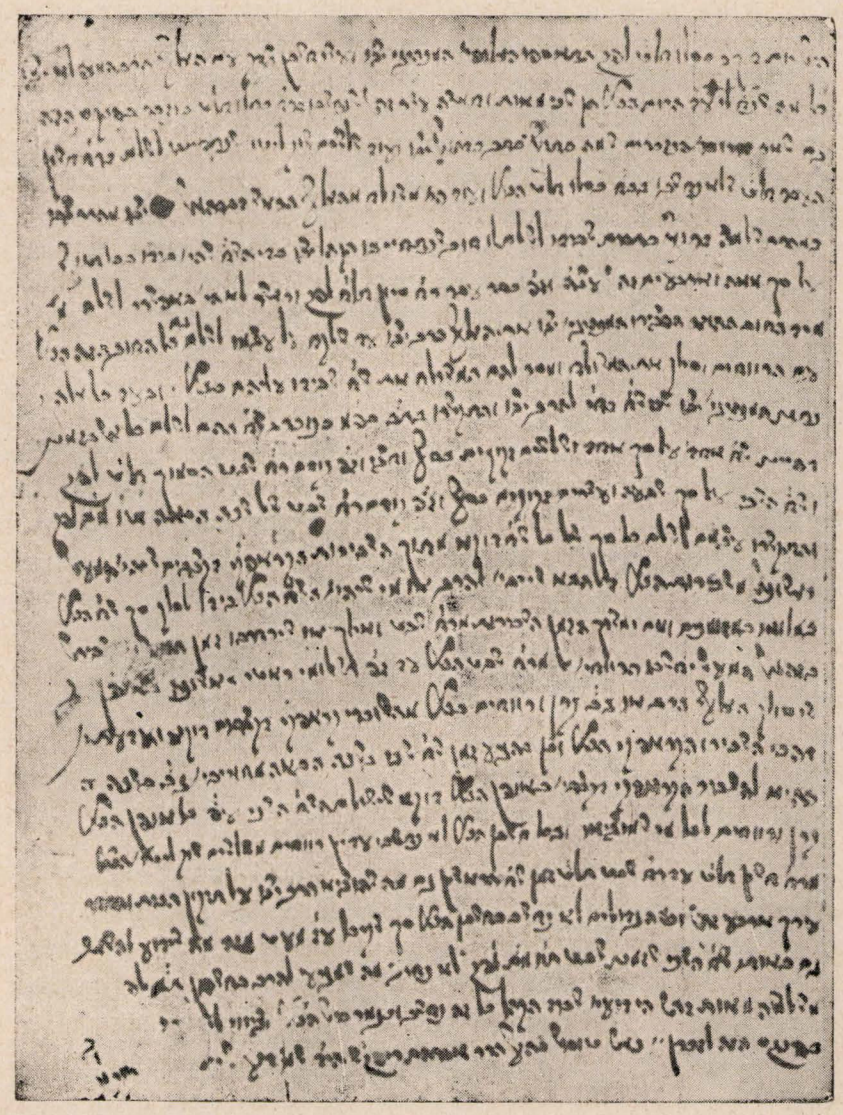

פֿאַרצייכענישׂ אין אַלטן פּנקס פון זאַבלודאַווע, וווּ עס רעדט זיך וועגן די חובות פון קהל, וואָס זענען נישט געדעקט געוואָרן און דעם אופן ווי אַזוי זיי אויסצוצאָלן. די נאָטיץ איז פון מאַנטיק, כ״ב כסלו, תל״ט (1679).

שון. על כן אהובינו באנו כמזכירין, שאל תעשו כזאת ותמשכו ותסלקו את ידיכם מהם ותשבו בשלום במחניכם, ואל נא תהא מריבה בינינו. ואם לא תשגיחו לדברי הגאונים ולא תשימו לבכם לדברינו ותאמרו נואש לדברינו, אזי תדעו נאמנה שנצא לקראתכם בקשת נחושה זרועותינו ונעקל הסחורות שלכם בלובלין ובכל מקום שידינו מגעת, עד שבהכרח תשמעו לקולינו ותצייתו לדברינו. לכן אהובינו אל תחזקו במחלקת וכלך מדרך זה, ואז כל העם יבא על מקומו בשלום. ודי בהערה זו לחכמים ונבונים ובכו תשבו בטח ושאנן כזית רענן ותזכו לביאת ששמו ינון.

כה דברינו יום ב' ר"ח טבת שפ"ב לפ"ק הנועדים לפה ק"ק לובלין.

ואם יש לכם איזו טענות ודברים, הלא היריד הסמוך לפניכם, אשר יתאספו שמה בעלי תריסין ומי בעל דברים יגש אליהם, ושלום.

נאם מאיר בן לא"א כהר"ר דוד זצלה"ה שמש דק"ק לובלין, כותב וחותם בציווי ראשי אלופי ישראל דג' ארצות יצ"ו".

דער דאָזיקער דאָקומענט נומער 3, איז אַ זייער שאַרפע דראָאונג צו דער קהילה אין גראָדנע און איר רב זיי זאָלן נישט וואָגן צו ברעכן „ביד חזקה", מיט גוואַלד, די באַשלוסן און די פּסקים אין דעם ענין פון טיקטין. עס וועלן דאָ אָנגעזאָגט און געוואָרנט זיי זאָלן מיט גוטן זיך צוריקציען פון דעם קריג. אויב אָבער זיי וועלן זיין אייגנעשפּאַרט וועט מען קעגן זיי אַרויסגיין מיט דער גרעסטער קראָפט און מ'וועט קאַליע מאַכן די מסחרים פון די גראָדנער אין לובלין און אומעטום וויו עס וועט נאָר גרייכן די האַנט פון דעם ועד. (דער פּסק איז פון יאָר שפ"ב — 1622).

מיר ווייסן נישט וואָס עס האָבן געענטפערט די מנהיגים פון גראָדנע אויף דעם אויבן־דערמאָנטן בריוו, ווו עס איז געווען סיי גרויס כבוד און לויב־געזאָגן מיט שיינער מליצה פאַר דער קהילה־קדושה הארדנא, סיי פאַר אירע פיינע ראשים און מנהיגים און ספּע־ציעל פאַר דעם „מלך און אלוף" דעם רב. מיר האָבן נישט קיין באָווייזן צי זיי האָבן טאַקע צוגעשטעלט תביעות און טענות צום נאָענטן „יריד" פון שפ"ב; מיר ווייסן אויך נישט צי עס איז געקומען צו רעפּרעסיעס מצד דעם ועד קעגן די גראָדנער סוחרים. דערפאַר אָבער האָבן מיר גאָר אַ שארפן בריוו צו די קהילות אין זאַבלודאָווע, כווארשטש און האראדק פאַר זייער נישט אויספאָלגן די פּסקים פון די ועדים. אָט וואָס מיר לייענען:

דאָקומענט נומער 4

„השוכן סנה, שלומכם יענה, בכל עת ועונה, לאהובינו יושבי ק"ק זבלודאוו וחוארשטש והארדק יצ"ו.

לעצור במלין לא נחשה מקרוא בגרון אליכם שזה פעמים ושלש אמרתם נואש לדברי הגאונים ומנהיגי הארצות יצ"ו ולא שמעתם לדברי המורים ונתתם כתף סוררת כנגדם וכן לא יעשה. ולא עלה יעלה על שום דעת קהלה מיום הוסדה הארץ לחלוק וליצא לריב נגד הגאונים ונגד מנהיגי הארצות יצ"ו. ע"כ (על כן) באנו להזהיר אתכם שעל ארבע6) לא תשיבו שום דבר ושימו יד לפה, דבר א' מן הפסקים שיש בידי אנשי ק"ק טיקטין לא יפול ארצה וכל דבריהם יהיו שרידין וקיימין, הן שפסקו כבר הגאונים, הן שפסקו מנהיגי הארצות יצ"ו ביריד גראָמניץ5) שפ"א וביריד דהאידנא. וכל אשר ימרה את פינו ויפעור את פיו לחלוק וליצא לריב ולחרחר מדון נגדינו, אזי תדעו נאמנה שקנאין פוגעים בו בכל עונשים וקנסות. לכן מהיום והלאה לא ירים שום איש ידו ורגלו לחלוק על דברינו ומכ"ש (ומכל שכן) על דברי הגאונים בח"ח (בחרם חמור), שיהא מופרש ומובדל מכל קדושת ישראל, פתו פת כותיים, יינו יין נסך, בעילתו בעילת זנות, ולא יצרפו אותו לשם דבר שבקדושה, ולא יעשו לבניו חופה וקידושין, ולא ימולו את בניו, ויהיה גדול עונשם מנשוא, ומצודתו מצודת נח"ש (נדוי, חרם שמתא) יהא פרוסה למפרע עליו, ולא יוכל להיות נמלט, ונפרסם קלונו ברבים. והרשות נתונה ביד

יושבי ק"ק טיקטין לרדוף את העובר עד חרמה. כדי שלא יהיה עוד קצף לפני עדת בני ישראל ראשי ומנהיגי הארצות יצ"ו. השומע לדברנו ולגזרתינו לקיים יזכה לחיים.

כה דברי הנועדים ביריד תמוז השפ"ב לפ"ק, פה ק"ק לובלין.

נאם הק' יעקב בלא"א אברהם ר"י זצלה"ה משעברשין,
ונאם משה בלא"ה החסיד מוהר"ר שמואל הלוי זלה"ה מפפור"ט,
ונאם יצחק בלא"א הגאון החסיד מוהר"ר פנחס הלוי זצ"ל הורוויץ מקראקא,
ונאם מרדכי בלא"א מהר"ר יודא ליאן זלה"ה,
ונאם יצחק בר משה איש פוזנא,
ונאום שמואל בר יהושיע סג"ל איש הורוויץ".

עס איז אַ בריוו פון זעלביקן ועד פון שפ"ב — 1622 צו די קהילות פון זאַבלודאַווע, כוואראשטש און האראדאק. מען זאָגט זיי אַן זיי זאָלן זיך האַלטן ביי דעם פסק פון די קדמונים, אַז זיי געהערן צו טיקטין. עס ווערט געווארנט, אַז ווער עס וועט אַרויסטרעטן קעגן דעם וועט אַרויסגעלייגט ווערן אין אַ חרם — ער וועט זיין אָפּגעטיילט פון יעדער דבר שבקדושה, זיין ברויט וועט באַטראַכט ווערן ווי גויאיש ברויט, זיין וויין ווי יין־נסך, זייע־דע חתונות זענען קיין חתונות נישט, די קינדער ממזרים, מען וועט זייערע קינדער נישט געבן קיין חופה וקדושין און נישט מל זיין זיי.

העכער דרייסיק יאָר, פון שפ"א (1621) ביז תי"ג (1653) איז געווען שטיל מיט דער גראָדנע־טיקטין־זאַבלודאַווער מחלוקת. עס דערציילן דערווענגן נישט די דאָקומענטן. אַבער אַט איז אויף דער סעסיע פון דעם ועד הארצות וואָס איז פאַרגעקומען אין יאָר תי"ג אויפן יריד אין ירארסלאוו ווידער אַרויפגעשוומען דער ענין. דאָ ווערט שוין, אויסער די דריי קהילות אַרום ווענען די מחלוקת איז געגאַנגען, דערמאַנט אַ פערטע קהילה וואַשילקאַווע. מיר ווילן זיך באַקענען מיטן

דאָקומענט נומער 5:

„כרם נחמד, נטעי שעשועים, אבירי הרועים, לאומתם נשיאים, ה"ה (הלא המה) אהובינו אחינו האלופים החכמים, תורה וגדולה וכל יקר ותפארת — — מסויימים, ההרים הרמים; המנושאים כקרני ראמים, הרוזנים וקציני ראשי ומנהיגי עדה הקדושה דק"ק הארדנו יצ"ו, ותפארת מלכם בראשם האלוף המרומם הגאון, משקה ומרוה לצמאון, צניף הטהור — — נ"י ע"ה מוהר"ר משה ש"י ר"מ ואב ב"ד דק"ק הנ"ל.

בעצם היום הזה נשמע באזנינו הצעת דברי קובלנא האלופים הקצינים ומנהיגי דק"ק טיקטין יצ"ו ע"י (על ידי) שלוחם כמותם למאוד מאוד על מעלתכם, בענין אשר מעלתם אינכם מתנהגים עמהם לפי תוקף הכתבים ופסקים שבידם מהאלופים הגאונים הרבנים בצירוף הרוזנים מנהיגי הארצות יצ"ו, עד אשר רום מעכ"ת (מעלת כבוד תורתכם) מתאמצים למשוך לבי דינא רבה דמעלתכם, את הישובים שלהם, דהיינו ק"ק זאבלודבה, חוואראשטץ והארדק וגם וסילקאוו, אשר חדשים מקרוב נתישבו בתוכם אנשי חוואראשטץ השייך להם לפי הפסקים שבידם, לא יאומן כי יסופר הדבר הזה, כי תמיה נפלאה על ב"ד יפה רמה ונשאה בישראל כמעלתכם אשר אינם מקיימים דברי חכמים רוזנים מנהיגי הארצות בצירוף גאוני ארץ ולפרוץ חלילה את אשר גבלו הראשונים. ואם כן מה הועילו חכמים בתקנתם? ע"כ (על כן) נא אהובינו, בקשתינו שחלילה למעלתכם לשלוח יד בהישובים הנ"ל בשום דבר בעולם. רק שאלופים מנהיגי דק"ק טיקטין יצ"ו יהיו מוחזקין בהיישובים כנ"ל והם שייכים להם כמאז ומקדם, כפי תוקף דברי הכתובים ופסקים שבידם מהרוזנים מנהיגי ארצות בצירוף גאוני ארץ. ואם יהיה למעלתכם איזה דין ודברים על זאת הלא יש ת"ל (תודות לאל) אלקים ושופטים בישראל, ותשלחו כתב מכם ובכם לפני השלחן הטהור מושב זקנים גאוני ארץ ליריד גראמניץ הסמוך תי"ד לפ"ק ושמה יקוב הדין לפני

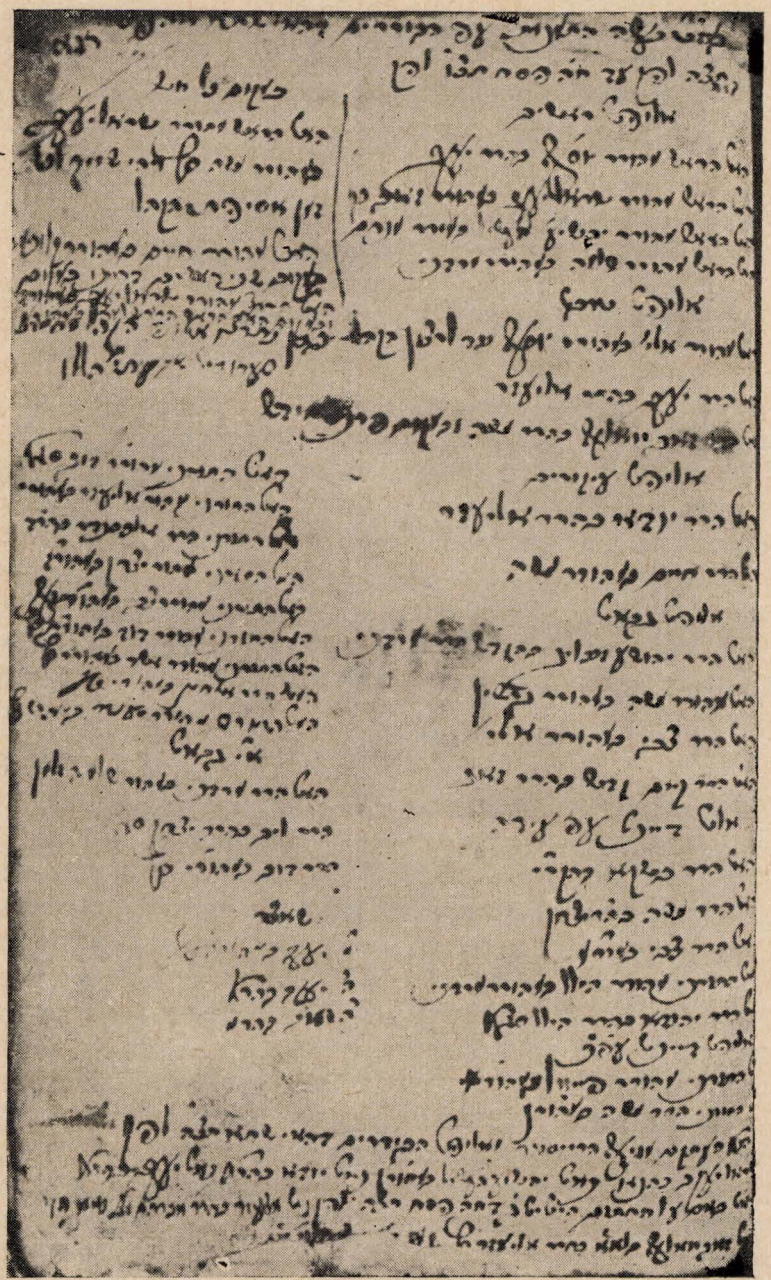

פּראַטאָקאָל וועגן רעזולטאַט פון די וואַלן פון מנהיגים פון קהל פּאַר דער צייט פון חול־המועד פּסח תצ״ה ביו חול־המועד פּסח תצ״ו (1735 — 1736). פון דאַזיקן פּראַטאָקאָל איז צו זען, אַז עס זענען געווייזלט געוואָרן: אלופים ראשים; אלופים טובים; אלופים בוררים; אלופים עיקרים; אלופים גבאים; חוץ דעם נאָך אויך ארץ־ישראל־גבאים און שאַצערס.

הגאונים כנהוג שביניכם ולהקריב את משפטיכם עמהם עבור הישובים הנ"ל. ותוקף גזרתנו על השני צדדים הנ"ל שיבואו לצ"ד (לצייית דינא) זה לזה וזה לזה ביריד גראמ־ניץ הנ"ל ושמה יקוב הדין את ההר ביניכם. וביני לביני יגבה כל צד את עדותו וזכיותיו ויביאו ליריד גראמניץ הנ"ל. ועד המשפט חלילה למעלתכם לשלוח יד בהישובים הנ"ל. ובזה יהיה למעלתכם שלום מא"ה (מאם השם) ומאתנו האלופים הרוזנים והקציניס מנהיגי ארצות יצ"ו.

היום יום ד' י"א אלול תיג"ל פה יריד י ע ר ס ל ב.
נאם הצעיר אשר הנקרא ענז"ל בן לא"א האלוף החסיד מהר"ר צבי כץ זצ"ל,
ונאם יהודה אברהם בן לא"א ישראל הענדליש,
ונאם אברהם ר' ליפמנש היילפרין,
ונאם עזריה בנימין וואלף בן לא"א הר"ר אברהם זלה"ה מלאדמיר,
ונאם יצחק בלא"א מוהר"ר צבי הירש זלה"ה".

אין דאזיקן דאקומענט 5, דער בריוו צו גראדנער קהל און זייער רב וואס איז געשריבן פון דעם ועד פון יעראסלאוו אין יאר תי"ג — 1653 וועלט ווידער אפעלירט אפצוהיטן די פריערדיקע באשלוסן און נישט צעברעכן דעם פסק פון קדמונים. דא ווערט שוין אויך דער־מאנט וואשילקאוועץ. עס ווערט פארגעשלאגן, אז די גראדנער קהילה זאל צושיקן אירע שלי־חים וואס זאלן קומען אויפן נאענטסטן „יריד גראמניץ" אין לובלין און ארויסלייגן זייערע טענות און תביעות.

הכלל נאך דעם דאזיקן רוף, אז די גראדנער קהילה זאל קומען צום בית־דין אויפן „יריד גראמניץ", איז טאקע אין לובלין אין דעם יאר תי"ד פארגעקומען די דין־תורה. אין בית־דין זענען געזעסן פינף דיינים, דריי פון ועד הארצות און צוויי פון ועד מדינת ליטא. אט ווי עס האט אויסגעזען דער פסק:

ד א ק ו מ ע נ ט נ ו מ ע ר 6

„על אודות החילוקים אשר היו בין האלופים הרוזנים ראשי ומנהיגי דק"ק ה ר א ד נ א ובין האלופים הרוזנים ראשים ומנהיגים ט י ק ט י ן יצ"ו, ע"ד (על דבר) הפסק הקדום שביניהם שנפסק מפי גאוני ארץ הקודמים ונפלו חילוקים ביניהם בפירוש דברי הפסק הנ"ל, איך יתנהגו בדין שבין איש לחברו בק"ק ז א ב ל ו ד א ו י יצ"ו. ואנחנו ח"מ (חתומי מטה) נתבררנו לדון ביניהם על כל החילוקים. ובכן זאת אשר מצאנו בענין הזה לבל יפול דבר ארצה: דהיינו כל החילוקים שיהיה בק"ק זאבלודאווי מחמת עסק הנהגת האורנדא דק"ק הנ"ל הן הנהגת חזקת האורנדא הן הנהגת וסדר שיתנהג האורנדר עם יחידים מהקהל, באם שלא יתנהגו כסדר שנעשה להם כבר, וכן בענין הנהגות עשיות התמנות הקהל בענין זה שייך ק"ק זאבלודאווי לק"ק הארדנא; וזולת זה לכל דבר שבעולם שייך ק"ק זבלודאווי לק"ק טיקטין והם ב"ד (בית דין) הגדול של ק"ק זבלודאווי. וכל הכנסות שכר ב"ד שיהיה ע"י (על ידי) עסק הארנדי הנ"ל וע"י עסק התמנות הקהל שייך לק"ק הארדנא. והפסקים הקודמים מגאוני ארץ וכן פסקי הארצות יצ"ו על ק"ק זבלודאווי הם בתקפם ובגבורתם לכל הדברים הפרטיים הנזכרים שם. וכן כל הכנסות שכר ב"ד שבק"ק זבלודאווי שייך לק"ק טיקטין הב"ד הגדול שלהם, זולת שכר ב"ד מעשיות התמנויות הקהל ועסקי האורנדא שייך לק"ק הארדנא כנ"ל. ובענין המשפטים שבין אדם לחברו בדיני ממנות שיהיו בין אנשי ק"ק זבלודאווי יתנהגו ככה: עד סך שלשים זהובים יש רשות ביד אנשי ק"ק זבלודאווי לדון בעירם בפני הב"ד שלהם, ומי בעל דברים יגש אליהם, וכל אחד מבעלי דינים מחייב לצ"ד (לצייתא דינא) שם בעירם בפני הב"ד שלהם; ומסך שלשים זהובים ומעלה רשות ביד כל אחד הן התובע הן הנתבע לקרב משפטים לק"ק טיקטין לב"ד הגדול שלהם. והב"ד דק"ק טיקטין יכולים ורשאים לקנוס ולענוש את אנשי ק"ק זבלודאווי בממון ובשאר

עונשים כפי שיראה ביניהם לפי העת והצורך. רק להעביר א׳ ממבוררי הקהל ממנוי שלו או להעניש אחד מהם לגזור עליו שיהא אסור לבא במנוי הקהל בדבר הזה אין כח ביד הב״ד דק״ק טיקטין להעניש אחד מאנשי זבלודאווי עונש כזה. זאת אשר מצאנו לפרש דברי פסק הגאונים הנ״ל וכפי פירוש הזה יתנהגו עד כלות חמש שנים מהיום, ויקויים כל הנ״ל בכל תוקף ועונשים שבעולם. זה הדבר אשר יצא מפינו אנחנו המבוררים הנ״ל ביומא דשוקא בירידּ גראמניץ יום ב׳ ה׳ ניסן תי״דל פה ק״ק לובלין יצ״ו.

נאם הטרוד יהושע העשיל בן לא״א הגאון מוהר״ר יעקב זצלה״ה;
ונאם דוד הוא הקטן בלא״א מוהר״ר שמואל לוי זלה״ה;
ונאם יונה בן מהר״ר ישעיה ז״ל תאומים מפראגא;
ונאם משה בן מהר״ר יצחק מקראקא;
ונאם הצעיר באלפי יודא בלא״א הח״ר בנימין וואלף איש טראפא״.

אין דאזיקן פסק פון תי״ד — 1654 וואס איז אנגענומען געווארן אין לובלין וועלט פארמולירט אויף וויפל און אין וועלכע ענינים עס איז זאבלודאווע זעלבשטענדיק און וו עס מישט זיך אריין טיקטין, און אין וואסערע ענינים זי געהערט צו גראדנע. עס וועלט רעגולירט די פראגע פון ארענדעס און ארענדארן. אויך וועלט פעסטגעשטעלט א געוויסע גראדואציע אין משפטים, וואס פאר א סיכסוכים עס קענען דערלייזיקט ווערן אין זאבלודאווע און וואס דארף אריבערגעפירט ווערן קיין טיקטין. טיקטינער קהל האט אויך דאס רעכט צו באשטראפן די זאבלודאווער קהילה מיט פארשיידענע געלט־קנסים אדער אנדערע שטראפן. טיקטין קאן זיך אבער נישט אריינמישן אין די אינערלעכע קהל־ענינים פון זאבלודאווע, דהינו אראפנעמען וועמען פון די מנויי הקהל וכדומה.

פון דעם דאזיקן פסק איז צו זען, אז די מחלוקת איז געווען ארום דעם אופן ווי אויס־צוטייטשן דעם פריערדיקן, ערשטן, פסק פון די גאונים. עס זענען געווען מיינונג־פארשידענקייטן וועגן די קאמפעטענצן פון דער ארטיקער קהילה און די אנדערע צוויי, גראדנע און טיקטין, צו וועמען זאבלודאווע האט געהערט. דער דאזיקער פסק איז ארויסגעגעבן געווארן אויף פינף יאר. מיר האבן נישט קיין שום דאקומענטן וועגן דעם צי נאך די פינף יאר האט מען דעם זעלביקן פסק באנייט, צי עס זענען איינגעפירט געווארן אנדערע כללים אין דער קעגנזייטיקער באציאונג צווישן די דאזיקע קהילות. ערשט מיט 14 יאר שפעטער, איז דער ענין נאך אמאל געשטאנען פארן ועד פון די ארצות, אויף דער סעסיע וואס איז פארגעקומען אין דעם יאר תכ״ח (1668) אין ל ע נ ט ש נ ע. און אט וואס מיר לייענען אין דעם

ד א ק ו מ ע נ ט נ ו מ ע ר 7:

„האלופים הקצינים המנהיגים דק״ק ה ו ר א ד נ א יצ״ו המשולחים מק״ק ההוא נגשו לפנינו לדין לדבר משפט נגד האלוף הראש מהר״ר י ע ק ב במהר״ר ש מ ו א ל מק״ק ט י ק ט י ן משולח בעסקי הקהלה יצ״ו, ע״פ (על פי) ההזמנה אשר השיגו ק״ק האראדנא בירידּ גראמניץ תכ״ח לפ״ק על ק״ק טיקטין מכבוד המאורות הגדולים הרבנים, ומהר״ר יעקב הנ״ל השיב מה שהשיב. בכן פסקנו שאין מקום למשפט הנ״ל בפנינו, רק בק״ק ל ו ב ל י ן בירידּ גראמניץ תכ״ט לפ״ק בזבל״ש וזבל״ש (בזה בורר לו שנים וזה בורר לו שנים),7 ואם ירצו ק״ק הוראדנא שהב״ד ההוא יפסקו ביניהם באם שיתערער להבא ביניהם בעסק הישובים הנ״ל, אם ידונו בזבל״ש וזבל״ש דוקא בירידּ לובלין או בזבל״ש וזבל״ש באיזה קהלה אחרת, אזי יזדקקו הב״ד ההוא שידונו ביניהם בלובלין איך יתנהגו להבא, אם ידונו להבא בלובלין בזבל״ש וזבל״ש או בקהלה אחרת בזבל״ש וזבל״ש. וכל משך זמן אשר עדיין לא יקוב הדין ההר בין הצדדין הנ״ל בעסק הישובים ז ב ל ו ד ו ו ו ח ו ו א ר ש ט ש, יתנהגו בעסק הישובים הנ״ל כמבואר בפסקים מהגאונים הרבנים, ולא יכנס שום אדם בתחום שאינו שלו כמבואר בפסקים הנ״ל בהוספת כח וחיזוק לכל צד לפי זכיותיו. כ״ד (כה דברי) המאורות הגדולים

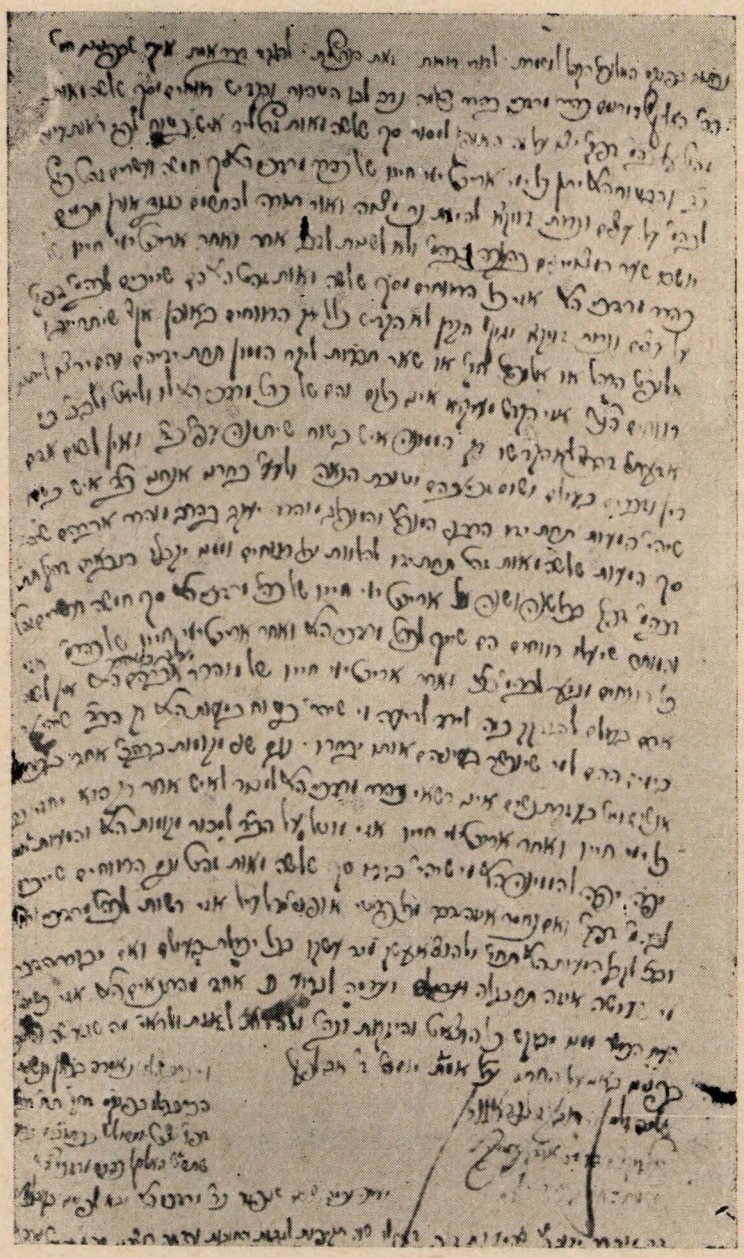

בלאַט פון אַלטן פּנקס מיט דער דאַטע פון דאָנערשטיק, ד׳ אב על אמ״ת (תקמ״א — 1761) ווו עס ווערט דערציילט, אַז דער האלוף המרומם כהר״ר מרדכי בה״רר שלמה האָט מנדב געווען 300 גילדן וואָס מען זאָל איינלייגן ביי אַ בטוח און די ריווחים דערפון (די פּראָצענטער) זאָל מען נוצן כדי צו קויפן האָלץ און ליכט פאַרן בית המדרש. אונטערן כתב איז צווישן אַנדערע אויך אונטערגעשריבן דער אָב־בית־דין ברוך בענדעט.

הרבנים מ״צ (מורי צדק) היושבים כסאות למשפט בין קציני רוזנים מנהיגים ד״א (דלד ארצות) יצ״ו ומדינות ליטא. היום יום ד׳ ג׳ מנחם (אב) תכח״ל בוועד קודש פה ק״ק ל ע נ ט ש נ י.

נאם משה בן מהר״ר יצחק ז״ל מקראקא;
ונאם הק׳ בא״א מוהר״ר בנימין וואלף ז״ל חונה בק״ק אפטא;
הצעיר מרדכי בלא״א מוהר״ר בנימין וואלף גינצבורג;
נאום יוסף (ר׳ דודש)״.

אין דעם דאָקומענט נומער 7 ווערט דערציילט אַז די אלופים און קצינים פון גראדנא האָבן ווידער געבראַכט דעם ענין פון זייער סיכסוך מיט טיקטין וועגן זאבלודאָווע און כוואָראָשטש. דער דאָזיקער ועד פון לעגטשנע וואָס איז פאָרגעקומען אין יאָר תכ״ח (1668) האָט זיך אָבער נישט געפונען קאָמפעטענט ארויסצוזאָגן זיין מיינונג און האָט דעם ענין אָפגעלייגט אויף אַ ווייטערדיקער סעסיע וואָס וועט פאָרקומען אין לובלין אין יאָר תכ״ט — 1669.

מיר ווייסן אָבער גאָרנישט צי דער ענין איז דאָרטן טאָקע באַטראַכט געוואָרן. מיר האָבן אָפּסק וואָס האָט אַ שייכות צו טיקטין וואָס איז דאָן אָנגעגנומען געוואָרן אָבער דאָס האָט נישט צו טאָן מיט דער מחלוקת אָרום זאָבלודאָווע. ערשט פון יאָר ת״ס (1699) הערן מיר ווידער וועגן דעם אויף אַ סעסיע פון דעם ועד הארצות, וואָס איז פאָרגעקומען אין יערַסלאָוו. עס דערציילט וועגן דעם דער

ד אָ ק ו מ ע נ ט נ ו מ ע ר 8:

„שרי צבאות ישראל, מוכתרים בהוד והדר כיקותיאל, חוקם ומשפטם בישראל, כעת יאמר להם מה פעל אל, ה״ה (הלא הם) אהובינו אחינו ורעינו האלופים רוזנים והקצינים ראשי מנהיגי דהקהלות ראשי ד׳ מדינות ליטא יצ״ו, ובראשיהם כבוד מאורות הגדולים הרבנים ממלכת כהנים, הדרת פניהם כשרפים ואופנים, יקרים מפנינים, נ״י (נר ישראל) פ״ה (פטיש החזק) עמ״ה (עמוד האש) ר״ג (ריש גלותא) אב״ד מ״צ (אב בית דין מורה צדק), מר כאתריה ומר כאתריה, נרם יזרח לעד, אמן כי״ר (כן יהי רצון).

נלאנו נשוא גודל העברת הדרך שהאלופים קצינים ק״ק ה ו ר א ד נ א יצ״ו מעברין ומעקמין נגד ק״ק ט י ק א ט י ן בנדון הישובים ז ב ל ו ד א ו י ה א ר ד ק ו ח ו א ר ש ט ץ, וכל הפסקים הקודמים מאת גאוני ארץ הרבנים הקדושים דמדינת ליטא מאפס ותהו נחשבו להם. שלחנו אליהן השכם ושלוח שנה בשנה לבלי יפרצו גדר וגבול עולם, באשר אין להם על הישובים הנ״ל זולת שני דברים בלבד, היינו עסקי אורנדש והתמנות ותו לא מידי; ועתה מתנכלים ומתאנים תואנה מבקשים להשתרר ולהשתעבד בהם בכח וביד חזקה בהמצאות ותחבולות, וכן לא יעשה. הנה הדבר הוחלט בוועד ל ו ב ל י ן תכ״ח לפ״ק ו ב ל ע נ ט ש נ י, שבאם יאמר שיש להם איזה דין ודברים יקרבו למשפט בארצינו בזבל״ש וזבל״ש, וכבוד הרב המאור הגדול במוהר״ר ה ל ל נ״י אב״ד ור״מ בק״ק ו י ל נ א יצ״ו שהוא הוא נבחר למכריע כתבונתו; מאחר שלא באו למיצוי הדין אזי הדבר כדקאי קאי, לא הורע כח הפסקים וכתבים הקודמים בנדון הכבוד והתנשאות של קציני ק״ק טיקטין שהם הם הבדה״ג (הבית דין הגדול) שלהם בישובים הנ״ל, כפי שבידם רשום בכתב אמת וצדק, וכל זאת לא הועיל, נעוינו משמוע נבהלנו מראות, כי לא נשמע ולא נראה כזאת בכל תפוצות ישראל. יש לאל ידינו הרמה למעבד דינא לנפשינו בכל מיני יכולת, אך באנו מקודם להודיע הדבר לרום הוד מכת״ר (מעלת כבוד תורתו) אשר שבט המושלים ממשלת הצדיקים ביד רום מכת״ר להסיר המכשלה הגדולה הזאת. ובקשתינו מאת רום מכת״ר למען האמת והשלום יוכיחו על פניהם תוכחת מגולה בשבט אנשים ולהפריע אותם ממעשיהם, רק יתנהגו כפי הפסקים הקודמים בלי שום השתנות כלל, כל אימת

שלא יקוב הדין את ההר ביניהם בזבל"ש וזבל"ש בארצותינו במקום המוכשר לוועד דד"א (דדלד ארצות) יצ"ו. מובטחים אנו ברום הוד מכת"ר עשו יעשו כדת וכראוי והגון להסיר כל מכשול וכל פוקה, כדי שלא יהיה לקציני ק"ק טיקטין מקום ללון אפילו תלונה אחת. ואחרי הודיע אותם כל זאת נקיים אנחנו מה' וישראל, כי הרבה נכנסנו לפני ולפנים משורת הדין עם ק"ק הוראדנא ופתחנו בשלום כדרכינו תמיד, ומעתה נדע כדת מה לעשות ולא נוותר מכבודינו אפילו... בשום ענין, ונעשה מה שביכלתנו ובכחינו היפה שבודאי יתחרטו ק"ק הוראדנא. ומה לנו להרבות דברים, מובטחים אנחנו בחכמתם ובתבונתם שיגדרו גדר ויעמדו בפרץ, ובזה תנצלו מכל כליון וחרץ. והיה כי יגיעו דברי קדשיכם אלינו כדברי חפץ נכבדם ועטרה לראשינו בעגדם, והיה זה שלום. כ"ד המאורות הגדולים הרבנים האיתנים דד"א יצ"ו היום יום ו' ז' חשון תסמ"ך לפ"ק ביומא דשוקא בהתוועדות קודש פה ק"ק ט ע ר ס ל ב.

הק' אריה יהודא ליב חונה ק"ק קראקא;
ונאם נפתלי הכהן החונה בק"ק פויזין יע"א והגליל יצ"ו;
הק' שאול החונה בג' ק"ק קראקא יצ"ו;
ונאם הקטן מרדכי זיסקינד רוטנבורג חונה ק"ק לובלין והגליל יצ"ו;
ונאם הק' נפתלי הירץ אשכנזי חונה ק"ק קאוולא לע"ע;
ונאם הצעיר יואל היילפרין;
ונאם זכריה מענדיל החונה בק"ק בעלזא יצ"ו".

אין דעם דאזיקן בריוו צו גראדנא וואס איז באטיטלט מיט די גרעסטע עפיטעטן און שבחים פאר דעם קהל און זייערע מנהיגים ווערט אבער זייער שארף געטאדלט זייער האנד־לונג אין נישט אויספירן די פסקים פון די פריערדיקע ועדים. פאר דער כאראקטעריסטיק פון דער דעמאלטיקער מליצה וועלן מיר פרוווון איבערטייטשן אין יידיש דעם אריינפיר פון דא־זיקן בריוו:

די הארן פון ישראלס מחנה, באקרוינט מיט שיינקייט און פרעכטיקייט, וואס זייער געזעץ און משפט ביי ישראל איז אזוינס ווי גאט האט עס געטאן. דאס זענען אונ־דזערע געליבטע ברידער און פריינט די אלופים, די פירשטן און אדעליקע, די קעפ און פירער פון די ליטווישע קהילות און אין זייער שפיץ געפינען זיך די גרויסע לייכטער, די רבנים. א קיניגרייך פון כוהנים, זייער שיינקייט איז ווי פון מלאכים און שרפים, טייערער פון דימענטן, די ליכט פון ישראל, די שטארקע האמערס, די פייערדיקע זיילן, די עלטסטע פון גלות אזו"ו.

נאך דעם דאזיקן אריינפיר קומט אין טעקסט די וואַרענונג, אז מען האט צופיל זיך גע־לאזט פון דער גראדנער קהילה פירן און אויב זיי וועלן נישט אויספאלגן וועט מען ש ו י ן ווי סן וואס צו טאן און זיכער וועט די גראדנער קהילה־קדושה חרטה האבן...

באמערקונגען:

1) ביים פארעפנטלעכן די אריגינעלע דאקומענטן האבן מיר איבערגעלאזן זייער שפראך און אויסלייג הגם נישט זעלטן געפינען זיך דארטן שפראכלעכע און גראמאטיקאלישע פעלערן. מיר האבן נאר דערגאנצט געוויסע וועערטער וואס זענען פארצייכנט מיט קיצורים, דהיינו: מחויבי' — מחויבים; השייכי' — השייכים; הכו' — הכותב; החו" — החותם; זהו" — זהובים און דאס גלייכן. וויו עס זענען פארן ראשי־תיבות האבן מיר די ראשי־תיבות געלאזן און אין קלאמערן געגעבן די פולע וועערטער. ביים איבערחזרן זיך פון די זעלבע ראשי־תיבות האבן מיר שוין די וויייטערדיקע איבערגעלאזט אן אויסטייטשונג. מיר האבן אויך דעם נאמען

פון דער שטאָט נישט געענדערט, נישט אויסגעבעסערט און נישט פֿאַראיינהייטלעכט אין די דאָקומענטן. מהאי טעמא זענען מיר טאָקע ווי זאַבלודאָווע ווערט געשריבן: ז א ב ל ו ד א־ ו י, ז א ב ל ו ד א ב, ז א ב ל ו ד א ו, ז א ב ל ו ד ב ה. נאָך יעדן דאָקומענט־ אָריגינאַל ברענגען מיר א קיצור אין יידיש.

2) געמיינט דעם פסק פון יאָר שע"ד (1614), וואָס ווערט כסדר דערמאָנט אין די ווייי־ טערדיקע דאָקומענטן.

3) געמיינט דעם פסק פון א דאָקומענט נומער 1.

4) אונגעריש גילדן. אין די אַלטע יידישע דאָקומענטן האָט די דאָזיקע מטבע געהייסן א ד ו ם ה ג ר י, אָדער סתם ה ג ר י. אין יאָר תי"ז (1657) איז דער ווערט פון א אונגעריישן גילדן געווען 5 פּוילישע גילדן מיט 30 גראָשן (לויט וועטשטיינס „קדמניות מפנקסאות" סימן כ"ו) אין 18טן יאָרהונדערט האָט שוין א אונגערישער גילדן געהאַט די ווערט פון 18 פּוילישע גילדן (לעווין וועגן ועד ארבע ארצות, דייטש).

5) די סעסיעס פון דעם ועד ארבע ארצות פלעגט ווי א כלל פֿאַרקומען בעת די ירידים אין די גרויסע שטעט. אַהער פלעגן זיך, צוליב זייערע געשעפטן, צוזאַמענקומען זייער פיל פון די יידישע כלל־טוער וואָס זענען געווען די קצינים, אלופים, די גבירים פון די קהילות. דאָס פלעגן אויסנוצן די רבנים כדי צו דערלייזיקן די לויפנדיקע ענינים פון די באַזונדערע ארצות. אין לובלין פלעגן די סעסיעס פֿאַרקומען בעת די דאָרטיקע ירידים: א) „ י ר י ד ת מ ו ז" וואָס האָט אויך צווישן די יידן געהייסן „ י ר י ד ש ו א ָ נ ט ק י", אָדער פֿאַרגרייזט „שוואָנקי". אויסגעפאַלן איז דער דאָזיקער יריד אין דעם ערשטן זונטיק נאָך דער זיבעטער וואָך פון דער קריסטלעכער פאַסכע. געהייסן „שוואָנטקי" נאָכן יום־טוב „זיעלאָנע שוויאָנטקי" — דער גרינער יום־טוב. דער יריד פלעגט דויערן 16 טעג. אין אַנדערע דאָקו־ מענטן ווערט דער דאָזיקער יריד אָנגערופן „יריד סיון", וויל נישט שטענדיק פאַלן אויס די וועלטלעכע דאַטעס אין דער זעלביקער צייט פון דעם יידישן קאַלענדאַר.

ב) „ י ר י ד א ד ר" וואָס האָט אויך געהייסן „ י ר י ד ג ר א מ נ י ץ". דער דאָזיקער יריד האָט זיך אָנגעהויבן אין דעם קריסטלעכן יום־טוב „גראמניץ" (מאַטקא באַסקא גראמניטשעי) וואָס פאַלט אויס דעם 2טן פעברואַר און ער פלעגט דויערן 16 טעג.

6) געמיינט די פריערדיקע 4 פסקים.

7) א געוויסע ארביטראַזש־פֿאַרמולע — „זה בורר לו שנים וזה בורר לו שנים", וואָס מיינט, יעדער צד ברענגט צוויי בוררים פון זיין צד. עס איז אויך פאַראַן א פֿאַרמולע פון „זבל"א וזלב"א" וואָס מיינט „זה בורר לו אחד, וזה בורר לו אחד", אז יעדער צד ברענגט נאָר צו איין בורר.

ב. פון זאַבלודאָווער פֿנקס

דער אַלטער זאַבלודאָווער פֿנקס געהערט צו די זעלטנסטע היסטאָרישע מקורים צו דער געשיכטע פון א גרויסן טייל יידישע קהילות פון מדינת ליטע. אין דאָזיקן פנקס זענען פאַר־ אייביקט געוואָרן נישט נאָר פרטים און געשעענישן וואָס האָבן א שייכות צו זאַבלודאָווע — אויך די דפּים פון פנקס געפינען זיך תקנות סיי פון דעם ועד מדינת ליטא, סיי פון סעסיעס פון דעם ועד ארבע ארצות און אויך ענינים וואָס האָבן א שייכות צו שטעטלעך אין דער סביבה פון זאַבלודאָווע, ווי כאַראַשטש, וואַשילקאָווע, האָראַדאָק, לעווקאָווע, נאַרעווקע.

דער פנקס געפינט זיך איצט אין דער ביבליאָטעק פון דער ירושלימער אוניווערסיטעט (קאַטאַלאָג נומער 103־4 — העבר.) און הגם עס פעלן א ריי בלעטער פון אָנהייב און פון סוף זענען נאָך אין פנקס פאַראַן 280 דפּים, וואָס הייסט העכער 500 זייטן. די פאַרצייכענונגען אין דאָזיקן פנקס זענען פון די יאָרן ת"ו ביז תקע"ו (1646 ביז 1816), דאָס הייסט פון א משך 170 יאָר. ווי אַזוי דער פנקס איז מגולגל געוואָרן אין ירושלים איז א באַזונדער גע־

שיכטע. דעם גרעסטן פאַרדינסט האָט דערביי דער ד"ר י. כאַזאַנאָוויטש פון ביאַליסטאָק וואָס האָט אויך דעם טיקטינער פנקס, צוזאַמען מיט א רייַ אַנדערע מאַטעריאַלן בשעתו איבערגעגעבן דעם קדוש, פראָפעסאָר ש. דובנאָוו.

פון דעם דאָזיקן פנקס זענען בשעתו שוין פאַרעפנטלעכט געוואָרן פאַרשייַדענע פראַגמענטן. פאַרשער און וויסנשאַפטלער האָבן צו זייַערע אַרבעטן אויסגענוצט די תקנות פון פנקס און אויף זייער סמך אָנגעשריבן א רייַ אַרבעטן.

פראָפעסאָר ש. דובנאָוו האָט אין זיין אַרבעט „ועד ארבע ארצות בפולין", וואָס איז דערשינען אין דעם „ספר היובל לנ. סאָקאָלאָוו" אויסגענוצט דעם זאַבלודאָווער פנקס.

פראָפעסאָר שמחה אסף האָט אין זיין ווערק „בתי הדין וסדריהם" אויך אויסגענוצט די תקנות פון זאַבלודאָווער פנקס.

וויַיטער ברענגען מיר פון זאַבלודאָווער פנקס א סעריע מיט תקנות וואָס זענען צעזייט און צעשפרייט אין פאַרשייַדענע זאַמלביכער. וואָלטן מיר געהאַט אונטערן האַנט דעם גאַנצן פנקס וואָלט זיכער געווען א יושר גדול אַרויסצוקלייבן א נאָך גרעסערע קאָלעקציע. לייַדער איז עס דאָך א תפילת שוא און מיר באַנוגענען זיך מיט די וויַיטערדיקע 22 תקנות און דאָקומענטן.

זיי זענען געזומען געוואָרן:

1. שמחה אסף — „מפנקס זבלודבה" — פאַרעפנטלעכט אין דער ביבליאָגראַפישער צייטשריפט פון העברעאישן אוניווערסיטעט אין ירושלים „קרית ספר", שנה א', חוברת ד', שבט תרפ"ה, 1925;

2. א. טשערקאווער — „דער אַרכיוו פון שמעון דובנאָוו", 2טער באַנד היסטאָרישע שריפטן פון ייוואָ, ווילנע 1937.

3. ישראל הייפרין — „פנקס ועד ארבע ארצות", ירושלים תש"ה, 1945.

מיר ברענגען די דאָקומענטן אין זייער אָריגינעלער שפראַך און אויף וויפל עס פאַרלאָנגט זיך, באַגלייטן מיר יעדן דאָקומענט מיט די נויטיקע אויפקלערונגען.

אויסער די תקנות וואָס מיר ברענגען פון די פריערדיקע מקורים וועלן מיר דאָ ציטירן א פאַר זאַצן ווי אַן איבערליפערונג בעל־פה. מיר נעמען עס אַרויס פון דער אַרבעט פון מיכאל ליפשיץ „זאַבלודאָווער פנקס", אַרויסגעגעבן אין ניו־יאָרק אין יאָר 1925. מיכאל ליפשיץ גיט איבעָר: 1)

„...אויפן גרויסן שטיין וואָס ליגט האַרט ביי דער שול, דערציילט מען, פלעגט מען אמאָל געבן מלקות איטלעכן, וואָס איז איבערגעטראָטן א מינדעסטן מנהג אַדער דין. אין אַלטן פנקס איז טאַקע פאַראַן א מעשה מיט א בחור א קצב, וואָס האָט געגעסן אין א תענית ביי א קריסט אין נאָענטן דאָרף טרעשטשאַנקי. האָבן אים צו מנחה־צייט אָפגעוואָרט דער רב מיט די שמשים און די פני העיר, געשלאָגן אים אויפן שטיין מלקות און נאָכדעם אַריינגעשטעלט אין קונע. נאָך מנחה האָט אים איטלעכער געשפיגן אין צורה, און אַזוי איז אים פאַרגעבן געוואָרן דער חטא.

אין פנקס איז אויך אייַנגעשריבן א מנהג פון גרויסן גאון רב בענדט, מחבר פון „נר תמיד", אַז די שטאָט טאָר קיינמאָל נישט נעמען קיין חזן־שוחט צוזאַמען צוליב דעם, וואָס דער חזן־שוחט וואָס איז דעמאָלט אין גאונס צייטן געווען, מיט העכער 100 יאָר צוריק, איז אייַנגעשלאָפן אין א כל־נדרי־נאַכט ביים עמוד, זייַענדיק זייער אויסגעמאַטערט פון שעכטן א גאַנצן טאָג די כפרות.

די תקנה נישט צו באַגראָבן דא קיין מתים אין טליתים איז אויך פאַרשריבן פון נעם זעלביקן גאון אין פנקס.

פראָנט פון דער זאַבלודאָווער היסטאָרישער שול. רעכטס דער גרויסער שטיין, וואָס אויף אים פלעגט מען געבן מלקות.

מחמת דעם, וואס אייגמאל יום־כיפור איז אין שול געווארן שרעקלעך ענג, נישט איבערצוטראגן, דער עולם האט דעמאלט געשריען נישט אנדערש, עס זענען אנגעקומען אין שול מתים, וועלכע מען קען נישט דערקענען, ווייל אלע גייען גלייך אין טליתים..."

עד־כאן די בעל־פה „ציטאטן" פון פנקס און מיר קומען צו די געדרוקטע מקורים, לויט א כראנאלאגישן סדר:

קאלעקציע פון ש. אסף

1. תי"ט (1659):

„אתם היקרים תושבי ישוב ו ו א ס י ל ק ו ב יצ"ו (ישמרהם צורם וגואלם) ...2) מפי אלופים ר"מ (ראשי מדינה) יצ"ו להחזיק ישיבה בכל קהילה שיש להם מורה ובכן ע"פ (על פי) הדברים הנ"ל הזהרו באם ישלח לכם הרב אב"ד (אב בית דין) דק"ק זאבלודאווי איזה מספר נערים מבית ישיבתו אזי עליכם להחזיק אותם, כנהוג תוך ערי סביבותינו. הזהרו בגזרתנו לשמור ולקיים כנ"ל בלי דחיות והתנצלות. ושלום ד"ה יום א' דראש־חודש אדר שני תי"ט פה בוועד סעלץ.

נאם הצעיר משה שפירא.

העתק אות באות מגוף הכתב דהאלוף הגאון ר"מ אב"ד מ"צ (מורה צדק) דק"ק הוראדנא יצ"ו.

נאום יהודא־ליב בן הד"ר יעקב הלוי עפשטיין שמש דק"ק הנ"ל".

דער דאזיקער דאקומענט, א בריוו פון דער סעלצער סעסיע פון מדינת ליטא, איז משמעות כעלערהאפט איבערגעשריבן. עס דארף זיין די דאטע נישט תי"ט נאר תט"ו, ווי עס איז פאראן אין דעם פנקס מדינת ליטא. עס האנדלט זיך אין דעם בריוו צו דעם וואשילקאווער ישוב, אז זיי זענען מחויב אויסצוהאלטן א ישיבה, יעדנפאלס דארפן זיי אויפנעמען די יעניקע בחורים וואס עס וועט זיי צושיקן דער אב־בית־דין פון זאבלודאווע. וואשילקאווע האט געהערט, ווי דאס איז צו זען פון א ריי אנדערע נאטיצן אין פנקס, צו דער זאבלודאווער קהילה. אין יאר תקכ"ו (1766) זענען אין וואשילקאווע געווען 138 יידן.

***

2. תי"ט (1659):

„ראה ראינו שתי ראיות באנשים האלו היקרים כמ' מאיר ב"ר דוד כץ וגיסו כמר מרדכי.....2) שהיו מתעסקים בקבורת מתים ב"מ (בר־מינן) בשעת עיפוש היו מתעסקין.....2) בכן נתנו להם לכל אחד מקום בב"ה (בית־הכנסת), דהיינו בספטל אמצעי נגד הבימה, המקום הראשון של כמ' מאיר הנ"ל והמקום השני סמוך לו של כמ' מרדכי. לכמ' מרדכי הנ"ל נתנו לו חזקת ישוב בקהילתינו שיהא כתושב מהקהל. גם פטרו אותם ממסים ועולים שיתהוו על שנה תמימה מן פסח תח"י עד פסח תי"ט לפ"ק. זאת כתבנו למשמרת שלא תהי' נעדרת..."

אין דער דאזיקער פארצייכענונג ווערט דערציילט ווי אזוי 2 פערזאן מאיר בן דוד און זיין שוואגער מרדכי, האבן זיך מתעסק געווען מיט בר־מינגס אין דער צייט פון דעם „ע י־פ ו ש". משמעות וועז אנדערע האבן עס נישט געוואלט טאן. דערפאר האבן זיי באקומען חשובע ערטער אין דער שול, אויף דער מיטלסטער באנק קעגנאיבער דער בימה. חוץ לזה האט מען געגעבן מרדכין רעכט פון חזקה אין שטעטל און ביידן האט מען באפרייט אויף א גאנץ יאר פון די פארשיידענע שטייערן און לאסטן וואס דער קהל לייגט ארויף.

***

3. תכ"א (1661):

„עלה ונגמר במוסכם אלופים וראשים וטובים, ובצירוף עדה הקדושה ושאר אנשי מעשה שבקהל, שקבעו התענית קבועה לדורי דורות על כל מי שהתחיל להתענות על יום י"ג בטבת ולהרבות בסליחות ולקרא ויחל כמו בשאר תענית צבור. נעשה פה ק"ק זאבלודאוו יצ"ו היום יום עשרה בטבת את"ך לפ"ג. הכותב וחותם בפקודת כל המנהיגים הנ"ל.

נאום שמואל שמש דק"ק הנ"ל לע"ע."

אין דער תקנה רעדט זיך וועגן אַ ספּעציעלן אָרטיקן תענית וואָס עס איז באַשטימט גע־ווארן אויף י"ג טבת. דאָס הָאט אַ שייכות מיט די שחיטות וואָס אַ טיילּ שטעט און שטעטלעך זענען אויסגעשטאַנען בעת דער רוסיש־פוילישער מלחמה וואָס האָט זיך אָנגעהויבן אין סוף 1659. דאָס רוסישע מיליטער, אין אונדזערע היסטאָרישע כראָניקעס אָנגערופן די „מאָסקווי־טער", האָבן אין זייער מאַרש חרוב געמאַכט אַ סך קהילות. פון די גרעסטע שחיטות האָט גע־ליטן ב י כ א ו וואָס איז נאָך אַ באַלאַגערונג פון 29 וואָכן אייגענומען געוואָרן כ"ט כסלו פון יאָר ת"ך (1650). די רוסן האָבן דאָרטן דערהרגעט בערך 300 יידן. משמעות אַז אין צוויי וואָכן שפּעטער, דעם 13טן טבת איז מן־הסתם ענלעכעס געשען אין זאַבלודאָוו. אָפּ־קלאַנגען פון די געשעענישן האָבן מיר אין אַ רייַ וויַיטערדיקע דאָקומענטן.

***

4. תכ"א (1661):

„קושט דברי אמת חפצנו להודיע ולהתודע על דבר שהציע לפנינו המשולח דק"ק זאבלודאב יצ"ו, באמרו שאין לאל ידם ליתן הסכומים בכסף מלא, מאחר שנגעה בהם יד ה' מחמת השונא, כידוע וכמפורסם... ובכן אמרנו עם הספר, שתמידין כסדרן כשיבא בתוך הבאים המשולח לגבות הסכומים... אזי יקח מהם פחות ששית ממה שמגיע עליהם לפי הרשום בכתב אמת בריסטר... וכן יהיה וכן יקום מהיום עד שנה תמימה. כל הנ"ל יצא מפינו על דבר אמת וצדק היום יום כ"א טבת את"ך לפ' (ק? ג?).

נאום קיים המכונה קדש;
נאום יעקב טראפא;
נאום שמואל בן לא"א קלונימוס זלה"ה;
נאום אהרן בלא"א יעקב זלה"ה.
העתק אות באות מגוף הכתב של האלופים רוזנים החתומים הנ"ל.
נאום שמואל בא"א מרדכי שמש דק"ק זבלודאב לע"ע".

די דאָזיקע תקנה איז אָנגענומען געוואָרן אויף אַן אינסטאַנץ פון גראָדנער קהל, דאָס איז צו זען פון די אונטערשריפטן. אין דער דאָזיקער תקנה זאָגט זיך, אַז היות דער משולח פון זאַבלודאָוו האָט געשילדערט דעם שוועָרן מצב פון דער קהילה אין שייכות מיט די שאָדנס פון דעם שונא (זע דעם פריערדיקן דאָקומענט) איז פאַר דער קהילה פון זאַבלודאָוו געמאַכט געוואָרן אַ הנחה — זיי וועלן דאַרפן צאָלן די שטייערן פאַר דער מדינה מיט אַ זעקסטל וויניקער.

***

5. תכ"ג (1663):

„שלום לכם היקרים והנעימים ראשי אלפי עדה היקרה דק"ק זבל/זדאווא/, יצ"ו. כהיום הגיע לנו כתב, מכתב מהאלוף הרב המרומם מורה צדק מהר"ר אברהם שהיה בקהלתכם, על אודות פדיון כסף שניתן להשונא מסקוויטר שהלוה לכם, וזה זמן רב וימים רבים שאין בידו להוציא, וכבר סלקו את רבים מנותני כסף הנ"ל ע"פ (על־

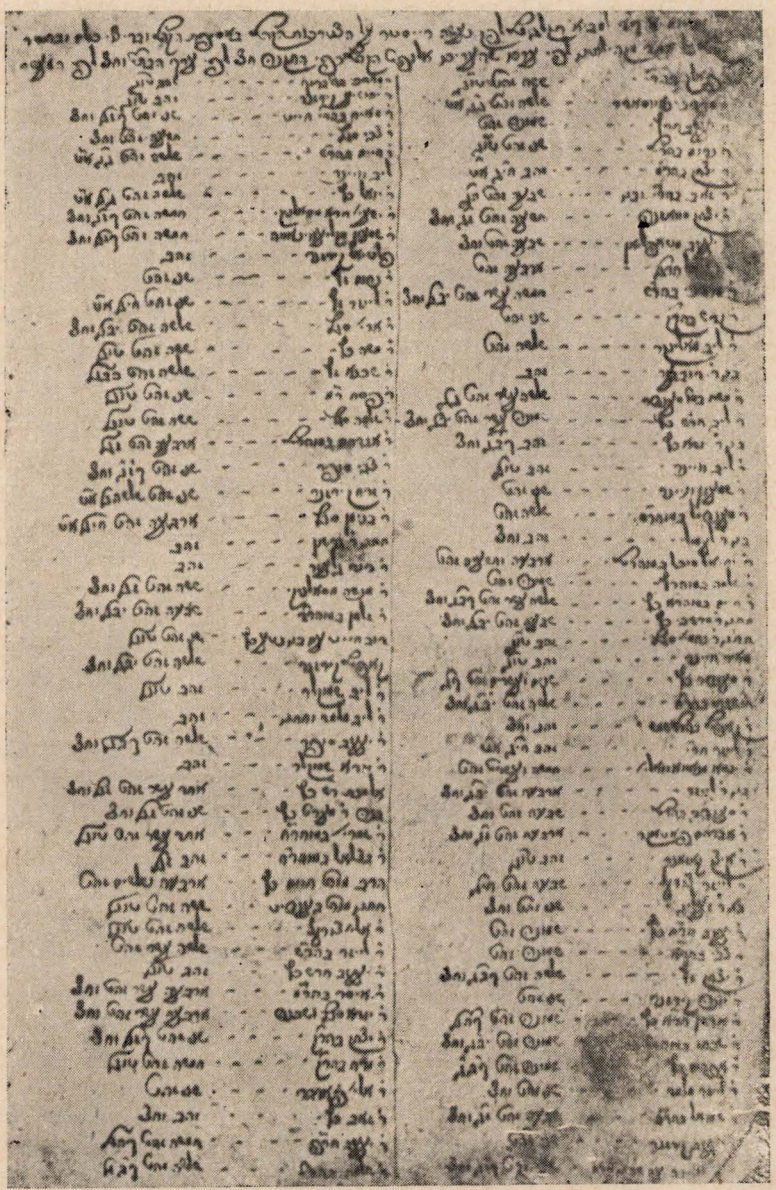

אויף די צחיי זייטלעך געפינט זיך די עטאַט־פּאַרטיילונג, וואָס די פּירער פון קהל אין זאַבלודאָווע האָבן פּאַנאַנדערגעלייגט אויף די מיטגלידער פון דער קהילה פּאַרן ביודזשעט־יאָר תקל״ג (1773). די באַשטימטע סומע פּאַר יעדן יחיד איז אין הסכם מיט זייער מאַטעריעלן מצב. העלפט פון דעם שטייער איז לויט די הייזער און העלפט לויט דעם מעשר (אַ באַשטימטן פּראָצענט פון פּאַרמעגן).

די רשימה נעמט אַרום בסך־הכל בערך 160 שטייער־צאָלערס. דער רוב פון די נעמען זענען דער נאָמען און פּאַטערס נאָמען, אָבער ביי טייל ווערט נאָך צוגעגעבן אַ פּרט, וואָס דערציילט ווען דעם צוזאַמענשטעל פון זאַבלודאָווער קהל אין יענעם יאָר, אין יאָר 1773. אַזוי געפינען מיר ביי טייל אָנגעגעבן זייער באַשעפּטי־

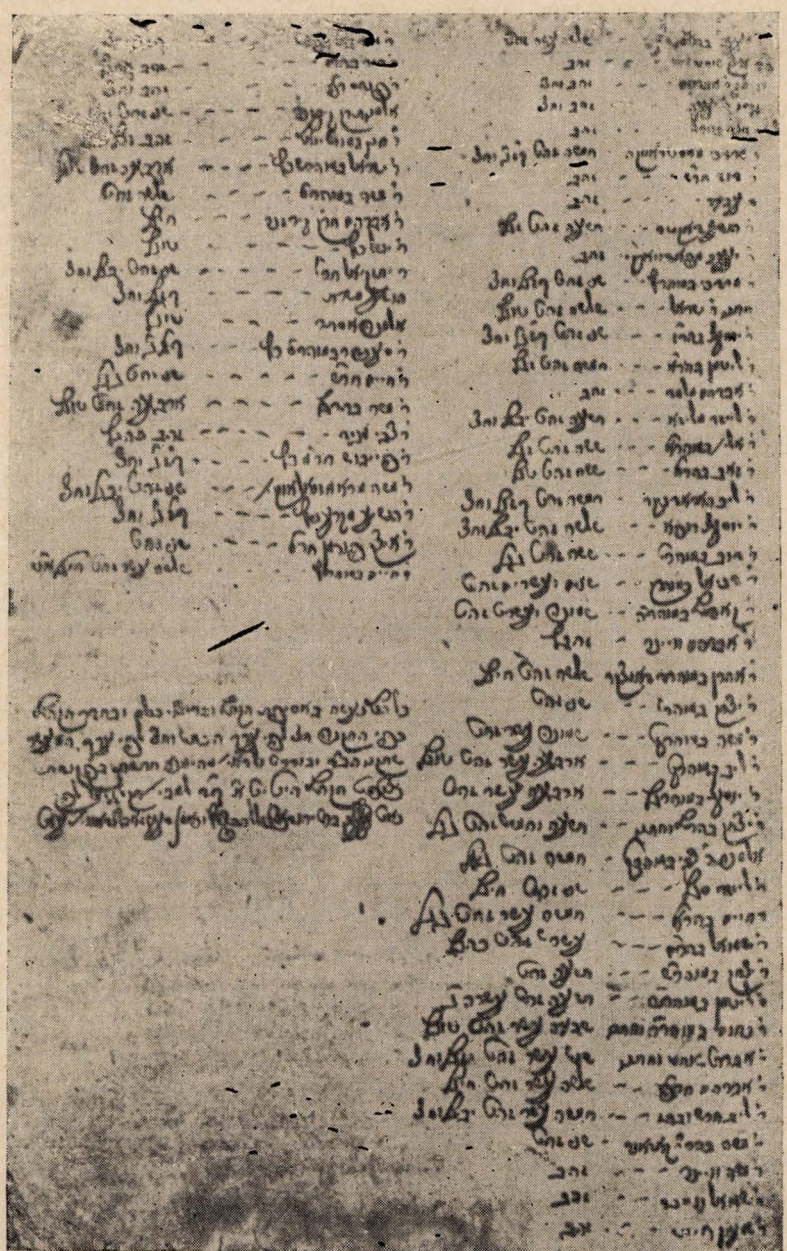

קונג וויי: ווייגער, שניידער (חייט), גאַלדשמיד (צורף), קירזשנער, סופר, שמוקלער, פאַרבער, שוחט, דאָקטאָר, מלמד, רופא, משרת, מגיד, פורמאַן.

בייַ טייל וועלט אַנגעגעבן דער נאַמען פון אַ ישוב (לרוב אַרומיקע דערפער) פון וואַנען זיי שטאַמען משמעות, אַדער וויינען נאָך דאָרטן און געהערן צו דער קהילה. מיר האָבן דאָרטן למשל:

ר׳ מרדכי נאָוואַסאַדר; ר׳ יצחק מוואזנה; ר׳ אייזיק מטאפליאן; ר׳ אברהם פאַטאַקר; ר׳ ישעיה מסאַלניקי; ר׳ שמעון מקאליעווינאוה; ר׳ מרדכי מאַסטראָוקה; ר׳ יעקב מפאַדוואַרקה; ר׳ לייב האַראַדניקער; ר׳ לייב מליזה; ר׳ אהרן דאַנציקר; ר׳ משה קאַרליגר; ר׳ משה מראַחוואַלאָוקא; ר׳ הושע מקרעניץ.

פי) הפסק שיצא מאתנו לשלם לכל נותני כסף כנ"ל, ועליכם מוטל לשלם חמשים שוק ליטא3) להרב הנ"ל. בכן הזהרו והזהרו בכל תוקף גזרתנו נח"ש (נדוי, חרם שמתא — דריי סינאַגימען פֿאַרן חרם) לסלק חמשים שוק הנ"ל ע"פ הש"ח (על־פי השטר חוב) שתתנו להרב הנ"ל להתפרע תוך שנה תמימה עד ר"ה (ראש השנה) תכה"ל כפי הזמנים שתעשו ביניכם...

ד"ה (דברי החותמים) ביום ב' ב' דר"ח (דראש חודש) אלול תכג"ל פה ק"ק הוראדנא. /חתומים שבעת אנשים מראשי קהל הוראדנא/."

דער דאָזיקער דאָקומענט איז אַ ווייטערדיקער פֿרט צו דער געשיכטע מיט דער רוטישער אינוואַזיע וועגן וואָס עס רעדט זיך אין די פֿריערדיקע דאָקומענטן. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז כדי אייגצוצאָלן אַ געוויסע סומע „פּדיון", משמעות קאַנטריבוציע, פֿאַר דעם „שונא די מאַס־קוויטער" האָט מען געמוזט מאַכן הלוואות. אייגער פון די מלווים, דער אלוף אאַז"וו אברהם האָט געמאַנט זיין חוב און מען האָט אים נאָך אַלץ נישט באַצאָלט. וועגן זיך די גראָדנער ראשים מען זאָל דעם חוב איינצאָלן, לכל־הפחות אין אַ שטר־חוב, אַ וועקסל וואָס זאָל אויס־געלייזט ווערן אין משך פון אַ יאָר צייט, אין טערמינען וואָס מען זאָל צווישן זיך אַדורכקו־מען. דערביי ווערט געוואָרנט אַז עס וועט לגבי דער זאבלודאָווער קהילה אָנגעוענדט ווערן די גזירה פון נח"ש — פון חרם.

**
*

6. תכ"ג (1663):

„שלום לכם היקרים והנעימים ראשי אלופי מנהיגי עדה הקדושה דק"ק זאבלו־דאווי יצ"ו. כהיום בא לפנינו האלוף הישיש המרומם... משה בהגאון הגדול מוהר"ר אברהם שהיה מורה צדק דק"ק בריסק. עינו ולבו שם לשום לדרך פעמיו לאדמת קודש, כאשר נתנו עדיהם אלופי ק"ק בריסק ושאר אלופי גאוני מדינתנו, והדרך רחוקה וצריך לסעד כאשר ידענו ומפורסמות לשלמים ורבים, בכן יצא מאתנו שתתנו להאיש המרומם הנ"ל עשרים זהובים מיד בלי שום דחיה והתנצלות, ולא יהיה לו שום עכוב ואחור בדבר נתינה הנ"ל. הזהרו והזהרו בכל אלה בצירוף כבוד מביקש מעלת הרב דקהלתכם לסלק נתינה הנ"ל מיד, ועלינו לקבל מכם בחשבון, אך אל תאחרו, והיה זה שלום. החותמים בעצם היום יום ג' י' אלול תכ"ג פה ק"ק הוראדנא.

/שבעה חתומים/."

דאָס איז אַ בריוו פון גראָדנער קהל צום זאַבלודאָווער וועגן דעם אלוף אאַז"וו משה בהגאון אברהם פון בריסק, וועלכער האָט באַשלאָסן זיך צו לאָזן אין דעם הייליקן לאַנד. אַזוי ווי דער וועג איז ווייט און מען דאַרף אים אַרויסהעלפן איז באַשטימט געוואָרן אַז די זאַבלו־דאָווער קהילה דאַרף אים אויף דעם געבן 20 גילדן. תיכף זאָל די דאָזיקע סומע געגעבן ווערן אָן וועלכן נישט איז אָפּהאַלט און אויסרייד. עס ווערט אויך געבעטן אַז דער רב זאָל בייהיל־פיק זיין, אַז די דאָזיקע סומע זאָל תיכף אויסגעצאָלט ווערן, כדי אים נישט פֿאַרהאַלטן, ער זאָל זיין וועג נישט פֿאַרשפּעטיקן.

**
*

7. תכ"ד (1664):

„היום ה' ב' דר"ח (דראש חודש) חשון תכ"ד תבע הראש־עירון פּראקאפּ יון את האלופים מנהיגים יצ"ו חגורה של כסף ד' זקוקים4) כסף טוב, באמרו שהקהל התחייבו עצמם לפדות החגורה. ואמת נגזלה מהשונא מסקוויטר ימ"ש (ימח שמו), וע"פ פשר התחייבו עצמם המנהיגים יצ"ו לשלם סך ארבעים זהובים. זמן פרעון קודם חגה ניטל יוניט תכד"ל. ע"ז (על זה) נתנו האלופים יצ"ו משכון".

אויך דער דאָזיקער דאָקומענט האָט צו טאָן מיט נאַכווייענישן פון די „מאַסקוויטער", אגב זעט מען, אַז זיי האָבן אָנגעטאָן גאָר גרויסע צרות די יידן, וויייל ביי זיי געפּינט זיך די

באַצייכענונג ימח שמם. אין דעם איצטיקן פאַל האַנדלט זיך עס וועגן אַ זילבערנעם גאַרטל, וואָס זיין וואָג איז געווען 4 זקוקים גוטן זילבער4) וואָס דער שונא האָט צוגעריבט ביים ראש־עירון, דעם פאַרשטייער פון דער שטאָט, אַ געוויסן פראקאפּ אַ יון, נישט קיין קאַטאַ־ליק; די אלופים פון קהל האָבן זיך פאַרפליכטעט אויסצולייזן דעם גאַרטל. נאָך אַ פשרה האָבן זיי זיך מתחיב געווען צו געבן 40 גילדן וואָס עס דאַרף איינגעצאָלט ווערן ביז דעם יונישן ניטל, דאָס מיינט דעם פּראַוואָסלאַווגעם נייי־אָר. די אלופים האָבן אויף דעם געגעבן אַ משכון.

***

8. תכ״ד (1664):

„הפסק שיצא מפי אלופים המבוררים מנהיגים דקהילתנו יצ״ו אודות עסק פדיון נפשות ישראל מיד שונא מסקוויטר ימ״ש (ימח שמם) בעת ההפכה שהיתה בק״ק זבלו־דאווי, בכן הגיע ערך הערכה על קהל הנ״ל שש מאות זהובים מן האנשים שהיו לפי דבריהם בעת הצרה בק״ק הנ״ל, הלא המה כמר פייביש מרודאוו וגיסו כמר... יחזקאל וכמר נח ב״ר זלמן וכהר״ר מאיר בהר״ר משה, מחויבים הם ליתן ערך נתינה לצרה ע״פ (על פי) מה שיעריכו עליהם מנהיגי ק״ק זבלודאווי בצירוף כבוד הרב מ״צ (מורה צדק) דקהילתם, ובאם שיאמרו שיש להם איזה תביעה בדבר הנ״ל אזי מחויבים הפקודים הנ״ל להשליש משכנות כפי ערך שיגיע עליהם ביד הרב מ״צ דשם. כל הנ״ל יקוים בכפיות... ויתר עונשים. ד״ה (דברי החותמים) יום ג׳ ז״ך חשון תכ״ד פה ק״ק הוראדנא.

הצעיר באלפי יהודא איש טראפא,
יצחק סגל,
שמואל בן לא״א קלונימוס״.

אויך דער דאָזיקער בריוו פון גראָדנע צום זאבלודאָווער קהל האָט אַ שייכות צו דער אַקציע פון די „מאָסקוויטער ימח שמם״. עס האַנדלט זיך, אין דעם, וואָס בעת דער דאָזיקער איבערקערעניש האָט מען געדארפט אין זאבלודאָוו אויסלייזן אַ ריי יידישע נפשות פון זייע־רע הענט. איצט איז געקומען די צייט אַז מען זאָל דאָס געלט אויסצאָלן. די סומע פון 600 גילדן דאַרף קהל איינמאַנען ביי אַ ריי פערזאָנען. ווי אַזוי פונאַנדערלייגן דאָס געלט ווערט באָפולמעכטיקט דער זאבלודאָווער קהל צוזאַמען מיט זייער רב. אָבער עס מוז אויפגעמאַנט ווערן מיט אַלע צוואנגען און שטראָפן.

***

9. תכ״ז (1667):

„גזרנו על כל הקהילות דארצות5) ועל כל האלופים ראשים ועל כל אדם בעונשים ובקנסות גדולות שלא לעקל ולתפוס משל איזה יחיד או רבים מתושבי הקהלה או הגליל בשביל איזה חוב יחיד או רבים, ואפילו בשביל כרגא דמלכא, רק שאותן יחידים או רבים הנתפסים והמעוקלים ישבעו או יבררו כמה הוא ערך סכום שלהם, ואז לא יקחו מהם המעוקלים יותר ממה שמגיע עליהם לפי סכום שלהם לפרעון חוב ההוא, אפילו כרגא דמלכא, וזאת עשינו מפני תיקון העולם, כדי שתהא הארץ רחבת ידים לפניהם, ולא יהא אחד נתפס בשביל חבירו, ולא תהא הארץ סגורה ומסוגרת באין יוצא ואין בא בפני החוטפים.

כל הנ״ל העתקתי מסימן רב 6) אשר נתיסד מפי אלופים רוזני ומנהיגי הארצות

5) בצירוף הרבנים יצ״ו ביריד גראָמניץ תכ״ז לפ״ק.
נאום אברהם בן לא״א דוד ז״ל מק״ק לובלין,
ונאום יעקב לוי ספרא מטאמשוב,
כל הנ״ל העתקנו מגוף העתקתן שהועתק.״

דאס איז א תקנה פון דעם ועד ארבע ארצות קעגן דעם איינגעשטעלטן איינפיר צו פאר־כאפן ביי עמיצן א בעל־חוב, אדער ביי זיינעם א שותף סחורה, אדער מזומן פאר געווינסע אפצאלן פאר קהילות אדער אפילו פאר מלוכהשע שטייערן. די תקנה זאגט אן, אז מען זאל נעמען נאר ביי די וואס זענען שולדיק און נאר אזויפיל וויפל זיי זענען שולדיק, כדי נישט פאריאגן מענטשן פון לאנד, דאס לאנד זאל זיין אפן פאר אלעמען, אז מען זאל נישט מורא האבן פאר די כאפערס. דער ענין איז געשטאנען אויף ועד ארבע ארצות א פאר מאל.

***

10. תל"ה (1675):

„זאת היתה לפנים בקהלתינו, מחלקי פתקאות הנבררים מפי בוררים בשעת התמנות (הקהל), והנה זה כמה שנים נתבטל הדבר, ששום איש אינו רוצה לקבל המינוי, מאחר שמשא כבידה היא ועבודה רבה, שנתוספו עניים בתוספת מרובה על העיקר לסיבת הרעש והרעב, וידל ישראל עד מאד. בכן יען וביען ראה ראינו בעינינו ושמענו באזנינו הכצעתקה הבאה אלינו משוד עניים ומאנקת אביונים קמנו ונתעוררנו להשקיף עליהם בהשקפה זו לטובה וביקשנו בהפצרות גדולות באיש חשוב, האלוף מוהר"ר נחום במהר' טוביה, שיתן על לבו לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל עפ"י (על פי) פתקאות, שלא ינועו וינודו עוד ברחובות ובשוקים. וחלף עבודתו תהיה לו קלפי בפסח הסמוך בשעת הבוררות הבע"ל (הבא עלינו לטובה) תיו למ"ד הי"א כאחד מעדה הקדושה ושום איש לא ימחה בידו. כל הנ"ל עלה ונגמר בקהל עם ה' בצירוף הגאון המופלג הרב אב ב"ד (בית דין) נר"ו, ולזכרון ולאמת אמת שיהיה למשמרת כתבתי בספר הזה בפקודת האלופים ראשי ומנהיגי קהל עם ה' בצירוף הגאון המופלג מו' אב ב"ד נר"ו.
דוד בהר"ר יוסף ז"ל הכהן, שמש דזאבלודאווי."

אין דאזיקן דאקומענט קומט צום אויסדרוק דער טרויעריקער מצב פון דער יידישער באפעלקערונג אין יענער צייט. ארעמעלייט זענען צוגעקומען, די נויט איז גרעסער געווארן און דעריבער זענען נישט געווען קיין בעלנים אנצונעמען די אמטן פון קהל־עסקנים. הכלל מען האט געפועלט ביי איינעם א חשובן באלעבאס, רב נחום ב"ר טוביה, ער זאל אנהייבן זיך פארנעמען מיט די ארעמעלייט, געבן זיי קוויטלעך צו באלעבאטים, דערפאר האט מען אים צוגעזאגט אז ביי די נאענטסטע וואלן פון די ראשי הקהל וועט מען אים אויסווייילן.

***

11. תמ"ד (1684):

„(אנו) מזהירים לנזהרים ששום בעל־הבית מק"ק הנ"ל אינו רשאי למכור ביתו לשום ערל... בשאר רחובות ומכל שכן ברחוב היהודים וגם בשוק בלי ידיעת בית־דין הגדול שק"ק הוראדנא."

די דאזיקע פארצייכעניש ברענגט ש. אסף אין זיינער א באמערקונג אין דעם אויבן ציטירטן ארטיקל אין „קרית ספר". פון דער נאטיץ איז קלאר, אז עס איז געווען א נייגונג צו פארקויפן נישט־יידן יידישע הייזער. די צייט פון דער דאזיקער תקנה פאלט זיך צונויף מיט דער צייט צווישן די יארן תמ"א — תמ"ח (1681 — 1688) ווען מצד דער נישט־יידישער באפעלקערונג איז ארויסגעטראגן געווארן אן אנקלאגע צו דער פירשטין קארא־לינא ראדזיוויל, די אייגנטימערין פון דער שטאט, אויף די יידן, אז זיי האלטן נישט די געזעצענע זיי, פון די עלטערן פון דער פירשטין, תקנות. אין זייער אנקלאגע גיבן זיי אן, אז די יידן האנדלען נישט אין הסכם מיט דער געזעצענער זיי פריווילעגיע פון די ראדזיווילס, אז זיי נעמען צו ביי די שטאטישע איינווינער די ברויעריין, דעם האנדל און די מלאכות; זיי, די יידן, באזעצן זיך אויך אין די גאסן און שטאט־טיילן, וואס איז זיי פאר־

באָטן דורך דער פריווילעגיע. אַזוי האָבן די יידן וואָס עס איז זיי געווען דערלויבט צו ווויגען נאָר אין ס ו ר א ז ע ר גאַס אויך זיך אַריינגעצויגן אין כ א ב א ר א ו ע ר און ב י ע ל ס ק ע ר גאַסן; די יידן פּנחס און סענדער האָבן אפילו אויסגעבויט הייזער נאָענט פון דעם קלויסטער. די באַקלאָגער האָבן געבעטן דער פירשטין, אַז זי זאָל זען אַז די יידן זאָלן אָפּהיטן די תקנות וואָס עס זענען אויף זיי פון קדמונים אַרויפגעלייגט געוואָרן.

***

12. תנ"ז (1697):

„להרב הגדול המופלג ומופלא בתורה כבוד שמו מו"ה אברהם נר"ו אב"ד ומ"ץ דק"ק זאבלודאווי יצ"ו.

הנה אחר פריסת ודרישת שלום באנו עד הלום אודות עסקי קהלתו עם רוזני ק"ק טיטקין יצ"ו שמעלו מבחוץ בעניניהם ומילתא חדתא היא לפניו. וזה עברו וחלפו למו שלשה שנים שהתחילו ק"ק טיטקין להעביר עליהם שורת הדין והם התחילו לפרוץ גדר וגבול הגאונים הקדמונים ופסקים שלהם, באשר ידוע להמאורות גאונים הרבים שהיו בק"ק הוראדנא בעסק הנ"ל, ואין הם אדונים בדבר זה לצאת /בגבול/ קהלתו בשום חרם ונידוי, וכבר שדינו בהו נרגא בכל הכתבי־חרמות שיצאו מהם, הן על כלל והן על הפרט, יחידים, ואנחנו תמיד מפקיעים אותם מחרמות ונדוים שלהם ע"פ תוקף ממשלת עוז שבידנו תה"ל (תהילה לאל). בכן כאז כן עתה באנו להודיע למעלותו שלא לחוש לדבריהם כלל, ולא ישמע לקול המולן שאון המון דבריהם, להבחיל כדרכיהם, מה שאין להם שרש וענף... להשתדר עליכם בשום חרם ונידוי. ומעלתו יבין דבר ששמו מחסום לפיהם בעוד שהגאון הגדול מוה"ר אריה יהודה ליב אב"ד בקהלתם שהוא היה בפנים בעסק הנ"ל ולא הסכים למעשיהם. אך יצא ופנה זיו הדרו של הגאון נר"ו מק"ק הנ"ל התעוררו בכתבם מה שאין בכחם לפרוש מצודתם במקום שאין היד שולטת, ולחכם כמותו די בזה... שלום לתורתו וכסאו יהיה נכון כנפשו הרחבה והמליאה מא"ה ומאתנו היום יום י"ב אדר תיו נון זיין לפ"ק פק"ק הוראדנא יצ"ו.

דברי פה חכם הרב הגאון ומאת לציי"ד (לציית דין) מוכנים רוזני הקהלה רפה כפי המעמד.

/על החתום האב"ד ר' שמחה הכהן רפאפורט ועוד עשרה אנשים ממנהיגי הוראדנא/."

דער דאָזיקער בריוו פון גראָדנער אב בית דין און צען מנהיגים, האָט אַ שייכות מיט דעם סיכסוך צווישן גראָדנע און טיקטין וועגן דעם אונטער וועמענס השגחה עס געפינט זיך זאָבלודאָווע. אין דעם פריערדיקן אָפּטייל אין דער היינטיקער אַרבעט איז פאָראָן דער גאָנצער פּעקל מאַטעריאַלן וואָס האָט אַ שייכות צום דאָזיקן סיכסוך. דער איצטיקער בריוו איז גע־שריבן צוויי יאָר פאָר דעם לעצטן פסק, וואָס מיר האָבן אין אונדזער באָזיץ, וועגן דעם דאָ־זיקן סיכסוך (דאָקומענט נומער 8) וואָס איז פון יאָר 1699. אין דעם היינטיקן בריוו רעדט די גראָדנער אַז די זאָבלודאָווער זאָלן נישט מורא האָבן פאָר די חרמים און נדוים וואָס עס וועלן קומען פון טיקטין, זיי זאָלן זיך האַלטן פעסט און נישט נתפעל ווערן.

***

13. תס"ג (1703):

„להאלופים ראשים המנהיגים דק"ק זאבלודאוי יצ"ו.

הנה שמענו צעקת אלופים יחידי קהלתכם מחמת שעברתם כמה תקנות לענין קלפי בוררים, שלא הנחתם הפתקאות השייכים לקלפי בוררים, גם צעקתן על הבוררים שעברו כמה תקנות לענין התמנות ומנוי, כאשר ראינו כתוב וחתום הצע"ד (הצעת דברים)

שלהם, ותשובתם דחיה בעלמא היא, בכן גזרנו נח"ש (נדר, חרם, שמתא) וקנס שתשלחו שנים מכם ובכן למי שיתרו ויבאו בעצמם בלי ב"כ (באי כוח) כלל תוך ג' ימים מהתראה ורשות להיחידים לגבות ב"ד בעסק הנ"ל לברר זכויותיהם, הן לענין תקנות ע"פ פנקס ואיך שיוכלו להוציא לאור זכויותיהם בלי מוחה ומעכב כלל. וביני וביני אין להקהל ולהעדה לעשות דבר מאומה עד אחר משפט לפנינו, ובביטול מעשה לגמרי. וגזרתינו בחרם על השמש שמחויב לציית להתרות, וליתן כתוב וחתום ליחידים בלי דחיות. ומורא לא יעלה על ראשיכם, ולא להזדקק לעסקי העדה כנ"ל עד אחר המשפט. וחלילה לפנות לעש"ג (לערכאות של גוים) היום יום א' אייר תסג"ל פה ק"ק הוראדנא יצ"ו.

/על הכתב חתום ר' שמחה כהן ראפאפורט אבדק"ק הוראדנא ועוד ששה ממנהיגי הקהל/."

דאָס איז אַ זייער שטרענגער בריוו פון דעם גראָדנער אב בית דין און קהל צו רעם זאַבלודאָווער קהל אין שייכות מיט די דורכגעפירטע וואַלן צום אַרטיקן קהל. עס ווייזט זיך אַרויס, אַז אַ טייל יחידים האָבן זיך פאַרקלאָגט פאַר גראָדנער קהל, צו ווענען זאַבלודאָווע האָט געהערט אין די דאָזיקע ענינים, אַז עס זענען באַאַנגעגן געווארן אומפינקטלעכקייטן, אַז עס זענען נישט אָפּגעהיט געווארן די נויטיקע תקנות בעת די וואַלן. דער גראָדנער אב בית דין פאָדערט אויף די זאַבלודאָווער זיי זאָלן אין משך פון דריי טעג זיך צושטעלן לדין. עס איז זיי ביז דאָן פאַרווערט געווארן אָנצוגיין מיט די ענינים פון דער קהילה. אונטער דער דראָונג פון חרם ווערט דער שמש אויפגעפאָדערט אַרויסרופן די קהל־לייט צום דין.

**
*

14. תק"ח (1748):

„בעצם היום הזה בא האלוף הראש הקצין כמוהר"ר יהושע העשיל במהר"ר מנחם, מחזיק אורנדי דקהלתנו וצעקתו כי רבה על הר"ר אריה ליב בהר"ר יצחק סג"ל שהכה אותו בשעת יריד בפני עם, והראה לפני האלופים הקהל עדות פ"ה (פרנס החודש) הנעלה כהר"ר אשר לעמיל והגיד בת"ע באל"י ונ"ע בזה"ל 7):

איז געקומין ר' ליב סג"ל הנ"ל אפצי נעמן נתינת יריד־געלט אצל שני אנשים ממדינת ליטא מתבואה, האט ר' ליב הנ"ל גיוואלט נעמן צו גילדנר מעגלה תבואה, אזו איינה התחדשות וואס קיין מאָל איז גיוועזין. האָט מהור"ר העשיל הנ"ל גיזאָגט צו ר' ליב פארבער: דוא פיינר ברי', פון וואנין קומט דאס דיר אז דו זאלסט רייסין לייט און פר טרייבין ירידין און התחדשות מאכין. האט דער ליב פארבער משיב געווען: וואס ארט אייך דאס, וואס פרעגי איך דער נאך איך וועל נעמן שני גילדנער מעגלה. האט מהור"ה גיזאגט: איך וועל דיך שלאגין פיר אזו איינה זאכין צו פר טרייבין ירידין, און האָט זיך גיחאפט צו שלאגין און האט ניט געשלאגין. איז גיגנגין ר' ליב פארבר הנ"ל און האט גישלאגין מיט איין שטעקין למהור"ר העשיל חנ"ל בפני כל המון עם בשעת יריד. שוב העיד הנעלה כהר"ר אליעזר ליפמאן בה"ר אַהרן בת"ע באל"י ונ"ע(7) כתבניתו וכצורתו אות באות שלא הוסיף ולא גרע. כל הנ"ל קבלנו אנחנו האלופים הקהל עדים הנ"ל כדת וכדין שלא בפני הצדדין. ושלחנו לגובה שלנו הנעלה כמ' שמואל לר' ליב פארבר הנ"ל, להזמינו לפני הקהל למשפט, ולא רצה לבא והכה להגובה הנ"ל מבלי הגיד כי ברוח הוא, ואחרי שקלי וטריא כי למוד אותו יד להכות לב"ב (לבעלי בתים) מסוימים, כאשר היה כמה פעמים לפני הקהל המשפט, בכן פסקנו אנחנו האלופים הקהל לפי ד"ת הק' (דין תורתנו הקדושה): היד שהכה יהיה בקונא עכ"פ (על כל פנים) ביום השבת הראשון שיבא, מעת התחלת התפלה עד אחר גמר התפלה, ולהכות אותו על האבן מלקות ל"ט לפני בה"כ (בית הכנסת) בפני כל, ושלא לקרותו בשם חבר לשים

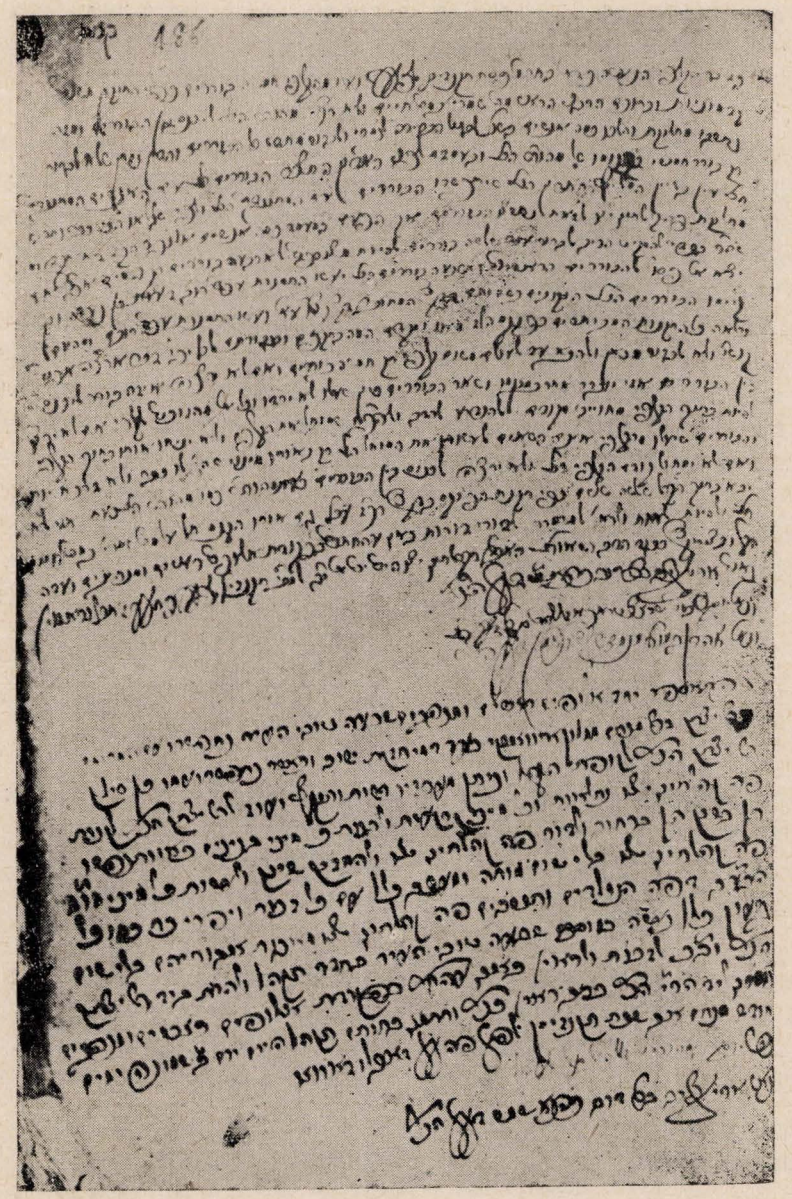

צוויי פֿאַרצייכענונגען אין אַלטן פּנקס פון זאַבלודאָוו, וואָס האָבן אַ שייכות צום יאָר תקנ״ז (1797).

די אויבערשטע נאָטיץ דערציילט, אַז איינער פון די 5 בוררים, וואָס זענען אויסגעוויילט געוואָרן בעת דער קלפי (וואַלן) חול־המועד פּסח תקנ״ז (1797) הרבני הראש מ״ה שמריה׳ במ״ה חיים האָט זיך אָפּגעזאָגט אָנצונעמען דעם מאַנדאַט און דערפון זענען אַרויסגעקומען אין דער קהילה גרויסע מחלוקות. עס האָט זיך אין דעם אַריינגעמישט דער האדון מהחצר, דאָס הייסט דער פּריץ פון דעם הויף, צו וועמען זאַבלודאָוו האָט געהערט.

די צווייטע נאָטיץ דערציילט, אַז אויף דער אַסיפה פון די אלופים, ראשים, מנהיגים און שבעה טובי העיר איז מען דורכגעקומען מיט דעם מרומם מ״ה יצחק ב״ר מנחם פון דעם מלון איוואניסקי (?) וועגן דעם אייניגעצאָלטן דורך אים חזקה־געלט פֿאַר זאַל אָנגענומען ווערן אין זאַבלודאָוו קהל. עס איז פּעסטגעשטעלט אין דער נאָטיץ, אַז דער דערמאָנטער יצחק האָט פון דעם טאָג אָן און ווייטער דאָס רעכט צו קויפן נחלאות, צו בויען הייזער סיי אין גאַס סיי אויפן מאַרק; האָט דאָס רעכט צו האַלטן אַ שענק און זיך פֿאַרנעמען מיט האַנדל צוגלייך מיט אַלע היגע באַלעבאַטים געבוירענע און אַלטגעזעסענע פון דור־דורות.

פֿאַרשריבן אין פּנקל הקהל אָבט טעג אין חודש מנחם־אב תקנ״ז (1797).

דבר, וימחק מפּנקס החברה הק׳ דנ״ת8) עד עולם, שלא לקבל אותו לחברה הנ״ל ולא לשום חברה שבעולם, ויוכרז עליו כרוז ברמה על אותו מעשה שעשה, למען ישמרו ויראו, ויכתב הפסק הזה בפנקס הקהל לחוק ולמשמרת ימים רבים.

היום יום א״ך סיון תקחי״ת לפ״ק פה ק״ק זאבלודאווי יצ״ו״.

אין דער דאָזיקער פאַרשרייבונג זענען אינטערעסאַנט צוויי פּרטים — סיי די געשיכטע, סיי דער אופן ווי אַזוי דער ענין איז פאַרצייכנט געוואָרן. די געשעעניש — איינער פון די שטייער־מאָנערס אויפן יריד האָט געוואָלט איינקאַסירן מער געלט ווי די תקנה זעט פאָרויס. איז געקומען צו אַ ווערטער־אויסבייט מיט אַ צווייטן ביז איינער האָט דעם צווייטן געשלאָגן. ווען קהל האָט אים אַרויסגערופן האָט ער אויך דעם שליח געשלאָגן. אונטער די אויגן האָט אים דעריבער קהל באַשטראָפט מיט שטיין אין דער קונע אין ערשטן שבת, אין דער צייט פון גאַנצן דאַווענען; חוץ דעם זאָל ער באַקומען 39 מלקות אויפן שטיין וואָס איז פאַראַן פאַר דער שול בפני כל עם, פאַר אַלעמען אין די אויגן; מען זאָל אים ווייטער אויסשטרייכן פון דער חברה „נר תמיד״ און זאָל לעולם ועד נישט קענען געהערן צו קיין שום חברה — דעם דאָזיקן פּסק זאָל מען אויסרופן אין דער עפנטלעכקייט און זאָל פאַרשריבן ווערן אויף דור׳ דורות אין פּנקס.

אין דער פאַרצייכעניש איז כאַראַקטעריסטיש דער אופן ווי עס איז אַריינגעטראָגן גע־וואָרן די גבית־עדות אין יי ד י ש אַזוי ווי דער עדות האָט געזאָגט. מיר האָבן איבערגע־לאָזן דעם אויסלייג ווי אַזוי ער איז אין אָריגינאַל.

***

15. תק״י (1850):

ראשית חכמה יראת ה׳.

א. בהיות שמאז ומקדם היה התקנה של פּנקס דפה ק״ק יצ״ו כדין וכדת ופשיטא כפי ארדינץ מהדוכס יר״ה (ירום הודו) נאמרה ונשנית, ולא נשנו התקנות הללו אלא בשביל דבר שנתחדש בהן דהיינו שלא יהיו בין הקהל פסולים9) עד רביעי ברביעי וגם בין עדה הק/דושה/ יהיו כשרים כדי שיהיו ט״ו, דהיינו חמשה עשר אנשים, כשרים בעדה עם אלופי הקהל.

ב. מי שאינו רוצה להחזיק פלעטין10) אזי תיכף בבוא עני בקובלנא על האיש ההוא, אזי מחויב הפ״ח (הפרנס חודש) ליישב הקהל בצירוף הרב לענוש האיש ולפרסם קלונו ברבים, וליקח מאכלו אשר הכין לו ע״י (על ידי) משרתי הקהל ולתת לעני ההוא, וגם יהי׳ בהעברה מהתמנות כפי ראות עיניהם, זולת שאר עונשים וקנסים.

ג. אין נקי הפלעטין זולת פרנס החודש בחדשו, רח״ש (רב חזן שמש) ומקבל קצבה ומשרתי הקהל פטורין מלהחזיק פלעטין. והראשים שלא בחדשם מחויבים להחזיק פלעטין.

ד. אין לעשות התמנות מהקהל רק שלשה ראשים ושני טובים ושני עיקורים ושני במקומות11), דהיינו במקום פה״ח ובמקום כל איש. ויהיו הבמקומות כשרים עם המנהיגים, ויהיו הבמקומות תמיד באספות הקהל. ובאם שירצו הבוררים לעשות ארבעה ראשים אזי אינם רשאים לעשות שני במקומות רק במקום אחד, דהיינו במקום פה״ח. ובאם שלא ירצה איזה פה״ח להחזיק החדש שלו אזי יהיה בהעברה כל השנה, והבמקום יחזיק החדשים שלו.

ה. הפה״ח בחדשו מחויב להחזיק על שולחנו בשבתות ויו״ט שלשה בעלי דרשנים. ובאם שיהיה יותר אזי רשות להפה״ח לשלח אותם לשארי ב״ב (בעלי בתים) כפי ראות כבודם ובאם שיהיה ש״ץ (שליח ציבור) עם שני משוררים אזי רשות להפה״ח לשלוח אחד מהמשוררים לאחד מב״ב.

ו. באם שירצה איזה איש לקבוע דירתו, באם שיהיה בעל משפחה ומבדה"ג12) אזי יתן להקהל דמי־חזקה סך שני אדומים13). ושארי אנשים לפי ראות עיני הקהל והרב, להוסיף או לגרוע. ולא יהיה להם שום קלפי, ופשיטא איזה התמנות, עד עשרה שנים מיום סילוק דמי חזקה שנכתב בפנקס הקהל, אף שיהיה בידו כתב חזקה, אזי יהיה הכתב בטל ומבוטל, וגם אם יהיה לו איזה התמנות — ההתמנות שלו בטל ומבוטל, והתקנה הנ"ל נאמרה על העבר ולהבא.

ז. הבוררים אינם רשאים לעשות לעצמם איזה התמנות רק באתו מינוי שהיה להם מקודם. ומי שהיה ראש שלש שנים רצופות אינו רשאי להיות שנה רביעית, רק מנהיג, הן שיהיה בעצמו הן ע"י בוררים אחרים.

ח. להקלפי מי שיש לו „מורינו"14), כשיתן עשרה זהובים לקרופקי15), יש לו קלפי והתמנות. ומי שיש לו „חבר"16) יתן עשרים זהובים לקרופקי אז יהיה לו קלפי והתמנות כתקון, ובלא חבר לא יהיה לו קלפי כלל, אף שיהיה בעל סכום גדול.

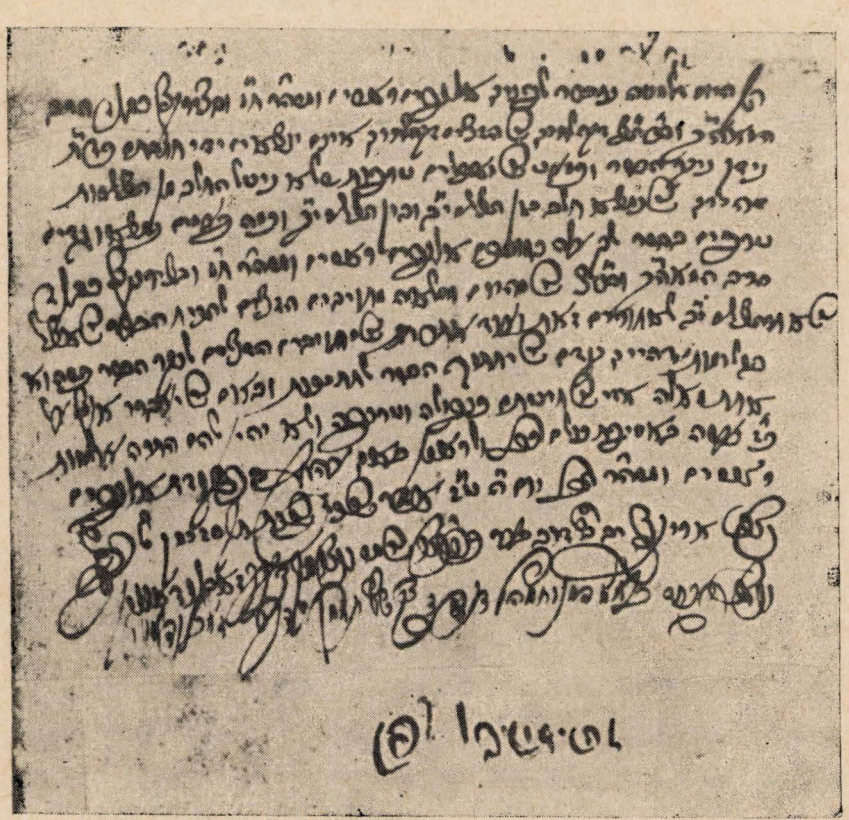

פֿראָטאָקאָל אין אַלטן זאַבלודאָווער פנקס פון דאָנערשטיק 17 טעג אין חודש אדר־שני תקס"ב (1802), וווּ עס ווערט דערציילט, אַז עס איז זיך צוזאַמענגעקומען אַן אַסיפה פון די אלופים, ראשים מיט דעם רב און דעם בית־דין, וווּ עס זענען אויך געווען פֿאַרבעטן אויך די זצ"ם (געמיינט די קצבים, ז"ץ איז זבחי צדק). אויף דער אסיפה איז פעסטגעשטעלט געוואָרן, אַז די קצבים טרייבערן נישט אויס גוט דאָס פלייש, אַז עס ווערט געפונען חלב און טריפהגע גידים (אַדערן). עס זענען אָנגענומען געוואָרן תקנות, אַז אַזוינס זאָל זיך מער נישט איבערחזרן.

ט. בסעודת נשואין ובּרית מילות — בעל סכום גדול דהיינו שנותן חמישים זהובים לקרופקי, רשות ינתן להפ"ח לחתום על ריסטור שיקרא ב"ב (בעלי בתים) לסעודה חמשה מנינים בכל משתה, זולת פסולי דאוריתא ורח"ש ולומדי תורה ועניים ואביונים, והשמש אינו רשאי לקרוא על המשתה בלתי רשות והרמנא הפה"ח בחדשו, והבינונים — שלשה מנינים, מלבד פסולים כנ"ל, וקטנים שני מנינים.

י. מי שסומך על שלחן אביו או חמיו מחויב לילך בכל ערב ובקר מדי יום ויום לבה"כ להתפלל.

יא. בעלי חנויות אינם רשאים לפתוח החנויות עד אחר יציאת מבה"כ. ובחול־המועד אינם רשאים לפתוח התריסין מהחנויות רק הפתח. והשני אנשים שיבחרו הבוררים על אמיתת המדות והמשקלות יתנו עינם גם/על/ הנ"ל. וכשיבורר ע"פ עדים כשרים שימדדו או ישקלו בלא אמת וצדק, הן לפריצים והן ליהודים, הן למי שיהיה אזי יתן קנס ארבעה זהובים על בה"כ ושני זהובים על בה"מ (בית המדרש) ושני זהובים על החצר17), ובאם שילך איזה יושבי בעלי חנויות עם איזה סחורות לפונדיקאות בלתי ידיעת הב"ב אזי יוקנס בקנס הנ"ל.

יב. ז"צ (זובחי צדק) אינם רשאים לחלק הבשר עד אחר יציאת מבה"כ, ואינם רשאים להיות בשותפות18) זולת מפסח עד עצרת, ואינם רשאים להשהות הבשר רק שני מעל"ע (מעת לעת), ותיכף אחר שני מעל"ע מחויב למלוח הבשר ושלא להשרות במים.

יג. ביום א' דסליחות מחויבים הקהל לחלק תפילות ולסדר תקיעות, כדי שכל בעל תפילה ובעל תקיעה יהיו בקיאים ויהא שגורה בפיהם. וגם בעל תקיעות ובעלי תפילות יפנו א"ע (את עצמו) מכל עסקיו וישב בבה"מ ללמוד עכ"פ (על כל פּנים) שלשה ימים קודם ר"ה (ראש השנה).

יד. אכסניא שבא לפונדקי אינו רשאי ב"ב אחר למכור ש"ש (שבולת שועל) ושחת וכל הצתרכות לאורח, יהיה מי שיהיה, בלתי ידיעת בעלים, בקנס הנכתב בתקנה דיושבי חנויות, בתקנה יוד אלף.

טו. מי שאינו בעל מחיה אינו רשאי לעשות מאלצין ומו"מ (ומקח וממכר), זולת שיינק רשאי לעשות מו"מ מאלצין.

טו. השעוה של נרות מיו"כ (מיום כפּור) אינם רשאים למכור לשום סוחר, רק שימכרו בתנאי שיחזיק השעוה ולמכור על נרות ייאָר צייטין או לבה"כ.

יז. בעלי קרופקי אינם רשאים להחזיק חכירות ארונדי, ומחזיקי אורנדי אינם רשאים להחזיק הקרופקי.

יח. ומי שאינו מכניס לנדן סך שש מאות זהובים פול' אינו רשאי לעשות החתונה בשבת רק דווקא בימי החול.19)
כל הנ"ל נעשה בהסכמת כולם ובצירוף הרב בקנסות עצומים כאשר יושת מהאדון יגמ"פ (יעגאמאשץ פאן) קמיסאר דחצר.20)

אין די אויבנגעבראַכטע תקנות האָבן מיר אַ כמו קאָנסטיטוציע פון דער זאַבלודאָווער קהילה. מיר וועלן טאַקע איבערגעבן די 18 תקנות אין יידיש.

א. פון שטענדיק און פריער זענען די תקנות פון פּנקס געווען כדת וכדין אַ פּשיטא, שוין נאָך דעם ווי עס פאַרלאַנגט דער אָרדינאַנץ פון דעם פירשט. די תקנות ווערן נישט

געענדערט נאָר ביי געוויסע חידושים ווי דאָס, אַז צווישן די אויסגעוויילטע זאָלן נישט זיין קיין פּסולים, דאָס הייסט אַזעלכע וואָס זענען צווישן זיך קרובים. אויסגעוויילט דאַרפן ווערן 15 מאַן כשרים.

ב. ווער עס וויל נישט האַלטן קיין פלעטין, צעטלעך צו נעמען אָרעמעלייט אורחים, איז ווען עס קומט אַן אָנקלאַגע פון אַן אָרעמאַן אויף אים איז מחויב דער פּרנס חודש צוזאַמען מיט קהל און דעם רב אויסרופן אין דער עפנטלעכקייט זיין שאַנד. די קהל־משרתים דאַרפן צונעמען ביי דעם דאָזיקן באַלעבאָס די צוגעגרייטע מאכלים און דאָס אַוועק־געבן דעם אָרעמאַן, חוץ דעם וועט ער נאָך געקנסעט ווערן, און אויך אַראָפּגענומען ווערן פון זיינע קהלשע אַמטן.

ג. פריי פון „פלעטן" איז נאָר דער פּרנס־חודש אין זיין חודש. אויך דער רב, דער חזן און דער שמש, די משרתים פון קהל און די וואָס נעמען קצבה זענען פריי פון „פלעטן". די ראשים, נישט אין זייער חודש, דאַרפן האַלטן פלעטן.

ד. פון קהל דאַרפן אויסגעוויילט ווערן נאָר דריי ראשים, צוויי טובים, צוויי עיקורים און צוויי פאַרטרעטער, איינער פאַרן פּרנס־חודש און איינער פאַר די איבעריקע. די פאַר־טרעטער דאַרפן זיין „כשרע", ד"ה נישט קיין קרובים מיט די איבעריקע אויסגעוויילטע. די פאַרטרעטער דאַרפן שטענדיק זיין בעת די אסיפות פון קהל. אויב די בוררים וועלן אויסקלייבן 4 ראשים דאַן דאַרף אויסגעוויילט ווערן נאָר איין פאַרטרעטער, פאַרן פּרנס־חודש. אויב אַ פּרנס־חודש וועט נישט וועלן האַלטן דעם חודש ווען עס קומט זיין צייט נעמט מען ביי אים צו דעם אַמט און דער פאַרטרעטער נעמט איבער זיינע חדשים.

ה. דער פּרנס־חודש דאַרף אין זיין חודש אויסהאַלטן אויף זיין טיש אין די שבתים און יום־טובים דריי בעלי דרשנים. אויב עס וועלן זיין מער, האָט דער פּרנס־חודש רשות די אי־בעריקע צוצושיקן צו אַנדערע באַלעבאַטים לויט זייער כבוד. אויב עס וועט זיין אַ חזן און צוויי משוררים האָט דער פּרנס־חודש רעכט איין משורר צוצושיקן צו איינעם פון די באַלעבאַטים.

ו. אויב עמיץ וועט זיך וועלן באַזעצן אין דער קהילה, אויב ער איז אַ בעל־משפּחה און פון בית־דין הגדול (געמיינט גראָדנע) דאַרף ער געבן דעם קהל חזקה־געלט צוויי רויט־האַלער. אַנדערע מענטשן ווערן באַהאַנדלט נאָכן איינזען פון דעם קהל און דעם רב, זיי באַשליסן צו נעמען מער צי ווייניקער. דער נייער האָט נישט קיין רעכט צו שטימען אָדער געוויילט ווערן ערשט נאָך דעם ווי עס זענען אַריבער 10 יאָר נאָכן באַצאָלן זיין חזקה־געלט וואָס עס ווערט פאַרשריבן אין פּנקס. און יענער מענטש, זאָל עס זיין ווער נישט איז, וואָס זיין כתב־חזקה איז נישט פאַרשריבן אין פּנקס פון קהל, הגם ער האָט אויפן האַנט זיין כתב־חזקה, איז דער דאָזיקער כתב בטל. אויב ער איז אויסגעוויילט געוואָרן אויף אַן אַמט פון קהל איז זיין אויסוויילן בטל. די דאָזיקע תקנה איז געזאָגט געוואָרן סיי פאַר די פאַרגאַנגענע צייטן, סיי פאַר דער צוקונפט.

ז. די בוררים האָבן נישט קיין רעכט זיך צו באַשטימען וועלכע נישט איז קהל־אַמטן, סיידן דעם אַמט וואָס זיי האָבן געהאַט פון פריער. ווער עס איז שוין געוועזן דריי יאָר אַ ראש אָן איבעררייס קאָן נישט זיין קיין ראש אַ פערטן יאָר, נאָר אַ מנהיג, הן ער וועט עס זיין אַליין אָדער דורך אַנדערע בוררים.

ח. ביי די וואַלן איז דער וואָס האָט דעם טיטל „מורנו"14) אויב ער גיט צען גילדן אויף דער קאראבקע15) האָט שטים־רעכט און אויך רעכט אויסגעוויילט צו ווערן און ווער עס האָט דעם טיטל „חבר"16) דאַרף געבן 20 גילדן אויף דער קאראבקע און דאַן וועט

ער האבן שטים־רעכט און רעכט אויסגעווייליט צו ווערן. אן דעם טיטל „חבר" קאן ער בכלל זיך נישט באטייליקן אין די וואלן ווען ער איז אפילו אַ גרויסער גביר.

ט. צו א חתונה־סעודה אדער צו אַ ברית פון אַ פאַרמעגלעכן, דאַס הייסט וואס ער צאלט 50 גילדן אויף דער קראבקע, האט דער פרנס־חודש רשות אונטערצושרייבן אַ רעגיס־טער אז ער האט דאס רעכט צו רופן צו דער סעודה 5 מנינים צו יעדער מאלצייט, חוץ די נאענטע קרובים, דעם רב, חזן און שמש, לומדי־תורה און ארעמעלייט. דער שמש

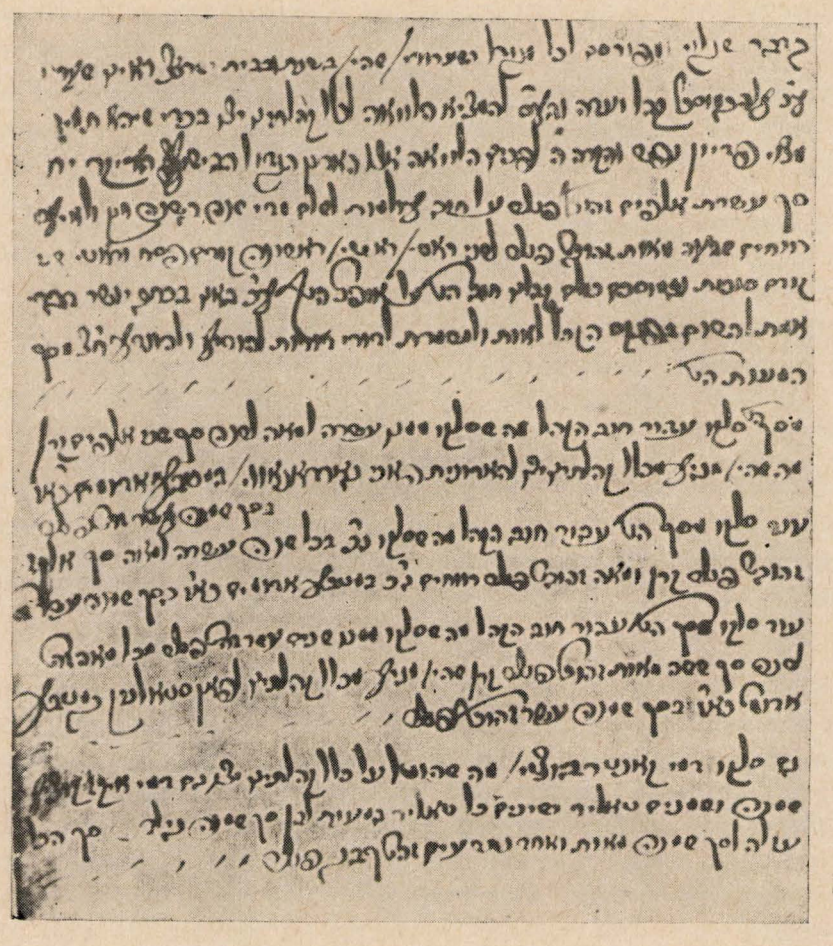

נאטיצן אין אלטן זאבלודאווער פנקס וועגן די הלוואות וואס קהל האט געגומען, אדער איז שולדיק אַ ריי פריצים און וועגן די פראצענטער וואס קהל האט געצאלט פאר די דאזיקע חובות.

די ערשטע נאטיץ דערציילט, אז קהל האט געבארגט ביי דעם אדון הגדול והבישוף האריקער יחי' צען טויזנט פוילישע גילדן אויסצוצאלן יערלעך, פאר וועלכע מען וועט יערלעך צאלן 700 גילדן פראצענט. דערביי ווערט געזאגט, אז דאס געלט ווערט געבארגט אין שייכות מיט דעם טומל (שערוריה) וואס איז דאן געווען און מען זאל האבן געלט כדי זיך קענען אין דער צייט פון דער סכנה זיך אויסקויפן (שיהא תמיד מצוי פדיון נפש...).

ווייטער ווערט דערציילט, אז פון דער דאזיקער הלוואה האט מען אפגעצאלט:

אַ חוב פון 2.000 גילדן און 10 פראצענט פאר דער פריצטע פאני בארדאנאווא.

אַ חוב מיט פראצענטער דעם פאן סטאלניק.

פון דעם האט מען אויך באצאלט די קאנטריבוציע־געלטער און די הוצאות פון עקזעקוציע, וואס עס איז ארויפגעלייגט געווארן אויף קהל.

(אויף דעם דף איז נישטא קיין דאטע).

האָט נישט קיין רעכט צו פאַרבעטן צו די סעודות אָן די דערלויבענישׂ און חתימה פון דעם פרנס־חודש. די מיטעלע באַלעבאַטים האָבן דאָס רעכט צו פאַרבעטן דריי מנינים, חוץ די יעניקע ווי פריער. די גאָר קליינע באַלעבאַטים קענען פאַרבעטן צוויי מנינים.

י. דער וואָס עסט קעסט ביי זיין פאָטער אָדער שוועסטער איז מחויב טאָג־טעגלעך יעדן אינ־דערפרי און אָוונט גיין אין שול אַריין דאַוונענען.

יא. די קרעמער האָבן נישט קיין רעכט צו עפענען זייערע קראָמען איידער מען גייט פון שול. חול־המועד האָבן זיי נישט קיין רעכט צו עפענען די לאָדנס, נאָר די טירן פון דער קראָם. די צוויי מענטשן וואָס די בוררים וועלן אויסקלייבן אַכטונג צו געבן אויף דער ריכטיקייט פון די מאָסן און וואָגן דאַרפן אויך אויף דאָס פריער־געזאָגטע האָבן אַן אויג. אויב עס וועט דורך כשרע עדות פעסטגעשטעלט ווערן, אַז עס ווערט געגעבן אַ נישט־ריכטיקע וואָג אָדער מאָס, זיי צו פּריצים, סיי צו יידן, סיי צו וועמען נישט איז, דאָן ווערט דער דאָזיקער באַשטראָפט מיט 4 גילדן פאַר דער שול, 2 גילדן פאַר דעם בית־המדרש און 2 גילדן פאַרן פּריצישן הויף. אויב ווער פון די קרעמער וועט מיט פאַר־שיידענע סחורות גיין איבער די אַריינפאָר־הייזער אָן דעם וויסן פון די באַלעבאַטים, וועט ער געקנסעט ווערן מיט דער זעלביקער שטראָף ווי פריער.

יב. די קצבים האָבן נישט קיין רעכט צו טיילן דאָס פלייש ביז וואַנען מען גייט נישט אַרויס פון שול. עס איז זיי פאַרוווערט צו זיין צווישן זיך שותפות18) אויסער פון פּסח ביז עצרת. זיי טאָרן נישט פאַרהאַלטן דאָס פלייש נאָר 2 מעת־לעת. תיכף נאָך די 2 מעת־לעת זענען זיי מחויב דאָס פלייש זאַלצן און נישט ווייקן.

יג. אין דעם ערשטן סליחות־טאָג דאַרף שוין קהל פאַרטיילן די תפילות און מסדר זיין די בעל־תקיעות, כדי יעדער בעל־תפילה און בעל־תקיעה זאָל זיין בקי און צוגעגרייט. די בעל־תפילות און בעל־תקיעות דאַרפן זיך באַפרייען פון אַלע זייערע געשעפטן און זיצן אין בית־המדרש און לערנען, לכל הפחות דריי טעג פאַר ראש־השנה.

יד. אָן אורח וואָס איז פאַרפאָרן אין אָן אַריינפאָר־הויז האָט קיין שום באַלעבאָס נישט דאָס רעכט אים צו פאַרקויפן האָבער, שטרוי אָדער אַנדערע באַדערפענישן, זאָל דער אורח זיין ווער דאָס איז, אָן דעם וויסן פון דעם אייגנטימער פון אַריינפאָר־הויז. פאַר עובר זיין קומט אַ שטראָף ווי פאַר די קרעמער וואָס איז אויסגערעכנט אין דער תקנה י״א.

טו. ווער עס איז נישט קיין בעל־מחיה האָט נישט קיין רעכט צו מאַכן מאַלצן (צום ביר) און אַנדערע געשעפטן. אויסער די שענקער, זיי איז עס דערלויבט.

טז. די וואָקס וואָס עס בלייבט פון די יום־כיפור־ליכט טאָר מען נישט פאַרקויפן צו קיין שום סוחר נאָר מיטן תנאי אַז פון דעם דאָזיקן וואָקס וועלן געמאַכט ווערן יאָרצייט־ליכט אָדער ליכט פאַר דער שול.

יז. די וואָס האַלטן די קראָבקע טאָרן אין דער זעלביקער צייט נישט זיין קיין אַרענדאַרן (פון פריצישע געשעפטן) און אַרענדאַרן טאָרן נישט האַלטן די קראָבקע.

יח. דער וואָס גיט נדן וויניקער פון 600 פוילישע גילדן האָט נישט קיין רעכט צו מאַכן די חתונה אין שבת. ער דאַרף עס מאַכן נאָר אין אַ וואָכנטאָג.19)

דאָס אויבנדערמאָנטע איז געמאַכט געווָארן מיטן אַלגעמיינעם הסכם צוזאַמען מיטן רב און פאַרזיכערט מיט די גרעסטע שטראָפן וואָס עס וועט אַרויפגעלייגט ווערן פון דעם אדון, דעם יעגאמאשטש פאָן קאָמיסאָר פון דעם הויף.20)

**
*

16. אן א דאטע:

רש׳מה המתנות שהיה הקהל נותן לכמרים ולפקידים לפני ימי אידיהם.

די ווייטערדיקע רשימה ברענגען מיר גלייך מיט דער יידישער איבערזעצונג און זי ווייזט וועמען אלץ און וואס אלץ מען האט געדארפט געבן כדי צו לעבן בשלום מיט די פאר־שיידענע קרייזן און יחידים.

לגלח פולין:

א״ל פלפל לו״ג.21)
א״ל אינגבר חי״ג
א״ל קימל א׳ זהובים
א׳ לויט זפרין ב״ז
א׳ לויט נעגליך חי״ג
ד׳ טעפ דבש
על בשר — מזומן ב׳ זהובים
עוד ב׳ זהובים על צוקיר במזומן
ב׳ טעפ יי״ש פשוט וב׳ ליטרות ענים(?)
שניי שטיוולוא קטנים לשנה

צום פוילישן גלח (קאטוילישן):

איין ליטרא (פונט) פעפער פאר 36 גדולים21)
איין פונט אינגבער פאר 18 גדולים
איין פונט קימל פאר 1 גילדן
איין לויט זאפראן, 2 גילדן
איין לויט נעגעלעך, 18 גדולים
פיו׳ טעפ האניג (מעד?)
2 גילדן מזומן אויף פלייש
נאך 2 גילדן מזומן אויף צוקער
צוויי טעג בראנפן און צוויי פונט ענים(?)
צוויי קליינע שטיוועלעך פאר א יאר.

לשילר22)

ח״ל פלפל חי״ג
חצי פונט אינגבר ט״ג

פאר די שילער22)

א האלבן פונט פעפער, 18 גדולים
א האלבן פונט אינגבער, 9 גדולים

לפקיד:

ב׳ רביעים בשר ג׳ זהובים

דעם באמטן:

2 פערטלען פלייש, 3 גילדן

לגלח דבאבווי

א״ל פלפל לו״ג
א״ל קידה חי״ג״פ
א״ל ראזין כז״ג
בשר כ׳ ג״פ
יי״ש טוב חצי טאפ כד״ג
ס״ה ד׳ זהובים חג״פ

דעם באבווער גלח (פראוואסלאוו)

איין פונט פעפער 36 גדולים
איין פונט צימערינג 18 פוילישע גדולים
איין פונט ראזשינקעס 27 גדולים
פלייש פאר 20 פוילישע גדולים
גוטן בראנפן א האלבן טאפ 24 גדולים
צוזאמען 4 גילדן און 8 גדולים

לעווענט...?

א׳ ליטרה פילפל לו״ג
א׳ ליטרה קידה חי״ג
חצי טאפ יי״ש כדג״פ
בשר בעד זהוב
ס״ה ג׳ זהובים ח״י ג״פ

לעווענט...?

איין פונט פעפער 36 גדולים
איין פונט צימערינג 18 גדולים
א האלבן טאפ בראנפן 24 גדולים פוילישע
פאר איין גילדן פלייש
צוזאמען 3 גילדן און 18 גדולים פוילישע

לדערוויצקי:

א״ל פילפל לו״ג
א״ל קידה חי״ג
ב״ל ראזין נד״ג
א׳ לויט זפרן ב׳ זהובים
א׳ לויט נעגליך חי״ג
ג׳ חתיכות בשר בעד זהוב
ס״ה ז׳ זהובים ו״ג.

דערוויצקין:

איין פונט פעפער, 36 גדולים
איין פונט צימערינג, 18 גדולים
צוויי פונט ראזשינקעס 54 גדולים
איין לויט זאפראן 2 גילדן
איין לויט נעגעליך, 18 גדולים
דריי שטיקער פלייש פאר 1 גילדן
צוזאמען 7 גילדן און 6 גדולים.

לראש עירון:

לשניהם עור שחור בעד ו׳ זהובים
א״ל פלפל
עוד א׳ טאפ דבש
ס״ה ז׳ זהוב כ״ו ג״פ

דעם שטאט־עלטסטן:

ביידן אַ שווארץ פעל פאר 6 גילדן
איין פונט פעפער
נאך 1 טאפ האניג
צוזאמען 7 גילדן 27 גדולים פוילישע.

לכותב נעווירוסקי:

בשר בעד כג״פ

דעם שרייבער נעווירוסקי:

פלייש פאר 20 גדולים פוילישע

להשר פאן סוד טשאשי(?)

א״ל פלפל לו״ג
א״ל קידה חיג״פ
ב״ל ראזין נ״ד ג״פ
א׳ לויט זפרן ב׳ זהובים
א׳ לויט נעגליך ח״י ג״פ
א הוט צוקר ד׳ זהובים
ס״ה י״ב(?) זהובים

צום פאן סוד טשאשי (סטארשי?)

איין פונט פעפער, 36 גדולים
איין פונט צימערינג, 18 גדולים פוילישע
2 פונט ראזישנקעס 54 גדולים פוילישע
איין לויט זאפראן, 2 גילדן
איין לויט נעגעלעך, 18 גדולים פוילישע
איין הוט צוקער, 4 גילדן
צוזאמען 12(?) גילדן.

ווי מיר זעען האט קהל געהאט אַ גאר גרויסע חברותא וועמען מען האט געדארפט מהנה זיין. מיר זעען אויך אויף וואס די דאזיקע לייט, די גייסטלעכע און די וועלטלעכע זענען געווען בעלגים: פעפער, נעגעלעך, זאפראן, צימערינג, ראזשינקעס, בראנפן, צוקער, האניג (משמעות מעד), פלייש, שטיוועלעך, פעל און מזומנים. פון די דאזיקע רשימות קען מיר אויך האבן אַן אנונג וועגן די פרייזן אויף די דאזיקע ארטיקלען אין יענע צייטן.

***

17. אן אַ דאטע

„בהיות שראה ראינו אחר כל הכרוזים ואזהרות גדולות שעשינו, שאין לשום בר ישראל לעשות שום /עסק עם/ גנבים בעניני גניבות / ובכל זאת רבו בעונותינו הגנבים הגונבים / ומוכרים ליהודים, ובכן יצא קול כרוז מי ומי, יהיה מי שיהיה, שיתעסק בעסקים / הנ״ל אחת דתו / להיות נדחה מקהלתנו ויאבד חזקה מתוך הקהל תיכף ומיד, וכהיום עשה משה ב״ר מרדכי רעה בעסק קנית בהמה מדרייגונר ונתפס בכבלים מהמבצר מה שהוא למכשול ולפוקה לכל הקהלה, בכן חרצנו עליו הדין שתוך

שלשה מע״ע (מעת לעת) מחויב ליסע מקהלתנו עם אשתו וכב״ב (וכל בני ביתו), ולא ישוב לכאן לדור כלל וכלל כל ימיו. כ״ז נעשה בוועד ובמוסכם אלופים ראשים וטובים יצ״ו היום יום ד׳ ו׳ טבת...

נאום שמואל בא״א מרדכי זצ״ל שמש דק״ק זבלודאב לע״ע״.

דעם דאָזיקן לעצטן דאָקומענט פון ש. אספס קאָלעקציע וועלן מיר איבערזעצן ווי ער שטייט און גייט. עס ווערפט אַ שטיקל שיין פאַר די פאַרהעלטענישן פון דעם קהל אין יענע צייטן. אין דאָזיקן כ ר ו ז זאָגט זיך:

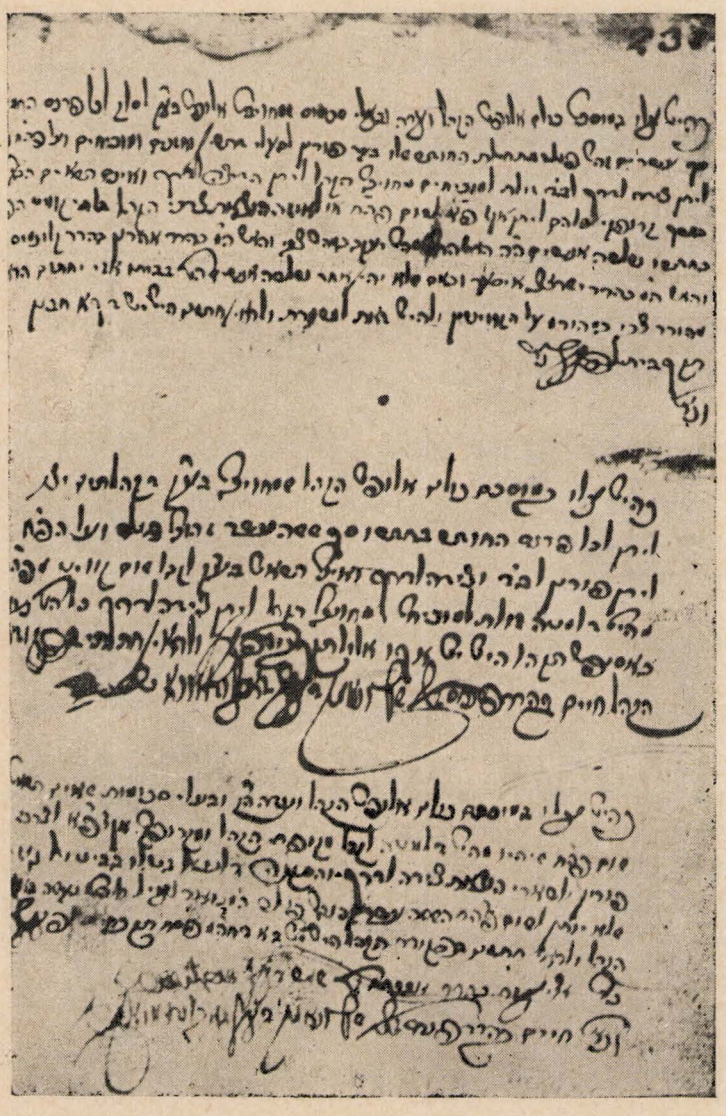

דריי נאָטיצן אין אַלטן זאַבלודאָווער פּנקס וווּ עס ווערט רעגולירט דער ענין, אַז די פּרנסי־החודש באַקומען געווייסע סומעס וואָס זיי דאַרפן אויסצאָלן פאַר פורן און צידה לדרך פאַר בעלי־דרשנים, חזנים און מוכיחים וואָס קומען פון דער פרעמד. די ערשטע נאָטיץ איז פון מאָנטיק כ״א חשון תקכ״ב (1762) און די לעצטע (דריטע) איז פון ערשטן טאָג חול־המועד פּסח תקכ״ח (1768). לכתחילה איז פאַר דעם צוועק באַשטימט געווארן 20 פּוילישע גילדן אַ חודש. לסוף איז עס געוואָרן אויף 16. אונטער דער לעצטער נאָטיץ זענען אונטערגעשריבן: אליעזר בהר״ר אברהם ז״ל שמש דק״ק זאבלודאָוואַ; חיים בהר״ר פּנחס זצ״ל ש״ץ ונאמן דק״ק זאבלודאָווא.

אַזוי ווי מיר האָבן געזען נאָך אַלע כרוזים און וואַרענונגען וואָס מיר האָבן געמאַכט, אַז קיין שום ייד זאָל נישט האָבן עסקים אין גנבהשע ענינים. פונדעסטוועגן זענען ליידער פאַרגרעסערט געוואָרן די גנבים וואָס גנבענען און פאַרקויפן די גניבות צו יידן. דעריבער האָבן מיר אויסגערופן, אַז ווער עס זאָל נישט זיין אויב ער וועט זיך באַשעפטיקן מיט די ענינים איז איין געזעץ פאַר אים פאַראַן — אַרויסגעשטויסן צו ווערן פון אונדזער קהילה און ער וועט פאַרלירן זיין חזקה תיכף ומיד. היינט האָט משה ב״ר מרדכי אָפּגעטאָן אַ שלעכטע זאַך וואָס ער האָט געקויפט אַ (געגנבעטע) בהמה פון די דראַגונער און זיצט איצט אין פעסטונג אַ געשמידטער אין קייטן. ער האָט פאַר אונדזער גאַנצער קהילה געבראַכט אַ שטרויכלונג און אַ שאַנדע. מיר האָבן דעריבער באַשלאָסן אַז ער מוז אין משך פון דריי מעת־לעת פאַרלאָזן צוזאַמען מיט זיין פרוי און זיינע בני־בית אונדזער קהילה. ער טאָר זיך אַהער צוריק נישט אומקערן אַלע זיינע יאָרן. דאָס אַלץ איז געמאַכט געוואָרן אין הסכם פון דעם וועד, צוזאַמען מיט די אלופים, ראשים און טובים...

אויפן כרוז איז נישטאָ דאָס יאָר. אָבער פון דער אונטערשריפט פון דעם שמש — ש מ ו א ל ב ״ ר מ ר ד כ י — קאָן מען זיך משער זיין, אַז דאָס איז געשען אומגעפער אין יאָר תכ״א (1661). און עס קאָן אויך זיין אַז די „דראַגונער״ מיינט מען יענע מיליטער־טיילן וואָס האָבן זיך געפונען אין דער געגנט בעת דער דעמאָלטיקער מלחמה. אויף די איינ־שרייבונגען פון יענעם יאָר געפינט זיך דער אויטענטישער אונטערשריפט.

קאָלעקציע פון פּראָפעסאָר ש. דובנאָוו

די ווייטערדיקע דאָקומענטן זענען פאַרעפנטלעכט געוואָרן דורך א. טשעריקאָווער וואָס האָט עס אַרויסגענומען פון גאָר אַ גרויסער זאַמלונג. די ערשטע דריי דאָקומענטן פון דער זאַבלודאָווער קאָלעקציע וואָס ער ברענגט אין דעם צווייטן באַנד פון די היסטאָרישע שריפטן פון ייוואָ זענען כרוזים, אין יידיש, וואָס האָבן צו טאָן מיט ענינים פון יידישע פרנסות, פראַגן פון חזקה, קאָנקורענץ וכדומה. ווי מיר וועלן זען שטאָמען זיי אַלע פון אָנהייב פון 18טן יאָר־הונדערט. דער ערשטער כרוז איז געוועזן קעגן די וואָס „ווייזן מחיות לערלים״, דאָס הייסט די יעניקע וואָס לערנען אויס די יידישע פאַכן און מלאכות צו נישט־יידן און זענען דורך דעם מקפח אין חיונה די יידן. די ווייטערדיקע 2 כרוזים פון דער דאָזיקער קאָלעקציע האָבן צו טאָן מיט אינעווייניקסטע קאָנקורענץ־ענינים צווישן יידישע סוחרים. לסוף, דער פערטער דאָקומענט, איז אַ תקנה וועגן אַ סיכסוך צווישן צוויי זאַבלודאָווער יידישע בעל־מלאכהשע חברות, וואָס טיילן זיך צווישן זיך אָפּ אפילו מיט באַזונדערע תפילה־ערטער. דעם אויסלייג פון דעם פאַרצייטיקן יידיש האָבן מיר נישט געענדערט.

18. ת״ס (1700):

„הערט צו כל הקהל הק/דוש/, דאָ לאָזין אלופים מנהיגים מודיע זיין, באשר עס איז מפורסם לכל דז נתמעט גיוואָרין מחיות של יהודים בעו״ה (בעונותינו הרבים) ונתרבה מחיות דערלים, ועל זה מחמת יהודים זיא ווייזן צו מחיות ערלים און זעהן גיט וואש דר סוף איז, און זיינן עובר חרמות ותקנות גאונים, און ווייזן מחיות חדשות לערלים און זיינן מחזיק מחיות שלהם, ומפני זה איז דער יהודי געשלאָגן במחיות, אין זיינן עובר עד״ת (על דברי תורה) איש את אחיו יעזרו. בכן כהיום גיט מען חרם הגדול יב״ן (יהושע בן נון) אַז קיין בן אדם זאָל נישט נעמען שכר23) אַז איין טון בייא איין ערל בכל שבוע, און פשיטא מחיה חדשה וואָס קיין לעביג טאָג נישט גיוועריז און זאָל ניט ווייזן דהיינו יי״ש (יין שרף — בראַנפן), רק מזאל נעמען מיהודים, כדי לקיים מה שכתוב בתורה כנ״ל. און וועל עובר זיין איז מוחרם ומנודה ומופרש מכל קדושת

ישראל ויבוא עליו כל צ״ט קללות משנ׳ בתורה ובמשנה תורה24), ופשיטא איז חל עליו כל קללות שבתורה ווער וועט מגלה זיין איזה נסתרות ומ״ש (ומכל שכן) הכרוז הלז בפני ערלים, מלבד שאר עונשים אשר ישית עליו אב״ד שלמטה בקנסות בתפיסה ובקוהנ״ע (שטעלן אין קונע) בהעברת מינוי וכו׳... וכל העם ישמעון ויראון.

חתמנו י״ב טבת תי״ו סמ״ך לפ״ק. ק״ק זבלודאווי״.

19. תקי״ד (1754):

„הערט צו כל הקהל הק/דוש/, דאָ לאָזין אלופים ראשים ומנהיגים מכריז ומודיע זיין, דאש מען האָט כמה פעמים מכריז גיוועזין אז יושבי חנויות הן איש ואשה זאָל זיך ניט דרוועגן אָפּ צורופין פון די קראמען און פשיטא ניט צו שטיין בייא פרעמדע קראָמען און אָפּצורופין צו זיך אין קראָם און ניט צו ריידין דברים רעים איינם דעם אַנדערן... און כמה אנשים ונשים זיינן ניט משגיח דעראויף. מהראוי וועט געוועזין מען זאָל זיא שטראָפין בעונשים קשים ומרים ובחרפות וביושים, אך מתונים אנו בדין בפעם הזאת. מהיום והלאה איז מען מכריז בחרם הג/דול/ ב״ז (בן נוז) אַז קיינר זאָל זיך ניט דערוועגן אָפּצורופין פון די קראמען, און ניט שטיין ביי פרעמדע קראָמען, און ניט לויפין אין די האַרבריגין25) אַז מען רופט ניט, און פשיטא קיין דברים צו ריידין... און וועט עובר זיין... (יתן קנס ממון ב׳ ישנים26) להקהל וב׳ ישנים להחצר לבד חרפות וביושים).

ג׳ כ״ב תמוז תקי״ד״.

20. תקט״ז (1756):

„הערט צו כל הקהל, דאָ לאזין האלופים הקהל ועדה ובצירוף בעלי הסכומות27) מכריז ומודיע זיין, שאין רשאי שום בעל הבית או איזה אורח שרוצה לדור בקהילתנו לעסוק בשום מחיה בשום סחורות ולשב בחנויות של ר א ט ה ו י ז מחמת רעות הקהילה. ויוכרז בביה״כ וביה״מ (בבית הכנסת ובית המדרש) בחרם הגדול וכו׳.

ד׳ אדר תקט״ז, זבלודאוו״.

אין דעם דאָזיקן כרוז וועט געוואָרנט יעדער, סיי אַן אַלטער תושב פון דער קהילה סיי נייע, זיי זאָלן נישט אָננעמען קיין שום געשעפטן און קראָמען אין די געוועלבער פון דעם ראָטהויז ווייל דאָס איז לרעה פון דער קהילה.

21. תקי״ב (1752):

„ע״ד (על דבר) קטטות ומריבות שהיו בין האלופים החברה חייטים וקירזנר כשהיו ביחד, כפי תיקון הכתב והאלופים דפה ק״ק יצ״ו, ותרבו ביניהם המחלוקות ...ובקשו מאתנו הקהל לעשות שתי חברות, כהיום עשינו אנחנו ח״מ (חתומי מטה) למען ישקיט הריב ע״פ (על פי) אופנים דלמטה. וזאת אשר יצא מאתנו: שבה״כ (שבית הכנסת) של מעלה, שהיה שייך לשתי החברות, ניתן להחברה קירזנר לבדם, עם הארון הק/דוש/ והשולחן, ולהם יפוי כח ליקח ס״ת (ספר תורה) מבה״כ... רק שמחויבים להעמיד קורא הגון ולעשות לארון הק׳ פרוכת כנהוג ומענטליך ושלא ידברו דברים בטלים ולא יתקוטטו בשעת קה״ת (קריאת התורה)... ואינם רשאים לקבל בחברה הנ״ל שום חייט... ובנידון מלאכת קירזנריי ואונטר נאין עם פוטער יתנהגו כפי התקנות הקודמות... היום יום ג׳ ח״י אייר למ״ד תקיו״ד בי״ת״.

אין וואָס דער סיכסוך עס איז באַשטאַנען ווערט נישט איבערגעגעבן. פון אינהאַלט איז קלאָר, אַז די פירער פון דער חברה שניידער און קירזשנער וואָס זענען געווען צוזאַמען האָבן זיך געקריגט און זיי האָבן זיך געווענדט צו קהל אַז ער זאָל אויסגלייכן, אייגנטלעך, אַז ער

זאָל זיי צעטיילן. דער פּסק איז געווען, אַז מען האָט באַשלאָסן, אַז דער אייבערשטער בית־הכנסת וואָס איז געווען פון דער גאַנצער חברה גייט אַריבער א ו י ס ש ל י ס ל ע ך פּאַר די קירזשנער. זיי נעמען אויך דעם ארון־קודש, דעם שולחן, זיי דאַרפן נאָר מאַכן אַ פּרוכת און מענטעלעך צו דער ספר־תורה. זיי דאַרפן האָבן אַ גוטן בעל־קריאה, נישט קריגן זיך בעתן לייענען און נישט ריידן קיין דברים בטלים. זיי דאַרפן אויך נישט אַרייננעמען קיין שום שניידער אין זייער חברה. פון דער תקנה איז קלאָר אַז ק י ר ז ש נ ע ר מיינט מען דאָ פוטער־אַרבעטער.

***

לסוף ברענגען מיר דעם לעצטן דאָקומענט אַרויסגענומען פון י ש ר א ל ס ה י ל־פ ר י נ ס „פּנקס ועד ארבע ארצות".

22. תמ"ד (1684):

„אודות הלואות בריוחים גדולים איך להתנהג הלא כתבנו ושנינו...2) השנית ופרשנו באר היטב התקנה דד"א (דדלד ארצות) יצ"ו. ואין להטות ימין ושמאל מהכתב ההוא. והנה היום גדלה זעקת עניי קהלתכם הלווים הלוואות קטנות על רוחים גדולים שאינם יכולים לעמוד בהם, ומי יוכל לאטום אזנו מזעקת עניים ודלים. ע"כ (על כן) הכתב ההוא בתקפו ובחזקתו. וזאת אשר מצאנו לתקנת העניין: הלואה שפחותה ממאה זהובים ויותר מחמשים זהובים נחשבת כמאה זהובים ולפי ערך. הלואה שהיא מחמשים זהובים ולמטה אינה בגדר התקנה ואינם רשאים ליקח יותר מחצי גדול מכל שאק פוי־ליש. ומי שיקח יותר מחצי גדול מן שני זהובים ריבית קצוצה היא. ומה שעבר אין ומכאן חושבנא ושלום. כ"ד היום יום ה' י"ט סיון תמדל"ת לפ"ק.

נאם אורי פייבש כהנא ספרא מהמנא בקריה נאמנה הק"ק טיקטינא הכותב וחותם הפקודת האלופים הרוזנים והקצינים הראשים ומנהיגים יצ"ו בצירוף כבוד מו' הגאון הגדול האב"ד ור"מ נר"ו".

אין דאָזיקן דאָקומענט ווערט פעסטגעשטעלט די גרויס פון פּראָצענט פאַר קליינע הלוואות. אַ קליינע הלוואה מיינט ווינציקער פון 50 גילדן. פון יעדן שאָק דאַרף געזומען ווערן נישט מער ווי אַ האַלבער גדול. ווער עס נעמט מער איז עס פּראָצענט וואָס איז פאַר־באָטן. די דאָזיקע תקנה איז אונטערגעשריבן פון טיקטינער סופר זי געפינט זיך אָבער אין דעם זאַבלודאָווער פּנקס אויף דף קכ"ה עמוד ב'.

אויסער די דאָזיקע 22 תקנות, כרוזים, פסקים און פאַרצייכענישן געפינט זיך נאָך אין דעם זאַבלודאָווער פּנקס די תקנות פון דעם ליטווישן ועד פון יאָר ת"י (1650) קעגן לוקסוס פון בגדים. וועגן דעם דאָזיקן ועד ריידן מיר אין וויטערדיקן קאַפּיטל פון אונדזער איצטי־קער אַרבעט. איך וויל דאָ אונטערשטרייכן, אַז עס איז בכן נישט קיין צופאַל וואָס גראָד די תקנות פון דאָזיקן ועד זענען אַריינגענומען געוואָרן אין זאַבלודאָווער פּנקס. דאָס באַ־שטעטיקט ווידער אונדזער וויטערדיקע מסקנא, אַז דער ועד פון יאָר ת"י, וואָס מען נעמט אָן, אַז עס איז נישט באַוווסט, וווּ ער איז צושטאַנד געקומען איז טאַקע פאַרגעקומען אין זאַבלודאָווע.

באַמערקונגען:

1) די דאָזיקע ציטאַטן ברענגען מיר ווי זיי זענען ביי ליפשיצן, אויף זיינע אחריות. די וויטערדיקע דאָקומענטן גיבן מיר אין זייער אָריגינעלן נוסח. איבערלאָזנדיק דעם דאָרטיקן אויסלייג האָבן מיר נאָר דערגאַנצט די אָפּגעקירצטע ווערטער.

2) אין אָריגינאַל זענען געווייסע ווערטער פאַרמעקט.

3) ש ו ק ל י ט א — אנדערש מאל אויך שאק אזן אויך שאק פוילן, וואם מיינט 60 גדולים, גראשן. אין פוילישן האט עס געהייסן „קאפא".

4) ז ק ו ק י ם — ווי א כלל איז די מטבע זקוק געווען א מארק. אין פוילן איז א זקוק אין דעם 14טן אזן 15טן יאהרהונדערט געווען 48 גדולים — גראשן. אזוי שרייבט דער סמ"ע (ספר מאירת עינים), דער רב יהושע פאלק „וידוע שבלשוננו וכ' סתם ז ק ו ק רוצה לומר מ א ר ק שהוא מ"ח גדולים פולניש" (אין זיין „דרישה" צום טור אבן העזר ס"ו). אין אנדערע צייטן איז דער זקוק געווען א שאק. אויך אין טשעכישן מארק איז דער זקוק געווען 60 גדולים.

5) געמיינט די ארבע ארצות פון מדינת פוילן.

6) ווייזט אוים אז די דאזיקע תקנה איז אפגעשריבן געווארן פון דעם פנקס פון ועד ארבע ארצות, ווו זי האט געהאט דעם סימן ר"ב.

7) ראשי־תיבות פון דער פארמולע „בתורת עדות באם לא יגיד ונשא עונו בזה הלשון". די דאזיקע פארמולע ווערט אין רבנישע גבית־עדות באנוצט, אז דער עדות איז פאראנט־ווארטלעך פאר דעם ריכטיקייט פון דעם געזאגטן; דער עדות מוז איבערגעבן מיט דער גע־נויסטער פינקטלעכקייט אלע פרטים און מיטן זעלביקן לשון. אויך אין די שאלות־ותשובות ווערן געבראכט ציטאטן פון די גבית־עדות אין דעם לשון ווי דער עדות האט געזאגט. אין אונדזער פאל איז דאס יידיש.

8) החברה הקדושה דנר תמיד.

9) פסולים — דאס מיינט אזעלכע קרובים וואס ווילטן בעת א דין־תורה נישט געקענט זיין קיין עדות, ווייל זיי ווילטן געווינען פסול צוליב קרובהשאפט און נוגע בדבר.

10) פלעטין — עס האט זיך געפירט, אז יעדער באלעבאס האט באקומען א צעטל, א פלעט, מיט א נומער פון א סדר, אז אויב עס וועט קומען אן אנדרה וועט ער אים אויפנעמען אין דעם סדר פון די פלעטן, א כמו גורל. דאס אפזאגן זיך פון א פלעט אויפצונעמען אן אורה איז באטראכט געווארן ווי אויסגעבראכן זיך פון דעם כלל. פארטיילן די פלעטן איז געווען אן עובדא פון חי מנויי הקהל.

11) במקומות — פארטרעטער. שטאמט פון דער צערעמאניע בעת קריאת־התורה ווען מען רופט אויף נישט קיין כהן ב מ ק ו ם א כהן אויב אזא איז נישטא.

12) ומבדה"ג — ומבית דין הגדול, אין דעם פאל ווערט דא געמיינט גראדנע.

13) אדומים — געמיינט רויטע גילדנס, דוקאטן וואס אין פוילישן האבן זיי געהייסן „טשערוואני זלאטי", דער פרייז פון א „רויטן זהוב" איז אין 16טן יאהרהונדערט געווען טאפלט ווי א געווינלעכער, אין 18טן יאהרהונדערט איז ער געשטיגן ביז 18 גילדן אין קופער.

14) „מורינו" — אין דער תקנה נומער תקצ"ב פון וער מדינת ליטא וואס איז אנגענו־מען געווארן אויף דער סעסיע אין כ א מ ס ק אין יאר תכ"ז זאגט זיך (אין יידישער אי־בערזעצונג): „קיין שום רב טאר נישט ארויסגעבן סמיכה קיין שום מענטש ער זאל זיך אנ־רופן מיטן טיטל מ ו ר נ ו סיידן ווער עס איז מיט דער תורה באהאפטן און די תורה איז ביי אים דער עיקר און זיין ארבעט איז א טפל. ער דארף זיין 11 יאר נאך דער חתונה און נישט יינגער פון 30 יאר".

15) קרופקי, קראפקא, קראבקי, קראבקא — דער איינטלעכער טייטש פון דעם פוי־לישן וואלט וואס באדייט ק ע ס ט ל . דא ווערט געמיינט די הכנסות פון די פארשיידענע קהל־שטייערן אפהענגיק פון די תקנות אין די באזונדערע ערטער. שטייערן פון פלייש, פון ליכט, פון זאלץ, פון הייזון וכדומה. עס איז געווען אנגענומען, אז עמיץ פלעגט אפד־ינגען די קראבקע פאר א געוויסן סכום און ער פלעגט זיך שוין פארנעמען מיט אויפמאנען די דא־זיקע שטייערן.

16) „חבר" — אויף דער זעלביקער סעסיע אין כאמסק ווערט אין ער תקנה נומער תקצ"ג געזאגט: קיין שום רב, הן אין א קהילה, הן אין א ישוב האט נישט קיין רעכט צו געבן

סמיכה מיטן טיטל ח ב ר סיידן אזא איינעם וואם האט נאך זיין חתונה געלערנט 2 יאר אן איבערריים. אויך אן אדם חשוב וואם איז באקאנט מיט זיין אויפפירונג סיי אין די קהי־לות סיי אין די ישובים האט דער ראש־אב־בית־דין דאם רעכט צו געבן אים דעם טיטל חבר אויב עם וועלן אויף דעם מסכים זיין נאך צוויי ראש־ישיבות.

17) החצר — געמיינט דעם פריצישן הויף.

18) כדי די קצבים זאלן נישט אויסנוצן זייער שותפות און הייבן דעם פרייז פון פלייש, וויל זיי וועלן דאך נישט האבן קיין קאנקורענטן.

19) כדי נישט אויסצוגעבן צופיל אויף א שבתדיקער חתונה.

20 בכלל זענען די דאזיקע תקנות איבערגעזעצט געוואָרן אויך אין ייִדיש און זענען באשטעטיקט געוואָרן דורך דער הויף־ארדינאציע.

21) גדולים — אפטמאל גדולים פויליש אדער גדולים ליטוויש. געמיינט די קליינע פוי־לישע מטבע ג ר א ש ן, וואם גייען 30 אין א גילדן. אין פארשיידענע צייטן זענען די ליטווישע גדולים געווען אביסל טייערער ווי די פוילישע. צום סוף פון 16טן יאָרהונדערט זענען 4 ליטווישע גדולים געווען אזויפיל וויפל 5 פוילישע גדולים.

22) שילד — געמיינט די שילער פון די גלחישע סעמינארן. די דאזיקע שילער זענען געווען אן אמתע פלאג פאר די יידן. אין די יידישע כראניקעס זענען באקאנט זייער פיל פאלן וואם די דאזיקע שילער זענען עם געווען די ארגאניזאטארן פון אן א שיעור מהומות און גרויסע עקסצעסן. אין די פנקסים פון ועד ארבע ארצות און אויך אין ועד מדינת ליטא ווערט זייער אפט גערעדט וועגן די גזירות וואם האבן באקומען דעם נאמען „ש י ל ע ר ג ע ל ו י ח“. מען פלעגט זייער פיל געלט אויסגעבן כדי צו „מפיים“ זיין סיי די שילער סיי זייערע פרא־פעסארן, זיי זאלן זיך פארהאלטן רואיק. עס איז געווארן א נייער הכנסה־קוואל פאר די דא־זיקע „פרומע“ קריסטלעבע אנשטאלטן נעמען „אויסקויף־געלט“ ביי די יידישע קהילות...

23) משמעות אז דא ווערט געמיינט ב י ר אדער בכלל משקאות. דער טיטל פון וויי־טערדיקן זאל איז נישט קלאר.

24) געמיינט די קלוגות פון דער תוכחה.

25) אכסניות, פון דעם דייטשישן „ה ע ר ב ע ר ג ע“.

26) ישנים — געמיינט די מטבע ט א ל א ר, פון פוילישן טאלאר. מען האט אונ־טערגעשיידט אן א ל ט ן טאלאר פון א נ ו י ע ם. דער אלטער איז געווען טייערער.

27) בעל־סכום — די יעניקע יחידים וואם צאלן דעם עטאט, דעם באשטימטן שטייער פאר קהל, אדער פאר דער מדינה.

ג. די סעסיעם פון „ועד מדינת ליטא“ אין זאבלודאוו

נישט דא איז דער פלאץ פאר א געניוע אפהאנדלונג און אנאליז פון דעם „ועד מדינת ליטא“, אייגע פון די פענאמענאלע דערשיינונגען פון יידישן לעבן אין די תפוצות; אייגע פון די סך פארמען פון דעם יידישן אויטאנאמיזם אין זייער צעשפרייטקייט צווישן די אומות — פון דעם ווילן פון יידישן פאלק צו „לעבן צווישן זיך“ — פון דעם שאפן א „מלוכה אין דער מלוכה“. וועגן דעם זייער באלערנדיקן קאפיטל יידישע געשיכטע איז שוין פארן א גאר היפ־שע ליטעראטור. אבער איידער מיר קומען צו אונדזער קאנקרעטן פאל: ד י ס ע ס י ע ס פ ו ן ו ו ע ד א י ן ז א ב ל ו ד א ו ו ע מוז מען לשם ארויפיר, גאר קורץ, דערציילן וועגן דער דאזיקער דערשיינונג פון יידישער זעלבסטפארוואלטונג אין מזרח־אייראפע.

פון דעם „ועד ארבע ארצות“ (אפט ועד ד'ארצות) — דעם פארבאנד פון „פיר לענדער“, אדער ווי ער האט אויך געהייסן „ועדי המדינות“, צו וועלכן עס האבן געהערט די 4 פוילישע פראווינצן (גרויספוילן מיט מאזאוושע, קלייניפוילן, רייסן און ליטא) און האט עקזיסטירט פון יאר 1581 ביז 1764, האט זיך אין יאר שפ"ג (1623) אויסגעטיילט א באזונדערער, א

סעפֿאַראַטער „וועד מדינת ליטא", וואָס האָט עקזיסטירט פון שפ"ג (1623) ביז תקכ"א (1761).

תחילת האָבן צום דאָזיקן וועד פון ליטע געהערט די דריי גרויסע קהילות בריסק־דלִיטא, הוראָדנאָ (גראָדנע) און פּינסק, מיט די שכנותדיקע שטעטלעך און ישובים. נאָכדעם איז צום וועד צוגעשטאַנען ווילנע און לסוף אויך סלוצק מיט זייערע סביבות.

די זיצונגען, אָדער סעסיעס, פון דעם „וועד מדינת ליטא" זענען אָפּגעהאַלטן געווָארן אין אַ רויִ שטעט וואָס זענען געלעגן אין דעם תחום פון דעם וועד. צווישן אַנדערע זענען פֿאַרגעקומען אַ רויִ זיצונגען פון דעם וועד אין זאבלודאווע.

לויט דעם „פּינסק מדינת ליטא", וואָס עס האָט פֿאַרעפּנטלעכט דער היסטאָריקער־קדוש, פֿראָפּעסאָר שמעון דובנאָוו*) זענען אין זאָבלודאָווע פֿאַרגעקומען צוויי סעסיעס: אין יאָר תכ"ד (1664) און אין יאָר תל"ו (1676). אָבער אַז מען צעגלידערט די פֿאַראַנענע פּראָטאָקאָלן זעט מען, אַז אויסער די דאָזיקע צוויי סעסיעס וואָס זענען זיכער פֿאַרגעקומען אין זאָבלודאָווע זענען נאָך דאָרטן פֿאַרגעקומען אַנדערע צונויפקומס פון „וועד מדינת ליטא". מיר וועלן דאָס טאָקע באַווייזן אין אונדזער היינטיקן קאָפּיטל.

ווי געזאָגט זענען, לויט דעם „פּינסק מדינת ליטא" פֿאַרגעקומען צוויי סעסיעס אין זאָבלודאָווע. דער ערשטער איז אין די פּראָטאָקאָלן פֿאַרצייכנט מיט דער דאַטע אדר"ת לפּרט. טייל פונקטן האָבן די דאַטע פון כ"א אדר און טייל פון כ"ד אדר.

וועגן דעם באַשלוס, אַז דער וועד זאָל זיך צוזאַמענקומען אין יאָר תכ"ד אין זאָבלודאָווע איז באַשלאָסן געוואָרן אויף דער סעסיע פון „וועד מדינת ליטא", וואָס איז פֿאַרגעקומען אין יאָר תכ"כ אין סעלץ, דאָרטן זאָגט זיך אין דער:

„תקנה תקמ"ז: עלה ונגמר במוסכם להתוועד יחד בקהילה קדושה זאָבלודאָווי, אם ירצה השם אלופי ראשי המדינה יצ"ו (ישמרהם צורם וגואלם) בראש־חודש שבט תכ" דלית לפ"ק הבא עלינו לטובה".

צי דער וועד האָט זיך אָנגעהויבן אין ראש־חודש שבט ווייסן מיר נישט. די דאָטעס אויף די פּראָטאָקאָלן, ווי מיר האָבן פריער געזען, זענען פון דער צווייטער העלפּט אדר. אמת עס זענען געווען סעסיעס וואָס האָבן געדויערט לאָנגע וואָכן.

אויף דער דאָזיקער סעסיע זענען אָנגענומען געוואָרן 29 תקנות; פון סימן תקנ"ו ביז סימן תקפ"ה.

די צווייטע זאָבלודאָווער סעסיע, לויט דעם „פּינסק מדינת ליטא" איז פֿאַרגעקומען אין יאָר תל"ו (1676) אין דעם חודש אדר. די פּראָטאָקאָלן זענען געחתמעט געוואָרן דעם 4טן און 5טן אדר. אויף דעם דאָזיקן צוזאַמענקום זענען אָנגענומען געוואָרן 30 תקנות — פון סימן תש"ז ביז סימן תשל"ו.

אָבער חוץ די דאָזיקע צוויי סעסיעס זענען פֿאַרגעקומען נאָך אַנדערע צוזאַמענטרעפֿן פון דעם „וועד מדינת ליטא" אין זאָבלודאָווע. ווי געזאָגט קאָן מען עס אַרויסדרינגען פון אַ רויִ פּראָטאָקאָלן, פּסקים און תקנות.

אָט, למשל, איז פֿאַרגעקומען אַ סעסיע אין חודש אדר אין יאָר ת"י (1650), אַ יאָר נאָך די גזירות ת"ח און ת"ט און דער „פּינסק מדינת ליטא" גיט אָן „במקום לא יִדוע" — אין אַ נישט־באַוווסטן אָרט. אָבער אין אַ תקנה פון דער פֿאַרגעקומענער סעסיע פון „וועד מדינת ליטא" אין יאָר תי"ב, אין כאָמסק, לייענען מיר אין דעם סימן תצ"ב די פֿאַראַרדענונג וועגן אופן ווי אָזוי אויפצומאַנען די געלטער פֿאַר די אַרעמעלייט פון ארץ־ישראל, די תקנה פֿאַררופט זיך אויף אַ פריערדיקער תקנה פון אַ סעסיע אין זאָבלודאָווע — „כמבואר בתיקון וועד זאָבלודאָווי". די דאָזיקע תקנה וועגן „ממון

---

* תחילת אַ ביילאָגע צום רוסיש־יידישן זשורנאַל „יעווריייסקאַיַא סטאַרינאַ" אין יאָר 1912 און שפּעטער ווי אַ ספּעציעל ווערק אין יאָר 1925 אין בערלין.

עניי ארץ־ישראל" איז טאַקע אָנגענומען געוואָרן אויף יענער סעסיע, וואָס מען ווייס נישט ווו זי איז פאָרגעקומען. די תקנה איז סימן נומער ת ס " ב פון דעם יאָר ת " י. אַלזאָ פון דאַנען איז געדרונגען, אַז דער „מקום לא ידוע" איז ז אַ ב ל ו ד אָ וו ע און אַז די סעסיע פון תכ"ד איז נישט געוועזן די ערשטע אין זאַבלודאָווע, שוין מיט 14 יאָר פריער, אין יאָר ת"י, איז דאָרטן פאָרגעקומען אַ סעסיע פון דעם „ועד מדינת ליטא".

הכלל ווייסן מיר שוין פון ד ר יי ס ע ס י ע ס פון וועד וואָס עס איז פאָרגעקומען אין זאַבלודאָווע. דאָס איז אָבער אויך נישט אינגאַנצן. פון אַ פּסק וועגן די באַציאונגען פון דער ווילנער קהילה צום „ועד מדינת ליטא" דערוויסן מיר זיך נאָך אַ דאַטע פון אַ זאַבלודאָווער סעסיע, דהיינו אין דעם יאָר תמ"ז (1687). אויף דעם דאָזיקן פּסק געפינט זיך (פאַר די אונטערשריפטן פון די רבנים) די ווייטערדיקע דאַטע:

„הלא כן דברי החותמים לכל חומר ותוקף מעשה המדינה ובריצוי גמור היום יום ד' א ך ט ו ב (כ"א) ת מ ו ז ת מ " ז י י ן, לפרט בהתוועדות קודש בק"ק ז א ב ל ו ד אָ ו ו י".

און אין אַ צווייטן טייל פון פּסק, ווי אַ צוגאבע, וואָס איז צוגעשריבן געוואָרן אויף צומאָרגנס ווערט אָנגעגעבן:

„דברי החותמים היום יום ה' ב"ך (כ"ב) תמ"ז לפרט קטן בהתוועדות קודש קהילה קדושה ז אַ ב ל ו ד אָ וו י יצ"ו (ישמרה צורה וגואלה)".

אין אַלגעמיינעם סך־הכל זענען הייסט עס אין זאַבלודאָווע פאָרגעקומען די ווייטערדיקע פיר סעסיעס פון דעם „ועד מדינת ליטא":

א) אין יאָר ת"י (1650);
ב) אין יאָר תכ"ד (1664);
ג) אין יאָר תל"ו (1676);
ד) אין יאָר תמ"ז (1687).

וועגן דער סעסיע פון יאָר תמ"ז דאַרף נאָך געזאָגט ווערן, אַז זי איז אין זאַבלודאָווע נישט פאַרענדיקט געוואָרן, זי איז איבערגעריסן געוואָרן און אַריבערגעטראָגן געוואָרן קיין ק ר י נ ק י. אָנגעהויבן האָט זיך די סעסיע אין זאַבלודאָווע אין חודש תמוז און פאַרענדיקט איז זי געוואָרן אין חודש אלול אין ק ר י נ ק י. פּראָפעסאָר שמעון דובנאָוו, וועלכער האָט פאַר זיך געהאַט דריי פאַרשיידענע קאָפּיעס פון די פּראָטאָקאָלן פון ליטווישן וועד (אַ בריסקער, אַ גראָדנער און אַ ווילנער), האָט אין דער ווילנער קאָפּיע געפונען אַן אָנדייט וועגן די געשעענישן אויפן זאַבלודאָווער צוזאַמענקום פון יאָר תמ"ז. (אין די בריסקער און גראָדנער קאָפּיעס איז דאָס נישטאָ). אויף דער זייט קי"א פון ווילנער קאָפּיע געפינט זיך אַזאַ מין תקנה:

„אודות תיקון הקדום בפּנקס מדינה מחמת איזה ח ש ש ס כ ס ו ך ע ל י ל ה ש י ת ה ו ו ה ח ס ו ש ל ו ם ב מ ש ך ז מ ן ה ת ו ו ע ד ו ת מ ד י נ ה על האלופים רוזני מנהיגי מדינה או על אחד מהם, ומכל שכן על הגאונים הרבנים מן ארבעה ראשי קהלות על כולם או על אחד מהם, חל על כלל המדינה יצ"ו לפצות ולהשתיק. וכהיום שיש לחוש לזה יותר לפי ש נ ת ר ב ו ה מ ל ש י נ י ם, בכן בהתאספנו כהיום הרוזנים מנהיגים משלשה ראשי הקהלות ק"ק ב ר י ס ק וק"ק ה ו ר א ד נ א וק"ק ו ו י ל נ א בצירוף המאורות הגדולים מארבעה ראשי קהלות מדינת ליטא, קבלו עליהם בכל תוקף: ב א ם י ת ה ו ו ה ח ס ו ש ל ו ם ב מ ש ך ז מ ן ה ת ו ו ע ד ו ת מ ד י נ ה ד ה א י ד נ א א ו ב ד ר ך ח ז י ר ת ם ל ב י ת ם א י ז ה ע ל י ל ה ע ל ה מ נ ה י ג י ם א ו ע ל ה ר ב נ י ם, על כולם או על מקצתן או על אחד מהם, חל על כלל המדינה לפצות ולהשתיק העלילה; ואחריות זה עד שיחזור כל אחד לביתו. גם באם איזה ראש קהלה

ירצה שיסעו מכאן (קודם) כל ראשי קהלות, אין לשום ראש קהלה להקדים נסיעתו כי אם שיסעו כולם כאחד. כל הנזכר לעיל קבלו עליהם האלופים מנהיגים דשלשה ראשי קהלות הנזכרים לעיל והגאונים הרבנים מארבעה ראשי קהלות... בהסכמת כולם בחדר המיוחד להם פה קהילה קדושה זאבלודאווי בהתוועדות מדינה היום יום ג'... אב תמ"ז לפרט קטן".

דער אינהאלט פון דער תקנה איז אזוי: אזוי ווי עס זענען פארן פארדאכטן, אז עס קענען ארויסגערופן ווערן פארשידענע בילבולים און מסירות אויף די אנטיילנעמער פון דער סעסיע אויף אלעמען אדער אויף איינעם, אויף די ראשי מדינות אדער אויף די רבנים און נאך מער אין דער היינטיקער צייט ווען עס האבן זיך פארמערט די מוסרים, איז באשלאסן געווארן, אז יעדער בילבול פאלט אויף דער אחריות פון דעם גאנצן כלל און מען דארף זען דעם בילבול "איבערבעטן און שטיל מאכן" (משמעות עס זאל "אויסגיין צו געלט"). וועט אזא בילבול טרעפן אויפן היינטיקן צוזאמענקום, אדער אויפן וועג פון צוריקפארן אין די שטעט, טראגן אויך אלע די אחריות. קיינער פון די אנטיילנעמער פון דער סעסיע האט נישט קיין רעכט איינער אליין זיך אוועקפארן אין זיין שטאט, פריער פאר די אנדערע, אלע דארפן ארויספארן צוזאמען. דאס אלץ איז באשלאסן געווארן בעת דער סעסיע אין זאבלודאווע אין דעם חדר מיוחד, אין אספעציעלן צימער!

ווי עס זעט אויס האט זיך דער דאזיקער חשד פון א בילבול אדער א מסירה (אין וואס קאנקרעט זי איז באשטאנען ווייסן מיר נישט) ארויסגעווייזן פאר ריכטיק, ווייל די דאזיקע זאבלודאווער סעסיע איז, ווי געזאגט, איבערגעריסן געווארן און זיך פארענדיקט אין קרינקי.

די דאזיקע סעסיע האט זיך געציגן גאר לאנג. אויף צוויי דאקומענטן האבן מיר די דאטעס פון זאבלודאווע: כ"ב תמוז (אויפן דערמאנטן פסק וועגן ווילנער ענין) און נאכדעם דעם חודש אב (אויפן ספעציעלן באשלוס פון חדר־המיוחד) און אויפן סוף פון פראטאקאל פון דער סעסיע, וואס איז צושטאנדגעקומען אין קרינקי האבן מיר די דאטע יום ב' כ"ג אלול תמ"ז. אלזא פון כ"ב תמוז ביז כ"ב אלול.

בכלל איז אויף דער דאזיקער סעסיע (אין דער תקנה נומער תתכ"ה) באשלאסן געווארן, אז א סעסיע פון דעם ועד זאל להבא נישט דויערן מער ווי זעקס וואכן.

עס האט געזאלט זיין נאך א סעסיע אין זאבלודאווע. דאס דערוויסן מיר זיך פון א תקנה (נומער תתק"ז) וואס איז אנגענומען געווארן אויף דער סעסיע אין סעלץ, וואס איז פארגעקומען אין יאר ת"ס (1700). דארטן זאגט זיך:

„...עלה במוסכם שלחן הטהור בהתוועדות דהאידנא להגבלת זמן אסיפת הוועד להבא אם ירצה השם, ראשי מדינות דרוזני קציני ראשי הקהלות עם כבוד המאורות הגדולים גאונים הרבנים בק"ק זאבלודוי און בק"ק וואלפי ט"ו סיון תס"ל לפרט..." (תקנה סימן תתק"ז).

חוץ די דאזיקע תקנה אויפן סעלצער צוזאמענקום איז נאך פארן אין דער קאפיע פון ווילנער פנקס (דף קס"א) א צווייטע נאטיץ, אז בעת א צונויפקום אין שטעטל מיר אין יאר תס"ב (1702), ווו עס איז צוגעגרייט געווארן דער חשבון פון דער מדינה (דער ביודזשעט) איז געזאגט געווארן, אז אנטגילטיק וועט דער ביודזשעט פעסטגעשטעלט ווערן „בועד הסמוך דק"ק זאבלודאווי".

אבער דער דאזיקער באשטימטער צוזאמענקום פון ליטווישן וועד אין זאבלודאווע אין יאר תס"ד (1704) איז נישט צושטאנדגעקומען. די סיבות דערוויסן מיר זיך ווידער פון א נאטיץ אין דער ווילנער קאפיע פון „פנקס מדינת ליטא". די דאזיקע נאטיץ, אן א דאטע און דעם ארט, דערציילט, אז צוליב די אומרוען וואס זענען געווען אין דער מדינה האט נישט געקענט צושטאנדקומען די סעסיע פון תס"ד און דעריבער וועט זי פארקומען אין האלב סיון פון יאר תס"ה אין אן ארט פון גראדנער סביבה. אבער אויך די דאזיקע סעסיע פון תס"ה איז נישט צושטאנדגעקומען. ערשט אין 15 יאר

שפּעטער, אין יאָר תע״ד (1714) איז פאָרגעקומען אַן אסיפה־קטנה אין ווילנע און אין יאָר ת״פ (1720) איז פאָרגעקומען אַ נאָרמאַלע סעסיע פון וועד אין שטעטל אַ מ ד ו ר.

די „אומרוען פון דער מדינה״ ווערן דאָ געמיינט די באַקאַנטע „צפון־מלחמה״, וואָס האָט געדויערט פון 1700 ביז אָנהייב פון די 20ער יאָרן פון 18טן יאָרהונדערט. אין משך פון די דאָזיקע צוויי צענדליק יאָר איז ליטע און פּוילן געווען פאַרפּלאָנטערט אין דער מלחמה פון מאָסקווע מיט שוועדן און מיט די קאַמפן צווישן ביידע פּוילישע קעניגן — אויגוסט דער צוויי־טער און סטאַניסלאַוו לעשטשינסקי. די מיליטערישע אָפּטיילונגען פלעגן דורכשניידן דעם גאַנצן געגנט; כסדרדיקע קאָנטריבוציעס; דאָס שטענדיקע בייטן זיך פון פראָנט־ליניע; דאָס איבערגיין פון געוויסע געגנטן פון איין ממשלה צו אַ צווייטער; האָט גורם געווען, אַז נישט נאָר די באַשטימטע אין זאַבלודאָווע סעסיע זאָל נישט צושטאַנדקומען נאָר אויך, אַז אין משך פון 20 יאָר (פון ת״ס ביז ת״פ) זאָל דער „ועד מדינת ליטא״ נישט האָבן זיינע שטענדיקע סעסיעס.

***

וועלן מיר איצט באַטראַכטן דעם א י נ ה אַ ל ט פון די זאַבלודאָווער סעסיעס; וואָס פאַראַ ענינים זענען דאָרטן באַטראַכט געוואָרן; וועלכע תקנות זענען דאָרטן באַשלאָסן געוואָרן. אָן ספק וואָלט געווען פון גרויסן אינטערעס צו ברענגען אַלע תקנות אין זייער אָרי־גינאַל, ווי זיי שטייען און גייען. אָבער דאָס וואָלט פאַרנומען אַ סך פּלאַץ אין אונדזער בוך, ווידער וואָלט מען געמוזט ברענגען פולע איבערזעצונגען פון די אַלע תקנות. מיר וועלן, בכן, ברענגען נאָר פון איין סעסיע, פון דער ערשטער (לויטן „פּנקס מדינת ליטא״), וואָס איז פאָרגעקומען אין יאָר תכ״ד (1664), דעם פולן טעקסט פון די אָנגענומענע תקנות (פון די סימנים תקנ״ו ביז תקפ״ה) מיט אַן אינהאַלט־איבערזעצונג אין יידיש. פון די אַנדערע סע־סיעס (ת״י — 1650; תל״ו — 1676; תמ״ז — 1687) וועלן מיר ברענגען די נומערן פון די אָנגענומענע תקנות און זייער אינהאַלט אין יידיש.

ביים איבערגעבן דעם העברעאישן אָריגינאַל האָבן מיר נישט געמאַכט קיין שום ענדע־רונגען אינעם אויסלייג, מיר האָבן איבערגעלאָזן די פאַראַנענע אויסלייג־ און דיקדוק־פע־לערן. אויך האָבן מיר איבערלאָזט די פאַרשידענע פאָרמען, וואָס די פּראָטאָקאָל־שרייבער פלעגן באַנוצן פאַר איין און דעם זעלביקן וואָרט. למשל: אַמאָל איז ביי זיי ז אַ ב ל ו ד א־ וו י און אַן אַנדער מאָל ז א ב ל ו ד וו י; זיי שרייבן ו ע ד און וו ע ד; ק ה ל ה און ק ה י ל ה. מיר האָבן אָבער דערגאַנצט די קיצורים — ווערטער אָפּגעקירצטע האָבן מיר געגעבן אין פולן אויסלייג. דאָס זעלבע האָבן מיר געמאַכט מיט די ראשי־תיבות. אין טייל ערטער זענען אין פּראָטאָקאָל געווען עטלעכע נוסחאות, מיר האָבן אָנגענומען דעם ל אָ ג י ש ס ט ן, דעם נישט־פאַרגרייזטן וואַריאַנט.

ביים איבערגעבן די תקנות פון די זאַבלודאָווער סעסיעס וועלן מיר זיך האַלטן ביי דעם כראָנאָלאָגישן סדר ווי זיי זענען פאָרגעקומען. ווי געזאָגט, וועלן פון דריי זיין נאָר קיצורים אין יידיש און פון איין סעסיע די פולע תקנות פון אָריגינאַל.

סעסיע פון יאָר ת״י (1650)

וועגן דער דאָזיקער סעסיע, האָבן מיר שוין אויבן געזאָגט, אַז אין דעם „פּנקס מדינת ליטא״ אָנגעגעבן, אַז מען ווייס נישט ווו זי איז פאָרגעקומען; אָבער אויפן סמך פון אַ שפּע־טערדיקער תקנה האָבן מיר פעסטגעשטעלט, אַז זי איז פאָרגעקומען אין זאַבלודאָווע. די תקנות פון דער דאָזיקער סעסיע זענען אינעם „פּנקס״ פאַראייניקט מיט אַ סעסיע פון אַ יאָר שפּעטער, פון תי״א, וואָס איז פאָרגעקומען אין וו י ס אָ ק י.

אויף דער דאזיקער סעסיע זענען אנגענומען געווארן די תקנות תנ"ח ביז ת"פ. זייער אינהאלט איז:

תנ"ח — דער וועד איז זיך צוזאמענגעקומען אין דעם טאג „י ו ם ה' ב ד י ב ר ך א ד ר ש נ י ת " י ל פ ר ט " — געמיינט דאנערשטיק, 22 טעג אין חודש אדר שני פון יאר ת"י.

תנ"ט — די קהילות זענען מחויב אויסצוהאלטן די לערנערס, די ישיבה־בחורים אין משך פון א גאנצן יאר, אפילו בין־הזמנים.

ת"ס — וועגן די ארויסגעטריבענע פון אונדזער פאלק (געמיינט די קרבנות פון די גזירות ת"ח און ת"ט). מען זאל זיי נישט שטערן זיך צו פארנעמען מיט ארבעט און מסחר; זאלן פאר די פליטים, בעיקר פרויען, בתולות און זקנים; יעדער קהילה אין ליטא, וואס האט אויף יום־טוב איין מנין איז מחויב אויסצוהאלטן 1 ארעמאן פון די פליטים; קהילות ווו עס זענען פארן מער מנינים דארפן אויסהאלטן פאר יעדן וויטערדיקן מנין 2 ארעמעלייט; קהילות וואס האבן מער ווי צען מנינים דארפן אויסהאלטן 6 ארעמעלייט, מער זענען זיי נישט מחויב. די ראשי־הקהילות דארפן שטעלן שומרים ביי די גרענעצן מער נישט ארריינצולאזן קיין ארעמעלייט, נאכדעם ווי מיר האבן אונדזער חוב אויף אזא אופן דערפילט.

תס"א — היות עס מערן זיך פאלן פון עדות־זאגן וועגן געהרגעטע (אין די גזירות ת"ח און ת"ט) דארפן די קהילות גוט אכטונג געבן ביים ארויסגעבן חופה וקידושין אדער שרייבן תנאים צו קיין שום אלמן, סיידן ער וועט האבן א כתב פון רב, אז עס איז פעסטגעשטעלט געווארן אז ער איז אן אלמן אדער א גרוש. אויך זאל נישט דער־לאזט ווערן, אז די ארויסגעטריבענע אורחים זאלן צווישן זיך זיך מתחתן זיין, אפילו בחורים און בתולות, ביז עס וועט נישט געווי ווערן קלאר ווער זיי זענען, כדי עס זאלן נישט חתונה האבן קרובים וואס טארן זיך נישט משדך זיין לויטן דין.

תס"ב — אלע קהילות פון דער ליטווישער מדינה זענען מחויב אפצושיקן יעדעס יאר צום יריד גראמניץ פון לובלין (ווו עס פלעגן זיך צוזאמענקומען די פארשטייער פון דעם ועד ד' ארצות) דאס גאנצע געזאמלטע געלט פאר די ארעמעלייט פון ארץ־ישראל. זיי טארן ביי זיך גארנישט פארהאלטן. ווידער איז באשלאסן געווארן, אז יעדע קהילה זאל אויסטיילן 2 פערזאן וואס זאלן אין משך פון די נאענטסטע דריי יאר יעדע וואך ארומגיין פון שטוב צו שטוב און זאמלען נדבות פאר די באדערפ־טיקע אין ארץ־ישראל; אויך זאל מען אין די בתי־מדרשים דריי מאל אין יאר קלייבן נדבות אויף דעם צוועק. אויך די געלטער דארפן אפגעשיקט ווערן צום לוב־לינער יריד.

תס"ג — צוליב די גרויסע פיינען וואס אונדזער פאלק האט דורכגעמאכט, ווען צענדליקער טויזנטער פון אונדז זענען געפאלן, גאט זאל נוקם זיין זייער בלוט, וואס א סך פון זיי זענען צעשליידערט געווארן איבער די פעלדער און די פייגל האבן זייערע קערפער צעפרעסן און זיי זענען נישט געקומען צו קבר ישראל; אויך האבן די פיינד צעשטערט אונדזערע מקדשי־מעט... דאס אלץ האבן אונדזערע אויגן געזען און אונדזער הארץ וווייטיקט דערפון. מיר דארפן דעריבער דאס אלץ נעמען צום הארצן און באקלאגן אונדזער בראך. נאך באטראכטן דאס דאזיקע האבן מיר באַ־שלאסן: ק י י ן נ פ ש פ ו ן י ש ר א ל ז א ל א י ן מ ש ך פ ו ן ד ר י י י א ר, אנהייבנדיק פון ח"י אייר ת"י נ י ש ט א נ ט א ן א ו י ף ז י י ן ל י י ב ק י י ן ש ו ם מ ל ב ו ש פ ו ן ד א מ א ש ע ק, א ט־

לאס, טאבינקש, אדער סאמעט און אויך נישט גאלד־
געשטיקטע מלבושים. סיי אויבערשטע בגדים סיי אונטערשטע.
אלטע אדער נייע. פאר אלעמען איז עס אסור באיסור עולם — פאר
א רייכן אדער ארעמאן, פאר א בחור אדער מיידל, פאר מאן אדער פרוי.

תס״ד; תס״ה; תס״ו; תס״ז; תס״ח — די אלע תקנות האבן אויך צו טאן מיטן פארבאטן פון לוקסוס־קלייד־ער, צירונג, דערביי ווערט געזאגט, אז עס איז אויסגערופן געוואָרן בעת דער דאזיקער סעסיע א חרם אויף דריי יאר נישט עובר צו זיין אויף דעם.

תס״ט — אויך האבן מיר באשלאסן כדי צו באקלאגן די אלע צרות, אז מען זאל אין יידישע הייזער נישט הערן קיין שום כלי־זמר, אפילו פאר חתן־כלה. אין משך פון א יאר צייט. נאר אין דער חופה־נאכט און בשעת דעם בא דע קנס. און אויך אין די פאלן נאר אויפן שול־הויף זאלן די כלי־זמר שפילן נישט אויפן גאס, אפילו בעת דער חופה.

ת״ע — יעדע קהילה איז מחויב צו זארגן אז מען זאל אי ינ שפארן אין סעו־דות ווי וויט עס איז מעגלעך. אן ארעמאן ווי א גביר זענען גלייך. צו א חתונה טאר מען נישט פארבעטן מער ווי 5 מנינים און צו א ברית־מילה 4 מנינים, אין דעם שוין ארויינגערעכנט די נאענטע קרובים פון די בעלי־שמחות.

תע״א און תע״ב — רעגולירן דעם ענין פון דעם שטייער „טשאפאווי״ וואס מען פלעגט צאלן פאר משקאות (ביר, ווין, בראנפן).

תע״ג — דעם אופן פון צושיקן דעם רעגיסטער פון די שטייערן פאר דעם וועד המדינה.

תע״ד — וועגן דעם אופן פון פארדינגען די „קארבקע״ — די הכנסה פון דער קהילה.

תע״ה — אופן ווי אזוי באפרייען די ארעמעלייט פון דעם מלוכהשן שטייער „פאדימנע״ — אפצאל פון די קוימענס.

תע״ו — וועגן די פארשיידענע בונטן קעגן קהל, ווי אזוי קעגן דעם ארויסצוטרעטן.

תע״ז — וועגן אויפמאנען דעם עטאט פאר דער מדינת ליטא.

תע״ח — וועגן די שטייערן פון דער קהילה מינסק.

תע״ט — די תקנות פון די פריערדיקע סעסיעס זענען גילטיק. אויב וועלכע שפעטערדיקע תקנות זענען סותר די פריערדיקע איז גילטיק דער שפעטערדיקער. דער נאענטער צוזאמענקום פון וועד זאל פארקומען ט״ו אב פון יאר תי״א צוזאמען פון די ראשי מדינה מיט די רבנים.

ת״פ — וועגן דעם מדינה־ביודזשעט.

תפ״א — דער פעסגעשטעלטער ביודזשעט:

בריסק מיט די ארומיקע קהילות הונדערט ליטווישע שאק;
גראדנע — 39 ליטווישע שאק;
די קהילות ארום גראדנע — 39 שאק;
ווילנע — 88 שאק;
ארץ רוס — 42 שאק;
מינסק שטאט — 22 שאק און דער גליל מינסק — 20 שאק;
סלוצק — 26 שאק;

ווייטער גייען אַריין אין ביודזשעט פון דער מדינה די קהילות: פּינסק, קלעצק, לעכע־וויטש, חאָמסק, דראָהיטשין, סמאָרגאן, קאָוונע, פאָריטש, נעסוויזש, אוזדע, סלאָנים, נאַוואַ־רעדאק, דוואָרעץ, זשעטל, מוש, סטאַלאָוויץ, פּאָלאָצק, קאפּוליע, בעליצע, טימקעוויטש, פּאָ־לאָנקע, קראָשין און אַ ריי יחידים.

אַ צווייטער טייל פון דעם פּונקט רעכנט אויס די חובות וואָס די מדינה איז שולדיק.

ועד כד״ת לפ״ק (1664)

נאָכן כראָנאָלאָגישן סדר גייט איצט דער ועד פון יאָר תכ״ד (1664). מיר גיבן דאָ וויי־טער דעם פולן טעקסט פון די תקנות ווי אין אָריגינאַל. אין העברעאיש און נאָך דעם אָרי־גינאַל אַ קיצור אין יידיש. בסך־הכל זענען אויפן דאָזיקן ועד אָנגענומען געוואָרן 30 תקנות — פון סימן תקנ״ו ביז תקפ״ה. אָט זענען זיי:

תקנ״ו — בהתאסף ראשי עם יחד קציני עם האלופים ראשי מדינות יצ״ו (ישמרהם צורם וגואלם) בצירוף הגאונים הרבנים יצ״ו. להיות עיניהם פקוחות בכתב עט עופרת חרות על הלוחות. כתוב זאת זכרון בספר פנקס המדינה למצא דברי חפץ. כתוב יושר כושר אמרי אמת. אזנו וחקרו ותקנו בעלי אסופות. נתונים מרועה אחד, המה אצילי בני ישראל. כפי המבואר למעלה בפנקס המדינה יצ״ו. ראשית הכמה יראת השם.

תקנ״ז — אותן התקנות המבוארים בוועד המדינה תכ״ב לפרט בענין להחזיק הישי־בות, שכל המבואר שם כן יקום לבל יפול שום דבר ארצה. אך זאת אשר הוספנו. חמשה בעלי סכומות הראשונים מחויבים להחזיק בקביעות בחורים או בעלי בתים הלומדים בישיבה, ושאר אנשים יחזיקו את הבחורים און בעלי בתים ונערים ע״פ חוזר חלילה לפי האופנים המבוארים בוועד הנזכר לעיל. אכן אותן הרבנים שמבואר בשטר הרבנות שלהם מספר כמה יחזיקו בחורים ונערים כן יקום כפי המבואר בשטר הרבנות שלהם.

תקנ״ח — אודות אשר כמה אנשים מסבבים מעיר לעיר עם כתבים לסייע להם ליסע לארץ ישראל וכוונתם רק לאסוף ממון ונשארים בחוץ לארץ, ראינו למגדר מלתא ככל המבואר למטה. עד וועד המדינה הבא עלינו לטובה אין רשות לשום אדם בעולם ליתן שום כתב סיוע לנסיעת ארץ ישראל; ובאם יהיה איזה כתב סיוע לארץ ישראל ביד איזה אדם יהיה מי שיהיה, מוטל על מנהיגי הקהלה ההוא ליקח תכף ומיד הכתב הלז ולקרוע את הכתב וליקח מידו כל המעות אשר עלה ונפל בידו על ידי כתב סיוע הנזכר לעיל וליתן מיד לגבאי עניי ארץ ישראל.

תקנ״ט — המשולחים של ארץ ישראל עם כתבים העברו וחלפו משך שני שנים אשר המה מסבבים בחוץ לארץ עם הכתבים ההם, מחויבים המנהיגים ההם בכל קהלה ליקח מהם בחזקה הכתבים ההם ולקרוע מיד הכתבים ההם וליקח מידם כל המעות אשר עלה ונפל בידם על פי כתבים ההם וליקח וליתן ליד גבאי עניי ארץ ישראל, אם לא שיהיה בידם כתב ראיה מראש הקהילה במדינתינו שנתן בפניהם התנצלות ואמתלאות נכונה על זה על הכרח או אונס שהוכרח לעכב בחוץ לארץ יותר משני שנים.

תק״ס — קיום שטרות על פי דמיון אות באות מן שטרות מקויימים און על פי עדות שמכירין החתימות בטביעת עין, באחד משתי דרכים האלה לא יועיל שום

קיום כי אם לפני אב בית דין יצ״ו ובפני שני מנהיגים ושני דיינים. ובמקום שאין שם אב בית דין יהיה הקיום באחד משני דרכים הנ״ל (הנזכרים לעיל) לפני אחד ממנהיגים ושלשה דיינים /רוזנים/, וזולת זה לא יועיל שום קיום באחד משני דרכים אלה.

תקס״א — מי שיש לו קרן ויש לו מחיה טובה הרשות להשמאים להעריכו ממחיה כפי שומת השמאים לפי ראות עיניהם ואומד דעתם. מי שיש לו קרן והקרן שלו הוא גם כן במחיה שלו יעריכו השמאים הסכום מן הקרן שלו או מהמחיה, מאחד בלבד ולא מן שניהם; והברירה ביד שמאים להעריכו באחד מהם באיזה מהם שירצו או מהקרן או מהמחיה כנ״ל. אכן מי שיש לו קרן בפני עצמו וגם מחיה בפני עצמו הרשות לשמאים להעריך סכום משניהם ביחד.

תקס״ב — ערכת סכום על פי השמאים: להעריך סכום אחד גרוש פולין מכל מאה זהובים, ואף להעריך סכום לפי פשוט אחד הנקרא פענק, והוא בכלל בעל סכום. ודבר הגלגול איזה נקרא ג״כ יקום הדבר לפי ראות עיני הרב אב בית דין יצ״ו בצירוף המנהיגים און בצירוף בעלי תקנות, המה יפקחו בזה על נכון.

תקס״ג — מי שגשבע על סכומו השמאים מחויבים לעשות לו שליש חסד מסך שלו על פי שבועתו.

תקס״ד — איזה מנהיג שנתקבל לרב ומורה באיזה קהילה או ישוב או גליל אין רשות לעכב את הרבנות רק עד משך רביעית שנה מיום שנתקבל לרב ולא יותר; וככלות הרביעית שנה ההוא מחויב לעשות אחד משניהם: או ליסע תכף עם אשתו ובני ביתו לעקור ולצאת חוץ מקהלה שלו לגמרי לקבל הרבנות להיות רב ומורה במקום שנתקבל שם, או לבטל קבלת הרבנות שלא לעכב הרבנות כלל וכלל, שלא לאחוז החבל בשני ראשים. ובתוך משך רביעית שנה הנ״ל אין למנהיג שנתקבל לרב כנ״ל לישב במשפט הקהל יצ״ו על המשפטים של בני הקהלה ממקום שנתקבל שמה לרב, הן על יחידים הן על הקהל בכלל. ומה שמבואר שם בענין זה בוועד תכ״ב לפ״ק הוא בתקפו ובגבורתו. המנהיג שנתקבל לרב קודם התיקון הלז יהיה התחלת רביעית שנה שלו מהיום הזה שנעשה התיקון הלז.

תקס״ה — איזה אדם שיהיה לו דין ודברים ומשפטים מבני הקהלה או מישובים, אין לבעל דבר להגיד עסק משפטו כלל לפני שום מנהיג, כי אם לפני הרב ופרנס חודש יצ״ו רשות לו להגיד בפניהם עסק משפטו. והעובר על זה ענוש יענש, הן הבעל דבר התובע או הנתבע, הן המנהיג ששומע מבעל דבר משפטו ביחידות.

תקס״ו — אודות סוחרים ממדינת פולין למדינתנו ליטא יקום כפי התיקון הקדום. והמנהיגים שבכל קהלה וישוב מחויבים להשגיח שיקום התיקון הלז. והעובר ענוש יענש מפי ראש בית דין שלו לפי ראות עיניהם.

תקס״ז — שטר חוב של אנשים ממדינת פולין על מדינתינו ליטא, הן על קהל הן על יחידים, אין רשות לשום אדם בעולם להביא השטר חוב ההוא למדינתינו אף על פי הרשאה, כי אם דוקא על ידי הבעל דבר בעצמו שהוא יבא בעצמו לתבוע חובו עם השטר חוב בידו, או שישלח המלוה השטר חוב על ידי שאר בשרו ועל פי הרשאה דוקא ולא בתורת פרעון; וזולת שני דרכים הנ״ל אין לשום בית דין ראש ומנהיג לפסוק ולדון מאומה לא דין ולא פשר ולא שבועה וקבלת חפץ כלל.

תקס״ח — באשר ראה ראינו גודל הוצאות מרובות אשר רבו כמו רבו למעלה מעלה, בגרם העיכוב מצד הקהלות והגלילות והישובים שמעכבים מלבוא ולהביא לפני הוועד כל הריסטרש של סכום ושארי חשבונות, מצאנו מהיום מחויבים כל קהלה וגליל וישוב להקדים עצמם ולשלוח הריסטרש של סכום וחשבונות שלהם להיות לפני הוועד על כל פנים תוך שמונה ימים מהתחלת הוועד על פי זמן מוגבל המבואר בפנקס המדינה, כדי לגמור סכום המדינה תוך שני שבועות מן התחלת הוועד הנ״ל כנ״ל. ומי שיעמוד חוצה ולא ישלח ריסטרש וחשבונות שלו תוך שמונה ימים כנ״ל שוב לא יקובל שום חשבון וריסטרש של סכום כלל וכלל. ובמשך שמונה ימים הראשונים הנ״ל אין להמדינה להתעסק כלל בשום עסק אחר כי אם בעסקי החשבונות וסכומים דוקא. ורביעית שנה קודם זמן המוגבל לאסיפת וועד המדינה מוטל על כל ראש הקהלה להודיע לכל הקהלות וגלילות וישובים שלהם להיות עתידים מוכנים ומזומנים לבוא עם הריסטרש וחשבונות וריסטר מספר בעלי בתים על זמן המוגבל המבואר בפנקס המדינה לאסיפת הוועד.

תקס״ט — בהיות אשר שמענו גודל צעקות בעלי חובות, גדלה צעקתם למרום לצאת ידי חובותינו נגדיהם באשר זה נושאים את נפשם, — בכן שמענו את צעקתם הגדולה לגבות חמשה מאות סכומות מדינה לשלם לארבעה זמנים האלה: מאה וחמשה ועשרים סכומות ביריד ראשון של סטאָלוויטש כד״ת לפ״ק, ומאה וחמשה ועשרים סכומות ביריד קאפוליע תכ״ח לפ״ק, ומאה ועשרים וחמשה סכומות מדינה על יריד קאפוליע תכ״ו לפ״ק. והבעלי חובות הנרשמים בפנקס בפרוטרוט אצל כל אחד אסיגנציא שלו המה יתפרעו מזה על פי תוקף ועוז וחומרות ועונשים המבוארים בפנקס.

תק״ע — על דבר החוב של נאלד שחייב לו המדינה וזמן פרעון ח׳ בניסן כת״ד לפ״ק לשלם לו סך שבעת אלפים וארבע מאות זהובים, ובאשר ידוע ומפורסם בעל חוב קשה כזה אין להעביר זמן ומועד יום המוגבל אפילו רגע אחת כמימרא, על כן עלה במוסכם לגבות בכל מדינתינו על פרעון חוב נאלד הנ״ל סך שנים ותשעים סכומות המדינה לשלם לשני זמנים שהיינו: ארבעים סכומות לגבות תכף ומיד לפי סכום מדינה הנעשה בוועד מדינה תכ״ב לפ״ק, והמותר שנים וחמישים סכומות לגבות בראש חודש סיון כד״ת לפ״ק לפי סכום מדינה חדש דהאידנא. ובאם שלא יעלה להשתדל הרחבות זמן על חוב נאלד, אזי כל הקהילות וישובים וגלילות מחויבים ליתן מיד כל הסכומים הנ״ל לשלוח לק״ק הוראדנא כל מה שיגיע מכל אחד ואחד; וכל תוקף ועוז מעשה המדינה יהיה לק״ק הוראדנא לענין פרעון צ״ב סכומות הנ״ל לפרעון חוב נאלד, לצאת בחרמות ושמתות וכל שארי כפיות ונגושים לעקל ולעבוט עבוט בכל מקום אשר המצא ימצא מאומה שלהם עד לגבות צ״ב סכומות הנ״ל לפרעון חוב נאלד הנ״ל, אף לשלוח שלוחים להוציא מכל אחד על פי תוקף כנ״ל. גם מה שנשאר חיב על עשרים סכומות על הוצאות וועד המדינה דהאידנא מחוייבים ליתן לק״ק הוראדנא על פי כל תוקף ועוז.

תקע״א — אודות חמשה מאות סכומי מדינה לפרעון בעל חוב כנ״ל באם תוך שלשים ימים מיום ביאת הבעל חוב או משולח עם השטר וכתב בידו ולא יסלקו לו הקהילות, וישובים מה שמגיע לו, אזי תכף ומיד מחויב השמש להכריז חרם בכל פרטי החומרות ולצאת בכל כפיות ונגישות ככל המבואר למעלה למי שיברור הבעל חוב; והשמשים מחויבים לציית לבעל חוב בלי מוחה ומעכב כלל לשמור ולקיים ככל אשר יצוה עליו.

תקע״ב — אודות המשולחים מראשי הקהלות להגלילות וישובים וקהילות בדבר סילוק החובות גביות המדינה, באם שלא ישגיחו לסלק תוך ג׳ ימים מראות כתב מראש הקהלה שלו במבואר שמה, אזי תכף ומיד מחויב השמש להכריז כרוז חרם בבית הכנסת ברבים בכל חומרי משפטים חרמות ושמתות ולעשות כל כפיות ונגישות לעקל ולעבוט עבוט וליקח בחזקה אף בידי גוים להבדל מכל אשר המצא ימצא; והשמש מחויב לציית להשליח ככל אשר יגזור ויצוה עליו בעסק זה; ואם לא יציית השמש בכל אשר יצוה השליח אזי השמש ההוא ענש יענש באבוד אומנות שלו ובשארי עונשים קשים ומרים במדת הדין הקשה כאשר יצא מפי ראש הקהילה עליו. והשליח של ראש הקהילה עליו. והשליח של ראש הקהילה יהיה לו כל תוקף ועוז בעסק ההוא במקום השמש שיכריז השליח כרוז חרם בבית הכנסת כנ״ל ולעשות להם כל שארי כפיות ונגישות ככל הנ״ל עד להוציא כפי המגיע מהם ועוד לשלם לו כל הוצאות והזיקות.

תקע״ג — כל החשבונות וקוויטן וכתבים שלא נחשבו בוועד דהאינא המה בטלים ומבוטלים, חוץ מק״ק סלץ העולה לערך תשעים שוק ל/ליטא/. ומכח כמר יעסיל מסלוצק ומכח האלוף מוהר״ר יעקב מחנאווקיר /האחנאווקער/ אינם בכלל ביטולים הנ״ל.

תקע״ד — הקוויטן שיצאו מאתנו בוועד המדינה בהאידנא ולא נכתב בו בפירוש שנתקבל בחשבון בוועד דהידנא, אותן הקוויטן עדיין לא באו בשום חשבון כלל, ויבואו בחשבון הוועד הבא עלינו לטובה אם ירצה השם.

תקע״ה — וכל קהלה רשות להם לעשות וזיקונים כאוות נפשם, רק שלא יסתרו תקונים המדינה ומעשה המדינה.

תקע״ו — עלה ונגמר בהסכמות כולם כאחד שיהיה התוועדות המדינה הבא עלינו לטובה אם ירצה השם בראש־חודש שבט תכ״ז לפ״ק בקהילה קדושה חאמסק עם האלופים הגאונים הרבנים יצ״ו, וכל קהלות וישובים וגלילות מחויבים לשלוח על הוצאות וועד תכף ומיד סך עשרים סכומות מדינה. ורביעית שנה קודם זמן המוגבל הנזכר לעיל לאסיפת הוועד ההוא מחויבים אלופי ראשי מדינה דקהילה פינסק להודיע לשארי ראשי הקהילות, שהשתדלו בקהילה חאמסק מהשררה לישב שמה אסיפת המדינה בהשקט ובטח ובשלוה. וכן תמיד בכל מקום שיהיה אסיפת הוועד אם ירצה השם מחויב ראש הקהילה של מקום ההוא להשתדל מן השררה הנ״ל ולהודיע רביעית שנה מקודם זמן המוגבל לראשי הקהלות.

תקע״ז — וכל התקנות הקודמים הבלתי סותרים לתקנות שנעשה בוועד המדינה דהידנא המה בתוקפם ובגבורתם. החותמים לכל תוקף ועוז מעשה המדינה, היום יום כ״ד אדר כד״ת לפ״ק בוועד המדינה פה קהילה זאבלודאווי יצ״ו.

נאום הצעיר צבי הירש בן הגאון הרב הגדול מוהר״ר משה יעקב זלה״ה;
ונאום נפתלי הירץ גינצבורג בלא״א מוהר״ר כמוהרי״א זלה״ה;
ונאום הצעיר יצחק בא״א מוהרר אברהם זלה״ה;
ונאום ברוך בן הר״ר יהודא ליב כ״ץ ז״ל;
ונאום יצחק בה״ר אורי שרגא סג״ל ז״ל;
ונאום דוד בן א״א האלוף מוהר״ר שמואל ז״ל מייזלש;
ונאום יהודא ליב בא״א מוהר״ר אברהם זצלה״ה;

ונאום אהרן בא"א יעקב זלה"ה;
ונאום שמואל האז במוהר"ר אברהם עבעריל זצ"ל;
ונאום דוד בלא"א החסיד מוהר"ר אורי ליפמן חפץ/כץ/ זצ"ל;
ונאום נח בן לא"א ה"ר יעקב הלוי זלה"ה;
ונאום יעקב בא"א הר"ר יצחק אייזיק זצ"ל;
ונאום בא"א מוהר"ר משה הכהן /כץ/ זצ"ל;
ונאום אליהו בא"א יהודא ליב זצ"ל /כ"ץ/.

תקע"ח — בהתוועדות אסיפת וועד המדינה דהאידנא פה ק"ק זאבלודווי, עלה ונגמר בהסכמות כולם כאחד: אשר הרימונו ובחרנו מעם לנאמן רוח הוא האלוף המ' הראש ומנהיג כבוד מורנו הרב רב יוסף ב"ר דוד מקהילה בריסק, מסרנו לו כל תוקף ועוז מעשה המדינה על כל גביות המדינות. להבא מחויבים כל קהילות וגלילות וישובים בכל מדינתינו ליטא ליתן לידו דווקא כל הגביות מדינה להבא ולא לשום אדם אחר זולתו; וכל תוקף מעשה המדינה שבעולם מסרנו לו להוציא מכח אי הפועל על גביות ההם על פי חרמות ושמתות וכל שאר כפיות ונגישות, להעביט ולעקל בכל מקום הן קהל הן יחידים הן ממנהיגים ליקח מכל אחד אשר המצא ימצא, ככל אשר יגזור ויאמור מפיו כן יקום תכף, ככל אשר יצא מפיו כאלו יצאו הדברים מפי כל ראשי הקהלות בוועד המדינה. וכל החזנים והשמשים בצירוף הרבנים יצייתו לו או לשלוחו לענין אלה הדברים הנזכרים לעיל. וכל המסרב נגדו כאילו סירב כנגד כל ראשי הקהלות באסיפת הוועד יצ"ו ויהיה עונשו גדול. והאלוף הראש מורנו הרב רב יוסף הנ"ל אין צריך לצייית לשום ראש ומנהיג הקהילה יהיה מי שיהיה להוציא וליתן שום פרוטה מתחת ידו מהגביות הנ"ל, כי אם על פי הסכמות שני ראשי הקהלות מד' הקהלות (הראדנא, בריסק, פינסק, וילנא). יצ"ו. והאלוף הראש מוהר"ר יוסף קיבל על עצמו להיות עיניו פקוחות להשגיח בעוצם השגחה פרטיות להזדרז בגביות המדינה, להוציא מכוח אל הפועל, להיות תמיד מוכן ומזומן כל המעות לעת הצורך, שלא להעביר זמן ומועד המוגבל הן בוורשוא הן בשאר עסקי צרכי המדינה יצ"ו. ותמיד ד' שבועות קודם שיגיע זמן המוגבל לגבות הגביות מוטל על האלוף מוהר"ר יוסף הראש הנ"ל לשלוח שלוחו או ליסע בעצמו ולהזדרז בגביות להוצא מכח אל הפועל חיש ומהר, להיות מצוי בידו כל עת בשעה חדד ליום המוגבל. וביריד סטאלאוויטש וקאפוליע יבא האלוף הראש ומנהיג מוהר"ר יוסף הנ"ל לחשוב חשבונות המדינה עם המשולחים אשר יהיו שמה מראשי הקהלות יצ"ו. ובאם יזדמן איזה קהלה או ישוב להוציא הוצאות על עסק ביש וכדומה לזה, מחויבים להעלות רשום בכתב אמת כפי התקנה כל הוצאות ההם באמת ובאמונה בלי שום ערמה ומרמה כלל וכלל, ותכף ומיד לשלוח הריסטר הוצאות הנ"ל לפני האלוף המנהיג הראש מוהר"ר יוסף הנ"ל, להראות לו חשבון צדק ואמת ולמסור וליתן לידו תכף ומיד כתב ריסטר הוצאות הנ"ל בלי שום איחור ועיכוב בעולם. בחרנו והרימנו אותו לנאמן על כל הנ"ל מהיום ועד... ושכרו ילך לפניו כפי משמעות הכתב שבידו מאתנו, החתומים מטה לכל תוקף ועוז מעשה המדינה יצ"ו. היום יום ו' כ"ד אדר כת"ד לפ"ק, בהתוועדות המדינה פה קהילה זאבלודאווי.

תקע"ט — אודות המבואר מה שלמעלה הסכמות שני ראשי הקהלות עלה במוסכם שיהיה על כל פנים אחד מראשי הקהלות ק"ק בריסק דוקא. ולעומת זה התחייבו עצמם אלופי מנהיגי ק"ק בריסק ליתן כל תוקף ועוז להאלוף הראש מוהר"ר יוסף הנ"ל לכל הכפיות

שיצטרך לענין הגביות הנ"ל, ליתן לו כתבים וכל תוקף ועוז לענין הכפיות על הגביות הנ"ל. דברי החותמים לכל תוקף ועוז מעשה המדינה, היום יום ו' כ"ד אדר כד"ת לפ"ק.

נאום יהודא ליב במוהר"ר אברהם ז"ל;
נאום אהרן בא"א יעקב זלה"ה.

תק"פ — א ל ו ה ח ו ב ו ת ש ח י י ב י ם ה מ ד י נ ה י צ"ו.....

תקפ"א — היום הקריבו את משפטם לפנינו האלופים הרוזנים הראשים דמדינותינו דג' ראשי הקהלה דמדינות ליטא עם האלופים הרוזנים ראשי מדינה ד"ק ווילנא יצ"ו, אודות החוב מסך שלושים אלף ושבעה מאות זהובים פולין ש ח י י ב י ם כ ל ל מ ד י נ ת ל י ט א ל ה א ל ו פ י ם מ נ ה י ג י ק " ק ו י ל נ א, כנזכר בפנקס המדינה, והאריכו על אחד למעניתם בדברי טענותיהם.....

תקפ"ב — אלו הן החובות שנשארו חיב הקהלות והגלילות וישובים להמדינה.....

תקפ"ג — ס כ ו ם ה מ ד י נ ה ה נ ע ש ה ו נ ג מ ר היום יום הששי י' אדר כד"ת לפ"ק.....

תקפ"ד — אלו הן האסיגנציים שניתנו לבעלי חובות שחייבים להם המדינה...

תקפ"ה — בהיות מאז ומקדם תקנו ואזנו מצוקי הארץ קמאי דקמאי עם רבנים קשישאי, וחזרו ויסדו זאת גם בתראי דבתראי וחקקו במשענתם חרות על הלוחות הפנקס המדינה יצ"ו, על אותן אנשים אשר עלה על דעתם לילך בגדולות ונפלאות ל ה כ נ י ס ר א ש ם ב ע ס ק מ כ ס י ם ד מ ד י נ ת ל י ט א ב ל א ה ר מ נ א ו ר ש ו ת מ ר א ש י ה ק ה ל ו ת יצ"ו, לעורר עליהם חנית וכידון, וכבודם יקר לאבדן ולהשקותם כוס רעל על המרד ועל המעל. וכהיום הנהו שני אנשים כהר"ר יצחק מוויסאקי וכהר"ר משה טרייטלש מווילנא עיילו בלא בר מראשי הקהלות בעסק מכסים אשר כן לא יעשה. בכן מטעמים הכמוסים עמנו לא ירדנו כהיום הזה לעמוד על משפט מעשיהם להאכילם כפרי מעלליהם; אכן לפתח חטאת רובץ, בכלות ו ו ע ד ו ו ר ש א דהאירנא לטובת כל ישראל רוזנים נוסדו יחדיו בהתוועדות וליסר אותם שבע על חטאתם, וכמפורש בפנקס המדינה יצ"ו. וכמוהר"ר מענקי מסלאנימא הוא העביר את הדרך סלולה והלך עקולי ופשורי בעסק הנ"ל, הנה כבר שקל למטרפסים וקיבל את דינו. וכזאת גזרנו אומר לעשות כרוז בבית הכנסת ברוב עם ביום שבת חדש, וכל ישראל נקיים, והעם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד.
לזכרון שקהל מינסק חייבים ק' זהובים מה שנתנו להאלוף מוהר"ר יעקב קאפוליש עבורם בוועד חאמסק תכ"ז לפ"ק.

קיצור אין יידיש:

תקנ"ו — אַריינפיר צום פּראָטאָקאָל;

תקנ"ז — 5 פון די ערשטע און גרעסטע עטאט־צאָלער דאַרפן בקביעות אויסהאַלטן בחורים אַדער באַלעבאַטים וואָס לערנען תורה;

תקנ"ח — די יעניקע וואָס דרייען זיך אַרום איבער שטעט מיט כתבים און קלייבן געלט אַז זיי פּאָרן אין ארץ־ישראל און אין דער אמתן בלייבן זיי אויפן אָרט, דאַרף מען פון זיי צונעמען דעם כתב;

תקנ״ט — ארץ־ישראל־משולחים וואָס געפינען זיך מער ווי צוויי יאָר אין חוץ־לארץ אוּן פאָרן נישט צוריק דאַרף מען ביי זיי צונעמען די כתבים אוּן דאָס געלט;

תק״ס — וועגן באַשטעטיקן אונטערשריפטן אויף חתימות דורך דערקענען זיי אָדער דורכן זכרון;

תקס״א — וועגן אָפשאַצן דעם פאַרמעגן ביים באַשטימען די גרויס פון דעם שטייער פאָר דער מדינה, וויפל פון געשעפט, וויפל פון קרן;

תקס״ב — וועגן דעם ווי אַזוי צו באַשטימען די גרויס פון דעם סכום;

תקס״ג — אַ הנחה פון אַ דריטל פאַר יענעם וואָס שווערט וועגן זיין פאַרמעגן;

תקס״ד — טערמינען פאַר אַ רב ביים אָננעמען אַ נייע שטאָט;

תקס״ה — אַ בעל־דבר וואָס האָט תביעות טאָר זיי נישט דערציילן קיין שום מנהיג, נאָר דעם בית־דין;

תקס״ו — וועגן פוילישע סוחרים (יידן) וואָס קומען אין ליטא;

תקס״ז — וועגן אויפמאַנען וועקסלען פון פוילישע סוחרים (יידן) אויסגעשטעלט אויף ליטא;

תקס״ח — וועגן צושיקן די רשימות פון די שטייער־צאָלער אין משך פון 8 טעג, זיי זאָלן זיין ביים ועד;

תקס״ט — וועגן דרינגענדיקן אויפמאַנען 500 עטאטן כדי קענען איינצאָלן די חובות פון דער מדינה;

תק״ע — וועגן דעם חוב נ א ל ד וואָס די מדינה איז שולדיק;

תקע״א — 500 עטאטן פאַר דעם פריערדיקן חוב;

תקע״ב — אינסטרוקציעס פאַר די משולחים פון דער מדינה צו די קהילות אוּן ישובים וועגן איינקאַסירן די סכומים;

תקע״ג — אַלע חשבונות אוּן קוויטן אוּן כתבים וואָס זענען אויף דעם איצטיקן ועד נישט אַרויפגעבראַכט געוואָרן זענען בטל;

תקע״ד — וועגן די קוויטן פון היינטיקן ועד, אויף וויפל זיי גייען אַריין אין היי־יאָריקן ביודזשעט;

תקע״ה — יעדע קהילה קאָן מתקן זיין פאַרשיידענע תקנות אויף וויפל זיי זענען נישט כותר די תקנות פון ועד;

תקע״ו — באַשטימט דעם ועד פון יאָר תכ״ז אין כאָמסק;

תקע״ז — אַלע פריערדיקע תקנות בלייבן אין זייער קראַפט;

תקע״ח — יוסף ב״ר דוד פון בריסק איז אויפגענומען געוואָרן ווי אַ נאמן פון דער מדינה;

תקע״ט — אַרויסגעבן דעם נאמן באַפולמעכטיקונגען צו זיין שליחות;

תק״פ — רשימה פון די חובות וואָס עס איז שולדיק די מדינה;

תקפ״א — משפט פון 3 ראשי קהילות מיט דער ווילנער קהילה וועגן חוב פון 30 טויזנט גילדן;

תקפ״ב — חובות וואָס מען איז שולדיק דער מדינה;

תקפ״ג — דער ביודזשעט פון דער מדינה;

תקפ״ד — די אַרויסגעגעבענע אַסיגנאַציעס;

תקפ״ה — וועגן באַשטראָפן די יעניקע וואָס מישן זיך אַריין אין די ענינים פון שטייערן און ברענגען שאָדן דער מדינה.

ווייטער ברענגען מיר דעם קיצור פון די אָנגענומענע תקנות:

אויף דעם ועד פון תל״ז

עס זענען באַשלאָסן געוואָרן די תקנות תש״ז ביז תשל״ו, דאָס הייסט 30 תקנות. זייער אינהאַלט איז:

תש״ז — דער אַריינפיר צום פראָטאָקאָל;

תש״ח — וועגן דער פאַרשטאַרקונג פון לימוד התורה;

תש״ט — יעדע קהילה איז מחויב צו האַלטן לערנער בחורים און ייִנגלעך, אפילו אין דער צייט פון בין־הזמנים;

תש״י — אַכטונג געבן, אַז מען זאָל אין דער צייט אייַנקויפן די קונטרסים (ספרים);

תשי״א — קענן צו הויכע פראָצענטער בעת הלוואות;

תשי״ב — רעגולירט די פראָצענטער פון הלוואות און פון משכנות;

תשי״ג — וועגן שמירת שבת אין די שענקען;

תשי״ד — אַרויסצוגעבן פסקים נאָר נאָך דעם ווי זיי זענען באַשטימט געוואָרן דורך דער מערהייט;

תשט״ז — וועגן אופן ווי אַזוי דורכפירן די שאָצונג ביים באַשטימען די שטייערן פאַר דער

תשי״ז — רעגולירט די פראָגע וועגן משפטים צווישן יחיד און אַ רבים ביי די ראשי הקהילות,

תשי״ט — וועגן שטימרעכט פון אַ רב וואָס איז אַוועק פון זיין קהילה און איז צוריקגעקומען;

תש״כ — די רעכט פון קהל לגבי אַ בורר וועגן זיינע אַמטן;

תשכ״א — וועגן פאַרלייכטערונגען און שטייערן פאַר לומדי־תורה;

תשכ״ב — וועגן חתונות אין מוצאי שבת;

תשכ״ג — אַריינגעקומענע סומעס פון קנס דאַרף העלפט גיין פאַר ביקור חולים און דאָס איז בעריקע דאַרף פאַרטיילט ווערן לויט דער באַשטימונג פון רב מיט די פֿרנסים;

תשכ״ד — אָפּצוהיטן די פריערדיקע תקנות וועגן שפּאָרזאַמקייט אין מלבושים און סעודות;

תשכ״ה — די גאַנצע מדינה דאַרף זיך משתף זיין ביי אָפּזאָגן אן אב בית דין;

תשכ״ו — וועגן דער פראָצעדור ביים אָפּזאָגן אן אב בית דין;

תשכ״ז — די מנהיגים פון די קהילות טאָרן נישט נעמען קיין שום אָפּצאָל, קיין שום פסק־געלט קענן דער דראָאונג פון חרם;

תשכ״ח — עס זאל אין יעדער קהילה זיין א ממונה וואס זאל אכטונג געבן צי די שניידער נייען מיט קאנאפליע־פאדים, צוליב דעם חשש פון שעטנז;

תשכ״ט — וועגן דער פארשטענדיקונג פון די פירער פון די הויפט־קהילות: בריסק, פינסק, גראדנע;

תש״ל — וועגן די יעניקע וואס באהאלטן אויס פאר די שטייערן זייערע הכנסות און פאר־דינסטן;

תשל״א — וועגן די סוחרים פון ליטע וואס פארן אין מדינת פוילן;

תשל״ב — חרם קעגן יעניקע וואס שרייבן אונטער אויף אבליגאציעס נעמען פון מנהיגים אן זייער וויסן;

תשל״ג — אלע פריערדיקע תקנות בלייבן אין זייער קראפט;

תשל״ד — דער נאענטער ועד זאל פארקומען אין כאמסק אין יאר תל״ט;

תשל״ה — דער צוזאמענשטעל פון דעם „סכום המדינה״;

תשל״ו — די חובות פון דער מדינה.

לסוף די תקנות וואס עס זענען אנגענומען געווארן

אויף דעם ועד פון תמ״ז

אויפן דאזיקן ועד זענען אנגענומען געווארן די תקנות ת״ת ביז תתכ״ח, דאס הייסט 28. זייער אינהאלט איז:

ת״ת — ארריינפיר צום פראטאקאל;

תת״א — פארשטארקן די ישיבות;

תת״ב — קאנטראלירן די סופרים וואס דרייען זיך ארום איבער שטעט און שטעטלעך און פארקויפן תפילין;

תת״ג — ווו מען האט אויסגערופן א חרם אויף דער קאראבקע זאל מען נישט פארדינגען קיין יחידים;

תת״ד — וועגן דין־תורות צווישן א יחיד מיט א ראש־הקהילה;

תת״ה — די שאצערס פון די שטייערן דארפן אלע זיין מוסמכים, מיטן טיטל „מורנו״ אדער „חבר״;

תת״ו — א למדן דארף מען נישט געבן קיין שבועה אין בית־הכנסת, נאר ביי אים אין שטוב;

תת״ז — משולחים פון די גלילות דארפן זיין פארמעגלעכע מענטשן;

תת״ח — וועגן די צאל דעלעגאטן צום ועד המדינה;

תת״ט — רעגולירט די פראגע פון ארענדעס און שענקען;

תת״י — קיינער טאר זיך נישט ארריינציען אין א ישוב אן דעם וויסן פון ראש בית־דין;

תתי״א — די ראשי הקהילות קענען נישט מבטל מאכן די תקנות פון דער מדינה;

תתי״ב — וועד עס וויל אויף אַ פסק בעטן אַ התרה אָדער אַ מחילה דאַרף עס מאַכן בעת דער אסיפה פון ועד;

תתי״ג — וועגן די מוסרים און בונטן־מאַכערס;

תתי״ד — אין יעדער קהילה און גליל זאָלן אויסגעקליבן ווערן 2 גבאים צו קלייבן צדקה פאַר די אָרעמעלייט פון ארץ־ישראל;

תתט״ו — אַ שרייבער אין די שטייער־צימערן פון די גלילות דאַרף זיין מיט דער ידיעה פון ראש בית־דין;

תתט״ז — דער חרם פון די קדמונים אויף די קושרי קשרים ווערט ווייטער באַפעסטיקט;

תתי״ז — אין יעדער חברה דאַרפן זיין צוויי גבאים פון דער חברה און צוויי אויסגעוויילטע דורך די מנהיגים פון דער קהילה;

תתי״ח — אויסצוקלייבן בוררים דיינים פון די ראשי קהילות צו די ירידים דאַרף יעדע קהילה פאַר זיך באַשטימען;

תתי״ט — די קאָמפּעטענצן פון יריד־דיינים;

תת״כ — וועגן אויסטיילן כבוד אין די קהילות בעת די צייטן וועז דער רב איז אויף די וועדים;

תתכ״א — פאַלשע מאָסן און פאַלשע וואָגן זענען אפילו פאַר אַ גוי און אפילו פאַר בראָנפן אסור;

תתכ״ב — בעת דעם וועד המדינה דאַרף נישט אונטערגעשריבן ווערן קיין שום אַסיגנאַציע און כתב;

תתכ״ג — פון קיין שום הויפט־קהילה דאַרף צו דער מדינה נישט געשיקט ווערן מער ווי די ראשי המדינות און נאָך איין מאַן;

תתכ״ד — וועגן אַ יחיד וואָס משפט זיך מיט קהל;

תתכ״ה — דער וועד פון דער מדינה זאָל אויף להבא נישט דויערן לענגער ווי 6 וואָכן;

תתכ״ו — די פונקציעס פון דעם אלוף פרנס הוועד;

תתכ״ז — צוליב דעם סיכסוך פון דער קהילה כאָמסק מיט דער שררה, זאָל פינסק נעמען אויף זיך דעם ענין צורעכט מאַכן;

תתכ״ח — אַלע תקנות זענען באַשטעטיקט געוואָרן און בלייבן אין קראַפט.

די באַטיילִיקטע פאָרשטייער אויף די סעסיעס פון ועד מדינת ליטא אין זאַבלודאָוע

ווייטער ברענגען מיר די רשימה פון די ראשים, רוזנים און רבנים וואָס האָבן זיך באַטיילִיקט אין די פאַרגעקומענע אין זאַבלודאָוע 4 סעסיעס פון „ועד מדינת ליטא". מיר נומערירן די דאָזיקע נעמען נאָכן סדר פון די סעסיעס און ווי זיי זענען געווען אונטערגעשריבן אויף די פראָטאָקאָלן. אויב איין נאָמען חזרט זיך איבער ברענגען מיר אים נישט. מיר דערגאַנצן נאָכדעם די דאָזיקע רשימה מיט אַ ריי פרטים.

אויף דער סעסיע פון יאָר ת״י (1650) האָבן דעם פּראָטאָקאָל אונטערגעשריבן די וויי־טערדיקע דעלעגירטע:

א) הצעיר יעקב שור בא״א מו׳ הגאון מוהר״ר אפרים זלמן שור זצ״ל ה״ה;
ב) יונה בן מוהר״ר ישעיה תאומים מפּראג;
ג) בנימין בינש בהגאון מוהר״ר מאיר זצ״ל לבית קאצינאילבוגן;
ד) יעקב אליעזר בלא״א משה זלה״ה;
ה) יוסף יעסל בן ר׳ זלמן אשכנזי ז״ל;
ו) בנימין וואָלף בן א״א הגאון מוהר״ר יצחק זצ״ל;
ז) יששכר בער בלא״א הרב יעקב מנחם מענדיל זצ״ל אשכנזי;
ח) קיים המכונה קדיש בלא״א אלעכסנדר ז״ל;
ט) ישעיה בלא״א מוהר״ר יעקב יצ״ו;
י) יוסף בלא״א כה״ר מרדכי קפּלמנשק (קאפּיל מאניש); ;
יא) יעקב בא״א מוה״ר ישראל שמואל טראפּא;

אויף דער סעסיע פון דעם יאָר תכ״ד (1664) האָבן אונטערגעשריבן די פּראָטאָקאָלן די וויי־טערדיקע שליחים:

יב) הצעיר צבי הירש בן הגאון הרב הגדול מוהר״ר משה יעקב זלה״ה;
יג) נפתלי הירץ גינצבורג בלא״א מוהר״ר כמוהרי״א זלה״ז;
יד) הצעיר יצחק בא״א מוהר״ר אברהם זלה״ה;
טו) ברוך בן הר״ר יהודא ליב כ״ץ ז״ל;
טז) יצחק בה״ר אורי שרגא סג״ל ז״ל;
יז) דוד בן א״א האלוף מוהר״ר שמואל ז״ל מייזלש;
יח) יהודא ליב בא״א מוהר״ר אברהם זצלה״ה;
יט) אהרן בא״א יעקב זלה״ה;
כ) שמואל האז במוהר״ר אברהם עבריל זצ״ל;
כא) דוד בלא״א החסיד מוהר״י אורי ליפּמאן חפּץ/כץ/ זצ״ל;
כב) נח בן לא״א הר״ר יעקב הלוי זלה״ה;
כג) יעקב בא״א הר״ר יצחק אייזיק זצ״ל;
כד) יעקב בא״א מוהר״ר משה (הכהן) כ״ץ זצ״ל;
כה) אליהו בא״א יהודא ליב זצ״ל (כ״ץ);
כו) דוד מארפּטשיק;
כז) הצעיר באלפי יהודא איש טראפּא;
כח) צבי הירש בן הר״ר אברהם זצ״ל שמש דאלופי ר״מ ד״ק הוראדנא יצ״ו;

אויפן ועד פון יאָר תל״ו (1676) האָבן זיך באַטייליקט, נאָך דעם פּראָטאָקאָל פון דאָזיקן ועד די וויי־טערדיקע שליחים:

כט) משה בהק׳ הח׳ מוהר״ר אברהם זצ״ל הי״ד מגזע צבי חונה בק׳ הראדנא לעת עתה;
ל) משה בלא״א החסיד מוהר״ר ישראל יעקב זצלה״ה;
לא) יודא נקרא ר״י ר׳ מישלש זצ״ל;
לב) הק׳ צבי נקרא הירש בלא״א מוהר״ר שלמה הלוי זצ״ל נקרא ר׳ הירש דרשן מווילנא;
לג) יעקב /אייזיק/ בא״א המנוח שמעון ז״ל אישטיין (איש שטיין);
לד) משה בהגאון מוהר״ר צבי הירש ס״גל זלה״ה;
לה) מרדכי בלא״א מוהר״ר מאיר וועלי זצלה״ה;
לו) מנחם מן בלא״א מוהר״ר חיים זלה״ה;
לז) נפתלי בן לא״א הר״ר יצחק ז״ל;

אויסער דעם האָבן זיך באַטייליקט די יעניקע וואָס פיגורירן אונטער די נומערן טז, יז, כא און כו פון דעם ועד תכ"ד.

אויף דער דאָזיקער סעסיע האָט זיך אויך באַטייליקט:

לח) הרב הגאון מהור"ר מרדכי אב"ד ור"מ דק"ק בריסק.

ער האָט אָבער ווי דער פּראָטאָקאָל דערציילט נישט אונטערגעשריבן די תקנות, ווייל ער האָט זיך געאיילט אַהיים צוליב דער חתונה פון זיין טאָכטער. פּאַר די אונטערשריפטן פון די באַטייליקטע געפינט זיך די ווייטערדיקע באַמערקונג:

„באשר הרב הגאון..... היה מוכרח לנוסע מכאן לנשואי בתו לביתו על כן לא בא על החתום".

אונטער דעם מדינה־ביודזשעט וואָס עס איז אָנגענומען געוואָרן אויפן דאָזיקן ועד געפינען זיך אויך די אונטערשריפטן פון די ווייטערדיקע גבאים און שתדלנים פון דער מדינה:

לט) יהודא ליב בלא"א יצחק זצלה"ה שתדלן דק"ק בריסק דליטא;

מ) משה כהן ג"מ (גבאי מדינה) דק' בריסק דליטא והמדינה יצ"ו לע"ע.

אויף דער צעשטערטער סעסיע פון יאָר תמ"ז האָבן אונטערגעשריבן דעם פּראָטאָקאָל אויסער דעם נומער ל' פון דעם ועד תל"ו די ווייטערדיקע שליחים:

מא) הקטן מרדכי זיסקינד בהר"ר משה ז"ל רוטנבורג;

מב) הקטן שאול בהרב המופלג כמהר"ר אברהם יהושע העשל זצ"ל נבחר מק"ק בריסק דליטא;

מג) הקטן משה בלא"א מה"ר דוד זצלה"ה חונה ק"ק ווילנא;

מד) מנחם בלא' מהר' בנימין כ"ץ ז"ל;

מה) שלום ב"א /מורי הגאון/ מהר"ר חיים הלוי זצלה"ה;

מו) יצחק בלא"א /בה"ק ישכר בער/ אשכנזי זצ"ל הי"ד;

מז) שלמה בא"א המ' ממוה' יואל רשי"א מבריסק;

מח) צבי הירש במהר' שלמה זלה"ה;

מט) נחמיה ב"א הק' מה"ר ישראל ישעיה הי"ד זצ"ל;

נ) אשר בל"א כה"ר אהרן זצלה"ה /פּרנס חודש/;

נא) הקטן אהרן זעליג בא"א הר"ר יצחק זלה"ה;

נב) מנחם מענדל בהר"ר ישכר בער זלה"ה;

נג) ישכר בער ב"א מו' כמה"ר יעקב כ"ץ זצלה"ה;

נד) ישראל בא"א כהר"ר זלמן אליה זצ"ל.

אין אַלגעמיינעם סך־הכל האָבן מיר דאָ פאַרצייכנט 54 נעמען פון באַטייליקטע אין די זאַבלודאָווער 4 סעסיעס פון דעם ועד מדינת ליטא. זיך אָפּצושטעלן אויף יעדן איינעם פון די דאָזיקע שליחים, ברענגען נאָר קורצע ביאָגראַפישע נאָטיצן פון זיי מיינט אַנשרייבן אַ גרויס ווערק אַפּילו פון די יעניקע, וועמענס ביאָגראַפיעס מיר האָבן יאָ. מיר וואָלטן געדאַרפט דאָ פונאַנדערוויקלען די שלשלת היוחסין פון אַ גאַנצער ריי רבנישע שטאַמען, וועמענס וואָרצלען עס ציען זיך ווייט אין דער אַלטער תקופה פון אשכנז און טייל אפילו ביז שפּאַניע. די משפחות קאַצינעלבויגן, שור, תאומים, גינזבורג, טראפא, גזע־צבי (פון וואָנען עס איז נאָכ־דעם אין האָמעל אַרויסגעקומען די פאַרגרייזטע פאַמיליע ג ע נ ז צ ו י), מאַראפטשיק אאַז"וו מיינט געבן וועגן יעדער פון דער דאָזיקער משפּחה אַ מאַנאָגראַפיע פון הונדערטער און הונדערטער נעמען.

מיר וועלן זיך אָפּשטעלן נאָר אויף אַ ריי פּרטים.

צווישן די אונטערגעשריבענע געפינען מיר (נומערן: כט, מו און מט) דריי וואָס שרייבן זיך אונטער ב ן ה ק ד ו ש, וועמענס עלטערן עס זענען אָנגעקומען בעת גזירות (אפשר אין די יאָרן ת"ח און ת"ט) מיט דער צושריפט הי"ד (השם ינקום דמם).

צווישן די באַטייליקטע געפינען זיך פון די גרעסטע רבנישע אויטאָריטעטן פון ליטא און פּוילן אין משך פון אַ פּאָר יאָרהונדערטער. אויסצורעכענען די ספרים פון די דאָזיקע וואָלט מען געדאַרפט ווידמען אַ ספּעציעלע אַרבעט. מיר וועלן זיך נאָר באַגרענעצן מיט זייער אָנטייל אין די ועדים פון דער מדינת ליטא. דער גרעסטער רוב פון די באַטייליקטע אין די זאַבלודאָוער סעסיעס זענען אַזעלכע וואָס פלעגן אָפט זיין די שלוחים און מתקני תקנות אויף די צוזאַמענקומען פון די פּאַרשטייער פון די קהילות פון מדינת ליטע. די וויטערדיקע רשימה וועט בולט באַווייזן וויפל מאָל יעדער פון די באַטייליקטע אין זאַבלודאָווער זיצונגען האָבן אָנטיילגענומען אין אַנדערע סעסיעס פון דעם ליטווישן ועד. מיר וועלן נישט איבערחזרן די נעמען נאָר זיך באַנוצן מיט די נומערן וואָס מיר האָבן זיי געגעבן אויסרעכענענדיק אין וועלכע זאַבלודאָווער סעסיעס זיי האָבן זיך באַטייליקט.

נומער א) האָט זיך באַטייליקט אויסער אין די זאַבלודאָווער סעסיעס פון ועד מדינת ליטע אויך אין ועד ס ע ל ץ — ת״ז (1647); מ י ס ט ע צ ק י — ת״ט (1649); כ אָ מ ס ק — תי״ב (1652); ס ע ל ץ — תט״ו (1655) און ס ע ל ץ תל״ג (1673).

נומער ב) אין די ועדים: ב ר י ס ק — שצ״א (1631); ס ע ל ץ — שצ״ד (1634); ס ע ל ץ — שצ״ט (11639); ס ע ל ץ — ת״ד (1644); מ י ס ט ע צ ק י — ת״ט (1649); ס ע ל ץ — תט״ו (1655) און כ אָ מ ס ק — תי״ב (1652).

נומער ג) סעלץ — שצ״ט; כאָמסק תי״ב; סעלץ — תט״ו.

ד) סעלץ — ת״ד; סעלץ — ת״ז; כאָמסק — תי״ב.

ה) סעלץ — ת״ד.

ו) סעלץ — תט״ו;

ז) סעלץ — שצ״ט; מיסטעצקי — ת״ט.

ח) סעלץ — שצ״ב; סעלץ — שצ״ז; סעלץ — שצ״ט; מיסטעצקי — ת״ט; כאָמסק — תי״ב; סעלץ — תט״ו; סעלץ — תכ״ב.

ט) סעלץ — שצ״ט; סעלץ — ת״ד; מיסטעצקי — ת״ט; סעלץ — תט״ו.

י) סעלץ — ת״ז; מיסטעצקי — ת״ט; כאָמסק — תי״ב.

יא) סעלץ — ת״ז; מיסטעצקי — ת״ט; כאָמסק — תי״ב; סעלץ — תכ״ב.

יב) כאָמסק — תכ״ז; אָלקעניקי — תנ״ה.

יג) סעלץ — ת״ל.

טז) סעלץ — ת״ד; כאָמסק — תי״ב; כאָמסק — תכ״ז; סעלץ — תל״ג; כאָמסק — תל״ט; סעלץ — תמ״ד; כאָמסק — תנ״א; אָלקעניקי — תנ״ה.

יז) כאָמסק — תכ״ז; סעלץ — ת״ל; סעלץ — תל״ג.

יח) סעלץ — ת״ל.

יט) סעלץ — תכ״ב; סעלץ — תל״ג.

כ) כאָמסק — תכ״ז; כאָמסק — תל״ט.

כא) סעלץ — תט״ו; סעלץ — תכ״ב.

כג) כאָמסק — תל״ט.

כד) סעלץ — ת״ל; כאָמסק — תל״ט; סעלץ — תמ״ד; כאָמסק — תנ״א.

ל) סעלץ — תל״ג; כאָמסק — תל״ט; סעלץ — תמ״ד.

לא) כאָמסק — תל״ט; סעלץ — תמ״ד.

לב) סעלץ ת״ל; סעלץ — תל״ג; סעלץ — תמ״ד.

לג) סעלץ — תכ״ב; כאָמסק — תכ״ז; סעלץ — ת״ל; סעלץ — תל״ג.

לו) סעלץ — תכ״ב; סעלץ — ת״ל; כאָמסק — תל״ט.

לז) סעלץ — תל״ג; כאָמסק — תל״ט; סעלץ — תמ״ד; כאָמסק — תנ״א.

לח) סעלץ — ת״ל; סעלץ — תל״ג; כאָמסק — תל״ט; סעלץ — תמ״ד.

מא) סעלץ — תמ״ד; כאָמסק — תנ״א.

מב) סעלץ — תנ״א; אלקעניק — תנ״ה.
מג) כאָמסק — תל״ט; סעלץ — תמ״ד; כאָמסק — תנ״א; אָלקעניק — תנ״ה; סעלץ — ת״ס.
מד) סעלץ — תמ״ד.
מה) כאָמסק — תל״ט; סעלץ — תמ״ד; אָלקעניק — תנ״ה.
מו) סעלץ — ת״ל; כאָמסק — תל״ט.
מז) כאָמסק — תנ״א; אָלקעניק — תנ״ה; סעלץ — ת״ס.
מט) סעלץ — תל״ג; סעלץ — תמ״ד; כאָמסק — תנ״א.
נ) סעלץ — תל״ג; כאָמסק — תל״ט; סעלץ — תמ״ד;
נא) כאָמסק — תנ״א.
נב) אָלקעניק — תנ״ה.

די 4 פאָרגעקומענע סעסיעס אין זאַבלודאָווע אין וועלכע עס האָבן זיך באַטייליקט די דערמאָנטע העכער 50 רוזנים, אלופים אאַז״וו וואָס עס זענען אַנגענומען געוואָרן אויף די דאָזיקע סעסיעס האָבן דעם נאָמען פון זאַבלודאָווער קהילה פונאַנדערגעטראָגן ווייט און ברייט פון וואַנען די שלוחים זענען געקומען און דעם נאָמען פאַראייביקט אין אַן אַ שיעור מקורים.

פאַרשרייבן מיר עס לזכרון פון דער גרויסער ראָל וואָס די קהילה־קדושה זאַבלודאָווע האָט געשפילט אין משך פון אַ ריי יאָרהונדערטער — גראָד די שוועַרסטע פון איין זייט און די אַקטיווסטע פון דער צווייטער זייט — די צייט ווען עס האָט זיך אויסגעפאָרעמט דער קאָלירפולער יידישער קיבוץ פון מזרח־אייראָפּע.

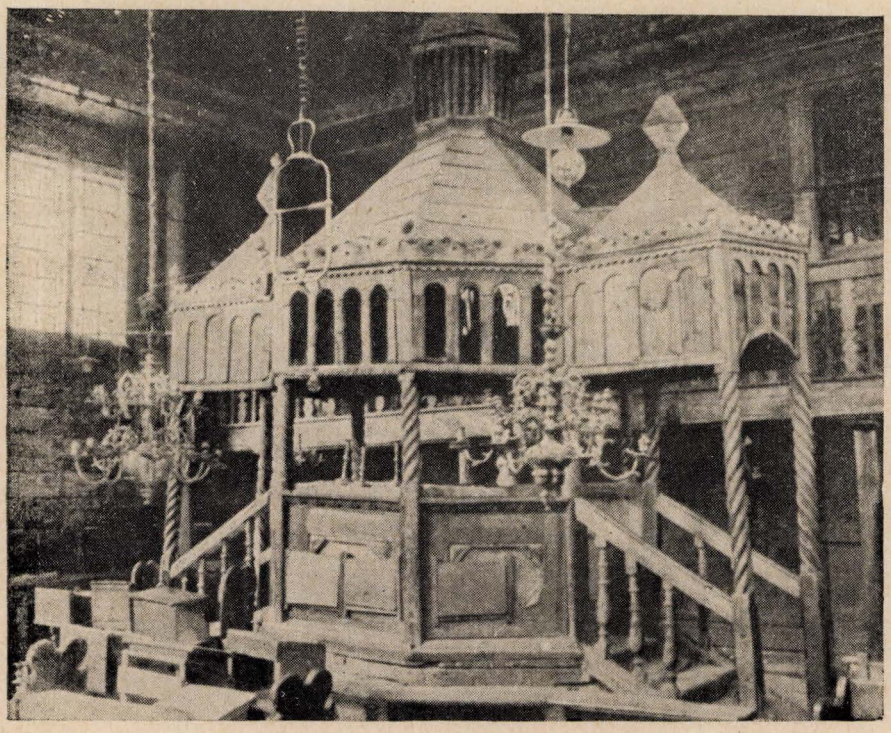

די קינסטלעריש־געשניצטע הילצערנע בימה אין דער זאַבלודאָווער היסטאָרישער שול.

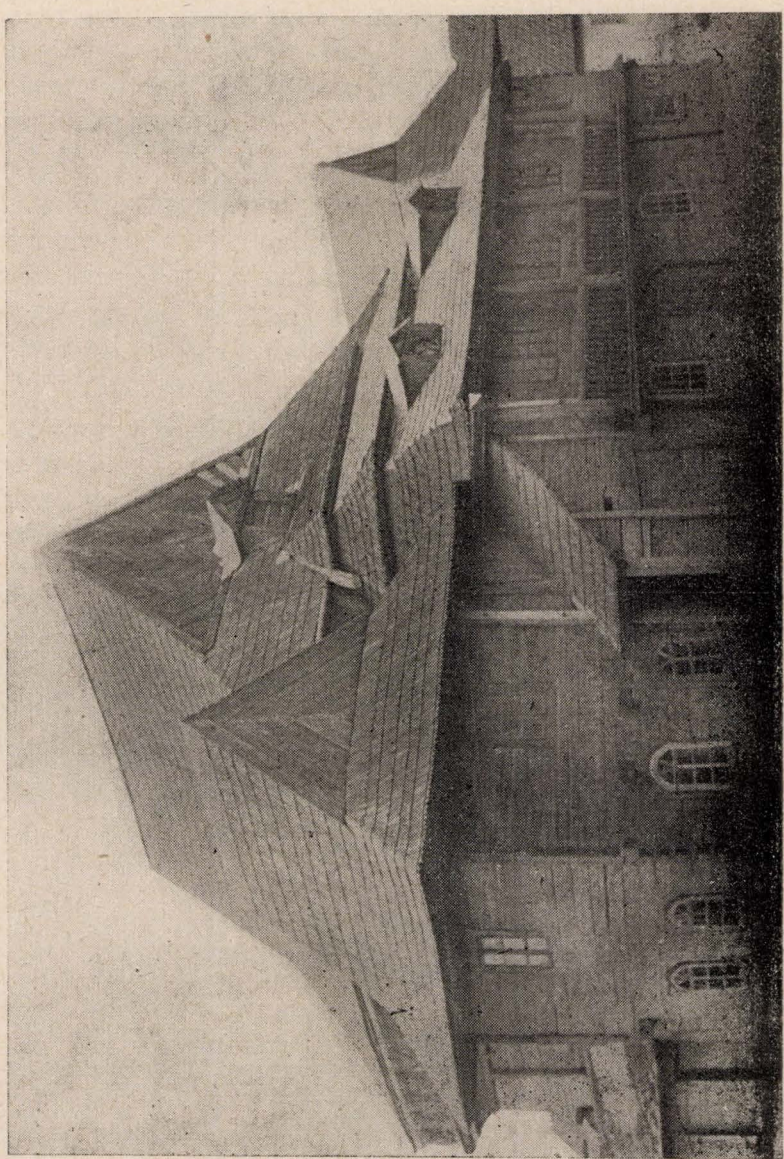

סאַט דעקאָטסיאָנ׳ בי אַלע דעד צו זיין פאַרגט: שולד

ירוחם באַכראַך

מאַטעריאַלן צו דער געשיכטע פון די עלטסטע יידישע ישובים אין ביאַליסטאָקער געגנט אין 17טן, 18טן און 19טן יאָרהונדערט*

אינעם אַרכיוו פון דער קהילה־ביבליאָטעק אין ביאַליסטאָק געפינען זיך צוויי אַלטע פּנקסים פון צוויי פון די עלטסטע קהילות אין ביאַליסטאָקער געגנט: זאבלודאָווע און כאַראשטש.

דער זאבלודאָווער פּנקס איז פון דער חברה־קדישא און נעמט אַרום די יאָרן תס"א־

---

* דער מחבר וועלכער איז דערצויגן געוואָרן אין זאַבלודאָווע און איז גלייכצייטיק געווען דער גרינדער און דירעקטאָר פון דער ערשטער מאָדערנער יידיש־העברעאישער שולע אין זאַבלודאָווע איז אויך געווען אַ ביאַליסטאָקער כלל־טוער און וויסנשאַפטלער, מחבר פון „הרמב"ם, שיטתו ועיקר דעותיו", וויי אויך אַ שטודיע „דעמאָגראַפּיע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ביאַליסטאָק 1919 — 1935". ביידע אַרבעטן האָט אַרויס־געגעבן די יידישע קהילה אין ביאַליסטאָק. די איצטיקע אַרבעט האָט דער מחבר צוגעשיקט ערב דער צווייטער וועלט־מלחמה צום יידישן וויסנשאַפטלעכן אינסטיטוט — ייוואָ אין ווילנע, אין יאָר 1939.

די דאָזיקע אַרבעט איז אָפּגעדרוקט אין דעם באַנד 28, העפט 2 פון די „ייוואָ־בלעטער" אין ניו־יאָרק, ווינטער 1946. די רעדאַקציע גיט צו אין אַריינפיר צו דער אַרבעט די וויטערדיקע באַמערקונג:

„דער לעצטער פּאַראַגראַף פונעם כתב־יד האָט זיך געלייענט:

„פון דער אַרבעט איז צו זען, אַז ס'איז נאָך גאָר אַ סך צו טאָן אויפן געביט פון פאָרפיקסירן די געשיכטע פון די אַלטע יידישע יישובים אינעם געגנט. דאָס דאַרף זיין אויך אייניג פון די אויפגאַבעס פון דער גרעסטער קהילה אין דער וואָיעוואָדשאַפט [ביאַליסטאָק] צו זאָרגן דערפאַר באַצייטנס, איידער עס ווערן נאָך פאַרפאַלן די נייטיקע דאָקומענטן. ס'דאַרף אָבער געשאַפן ווערן אַ ספּעציעלע היסטאָריש־עטנאָגראַפישע קאָמיסיע בייַ דער קהילה, וועלכע זאָל זיך מיט דעם פאַרנעמען, וויייל אין אַ שעת־חירום פאַר די יידישע קיבוצים אין גלות איז עס דער געבאָט פון דער שעה".

דעם דאָזיקן אַרטיקל האָט דער מחבר געהיילקט: דעם אַנדענק פון מיין פאָטער רבי ידידיה ז"ל.

די באַדינגונגען וואָס ווערן אין אַרטיקל באַשריבן בלשון הווה — מיר האָבן דאָס נישט געביטן — זענען שוין היינט פאַרגאַנגענהייט. דער מחבר איז וויזט אויס אומגעקומען אין ביאַליסטאָקער געטאָ".

אין דעם „לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור", אַרויסגעגעבן פון אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס (פאַריניקט מיט „ציקאָ"), ניו־יאָרק 1956, באַנד 1, עמוד 216, לייענען מיר דאָס וויטערדיקע וועגן דעם מחבר:

„באַכראַך ירוחם (— 1943) — צייט פון געבורט נישט באַקאַנט, אָרט — אָרלע, פוילן. זון פון אַ שוחט, געלערנט אין חדרים און ישיבות. געווען לערער, ציוניסטישער טוער, דושאָינט־באַאַמטער אין ביאַליסטאָק און אינספעקטאָר פון „דזשאָינט"־שול אין פוילן. מחבר פון „דעמאָגראַפּיע פון דער יידישער באַפעלקערונג אין ביאַליסטאָק פאַר די יאָרן 1919 — 1935" (מיט 22 טאַבעלעס), ביאַליסטאָק, 1937, 53 זייטן. זיין פּנקס, געשריבן אין ביאַליסטאָקער געטאָ, איז פאַרלוירן געגאַנגען. אומגעקומען בייַ דער ערשטער ליקווידאַציע, פעברואַר 1943."

וועגן אַ ריי ענינים וואָס דער מחבר ברענגט אין זיין אַרבעט איז פאַראַן מער פּרטימדיק אין דער אַרבעט פון מרדכי וו. בערנשטיין אין אונדזער פּנקס.

די נומעריר־טע באַמערקונגען אין אַרטיקל זענען פון דעם מחבר גופא.

רעדאַקציע פון יזכור־בוך.

תרכ״ט (1701 — 1869) [1]. הגם ער האָט אין זיך גאַנץ אינטערעסאַנטע און וויכטיקע דאַ־טעס און רעגעסטן וואָס קענען באַלייכטן דאָס יידישע געזעלשאַפטלעכע, סאָציאַלע און קול־טורעלע לעבן פון די דאָזיקע צוויי יאָרהונדערטער, איז ער נאָך ביז היינט וויסנשאַפטלעך נישט אויסגענוצט געוואָרן פון קיינעם. די סיבה איז, וואָס חברה־קדישא־פּנקסים ווערן נישט גערן אַרויסגעגעבן צו זייטיקע, נישט חברה־מענטשן, צום באַנוץ.

דער צווייטער, דער כאראשטשער פּנקס, איז דער פּנקס הקהל. ער נעמט אַרום די יאָרן תנ״א — תקנ״ה (1691 — 1895), אַ משך פון איבער 200 יאָר, און ער שפּיגלט אָפּ אין אַ גרויסער מאָס די רעגלאַמענטירונג פון אינעווייניקסטן יידישן לעבן אין יענער תקופה, ווי זאָרגן און ליידן פון דעם ישוב צוליב די פאַרשיידענע שטייערן און אאַז״וו.

אין אונדזער אַרבעט וועלן מיר באַטראַכטן בלויז די וויכטיקסטע דאָקומענטן און דאַ־טעס אין אַ כראָנאָלאָגישן סדר.

נאָר איידער מיר וועלן צוטרעטן צו די פּנקסים גופא איז דורכויס נייטיק צו שאַפן זיך אַ באַגריף וועגן דער געשיכטע פון די באַהאַנדלטע קהילות אין ליכט פון אָפיציעלע און אויס־געפאָרשטע מקורים און אויף וויפל עס לאָזט זיך צונויפבינדן די אָפיציעלע כראָניקעס מיט די פאַרנאַנענע מאַטעריאַלן בנוגע די דאָזיקע קהילות.

א.

זאבלודאָווע, אין די פּנקסים און תשובות, אויסגעלייגט זאבלודאָווי, ליגט 19 קילאָמע־טער דרום־מזרח פון ביאַליסטאָק. דער ישוב, ווי עס גיבן אָן די פּוילישע מקורים, איז געגרינ־דעט געוואָרן אין 1525. דער פּוילישער קעניג זיגמונט דער אַלטער האָט דעם ישוב אָפּגעגעבן דעם נאָוואַרעדקער וואָיעוואָדע אַלעקסאַנדער כאדקעוויטש, און ער האָט דעם ישוב געגעבן די פּריווילעגיעס פון אַ שטאָט. אין יאָר 1563 האָט ער דאָרט אויפגעבויט אַ רוסישע צערקווע און אַ שולע און אין יאָר 1568 — אַ רוסישע דרוקעריי. סוף 16טן יאָרהונדערט איז די שטאָט איבערגעגאַנגען צו די ראַדזיווילס, ביי וועמען זי איז געבליבן ביז די נייסטע צייטן. באַלד ביים איבערנעמען די שטאָט, האָבן די ראַדזיווילס דאָרט אויפגעבויט אַ קאַלוויניסטישן קלויסטער, און זאַבלודאָווע איז געוואָרן דער צענטער פון דער קאַלוויניסטישער באַוועגונג אין יענעם קאַנט.

דעם אָנהויב פון דעם יידישן ישוב דאָרט און די אָרגאַניזאַציע פון קהילה־לעבן דאַרף מען רעכענען פון סוף 16טן י״ה, פון דער צייט ווען די שטאָט איז איבערגעגאַנגען אין דעם באַזיץ פון דער משפּחה ראדזיוויל, אַזוי אַז די זאַבלודאָווער יידישע קהילה איז איינע פון די גאָר אַלטע קהילות אין ליטע בכלל און אין ביאַליסטאָקער געגנט בפרט.

אין דער יידישער געשיכטע איז דער זאַבלודאָווער ישוב באקאנט מיטן גרויסן קאַמף וואָס איז אַרום אים געפירט געוואָרן צווישן די צוויי גליל־קהילות, מיטגלידער פון „ועד אר־בע ארצות״, האָראָדנע (גראָדנע) און טיקטין; די פראַגע איז געווען, צו וועמען עס זאָלן געהערן די רעכט אויף דער זאבלודאָווער יידישער קהילה. פון די פּסקים (קאָפּירטע אין טיקטינער און אַנדערע פּנקסים) איז צו מערקן, אַז דער קאַמף איז געווען אַ שווערער און אין יאָר שפּ״א (1621) [2] איז אַרויסגעבראַכט געוואָרן דער באַשלוס פון ועד ארבע ארצות אויף זיין לוב־

---

[1] דער פּנקס הקהל פון זאַבלודאָווע, וועלכער נעמט אַרום די יאָרן ת״י — תק״ס (1650 — 1800), געפינט זיך ביי היינטיקן טאָג אין דער ירושלימער אוניווערסיטעט אין איר ביבליאָטעק און איז שוין טיילווייז אויסגע־נוצט געוואָרן פון ש. דובנאָוו, ש. אסף א״א.

[2] די פּוילישע מקורים ווילן פעסטשטעלן, אַז דער אויפבוי פון דער שול איז פאַרגעקומען אין 1635, אָבער ווי עס זעט אויס האָבן זיי נישט געוווסט פון דערמאָנטן דאָקומענט. אגב גיבן אָן די פּוילישע מקורים, אַז די דערלויבעניש צו בויען די שול האָט געגעבן קשיסטאָף ראַדזיוויל און אַז אין יאָר 1645 האָט יאַנוש ראַדזיוויל געגעבן די יידן פאַרצווייגטע רעכט.

לינער סעסיע, אַז זאַבלודאָווע געהערט צום טיקטינער גליל, אָבער מיט אַזאַ צוגאָב: היות ווי זאַבלודאָווע פֿאַרמאָגט שוין אַן אייגענע שול [3], אַ חזן און בית־הקברות, איז זי פֿטור פון געבן שטייערן פֿאַר טיקטין, אַחוץ אויף צרכי־רבנות — אויסצוהאַלטן דעם בית־דין הגדול פון גראָדנע. גראָדנע איז נישט געווען צופרידן מיט דעם פּסק און האָט אים נישט אויסגעפֿאָלגט. אין אַ יאָר אַרום געפינען מיר ווידער אַ וואָרענונג־בריוו פון ועד ארבע ארצות, וועל־כער מוסרט שטאַרק די גראָדנער מנהיגי העדה, פֿאַרוואָס זיי האָבן פֿאַרכאַפּט די חזקה זאַ־

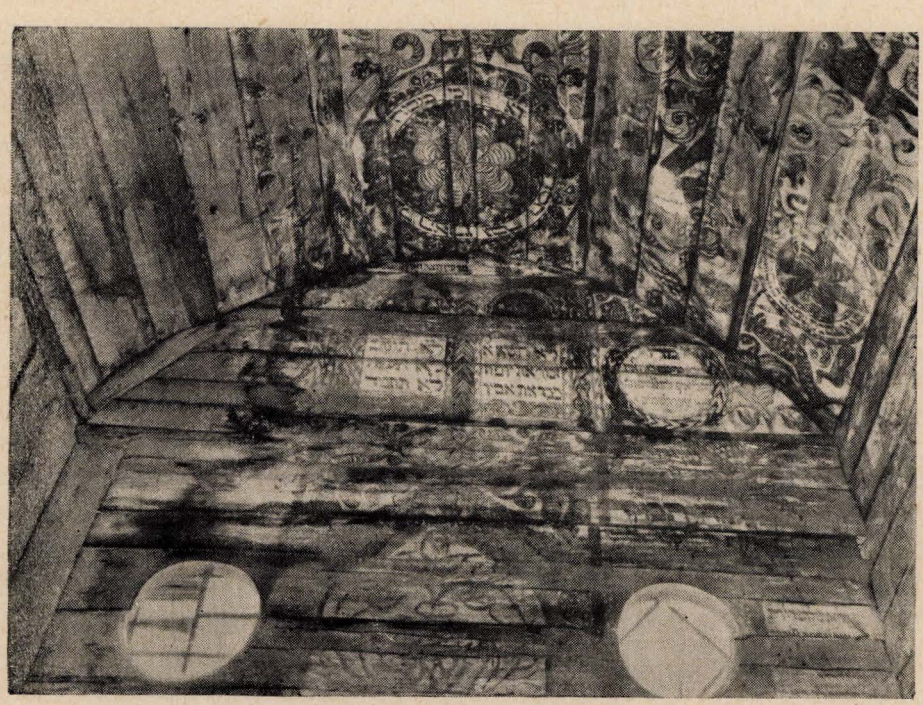

פֿראַגמענט פון סופיט פון דער זאַבלודאָווער שול מיט אַ רייַ תפילות און געמאַלענע פיגורן.

בלודאָווע, און מען סטראַשעט דער גראָדנער קהילה, אַז מען וועט לייגן אַן „עיקול" אויף די סחורות פון זייערע סוחרים אויפן לובלינער יריד...

פון ווייטערדיקע קאָפּיעס פון פּנקס זעען מיר, אַז זאַבלודאָווע אַליין האָט אויך גרא־ווישירט צו גראָדנע און אין אַ האַלב יאָר אַרום, אין שפ"ב (1622) סטראַשעט שוין דער ועד ארבע ארצות זאַבלודאָווע גופא מיט חרם חמור און נידוי חרם שמתא.

אין יאָר תי"ג (1654) איז דער ועד ארבע ארצות אויף זיין סעסיע אין יערעסלאָוו גע־קומען צו אַ פּשרה; אין ענינים פון אַרענדע — הנהגה און חזקה — און אויך בנוגע התמנותן

---

[3] די שול שטעלט זיך פֿאַר זייער בילדעריש אַדאַנק דער געברַאַכענער ליניע פון איר אַרכיטעקטור, דעם אַריגינעלן אייגעבויגענעם דאַך און די גאַניקעס, גאַלעריעס און אייגעשניצטע באַלקנס. באַזונדערס אייגנאַרטיק איז די בימה, צוגעדעקט מיט אַ הילצערנעם באַלדאַכין. אין יאָר 1765 איז די שול באַנייט (אָדער אויסגעבריי־טערט) געוואָרן.

אין קהל, איז זאַבלודאָוע אונטערגעוואָרפן גראָדנע, און אין ענינים פון יוריסדיקציע — טיק־טין. אויך די הכנסות פון זאַבלודאָוער בית־דין (אין יענער צייט האָט שוין זאַבלודאָוע אויך געהאַט אַן אייגענעם ראב"ד) געהערן צו טיקטין. ווייטער האָט זאַבלודאָוער בית־דין דאָס רעכט צו משפטן דיני ממנות און תביעות ביז 30 גילדן; פון 30 גילדן און העכער קען דער תובע אָדער ניתבע פאָדערן אַ משפט ביים בית־דין הגדול פון טיקטין.

אָבער אויך די דאָזיקע פשרה האָט נישט געהאָלפן; דער נישט־נאַטירלעכער מצב פון „שתי רשויות" האָט זיך לאַנג נישט געקענט האַלטן. אין פינף יאָר אַרום האָט ווידער אויפגע־פלאַקערט די מחלוקת, און אין יאָר תכ"ח (1668) האָט דער ועד ארבע ארצות געוואָלט ווי־דער משפטן דעם ענין זאַבלודאָווע, נאָר ס׳איז אָפּגעלייגט געוואָרן ביזן גראָמניצער יריד אין לובלין.

וואָס ס׳איז אַרויסגעקומען דערפון איז אומבאקאַנט, אָבער אין זאַבלודאָווער קהלשן פּנקס געפינט זיך אַ קאָפּירטער בריוו פון גראָדנער קהילה פון יאָר תנ"ז (1697), ווו ס׳ווערט צווישן אַנדערע געזאָגט: „היות ווי טיקטינער קהילה סטראַשעט אייך, זאבלודאָווער קהילה, מיט חרמות אין דער צייט ווען זיי זענען נישט קיין בעלי־בתים אויף אייך... און מיר באַשיצן אייך שטענדיק פון זייערע חרמות און נידוים אַ דאַנק אונדזער שטאַרקער ממשלה, גיבן מיר אייך צו וויסן, אַז איר זאָלט נישט איינהערן זיך וואָס זיי רייַדן, ווייל זיי מאַכן אָן בלויז אַ טומל אייך אָפּצושרעקן, ווי זייער שטייגער איז..."

הגם דער יידישער ישוב אין יענער צייט איז נישט געווען קיין גרויסער — לויט דער אָפּיציעלער ציילונג פון יאָר 1764 האָט ער געציילט בס"ה 831 נפשות, — איז ער אָבער געווען שטאַרק אייגנגעפונדעווען צוליב דעם פאַרצווייגטן מסחר און מלאכה, וואָס זענען גע־לעגן אין יידישע הענט. דורך זאַבלודאָווע איז אויך דורכגעגאַנגען דער גרויסער טראַקט צווישן ליטע און פוילן[4]. נאָך וויסן מיר פון די אַלטע פּנקסים פון ועד מדינת ליטא, אַז אין די יאָרן תד"ך, תל"ו און תמ"ז (1664, 1677, 1687) זענען די זיצונגען פון ועד מדינת ליטא פאָרגעקומען אין דעם שטעטעלע זאַבלודאָווע („בהתוועדת קודש לפני שולחן טהור פה זאבלו־דאָווי...") מעג מען משער זיין, אַז זאַבלודאָווע האָט גראָויטירט צו גראָדנע צוליב מסחר־קאָנטאַקט און שטענדיקע דורכפאָר־פאַרבינדונגען.

פון אַרכיוו־דאָקומענטן דערוויסן מיר זיך אויך, אַז אין די יאָרן 1680 — 1681 האָבן די זאַבלודאָווער קריסטלעכע שטאָטלייט זיך פאַרקלאָגט פאַר דער אייגנטימערין פון שטעטל, אַז יידן האָבן צוגענומען בייַ זיי די גאַנצע שענקעריי, מסחר און מלאכה און אַז די יידישע עקספּאַנסיע איז געוואָלדיק גרויס, און נישט קוקנדיק אויף דער דערלויבענישׂ פון „הויף" צו בויען זיך נאָר אין סוראזער גאַס האָבן זיי שוין פאַרנומען נאָך צוויי גאַסן...

אין 1696 פאַרנעמט שוין זאַבלודאָווע אַן אָרט אין דער „אָפּיציעלער" בילבולים־ליטע־ראַטור מיטן באקאנטן ענין גאוורילא. אין דער באַשולדיקונג ווערט געזאָגט, אַז אַ יידישער קצב פון זאַבלודאָווע האָט געכאַפּט דעם 6 יאָריקן קריסטלעכן יינגל גאַוורילא און האָט אים אַוועקגעפירט קיין ביאַליסטאָק, ווו די דאָרטיקע יידן האָבן אים געשטאָכן און אויסגעצאַפּט דאָס בלוט[5]. מסתמא איז די סיבה פון דעם בלבול, ווי אומעטום, געווען קאָנקורענץ פאַר די שטאָטלייט מצד יידן.

---

[4] פון אַנדערע אַרכיוו־דאָקומענטן דערוויסן מיר זיך למשל, אַז גראָדנע פלעגט זיין פאַרבונדן מיט לוב־לינער יריידן און דער וועג פון גראָדנע פלעגט גיין דורך זאַבלודאָווע, ביאַלסק, ליקעווע, לובלין; די גאַנצע נסיעה אַהין און צוריק פלעגט געדויערן 3 וואָכן.

[5] ס׳איז אינטערעסאַנט, אַז אויף דער לעצטער זיצונג פון ועד מדינת ליטא, וועלכע איז פאָרגעקומען אין זאַבלודאָווע אין 1676, האָט פאַרנומען אַ גרויסן פּלאַץ די שאלה וועגן דער נאָר־וואָס אויסגעבראָכענער כוואַליע

אז די קאנקורענץ איז געווען זייער שארף און האט געדריקט נישט נאר די גויים, נאר אויך יידן, איז צו זען פון א פאר דאקומענטן פון פנקס הקהל[6]:

פון יאר ת"ט (1700) א כרוז קעגן יידן וואס ווייזן און לערנען די גויים יידישע פרנסות. אזעלכע יידן ווערט געסטראשעט מיט חרם.

פון יאר תקי"ב (1752) א תקנה, אז צוליב דער מחלוקת צווישן דעם שניידער אין קירזשנער־צעך זאל דאס אייבערשטיבל פון שול, ווו עס האבן ביז איצט געדאוונט ביידע דערמאנטע חברות, געהערן בלויז צו די קירזשנערס, און אז זיי קענען נעמען א ספר־תורה צו לייענען פון א שול, נאר זיי מוזן אליין מאכן א פרוכת צום ארון־קודש און מענטעלעך צו דער ספר־תורה, און דער בעל־קריאה מוז זיין א איש הגון.

פון יאר תקי"ד (1754) א כרוז־חרם קעגן די וואס רופן אוועק קריסטלעכע קונים פון די יידישע קראמען און ריידן דברים רעים אינער אויפן אנדערן.

פון תקט"ז (1756) א כרוז קעגן נייע בעלי־בתים(?) און ארייגגעפארענע מענטשן, זיי זאלן זיך נישט פארנעמען מיט מסחר און זיך נישט באזעצן אין די קראמען פון ראטהויז מחמת היזק פון דער קהילה, אונטערן ריגאר פון א חרם.

די אלע דערמאנטע תקנות באווייזן, אז קהל האט געזארגט וועגן רעגולירן די פרעגע פון יידישע פרנסות און נישט צוגעלאזן קיין קאנקורענץ מיט נישט פאסיקע מיטלען, און אז פון אלע מלאכות האבן משמעות געהאט די אויבערהאנט קירזשנעריי און שניידעריי, ווייל זייערע מענטשן האבן געהאט א ספעציעל שטיבל צום דאוונען.

אין 19טן יארהונדערט ווערט זאבלודאווע, א דאנק יידיש פיאנערישער ארבעט, אן אינ־דוסטריעל שטעטל. עס ווערן געגרינדעט דורך יידן קלענערע פאבריקן פון טוך, האנטוועבעריי און גארבעריין, ביי וועלכע עס פארדינען אויך גאנץ גוט די ארטיקע קריסטלעכע שטאטלייט. אין יאר 1897 ציילט די יידישע באפעלקערונג 1626 נפשות.

אין די יארן 1905 — 1925 גייט אוועק פון זאבלודאווע א גרויסער שטראם יידישע עמיגראנטן קיין צפון־אמעריקע, און די זאבלודאווער לאנדסמאנשאפט אין אמעריקע רעכנט זיך פאר איינער פון די גרעסטע צווישן שטעטלעך פון דער גרייס. היינט ציילט די יידישע באפעלקערונג קרוב 2.000 נפשות אין אן אלגעמיינער צאל פון 3.500.

ב.

ווי פריער דערמאנט, נעמט ארום דער זאבלודאווער חברה־קדישא־פנקס די יארן תס"א — תרכ"ט (1701 — 1869). עס דארף אבער באמערקט ווערן, אז דער פנקס אליין איז גע־עפנט געוואָרן אין יאר תקי"ד (1754), מער נישט מיט א פאר בלעטער ווייטער, ווו עס ווערן אין שיינעם העברעאישן כתב און שפראך אנגעגעבן די תקנות פון דער חברה, ווערט אויך דערציילט, אז די תקנות זענען איבערגעשריבן געוואָרן אות באות פון גראדנער חברה־קדישא־פנקס אין יאר תס"א, און דערביי ווערט צוגעגעבן, אז חול־המועד פסח תס"א איז

„ממזר־בלבולים" אין ליטע, וואס האט זיך אריבערגעטראגן פון פוילן, און דארטן האט מען באשטימט, ווער עס זאל טראגן די קאסטן פארן ריינוואשן זיך פון די בלבולים. אין 20 יאר ארום האט זאבלודאווע אליין גע־האט אזא בלבול ביי זיך.

[6] די דאקומענטן בשלמות זענען איבערגעדרוקט אין דעם צווייטן באנד „היסטארישע שריפטן פון ייוואָ". דא ווערן זיי געגעבן אין א פארקירצטער פארם.

פאַרגעקומען די אסיפה פון חברה קדישא בצרוף הרב המאור הגדול דפה מוה"ר רבי יעקב; די חברה האָט אויף זיך געגומען מקיים צו זיין אַלץ וואָס שטייט אין פנקס, און דער וואָס וועט עובר זיין וועט באַשטראָפט ווערן ווי ס'וועלן איינזען די גבאים מיטן רב.

פון דעם קען מען אָפּלערנען, אַז די זאַבלודאַוואַר חברה־קדישא איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר תס"א און אַז אין משך פון 53 יאָר האָט געדינט אַ פריערדיקער פנקס, פון וועלכן עס זענען איבערגעשריבן געוואָרן די דערמאָנטע גראָדנער תקנות און די ווייטער ציטירטע תקנות, נאָר די וויכטיקסטע מן הסתם. היות אין 1621 האָט שוין דאָס שטעטל פאַרמאָגט אַ בית־הקברות (הינטער דער שול) — טאָ וואָר האָט זיך מתעסק געווען מיט די בר־מיננס אין משך פון לערך אַן אַכציק יאָר? ווייזט אויס, אַז די ערשטע תקופה, ביז דער ישוב האָט זיך קאָנסאָלידירט, האָט דאָס שטעטל נישט פאַרמאָגט קיין חברה־קדישא, און מיט בר־מיננס פלעגן זיך אָפּגעבן סתם באַלעבאָטים, נישט אָרגאַניזירטע אין אַ חברה־קדישא.

פון די אָנדערע תקנות פון פנקס פון תס"א (1701) זענען אינטערעסאַנט די ווייטער־דיקע:

א. מען טאָר נישט מאַכן קיין הוצאה ביים גראָבן אַ קבר, נאָר די חברה־לייט מוזן גראָבן דעם קבר (תס"א).

ב. אויב אימעצער פון דער סביבה וועט קומען מושווה צו ווערן וועגן קבורה־געלט „על כל צרה שלא תבוא" און ער וועט נישט מיטבערעגען מיט זיך דעם בר־מינן, טאָר די חברה־קדישא זיך נישט צונויפקלייבן און מושווה ווערן מיט די יורשים, און דאָס איז באלה ובשבועה (תק"ד — 1744). מסתמא פלעגן זיך שוין געפינען דעמאָלט אַזעלכע וואָס פלעגן אויסזוכן ווו ביליקער, און די חברה־קדישא האָט אויף אַזאַ אופן זיך געוואָלט באַוואָרענען קעגן דער קאָנקורענץ פון די אָנדערע ישובים.

ג. פון הייַנט אָן און ווייטער „עד עולמית" טאָרן נישט אָנגענומען ווערן חברים, אויב זיי וועלן אייַנצאָלן ווייניקער ווי 15 „ישׂינים קשים" (שוועָרע רענדלעך) אָדער אַ ספר תורה ז', און דאָס איבעריקע ווי עס וועלן אייַנזען די גבאים, אָבער אַלץ לחומרא. און בפירוש איז אויס־געגומען, אַז די בוררים טאָרן נישט אָננעמען מער ווי צוויי מענטשן (אַ יאָר מסתמא). (תקי"א — 1751.)

ד. הייַנט ג' טבת איז נפטר געוואָרן האשה מרת שרה אשת אליעזר, זענען זיך צו־זאַמענגעקומען די אלופי הח"ק און ס'איז עלה במוסכם, אַז ר' אליעזר מוז באַצאָלן קבורה־געלט זיבעציק רענדלעך במזומנים אָדער שווה כסף, און דאָס געלט טאָר קיינער פון חברה נישט נעמען, אפילו פרוטה אחת. דאָס געלט מוז גיין אויסשליסלעך לתיקון בית־הכנסת פון אונדזער קהילה (תקי"ג — 1753). פון דעם איז צו זען, אַז די חברה האָט שוין אָנגעהויבן אויסצופילן קהל־פונקציעס אויך, ווייל קהל איז געווען אָרעם און די חברה־קדישא איז גע־ווען די איינציקע חברה וואָס האָט געקענט „נעמען" און אויך געבן.

לויט פריער אָנגעגעבענע פוילישע כראָניק־מקורים איז די שול באַנייט געוואָרן אין 1765; אָנגעהויבן קלייבן דאָס געלט האָט מען, ווי סאיז צו זען פון דעם נאָר וואָס צי־טירטן רעגעסט, אין יאָר תקי"ג (1753). ביי די דעמאָלטיקע באַדינגונגען האָט געקענט געמאָלט זיין אַז אַ גרעסערער רעמאָנט זאָל געדויערן לערך צען יאָר[8].

אין וואָס איז אָבער דער רעמאָנט באַשטאָנען? מיר האָבן ערגעץ אין אַ ווינקל פון פנקס געפונען עטלעכע שורות, דאַטירט תקי"ג, וועגן די „הוצאות לבנין בית־הכנסת ובית־המדרש". פון דאָרט קען מען נאָר זען, אַז דער נאמן ר' סנדר האָט באַקומען געוויסע משכנות

---

[7] פון אַן אָנדערער תקנה הערן מיר, אַז אין ישוב האָבן געפעלט ספר־תורות.

[8] אָבער איז די געשיכטע אין דעם פרט נישט אין גאַנצן אין אָרדענונג מיט דער זאַבלודאַוואָר מסורה, אַז אין זאַבלודאַוואָר שול טאָר מען אָפילו קיין טשוועקל נישט אַרייַנזעצן, און דער וואָס לייגט צו אַ האָנט אין רעמאָנט איז נישט מוציא שנתו (פ"גל פילאָלאָגישע שריפטן פון ייוואָ, 5, יידישער פאָלקלאָר, ווילנע 1938, ז' 150. — רעד.).

לטובת הבנין און אויך אַז מען האָט פאַרמשכונט אַ זילבערנעם גאַרטל און אַ גאָלדענעם רינג אין „הויף" פאַר 6 רענדלעך; פון דעם האָט באַקומען ר׳ סנדר 4 רענדלעך און 2 רענד־לעך דער כומר. ביי ר׳ שמואל כ״ץ האָט מען גענומען אַ משכון: ראָק, זשופּיצע, מענט־ליק, וועסט קארמאזין פאַר 49 גילדן, כדי צו באַצאָלן הונדערט גילדן אין „הויף". הייסט עס, אַז די חברה־קדישא איז געווען די איינציקע וואָס האָט אויך אַדורכגעפירט די געלט־אָפּע־ראַציעס אפילו מיטן „הויף" אויף משכנות, און די משכנות זענען ווייזט אויס גענומען גע־וואָרן פאַר קבורה־געלט.

און היות ווי דער רעמאָנט ווערט אין אַנדערע רעגעסטן פון פּנקס גערופן „תיקון" און אין אַנדערע „בנין", דאַרף מען משער זיין, אַז עס זענען צוגעבויט געוואָרן אַ זייטיקע עזרת־נשים ווי אויך דער רעכטער בית שני, וועלכע זענען ביים אָנהויב נישט געווען, און אויך די שיינע בימה, ווייל מיט לערך 150 יאָר צוריק פאַרן רעמאָנט האָט מען צוליב אָרעמקייט פון קליינעם ישוב נאָר אויפגעבויט דעם סקעלעט פון די ווענט פון שול אַליין און איבער־געלאָזט עס אין אַ רויען צושטאַנד, לכשירחיב.

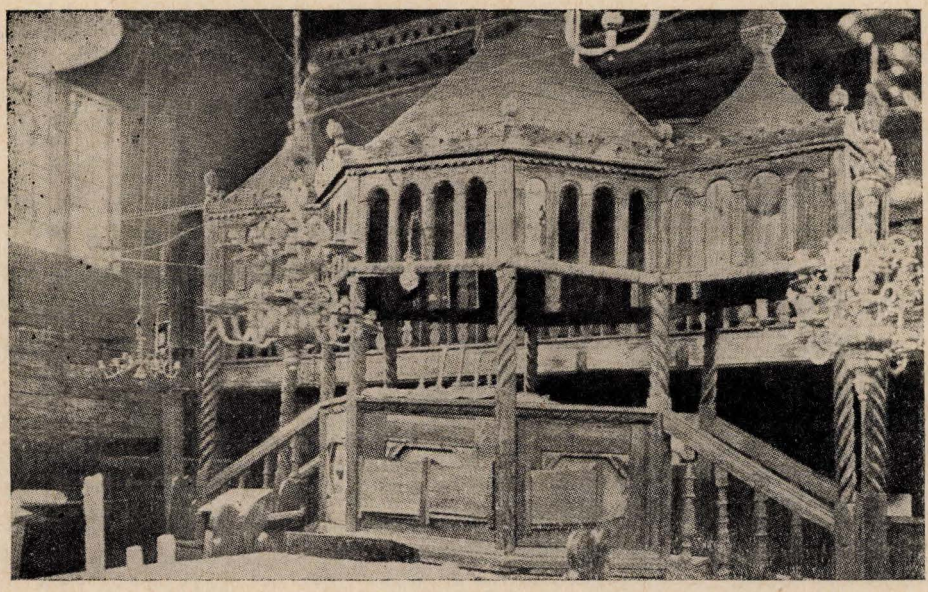

די קינסטלעריש־געשניצטע בימה.

די אָריגינעלע, נישט איבערגעשריבענע, פאַרצייכענונגען אין פּנקס הייבן זיך אָן אין יאָר תקי״ד (1754) און זיי פאַרנעמען זיך אין די ערשטע פאָר יאָר מיט רעגלאַמענטירן די אינעווייניקסטע פירונג פון דער חברה, די געלט־אָפּעראַציעס, פאַרשיידענע התמנותן אאַז״וו.

דער ערשטער איינשרייב פון אַ נייעם חבר אין נייעם פּנקס איז פאָרגעקומען אין יאָר תקי״ח (1758), און פון דעם ווערן קלאָר די באַדינגונגען, אויף וועלכע אַ חבר פלעגט אָנ־גענומען ווערן אין דער חברה: אין משך פון דריי יאָר מוז דער נייער חבר בלייבן אין דער נידעריקסטער מדרגה פון אַ משרת ביי דער חברה, ד״ה אָן קלפי און אָן התמנות, און אין משך פון די דריי יאָר מוז ער מאַכן פאַר חברה אַ סעודה און כל זמן ער וועט די סעודה נישט מאַכן מוז ער ווייטער בלייבן אין דער מדרגה פון אַ משרת. שפּעטער מיט אַ פּאָר יאָר קומט שוין צו „לעשות סעודה עם פּאפּראווקי".

פון די רעגעסטן אַנהייבנדיק פון יאָר תקל"ח (1778) זעען מיר שוין אַ נייס: די חברה־קדישא צאָלט שוין שטענדיקע שכירות דעם הרב המגיד — 18 זלאָטעס פוילישע אַ יאָר, און דער הרב המאור הגדול דקהלתנו באַקומט שוין אויך שכירות פון דער חברה — פּריער פון אייגקויף־געלט פון די נייע חברים און שפּעטער אַ יערלעכע שכירות.

די ערשטע סומע וואָס עס האָט באַקומען דער אב"ד האָט באַטראָפן 8 רענדלעך (מסתמא פּאָר אַ לענגערע צייט). דאָס געלט איז אַרײַנגעקומען פון „דמי אייגקויף" פון אַ רייכן חבר וועלכער האָט באַצאָלט גאַנצע 11 רענדלעך במזומנים, דערפּאַר אָבער האָט מען אים באַפּרייט פון מאַכן אַ סעודה פּאַר חברה און אפּילו פון שרות. מער נישט, כדי יוצא צו זיין פּאָר דער וועלט האָט ער, דער נייער חבר, געמוזט וואַרטן אַ יאָר אויף אַ דעה און התמנות. די סומע, ווייזט אויס, איז געווען אַזאַ חשובע, אַז צוליב איר האָט מען מוותר געווען אויף דער תקנה וועגן דריי יאָר שרות.

אין יאָר תק"ם (1780) האָט די חברה־קדישא ווידער אַרײַנבאַקומען אַ סומע פון 500 גילדן קבורה־געלט, און ווייטער איז באַשלאָסן געוואָרן באלה ובשבועה, אַז קיינער טאָר דער־פון נישט נהנה זיין קיין פּרוטה אחת, ווייל דאָס געלט מוז גיין אויף תיקון המרחץ.

מיר האָבן שוין געזען אויבן, אַז די חברה־קדישא האָט זיך ערנסט באַשעפּטיקט מיט קהלשע פונקציעס און די אַרײַנגעקומענע סומעס — באַדייטנדיקע סכומים, — פּלעגן גיין אויף בויען און רעמאָנטירן נכסי־הקהלה, און פון די „דמי אייגקויף" פּלעגט מען אויך געבן שכירות דעם אב"ד און הרב המגיד.

אַחוץ פינאַנציעלע האָט די חברה־קדישא אויך געהאַט אַנדערע פונקציעס. אַזוי דער־וויסן מיר זיך פון אַ רעגעסט אין תקמ"א (1781), אַז אַ געוויסער חבר „האָט געעפּנט זיין מויל אָן אַ גרענעץ מיט זידל־וועדטער קעגן הרב המגיד, וועלכע מען קען נישט ברענגען אויפן פּאַפּיר, האָבן מיר באַשלאָסן אים מנדה זיין כדת בתורתנו הקדושה און אים מעביר זיין פון חברה קדישא, ביז ער וועט איבערבעטן דעם הרב המגיד אין אָנוועזנהייט פון דער גאַנצער חברה, אלופי הקהילה און בית דין צדק, כדי עס זאָל זיין לאות ולמשמרת..."

אַ טשיקאַווער רעגעסט איז דער וווייטערדיקער, דאַטירט פון ז' אלול תק"ן (1790): „היינט איז געמאַכט געוואָרן אַ חשבון צדק מיטן נאָמען הר' יחיאל מיכל, וועלכער האָט באַ־קומען 120 רענדלעך קבורה־געלט פון ר' יצחק בהרי"ץ און אויך 87 גילדן מעות פּרייסיש, האָט ער דערפון אויסגעגעבן: דעם פּאַן סטאַראָסטאַ כראָפּשעוויטש 6 רענדלעך, פּאַר אַ קרוין כסף צו ר' יצחק מסאצי — 6 רענדלעך און 82 גילדן מעות פּרייסיש, דעם פּאַן קרושעווסקי (?) — 983 גילדן אין רענדלעך, און אויך הוצאות פּאַרן פּאַן קרושעווסקי, און 2 גילדן אויף אַ... רידל, און צו רעמאָנטירן דעם עזרת־נשים פון שול — 30 גילדן, אַזוי אַז דער סך־הכל פון די הוצאות איז 2,363 גילדן..."

פון דעם זעען מיר, אַז די חברה־קדישא האָט שוין אויך געדענקט די רעפּרעזענטא־טיוווע הוצאות און די פּאַרשיידענע מתנות פּאַר די רעגירונגס־באַאַמטע. וווּ איז געווען קהל? ער האָט געהאַט גענוג אויף זיך — צו רעגולירן די פּאַרשיידענע שטייערן און אַרענדע־אָפּצאָלן אאַז"וו.

פּאַר דער קולטור־געשיכטע וועט זיין אינטערעסאַנט דער וווייטערדיקער פּאַל, וועל־כער איז פּאַרגעקומען ח"י אדר תקנ"א (1791). אייגער אַ ר' יצחק האָט אים אסתר תענית ד"י געוויילט אין אַ נאָענטן דאָרף טרעשטשאנקי און „ער האָט דאָרט אַ סך געגעסן און גע־טרונקען און אַ סך יידן וואָס האָבן דאָס געזען האָבן זיך אָפּגעלערנט פון זיינע מעשים. איז ער דאָך אַ חוטא ומחטיא את הרבים, לכן האָט די חברה באַשלאָסן אים מעביר זיין פון דער חברה ביזן יאָר תקנ"ט, און אַ חרם ליגט אויף די גבאים פון די וווייטערדיקע קאדענצן נישט צו בייטן אָדער לינדערן דעם פּסק. און אַזוי ווי דער חרם איז דאָך על דעת רבים קען מען דעם חרם בשום אופן נישט מתיר זיין... למען ישמעו ויראו..."

די גרויסע מאַכט פון דער חברה־קדישא האָט אפּילו געלאָקט דעם ראב"ד פון שטאָט,

וועלכער האָט, ווי מיר האָבן געזען, באַקומען טיילווייז זיינע הכנסות פון דער חברה. און פון אַ רעגעסט, דאַטירט חול המועד פסח תקנ"ח (1798), וועלן מיר געוואָר, אַז דער הרב המאור הגדול ר' דוב בר' אהרן האָט געשענקט זיין חוב וואָס די חברה איז אים געקומען, אין סכום פון 111 גילדן פוילישׁ, דער חברה, און פאַר דעם איז ער אַרײַנגענומען געווארן אין דער חברה און פון היינט אָן וועלט ער אירער אַ חבר לכל דבר שבקדושה. חוץ לזה האָט דער רב נאָך צוגעלייגט משלו 12 גילדן פוילישׁ פאַר די ענייַ החברה(?).

אויף אַן אויסטערלישן רעגעסט וואָס באַווייזט די שטרענגקייט פון דער חברה שלאָגן מיר זיך אָן אין יאָר תקנ"ט (1799): מכוח דער סעודה וואָס קומט דער חברה פון ר' צבי במוה' צבי, לויט די תקנות פון פנקס, האָט די חברה געטאָן מיט אים אַ חנינה און מען האָט אים געגעבן פון דער חברהשער קאַסע 35 גילדן פוילישׁ, כדי ער זאָל קענען יוצא זיין זיין חוב, און ער האָט אויף זיך געזומען צו מאַכן אַ סעודה טובה עם פאָפראַווקע כדת וכתיקון באופן, אַז אויך ער זאָל אויסגעבן לצרכי הסעודה לכל הפחות 35 גילדן[9]. און ער האָט נישט אַזוי געטאָן, ער האָט געמאַכט בלויז אַ סעודה „אשר לא נראה ולא נשמע מאבותינו ואבות אבותינו סעודה כזאת לרעה" — מאכלים זענען געווען קנאפּ און שלעכט. האָבן מיר, גבאים, געמאַכט אַ סעודה לפנים משורת הדין און די פאָפראווקע האָבן מיר געמאַכט ביים גבאי חודש פון דער חברהשער קאַסע און אויך ר' צבי איז געווען צווישן די מסובים, און דעמאָלט האָט ער נאָך מער געזינדיקט און האָט געעפנט זיין מויל קעגן די חשובע חברה־לייט. האָבן מיר באַשלאָסן, אַז צוויי יאָר האָט ער נישט קיין קלפי און קיין דעה און פון דעם געלט וואָס ער האָט געזומען פון חברה זאָל ער אָפּגעבן 15 גילדן, וועט ער האָבן מיט דעם יוצא געווען פאַר דער פאפּראווקע. און תוך כדי דיבור האָט ער, ר' צבי, זיך געזומען די ברירה און האָט מוחל געווען בפומבי דער חברה און געזאָגט, אַז ער וויל נישט זיין קיין חבר און מען זאָל אים אַוועקגעבן זיין געלט... און באַלד האָבן מיר ביי אים געזומען תקיעת־כף אויף דער מחילה, און ער האָט זיך אַליין שאָדן געמאַכט, אַרויסציענדיק זיך אַליין פון חברה. דאָס שרייבן מיר איין אין פנקס לדור־דורות, אַז פון אים זאָל מען זיך אָפּלערנען, אַז מען זאָל נישט געשטרויכלט ווערן מיטן צונג, „ושומר פיו שומר מצרות נפשו".

באַלד נאָך דעם רעגעסט גייט אַ צושריפט, אַז ר' צבי האָט זיך מודה געווען אויף זיין זינד און זיך מתפשר געווען מיט דער חברה, און פון היינטיקן טאָג אָן איז ער שוין ווידער ווי אייגער פון אונדז לכל דבר שבקדושה ולהתמנות.

אַז די חברה האָט זיך אָפּט געפירט לויט מידת הדין, און טייל מאָל שוין צופיל לויט מידת הדין, איז צו זען פון נאָך אַ פריערדיקן רעגעסט פון תק"ח (1748), ווו עס ווערט דערציילט, אַז די חברה־קדישא האָט צוגענומען בתורת שעבוד פאַר קבורה־גערעלט אַ שטוב. מיט יאָרן שפּעטער, אין 1805, הערן מיר, אַז מען האָט אויסגעשלאָסן אַ חבר פון דער חברה, ווייל בעת מען האָט ביי אים געמאַכט דעם חוב פאַר דער חברה, האָט ער געענטפערט: „נאָט קוילעט מיך, נעמט מיר מיין קאָפּ אַראָפּ..."

אין יאָר תקנ"ט געפינען מיר, אַז אַ געוויסער חבר האָט זיך געוואָלט איינשרייבן אין חברה, האָט מען ביי אים געפאָדערט אַ גרעסערע סומע צו בויען אָן עזרת נשים פון צפון־זייט פון שול. דאָס באַשטעטיקט נאָך אַמאָל אונדזער השערה, אַז די שול איז נישט אויפּגעבויט געווארן מיטאַמאָל, נאָר אין משך פון אַ וואָסערע הונדערט אַכציק יאָר. מען דאַרף דערביי געדענקען, אַז אין דער צייט פון 1640 ביז 1750 האָט די פוילישע מדינה איבערגעלעבט גרויסע אויפּטרייסלענישן, ווי די קאָזאַקן־מרידות, די שוועדישע מלחמה אאַז"וו, אַזוי אַז דער מצב האָט זיך געמוזט אָפּרופן אפילו אויף די בעסער סיטואירטע קהילות, וועלכע

---

[9] ווייזט אויס, אַז אַ דורכשניטלעכע סעודה פלעגט קאָסטן בערך 5 רענדלעך, ד"ה 100 גילדן.

האבן אויסגעטראגן, ווי אלע יידישע קהילות אין ליטע, די גרעסטע מלוכה־לאסטן. עס פאר־שטייט זיך, אז ליידן האבן געליטן צום ערשטן און צום מערסטן די קהלשע הכנסות.

אין פנקס איז ארויסגעשריבן א ספעציעל בלאט (נישט נומערירט) וואס ברענגט א טשיקאוון אפמאך מיט דער חברה־קדישא פון ביאליסטאק, דאטירט כ׳ חשוון תקס״ג (1803): צו דער ביאליסטאקער חברה־קדישא זענען געקומען דריי אלופים מיט א כוח־הרשאה פון זאבלודאווער חברה־קדישא מיט א פארשלאג וועגן א הייליקן קאנטאקט צווישן ביידע חברות („חיבורי טהרה במעמד נכון״), אז על כל צרה שלא תבוא, אויב עס וועט זיין א בר־מינן פון די דערפער־ישובים וועלכע זענען אונטערגעוואָרפן איינער פון די ביידע קהי־לות, טא ווי אזוי זאל מען זיך נוהג זיין מיט דעם קבורה־געלט פון א מת וואס וועט געברענגט ווערן צו קבורה אין א קהילה, אונטער וועלכער דער ישוב איז נישט אונטערגעוואָרפן. מיר, ביאליסטאקער חברה־קדישא, זענען געקומען צו א הסכם מיט זאבלודאווער חברה־קדישא בזה האופן: אויב ס׳וועט שטארבן ר״ל עמעצער אין די ישובים וואס זענען אונטערגעוואָרפן זאבלודאווע און ער וועט געבראכט ווערן צו קבורה אין ביאליסטאק, דארפן די גבאים פון אונדזער חברה נעמען גוטע משכנות פון די יורשים און האלטן זיי ביז וואנען די יורשים וועלן ברענגען כתוב און חתום פון די גבאים פון זאבלודאווער חברה־קדישא, אז זיי זענען געקומען צו א הסכם מיט די יורשים וועגן דעם קבורה־געלט, און דאס זעלבע אויך בנוגע זאבלודאווע צו ביאליסטאק. אויף דעם אופן האבן מיר זיך פארשטענדיק און דער צד וואס וועט עובר זיין דארף געבן דעם צד המקיים 50 ר״ט (רייכס־טאלער) פרייסיש. אונטן גייען 11 חתימות פון ביאליסטאקער חברה־קדישא. משמעות אז דעמאלט האט מען שוין געווסט פון דער המצאה אוועקצופירן מתים אין אן אנדער ישוב, און די חברות פלעגן זיך באוואָרענען קעגן אזא מין קאנקורענץ אויף א גאנץ מאדערנעם אופן.

אין יאר תקס״ה (1805) ווערט פארצייכנט, אז הגם מען טאר נישט אננעמען קיין חבר אין א חברה אן א סעודה, נאר היות ווי עס זענען געקומען 5 מענטשן (אויסגערעכנט די נעמען) מיטן צרור הכסף במזומנים און די שעה איז דרינגענדיק, ווייל מיר מוזן צאלן דעם נאמן א גרויסן חוב, פאר וועלכן מיר צאלן פראצענט, האבן מיר אלע באשלאסן בחבורא קדישא אננצונעמען זיי, און מיט דעם האבן זיי שוין יוצא געווען עד פרוטה אחרונה און דעריבער זענען זיי באפרייט פון דער סעודה, און מיר זענען גוזר אויף די גבאים פון די ווייטערדיקע קאדענצן, אז מען זאל ביי די דערמאנטע נישט פאדערן קיין סעודה, און זיי האבן די זעלבע רעכט וואס מיר אן א סעודה. אויף דעם איז אונטערגעשריבן אויך דער ראב״ד רבי ברוך בענדיט.

אין דעם זעלביקן יאר, תקס״ה (1805) ווערט געבראכט אין פנקס א רעגעסט וואס איז א מוסטער פון אפגעהיטקייט און ארדענונג: מיר, גבאים פון חברה־קדישא, זענען געזעסן און גענרווט (אין העברעאישן מליצה־סטיל: „ישבנו ובחנו״) די הוצאות מיטן נאמן ר׳ מנחם נחום ביז היינט, און נאכן אראפנעמען אלע הכנסות קומט דעם נאמן סך הכל 452 גילדן פוילישׁ, און אויף דעם סכום האבן מיר ארויסגעגעבן א קוויט מיט אונדזערע אייגנ־האנטיקע חתימות פון 6 גבאים, און דער קוויט איז געשריבן אויף א האלבן בויגן פאפיר און מיר האבן אים אפגעגעבן דעם נאמן, און דער קוויט וואס איז ביים נאמן און דאס וואס עס שטייט דא אין פנקס איז איינס און דאס זעלביקע, נאר ס׳איז איבערגעחזרט געוואָרן אין פנקס לזכרון, ולראיה האבן מיר זיך געחתמעט, און דער קוויט וואס ליגט ביים נאמן אויפן דערמאנטן סכום בלייבט אין קראפט ביז ער וועט איינקאסירט ווערן ממש. דערנאך קומען די חתימות.

פון די אלע אפרעכענונגען, וועלכע ווערן געבראכט אין פנקס קומט מען צו דער מסקנא, אז דער געווייליטער נאמן פון דער חברה פלעגט פינאנצירן די חברה אויפן חשבון פון די ווייטערדיקע הכנסות, און נאכן צושטעלן די קוויטן פון גבאי חודש מיט די הכנסות

פלעגט מען צום סוף יאָר צעריסן אַלע קוויטלעך און אים אַרויסגעבן אַן אַלגעמיינעם קוויט אויף דער כוללדיקער סומע, אויב ס׳פלעגט אים בלייבן אַ חוב.

אין יאָר תקס״ח (1808) איז דער פּנקס געלעגן אַ געוויסע צייט אין „הויף״ („תחת ידי החצר״); משמעות צוליב אַ מסירה האָט מען פֿאַרלאַנגט די ביכער נאָכצוזען די חשבונות. אויף די טאָוולען פון פּנקס זענען נאָך פֿאַראַן די סימנים פון דעם פֿאַרחתמעטן טריוואָקס.

זייער אַ טשיקאַווער רעגעסט איז דאָטירט י״ט כסלו תקפ״ז (1827). ער לייענט זיך: היינט איז ביי אונדז, ביידע חברה־קדישאס גחש״א (גמילת חסד של אמת), היינו חברה קדישא גחש״א פון משפּחת מהר״ה (!) און די צווייטע חברה (השניה) באַשלאָסן געוואָרן: היות ווי דער משרת ר׳ משה איז נישט צוגעפּאַסט צו זיין אמט, ווייל ער איז אַ פּויליאק און אַ פּחדן און איז זיך נישט מתעסק ווי געהעריק אין דער קבורה פון אַ בר־מינן און בפרט ווען עס פֿאַסירט אַ קבורה ביינאַכט גייט ער נישט צו דער קבורה צוליב מורא... האָבן מיר, ביידע חברות, מסכים געווען מעביר צו זיין ר׳ משהן פון זיין אַמט און אָנשטעלן ר׳ בער בר׳ יהודה.

פון דעם איז צו זען, אַז צו דער צייט זענען געווען צוויי חברה־קדישאס — איינע אַ פּריוואַטע וואָס האָט געהערט צו אַ געוויסער משפּחה. דער ענין ווערט נאָך מער נישט פֿאַרשטענדלעך, ווייל ביידע חברות לעבן אָזוי בשלום און האָבן איין משרת און זענען אָזוי איינשטימיק ביים אָפּזאָגן דעם משרת... אין גאַנצן פּנקס איז נישט דערמאָנט קיין וואָרט דערפון, נישט פּריער און נישט שפּעטער. וואָס פֿאַר אַ משפּחה איז עס געווען, וואָס האָט זיך געקענט פֿאַרגינען צו האָבן אַן אייגענע חברה־קדישא?

שוין נישט פון פּנקס, נאָר פון זקנים, וויסן מיר, אַז אין תרכ״ט (1869) איז פֿאַרגעקומען אַ מחלוקת אין שטאָט און מען האָט געשאָפן אַ נייע חברה מיט אַ נייעם פּנקס. ווי די זקנים גיבן אונדז איבער, איז די מחלוקת אויסגעבראָכן צוליב דעם וואָס די מאַסן האָבן נישט געקענט פֿאַרטראָגן די עוולה, וואָס נאָך דער טהרה פון אַ חשובן בר־מינן גיסט מען אים אָפּ מיט תשעה קבין, אַ זאָך וואָס ווערט נישט געטאָן ביי דער טהרה פון אַ געווויינטלעכן מענטשן. דאָס פֿאַלק האָט אויסגעפּירט, און די נייע חברה איז שוין געווען מער דעמאָקראַטיש לגבי די טויטע.

די איבעריקע איינשרייבונגען פון דעם פּנקס, וועלכע זענען אין דער אַרבעט נישט אויסגענוצט געוואָרן, ברענגען רעזולטאַטן פון קלפּיס, אָפּרעכענונגען מיט די נאמנים און ענלעכע ענינים.

ג.

כאראשטש — אין די פּנקסים כווראשש — ליגט 14 קילאָמעטער צו מערב פון ביאַליסטאָק. דער ישוב האָט באַקומען זיינע שטאָטישע פּריווילעגיעס דורך זיגמונט דעם אַלטן אין יאָר 1507. 1683 איז דער גאַנצער ישוב אָפּגעברענט געוואָרן, און אין 1707 אַ צווייטן מאָל. אין דער ערשטער העלפט פון 18טן י״ה איז כאראשטש געווען די זומער־רעזידענץ פון העטמאַן בראָניצקי, וועלכער האָט דאָרטן געהאַט אויסגעבויט אַ פּאַלאַץ אין ראָקאָקא־סטיל, אַ מיניאַטור פון ביאַליסטאָקער פּאַלאַץ[10].

דער יידישער ישוב דאָרט איז שוין אויך אַ גאַנץ אַלטער, און בשעת ס׳איז אָנגעגאַנגען, ווי פּריער דערמאָנט, די מחלוקת צווישן טיקטין און גראָדנער גליל ווען עטלעכע ישובים אין דער ביאַליסטאָקער סביבה, ווערט כאראשטש דערמאָנט צווישן די ווידערשפּעניקע (זאַלודאָווי, הורדאק, כווראשץ, און ספּעטער אויך וסילקוב). אָזוי אַז מען דאַרף רעכענען דעם אויפקום פונעם יידישן ישוב — אמת אַ קליינעם — אין אָנהייב 17טן י״ה. מער נישט מיט

[10] דאָס שטורעמדיקע לעבן אין דעם פּאַלאַץ באַשרייבט זייער בילדעריש דער פּוילישער דיכטער קראַשעווסקי אין „העטמאַנישע זינדז״.

זאַבלודאָוע ווי אַ חשובן יידישן ישוב האָט מען זיך יאָ געריכטעט אין מיט כאראשטש, אַ ישוב וואָס האָט קוים, ווי מיר וועלן זען ווייטער, אין יאָר 1751 געקענט אויסהאַלטן אַ רב בשות־פות מיט ביאַליסטאָק, האָט זיך דער וועד ארבע ארצות וויניקער געריכטעט, און דער נאָמען פון שטעטל פיגורירט שוין מער נישט אין דער פנקס־ליטעראַטור פון יענער תקופה. דערפאַר אָבער האָט דער יידישער ישוב אויסגעטראָגן אַזוי פיל שטייערן און האָט געהאַט צו קעמפן פאַר זיין קיום אפשר מער ווי אַנדערע ישובים — זיינס גלייכן.

פון דעם פנקס הקהל קען מען לערנען, אַז כאראשטש האָט אויך שטאַרק נישט ליב גע־האָט טיקטין, הגם זי איז געווען אַזוי נאָענט צו איר געאָגראַפיש. ביי שוועריע דין־תורות פלעגט מען זיך לאָדן אָדער ביים זאַבלודאָוער אָדער ביים גראָדנער בית־דין. די שטעטלשע יידן פלעגן ציען זייער חיונה, ווי עס איז צו זען פון עטלעכע פנקס־רעגעסטן, פון שענקעריי און קצבות. אין די פערציקער יאָרן פון 19טן י"ה איז דאָס שטעטל געווען אַ באַרימטער אינדוסטריעלער פונקט, אַ דאַנק די גרויסע טוכפאַבריקן פון דער פירמע מאָעס. דאָס שטעטל האָט פיל געליטן אין דער וועלט־מלחמה. די איבערגעבליבענע פאַבריק־בנינים זענען פאַר־וואַנדלט געווארן אין אַ גרויסן שפּיטאָל פאַר גייסטיק קראַנקע. פון דעמאָלט אָן הייבט זיך אָן די ירידה פון יידישן ישוב. די יידישע באָפעלקערונג באַזעצט זיך אַלץ מער אין ביאַליס־טאָק. לויט דער אָפּיציעלער ציילונג ציילט דער ישוב 2.700 תושבים בכלל, צווישן זיי 460 יידישע נפשות.

ד.

אין פנקס הקהל האָבן מיר געפונען קלאָרע דאַטעס פון יאָר תס"א (1701), דאָס זעלבע יאָר ווען עס הייבט זיך אָן דער זאַבלודאָווער חברה־קדישא־פנקס. עס איז אָבער פאַראַן אַ יסוד משער צו זיין, אַז דאָס ערשטע בלאַט (לויטן סדר פון איינבינדער) איז געווען באַצייכנט מיט תנ"א (1691). אָט דאָס ערשטע נישט־נומערירטע בלאַט רעדט וועגן פאַרשידענע שטייערן, דער עיקר פון בראָנפן און ביר־ברויעריי. די שטייערן־נאָרמע איז געווען זייער פּרא־גרעסיוו און געניו; למשל דער וואָס האָט אַ קעסל און ברענט בראָנפן איין אַ וואָך צאָלט 30 גילדן אַ יאָר אַרענדע, דער וואָס פאַרמאָגט נישט קיין אייגענעם קעסל און קויפט בראָנפן פון באַלעבאָטים צאָלט 10 גילדן אַ יאָר, דער וואָס קויפט בראָנפן מחוץ לעיר מוז ער צאָלן ווי ער וואָלט אַליין געברויט אאז"וו. דער וואָס פאַרלאָזט די שטאָט אויף שטענדיק איז מחויב צו באַצאָלן סיי „קרופקי" סיי אַרענדע פאַר אַ גאַנץ יאָר.

פון די דאָזיקע ווייטערדיקע איינשרייבונגען ווערט קלאָר, אַז דער עיקר מחיה פון יידישן ישוב איז געווען שענקעריי. שפּעטער דערוויסן מיר זיך בלויז פון איין צעך — דעם קצבים־צעך. די לעצטע פרנסה האָבן כאראשטשער יידן געהאַלטן גאַנץ לאַנג; אַפילו היינט נאָך זע־נען פאַראַן גאַנצע משפּחות קצבים און זיי באַטרעפן אַ גרויסן פּראָצענט פון שטעטלשן ישוב.

פון אַ פאַרצייכענונג אין יאָר תס"א (1701) דערוויסן מיר זיך, אַז קהל האָט געהאַט צו טאָן מיט ווידערשפּעניקע עלעמענטן מצד אַ טייל פון יידישן ישוב. ס'ווערט דערציילט: היות ווי מענטשן האָבן זיך אָפּגעשיידט פון דער תורה הקדושה און גייען מיט זייערע דינים צו ערכאות של עכו"ם און צוליב דעם גורט די תורה אָן אַ זאָק און ווייגט אויף איר באַליי־דיקונג... האָבן מיר אונטערגעשריבענע געשוווירן אַ שבועה חמורה, אַרויפלייגנדיק די האָנט אויף אַ ספר־תורה, נישט צו גיין אין אָט דעם שלעכטן וועג, בלי שום אמתלא, און ביי אַ משפּט וועלן מיר בלויז גיין צו דייני ישראל. און אויב עס וועט זיך אַרויסווייזן, אַז עמיצער וועט עובר זיין אויף דעם, זענען מיר מחויב לעמוד בפרץ און מבער זיין דאָס שלעכטס — נישט מצרף זיין אים צום מנין, נישט מל זיין זיינע קינדער און זיך האַלטן אכזריותדיק ווי ווייט מעגלעך ביז יענער וועט חרטה האָבן. אויף דעם האָבן מיר געשווויורן אַרויפלייגנדיק די האָנט אויף אַ ספר־תורה מקיים צו זיין. עס קומען 11 חתימות.

אין יאָר תס"ח (1708) ווערט באַשטימט אַ טאַקסע פאַר טשאַפּאָווע (צאַפן־געלט) און עס

ווערט פאַרשטאַרקט די פּראָצעדור ביים אויסקלייבן די שמאים (שאַצערס) פון די שטייערן אונטער אַ שבועה. די טאַקסע מאַכט אונטערשיידן צווישן דער פּראָדוקציע פון דער בירע־ברויערייַ, אַקעוויט און י״ש פשוט, רעכענענדיק זיך מיט דער צאָל טעפּ וואָס מען פּראָדוצירט.

חנוכה תס״ח (1708) רעדט זיך אין פּנקס וועגן אַ גרויסער צרה: גראָדנע איז מודיע וועגן אַ שטרענגן אויפמאָנען די שטייער־חובות, און קהל מאַכט אַ גרויסע אסיפה און מען באַשליסט אויפצומאָנען די שטייערן בכל חומר הדין. די „צרה גדולה״ שטערט אָבער נישט די אלופי הקהל אין זעלביקן יאָר אַרײַנצוברענגען אָרדענונג אין אופן טיילן עליות, וועלכע עליה עס קומט דעם פּרנס חודש אאז״וו.

אין תפ״ז (1727) ווערט פעסטגעשטעלט אַ רשימה שטייער־צאָלערס פון אַ ספּעציעלן יערלעכן שטייער וועלכער באַשטייט פון 8 גילדן אַ יאָר (אַזעלכער איז פאַראַן בלויז אײַנער) ביז 2 גדולים (גראָשן) אַ וואָך. די רשימה שטייער־צאָלערס, וועלכע האָט, ווי עס איז צו זען פון דער דרינגלעכקייט, געדאַרפט אַרומנעמען אפילו די וואָס קענען צאָלן בלויז 2 גראָשן אַ וואָך, האָלט אין זיך סך־הכל 43 נעמען; דאַרף מען הייסט עס רעכענען די גרויס פון יידישן ישוב צו יענער צייט ביי 300 נפשות.

די רשימה איז באַזונדער אינטערעסאַנט מיט דעם וואָס אונטער איר געפינט זיך אַ צו־שריפט אין פויליש בזה הלשון: דעם רעגיסטער צו באַצאָלן די געשווירענע שטייערן באַ־שטעטיק איך. יעדערער פון די צאָלערס דאַרף באַצאָלן ביזן יאָר. ווען איינער פון די באַלע־באַטים וועט זיך געפינען געקריוודעט, דינט אים דאָס רעכט, לויט די מנהגים און רעכט פון יידן... (ווייטער געמעקט און נישט איבערצולייענען). דער אונטערשרייבער איז ס. ווידזשיצקי(?), מסתמא דער פּראָשטייער פון העטמאַן בראָניצקי.

פון אַן אָפּמאַך וועגן פּאַרדינגען די קרופקע אין יאָר תפ״ח (1728) דערוויסן מיר זיך, אַז די שכירות פון דער קרופקע באַטרעפן 800 גילדן אויף 3 יאָר, און פון דעם מוז מען צאָלן שטאָטישע חובות, און צאָלן גראָדנע אַלע יאָר 4 ראַטעס צו 45 גילדן אַ ראַטע, ס״ה 540 גילדן, דעם יענאמאַשץ פּאַן פּאד. 7 רענדלעך, דער יתומה בת הקדושה — 120 גילדן, להרב הגאון דטיקטין — 220 גילדן.

אין יאָר תפ״ז (1727) האָט כאראשטש געשלאָסן אַן אָפּמאַך מיט הרב רב אשר בן הרב הגאון וכו׳ ר׳ אריה, אײדעם פון אדוננו ורבנו אב״ד דטיקטין אויף אַזוינע תנאים:

א) דער נייער רב מוז לייגן דעם קהל 400 גילדן אַן פּראָצענט, און קהל גיט אים אַרויס אַ שטר־חוב מיט אַן אפותיקי אויף דער קרופקע.

ב) דער רב מוז ווינען אין דער קהילה דווקא מיט דער רביצין (משמעות, אַז די רביצין האָט בעסער געוואָלט ווינען אין טיקטין ביי איר טאַטן).

ג) דער רב מוז באַקומען אַ דערלויבענים אויף זיינע הוצאות (וועלכע?) פון שרה ירום הודו, און קהל מוז אים צושטעלן אַ מענטש וואָס זאָל פאַרטיידיקן זיינע רעכט ביי שררה.

ד) דער רב טאָר נישט מאַכן קיין משא־ומתן וואָס קען מקפּח זיין די פּרנסה פון די בני־העיר. אַנדערע משא־ומתן קען ער מאַכן, אַבי נישט קיינעם מקפּח פּרנסה זיין.

ה) קהל איז מחויב צו געבן שכירות דעם רב 4 גילדן אַ וואָך, פון דעם טאָג ווען ער וועט קומען ווינען אין שטאָט מיט דער רביצין.

ו) קהל איז מחויב צו געבן דעם רב אַ דירה לפּי כבודו.

ז) אַלץ איז אָבער געדעדט געוואָרן, ווען ער וועט קומען ווינען מיט דער רביצין...

אין יאָר תפ״ח (1728) ווערט פאַרצייכנט, אַז דער מרחץ איז חרוב און די חברה קדישא איז מתעורר געווען און האָט זיך פאַראייניקט מיט אונדז (קהל) צו פאַרריכטן דעם מרחץ און מקווה. דערפאַר געהערט די גאַנצע הכנסה פון מרחץ און מקווה דער חברה קדישא אויף אַ משך פון 4 יאָר.

אין דעם זעלביקן יאָר תפ״ח ווערט איינגעשריבן אין פּנקס, אַז קהל האָט זיך דערוווסט וועגן אַ גרעסערער סומע וואָס חברה קדישא האָט באַקומען פאַר קבורה געלט און היות ווי

לכתחילה איז די סומע באַשטימט געווארן צו רעמאַנטירן די שול און נישט פאַר קיין אַנדערן צוועק, בכן קומען מיר איצט מיט אַ פעסטן בונד, אַז חברה קדישא מוז געבן לתיקון בית־הכנסת כפי דמם.

אַן אינטערעסאַנטע איינשרייבונג געפינען מיר אין יאָר תקי"א (1751); זי האָט אויך אַ שייכות מיט דער געשיכטע פון ביאַליסטאָקער יידישן ישוב, און לייענט זיך אַזוי: היינט האָבן מיר געמאַכט אַ חשבון צווישן אונדזער קהל און הרב הגאון פון ביאַליסטאָק (ווער עס איז געווען ווערט נישט דערמאָנט בפירוש, נאָר מיר קענען אָננעמען, אַז דאָס איז געווען הרב יהושע שאַפירא, דער ערשטער ביאַליסטאָקער רב) וועגן שכירות רבנות וואָס מיר גיבן דעם דערמאָנטן רב אַלע יאָר 50 גילדן פויליש און מיר זענען אים געבליבן שולדיק אַ גאַלדן רענדל (40 גילדן) ביז ח"י אייר ד"י. און ווער עס וועט דינגען די קרופקע איז מחויב צו באַצאָלן דעם רב אונדזערן דאָס רענדל וואָס עס קומט אים פון פריער, און פון ח"י אייר אָן דאַרף זיך רעכענען דאָס יאָר פון שכירות אויף להבא. אויף דעם זענען משועבד צו אים די שחיטה־הכנסות פון אונדזער שמש, און דאָס איבעריקע וואָס עס וועט פעלן צו די שכר שמשות דאַרפן מיר, קהל, באַצאָלן פון קרופקע. אונטערגעשריבן זענען יעקב קאָפל ש"ץ ונאמן און יהודה לייב במר שלמה זלמן שמש דפה.

פון דעם איז צו זען, אַז אין 1751 איז קהל געווען נאָך גאַנץ ווייט פון אויסצוהאַלטן אפילו אַ חלק פון אַ רב און אויך, אַז דער שמש איז געווען דער שוחט פון שטעטל און פריער האָט ער זיין שכר שמשות גענומען פון דער שחיטה (אָדער זי איז געווען צו אים משועבד). שפּעטער ווען דער רב, דער בשותפותדיקער, האָט געוואָלט האָבן בתורת שעבוד די שכר־שחיטה, האָט מען דעם שמש געמוזט גאַראַנטירן מיט די הכנסות פון קרופקע.

פון אַ ווייטערדיקער פאַרצייכענונג דערוויסן מיר זיך, אַז דער שמש האָט געשפּילט אַ חשובע ראָלע אין קהל־לעבן, ווייל די אַלע הוצאות וואָס די גבאים האָבן געמאַכט אויף צדקה בלי ידיעות השמש זענען גאָרנישט ווערט געווען.

אַ באַזונדער אינטערעסאַנטן דאָקומענט וואָס באַלייכט די רעכטלעכע זייט פון די יידישע קהילות אין יענער תקופה געפינען מיר געשריבן אין פויליש מיט דער האַנט פון הויפט־פלעניפּאָטענט (גובערנאַטאָר) פון בראניצקיס מאיאַנטעק אנדזשיי געזשקאָווסקי. דער דאָקומענט איז נוגע וואָלן פון דער קהילה־פאַרשטייערשאַפט, וועלכע זענען פאַרגעקומען ג' חול המועד פסח תקל"ז (1777). ווייזט אויס, אַז עס איז געווען אַ מסירהלע, אוּן דעם 1טן מאי 1777 איז דורכן דערמאָנטן פאַרשטייער פון בראניצקין אַרייַנגעשריבן געווארן אין פנקס, גלייך נאָך דער רשימה פון די אויסגעווייטע: היות ווי די וואָלן זענען צוליב צוויי סיבות נישט פאַרגעקומען ווי געהעריק: ראשית, דאָס וואָס יצחק נאַכימאָוויטש, נישט קיין רעליגיע־זער ייד, איז, נישט געקוקט אויף די פאַראַרדענונגען פון הויף, אויסגעוויילט געווארן פאַרן עלטסטן (אין פנקס "ראש"), והשנית, איז דוד מאַרדכעלעוויטש, דער חזן פון כאראשטשער שול, ווידער פאַרהאַלטן געווארן פאַר לאוניק (אין פנקס פיגורירט ער אונטערן נאָמען "מנהיג"), וואָס ס'איז אויך קעגן געזעץ, צו דעם נאָך איז אַ פאַטער אן עלטסטער און אַן איידעם אַ לאַוניק, וואָס ס'איז ווידער קעגן געזעץ, — דעריבער פסל איך די אויבנדערמאָנטע וואָלן אוּן פאַראַרדן אויף מאָרגן נייַע וואָלן; אוּן די וועלכע זענען דאָס מאָל אויסגעקליבן געווארן זאָלן נישט האָבן דאָס רעכט אפילו אָפּצוגעבן צעטלען ווי עלעקטאָרן, אוּן מיט דעם וועלן זיי באַשטראָפט ווערן פאַר זייערע שלעכטע מעשים, דאָטירט אין ביאַליסטאָק, דעם 1טן מאי 1777, אַנדזשיי געזשקאָווסקי.

פון דעם איז צו זען, אַז די רעכטלעכע לאָגע פון די יידישע קהילות איז אויף אַ גאַנץ שטרענגן אופן נאָכמירט געווארן דורך די הויפן אוּן אַז אַחוץ רעגולירן די אינעווייניקסטע קהילה־ענינים האָבן זיי אויך געהאַט די פונקציע אייַנצומאַנען די פאַרשיידענע שטייערן פאַר דער מלוכה אוּן די הויפן.

אין דעם פנקס קומען נאָך פאַרצייכענונגען אפילו ווען אַ פינף־יאָריק מיידעלע ווערט

כע איז אראפגעפאלן פון אן אויוון און איז געווארן א „מוכת־עץ" און מען האט עס פאר־נאטירט לזכרון, דער חתן אירער זאל שפעטער קיין טענות נישט האבן (דאטירט כ' כסלו תר"ך — 1860). אבער בעיקר איז דער פנקס פארנומען מיט שטייערן און חשבונות מיט די קראבקעס, שמאים אאז"וו, אאז"וו.

הוספה

אויסצוגן פון דעם זאבלודאווער חברה־קדישא־פנקס

בלע המות לנצח ומחה ה' דמעה מעל כל פנים. בהיות שאחד מהעמודים שהעולם עומד עליהם הוא גמילות חסד יותר מזה שהוא חסד של אמת שאין מצפה לתשלום גמול ובפרט שמצינו בתורתנו הקדושה שהקב"ה בעצמו התעסק במצוה זו ודרשו חז"ל ללכת בדרכיו כתיב מה הוא קובר מתים וכו' ובכן אנחנו החותמים בשולי היריעה קמנו ונתעוררו למצוה זו שהיא רבה; ושאדם אוכל מפרותיהם בעוה"ז והקרן קיימת לעוה"ב. אנחנו החברה הקדושה קברנים היותינו זריזים וזהירים ומוכנים ומכל עסקינו היותינו פונים, להטפל בצרכי מתים וקבורתם, להביאם לכבוד מנוחתם, וכמו שדרשו חז"ל והחי יתן אל לבו דקבר יקברנו וכו' ואף שרבים שתו לי"א (לקץ יעמדו אמן) וכו' מ"מ זהו כל האדם מי גבר יחיה וגומר לכן חבלים נפלו בנעימים לתת חלקינו וגורלנו במצוה רבה זו גמילות חסדים הנ"ל.

א) באם שיהי' איזה בר מינן בתוך שנתו אזי אין צריך להתעסק בו רק השמש בחברה הנ"ל:

ב) ובאם שיזדמן ב"מ (בר מינן) שהוא יותר מתוך שנתו אזי יודיעו הגבאים לשני קברנים שיעלו ע"פ הגורל או ע"פ ריסטר והמה מחויבים לילך ולהתעסק בו;

ג) ובאם שיהי' ח"ו ב"מ שהוא יותר מארבע שנים אזי יתעסקו בו ששה קברנים שיודיעו הקברנים (דארף זיין: הגבאים) כנ"ל ויכריזו למת מצוה;

ד) ובאם שיהי' ח"ו ב"מ יותר מששה שנים אזי יתעסקו הקברנים בו;

ה) הגבאים ישתדלו להכין כל צרכי קבורה דהיינו מרא וחצינא קרדום וגרזן וקרשים;

ו) גם מחויבים הגבאים לילך בעצמם ולהראות מקום קבורה;

ז) גם בכל פעם שקורין מתנת יד מחויבים החברה הנ"ל לעשות נדבה כפי הברכה;

ח) והגבאי אשר יהי' פרנס החודש ישתדל לגבות הנדבה ובאם יתעצל ולא יגבה יוקנס רביעי זה';

ט) גם קבלנו על עצמנו להתאסף יחד לאותו יום שקורין מתנת יד ולשמוח בשמחת החג לקיים ושמחת בחגך בחק ולא יעבור;

י) בכל חול המועד יתאספו החברה הנ"ל לפקח על עסקי החברה;

יא) וכל מי שישלחו אחריו הגבאים לכל היותר שלשה פעמים ולא יבא להחברה אזי יוקנס גג"פ (גימל דגולים פוליש);

יב) וכל גבאי אשר לא יעמיד משרת לזרז את כל דבר הצריך עפ"י הריסטר להתעסק או מי אשר ימרה פי הגבאי אזי הגבאי יוקנס רביעי זה' והממרה גג"פ;

יג) וכל מי אשר ימרה פי הגבאים תלתא זימנא הוה חזקתו לריעותא וגבאים יצרפו עוד שנים מהחברה הנ"ל ויענשו אותו עונש ממון ועונש גוף כפי ראות עיניהם וכפי השגת יד הממרה ואף להמחק מספר הצדיקים הזה;

יד) וכל מי אשר ימרה ויבקש שימחה מספר הצדיקים הזה יוקנס אדום זהב והגבאים מחויבים לגבות מאותו האיש הקנס הנ"ל בלי שום הנחה, והזריז לדבר שכרו ופעולתו כפולה משוכן מעלה, עד כי יבא שילה;

טו) ורשות ביד האלופים הגבאים לענוש ולקנוס את פי הממרה כפי ראות עיניהם

בצרוף הגאון הגדול הרב נר״ו בלי שום שאלות ראש ודיין ואין רשאי לומר לבדה״ג (לבית דין הגדול) אזלינא;

כל הנ״ל קבלנו על עצמנו באלה ובשבועה אנחנו החברה הקדושה בגומלי חסד האמת שהוא אחד משלשה עמודים שהעולם עומד עליהם ובטמיר מעין כל ונעלם יזכהו לבית ישראל כולם, לבנין בית היכל ואולם, ויבולע המות נצח סלה ועד עולם אמן סלה.

ואלה הן התיקונים מתוך החברה הקדושה והפנקס במעלתם הרמה חברה גומלי חסדים בקרי׳ נאמנה ק״ק הוראדני יצ״ו והועתקנו לתוך פנקסינו;

א) כל מי שיהי׳ בחברה קדישא שלנו חברה הקברנים בח״ה (בחול המועד) פסח לברור גבאים מתוך החברה הנ״ל כשיגיע אי״ה פסח להבא אזי אותן הבוררים לא יונחו בתוך הקלפי לבחירות הבוררים;

ב) כל מי שלא היה גבאי מימיו בחברה הנ״ל אינו רשאי לעשות לעצמו גבאי אכן רשאי לעשות עצמו רואה חשבון אף שלא היה לו המינוי הזה;

ג) עלה במוסכם באסיפת כל החברה הקדושה שהגבאים יצ״ו מחויבי׳ לרשום כל יום ויום ההוצאה והכנסה בחברה קדישא יצ״ו בפנקס זה וכל חודש וחודש מחויב הגבאי להיות הפנקס אצלו ולרשום ההוצאה והכנסה כנ״ל ובכלות החודש שלו מחויב לשלוח הפנקס לגבאי שאחריו ולרשום הכל ובהגיע הפנקס לגבאי השני ולא יהא נרשם בתוך הפנקס הוצאה והכנסה שלו אזי לא קיבל לו בחשבון;

ד) גם עלה במוסכם חברה קדישא בלע המות לנצח באם שיגיע עת וזמן ויקרב ימי אחד מהחברה למות אזי מחויבי׳ כל שבעת ימי האבילות לבא למנין עשרה מהחברה הנ״ל בחוזר חלילה להתפלל שם במקום ובית אשר מת שם כל השלשה תפילות וגבאי חודש מחויב לשלוח בכל יום לעשרה מהחברה שילכו שם להתפלל וכל מי שימרה את פי הגבאי ולא ילך אחת דתו להעבירו מח״ק הנ״ל בלי שום אמתלאות;

ה) גם עלה במוסכם אודות הלבשת מתים שלא למכור שום דבר מהלבשה רק ככה ינהגו לתת לכל אחד מהחברה המתעסקים ההלבשה כנהגו עד היום אכן במיתת ת״ח ח״ו רשות למכור הלבשת הכובע והגורה ברצון הגבאים זולת זה אסור למכור שאר הלבשתו כלל וכלל;

ו) גם עלה במוסכם כל מי שיחתום מחדש על האיגרת מחברה הנ״ל אזי שלשה שנים אחר החתימה לא ינוח בקלפי לבורר בחג הפסח בחברה הנ״ל ואחר ג׳ שנים הנ״ל אף שיהי׳ בורר אין רשאי להתמנות עוד שלשה שנים לא לגבאי ולא לרואה חשבון אף בהסכם כולם;

ז) הוצאות לא יוציאו הגבאים יותר על סך... הן הוצאות בנין או שאר הוצאות גדולים מה שיצטרכו לתקן איזה דבר ההוצאה יהי׳ יותר על סך... אזי לא יעשו מאומה בלתי אסיפת כל החברה הקדושה: וכן מקום קבורה בבית החיים לא יעשו מאומה נגד אסיפת כל הח׳;

ח) גם ראו ראינו ועשינו תיקון שכל החובות ונדבות מה שחייבי׳ אנשי החברה לשלם תיכף במזומני׳ וכל או״א מאתנו יהי׳ זריז ונשכר לשלם כל החובות ומהיום והלאה עשינו תיקון כל מי שיהי׳ חייב בחברה שלנו אזי לא יהי׳ נכתב שמו בקלפי הבוררות בחג הפסח ומכש״כ שלא יהי׳ גבאי או רואה חשבון ואעפ״כ החוב שלו אינו נמחק ונמחל.

ט) הגבאים או רואי חשבונות מחוייבי׳ לילך מבית לבית בכל ר״ח ולגבות מכל החברה א׳ גדול מכל או״א ובאם שלא ירצו הגבאים אזי רשות בידם לגזור אומר על האנשים הראויים שיסובבו מבית לבית כנ״ל;

י) מי ומי שיהי׳ בקהילתו מהחברה ולא ילך ג׳ פעמים בשנה להתעסק בצרכי מת כמו לאותן מתים שמחויבי׳ לטפל כפי כתב יד החברה וחתימתם אזי לא ינוח בקלפי הבוררות ומכש״כ שלא יהי׳ לו איזה מינוי כי אם שיבא ויציע דבריו בפני הגבאים יצ״ו מאיזה טעם לא בא להתעסק בצרכי מתים ואלה התנצלות יהי׳ דווקא בו ביום או ליום המחרת אם יראו שיש ממש בדבריו אזי לא יהי׳ לו אשמה בדבר ולא יהא נחשב לו בחשבון השלשה פעמים

אף מי שיעבור פעם אחד או ב׳ פעמי׳ ולא יבא להתעסק בחוזק המצוה בלי שום התנצלות כלל יתן קנס לפי ראות עיני החברה;

יא) מקל ורצועה ניתנה ביד החברה לקנוס קנס גדול באם אחד מהחברה שלנו יהרס מעמד ומצב החברה וידבר דברים אשר לא כדת על החברה אזי עד אחד נאמן עליו ויוקנס קנס כאשר יצא מפיהם כן יקום;

יב) באם אחד מהחברה רצה לבקש ולחנן לתקן קצת איזה תיקונים לטובת החברה אזי יבא אחד מהחברה בפני הגבאי ויבקש מלפניו להושיב החברה או לבחר משפט על אחד יהי׳ קודם פסח דווקא ולא בהה״מ פסח כדי שלא יהא שום הרהור ריב בשעת אסיפה;

יג) אכן להעביר אחד מהחברה לא יהא רשות להחברה כ״א ע״פ שני עדים כשרים שיעידו בפניו ועל הגבאים מוטל להזהיר שיקיימו לשמור ולעשות כנ״ל.

סדר נכון אודות התעסקות עם המתים בקבר עד שיסתום הגולל והוא זה;

יד) כל פעם ופעם יתעסק גבאי אחד ועוד אחד עמו מהחברה כן יהי׳ בחוזר חלילה כל החברה הנ״ל אך את זה התרצו החברה קדישא הנ״ל באם שיתן אחד מהחברה דווקא בעד התעסקות הנ״ל חי״ג (ח״י גדולים) פוליש ולמעלה אזי הוא קודם להתעסק ועכ״פ לא פחות מחי״ג פוליש;

טו) מי שהוא גבאי או רואה חשבון המה יתעסקו בקבר בחוזר חלילה דהיינו תחילה יתעסקו הגבאים ואח״כ רואי חשבונות ואח״כ מי שהוא רואה חשבון ומי שלא ירצה להתעסק בעצמו בקבר אזי יתעסק הבא אחריו ואין לו רשית לכבד לאדם אחר;

טז) נמנו ונגמרו שכל מי ומי מבני החברה ששלחו אחריו הגבאים לצורך מתים ב״מ אף לילד קטן מחוייב לבא תיכף ומיד לסייע לכל מה שיצטרכו או להעמיד אחר במקומו באם שלא יהי׳ לו פנאי ובאם שיעבור יקנס גג״פ (ג׳ גדולים פוליש) גם נמנה ונגמר באם שירצה איזה איש להשתתף להחברה מחדש אזי אינם רשאים לשתפו בביטל(?) מעשה שלהם גם האיש ההוא המשותף הנ״ל מחוייב לקבל באלה ובשבועה לקיים כל פרטי הדברים המבוארים בפנקסינו;

יז) שלא לעשות הוצאה על חפירת הקבר רק כל החברה מחויבי׳ לחפור בעצמם ומי שלא ירצה לחפור בעצמו מחמת חלישת כח אזי יתן א׳ גדול פוליש ומי שלא יבא מאפס הפנאי אזי יתן ג״פ י״ח גם מי שלא יבא לעשות ארון מחויב ג״כ א׳ גדול פוליש בעד קנס;

יח) גם מחויבי׳ הגבאי׳ לגבות אף ע״י משרתים כל חודש וחודש את כל המגיע מכל אחד מהחברה סעודת הפסח בחברה יתן כל אחד מהחברה מכיסו לכלל החברה ששה ג״פ ורשות לגבאי לקרוא איזה אורח לאותה סעודה גם לאיזה מנהיג ולחזן משרתי הקהלה;

וכל הנ״ל העתקנו בפנקסינו בחברה קדישא ג״ח של אמת מפנקס דק״ק הוראדני יצ״ו.

היום יום ג׳ חה״מ פסח תס״א לפ״ק בהתאסף החברה קדישא ג״ח בצירוף המאור הגדיל אב״ד ור״מ מוהרר יעקב נר״ו קבלו החברה הנ״ל לקיים את כל פרטי דברים המבוארים בפנקס זה ואם לא יקיימו אזי ענש כפי אשר יש(י)תו אלופים הגבאים בצרוף הרב המאור הגדול נר״ו ואף להעבירו.

נומ. 11 (513) אונזג

דאס פוילישׂ-ליטווישע יידנטום

וער ארבע הארצות

(המשך)

אין דער צווייטער העלפט פון 16טן יאָרה. זיינען די יריד־ים־צוואמענאָרן פון די רבנים און ראשי קהילות אין לובלין אפטער געווארן, און דאס האט אינגיכן נעבראכט צו דער אויס־בילדונג פון אמתע פערׂאדישע „סיימען", די טעמיקיט פון וועלכע גייט איבער בהדרגהדיק פון דער נערׂיכטס־סטערע אין דער ארטיקולי־ראטיווער און נעזעצענדערישער. אויף די צוואַ־מענאָרן וועלן אויסנעהרבע תקנות וואָס באַ־שטימען דעם סדר פון די קהלה־חוואלן, די קאָמי־פעטענץ־גע טן פון דער רבנים פון דיינים, רעכט אויף דרוקן סברים א. א. וו.

אפטמאל פאנקציאנירן די דאָזיקע אסיפות די תקנות פון דער רעגירונג. אין יאָר 1580, למשל, האבן די פאַרשטייער פון די קהילות אין פוילן פיינרלעך באשלאסן קס דאס באַאמטע נעזעץ וואָס פאַרבאָט די יודן אין „קרוין פוילן" זיך צו באשעפטיגן מיט אפקויפן די מלוכהשע צינזן און אנדערע הכנסה־צווייגן, דערפאַר וויל „מענשן להוטע נאָך רווחים און עשירות דורך „פעטע" אריינדרעם, קענען נאָך אריפציען א נדויסע סכנה אויפן כלל".

אין סוף פון 16טן יאָרה. ווערן די יריד־ים־צוואמענאָרן א עפטער און סטאַביל ארגאַני־זאציע, און זיי נעמען אנטייל רבנים און ראשי קהל פון: גרויס־פוילן (הויפט־קהילה — פוזין), קליין־פוילן (קראָקע, לובלין), פאָדלאַיע (לעמ־בערג), ווּאלין (אסטראָג, קרעמעניץ) און ליטע (בריסק, גראָדנע). אין די ערשטע ציימן האט דער צוואַמענאָר נעבראכט זיין נאָמען, אפהאנ־גיק פון דער צאָל פארט־עטענע ראיאנען: צוואַ־מענאָר פון דריי, פון פיר אדער פון פינף רא־יאנען. ווען ליטע אבער האט זיך אפגעטיילט פון פוילישן קהילה־פאַרבאנד און נעשאפן איר איגענעם, איז דער צוואַמענאָר נעבליבן ביים נאָמען: וער ארבע הארצות (ראש פון די פיר ר׳אָשׁ).

אין דעם ראַזיקן „וער" פלענן אָנטיילנעמען פון אלע נדעסערע קהילות אין פוילן לערך 30 מיטגלידער (רבנים און ראשי קהל). זיי פלענן זיך פערׂאדיש צוזאַמענאָרן איין אדער צוויי מאל אין יאָר, אין לובלין און אין וַאַרשאַלאַו (נאָ־ליציע) לויט דער ריי, עפ״י רוב פלענן זיי זיך פאַראמלעך אין לובלין צווישן פורים און פסח און אין וַאַרשאַלאַו — ערדע זומער, פאַר די יָמים טובים.

די אסיפה פון ד׳ זרנים פונעם „וער ארבע הארצות", גיט איבער א כראָניקער. האט דער־מאָנט אינעם אמאליקן טוהדרין, וואָס האט זיך פאַראמלט אין ירושלים אין דער לשכת הגזית פון בית המקדש. זיי האבן נעמאָ צרק ומשפט [illegible]

אויפרופן און פלענן אריפליינן קנסו. יעדער שוועדער ענין פלענט נעבראכט ווערן אאר דעם ביתדין. אויף צו ליין נעלט־סכסוכים, פלענט דער „וער ארבע הארצות" אויסווייל א קאָמי־סיע פון „ראיאן־דייטער". דער „וער" אליין פלענט אבער נאר באטראכטן קרוב נעלע מישׂ־טים און אנדערע שווערע פראצעסן. דער „וער" איז אויך נעשטאנען אויף דער וועך פון פאַר־הינדערן ביזנעס־לעכע אינטערעסן פונעם ווירט־טום אין פוילן. ער פלענט שיקן קרין וואַרשע שתדנים, כדי צו באמיען זיך ביים קענג וועגן באשעפטיגן די אמאליקע פריווילעגיעס, וואָס זיינען פארלאָנט נעווארן מצד דער ארטיקער אדמיניסטראציע.

„דער ראָש פון די קהיפ־קהילות אין ליטע"

ווי ס׳איז שוין נעווארן באמערקט, האבן די קהילות פון ליטע זיך אפגעטיילט פון פאַרבאנד פון די „פיר קרוין־ראיאנען" און זיי האבן נע־נידעדט צויער אייגענעם ראיאן־פאַרבאנד, מיט א צענטראל־אָרגאן אין דער פארם פון א צווא־מענאָר פון די דריי הויפט־קהילות: בריסק, גראָדנע, פינסק (שפעטער זיינען צו זיי צוגע־

פון צבי ראיאק

שטאנען די קהילות פון ווילנע און סלוצק). דער לעצטווישער צוואַמענאָר האט זיך נערופן „וער־ראָש פון די הויפט־קהילות פון ליטע" (וער־קהי־לות ראשיות דמדינה ליטא).

דער ליטווישער „וער" פלענט זיך צוזויפקו־מען אלע דריי יאָר אין פאַרשידענע שטעט פון ליטע, ווי: זאבלודאוע, סלאַק, באמסק א. א. וו. אבער עס זיינען נעווען אויך אויסערׂארדנטלע־כע צוזאַמענקונפֿן. אין די ערשטע יאָר האט זיך דער ליטווישער „וער" נעפונען אין א נעווישער אפהענגיקייט פונעם „קרוין־פוילישן וער", אָ־דער ציט סוף אין ער נעווארן. דעלבסטשטענדיק.

אויף אזא אופן האבן סיי פוילן, סיי ליטע עראָבט זייערע אינטענע סהלה־פארבאנדן מיט אנדערׂאלע אנפירונגס־ארגאנען. די קהילות אויף עדטער פאר זיך פלענן האבן זייערע ראיאן־צוזאַמענפאָרן, און האבן נעשפיליט די ראל פון חיטעלע זעלב זט־פארוואלטונגס אָרגאנען. אבער די אלע צוזאַמען זיינען נעווען אונטערׂעוויאָרען דעם צענטראל „וער ארבע הארצות" אין פוילן, אין דעם „ראש פון די הויפט־קהילות" אין ליטע.

די דאָזיקע נאַצע האַרמאָניזע ארגאַניזאַציע פון דער ווייַשער קהילה־העלבסטפארוואלטונג האט אויפגעהאלטן ביז דער ידישער באַעלי־קערונג געוואָלט. זי האט נעמאכט לעזן תורה און ציווילויזירט די יידי־שע מאסן, וואָס זיינען נעווען אננעווינן אויף דעם אלעם. אין וועלכע זיינען נעשאפענן מחרו־לאָע פאַלקס־עם מלוכהשן עפן. דאס מלוכה־לאָע פאַלקס־שטענדיקייט, וואָס האט אויפגעהאלטן ביז דער ידישער באַעלי־קערונג. זי איז אים דעם גייסט פון נעזעץ־שאפענדיקייט און אדמיניסטראציע. האט נעהאט און אנטוויקלט זיין אייגנארטיקע קולטור.

(וועל דער נדויסער פאליטישער מאכט פון „וער ארבע הארצות אין קומענדיקן נומער)

ם נייע לעבן 266

אידן איז זאבלודאוע, איז 17-טן יארהונדערט

(אויפן סמך פון דאקימענטן אין וויכנער מלוכה־ארכיון)

זאבלודאוע האט הינטער זיך א גרויסע און רייכע מארגאנגענהייט. זי איז נעהערט אייגע פון די אלגעזע־ענסטע אידישע קהילות, וואו עס פלענן פאקטישן די ציוגונגען פון וועד פון סיקטינער קריין זוי אויך די צוואַמענאָרן פון וועד ארבע הארצות

שוין אין 17-טן יארהונדערט איז זאבלודאוע נעהאלן א רייכע און גרויסע קהלה. די אידן האבן גע־בילדעט א העלפט פון דער שטאָט מישער באאלקערונג, זיך מארגינעלן מיט האנדל, מלאכה, אויסגעארבעט בער אין אייגענע בריוערייען, פאר־מאָגם חיין־מאַגריקן, גענאָם שיינ־קען און אנדערע אונטערנעמונגען.

באזונדערס האבן די אידן עטלא־כע גאסן, וויי סוראזער, כוראָסקער, בילסקער און א טייל פון מארק. די גאס, וואו די אידן איז צומ־פרשען דערלויבט נעהאן צו וואוינען און באזיצן אייגענע פלעצער, הייזער אין אנדערע בנינים, לויט די ברי־וויליגיעס. האָט זיי האבן די אייגנטימער פון זאבלודא־ווע די מירשטן ראדזיוויללס, — איז קאסף גים אונז דער שבקלאָג פון דער נאנצער זאבלודאוער קריסטלא־כער בעפעלקערונג מיטן ראש (Rada) און בירגערמייסטער (Burmistrz) פון די יאָרן 88—1681 צו ד׳ר סיר־שטין לזדוויקא קארעלינא רעדזיוויו־לאָווא. ברענדערבורגער מארק גרע־פין, דער אייגנטימערין פון זאבלו־דאָוע.

די קריסטן חענדן זיך נאָך הילף קענן די אידן. זיי דרשׂם, שרייב־זיי, א גרויסע ספנה. זייערע קינדער ווילן נאָך מיט דער צייט, צוליב דער קאָנקורענץ פון אידן, בלייבן אָן מיטלען צום לעבן. די אידן האָבן מארכשׂם די בעסטע פלעצער אין צענטר שטאָט, זיך מארבויט און פריוילעגשטופט די קריסטן הינטערן שטאָט. דער נאנצער מקור פון פרנס נעפינט זיך אין אידישע הענט. די אידן באַהאוינען פון בייזע צייטן די העלבע כוראָסקער גאס, אָ־הויבנדיג פון מארק, און די לעצטע צייט ווילן זיי אויך מארכאָן א דריטע גאס, די ביעלסקער. דאָס איז נוגע די צחיי אידן סנדו (Szander) און פנחס, וועלכע האבן

Milliam Wiegerstein

אויסצוגן וועגן דער אלטער זאבלודאוע אין די צייטונגען: „דאס נייע לעבן", ביאליסטאק 1928 און „אונדזער וועג", פאריז 1958.

ד״ר יעקב שאַצקי

דאָס שטעטל זאַבלודאָוע און איר שול

צווישן אַלע יידישע שולן אין פּוילן און אין ליטע האָט קיין איינע נישט געהאַט אַזוי פיל מזל צו קונסט־פאָרשער, ווי די זאַבלודאָווער שול.

די זאַבלודאָווער שול איז אַן אינטערעסאַנטע דערשיינונג אין דער געשיכטע פון דער יידישער אַרכיטעקטור. זי האָט נישט קיין אייגנאַרטיקן סטיל פון אַ געוויסער תקופה, — נאָר איז אַ געמיש פון אַ פּאָר סטילן — וועלכע זענען אָנגעוואָרפן געוואָרן אויף דער שול אין משך פון דורות.

דעריבער האָט דער אַנאַליז פון דער שול פון ריינעם אַרכיטעקטור־שטאַנדפונקט אַזוי פאַראינטערעסירט דייטשע, פּוילישע און ווינציקסטנס פון אַלעמען, יידישע געלערנטע.

די זאבלודאָווער שול איז מסתמא אויסגעבויט געוואָרן אין סוף פון זעכצנטן יאָר־הונדערט. די שטאָט אַליין איז אויסגעבויט געוואָרן אין אָנפאַנג פון זעכצנטן יאָרהונדערט. דער פּוילישער קיניג זיגמונט דער ערשטער האָט די שטאָט געשאַנקען דעם העטמאַן כאדקע־וויטש (אין יאָר 1525) נאַכהער איז זי געוואָרן דאָס אייגנטום פון די ס א פ י ע ־ ה א, ל ע ש ט ש י נ ס ק י און ס א נ ג ו ש ק א. די לעצטע באַלעבאַטים פון זאַבלו־דאָוע זענען געווען די פירשטן ר א ד ז י ו י ל. אין דער אַלגעמיינער קולטור־געשיכ־טע איז זאַבלודאָוע באקאנט מיט דער סלאווישער דרוקערייַ, וועלכע איז דאָרט אויסגע־בויט געוואָרן אין יאָר 1568.

אין דער יידישער געשיכטע פאַרנעמט די הילצערנע שול דעם וויכטיקסטן פלאַץ.

אין 1646 האָט די קהילה באַשלאָסן צוצובויען נאָך אַן אָפּטיילונג פאַר פרויען, וויל עס איז געווען צו ענג אין דער וויבער־אָפּטיילונג, וועלכע איז לכתחילה אויסגעבויט גע־וואָרן.

שפּעטער איז די שול אָפּטמאָל באַנייט געוואָרן, אַזוי האָט מען זי באַנייט אין יאָר 1705 און אין יאָר 1712.

פון ריינעם אַרכיטעקטור־שטאַנדפונקט שטעלט פאַר מיט זיך די זאַבלודאָווער שול אַ מין מיטלשיף אַרומגערינגלט מיט פאַרשיידענע צוגעבויטע שולן. די גאַנצע געביידע איז געבויט פון לערכן־האָלץ, אין אַ פאָר טיילן טרעפן מיר דעמבאָוע און סאָסנאָווע האָלץ. דער פרעמדער געהילץ איז אַ באַווייז, אַז ביי שפּעטערדיקע איבערבויונגען און רעפּאַראַציעס, האָט מען שוין נישט געקענט קריגן דעם פריערדיקן מין האָלץ, אָדער מען האָט נישט גע־וואָלט באַנוצן דעם האָלץ, פון וועלכן די שול איז אורשפרינגלעך געבויט. דעריבער האָט מען זיך באַנוצט מיט דעמב און סאָסנע.

די שול האָט אַ פּאָר אַריינגאַנגען, איינע פאַר מענער און צוויי פאַר פרויען. אויסער דעם איז פאַראַן נאָך אַ באַזונדערער אַריינגאַנג אויף שטיגן, וועלכער פירט צו דעם פראָנט־טייל פון דער געביידע, וועלכער האָט אַ גאַנעק. דער דאָזיקער טייל איז אויך פאַר פרויען.

די קונסט־פאָרשער מיינען, אַז דער טייל מיטן גאַנעק איז זייער אַלט. ער איז אַנט־שטאַנען צוזאַמען מיט דעם הויפּט קאָרפּוס פון דער געביידע, אָדער מיטלשיף ווי מען רופט עס אָן אין דער שפּראַך פון אַרכיטעקטור. דער ווקס פון דער יידישער באַפעלקערונג אין זאַבלודאָווע האָט געצוווונגען די דאָרטיקע קהילה צו פאַרגרעסערן די שול. דעמאָלט האָט

מען צוגעבויט די דערמאָנטע אויבן צוויי לענגלעכע טיילן פון ביידע זייטן פון דעם הויפט קאָרפוס.

די שול פאַרנעמט 18 מעטער אין דער לענג, און 11 מעטער אין דער בריים (אָן די צוגעבויטע פליגלען). די שול פאַרמאָגט נישט קיין אָרנאַמענטיק, אויף די וועגנט, דאָס איז באמת אַ זעלטנהייט. שולן זענען צו יענער צייט געווען בדרך הכלל באַמאָלן מיט פאַרשיידענע בילדער און אָרנאַמענטיק. ר׳ מנחם קראָכמאַל, דער באַרימטער רב הכולל אין מערן זאָגט אין זיין „צמח צדק" (דף ל״ג), אַז מען פלעגט אין אַלגעמיין באַפוצן און באַצירן די וועגנט פון די יידישע שולן (רגילין במקצת מקומות לצייר צורות על כותלי בית הכנסת) דאָס

די אַלטע קופערנע מנורה פון דער שול

ווערט באַשטעטיקט פון אַ סך רבנים און קריסטלעכע רייזנדער, וועלכע האָבן דרך אגב באַשריבן אויך די יידישע שולן.

אַ חוץ העברעאישע פסוקים, וואָס זענען אויסגעמאָלן אויף די וועגנט זענען אָרנאַמענטן נישטאָ.

אין מיטן פון דער שול געפינט זיך די בימה, זי איז געבויט פון דעמבאָוע האָלץ אין זייער איידעלע שטריכן. די בימה האָט פאַרלוירן איר אורשפרינגלעכן כאַראַקטער, ווייל מען

האָט זי אָפטמאָל איבערגעאַרבעט; עס זענען אָבער געבליבן שפורן פון גאָלד, הויפטזעכלעך אויף די דריי קאפולן, וועלכע שפּאַרן זיך אָן אויף זייער שיינע, געטאָקטע קאָלאָנעס.

אַלס דאָס גרעסטע קונסט־ווערק אין דער זאבלודאָווער שול דאַרף מען אָנערקענען דעם אָרון קודש. דער אָרון קודש, איז געמאַכט פון דעמבאָווע און סאָסנאָווע האָלץ. איבערן טיר־פון אָרון קודש געפינען זיך צוויי פראַכטפולע אָרנאַמענטן. דער אויבערשטער אָרנאַמענט שטעלט פאָר מיט זיך אַ מנורה אויסגעפירט אין סטיל פון איטאַליענישן רענעסאַנס, באַ־פוצט מיט סטיליזירטע געוויקסן (צמחים), די גאַנצע אַרבעט איז אַ מייסטער־ווערק פון אָן איטאַליענישן קינסטלער. אויב עס האָט עס געמאַכט אַ ייד, האָט ער געקענט די איטאַליע־נישע קונסט און האָט זי קאָפירט.

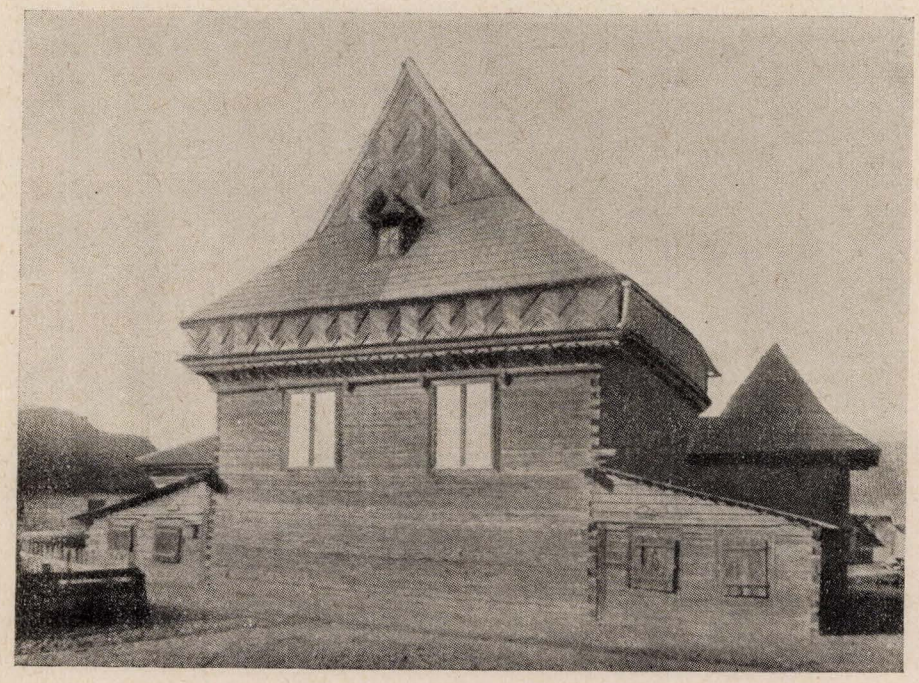

די אויסנווייניקסטע מזרח־זייט וואַנט פון דער שול. בייַם זייט: די אַרומגעצוימטע לעגענדאַרע בית־עולמלעך.

שיינע דעקאָראַטיוון אָרנאַמענטן פון פאַנטאַסטישע בלומען געפינען זיך אויף די וועגט פון דער אסיפה־שטוב, וועלכע איז צוגעבויט צו דער שול. אויבן אָרום אַלע וועגט גייט אַ סטילי־זירטער שלאַק, אין ראַמאַנישן סטיל. צווישן די בלומען־אָרנאַמענטן האָט אָן אומבאקאַנטער מאלער אַריינגעמאָלן רעדער, וועלכע עס האַלטן אונטער פאַרשיידענע פאַנטאַסטישע חיות, די דאָזיקע באַפוצונגען האָבן אַ קליינעם קינסטלערישן ווערט, זענען אָבער אינטערעסאַנט אַלס אַ דאָקומענט פון „לאָקאַלן" געשמאַק, ווייל עס איז אויסגעשלאָסן אַז די אָרנאַמענטן זאָלן זיין פון דעם זעלביקן, וועלכער האָט געמאַכט די שיינע, גראַציעזע, פול מיט קינסטלערישן געשמאַק פאַנטאַסטישע קווייטן.

אין די רעדער זענען פאַרשריבן פאַרשיידענע פסוקים פון תנ"ך. אויך די סטעלע איז באַפוצט מיט אָרנאַמענטן פון בלומען. אָן אויפשריפט, וועלכער געפינט זיך אויף דער שפּיץ פון דער סטעלע דערציילט אונדז, אַז די „אסיפה שטוב" איז רעסטאורירט געוואָרן בשנת תע"ב (1712).

צווישן אַנדערע אַנטיקן וועלכע געפינען זיך אין דער שול דאַרף מען דערמאָנען אַ זילבערנע בלעך פון יאָ' 1652. אַ מייסטער־שטיק פון רענעסאַנס־קונסט. וועט איז דער בויער פון דער שול און דער מאלער (אָדער די מאלער), פון די וועגט אַרנאַמענטן איז אומבאַקאנט, אַלנפאַלס, וועט עס זאָלן נישט זיין די באַפוצער פון שול, איז סיי דער אַרכיטעקטאָר, סיי דער מאלער געווען גאָר באַדייטנדיקע קינסטלער מיט אַן אייגנאַרטיקן חוש פאַר קאָלירן, קאָמפאָזיציע און דעקאָראַציע.

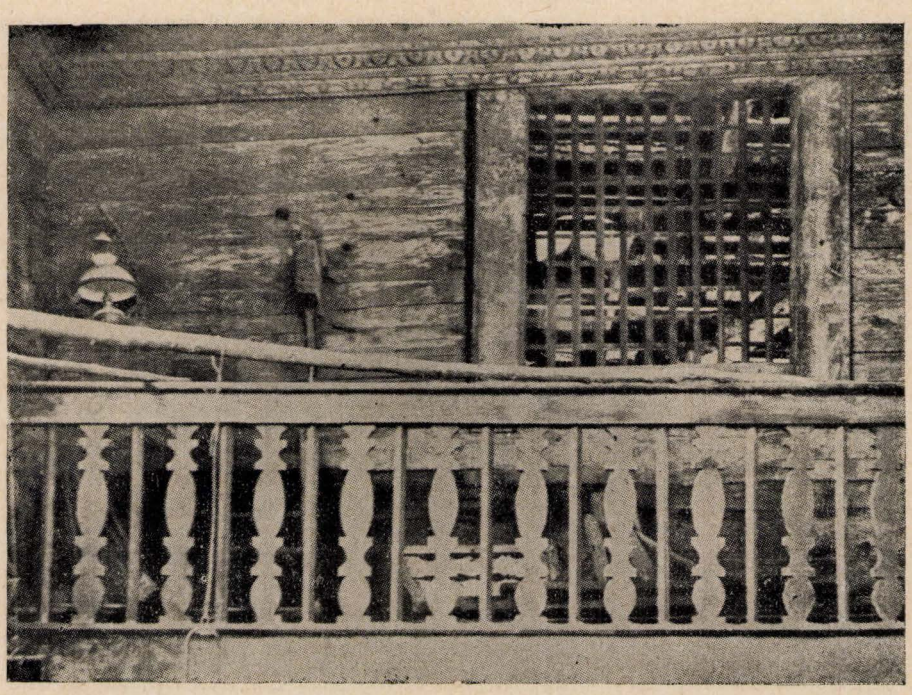

די ווייבערשע גאַלעריע פון דער שול

די געשיכטע פון דער זאַבלודאָווער שול איז אויך די געשיכטע פון די סטילן וועלכע זענען אַנטשטאַנען און אונטערגעגאַנגען אין משך פון דער צייט, וועט מען האָט די שול אויסגעבויט, און שפּעטער אָפטמאָל איבערגעמאַכט, אָדער צוגעבויט.

דער הויפּט־קאָרפּוס (מיטלשיף, ווייל זי איז געבויט אין אַ פאָרעם פון אַ שיף) איז זייער אַלט, אַלנפאַלס עלטער פון די אַנדערע סטילן. דער ראָמאַנישער סטיל איז צונויפגעמישט מיטן רענעסאַנס־סטיל. געווייסע באַפוצונגען אויף די וועגט זאָגן עדות, אַז אויך ראָקאָקאָ־שפּורן געפינען זיך אין די וועגט־מאלעריין.

ליידער האָבן מיר נישט קיין קאָלירטע פאָטאָגראַפיעס פון די מאלעריין, מען זאָל קענען זיי אויספירלעך אַנאַליזירן פון ריין־מאָלעריישן שטאַנדפונקט. די פאָרשער וועלכע האָבן די שול אונטערזוכט זענען אייגנשטימיק, אַז די דאָזיקע מאלעריין האָבן אַ גרויס ריין־קינסטלעריישן וואָרט.

די היסטאָריקער פון דער פוילישער אַרכיטעקטור זאָגן אַז די דאָזיקע הילצערנע שול האָט אַן אייגנאַרטיקן סטיל. אין דעם זעלביקן סטיל זענען געבויט נאָך אַ פאָר אַנדערע שולן אין פויילן, ווי אין נאָשעלסק, אין יאַבלאָנאָוע, אין וואָלקאָוויסק, אין ווישאָקאָ מאַזאָוויעצק (פאַרניכטעט אין יאָר 1880) און אַ סך אַנדערע.

אַן אויספירלעכער אַנאַליז פון די אַלע שולן וועט מיט דער צייט באַווייזן דעם שורש, פון וואַנען זיי האָבן זיך גענומען צו אונדז: עס איז אַ סברה, אַז די יידן האָבן קאָפּירט די הילצערנע קירכעס אין שלעזיען, וועלכע האָבן דעם זעלביקן סטיל וואָס אונדזערע שולן.

ברייטער אַרומריידן דעם ענין גייט אָבער נישט אַריין אין די ראַמען פון דעם אַרטיקל.

צום סוף גיבן מיר אַ רשימה פון אַרטיקלען אין וועלכעס עס ווערט דערמאָנט די זאַבלו־דאָווער שול.

ביבליאָגראַפיע

מתתיהו בערסאָן — אַ פּאָר ווערטער וועגן די אַלטע הילצערנע שולן אין פּוילן. געדרוקט אין פּויליש אין די באַריכטן פון דער אַקאַדעמיע פאַר וויסנשאַפט אין קראַקע. סעקציע פאַר קונסט־געשיכטע, 1895. אַרויס אויך באַזונדער אין דעם זעלביקן יאָר. 16 זייטן. דער מחבר ברענגט אַ סך בילדער, אַרכיטעקטור, צייכענונגען און פּלענער. דאָס איז די הויפּט־קוועלע פאַר דער געשיכטע פון דער זאַבלודאָווער שול.

מתתיהו בערסאָן — דאָס זעלבע, אויף דייטש, אין די „מיטטיילונגען פון דער געזעלשאַפט פאַר יידישע פאָלקס־קונדע". ווין 1901, העפט 8, ז"ז 159-169.

ז. גלאגיער — אלט־פּוילישע ענציקלאָפּעדיע. ערשטער באַנד. וואַרשע 1900, ז"ז 192-190 (ברענגט אַ פאָטאָגראַפיע פון דער שול).

ז. גלאגיער — האָלץ־ארכיטעקטור אין פּוילן. וואַרשע 1905. אַ קלאַסיש ווערק. ליידער נישט פאַרענדיקט. דערמאָנט אויך די זאַבלודאָווער שול.

פּראָפעסאָר קויפמאַן — „צור געשיכטע דער קונסט אין דען סינאַגאָגען" (דייטש) געדרוקט אין די באַריכטן פון דער ווינער געזעלשאַפט פאַר זאַמלען יידישע אַנטיקן (1897). איבערגעדרוקט אין זיינע „געזאַמלטע שריפטן", פראַנקפורט אַם מיין, 1908, ז"ז 88-99 (זאַבלודאָווע).

סירקין — אין דעם רוסיש־יידישן וואָכנבלאַט „יעוורעיסקאַיאַ ניעדיעלא", 1913, נומער 3 און 4.

רוסיש־יידישע ענציקלאָפּעדיע: — באַנד 7, ז"ז 617—618. ברענגט אַ בילד פון דעם אינערלעכן אויסזען פון דער שול.

די אַלגעמיינע אָפּשאַצונג פון דער יידישער הילצערנער שול־אַרכיטעקטור ווערט גע־בראַכט אין פאָלגנדיקע ווערק:

מאטראקאָווסקי — פאָלקס־אַרכיטעקטור אין פּאָדהאַלע (אין די פּוילישע קאַרפּאַטן) פּויליש, קראָקע, 1892.

פרוי בערגער: — „איבער דער בוי און אויסשמוקונג אַלטער סינאַגאָגן", אין די „מיטטיילונגען דער געזעלשאַפט צור ערפאַרשונג יידישער קונסט־דענקמעלער", ווין, 1903.

פּאַוולוצקי — אַלטע הילצערנע סינאַגאָגן (רוסיש), אין גראַגאַרס „געשיכ־טע פון דער רוסישער קונסט".

רחל־בערנשטיין־ווישניצער — „קונסט ביי יידן אין פּוילן און אין ליטע" (רוסיש), אין דעם קאָלעקטיוון בוך „געשיכטע פון יידישן פאָלק אין רוסלאַנד", מאָס־קווע, 1913. ז"ז 390-405.

מיכאל ליפשיץ (בע"ז)*

אונדזער אַלטע זאַבלודאָווער שול

צווישן די יידישע אַלטערטימלעכע אוצרות אין פּוילן דאַרף פאַרנעמען דעם חשובסטן אָרט די זאַבלודאָווער אַלטע שול, וועלכע שטייט שוין, לויט אַ פּרט אין אייגער פון אירע קהל־שטיבלעך, 465 יאָר, און לויט דער מסורה — שוין 500 יאָר.

חוץ דעם שיינעם וווּנדערלעכן בנין מיט דער פילפּארביקער מאָלעריי און תפילות אויף די וועגט, פאַרמאָגט די שול אַ סך קאָסטבאַרע כלי־קודש פון אַן אומגעהויער היסטאָרישן ווערט, אַ פּאַרמעטענעם סידור, פּאַרמעטענע הפּטרות אויף איטלעכן שבת באַזונדער, אַ מאַסיווע זילבערנע קרוין אויף אייגע פון אירע ספּרי תורות, אַ גרויסע שיינע מנורה מיט אַלע גביעים און כפתורים וועלכע שטייט אויף אַ ספּעציעל־געמויערטן פונדאַמענט נאָענט צום עמוד. פּאַר דער מנורה האָט אין יאָר 1904 אַן אַמעריקאַנער מיליאָנער פּאַרגעלייגט 5 טויזנט דאָלאָר,

ווייטער געפינען זיך אַ גרויסע צאָל פּאַרשיידנפּאַרביקע פּרוכתן, זיידענע, אַטלאַסענע, סאַמעטענע, געשטיקט מיט זילבער און גאָלד, אַ זילבערנע פּושקע פּאַרן חזן צו גיין איבערן שטאָט נאָך הזכרת נשמות, אַ גרויסער זילבערנער וואַסער־קרוג פּאַר די כהנים זיך צו וואַשן די הענט און נאָך פּאַרשיידענע כלי קודש.

די וווּנדערשיינע בימה, וואָס שטייט אינמיטן דער שול אין דער פּאָרם פון אַ טורעם מיט פענצטערס און קאַרניזן, געשניצט מיט האַק און דלאָטע, באַווייזט, אַז ס׳האָט נאָך אין יענער צייט נישט עקזיסטירט די מלאכה פון דרעקסלעריי. אַזוי אויך די תפילות, וואָס זענען אויסגעשריבן אויף די וועגט (אַנדערע קוים קענטיק) זאָגן עדות, אַז מ׳האָט נאָך דעמאָלט נישט געווווסט פון קיין דרוק, אַ באַווייז איז אויך דער פּאַרמעטענער כל בו סדור.

אַ סך אותיות אויף די וועגט זענען שוין אָפּגעמעקט, פונדעסטוועגן דערלויבט זיך נישט קיינער זיי צו פּאַרריכטן, מ׳היט זיך אויך אָפּ צו מאַכן אַנדערע תקונים, ווייל ווער עס דערף וועגט זיך עס צו טאָן, טראָגט זיך אום מפה לפה, לעבט שוין נישט אויס דאָס יאָר, למשל, די בעלי מלאכות, וועלכע האָבן אָנגעהויבן אַביסל גרעסער מאַכן די פענצטערלעך אין אייגער פון די 2 ווייבער־שולן וואָס זענען צוגעבויט צו דער שול מצד דרום און צפון, כדי די ווייבער זאָלן בעסער הערן די תפילות פון חזן, זענען, ווי מ׳גיט איבער, אין מיטן דער אַרבעט געשטאָרבן. די גרעסערע פענצטערס זענען גלייך פּאַרשלאָגן געוואָרן מיט הילצערנע גראָטעס און די אַנדערע שול האָט זיך אַזוי אָפּגעשטעלט מיט קלענערע פענצטערלעך, וואָס האַלטן קוים אַ טפח. רופט מען דעריבער איין שול „די אַרעמע" און די אַנדערע „די רייכע".

די צוויי גרויסע פענצטערס פון דער דריטער ווייבער־שול, אין שול גופא, אין דער הויך לצד מזרח, זענען אויך פּאַרשלאָגן מיט הילצערנע לייסטן צוליב פּריצות, דערצו די גרויסע גאָלעריע אין דער הויך לאָזט די פּרויען אין גאַנצן נישט זען וואָס ס׳טוט זיך אין שול, חוץ וואָס זיי הערן דעם חזן.

ווי זקנים דערציילן, איז די דאָזיקע גאַלעריע באַשטימט געוואָרן פאַר די רביים מיט זייערע תלמידים, וועלכע פלעגן זיך דאָ אויסשטעלן יעדער בין מנחה למעריב און ענטפערן ברוך הוא וברוך שמו, אמן. אויך שמחת תורה איז דאָרט געווען אַ מקום מנוחה פאַר די קליינע וואַרג צו שטיין מיט זייערע פאָנען.

---

*) ביאָגראַפישע נאָטיץ פון מחבר און זיין בילד אויף זייט 162.

אַ גרויסע גראָבע מצה, וועלכע ווערט איבערגעביטן יעדן פּסח, הענגט אויף איינער פון די שול ווענט צוליב „עירובי חצרות". אין אַ ווינקל פון שול הענגט אויף אַ גראָבן שטעקן דער „נר תמיד" אַ פּשוטע הילצערנע לאַמטערנע וואָס די אַלטקייט אירע האָט גאָר נישט קיין שיעור. וועגן דער דאָזיקער לאמטערנע ווערט דערציילט פאָלגענדעס:

מיט עטלעכע זעכציק יאָר צוריק האָט ה' מ. ביאליסטאָצקי, איינער פון די אַמאָליקע קהל־לייט, געקויפט זייער אַ שיינעם לאָמפּ אנשטאט דער אַלטער הילצערנער לאמטערנע. מען האָט געבעטן מחילה ביים „נר תמיד" און אויפגעהאנגען אויף זיין אָרט דעם נייעם לאָמפּ, ווי פאַרוווּנדערט און צעשראָקן איז מען אָבער געוואָרן, קומענדיק צו מאָרגנס אין שול און זע־ענדיק, ווי דער לאָמפּ ליגט צעבראָכן אויף פּיץ פּיצלעך, מ'האָט תיכף געכאַפּט דעם אַלטן „נר תמיד" און אויפגעהאָנגען צוריק על מכונו.

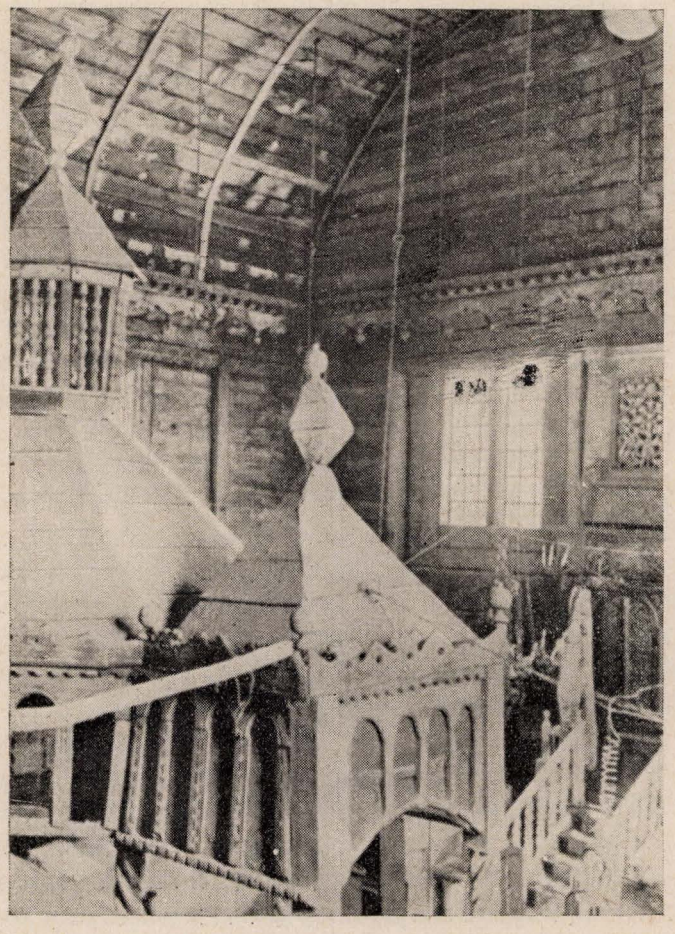

פראַגמענט פון דער בימה אין זאַבלודאָווער שול. רעכטס די טרעפּ צום ארון־הקודש.

בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע איז די שול באַזוכט געוואָרן פון דייטשן פּרינץ אוי־גוסט ווילהעלם, מיט זיין סוויטע. ער איז דערשטוינט געוואָרן פון די ווונדערלעכע כלי קודש פון שול, פון אירע שיינע פּרוכתן פון די בלעכן וואָס אויף יעדער פון זיי איז פאַרצייכנט

פרטים פון פיל הונדערטער יאָרן, ער האָט דאָן פיל זאכן פאָטאָגראָפירט און די שול גופא פון אַלע זייטן. ער איז נישט דער איינציקער, די שול איז באַזוכט געווארן פון פיל גראָפן קניאזן און גרויסע שררות, נאָר אונדזערע יידישע קינסטלער וויסן וויניק וואָס וועגן אונדזער מערקווירדיקער אוראַלטער לעגענדאַרער שול.

אויף איינעם פון די דילן, וואָס גייען איבער דער גאלעריע קעגן דער וויבערשער שול, איז מיט דלאָטעס און העק אויסגעהאַקט די נעמען פון די בריסקער, פינסקער בעלי־מלאכות, וואָס האָבן איר געבויט, נאָר איין קלייניקייט, דעם יאָר האָבן זיי פאַרפעלט צו פאַרצייכענען. אינעווייניק איז די מזרח וואָנט אויסגעהאָנגען מיט שיינע מעשענע טאָצן מיט אַלערלייי איינגעדרוקטע פיגורן. די וועגט זענען פאַרשמאָלצן און אין אייניקע ערטער צוגעברענט פון די סטאָציקעס, אַזעלכע וואקסענע ליכטלעך, וואָס מען פלעגט צוקלעפן צום וואָנט אין דער צייט, וועו מען האָט פון קיין אַנדער באַלייכטונג נישט געוווסט.

די וועגט פון שול זענען געבויט פון גאַנץ לאַנגע דילן און זייער ברייטע, נישט געזעגנע מיט קיין פאָפערעצנע זעגן, נאָר גלאָט אַרומגעצעסעט מיט העק, ווייל אין יענער צייט, האָט מען נאָך פון זעגן דילן נישט געוווסט. אַן אַלטער מנהג איז געווען איינגעפירט אין שול נאָך פון פריערדיקע גאונים: צו פייערן שבת „בהעלותך" מיט גרויס פאַראַד. דאָס איז געווען אַן אמתער יום־טוב פאַרן גאַנצן שטעטל.

ערב שבת בהעלתך פלעגט די שול ווערן באַצירט: מען פלעגט אויפהענגען אירע אַלע קאָסטבאַרע פרכתן אויף די וועגט און ביינאַכט פלעגט ווערן אָנגעצונדן ליכט וויפל „בהעלותך" באַטרעפט אַן ערך פון 600 ליכטלעך.

צו דעם צווועק פלעגט דער שמש מיט עטלעכע גבאים, גיין מיט אַ פאָר טעג פריער אויפנעמען ליכטלעך אין שטעטל ביי די באַלעבאָטים, און יעדער פלעגט געבן מיט גרויס חשק. ערב שבת נאָך אַ האַלבן טאָג, פלעגן קומען די געווועזענע דעמאָלסדיקע כלי־זמרים פון שטעטל מיט דעם בדחן בראש און פלעגן שפילן שיינע נגונים לכבוד שבת „בהעלתך" און דאָס גאַנצע שטעטל איז אָנגעלאָפן אין שול זען דעם פאַראַד. דער מנהג פון אויפהענגען די פרוכתן אין דעם דערמאָנטע שבת איז נאָך אַ מנהג אויף היינטיקן טאָג. נאָר אַן כלי זמרים און נישט אַזוי פיל ליכט, ווייל היינט איז אין שול דאָ עלעקטרישע באַלייכטונג.

נישט קוקנדיק אויף די אַלע לעגענדעס פון כמה דורות, אַז מען דאַרף זיין אָפגעהיט צו מאַכן אין שול תקונים, האָבן זיך פונדעסטוועגן געפונען עטלעכע פון די שול־לייט, וועלכע האָבן געלאָזן אָפפאַרבן דעם אַלטן אָרון קודש, די טרעפ, וואָס פירן צו אים, די בימה, אַריינגעשטעלט אַ סך פאַרביקע שייבלעך און דערצו געמאָלט אַ רעמאָנט ביי די אָביסל אונטערגעבויגענע וועגט, וועלכע מ׳האָט אונטערגעשפאַרט מיט סלופעס און שרויפן. האָט טאָקע אַ פוילישער מאָגנאַט, וועלכער האָט גלייך נאָכדעם באַזוכט די שול, מוסר געזאָגט דעם שול־גבאי: הלמאי ער האָט געלאָזן מאַכן אין שול נייעסן. מיט וואָס ס׳איז פאַרשוועכט געווארן די אַלטערטימלעכע הערלעכקייט און פראַכט.

אינטערעסאַנט זענען די פאַרשיידענע לעגענדעס און מעשות אַרום דער שול, וועלכע זוארפן אַ ליכט אויפן לעבן פון אונדזערע אורעלטערן מיט הונדערטער יאָרן צוריק.

אויפן גרויסן שטיין וואָס ליגט האַרט ביי דער שול, דערציילט מען, פלעגט מען אמאָל געבן מלקות איטלעכן, וואָס איז איבערגעטרעטן אַ מינדעסטן מנהג אָדער דין. אין אַלטן פנקס איז טאַקע פאַראַן אַ מעשה מיט אַ בחור אַ קצב, וואָס האָט געגעסן אין אַ תענית ביי אַ קריסט אין נאָענטן דאָרף טרעשטשאַנקי. האָבן אים צו מנחה צייט אָפגעווארט דער רב מיט די שמשים און די פּני העיר, געשלאָגן אים אויפן שטיין מלקות און נאָכדעם אַריינגעשטעלט אין קונע. נאָך מנחה האָט אים איטלעכער געשפּיגן אין צורה, און אַזוי אַרום איז אים פאַרגעבן געווארן דער חטא.

אין פנקס איז אויך אַריינגעשריבן אַ מנהג פון גרויסן גאון ר׳ בענדעט, מחבר פון „נר תמיד", אַז די שטאָט טאָר קיינמאָל נישט נעמען קיין חזן־שוחט צוליב דעם, וואָס דער חזן־

ספר

נר תמיד

זכבר נדפס נר אחד על מס׳ תמיד ונתקבלו לרצון בחטלת
הבורא ית׳ עלי

וכעת נר שני הנקרא נר אהים הם ביאורים נחמדים על

מסכת

בריתות

[illegible] · [illegible] כאים הנוצעים · מכל הש׳ [illegible]
[illegible] · מכוון אמר נקי להקים · אלה הדברים [illegible]
חנן אותי לקים : הקטן **ברוך בענדט**
באמ״ו המופלג בתורה וירא״ה מוהר״ר
משה זצלה״ה · היושב בק״ק
זאבלודאווי יע״א :

כנאווי דוואהר.

אין דער פראוליגירטי דרוקרייא פון הערן **יאהאן אנטהאן**
קריגר :

לסדר ולפרט אך יען נמצא בו דבר טוב לפ״ק

שערבלאַט פון דעם ספר „נר תמיד״ פון זאַבלודאָווער גאון הרב ברוך בענדעט זצ״ל
געדרוקט אין יאָר ה׳תקס״ג (1803)

שוחט, וואס איז דעמאלט געווען אין גאונס צייט, העכער הונדערט און דרייסיק יאר צוריק, איז איינגעשלאפן אין א כל־נדרי־נאכט ביים עמוד, זייענדיק זייער איינגעמאטערט פון קוילן א גאנצן טאג די כפרות. די תקנה נישט צו באגראבן דא קיין מתים אין טליתים, איז אויך פארשריבן פונעם זעלביקן גאון אין פנקס.

מחמת דעם, וואס איין מאל יום־כפור איז אין שול געווארן שרעקלעך ענג, נישט איבערצוטראגן, דער עולם האט דעמאלט געשריגן נישט אנדערש, אז ס׳זענען אנגעקומען אין שול מתים, וועלכע מ׳קען נישט דערקענען, זיי גייען ווי אלע גלייך אין טליתים...

ס׳טראגט זיך ארום א לעגענדע, אז ר׳ בענדעט האט באשאפן פון ליים א גולם, וועלכער פלעגט האקן אוז טראגן וואסער יעדן ערב שבת. ווי אלטע לייט זאגן, געפינט זיך נאך עד היום די ליים אויפן שול־בוידעם, אבער נישט יעדער איז עס זוכה צו זען...

בנוגע די דריי בית־עולמלעך האבן בייַ דער שול לצד מזרח איז א סוד, ווי קומען זיי אזוי נאענט צו דער שול, אנדערע זענען זיך משער, אז יידן האבן אין יענער צייט געהאט א געטא אוז זיך נישט געטארט ווייזן מחוץ לתחום.

אויפן דריטן „בית עולם", וועלכער איז א קיילעכדיקער א קליינער מיט א בוים אין מיטן, זענען באגראבן, דערציילט די לעגענדע, א חתן־כלה וועלכע זענען ביידע געשטארבן אויף אט דעם ארט, גייענדיק צו דער חופה בעת ס׳האט געבושעוועט די כאלערע, — פיל לעגענדעס אוז פארשיידענע מעשות זענען נאך דא פארשריבן אין דעם אלטן פנקס, וואס ליידער געפינט ער זיך נישט ביי אונדז צוליב דעם וואס דער ד״ר כאזאנאוויטש פון ביאליסטאק, האט אים מיט פיל יארן צוריק צוגענומען בייַ ה׳ העשל העפנער אוז אפגעשיקט אין ירושלים אין ביב־ליאטעק, אין „בית נאמן".

פראנט פון דער אלטער זאבלודאווער שול.

באמערקונג:

דער דאזיקער ארטיקל (ווי אויך א טייל אנדערע) זענען געשריבן געווארן פארן חורבן אוז דעריבער רעדט זיך אין זיי וועגן דער שול ווי אן אביעקט וואס איז נאך געווען.

י. ל. כהן (פונעם בוך „יידישער פאָלקלאָר")

וועגן דער זאַבלודאָווער שול

— א —

אין זאַבלודאָווער שול האָט פון שטענדיק געברענט אַן אַלטע לאַמטערן ווי דער נר־תמיד. היות אָבער די לאַמטערן איז שוין געווען זייער אַן אַלטע, האָט אַ נגיד מנדב געווען 25 רובל אויף אַ נייער. אַז מען האָט געקויפט דעם נייעם לאָמפּ, האָט אים דער שמש אָנגעצונדן און די אַלטע לאַמטערן אַרונטערגעשטעלט אונטער דער באַנק, און איז אַוועק. אַז ער האָט זיך אומגעקערט, האָט ער צו זיין גרויסן חידוש געזען, אַז דער נייער נר־תמיד איז אויסגעלאָשן, און ס׳ברענט אין דער אַלטער לאַמטערן, וועלכע שטייט אונטער דער באַנק. ער האָט פאַר־לאָשן די אַלטע און צוריק אָנגעצונדן די נייע. אָבער אין אַ צייט אַרום האָט ער ווידער באַ־מערקט דאָס אייגענע וואָס פריער. דעמאָלט האָט ער וועגן דעם דערציילט דעם רב, וועלכער האָט געהייסן אַראָפנעמען די נייע און צוריק אויפהענגען די אַלטע.

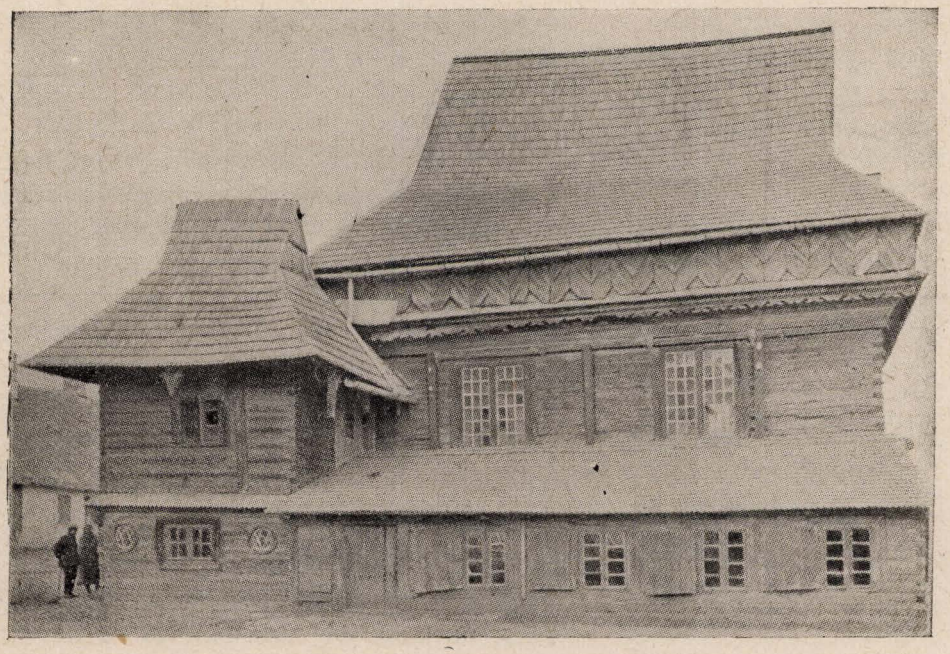

די שול — צו סוראזער גאַס (לינקס זעט זיך די געביידע פון דער אַלטער באַד)

— ב —

אַמאָל איז אין זאַבלודאָוו אויסגעבראָכן אַ שריפה, וועלכע האָט זיך פאַרשפרייט אַרום דער שול. זענען דעמאָלט אָנגעלאָפן גרויסע מחנות קראָען און נישט צוגעלאָזט צו דער שול דאָס פייער.

— ג —

ווי באַווּסט, איז די זאַבלודאָווער שול געבויט אַן טשוועקעס. אַ סאָלדאַט האָט אָבער איינמאָל געזאָגט, אַז ער וועט יאָ אַריינשלאָגן אַ טשוואָק. ווען מען האָט אים געוואָרנט, אַז דאָס טאָר מען נישט, האָט ער נישט געפאָלגט און געטאָן זיינס. נאָך דעם איז ער געשטאָרבן.

שמואל צעסלער

לא המתים יהללו יה

אַלט איז געווען דער יידישער ישוב אין זאַבלודאָווע און אַלט איז געווען איר הילצערנע היסטאָרישע שול. און אַלט זענען געווען די לעגענדעס וואָס האָבן זיך געווענדט אַרום איר.

אַ געטורעמטע האָט זיך די דאָזיקע שול דערהויבן פון דעם זאַמדיקן טאָל מיטן שטיין פון ששת ימי בראשית ביי איר זייט.

און סודותפול, שטיל, האָבן זי געהיט, צוקאָפנס, צוויי אַלטע בית־עולמלעך און אַביסל ווייטער, דער קבר פון חתן־כלה וואָס זענען געשטאָרבן — אונטער דער חופה און מען האָט דאָ ביידן מקבר געווען אינאיינעם.

און דאָס גאַנצע לעבן פון דעם שטעטלשן יידישן ישוב, איז געווען — פאַרבונדן מיטן דערמאָנטן היסטאָרישן בנין.

פלעגט פאָרקומען אַ חתונה אין שטעטל, פלעגט מען פירן חתן־כלה, מיט מוזיק, צו דער אַלטער היסטאָרישער שול און דאָרט די חופה שטעלן.

און פלעגט פאָרקומען — נישט פאַר קיינעם געדאַכט — אַ לוויה, פלעגט מען מיט דער מיטה אַרומגיין אַרום דער שול, און איז דער מת אַ חשובער געווען, האָט מען אים ביי דער שול מספּיד געווען, און דערנאָך צו קבורה געבראַכט.

און מקבר געווען די מתים אין זאַבלודאָווע, האָט מען אָן טליתים.

און וועגן דעם דאָזיקן אויסטערלישן מנהג, איז פאַרבליבן אַ וווּנדערלעך שיינע לעגענדע און תקנה, אַריינגעשריבן אין דעם אַלטן פּנקס פון דער זאַבלודאָווער שול, און דער פּנקס גענפינט זיך איצט אין דער ביבליאָטעק פון דעם העברעאישן אוניווערזיטעט אין ירושלים.

די לעגענדע דערציילט אַזוי:

מיט הונדערטער יאָרן צוריק, איז ערב יום־כּפּור צו כל־נדרי, אין דער אַלטער שול, געווארן אַלץ ענגער און ענגער...

יידן מיט טליתים איבער די קעפּ האָבן אָנגעפילט די שול אַלץ מער און מער...

האָט דער צדיק הדור, דער באָרימטער רב ר' בענדעט פאַרשטאַנען, אַז די מתים פון די אַרומיקע בית־עלמינס זענען געקומען הערן כל נדרי.

און אין דער שול ווערט אַלץ ענגער און ענגער.

איז דער צדיק אַרויף אויף דער בימה און גוזר געווען אַז אַלע מתים זאָלן פאַרלאָזן די שול — קיינער האָט זיך אָבער נישט געירט פון אָרט. און אין דער שול ווערט אַלץ ענגער און ענגער.

האָט דער צדיק נאָך אַמאָל באָפוילן,, אַז אַלע לעבעדיקע זאָלן אַראָפוואַרפן זייערע טליתים פון די קעפּ. און ווען די לעבעדיקע האָבן עס געטאָן, זענען אַ סך מתפּללים געבליבן מיט די איבערגעדעקטע טליתים איבער די קעפּ...

דעמאָלט האָט דער צדיק הדור ר' בענדעט אויסגערופן:

— לא המתים יהללו יה ולא כל יורדי דומה! איך בין צום לעצטן מאָל גוזר, אַז די מתים זאָלן פאַרלאָזן די שול!

און די מתים האָבן געפאָלגט: אין דער שול איז געוואָרן וואָס אַמאָל גראָמער און גראָמער.

דעמאָלט האָבן די לעבעדיקע מתפּללים ווידער זיך איבערגעדעקט מיט זייערע טלית־תים און זיך געשטעלט זאָגן כל נדרי.

און גלייך נאָך יום כּפּור איז פאַרופן געוואָרן אַן אסיפה פון רבנים און אין דעם היסטאָרישן פּנקס פון דער שול איז אַרײַנגעשריבן געוואָרן די תקנה, אַז מען זאָל קיין שום מת נישט מקבר זיין מיט זיין טלית, כדי ער זאָל נישט קענען קומען אין שול צו כל נדרי... *

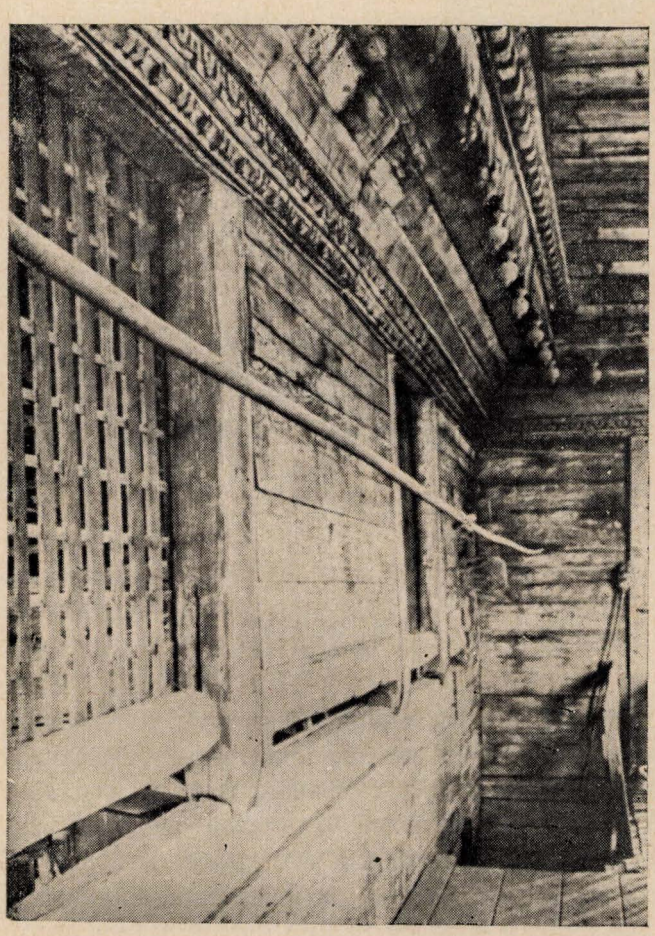

אויסזען פון אַ טייל פון דער אינעווייניקסטער גאַלעריע אין דער שול.
מען זעט דאָ, אין דער רעכטער זייט, דעם אַרויפגאַנג.

* מען פלעגט יאָ מקבר זיין מיט אַ טלית, אַבער אַ געמאַכטן פון די לייוונט פון די תכריכים.

ז. סענאלאָוויטש

די זאַבלודאָווער שול

די טיפסטע קונסט פון צייטן און פון סטילן
די איידלסטע ניואַנסן פון מוזיק,
דער פערזן־קלאַנג פון דאַנטע און ווירגילי,
דער טעמפּליבוי פון דורות פיל צוריק.

דאָס אַלץ, וואָס קינסטלער־מענטש האָט אָנגעזאַמלט,
געשניצט פון פיין־געפיל און שכינה פול...
דאָס אַלץ האָט אַ זין פאַר אונדז נאָר דעמאָלט — דעמאָלט
ווען אין זאַבלודאָווע איז גאַנץ די שול...

ביים כנרת

איך קוק אויפן כנרת. אַ וווּנדערבאַרער וואַסערפלאַך, וואָס בייט כסדר זיינע קאָלירן. יעדעס וואָלקנדל שפּיגלט זיך אין אים מיט באַזונדערע פאַרבן. רייסטו אָפּ אויף אַ רגע די אויגן און באַלד דערזעסטו אַן אַנדער כנרת. די זון עגבערט זיך איין אין אים, ווי אַ זיל־בערנער שרויף, נאָר ער בלייבט שטענדיק בלוי, העלער און טונקעלער סעלעדין, גרין, דאָך אַלץ מיט אַ בלויער שאַטירונג, מען קען נישט פאַרשטיין ווו ער נעמט אַזויפיל בלויקייט און אַזויפיל בלויע קאָמבינאַציעס און קאָמפּאָזיציעס. איין מאָל דערמאָנט ער מיר די אויגן פון מיין ברודערס יינגעלע, וועלכער איז שוין געגאַנגען אין שולע; אַ צווייטן מאָל דערמאָנט מיר דער כנרת די בלויע קאָרן־בלומען פון די פּוילישע פעלדער .איצט שוועבן דאָרט די אַשעלעך פון פאַרברענטע קינדער. אין קאָזימיערזשער שול איז געווען אַן אַלטער פּרוכת, האָט ער געהאַט בלויע געוועבן, — דער כנרת דערמאָנט. אין זאַבלודאָווער שול זענען געווען איבערן ארון קודש צוויי בלויע הירשן — דער כנרת דערמאָנט. ער הערט נישט אויף צו דעמאָנסט־רירן זיין בלויען פאַרמעגן — איך זאָל האָבן מער און מער בלויע זכרונות. כנרת איז אַ שיינער וואַסער, דער אייבערשטער פלאַך זיינער באַווועגט זיך קוים־קוים. שטרענג אַן דיין געהער, וועסטו האָרכן אַ מורמל אַן איינגעהאַלטענעם:

— איך בין רואיק, זיי אויך רואיק!

י. קרעפליאק

פּאַרבלאָנדושעט

(אויסצוג)

מיר, קינדער, האָבן געווּוסט: ברעכט מען נאָר אַפּ כאָטש אַ פּיצל האָלץ פון דער אַל־טער שול, האָט מען „כרת־יאָרן", שטאַרבט מען יונגערהייט.

זי שטייט נאָך ביז היינט.*)

שוין הונדערטער יאָרן אַלט, אַ הילצערנע דערהייבט זי זיך פון דער טיפענישׂ, פון מיטן אַ זאַמדיקן טאָל איבער אַלע דעכער פון שטעטל.

אַ געצאַקעטע, אַ געשניצטע, טורעמט זי זיך הויך אין הימל. דער שפּיציקער דאַך מיט טורעמלעך, מיט שטיבעלעך און מגן־דוד פענצטערלעך.

די אַלטע, גרויע אַש־קאָלירטע וועגט זענען דורכגעבויערט מיט לעכער דורך וואָנען פּייגעלעך פליען פּראַנק און פריי אַריין און אַרויס פון שול.

***

עטלעכע טריט ווייטער, הינטער דער מזרח־וואַנט — איז אַ קליינער, ענגער בית־עלמינדל אַרומגעצוימט ווי אַ געווייגלעך גערטנדל.

מיר, קינדער, האָבן געווּוסט: קריכט מען נאָר אַריבער דעם נידעריקן צוים, האָט מען „כרת־יאָרן". שטאַרבט מען יונגערהייט.

און ס׳האָט געצויגן אַריבערצוקריכן; זומער איז דאָס געווען דער איינציקער גרינער אָרט פון גאַנצן זאַמדיקן טאָל, פול מיט ווילדע בלומען, וואָס האָבן אַרויסגעשפּאַרט דורכן פּאַרקאָן. ווינטער, איז דאָ דער שניי געווען ווייסער און ריינער ווי אומעטום.

מיר האָבן אָבער געווּוסט, אַז דאָ האָט מען חתן־כלה פון אונטער דער חופּה צו קבר־ישׂראל געבראַכט און מען טאָר נישט שטערן זייער אייביקע רו.

***

הינטערן שטעטל פאַרכאַפּט דער אַלטער וואַלד דעם האָריזאָנט און קומט צו נאָענט, גאָר נאָענט צום שטעטל.

און פון אַלע מעגלעכע זייטן ציען זיך דורך אים קוים מערקבאַרע סטעזשקעס, שאָטנ־דיקע, שטילע. זיי קירעוועז זיך, שלענגלען זיך צווישן קוסטעס און מוראַשניקעס, איבער וואַלד־טייכלעך און פירן אין דער טיף פון וואַלד צו אַ הויכן, הויכן באַרג, אַרויף מיט וואַרצל־דיקע טרעפּ צו דעם בלינדן פאַרהאַקטן „וואַלד־שטיבל".

און אַז מיר פלעגן אַמאָל אַנקומען אַהינצו מחנות־ווייז, איינציקווייז, האָבן מיר גאָר־נישט געוואָגט צו טאָן, האָט אונדז געקלאַפּט דאָס האַרץ פאַר פּחד.

אַ מאָדנע סודותדיקייט און פייערלעכקייט האָט געהערשט אַרום „שטיבל". דער וואַלד

---

*) בעת דער נאַצי־הערשאַפט איז די שול חרוב געוואָרן. — רעד.

האָט מיט אמתער ליבשאפט געטריי עס איינגעטוליעט. איבערן נידעריקן דעכל האָבן צווישן די שטאָלצע סאָסנעס צוויי דעמבעס, אויף אַ חברשן שטייגער, פאַרלייגט די דיקע צווייגנדיקע הענט איינער ביים אַנדערן אויפן אַקסל און אַזוי עס געהיט.

מיר, יינגלעך, האָבן נישט געטשעפעט דאָס „וואַלד שטיבעלע", נישט פרובירט אויפברעכן דאָס פאַרהאַקטע פענצטער, זען וואָס אינעווייניק איז. מיר האָבן זיך געשראָקן. כאָטש מען האָט אונדז נישט געזאָגט, פונדעסטוועגן האָבן מיר געטראַכט, אַז מיר קענען נאָך האָבן „כרת־יאָרן".

1.

שוין דורות־לאַנג, אַז דאָס איז געווען.

ציט זיך דער טונקעלער, געדיכטער וואַלד אין דער ווייטקייט אַוועק. קריכט קיינמאָל די נאַכט נישט אַרויס פון זיין טיף, און קוקט שטענדיק סודותדיק אַרויס אויף דער וויסער וועלט.

ס׳זשומעט, ס׳זינגט און ס׳רוישט אין וואַלד. פליען פייגל אין גרינעם הימל, לויפן אַרום פלינקע חנעוודיקע סארנעס. דורך דער צעוואקסענער געדיכטעניש ברעכט דורך מיט אַ קרעכץ דער זובר זיין וועג; טרעט ווייך און קרום דער בער. ערגעץ קנאַקט מיט די ציינער אַ וואַלף, און אויף אַ צווייג שלאָפט אַ סאָווע מיט אָפענע אויגן. קלעטערן אַרום פון בוים צו בוים וועוויאָרקעס און אויף די פאליאנעס שפרינגען האָזן.

גייט אַרום, רוישט דער „וואלד מענטש" אין אים; מיטן פאַרבלאָנדזשעטן דורכגייער שפילן זיך בלאָנדזשענדע פייערלעך, פאַרפירן אים אין דער טיפעניש, פירן אים אַרום ביז זיי פאַרנאַרן אים אין זומפ.

— —

אין מיטן וואַלד האָט פאַרבלאָנדזשעט אַ שטעטל. ס׳איז אויסגעוואַקסן אַ שטיבל דאָ, אַ שטיבל דאַרט, זיך באַהעפט אין קרומע געסלעך. — אין מיטן יידן, ביי די עקן גויים.

שטיל, מיושבדיק לעבן די יידן, האַנדלען מיט תבואה, מיט קאַשע, מיט סמאָלע, מאַכן שיך, נייען בגדים, צאָלן צינז דעם גראַף פון שטעטל, האָפן אויף משיחן, און באַהעפט מיט גאָט.

פשוטע פאַרהאָרוועטע מענטשן.

נאָך פשוטער און ענינותדיקער איז דער גרייז־גראָער רב. די יידן רופן אים מיט ליבשאַפט ר׳ יאָסעלע; זיין מויל איז געבענטשט, זיין וואָרט ווערט מקוים.

אָבער שלעכט איז די יידן פון שטעטל. דער גראַף פון שטעטל טשעפעט זיך צו זיי, דערקוטשעט זיי, מאַכט פון מאָל צו מאָל גרעסער דעם צינז, — און רייצט די גויים אויף זיי.

טשעפען זיך די גויים צו די יידן, כדי צו געפעלן דעם גראַף, — קרעכצן יידן, וואַרטן אויף משיחן און האָפן צו גאָט.

2.

נאַכט, אַ פאַרפסחדיקע נאַכט.

עס שלאָפט נישט דער רב. הינטערן שטיבל רוישט דער וואַלד. אַ ספר ליגט אָפן, אַ לעמפל טונקלט און באַלייכט פאַרגעלטע בלעטער און אַ גרייזע באָרד.

עס שלאָפט נישט דער רב. דער וואַלד רוישט. לויפט אַרום אַ ווינטל אין דער נאַכט און באַקומט אַרויס זיפצן שטילע, זיפצן טיפע.

דאָס זיפצט דער רב.

קנייטשט זיך דער פאַרטראַכטער ליכטיקער שטערן.

„שווער איז געווען דאָס לעבן מיט גאָטס וואָרט אין מויל, פיל ענויים געזען, פיל צרות און פיין".

„אָבער גאָט האָט געהאָלפן, גאָט וועט העלפן".

„עלטער און אייגעבויגענער ווערט דער גוף; פון טאָג צו טאָג ציטערן די הענט מער, דער שטעקן פאַלט שוין פון האַנט אַרויס"...

אָבער נישט וועגן דעם זיפצט דער רב.

„שווער שוין צו גיין אויף התבודדות אַלע באַגינען אין וואַלד. די פיס פאַלגן שוין נישט"...

ער האָט צער דערפון, אָבער נישט פון דעם זיפצט דער רב.

ער ווייסט: „די נשמה בענקט שוין צום הימל און דעם אייגעהויקערטן קערפּער ציט צו דער ערד"...

נישט צוליב דעם זיפצט דער אַלטער רב, ניין.

„ס'גייט אַזאַ יום־טוב, דער כשרער פּסח קומט, און דער אַלטער גראַף, דער באַלעבאָס פון שטעטל, טשעפּעט זיך און יידן זענען אין זיין רשות".

עס צאַנקט דאָס לעמפּל. לויפן אַרום שאָטנס פון צער, שאָטנס פון פיין; מורמלען די ליפּן:

„גאָט פון אונדזערע עלטערן! נעם צו מיין געבעט. מאַך ווייכער דעם גראַפּס האַרץ און זיין בייזקייט צעברעך".

עס שלאָפּט נישט דער רב. עס רוישט דער וואַלד. אַ ווינטל לויפט אַרום אין דער נאַכט און באַקומט אַרויס זיפצן שטילע, זיפצן טיפע...

דאָס זיפצט דער רב.

3.

באַלד דעם ערשטן טאָג פּסח אינדערפרי זענען אַריינגעלאָפן יידן צו ר' יאָסעלען:

— רבי, גויים האָבן חמצדיק געמאַכט אַלע ברינעמער פון שטעטל, נישטאָ וואָס צו טרינקען.

האָט ר' יאָסעלע אַ גלעט געטאָן די באָרד:

— מילא, מסתמא אַ נסיון פון גאָט. גייט שעפּט אויס אייערע ברינעמער.

זענען געשטאָנען די מאַנסבילן אַ גאַנצן יום־טובדיקן טאָג און אויסגעשעפּט די קוואַליקע ברינעמער.

אויף מאָרגן אינדערפרי ווידער אַ בהלה אין שטעטל. די ברינעמער זענען ווידער חמצדיק — פול אָנגעשאָטענעם האָבער און געשטן...

— רבי, אַן אומגליק, די ברינעמער זענען ווידער חמצדיק...

קנייטשט זיך דאָס פנים פון צער:

— יידן, שעפּט אויס! —

און אַזוי טאָג נאָך טאָג, אַ גאַנצן יום־טוב.

און יעדן טאָג לויפט מען צום רב:

— רבי, העלפט, שוין נישטאָ קיין כוחות צו שעפּן, שוין נישטאָ ווער עס זאָל שעפּן, מיר האָבן זיך שוין אַלע קראַנק געמאַכט, מיר האָבן נאָך פון יום־טוב נישט פאַרזוכט.

און אַ טאָג פאַר אחרון של פּסח, ווען מען איז געקומען צו לויפן ווייטער מיט דער בייזער בשורה, האָט זיך ר' יאָסעלע אין אויפרעגונג אַ הייב געטאָן און מיט צער אַרויס־געזאָגט:

— רבונו של עולם! וואס ווילן זיי פון אונדז? אַ פאַרשטערטער יום־טוב...
מער האָט ער גאָרנישט געזאָגט, נאָר געהייסן מען זאָל שעפּן, מען מוז אויסשעפּן, ביזן גרונט.

און פלוצלינג, אין מיטן דער נאַכט, האָבן זיך דערהערט שרעקלעכע קולות פון די גויישע גאַסן. אין קלויסטער האָבן ווילד אָנגעהויבן אַ געביל די גלעקער. אַ רויטקייט האָט זיך אַ שפּאַר געטאָן צום הימל און באַלד האָט עס אָנגעהויבן ווערן העלער און שרעקלעכער.

מאָדנע אָנגעטוענע מענטשן שפּרינגען מיטאַמאָל פון דער פינצטערניש אין דער העל־קייט אַריין; האַלב־נאַקעטע לויפן מיט צעקרימטע פּנימער; מיט צעשראָקענע אויגן אין דער פינצטערניש אַריין.

ווייט צעטראָגט זיך און שפּאַרט זיך מיטן פייער צום הימל דאָס געשריי פון מענטשן, אַ געווייַן פון קינדער, אַ בלעקן פון שאָף און דאָס רעווען פון בהמות; אין אַ ווילדן גאַלאָפּ טראָגן זיך אַרום פערד מיט שפּרינגענדיקע הינט אויף זיי.

און פלוצלינג האָט זיך די גאַנצע פאַרצווייפלונג אָנגעהאָנגען אין איין וואָרט:

— וואַסער!

און באַלד האָט זיך געטראָגן צום הימל צוזאַמען מיט די פלאַמען:

— ראַטעווט, וואַסער!

גויים לויפן, יידן לויפן, ראַטעווט! וואַסער!

די ברינענדע זענען אויסגעשפּט, קוים־קוים אויפן גרונט, און דאָס צעבושעווטע פייער פאַרפלייצט, פאַרפלייצט דאָס שטעטל.

שפּרינגט איבער דער פלאַם פון שטרויענדע דאַך צו שטרויענדע דאַך. טרייבט פאַר זיך אומברחמנותדיק די נאַכט, און ביי יעדן שטרויענדע דאַך הייבט זיך אויף, אויפדאָסניי דאָס ווילדע געשריי:

— א, א, א!

פאַרלאָרן האָבן זיך די גויים; נאָר יידן לויפן נאָך אַרום, ברענגען זייער אָפּגעשפּאַרט וואַסער פון די הייזער, אָבער וואָס קען עס העלפן? און דער הימל ווערט אַלץ העלער און שרעקלעכער.

און פלוצלינג איז דורכגעלאָפן דאָס וואָרט:

— ראַווין!

האָט עס אַ ייד געזאָגט? האָט עס אַ גוי געזאָגט? מען ווייס נישט. נאָר באַלד האָבן אַלע געאיילט, געשריגן: דעם רב אַהער, ר׳ יאָסעלען אַהער...

פון חצות, אין קיטל און אין טלית האָט מען אים געבראַכט צו דער שרפה.

האָט ער אַ רוף געטאָן:

— יידן, קומט אַהער!

האָבן אים אַלע אַרומגערינגלט.

האָט ער געבעטן:

— רבותי, ווער עס האָט נקמה אין האַרצן זאָל אַזאַ מחשבה אַוועקטרייבן און זאָלן מיר צוזאַמען בעטן, אַז דער אייבערשטער זאָל ראַטעווען דאָס שטעטל.

ר׳ יאָסעלע האָט זיך אַוועקגעשטעלט קעגן פייער און תפילה געטאָן בלחש, קוים־קוים וואָס זיין גרייז־גרויע באָרד האָט זיך באַוועגט...

און די יידן האָבן נאָכדעם דערציילט:

— אַ נס איז געשען. אונטער דעם רבס רואיקן קוק איז דאָס פייער געוואָרן רואיקער, שטילער און שטילער ביז מען האָט אים אינגאַנצן פאַרלאָשן.

— — — —

שוין הונדערטער יאָרן אַלט, אַ הילצערנע, דערהייבט זי זיך פון דער טיפענישׂ, פון מיטן זאַמדיקן טאָל איבער אַלע דעכער פון שטעטל.

אַ געצאַצקעטע, אַ געשניצטע טורעמט זי זיך הויך אין הימל. דער שפיציקער דאַך, מיט טורעמלעך, מיט שטיבעלעך, מיט מגן־דוד פענצטערלעך.

אין די אַלטע, גרויע, אַש־קאָלירטע וועגנט, זענען דורכגעבויערט עפענונגען, דורך וואָס נעמען פייגעלעך פליען פראַנק און פרייַ אַריין און אַרויס און נעמען מיט די קינדערשע תפילות אין הימל אַריין.

אין דער אַלטער שול, אין אַ ווינקל, אין אַ גרויסער הילצערנער לאַמטערנע ברענט אַ נר־תמיד.

און ביים אַרייַנגאַנג אין שול ליגט דער גרויסער שטיין, אויף וועלכן מיר, קינדער, שפילן זיך אין „בארג סיני".

פאַר אַן עדות און פאַר אַ שומר ליגט דער שטיין, אַז כל־זמן דער שטיין וועט ליגן, וועט די שול שטיין.

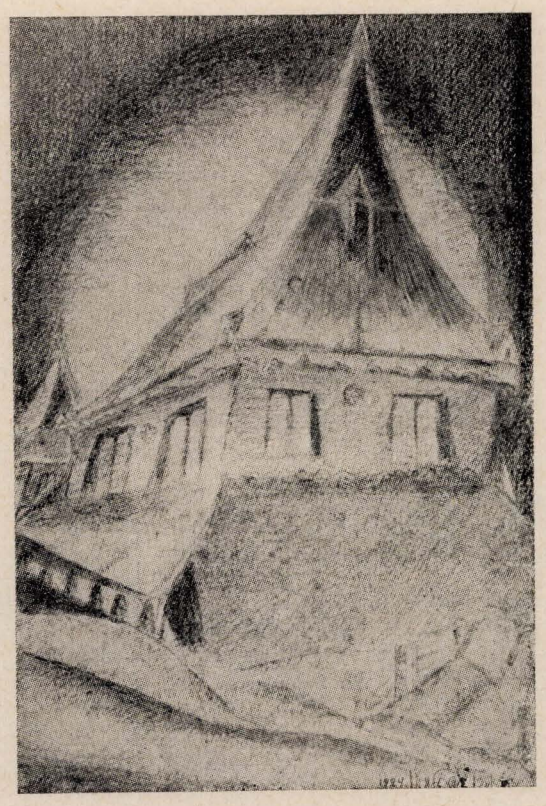

זאַבלודאָווער שול. קונסט־צייכנונג פון אהרן גודעלמאַן.

ש. אַנסקי באַזוכט די זאַבלודאָווער שול

אין 1915, אין דער סאַמע צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, האָבן אַלע געגומען לויפן צום שול־הויף, ווו עס האָבן זיך אָפּגעשטעלט צוויי גלאַנציקע אויטאָמאָבילן. אַנדערע האָבן געלאָפן זוכן דעם שמש מיט די שליסלען. באַלד האָט זיך באַוויזן די שיינע הויכע פיגור פון ש. אַנסקי און נאָך אַנדערע הויכע רוסישע מיליטער־לייט, וועלכע זענען געקומען זען די שול.

שפּעטער זענען אויך געקומען דייטשישע יידישע מיליטער־לייט זען די היסטאָרישע זאַבלודאָווער שול. דאָס זענען געווען: גראָנעמאַן, הערמאַן, שטרוק, נאגלער און אַנדערע.

ד. ז. (מעקסיקע)

די שול — אַלס לשנה טובה־קאַרטל

II

ביז דער ערשטער וועלט־מלחמה

מיכל הכהן סיני

זכרונות וועגן זאַבלודאָווע

ווי ס׳איז מיר ליב און טייער דער אָנדענק פון גראָדנע, די שטאָט ווו כ׳בין געבוירן גע־וואָרן, פּונקט אַזוי איז מיר אויך ליב און טייער דער אָנדענק פון זאַבלודאָווע, ווייל אין איר האָב איך פאַרבראַכט אַלע מיינע קינדעריאָרן.

כ׳בין קיין זאַבלודאָווע געקומען, צוזאַמען מיט מיינע עלטערן, ווען כ׳בין אַלט געווען קנאַפּע צוויי יאָר, און ווען כ׳האָב דערנאָך זאַבלודאָווע פאַרלאָזט, אומקערנדיק זיך קיין גראָד־נע, טאַקע ווידער צוזאַמען מיט די עלטערן, בין איך דעמאָלט געווען שוין אַ בחורל פון קרוב צו צוועלף יאָר. אַזוי אַז כ׳האָב געלעבט אין זאַבלודאָווע אַ צייטפאַרלויף פון וואָסערע צען יאָר.

און, כאָטש פון זינט כ׳האָב זאַבלודאָווע פאַרלאָזט, זענען שוין אַוועק זעקס און אַ האַלב צענדליק יאָר, וואָס כ׳האָב שוין מער קיינמאָל זי נישט אָנגעקוקט, דאָך שטייט זי עד־היום מיר פאַר די אויגן, אַזוי קלאָר און דייטלעך, גלייך, ווי כ׳וואָלט ערשט נעכטן זי געזען.

***

זאַבלודאָווע האָט געהאַט, ווי כ׳געדענק, אַ האַלב טוץ צענטראַלע גאַסן. די נעמען גע־דענקט זיך מיר בלויז פון צוויי — די ביאַליסטאָקער און די ביעלסקער, וואָס זענען געווען לאַנגע גאַסן. ס׳זענען אויך געווען הינטערגעסלעך, און אַחוץ זיי זענען אין אַ זייט געלעגן נאָך אַ פּאָר גאַסן, וואָס זענען באַוווינט געווען פון לויטער נישט־יידן, די אַזוי־גערופענע „מיס־טשאַנעס", פּונקט ווי די צענטראַלע גאַסן זענען געווען באַוווינט ווידער פון לויטער יידן. אויך האָט זאַבלודאָווע געהאַט אַ גרויסן מאַרק, און סיי די גאַסן ווי דער מאַרק זענען געווען שטענדיק זויבער, ריין, אין אָרדענונג.

די הייזער אין זאַבלודאָווע זענען געווען כמעט אַלע איינשטאָקיקע און פון האָלץ גע־בויטע; די דעכער זייערע זענען געווען מערסטנטייל מיט שינדלען געדעקט. אַ סך פון די הייזער זענען געווען אָפּגעפאַרבטע. געשטאַנען זענען די הייזער אין גלייכע שורות און האָבן געהאַט אַ סימעטרישן אויסזען. דאָס איז געווען אָבער אַזוי נאָר אויף די צענטראַלע גאַסן, דאַקעגן די הייזער אין די הינטערגעסלעך זענען געשטאַנען צעוואָרפן, אָן אַ סיסטעם און אָן אַ סימעטרישן פּלאַן, און געווען זענען אַ סך פון זיי מיט שטרויענע דעכער באַדעקט. און דאָך אין די צען יאָר, וואָס כ׳האָב אין זאַבלודאָווע געלעבט, האָב איך נישט מער ווי נאָר איין פּאָזשאַר (שרפה) בייגעוווינט, און דאָס אויך נישט אין שטעטל גופא, נאָר אויסער דעם שטעטל, נעבן דעם טייך. דאָרט איז געהאַט געשטאַנען אַ פּאַראָווע מיל, וואָס האָט געהערט צו אַשן דעם גביר; ס׳איז געווען גראָד אַ ציגלנער בנין, אַ גרויסער, צוויישטאָקיקער; האָט שפּעט אין דער נאַכט אויסגעבראָכן אין דער מיל אַ פייער און זי איז אינגאַנצן פאַרברענט

געוואָרן. אין דער דאָזיקער מאוימדיקער שרפה זענען אויך צוויי נפשות אומגעקומען — דער מילנער מיט זיין פרוי, צוויי יונגע מענטשן, וועלכע האָבן אין דעם בנין פון דער מיל גע־ווינט און נישט באַוויזן זיך צו רַאַטעווען. דער אָנזען פון די ביידע פאַרברענטע גופים האָט דאָן שטאַרק געווירקט אויף מיין קינדערשער נשמה.

ביאַליסטאָקער גאַס

כ׳האָב דערמאָנט דעם טייך, איז לאָמיך שוין דערציילן, אַז די גאַנצע זאַבלודאָווער יידי־שע יוגנט פלעגט זומער איבערליגן די פאַרנאַכטן ביים טייך, און באָדנדיק זיך באַווייזן זייער קונץ פון שווימען, און שווימער זענען געווען דאָן אין זאַבלודאָווע אייניקע זייער גוטע. דער טייך איז אַפילו אַ גאַנץ רואיקער, אַ שטילער, נישט קיין שטראָמיקער, און דאָך האָט געפֿאַ־סירט פאַר מיין צייט אַ פּאָר מאָל, וואָס געווען איז דער טייך גרויזאַם און האָט צוגענומען אַ פּאָר קרבנות; איינמאָל איז דערטרונקען געוואָרן אַ יונג יינגל, אַ בן־יחיד געווען ביי זיינע עלטערן; אַ צווייטן מאָל וויידער איז דערטרונקען געוואָרן אַ יונג מיידל. האַרצרייסנדיקע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט ביי די דאָזיקע ביידע פאַלן. אָט געדענקט זיך מיר, אַז איך אַליין בין אויך איינמאָל שיעור נישט דערטרונקען געוואָרן, נאָר ס׳מזל מיינס איז מיר ביי־געשטאַנען, וואָס מ׳האָט מיך צו דער געהעריקער מינוט אַרויסגעראַטעוועט פון די נעגל פון־נעם מלאך־המוות. נו, כאָטש דער טייך אין זאַבלודאָווע איז, ווי געזאָגט, אַ שטילער און נישט קיין שטראָמיקער, איז ער אָבער ערטערווייז היפש טיף און סכנותדיק.

***

זאַבלודאָווע איז פון קדמונים אָן, פון זינט זי איז געוואָרן אַ יידיש שטעטל, געווען אייב־געהילט און אייגנעטוליעט אין יידישקייט. זי האָט אַלע מאָל געהאַט אַ שם מיט אירע גרויסע רבנים, מיט אירע גדולי־הדור, מיט די סך למדנים און אויך מיט אירע משכילים. ס׳האָט אין איר שטענדיק געבליט און געוואָקסן אַ רייכע יידישע געזעלשאַפטלעכקייט, מיט שאַטי־רונגען און ריכטונגען פון אַ גייסטיקן, נאַציאָנאַלן און קולטורעלן לעבן, אַזוי אַז זי איז, בכן, נישט בחינם געהאָט דערהויבן געוואָרן צו דער חשיבות, אַז ביאַליסטאָק, זייענדיק שוין אַ

שטאָט, און מיט אַ סך אַ גרעסערער איינווינערשאַפט, זאָל האַלטן פאַר אַ זכיה צו זיין די שכנה פון זאַבלודאָווע; וואָרום ווי ס׳איז גוט באַווסט, איז געווען אַמאָל אַ צייט, וואָס ביאַליסטאָק האָט אויף אירע אַרויסגעגעבענע כתבים אָנגעגעבן אַן אויפשריפט: „ביאַליסטאָק הסמוכה לזאבלודאָווע".

אויך אין מיין צייט איז אין זאַבלודאָווע געשטאַנען יידישקייט אויף אַ הויכן מצב. יעדע יידישע הויז דאָרט איז געווען אַ פעסטונג פון יידישקייט. דער אָרעמסטער זאַבלודאָווער ייִד — וועגן די פאַרמעגלעכע איז אוודאי אָפּגערעדט — האָט באַטראַכט ווי אַ געבאָט צו באָצירן זיין שטוב מיט אַן אַלמער אָדער לפּחות מיט אַ פּאָליצע ספרים, צווישן וועלכע ס׳האָט אָפט אַרויסגעקוקט אַ גאַנג משניותן, אָדער אַ ש״ס גמרות, מיט די גילדערנע אויפשריפטן אויף די געבלימלטע לעדערנע רוקנס, אָדער אַנדערע ספרים פון די אַלטע יידיש־רעליגיעזע און יידיש־קולטורעלע ווערטן. אויך דער כבוד פון אַ בית־מדרש איז אין זאַבלודאָווע געמאָסטן געוואָרן לויט דער צאָל ספרים וואָס ס׳איז דאָרט געווען; האָט יעדער בית־מדרש דאָרטן געהאַט טאַקע אוצרות פון ספרים פון אַלערליי סוגים, וואָס זענען געווען פאַר די פאַרשיידענע שיכטן פון דער קהילה.

אַז מ׳פלעגט עפענען אַ טיר אין אַ זאַבלודאָווער יידישער שטוב, אָפילו אין די אָפּגעלעגנסטע אָרעמע געסלעך אָרום שול, אָדער, להבדיל, אָרום מרחץ, דאָרט ווו ס׳האָט געווויינט דער געמיינער עולם, שנייַדערס־טאַנדעטניקעס און שוסטערס־לאַטוטניקעס, אויך אין די דאָרטיקע נעבעכדיקע אָרעמע שטיבלעך האָבן פון די וועגט אַראָפּגעשיינט די פּאָפולערע יידישע בילדער, ווי פון משה רבנו מיט די לוחות; פון אהרן הכהן מיט די אורים ותומים אויף זיין ברוסט; פון ווילנער גאון ווי ער זיצט אָנגעטאָן אין טלית און תפילין; אָדער דאָס בילד פון די 39 „גאוני וגדולי ישראל" מיטן רמב״ם אין מיטן; אָדער גאָר בילדער פון היסטאָרישע געשעענישן, ווי דער „נס חנוכה", „אחשורש און אסתר"; אָדער אַ בילד פון דער שפּאַנישער אינקוויזיציע, וואָס שטעלט פאָר ווי ס׳וועלן יידן געפירט צו ווערן פאַרברענט אויף דער אויטאָ־דאַ־פע.

אַנקוקנדיק אָט־די דאָזיקע בילדער פון יידישע גאונים און גדולים, ווי פון דער גרויסער יידישער פאַרגאַנגענהייט, האָט ס׳אומעטיקע יידישע אויג, וואָס האָט נאָר געזען אָרום זיך עלנט און נויט, צרות און פיין, דאָך געהאָט דערקוויקט זיך און געפונען טרייסט און האָפענונג, אמונה און ביטחון. יידישע קינדער האָבן שוין אין זייער פריסטער יוגנט — כ׳נעם דאָ דעם ביישפּיל פון זיך אַליין — דאָך אייגנעזאָפט אין זייערע בליקן דעם הייליקן שיין, וואָס ס׳האָט אַראָפּגעשטראָלט פון די דאָזיקע בילדער, צוזאַמען מיטן יידישן אומעט און יידישן שטאָלץ. און אַ זוימען איז געהאָט פאַרוואָרפן געוואָרן אין זייערע יונגע הערצער און דאָרט געיערט טיף אַלע זייערע יאָרן.

***

די בתי־מדרשים (פאַר מיין צייט זענען געווען פיר, אַ חוץ דער שול) זענען געווען די נשמה פון זאַבלודאָווע. זענען טאָקע דער רוב יידן געווען מער אין די בתי־מדרשים ווי אין די נעבעכדיקע גראָשענע קרעמלעך זייערע, ווו מ׳האָט אויסגעקוקט די אויגן אויף אַ קונה. און געקומען זענען די יידן אין די בתי־מדרשים נישט נאָר מתפלל צו זיין, נייערט אויך צוליב לערנען תורה. אין יענע צייטן איז אין זאַבלודאָווע דער לימוד־התורה געווען שטאַרק פאַרשפּרייט. מ׳האָט אין די בתי־מדרשים געקענט זען צענדליקער יידן, אַלטע און יונגע, אָרעמע און ריכע, זאָגנדיק אַ בלאַט גמרא, אָדער לערנענדיק „עין יעקב", נישט נאָר אין די פאַרנאַכט־שעהן, בין מנחה למעריב, נאָר טאָקע דעם גאַנצן טאָג און אפילו ביינאַכט.

מהאי־טעמא זענען טאָקע געווען דעמאָלט אין זאַבלודאָווע אַ היפּשע צאָל למדנים. לכל־הפּחות אַ דריטל, אויב נישט די העלפט פון די זאַבלודאָווער יידן האָבן געקענט גוט לערנען. אַז ס׳פלעגן צוויי פון די דעמאָלטיקע זאַבלודאָווער יידן זיך צוזאַמענטרעפן, האָט זיך דער

שמועס זייערער אנגעהויבן און אויסגעלאזט מיט דברי־תורה; האבן איינער דעם אנדערן דערציילט וואס אזוינס ער האט באוויזן אין דער תורה מחדש צו זיין. אפילו די שיחת־חולין אין יענע צייטן האט זיך געדרייט ארום א פסוק, א מאמר חז"ל.

ס'דארף דא אבער באמערקט ווערן, אז בנוגע אט־דעם פרט קומט אפצוגעבן א שבת אויף די דעמאלטיקע זאבלודאווער יידישע פרויען, וועלכע האבן גערן געוואלט, אז זייערע מענער זאלן עוסק זיין אין תורה. ס'איז געווען א געווינטלעכע זאך, אז יידישע פרויען אין זאבלודא־ווע זאלן פרייוויליק פארנעמען זיך מיט דער דאגת־הפרנסה, אליין זארגן זיך פאר דער שטוב־חיונה, בכדי די מענער זייערע זאלן פריי זיין צו קענען אוועקגעבן זייער צייט אויף לערנען תורה.

בדרך כלל, זענען די זאבלודאווער יידישע פרויען אין יענע צייטן געווען שטארק צניעות־דיק, טאקע אמתדיקע נשים צדקניותן. ווי ס'איז באוווסט, האט די ערשטע פרוי פון דעם בא־רימטן יידישן געלערנטן חיים זעליק סלאנימסקי (דער גרינדער פון דער אמאליקער פאפולער העברעאישער צייטונג „הצפירה", וואס איז דערשינען אין וואַרשע), מיט אים זיך געגט, דער־פאר וואס ער איז נישט געווען געגוג פרום, און זיין איז זי געווען דאך א געבירטיקע אין זאבלודאווע.

יא, זעלטענע יידישע פרויען האט זאבלודאווע געהאט; שיינע, האַרציקע, ווויליע פרויען און צניעותדיקע ביז גאר.

און אויף וויפל ס'איז געווען אין זאבלודאווע אין מיין צייט פארשפרייט דער לימוד־התורה, איז גלייכצייטיק געווען דארט נישט ווייניקער פארשפרייט אויך די השכלה. ס'איז דארט געווען ווי ס'וועלט געזאגט: „תורה וחכמה במקום אחד".

ס'האט זאבלודאווע אויפן געביט פון השכלה געקענט קאנקורירן מיט גרעסערע מקו־מות, אפילו מיט יענע וואס האבן זיך געהאלטן פאר די צענטערס פון השכלה.

ס'איז געווען אבער אינטערעסאנט, אז די אטמאספערע אין זאבלודאווע איז געווען אזא, וואס צווישן די לומדי־תורה און משכילים איז קיינמאל קיין שום קאמף נישט געווען, להיפך, איינע מיט די אנדערע האבן זיך פארהאלטן טאלעראנט. דער משכיל האט געהאט אנזען אי־נעם קרייז לומדי־תורה, און דער תורה־לערנער ווידער איז געווען פארערעכנט ווי אן אייגענער מענטש אינעם קרייז משכילים. ס'איז צווישן אט־די ביידע שטרעמונגען אין זאבלודאווע גע־ווען אזוי פיל גוטמוטיקייט, אז ס'האט צווישן זיי קיינמאל נישט געקענט געשאפן ווערן קיין באדן פאר אזא זאך, ווי פארביטערטקייט און גאל...

***

געהאט האט זאבלודאווע — אזוי צו זאגן — א טאפלטן פרצוף: איינעם א וואכעדיקן, דעם אנדערן — א שבתדיקן. איז אויף דעם שבתדיקן שטעל איך זיך דא אפ.

דעם אמתן, טיפן מיין פון שבת האט מען געקענט אין זאבלודאווע פילן מער ווי ערגעץ אנדערשוו. פרייטיק ווען ס'איז געווען נאך לאנג פאר שקיעה פלעגט שוין ווערן אין די גאסן שטילער און שטילער. פורן פלעגן אויפהערן צו פארן; מענטשן האבן זיך אפגעהאלטן פון לויפן; די קופקעלעך יידן, וואס זענען דא־און־דארט אין מיטן מארק געשטאנען און ג־ע־שמועסט צווישן זיך, האבן אנגעהויבן צו פונאנדערגיין זיך; די ווייבער וואס זענען פאר די געוועלבלעך געשטאנען מיט שטריקנאדלען אין די הענט, געשטריקט און געשמועסט צווישן זיך, האבן דערמאנט זיך, אז ס'איז ערב־שבת און ס'איז שוין שפעט, האבן זיי באלד אויפ־געהערט צו שטריקן און דאס שמועסן איבערגעריסן; ס'האבן פון אלע זייטן געצויגן זיך יידן, גרויס און קליין, אלט און יונג, מיט פעקעלעך אונטער די ארעמס, אין מרחץ ארײַן... און ווען די זון האט אנגעהויבן אונטערגיין, האט באלד דער שול־שמש געזומען דורכגיין דעם מארק, מיט א שטעקן אין דער האנט, און אויף אן אויסגעצויגענעם האלב־זינגענדיקן קול אויסגערופן: „יידן, דער שבת־קודש קומט — יידן, אין שול אַרײַן!" און אט — די אלע גע־

שעפטן און די געוועלבלעך זענען באַלד געוואָרן פאַרמאַכט, און ס׳האָט לאַנג נישט געדויערט, האָט זיך איבערן גאַנצן שטעטל איינגעשטעלט אַ גרויסע שטילקייט, אַז מ׳האָט פשוט געקענט הערן ס׳קלאַפּן פון אייגענעם האַרץ. און ווען ס׳איז שוין נאַכט געוועזן, האָט זיך אויסגעוויזן, אַז די שטערן אין לויטערן הימל האָבן געשיינט ממש ליכטיקער און לעבעדיקער, ווי אין די אַנדערע נעכט פון דער וואָך, גלייך זיי וואָלטן געוואָלט צוגעבן זייער ליכט צו דעם שבת־המלכה־ליכט, וואָס האָט אַרויסגעלויכטן דורך די פענצטער פון אַלע יידישע הייזער. און די יידישע הייזער אין אָט־די פרייטיק־צו־נאַכטן, האָבן אויך געהאַט עפּעס אַן אַנדער אויסזען, אַ מער פריילעכערן, אַ מער לעבעדיקערן; האָבן אויסגעזען ווי זיי וואָלטן געוואָרן העכער, אויסגעצויגענער, אָט ווי זיי וואָלטן סאַלוטירט דער מלכה שבת.

שמואל־זאב לאפעטשיי (שול־רופער) און זיין פרוי חנה

יאָ, אַ וווּנדערבאַרער, אויסערגעווייניטלעכער הייליקייטס־געפיל האָט אַרומגענומען אַנקוקנדיק דעם זאַבלודאָווער שבתדיקן פּרצוף, און ס׳איז נישט געווען קיין חילוק וואָס איינער איז געווען, צי אַ רעליגיעזער אָדער אַ נישט־רעליגיעזער, צי אַ פּרומער אָדער אַ נישט־פּרומער. אָלע ווי איינער זענען אין זאַבלודאָווע געווען איינגעהילט אין אָט־דעם גייסט, אין דער קדושה פון שבת.

אַזוי פלעגט עס דאָרט אויך זיין מיט די יידישע אָלע ימים־טובים.

אפילו די זאַבלודאָווער שבת־גויים, וואָס פלעגן אין די בתי־מדרשים און אין דער אַלטער היסטאָרישער שול*) פאַרלעשן די ליכט פרייטיק־צו־נאַכט און זיי אָנצינדן שבת אינדערפרי צום דאָוונען, אָדער זיי פלעגן גיין שבת אין געוויסע יידישע הייזער מאַכן פייער און „אָנשטעלן" דעם סאַמאָוואָר, אָדער גיין אין שליחות צו ברענגען דעם טשאָלנט פון דער בעקעריי, אויך זיי האָבן זיך געפילט שבת־יום־טובדיק אין דעם יידישן שבת און יום־טוב, ווייל זיי פלעגן נהנה זיין פון די יידישע באַטעמטע מאכלים, נאָך וועלכע זיי זענען געווען שטאַרק להוט...

***

ווי כ׳האָב פריער דערציילט, זענען אין זאַבלודאָווע, ביי דעם עק־שטעטל, געווען צוויי גויעשע גאַסן, באַווויינטע מיט לויטער נישט־יידן, מיט די אַזוי־גערופענע „מיסטשאַנעס"; איז כאָטש מ׳איז געווען אַזעלכע נאָענטע שכנים, מ׳האָט אפילו אינאיינעם געאַרבעט און געהאַנדלט, זענען זיי אָבער דאָך געווען, אַזוי די יידן צו די קריסטן, ווי די קריסטן ווידער צו די יידן, פרעמד און דערווייטערט — צוויי באַזונדערע וועלטן. ס׳איז געווען אָבער אַ מין פרידלעכע פאַרפרעמדקייט און דערווייטערונג, צו קיין אַנטאַגאָניזם און צו שנאה איז עס צווישן זיי גליקלעכערווייז נישט געקומען.

---

* וועגן דער דאָזיקער שול איז אין פנקס פאַראַן אַ רייַ ספּעציעלע אַרבעטן.

דאך פאר מיין צייט האט איינמאל געהאט געפאסירט, אז אין א קריסטלעכן יומא־דפגרא, האט אין שטעטל אויפן מארק זיך צונויפגענומען א כאפטע „מיסטשאנעס" און געלאזט זיך ווילגיין מיטן ביטערן טראפן, איז ווען זיי זענען געווארן שטארק בגילופנדיק, האט זיך זיי מעשה־שטן פארגלוסט נעמען א מעסט צו טאן זייערע כוחות איבער יידישע קעפ; האט זאב־לודאווע אבער דעמאלט פארמאגט א שטאלצע יידישע יוגנט, א העלדישע יוגנט, האבן טאקע די כוליגאנעס באמוען באצאלט ווי ס׳האט זיי געקומט. און פון דעמאלט אן האט זיך פאר מיין צייט אזא מין ספעקטאקל שוין קיינמאל מער נישט איבערגעחזרט.

***

כ׳טרעט איצטער צו דא צו די זאבלודאווער יידישע גבירים, וואס מיט זיי ווען זיין מיין ארבעט פארענדיקט.

ס׳איז איבעריק צו זאגן, אז צווישן די טויזנט משפחות יידן — מעגלעך, אז ס׳איז גע־ווען מער — וואס זאבלודאווע האט אין מיין צייט פארמאגט, זענען געווען א סך יידן פאר־מעגלעכע, דאך גאנץ רייכע יידן, גבירים הייסט עס — אזעלכע זענען אין זאבלודאווע געווען בלויז צוויי. איינער איז געווען יהושע העשל העפנער, דער צווייטער — אש (זיין נאמען געדענק איך שוין נישט), וועמען כ׳האב שוין דערמאנט פריער, דערציילנדיק וועגן דער פא־ראווער מיל זיינער וואס איז פארברענט געווארן.

וועגן דעם אשן, איז נישטא קיין סך וואס צו דערציילן. אט ווי גרויס ס׳איז געווען זיין עשירות (זי איז געשאצט געווארן אין היפשע הונדערטער טויזנטער רובל), איז אבער פיל גרעסער געווען זיין קארגשאפט. א מוראדיקער קמצן איז ער געווען. ארויסצוקריגן ביי אים א ביישטייערונג פאר די צרכי־הציבור, פלעגט אנקומען שווער ממש ווי קריעת־ים־סוף. און פון ארויסהעלפן א יד בשעת־דחקו איז געוויס אפגערעדט. מהאי־טעמא איז ער ביי די זאבלו־דאווער יידן טאקע געווען זייער שפלדיק, און זיי האבן וועגן אים זיך געוויצלט, זאגנדיק, אז ער איז קארג דערפאר, ווייל ער האט קיין שליטה נישט אויף זיין אייגן געלט, ער איז נאר א שומר איבער דעם געלט. טאקע וואלט ער וועלן העלפן, מיטן גאנצן הארצן וואלט ער וועלן, ווארום מ׳זעט דאך טאקע ווי ער קרעכצט פשוט און ער זיפצט בשעת יענער קלאגט זיך פאר אים, נאר העלפן קען ער דאך נישט... אז ער האט אויף זיין געלט נישט קיין שליטה...

דאקעגן אבער האבן זאבלודאווער יידן, אלע כאיש אחד, שטארק געהאלטן פון העשל העפנערן, געשטאלצירט מיט זיין עשירות און באריימט זיך אי מיט זיינע וואלד־עסקים, אי מיט זיין ברענפ־פאדוואל וואס האט געשמט אין די סביבות — און טאמער האט ווער געזאגט אויף העפנערן פאר א זאבלודאווער יייד, אז א גביר־אדיר איז ער טאקע נאר נישט קיין מיליאנער, איז יענער געווען ביי אים פארראכטט פאר א חסר־דעה...

און דער אמת דארף געזאגט ווערן, אז אט די ליבשאפט און אכטונג פון די זאבלודאווער יידן, האט העשל העפנער גאנץ כשר טאקע פארדינט, ווייל ער איז געווען דאך א שיינער הארציקער ייד, א פאלקס־ייד, מיט אן אמתדיק יידיש הארץ, א מענטש מיט א יידישער נשמה, מיט זעלטענע גוטע מידות. ער איז שטענדיק געווען גרייט צו טאן א מענטשן א טובה, ארויס־צוהעלפן ביד־רחבה יעדן איינעם, וואס האט זיך געווענדט צו אים נאך הילף, סיי אפילו וועז דער ניצרך איז געווען א נישט־ייד.

וועז ס׳איז נייטיק געווען אויסצופירן געוויסע קהלשע זאכן, ווי למשל: א פלויט צום בית־עולם, א דאך איבערן מרחץ, א נייעם קעסל אין דער מקווה, אן ארון־קודש אין א בית־מדרש, א רעמאנט (פארריכטונג) אין דער שול, און נאך כדומה אזעלכע זאכן, און בשעת־מעשה איז גראד די קהלשע קאסע געווען ליידיק, האבן די ראשי־הקהל אבער געווסט, אז אט־די אלע זאכן וועלן אויסגעפירט ווערן ווי נאר מ׳וועט זיך וועגדן צו העפנערן. זיי האבן גוט געווסט, אז ער, העפנער, וועט פאר זיי אן שום שהיות אויפשפיליען זיין קעשענע און — ס׳וועט שוין אויף אלץ קלעקן.

אָט אַזאַ סאָרט יידישער גביר איז עס געווען העשל העפנער.

אויך זיין פרוי חיה־שרה, איז ביי די זאַבלודאָווער יידן שטאַרק באַליבט און געאַכט געווען, ווייל זי איז אין איר מאַנס דרכים געגאַנגען. צו אלמנות איז זי אַ שוועסטער געווען און אַ מוטער צו יתומים און יתומות; און אַז אַן אָרעם כלה־מיידל האָט געדאַרפט חתונה האָבן, איז זי די הויפּט־מחותנתטע געווען, וואָס האָט פון איר קעשענע באַזאָרגט אי דעם גאַנצן נדן, אי די אַלע חתונה־הוצאות. און וויפל קראַנקע דערשלאָגענע מענטשן ס׳זענען צו איר נאָך הילף געקומען, האָט זי צו אַלעמען אויסגעשטרעקט איר האַנט — איר יד נדיבה — און גע־האָלפן זיי מיט וויפל ס׳איז נייטיק געווען. איז אין שטעטל פלעגט מען אויף איר טאַקע זאָגן, אַז זי, די העפנערשע — ווי מ׳פלעגט זי אַזוי רופן — איז גאָר קיין מענטש נישט, נייערט אַ מלאך איז זי, וואָס האָט זיך פאַרשטעלט אינעם געשטאַלט פון אַ פרוי.

אגב, איז זי געווען אַ זעלטענע שיינהייט; ס׳האָט איר שיינקייט אַלעמען ממש ווי באַ־צויבערט.

נו, צוליב העשל העפנערן, האָבן זיך עס געהאַט מיינע עלטערן באַזעצט אין זאַבלודאָווע, ווייל דער פאָטער מיינער איז אָנגעשטעלט געוואָרן ביי אים אַלס הויז־לערער פון העברעאיש פאַר זיינע קינדער (דריי יינגלעך און צוויי מיידלעך), אָנהאַלטנדיק די שטעלע צען יאָר, ביז אונדזער אָפּפאָרן צוריק קיין גראָדנע.

דער עלטסטער פון העפנערס קינדער — וואָלף העפנער, איז דערנאָך געווען אַ תושב אין ביאַליסטאָק, ווו ער האָט זיך שטאַרק אויסגעצייכנט אַלס מנהיג אין דער דאָרטיקער ציוניסטישער באַוועגונג, ווי בכלל אינעם יידיש־געזעלשאַפטלעכן לעבן. ווען ס׳האָט אויס־געבראָכן די לעצטע מאוימדיקע וועלט־מלחמה איז ער, ווי אַנדערע ביאַליסטאָקער יידישע קדושים, אויך אומגעבראַכט געוואָרן על קידוש־השם דורך די נאַצי־בעסטיעס ימח־שמם.

געוווינט האָט אויך אין ביאַליסטאָק, אָבער נאָך אין דעם ווייטן אַמאָל, צו וועלכן עס באַציט זיך די באַשרייבונג פון מיינע זכרונות, העשל העפנערס אַ ברודער — גרשון העפ־נער, וועלכער איז אויך געווען אַ ייד אַ גביר, אַ גרויסער געשעפטמאַן, און האָט דאָרט געהאַט גרויס אָנזען צוליב זיין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

***

יאָ, ס׳איז געווען אַ זאַבלודאָווע, אַן אמתדיק יידיש שטעטל, וואָס איז געווען אי צו גאָט אי צו לייט, האָבן זי די נאַצי־רשעים אין גאַנצן חרוב געמאַכט. אויף זאַבלודאָווע מעג געזאָגט ווערן: חבל על דאבדין ולא משתכחין!

באַמערקונג:

מיכל הכהן סיני איז געבוירן געוואָרן דעם 2טן דעצעמבער 1877. ער גיט אָן אין גראָדנע, אָבער אין דער ביאָגראַפיע פון ש. ראָזשאַנסקי אין דער אַרבעט צו מ. ה. סיניס 70סטן געבורטסטאָג ווערט אָנגעגעבן, אַז ער איז געבוירן געוואָרן אין זאַבלודאָווע. מ. ה. סיני איז געקומען אַהער אין די 90ער יאָרן פון פאָריקן יאָר־הונדערט און האָט געשפּילט אַ גאָר גרויסע ראָלע אין דעם קולטור־געזעלשאַפטלעכן לעבן, בעיקר אויפן ליטע־ראַרישן געביט, פון אונדזער ישוב. ער איז געווען דער פּיאָנער פון דער יידישער פּעריאָדיק ביי אונדז. ער איז געווען דער רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער פון דער ערשטער יידישער צייטונג אין אַרגענטינע, דער „ווידער־קול״, וואָס האָט אָנגעהויבן דערשיינען אין יאָר 1898. ער איז געשטאָרבן דעם 8טן אויגוסט 1958, אין עלטער פון 81 יאָר.

כבוד זיין אָנדענק!

ד״ר הערמאַן פראַנק

יעקב קרעפּליאַק

קורצע לעבנס־געשיכטע

(1945 — 1885)

ד״ר הערמאַן פראַנק

א.

אין צאַרישן רוסלאַנד, נישט ווייט פון דער מערב־גרענעץ פון אָט־דער ברייט צעשפּריי־טער מדינה, איז געלעגן דאָס אַלט און גוט־באקאנט יידיש שטעטל זאַבלודאָווע, נאָענט צו דער גרויסער פאַבריק־ און האַנדל־שטאָט ביאַליסטאָק. דאָס שטעטל איז פון אַלע זייטן גע־ווען אַרומגערינגלט מיט גרויסע, געדיכטע וועלדער און מיט רחבותדיקע גרינע לאָנקעס, אויף ביידע זייטן פון אַ שפּיגלדיק־בלויען טייך. אין מיטן שטעטל איז געשטאַנען אַ ווונדער־לעכע, אַלטע הילצערנע שול, ווו ס׳האָבן נאָך געדאַוונט די עלטער־עלטער־זיידעס פון די עלטסטע צווישן די גרייז־גרויע זאַבלודאָווער איינוווינער. איבער 400 יאָר איז שוין די שול דאָרט געשטאַנען און דער „פּנקס״, וואָס האָט זיך אין איר געפונען, האָט געקענט דער־ציילן מעשות פון 300 יאָר צוריק.

אין זאבלודאָווע, ווי אין אַלע יידישע שטעט און שטעטלעך, האָט געלעבט אַ געמיש־טער עולם — פאַרמעגלעכע פאַמיליעס, נישט גרויס אין צאָל, אָבער מיט אַ גרויסער דעה איבער די ענינים פון קהל; און ווייניק־פאַרמעגלעכע, האָרעפּאַשנע לייט, ווי מלמדים, בעלי־מלאכות, קרעמערס, אַרבעטער. די איינוווינער פון שטעטל האָבן געפירט אַ געזונטן, שטילן לעבן, נאָענט צו דער נאַטור און דערווייטערט פון דער בהלה און הו־הא פון די גרויסע שטעט. פון די נאָענטע און ווייטע שטעט פלעגן זיך אָבער דערטראָגן טשיקאַווע אָפּקלאַנגען — באַזונדערס אין צייטן פון שטורעמס אין פּאָליטישן לעבן פון רוסלאַנד, ווי מלחמה, רע־וואָלוציע אד״גל. דעמאָלט איז אפילו זאַבלודאָווע — דאָס שטעטל מיט פיינע, הילצערנע, קליינע הייזער, מיט די ברייטע גאַסן באַשאָטנטע פון געדיכטע שורות אַלטע, שטאטנע ביי־מער, אויפגערודערט געוואָרן, ווייל אפילו אין איר, אין דעם קליינעם זאַבלודאָווע, האָט גע־לעבט אַ יוגנט, וואָס האָט געגאַרט צו וויסן וואָס אין דער גרויסער וועלט טוט זיך און האָט געוואָלט מיטמאַכן די געשעענישן אין גאַנצן לאַנד. און אויך הונדערטער יידישע אַרבעטער האָט געהאַט זאַבלודאָווע אין אירע פאַבריקן און פאַבריקלעך, אין וועלכע מ׳פלעגט מאַכן פון פעל — לעדער, פון וואָל — געוואַנטן, פון תבואה — גרויפּנס, אאַז״וו.

אין אַ האָרעפּאַשנער זאַבלודאָווער משפּחה, ביי זעליק דעם שטריקדרייער, איז דעם צווייטן טאָג סוכות פון 1885 געבוירן געוואָרן אַ זון, יענקעלע, און פון אים איז עס אויסגע־וואקסן דער גרויסער מענטשן־פריינד און באַוווסטער שרייבער יעקב קרעפּליאַק.

זיין פאָטער, זעליק, פלעגט אַליין, אָדער מיט דער הילף פון איינעם אָדער צוויי געזונטע אַרבעטער, פלעכטן שטריק פון קאָנאָפּלע אָדער פלאַקס, און דאָס פאַרקויפן צו די אַרומיקע

פריצים און פויערים. דער ארעפאשנער זעליק האט געהאט א גוטן קאפ, א זייער שטארקן זכרון, און האט געלאזט לערנען זיינע קינדער, כדי צו מאכן פון זיי געבילדעטע, חשובע מענטשן. זיין פרנסה פלעגט אים זייער, זייער אפט צווינגען צו פארלאזן דאס הויז אויף גאנצע טעג און וואכן. איז דער צובונד צו אים פון די קינדער נישט געווען אזא ארציקער ווי ביי קינדער פון א פאטער, וואס איז מיט זיי שטענדיק אונטער איין דאך.

דערפאר האט די מאמע, אסתר, געהאט פאר די קינדער א טאפלטע מאס ליבשאפט און ארציקייט. נישט נאר א זעלטן גוטע פרוי, אן אמתער מענטשן־פריינד, איז די מאמע געווען, נאר — אויך געבענטשט פון דער נאטור מיט א זיסער שטימע צום זינגען און מיט ליבע צו נגינה. אויך האט זי געקענט דערציילן אירע קינדער אן א שיעור אלטע מעשהלעך, וואס זי האט נאך געהערט פון איר מאמע און באבע. נישט זעלטן פלעגט זי פאר די קינדער לייענען פון טייטש־חומש, און פון אנדערע ווייבערישע טייטש־ספרים, פאעטישע מעשהלעך און לעגענדעס, וועלכע פלעגן די קינדער אריבערטראגן אויף טויזנטער יארן צוריק, צו די ערשטע אנהייבן פון אונדזער אלטן יידישן פאלק.

יענקעלע איז געוואקסן אין חברשאפט און פריינדשאפט מיט די שכנישע קינדער פון דעם זעלביקן עלטער ווי ער. אבער שטארק צוגעבונדן איז ער אויך געווען צו זיין שוועסטערל זינע (זעלדע), וועלכע איז געווען מיט א צוויי יאר עלטער פון אים. מ׳האט יענקעלען פרי אפגעגעבן אין חדר, צו גוטע מלמדים. מיט פלייס האט ער געלערנט חומש און רש״י. דער תנ״ך האט ביי אים געלאזן א שטארקן איינדרוק. שוין פרי האט אין זיין יונגער נשמה, אונטער דער ווירקונג פון אונדזערע יידישע נביאים, זיך דערוועקט א געפיל פון מענטשן־ליבע, א שטרעבונג צו יושר און צום אמת.

אויך אין דער רוסישער שול האבן די עלטערן געשיקט יענקעלען און זעלדען. נישט זעלטן, זיצנדיק אין קלאס־צימער, ווו מ׳פלעגט די קינדער לערנען די רוסישע שפראך אדער חשבון, פלעגט יענקל זיך גאר פארטיפן אין זיינע אייגענע מחשבות און זיך אוועקטראגן אין אנדערע, וויטע וועלטן. אדער ער פלעגט מיט זיין בלייער צייכענען מענטשעלעך, צי אנדערע בילדלעך, אין זיין שרייב־העפט. דאס פלעגט אבער דער רוסישער לערער באלד באמערקן און ווערן אין כעס. ער פלעגט מיט א וויץ שלאגן יענקעלען איבער די הענט, אים מוסרן און רופן „אברהם״. פלעגט אים יענקעלע פרעגן: „איז דען נישט מיין נאמען יעקב, פארוואס רופט איר, הער לערער, מיך גאר אברהם?״ און דער בייזער רוסישער לערער פלעגט זיך צעשרייען: „ווייל דער אורפאטער פון אייער יידישן פאלק האט געמאכט מענטשן און אויך דו צייכנסט מענטשעלעך אויפן פאפיר...״ ביידע קינדער, יעקב און זעלדע, האבן צו עטלעכע יאר צייט זיך געלערנט אין אט דער שול און געהאט אין שטעטל א נאמען פון ערנסטע און פלייסיקע שול־תלמידים. זיי האבן צוגעגעבן כבוד און נחת דער הויז פון זייערע עלטערן.

א גרויסער גרינער גארטן איז געווען ארום דעם הויז, ווו די פאמיליע האט געלעבט, און מיט גרויס חשק און ליבשאפט פלעגט יענקעלע אין זייער גארטן נישט זעלטן פארזייען גרינסן, אפילו פארפלאנצן דארט פרוכט־ביימלעך; עס האט אים פארשאפט הנאה צו זען ווי ס׳וואקסט און געדייט אלץ וואס די גוטע מאמע־ערד גיט ארויס; די ערד, וואס ער האט מיט זיינע יונגע הענטלעך באארבעט. געשפילט האט זיך יענקעלע מיט זיינע חברים, סיי ווינטער סיי זומער, אונטערן פרייען הימל, אויף דער פרייער לופט — אין גארטן, אין פעלד און וואלד, אויפן פארפרוירענעם טייך אד״גל.

עס האט אים אויך געצויגן צו איין סארט פארווייילונג, וואס דארף געשפילט ווערן מערסטנס אין דער היים. די שפיל איז באשטאנען אין קלייבן און סארטירן און אפהיטן בריוו־מארקעס פון פארשיידענע לענדער. שיינע, פארביקע בילדער האט ער פון קינדווייז אן זייער ליב געהאט, פלעגט אויסשניידן די פיינע קאלירטע באמאלונגען פון „לשנה טובה״ קארטלעך און זיי קלייבן. די פארבן־פראכט פון אלע קאלירן פון רעגנבויגן אויף די מאר־

קעס האָט, ווי ס׳זעט אויס, געהאַט אַ צויבער־ווירקונג אויף יענקעלעס נשמה, שוין צו 7 יאָר איז טאַקע פון דעם קליינעם יענקעלע דעם מאַרקעס־קלייבער מיט יאָרן שפּעטער אויסגעוואקסן אַ באַוווסטער מאַרקעס־זאַמלער, אַ „פילאַטעליסט", אַ מבין און גרויסער ליבהאָבער פון די פיין־באַצירטע און נוצלעכע פּאַפּירענע צייכנס. *)

נישט בלויז צו מאלעריי־קונסט האָט יענקעלען פרי שוין געצויגן, ווייל אין נשמה האָט געלעבט אַ ליבשאַפט צו אַלץ וואָס איז שיין, נאָר אויך פון געזאַנג און מוזיק פלעגט זיין יונג, נאָך קינדערש, האָרץ אויפציטערן מיט אַ גרויסער הנאה. נאָך גאָנץ יונג איז ער געוען, אפשר קיין 15 יאָר נישט, ווען ער פלעגט דעם גרעסטן טייל פון יאָר פאַרברענגען, כדי זיך צו לערנען אַ מלאכה, אין דער נאָענטער שטאָט ביאַליסטאָק. און דאָרט איז דער גרעסטער פאַרגעניגן זיינער געווען צו הערן פון צייט צו צייט באַרימטע מוזיקער, וואָס פלעגן קומען אויף קאָנצערטן. אַן אומפאַרגעסלעכן איינדרוק האָט אויף אים געמאַכט דער קאָנצערט פון באַרימטן פידל־שפּילער אין יענער צייט, סאַראַסאַטע. שוין פיל, פיל שפּעטער האָט יעקב קרעפּליאַק, אין זיין דערציילונג — „דאָס יינגל וואָס האָט געהערט סאראסאטען", איבערגעגעבן די איינדרוקן פון יענעם וווּנדערלעכן קאָנצערט אין ביאַליסטאָק.

ב.

ווען יענקל האָט דערגרייכט דעם בר־מצווה־עלטער איז ער שוין געווען צוגעווויינט צו שפּאַן וויסן און בילדונג פון ביכלעך און ביכער, וועלכע ער פלעגט מיט כוונה לייענען אין די פרייע מינוטן. אָנגעהויבן האָט ער מיט העברעאישע ביכער, ווייל פון די בעסטע מלמדים אין שטעטל האָט ער געקראָגן אַ היפּשע באַקאַנטשאַפט מיט דער אַלטער שפּראַך פון יידישן פאָלק. און ס׳האָט נישט געדויערט לאַנג ביז יענקל האָט אויך ביכלעך און ביכער אין יידיש און רוסיש אָנגעהויבן צו שלינגען, ווען און וווּ נאָר ער האָט זיי באַקומען צום לייענען. ער איז נישט געווען אָפּגערוסן פון די וועלט־פּאַסירונגען; האָט געוווסט מיט וועלכע אידעאַלן די בעסטע מענטשן פון יענער צייט לעבן, צו וועלכע צילן זיי שטרעבן. און געווען איז דאָס אַ צייט, ווען די שטרעבונג צו פרייהייט און גלייכהייט, צו אַ בעסערער און שענערער וועלט, האָט געלעבט אין די הערצער פון דער יוגנט. באַזונדערס האָבן די יונגע יידישע אַרבעטער, אין די יידישע שטעט און שטעטלעך פון רוסלאַנד, זיך אָפּגעגעבן אין יענער צייט מיט אַ קאַמף פאַר פרייהייט, מער יושר און גלייכהייט פאַר אַלע מענטשן, אַ קאַמף פאַר די גלייכע רעכט פון די יידן צוזאַמען מיט אַלע פעלקער פון דער צאַרישער מדינה. די צאַרישע פאָליציי און די זשאַנדאַרן האָבן מיט אַ שטרענג אויג און אייזערנער האַנט אויפגעפאַסט אויף אט די קעמפערישע, די „רעוואָלוציאָנערע", טיילן פון דער יידישער און נישט־יידישער יוגנט און פון אַרבעטער־קלאַס. מ׳האָט זיי גרויזאַם פאַרפאָלגט, זיי איינגעשפּאַרט אין די געפענגענישן און אויך פאַרשיקט אין דער ווייטער, קאַלטער סיביר.

אונטערן אייַנפלוס פון דער גרויסער שטאָט ביאַליסטאָק, וואָס האָט געהאַט אַ סך פאַבריקן און טויזנטער אַרבעטער, איז יעקב קרעפּליאַק געוואָרן אַ פרייהייט־קעמפער מיט אַ גרויסן נאָמען און אַ סך נאָכפאָלגער. אויך זיין שוועסטער, זעלדע (זינע), צו וועלכער ער איז געווען פון דער קינדהייט אָן, שטאַרק צוגעבונדן, האָט זיך אויפגעהאַלטן אין ביאַליסטאָק אין יענער צייט און דאָרט באַזוכט אַ מיידלשע מיטלשול. יענקל קרעפּליאַק פלעגט אין ביאַליסטאָק עטלעכע שעה אין טאָג אָפּגעבן אויף „שטונדן": ער האָט געלערנט יונגע און דערוואקסענע תלמידים צו לייענען און שרייבן רוסיש, יידיש און העברעאיש און דערפון

*) אַ פּאָר אַרטיקלען איבער מאַרקעס („אין מאַרקעלאַנד") האָט י. קרעפּליאַק, אונטערן פסעוודאָנים „פילאַטעליסט", אָפּגעדרוקט אין „קינדער־זשורנאַל" (יוני און אויגוסט 1936, ניו־יאָרק). אַ קליינע זאַמלונג פון פּאָסט־מאַרקעס, וואָס ער האָט אָפּגעקליבן (ווייל זיי האָבן אַ ספּעציעלן אינטערעס פאַר יידן), איז לויט זיין ווילן געשיקט געוואָרן קיין ארץ־ישראל.

טיילווייז פאַרדינט אויף חיונה. דערביי איז ער, פאַרשטייט זיך, געקומען אין באַרירונג מיט מוטיקע יונגע יידישע אַרבעטער קעמפער, וואָס זענען שוין יאָרנלאַנג (אין ביאַליסטאָק האָט די יידישע רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער־באַוועגונג זיך אָנגעהויבן אין יאָר 1895) געווען אָנגעשטעקט מיט פרייהייטס־געדאַנקען און שנאה צום צאַריזם.

פון זיינע פריסטע יאָרן האָט יענקל קרעפליאָק מיטגעפילט מיט דעם צער פון די אָרעמע און אונטערדריקטע. דאָס האָט אים געפירט אין די רייען פון יענע קעמפער פאַר פרייהייט און גערעכטיקייט, וועלכע ווערן אין אַלע לענדער פון דער וועלט גערופן מיטן זעלביקן נאָמען „סאָציאַליסטן". דער גרויסער אידעאַל פון סאָציאַליזם האָט דעם יונגן קרעפליאָק אזוי באַגייסטערט, אַז ער האָט אין זיך דערפילט אַ פאַרלאַנג צו פאַרשפרייטן דעם דאָזיקן גוטן הויבענעם אידעאַל צווישן די פון זיינע חברים און באקאנטע, וואָס האָבן וויניקער פון אים געוווסט וועגן דעם לעבן אין דער גרויסער וועלט. עס זענען אַרום אים געשאַפן געוואָרן לערן־קרייזלעך פון בחורים און מיידלעך אין זאָבלודאָווע. און אפילו אין ביאַליסטאָק, אַ שטאָט מיט אַזוי פיל געבילדעטע יונגע מענטשן פון די מיטלשולן און פול מיט אויפגעקלערטע און רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער, האָבן אַ סך יונגע לייט זיך ביי אים געלערנט. די חברים־תלמידים האָבן אים זייער רעספעקטירט, וויל ער האָט זיי געלערנט און אויפגעקלערט, מיט פלייס, ליבשאַפט און געדולד. אין דער רעוואָלוציאָנערער „אונטערערדישער", ד"ה געהיימער און פאַרבאָרגענער באַוועגונג האָט מען אים געוופן י ע נ ק ל פ ר א־פ ע ס א ר. אונטער אָט דעם נאָמען האָבן אים געקענט סיי די פריינט, סיי די פיינט זיינע — די פאָליציי און זשאַנדאַרן, וועלכע האָבן גיזוכט צו כאַפן דעם צוואנציק־יאָריקן באַגייסטערטן רעוואָלוציאָנער.

מיט זיין גוטן ביישפיל פון פריינדלעכקייט און ברידערלעכקייט, האָט יענקל קרעפליאָק געווירקט צום גוטן נישט וויניקער וויי דורך זיין אויפגעקלערטן און קלוגן וואָרט, מיט וועלכן ער האָט צווישן די יונגע אַרבעטער פאַרשפרייט בילדונג און וויסן. אויך צווישן די רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער און זייערע פאַרטייען פלעגן פון צייט צו צייט אויסברעכן קריגעריין, ביטערע סכסוכים. אָבער שטענדיק פלעגט יענקל, אויב ער פלעגט דערביי זיין, אַריינטראָגן שלום און פריינדשאַפט אין די צעריסענע צווישן זיך מחנות. ער פלעגט דערביי אויסמוסרן זיינע חברים מיט די ווערטער: „טייערע חברים, אויב איר ווילט בויען אַ נייע, שיינע און גערעכטע וועלט, און קענט אַליין צווישן זיך נישט לעבן בשלום, טאָ וועט זשע וועט אייך נאָכגיין אויף די וועגן, אין וועלכע איר ווילט פירן אַנדערע מענטשן?"

אָט אַזוי האָט זיך דער נאָמען „יענקל פראָפעסאָר" פאַרשפרייט וויט און ברייט איבער אַ סך שטעט און שטעטלעך, ווו ער האָט, צוליב זיין אַרבעט פון רעוואָלוציאָנערן קאַמף און אויפקלערונג צווישן אַרבעטער יידישע, זיך אויפגעהאַלטן דאָ לענגער, דאָרט קירצער, אין יענער שטורמישער צייט, אין די יאָרן צווישן 1903 און 1906. אומעטום, וווּ ער איז געווען — אין מינסק, פינסק, יעקאַטערינאָסלאַוו, גראָדנע, קריניק א"אַנד, האָט מען אים גוט געקענט און געשעצט.*) און דערפאַר טאָקע איז געווען אַזוי גרויס די שנאה צו אים פון דער צאַרישער פאָליציי און זשאַנדאַרמעריע. מ׳האָט אים צייטנווייז געפייניקט און געשלאָגן. איין מאָל, אין האַרבסט פון 1905, ווען ער איז געזעסן אין דער ביאַליסטאָקער טורמע, האָט זיך צווישן די רעוואָלוציאָנערע אַרבעטער אין שטאָט פאַרשפרייט אפילו אַ קלאַנג, אַז אין טורמע איז, פון די אַכזריותדיקע קלעפ, דער באַרימטער חבר „יענקל פראָפעסאָר" געשטאָרבן.

אין די יאָרן פון קאַמף פאַר פרייהייט און גערעכטיקייט האָט יענקל קרעפליאָק זיך באַגעגנט מיט אַ יונגער חברטע, אַ מיטקעמפערין פאַר דער באַפרייאונג פון פאָלק, אַ נ ע ש א פ י ר א, און זיך מיט איר נאָענט באַפריינדעט. אויך זי איז אַ צייט געזעסן אין גע־

*) אַן אינטערעסאַנטע פאַסירונג פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג אין פינסק, אין דער צייט ווען י. ק. איז דאָרט געווען, ווערט באַשריבן אין אַ דערציילונג זיינער, — „אַ כוואַסטקער ייִנגל און דעם קאָזאַקס קוטשמע".

פענגעניש פאר אירע פרייע, רעוואלוציאנערע געדאנקען. אבער אט רוקט זיך אונטער די צייט (1906) וועג יענקל קרעפליאק האט זיך געדארפט שטעלן צום מיליטער־דינסט. מ׳האט אים אפגעגעבן פאר א סאלדאט אין ארטילעריע און געשיקט דינען אין העלסינגפארס, די הויפטשטאט פון פינלאנד. אפילו אין די קאזארמעס, צווישן די סאלדאטן, האט יענקל קרעפליאק אויך פארשפרייט פרייהייטלעכע רעוואלוציאנערע געדאנקען. פון דער קאזארמע, אין פינלאנד, פלעגט ער זיין פרייבריפן, אנען, שרייבן לאנגע בריוו, אויסגיסנדיק אין זיי זיינע געדאנקען און געפילן וועגן דעם קאמף זייערן פאר א נייער, א בעסערער וועלט אין שילדערנדיק דאס לעבן אין און ארום די קאזארמעס. און וועג דער טערמין פון מיליטער־דינסט האט זיך פארענדיקט, אין 1910, האבן יעקב און אנא געשלאסן א לעבנס־בונד, און גלייך נאך זייער חתונה פארלאזט דאס צארישע רוסלאנד אויף שטענדיק. זיי האבן געהאט בדעה צו פארן קיין אמעריקע, אבער דערפארנדיק ביז בעלגיע, האבן זיי אין יענעם פרייען לאנד, אין דער גרויסער האפן־שטאט, אנטווערפן, זיך פארהאלטן, און דארט אפגעלעבט כמעט פינף יאר צייט.

ג.

אין אנטווערפן האט יעקב קרעפליאק זיך אויסגעלערנט א מלאכה, די שלייפעריי פון דימענטן. ער האט זיך צו איר געגומען, ווייל אים האט פון שטענדיק געצויגן צו גאטיר־אנטיקלעך, ווי די פיינע, אומגעווייגלעכע מינעראלן (שטיינדלעך און מעטאל־ארצן) שטיקלעך זעלטענע געהילץ, בלעטער פון ביימער אד״גל. אין משך פון יארן האט ער אויפגעקליבן א גאנצע נאטור־קאלעקציע פון אט די „אנטיקן״. אבער די דימענטן שלייפעריי איז נישט געווען זיין אייניציקע אדער זיין וויכטיקסטע באשעפטיקונג אין יענער צייט. אין אנטווערפן האט זיך אנגעהויבן זיין שרייבערישע קאריערע, וועלכע האט זיך געצויגן פינף און דרייסיק יאר צייט. אויף פריער האט ער מיט זיין פעדער געמאכט וויכטיקע, אבער נישט אפן גערוקטע, ווערק. דאס זענען געווען די רעוואלוציאנערע פראקלאמאציעס, וועלכע ער פלעגט צוגרייטן פארן קאמף קעגן צארizם. אבער ערשט פון יאר 1911 אן איז ער געווארן א פארפאסער פון ליטעראריש ווערק פאר קליין און גרויס, און פלעגט שיקן דערציילונגען און אנדערע שאפונגען צום דרוקן אין זשורנאלן און צייטונגען. אין יאר 1913 האט ער אליין אנגעהויבן ארויסצוגעבן א זשורנאל „דער מערב״, דער ערשטער זשורנאל אויף יידיש אין גאנץ בעלגיע.

איינע פון די ערשטע דערציילונגען וואס י. קרעפליאק האט אין יענער צייט אנגעשריבן און וועלכע האט ארויסגערופן דעם גרעסטן לויב פון אלע קריטיקער און מבינים, איז געווען „זשעף און מארקיז״, און דעם געמיט פון הויז־חיות און פייגל. א טיפע ליבשאפט און פארשטענדעניש האט יעקב קרעפליאק געהאט צו אלע בעלי־חיים, ווי אויך צו אלץ וואס לעבט, ווי ביימער און אלע אנדערע פלאנצן. אט פון אזא ליבשאפט איז אויך ארויסגעקומען זיין פארשטענדעניש פארן נשמה־צושטאנד פון אט די שטומע לעבעדיקע באשעפענישן, דערהויפט די וואס לעבן מיט אונדז אין נאענטער שכנות — די הויזלעכע בעלי־חיים, וועלכע עס האט אזוי מייסטערהאפט באשריבן אונדזער פארשטארבענער פרייַנט און אמתער צערער בעלי־חיים, אין זיינע מעשיות.

דער אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, סוף זומער 1914, האט ארייַנגעצויגן בעלגיע אין רעכטן מלחמה פייער, און בלייבן אין אנטווערפן איז מער נישט מעגלעך געווען. די קרעפליאקס, מיט זייער קליין טעכטערל, שולמית, זענען מיט א סך אנדערע מלחמה־אנטלאפענע (פליטים) אוועק אין דער שכנישער האלאנד, און פון דארט — אין אנהויב 1915 — קיין אמעריקע.

אין ניו־יארק האט יעקב קרעפליאק בלויז א קורצע צייט זיך פארנומען מיט זיין מלאכה, דימענטן שלייפעריי. אין גיכן איז ער אריבער אין גאנצן צו ליטעראריש באשעפטיקונ־

גען: איז געווארן רעדאקציע־סעקרעטאר פון באווסטן מאנאט־זשורנאל „די צוקונפט", פון וועלכן דער בארימטער פאעט א. ליעסין — איז געווען רעדאקטאר. אין דער זעלביקער צייט האט ער אויך געשאפן וווּנדערשיינע דערציילונגען פאר קינדער און דערוואקסענע. זיינע קינדער־דערציילונגען פלעגן מערסטנס דערשיינען אין דער פארם פון קליינע ביכלעך, ארויס־געגעבן פון פארלאג „מתנות" אין ניו־יארק. אין יאר 1928 האט דער בילדונגס־דעפארטאמענט פון ארבעטער־רינג אין ניו־יארק ארויסגעגעבן י. קרעפליאקס פיעסע (אין איין אקט) פאר קינדער, „דאס גרינע יינגל". זי האט געוווּנען די ערשטע פרעמיע אין דעם קאנקורס פאר א קינדער־פיעסע פאר די יידישע ארבעטער־רינג שולן.

אין אמעריקע, אין דער היים פון די יידישע פאלקס־מאסן, האט י. קרעפליאק, פונקט ווי אין זיינע יונגע יארן אין צארישן רוסלאנד, פארשפרייט צווישן זיינע ארבעטנדיקע ברידער וויסן, בילדונג און אויפקלערונג. ער האט געהאלפן אויפבויען איבערן לאנד יידישע קינדער־שולן. אין וועלכע דער יונגער יידישער דור קען זיך אויסלערנען די שפראך און ליטעראטור פון זייערע טאטעס און מאמעס, די יידישע געשיכטע, און די געשיכטע פון דער פרייהייט־באוועגונג. ער איז געווען פון די וויכטיקסטע טוער פון דעם בילדונגס־דעפארטאמענט פון „ארבעטער־רינג" און האט אויך פיל געטאן פאר דעם „ביאליסטאקער ברענטש" (נומ' 88), ווו ער איז צענדליקער יארן געווען א מיטגליד.

א צווייטע וויכטיקע קהלישע ארבעט זיינע האט געהאט צו טאן מיטן ווויליזיין און פארשריט פון זיינע לאנדסלייט — פון די זאבלודאווער און ביאליסטאקער, סיי פון די וואס זענען פארבליבן אין דער אלטער היים (באזונדערס נאך דער ערשטער וועלט מלחמה); סיי פון די ארעמע, קראנקע און אלטע לאנדסלייט דא אין אמעריקע. ער האט אויך א סך געשריבן וועגן זיין אלטער היים, און האט רעדאקטירט שריפטן, ווי „זאבלודאווער פנקס", „ביאליסטאקער פריינט" א"אנד, ווו דאס אמאליקע און דאס ניי־צייטיקע לעבן אין זיין אלטער היים ווערט אלזייטיק באהאנדלט. די לאנדסלייט זיינע האבן אים, פאר דער גוטער ארבעט זיינער, זייער ליב געהאט. די ביאליסטאקער, פאר וועלכע ער האט פיל געטאן, מיט ראט און טאט, מיט זיין מענטשלעכער און מיט זיין געבענטשער פען (אין זשורנאל „ביאליסטאקער שטימע"), האבן אים צוגעטראגן א געהויבענע מתנה. זיי האבן, אין יאר 1927, אפגעדרוקט זיין בוך דערציילונגען (פאר דערוואקסענע) אונטערן נאמען „קאזארמע און מלחמה". אין יאר 1936 זענען אין בוך־פארם (פארלאג מתנות — ניו־יארק), דערשינען אויך זיינע דערציילונגען פאר דער יוגנט. דאס בוך האט געטראגן טאקע דעם נאמען „יונגווארג".

יארנלאנג האט יעקב קרעפליאק געליטן פון א הארץ־קראנקהייט, אבער אין גאנצן אונטערגעגראבן זיין שוואכן געזונט האט דער מוראדיקער חורבן פון אונדזער פאלק אין דער צווייטער וועלט־מלחמה. דער בלוט־דורשטיקער שונא האט פארשניטן דאס לעבן פון זעקס מיליאן יידישע קרבנות — מענער, פרויען און קינדער, און פון צער און טרויער איז יעקב קרעפליאק זייער שווער קראנק געווארן אין יאר 1944. פרייטיק, ערב סוכות, דעם 21סטן סעפטעמבער 1945, איז ער אויסגעגאנגען. דאס יידישע פאלק האט פארלוירן איינעם פון זיינע בעסטע, געטרייסטע זין; און די יידישע קינדער — א גוטן פריינט, וואס האט זיי טיף, פון גאנצן הארצן ליב געהאט און האט פאר זיי פיל גוטס געטאן.

זיינע יונגט־פריינט, חברים, און לאנדסלייט קענען אים נישט פארגעסן. און אזוי וועלן אים אויך נישט פארגעסן די יידישע קינדער, וואס וועלן לייענען זיינע שיינע מעשיות, אין וועלכע ס'שפיגלט זיך אפ י. קרעפליאקס מענטשלעכע איידלקייט אח פיינער אידעאליזם.

יעקב קרעפליאק

מיין היימיש שטעטל

(פראַגמענט)

דעם ליכטיקן אַנדענק
פון מיין מאַמען.

איך האָב דיך ליב, מיין היימיש שטעטל, דיין וואַלד, דיין טייך, דיין הייליק, אַלטע שול!

דיין הימל האָב איך דעם ערשטן דערזען, — דיין פרייען אויסגעשפרייטן הימל, דיין זון האָט מיך די ערשטע געוואַרעמט און דיין ערד האָט מיך די ערשטע געטראָגן.

פאַר מיר, דיין קינד, האָסטו אַלעס צוגעגרייט פאַר שפיל און פרייד, צום לערנען און פאַרהאַרטעווען זיך: דיין פרילינג, דיין זומער, דיין האַרבסט, דיין ווינטער!

דו האָסט מיך ליב געהאַט מיין היימיש שטעטל: ביי דיר, צווישן דיינע שטיבלעך האָב איך געשפילט און געשטיפט, זיך געבאָדן ווי אַ שפּערל אין דעם זאַמד פון דיינע גאַסן און אין די זומערדיקע פאַרנאַכטן אַרומגעפלויגן ווי אַ שוואַלב.

דו האָסט מיך ליב געהאַט: דער שטויב פון דיינע גאַסן פלעגט אַרומנעמען מיינע קינדערשע, באַרוועסע פיס, די פלאַכע שטיינער פון דיין ברוק פלעגן גלעטן און קושן מיינע קינדערשע טריט.

דו האָסט פאַר מיר פאַנטאַזיעס באַשאַפן, אין שאָטן פון דיין וואַלד זענען מיר פליגל אויסגעוואקסן פאַר דער ווייטער־ווייט.

געדענקסטו מיך?

איך בין אַוועק...

אָבער איך האָב דיך קיינמאָל נישט פאַרגעסן מיין היימיש שטעטל. איך בין אַדורך פעלקער און לענדער, כ׳האָב שפּראַכן געלערנט — שפּראַכן פאַרגעסן, אין ריזיקע שטעט זיך באַזעצט און פאַרלאָזט.

איך בין געגאַנגען מיט אַ וווּנדער־וועג. איך האָב אַליין נישט געווּוסט, צי דאָס איז היים, צי פרעמד, און ווען מיין מוח פלעגט ברענען פון אַלץ נייע אייַנדרוקן, מיין האַרץ פלעגט זיך רעגן פון נייע געפילן — ווילד־פרעמדע דיין גייסט, האָסטו ערגעץ אויפן האָרי־

זאָנט פון מיינע געדאַנקען געפינקלט, ווי אַ ווייטער, ווייטער שטערנדל און געשמייכלט... געשמייכלט צו מיר.

נישט דיין שולד, מיין היימיש שטעטל, אויב אַ סך פון מיינע חלומות זענען נישט מקוים געוואָרן, וואָס אַ סך פון מיינע פאַנטאַזיעס האָבן זיך צעפלויגן ווי שטויב פאַרן ווינט.

דאָס זענען די גרויסע שטעט, קאַרגע, צונויפגעקאָרטשעטע איבער זייער גוטס: אויסגעצויגענע, ווי גיריקע פּראָצענטניקעס, נאָך צעשאָטענע גראָשנס. זיי, די גרויסע שטיינערנע שטעט, האָבן נישט איין שטיין אַראָפגעקייקלט אויף מיין לעבנס־וועג, נישט איין שטיין געלייגט אויפן האַרצן...

און איך האָב נאָך מער געבענקט נאָך דיר, מיין ליב, היימיש שטעטל.

אונטער וווּנדערלעכע פרעמדע הימלען האָב איך געדענקט דיין הימל, ווען ביי מיינע פיס האָבן זיך געשפרייט ימען, פלעגט מיר קומען אויפן זין דיין טייך, און אונטער דעם געוויש פון די גרעסטע וואַסערפאַלן אין דער וועלט, האָט מיר אָפּגעקלונגען אין די אויערן דער באַשיידענער, שטילער געוויש פון דיין פאַלנדיקן וואַסער אונטערן בריק.

סוראַזשער גאַס

איך האָב די וואַלדיקע ווילדערנישן פון ווייטן נאָרד אַדורכגעשניטן און שטענדיק האָט מיך דאָרט באַגליייט דער שאָטן פון דיין וואַלד. איך האָב אויף הויכע פעלזן געקלעטערט, באַזוכט פאַלאַצן און קאַטעדראַלן — די וווּנדער פון נאַטור און ציוויליזאַציע און דאָך שטענדיק געדענקט דעם באַרג מיט „ווייסאָוויטשעס שטיבעלע" און דיין הייליק־אַלטע, הילצערנע שול.

— —

די שיף איז גרייט...

יאָרן פון קאַמף הינטער מיר, יאָרן פון קאַמף פאַר מיר... אָבער די שיף איז גרייט און שווער זיך צו שיידן.

דער ברעג אַליין, דוכט זיך, האָט זיך אויסגעבויגן און האַלט צו די שיף מיט אייזערנע קייטן: רייס זיך נישט אָפּ!

די שיף מוז זיך אָפרייסן, די שיף וועט זיך אָפרייסן — די נייע וועלט ציט און רופט. מענטשן — מענטשן געזעגענען זיך, קושן זיך, פאַכען, בענטשן פון ברעג: — פאָרט געזונט, פאָרט געזונט!

נאָך אַ בליק אויף דער אַלטער מיט בלוט־פארגאָסענער אייראָפּע.

געפילן, געדאַנקען, ווי די כוואַליעס אונטן, קומען, גייען, פארפלייצן מיר אין גאַנצן.

די שיף געזעגנט זיך, ברומט פון טיפן האַרצן. די קייטן לאָזן נאָך...

אַדיע, אייראָפּע!...

הינטער מיר מיין יוגנט און יאָרן פון קאַמף, פאַר מיר... וואָס?...

אַ כאַאָס פון מענטשן, שטימען, געפילן, געדאַנקען...

מיינע אויגן זוכן אויפן ברעג די וועלכע איז נישטאָ. איך וויס, איך קען זי נישט געפינען. ערגעץ וויט פאַר מיילן און יאָרן איז זי גאָכגעאַנגען די היימישע פור, אויסגעשטרעקט די הענט און געבענטשט: פאָר געזונט, מיין קינד!... איך וויס, איך קען זי נישט זען צווישן דער מענטשן־מאַסע אויפן ברעג, אָבער דאָס האַרץ זעגנט זיך, בענקט און רופט:

מענטשן רופן, פאָכען, פון ברעג... דער פּאָס וואָסער וואַקסט צווישן. מענטשן פאָכען, בענטשן... כוואַליעס קומען, גייען פארגייען.

הינטער מיר מיין יוגנט און יאָרן פון קאַמף. פאָר מיר... עס ווילט זיך נישט קלערן... דער פּאָס וואָסער וואַקסט, וואַקסט, און געפילן קומען, גייען, ווי די כוואַליעס אונטן. אַ כאַאָס, אַ רויש פון פארלאַנגען, געדאַנקען...

און מיטאַמאָל, פון דער טיפסטער־טיף פון דעם גאַנצן כאַאָס, איז אַרויפגעשוומען איין געפיל — בלינד, שטאַרק און שארף.

מיין געמיט האָט געווייטיקט, מיין געדאַנק האָט געשטורעמט:

ווען די שעה וועט קומען, זאָל איך כאָטש נישט ליגן אין פרעמדער ערד...

שוין יאָרן אַוועק. דאָס געפיל שוין אַוועק. אָבער ווי ווונדערלעך איז דער כוח פון דער היימיש־ליבער מאַמע־ערד!...

אברהם קאַטיק

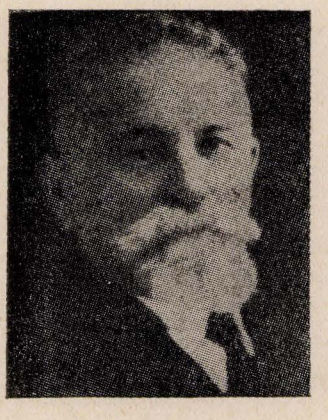

ווי אַזוי איך קום צו יידיש

אין די גאָר קינדערשע יאָרן האָב איך קיין חדר נישט געקענט, קיין בית־המדרש נישט געוווסט, אין דער יידישער גאַס האָב איך זיך נישט געהאַדעוועט, מיט יידישע יינגלעך האָב איך זיך נישט געשפילט און נישט געשלאָגן, ווייל איך האָב זיי אַרום זיך נישט גע־האַט.

אין מיטן פון 1888 יאָר, פאַל איך אַריין אין אַ יידיש שטעטל, וווּ יידישקייט שטעקט אַרויס פון יעדער ווינקל, פון יעדער שפּאַרונע. וווּ די יידישע סביבה איז די הערשנדיקע: וווּ דאָס פּריוואַטע לעבן, דער בית־מדרש, דער חדר, די נעמען און צונעמענישן, די שפּראַך אויסשליסלעך יידישע; וווּ עס איז דאָ אַ שול שוין העכער 400—500 יאָר, וווּ עס געפינט זיך אַן אַלטער פּנקס, וואָס קען דערציילן מעשיות פון וועלכע 300 יאָר. דאָס אַלץ האָט מיך אָנגעכאַפּט ווי ס׳כאַפּט אַרום וואַסער דעם קערפּער, וועו מען פאַלט אַריין אין טייך אָדער אין אַ ים.

דאָס שטעטל איז געווען זאַבלודאָווע, נישט ווייט פון ביאַליסטאָק.

איך בין געקומען אין שטעטל, ווי אַ מענטש פון דרויסן, איך בין געקומען מיט אַ פּרעמדער קולטור צו נאָענטע מענטשן.

ס׳איז דאָ אַ ליד פון רוסישן דיכטער לערמאָנטאָוו, דאָס ליד הייסט „דער מלאך״: דעם מענטשנס נשמה חלומט שטענדיק וועגן עפּעס הימלישעס, נישט ערדישעס, ווייל איידער דער מענטש איז געבוירן געוואָרן, האָט שוין זיין נשמה געלעבט אין די הימלען צווישן מלאכים און האָט אַ הימלישן געזאַנג געהערט. וועו דער מלאך האָט די נשמה אַראָפּ־געטראָגן אויף דער ערד, האָט זי פאַרגעסן די מעלאָדיעס פונעם הימלישן געזאַנג, נאָר אַ שפּור פון דעם געזאַנג איז געבליבן. און אָט דער מלאך, דערמאָנט שטענדיק דעם מענטשן וועגן הימלישן לעבן, און דעריבער פילט דער מענטש אַזאַ בענקעניש נאָך נישט ערדישעס.

דאָס איז דער אינהאַלט פון לערמאָנטאָווס ליד.

וועו איך וואָלט געווען אַ דיכטער, וואָלט איך פאַרפאַסט אַן ענלעך ליד אין וועלכן איך וואָלט באַשריבן, ווי אַ נשמה האָט געוואַנדערט פון איין ייד צום אַנדערן אין פאַרלויף פון אַ סך דורות, וועלכע האָבן געלעבט אין דער סביבה פון אַ קליין יידיש שטעטל. און ענדלעך האָט זיך די נשמה באַזעצט אין מיר, אַ יידן וואָס איז נאָך אין די קינדערשע יאָרן אַרויסגע־שמיסן געוואָרן פון שטעטל און האָט אָנגעהויבן צו וואַנדערן צווישן גאָר פרעמדע סביבות. נאָר אין דער נשמה איז געבליבן אַ שפּור פון לעבן פון יענע דורות, און זי בענקט נאָך יענעם לעבן.

וועו איך בין געקומען אין שטעטל און דערזען דאָס לעבן פון דעם יידישן שטעטל האָב

איך זיך דערשפּירט ווי אַ קאַטשקע, וואָס איז אויסגעזעסן געוואָרן דורך אַ פרעמדן קער־פּער, דורך אַ קערפּער פון אַ הון, בשעת זי דערזעט וואַסער.

זי וואַרפט זיך אין וואַסער נישט קוקנדיק, וואָס די קוואָקע וואָס האָט איר אויסגעזעסן מאַכט אַ ליאַרעם.

די ערשטע קאנטשאַפט מיינע מיט זאַבלודאָווער יידן האָט זיך אָנגעהויבן נאָך אין ביאַליסטאָק.

פון צוג בין איך געקומען, ווי מ׳האָט מיר אין אַ בריוו אָנגעוויזן, אויף „זאַבלודאָ־ווער פּאדוואריע". ס׳איז נאָך געווען צו פרי, איך האָב געמוזט איבערוואַרטן אַ פּאָר שעה ביז ס׳איז געקומען דער ערשטער בעל־עגלה פון זאַבלודאָווע. מושוה געוואָרן מיט אים פאַר אַן אָרט פאַר אַ „פּאַרשוין", האָב איך זיך אַוועקגעשטעלט ביים פור וואַרטן, ביז מיר וועלן אָפּפאָרן. דער בעל־עגלה האָט מיר פאַרזיכערט, אַז צוליב פרייטיק וועט ער אויף קיין „פּאַרשוינען" לאַנג נישט וואַרטן און באַמיען זיך באַלד אָפּפאָרן, כדי צו קומען נאָך פאַר ליכט־בענטשן אין שטעטל. דעם בעל־עגלהס „באַלד" האָט געדויערט גאַנצע צוויי שעה. ס׳האָבן זיך ענדלעך אָנגעהויבן צו ווייזן „פּאַרשוינען" — זאַבלודאָווער יידן. קומט אַ ייד פרעגט ביים בעל־עגלה: „אַ ייד"?, און ווערט געווויר, אַז „יע", שטעקט ער מיר אַריין אַ ברייטן שלום־עליכם; אַזוי איז געווען מיטן צווייטן, דריטן אאַז"וו.

איך בין דעמאָלט געגאַנגען ראַזירט, געטראָגן אַ „ניהיליסטישע הוט" — אַ ווייכן הוט מיט ברייטע ראַנדן — קורץ איך האָב נישט געהאַט אַזאַ שטאַרקן יידישן אָנבליק.

אויף דער פור האָבן זיך אַריינגעזעצט זיבן „פּאַרשוינען". ווען מיר זענען אַרויסגע־פאָרן פון ביאַליסטאָק, איז צווישן מיר און נאָענטן שכן פאָרגעקומען אַזאַ דיאַלאָג:

— „איר פאָרט קיין זאַבלודאָווע?"

— „יאָ".

— „צוליב וואָס פאָרט איר?"

— „איך האָב אַן ענין".

— „איר זענט אַן אַגענט פון אַן אַסעקוראַציאָנס־געזעלשאַפט?"

— „ניין".

איך בין דעמאָלט נאָר וואָס אַרויס פון דער קאָנספּיראַטיווער שול, וואָס האָט געלערנט, אַז מען דאַרף קיין איבעריקע רייד נישט ריידן. אגב בין איך אויך געווען אין כעס אויף די זאַבלודאָווער יידן, פאַרוואָס זיי האָבן מיר אָפּגעגעבן דעם אויבנאָן, ד"ה אויפן געזעס, אי־בער די הינטערשטע רעדער: ס׳האָט מיר די נשמה אויסגעטרייסלט...

דער זעלביקער דיאַלאָג מיט אַ קליינער וואַריאַציע איז פאָרגעקומען ביי מיר מיטן צווייטן שכן, מיטן דריטן אאַז"וו. דער צווייטער האָט מיך געפרעגט, צי איך פאָר פאַרקויפן פעל אין זאַבלודאָווע, דער דריטער — צי איך פאָר אין מיל, ביז אַלע האָבן אויסגעפרעגט און אַלץ נישט געוואָר געוואָרן צוליב וואָס איך פאָר. פרעגט שוין איין ייד מיט כעס:

— „צוליב וואָסזשע פאָרט איר אין זאַבלודאָווע?"

— ענטפער איך:

— „אין אַפּטייק".

— „נעכאיזשע, וואָלט איר באַלד אַזוי געזאָגט?"

געקומען זענען מיר פאַרנאַכט אין זאַבלודאָווע. אויף מאָרגן פרי, ווען איך און דער אַפּטייקער זענען געזעסן ביים פרישטיק, האָבן מיר דערהערט אין אַפּטייק שטאַרקע קלונ־נען. מיר ביידע זענען אַרויסגעלאָפן אויפן גאַנעק.

פאַרן גאַנעק זענען געשטאַנען אַ טשאַטע יינגלעך פון אַ מאַן דרייסיק. ווען זיי האָבן מיך דערזען האָבן זיי אויסגעשריגן: — „אָט איז דער נייער פּראָוויזאָר"!

אַזוי אַרום האָב איך געשלאָסן באקאַנטשאַפט מיט די יינגלעך פון שטעטל.

אין גיכן האָבן זיך אָנגעהויבן ביי מיר נענטערע באַקאַנטשאַפטן אין שטעטל.

קאַנטשאַפט שליסן אין שטעטל איז מיר געווען לייכט: די קליענטור פון אַפטייק איז געווען איבערהויפט אַ יידישע, און בכלל אין אַלע הינזיכטן איז מען געקומען אין באַרירונג מיט דער יידישער באַפעלקערונג פון שטעטל.

שוין אין די ערשטע פּאָר טעג האָב איך געהאַט די געלעגנהייט זיך צו באַקענען מיט אַן אינטערעסאַנטן יידישן טיפּ: מיטן בעל־עגלה, וואָס פלעגט ברענגען סחורות פֿאַר דעם אַפטייק פון ביאַליסטאָק. דאָס איז געווען אייזיק דעם בעל־עגלהס, בן יחיד.

וועג ער האָט מיך צום ערשטן מאָל דערזען אין אַפטייק, שטייענדיק ביים פּולט, האָט ער געפרעגט שטילערהייט ביים אַפטייקער: — „דאָס איז אַ יהודי?" פון שפּאַס־וועגן האָט דער אַפטייקער געענטפערט: ניין. דער בעל־עגלה האָט באַלד אַראָפגענומען דאָס היטל.

עטלעכע טעג נאָכאַנאַנד, וועג ער פלעגט קומען יעדן פרימאָרגן אין אַפטייק געווען זיכער, צי מען דאַרף עפּעס פון ביאַליסטאָק, פלעגט ער אַריינגייענדיק, אַראָפּנעמען דאָס היטל און העפלעך פרעגן אויף דעם אַפטייקער.

איינמאָל האָט ער געטראָפן דעם אַפטייקער אין אַפטייק און, פונאַנדערריידנדיק זיך מיט אים, געזאָגט אַ וויץ, פון וועלכן איך האָב זיך פונאַנדערגעלאַכט.

אונדזער בעל־עגלה האָט מאָמענטאָל אָנגעטאָן אויף זיך דאָס היטל און אויסגעשריגן דערביי: — „אָ, דאָס איז אַ ייד, האָט איר מיך גענאַרט!" — און איז אין כעס געוואָרן.

אַ פּאָר טעג איז ער נישט געגאַנגען אין אַפטייק. אנשטאט אים פלעגט גיין זיין פּאָטער. דער שטאָלצער בעל־עגלה, וואָס פלעגט אַראָפּנעמען דאָס היטל פּאַרן „פּריץ", פלעגט נישט וועלן אַראָפּנעמען דאָס היטל פּאַר אַ יידן — זיין גלייכן.

דער בן־יחיד האָט זיך נאָכן כעס איבערגעבעטן און מיר זענען געוואָרן מיט אים גוטע בריידער.

ביסלעכווייז האָב איך אָנגעהויבן שליסן באַקאַנטשאַפט מיט דער קליענטור פון אַפטייק.

אין אַ שטעטל איז שטענדיק דאָ אַ פּאָר שטאַרקע חולאים, צו וועלכע דער דאָקטער קומט יעדן טאָג און צוליב וועלכע עס קומט אויס צו זיין יעדן טאָג אין אַפטייק. אָפט, אין פאַרלויף פון וואָכן, קומט אויס יעדן טאָג צו זען איינע און די זעלבע פנימער, ביז די שטאַרקע חולאים ווערן געזונט אָדער שטאַרבן.

מיט אָט די צייטווייליק־שטענדיקע באַזוכער פון אַפטייק פלעג איך פאַרפירן אַ שמועס. קיין גרויסע אַרבעט אין אַפטייק איז נישט געווען, פלעגט מען האָבן צייט צו שמועסן מיטן באַזוכער, ביז דער רעצעפּט פלעגט פאַרטיק ווערן.

באַזונדערס געדענק איך איין שמועס. מ׳האָט מיך אויפגעוועקט אין מיטן דער נאָכט. אַ ייד האָט געבראַכט אַ רעצעפּט פאַר אַ געווינערין, וואָס האָט געבלוטיקט. איך האָב אַוועק־געשטעלט דעם רעצעפּט קאָכן און אַליין געכאַפּט אַ שמועס מיטן באַזוכער.

ער איז געווען אַ וואַסערטרעגער, אַ ייד אַ בעל־מטופל מיט קינדער, וואָס דאַרפן נאָך לערנען אין חדר; זיינע פאַרדינסטן קלעקן נישט אויף ברויט... פאַר דעם דאָקטער און פאַר דעם רעצעפּט האָט ער געמוזט פאַרמשכנען אַ קישן. וועגן זיין לאַגע האָט ער דערציילט מיט אַ געלאַסן רואיקער שטימע, אַזוי ווי נישט אים מיינט מען...

אַזעלכע שמועסן האָב איך געהאַט אָפט, — ס׳זענען פאַרביי מיר אַדורך יידן, וואָס האָבן קיין באַשטימטע געשעפטן נישט געהאַט, וואָס פלעגן קיין אייניציקן דאָנערשטיק נישט וויסן, מיט וואָס מען מאַכט שבת... דער פויער, דער דאַרף האָט זיי געקאַרמעט... גאָט פלעגט צושיקן... אַן אַכטל קאַרן, אַ זעקל בולבעס, אַ גאַנדז.. ווער רעדט, אַז גאָט פלעגט צושיקן אַ פּריץ... ס׳זענען פאַריבער פאַר מיר יידן, וואָס פלעגן פאַרבן פויערשע גארן פאַר פויערשע געוועב, פאַריבער גארבער, קצבים אאַז״וו.

איך בין אַריין אין סאַמע געדיכטן פון יידישן לעבן.

אין איינעם אַזאַ שמועס האָב איך אַרויסגעזאָגט דעם פאַרלאַנג צו הערן אַ מגיד און

פון דעמאלט אן פלעגן שטענדיק לויפן פון שטעטל שטאפעטן מיר אנצוזאגן, וועז ס׳וועט קומען א מגיד.

איך פלעג פלייסיק באזוכן מגידישע דרשות און פלעג פלייסיק זיי הערן. דאס שטעטל האט אנגעהויבן צו קוקן אויף מיר, ווי אויף א „מאדנעם פראווידאר". און נישט איין פראבע איז געמאכט געווארן פון די קליענטן פון אפטייק צו וויסן אויף מיר, אז איך זאל שבת נישט אנשרייבן די סיגנאטור.

איך האב זיך ארײנגעצויגן אין לעבן פון שטעטל, נאענט געווארן מיט די ארומיקע יידן.

נאר איך בין פארט אבער ארויפגעקומען אין שטעטל אלס רוסישער אינטעליגענט און נישט געקענט זיך אפזאגן פון צו טראגן קולטור אהין אין פארם פון דער רוסישער שפראך און איר קולטור.

האב איך געשלאסן קאנטשאפט מיט דער שטעטלדיקער יידישער אינטעליגענץ.

אין זאבלודאווע, ווי אין יעדע שטעטל, איז געווען א גביר פון שטעטל — העשל העפנער. זיין הויז איז געווען אן אמתע יידישע הויז, נאר פארבונדן מיט וועלטלעכקייט. דעם גבירס קינדער האבן באקומען א דערציאונג ביי א ספעציעלן מלמד, און וועלטלעכע ביי גווערנערן און גוווערנאנטקעס.

די גוווערנאנטקע איז דעמאלט געווען אסתר לאפ, א טאכטער פון פארשטארבענעם זאבלודאווער רב און א שוועסטער פון דעם יונגן זאבלודאווער רב, וואס האט פארנומען זיין פאטערס ארט. א זון האט ער געהאט, וואלף העפנער, וואס איז געווען א בחור מיט א יאר צוויי יינגער פאר מיר.

אין שטעטל איז געווען נאך אן אינטעליגענט, דער פארוואלטער פון דער קאזיאנער יידישער שול, סערלין. וואס דאס איז א קאזיאנע יידישע שול, ווייס יעדער. דאס איז געווען אן אוואנגארד פון דער רוסישער קולטור און דער רוסישער סביבה. די גאנצע מי און מאטערניש איז געווען אועקגעלייגט אויסצולערנען די יידישע קינדער, וואס האבן קיין איינציק ווארט נישט געקענט רוסיש, פארשטיין און רעדן גוט רוסיש.

אט דער סערלין איז נישט געווען קיין טיפישער קאזיאנער לערער. ער האט נישט גענדיקט דעם באווסטן ווילנער לערער אינסטיטוט, וואס פלעגט ארויסלאזן „לערערס אינסטיטוטשיקעס". ער איז געווען אן „עקסטערן" און האט בלויז בייגעלייגט אן עקזאמען אויף לערער. ער איז דעריבער געווען נישט אזוי ווייט פון דער יידישער סביבה, ער פלעגט אלע שבת קומען דאווענען אין מנין, וואס האט איינגעארדנט ביי זיך דער גביר און פלעגט אפט דאווענען פארן עמוד. מיט א יידן פלעגט ער נישט רעדן דווקא רוסיש. ביי אן אנדערער פאליטישער ארדענונג וואלט ער געקענט זיין א פאסיקער יידישער פאלקס לערער. אין זיין שולע פלעגט ער מוזן אדורכפירן דאס אפיציעלע פראגראם — ער פלעגט מוזן אויספילן זיין חוב קעגן דער שול דירעקציע „רוסיפיצירן" יידישע קינדער.

דאס פלעגט אים שווער אנקומען, ווייל ער איז נישט געווען קיין „רוסיפיקאטאר" אין הארצן.

איך האב דעמאלט געקוקט אויף דער רוסישער „רוסיפיקאטארישער" שולע, ווי אויף א נארמאלער יידישער שולע; ווי דען אנדערש קען מען פארשפרייטן בילדונג און טראגן קולטור צווישן יידן, ווי נישט אין רוסיש? האב איך זיך געמוזט פראינטערעסירן אט מיט דער יידישער שולע, און מ׳האט מיך באקענט מיט סערלינען.

זענען מיר געווען, הייסט עס, פיר אינטעליגענטן. דארפן מיר זיך דאך פארבינדן און עפעס אויפטאן.

די ערשטע זאך אונדזערע, איז געווען, שאפן א ביבליאטעק פאר זיך און פאר אנדערע. צוזאמענגעלייגט די קליינגערס, האבן מיר צוערשט אויסגעשריבן דעם זשורנאל „רוסקאיא מיסל", וואס איז דעמאלט געווען דער טאנגעבער צווישן די רוסישע זשורנאלן און וווּ מאנאט

און מאַנאַט פלעגן זיך דרוקן שעלגונאָווס אַרטיקלען, וועלכע פלעגן רופן די אינטעליגענץ צו דער בריטער קולטורעלער אַרבעט.

אויסער דעם, האָבן מיר אויסגעשריבן נאָך אַביסל ביכער פאַר יונגוואַרג, ווי צום ביישפּיל „די אויסגאַבן פון קאָמיטעט גראמאָטנאָסטי".

סערלינס תלמידים און תלמידות פלעגן גיך נאָכן ענדיקן די שולע ווערן רעצידיוויסטן פון רוסישן אַנאַלפאַבעטיזם: אין דער קאָנדענסירטער יידישער סביבה פלעגן זיי פאַרגעסן דאָס ביסל רוסיש, וואָס זיי פלעגן באַקומען אין שולע.

דער חסרון איז געווען, וואָס זיי פלעגן נישט לייענען קיין רוסישע ביכלעך, ווייל עס זענען נישט געווען.

סערלין פון זיין קליינער הכנסה האָט נישט געקענט שאַפן קיין שול־ביבליאָטעק.

ביעלסקער גאַס

מיט אַ יאָר צוואַנציק שפּעטער בין איך געווען אין זאַבלודאָווע און האָב באַזוכט סערלינען. די ביבליאָטעק האָט נאָך אין זיין שולע עקזיסטירט און פלעגט „פאַרשפּרייטן קולטור". איר האָט שוין געשטיצט די פּעטערבורגער „מפיצי השכלה" און זי איז שטאַרק פאַרגרעסערט געווארן. נאָר די ביכלעך, וואָס מ׳האָט געקויפט ביי מיין אָנקומען קיין זאַבלודאָווע, האָבן נאָך געלעבט. סערלין האָט זיי געהאַלטן ווי אַ טייערן זכרון.

נאָר מיטן שאַפן אַ ביבליאָטעק האָב איך זיך נישט געקענט באַנוגענען. אין אַ באַראַטונג פון אונדז זאלבעפירט איז געבליבן עפענען אַ שבת־שולע. אַ דירה האָבן מיר געהאַט אַן אומזיסטע — סערלינס שולע. לערערס האָבן מיר געזאָלט אַליין זיין. קיין פּראָגראַם איז נישט צוזאַמענגעשטעלט געווארן.

ס׳איז געבליבן, אַז איך זאָל אָנהייבן פאַרלעזן געשיכטע. ביי מיינע פאַרלעזונגען וואָלט מען זיך געקענט באַקענען מיט דער פיזיאָנאָמיע פון אוידיטאָריום און מיט דער צייט אויסאַרבעטן אַ פאַסיקן פּראָגראַם. אגב מיר, אַ מענטש, וואָס האָט נאָר וואָס איבערגעריסן דאָס אָנפירן מיט אַרבעטער־קרייזן, האָט נישט שטאַרק געקענט שמייכלען אַוועקזעצן זיך אויפן

ריין אלף־בית־לימוד מיט תלמידים, וואס האבן נישט געהערט דערווייל צו קיין ארבעטער: דאס האבן געזאלט זיין נאר בית־מדרשניקעס.

די פארם פון פארלעזונגען האט מיר געקענט געבן די מעגלעכקייט מיט דער צייט צו אנטוויקלען פארשיידענע אידייען און דעריבער האב איך טאקע אנגעהויבן פון געשיכטע פון פאר־היסטארישן פעריאד.

איך האב געלעזן פון א ביכל, וואס האט זיך געערכנט דעמאלט פארן בעסטן; אויב איך האב נישט קיין טעות, איז עס געווען שולגינס געשיכטע. ביים לייענען פלעג איך געבן די נויטיקע ברייטערע דערקלערונגען.

אויף א נאענטסטן שבת זענען צונויפגערופן געווארן אין סערלינס שולע בחורימלעך, וואס האבן „געקוועטשט" די בית־מדרש־בענק און וואס האבן געהאט א שטארקן חשק צו בילדונג, צו השכלה. זיי זענען געקומען א קנאפער מנין אהער מיט נייגעריקע אויגן, מיט אנגעשטרענגטע אויערן, מיט אן אפענער נשמה צו איינזאפן די וויסנשאפט...

נאר זיי האבן זיך אפגענארט...

איך פלעג אנהייבן צו פארלייענען שבת, אזיגער דריי בייטאג. אין ערשטן שבת האב איך באמערקט, אז ביי די צוהערערס גייט א שטארקער קאמף מיטן שלאף. אויפן צווייטן און דריטן שבת איז דער קאמף פארשטארקט געווארן, אויפן פערטן שבת האט ענדלעך דער שלאף מנצח געווען און איינער פון די צוהערערס האט שוין אנגעהויבן צו פייפן מיט דער נאז... האב איך אפגעשטעלט מיין לייענען און געשטעלט א פראגע מיינע צוהערערס, צי זיי אינטערעסירט נישט דאס, וואס איך לייען.

זיי האבן מיר אפגהארציק געענטפערט, אז זיי אינטערעסירט שטארק וועגן דעם, וואס איך לייען, נאר זיי פארשטייען נישט קיין איינציק ווארט, ווייל זיי קענען נישט קיין רוסיש.

וועג איך דערמאן מיך יענעם שבת, אין מאמענט נאכן ענטפער פון מיינע צוהערער, שטעל איך זיך שטענדיק פאר מיין „פארחידושטע" פיגור, א פאטש אין מיין אייגענעם שטערן און אן אויסגעשריי, וויניקסטנס אין זיך: „וואס פאר א נאר דו ביסט, דו קענסט דאך צו יידן ריידן פשוט יידיש, וואס דארפסטו די קונצן?".

אט אזוי ארום בין איך געקומען צום פשוטן געדאנק, אז צו יידן דארף מען קומען מיט יידיש. דאס הייסט נישט, אז אט דער געדאנק איז ביי מיר געבוירן געווארן אין דע־מאלטיקן שבתדיקן מאמענט, —ניין, געדאנקען ווערן נישט געשאפן פון דער „העלער הויט"; זיי ווערן געבוירן אין דער פינצטערניש פון אומבאווווסטזיין, זיי מאכן דורך א באשטימטע עוואלוציע, ביז זיי קומען ענדלעך אין באווווסטזיין, צו באקומען א קלארע פארם.

צום געבוירן מיין געדאנק האט געבראכט מיין געשרשנטע פסיכיק, פארפארטיקט אים, האט די ערשטע יידישע ארבעטער־שולע און דאס לעבן אין דעם יידישן שטעטל, און אין דעם שבתדיקן מאמענט איז דער געדאנק ארויס אויף דער ליכטיקער וועלט.

וואלט אויסגעקומען מיר שוין אנהייבן א נייע טעטיקייט — א שבת־שול אין יידיש, נאר ס׳איז נישט באשערט געווען. ס׳האט זיך ארייניגעמישט דאס שטעטל, אייגנטלעך די וויבער פון שטעטל. מ׳האט אנגעהויבן שלעכט צו רידן וועגן אונדזער שולע. ס׳האבן זיך געפונען מענטשן וואס האבן מיט זייערע אייגענע אויגן געזען, ווי מ׳האט ביי אונדז אום שבת געשריבן. מהאט געמוזט אוועקוואלרפן דעם פלאן פון פארלעזונגען אי צוליב די צו־הערער, אי צוליב סערלינען.

נאר די שבת־שול און איר קורצע עקזיסטענץ האט מיר א סך געגעבן: זי האט מיר גע־געבן דעם באשלוס צו ארבעטן נאר אין יידיש.

דאס הייסט נישט, אז איך בין געווארן מיטאמאל א יידישיסט, ס׳איז נאך ווייט דער־פון געווען...

נאָר מיט זעקס יאָר שפּעטער, ד"ה אין 1895סטן יאָר, האָב איך אין דער פאָרעדע צום אַרויסגעבעגנעם פון מיר ביכל, פון דער סעריע „וויסנשאַפטלעכע פאָלקס־ביכער" גע־ שריבן:

„זשאַרגאָן איז דערווייל די אייגציקע שפּראַך, מיט וועלכער די אינטעליגענץ קען אַריינטראָגן צווישן די מאַסן ידיעות, נייע אידייען און באַגריפֿן. ווען מיר וועלן קומען צו אַזאַ מדרגה, אַז אין אַלע יידישע שטעטלעך וועט זיין ראַציאָנעל אַוועקגעשטעלט עלעמענ־ טאַרע שולן און אַלע יידישע קינדער וועלן האָבן די מעגלעכקייט צו באַקומען אַ געהעריקע עלעמענטאַרע בילדונג, דעמאָלט וועלן מיר מוזן געבן און מיר וועלן טאַקע געבן אַ „טשיס־ טא־אַסטאַווקא" דעם זשאַרגאָן, ווי אַן אינוואַלד, וועלכער האָט זיינע פּאַרדינסטן, נאָר וועל־ כער האָט שוין זיין צייט אָפּגעדינט. דערווייל איז זשאַרגאָן נאָך נישט קיין אינוואַליד אוך זיין דינסט איז נאָך נישט פאַרענדיקט. אָט דאָס גיט דער זשאַרגאָנישער ליטעראַטור רעכט אויף עקזיסטענץ".

דאָס האָב איך געשריבן אין יאָר 1895. יידיש איז נאָך דאָן ביי מיר געווען אַ זשאַר־ גאָן, אַ צייטווייליקע דערשיינונג. פאַר אַ נאַרמאַלער יידישער שול האָב איך גערעכנט נאָר די, וועלכע לערנט די יידישע קינדער נישט אין יידיש. פאַרשטייט זיך, אַז אין זאַבלודאָווע איז דער שטאַנדפּונקט געווען נאָך אַ רויער, ווייל דער געדאַנק האָט נאָר וואָס אַרויסגעשפּראָצט.

ווען מען הייבט אָן צו לערנען אלף־בית, מוז מען אָנפאַנגען פון אלף און קומען צום „ת". איך האָב אָנגעהויבן אין זאַבלודאָווע דעם „אלף" פון מיין יידישיסטישן באַווסטזיין, איך האָב געמוזט אַריבערגיין דערנאָך צום „בית" אאז"וו, ביז איך בין מיט יאָרן שפּעטער געקומען צום „ת", ד"ה ביז איך בין געקומען צום פולשטענדיקן אויסגעשפּראָכענעם יידי־ שיסטישן שטאַנדפּונקט.

רעצעפט־סיגנאַטורקע פון לעצטן זאַבלודאָווער אַפּטייקער שבח גאבער, וועלכער איז אומגעקומען דורך די נאַציס.

אַלטער גניעטשוצקי

נעשיכטעם פון אַמאָל

וועטעראַן פון דער זאַבלודאָווער קולטור־געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט. מ׳קען זאָגן אַז ער איז געווען די בריק צווישן זאַבלודאָווע מיט די לאַנדסלייט אין אַמעריקע. אַדאַנק זיין „בריוו־שטעלערייַ", פֿראַקטישע עצות און פֿערזענלעכע אינטערווענצן — לטובת דער אַרעמער באַפעלקערונג אין זאַבלודאָווע, האָט ער זייער פיל בייגעטראָגן אין ביטערע צייטן אויף צו פֿאַרגרינגערן די שלעכטע לאַגע און געבן האָפענונג פֿאַר די אַלע וואָס האָבן זיך געגייטיקט אין דעם. פֿאַרטראָטן מיט מערערע אַרטיקלען אין „זאַבלודאָווער פֿנקס", אַרויסגעגעבן אין ניו־יאָרק אין 1925.

די אַמאָליקע מחלוקה מיט דער חברה קדישא

(אַ שמועסלשע רעוואָלוציע)

די חברה קדישא פון זאַבלודאָווע ציט זיך פון אַלטע דורות. זי איז פֿאַרהייליקט אוּן איז שטענדיק געווען שטרענג מיטן אַרייננעמען נייע מיטגלידער; נישט אַבי ווער איז זוכה געווען אַרייינצוגיין אין דער חברה, נאָר סאַמע יחסנים... איבערהויפּט איז דאָס געווען אַ ירושה־זאַך.

פלעגט אַ חברה־מאַן חתונה־מאַכן אַ קינד, פלעגט שוין חברה קדישא שבת צו שבע ברכות אַרייַנשיקן אַ פלאַש וויין צום מחותן, דעם חברה־קדישא־מאַן. פֿאַר מיין געדענקען איז געווען דער גבאי פון דער חברה, אברהמל סמאנס שמואל נעמיס, נאָכער דער זון עזריאל. נאָך אברהמל סמאנס טויט, זיין זון שמואל־חיים, זלמן אברהמל חאנטשעס — נפתלי, נאָכער דער זון לייזער נפתליס און אַנדערע.

דער קליינער בית־המדרש האָט זיך געדרופן חברה־קדישא־בית־המדרש. ח״י כסלו, פלעגן די חברה־קדישא האָבן אַ תענית און געהאַט ספּעציעלע סליחות. אַלע פלעגן זיך צוזאַמענקלייבן אין קליינעם בית־המדרש. נאָכן תענית פלעגן חברה־קדישא מאַכן אַ שיינע סעודה. די סעודה פלעגט האָבן אַ נאָמען מיטן גוטן שנאַפּס, פלייש און פיש, און קרעפֿלעך. שטענדיק פלעגן זיך קונדיסים פֿאַרגנבהנען צו דער קיך, ווו די סעודה איז געפֿאַוועט געוואָרן און אָפּגענבהנען אַ קאַטשקע, אַ גענדזל, אַ טאָפּ קרעפֿלעך... די שפּיצלעך פלעגן אַבער אָפּגעטאָן ווערן אַזוי קונציק, אַז אויף קיינעם פלעגט אַפּילו קיין חשד נישט פאַלן. פֿאַר דער חברה פלעגט מען ציטערן, איין קלייניקייט! חברה־קדישא האָט אַ פנקס, וועמען חברה פֿאַרשרייבט אין פנקס קבורת חמור איז שוין די וועלט ענג...

מען דערציילט אויף איינעם ש... ער האָט געהאט אַ חשד אויף זיך וועגן אַ מסירה און חברה האָבן פֿאַרצייכנט אין פנקס. אַן אַמאָליקער פרומער ייד איז געגאַנגען בדרך הישר און האָט נישט געוווסט קיין קונצן, האָט ער צום סוף פֿאַרקויפט אין שטעטל די נחלה און אַוועק מיט דער פאַמיליע עבר לים. ער איז נישט זיכער געווען, אַז חברה־קדישא וועלן אים נאָכן טויט נישט באַהאַלטן אונטערן פלויט...

ביי דער סעודה פלעגן אָנגעזומען ווערן נייע מיטגלידער, למשל: אַ שיינער יונגערמאַן, וועלכער האָט געקענט לערנען און געווען נישט אַרעם, מיט פֿראָטעקציע און האָט נאָך איז יענע יאָרן נישט געזשאַלעווט אַ גאַנצע 25 רובלדיקע און דערצו אַ פּאָר פעסלעך „ביירישׁ" ביר

צו דער סעודה. אָזאָ מין יונגערמאַן פלעגט פֿאַרשריבן ווערן בהסכם כולם אין דער חברה־קדישא. אַ צייט פלעגט אָזאָ יונגערמאַן משמש זיין די אַלטע חברה ביי אַ טהרה, צוטראָגן וואַסער, צוהאַלטן, און זיך לערנען, ווי צו באַגיין מיט — די זילבערנע גאָפּעלעך, וואָס דער גבאי פון דער חברה פלעגט האָבן אויף אויסצוריניקן די נעגל ביים מת. משמש זיין די חברה קדישא פלעגן די קברנים, לייבל אבא האָדילס, אַ גרויסער הויכער ייד, וואָס קינדער פלעגן פֿאַר אים פֿאַרציטערט ווערן. בעת לייבל אבא האָדילס פלעגט קומען אין שטוב צום מת מיט אַ גרויסן שטעקן אַראָפּנעמען די מאָס פון מת, ער זאָל וויסן ווי צו גראָבן דעם קבר, פלעגן די קינדער זיך צעלויפן. און באַלד פלעגט מען אים דאַרפן געבן אַ קוואַרט י״ש. אַזוי איז ער אי״נגעווינט געווען. ווינטער איז אָפּגערעדט, און אַפילו זומער ביי אַ קבר גראָבן, מוז מען טרינקען י״ש, און עס פלעגט טרעפן, אַז לייבל אבא האדילס האָט אויסגעגראָבענעם דעם קבר, געכאַפּט אַן איבעריקע כוסה — לייגט זיך אין אויסגעגראָבענעם קבר און — שלאָפט זיך רואיק...

די אַלטע חברה־קדישא האָט זיך געפירט אויפן אַלטן שטייגער. קיינער האָט נישט געהאט אַ וואָרט צו ריידן. נאָר זייער פֿאַרשטאַנד האָבן זיי באַהאַנדלט די מתים, געטאָן דאָס רעכט, און די מיוחסים, געגעבן „ט׳ קבין״, דאָס הייסט, נאָך דער טהרה אַוועקשטעלן דעם מת איבער אַ באַליע, אונטערהאַלטן אונטער די הענט און דעם מת אָפּגיסן מיט דריי עמערס וואַסער. דאָס האָט מען געדאַרפט ווערט זיין צו קריגן די „ט׳ קבין״, נישט אַבי ווער האָט דאָס געקראָגן...

איז געשטאָרבן שמואל קאָזשינער, אַ ייד פון המון, נאָר אַ פרומער, און נישט קיין פֿראָסטער, אַן אָנגענומענער ביים המון, און דאָכט זיך אויך געווען אין חברה פון נושאי המטה. דאָס איז שוין געווען אין די צייטן, ווען דער המון האָט געפאָדערט ביי די פּני העיר אַ בעסערע באַהאַנדלונג צום פשוטן יידן. איז ביי דער טהרה פון דעם מת שמואל קאָזשינער אַרויסגעשטעלט געוואָרן די פֿאָדערונג, אַז מען זאָל אים געבן „ט׳ קבין״.

חברה־קדישא האָבן נישט באַשטאַנען און אויפן אָרט איז אויסגעבראָכן אַ מחלוקה. פּלטיאל דראַלעס, בראש פון נאָך פשוטע יידן, האָבן געפאָדערט דעם כבוד פֿאַרן מת. חברה־קדישא לאָזט נישט. ווער זענען זיי דאָס? אַזוי און אַזוינע, וואָס מישן זיי זיך אַריין? — האָט פּלטיאל אָנגעהויבן אויפן הויכן קול... דאָס איז שוין געווען גענוג, מען איז אָנגעלאָפן פון גאַנצן שטעטל. חברה־קדישא פֿרובירט מיט די אַלטע ווערטער: שקצים! נאָר ווער הערט זיי, געגומען און געגעבן דעם מת די „ט׳ קבין״ און ביי דער לוויה איז ביים פשוטן עולם געבליבן בהסכם, מען זאָל מאַכן אַ נייע חברה־קדישא. פּלטיאל רוט נישט: גענוג האָבן מיר געליטן פון די פּני!... גענוג פּיאַווקעס האָבן מיר געהאט פון די קהלס־לייט! נאָכן טויט ווועלן זיי אַ נאַש בראַט נישט טאָן דעם רעכט ווי געהעריק איז, כאָטש נאָכן טויט זענען אַלע צדיקים... און מען דאַרף זיך רעכענען מיט אַלע גלייך, אַלע זענען יידן און דער פשוטער ייד דאַרף קומען אַ ריינער מיט „ט׳ קבין״ אַזוי ווי אַ יחסן!...

די מחלוקה האָט זיך געשטאַרקט, מען האָט געגומען פֿאַרשריבן אין אַ נייער חברה און זיך געוועגדט צו אייגעם, וואָס האָט געהאַט פֿראַקטיקע ביי אַ טהרה, אַז ער זאָל ווערן דער אָנפירער פון דער נייער חברה.

דער איינער איז געווען נחום אָקס, פון דער חברה נושאי המטה, אָבער ער פלעגט שטענדיק משמש זיין די אַלטע חברה־קדישא ביי אַ טהרה, ער איז געווען אַ גידול און אַ בריה אַ ייד. ביי אַ פשוטן מת פלעגט מען אים צולאָזן, ער זאָל זיך מתעסק זיין. ער איז געווען דער אייגציקער, וואָס האָט זוכה געווען מען זאָל אים צולאָזן, אָבער אין דער חברה־קדישא האָט מען אים נישט אַריינגענומען. האָט מען דעם נחומען געוואָלט מאַכן פּאַרן אָנפירער פון דער נייער חברה קדישא.

ער אַליין איז געווען אָבער קעגן, ער איז געווען טריי דער אַלטער חברה און געהאַט גוטע האָפענונגען צו זוכה זיין אַריין אין דער אַלטער חברה. נאָך גרויסע קריגעריין און נאָכדעם,

ווי מען האָט זיך אַרומגעזעצן, אַז אין אַ שטעטל טאָרן נישט זיין קיין צוויי חברה־קדישאס, זענען קיין זאַבלודאָוע אַרויסגערופן געוואָרן די רבנים פון נאַרווע און ניזבאדקע (מיכאָלאָוע), און נאָך אַנדערע שטעטלעך האָבן זיך אַרייַנגעלייגט צו שטיקן די מחלוקה.

אַ סך רבנים און גרויסע מגידים האָבן געריידט וועגן דער מחלוקה און די אַלטע חברה־קדישא האָט נאָכגעגעבן. זיי האָבן צוגענומען אַ סך יינגערע, וועמען דער המון האָט אויסגעקליבן.

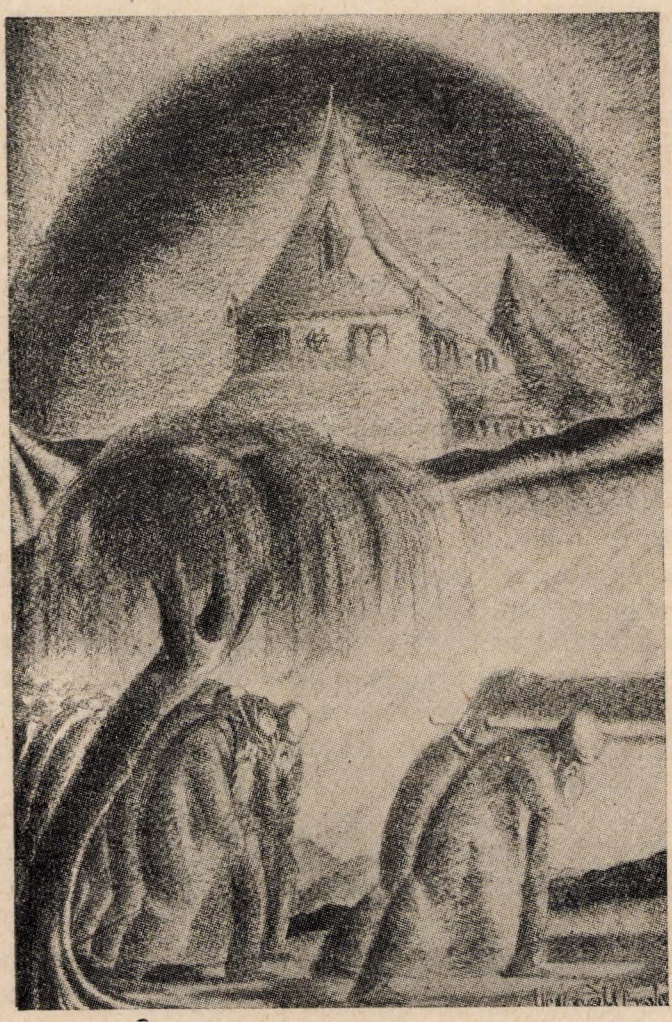

אַ לוויה: מיטן מת אויף דער מיטה, אַרום דער זאַבלודאָוער שול.
צייכנונג פון אהרן גודלמאַן.

קראונשטיינס הויף „זאבלודאוו" און דער וואלד „קראסנע"

(אמאל און היינט)

די ערד, אויף וועלכער דאס שטעטל זאבלודאווע איז געבויט, האט געהערט צום פריישין גוט „זאמעק זאבלודאווע" און די איינווינער פון שטעטל האבן יארנלאנג געצאלט דעם פריץ צינז פאר דער ערד. וען איינער האט געוואלט דעם צווייטן פארקויפן א הויז צי א פלאץ, האט דאס געמוזט באשטעטיקן די אדמיניסטראציע פון זאבלודאווער הויף.

די אייגנטימערין פון הויף אין די לעצטע צייטן איז געווען א פריצטע, א הויף־דאמע, וואס איז געזעסן אין פעטערבורג אין „צארסקע דוואריץ", און אין הויף איז געזעסן א פאר־וואלטער. אין די ערשטע יארן איז געווען פארוואלטער איינער וואידע, וואס האט פיל טובות געטאן יידן. אין די לעצטע צייטן איינער א ליוטעראן.

דער הויף איז געווען א קליינע מלוכה: א גרויסער אינווענטאר פון בהמות און פערד, און פיל פארבויטע הייזער פאר די אדמיניסטראטארן. די „פאדפאנקעס", די פארוואלטער זענען אליין געווען פריצים און געלעבט ווי גראפן מיט פיל דינער און עקיפאזשן.

די גרויסע שטחים הויפישע ערד פלעגן באארבעטן פאראבקעס. פאר די פאראבקעס זענען ווידער געווען געבויט „טשוואראקעס". אמאליקע יארן זענען פאראבקעס געווען פאנשיקעס.

דער הויף האט געהאט אייניקע פאכטן און יידישע פאכטערס האבן געמאכט א לעבן דערביי, אבער דער עיקר־רייכקייט פון הויף איז געווען דער גרויסער געדיכטער וואלד, וואס האט זיך געצויגן מיילן ווייט ארום זאבלודאווע, און סוחרים פון דער וועלט פלעגן אפט קומען קויפן. ביים זאבלודאווער וואלד־געשעפט האט מען געמאכט גרויסע קאפיטאלן. די פריצטע פלעגט קריגן צוגעשיקט מזומן געלט און געלעבט א טאג אין פעטערבורג ווי א קייסעריניע. דער הויף פלעגט אויך אויפהאלטן אויף זיין רעכענונג א דאקטער אין שטעטל. דער הויף האט שוין געהאט א ספעציעלע הויז אין שטעטל, ווו יעדער דאקטער פלעגט ווינען. וער געדענקט נישט דעם אלעמען באליבטן דאקטער דעביצקע א יידן־פרייַנט, וואס פלעגט קומען צום ארץ־מען חולה און פלעגט אים נאך געבן געלט פון זיין אייגענער קעשענע. ער איז געווען זייער אנגענומען; אדער דער צווייטער נאך אים, דעם באליבטן דאקטער טשיעפארקאווסקי.

דער הויף פלעגט אויך אויפהאלטן א רופא, (פעלדשער) אין שטעטל. פריער איז געווען איינער יוסל דאקטער, נאכדעם אברהמצע דער רופא, זיי פלעגן קריגן פון הויף „אדינאריץ" און האלץ צום הייצן און די שטעטלשע פלעגן זיי מקנא זיין. לעצטנס האט אונדזער „פראפעסאר", אהרן הערש געקריגן „אדינאריץ" ביז עס האט זיך אנגעהויבן דער באיקאט אויף יידן, דעמאלט האט דער הויף ארויפגעבראכט א קריסטלעכן פעלדשער און אויפגעהערט געבן אהרן הערשן „אדינאריץ". אבער די אמונה אין אונדזער „פראפעסאר", און ווי אהרן הערש פלעגט זאגן, ווייל ער האט א ברכה פון צדיק ר' יאסעלע, פלעגט מען נישט נוצן די אדמיניסטראציע־דאקטוירים און אים גוט באצאלן פאר זיינעם א וויזיט.

ארום הויף האבן אויך געלעבט שוסטער און שניידער. די איינגעזעסענע פאראבקעס, די קינדער פון די אמאליקע פאנשציניקעס, זענען שוין געווען רייך, וויל די פאמיליעס האבן שוין פון יארן ביים הויף גוט פארדינט. זיי האבן געהאט אייגענע בהמות און פלעגן פארדינען א סך פון מילכיקס. פיל יידן האבן ביי זיי געקריגן געבארגט געלט אויף חתונה מאכן א מיידל, א הויז צו בויען. יידן האבן געהאט פרנסה ביים הויף, עס איז אויך געווען א גראלניע אין הויף. די יידישע פאכטערס זענען אויך געווען אין מעמד. ישראל יאנקל פאכטער, שמעון דער פאכטער, שמואל הערש מיט רייזלען פאכטער.

באזונדערס פראמינענט איז געווען אין הויפישן אגוליץ „נאטע דער פאכטער", ער איז געווען א גרויסער מכניס־אורח, איז געזעסן אויף א וועג פון דורכגייערס און דורכפארערס, און יעדער אורח פלעגט מוזן ארייַן צו אים אין הויז און די „נאטעכע", פלעגט שוין דערלאנגען

די פרישע סמעטענע, קעז און פּוטער. נאָטע פּאַכטער איז געווען געשעצט ביי אַלעמען. אויף ווי ווייט ער איז געווען געאַכט קען מען זען פון דעם מערקווירדיקן פּאַל:

דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען ביי דער יידישער יוגנט, נאָכן אַנטוישן זיך אין דער רעוואָלוציע פון 1905 האָבן זיך געבילדעט גרופּן, וואָס פלעגן זיך כלומרשט רופן אַנאַרכיסטן, אָדער ווי אַנדערע פלעגן זיך רופן קאָמבינאַטאָרן, וועלכע פלעגן באַפאַלן און באַראַבעווען. ווי מערקווירדיק עס זאָל נישט זיין, נאָר נאָטע דער פּאַכטער האָט אויך געהאַט אַ שונא — אַ צווייטן יידישן פּאַכטער, אַ קאָנקורענט, וואָס האָט זיך געקוואָפּעט אויף נאָטעס פּאַכט, און געזוכט מיט אַלע מיטלען, אַז ער זאָל נישט קענען שליסן אַ נייעם קאָנטראַקט מיטן הויף. ווען עס איז געקומען די צייט פון שליסן אַ נייעם קאָנטראַקט, האָט דער קאָנקורענט געגעבן אַ העכערן פרייז דעם הויף. ר׳ נאָטע האָט אפילו געקרעכצט, ער האָט אָבער עמעוזט געבן דעם געבעטענעם פרייז. דער קאָנקורענט האָט אָבער נישט געוואָרט. זיינס אַ בחורל, וואָס איז געווען באקאַנט מיט אייניקע און דווקא אמתע אַנאַרכיסטן, איז אַוועק צו זיי און זיי דערציילט, אַז דעם און דעם טאָג, וועט דורך קוריאַנער וואָלד דורכפאָרן זייער אַ רייכער — אַ געוואָלדיק גרויסער בורזשוי, וואָס פירט מיט זיך אַ מטמון מיט געלט און עס איז די גרעסטע מצווה ביי אים דאָס אַוועקצונעמען... אין דער אמתן איז דאָס געווען דאָס געלט — די עטלעכע הונדערט רובל, וואָס נאָטע האָט געדאַרפט איינצאָלן פאַרן פּאַכט. און וועט ער נישט האָבן דאָס געלט איז דער פּאַכט זייערער... דאָס בחורל האָט זיי אָנגעגעבן אַלע סימנים, נאָכגעפאָלגט דעם אַלטן נאָטען, און זיי האָבן די „שטיקל אַרבעט" אָפּגעטאָן. אָבער ביים אַוועקגעבן דאָס געלט, האָבן זיי עפּעס באַמערקט אַז ער קוקט עפּעס נישט אויס צו זיין קיין גוואָלדיק גרויסער בורזשוי, האָבן זיי דאָס געלט גהיט.

נאָטע איז געקומען צו נאָטיכצן אָן דעם געלט. און דאָ דאַרף מען די „פּלאטע" אַנדערש וועט ער פאַרלירן דעם פּאַכט.

די מעשה האָט מען זיך דערוווסט אין זאָבלודאָווע. די גאַנצע זאָבלודאָווער יוגנט, אַלע אויף די פיס! אַזוי באַלייידיקט מען אָן ערלעכן פרומען מכניס אורח? די זאָבלודאָווער אַנאַרכיסטן האָבן גלייך געשפּאַנט פערד, אַוועק קיין ביאַליסטאָק און נאָך דעם זעלביקן אָוונט האָבן זיי צו אים אין הויף אַריינגעבראַכט זיין געלט פאַר איין וועגס האָבן זיי אים שוין אויך דערציילט ווער זיין שונא איז געווען, וועלכן ער האָט — אגב נישט געוווסט. ר׳ נאָטע איז געווען אָזוי איבערראַשט פון דעם, אַז דעם גאַנצן אָוונט איז ער אַרומגעגאַנגען, געשאָקלט מיטן קאָפּ, געטשמאָטשעקט מיט די ליפּן: אוי, אוי... מיך אַרט נישט דאָס געלט, דער פּאַכט, אָבער פאַרוואָס איז ער מיר אַ שונא, פאַרוואָס?

יידן זענען געווען „וואָזשאָקעס" פון וואָלד ביי דעם ביאַליסטאָקער גביר זאָבלודאָווסקי אין קאָנטאָר. מען האָט זיי געפרופן די „וואפניקעס", זיי האָבן געהאַט אַ סך פערד און שווער וועגענער מיט גרויסע גראָבע קייטן מיט „ליוועכס". פלעגט פאָסירן, מען פלעגט אַריין אין אַ בלאָטע, די פערד קענען נישט אַרויסשלעפּן, פלעגט מען נוצן דעם „ליוועך" אויף אויפצוהייבן דעם וואָגן.

די וואפניקעס זענען געווען הויכע, האָר־באוואקסענע, טאָקע אמתע וואָלד־מענטשן אין האָבן געהאַט אין פריערדיקע יאָרן פרנסה בשפע, איידער די קאָליע איז געגאַנגען, זיי פלעגן טרייבן גרויסע פּראַכטן מיט פערציק פערד און פלעגן פירן די ביאַליסטאָקער סוחרים אויף די פאָלטאָווער און כארקאָווער יאָרידן. אַ נסיעה פלעגט דויערן אַ יאָר צייט. צוריקקומענדיק פלעגן זיי ברענגען פון דער וועלט מתנות פאַר זייערע פאַמיליעס.

אין הויף איז געווען אַ באַזונדער פאָלאָק געבויט אין קלאַסישן סטיל. כאָטש אינעווייניק איז געווען מעבלירט, אָבער קיינער האָט דאָרטן נישט געווויינט. אַלץ איז געווען צוגעגרייט אין פאַל די פּריצטע וועט קומען אין פּאָלאָק. דינערשאַפט פלעגן אַלע טאָג פּוצן און וואַכן ביים פּאָלאָק. זומער פלעגן די וועגט באוואקסן ווערן מיט בלומען און גרינס. אַרום גרויסע אָלטע קאַשטאַן ביימער, ווי גרויסע שירעמס און דערבי׳ אַ גרויסער פרוכט סאָד פון

די בעסטע פרוכטן. אין מיטן סאָד גרינע אלטאנקעס, אַ סאזלקע, אַ געגראָבענער טייך מיט אַ בריק פון שטיינער פון וועלכן מען קען נאָך איצט זען די רואינען.

פריערדיקע יאָרן פלעגן די שטעטלשע יידן שבת נאָכן עסן האָבן דעם עונג שבת זיך צו לייגן אַרום פֿאַלאַץ, אויסטאָן די אויבערשטע בגדים מיט די העמדער און טלית־קטן. חתנים און כלות פלעגן זיצן אויף די בענק אַרום סאזלקע... וועט האָט דאָס אין זינען געהאַט דעם גע־דיכטן שיינעם וואַלד קראַסנע, מיט זיינע אַלטע סאָסנעס, וואָס דערגרייכן צום הימל. ביי יע־נעם דור איז דאָס שפּאַציר געווען נאָר אַרום פֿאַלאַץ.

אָבער צייטן האָבן זיך געביטן. דער הויף איז אַריבער צו אַ יונגן באַראָן פון דער פּא־מיליע קרייזענשטיין. ער האָט זיך באַזעצט אין פֿאַלאַץ און געבראַכט אָגראָדניקעס. מען האָט אַרומגעצאָמט מיט אַ הויכן פֿאַרקאָן דעם גאַנצן שטח. אַרום פֿאַלאַץ, פֿאַרזעצט ביימלעך מיט אונטערגעשוירענע קעפּ, געמאָכט אַ ליין, מיט זשוויר באַשאָטן די וועגן. לעבן רעכטן דאזשי־נעץ האָט מען אַ גרויסן קויק מיט בלומען פֿאַרזעצט, אַרום אַ רונדן וועג געמאָכט און דער גן־עדן איז פֿאַר די שטעטלשע איינווינער פֿאַרשלאָסן געווארן.

איינמאָל האָט דער באַראָן געמאָכט אַ באַל. עס זענען אָנגעפֿאָרן געסט אין קאַרעטן פון דער גאַנצער וועלט. מען האָט געבראַכט אַ מיליטעריש אָרקעסטער. עטלעכע טעג האָט מען געשפּילט. אַ גרויסער עולם איז געווען אַרום פֿאַרקאָן. פֿאַרן געזעגענען זיך מיט די געסט, האָט מען אַריינגעלאָזן דעם גאַנצן עולם יידן און די „מיעשצאַניעס" (אַזוי רופט מען ביי אונדז די שטעטלשע קריסטלעכע איינווינער). דער באַראָן הייסט די מוזיק גיין אויף פריער, דערנאָך די באַפעלקערונג אין קאראַאָד. דער באַראָן מיט די געסט זענען אויפן באַלקאָן און וואַרפן וויס־גלט. מען כאַפּט. ער אָרדנט איין אַ געיעג וועט עס וועט דעם קרייז פריער דורכלויפן וועט קריגן אַ פּרייז. דער עולם צעשטעלט זיך. מוזיק פאַנגט אָן צו שפּילן אַ גאַלאָפּ, דער באַראָן גיט אַ צייכן: דער געיעג פאַנגט זיך אָן. לייבושקע באַקומט דעם פּרייז — אַ גאָלדענעם פינגערל. מוזיק שפּילט, לייבושקע טרינקט מיטן באַראָן לחיים. מען טיילט דעם עולם פרוכט, די קינדער צוקערקעס און מען הוליעט אין טאָג אַריין.

פון דאָן אָן האָט זיך דער טויער פֿאַרשלאָסן, דער גן־עדן פֿאַרמאַכט. מען קוקט אין די שפֿאַרונעס. געבליבן איז נאָר אַ סטעזשקע ביים פֿאַרקאָן, וווּ מען שפּאַצירט אונטערן הויף פֿאַרווייז און דער באַראָן איז אין אַ קורצער צייט אַרום געשטאַרבן. דערביי דערציילט מען, אַז ער האָט געהאַט אַ באַליבט הינטל, וועלכער האָט אַוועקגעפֿגרט. באַגראָבן האָט ער אים אויפן סאָמע דאזשינעץ פֿאַרן פֿאַלאַץ און געשטעלט אַ שטיין אַ „פּאָמיאטניק", זאָגט מען, אַז ער האָט דאָס קראַנקע הינטל געקושט, איז ער אַליין קראַנק געוואָרן און דערפון געשטאָרבן.

בעת דער זשאָנדצע, דער לוטעראַנ האָט פֿאַרוואַלטעט, האָבן די יידן קצבים געמאַכט גרויס געשעפטן, זיי פלעגן קויפן סטאדעס געפּאַשעטע שעפּסן, גרויסע געפּאַשעטע אָקסן. די געראַלניע פון שנאַפּס איז ספּעציעל געטריבן געוואָרן צוליב דעם אָפּפאַל די בראָגע, וואָס איז אַ גוטע פּאַשע פֿאַר בהמות. די בהמות פלעגן שטיין אין לאַנגע געבויטע שטיינערנע „אבארעס".

די פּעטע קעלבער פלעגט קויפן מרדכי לייב, ער האָט שוין אויף דעם געהאַט אַ חזקה; אין הויף האָט מען ליב געהאַט זיינע וויצן און די מעשיות וואָס ער פלעגט זיי דערציילן. דער זשאַנדצע האָט געהאַט אַ גאַנצן פֿלאָד אַזעלכע קליינע הינטעלעך איינס און איינס. ער פלעגט גיין מיט אַ גאַנצער סטאיע און נישט איין מאָל פלעגן זיי צעריסן אַ יידישע קאַפּאָ־טע. ער פלעגט אָבער גלייך באַצאָלן פֿאַרן שאָדן.

אַמאָל פלעגט מען נאָך אָקערן מיט אָקסן, די לעצטע יאָרן זענען שוין געווען פֿלוגעס און מאַשינען צום שניידן. די פורניאלעס פלעגן האָבן שטאַרקע פֿאָר־פערדיקע וועגענער און פירן די אָפּגעשניטענע סנאָפּעס פון פעלד אין דער גרויסער סטאָדאָלע. סוחרים יידן פלעגן אָפּ־קויפן די תבואה וואָגאָנעווייז און אָפּשיקן אין קעניגסבערג. וועט מען פלעגט פירן די אַרבעס פון די פעלדער פלעגן קונדיסים כאַפּן סטרוטשקעס. חברה יאָטן פלעגן זיך אויך פֿאַרגנבע־נען אין די הויפישע סטרוטשעס, נישט איינער איז געכאַפּט געוואָרן און געקומען אין דער

היים אן א היטל, אדער פלעגט פארשפארט ווערן אין א חזיר־שטעלכל ביז מען פלעגט קומען אים אויסבעטן ביי די פריצים. די לעצטע יאָרן זענען שוין געווען יאָטן „ראזוועדטשיקעס" וואָס פלעגן אריבער איבער די גרויסע שטאָכעטן פון הויפישן סאָד און פארזוכן די גן־עדן עפל, פארגארטלען זיך און ברענגען א בוזים פרוכט.

אפטמאל פלעגן יאָטן זיך שלאָגן מיט די הויפישע יונגע שקצים. געווייגלעך פלעגט עס פאסירן א שבת פארנאכט בשעתן שפאציר. די שקצים פלעגן זיך טשעפען מיט די שטאָטי־שע פארלעך, פלעגט מען באלד א זאג טאָן: געדענקט איר ווען קומען אין שטעטל... און אין א שטעטלשן שענק פלעגט ווערן דער שלום. די שלעגער זענען געווען די יידישע און קריסט־לעכע קעגן די דארפישע. עס פלעגט זיין א ווערטל: „וו זאבלודאוויע פא קלעפ"... דער שפא־ציר פון שטעטל איז געווען אין „קראסנע". „קראסנע" איז געווען א שם דבר, אייגער פון די פוילישע גרויסע וועלדער, וואס איז געוואקסן אויף הויכע בערג, פארן גרויסן בארג זענען געווען קלייגע וועלדלעך: גניטשעקיער וואלד און א וועלדל ביים זייט האט געקראָגן דעם נא־מען „שילעמס וועלדל" וויל שילעם (שילעם קאפלאן) מיט זיין קאמפאניע אינטעליגענץ פלעגן דארטן שפאצירן.

אין מיטן וואלד אויף א הויכן בארג איז געווען א געבויטע שטיבעלע. מען האט איר גע־רופן „וואידאוויטשעס שטיבעלע". דער נאמען פון פליפאטענט וואידע. דאס איז געווען א מין זומער־ווינונג, נאר שטענדיק זענען געווען פארריגלט די טירן מיט די פענצטער... די יונגווארג פלעגט דארטן אויסקריצן זייערע איניציאלן אויף די ביימער. די שטעטלשע פאנ־טאזיארן פלעגן דא ליגן מיטן פנים צום הימל און פאנטאזירן. פארלעך פלעגן זיך דא סודן און זיך אין ליבע דערקלערן.

די לעצטע צייטן פלעגט מען גאנצע טעג, גאנצע פאמיליעס זיין אין וואלד מיט קראנ־קע, וואָרום די לופט איז געווען א היילונג. טיפער אין וואלד זענען געווען יאגדעס און מא־לענעס. די שטאטישע איינווינער פלעגן קומען מיט קריגלעך און קאשיקעס. פארן זיך צונויף די לעשניקעס און מען כאפט דעם עולם און מען פירט אלעמען אין הויף. די קריסטן האבן אנגעהויבן קושן דעם פריץ אין האנט. מען לאזט דעם עולם אפ. עס וואקסן אן די בעטקעס, שוואמען און וויידער מחנות מיט קאשיקעס. און דא הערט מען ווי עס טראסקען די טרוקענע צווייגן, דאס קומען די ארעמע איינווינער נאך א בינטל גאלענדזשעס אוועק־צוטראגן. די לעצטע צייט האבן יידן אויך האלץ פון וואלד געטראגן. די אדמיניסטראציע פלעגט אפט ארייגשיקן האלץ און קארטאפל פאר די שטעטלשע ארעמע לייט. די קהל־משר־תים פלעגן גיין „נאווי ראק" צו די פריצים און פלעגן קריגן האלץ. יאנקל פאראווקער פלעגט קויפן דעם ווייץ אויף מצה. מען האט שוין אין הויף געוווסט אפצוהיטן די ווייץ אויף שמורה מצה, וועלכע מען פלעגט באקומען אין שטעטל. ערב פסח נאך א האלבן טאג און די שטעטל־שע חסידים פלעגן אליין וואלגערן און קנעטן, און יעדערער האט געקויפט צו זעקס מצות צו די סדרים. דאס שטעטל מיטן הויף זענען געווען ענג פארבונדן. חס ושלום א שרפה, פלעגן קומען די הויפישע פייערלעשער. נאכהער פלעגט גיין דער רב און אויסבעטן האלץ פארן נשרף אויף אויפבויען. די שטעטלשע יידן פלעגן אפגעבן כבוד די פריצים, אראפנעמען די היטלען ווען זיי פלעגן דורכפארן.

בעת עס איז אנגעקומען די שרעקלעכע וועלט־מלחמה האבן די רוסישע קאזאקן פארן עוואקואירן, פארברענט דעם הויף. די פריצים מיט די פאראבקעס זענען נאך פריער אוועק מיט האק און פאק. יעדער פורנאל האט איינגעשפאנט זיינע פאר פערד מיטן גרויסן וואגן. ארויפגעלייגט דעם גאנצן רוכליאד אויפן וואגן; די קו צוגעבונדן און אוועק מיטן אבאז. די פריצים מיט די פאמיליעס צום באן. פארשטייט מען, אז מען האט איבערגעלאזן א גוטס. די קאזאקן האבן דערטאפט דעם גרויסן קעלער אלטן וויין און האבן זיך אנגעטרונ־קען און געווויס זענען זיי ארייגעפאלן אין פלען צום דייטש און דאס איז געווען א גליק פאר דעם שטעטל. זיי האבן קיין צייט נישט געהאט טשעפען די שטעטלשע איינווינער. וועו

די דייטשן זענען אַריין און קיין קאָזאַק איז שוין נישט געווען אויף אַ רפואה האָט די שטעטלשע „ראזוועדקע": אליהו יאָסל באַשעס מיט זיינע יאַטן באַזוכט דעם פריצישן קעלער וויין און האָבן נאָך געפונען אויף קידוש פון יין ישן, אגב, אַנטיקן און אַלטע חפצים. די הויפישע שכנים האָבן „אויפגעראמט" די פריצישע ווייכע מעבל, וואָס הייסט, ירושה פון נאָענטע קרובים... זיי האָבן אָבער דערנאָך געמוזט אָפּגעבן די מתנה צוריק, די אמתע יורשים... די דייטשן.

די דייטשן האָבן געפירט די ווירטשאַפט אין הויף, באַאַרבעט די פעלדער און געהאַקט דעם וואַלד. ווען מען האָט אַוועקגעטריבן די רוסן, די ראַטן אַרמיי, איז די הויפישע ערד פאַרקויפט געוואָרן. די הויפישע אַדמיניסטראַציע, האָט אָבער איינגעאָרדנט אַ טאַרטאַק און מען האָט ממש אויסגעליידיקט קראסנער וואַלד. די שווערע סאָסנאָווע ביימער זענען געפאַלן אונטערן זעג און האַק. זיי זענען געלעגן ווי מתים אין אַ מלחמה. איך בין ספּעציעל געגאַנגען זען און געפונען ליגנדיק ביים באַרג די ביימער אויף וועלכע מיינע גוטע באקאנטע האָבן אויסגעקריצט די בוכשטאַבן פון זייערע נעמען. איצט איז ער נישטאָ מער ווי קיין מאָל נישט געווען. עס זענען נאָר צוגעקומען פרישע עטלעכע גבירים. וואָס האָבן געמאַכט געשעפטן ביי דעם. איצט טרעפט מען צעוואָרפענע קאָלאָניעס אויפן גרויסן שטח הויפישער ערד. צום מערסטן זענען דאָס די הויפישע פּאַראָבקעס און פילע מאזורעס פון פּוילן, וועלכע האָבן אָפּגעקויפט די ערד. קיין יידן האָט מען נישט דערלאָזט צו קויפן ערד. עס איז שוין געווען אַ האַנט אין דעם... נישט פאַר דיר, יידעלע, איז ערד־אַרבעט! לעב פון ווינט, שטיק זיך אין שטעטל, און ווער דערשטיקט. אַ סך האָבן געוואָלט קויפן, נאָר עס איז דאָ בילכערע צו דער ירושה...

די זאַבלודאָווער „מעשציאַנעס"

די זאַבלודאָווער יידן האָבן פון אייביק אָן געלעבט גוט מיט די קריסטן — די „מעשציאַנעס", אָבער נאָך אַ גרעסערע פריינטשאַפט איז געווען צווישן די יידישע וווילע חברה און די קריסטלעכע. זיי, די שטעטלשע וווילע חברה, פלעגן שלאָגן, ממיתן די דאָרפישע גויים; שכורן און גנבהנען צוזאַמען. אַ יאַריד, אָדער אפילו אַ מאַרק־טאָג איז געווען זייער לעבן. זיי האָבן געוווסט, אַז היינט וועלן זיי שוין האָבן אַ טרונק, אַ ביס און וועמען צו שלאָגן.

נאָך באַלד אין דער פרי, איידער דער מאַרק קומט אָן פלעגן שוין די יידישע און קריסטלעכע יונגען זיך טרעפן אין טראקטיר ביי אַ בשותפותדיקן פלעשל משקה מיט צובייסן.

אין די פריערדיקע יאָרן איז געווען אַ זיידקע, אַ ייד, און מעקל באגאליעצס בנים, קריסטן. זיי פלעגן ריידן יידיש; מאַמע־לשון מיטן אַקצענט און אַריינמישן לשון קודשדיקע ווערטער. אין דער חברה זענען נאָך געווען חיים פסחס, טשייקע, און נאָך אַנדערע.

מען זיצט אין שענק און מען טרינקט יידישלעך „לחיים". מעקל גיט פלוצלינג אַ פרעג: — נאָך נישטאָ די דאָרפישע ערלים? היינט וועט זיין פריילעך... די פראטעסיער שקצים וועלן געבן אַ פונדע, מען זאָל אָנשלאָגן די קוריאנער היצליעס... מען גיט זיי אַ גאַנצן גארניעץ אָקעוויט, וואָס יידן מאַכן קידוש שבת... באגאליעץ רעדט ווייטער: מיר בייסט שוין די האַנט, אוי די כלאָפּעס, די נאַרישע, מיר וועלן זיי צונויפפירן. זיי זאָלן זיך איינע די אַנדערע צעבלוטיקן, אַ בראָך נאָך זיי! איך בין דאָך אַ גוי, נאָר איך האָב זיי פיינט, ברודער חיים! דו ווייסט דאָך, אַז מען דאַרף פאַרדינען... און שיכורלעך צערעדט ער זיך גאָר — דו ווייסט דאָך, ווי קונציק איך נעם צו אַ פערד... איך היט אָפּ אויפן פעלד די כלאָפּעס, ווען זיי ברענגען די פערד אויף אַ נאָטשלעג. זיי זענען דאָך פאַרמאַטערטע און לייגן זיך שלאָפן און כראָפּען. איך נעם אַראָפּ די פּענטע פון פערד און גיב זיך אַ זעץ... נאָר די כלאָפּעס האָבן דערהערט און גענומען יאָגן אויף פערד מיט דובינעס, דאָ בין איך פאַרי"שעט...* מיין חיה האָט זיך

* פאַרשיכורט.

ספאטיקעט. איך פאל אראפ, מען האט מיך אנגעיאגט און זיך געזומען צו מיר. נאר זיי האבן מיך דערזען ווער איך בין, האבן זיי מיך אפגעלאזט, און מיר צוגעזאגט אין שטאט פארפונ־ דעוועז. זיי ווייסן, אז איך קען מאכן א פענדל... און גיבן מיר שטענדיק טרינקען, נאר איך קען זיי נישט ליידן די כלאפעס...

עס פארט זיך אויף דער מארק, די חברה טרינקען מיט ביידע צדדים, מען פירט זיי צו־ נויף און עס הייבט זיך אן א געשלעג. פון אלע זייטן ווערט א געלויף, און פארנאכט־צו פלעגן די יידישע מיט די קריסטלעכע חברה זיך פירן אונטער די הענט ערגעץ אין א שייער זיך אויס־ צושלאפן.

נאכן מארק פלעגן די יידישע יונגען ווידער אוועקגיין צו שווערער ארבעט, זיי זענען כמעט אלע געווען ציגעלניקעס, וועלכע פלעגן צוגרייטן א ראל ליים צום קנעטן ציגל, בא־ גאליצן פלעגט עס פארדריסן, ער פלעגט זיך זידלען... יידישע קעפלעך, איר ווילט בעסער הארעווען און נישט זוכן קיין שאנצן... איך וועל ווערן א ייד... ר' מאיר וועט מיר אפשניידן, איך וועל זיין א ייד... איך וועל עסן קוגל.

ווינטער פלעגן די חברה הארעווען ביי איטשען אין פאראווקע הייצן דעם קעסל. דארטן איז ווידער געווען דער אלטער מעקל מיט זיינע בנים וואס האבן געערעדט יידיש און וואס האבן באדינט די יידישע הייזער געווען שבת־גויים און געלעבט מיט די יידישע יאטן.

געווען נאך אינער יעראצקי, פלעגן אים די קינדער נאכלויפן און שרייען: „יעראצקי, בים־באם!" פלעגט ער זיך צעשרייען אויף זיי: „גיי אין חדר, איך וועל דערציילן דער מא־ מען".

דער יעראצקי האט געפאשעט די יידישע קי אויפן „וויפוסט". דער וויפוסט איז געווען פאר יידן פון קדמונים. ער האט געהייצט אין די אויוונס אום שבת, געמאלקן יידישע קי, גע־ ווען ביים קעלבן.

שבת פלעגט ער גיין צו די באלעבאטים מיט א זאק, מען פלעגט אים אנלייגן א גאנצן זאק חלה מיט ברויט.

געווען אויף יידישע שמחות נאך איינע אנטאשקע די שבת־גויע, זי איז געווען אויסגע־ מישט מיט די יידישע קינדער און געוווסט פון די יידישע ימים טובים און פון יידישע דינים.

זי האט גערעדט גוט יידיש, געווויינט ביי יידן אין דירה און געהאדעווועט די קינדער צווישן יידן. ביי די קינדער איז יידיש געווען די מוטער־שפראך. מען האט פאר קיין פאל נישט גע־ קענט דערקענען, אז זיי זענען גויים. אנטאשקעס זון, פראנעק, וועז ער איז געווען אין מילי־ טער, פלעגט ער גיין אין בית־המדרש מיט די יידישע זעלנער, מען זאל אים באשטעלן שבת ביי א יידן. און אז מען פלעגט אים הייסן מאכן קידוש, פלעגט ער זאגן: ר' קרוב מאכט איר קידוש, וועט איר מיר יוצא זיין... המוציא פלעגט ער מאכן גאר יידישלעך.

איז געקומען ערב יום כפור, פלעגט שוין אנטאשקע אפהיטן און אפקויפן די טריפה כפרות. פונדעסטוועגן פלעגט זי אמאל דאך אויסקלערן עפעס א ליגן אויף יידן.

דערפאר איז געווען א צווייטע שבת־גויע: באשקע, איז זי געווען שטאל און אייזן פאר יידן. זי פלעגט אפהיטן צו כל נדרי אין שול און פלעגט שטעלן אויפן שול־הויף א טעלער גלייך מיט אלע יידישע קערות, בעטן נדבות און צווויינטשעווען א גוט יאר. זי איז געווען פול אין אלע הייזער. האט געווווסט אלע סודות און געמישט זיך אין טעפל און אין לעפל. זי איז גע־ ווען אזוי היימיש, אז מען פלעגט איר שיקן פרעגן א שאלה ביים רב. אירע קינדער האבן אויך גערעדט גוט יידיש. נאר פון וואנען זי האט דעם יידישן נאמען „באשקע" ווייסט מען נישט עד היום.

געווען נאך א שבת־גוי יאשקע סאמסאנס. א גרויסער שיכור. די סאמסאנס זענען גע־ ווען עטלעכע ברידער און זיי האבן אלע גערעדט א גוטן יידיש. זייער טאטנס נחלה איז גע־ ווען צווישן יידן אויף שוסטער־גאס. יאשקע איז געווען אן אלטער בחור און געווען דער שע־ רער און ראזירער פון שטעטל. ערב שבת, ווען יידן האבן זיך געדארפט שערן, פלעגט מען מוזן גיין אויסלייזן זיין שערל מיט דער בריטווע, וואס זענען שטענדיק געווען פארזעצט אין

„פּאָטיינעס" שענקל ביי צאַשניקען. יאַשקע האָט געוווסט, ווען יידן טאָרן זיך נישט שערן, פלעגט ער קומען צו יודקע דעם שענקער און זאָגן: „ר' יודל היינט איז ל"ג בעומר, אוי, צרות, ר' יודל..." ער פלעגט גיין דעם קאָפּ איינגענורעט, די בארקעס אויפגעהויבן און סיי שיכור, סיי ניכטער אונטערברומען זיינס אַן אייגן פאַרפאַסט לידל: „אונטערן וואַסער שווימט אַ מעסער"...

די נחלה האָבן די סאמסאנעס פאַרקויפט אַ יידן, און יאשקע פלעגט זאָגן: נישטאָ קיין בית, נישטאָ קיין מעות, דעם בית פארקניאקעט, די מעות פארשאשעט.

איינער יאשול פּיליעצקי פלעגט זיך חברן מיט יידישע בחורים, זיך קליידן ווי די יידן און האָט זיך געשעמט זאָגן, אַז ער איז אַ גוי. זיינער אַ ברודער יאנטקע פּיליעצקי איז מיט יידן אַ גאַנצער פּאַני בראַט, רעדט יידיש און זאָגט: „איך געדענק דעם צדיק ר' יאָסעלע זכרונו לברכה. זיין ברכה האָבן מיר, עס זאָל נישט זיין קיין שרפה!"... ער זיצט אָפט מיט די עלטערע יידן און רעדט זיך גאַנץ יידישלעך פון אַמאָליקע צייטן און אַמאָליקע יידן.

און נאָך איינער איז דאָ אַ ווינצוג גאדליעווסקי. זיין טאַטע איז געווען אַ זאַמד־פירער, פלעגט צעפירן זאַמד אויף שבת אין די יידישע הייזער און ווינצוג פלעגט פירן אויף דער פור יידישע בחורים אויף אַ חתונה.

ער, ווינצוג אַליין פלעגט קומען אין זאַל אָנגעטאָן פּונקט ווי די יידישע בחורים און זיך פאָרשטעלן פאַר די מיידלעך מיט אַ יידישן נאָמען: וואָלף גאָלדבערג און טאַנצן מיט די מייד־לעך. ער האָט געוואָלט זיך מגייר זיין. דערפאַר פלעגן אים רופן די „מיעשצאנעס": וואָלף גאָלדבערג. ער האָט ליב צו דערציילן, ווי מען האָט אים אויף אַ חתונה ביים טיש געמאַכט מי שברך און מען האָט אים גערעדט אַ יידישן שידוך...

זאַבלודאָווער פּריזיווניקעס

ווען עס איז אַריבער די צייט פון די כאַפּערס, און ס'איז אַרויס אַ נייער אוסטאוו, אַז אַלע אָן אונטערשייד, אָרעם און רייך, פרעמדע און היגע געבוירענע, מוזן זיך צו פולע 21 יאָר שטעלן צום נאַבאָר, האָט זיך אָנגעהויבן אַן עסק מיט „לעגאטעס".

עס זענען געווען דריי ראַזריאַדן לעגאָטעס: בני־יחידים ביי וועלכע דער פאָטער איז גע־שטאָרבן, האָבן אַן ערשטע לעגאָטע, דער עלטסטער זון וואָס האָט געהאַט אַ ברודער מיט פיר יאָר יינגער פון זיך האָט געהאַט אַ צווייטע לעגאָטע, און אויב אין אַ פאַמיליע איז שוין איין זון געווען אין מיליטער־דינסט, האָט דער צווייטער זון, דער יינגערער, געהאַט אַ דריטע ראַז־ריאַד לעגאָטע. די לעגאָטעס פלעגן אָבער נאָר זיין, ווען די נייטיקע צאָל סאָלדאַטן פלעגט קענען רעקרוטירט ווערן פון די איבעריקע נישט פּריווילעגירטע.

די ערשטע יאָרן, ווען עס איז קיין שטראָף נישט געווען פאַר זיך נישט צושטעלן צו דער צייט צו פּריזיוו, פלעגן זיך די פּריזיווניקעס פאַרבאַהאַלטן און די לעגאָטעס פלעגן גוט באַצאָלן דעם פּריזיווניק — פאַרן זיך צושטעלן, אַז נישט, פלעגט ער, כאָטש אַ לעגאָטע מוזן דינען.

אַזוי פלעגט עס גיין און זאַבלודאָווע האָט נישט געוווסט פון פּריזיווניקעס, ביז עס איז געוואָרן די גזרה דריי הונדערט רובל שטראָף פאַר זיך נישט צושטעלן צום פּריזיוו. דאָ האָט זיך אָנגעפאַנגען די סדרה „פּריזיווניקעס".

עס איז געווען א קאראבקע־געלט, וואָס די פּני־העיר האָבן דאָס געהאַט, פלעגט מען מוזן איינלייגן פאַר פּריזיווניקעס אַ פּאָר הונדערט רובל. די פאָדערונג איז געווען, מען דאַרף גיין אין מיליטער דינסט, מען מוז זיך צוגרייטן אַ פּאָר שטיוול, וועש, אויססטרויען אַ קעסטל מיט אַלעס נויטיקן. די פאָדערונגען פלעגן געשטעלט ווערן מיט די גרעסטע סקאַנדאַלן. נאָך אַ צייט פריער, פלעגט מען נישט לאָזן דאַווענען, און מען פלעגט זיך אָנשיכורן, עס איז טאַקע

נישט געווען גוט אויפן האַרצן, זיך שיידן פון דער היים אויף פיר יאָר, אָבער עס פלעגט אַריבער דער פריזיוו, פלעגט מען אין שטעטל פרייער אָפאָטעמען און דאָס אויך נישט שטענדיק...

עס פלעגט טרעפן נאָכן פריזיוו: די פריזיווניקעס דינען שוין, נאָר מען האָט נישט אָפּגעגעבן וואָס עס קומט זיי, פלעגן די איבערגעבליבענע קרובים מעכב הקריאה זיין און די איבערַאַריקע פריזיווניקעס פלעגן העלפן. שטענדיק איז געווען אַ טומל וועגן דעם.

יודל שעלעפסקי (מיט דער היטל) און זיינער אַ חבר, אַלס צאַרישע סאָלדאַטן.

וועז די יונגווארג איז געווארן אַרגאַניזירט אין רעוואָלוציאָנערע אַרגאַניזאַציעס, פלעגן זיי אָפּנעמען מיטלען קעגן דעם שטעטל, מען פלעגט למשל, פאַרשליסן די מקוה, צונעמען ביי די שוחטים די חלפים, און צווינגען מען זאָל אַזאַ און אַזאַ סומע באַווארענען פאַר די פריזיוניקעס. איך געדענק נישט געוי, דוכט זיך עס איז געווען ערב יום כפור, האָט מען צוליב די פריזיווניקעס אַריינגעאָסן גאַזע אין מקוה. די מערסטע פלעגן אַרויסקריגן אַ סומע געלט, אַ הונדערט רובל און מער און נאָכן אָפּגעבן פלעגן זיי פאַר דעם געלט אַנטלויפן קיין אַמעריקע.

איין יאָר זענען גאָר געווען שרעקלעכע סקאַנדאַלן. עס זענען געשטאַנען צום פריזיוו אמתע פאַראייניקטע, וועמענס טאַטעס זענען דווקא געווען די קהל־פירער. די חברה האָבן אַ טו געטאָן, נאָך חדשים פריער האָבן זיי זיך אָנגעהויבן טשעפען, ווי דער שטייגער איז, צו די לעגאַטעס. די לעגאַטעס האָבן נישט געוואָלט געבן, פאַרשטייט זיך, און עס האָט נישט געפעלט קיין געשפּאַלטענע קעפּ. איינער אַ יונגערמאַן איז אַרויס און געהייסן פאַרמאַכן די קראָמען אוּן מען האָט געפאַלגט. די פאַליציי: דער פריסטאוו מיטן אוראַדניק נעבעך, און גויים מיט

שטעקענער, וועלכע פלעגן קומען צו הילף דער פּאָליציי, פלעגן זיך נישט קענען קיין עצה געבן מיט די פּריזיווניקעס, עס פּאַרשטייט זיך אַז צו הילף די פּריזיווניקעס פלעגט שטענדיק זיין אַ חברה ווילע יונגען און אַז מען איז אַריין אין ברען, האָט מען שוין געשלאָגן אויף וועמען מען האָט געהאַט אַ האַרץ...

יענעם יאָר האָבן די פּריזיווניקעס צוגענומען ווו עס איז נאָר געווען אַ גראָשן, אַן ערך זיבן אַכט הונדערט רובל קאראבקע געלט; זיי האָבן געזאָגט, סיי ווי סיי מאַכט איר קיינמאָל נישט פון דעם געלט עפּעס נוצלעכעס פאַר דעם שטעטל. יענעם פּריזיוו האָט מען לאַנג גע־דענקט, אין שפּעטערדיקע יאָרן האָט זיך שוין נישט געפונען אין קהל אַזוי פיל געלט, פלעגן די פּריזיווניקעס נעמען ביי די לעגאַטעס משכנות: בעטגעוואַנט, קופּער, און וואָס נאָר זיי האָבן געקענט פאַרנעמען, פּאָליציי פלעגט גיין זוכן די משכנות, נאָר חברה פלעגן דאָס גוט באַגראָבן, און מען פלעגט די משכנות מוזן אויסקויפן ביי די פּריזיווניקעס.

ביי ווייטערדיקע פּריזיוון איז די זאַך געווען שוואַכער. אַ יידישע לעגאַטע פלעגט מען מוזן מאַכן. נאַטשאַלסטווע האָט באַשטימט אַז אַלע יידישע „פּאסימיינע ספּיסקעס" זענען פאַלשע און צו מאַכן אַ לעגאַטע, פלעגט מען שוין מוזן האָבן אַ „דאָזנאַניע פּאָליציע", און קריסטלעכע עדות וואָס זאָלן שווערן אין קירך, אַז די לעגאַטע איז אַ ריכטיקע. דערביי פּאַר־שטייט זיך, פלעגט מען מוזן באַצאָלן ווו מען דאַרף און וועמען מען דאַרף. אַ לעגאַטע איז גע־וואָרן אַ טייערער ביסן און עס איז רואיק געווארן אין שטעטל. מען האָט געמוען פּאַרגעסן פון פּריזיווניקעס, דער יום־טוב סוכות איז געווארן אַ רואיקער.

שמיני עצרת האָט מען שוין געדאַווענט בציבור און שמחת תורה האָט מען געהוליעט און אגב דערציילט מען וועגן אַמאָליקע פּריזיוון.

אין יאָר 1924 האָבן גאָר פּלוצלינג אומגעריכטערהייט מעכב הקריאה געווען „אויך מיר פּריזיווניקעס". נישט זיי האָבן געדינט, נישט זיי האָבן געהאַט בדעה צו דינען, אַזוי זיך, עס האָט זיך זיי אויסגעדאַכט, אַז מען וועט זיי נעמען דינען. און ווייסט איר, ווען זיי האָבן נישט געלאָזן דאַוונענען? איר וועט נישט גלויבן! דווקא אין יום כפּור! היות מיר זענען פּרי־זיוונע, זאָל מען אונדז צוזאָגן „ממתקים", אַז נישט, לאָמיר טאַקע זען וועד עס וועט זיך דער־וועגן גיין צום עמוד...

אין דער אָלטער שול איז מען פון אָנפאָנג צעטומלט געווארן פון אַזאַ מעשה, שטערן די תפילות אין יום כפּור! און ווער? אַ יינגל... און בעת עס איז נאָך אָנגעקומען דער נייער רב. די יונגע מתפּללים, וועלכע שטייען אין פּאליש, זענען צוגעקומען אויבנאָן און אַ זאָג געטאָן: יונגערמאַן! נישט דאָ איז דאָס אָרט! און האָבן שוין אָנגעהויבן אויסטאָן די טליתים... דער עמוד איז גלייך געווארן ליידיק און דער חזן האָט געקענט זיך שטעלן דאַוונענען. די יידן אין שול האָבן מיט באַדויערונג צווישן זיך גערעדט: יונגע יידן לייגן אַ האָנט אויף די תפילות אין די ימים נוראים, און מיחל געווען אַמאָליקע פּריזיווניקעס, יענע זענען דאָך געווען יידן!... אין די ימים נוראים, און מוחל געווען אַמאָליקע פּריזיווניקעס, יענע זענען ד אַ ך געווען יידן!...

הרב ר׳ יוחנן מירסקי

זאַבלודאָווער רבנים

(דער כסא־הרבנות אין זאַבלודאָוו)

וועָן איך נעם אין האַנט די אַלטע זאַבלודאָווער זכרונות, די זכרונות פון דעם שטעטל, פון דער אַלטער חברה ש״ס (איר גרינדער איז געווען דער ליכטיקער גאון ר׳ אלעזר, בעל־המחבר פון „אור חדש״ און וועלכער איז דאָ געווען רב אין יאָר תקכ״ו — מיט 158 יאָר צוריק), און לייענענדיק די אַלע אין זייער צייט פאַרצייכנטע זכרונות און הערנדיק די אַלטע געשיכטע פון די אַלטע צייטן און גאונים, קען מען ערשט באַגרייפן וואָס פאַר אַ היסטאָרישע באַדייטונג עס האָט די לאָקאַלע געשיכטע פון זאַבלודאָווער ישוב, פאַר דער געשיכטע פון די יידישע ישובים אין מיטן ליטע און זייער פאַרבינדונג מיט די יידן אין מערב־אייראָפּע בכלל. רבנים וואָס זענען געזעסן אין אַזאַ ישוב ווי זאַבלודאָווע, יונגעלייט, ווי הגאון בעל־„אור־חדש״, איז באַלד אין יאָר תקכ״ז אַוועק פון דאַנען און זיך באַזעצט אין בערלין, ווי עס איז געשריבן, אין זיין הקדמה צו זיין חבור „כתנות אור על תורה״, און באַלד איז ער געוואָרן רב אין דער גרויסער יידישער קהילה רעכניץ, אין אונגאַרן. און שפּעטער אין דער גרויסער שטאָט און גרויסער קהילה קעלן. אויך דער שפּעטערדיקער גרויסער גאון ר׳ יהושיע שפּירא ז״ל, בעל־המחבר ארבע שטות על פּסחים, ביצה, ר״ה, מגילה. איז געווען לעצטנס רב אין מעקלענבורג שווערין, אין דייטשלאַנד. דאָס צייגט מיר די גייסטיקע מדרגה פון די יידן אין מיטן ליטע אין באַזוג צו די יידישע געמיינדעס אין מערב־אייראָפּע, אַז די גרעסערע אָדער גרעסטע קהילות אין מערב־אייראָפּע האָבן געאַכטעט און געקרוינט מיט דער כתר תורה די רבנים פון ליטע. דאָס ווייזט אויך, אַז די קהילות אין מיטל ליטע, ווו אַזעלכע גאונים האָבן געלעבט און געשאַפן, זענען געשטאַנען אין רעליגיעזן און קולטורעלן מצב זייער הויך.

אין זאַבלודאָווע איז דאָן געווען אַ גרויסע ישיבה. דער ראש־ישיבה איז געווען דער גאון „אור חדש״ זכרונו לברכה. עדות אויף דעם איז דאָ אין דער הסכמה פון גרויסן באַרימטן גאון, דער גרויסער „שאגת ארי״, וואָס ער איז געווען פון די שטאָלצסטע גאונים, וואָס לא יחת מפני כל, געווען וואָלאָזשינער און שפּעטער מינסקער רב. דערנאָך רב אין מעטץ, אין עלזאַס. דער „שאגת ארי״ שרייבט אַזוי אין זיין הסכמה צום ספר „כתנות אור״ פון יאָר תקכ״ו פון מינסק: וזה רבות בשנים אשר אני מכיר את הרב מהור״ר אלעזר והנה ידו בכל: בפלפול וסברא, בגמרא וסברא כאחד מהרבנים שיח״יו המפורסמים שבמדינתינו. וזה כמה שנים שיושב על כסא ההוראה בק״ק זאַבלודאָווע, ומרביץ תורה לרבים ומעמיד תלמידים, והנה מעודי אין דרכי ליתן הסכמות למחברי דורנו שרובם מקלקלים לניר ודיו ומבזים את התורה בעו״ה.

אמנס הוא יוצא מן הכלל, בכן ידי תיכון עם הרב במהוכא, עכ״ל נאום ארי׳ ליב בחמ״ו הגאון מהר״ר אשר ז״ל ראבד״ד מינסק, כותב וחותם פה פפורט דאדר. (דאָס איז געווען, וועָן דער שאגת ארי׳ ז״ל איז אַנטלאָפן פון מינסק). אַזאַ הסכמה אויף אַ ספר פון אַ גאון, וואָס האָט אויף קיינעמס חיבור קיין הסכמה נישט געגעבן, באַווייזט נאָר, וואָס פאַר אַ גאון עס איז געווען דער אור חדש ז״ל. דער שאגת ארי׳ זאָגט אויך עדות, אַז אין זאַבלודאָווע איז אַ באַדייטנדיקע קהילה מיט אַ גרויסער ישיבה.

שפּעטער איז הגאון בעל „ארבע שטות" אויך געווען דאָ ראש־ישיבה אַן ערך אין תקל"ה. און נאָך שפּעטער איז דאָ געווען רב און ראש־ישיבה הגאון המקובל ר' בענדיט ז"ל: וואָס זיינע מנהגים און תקנות זענען פאַרבליבן און זענען פאַרשריבן אין דעם אַלטן פּנקס. ער פלעגט פאָרן יעדן יאָר זיך זען מיט דעם גאון ר' אלי' פון ווילנא ז"ל. זיינע חבורים דער „נר תמיד" אויף ש"ס זענען טיפּע לומדישע חבורים.

דער אוהל פון ר' אלחנן צבי לאפּ זצ"ל

און נאָך שפּעטער דער באַליבטער גאון, דער גרויסער עניו יוסף שליט"א און די גאונים ר' אלחנן צבי לאפּ און זיין זון ר' אפרים לאפּ.

דאָ דאַרפן אויך דערמאָנט ווערן די גרויסע זאַבלודאָווער מורה־הוראהס ר' שמואל מאַזוריציק ז"ל. אַ ספּרא רבא און אַ חריף, און ר' יעקב ראָזענצווייג ז"ל (ר' יעקב נפתליס) אַ גרויסער בקי אין ש"ל און פּוסקים און אַ גרויסער מקובל.

גרויס זענען געווען די גאונים, וואָס זענען געזעסן על כסא התורה אין דעם קלייגעם שטעטעלע זאַבלודאָווע.

מיכאל ליפשיץ (בע"ז)

דער גאון און צדיק ר' יאָסעלע זצ"ל

שוין אַוועק אַן ערך פון 40 יאָר נאָכן טויט פון דעם גרויסן גאון און צדיק ר' יאָסעלע זצ"ל, וואָס איז דאָ געזעסן 30 יאָר על כסא הרבנות און האָט געשמט אין זיין צייט מיט זיינע גרויסע לומדות און צדקות.

תואר פני הרב מה"ג וכ"ו צנא מלא ספרא צדיק
מפורסם מעביר על מדותיו מזה' יוסף שליט"א
אב"ד דק"ק זבלודאווא זה שלשים שנה שה'יה
מקורם בסאקאלקא ובהורדנא באתונ ובבר עזין בשנת
וזאת הברכה בשלישי לחורש אדר ראשון.

דער זאַבלודאָווער צדיק ר' יאָסעלע ז"ל

דער גרויסער גאון און צדיק ר' יאָסעלע זצ"ל איז געווען אַ תלמיד פון דעם גרויסן גאון ר' דודל מירער, און אַ נאָענטער חבר פון דעם גרויסן גאון ר' יצחק אלחנן זצ"ל, וואָס האָט פאַרטרעטן נאָך אים די כסא הרבנות אין קאַרטוז־בערעזע. ער איז געווען אויך רב אין

פאָרשטאָט ביי גראָדנע און איז אומעטום אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס רעספּעקט און יראת הכבוד.

זייענדיק דאָ אין זאַבלודאָווע, פלעגן זאָגאַר די היגע קריסטן, די מיעשטשאַנעס, האָבן פאַר אים גרויס דרך־ארץ און פלעגן אָפטמאָל קומען זיך מיט אים שואל עצה זיין וועגן זייערע אינטערעסן און פאָלגן וואָס ער האָט געזאָגט.

פאַרשיידענע לעגענדעס טראָגן זיך דאָ אַרום ביי יידן און היגע קריסטן און דערציילן פון אים גרויסע ווונדער. עס ווערט דערציילט, אַז ער האָט געגעבן אַ ברכה דער שטאָט, אַז עס זאָל קיינמאָל קיין שריפה נישט זיין און אויב עס וועט אויסברעכן אַ שריפה זאָל מער ווי די איינע הויז נישט אָפּברענען. און מערקווירדיק, אַזוי איז עס טאַקע; אַז ווען באַהיט גאָט, עס ברעכט אויס אַ פייער, ברענט נישט אָפּ מער ווי די איינע הויז.

אַהיגער מיעשטשאַניע דערציילט שטענדיק, אַז ר׳ יאָסעלע איז אַמאָל געגאַנגען שפּאַ־צירן און ער, דער מיעשטשאַניע, האָט געהאט די זכיה, וואָס ר׳ יאָסעלע האָט זיך געזעצט אויף דער באַנק ביי זיין הויז, נעבן אַ גרויסן פרוכט־בוים זיך אָפּרוען, און פון דעמאָלט אָן איז דער בוים יעדעס יאָר אָפּגעשאָטן מיט פרוכט, ווייל ער האָט אים געגעבן אַ ברכה. דאָס אַליין באַווייזט, ווי ער איז דאָ געווען באַליבט ביי יעדן באַזונדער און ווי מען האָט שטאַרק געהאלטן פון זיינע ברכות.

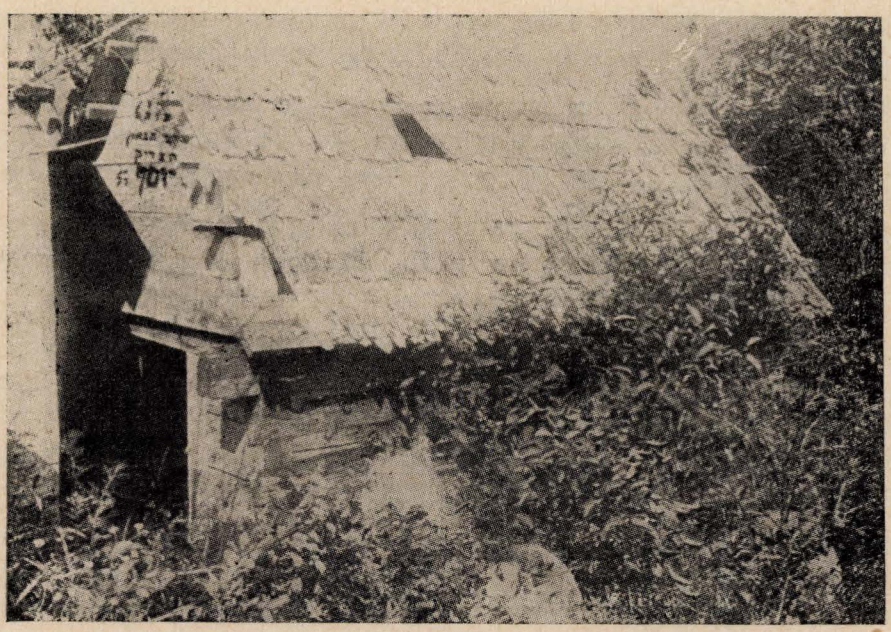

דער אוהל פון צדיק הגאון ר׳ יאָסעלע זצ״ל, וואָס איז געשטאַנען אויף זאַבלודאָווער אַלטן בית־עולם.

ר׳ יאָסעלע האָט אָבער אין זיין צייט פון רבנות געהאַט שלעכטע יאָרן, וואָס מען האָט אים נישט געצאָלט ריכטיק זיינע שכירות און ער האָט געלעבט אין גרויס דחקות. עס האָבן זיך דעמאָלט געפונען אַ פּאָר מענטשן, וואָס האָבן מיט אים געפירט גרויס מחלוקת און האָבן אים שטאַרק מצער געווען און ווען נישט די אונטערשטיצונג פונעם גביר פון יענער צייט, ר׳ הערשל העפנער, וואָלט ער פּראָסט פּשוט אויסגעגאַנגען פון הונגער. די מענטשן, וואָס האָבן מיט אים געפירט מחלוקת האָבן געהאַט גרויסע יסורים פון קינדער און געשטאָרבן פאַר דער צייט.

זיינע לעצטע יאָרן איז ער קראַנק געווען און געוואָרן זייער שוואַך און האָט שוין נישט

געקענט פירן די רבנות, די טובי העיר זענען צו אים געקומען און האבן זיך מיט אים שואל עצה געווען, אויב ער איז מסכים צו ברענגען א רב ער זאל זיין א ממלא מקומו. ער האט זיי מיט א האלבן מויל געענטפערט אויף יא, און מען האט אראפגעבראכט דעם וויסטעניצער רב, דעם גרויסן גאון ר' אלחנן צבי לאפ און דאס שטעטל האט אים אויפגענומען מיט גרויס כבוד. דאס האט פארדראסן דעם גרויסן גאון, זיין חבר ר' יצחק אלחנן, וואס איז שוין דאן געווען רב אין קאווגע. ער האט ארייגגעשריבן א הייסן פראטעסט־בריוו צום היגן קהל און האט געשריבן „עוד יוסף חי". דער נייער רב איז נאר געווען א קורצע צייט, ווייל ער איז פלוצלינג קראנק געוואָרן און געשטארבן און ר' יאסעלע האט אים נאך שוואכערהייט מספיד געווען.

הרב הגאון ר' אברהם עקיבא סובאטניק ז"ל

אין זיינע קינדערשע יארן האט מען אין דעם קליינעם שטעטל אשמינע, ווו ער איז גע־בוירן געוואָרן, געזען, אז אין אים דערוועקט זיך א גרויסער חשק צו לערנען און זיינע עלטערן האבן אים טאקע נאך גאר א יונגן אוועקגעשיקט אין וואלאזשין, ווו ער האט גע־לערנט מיט גרויס התמדה. דערנאך האט ער אויך געלערנט אין ווילנע.

זייענדיק אין וואלאזשין, האט ער זיך אויפגעהאלטן ביי דעם גרויסן גאון ר' נפתלי צבי יהודה בערלין, וועלכער האט אויף אים גרויס אכט געליגט, געפינענדיק אין אים גרוי־סע כשרונות הן אין לערנען, הן אין הנהגה.

זיין ערשטע רבנות איז געווען אין קאמען (מינסקער גוב.). אפזייענדיק דארט אכט יאר און אייגפירנדיק די בעסטע תקונים, האט ער זיך שטענדיק באמיט מיט זייגע גלענצנדיקע דרשות לערנען דעם עולם צו מדריך זיין זייערע קינדער אין תורה און דרך־ארץ.

ער איז אויפגענומען געוואָרן דערנאך מיט גרויס כבוד דורך דער סופראסלער קהילה, א שטעטל ביי ביאליסטאק. ער האט דארט אייגגעפירט א חברה ש"ס, זיי אויסגעבויט א פראכטפולן בית־המדרש, וואס מעג שטיין אין דער גרעסטער שטאט. און ווייל דאס שטעטל איז א קליינע און האט נישט געהאט קיין מיטלען צו ענדיקן דעם בנין, האט ער נישט גע־זשאלעוועט קיין מי און געפארן אין די נאענטע שטעטלעך זאמלען נדבות פארן גרויסן בנין.

ער האט געפועלט ביים גרויסן פאבריקאנט בוכהאלץ, פון סופראסלע (א קריסט), אן איידעם פון דעם פאבריקאנט שייבלער פון לאדזש, ער זאל געבן שטיצע אויפן בית־המדרש און האט טאקע געקראגן א נדבה פון 500 רובל. ווען דאס בית־המדרש האט זיך אנגעהויבן בויען, האט מען מכבד געווען בוכהאלצן מיטן לייגן דעם ערשטן שטיין. אויך די דייטשן פון שטעטל האבן געגעבן יעדער זיין נדבה און אלץ דורך דער השתדלות פון דעם רב. ווען דער בית־המדרש האט זיך געהאלטן ביים ענדיקן, איז געשטארבן דער ערשטער גרינדער פון בית־המדרש, דער גרויסער פאבריקאנט בוכהאלץ. דער רב האט געזאגט צו זיין פרוי, די טאכטער פון שייבלער, אז ער וויל מספיד זיין איר מאן אין בית־המדרש, פאר זייגע גרויסע ווויילטעטיקע פארדינסטן בכלל און פארן בית־המדרש בפרט. צו דעם צווק האט זי ארויס־געפופן אירע ברידער שייבלער פון לאדזש, און אויך אירע שוועסטער בייצוזיין דעם הספד, וואס דער רב ווען מאכן לכבוד דעם גרויסן מת.

דער בית־המדרש איז געווען פול געפאקט, צווישן זיי אויך כמעט אלע סופראסלער פא־בריקאנטן, און אין דער אנווען הייט פון דער פרוי בוכהאלץ און איר פאמיליע האט דער רב

געמאַכט דעם הספד. עס האָט אַלע יידן און אויך די דייטשן געריירט ביז טרערן. די גרויסע נדבות וואָס די פרוי האָט דאָן געגעבן און אויך איר פאַמיליע, האָט שוין געקלעקט צו ענ־דיקן בויען דעם בית־המדרש, וואָס ער איז אַ שיינע צירונג פאַרן שטעטל.

נאָך 11 יאָר זיצן דאָרטן אויפן כסא הרבנות, איז ער אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס כבוד אין זאַבלודאָוע, ווו ער האָט געפירט דאָס רבנות 20 יאָר.

ער איז געווען פאַרעכנט פאַר איינעם פון די גלענצנדע דרשנים. זיינע דרשות פלעגן שטענדיק צוציען אַ גרויסן עולם. אַפילו אין ביאַליסטאָק, אַז מען האָט געדאַרפט דרשהנען וועגן אַ וויכטיקן ענין, אָדער מספיד זיין אַן אדם גדול, איז ער געווען דער ערשטער, וואָס איז אַרויסגערופן געוואָרן צו דעם צוועק.

הרב ר׳ אברהם עקיבא סובאָטניק זצ״ל

הרבנית ריינה סובאָטניק

פיל צרות איז ער אויסגעשטאַנען אין דער צייט פון די מלחמה־אָקופאַציעס. נישט איין מאָל איז געווען זיין לעבן איינגעשטעלט. בעת די ערשטע רוסן האָבן אָפגעטראָטן, האָט אים אַ קאָזאַק געוואָלט שיסן, אָבער מיט בנעימותדיקע רייד האָט ער זיך ביי אים אָפגעבעטן און איך פאַרהיט פון אונטערצינדן די שטאָט און די בתי־מדרשים.

גרויס כבוד האָט אים דאָס שטעטל אָפגעגעבן נאָך זיין פטירה, ערב ר״ח אדר פאָריקן יאָר. פיל רבנים פון אַרום אונדזער שטעטל זענען זיך צונויפגעפאָרן אים מספיד זיין און אָפגעבן דעם לעצטן כבוד, ווי עס פאַסט פאַר אַזאַ גאון און צדיק, אַ חבר פון דעם גרויסן גאון ר׳ חיים בריסקער זצ״ל און דער חבר פון רב הכולל הגאון ר׳ אברהם יצחק קוק פון ירושלים.

עס איז כדאַי צו דערמאָנען, אַז בעת די וואָלאָזשינער ישיבה האָט זיך פאַרמאַכט, איז ער געשיקט געוואָרן אין גרויסע ערטער זיך משתדל צו זיין וועגן צוריק עפענען די ישיבה.

אזוי איז ער געפאָרן אין צאַרסקאָיע סעלאָ, צו איינעם אַ גרויסן כלל־טוער, וואָס האָט געהאט אַן אַרייִנגאַנג אין קייזערלעכן הויף. ער איז אויך געפאָרן קיין בערלין צו הרה"ג ר' עזריאל הילדעסהיימער און האָט אַוועקגעלייגט גענוג כוחות און מי און אַדאַנק זיין השתדלות האָט מען דאַן אויף אַ קורצער צייט צוריק געעפנט די ישיבה.

ערב ר"ח אדר דעם יאָר, איז געפייערט געוואָרן זיין יאָרצייט. אַ גרויסע אילומינאַציע פון הונדערטער ליכט האָט געברענט אין אַלע בתי־מדרשים און דער היגער רב און אויך ר' יוסף יאַבלאָנסקי האָבן זייער רירנדיק מספיד געווען דעם גרויסן נפטר, פון וואָס דער עולם איז געווען געירט ביז טרערן.

עס איז כדאי צו דערמאָנען, אַז ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט פאָרגעשלאָגן צו קויפן אַ הויז פאַר דער תלמוד־תורה און דורך זיין השתדלות האָט אים ר' יצחק ברענער פון אַמעריקע צוגעשיקט די נייטיקע סומע פון 500 דאָלער און ער האָט געקויפט אַ שיינע הויז מיט אַ גרויסן הויף און אַ גאָרטן.

דער רב האָט נישט זוכה געווען צו זען דעם בנין אין זיין גאַנצן גלאַנץ. די אַלע אייניקטונגען האָט שוין אויף זיך איבערגענומען זיין ממלא מקומו.

פיל דערינערונגען פון זייַנע וויכטיקע תקנות אין צרכי ציבור בכלל און זיין הנהגה בפרט, וועלן אונדזערע איינווינער פון שטעטל שטענדיק געדענקען ווי איינעם פון די גע־ציילטע רבנים פון אונדזער צייט.

געשריבן אין יאָר 1925.

מיכאל ליפשיץ (בע"ז)

אַנגעזעענער זאַבלודאָווער תושב.

דער באַלעבאַס פון דער באַרימטער „קוואַסאַרניע" אויפן גרויסן מאַרק; אין די קעלערן פון זיין אינדוסטריע פון קוואַס און סאָדעוואַסער, פלעגט ער פאַרגרייטן אייז פאַרן גאַנצן זומער — פאַרן געברויך פון דער שטעטלשער באַפעלקערונג.

שטענדיקער בעל קריאה אין ביעלסקן בית־מדרש. האָט פאַר־מאָגט אַ ווונדערבאַרן חוש פאַר הומאָר און שאַרפזיניקן וויץ. טאַ־לאַנטפולער הומאָריסטישער שרייבער, קאָרעספאָנדענט פון „הצפי־רה" און אַנדערע וואַרשעווער און ביאַליסטאָקער יידישע אויס־גאַבעס. פאַרפאַסער פון די פאָלקס־שאָפונגען „שייקע פייפער" און „מאָדע אוסטאָוו", אויף געוויסע ווערק זיינע — זיך אונטער־געשריבן מיטן פסעודאָנים: „בע"ז" (בן עיר זאַבלודאָווע).

אלטער גניעטשוצקי

דער זאַבלודאָווער רב דער צדיק ר׳ יאָסעלע ז״ל, אַנדערע רבנים, דיינים און מלמדים

פֿאַר ר׳ יאָסעלען ווייזט אויס, איז געווען רב אין זאַבלודאָוועַ דער „עמק הלכה״ (דאָס איז דער נאָמען פון זיין חיבור), נפתלי וויינשענקערס פאָטער. וועגן אים איז מיר וויניק באַוווסט, מער נישט די ביידל ווו ער ליגט, און די לעגענדע וועגן גולם.

מען זאָגט, אַז דער „עמק הלכה״ האָט געהאַט ביי זיך אַ גולם. אין חדר פלעגט מען דערציילן, אַז דער צדיק האָט אים אויסגעקנאָטן פון ליים. ערב שבת פלעגט ער אים הייסן אַנטראָגן אויף שבת וואַסער. ער פלעגט אַזוי לאַנג טראָגן, ביז ער פלעגט אים זאָגן גענוג, פלעגט ער אויפהערן. איין מאָל האָט דער צדיק פאַרגעסן אים זאָגן גענוג, האָט ער אַנגעגאָסן אַ פולע שטוב מיט וואַסער.

מען פלעגט זאָגן, אַז דער גולם געפינט זיך אויף דעם געוועלב איבערן שול.

אָבער דער באַליבטסטער רב, וואָס זאַבלודאָווע דערמאָנט שטענדיק איז דער צדיק ר׳ יאָסעלע. מען געדענקט נאָך זיין שיינע אָסאָבע. ווען ער פלעגט אַנטאָן די סויבעלנע שטרייַמל מיט דער אַטלאַסענער קאַפאָטע, פלעגט זיין פּנים שטראַלן.

צו חדר־יינגלעך פלעגט ער אַרויסווייזן גרויס ליבשאַפט, ער פלעגט גיין אין די חדרים פאַרהערן שבת, קנייפּן אין בעקל.

אין יענע יאָרן האָט ער געהאַט קנאַפּע פרנסה, מען פלעגט פאַרדינגען דעם מרחץ פאַר דריי רובל אַ וואָך. שייע דראַלעס איז געווען דער בעדער. באַד־געלט איז געווען אַ „גלאַטער דרייער״, פלעגט ער ברענגען דריי רובל „גלאַטע דרייערס״, נאָר שייע, פלעגט צאָלן די שכּירות די ערשטע וואָך זונטיק. די אַנדערע וואָך מאָנטיק, די דריטע וואָך דינסטיק, און אַזוי ווייטער און צום סוף פרייטיק, פאַרשטייט מען, אַז אין זעקס וואָכן פלעגט אַ וואָך פעלן. די רביצין פלעגט נאָך דאַרפן פאַרקויפן זאַלץ באַזונדער און דער עיקר פלעגן גויים וועלן שטיצן דעם „ראבין״, ווייל ער איז געווען אויך זייער חשוב ביי דער גויאישער באַפעלקערונג.

אָפט פלעגט מען נישט לאָזן דאַוונען צוליב די שכירות פאַרן רב. עס פלעגט אויספעלן פאַרן רב דירה־געלט, האָלץ. די לעצטע צייט פלעגט אים שטיצן העשל דניאלס (העשל העפּנער) ער פלעגט אויך קריגן פון זאַבלודאָווער הויף אַ פאָר וועגענער האָלץ.

ווען ר׳ יאָסעלע איז עלטער געוואָרן, זענען אַנגעשטאַנען די יונגע למדנים שמעון מאָטלס, יואל דער מלמד, און יאַנקל נפתלים. זיי האָבן געזוכט צו רעפּאַרמירן דאָס שטעטל און האָבן אַנגעהויבן אַ קאַמפּאַניע קעגן ר׳ יאָסעלען, ווי דער שטייגער איז שוין פון יונגע קעגן אַן אַלטן רב. דער פּשוטער עולם איז אָבער שטענדיק אַרויס קעגן די קעגנערס. מען פלעגט זיי באַטן קלעפּ. מען האָט געקעמפּט אין שטעטל פאַרן צדיק ר׳ יאָסעלע.

ר׳ יאָסעלעס פאָטאָגראַפּיע אין טלית האָט מען געמאַכט ווען ער איז שוין געווען אויפן טויטן בעט.

אין זאַבלודאָווע ביים מון איז פאַררעכנט, אַז ר׳ יאָסעלע דעם צדיקס ברכה היט איין די שטעטל פון שרפה, ווען עס צינדט זיך אָן אַ הויז, ברענט אָפּ נאָר איינע. מען דערציילט, אַמאָל פּסח זענען געווארן חמצדיק אַלע ברונימער. האָט ער אַרויסגערעדט: עס וועט קומען אַ צרה, עס וועט נישט סטייען די וואַסער פון די ברונימער.

און עס האָט אויסגעבראַכן אַ פייער און עס האָט אָפּגעברענט אַ גאַנצע גאַס. איבער אַ יידישער שטוב איז אָבער דער פייער מיט אַ נס איבערגעשפרונגען און די הויז איז ניצול געוואָרן.

דער דיין ר׳ שמואל מאַזורטשיק

דער דיין שמואל מאַזורטשיק האָט זיך געפונען אין זאַבלודאָווע. ער און זיין פאַמיליע האָבן געווויינט אין אייגענעם שטיבל אין מאַרק גאַס. ער פלעגט פסקענען שאלות און זיצן ביים רב ביים חמץ פאַרקויפן, געווען אַ פרומער ייד. שטענדיק געטראָגן די זשופּעצע פון אויבן אָנגעטאָן אויף איין אַרבל און געהאָט אַ געווויינהייט אַ הייב צו טאָן די בארקעס און אַ שמוצער טאָן מיטן מויל. ער איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ חריף. שטענדיק געווען פאַרטראָגן, און לאַנגע צייטן פאַרברענגען אין שרייבן כתבי־יד. ער פלעגט אָנטראָגן אַ בארג ספרים, זיך גריבלען און שרייבן. אין זיין שטיבל, אפילו אין בית־המדרש פלעגט ער האַלטן די שרייב־געצייג און שרייבן, צי עס האָט זיך עפּעס אָפּגעדרוקט פון זיינע כתבים וויס איך נישט.

ער האָט געהאַט אַ קליינעם איינפלוס אין שטעטל. די פאַמיליע האָט געלעבט אין צימצום. פון זיין פאַמיליע איז אין זאַבלודאָווע קיינער נישט געבליבן, געשטאָרבן איז ער אין ביאַליסטאָק. ביאַליסטאָק האָט אים געמאַכט אַ שיינע לויה מיט גרויסע הספּדים ווי דעם גרעסטן רב.

יענקל נפתלים — דער דיין

יענקל נפתליס דער דיין, איז אָנגעקומען פאַר אַן איידעם צו נפתלי וויינשענקער אויף קעסט און געזעסן יום ולילה און געלערנט. געווען אַ מוסמך, נאָר קיין רבנישע שטעלע האָט ער נישט געהאט, אַ סך האָט אים געשאַדט זיין חסידות. ער פלעגט דאַוונען אין חסידים־שטיבל.

צייטנווייז פלעגט מען אים רופן צום רב אַלס דיין, ער האָט געהאט נאָכפאָלגער אין שטעטל און מען האָט אים אנערקענט שכירות. פאַרשטייט מען, אַז די רבנים גופא האָבן געהאט קנאַפּע שכירות בפרט ער.

אין „בילסקער בית־המדרש" האָט ער געלערנט ביי אַ טיש מיט אַ חברה בעלי־מלאכות, וואָס פלעגן אים צאָלן וואכער. (פון די תלמידים, וועלכע זענען אַוועק אין אַמעריקע אוז געווארן גבירים — די זין פון ה׳ יצחק ברענער, האָט ער אין די לעצטע יאָרן געהאט אַ סך שטיצע).

יענקל נפתליס, אויסער זיין גרויסקייט אין תלמוד און פוסקים, איז געווען אַ שייגער בעל־דרשן און אַ גוטער האַרציקער בעל־תפילה מיטן חסידישן ברען. אַ פאַר יאָר האָט ער געדאַוונט אין דער אַלטער שול, מיט באַגייסטערונג, מיט האַרץ און דערצו מיט די חסידישע ניגונים. ער פלעגט די מתפללים צוציען מיט זיין התלהבות.

פון די יונגע יאָרן איז ער געווען אַ חובב ציון און געווען, דוכט מיר, אין מינסק אויף אַ ציוניסטישן צוזאַמענפאָר אין די 90ער יאָרן.

ווען דער ציוניסטישער מטיף ה׳ צאַדיקאָו איז געווען אין זאַבלודאָווע, האָט דער דיין יענקל נפתליס ביי אַ באַנקעט געזונגען „התקווה", אַלץ מיטן חסידישן ברען.

מען פלעגט זאָגן, אַז זיין הייסער ציוניזם שאַדט אים אויך צו רבנות. געשטאָרבן איז ער אין ביאַליסטאָק.

איצינקע דער מלמד און זיין חדר

איצינקע, דער דרדקי מלמד, פון מיטעלן ווּוקס, אַ ציכטיקער ייד, אַ בריה, האָט געלערנט יידישע קינדערלעך אין זאַבלודאָווע דעם אלף־בית.

ווּעגן זיין לערנען פלעגט ער זאָגן: „מיין תורה ווּעלן די קינדער קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן...“

איך געדענק זיין באַהעלפֿער מרדכי לייבן, אַ הויכן געזונטן בחור, ווּעלכער פלעגט גיין צו איצינקע דעם מלמדס תלמידים אַלע פרימאָרגן בענטשן ציצית און די תלמידים טראָגן אין חדר בראָנטשיק און דאָס אייגענע פון חדר. צו פיר יאָר פלעגט שוין די מאַמע איר ייִנגעלע פירן אין חדר. דער רבי פלעגט גוטמוטיק דעם ייִנגעלע אַ קניפּ טאָן אין בעקעלע און זאָגן: „ייִנגעלע דו ווּעסט ווּעלן לערנען, ווּעט דיר דער מלאך ווּאַרפן אַ קאָפּיקע“.

אַרויפגעזעצט דאָס ייִנגל, אויף אַ לאַנגן בענקל ביי אַ לאַנגן טיש מיט צווייענדיקע סטאָליגעס — גלייך געגנומען פון ווּאַנט דעם אלף־בית, אַן אָנגעקלעפּטער אויף אַ ברעטל און גענומען די טייטל אין האַנט: — זעסט, ייִנגעלע, דאָס איז אלף, געדענק אלף... און טראָך פון אויבן איז אַראָפּגעפֿאַלן אַ קאָפּיקע. דער ייִנגעלע פלעגט זוכן דעם מלאך אויפן סופּיט... קוקט די קאָפּיקע איז אַן אמתע און מיט שמחה לויפן אין דער היים ווייזן אין שטוב ווּאָס דער מלאך האָט געווּאָרפן.

מיט דער צייט איז אָבער דער ייִנגעלע געווויר געווּאָרן פון רבינס שפּיצל און נאָך פון עפּעס, איז ער געווּאָר געווּאָרן — פון רבינס לאָקשן, אַ פּשוטער קאָנטשיק מיט פיל פֿאָסיקלען.

און דאָס לערנען גייט: זאָג זשע ייִנגעלע, קמץ אלף אַ, געדענק גוט: אַ בערדעלע איז אַ קמץ, — קמץ אַלף אַ אָ! אָ!, נאָך אַמאָל און נאָך אַמאָל! אַן אָפּגעהאַקטע פיסעלע איז אַ ה, דער רבי קנייפּט און שמייסט מיט די לאָקשן, און מען מוז קושן די לאָקשן. דער לימוד גייט. מען לייגט צונויף ווּערטער, מען „זאָגט אויס“ (אַזאַ לימוד־סדר).

עס ווּילט זיך נישט גיין אין חדר. די מאַמע שלעפּט דאָס ייִנגעלע. ער רייסט דער מאַמען פֿאַר די האָר... דער באַהעלפֿער שלעפּט פֿאָרט אַוועק אין חדר. דער רבי קוקט, קוקט... דאָ ווּערן מיר ייִנגלעך אויסגעשטעלט אין אַ שערענגע, די העמדעלעך פֿאַרקאַטשעט פון הינטן אין פּעקלעך, און מיר זענען אַלע געשמיסענע.

צייטנווייז האָבן מיר ליב דעם רבין. ער נעמט אונדז אויף אַ קריאת־שמע צו אַ געווּוינערין פון אַ בן־זכר, מען קריגט צוקערקעס מיט ניסלעך און יאָדערעס, אַמאָל געפֿאָרעטע אָרבעס. אין די זומערדיקע פֿאַרנאַכטן איז גאָר געווּען פּריילעך. דער רבי מיטן באַהעלפֿער פלעגן נעמען אַלע קינדער אין שול. זיי אַרויפשטעלן אויף די בענק. אין שול פלעגן אָנקומען ישׂראלקע דער מלמד מיט זיין חדר און ניסקע דער מלמד מיט זיינע תלמידימלעך.

יעדער רבי זאָגט מיט די קינדער קדושה, מען שפּרינגט קדוש און צום טאָקט זאָגן די קינדער: ברוך הוא וברוך שמו. און ענטפערן, אָמן.

איצינקע דער מלמד פירט צוריק די קינדער פון מעריב. ער לאָזט נישט אָפּ די קינדער אַליין פון שול. ער ברענגט יעדער אויפן אָרט צו די עלטערן אין הויז. און זאָגט אָן:

מען זאָל מאַכן אַ ברכה איבער דער ווּעטשערע. — רבי? ווי מאַכט מען איבער פֿאַרפל? — מזונות.

אָזוי האָט אַ ייד אַ מלמד אָפּגעהאַרעווּעט אַ לעבן אין זאַבלודאָווע מיט די צאָן קדשים, זיי געלערנט סידור, צוגעגרייט צום חומש. ער פלעגט זיך שטענדיק באַקלאָגן: „איך נעם „גויים“ און לערן זיי אויס דאָווענען, דערנאָך נעמט מען די קינדער צו ביי מיר. איצט וואָלט דאָך פֿאַר מיר שוין געווּען גרינגער מיט זיי חומש צו לערנען...“ נאָר ער איז געווּען זיכער, אַז אויסער דעם ווּאָס ער האָט זיין קארגע חיונה, ווּעט ער האָבן גרויס שכר אויף יענער ווּעלט.

איצינקע דער מלמד האָט געהאָט אַ סך ספרימלעך אויף עברי־טייטש. וועז ער פלעגט זיין אויפגעלעגט, פלעגט ער לייענען פון די ספרימלעך מוסר, און דערציילן די קינדער פון גיהנום מיטן גן־עדן: אַז מען איז פרום, האָט מען גן־עדן, און חס־ושלום נישט, שמייסט מען אין גיהנום מיט אייזערנע ריטער.

פרייליך פלעגט אויך זיין פאַר פּסח, וועז איצינקע פלעגט אויסלערנען די תלמידים די פיר קשיות. און פלעגט מען אַנהייבן חומש, איז ער גאָר אַן אַנדער מענטש געוואָרן. ער פלעגט לערנען באַגייסטערט די ערשטע פּרשה פון ויקרא. און דערצו אַ דרשה, וואָס דער יינגל האָט געדאַרפט זאָגן שבת צום מזל־טוב.

מען פלעגט דעם תלמיד אַרויפשטעלן אויפן טיש, עס פלעגט זיין די גאַנצע משפּחה, אַ גרויסער עולם, און אַלע חדר־יינגלעך. די מאַמע פלעגט וויינען פון שמחה און איצינקע דער מלמד פלעגט שיינען פון פרייד. אויף זיינע עלטערע יאָרן האָט ער קיין פּרנסה נישט געהאָט און דער מענטש, וואָס זיין תורה האָט מען קיינמאָל נישט פאַרגעסן האָט געמוזט זיין אַן אונטער־שמש אין בית־המדרש הגדול.

שלומיליכעם איידעם, דער לאַנגער מלמד

מאיר יאָסל דער לאַנגער מלמד איז אין יענער צייט געווען אַ ייד אַ מושלם, פערציק יאָר אַ בעל־קורא נאָך אין אַלטן, נאָכהער אין נייעם בית־המדרש הגדול. ער האָט טאַקע פיל געטאָן ביים בויען דעם נייעם בית־המדרש.

מאיר יאָסל איז געווען אַ שיינער ציכטיקער ייד. אַ הויכער אַ דאַרער, מיט אַ בלאַס פּנים און אַ ווייס בערדל. ער איז געווען אַ כתבא רבא, ער פלעגט שרייבן אין שטעטל אַלע קניגים, כתובות, תנאים. ער פלעגט דאָס שרייבן מיטן גאַנצן סיגנון אין דער לשון־קודשדיקער שפּראַך מיט די ראשי תיבות, מיט די שטריכעלעך, מיט די דראָבנינקע אותיותלעך. מיר פלעגן דאָס רופן דער ענגלישער כתב. די שורות האָלב קיילעכדיק און די אותיות ווי קליינע פּערל. פון פיל שרייבן איז זיין רוקן געווען אַ ביסל איינגעבויגן.

דער לאַנגער מלמד איז געווען באַליבט אין שטעטל און די חדר־יינגלעך פלעגן אים ליבן און שעצן, ער האָט געהאָט אַ געווויינהייט זיך באָדן זומער צייט, פיר אַזייגער פאַרטאָג און פאַרנאַכט. די חדר־קינדער, וועלכע פלעגן אָפּהיטן אויפשטיין פיר אַזייגער פאַרטאָג, פלעגט ער נעמען זיך באָדן, און זיך אַביסל דורכשפּאַצירן אונטערן הויף, און נאָכהער מיטן רבין דאַוועגען.

די מלמדות און די שרייבעריי פון קניגים האָט אים נישט געגעבן די גאַנצע פּרנסה, און וואָס שאָדט צו פאַרדינען אַ זייטיקן גראָשן? איז ער געווען דער בריוו־שרייבער ביי די אַמעריקאַנער וווייבער צו די מענער אין אַמעריקע. מען פלעגט מאָכן באַשטעלונגען און וואַרטן וואָכן, — וואָס שייך? אַז מאיר יאָסל וועט אַנשרייבן — וועט זיין אַנגעשריבן, מיטן שטאַרקן מוסר, אַז דער מאַן זאָל וויסן, אַז ער איז אַ ייד, כאָטש זי האָט שוין זיין פאַטאָגראַפיע, און זעט נישט קיין סימן פון אַ באָרד, און מיט רמזים אַנווינקען, ער זאָל חס ושלום נישט נכשל ווערן... יעדער אַמעריקאַנער יידענע האָט זיך געמאַלן ביי זיך אין געדאַנק: „אַן אַמעריקאַנער דייטשקע"...

וועז מאיר יאָסל פלעגט איבערלייענען דעם באַשטעלטן אַנגעשריבענעם בריוו צום אַמעריקאַנער מאַן, פלעגן די יידענעס אויסגיסן טייכן מיט טרערן... עס איז געווען אַ מין תחיה. מען פלעגט אַריינלייגן די בריוו אין אַ קאַנווערט. דאָ פלעגט זיך מאיר יאָסל דער כתבא רבא אַליין פאָר זיך פּאַרשעמען: דעם ענגלישן אַדרעס פלעגט ער נישט קענען שרייבן... דאָס פלעגט שוין מוזן שרייבן דער שטאָטישער אַפּטייקער. נאָר אַ למדן אַ ייד גיט זיך אַן עצה. אים האָט געערגערט, וואָס ער קען נישט אַנשרייבן דעם ענגלישן אַדרעס, פלעגט ער נישט וויסנדיק

די באַדייטונג פון די לאַטייניש בוכשטאַבן נאָכשרייבן די אותיות אויפן קאָנווערט פון אַדרעס...

ווען עס איז אַוועק אין גאַנג געדרוקטע אַדרעסן און ער האָט זיי שוין נישט געקענט נאָכשרייבן, האָט מאיר יאָסל זיך אויך געגעבן אַן עצה: ער פלעגט זיי נאָכדרוקן. פאַרקערט, ס׳איז אים נאָך געווען גרינגער. נאָר איין מאָל איז ער נעבעך דורכגעפאַלן. דאָס איז געווען מיט אַ בריוו פון אַלטער שמואל טארבעס צו זיין זון — איצע טארבעס אין אַמעריקע. אנשטאט דעם אַדרעס פון זון האָט דער אַלטער שמואל טארבעס געהאַט אייגנעווויקלט אין אַ פאַפּירל, אַן אויפגעשריבענעם רעצעפט... און מאיר יאָסל האָט פינקטלעך נאָכגעשריבן אויפן קאָנווערט אות ביי אות די בוכשטאַבן פון רעצעפט מיט אַלע פינטעלעך: די אונצן מיט דראכמעס און צום סוף „טרי ראזא וו. דיען"...

דער שטעטלשער פאָסטמייסטער האָט זיך לאַנג געהאַלטן מיטן בריוו, נישט געקענט צעקייען דעם אַדרעס... נאָר דער אַפּטייקער פון שטעטל האָט זיך נאָך אַ לאַנגן ישוב הדעת אַרומגעזעזן מאיר יאָסלס טעות.

הרב הגאון ר׳ אברהם משה בורגין פון מאלאט.
(רב אין זאַבלודאָוע ניין יאָר)
תרנ״ה - תרס״ד — 1895 - 1904

ר׳ שמואל פיינשטיין, זאַבלודאַווער גמרא־מלמד

דער באַדייטנדיקסטער און וויכטיקסטער גמרא־מלמד אין זאַבלודאַווע איז געווען ר׳ שמואל פיינשטיין, אָדער ווי מען האָט אים געוּרופן אין שטעטל — ר׳ שמואל סמאַנס. אַ ייד אַ חריף און אַ בקי, איז ער געווען פון די גרעסטע למדנים פון שטעטל.

אַ מענטש פון אויסערגעווייניקלעכע פעאיקייטן און אַ טיפער קענער פון תלמוד און פוסקים, האָט אייגנטלעך זיין וועג געדאַרפט זיין דער וועג פון רבנות. ר׳ שמואל איז געווען אָבער פון יענע נשמות, פון יענע שטאַלצע, קלוגע יידן, וואָס האָבן נישט געוואָלט דינען ביי קהל, וויסנדיק, אַז מער ווי קלעמעניש און ח״ו אומכבוד וועט עס זיי נישט ברענגען. און פאַר אומכבוד האָט ר׳ שמואל מורא געהאַט מער ווי פאַר אַלץ. סיי זיין אייגנעבוירענער אַריסטאָקראַטיזם, אי סיי זיין אויסערגעווייניקלעכע באַשיידנקייט האָבן אים נישט דערלאָזן

ר׳ שמואל פיינשטיין

צו גיין אויפן וועג פון רבנות, האָט ער שוין בעסער אויסגעקליבן מלמדות פאַר זיין פרנסה. אמת, עס איז אַן אָרעם, געמאַטערט שטיקל ברויט, אָבער קיינער האָט אים קיין דעה נישט צו זאָגן.

ר׳ שמואל איז געווען אַ ייד אַ פּיקח, אַ תלמיד־חכם מיט אַ קלאָרן גראַדן קאָפּ. ער האָט טיף און קלאָר באַגריפן זאַכן און דאָך איז ער נישט געווען צוגעפאַסט צום גרויען אַלטעג־לעכן לעבן. ער איז געווען פון יענע טיפֿן אידעאַליסטן, וועלכע די גאַס האַלט פאַר לא־יצלחס,

אָבער וועלכע זענען אין דער אמתן די שענסטע, די איידלסטע און די פיינפילנדיקסטע פון דער באָפעלקערונג. זיי באַגרייפן דווקא טיף דאָס לעבן אָרום זיי, פילן טיף די געזעלשאַפט־לעכע פֿלאגן, זענען שאַרף די חסרונות אָרום און קענען זיך דעריבער נישט צופֿאַסן. און נישט צופֿאַסן זיך צום אָרומיקן לעבן מיינט — לעבן אין דחקות, אין נויט און בפרט נאָך אין יענע יאָרן, אין אַזאָ קליין שטעטל ווי זאָבלודאָווע.

האָט ר׳ שמואל טאָקע געלעבט אין שרעקלעכער דחקות, ער און זיין פאָמיליע. זיין פרומע, גוטהאַרציקע, פאָרהאָרעוועטע פרוי שפרה, פלעגט נאָך מוזן באָקן ראָזעווע ברויט, כדי מען זאָל קענען אויסקומען מיט פרנסה און ערשט דאָן איז נאָך קיין חיונה נישט גע־וען... דער שכר־לימוד איז געווען אַ קליינער און ביי די זאָבלודאָווער „גרויסע גבירים" פלעגט אפֿט טרעפֿן, אַז דעם קליינעם שכר־לימוד האָבן זיי אויך נישט געקענט צאָלן.

ר׳ שמואל האָט אָבער קיינמאָל קיין קינד נישט אַרויסגעשיקט פון חדר, צי די טאָטעס האָבן יאָ געצאָלט, צי נישט. און עס פלעגן זיין צייטן, וועו שבת איז אַפילו קיין חלה נישט געווען אין שטוב, אויף וואָס קידוש צו מאַכן (פון וויין איז שוין אָפגערעדט). קיינער האָט אָבער דערפון נישט געוווסט, קיינער האָט דערפון נישט געטאָרט וויסן, ר׳ שמואל פלעגט שטרענג אָנזאָגן וויב און קינד, אַז זיי זאָלן זיך ח״ו נישט אויסריידן, נישט לאָזן גיין לייען און געמאַכט קידוש איבער לעבלאָך ראָזעווען ברויט, אָדער שיקן נאָך צוויי בייגל און איבער זיי מאַכן קידוש...

ר׳ שמואל האָט דערצויגן דורות פון יונגווארג און אין זיין חדר זענען זיי פון יינגלעך געווארן בחורים. ער איז געווען אַ וווּנדערלעכער מסביר און די שווערסטע שטעלן אין גמרא פלעגט ער אַרויסברענגען פאַר די תלמידים קלאָר און באַגרייפלעך. ער האָט עפּעס פון זיין שטאָלץ איבערגעגעבן די תלמידים אַ באַזונדערן שטאָלץ מיט יידישקייט און געוועקט ביי זיי אַ געפיל פון וועלן וויסן און פאַרשטיין.

אַליין אַ טיף רעליגיעזער מענטש, איינגעווארצלט פון קינדווייז אָן אין די אַלטע פרומע צייטן, האָט ער דורכגעלעבט די השכלה־צייט און נאָך איר געזען דעם רעוואָלוציאָנערן שטו־רעם אויף דער יידישער גאַס.

ר׳ שמואל האָט אין זיך פאַרקערפּערט די אַלע עפּאָכעס. ער איז געווען אי טיף רע־ליגיעז, אי אַ משכיל און מען קען אויך זאָגן אַ רעוואָלוציאָנער אין געדאַנק. אין אינטימע געשפּרעכן פלעגט ער שטורעמען קעגן סאָציאַלע אומגערעכטיקייטן און פלעגט דרייסט זאָגן אין די אויגן זיינס אַ פריינד, דעם גרעסטן לעדער־פאַבריקאַנט פון זאָבלודאָווע און אום־געגנט, וואָס ער דענקט וועגן זיין עקספּלואָטירן די אַרבעטער, און אפשר נישט איינמאָל געווירקט, אַז יענער זאָל גיכער נאָכקומען די פאָדערונגען פון די אַרבעטער, בשעת אַ שטרייק.

זיין פרומקייט, זיין השכלה און זיינע רעוואָלוציאָנערע געדאַנקען זענען ביי אים נישט געווען קיין צונויפגעשטוקעווטע זאַך. ביי אים איז דאָס געווען אַרגאַניש צונויפגעוואָקסן, דורכגעפילט און דורכגעווייטיקט. ער האָט געשטעקט מיט די וואָרצלען אין דער אַלטער פרומער צייט און מיטן קאָפּ אַריינגעוואָקסן אין דעם רעוואָלוציאָנערן פעריאָד.

ר׳ שמואל איז געווען דעריבער אַן אויסערגעווייניעלעך טאָלעראַנטער מענטש. כאָטש אַן אומקאָמפּראָמיסלעכער, האָט ער דאָך פאַרשטאַנען און באַגריפן דעם גייסט פון דער יוגנט. און וועו ער האָט זיך אַרומגעזען, אַז אַלע זיינע זין און טעכטער זענען אַווּעק אויף רעווא־לוציאָנערע וועגן, האָט זיך אין זיין הויז נישט געעפּנט דער תהום צווישן קינדער און על־טערן, וואָס אין אַנדערע הייזער. (דער עלטסטער זון, אַהרן פיינשטיין, איז געווען פריער אַ באַוווסטער פּועלי־ציון און נאָכדעם אַ ס.ס.; אַ יינגערער זון, הערש, און די יינגסטע טאָכטער

שרהקע, און איר שפּעטערדיקער מאַן ישראל סמיט, זענען געווען פון די געציילטע פירער פון זאַבלודאָווער „בונד"). געוויינלעך, קיין פרייד האָט עס נישט אַריינגעבראַכט אין שטוב. דאָס האַרץ פון אַ טאַטן האָט שטענדיק זיך געשראָקן וועגן דער געפאַר, וואָס זיינע קינדער שטייט פאָר.

טריי, אויסגעהאַלטן צו זיך אַליין, איז ר' שמואל געבליבן ביז צו דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן. ווען ער האָט זיך אויף זיין טויטן־בעט געזעגנט מיט זיין עלטערן זון אַהרן, וועלכן מען האָט אַרויסגעשיקט פון וואַרשע, האָט ער דעם זון אין די אויגן, געבעטן זיינעם אַן איידעם, אַ רעליגיעזן יונגערמאַן, אַז ער זאָל אים צוזאָגן, אַז ער וועט זאָגן נאָך אים קדיש. דעם אייגענעם זון האָט ער נישט געבעטן, ווייל ער האָט געוווסט און פאַרשטאַנען, אַז ביי אַ פריידענקער, כאָטש אַ זון, וועט זיין דער קדיש־זאָגן קעגן זיינע געפילן און פאַר־שטאַנד. אַזוי איז ער געבליבן אויפריכטיק צו זיך אַליין און צו יענעם, ביז דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן.

גאַנצע דורות זאַבלודאָווער וועלן נאָך לאַנג נישט פאַרגעסן זייער רבין פון גמרא, ר' שמואל סמאנס.

משה בינדער

דער דרדקי־מלמד ר' ניסן גרינבערג

(ניסקע דער מלמד און זיין חדר)

ניסקע דעם מלמדס חדר איז געווען אין זאַבלודאָווע אַזאַ באַוווסטע אינסטיטוציע אַזוי ווי אין ניו־יאָרק אַ „פּאָבליק סקול", און מער ווי אַ העלפט פון די זאַבלודאָווער קינדערלעך

ר' ניסן גרינבערג
(ניסקע דער דרדקי־מלמד)

אין עלטער פון 5 ביז 7 יאָר, האָבן געמוזט לערנען ביי ניסקע דעם מלמד אין חדר: פריער אלף־בית, נאַכער סידור, ביז וואַנען זיי האָבן שוין געקענט עברי; דעמאָלט זענען זיי שוין אַריבער צו גרעסערע מלמדים צו לערנען חומש.

דאָס לערנען איז נאָטירלעך געווען נאָך דער אַלטער מעטאָדע, קמץ אַלף „א", קמץ בית „בא", און עס האָט געדומען עטלעכע זמנים ביז דאָס קינד האָט זיך אויסגעלערנט עברי.

באַדינגען פלעגט מען זיך מיט ניסקען אויפן זמן, דאָס הייסט, פון פסח ביז סוכות, אָדער פון סוכות ביז פסח. 2 אָדער 3 רובל אַ זמן איז געווען אַ טייערער שכר־לימוד, נאָר ניסקע פלעגט נישט מקפיד זיין אויפן שכר־לימוד, און אַרעמע קינדער, וואָס זייערע עלטערן האָבן נישט געקענט באַצאָלן שכר־לימוד, האָט ניסקע נישט אַרויסגעשיקט פון חדר, וויל ביי ניסקען איז דער עיקר געווען נישט שכר־לימוד, נאָר דער לימוד אַליין, און מיט וואָס פאָר אַ הנאה פלעגט עס ניסקע לערנען מיט די קינדערלעך פון סידור קמץ בית בא, אַ כף אויס — בך, און מיטן טייטל אַנווייזן דעם קינד ווו דער קמץ איז, און וו דער קליין חיריק. אָפּ־געלערנט מיט איין קינד, גלייך צוגערופן נאָך איינעם און וויידער מיטן זעלביקן ניגון, חיריק אויף אלף אי, ביז ער פלעגט אָפּלערנען מיט אַלע תלמידים, נאָכער צוריק מיט די פריער־דיקע קינדער, ביז יעדעס קינד האָט אָפּגעלערנט דריי מאָל אַ טאָג, פלעגט ער שוין גיין אַהיים.

ניסקע האָט אַליין נישט געוווסט די צאָל פון זיינע תלמידים און נישט אַלע זיינע תל־מידים האָט ער דערקענט. אַזוי פיל, אַן עין־הרע, זענען זיי ביי אים געווען, נאָר אים האָט נישט געאַרט, וויפיל און ווער זיי זענען, ער האָט נאָר אַ קוק־געטאָן אויף דער חברה קליינ־וואַרג, צוגערופן איינעם צום טיש, אָפּגעלערנט, צוגערופן נאָך איינעם, און אַזוי כסדר אַ גאַנצן טאָג, ביז אַלע קינדער האָבן אָפּגעלערנט דריי מאָל.

אַמאָל פלעגט ניסקע אַ טעות האָבן און צוגערופן צום טיש אַ יינגל, וואָס האָט שוין געלערנט מיט אַ מאָל מער, ווי דער סדר איז, אָבער דאָס יינגל פלעגט זיך נישט לאָזן, „רבי, איך האָב שוין הייַנט געלערנט צוויי מאָל", און דער רבי פלעגט זיך אַנטשולדיקן פאַרן וועלן לערנען אַן איבעריקן מאָל, און צוגערופן אַן אַנדערן אנשטאָט אים.

ניסקע איז בטבע געווען זייער אַ גוטער און אַ נאָאיווער מענטש, האָט נישט פאַרשטאָ־נען קיין דריידלעך, נאָר שטענדיק געזאָגט דעם אמת, און ווען מען זאָגט אַ שבח אויף ניסקען אַזוי ווי אויף דזשאָרזש וואַשינגטאָן, אַז ער האָט קיינמאָל קיין ליגן נישט געזאָגט, איז דאָס אויף אים נענטער צום אמת.

איך געדענק, אין זאָבלודאָווע איז געווען אַ רב, רב אפרים לאפּ, אַ גרויסער למדן און אַ חכם, ער איז געווען אָבער נאָך אַ יונגער מאָן און נישט געהאט קיין הדרת־פּנים. אויך האָט אים געפעלט דער כּיח הדיבור מיט וואָס צו ווירקן אויפן המון, אַז מען זאָל אים רעס־פּעקטירן און פאָלגן, דערביבער האָט ער קיין איינפלוס נישט געהאט אויף די זאָבלודאָווער בעלי־בתים. זענען געקומען בעלי־בתים פון שטעטל וועראשבעלאָווע, נעבן דער דייטשישער גרענעץ, וועלכע האָבן געקענט רב און געוווסט ווי אָפּצושאָצן זיין תורה און חכמה און אים אַרויסגענומען פון זאָבלודאָווע, ער זאָל זיין אַ רב ביי זיי אין וועראשבעלאָווע. די זאָ־בלודאָווער בעלי־בתים האָבן זיך נאָטירלעך נישט שטאַרק געערגערט דערפון.

איידער דער רב איז אַרויסגעפאָרן, איז ניסקע דער מלמד געווען ביים רב אין שטוב, ריידנדיק אַזוי מיט אים, זאָגט אים דער רב: „ר' ניסן, אייך אַרט גאָרנישט וואָס איך פאָר אַוועק פון אייך?" „אַז גרעסערע בעלי־בתים פון מיר אַרט נישט, טאָ ווי אַזוי זאָל דאָס מיך אַרן"? און ער האָט גאָרנישט געמערקט, אַז ער באַליידיקט דעם רב... נאָכדעם, אַז ער האָט דאָס דערציילט פאָר זיינע באַקאַנטע, האָט מען אים דערקלערט, אַז ער האָט מיט זיינע רייד באַליידיקט דעם רב, דאָן האָט ניסקע נישט געקענט רוען ביז ווענען ער האָט איבערגעבעטן דעם רב, ער זאָל אים מוחל זיין.

ניסקע האָט פון עולם־הזה גאָר נישט געהאַלטן, ער איז געווען אַ מסתפק במועט, אים איז קיין אונטערשייד געווען, וואָס ער האָט געגעסן און ווי ער איז געווען געקליידט, נאָר צו איין זאָך האָט ער געהאט אַ תאווה, צו קויפן ספרים, און ווען אין זאָבלודאָווע פלעגט

קומען אַ מחבר מיט אַ ספר אַדער אַ מוכר־ספרימניק, פלעגט מען צוערשט גיין צו ניסקען, וויסנדיק, אַז ער איז שטענדיק גרייט צו קויפן נייע ספרים, ווי טייער זיי זאָלן נישט קאָסטן. און כאָטש ער איז נישט געווען קיין למדן און אויסער די ספרים, וואָס זענען געווען געדרוקט אין עברי־טייטש, האָט ער נישט פאַרשטאַנען, פלעגט ער דאָך האַלטן אין קויפן נייע ספרים און געהאַט גרויס הנאה צו קוקן אויף זיי, ווי זיי שטייען אויסגעשטעלט ביי אים אין אַלמער. אָבער נישט נאָר פאַרגעניגן, נאָר אויך פיל עגמת נפש פלעגן אים זייגע ספרים פאַרשאַפן, ווייל ווי באַוווסט, איז ביי דער רוסישער רעגירונג געווען אַ געזעץ, אַז אויב אַ יידישער בחור שטעלט זיך נישט צום פריזיוו פאַר אַ סאָלדאָט, דאַרפן זיינע נאָענטע פריינד באַצאָלן 300 רובל שטראָף און אַזוי ווי ניסקע האָט געהאט עטלעכע זין אין אַמעריקע, וואָס האָבן זיך נישט געשטעלט צום פריזיוו, פלעגט די רעגירונג מאָנען ביי אים די 300 רובל פאַר יעדן זון, און אַזוי ווי קיין אַנדער פאַרמעגן אויסער די ספרים האָט ניסקע נישט געהאט, פלעגן די רעגירונגס־אָנגעשטעלטע אַדורכפירן אַן עפּנטלעכן אויספאַרקויף פון זיינע ספרים, פלעגט ניסקע אָנשטעלן זיינעם אַ באַקאַנטן אָפּצוקויפן די ספרים פאַר עטלעכע רובל און זיי צוריק אַריינשטעלן אין זיין אַלמער. אַזוי פלעגט אַוועקגיין אַ שטיקל צייט ביז עס פלעגט אָנקומען נאָך אַ פאַפיר פון פעטערבורג צו מאָנען די רעשט, וואָס קומט פון ניסקע דעם מלמד און דער פּריסטאָוו מיט דער גאַנצער פאָליציי פלעגן ווייטער קומען צו ניסקען און ווייטער געפינען די זעלביקע ספרים מיט נאָך צוגעקומענע נייע ספרים און ווייטער אדורכפירן אַן עפּנטלעכן אויספאַרקויף, און ווידער פלעגט דאָס אַ באַקאַנטער אָפּקויפן פאַר ניסקען. אַזוי אַרום פלעגן די ספרים זיין ביי אים דער גאַנצער לעבנס־אינהאַלט. ער פלעגט נחת האָבן קוקנדיק אויף זיי, ווי זיי שטייען אין אַלמער, און האָבן גרויס צער, צוקוקנדיק ווי די ערלים מאַכן אַן אויספאַרקויף אויף זיינע הייליקע ספרים.

מען דערציילט, אַז איינמאָל זענען צו אים געקומען דער פּריסטאָוו מיט דער גאַנצער קאָפּעלע מאַכן אַן אויספאַרקויף אויף די ספרים, מאַנענדיק ביי אים 900 רובל פאַר דריי זין, וואָס האָבן זיך נישט געשטעלט צום פריזיוו, זאָגט צו זיי ניסקע:

—וואָס פאַר אַ רעכענונג איז דאָס 900 רובל, אַמער, גיט מיר 100 רובל, וועל איך אייך זיין שולדיק 1000 רובל...

משמעות, זיי האָבן אים קיין געלט נישט געגעבן, נאָר אַן אויספאַרקויף אויף די ספרים האָבן זיי יאָ געמאַכט. אַזוי האָט זיך ניסקע דער מלמד געלעבט רואיק און צופריידן און הנאה געהאַט פון זיין לעבן, און אַפילו זיינע אַמעריקאַנער זין האָבן זיך ביי אים געבעטן, ער זאָל צו זיי קומען און אים וועט נישט פעלן פון פייגל־מילך... האָט ניסקע נישט געוואָלט זיך צוהערן צו זיי, וויסנדיק, אַז אַזאַ צופרידענעם לעבן, ווי ער לעבט אין זאַבלודאָווע, וועט ער נישט האָבן אין ערגעץ. אָבער, אויף זיינע עלטערע יאָרן, זעענדיק, ווי אין זאַבלודאָווע קומען אַן יונגע מלמדים מיט נייע מעטאָדן און זיינע תלמידים וועלן וואָס ווייטער אַלץ ווייניקער, האָט ער דערשפירט, אַז אין זאַבלודאָווע דאַרף מען אים שוין מער נישט האָבן, און מיט אַ צעווייטיקט האַרץ האָט ער זיך געזעגנט מיט זיינע גרויסע און קליינע געוועזענע תלמידים, מיטגענומען מיט זיך זיינע ספרים און אַוועקגעפאָרן צו זיינע זין אין אַמעריקע, ווו זיינע קינדער האָבן באמת געזאָרגט, אַז אים זאָל קיין זאַך נישט פעלן, אָבער וואָס פאַר אַ וועלט האָט געהאַט ביי ניסקען די עולם־הזהדיקע פאַרגעניגנס פון דער טריפהנער אַמעריקע קעגן די גייסטיקע פאַרגעניגנס פון זאַבלודאָווע, וועלכע ער האָט אויף אייביק פאַרלאָרן...

אלטער גניעטשוצקי

די אַרבעטער־באַוועגונג אין זאַבלודאָווע

די ערשטע זאַבלודאָווער אַרבעטער, וועלכע האָבן זיך פאַראייניקט און געפירט אַ קאַמף מיט די באַלעבאַטים, זענען געווען די וועבער פון די האַנטשטולן. עס זענען געווען עטלעכע פאַבריטשקעס, די וועבער האָבן געהאַט זייער מנין צום דאָווענען און פלעגן שבת לערנען. וויל די וועבער־אַרבעטער זענען געווען איבערהויפט געווזענע ישיבה בחורים.

אַ פרישן (אוטשען) לערן־ייִנגל איז געווען שווער אָנצוקומען. מען האָט געמוזט באַצאָלן דעם וועבער פאַרן לערנען, און אַלע וועבער צוזאַמען פלעגן דאַרפן האָבן אַ „פונדע" (אַ הו־ליאָנקע) פלעגט קאָסטן אַזאַ וועטשערע אין אַ שענקל „פינף און צוואַנציק רובל", און מען פלעגט מוזן אַרבעטן אייניקע מאָנאָטן אָן געלט. נאָכהער נאָך פאַרגיטיקן דעם באַלעבאָס און אַרבעטן פאַר אַ קלענערן פרייז די ערשטע צייט. ערשט שפּעטער פלעגט זיך פאַרן אוטשען אָנהייבן די ריכטיקע צרות. ער פלעגט אפילו קענען „שיבן" וואַרפן דעם שיטץ און צוקניפן דעם צעריסענעם פאָדעם, אָבער אין שטול עפּעס פאַריכטן, פלעגט ער אַ צייט נישט פאַר־שטיין. (עס זענען געווען אַלטע וועבערס וועלכע האָבן נישט פאַרשטאַנען די מייסטערשאַפט אין שטול און האָבן געמוזט אָנקומען צום סטראָיאָק, דאָס פלעגט שטענדיק קאָסטן אַ פונ־דע אַ פלעשל שנאַפּס מיט בייגל און „דערע קישקע"). אגב, די זאַבלודאָווער גראָשענע בייגל האָבן געהאַט אַ שם, אַז אַ ביאַליסטאָקער פלעגט קומען פון זאַבלודאָווע, פלעגט ער מ'יטנע־מען אַ קרענצל בייגל, „נא פּאָקאָז". דאָכט זיך: מעל מיט וואַסער, נאָר עס פלעגט זיך קריש־לען אין מויל, געשמאַקער ווי קיכל, און די זאַבלודאָווער אייער־בייגלעך איז דאָך געווען אַ מאכל גן־עדן... דאָס אייגענע די זאַבלודאָווער דערע קישקע, ווער רעדט נאָך געדזענע דע־רע קישקע!.... מען פלעגט דאָך דאָס שמוגלען אין ביאַליסטאָק און די ביאַליסטאָקער קא־ראבקע פלעגט שטעלן ספּעציעלע שומרים צו כאַפּן די געשמוגלטע דערע קישקע פון זאַ־בלודאָווע...

נאָר צוריק צום ענין:

אין די וועבערייען פלעגט מען אַרבעטן פון „שטראָם" פון מאטעק, איז פלעגט זיין גוט, אַז די קעט איז געווען אַ גוטע, פלעגט אָבער טרעפן אַ שלעכטע קעט, צי שלעכטע שאס, פלעגט דער וועבער גאַנצע טעג ליגן אויף דער ליאָדע און קניפן די פעדים. ביים וועבער מיט זיין געזינדל פלעגט די צייט פון דער שלעכטער קעט זיין אַ חורבן. און אין מנין פלעגט זיין אַ צוזאַמענקום און מען פלעגט פון פאַבריקאַנט פאָדערן אַ הוספה.

צווישן פאַבריקאַנט און וועבער איז געווען אַ גוטע באַציאונג, מען פלעגט דורכקומען מיט גוטן. שבת צו נאַכטס פלעגט דער וועבער ביים פאַבריקאַנט זיין צו גאַסט אויף אַ גלאָז טיי און מען פלעגט זיך דורכשמועסן אין תורה און קריגן אַ גמילות חסד ביים פאַברי־קאַנט, ביסלעכווייז אָפּרעכענען פון דער אַרבעט און ביליקער ווי אַ צווייטער קריגן אויף אַ פּאָלטאָ סחורה...

פלעגט ביים וועבער זיין אַ ברית מילה, איז דער פאַבריקאַנט געקומען מיט דער פאַברי־קאַנטין, געקראָגן דעם שענסטן כיבוד און געווען משפחה, און געוויזן אייגער צום אַנדערן פריינטשאַפט. דער וועבער פלעגט שעצן דעם ברויטגעבער און דער פאַבריקאַנט פלעגט צו־פרידן זיין: איך גיב זיי פרנסה.

אויסער די וועבערס זענען געווען שפּוליאַרקעס, וועלכע פלעגן צוגרייטן די „צעפּקעס".

ביי דעם פלעגן אַרבעטן מיידלעך, דאָס זעלביקע שערערקעס, וועלכע פלעגן שערן די קעט און נופערקעס ביי די אויסגעוועבטע שטיקער סחורה.

די מיידלעך פלעגן נאָכן ערך אַרבעטן שפּאָט ביליק און זענען געווען שקלאַפן ביים פּאַבריקאַנט און ביים וועבער, דער וועבער פלעגט זיי טרייבן דאָ נאָך וואַסער, דאָ ברענגען עסן, פּאַרקערן די פּאַבריק, הייצן ווינטער די ליזשייקע, מיידלעך זענען דאָך נישט קיין אַרבעטער... דאָס זענען דאָך מיידלעך! אָבער אין די לעצטע יאָרן זענען די מיידלעך געקומען צום פּאַרשטאַנד: זיי זיצן טאָג און נאַכט איינגעבויגן איבערן רעדל און מאַכן די שפּולקעס קעט און שאס און טאָמער וועלט דער יחסן וועבער אין כעס גיט ער אַ קלאַפּ אויך... האָבן זיי זיך אָנגעפּאַנגען אַרגאַניזירן און געשטעלט פּאָדערונגען קעגן ביידן: קעגן פּאַבריקאַנט — גרעסערע לוינען, קעגן וועבער — בעסערע באַהאַנדלונג.

זענען די וועבער אַריין אין גרויס צאָרן קעגן די מיידלעך: וואָס, איר זענט אויך מענטשן? וואָס אפשר שטרייקן צוליב אייך? מיר זענען דאָך פּאַמיליעס גאַנצע... די וועבער פלעגן סטראַשען און פלעגן אָננעמען מיטלען: לויפן צו די מיידלעכס עלטערן, אַז מען וועט זיי אַרויסטרייבן... אָבער צום סוף פלעגט מען מוזן העכערן דעם לוין.

די וועבערס פלעגן זיך אפילו נאָך דעם אָפּרעכענען, לאַכן און שפּאָטן, נאָר זיי האָבן געזען, אַז די מיידלעך האָבן אַ מאַכט, ווייל אָן זייער אַרבעט קען מען נישט אויסקומען און זיי האָבן אָנגעהויבן אַנדערש קוקן אויף זיי.

הערשל מאריאשעס פון דער פאמיליע אש, איז פריער געווען אַ גרויסער וואַלד־סוחר, אַ גביר. זיין פרוי ביילקע איז געווען אַ שם דבר אין זאַבלודאָווע, געפירט אַ גבירישׂ הויז אין יענע יאָרן, געגעבן איר זון ירוחם אַש שטודירן. ווען ער האָט אויסגעשטודירט דאָקטער מעדיצין, האָט ער גאָר אויפגעבויט אַ פאַראָווקע.

דאָס איז געווען אַ וואַלצאָווע מיל, אַ פּערליאָק, אַ באַרשטעריי פון וואָל, מאַשינעס אויף שפּינען און האַנט־שטולן צום וועבן. אין די אַנדערע טוך־פאַבריקלעך האָבן געאַרבעט עטלעכע וועבער, ביי הערשל מאריאשעס האָבן געאַרבעט העכער פּערציק וועבער און שפּוליאַרקעס, נופערקעס, שערערקעס. אָבער וואָס גרעסער די פּאַבריק איז געוואקסן זענען די אַרבעטער מער געדריקט געוואָרן.

מען איז זיך צונויפגעקומען אין וועבערשן מנין, אַרומגערעדט די לאַגע און אויסגעקליבן אַ דעפוטאַציע גיין צו הערשל מאריאשעס.

דאָ איז ער שוין מיט די וועבערס נישט „פאַניע בראטצע", נאָר מען דאַרף דאָ שטיין לעבן טיר און אפשר אַראָפּנעמען דאָס היטל. הערשל מאריאשעס רייכערט דעם ציגאַר און קוקט אויף זיינע אַרבעטער פון אויבן אַראָפּ. ער זעט די וועבערס זענען געקומען אומגעבעטענע און הערט וועגן וואָס דאָס האָנדלט זיך... פּאַלט ער אויף זיי אַרויף: וואָס האָט איר אויסגעקלערט אין מנין? עס שטעכט אייך דער האָבער, איר זענט שוין זאַט? הייסט דאָס, אַז איך וועל אייך נישט נאָכגעבן וואָס איר פּאָדערט, וועט איר נישט אַרבעטן? קענט איר גיין געזונטערהייט! מען וועט אַרבעטן אָן אייך קבצנים!...

ביילקע די גבירטע וויל מאַכן אַ שלום: ער איז אַ כעסן, בעט אים איבער! די דעפוטאַציע דערשרעקט זיך, פּרובירן עפּעס ריידן: אָבער באַלעבאָס!... עס איז דאָך אַזעלכע שלעכטע קעטן און גרויסע שטיקער און מען דאַרף אַריינקלאַפּן מער שאס. (ביי הערשל מאריאשעס האָבן די וועבער געאַרבעט פון שטיק).

ער איז צעריצט ווי אַ טיגער: איך דאַרף די פּאַבריק? איך טרייב די שטולן צוליב אייך! איך וויל איר זאָלט מיט אייערע געזינדלעך עסן ברויט! נישט ביי מיר, גייט פון מיין שטוב!.

די וועבער מאַכן פּאַרזאַמלונגען, מען שיקט אַ פּאָר מענטשן אין ביאַליסטאָק זיך מיישב זיין. אין מנין קומען די וועבערישע וויבער און שרייען: נאַרישע יידן, איר לאָזט זיך פירן פון די יונגע שניעקעס, וואָס דאַרפן זיי? פּאַפּיראָסלעך? מאַכט נישט קיין סטאטשקעס!

פון ביאַליסטאָק איז מען געקומען מען זאָל שטיין... מען האָט צוגעזאָגט שטיצע: פאַר אַ באַווייבטן פיר רובל אַ וואָך, פאַר אַ בחור צוויי רובל אַ וואָך. די בחורים אַנטזאָגן זיך פון דער שטיצע. און מען איז אַראָפּ פון די שטולן, איבערגעקערט די שיצן — איידאַ אַהיים...

די יונגע טאַנצן פון פריידי: די ערשטע וועבער־סטאטשקע!

הערשל מאריאשעס איז ברוגז, גייט פאַרקלערט, ער פאַרברענט נישט דערווייל די שטולן... זיי וועלן זיך קומען בעטן. עס וועט זיי נישט העלפן...

אין עטלעכע טעג אַרום, עס האָבן זיך באַוויזן נייע פאַרשוינען: עס זענען דאָ פאַניעס, קאַצאַפעס און זענען אַרויף אַרבעטן אויף די וועב־שטולן ביי הערשל מאריאשעס און די רעדלעך פון די שפוליארקעס פאַרנעמען שיקסעס און די אַרבעט גייט!...

אין וועבערשן מנין אויף די טישן איז דאָ דאַמקעס. מען שפילט אין דאַמקעס, אַנדערע לערנען אַ בלאַט גמרא, מען טיילט די שטיצע. די יונגע קלערן עפעס מיטלען. מאַטל בערקעס, הערשל מאריאשעס אַן אומשולדיקער בעל יועץ, קריגט נעבעך אַ הורג, צעשפאַלטן די קאָפּ מיט אַ געוויכט, אַז זיין לעבן איז אין געפאַר. מען וויים נישט וואָר און צו וועמען זיך טשעפען. די פאַנקעס אַרבעטן און אין שטעטל גייען זיי אַלע צוזאַמען מיט פאַלקעס אין די הענט, טשעפען קיינעם נישט.

נאָר פאַניע טרינקט טיי מיט שנאַפּס צוזאַמען. פון זונטיק איז ער טויט־שיכור און אַרבעט נישט ביז מיטוואָך... עטלעכע וואָכן האָבן די קאַצאַפעס געוועבט. אין אַ שיינעם פרימאָרגן זענען זיי נעלם געוואָרן און די יידישע וועבער האָבן אויסגעפירט די סטאטשקע. און הערשל מאַריאַשעס איז צופרידן געווען וואָס ער איז דערלייזט געוואָרן פון די פאַניעס און חרטה געהאַט, וואָס ער האָט באַלד נישט נאַכגעגעבן און געטאָן דאָס, וואָס איז געווען אַ חרפה פאַר אַ יידישן גביר...

די אָרגאַניזירונג פון בונד

די ערשטע בונדיסטישע סאָציאַליסטישע ליטעראַטור האָט געבראַכט אין זאבלודאָווע דער וועבער נח, וועלכער האָט געאַרבעט אין ביאליסטאָק אויף אַ וועב־שטול. געווען אַ שטיפער בחור אַ קענער אין לשון־קודש און גמרא. ער האָט געבראַכט דאָס ביכל „גן עדן התחתון". די אַרבעטער פלעגן זיך צונויפקלייבן אין אַ קעמערל, זיך אויפשטיקן: איינער פלעגט פאַרלייענען, אַלע פלעגן זיין ערנסט, זיך פאַרטראַכטן אין די שיינע ליבע רייד פון ביכל, ווי ער שילדערט די ליידן פונעם אָרעמען אַרבעטער. דער פאַרלייענער פלעגט זיך באַגייסטערן, ביי די צוהערערס פלעגן זיך שטעלן טרערן אין די אויגן...

מען האָט אָנגעהויבן באַמערקן אַן ענדערונג אין שטעטל: עפעס נישט די אייגענע בחורים. פריער איז מען געווען פאַרטאָן מיט טאַנצן, זיך פוצן אין שלייפעלעך, שלאָגן זיך צוליב מיידלעך און אויסקויפן מפטיר אין מנין. און דאָ זעט מען אַ שוואַרצע בלוזע, אַ טעזשורקע געשפילעט צום האַלדז, מיט אַ פאַר שטיוול, לאַנגע האָר, און נאָר געסודעט זיך און ביכלעך אַן טאַוועלעך אין די ווינקעלעך לייענען... די אַרומיקע וועלט, דאָס הייסט, די זייטיקע מענטשן האָבן קיין אנונג נישט וואָס דאָ טוט זיך.

די ביאַליסטאָקער אַרבעטער, אַנהענגער פון „בונד", קומען אין זאַבלודאָווע און פראַווען אַ גאַדאָוושצינע דווקא אין פסח.

געווען אַ ליידיקע הויז אויפן אַלטן בית־עולם, האָבן זיך אַרייַנגעקליבן יונגווארג, אַנ־הענגער פון „בונד", געקומען ביאַליסטאָקער רעדנער און געפראָווען די „גאדאווושצינע". מיט רעדעס, מיט געזאַנג און מען האָט צוגעביסן און געטרונקען. איך בין מסופק צי מען האָט מדקדק געווען כשר און חמץ, נאָר דאָס איז אַ וווּנדער וואָס עס איז דורכגעגאַנגען שטיל.

ערשט נאָך פסח איז פאָליציי געקומען צו איסרן אין בית־עולם געסל, זיך פרעגן אויף די מענטשן, וועלכע זענען ביי אים געווען פסח. דאָס זענען געווען איינער אַ חיים און אַ מוישל, מיט לאַנגע האָר און ווייכע קאַפעליושן און גיי זוך זיי. איסר האָט נישט געווסט, אַז צום אַנדערן סדר האָט ער געהאָט צו גאָסט יידישע סאָציאַליסטן.

אין יענע יאָרן, קענט איר זיך פאָרשטעלן ביים פשוטן יידן דאָס וואָרט „סאָציאַליסט"... מען האָט געמיינט, אַז אַ סאָציאַליסט איז מיט הערנער און מיטאַמאָל זענען געקומען רוסישע זשאַנדאַרן צו פרץ נחמקעס און געזוכט סאָציאַליסטישע פאַפירן. מען האָט אים געמסרט. ער איז געווען בלייך ווי קאַלך, מען האָט אָבער ביי אים גאָרנישט געפונען. אין שטעטל האָט מען אָפט אָנגעהויבן זען נייע פנימער, — אינטעליגענטן, וואָס פלעגן קומען צו די אַרבעטער.

אין זאַבלודאָווע האָבן זיך צו יענער צייט אַנטוויקלט לעדער־פאַבריקן. גאָר פריערדיקע יאָרן איז די „לעדער פאַבריקאַציע" געווען מוניע דער גארבער. זיין גאַרבאַרניע איז געווען אין מיטן שטאָט, אין זאטילנער גאַס. ער האָט געאַרבעט מיט די אייגענע קינדער: יוכטן פון אָקסן־פעל און שווייצער־פאָדעשווען. די יוכטן פלעגט מען אויסאַרבעטן אויף וואָס מען פלעגט דאָס שליכטן און צורייכטן. די פעל פלעגט געשניטן ווערן פאַר פויערישע שטיוול. אין ביאַ־ליסטאָקער גאַס איז געווען נאָך אַ גאַרבאַרניע ביי משה לייב הענדריק (אַזאַ צונעמעניש — אין זאַבלודאָווע איז נישט געווען קיין מענטש אָן אַ צונעמעניש) אין שטוב, אין קאַמער לעבן בעט, איז געשטאַנען דער טשאָפּ (אַ קאַטקע). ער האָט אויסגעאַרבעט הינטישע פעלעכלעך און פערדישע פעל.

שפעטער האָט מרדכי שמואל הענדריקס איידעם געבויט אַ גארבארניע הינטערן שטאָט און עס האָט זיך שוין געאַרבעט אויפן גרויסן שטייגער. מען פלעגט דאָס רופן: נאסע האַל־בע אַרבעט און מען פלעגט אויסאַרבעטן שווייצער־פאָדעשווען וואָס פלעגט פאַרקויפט ווערן צו פרעמדע סוחרים.

די צווייטע גארבארניע וואָס האָט זיך געבויט הינטער דער שטאָט איז געווען הושיע שמעון מאַטלס, פון דער פאַמיליע בעקער — הושיע האָט געהאַט אַ רימעריי. אין דער רי־מארניע האָט ער געאַרבעט מיט זיינע קינדער און הינטערן שטאָט האָט ער געהאַט אַ גאַרבאַר־ניע פאַר האַלבער־אַרבעט. נאָכדעם האָבן געמאַכט מרדכי שמואל פלעבאן מיט הושיע בעקער שותפות אַ צוריכטעריי פון „ראסלעדער האַמבורגער". אַ פערדן־פעל ווערט צעשניטן די הינ־טערשטע אויף שפיגל, דאָס מיטל אויף פלאט און די זייטן־שטיקער שאגרין און לאפעס.

די אַרבעט איז דאָ געווען אַ נייעס, זענען געקומען פון דער פרעמד מייסטערס דייטשן, פאָליאַקן, אויך יידן און האָבן פאַרדינט שייגע געלט. די מייסטערס האָבן אָנגענומען „טער־מינשציקעס", וואָס האָבן זיך געשטעלט אויף אַ צייט לערנען די אַרבעט. די מייסטערס זענען מיט דער צייט אַרויסגעשטופט געווארן. און די טערמינאַטאָרן האָבן געאַרבעט אומזיסט, און האָבן זיך געפליישט. ר' הושיע פלעגט פראָווען משוגעתן. ער פלעגט זיך אויסשלאָפן און ווען ער פלעגט אַריין אין פאַבריק, איז שוין געווען צוועלף אַזייגער אין אָוונט. פלעגט ער זאָגן: גוט מאָרגן, אַזוי פרי געקומען צו דער אַרבעט? איר סטאַרעט זיך, איר וועט זיין מייס־טערס...

מען האָט אָנגעשאַרט טויזנטער פון די טערמינשציקעס און אַלץ צוגעבויט גאַרבאַרניעס, די שטעטלשע בחורים האָבן וואָס וויייטער אַוועקגעווארפן דעם חדר, די „אוטשילישטשע" און געלאָפן אין לעדער־פאַבריק. הושיע האָט שוין געוווסט, אַז קענן אַזאַ עקספלואַטאַציע זענען דאָ מענטשן, וואָס מען רופט סאָציאַליסטן, און ווען זיי קענען נאָר, מאַכן זיי אָן צרות. ער

האָט געהיט און געהאַט מענטשן אין קאנטאָר, וועלכע פלעגן וואַכן, אַז קיין זייטיקע זאַלן קיין שליטה נישט האָבן איבער זיין פאַבריק.

אָבער וואָס האָט געהאָלפן? אַז אָפטער פלעגט זיך יאָוונען אין שטעטל אַ פּאַרשוין אוו חברה פלעגן זיך איינציקווייז פאַרגנבענען צום וואַלד און דאָרט אין וואַלד ליגט זיך אַ שקאַץ, אַ מיעשצאַנסקער, אַ גאַרבער, אַזוי ווי אים מיינט מען גאָרנישט. ער פייפט און האַלט אַ גרויסע וויטשע. דער דורכגייער זאָגט אַ סימן. יענער גיט אַ ברום: „רעכטס"... מיטן גרינעם וועג צום בערגל. ווייטער שטייט נאָך איינער מיט אַ „פּאַראָל", ביז מען קומט צום אָרט. אוּן דער רעדנער רעדט, גיט צו פּאַרשטיין, ווי שעדלעך עס איז אַזוי פיל צו אַרבעטן אין איין מעת־לעת. ער הייסט זיך צוזאַמענרעדן און שטרייקן, מען שטייט צעשראָקענע: סטייטש ביי הושיען מאַכן אַ שטרייק! עס גלויבט זיך נישט. מען ציטערט...

הושיע קוקט אין די אויגן, ער פאָרשט: — שוין געהערט אַ רעדע? געדענקט, מען פירט אייך אַראָפּ פון וועג!... ער לויפט צו די טאַטעס, ער פאַרזיכערט זיך מיט וועקסלען. די פּאָר גראָשן, וואָס הושיע צאָלט נאָכן טערמין איז סיי ווי סיי ביי הושיען. מען קלייבט דאָס ביי אים. דאָס איז די אייזערנע קאַסע. עס וועט זיין פּאַר אַ מיידל אַ נדן, וואָרעם עסן גיט דאָך דער טאַטע. און די פאַרדינסטן קלייבט מען אויף אַ תכלית.

דער סעזאָן פון לעדער איז „יעשען" (האַרבסט) און צום סעזאָן הייבט מען זיך אָן צוגרייטן ט׳ באָב. איז שוין געווען אַ מנהג ביי גאַרבאַרעס אין אַנדערע שטעט, ט׳ באָב אַרויס אין שטרייק, אגב ביים „בונד" איז ט׳ באב אַ יום־טוב, ווייל יידן קלאָגן אויף חורבן בית המקדש איז ביי יידישע סאָציאַליסטן אַ יום־טוב.

אָבער דאָס זענען נאָר געווען יונגע בחורימלעך. די אַלטע אַרבעטער זענען געבליבן די זעלביקע פרומע, ווי פריער, האָט מען טאַקע צום ערשטן שטרייק געפאָדערט, אַז די אַרבע־טער זאָלן מיטנעמען אין קעשענע די תפילין אין וואַלד צום מיטינג. מען האָט געשוווירן אוּן געקושט די תפילין אוּן געגעבן אַ האַנט איבערגעשלאָגן מיט אַ ציצה, אַז מ׳וועט נישט גיין אַרבעטן אייַנער אָן אַנדערן. אוּן נישט ריידן „נישט דערציילן פון חדר". די שטימונג איז גע־ווען אַ געהויבענע. מען האָט געזונגען אַ שבועה אוּן אייַנציקווייז געגאַנגען אַהיים.

די שבועה האָט געווירקט: אויף מאָרגן נאָך ט׳ באב איז געבליבן שטיין די זאַבלודאָ־ווער לעדער־פאַבריקאַציע. די נאָסע גאַרבעריייען, ווו דאָס רוב אַרבעטער זענען געווען מיעש־צאַניעס אוּן דאַרפישע, די טרוקענע צוריכטעריי ווו די אַרבעטער זענען געווען יידן אוּן מיעש־צאַניעס, די וואַלקעריייען, ווו עס האָבן געאַרבעט נאָר יידן, זענען געבליבן שטיין. אָבער וויי אייַנער זענען נישט געקומען צו דער אַרבעט. הושיע לויפט אַרום וויי אַ משוגענער, קערט וועלטן, איז בייז, לויפט אין די הייזער. די אַרבעטער האָבן זיך באַהאַלטן, מען געפינט קיי־נעם נישט. אַנדערע זענען אַוועק אין די אַרומיקע שטעטלעך צו קרובים. מען האָט געציטערט פאַר די טאַטעס.

הושיע שרייט: — וואָס ווילט איר? מיט וועמען רייַדן?

ער האָט געוואָלט האָבן, אַז עמיצער זאָל רייַדן, וואָלט ער יענעם צעריסן אויף שטי־קער... נאָר רייד צו די וועגט. ער קריגט אונטערגעוואָרפן בריוולעך: דאָס וויל מען, דאָס זאָל ער געבן אאַז״וו. שלעכט, ער וועט דאָס נישט אַריבערלעבן! די פאַבריק שטייט, אוּן דאָ איז פאַראַן אַזוי פיל באַשטעלונגען פון דער גאַנצער וועלט: קעשענעוו, אָדעס, אַזש פון סיביר פאָדערט מען די האַמבורגער לעדער.

ער שיקט אַ ברודער אין ביאַליסטאָק נאָך אַרבעטער, זעצן זיך אַרויף אַרבעטער אויפן פּוּר קומען אונטער דאָליד, גייען אַראָפּ פון וואָגן, אוּן מיט פּאַלקעס צעשלאָגט מען זיין ברו־דער, מען צעביילט אים, אוּן מען ברענגט אים קוים אַ לעבעדיקן אין דער היים. הושיע ברעכט מיט די הענט: אוי וויי צו מיר! מיינע טערמינאטאָרן זענען שוין „פאַראייניקטע"!... פאַרפאַלן, זיי וועלן שוין אַלץ אויספירן, זאָלן זיי שוין קומען... אָבער מען קומט נישט, מען וויל, ער זאָל זיך צוגעווויינען צום שטרייק, ער זאָל זיך בעטן.

מען איז געקומען, אריינגעשיקט אים די פאדערונגען, ער שרייט: איך גיב נאך, נאר מען זאל ארבעטן. די ארבעטער קומען צוריק אין פאבריק. דורך דער קורצער צייט זענען זיי אויס־געוואקסן, נישט די אייגענע, איצט ווייסט מען כאטש, אז מען וועט ארבעטן א באשטימטע צייט און פארדינען לויט דעם וועדט. הושיע ווייזט זיך נישט, ביים רעכענונג אנטלויפט ער.

הושיע זיצט נאך אלץ פונדעסטוועגן מיט די עלטערע יידישע גארבארעס שבת נאך מנחה ביי זיך אין שטוב און פראווט שלש סעודות. פארן שטרייק האט ער פון א סגולה וועגן געמאכט מנין ביי זיך אין שטוב, און געהאלטן די גארבארעס לעבן זיך.

אלטער מוניעס, א חסידישער ייד מיט צוויי פאר ברילן, א גוטהארציקער, א קבצן, א פריילעכער, זיצט ביים באלעבאס טיש און זינגט חסידישע זמירות. און לייבל קאקיטשעס פארהיקעט זיך און רעדט מיט הושיען: אלע „בונד" איך אויך „בונד"... הושיע לאכט: — און דו אלטער? אלטער זינגט: וואס מיר זענען, זענען מיר, נאר יידן זענען מיר!... טרינקט ר' הושיע בעסער, לחיים!... ר' הושיע, מען טאר נישט ריידן קיין דברי חול אום שבת... עוגג שבת מלכותא...

און אלטער זיצט ביז שפעט אין שבת צו נאכט און פראווט ביים באלעבאס מלוה מלכה און זינגט אליהו הנביא, אגב פרעגט אים ר' הושיע: אלטער, דו ביזט דאך א חסידישער ייד, דו וועסט נעמען אזא גרויסע הוספה? עס איז דאך פשוט גזילה! געמומען פארן האלדז! גע־ווט!...

רעדט נישט, ר' הושיע, ענטפערט אלטער, איר וואלט געדארפט הערן וואס דער רעד־נער האט געדעדט מיט א פשוטן שכל, אז איר האט די גאנצע צייט באגלט די ארעמע אר־בעטער... וואס זאלן מיר זיך נארן? אז איך האראווע אזוי פיל און בין געגאנגען באראוועס, און די יונגווארג האבן זיך מיט אייך געקריגט פאר מיר, אויסגעריסן א פאר שטיוול פאר מיר, מיט געוואלד! וווּ איז דער יושר?

אזוי גאוו, אלטער! שאקלט ר' הושיע מיטן קאפ, אזא חסיד ביסטו! דו הערסט די תורה פון רעדנער, געוויס עפעס א חזירניק א טרפהנער ביין.

לחיים ר' הושיע, נעמט זיך אלטער צוריק צו דעם גלעזל, מען טאר נישט דערלאזן קיין עצבות... מיר זענען יידן זינדיקע און פרנסה מוז מען האבן...

פון די גארבער־ארבעטער זענען אויסגעוואקסן ארבעטער־אינטעליגענטן, באזונדערס ביים וואלקער־פאך. זיי זענען געווען באלעזן אין דער רוסישער ליטעראטור, געשטודירט פי־סארעוון און געלערנט פאליטישע עקאנאמיע. די זעלביקע האבן געמומען אפגעבן „קרוזשקי", די איינפאכערע גארבער, די פאלצארעס זענען געווען „באיעוויע", מען פלעגט אפשטעקן א הורג וועג מען האט געדארפט.

די יידישע ארבעטער מיט די קריסטלעכע זענען געווען חבר — איין נשמה. אנדערע שקצים, פלעגן אוועקווארפן דעם טאטן מיט דער גאספאדארקע און געלעבט צוזאמען מיט די יידישע בחורים. מען פלעגט צייטנווייז מאכן א גוטן כוס ווי עס פאסט פאר גארבארעס, וואס ארבעטן גאנץ שווער. מען האט גוט פארדינט, ווי מען זאגט, געלעבט און געלאזט לעבן.

ביסלעכווייז האבן קינדער אוועקגעווארפן די שטיבער און זיך איבערגעצויגן אין אוי־בערשטיבלעך, מעבל פאר די אויבערשטיבלעך פלעגן אנדערע שלעפן פון ווייבער־שול און האלץ צו באהייצן איז געווען א חזקה פון די פאדווארעס.

עס איז געווען א שטארקער ווינטער. ארעמע לייט האבן געפרוירן אין די הייזער און אין שטעטל איז דא פאדווארעס מיט א סך טרוקענע האלץ, האט מען ביינאכט אפגעטאן בלי יודעים א שטיקל ארבעט: מען האט געשפאנט פערד און וואגן און אפגעפירט פון די פאדווארעס טרוקענע „סאסנאווע" האלץ אין די שטעלכלעך פון די ארעמע לייט... אויף מארגן א גוואלד! א גנבה פון האלץ! נאר שריי חי וקים...

די ארבעטער האבן געקראגן דעם נאמען „פאראייניקטע" און פלעגן זוכן יושר. זיי האבן

אַראָפגעוואָרפן די פריערדיקע קולאקעס. פלעגן אויסגלייכן סכסוכים. די גאַנצע אַרבעטער־שאַפט: יידן און מעשצאניעס זענען געוואָרן איין האַנט. איז געווען אַ חתונה ביי אַ יידישן אַרבעטער, זענען די קריסטלעכע געווען געלאַדן, געהוליעט און געגעבן אַ פּרעזענט דרשה־געשאַנק.

ר׳ הושיע בעקער האָט אָפּגעלאָזן זיין ליבע פאַבריק: זאָלן די קינדער פירן! ער פלעגט אַרומגיין מיט זיינעם אַ ידיד ר׳ שמואל סמאנס, אַ פרומער קלוגער ייד, אַ גרויסער למדן אַ חריף און אייגנאַרטיקער דענקער. האָט ר׳ הושיע געהאַט צו אים טענות פאַרוואָס דער יונ־גער דור איז אַזאַ... ער האָט נאָך געהאַט מער טענות צו ר׳ שמואלן, ווייל ר׳ שמואלס אינ־טעליגענטע קינדער האָבן נישט געוואָלט אָננעמען אַ שטעלע ביי אים אין קאָנטאָר צו פירן די ביכער. ר׳ שמואל פלעגט אים אויף דעם אַלעמען ענטפערן: מען קען קינדער קיין דעה נישט זאָגן: זיי זענען קליגער פאַר אונדז. זיי האָבן דעם נייעם וויסן, מיר קענען זיי נישט צווינגען...

ר׳ הושיע בעקער האָט פון אומעט געמאַכט אַ רייזע אין ארץ ישראל. אַ מאָך געטאָן מיטן האַנט אויף אַלעס: פירט, קינדער, די געשעפטן. ביז דער היטלעריסטישער מגפה איז די גרויסע פירמע בעקער געווען באקאנט פאַר דער גרעסטער לעדער־פאַבריק אין ביאַליס־טאָק און גאַנצן אומגעגנט און אין דעם ליגט די פראַצע פון די אַמאָליקע זאַבלודאָווער „טער־מינטשיקעס".

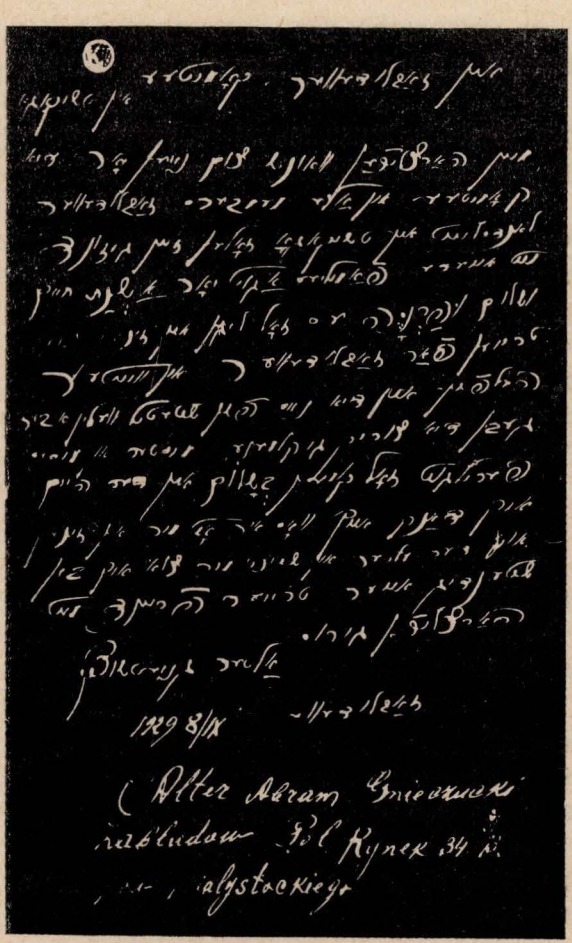

כתב־יד פון אַלטער גניטשוצקי אַ וווּנטש צום נייעם יאָר, פאַרן זאַ־בלודאָווער קאָמיטעט (פאַראיין) אין טשיקאַגאָ.
(פון די אַרכיוון „ייווא", ניו־יאָרק).

ישראל אָסטראָף

דעראינערונגען פון מיין אַלטער היים

.1

דער ערשטער פּאָליטישער קרבן אין זאַבלודאָווע

עס איז געווען אין יענע טעג פון 1905, ווען גאַנץ רוסלאַנד האָט זיך געפרייט מיט דער געוווּנענער פרייהייט, ווען מען האָט געדענקט, אַז עס האָט שוין געשלאָגן די לעצטע שעה פאַר דער זעלבסטהערשאַפט, און אַ ניי, פריי לעבן הייבט זיך אָן צו שאַפן אין רוסלאַנד. טע־לעגראַמעס, פריילעכערע איינע פון דער אַנדערער, פון פּעטערבורג, מאָסקווע, און אַנדערע גרויסע רוסישע שטעט, פלעגן דערציילן וועגן גרויסע עפנטלעכע פאַרזאַמלונגען, דעמאָנ־סטראַציעס מיט רויטע פאָנען, און רעוואָלוציאָנערע לידער. דאָס פאָלק האָט פאַרגעסן און פאַרגעבן זיינע נעכטיקע שונאים. אין ביאַליסטאָק טראָגט מען דעם פּאָליצמייסטער אויף די הענט. אַלע פרייען זיך, קיינער האָט צו קיינעם נישט קיין שנאה, אַ פאָלק האָט אַ נייע נשמה געקראָגן, און עס הייבט אָן אַ נייעם פרייען לעבן.

אָט אין יענע טעג האָט זיך אויך מיין שטעטל אין יום־טוב באַטייליקט. אויפן מאַרק אַנטקעגן אַפּטייק האָט מען אַ גרויסע עפנטלעכע פאַרזאַמלונג אָפּגעהאַלטן. רעדנער האָבן דער־קלערט די באַדייטונג פון דער געוווּנענער פרייהייט.

אָט ווי איצט זע איך די שיינענדיקע פּנימער פון די אַרבעטער מיט יום־טובדיקע קליי־דער, און די אינערלעכע פרייד פון די „זיגער". מען לייענט אַראָפּ פון יעדנס פּנים די גרויסע פרייד, וועלכע עס פילן מענטשן, וואָס האָבן אויסגעפירט ווען אַלע האָבן זיי געהאַלטן פאַר טרוימער. אַלץ אין שטעטל איז שטיל געבליבן. קיין פאַבריק האָט נישט געאַרבעט. אַלע, יונג און אַלט, זענען אויפן מאַרק. די בעלי־בתים פון שטעטל שטייען אָן אַ זייט, און ווילן עפּעס נישט גלויבן, און פאָרט איז עס דאָך אַן אמת. אָט די חברה האָבן אויסגעפירט. עס פאַרדריסט זיי אפשר וואָס זיי האָבן נישט געטראָפן, אָבער עס טוט זיי פאָרט אַ הנאה, וואָס דאָס אַלץ איז אויף אַן אמת. אפשר וועט ווערן בעסער פאַר כלל ישראל אויך.

איך געדענק נאָך, ווי איצט וואָלט עס געווען:

שטייט לייבעלע דער האָרעדאָקער און רעדט, און דער עולם שלינגט יעדעס וואָרט. די הילכיקע רעוואָלוציאָנערע אויסרופן ווערן באַגלייט מיט הורא־געשרייען און רעוואָלוציאָנע־רע לידער; דער אַלגעמיינער געזאַנג פון אינטערנאַציאָנאַל צינדט אָן דאָס בלוט און מיט אַ גרויסער דעמאָנסטראַציע אין אַלע גאַסן ווערט דער ערשטער טאָג געענדיקט. ביז שפּעט אין דער נאַכט האָבן נאָך גרופּעס אַרבעטער געזונגען און זיך געפרייט מיט זייער זיג...

דער אוראַדניק מיט די סטראַזשניקעס זענען אויך געווען אויפן מאַרק־פּלאַץ. געשמייכלט אַזוי חניפהדיק הינטיש, זיך געהאַלטן פון דער ווייטנס. חברה האָבן זיך נישט געקענט איינ־האַלטן, און אַלע מאָל פלעגט אַן אַנדערער אויסשרייען „דאלאי סטראזשניקי", „דאלאי אוראדניק"... עס צינדט זיך אָן אַ הייס פייערל אין זייערע אויגן, און ווערט באַלד באַדעקט מיט אַ חניפהש הינטיש־שמייכעלע. ווער ווייסט וואָס פאַר אַ געדאַנקען טייוולישע עס האָט זיך שוין דאַן געוועבט ביים אוראַדניק אין קאָפּ? אפשר האָט ער שוין דאַן געזוכט זיין קרבן צווישן די פריילעכע געזיכטער פון דעם עולם. און אפשר האָט אים פאַרדראָסן, וואָס ער איינער

שטייט פון ווייטנס ווי אַן אַרויסגעוואָרפענער און קען זיך נישט באַטייליקן אין יום־טוב גלייך מיט אַלעמען...

אפשר האָט אים פאַרדראָסן אויף זיין פאַרגאַנגען הינטיש לעבן. אין אַזוינע הייליקע מי־נוטן, ווער קען וויסן וואָס עס הייבט זיך אָן באַוועגן ביי אַ מענטשן אין דער נשמה?

אויפן צווייטן טאָג אין דער פרי זאָגט מען אָן, אַז עס איז געווען אַן „אָביסקע" ביי בערל־לייזער־לייב הערש אין הויז. דער אוראַדניק האָט געזוכט נעכטיקע רעדנער. און אַזוי ווי בערל איז געווען באַוווסט אַלס אַן אַנארכיסט, און די רעדנער זענען אויך געווען אַנאַר־כיסטן, איז ער געקומען צו בערלען זיי זוכן. געפונען האָט ער קיינעם נישט און איז אַוועק אין כעס.

איך פרעג: שוין אויס יום־טוב? אַזוי גיך? איין טאָג בלויז געלאָזט פאַרזוכן דעם טעם פון פרייהייט, און שוין ווידער אַרעסטן, אָביסקעס? איך גיי אַרויס אין מאַרק. חברים דער־ציילן מיר, אַז עפּעס דערציילט מען וועגן פאָגראָמען אויף יידן און גלאָט אַרעסטן צוויישן אַרבעטער און אינטעליגענטן. די צייטונגען, וועלכע קומען אָן פון ביאַליסטאָק, דערציילן שוין זאָכן מיטן האַלבן מויל. אָפּגענאַרטע, אַנטוישטע דרייען מיר זיך אַרום אין די גאַסן. דער אוראַדניק מיט די סטראַשניקעס ווערן אַזוי פרעך, הייסן זיך פונאַנדערגיין, און ווען נישט סטראָשען זיי מיט אַרעסטירן. די נערוון זענען אָנגעצויגן, אין האַרצן אַזאָ ווייטיק. אָפּגענאַרט און זיך גלאָזט אָפּנאַרן. נעכטיקן שונא פאַר אַ פריינט געוואָלט מאַכן, און הייבט לאַכט ער דיר אין פּנים אַריין. די פינצטערע כוחות רוקן זיך אַרויס פון אַלע לעכער, לאַכן מיט אַזאַ מין בייזן גלעלעכטער, און עס איז ווידער דאָס אַלטע, מיט מער אכזריות ווי פריער...

אַ כמאַרנער טאָג. עס גימזשעט אַ קליין רעגנדל. אין גאַס ווילט זיך נישט גיין. די נשמה איז פוסט, די געדאַנקען עפּעס אַזוי ווי פאַרוויאַנעטע. איך זיץ און לייען עפּעס, פלוצלונג — אַ פּראָל אויף די טיר: ישראל, מען האָט דערשאָסן בערלען! איך לויף אַרויס אין מאַרק, מענטשן לויפן. איך פרעג: וווהין לויפט איר? אַנטלויף! שרייט מען צו מיר. דער אוראַדניק שטייט לעבן חייקלס שענק מיטן רעוואָלווער אין האַנט און וויל שיסן יעדן, וועמען ער וועט אַנטרעפן. עפּעס קאָכט אין מיר. איך גיב זיך נישט אָפּ קיין רעכענונג. איך לויף צו חייקלס שענק. איך זע לעבן קאָסציאָל ליגט אַ מענטש און וואַרפט דעם קאָפּ אַהין און צוריק אין די נאָסע אַראָפּגעפאַלענע האַרבסט־בלעטער. איך לויף אַהין מיט נאָך עטלעכע חברים, מיר זענען בערל ליגט אַ דערשאָסענער און בלוט גיסט זיך און מישט זיך אויס מיט דער בלאָטע פון גאַס. מיר גיבן אים אַ נעם אויף די הענט און לויפן צום דאָקטער. אַריינטראָגנדיק אים ביים דאָקטער אין גאַניק האָט ער זיין לעצטן אָטעם אויסגעהויכט.

„דער ערשטער קרבן ביי אונדז אין שטעטל", רופט זיך אָפּ אַ חבר. „מיר האָבן אויך גע־געבן אַ קרבן אויפן מזבח פון דער רוסישער פרייהייט".

אין איין מינוט איז די גאַנצע שטאָט געווען אויפן גאַס. די פאַבריקן האָבן זיך גלייך אָפּגעשטעלט. אַלע האָבן די אַרבעט געוואָרפן, און פון אַלעמענס מויל האָט זיך איין אויסגע־שריי געהערט: „נקמה"!

די אַנארכיסטן, בערלס חברים, האָבן גלייך אַרויסגעלאָזן אַ פראָקלאַמאַציע וועגן דעם טויט פון אונדזער חבר, און גערופן נעמען נקמה פאַר זיין טויט. אויף אַ קוואַרטיר האָט מען גלייך ענגומען צוגרייטן באַמבעס און אויפרייסן דעם פריסטאָוס הויז, ווו דער אוראַדניק איז געווען באַהאַלטן.

אין שטאָט האָט מען זיך דערוווסט וועגן דעם געפלאַנטן אָנפאַל. און אפשר האָבן זיי פאַרשטאַנען אַז די אַנארכיסטן וועלן עס נישט פאַרשווייגן. זענען עטלעכע באַלעבאָטים מיטן רב געקומען צו עטלעכע חברים, און מיט טרערן אין די אויגן געבעטן, אַז מיר זאָלן זען, אַז פון זאָבלודאָווע זאָל נישט ווערן קיין באַרג אש. מען וועט דאָס גאַנצע שטעטל מיט די יידן אויסשיסן, אויב עפּעס וועט פאַסירן...

איך געדענק נישט אַקוראַט וואָס עס האָט פאַסירט, וואָס מען האָט דעם אָנפאַל נישט

געמאכט. אפשר דער געווינסן, אז מען שטעלט אין געפאר א גאנצע שטאט מיט אומשולדיקע מענטשן, האט איבערגעוויזן דעם גערעכטן נקמה־געפיל פון די חברים?

דריי טעג האט קיינער נישט געארבעט. אן ערן־וואך פון ארבעטער איז די גאנצע צייט געשטאנען ביי אונדזער טויטן חבר. די לויה איז געווען זייער א גרויסע. באגלייט האט אים די גאנצע שטאט מיט ארבעטער פון אלע פאכן. אויפן בית־עולם האבן אונדזערע חברים געהאלטן רעדעס. טאקע דער חבר יעקב קרעפליאך האט גערעדט ביים אפענעם קבר און יוסף זאבלודאווסקי האט איבערגעלייענט די פראקלאמאציע. דער עולם האט געווויינט. ביי דער יוגנט איז ווי א שבועה געלעגן אויף די פנימער וויייטער פארצוזעצן דעם קאמף פאר וועלכן אונדזער חבר איז געפאלן א קרבן.

ביינאכט גלייך נאך דער שיסעריי זענען געקומען סאלדאטן און מען האט דעם אוראד־ניק צוגענומען. אין א צייט ארום האט מען זיך דערוווסט, אז מען האט אים פריי געלאזן און די בלוטיקע רוסישע רעגירונג האט אים ווידער באשטימט פאר אן אוראדניק ערגעץ אין א וויייטן שטעטל, ווו ער האט זיך זייער געהיט.

בערל האט איבערגעלאזט א פרוי, מיט וועלכער ער האט צוזאמען באלאנגט צו דער „גרופע" און א קליין מיידעלע. אין דעם טאג ווען ער איז דערשאסן געווארן האט ער זיך געדארפט שטעלן צום פריזיוו. און ער איז געגאנגען זיך געזעגענען מיט זיינע עלטערן. גייענדיק אויפן וועג אהיים האט ער אנגעטראפן וועלוול חסיד און זיך אפגעשטעלט מיט אים ריידן. דער אוראדניק איז ארויס פון בערטשע דעם פארבערס הויז, וועלכע האט זיך געפונען לעבן קאסציאל. ער האט זיי ביידן באגעגנט און נישט זאגנדיק א ווארט האט ער גלייך אויסגעשאסן. בערל האט נאך געפרעגט חסידן, וועמען האט ער געשאסן, מיר צי דיר? און גלייך האט א שטראם בלוט א גאס געטאן פון האלדז, און זיך וואלענדיק האט ער ענדומען לויפן צו זיינע עלטערן אין שטוב, וועלכע האט זיך געפונען הינטערן קאסציאל. אפלויפנדיק עטלעכע טריט איז ער געפאלן. און געשטארבן איז ער דארט, ווו ער האט זיין קינדהייט פארבראכט, אין דער אייגענער גאס ווו ער האט זיך שטענדיק געשפילט און איז טאג־טעגלעך ארומגעלאפן. ער איז געפאלן אין רעכטן בליען, פון די יונגע יארן, אינגאנצן 24 יאר אלט, מיט אזויפיל האפענונג, מיט אזויפיל גלויבן אין א בעסערער און א שענערער וועלט, געשטארבן מיט א טויט, וועלכן ער האט זיך נישט פארגעשטעלט; פלוצלונג, אן א קאמף, נישט האבנדיק די מעגלעכקייט אפילו זיך צו פארטיידיקן, ווי עס האבן געטאן הונדערטער חברים, אנארכיסטן, מיט וועמען ער האט צוזאמען געהאפט און געקעמפט. א לאנגע צייט האבן מיר נישט געקענט קומען צו זיך, נישט געקענט פארגעסן דעם ליבן חבר. יארן לויפן, אין דער צייט זענען שוין א סך פון מיינע חברים נישטא. ווער עס איז געשטארבן אדער ווער עס איז געפאלן אין קאמף. נאר דער פאל מיט בערלס טויט וועל איך קיינמאל נישט פארגעסן, ווייל דאס איז געווען דער ערשטער קרבן פון זאבלודאווע פאר דער רוסישער רעוואלוציע.

.2

דער „פארלאמענט" אין זאבלודאווע

איך וויס נישט ווער עס איז געווען דער ערשטער, וואס האט עס אזא נאמען געגעבן, און ווי קומט אין זאבלודאווע דער נאמען „פארלאמענט", אוי דאך האט זיך עס צוגעפאסט. און מען האט זיך גארנישט געקענט פארשטעלן, אז מען זאל עס אמאל האבן געהרופן מיט אן אנדערן נאמען.

און געווען איז עס טאקע ווי אן אמתער פארלאמענט. אין אים זענען געווען פארטרעטן אלע שיכטן פון דער געזעלשאפט. מיט א גרויסן צימער פאר די זיצונגען, אוו מיט קלייניע צימערלעך, וועלכע יעדע פארטיי האט פארנומען פאר זיך. טאג ווי נאכט האט גערוישט

דאָרט ווי אין אַ מיל. די נייעס וועלכע מען פלעגט קריגן דורך די צייטונגען, פלעגט צוערשט דאָרט דיסקוטירט ווערן, און אַלעס וואָס עס האָט אינטערעסירט גאַנץ רוסלאַנד, האָט אין אונדזער שטעטל געפונען אַן אָפּקלאַנג בייַ די זיצונגען אין „פּאַרלאַמענט".

און מערקווירדיק, מיר דוכט זיך, אַז ער האָט זיך געעפנט אין דער אייגענער צייט מיט דער ערשטער רוסישער „דומא"... און פלעגט אָפּהאַלטן די זיצונגען רעגלמעסיק יעדן טאָג, און אָפטמאָל ביז שפּעט אין דער נאַכט. און אויב מיין זכרון נאָרט מיך נישט אָפּ, האָט דאָ פּאָליציי געוואָרפן אַן אויג אויף אונדזער „פּאַרלאַמענט" אין דער זעלבער צייט וועו מען האָט צעטריבן די דומא. איך ווייס נישט צי דער זאַבלודאָווער פּאַרלאַמענט האָט עפּעס געהאָט צו טאָן מיט דער דומא... נאָר מיר חברה פלעגן עס שוין צוגלייכן און מיט ראיות באַשטעטיקן עס. האָט זיך געעפנט די ערשטע דומא — האָבן מיר דעם „פּאַרלאַמענט" פראָקלאַמירט, און וועו מען האָט צעטריבן די דומא — האָט פּאָליציי אַרומגערינגלט אונדזער „פּאַרלאַמענט", און נאָר אַ דאַנק די געהיימע אַדורכגאַנגען איז געלונגען די „דעפּוטאַטן" אויסמיידן אַן אַרעסט...

איך האָב אין מיין לעבן נישט געזען דעם טאוורישן פּאַלאַץ, אין וועלכן די ערשטע דומא האָט אָפּגעהאַלטן אירע זיצונגען. נאָר איך געדענק, וויַ די צייטונגען פלעגן עס באַשרייבן אַלס אַ וונדערלעכע און אויסערגעווייַנטלעכע געבייַדע. און אַזוי איז געווען אונדזער „פּאַרלאַמענט". איין אייגציקע געבייַדע אַזאַ אין דער גאַנצער שטאָט, אַ גרויסער איין־שטאָקיקער וויי־סער מויער. קיינמאָל, גלויב איך, פלעגט דאָרטן אַ שטראָל פון דער זאַבלודאָווער זון נישט אַריינקומען אינעווייניק. בייַ איין זייט צו דער בייַליסטאָקער גאַס, אַנטקעגן גלותן, איז געווען אַ גרויסער אַריינפאָר פאַר פורן, און דער זעלבער אַריינפאָר האָט געדינט פאַר אַ „לאבבי" צום „פּאַרלאַמענט". הינטערן הויז איז געווען אַ סאַד, אַרומגעצאַמט מיט אַ גרויסן פּאַרקאַן. און אינעווייניק אין הויז, איז גלייך ווי מען פלעגט אַריינגיין, געווען אַ גרויסער צימער מיט שרענק, טישן און בענק, און נאָך אַ דריי אָדער פיר צימערלעך בייַ די זייטן, ווו דער פּראָסט פון די שויבן פלעגט ערשט צעגיין אין דער צווייטער העלפט פון תמוז. אין דעם גרויסן צימער איז געווען נאָך אַ גרויסער וואַנט־אויוון, וואָס בייַ זיין בעסטן ווילן האָט ער קיינמאָל נישט געקענט אָנוואַרעמען די הויז אין ווינטער.

די הויפּט זאַך, די „פּרייהייט", וואָס מיר האָבן געהאַט אינעווייניק. געווינט האָבן אין דעם הויז צוויי שוועסטער מיט אַ קליין ברודערל, אַן עלטערן. און צו ציען חיונה האָבן זיי געמאַכט אַ סאָדעוואָסער קרעמל מיט אַלע סאָרטן צוקערקעס. און דאָס האָט נאָך געמאַכט דעם אייגדרוק, אַז דער „פּאַרלאַמענט" האָט אפילו זיין אייגענעם בופעט... אַ ריכטיקער „פּאַר־לאַמענט" מיט אַלע פּיטשעווקעס...

פּאַרטאַטן זענען דאָרטן געווען אַלע פּאַרטייען וועלכע האָבן אין 1905 זיך געפונען אין גאַנץ רוסלאַנד. אפילו באַלעבאַטישע ציוניסטן אויך. אַן אמתע טאָלעראַנץ האָט געהערשט אין „פּאַרלאַמענט". (הלואי אויך היינטיקע „פּאַרלאַמענטן" געזאָגט געווארן).

די דעפּוטאַטן פלעגט מען טאָקע נישט אויסווייילן, נאָר קיין „דיקטאַטאָרס" זענען נישט געווען. יעדער קליינער צימער איז געווען פּאַרנומען פון אַ געוויסער פּאַרטיי אָדער גרופּע. און אין גרויסן צימער פלעגן אָפּגעהאַלטן ווערן די אַלגעמיינע זיצונגען און אָפּטמאָל, זייער שטורעמדיקע. און אַלץ וועגן דעם ענין: וואָס וועט זיין אויף מאָרגן נאָך דער רעוואָלוציע?

מיר האָבן אין פּאַרלאַמענט געהאַט אפילו אַן אייגענעם אלאדין, אַ מוראָווצעוו, אַן אזאַל, און איר מעגט זיך פאָרלאָזן אויף די זאַבלודאָווער. די נעמען האָבן זיך צוגעפּאַסט גאַנץ גוט...

עס זענען אויך געווען גרופּן וועלכע האָבן שטאַרק נישט געהאַלטן פון פּאַרלאַמענטאַ־ריזם און זיי האָבן געפּרייַדיקט אַקטיוויטעט קאַמפּס־מיטלען, טעראָר, שטרייקן און דאָס גלייכן, אָפּטמאָל פלעגט מען קענען זען, ווי בייַ אַ טיש זיצן אַ פּאָר יונגע חברה און רייניקן די רעוואָלווערן, אַמאָל פלעגט זיך ווייַזן אַ „באַמבעלע". און אונדזער „פּאַרלאַמענט" האָט אַלע־

מען טאָלערירט. מיר האָבן געדענקט, אַז מיר אַלע טוען די גרויסע און וויכטיקע אַרבעט פאַר דער באַפרייאונג פון רוסלאַנד.

אין איינעם אַן אָוונט האָט פּאַסירט, ווען חברה האָבן זיך צופיל געשפּילט מיט די רעוואָלווערן, האָט איין רעוואָלווער אויסגעשאָסן און די קויל האָט געטראָפן דער יינגערער שוועסטער אין האַנט. די „פּאַרלאַמענטאַריער" האָבן העפטיק פּראָטעסטירט און אפשר מיט רעכט. און פון דעמאָלט אָן האָט מען די כלי־זין מער אין „פּאַרלאַמענט" נישט געבראַכט.

אַזוי האָט אונדזער „פּאַרלאַמענט" עקזיסטירט ביז די רעאַקציע האָט זיך צעשפּילט אין רוסלאַנד און פּאָליציי האָט אָנגעהויבן אַריינקומען דאָרט זייער אָפט און דער „פּאַרלאַמענט" האָט זיך פאַרמאַכט.

אַ לאַנגע צייט נאָך דעם, פלעגן מיר, די „דעפּוטאַטן", זיך נישט איין מאָל אָנשלאָגן מיטן נאָז אין שלאָס, וועלכער איז געהאָנגען אויפן טיר...

און איצט, זייענדיק אַזוי פיל יאָרן ווייט פון זאַבלודאָווע, דערמאָן איך זיך יענע צייט מיט אַזוי פיל ליבע און בענקשאַפט. אך, וויפל גליקלעכע, פריילעכע טעג און וואָכן איך האָב פאַרבראַכט אין „פּאַרלאַמענט".

י. צ—ר

זאַבלודאָווער וואַלקערייען

(דערציילט פון יעקב משה פורמאַן)

אונדזער שטאָט זאַבלודאָווע האָט געשמט מיט איר לעדער־אינדוסטריע. חוץ די גרויסע לעדער־פאַבריקן, די „נאַסע גאַרבאַרניעס" ווי מ'האָט זיי גערופן, ווו ס'פלעגן ווערן אויסגע־אַרבעט די גרויסע און בעסטע לעדערס אויף פּאָדעשוועס (זוילן), וואָס האָט געהאַט אַ שם אַמאָל אין רוסלאַנד און די לעצטע יאָרן אין גאַנץ פּוילן (פון וועלכע די פאַבריקאַנטן זענען געווען די באַקאַנטע פאַמילעס: בעקער — ישעיה בעקער, כאַצקל בעקער, ניסל בעקער, הערצ־קע רובינס, זלמן ביאַלאָסטאָצקי (מאָשקעס און זין), מרדכי שמואל פלעבאַן, הלל פּלאַווסקין און זין, און אַנד.) — האָט אין זאַבלודאָווע עקזיסטירט אַ גוט־אָרגאַניזירטע „טרוקענע" לע־דער־אינדוסטריע. דאָס זענען געווען די וואַלקערייען. ווי ס'שיינט, זענען געווען די ערשטע פאַרלייגער פון דער דאָזיקער וויכטיקער לעדער־אינדוסטריע (וואָס האָט געמאַכט אויפלעבן אונדזער שטעטל און אַ סך יוגנטלעכע האָבן באַקומען אַרבעט און געלערנט אַ נייעם פאַך) איינער, אַ געוויסער ישעיה געפנער און הערשל יאַטשע־באָנדע, וועלכע האָבן עס אַראָפּגע־בראַכט פון וואַרשע.

די ערשטע וואַלקערייען זענען געווען הערשל יאַטשע־באָנדעס (אויף ביאַליסטאָקער גאַס, נעבן די גאַרבאַרניעס) און ישעיה געפנערס, וועלכער האָט געהאַט שותפות מיט נחום גע־לערשטיין. הערשל יאַטשע־באָנדעס פאַבריק האָט נאַכער אָפּגעקויפט יאַנקל רודי (פּאַניטש), אויף שוסטער־גאַס, אַנטקעגן יאַנקל פּאַראָווקערס מיל (יעקב צעסלער) אין דער געביידע, ווו די לעצטע יאָרן איז געווען די שולע „תחכמוני", האָט זיך געפונען די וואַלקעריי פון יאַנקל זילבער (יאַנקל דער אָלשאַנקער). אויך איז געווען אַ וואַלקעריי פון איינעם הערשל מינדלס, און די וואַלקערייען פון לייבל רעזניק (לייבעלע אַלטעס) און אברהם צעסלער (אברהמל אַהרן־הערשס, דעם פעלדשערס זון).

מיט לייב רעזניק איז דער שרייבער פון די שורות געווען אַ צייט שותפות און נאַכער אָפּגעקויפט די פאַבריק ביי אברהם צעסלער, קורץ פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה פון 1914. לייבל רעזניקס פאַבריק האָט זיך געפונען אין מוכאָוועץ־געסל, אַנטקעגן מוכאָוועץ־ברונעם און די וואַלקעריי פון אברהם צעסלער האָט זיך געפונען אין בילסקער גאַס, אַ פּאָר הייזער נאָך דעם בילסקער בית־המדרש, אין אַ געמויערטער געביידע.

דער סאַמע אויפבלי פון די וואַלקערייען אין זאַבלודאָווע איז געווען אומגעפער אין די יאָרן פון 1900 ביז 1914 (ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה) און זיי האָבן באַשעפטיקט אומגעפער פון 150 ביז אַ 200 אַרבעטער. די פאַרדינסטן אין יענער צייט פון די אַרבעטער איז געווען זייער גוטע ביי אָט־דעם פאַך. די קוואַליפיצירטע פאַכלייט האָבן פאַרדינט פון 12 ביז 15 רובל אַ וואָך און די אָנפאַנגער — פון 5 ביז 8 רובל אַ וואָך. אין יענע צייטן איז עס געווען אַ סך געלט און פיל געדריקטע פאַמיליעס האָט עס אַרויסגע־האָלפן. מענער און זין האָבן גוט פאַרדינט און האָבן געמאַכט אַ שיין לעבן.

יאַנקל פּאַניטשעס (רודי) וואַלקעריי. איינע פון די ערשטע אין זאַבלודאָווע.
ערשטע שורה, שטייענדיק פון רעכטס: יאָסל דעם אָליצקערס, יעקב־משה פורמאַן, אברהמל קאָנע, יעקב רודי (יאַנקל פּאַניטש — מייסטער), אליהו רודי, אליהו האַלפּערן. צווייטע שורה, זיצנדיק פון רעכטס: זיידקע, חיים מילער, מאיר רודי, בענדעט דעם סטאָליערס אַ זון, וועלוול דראלעס אַ זון. דריטע שורה, זיצנדיק פון רעכטס: לייזער וועלוול מילער, פייוול רעזניק, אבע יאכנוק, בעשקע בראַסלאַווסקי, און גוטקע רודי (יאַנקל פּאַניטשעס עלטסטע טאַכטער).

די וואַלקעריי־אינדוסטריע איז באַשטאַנען אין אויסאַרבעטן „צונגען" פאַר שטיוול פאַר פּויערים. די פּראָדוקציע פלעגט גיין אין גאַנץ רוסלאַנד. אויך פלעגט מען אַרבעטן „שטי־וועלעטן" (אויף אויסצואַרבעטן שיך פון איין שטיק לעדער, מיט גומי ביי די זייטן) און אויך „פּרישוועס" — דאָס פלעגט שוין גיין פאַר די ספּעציעלע שיך מיט די נידעריקע געקנייטש־טע כאָלעווקעס פאַר די „כלי־קודש".

דער רוי־מאטעריאל („מאטעריא פרימא"), צוגעשניטענע שטיקער לעדער, פלעגט מען באקומען פון די גארבארניעס און די אויסארבעטונג פון די „צונגען", פלעגט פארקומען אויף אזא מין אופן: צווישט פלעגט מען איינשמירן די שטיקער לעדער מיט „דיעגרע" (אזא כעמישער צוזאמענשטעל פון טראן, אייל און נאך פראדוקטן), וואס פלעגט דעם לעדער ווייך־מאכן. דער צושטעלער און פראדוקטאר פון דער „דיעגרע" איז געווען דער באקאנטער יוסף זאבלודאווסקי (אברהם סוליעס זון). נאכער פלעגן די לעדער ווערן געגעצט און געפארבט. דאס פאלצן איז געווען א ספעציאליטעט. מיט שארפע דאפל־מעסערס, ביים סאמע שארף אביסל פארבויגן, פלעגט ווערן ארויסגעצויגן פון די שטיקער לעדער דינע שיכטן, וועלכע האבן געהייסן „שפאנען" אדער „שפענער", וועלכע פלעגן דורכן פאלצער אזוי שנעל און קונציק צונויפגעקיילערט ווערן, ווי לאנגע גילזן. די „שפענער" פלעגן אפנעמען איינבינדערס, און דאס פלעגט גיין אויף בינדן ביכער און אויך פאר אנדערע לעדער־ארטיקלען. נאכן פאלצן, פלעגט די לעדער ווידער געשמירט ווערן מיט דער „דיעגרע" און ס׳פלעגט אנגעצויגן ווערן אויף „בליאקן" (א ספעציעלע האלץ־פארמע, וואס אויף אים פלעגט דער „וואלקער" אנציען די „צינגער") און עס פלעגט צעשטעלט ווערן אויף פאליצעס צום טריקענען. — זומער אויף דער זון און ווינטער — אין די פאבריקן, נעבן די ספעציעלע אויוועלעך מיט די אייגנע־ארדנטע בלעכענע רערן. נאכן טריקענען פלעגט די „צונג" ווערן געשוואַרצט, באשניטן, צו־געריכט און צום סוף — געגלאנצט.

די אויספירער פון דער פראדוקציע זענען געווען: פאלצערס, וואלקערס, שוואַרצערס, צושניידערס, צוריכטערס און גלאנצערס. די פארטיקע ארבעט פלעגט ווערן צונויפגעלייגט צו „פארן" און „טוצנווייז" און מען האט עס גערופן „שפיגל". די זאבלודאווער „שפיגל" האבן געהאט א נאמען.

סוחרים פון רוסלאנד פלעגן ארויפקומען קיין זאבלודאווע און אפקויפן די גאנצע פרא־דוקציע. עס זענען געווען יארן פון גוטע פארדינסטן פאר די פאבריקאנטן און אויך די ארבעטער פלעגן גוט פארדינען. נישט איינמאל, ביי אזעלכע געלעגנהייטן, פלעגן באלעבאטים און ארבעטער פראווען גאנצע סעודות.

אין די פאבריקן פלעגט שטענדיק זיין פרייליך, עס האבן זיך ביי דער ארבעט געהערט ארבעטער־לידער און ליבע־לידער, וואס יונגע ארבעטער פלעגן אויסזינגען. עס פלעגן ווערן אפגעטאן שפיצלעך מיט חכמות. אז עס פלעגט אנקומען א נייער לערן־יונג, פלעגן באלד די אלטע ארבעטער צורופן זייער אנפירער (וואס אין יעדער פאבריק איז שטענדיק אזעלכער געווען, פאר וועלכן מ׳האט געהאט דרך־ארץ) און פלעגן באלד דעם נייע־אנגעקומענעם געבן א „צונעמעניש". און עס פלעגט פארקומען אזא מין „סצענע". דער נייער יונג, וועלכער איז געקומען צו דער לערע אין פאבריק, איז געשטאנען אן אומבאהאלפענער. אלע ארבעטער ארום אים, באטראכטן אים און דער גלאווענער גיט א פרעג: „ווי וועלן מיר אים רופן?" אייגער פון די ארבעטער גיט זיך א כאפ ארויס, למשל: „העזל!" (משמעות, ס׳איז אים געפעלן געווארן יענעמס לאנגע אויערן...) בראוא! רופן אלע אויס — און אזוי איז אים שוין פארבליבן אויף שטענדיק דער נאמען „העזל"... א סברא, א סך זאבלודאווער צונעמענישן שטאמען טאקע פון די זאבלודאווער וואלקערייען...

די געלעכטערס און חכמות זענען געווען אין הימל ארויין. מאמעס און שוועסטער פלעגן צוברענגען עמיצן עסן, ווי לאטקעס אדער אן אנדער מאכל, איז שוין געווען יום־טוב, פלעגן זיך אלע א לאז־טאן און געמאכט באלד קאמונע...

דער ערשטער שטרייק איז אויסגעבראכן (דאס איז געווען אומגעפער אין 1905) ביי ישעיהן און נחומען אין פאבריק. ישעיה, דער באלעבאס, איז גראד ארויין מיט א גלאז טיי אין האנט, ער גיט א קוק — די ארבעטער שטייען מיט פארלייגטע הענט און באגעגענען אים מיט געזאנג, אלע אין כאר:

„די אַרבעט — וואָס קלענער און קלענער...
די שכירות — וואָס גרעסער און גרעסער...
און אַלע פרייטיק אַן „אולניק"... (אַ „בולבע־קוגל).

(דאָס האָבן זיי נאָך געוואָלט אַלס צולייג)...

די גלאָז טיי איז דעם באַלעבאָס אַרויסגעפאַלן פון האַנט... און די אַרבעטער האָבן זינ־געניק פאַרלאָזט די פאַבריק.

מ׳האָט דאַן געאַרבעט 15 שעה אַ טאָג און אויך די שבת־צו־נאַכטסן. די אַרבעטער האָבן געפאָדערט אַ קלענערן אַרבעטס־טאָג, שבת־צו־נאַכטס נישט אַרבעטן און גרעסערע שכירות... אַזוי ווי די אַרבעטער, אַלע יוגנטלעכע, האָבן פאַר דעָר „עובדה" מורא געהאַט פאַר זייערע טאָטעס און נישט געוואָלט קומען אין דיי הייזער, זענען זיי אַלע אַוועק צו לייבעלע אַלטעס (רעזניק) אויף דער לאָנקע, איבערגעשלאָפן די נאַכט און אויף מאָרגן אַוועק אין וואַלד און אויסגעהערט אַ רעוואָלוציאָנערע רעדע פון אַ ביאַליסטאָקער און ווילנער שליח.

לסוף האָט דער באַלעבאָס געמוזט נאָכגעבן און געהרופן אַלעמען צוריק צו דער אַרבעט. דאָס זענען געווען די ערשטע זיגן פאַר בעסערע אַרבעט־באַדינגונגן.

פאַרן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז דער „וואַלקעריי־פאַך", ווי די אַלגעמיינע עקאָנאָמישע לאָגע אין אונדזער היימשטאָט, אַ סך ערגער געוואָרן. פאַבריקן האָבן זיך געשלאָסן, פאַבריקאַנטן און אַרבעטער האָבן עמיגרירט קיין אַמעריקע, און אַזוי איז ביס־לעכווייז אונטערגעגאַנגען אַזאַ וויכטיקע אינדוסטריע אין אונדזער שטעטל, פון וואָס עס האָבן געלעבט אַ סך פאַמיליעס.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט די אינדוסטריע שוין כמעט ווי אינגאַנצן נישט עקזיסטירט. מ׳האָט נאָך ביסלעכווייז געאַרבעט, אָבער עס זענען שוין נישט געווען יענע יאָרן, ווען די גרויסע אָפּנעמער פלעגן קומען פון רוסלאַנד. — און אַזוי איז פולשטענדיק אונטערגעגאַנגען דער אַזוי וויכטיקער צווייג פון דער לעדער־אינדוסטריע אין זאַבלודאָווע.

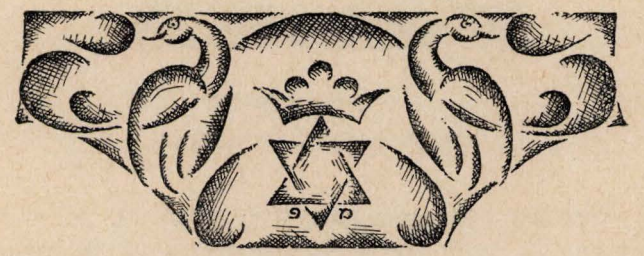

א. ש. הערשבערג

חיים־זעליק סלאָנימסקי

חיים־זעליק סלאָנימסקי איז געבוירן געוואָרן כ״א אדר אין יאָר תק״ע (1810) ביי זיין פאָטער רבי יעקב בר׳ בנימין־בישקע, אַ ייד אַ למדן, וואָס מען האָט אים אָנגערופן רבי יאַנקעלע סלאָנימער, ווייל ער האָט געשטאַמט פון סלאָנים.

חיים־זעליק סלאָנימסקי איז, ווי באַקאַנט, געווען אַן אייניקל פון יחיאל נעכטס, דעם גרינדער און אייגנטימער פון באַקאַנטן בית־המדרש אויף דער יידישער גאַס אין ביאַליסטאָק, וואָס טראָגט זיין נאָמען. דאָרט האָט חיים־זעליק געלערנט צוזאַמען מיטן „פתחי תשובה״, אָבער ער האָט געהאָט מער נייגונג צו מאַטעמאַטיק און נאַטור־וויסנשאַפטן, און ער האָט

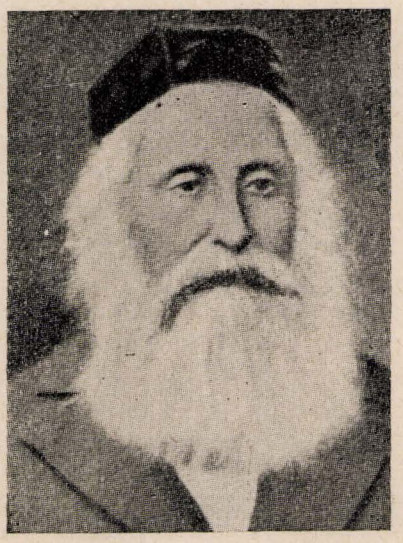

חיים זעליק סלאָנימסקי
רעדאַקטאָר פון וואַרשעווער „הצפירה״

עוסק געווען אין זיי כל ימיו. הנדסה (ד״ה געאָמעטריע, אויך: מאַטעמאַטיק בכלל) האָט ער געלערנט פון אָנפאַנג נאָר פון העברעאישע מקורים, פון „אילם״ פון יוסף שלמה דעלמידיגא, פון „תכונת השמים״ פון רפאל הנובר (האַנאָווער), פון „שבילי דרקיע״ פון ר׳ אליהו העכים, פון „נאוה קודש״ פון ר׳ שמעון וואלטש, אַ פירוש אויף „קידוש החדש״ פון רמב״ם. שפּעטער האָט ער זיך צוגעלערנט מיט דער הילף פון מיכל זאַבלודאָווסקי די דייטשישע שפּראַך. מיכל זאַבלודאָווסקי האָט אים שטאַרק מקרב געווען און האָט אים פאַרשאַפט וויסנשאַפטלעכע ביכער אין דייטש, וואָס סלאָנימסקי האָט זיי שטודירט מיט גרויס התמדה, באַהאַלטענערהייט אין בית־מדרש.

אַז חיים־זעליק האָט חתונה געהאַט מיט דער ערשטער פרוי אין זאַבלודאָווע, האָט ער

דאָרט אָנגעשריבן זיין ערשטע וויסנשאַפטלעכע אַרבעט וועגן מאַטעמאַטיק אין העברעאיש „מוסדי חכמה", וואָס ער האָט געדרוקט אין ווילנע אין יאָר תקצ"ג מיט דער אונטערשטיצונג פון מעצענאַט משה ראָזענטאַל און מיט דער הסכמה פון ר' אבלי (אַבעלע) פּאַסווּאַלער. נאָך דעם האָט זיין פריינט ר' אברהם זאקהיים געדרוקט אויף זייַנע הוצאות אין ווילנע, תקצ"ה, זיין ספר „כוכבא דשביט", וואָס איז דעמאָלט געווען אַ צייטפראַגע, ווייל מען האָט אָפּגעוואַרט

הצפירה

HAZEFIRAH.

מכתב עתי משמיע חדשות

בקרב עם ישרון, מכל הדברים הנוגעים בענני המדינות,

דברי הבמה ומדע, ידיעות העולם והטבע.

יצא לאור אחת בשבת, כאח

חיים זעליג סלאנימסקי.

N° 1. | וואַרשויא, ה' שבט תרלח. | Варшава, 28 Декабря (9 Января) 1877/8 | שנת חמשית

תוכן הענינים.

דברי חכם. אספאן פּרה. לאמא. באגאר בחרונת בבל.
ידיעות העדים והטבע. קאהן ואחי פּלם
המל. הרי ארדם כלם ס. מלעטקן. הדשות שונות.
ידיעות תלגרפיות. הודעות. שאלות ותשובות.

דברי הימים

ברצם ידעם בעזרי דם ואם נרשמו עקבות השנה העברה שנת 1877 אשר פּנתה חמשה כאינו. בין הקוה ופחד עכרו ישבי אירואה בראשית שנת 1877 והוא, ובלבן עינם תביטו אל טל פּני הציר, לדעת מה יביא בבנפיו: כלחמה או שלום, מבהה או רגו; הנה הבוא השקן מחמה ורעם ותשוחות כלחמה מהדיד כל יושבי הארץ ולשום נשמה מרגוע וחשוקת שדה ובהמה; ולא לבד על שדה קטל, כי גם בדוב הארצות שעמה שברה השנתה בשנה הואת, אלן בכנים ארץ אשר תתעב על המרגיע ולא תדע הנו חוקה בימים האלה, כאלו קללת אלהים רובצת על פני אירואה כלה להחריב מעתתה, החדוק שנאה וכשמחה בקרבה בין עם לעם, בין משפחה ומשפחה. זה שנים רבות אשר בשנם לא שבת החרב לנרעה בארצות אירואה, ובשרם שקטה הארץ מרוח אויב, ותנה נשמע קול צלעל תלבות וקול רעם בני תותח מעבר ואזר, עד כי בבר הסבינו עינינו לראות דם ואש ותמרות עשן, ואזנינו לשמע קול אנקת חללים קול רעם בלי משיחת. בשנם חדל רעם הכריחה על חצי ואי קרים בשנת 1855, תנה היתה ארץ הנגב לחרדת אלהים בשנת 1859 לפ"ק בארצות אשאליא

יצאה המלחמה ותשחט על פני ארצות צרתת תעשרייך, עד אשר התאחדו האשאליאנים לחות לעם אחד ומסלכה אחת; ארצי הדסים והרבים אשר נשפכו בארצות הזה שקטה הארץ שנים אחדות, ותנה החלו המהומות בצפון אירואה; בארץ פרוסיא בין המשפלה תנברתי העם, בארץ פולן, בארץ יון ברוס, ארצי בן החל חבל והארץ שלעזוויג-האלשטיין לחדש שלום והארץ; ארצי זה ארבו המלחמות הנדולות בין פרוסיא והענעסארק, בין פרוסיא ועסטרייך, וארצי שנים עשר, המלחמה הנדולה תצותיה בין צרפת ואשכנו; כמעט נתה הערב בשקיטת הדם, והנה מכך הסכן הזה שנים בן השכדים בעסטרייך, ותחל מלחמת האחים, בין הן קרלום ובין משפלת מדריד, אשר החזה לשקר תיכן ואברן, שנים רבות. בן רגזה אירואה התחיה ימים רבים כאר, אך החלה להתענג על המנוחה ארצי מלחמת שנת 70—71, והנה התעוררו המבוכות בארצות המזרח. יותר משנה תמימה ארכו המהומות בארצות באסיען והערצעגאווינא, מבלי אשר עלתה ביד משפלת תורכיא להשקים את הסרד שם, אם בחתם ואם ביד חוקה. באביב שנת 1876 התאספו שלשת הקאנצלרים בעיר ברלין, ויכתבו בספר את כל פרטי התנאים, אשר על פיהם רצו ארצי המלכים לעשר בין תורכיא ובין המתרגשים משנה; אבל כבוא הספר הזה לפני משפלת אנגליא לא נתנה יהה אליו, ובבן הוז כל דברי הספר הזה בטלים ומבטלים, ויהם ארצי הם פרצה המלחמה בין סערביא ומאנטענעגרא ובין תורכיא. ישבו הים השתורים הנו פעמים מאת פיקסי-פיה שר צבא תורכיא בימים ההם; אבל התעודדו ויכו את מביהם על אחת שבע ולא הרימו מלחים בתורכיא; אבן הערבים אשר בריאשות יכי מלחמתם עברו את גבולם ויכרתו מקומות אחדים לחהם ארצם, הנו ארצי בן מכות נאמנות. מאת צבאות התורכים, וארצי אשר הרשיו התורכים את ראשי מבצריהם אלעקסינאץ והוגם, בקשו ע"י ארצי המשלוחת להקים פעורה לפי שעה

פאַקסימיל פון אַ נומער „הצפירה", דערשינען אין וואַרשע אין יאָר 1877.

די דערשיינונג פון האלעיס קאמעט. אין תקצ"ה האט ער געדרוקט זיין ספר „תולדות השמים" אין ווארשע. זיין „יסודי העבור" איז איבערזעצט געווארן אין דייטש און ענגליש. אין תרכ"ב האט סלאנימסקי געדרוקט זיין ספר „יסודי חכמת השיעור".

אין 1844 האט סלאנימסקי אויסגעפונען א רעכן־מאשין, און ער האט פאר איר באקומען פון דער אימפעראטארסקער אקאדעמיע א פרעמיע פון 2.500 רובל. לויטן פארשלאג פון רוסישן בילדונגס־מיניסטער אווארוו האט ער באקומען דעם טיטל „פאטשאטני גראזשדאנין".

באזוכנדיק בערלין אין 1858 איז ער באקאנט געווארן מיט אלעקסאנדער פאן הומבאלדט, וואס האט אים פארגעשטעלט פארן פרייסישן קעניג, דעמאלט האט ער געדרוקט אין בערלין זיין ספר „אות זכרון לאלכסנדר פון הומבאלדט, קורות ימי חייו, מסעיו וספריו". דער ספר איז געדרוקט געווארן אויף די הוצאות פון בערלינער יידישע פרנסים.

חיים־זעליק סלאנימסקי איז געווען א גרויסע דערשיינונג ביי די רוסיש־פוילישע יידן. ער האט געמאכט א גרויסן איינדרוק אויף דער גאנצער בית־מדרשדיקער יידישער יוגנט מיט זיינע וויסנשאפטלעכע ספרים אין העברעאיש, וואס זענען געשריבן מיט א מאדערנעם אויס־געצייכנטן פאפולערן העברעאישן סטיל. ער האט דערוועקט אין זיי א דראנג צו עקזאקטע וויסנשאפטן. מ'האט אים געפרופן „דער יידישער הומבאלדט".

אין יאר 1856 האט סלאנימסקי אויסגעפונען ווי צו שיקן פיר דעפעשן מיט איין מאל דורך אן עלעקטרישן שטראם.

אין תרכ"ב (1862) האט חיים־זעליק סלאנימסקי אנגעהויבן ארויסצוגעבן די „הצפירה" ווי א וואכנשריפט, כדי דורך איר צו פארשפרייטן נאטור־וויסנשאפט און מאטעמאטיק. ער האט די „הצפירה" ארויסגעגעבן אין וואַרשע. שפעטער איז פון איר געווארן א טעגלעכע צייטונג מיט נחום סאקאלאוו ווי דעם הויפט־מיטארבעטער.

אין „הצפירה", תר"מ, י"ג תשרי, נומער 37, דערציילט חיים־זעליק סלאנימסקי וועגן זיין לערנען אין זיידנס ביות־מדרש גמרא, פוסקים, ראשונים און אחרונים. דארט האט ער זיך באפרייַנדעט מיט א זקן ר' משה, וואס איז געווען א מקובל וואס האט עוסק געווען אין ספרי קבלה, וואס אויף זייערע גליונות פלעגט ער שרייבן הגהות און פירושים.

וען חיים־זעליק סלאנימסקי איז געקומען קיין זאבלודאווע צו 17 יאר דארט חתונה צו האבן, האט ער דארט געטראפן אין בית־מדרש א גרויסן מקובל, א בעל־שם און א בעל־מופת. האט חיים־זעליק געלערנט ביי אים זיך צו פארפולקאמען אין קבלה, אבער דער בעל־שם איז באלד געשטארבן.

אין יאר תר"מ האט חיים־זעליק סלאנימסקי געדרוקט אין וואַרשע זיין ספר „מציאות הנפש וקיומה חוץ לגוף". מיט דעם ספר האט ער צוגעצויגן צו זיך אלע פרומע יידן.

חיים־זעליק סלאנימסקי איז געשטארבן אין וואַרשע, אין יאר 1904.

דער זאבלודאווער שטאטראט האט דאס מוכאווץ־געסל, וווּ ער האט געווויינט און גע־שאפן אנגערופן אויף זיין נאמען „זעליק סלאנימסקי־גאס".

מיכאל ליפשיץ (בע"ז)

נעשטאַלטן פון אונדזער חיים

רייזע ריבהם קרעמל

(חיים־זעליק סלאָנימסקי און זיין ערשטע פרוי)

אַ גרויסע אויפמערקזאַמקייט ביי אונדז אין שטעטל זאבלודאָווע האָט שטענדיק געצויגן די גאַנץ אַלטע איינגעבויגענע הילצערנע קרעמל וואָס שטייט נאָך עד היום צווישן דער לאַנגער ווי רייע קרעמלעך אין מיטן מאַרק. דאָס איז געווען די קראָם פון דער אַלעמען באקאַנטער פרוי „רייזע ריבה", די ערשטע געווען פרוי פון דעם גרויסן געלערנטן אַסטראָנאָם און פילאָסאָף, חיים זעליק סלאָנימסקי, דער רעדאַקטאָר פון „הצפירה".

אַ גאַנץ פשוטע אשה, דער פנים געשטופלט פון פּאָקן און אַ בעלעם אויפן אויג, האָט זי געראַדט זייער גיך. זי איז געווען אַ טאָכטער פון אַ היגן באַלעבאָס ר' קאָפּל סאפּערשטיין, וואָס האָט דאָ געלעבט אַן ערך 109 יאָר צוריק. דאָס קרעמל איז באַשטאַנען פון מילכיקע שפייזן ווי קעז, פּוטער, מילך. דערצו קלייניקייטן, אַביסל שאַרפשטיינער, קאָרענע טאַבאַקיר־קעס צו שנופף־טאַבאַק, קאָצירעס, פּאָמילעס, לאָפּעטעס, בעזימער. דערפון האָט זי זיך מפרנס געווען מיט דעם גאַלאַרנטן און אירע צוויי טעכטער, וואָס זי האָט מיט אים דאָ געבוירן.

די פּרנסה האָט זי אַליין געפירט, און האָט אים קיינמאָל נישט געשטערט אין זיין לער־נען און שרייבן זיינע אַסטראָנאָמישע און פילאָסאָפישע ווערק. ער פלעגט זיצן אין דעם אוי־בערשטיבל פון איר פּאָטערס הויז, וואָס אין מיטן מאַרק, וואָס פאַרדינט אויפמערקזאַמקייט. וועז מען דערמאָנט זיך אַמאָל פאַרבייגייענדיק דאָס הויז, אַז דאָ האָט דער גרויסער מענטש פאַרבראַכט איבער אַ צענדליק פון זיינע בעסטע יונגע יאָרן. (לויט זיינע זכרונות פון 'הצפירה" (תרכ"ב), האָט ער דאָ געלעבט 13 יאָר). אַן ערך מיט 109 יאָר צוריק, האָט ער דאָ אָנגע־שריבן זיינע באַרימטע ווערק ווי: „יסוד העבור", „כוכבא דשביט", „מציאות הנפש", „אות זכרון", „אלכסנדר פון הומבאָלט". אייניע פון זיינע געצייילטע חברים אין יענער צייט איז געווען דער היגער, אַלעמען באקאַנטער גרויסער געלערנטער און פילאָסאָף זאב וואָלף הירש־פעלד, מיט וועמען ער האָט פאַרבראַכט טעג און נעכט אין תורה און חכמה. זייענדיק אין וואַרשע פלעגן זיך די ביידע גרויסע חברים זיך קאָרעספּאָנדירן, אַ גרויסער אוצר פון הונדער־טער בריוו וואָס האָבן אַ גרויסן היסטאָרישן ווערט פון יענער צייט געפינט זיך נאָך ביי דער פאַמיליע הירשפעלד אין לאָדזש.

ווי די זקנים פון אונדזער שטאָט גיבן איבער פון זייערע זקנים פון יענער צייט, האָט ער געזאָגט די ערשטע פּאָר יאָר נאָך זיין חתונה „חובת הלבבות" אין דעם אַלטן גרויסן בית־המדרש, וואָס האָט דאָן צוגעצויגן אַ גרויסן עולם צוהערער. אין דעם אַלטן חברה ש"ס פנקס, געגרינדעט דורך דעם גרויסן גאון, געווען געווען היגער רב ר' אליעזר מחבר פון „אור חדש", וואָס האָט דערנאָך איבערגענומען דעם כסא הרבנות אין קעלן (פרייסן) מיט 188 יאָר צוריק, געפינט זיך אויך פאַרשריבן צווישן די שפּעטערדיקע חברים פון חברה ש"ס, האברך ר' חיים זעליק סלאָנימסקי.

די אַרטאַדאָקסן און חסידים פון יענער צייט האָבן אַרום אים שטענדיק געמורמלט און

פלעגן אים אפט מרגז זיין צוליב זייגע פילאסאפישע אויפקלערונגען, און וואס זיין באַרד איז געווען אביסל צוגעשוירן און האבן אים גערופן דער „בערלינציק".

אלס נקמה פון די חסידים, האט ער אמאל אין א שבתדיקן טאג בעת זיי האבן געהאלטן אין מיטן דאווענען, אריינגעשטעלט באראבאנשטשיקעס אין „חסידים שטיבל" זייענדיק דאן א באשטעטיקטער קוואַרטיר־מייסטער פון דער אופראווע, וואס פלעגט דארפן באשטעלן קוואַרטירן פאר דורכגייענדיקע סאלדאטן.

די צוויי טעכטער, וואס ער האט דא געהאט מיט זיין ערשטער פרוי, זענען דערנאך אין־בערגעגאנגען צום פאטער אין וואַרשע בעת ער האט זיך געגט מיט זייער מוטער און האט חתונה געהאט מיט דער טאכטער פון דעמאלטיקן וואַרשעווער צענזאר אברהם־יעקב שטערן.

זייענדיק אין וואַרשע, שוין רעדאקטאר פון „הצפירה", פלעגט ער אויך נישט פארגעסן אן זיין ערשטער פרוי. איר צושיקן שטיצע און עטלעכע „הצפירהס", וואס זי האט געהאט דערפון א פאר רובל א וואך. אייניקע מאל האט זי אים באזוכט אין וואַרשע. ער האט איר יע־דעס מאל אפגעגעבן גרויס כבוד און פלעגט מיט איר פארן באזוכן אירע טעכטער.

עס איז כדאי צו באמערקן, אז פיל יארן נאך איר גטן זיך מיט דעם גרויסן געלערנטן, האט זי געפירט די זעלבע קרעמל פון מילכיקס, דער גביר פון שטעטל אין יענער צייט, ר׳ הערשל העפנער, פלעגט די אלע נויטיקע מילכיקע שטוב־שפייזן, כדי איר צו שטיצן, קויפן ביי איר. זיין דינסט, ברענגענדיק אמאל פוטער איינגעוויקלט אין א גרויסן בויגן פאפיר, האט ער באטראכט דעם פאפיר און ארויסגעזען, אז דאס איז די כתובה פון חיים זעליק סלא־נימסקי, מיט רייזע ריבהן. ער האט די כתובה באהאלטן ביי זיך אין קאסע, און זייענדיק איין מאל אין וואַרשע איז ער אריין אין רעדאקציע פון „הצפירה" און האט אים דאס איבער־געגעבן. ער האט אים דאן הערצלעך באדאנקט, זאגנדיק דערבייי: „איר ווייסט, אז דאס איז ביי מיר זייער א טייערער דאקומענט".

כלאוונע דער בעל־תפילה

(א זאבלודאווער פאסירונג)

כלאוונע דער קאראבעלניק (א פריערדיקער מלמד) איז געווען דער שטענדיקער ימים־נוראים בעל־שחרית אין גרויסן בית־המדרש און האט שוין געהאט א שטענדיקע חזקה פון כמה יארן אויף אלע דריי שחריתים. און ווייל ער איז געווען דער גרויסער מקפיד, אז א חזקה טאר מען נישט אפלאזן, האט ער פאר קיין פרייז נישט געוואלט אפלאזן איינע פון זייגע תפילות צו א צווייטן, כאטש פיל האבן שוין געשארפט די ציין. אבער ער איז געווען זיכער, אז קיינער וועט זיך נישט וואגן דאס ביי אים צוצונעמען; ערשטנס, ווייסן אלע, אז דאס איז א חזקה; צווייטנס, האט ער געהאפט, אז דער עולם איז צופרידן מיט זיין דאוונען.

זייגע ליבהארציקע זיסע ניגונימלעך און זמרלעך, וואס זענען געווען צוגעפאסט צו יעדער תפילה. אלע יאר מיטן זעלביקן נוסח, וואס יעדן איז שוין געווען גוט באקאנט, אז אלע פלעגן אים נאכזינגען, טיילמאל נאך איידער ער האט אנגעהויבן. זיין אויסשרייען דעם „ה מ ל ך", פלעגט מאכן ציטערן די וועגט פון בית־המדרש. קיין טעות אין דאוונען האט נאך ביי אים קיינמאל נישט געטראפן, ווייל ביי אים אין מחזור איז געווען אנגעצייכנט ווו מ׳דארף אנהויבן, אויסלאזן, ווו זאגן, זינגען ווי אן אמתער רגיל און ענגיטער בעל־תפילה. ווי דער אמתער פעלדמארשאל, וואס פירט זיין ארמיי אויף א מלחמה, נאך דער קארטע נאך, אזוי פלעגט ער דורכפירן דעם עולם אין זייגע תפילות אן קיין שום שטער.

חברה לצים פון יענער צייט האָבן אַמאָל באַקומען זיין מחזור, כאָטש ער האָט אים מיטגענומען ווו ער איז געגאַנגען, און האָבן דערזען, אַז אַ חוץ וואָס עס איז געווען אַנגעצייכנט ווי אויף אַ לאַנד־קאָרטע, דאָ זיך אָפשטעלן, דאָ אָנהויבן, דאָ אויסלאָזן, ווו זינגען, ווו זאָגן אא״וו, איז נאָך געווען אין אַנדערע שטעלן אָנגעמערקט בכאן שלשה פעמים טריל באם באם, כאן שני פעמים וחצי, אטומני, נו, נו... אין הלכות בעל־תפילהריי, האָט ער שטענדיק געזאָגט, דאַרפן אַלע בעלי־תפילות זיך קומען ביי מיר לערנען...

דער גרויסער און קליינער בית־מדרש (אויפן שול־הויף)

פאַרנדיק איבער די דערפער צו זיינע קליענטן, די פויערים, וואָס ער פלעגט ביי זיי אויסבייטן זיינע גאַלאַנטעריי־סחורות אויף זיערע אַרטיקלען, ווי אייער, ציבעלעס, וכדומה, פלעגט ער דעם גאַנצן וועג, ווו ער פלעגט פאָרן, חזרן און מסדר זיין די ימים־נוראימדיקע תפילות און די קולות פלעגן זיך צעטראָגן איבערן גאַנצן וועג. זיינע פויערים האָבן שוין געוווסט, אַז דאָ פאָרט כלאָוונע „שאַחריי״ (שחרית), אַזוי האָבן זיי אים געפרופן, און דערפאַר האָט ער געהאַט גרויס לאַסקע ביי די פויערים מער ווי אַנדערע דאָרפישע קרעמערלעך.

יוסף־פֿרץ דער פֿאליוויניק, וואָס האָט אויך אַ משונהדיקע תאווה געהאַט זיך כאַפּן צום עמוד אַ שבת, אַ יום־טוב, אַ סליחות זאָגן, האָט זיך אָנגעהויבן מתקנא זיין אין כלאָוונעס שחריתים, וויסנדיק ביי זיך, אַז ער שטייט נישט נידעריקער אין עניני תפילהריי פון כלאָוונען; און האָט איינמאָל פאַר אַלעמאָל באַשלאָסן אונטערלויפן אויבענאָן און אַרויסכאַפּן ביי אים כאָטש איין שחרית. כלאָוונע, געוואָר ווערנדיק דערפון, איז אַרומגעגאַנגען די גאַנצע סליחות־טעג אַ צעטראָגענער. צו דעם צווינק האָט ער זיך ראש־השנה דערנענטערט פוז זיין „שטאָט״, ווו ער דאַרף אויסשרייען דעם „המלך״, נענטער צום עמוד, איידער זיין קאָנקורענט וועט צוגיין זאָגן דעם „המלך״. ווי דער בעל־תפילה האָט אויסגעלאָזן „והנורא בנוראותיך״, האָט גלייך כלאָוונע אָנגעהויבן זאָגן „המלך״! נאָך אים יאָסל־פֿרץ, מיט אַ משונה־דיקן קוויטשנדיקן קול, האַ! האַ! המלך! עס איז געווארן אַ גרויסער טומל אין בית־המדרש, אַ קלאַפערי איבער די סטענדערס.

משה־נחום, דער געוועזענער תלמוד־תורה־מלמד, וואָס אים האָט פאַרדראָסן די גאַנצע מעשה, האָט קיין גרויסע שהיות נישט געמאַכט און גלייך פאַרכאַפּט דעם עמוד, ער איז געווען דער נענטסטער צום עמוד, האָט אָר אָנגעהויבן זאָגן: „יושב על כסא רם ונשא, האַ!, האַ!, האַ!, האַ!, האַ! — און האָט אַזוי אָפּגעדאַוונט דעם גאַנצן שחרית, ווי אייגער זאָגט, נישט דיר און נישט דיר... קיין כאַפּעניש גילט דאָ נישט און פאַר אַ ביס מיט אַ טרונק קויפט מען נישט קיין תפילות.

כלאַוונען האָט דער דורכפאַל שטאַרק געערגערט און האָט זיך אַ לאַנגע צייט דערפון

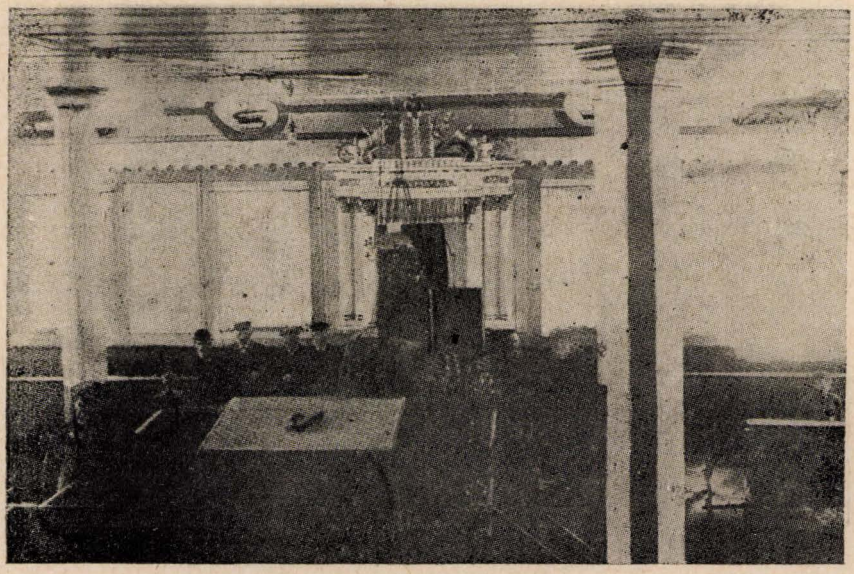

דער גרויסער בית־מדרש (אינעווייניק). מיר זעען דאָ פון רעכטס: יואל דער שוחט, הרב מירסקי, אַלטער גניטשוצקי, כץ (דער גבאי), לינקס פאַרנט: גרשון (קאגאן) דער שמש.

מצער געווען, נאָך מער האָט אים געקרענקט, וואָס זיינע קליענטן, די דאָרף־פויערים האָבן זיך דערוווסט דורך זיינע קאָנקורענטן קאַראַבעלניקעס, וואָס פאָרן אין דאָרף, פון דער גאַנצער מעשה, און פלעגן אים אָפטמאָל אויפווארפן „קאָלי כלאַוונע דאָברע שאַחראַוואַל, אַ יאָק חאַפּילי, מושע ניע דאָברע שאַחרויעש". אָט די ווערטער פלעגן דערגיין ביזן לעבער.

נאָך אין דעם זעלביקן יאָר האָט כלאַוונע איבערגעלאָזן זיין גאַנצע ביסל אָרעמקייט, צווישן זיי אויך זיין אַלטע ימים־נוראים־חזקה, און האָט זיך אריבערגעקליבן אין יענעם עולם אַריין.

די לצני הדור, וואָס האָבן זיך אין יענער צייט געפונען, האָבן געזאָגט, אַז דער אַרויס־געכאַפּטער שחרית האָט געמאַכט אַ סוף צו כלאַוונעס לעבן...

אגב איז כדאי צו באַמערקן, אַז מיט דעם טויט פון כלאַוונען האָט זיך ביי אונדז אין זאַבלודאָווע געעפנט דער נייער בית־עולם, און ער איז געווען דער ערשטער נפטר, וואָס מען האָט מקבר געווען אויפן נייעם בית־עולם און נעבן אים האָט מען מקבר געווען צוויי גרויסע פעסער מיט שמות, האָט זוכה געווען צו האָבן גרויס כבוד, וואָס די גאַנצע שטאָט האָט אים באַגלייט. און יענער רב ז"ל האָט אויך אים געזאָגט אַ רירנדיקן הספד. יעדער האָט דערביי פאַרגאָסן פיל טרערן.

זכרון־בוך

ר׳ העשל העפנער

איינער פון די אָנגעזעענסטע מענטשן, וואָס האָט געשפילט אַ גרויסע ראָלע אין אונדזער שטעטל, איז געווען דער גרויסער גביר און בעל־צדקה ר׳ העשל העפנער, אַ זון פון דעם באַוווסטן גביר און נדבן ר׳ דניאל העפנער.

זיין הויז איז געווען, ווי מען זאָגט, אַ „בית ועד לחכמים", יעדער געדריקטע ראָון גויט־באַדערפטיקער האָט דאָרט געפונען שטיצע, דערצו איז ער נאָך געווען אַ גרויסער „מקיר רבנן", ווו אַ רב האָט געדאַרפט עפעס האָבן אַ טובה, האָט זיך ר׳ העשל קיינמאָל נישט אָפּ־געזאָגט און יעדער רב, וואָס פלעגט קומען אין שטעטל, האָט ביי אים געפונען טיש און סטאָנציע מיט אַלע באַקוועמלעכקייטן.

פרושים, וואָס פלעגן קומען אין שטעטל לערנען בפרישות און דערנאָך געווארן די גרעסטע לערנער, האָבן זיך אויף זיין טיש אויפגעהאַלטן, ווי עס דערמאָנט אים אין זיין חבור איינער פון די גרעסטע רבנים: ר׳ ישיעה זעליק שטאקלישער רב, און אַזוי איז געווען זיין פרוי די באַוווסטע אשת חיל און גרויסע צדקנית חיה־שרה. אירע צדקות און מתן בסתר איז נישט צו באַשרייבן.

נאָך זיין אַריבערציען זיך קיין ביאַליסטאָק האָט אונדזער שטאָט אַ סך פאַרלוירן אין אַזאָ עסקן און כלל־טוער. זייער קינדער זענען באַוווסט אין ביאַליסטאָק פאַר גרויסע עסקנים און כלל־טוער. נאָך זייענדיק דאָ האָט זיין עלטערער זון, וואָלף העפנער, געגרינדעט דעם היגן „לינת הצדק", וואָס האָלט זיך נאָך אויף הייַנטיקן טאָג און ציילט איבער 200 חברים.

1925.

***

הרב מרדכי ראובן הכהן סיני

מיין פאָטער הרב מרדכי ראובן הכהן סיני, איז אָנגעקומען אַלס העברעאישער הויז־לערער צום מפורסמדיקן גביר אין זאַבלודאָוו — יהושע העשל העפנער — זיין עלטסטער זון — מיין פאָטערס תלמיד — וואָלף העפנער, איז געווען דערנאָך אין ביאַליסטאָק איינער פון די אָנגעזעענסטע ציוניסטישע כלל־טוער.

מיין פאָטער האָט אויך אָנטייל גענומען אין גראָדנע און אין זאַבלודאָוו אפילו אין די קלענסטע אַרבעטן פון לאָקאַלן כאַראַקטער, ווי אַ מיטגליד פון פאַרשיידענע אָרטיקע פילאַנטראָפישע און געזעלשאַפטלעכע חברות.

אין 1894 איז ער געקומען קיין אַרגענטינע מיט דער ערשטער גרופּע ליטווישע יידן, וואָס דוד פיינבערג, פאַרטרעטער פון באַראָן הירש, האָט אַראָפגעבראַכט צו קאָלאָניזירן אין מאָזעסווייל.

(מיכל הכהן סיני — וועגן זיין פאָטער, „ייוואָ־שריפטן" נומ. 3, 1945 אַרגענטינע).

ארבע תקופות

או

בר מצוה

וואלף העפנער, דער געווע־
זענער תלמיד פון מרדכי
ראובן הכהן סיני.

שער־בלאַט, אַ טייל פון דער הקדמה און ערשטע זייט פון ספר „ארבע תקופות", אַ חבור געשריבן מיטן האַנט פון הרב מרדכי ראובן הכהן סיני — אין זאַבלודאָווע אין יאָר 1883 — געווידמעט זיין תלמיד וואלף העפנער, צו זיין בר־מצוה.

זאב עפר (וואלף הירשפעלד) — גבעת־ים, ישראל.

פון מיינע קינדער־יאָרן

זאַבלודאָווע — דאָס נישט־פאַרגעסענע שטעטעלע מיינע פון דער יינגסטער יוגנט — שוין 55 יאָר זענען פאַרלאָפן זינט איך בין פון איר אַוועק, אָבער שטענדיק, ווען איך קלער וועגן יידישע שטעטלעך, מוז איך מיט אַ זיפץ און פרייד גלייכצייטיק דערמאָנען זאַבלודאָווע, מיט וועלכער ס׳איז פאַרבונדן מיינע קינדער־ און יוגנט־יאָרן. דערביבער זענען פאַרבליבן אויף אייביק פאַרשיידענע מאָמענטן, ערטער און געשעענישן איינגעקריצט אין מיין זכרון.

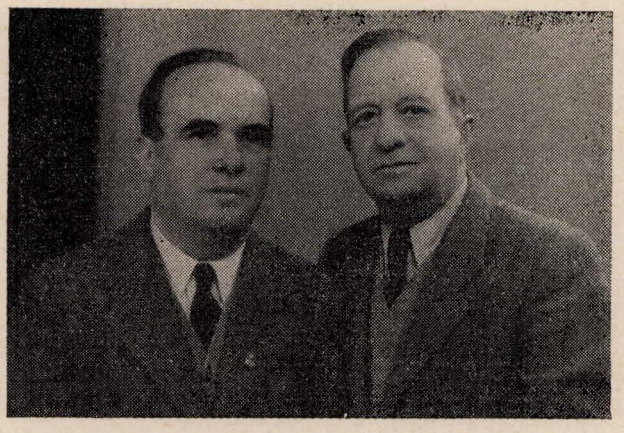

פון רעכט: זאב עפר (וואָלף הירש־פעלד — געבוירן אין זאַבלודאָווע אין 1890) מיט זיין ברודער דעם באַליבטן אַרטיסט, רעזשיסער און לערער זלמן הירשפעלד (פון בוע־נאָר איירעס) — פאָטאָגראַפירט אין רמת גן, ישראל, אין 1952.

זאב־וואָלף הירשפעלד (זאב עפר) איז דער נאָמען נאָך זיין באַווסטן על־טער־זיידן דעם פילאָזאָף און ווייס־שאָפטסמאַן אין זאַבלודאָווע, אין זיין צייט דער פערזענלעכער חבר פון חיים זעליק סלאָנימסקי.

איך געדענק די שיינע הילצערנע היסטאָרישע שול, נעבן שול איך געלעגן אַ גרויסער שטיין, אַרום וועלכן ס׳האָבן זיך געוועבט פאַרשיידענע לעגענדעס. ערב־יום־כיפור פלעגט מען אין פאָליש פון שול ברענגען היי, אויף וועלכען מ׳פלעגט שמייסן די יידן — געבן מלקות. נאָכן שמייסן פלעגט יעדער ייד אַרויסשאָקלען פון זיינע קעשענעס — קאָפיקעס און זיי צעלייגן אין די קערות, מיט די צעטלעך, וועלכע זענען געווען אויסגעשטעלט אויף די טישן: פאַר ר׳ מאיר בעל־הנס, ביקור חולים, מלבוש ערומים, אא״וו.

איינמאָל, הושענה רבה, האָב איך זיך פאַרשפעטיקט ביים דאַוונען און בין געשטאַנען שמונה עשרה און האָב נישט מפסיק געווען, און אַזוי, אויסגייענדיק שמונה עשרה, האָב איך זיך דערזען, אַ דערשראָקענער, איינער אַליין אין שול... מען האָט מיך פאַרשלאָסן, זיך נישט געבנדיק קיין רעכענונג. איך האָב אָנגעהויבן רופן נאָך הילף. עס האָט לאַנג געדויערט ביז עמיצער איז פאַרבייגעגאַנגען אויפן גרויסן לוידיקן שול־הויף און מ׳האָט מיך, אַ האַלב־גע־פרוירענעם, געבראַכט אַהיים...

איינגעקריצט אין זכרון איז געבליבן אויך דער שיינער, געדיכטער זאַבלודאָווער וואַלד, אין וועלכן אויף אַ בארג איז געשטאַנען די מיסטעריעזע פאַר אונדז, קינדער, „וואַידאַווי־טשעס שטיבעלע״... אין וואַלד פלעגן מיר זיך שפּילן און גיין שפּאַצירן. אויך דעם שיינעם טייך, וואָס האָט אָפּגעטיילט דאָס שטעטל פון וואַלד און אין וועלכן מיר פלעגן זיך באַדן.

עס געדענקט זיך די זאבלודאווער פאמיליעס, אייניקע נאך די צונעמענישן, וועלכע האבן אין זאבלודאווע נישט געפעלט. באזונדער פאפולער זענען געווען די זלאמעס און די דראלעס, צווישן אט־די צוויי פארצווייגטע פאמיליעס פלעגן שטענדיק פארקומען דיספוטן און ס׳פלעגט קומען צו געשלעגן — פלעגן אין די בתי־מדרשים מעכיב הקריאה־זיין אא״וו. דאס שטעטל איז געגאנגען „כאדאראם״, וועו א סך פאמיליעס האבן פארלאזן זאבלודאווע און אווק קיין ארגענטינע. צווישן זיי האבן זיך געפונען די „זלאמעס״ — דאס שטעטל האט פרייער אפגעאטעמט. באקאנט איז אויך געווען א פאמיליע מיטן צונאמען „לכבוד שבת״... אזוי האט מען, למשל, געפרופן: „לכבוד־שבתעס טאכטער״, „לכבוד־שבתעס איידעם״, שנור, אייניקלעך אא״וו. אדער א פאמיליע „בערישע לאפע״, „קאטענע יאיקע״ און נאך, און נאך.

יא, איך געדענק מיינע חדרים און מלמדים, מיין ערשטער עברי־מלמד איז געווען הער־שעלע — איך זאג עברי־מלמד, ווייל דעם אלף־בית האט מיך מיין מאמע אויסגעלערנט — אין שטוב. קומענדיק אין חדר האב איך שוין געקענט לייענען. נאך מלמדים האב איך געהאט, וועמענס נעמען עס געדענקט זיך נישט — אבער מיין לעצטן רבי, יא, אים קען איך נישט פארגעסן; ער האט געהייסן פסח אלטע־גאלדע לאהס. אין שטעטל האט מען אויף אים גע־מורמלט, מ׳האט געזאגט, אז ער איז אן אפיקורס... איך ווייס נישט געניו ,איך ווייס אבער אז ער האט געלערנט מיט אונדז דקדוק און ביי אנדערע איז דאס אין יענע צייטן געווען א פארברעכן, אבער ביי מיינע עלטערן איז דאס געווען א מעלה און טאקע דערפאר האבן זיי מיך אפגעגעבן צו אים. וועו ער פלעגט מיט אונדז לערנען תנ״ך פלעגן אונטער די פענצטער שטיין שעהנווייז ווייבער און זיך איינהערן. זיין ניגון פון לערנען, וועלכעס איז געווען שטיקער מוזיק, קלינגט מיר נאך עד־היום אין מיינע אויערן. ביי אים האב איך געקריגן צו לייענען דאס ערשטע העברעאישע ביכל. איך געדענק נאך זיין טיטל און אינהאלט: „ארבעים שודדים״. עס קען זיין, אז אדאנק אים, זיין חדר, זיין שטימע, זיין ליבשאפט צום פאלק און שפראך, מיט וואס מיר האבן זיך איינגעזאפט, האט מיך שפעטער געברענט אהער, וו״ו איך לעב זיך אויס גליקלעך. און וועו איך מאך אמאל מיין לעבנס־חשבון, מיין באלאנס, פאר־געס איך נישט מיין געווענעם ליבסטן רבין פסח אלטע־גאלדע לאהס...

מיט יארן שפעטער האט מען דערציילט, אז ער האט אוועקגעווארפן דאס קנעלן און איז געווארן א ציוניסטישער משולח. איך גלייב, אז אזעלכע משולחים ווי פסח אלטע־גאלדע לאהס, האבן א סך מיטגעהאלפן צו פארשפרייטן דעם ציוניסטישן געדאנק. אויסערן חדר פלעג איך אויך באזוכן די רוסישע פאלקס־שולע („אוטשילישטשע״), ווו דער לערער איז גע־ווען א טייערער ייד, מיין פאטערס א חבר. זיין פאמיליע־נאמען איז געווען סערלין. ער פלעגט האבן גרויסע צרות פונעם אינספעקטאר, ווייל די שולע האט דאך אויסגעהאלטן די רוסישע רעגירונג, און אלעמאל פלעגט מען דערלאנגען אויף אים אנדערע מסירות: אז די שולע ווערט באנוצט פאר א מנין (וואס איז טאקע געווען אמת), אז ער פארדינגט די שולע פאר אנדערע צוועקן (וואס איז געווען א ליגן).

נעבן דער בריק פון טייך, פארן פריצישן הויף, האט א זייטיקער וועג אוועקגעפירט אין א מיל און שפינערייי, וועלכע האט געהערט צו מיין פאטערס א מומע — זי האט געהייסן די מומע ביילקע (אויף איר נאמען און טאקע נישט ווייט פון דארט איז געווען א טייכל, וועלכער מיר, קינדער, האבן גערופן „ביילקעס ראווע״ און פלעגן גיין אהין זיך באדן). ביילקעס מאן, דער פעטער, האט שוין דאן נישט געלעבט, אבער איר זון און שנור, וועלכע האבן געהייסן אש, זענען דארט געזעסן. דארטן צו פארברענגען האט געהייסן פאר מיר א יום־טוב; עס האט געהייסן — „מיר גייען היינט אין דער פארואווקע, צו דער מומע ביילקע״. צוריק פלעגט מען איינשפאנען א שליטן, ווינטער, אדער א בריטשקע, זומער — און אונדז אפשיקן אהיים. דארט זענען געווען פארשיידענע זאכן, וועלכע איך האב ליב געהאט: הינער, פארשיידענע פרוכטן און גרינס, גערטנער, סעדער, קי, פערד און נאך א סך זאכן, וואס אין שטוב ביי אונדז איז עס נישט געווען.

אַ פאַמיליע האָבן מיר געהאַט אין זאַבלודאָווע — אַ פאַרצווייגטע: לייבל ליפשיץ, מיכאל ליפשיץ, בן־ציון וואָלפסאָן און נאָך אַ סך. איך וויס, זיי האָבן זיך געהאַלטן פאַר יחסנים, מ׳האָט זיי געקרופן „די גאָלדענע פאָן“... פאַרוואָס — וויס איך נישט. אפשר דערפאַר, וואָס לייבע איז געווען דער שיינער מאַרק־קרעמער, אויך מיכאל דאָס זעלבע. דערצו איז ער געווען אַ בעל־קריאה, און בן־ציון וואָלפסאָן פלעגט צוגרייטן חרוסת אויף פּסח, זיך געמאַכט אַזאַ חזקה, און יידן פלעגן גיין צו בן־ציונען ערב־פּסח נאָך חרוסת. אַזוי ווי איצט, שטייט ער פאַר מיינע אויגן, מיט זיין „פראַנץ־יאָזעף־בערדל“. געווויינט האָבן זיי אויפן מאַרק־פלאַץ פון שטעטל, וואָס אייגנטלעך איז עס געווען דער צענטער פון זאַבלודאָווע. דער מאַרק איז געווען דורכגעשניטן מיט צוויי רייען קראָמען. דערפאַר האָט מען געפרופן איינעם „דער גרויסער מאַרק“ און דעם צווייטן „דער קליינער מאַרק“. אויף דעם קליינעם מאַרק, ראָג בילסקער גאָס און הויף־גאָס, האָט זיך געפונען די רוסישע צערקווע און אויפן גרויסן מאַרק, ראָג גראָדנעס גאָס, איז געשטאַנען דער פּוילישער קאָשציאָל.

אין מיטן פון די קראָמען, אויפן גרויסן מאַרק, איז געשטאַנען אַ הויז, וואָס האָט גע הערט צום דעמאָלטיקן גביר און חשובן בעל־הבית פון שטאָט, העשל העפנער. נעבן העשל העפנער האָט לייבע ליפשיץ געהאַט זיין געשעפט. שבת פאַרנאַכט פלעגן מיר גיין אין געסט צו לייבע ליפשיץ און איך פלעג דאָרט, צו שלוש־סעודות, הערן די זמירות און שפּעטער פלעג איך אים הערן זינגען: „אליהו־הנביא, אליהו התשבי...“ — איך האָב שוין אין מיין לעבן גהערט שענערע געזאַנגען, וועלכע ווערן פאַרגעסן, אָבער לייבעס ניגון פון „אליהו־הנביא, אליהו התשבי“, וועל איך שוין קיינמאָל נישט פאַרגעסן. אין זיין ניגון איז געלעגן אַ שטיק פון יידישן גלות־וויי און בענקשאַפט, נאָך וואָס דאָס גלות־פּאָלק האָט געבענקט און געווייטיקט...

אין מערב־זייט פון שטאָט, אין דער ריכטונג צו ביאַליסטאָק, ביים ראַנד פון זאַבלודאָווע, איז געווען פאַר אונדז, קינדער, אַ גאַנץ נייע אומבאַקאַנטע וועלט — דאָרט זענען געווען די גאָרבאָרניעס. פרייטיק פאַרנאַכט פלעג איך גיין צו מיינעם אַ חבר, וועמענס עלטערן האָבן געהאַט אַ גרויסע גאָרבעריי. נישט וויט פון דאָרט זענען געווען די גלינקעס־גראָבנס, וווּ מען פלעגט גראָבן ליים פאַר די ציגעלניעס; דאָרט זענען מיר געפאָרן אין אַ קאַלאָאָד, וווּ עס זענען געווען איינגעשפּאַנט פערד, וועלכע פלעגן זיך דרייען אַן אויפהער אוז געשטשקעט דעמבענע קאָרע, וועלכע פלעגט נוצן פאַר די גאָרבאָרניעס. דאָרטן פלעגן מיר דעפּטשען אויפן דעפּטאַק, וווּ דאָס פערד פלעגט אַן אויפהער טרעטן אוז אַן סוף באַוועגן דאָס קיילעכדיקע פאָדלאָגע־ראָד און מיט דעם מאַכן באַוועגן די געוויסע מאַשינען. דעם זעלביקן סיסטעם פון דעפּטאַק, האָבן אויך געהאַט די באַווסטע זאַבלודאָווער „קאַשניקעס“, וועלכע פלעגן מאַכן קאַשע, וואָס האָט געהאַט אַ שם אין ביאַליסטאָק אוז אין דער גאַנצער געגנט. דאָרט, הינטערן שטאָט, נעבן די גאָרבאָרניעס — אוז אויך נעבן דער ווינט־מיל, — האָבן מיר זיסע קינדער־יאָרן פאַרבראַכט. מיר פלעגן אַרומלויפן, שטיפן, כאַפּן פאַרשיידענע באַ־באַשעפענישן אין וואַסער אוז אין דער לופט. דאָרט האָבן מיר זיך געפילט זיכער אוז נישט מורא־געהאט פאַר די שקצים. — — —

זאָלן מיינע דעראינערונגען דינען פאַר אונדזערע קינדער, וועלכע ווייסן גאָרנישט וואָס דאָס איז, ווי אַ זכר פון זיערע עלטערנס אָפּשטאַם, אוז גלייכצייטיק ווי אַ באַערונג נאָך דער ליבער יידישער זאַבלודאָווע, וועלכע איז מער נישטאָ...

יאָנאַס טורקאָוו

צעשע סאַרנאַ (הירשפעלד)

איינע פון די באַגאַבטסטע שוישפילערינס פון דעם יונגן דור איז, בלי ספק, געווען צעשע סאַרנאַ (הירשפעלד). זי איז דערשינען ווי אַ מעטעאָר אויפן יידישן טעאַטער־הימל, איז אָבער שנעל פון דאָרט פאַרשוווונדן געוואָרן.

איך האָב זיך מיט איר באַקענט אין יאָר 1921, בעת דער גרינדונג פונעם „יידישן באַוועגלעכן דראַמאַטישן טעאַטער". מען האָט מיר פאָרגעשטעלט אַ שיינע, יונגע, רעפרעזענטאַטיוע פרוי פון מיטלווואָקס, מיט גרויסע פאַרחלומטע אויגן, וואָס האָבן אַרויסגעשיינט פון אַ קלאַסיש־אויסגעטאָקט פנים, און — אַ קאָפּ מיט קאָשטאַן־רויטע האָר. זי האָט געזאָלט זיין מיין פּאַרטנערין אינעם דאָזיקן טעאַטער. צעשע עליאַן האָט זי געהייסן אין פּריוואַט־לעבן, לויטן נאָמען פון איר מאַן.

אין דער טרופּע זענען דעמאָלט געווען: צעשע סאַרנאַ, הדסה העלפגאָט, מרים ווייד, האַנקאַ פלאָאום, שלום ציקאָרניק־דאַווידאָוו, מ. מילנער, דינער, לעווענטאַל, אָלעק בערמאַן, שעפטל און חיים פרענקעל — דער געשעפטס־פירער. מיר האָבן דאַן געשפילט אַ געקליבע־

צעשע סאַרנאַ (הירשפעלד)

נעם רעפּערטואַר, פּיעסעס פון שלום־עליכם, שלום אַש, ה. ד. נאָמבערג, פּרץ הירשביין, אָסיפּ דימאָוו, לעאָן קאָברין, פישל בימקאָ, אַ. ווייטער, ס. פּשיבישעווסקי, ש. אַנסקי, טשיריקאָוו און אַנדערע.

אונדזער טרופּע האָט אָנגעהויבן אין דאַנציג. סאַרנאַ האָט געשפילט אַלע הויפּט פּרויען־ראָלן און איך בין געווען איר פּאַרטנער. זי איז געווען אַ שוישפילערין מיט אַלע מעלות: פּרעכטיק שיין פון דער בינע, הויך טאַלאַנטירט אָון אַ זעלטן־געזעענער טעמפּעראַמענט. צו דעם אַלעם האָט זי געהאַט זייער אַן ערנסטן צוגאַנג צו דער בינע און צו יעדער ראָל, וואָס זי האָט באַקומען. איר „נאַטאַשאַ" אין קאָברינס „דאַרפּס־יונג", צי „מייטע" אין „די פּוסטע קרעטשמע", צי „רייזל" אין דער „נבלה" (ביידע פּיעסעס פון פּרץ הירשביין), זענען געווען גלאַנץ־

לייסטונגען, וואָס אַזעלכעס געדענק איך נישט זינט די צייטן פון דער ערשטער „ווילנער־טרופּע" מיט דער וונדערבאַרער סאָניע עלמית אין די זעלביקע ראָלן. סאָרנאָ איז טאַקע געווען אונטערן איינפלוס פון סאָניע עלמיתס אָרט שפּילן. דאָס האָט איר אָבער נישט געשטערט אַרויסצוברענגען אייגענע טענער, וואָס זענען אַדאָנק איר שטים געווען קרעפּטיקער און במילא געטרייער צו די געשאָפענע בינע־געשטאַלטן פון די פּאָלקס־מיידלעך. זי האָט פאַר־מאָגט אַ מעטאַלענע שטים, מיט וועלכער זי האָט געקענט גוט אָפּערירן און אַזוי אַרום אַרויס־ברענגען פון די טיף־טראַגישסטע ביז די וויך־צאַרטסטע טענער.

אונדזערע אויפטריטן אין דאַנציג האָבן נישט געהאַט דעם דערוואַרטן מאַטעריעלן דער־פאָלג. די דאָרטיקע דייטשישע יידן, וואָס האָבן מיט יאָרן שפּעטער, אונטער דער נאַצישער ממשלה, אַליין אַראָפּגעבראַכט און אויסגעהאַלטן אַ יידיש טעאַטער אויף יידיש, האָבן נאָך דעמאָלט נישט אַרויסגעוויזן דעם נייטיקן אינטערעס פאַר יידישע טעאַטער־פאָרשטעלונגען. קיין גרויסע מזרח־אייראָפּאישע יידישע עמיגראַציע איז נאָך צו יענער צייט נישט געווען אין דאַנציג, אַזוי אַז ס׳איז פשוט נישט געווען אויף וועמען זיך אָנצושפּאָרן. מיר האָבן דעמאָלט געשפּילט אינעם גרויסן „קייזער ווילהעלם" טעאַטער־זאַל פאַר ליידיקע בענק... און אַרויס־פאָרן פון דאָרט האָבן מיר נישט געקענט, ווייל ס׳איז פשוט נישט געווען אויף הוצאות. סאָרנאָ האָט געקריגן צוגעשיקט געלט פון איר מאַן. ס׳האָט אָבער נישט געקלעקט פאַר דער גאַנצער

מיכאל בן ר׳ זלמן הירש־פעלד, געווען פעלדשער אין זאַבלודאָווע, און זיין פרוי שיינע שרה (האַלפּערן) — עלטערן פון דער הירש־פעלד־משפּחה.

טרופּע. איך מוז דאָ, למען האמת דערמאָנען, אַז דער יידישער שרייבער ד״ר ל. זשיטניצקי, וואָס האָט דעמאָלט געווווינט אין דאַנציג און געאַרבעט אין דאָרטיקן מאַגיסטראַט, האָט אונדז זייער מקרב געווען און נישט איינמאָל אַרויסגעהאָלפן אין אַן עת צרה.

פון דאַנציג — אויפן וועג קיין מזרח־גאַליציע — האָבן מיר געשפּילט אין וולאָצלאָווק, ריפּין, דאָבזשין, קאָלא, קאָנסק, קוטנע, שעדלעץ, לוקאָוו, מעזריטש, ביאַלאַ־פּאָדלאַסקאַ, וווּ אונדזער דערפאָלג איז געווען אויסערגעווייניקלעך גרויס. סאָרנאָ האָט מען ממש געטראָגן אויף די הענט. איר נאָמען איז געווואָקסן פון שטאָט צו שטאָט. אין אַזעלכע קלייניע שטעטלעך ווי קאָלאָ, ריפּין, מעזריטש, ביאַלאַ א״א, האָט מען כסדר געמוזט פּראָלאָנגירן אונדזערע אויפ־טריטן, סאָרנאָ האָט זיך, ווי מען זאָגט אין טעאַטער־לשון, „געקוימפט אַ ריזן־נאָמען".

״אָרנלאָנג נאָך דעם טורנע, וועלן מיר איז אויסגעקומען צו פּאָרן איבער די אַלע שטעט און שטעטלעך, אין וועלכע איך בין פריער געווען מיט צעשע סאָרנאָ, האָט מען זיך אומעטום נאָכגעפרעגט אויף איר.

דעם וואנדער־פיבער האָט צעשע סאַרנאַ, ווייזט אויס, געירשנט פון איר פאָטער, וועל־כער האָט אויך, הגם אויף אַן אַנדער אופן, אַרומגעוואַנדערט פון איין אָרט צום צווייטן. איר פאָטער — דער נאָמען פון דער משפחה איז הירשפעלד — האָט זייער אָפט, צוליב דאגות־פרנסה, געמוזט וואַנדערן פון שטעטל צו שטעטל, אָנהייבנדיק פון זאבלודאווע, אי־בער וואשילקאָווע, ביאַליסטאָק, סטוטשין ביז — סטאַווישקי, לעבן לאָמזשע.

דעם בינע־טאַלאַנט האָט זי און איר יינגערער ברודער זלמן הירשפעלד, לויט אַלע וואַר־שיינלעכקייטן, געירשנט פון דער מוטער, וועלכע האָט געהאַט אַ סך פאָלקס־הומאָר און גע־קענט שיין דערציילן... דער פאָטער איז אויך געווען אַ חסיד פון יידישן טעאַטער.

די הירשפעלדס האָבן געהאַט 4 טעכטער און 2 זין. צעשע איז געבוירן געווארן אין זאבלודאווע — ביי ביאַליסטאָק; אין יאָר 1912, נאָכן פאָטערס טויט — (ער איז געשטאָרבן אין קעניגסבערג, פרייסן, וווהין ער איז זיך געפאָרן קורירן) — האָט זיך די משפחה פון קליינעם שטעטעלע סטאַווישק, ווו עס איז געבוירן געווארן צעשעס יינגערער ברודער זלמן הירשפעלד, אַריבערגעציגן קיין לאָדזש.

סיי צעשע, סיי זלמן הירשפעלד האָבן נאָך אַלס קינדער אַרויסגעוויזן באַגאַכונג צו דער בינע. ביידע זענען זיי טאַקע געווארן שוישפילערס.

צעשע האָט נאָכן פאַרענדיקן די עלעמענטאַר־שול, געלערנט פריוואַט ביי אַ לערער. גלייכ־צייטיק מיט איר אַרבעט אין אַ געשעפט אַלס הוטן־מאַדיסטקע, האָט זי געלערנט טעאַטער־שפּיל ביים דייטש־יידישן רעזשיסאָר איזידאָר לעווי. אירע ערשטע טעאַטער־טריט האָט צעשע

די באַרימטע אַרטיסטן צעשע הירשפעלד־סאַרנאַ מיט אירע דריי שוועסטער — די 2טע פון לינקס
אַנגעשפאַרט אָן דער מצבה פון איר מוטער, אויפן לאָדזשער בית־עלמין.

סאַרנאַ געשטעלט בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה אין דעם לאָדזשער פאַראיין „דראַמע און מוזיק". דאָרט האָבן, צווישן אַנדערע, מיטגעשפּילט הערץ גראָסבאַרד, זלמן זילבערצווייג, יאָ־סעלעוויטש, גורעוויטש און די שוועסטער פונעם אַקטיאָר שמחה נאָטאָן.

דערנאָך איז זי אַריבער אין קאמפאניעיעצע טרופּע, ווו זי האָט געשפּילט בלויז אין די דראַמאַטישע אויפפירונגען. פון לאָדזש איז סאַרנאַ אַנגאַזשירט געווארן קיין גאַליציע, ווו זי

האָט געשפילט אין די טרופּעס פון קאַרל עבעל, גלימער, איצקאָוויטש, האַרט אאַ"וו, ביז זי איז אַנגאַזשירט געוואָרן אינעם ניי־געשאַפענעם יידישן דראַמאַטישן „באָוועגלעכן טעאַטער".

אָונטערן דרוק פון איר מאַן האָט זי, נאָך אַ לאַנגן אינערלעכן קאַמף, פאַרלאָזט די בינע, הגם פון צייט צו צייט האָט זי נאָך געשפילט פּראָפעסיאָנעל־טעאַטער: אַ קורצע צייט ביי מיר, אין קראָקעווער יידישן געזעלשאַפּטלעכן טעאַטער; שפּעטער, צוזאַמען מיט איר מאַן, וועלכער האָט אויך געהאַט סצענישע פּאָזיקייטן, אין ווילנע. אין יאָר 1930 האָט זי נאָך געשפילט אין מיין טרופּע אין לובלין און פון דאָרט — מיטגעמאַכט דעם טורנע איבער וואַלין, ווו מיר האָבן געשפילט ד"ר ציפורס „אויפשטאַנד". זי האָט זיך שטאַרק אויסגעצייכנט אין דער ראָל פון „מאַגדאַ". די טרופּע איז דעמאָלט באַשטאַנען פון סאַרנאַ, רות קאַליש, לידיאַ ליס, (ביידע אומגעקומען בעת דער נאַצישער אָקופּאַציע), דוד שערמאַן, לייב לערנער, לעוונשטיין, יוסף פּאַסמאַניק, יצחק זיגער, עליאַן און דעם שרייבער פון די דאָזיקע שורות.

מיט דעם טורנע האָט די ביז־גאָר באַגאַבטע שוישפּילערין צעשע סאַרנאַ פאַקטיש פאַרענדיקט איר קאַריערע אַלס פּראָפעסיאָנעלע שוישפּילערין. זי האָט זיך אויף שטענדיק באַזעצט אין איר מאַנס היימשטאָט ריישע און דאָרט אויפגעטראָטן אינעם דראַמ־קרייז „די בינע", וואָס האָט אַראָפּגעבראַכט אַהין פּראָפעסיאָנעלע אַקטיאָרן אויפצופירן מיט זיי פאַרשיידענע פּיעסעס.

די לעצטע יאָרן פאַרן קריג איז סאַרנאַ געוואָרן רעזשיסאָרין פונעם ריישער דראַמאַטישן קרייז און אויפגעפירט אינעם גרויסן זאַל פונעם יידישן שפּיטאָל דעם „אויפשטאַנד" פון ד"ר ציפור און אַנדערע פּיעסן, זי האָט אויך איינגעשטעלט אייניקע רעוויעס.

ווי עס האָט מיר איבערגעגעבן אַ לעבנגעבליבענער מיטגליד פון דער ריישער „בינע" שלמה ווידער, האָט סאַרנאַ אַרויסגעוויזן פיינע רעזשי־פּעאיקייטן און יעדע אויפּפירונג אירע איז געווען אַ דערפּרישונג אין שטאָט. אירע אויפּפירונגען האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט קולטור און געשמאַק, זי האָט אויך מיטגעשפּילט מיטן דראַמאַטישן קרייז. דאָס האָט געדויערט אַזוי לאַנג, ביז עס איז אויסגעבראָכן די לעצטע מלחמה־זאַווערוכע און די שיינע אַרבעט, מיט וועלכע זי האָט אָנגעפּירט איז איבערגעריסן געוואָרן. איר מאַן, עליאַן, איז אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד, פון וואַנען ער האָט זיך געראַטעוועט קיין ישראל. צעשע איז פאַרבליבן ביי די דייטשן און דורכגעמאַכט דעם גאַנצן גרויל פון דער נאַצישער אָקופּאַציע.

אין יאָר 1942 האָט איר ברודער זלמן הירשפּעלד, דערהאַלטן אין בוענאָס איירעס אַ קאַרטל פון איר, פון ריישער געטאָ. זי האָט געבעטן אַ שפּייז־פּעקל. דאָס איז געווען די לעצטע ידיעה פון איר.

פון דער גאַנצער הירשפּעלד־משפּחה, האָבן זיך געראַטעוועט אירע צוויי ברידער. איינער זאב אין ישראל און דער שוישפּילער זלמן הירשפּעלד, וועלכער איז נאָך פאַר דער מלחמה אַוועק צוזאַמען מיט זיין פרוי, דער שוישפּילערין אסתר ראַפּעל (פון דער באַקאַנטער טעאַטער־משפּחה) קיין בוענאָס איירעס; און — די יינגערע שוועסטער פעליאַ, וואָס איז פון לאָדזשער געטאָ אַוועקגעשיקט געוואָרן קיין אָשוויענטשים און על פּי נס זיך גערעטעוועט (איצט איז זי אין ישראל).

צעשע סאַרנאַ, מיין ערשטע בינע־פּאַרטנערין און מיין טייערער האַרציקער קאָלעגין, איז ליידער נישט באַשערט געווען צו דערלעבן די באַפרייאונג. זי האָט געטיילט דעם גורל פון כמעט אַלע יידן פון ריישער געטאָ. זי איז אונגעבראַכט געוואָרן פון די דייטשישע תלינים.

(2טער באַנד „פאַרלאָשענע שטערן" (96), „ביכער־סעריע — דאָס פּוילישע יידנטום" — בוענאָס איירעס)

ליפא רובין

די קינדערשע יאָרן

(דעם אָנדענק פון מיין זעליקן פאָטער)

אַ קליין געמיטלעך הילצערנע הייזקע, ריין אויפגעראַמט, דער דיל מיט געלן זאַמד אויס־געשאָטן. דרויסן, פֿאַרן הויז, אַ שטיינערנער בריקל, ביים זייט אַ לענגלעכע באַנק. אַנטקעגן אַ גרויסע הויכע צערקווע מיט ריזיקע גלאָקן, וואָס פלעגן אַרײַנברענגען אַן אומעט און בענק־שאַפט אין אונדזערע קינדערשע הערצער מיט זיין טרויעריקן בים־באָם.

אַרום שיינע ביימער, וואָס פלעגן רוישן אַזוי סודותפול מיט זייערע צווייגן און בלעטער... אין אַזאַ סביבה האָב איך דעם ערשטן מאָל די וועלט דערזען, און דאָ האָב איך מיין קינדהייט פאַרבראַכט. זייער קורץ איז אָבער די קינדהייט ביי אַ קינד אין אַ קליין יידיש שטעטל, ביי שטרענג פרומע עלטערן. הייבט ער נאָר אָן עפּעס צו פאַרשטיין און צו פילן, ווערט ער אַ ייד מיט אַלע פליכטן אויף זיך, מיט אַלע זאָרגן און דאגות, וואָס אַ ייד טראָגט אויף זיך פון דור דורות.

אייגנעבוירן איבערן טיש איבער אַ גרויסער גמרא, פאָר אַ קליין לעמפּל ביז שפּעט אין דער נאַכט, פלעגט זיך הערן דער טרויעריקער גמרא־ניגון פון מיין פאָטער, אַ ניגון פון אומעט און צער... וואָס פאָר אַ ווערט האָט דאָס גאַנצע לעבן, מיט זיינע אַלע קליניקייטן, מיט זיין יאָגעניש און לויפענישן, מיט זיין קנאה און שנאה, קען דאָס שיינע ליכטיקע אמתע לעבן, וואָס ווערט קומען ערשט שפּעטער, און וואָס מען דאַרף ערשט זוכה זיין צו דעם... די וועלט איז דאָך נישט מער ווי אַ פּרוזדור, אַ פאָרהויז צו יענער גרויסער, ליכטיקער שיינער וועלט, וווּ מען ווערט האָבן פון כל־טוב און עס ווערט זיין אַן אייביקער יום־טוב, אַ „יום שכולו טוב".

נאָך נישט קיין פולע פינף יאָר בין איך דאָן אַלט געווען, ווען איין מאָל, אין אַ רעגנדיקן און קאַלטן האַרבסט־טאָג האָט מיך מיין באָבע אַרומגעוויקלט מיט אַ גרויסן שאַל (די מאַמע איז געווען פאַרנומען אין קראָם) אַרונטערגעשטופּט אַ פרישן קוכן אונטער דער פּאָלע, כדי די קלענערע קינדער זאָלן נישט זען און אַוועקגעפירט מיך צו ר' ניסן דעם מלמד אין חדר... אַ נידעריקע, האַלב־אייגעפאַלענע הייזקע, די פענצטערלעך נאָענט צום דיל, אַ לאַנגער הילצערנער טיש, מיט צוויי לאַנגע בענק ביי די זייטן, אָט דאָס איז געווען דער חדר! אַ פאָר צענדליק קינדער זענען געלעגן אָדער געזעסן, ווער אויפן דיל, ווער אויפן טיש אָדער אויף די בענק און זיך געביטן מיט די צאַצקעס, וואָס זיי האָבן געהאַט. דער רבי ר' ניסן, אַ נידעריקער, זשוואַווער ייד, מיט אַ לאַנגער בארד, שטענדיק מיט אַ שמייכל אויפן פנים, די אוטערשטע ליפּ אַ ביסל אַראָפּגעהאנגען פון שטענדיקן שמייכלען, האָט מיך אַוועקגעזעצט נעבן זיך ביי אַ גרויסן אלף־בית, און געזומען לערנען מיט מיר, — אַ גראָשן איז באַלד אַרונטער־געפאַלן אויפן אלף־בית. „דאָס ווארפט דער מלאך פאָר דיר, דו זאָלסט לערנען מיט חשק", האָט מיר דערקלערט דער רבי, און „אַ ייד זאָלסטו זיין, מיין קינד, זיין פרום צו גאָט, פאָלגן טאַטע־מאַמע, און פאָלגן, וואָס אַלע גוטע און פרומע לייט הייסן".

אָבער עס איז נישט אַזוי לייכט אויסצופאָלגן אַלעס פאָר אַ קינד, עפּעס אַזוי פיל „מען טאָר נישטס": מען טאָר נישט אַרומלויפן איבער די גאַסן, מען טאָר נישט גיין אין וואַלד, זינגען, מען טאָר נישט פייפן, מען טאָר נישט הויך לאַכן, מען טאָר נישט... ווייל וואָס איז

די שמחה מיט אַ יידן, יידן זענען אין גלות און דאַרפן זיין שטיל און פאַרטרויערט. אָבער דער גרויסער און געדיכטער וואַלד ווינקט און רופט צו זיך. עס איז עפּעס אַזוי מחיהדיק שטיל דאָרט, און עס ווילט זיך אויסציען אויפן רוקן, און ליגן לאַנג, לאַנג... און די גרויסע שיינע סעדער, וואָס זענען פול מיט עפּל און באַרנעס, און די לאַנגע געלבע גערטנער מיט די אַלע צעוואַקסענע גרינסן, וואָס פאַרכאַפּן דאָס אויג... און איך בין זיך מודה, אַז זייער, זייער שווער איז מיר אָנגעקומען בייצוקומען דעם יצר־הרע. נישט איין מאָל בין איך נכשל געווארן און פאַרבלאָנדזשעט אַמאָל אין וואַלד, אַמאָל אין אַ סאָד אָדער אין אַ גאָרטן, און נישט איין שפּיצל אָפּגעטאָן אין בית־המדרש, דעם פרוש, אָדער אַזוי אַ יידן אַ לערנער, ווען אים פּלעגט זיך פאַרוועלן כאַפּן אַ דרימל ביים סטענדער... איך און נאָך קונדייסים פלעגן צוזינדן אַ פוס צום סטענדער, אָדער דערלאַנגען מיט אַ האַנטוך אין קאָפּ, אַזוי אַז ער זאָל נישט וויסן פון וואַנען עס קומט אָדער פאַרבינדן דעם אַרבל פון פאַלטאָ, און נאָך אַזוינע שפּיצלעך וואָס נישט איין מאָל פלעגט מען קריגן אָנגעבראַכן די ביינער דערפאַר.

אָבער עס איז געווען אַזוי פיל שפּאַס, עס האָט זיך אַזוי געוואָלט לאַכן פון די אַלע שפּיצלעך און קיין זאַך האָט נישט אָפּגעהאַלטן. און מאַנכעס מאָל, נאָך אַ פאַרציע מוסר פון דער מאַמען און נאָך אַ בייזן קוק פון טאַטן, פלעגט זיך פילן עפּעס אַ חרטה אויף די „ווילדע שטיק" ווי די מאַמע פלעגט עס אָנרופן. און פילנדיק זיך זינדיק, פלעג איך נעמען דאָס קליינע תהילימל, וואָס איך האָב זיך איינגעשאָפט און אַוועקגיין אין בית־המדרש און זאָגן מיט גרויס התמדה און דאַן פלעגט זיך פילן עפּעס אַזוי לייכט און גוט, גלויבנדיק, אַז גאָט האָט געוויס אַלץ פאַרגעבן...

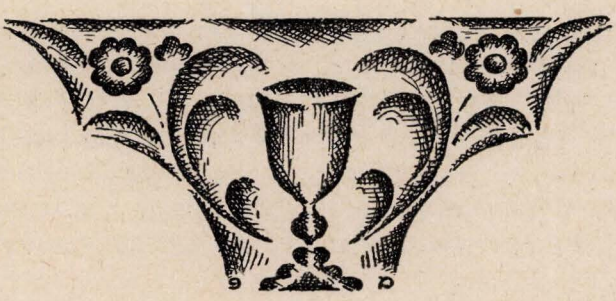

שמואל ליפשיץ

אייגנאַרטיקע זאַבלודאַווער יחידים

אַלטער דער שערער

אַ וויכטיקע פערזענלעכקייט ביי אונדז אין שטעטל איז געווען אַלטער דער שערער. עס איז נישטאָ קיין איין געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציע, ווו אַלטער זאָל נישט זיין פאַרטרעטן און נישט נעמען אין איר אָנטייל, אַלע מאָל דער זעלבער. אַלטער איז שטענדיק יונג, מיט זיין שמייכל אויפן פנים, קוקט אַלטער אויף יעדן איינעם מיט ליבלעכקייט. קיינער האָט אים נאָך קיינמאָל נישט געזען, ער זאָל זיין וועז עס איז אין כעס. גוט ווי אַ קליין קינד און צוגעלאָזן צו יעדן איינעם.

פאַר דער ארעמער באַפעלקערונג פון זאַבלודאָווע, איז אַלטער פשוט זייער גאַנצער רעטער. האָט אימיצער אַ ביטער האַרץ, גיסט ער דאָס אויס פאַר אַלטער דעם שערער, דאַרף עמיצנס אַ זון שטייז צום פריזיוו, גייט מען צו אַלטערן זיך מישב זיין, פרעגן אַן עצה, און אַלטער האָט פאַר יעדן איינעם אַ גוט וואָרט, אַן עצה. און יענער גייט שוין אַוועק פון אים אַ צופרידענער, און ווער רעדט נאָך, אַז מען דאַרף שרייבן אַ בריוו קיין אַמעריקע, איז דער־ מאָלט גיט מען זיך אָן אַלטערן נישט אַ ריר. סיי דעם בריוו שרייבן, און סיי דעם אַדרעס, פאַרלאָזט מען זיך אינגאַנצן אויף אים.

ביי אַלטערן איז די בריוו שרייבן מיט די אַדרעסן די אנגענעמסטע באַשעפטיקונג, ער וועט אוועקווארפן אַלע אַרבעטן, ווען מען קומט צו אים מיט אַ בריוו אַדער אַ ביטע. און טאָ־ מער טרעפט, אַז אייגער האָט קרובים אין אַמעריקע, נאָר ער פוילט זיך גלאַט שרייבן, אַדער ער וייסט נישט דעם אַדרעס, און אַז אַלטער דערוויסט זיך, הייבט ער אָן יענעם מוסרן: פע, אַ חרפה! האָסט דאָך פריינט אין אַמעריקע, פאַרוואָס זאָלסטו נישט שרייבן? איך וועל שוין אַליין שרייבן פאַר דיר, איך וועל זיי שוין דאָרט אויפזוכן. און אַלטער האַלט וואָרט: ער שרייבט פאַר יענעם און בעט פאַר יענעם פונקט ווי פאַר זיך אַליין. און אין אַ צייט אַרום ווערט טאַקע יענער געהאָלפן מיט אַ בריוו, אַדער מיט אַ פאַר דאָלאַר.

אַלטער קען גאַנץ אַמעריקע, מיר דוכט זיך, אַז ווען אַלטער וואָלט געווען אין אַמעריקע, וואָלט ער דאָרט נישט פאַרבלאָנדזשעט. יעדער סטריט און י״ר נומער פון די הייזער איז אים אַזוי גוט באקאנט אַזוי ווי אין זאבלודאָווע, און ווער רעדט נאָך די מענטשן. אַ סך זע־ נען פון זיי דאָ אין אַמעריקע, וואָס דורך אַלטערס הילף אַדער דורך אַלטערס עצה זענען זיי אַוועקגעפאָרן.

פיל זענען דאָרט דאָ פון זיינע אַמאָליקע חברים. די אַדרעסן קען אַלטער אַלע אויף אויסנווייניק. ער דאַרף נישט זוכן אין פאַפירן, נאָר געגומען אַ בריוו און אָנטוענדיק די ברילן, שרייבט אַלטער גלייך אויף דעם אַדרעס מיטן נומער. וועז אַ זייטיקער שטייט דער־ ביי, ווונדערט ער זיך: כ׳האָב מורא ר׳ אַלטער, עס וועט נישט אָנקומען... אַלטער שמייכלט: עס וועט זיין אין אָרדענונג: ער איז זיכער ביי זיך, זיינס אַ בריוו, איז נאָך קיינמאָל נישט פאַרפאַלן געוואָרן.

איך געדענק פון גאָר אַמאָל, וועז אַלטער דער שערער, האָט געווויינט אין ביאַליסטאָקער גאַס אין דער קליינער שטיבעלע. וויפל דעראינערונגען דערמאָן איך זיך פון יענער צייט. עס איז נאָך געווען אין פינפטן יאָר אין סאָמע ברען פון דער רוסישער רעוואָלוציע, וואָס

האָט זיך דאָן נישט אָפּגעטאָן ביי אַלטערן אין שטיבל? וויפל בחורים ס׳זענען געווען אין שטעטל זענען אַלע געווען ביי אַלטערן, און ביי אים פלעגט מען זיך פילן היימיש, אַזוי ווי ביי זיך אין דער היים. האָט זיך אָ בחור צעקריגט מיטן טאַטן און פלעגט פאַרפאַלן ווערן פון שטוב, האָט מען געווּוסט, אַז ביי אַלטערן איז דער אָרט.

מען פלעגט זיך קומען ביי אים נישט אַזוי שערן, ראַזירן, ווי זיך גלאַט זיצן. דאָרט איז שטענדיק געווען פריילעך, פון דאמקעס אויף שאַכן און וואָס פאָר אָ שפּיל איר ווילט נאָר, האָט מען ביי אַלטערן געפונען. וויפל בחורים זענען געווּאָרן באַוווסטזיניק און אָנגעהויבן לייענען אָ צייטונג אָ דאָנק אַלטערס ראַזורע.

אַלטער אַליין פלעגט דערציילן, אַז אַמאָל איז ער געווען אָ לערער פון יידיש, און וויפל קינדער און בחורים האָבן זיך אויסגעלערנט יידיש שרייבן און לייענען, אָ דאָנק אַלטערן! פריילעך פלעגט זיין ביי אַלטערן, אַן ערב פסח אָדער אַזוי אַן ערב יום־טוב. דעמאָלט פלעגט מען שוין אין שטיבל ביי אים נישט קענען אַריינגיין. פול איז געווען, אויף טיש און אויף בענק. און גאַנץ ביאַליסטאָקער גאַס, פלעגט זיין שוואַרץ פון בחורים, וואָס פלעגן שטיין און וואַרטן אויף אָ „אָטשערעד", אַנדערע פלעגן דאָרט צונעכטיקן, אַזוי פיל איז דאָן געווען, און קיינער האָט נישט געהאַט די העזה צי זאָגן, אַז מען דאַרף האָבן נאָך אָ ראַזיר־רער, סטייטש, און וואָס וועט טאָן אַלטער! פלעגט מען וועלן אָ גלאָז טיי, האָט מען געווּוסט, אַז קיין בעסערע טיי ווי ביי אַלטערן איז אין ערגעץ נישטאָ. און מאַכן די טיי פלעגם מען מאַכן אַליין. מען האָט שוין געווּוסט דעם אָרט פון יעדער זאָך. אייגער האָט אַראָפּגענומען דעם סאַמאָוואַר, פון פאַליצע, דער אַנדערער האָט געבראַכט וואַסער, אויפגעבלאָזן קוילן און עס איז שוין דאָ טיי. האָבן זיך בחורים אַמאָל געוואָלט אַביסל אָ שטיף טאָן, זיך מאַכן פריילעך, איז ביי אַלטערן געווען דער אָרט. מען פלעגט אים נישט פרעגן צי ער וויל, צי ער וויל נישט...

אָבער עס איז שוין נישטאָ די אַמאָליקע יוגנט. נישטאָ אַמאָליקע פריילעכקייטן ביי אַלטערן. איבער אַלע ימים זענען זיי צעזייט און צעשפּרייט געוואָרן. און ביזן היינטיקן טאָג, פאַרגעסט מען נישט אַלטערן. זיי ווייסן, וויל ליב און טייער ער איז פאַר זיי, וויפל זכרונות עס זענען פאַרבונדן צווישן זיי און אים. אנגענעמע, אינטימע זכרונות וואָס וועקן פאַרבלייבן ביז דעם לעצטן אָטעם־הויך.

אסתר חיה די זאָגערין

קומט נאָר ראש חודש אלול, גייט אסתר חיה די זאָגערין אַרויף אויף דער סצענע. אָ גאַנץ יאָר זעט מען איר נישט אָן, זי איז אָ שטילע באַשייַדענע יידענע, מיט אַן איינגעשרומפּן פּנים, שטענדיק מיט אָ פּאָטשיילע אויפן קאָפּ סיי זומער און סייווינטער. דער פּנים מיט דער קלייד, איז פון איין קאָליר — זאַמד־קאָליר. וועג איר זאָלט איר נישט באַגעגענען, שעפּטשען אירע ליפּן אָ תפילה. זי האָט קיינמאָל קיין צייט. שטענדיק איז זי פאַרנומען. דאָ באַקט זי ברויט אויף צו פאַרקויפן, דאָ דאַרף זי אַכטונג געבן אויף איר קראַנקן מאַן, וואָס איז שמש פון דער אַלטער שול, און גלייכצייטיק אויך אָ מצבה־קריצער, אָדער זי לויפט גאָר אין בית־מדרש כאָפּן אָ מנחה, און וויר רעדט נאָך אָ קדושה, אָ קלייניקייט! יעדער קדושה 10 זלאָטע...

אָבער וויר איז צו איר גלייך ראש חודש אלול, דעמאָלט איז זי די העלדן פון טאָג. יעדע מינוט איז ביי איר מיט גאָלד צוגלייך. וווייבער שטייען און וואַרטן אויף איר אַזוי ווי אויף דער גרעסטער פערזענלעכקייט, דאָס איז זי די זאָגערין פאַר דער גאַנצער שטאָט אויפן הייליקן אָרט. און נישט נאָר פאַר זאָבלודאָוויר אַליין, נאָר אפילו פאַר פרעמדע, וואָס קומען אויף קבר אבות, קענען איר שוין. וויר וווייסט דאָס נישט, אַז מיט איר זאָגן קען זי רירן אָ שטיין פון גרוב. קיי־

נער קען נישט זיין גלייכגילטיק צו איר זאָגן, אַפילו מאַנסבילן. ס׳זענען שוין געווען אַזוינע לצים, וואָס האָבן זיך געוואָלט וועטן, אַז בעת „זי וועט זאָגן" וועלן זיי שטיין און לאַכן. אָבער קיינער האָט דאָס נישט געקענט באַווייזן. עס האָט זיי אַזוי צעמומען, אַז זיי האָבן פאַרגאָסן טייכן טרערן.

גייט אַ געווינערין שוועך צו קינד, אָדער גלאַט אַ חולה מסוכן, לויפט מען באַלד צו אסתר חיה די זאָגערין, זי זאָל לויפן אויפן הייליקן אָרט, מיט אסתר חיהן דאַרף מען קיין סך נישט רייַדן, זי ווייס שוין וואָס זי האָט צו טאָן... נישקשה, מען מעג זיך אויף איר פאַרלאָזן... זי נעמט שוין מיט אַלע פּריפאסן, וואָס מען דאַרף האָבן, אַ שטייגער ליכט און קנייטלעך אויף מעסטן קברים, און אַ דאַנק גאָט, דעם חולה אָדער דער געווינערין, ווערט אַ סך בעסער.

ימים־נוראים־צייט איז גאָר אַנדערש, דעמאָלט שאַפט זיך ביי איר אַ נייער קוואַל פון ווערטער וואָס אַ פּען איז גאָר נישט אומשטאַנד אַרומצושרייבן.

באַלד פון באַגינען ערב די ימים־נוראים, וועט איר זען אַזאַ מין בילד: אַ גאַנצע מחנה ווייבער, און פאַרויס אסתר חיה די זאָגערין מיט דער תחינה, לאָזן זיך גיין גלייך אויפן הייליקן אָרט. דער וועג צום בית־עולם איז נישט ווייט פון שטעטל, און אסתר חיה אַריינקומענדיק

אסתר חיה (די זאָגערין) מיט איר מוטער און מאַן דוד, שמש פון דער אַלטער היסטאָרישער שול, און משפּחה.

דאָרטן, פילט זיך באַלד היימיש, באַקאַנטע מענטשן...! — „גוט מאָרגן, גאָט — הייבט זי אָן מיט אַ טרויעריקן ניגון, — דיין דינסט אסתר־חיה איז געקומען"... און צוגייענדיק צו אַ קבר, גיט זי פריער אַ קוק אויף יענער, פאַר וועמען זי דאַרף בעטן, און וועדטער הייבן אָן ביי איר פלייצן, ווי פון אַ קוואַל.

צוערשט רופט זי אָן דעם נאָמען פון דער פאַרשטאָרבענער און קלאַפט דריי מאָל מיט דער האַנט אויפן קבר, און רעדט צו איר ווי צו אַ לעבעדיקער: „גוט מאָרגן, דיר, ריבה מינדל בת יעקב צבי, דיין טאָכטער שרה רבקה איז געקומען, זי וויל זיך מיט דיר זען און אויסגיסן פאַר דיר איר ביטער האַרץ. גיב אַ קוק, ריבה מינדל וואָס פון דיין טאָכטער איז געוואָרן, וועז דו וואָלסט איצט אויפשטיין און זען וואָס פון דיין טאָכטער איז געוואָרן, וואָלסטו צוריק זיך געלייגט אין קבר. בעט אויס, ריבה מינדעלע, פאַר דיין טאָכטער אַ גוט יאָר, און אַ כשר

יאָר, זי זאָל נישט וויסן פון קיין שלעכטס, זע באַמי זיך פאַר איר, פאַרוואָס שווייגסטו? פאַר־וואָס באַמיסטו זיך נישט פאַרן רבונו של עולם?

שוין פינף יאָר נאָך דער חתונה און זי איז פאַר קיין יידיש קינד געדאַכט נאָך אַלץ אַן עקרה. שווייג נישט, ריבה מינדל, שפּאַלט הימלען, בעט דעם רבונו של עולם פאַר איר און פאַרן כלל ישראל וואָס שטייט אויס איצט אַזעלכע ביטערע צרות, און בזכות הזה וועסטו אַריין אין גן־עדן, ונאמר אמן.״

אָדער אין אַזאַ נוסח: „ווי קענסטו אייגליגן אין דער צייט, וועז דיין טאָכטער דאַרף האָבן געזונט און פרנסה, זע באַמי זיך פאַר איר, בעט דעם רבונו של עולם, ביסט דאָך עפּעס נעע־טער צו אים, ווי מיר זינדיקע מענטשן, זיי אַ גוטער מליץ־יושר פאַר איר און פאַר כלל ישראל, ונאמר אמן.״

און נאָך און נאָך... רייד אַן אַן אויפהער, די זייטיקע, וואָס שטייען דערביי, הערן זיך איין, ווי זי זאָגט, און אַלע וויילע ווישן זיי די אויגן, און יעדער איינער בענטשט איר אַן אַ פולע קאָפּ.

וועז אסתר חיה ענדיקט זאָגן, גלייכט זי אויס דעם רוקן, נעמט צו די פאָר גראָשן, וואָס מ׳גיט איר, און אַ שמייכל צעגיסט זיך איבער אירע ליפּן, ווי איינער זאָגט: איך קען די אַר־בעט, וואָס זאָגט אירי?

די לעצטע צייט איז אסתר חיה די זאָגערין פאַרנומען אין מיטן יאָר אויך מיט זאָגן: אָדער עס קומט צו פאָרן אַן אַמעריקאַנער פון יענער זייט ים זיך זען מיט זיינע עלטערן אויפן עולם האמת, קומט ער צו אסתר חיהן, אָדער זי קריגט באַשטעלונגען פון אַמעריקע, צוגעשיקט דורך בריוו פאַר דעם און פאַר יענעם, און אסתר חיה טוט איר אַרבעט בשלימות, וועז זי בעט פאַר אַן אַמעריקאַנער קומט דאָס גאָר אַנדערש ביי איר אַרויס. זי ווייזט אַרויס איר אמתן טאָלאַנט. פאַר איר עקזיסטירט נישט דאָן דער ווייטער ברייטער ים, וואָס שיידט אָפּ אַמע־ריקע פון זאַבלודאָווע, עס ווערט דאָן ביי איר איין שטאָט... און נאָכהער אין אַ בריוו, שיקט זי יענעם צו אַ גרוס פון זיינע ליבע און טייערע. מען באַצאָלט איר אָרנטלעך דערפאַר.

און אַזוי יאָר איין, יאָר אויס, אַלע מאָל מיט דעם אַלט־באַקאַנטן נוסח, וואָס איז אונדז אַלעמען אַזוי באַקאַנט און גלייכצייטיק אויך ליב.

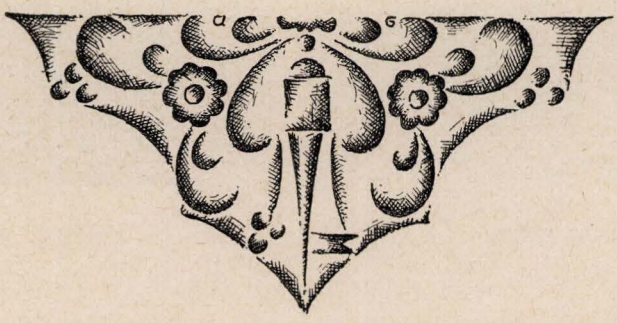

אליהו געלערשטיין

פאַרלוירענע וועלטן...

די ערשטע תבואה־סוחרים און אָרגאַניזירער פון דער קאַשע־פּראָדוקציע. — דער גרינדער פון דער תלמוד־תורה און פון חברה לומדי משניות

אַמאָל איז געווען אַ קליין שטעטעלע, וואָס האָט זיך גערופן זאַבלודאָווע... זי האָט פאַר־נומען בלויז אַ קליין פּינטעלע אויף דער וועלט־מאַפּע. ערגעץ ביי די ערשטע ברעגן פון די פּאָליעסער וועלדער, האָבן מיט אַ אַכט הונדערט יאָר צוריק פאַרבלאָנדזשעט אייניקע וואַנ־דערנדיקע יידן פונעם מערב, און האָבן דאָרט אָנגעהויבן בויען אַ ישוב. מעגלעך אַז דערפאַר — איז דער נאָמען פון אָרט אָנגערופן געוואָרן זאַבלודאָווע — פון סלאַווישן וואָרט „זאַבלו־דיל" (פאַרבלאָנדזשעט).

ס'קען אויך זיין, אַז זאַבלודאָווע האָט זיך געשאַפן צוליב דעם פאַקט, וואָס איינער פון

משה חיים געלערשטיין

באַשקע געלערשטיין

די גרויסע פירשטן, וואָס האָבן זיך געפונען אין פּאַריז, האָט פאַר אַ גרויסער סומע געלט, געגעבן די קאָנצעסיע איינעם, אָדער עטלעכע יידן, צו קענען עקספּלואַטירן די גרויסע וועלדער, בכדי אַרויסצונעמען טערפּענטין פון די וואָרצלען פון די אַלטע ביימער, און אַזוי האָט זיך ביסלעכווייז געשאַפן אַ ישוב.

ס׳איז ווייכטיק צו דערמאָנען צווישן פאַקטן, וואָס באַווייזן בולט, אַז זאַבלודאָווע איז איינע פון די ערשטע יידישע ישובים אין פּאָליעסער געגנט.

מיר געפינען צ. ב. אין די ווערק פון אייניקע היסטאָריקער, וועלכע באַהויפטן, אַז זאַבלודאָווע, זעלווע און טיקטין, זענען געווען פון די ערשטע שטעט, ווו ס׳זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן די זיצונגען פון דעם „וועד מדינת ליטע״ (דער יידישער פֿאַרלאָמענט אין יענער צייט).

דער צווייטער פּאַקט איז דער — וואָס ביאַליסטאָק האָט זיך אָנגעהויבן בויען פיל שפּעטער. אין די אַלטע פּנקסים, געפינען מיר ווי ס׳שטייט געשריבן „ביאַליסטאָק הסמוכה לזאַבלודאָווע״.

אַמבעסטן באַשטעטיקט דעם פאַקט די אַלטע דורך היטלערן פאַרברענטע שול. די באַרימטע זאַבלודאָווער שול, איז געווען אַלט קרוב צו 600 יאָר. אויסצובויען אַ שול מיט אַזאַ פאַרנעם, און אין עכטן גאָטישן סטיל, האָט אַ ישוב אַמוויניקסטן געמוזט זיך אָנטוויקלען כאָטש אַ 200 יאָר, אויף זיין ביכולת צו נעמען בויען אַזאַ שול.

ווי איך האָב אַרויסבאַקומען פון אַלטע מקורים, איז די ערשטע גרינדונג פון שטעטל געווען נאָנט צום דאָרף פּאָדוואַרקע, נאָר שפּעטער — אומבאַקאַנט צוליב וואָס פאַר אַ סיבות. האָט דער פריץ אָפּגעטיילט אַ שטיק ערד, וואָס נעמט אַרום דעם פלאַץ פון טייך ביז די גלינקעס, און האָט געהייסן די יידן דאָרט בויען זייער ישוב צוזאַמען מיט דער שול, מיטן בית־עולם און אַלע אָנדערע זאַכן, אַזאַ מין סאָרט „געטאָ״. אַזוי האָט דאָס קליינע שטעטעלע אָנגעהויבן וואַקסן און מיט דער צייט האָט זיך אויך אָנגעהויבן אָנטוויקלען אַ קליינע אינדוסטריע. אַזוי איז זי געוואַקסען און זיך צוזאַמענגעלעבט מיט דער אַרומיקער פּוילישער פּויערים־באָפעלקערונג.

געווייס זענען נאָך פאַראַן, צעשפּרייט איבער דער וועלט, אַלטע זאַבלודאָווער יידן וואָס געדענקען נאָך גוט די פאַמיליע משה חיים גלעלערשטיין, וואָס האָט פאַרמאָגט די אייניציקע געמויערטע קראָם, אין דעם ראַד קראָמען אינמיטן דעם שטעטל, וואָס האָט אָפּגעטיילט דעם קליינעם מאַרקפּלאַץ פון דעם גרויסן מאַרקפּלאַץ. דאָס האָט נאָך דער עלטער־עלטער־זיידע פון די גלעלערשטיינס אָפּגעקויפט ביי אַן אַלטן ליטווישן גענעראַל, וואָס איך, אַן אור־אור־אייניקל האָב געפונען אינעם אַלטן פאַמיליע־אַרכיוו אַ דאָקומענט פונעם פאַרקויף — דאַטירט פונעם יאָר 1712 און אונטערגעשריבן פון דעם ליטווישן גענעראַל.

די פאַמיליע גלעלערשטיין האָט געהאַט זייער אַן אַלטע פאַרגאַנגענהייט אין שטעטל. זי האָט זיך פאַרנומען מיטן פאַרקויף פון צוקער, זאַלץ און גאַזע, נאָר דער הויפּט־מסחר אירער איז געווען תבואה.

די ערשטע דיסטאַנץ, מיט וועלכער מיינע עלטער־זיידעס האָבן געפירט גרויסהאַנדל איז געווען בריסק־זאַבלודאָווע. ליפּקע קאָזשינערס פאָטער, ס׳הייסט דער אַלטער יצחק קאָזשינער, פלעגט צושטעלן הונדערטער פורן און מיינע זיידעס פלעגן אַזוי אַרום ברענגען קיין זאַבלודאָווע פולע פורן מיט גריקע, האָבער, גערשטן און אַנדערע תבואות, וואָס בריסק פלעגט באַקומען פון די רייכע וואַלינער פעלדער. אין שטעטל איז געווען נאָך אַ פאַמיליע פריידקעס, וואָס האָט זיך פאַרנומען מיטן זעלבן תבואה־האַנדל. אין זאַבלודאָווע פלעגט פון די תבואות געמאַכט ווערן קאָשע און די קאָשע פלעגט עקספּאָרטירט ווערן אין די מערב־לענדער, ספּעציעל קיין דייטשלאַנד. און אַזוי ווי ס׳איז נאָך דאָן נישט געווען קיין באַנען, פלעגן די אייניציקע טראַנספּאָרט־מיטלען זיין דורך וועגענער אָדער דורכן וואַסער.

אָט דער פאַנאַנדערגעצווייגטער תבואה־האַנדל האָט גורם געווען דערצו, אַז אין זאַבלודאָווע זאָל זיך פאַנאַנדערבליען אַ גרויסע קאָשע־אינדוסטריע, וואָס איז מיט דער צייט באַרימט געוואָרן ווייט אויבער די גרענעצן פון מערב־וויסרוסלאַנד. דאָס קען באַשטעטיקן דער פאַקט, וואָס אין דער גרויסער רוסישער ענציקלאָפּעדיע איז באַצייכנט די שטאָט זאַבלודאָווע — ווי די שטאָט פון דער קאָשע־אינדוסטריע.

אזוי האבן דורות־לאנג די געלערשטיינס אנטוויקלט דעם תבואה־האנדל און די קאשע־אינדוסטריע אין זאבלודאווע. און מיין פאטער, משה חיים געלערשטיין, האט פארגעזעצט די משפחה־טראדיציעס אין אלע פרטים. ער איז נאך פאר זיין צייט אויך געווען דער צושטעלער פון די וואגאנען גריקע, האבער און גערשטן, וואס ער האט געליפערט פאר די קאשניקעס.

אזוי האט מיין עלטער־זיידע, פארנדיק אין בריסק נאך תבואה, אויך איינגעהאנדלט פאר זיין אייניציקער טאכטער א יונגגמאן. אט דער יונגערמאן, ס׳הייסט מיין זיידע, איז געווען פין גאר גרויסן יחוס. ער איז געווען אן אייניקל פון דער גאונישער פאמיליע אין יענער עפאכע — ר׳ יום־טוב ליפמאן־העלער, דער מחבר פון תוספות יום־טוב אויף דעם משניות, וועמען מ׳האט באצייכנט פארן צווייטן רש״י און וואס איז געווען פארערבנט פאר איינעם פון די גדולי הדור, וואס האט אין 17טן יארהונדערט געמוזט פארלאזן פראג צוליב א בילבול, וואס איז אויף אים געמאכט געוואָרן און שפעטער געוואָרן רב אין דער שטאט בריסק, וואס האט זיך דאן געפונען אונטער דער ליטווישער הערשאפט. אזוי האט זיך עס פון מיין זיידן אנגעהויבן די פאמיליע העלערשטיין, וואס איז שפעטער, צוליבן רוסישן אקצענט, רעפארמירט געוואָרן אויף געלערשטיין.

מיין עלטער־זיידע האט געגומען זיין איידעם ווי א שטענדיקן קעסט־קינד, ער זאל בלויז

תלמוד תורה „בית יצחק״ אין זאבלודאווע.

זיצן און לערנען, נאר ווי ס׳האט זיך ארויסגעוויזן, האט ער געהאט פיל מער חשק און פעאי־קייטן צום מסחר ווי צום לערנען און אין דער אמתן איז ער טאקע געווען פיל פעאיקער אין מסחר ווי מיין עלטער־זיידע. ערשט מיין זיידע האט געוואלדיק אויסגעברייטערט דעם מסחר. ער האט זיך פארבונדן מיט דייטשלאנד און געשיקט אהין די סחורות דורכן וואסער און שוין אויך מיט דער באן.

מיין זיידע איז אבער נישט געווען בלויז א גרויסער סוחר, ער האט זיך אויך אפגעגעבן מיט גייסטיקער ארבעט. אזוי האט ער דער ערשטער ארגאניזירט אין זאבלודאווע די „חברה

לומדי משניות". איך געדענק נאָך דעם פּנקס מיט די תקנות וואָס יעדער מיטגליד פון דער חברה האָט געמוזט אָפּהיטן. אַזוי צ. ב. האָט יעדער חברה־מאַן געמוזט קומען יעדן טאָג בין מנחה למעריב לערנען משניות, וועז נישט איז ער גלייך אויסגעשלאָסן געוואָרן פון דער חברה. ס׳איז אינטערעסאַנט צו דערמאָנען וועגן אייגנאַרטיקער פאַמיליע־טראַדיציע. די גרויסע פאַמיליע העלער, וואָס איז פאַרשפרייט איבער דער וועלט, אַרגאַניזירט יעדן יאָר אינעם חודש שבט אַ גרויסן יום־טוב, אין אָנדענק פון זייער גרויסן גאון ר׳ יום־טוב ליפמאַן־העלער, וואָס איז אינעם חודש שבט באָפרייט געוואָרן פונעם בילבול. מיין זיידע פלעגט יעדן יאָר ביי דער פּרשה יתרו פּראָווען אָט דעם גרויסן יום־טוב. און איך געדענק, ווי מיין פאָטער מיט דער גאַנצער חברה לומדי־משניות, מיט וועלכער ער האָט אָנגעפירט, פלעגן אויך יעדן יאָר ביי דער פּרשה יתרו פּראָווען אַ גרויסן יום־טוב.

מיין זיידע אליהו העלערשטיין איז געווען אַ ייד אַ תלמיד־חכם און פון די עלטסטע און אָנגעזענסטע בעלי־בתים אין שטעטל. ער האָט געהאַט צוויי זין און איין טאָכטער און ער האָט אַלע קינדער זיינע חתונה געמאַכט מיט קינדער פון גרויסן יחוס. אַזוי ווי מיין זיידע פלעגט ליפערן זיינע סחורות דורכן ניעמאַן, פלעגט אים אויסקומען צו זיין אין גראָדנע, האָט ער טאָקע פון דאָרט געבומען אַ שנור, ס׳הייסט אַ ווייב פאַר מיין טאַטן, משה חיים ז״ל, וואָס איז געווען פון גרעסטן יחוס פון גראָדנע. שוין דאָן איז מיין מוטער געווען קלאָר אין דער דיי־טשישער ליטעראַטור. זי האָט געלייענט פריי דייטש, רוסיש און העברעאיש. כ׳געדענק ווי די מוטער מיינע פלעגט מיר שטענדיק העלפן מאַכן די לעקציעס אין אָט די דריי שפּראַכן. אוי־סער דעם האָט זי געשפּילט זייער גוט פּיאַנאָ. נו, שטעלט אייך פאָר איר לאַגע, אַז אַזאַ וועלטלעך־געבילדעט מיידל, איז אַריינגעפאַלן אין אַ קליין פרום שטעטל און האָט נאָך געמוזט יעדן טאָג מיט דער שוויגער גיין דאַוונען..

אינטערעסאַנט איז אויך ווי אַזוי מיין זיידע האָט חתונה געמאַכט זיין איינציקע טאָכ־טער. מען האָט איר גערעדט אַ שידוך מיט אַ בחור פון אַ יחוס־פאַמיליע פון ברעסטאָוויץ. מיין זיידע זעט אויס האָט נישט געהאָט קיין שטאַרקן צוטרוי און ער האָט זיך אַליין געוואָלט איבערצייגן ווער די פאַמיליע איז. אין אַ געוויסן פרייטיק איז ער געקומען אין דער שול פון ברעסטאָוויץ און זיך פאַרגעשטעלט אַז ער איז אַ משולח. פרייטיק פאַרנאַכט האָט ער געבעטן דעם שמש פון שול, אַז ער זאָל אים באַשטעלן צו עסן דעם שבת ביי דעם חתנס פאָטער. דער שמש נישט וויסנדיק ווער דער משולח איז, האָט אים באַווילקט. דער משולח האָט געגעסן דעם גאַנצן שבת ביי די פיינמאַנס און זיי האָבן זיך אָפילו נישט פאַרגעשטעלט, אַז דאָס איז זייער צוקונפטיקער מחותן. באַלד נאָכדעם איז אַרויס אַ קלאַנג אין ברעסטאָוויץ, אַז דער משולח איז אַ גרויסער תלמיד חכם, אָבער דער אומבאַקאַנטער משולח איז גלייך נאָך שבת אַוועקגע־פאָרן. אַזוי אַרום האָט דער זיידע אויף אַן אומגעשטעלטן אופן געקענט געניי אָבסערווירן ווער די פאַמיליע איז. און ער האָט טאָקע גלייך געשלאָסן דעם שידוך. און ער האָט זיך נישט אָפּגענאַרט. דער חתן איז טאָקע געווען אַ שיינער יונגערמאַן מיט אַלע מעלות. דאָס איז דער באַוווסטער חזן בעל־תפילה דוד פיינמאַן.

מיין פאָטער משה חיים איז געגאַנגען אין די זעלביקע וועגן פון מיין זיידן און פון מיי־נע עלטער־זיידעס. ער איז די גאַנצע יאָרן געווען דער פירער און די נשמה פון דער תלמוד־תורה. ער איז געווען אַ גרויסער בעל־טובה. ער האָט זיך זייער אַ סך אָפּגעגעבן מיט דער תלמוד־תורה און מיט שטיצן נויטבאַדערפטיקע. כ׳געדענק, אַז ער פלעגט מיר אין דער וואָכן פּלוצלינג שיקן נאָך אַ פלעשל בראָנפן, האָב איך שוין געוווסט, אַז ס׳איז שוין דאָ א ברית ביי אַן אַרעמען פאָטער, וואָס שיקט זיינע קינדער אין דער תלמוד־תורה. ער האָט ליב געהאַט צו זיין דער בעל סנדק. אין שטעטל איז טאָקע אַרומגעגאַנגען אַ באַקאַנטע פראָזע: „וווּ משה חיים איז דער בעל סנדק און אַברהם זאַבלודאָווסקי, סולעס מאַן, איז דער מוהל, וועט שוין אַרויסקומען די אמתע זאַבלודאָווער יוגנט".

מיין פאָטער האָט זיך אויך אָפּגעגעבן מיט אַנדערע וווילטעטיקע זאַכן. אַז עס פלעגט צום ביישפיל טייערער ווערן ברויט, פלעגט ער גלייך אָרגאַניזירן אַ לחם־עניים, און אַז עס פלעגן קומען די גרויסע פרעסט, פלעגט ער גלייך איינאָרדענען די צעטיילונג פון צעזעגענע האָלץ. כ׳גיידענק ווי איך מיט מיינע חברים פלעגן צעפירן צו די אָרעמע פאַמיליעס שליטלעך מיט האָלץ.

נאָכן טויט פון מיין פאָטער אין 1915, האָבן זיינע קינדער פאָרגעזעצט ד׳ זעלביקע הומאַניטאַרע טראַדיציעס. מיין ברודער נחום געלערשטיין, איז געווען דער גבאי פון דער גרויסער תלמוד־תורה און ישיבה אין ביאַליסטאָק. און איך, דער יינגערער זון, בין אויך געווען טעטיק אין די וווילטעטיקע אינסטיטוציעס, אין די שולעס, אין דער ביבליאָטעק אוּן אין פאַרשיידענע אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אַרבעטן אין מיין שטעטל זאַבלודאָווע אוּן בין געזעלשאַפטלעך טעטיק דאָרט ווו איך געפין זיך. און מיין טאַטנס אייניקלעך, ס׳הייסט מיינע קינדער, פירן שוין אַ חלוצישע אַרבעט פאַרן לעבן און פאַר דער אַנטוויקלונג פון אונדזער מדינת ישראל.

השומר הדתי ביי בית הספר תלמוד תורה „בית יצחק״ אין זאַבלודאָווע — ל״ג בעומר תרצ״ג.

פּריץ שוואַרץ

די זאַבלודאָווער „השכלה"

(טיפּן און בילדער)

דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן אין זאַבלודאָוו אין יענע צייטן האָט זיך קאָנצענטרירט ביים רב אין שטוב. דאָרט פלעגן באַהאַנדלט ווערן אַלע פראַגן, וועלכע האָבן אַ שייכות צום יידישן לעבן אין זאַבלודאָוו, ד"ה די אַזוי גערופענע לאָקאַלע קהילה־פראַגן; מיט דער אויסערלעכער וועלט האָבן זאַבלודאָווער כמעט גאָר קיין שייכות נישט געהאַט. צייטונגען ווי דער „המליץ" אָדער „הצפירה" פלעגט זאַבלודאָוו באַקומען אַזש גאַנצע 4 עקזעמפליאַרן, וועלכע פלעגן זיך אַרומדרייען צווישן די „בעסערע" פון שטעטל אין משך פון אַ גאַנצער וואָך.

געווען איז אויך די דיפלאָמירטע אינטעליגענץ, ווי דער קאזיאַנער רב משה זעליק פעטלין און דער פעלדשער אהרן הערש צעסלער, וועלכע פלעגן באַקומען אויך די „בירזשע־וויא וויעדאָמאָסטי" פון פעטערבורג. די פאָליטיק פון בירזש. וויעדמ. פלעגט משה זעליק אַראָפּברענגען אין ביעלסקן בית־מדרש צו מנחה, ווו ער פלעגט זיך אָפּרופן נאָך זיין שווערן טאָג אַרבעט מיט זיינע תלמידים. ער פלעגט שטיין ביים אָפּענעם בית מדרש פענצטער, וואָס פלעגט אַריין אין פאָפּס סאָד ווי איינער, וואָס ווייסט שוין די באַדייטונג פון פרישער לופט.

אַלע מתפּללים רינגלען אַרום משה זעליקן און ער ציט אַרויס פון קעשענע זיין „בירזשעוו. וויאדמאסטי" אַ פול אָנגעצייכנטע מיט אַ בלויען בליישטיפט אונטערגעשטראָכן די אַלע נייעסן, וואָס דאָרפן אינטערעסירן דעם יידישן עולם. ער דערציילט די נייעס און פּאָסירונגען און אַלע שטייען פאַרגאָפט און מען שלינגט די נייעס מיט וועלכע זיי וועלן זיך טיילן מיט זייערע וויבער אין שטוב, אָדער מיט די באקאנטע קריסטן מיט וועלכע מען האַנדלט און וועלכע פרעגן זיך נאָך וועגן נייעס ביי די „זשידקעס", וועמען עס זענען באַקאנט אַלע נייעסן, אַלץ וואָס פּאַסירט אויף דער וועלט.

צייטנווייז הערט זיך אָן אויסרוף אָדער אַ מיינונג פון אייגעם פון עולם, וועלכע שטייען פון ווייטן אַזש ביי די צווייטע בענק. פאַרשטייט זיך, אַז די לייענער פון „הצפירה" בלייבן אויך נישט הינטערשטעליק און וויזן אויך אַרויס וואָס זיי ווייסן. זיי שיטן גאַנצע ציטאַטן פון סאָקאָלאָווס „דברי הימים", מ'אַמפערט זיך, מען איז זיך מתווכח גאָנץ הייס, אין אַלע הויכע ענינים פון דער וועלט־פאָליטיק. און יעדערער קליגט זיך, יעדערער ווייל וויזן אָז ער האָט זיין גאַנץ באַזונדערן בליק אויף אַלע פאַסירונגען, וועלכע האָבן פאַסירט אויפן כדור הארץ. עס צעפלאַקערן זיך די וכוחים און צוזאַמען מיט זיי די געמיטער פון גאַנצן עולם.

יעדערער איז ערשט פאַרטראָגן אויף די אַפּריקאַנער וועגן, ווו דאָס ענגלישע מיליטער קעמפט אַזוי ביטער מיט די ווידערשפּעניקע „בורן" און ווער ס'האַלט מיט די ענגלענדער און ווער מיט די „בורן" און די לייענער פון „הצפירה" קליגן זיך און זאָגן פאָר דעם אונטערגאַנג פון די „בורן" ווייל כ'ווייס אַליין נישט פאַרוואָס די בית־מדרש יידן האַלטן מיט די ענגלענדער; עפּעס זאָגן די „חכמי האַלעזאַנקע", אַז צווישן די ענגלענדער און יידן איז פאַראַן אַ בלוט־פאַרוואַנדשאַפט: די ענגלענדער קומען אַרויס פון די עשרת השבטים!!!...

און אט באקומען עטלעכע גרויס התפעלות פון די העלדישקייטן פון די בורן, ווי זיי קעמפן מיט מאקאבייער העלדישקייט פאר זייער פאטערלאנד.

דער טומל ווערט נאך גרעסער. די קליינע קינדער האבן זיך צעשטעלט איבער די בענק. ס׳איז נאך א פרישער עולם אנגעקומען און אלע שפארן זיך, יעדער וויל כאפן א ווארט, יעדער וויל שטילן זיין פאליטיק־נייגעריקייט. נאר אט גיט „משה זעליק" א מאך מימן האנט און דערקלערט דעם עולם דעם מהות פון דער זאך מיט זיין אפיציעל פלעגמאטישן טאן. בלייבט אזוי ווי „ער" זאגט, און אלע צעשפרייטן זיך איבערן בית מדרש און מ׳מורמלט אפ אונטערן נאז דעם מעריב און מ׳גייט אהיים, „וועטשערע" עסן.

אזוי האט זיך דער ביעלסקער בית מדרש אויך צעטיילט אויף צוויי לאגערן בעת דער רוסיש־יאפאנישער קריג; דער גאנצער עולם איז געווען, צי משנאת המן אדער מאהבת מרדכי, אויף דער זייט פון אומבאקאנטן יאפאנער און מ׳האט זיך געפרייט אויף יעדן קלאפ, וואס די מומע „רויזע" באקומט פון פעטער „פיניע"....*)

דער צד פון אונדזער פארהאסטן אונטערדריקער, איז אינגאנצן באשטאנען פון איין אייניציקער פערזאן, אבער א תקיף בדעתו, וועלכער האט זיך בשום אופן נישט אונטער־געווארפן דעם מאסן־פסיכאז, און ער האט זיך נישט אונטערגעגעבן די אלע מיטלען, מיט וועלכע דער גאנצער בית מדרש האט זיך געסטארעט אים אריבערציען אויף דער צווייטער זייט, כדי ס׳זאל זיך אין בית־מדרש בילדן אן איין און אייניציקער פראנט. ער האט זיך נישט אונטערגעגעבן און הארטנעקיק זיך געהאלטן ביי זיין מיינונג נישט קוקנדיק אויף אלע קראפאטקינס מפלות.

די פערזאן האט געהייסן „מענדל לאשקיער", אן אמאליקער פרנס חדש, א געווען־זענער פאבריקאנט, וועלכער האט געשפילט א גרויסע ראל פריער און איצט געווען א יורד, אבער א תקיף בדעתו איז ער נאך געבליבן און דער גאנצער בית־המדרש האט פארט פאר אים דרך־ארץ, כאטש ער איז אזוי קאלט און שטרענג, דאך איז ער פון די לעצטע מפלה־קעגנער, וועלכער איז ערנסט קאנסערוואטיוו, און וועמענס כאראקטער איז: יהרג ואל יעבור. ער איז דער שטענדיקער בעל קריאה און פארפעלט נישט קיין איין תפילה און מען ווארט טאקע אויף זיין אויסשטיין שמנה עשרה. מיט איין ווארט, ער איז די צירונג פון בית מדרש.

אין ביעלסקער בית מדרש איז געווען נאך איינער, וואס האט אונטערשטיצט „מענדל לאשקיער" אין זיין פילאָסישער פאליטיק, דאס איז געווען אן אלטער זייגערמאכער, א געווען־זענער קאנטאניסט, וועלכער האט אפגעלעבט זיין ביסל יארן אויסער דער „טשערטא אסעדלאסטי", און וועמען ס׳האט זיך פארבענקט אויף דער עלטער נאך א יידישער סביבה, — שטארבן צווישן יידן. ער האט זיך באזעצט אין זאבלודאווע, חתונה האבנדיק א צווייטן מאל, לעבנדיק פון זייגערמאכעריי און פון דעם וואס זיינע פלעגן אים צושיקן פון רוס־לאנד שטיצע.

ער איז טראץ זיין טיפן עלטער געווען רויט, פריש און שטארק און ענג איז אים געווען די בית־המדרש לופט, און פרעמד איז אים געווען די יידישע סביבה נאך וועלכער ער האט אזוי שטארק געבענקט און ליבער איז אים געווען פארברענגען זיינע פרייע טעג און אוונטן אין דעם אייניציקן קריסטלעכן קולטורעלן „פריטאן" אין דער „טשיינע טרעז־וואסטי", ווו מען פלעגט באקומען דעם רעאקציאנערן „סוויט". צוזאמען מיטן אנגע־שטעלטן פון דער אינסטיטוציע א געווענער אוריאנדיק אן אינוואליד „גרישין" און מיט נאך אזעלכע „אינטעליגענטן", פלעגט מען שמועסן און זיך איינזאפן מיטן פסעוודא פאט־ריאטיזם פון „סוויט" און „נאוואיע וורעמיא" און צוזאמען אויך לאכן פון די יידישע „יונגען", וועלכע קערן זיך אפ פון יידישן דת, קומען שבת אין טשיינע שפילן אין ביינער און בילארד און פארבייסן מיט „קאלבאסע" און טיי. אגב מוז מען טאקע דערמאנען, אז

*) די מומע „רויזע", געמיינט — רוסלאנד און דער פעטער „פיניע", געמיינט — יאפאן.

כמעט די איינציקע באַזוכער און אויסהאַלטער פון דער טשיינע איז געווען די יידישע אַר־בעטערשאַפט, וועלכע האָט שוין אָנגעהויבן פורץ גדר זיין וועכנדיק דורכגעדרונגען מיט נייע צויבערפולע אידייען מיט אַ קאַמפס־לוסט פאַר אַ בעסערן און שענערן לעבן.

זי האָט דאָרט געפונען אַ לעגאַלן ווינקל פאַר זייער אפיקורסות נישט זייענדיק גע־שטערט פון זיערע עלטערן, וועלכע קענען נישט איבערטרעטן דעם שוועל פון „זינד" אום צו קעמפן מיט זייערע וויידערשפעניקע קינדער. אויף דעם איז דאָך דאָס אַ „טשיינע טרעז־וואסטי", געשטעלט פון פאביעדאנסצעווס רעגירונג...

זעלטן וועט ס׳פלעגט זיך אַריינשפּאַרן אַ מאַמע אַן אשת חיל, אָננעמען פאַרן אויער איר בן זקונים, וועלכער האָט פרייטיק באַקומען אין וואלקארניע עטלעכע גילדן, האָט אָפּ־געגנבעט פון דער מאַמען עטלעכע צענערלעך און געקומען שבת צו נאַכטס שפילן מיט חברים אין אַן „21". נישקשה, אויף אים האָט די מאַמע נאָך אַ דעה, ער פאַרדינט נאָך נישט אויף זיין באַדערפעניש און זי מוז נאָך אים אַן אנצוג מאַכן. מילא, דער גרויסער, ער איז שוין אַ פאַרדינער. ברענגט אין שטוב אַריין זיין פאַרדינסט — קעגן אים איז זי שוין נישט בכוח צו קעמפן. זי האָט מורא אים צו דערצערענען, ער זאָל נאָך פון שטוב אינגאַנצן אַוועקגיין, אָבער דער שניעק... זי וועט אים שוין ווייזן.

דער בחורל גייט נאָך דער מאַמען ווי אַ קו נאָך דער קאַלב, ער איז אין כעס אויף דער מאַמען, וואָס זי האָט אים נישט געלאָזט ענדיקן דעם קאָן און אָפּגעווינען ביי דער חברה די ביסל גראָשנס... נאָר, נישקשה ער וועט נאָך זיינס אָפּנעמען, אויב נישט היינט נאָך, איז איבעראַכטאָג שבת...

אויך איך אַליין, זייענדיק אַ באַלעבאַטיש גמרא יינגל, וועלכער האָט זיך געסטאַרעט האַלטן סטאַט, האָב אויך נישט געקענט ביישטיין דעם נסיון און נישט אַריינקוקן אין דאָ־זיקן „טומאה אָרט". עפּעס האָט מיך געצויגן אין „טשיינע", די נייגעריקייט האָט גע־ברענט ביי מיר און איך האָב נישט אויסגעהאַלטן. אין אַ געוויסן שבת צונאַכטס האָב איך זיך שטילערהייט אַרויסגעגנבעט פון שטוב און אַריינגעשאַרט זיך אין „טשיינע", געשטאַ־נען דאָרט אָן אַ היטל און זיך איינגעקוקט מיט נייגעריקייט אויף די בחורים „די פאַרדי־נער", וועלכע היצן זיך ביים בילאַרד־שפּיל און קוקן אויף די יאַטן, וועלכע שפילן אין „איין און צוואנציק". צום שפיל אַליין האָט מיך אָבער נישט געצויגן, איך האָב מורא געהאַט צו פאַרשפילן דער מאַמעס עטלעכע גראָשנס... איך האָב נאָר מקנא געווען די יינגלעך — די אַרבעטער, וועלכע פאַרדינען שוין געלט און זענען שוין כמעט גאַנצע מענטשן.

אין דער „טשיינע אטמאָספער" פלעגט דער זייגערמאַכער פאַרברענגען זיין גאַנצע פרייע צייט, צו מנחה אָבער, פלעגט ער קומען אין בית מדרש אונטערצושטיצן מיט זיין פאַטריאָטיזם מענדל ליאשקיער, אָדער ער פלעגט שטיפן מיט די קליינע קינדער פון וואָס ער האָט גרויס הנאה געהאַט...

דירעקט האָבן אונדז די מלחמות נישט אָנגערירט, אפילו די רוסיש־יאפאנישע מל־חמה האָט אויפן תחום המושב קיין צייכן נישט אַרויפגעלייגט. דערפאַר האָט ביי אונדז גרויס אינטערעס אַרויסגערופן די שמועסן וועגן דער אינערלעכער פאָליטיק, וועגן די סטו־דענטן־אומרוען אין פעטערבורג און מאָסקווע, וועגן דעם, וואָס זיי ווילן נישט „ניקאָ־לייען" פאַר אַ קיסר... מען דאַרף וויסן מיט וואָס פאַר אַ יראת הכבוד אונדזערע באַלע־באַטישע יינגלעך האָבן געקוקט אויף אַ סטודענטן־מונדיר און וואָס פאַר אַ באַגריף מיר האָבן געהאַט וועגן רוסישן „הכל יכול", דעם זעלבסטהערשער און וואָס פאַר אַ נייגער וועגן די דעמאָנסטראַציע פון די, וועלכע גייען שטירצן פון טראָן ניקאָלייען... און אַזוי האָט זיך אָנגערוקט די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אויפן שטעטל.

יוסף זאַבלודאָווסקי

ייִדיש טעאַטער אין זאַבלודאָווע

מיט אַ יאָר דרייסיק צוריק, אין שטורעם־ און דראַנג־יאָרן, אין דעם פּעריאָד פון אומרו און שאַפן, האָט צווישן אַנדערע שטרעבונגען אויך די אידייע פון שאַפן אַ יידיש טעאַטער ביי אונדז אין שטעטל אויפגעוואַכט. אַלס אייניער פון די הויפּט־איניציאַטאָרן איז געווען דער שרייבער פון די שורות.

דאָס טעאַטער האָט געזאָלט זיין אַ צווועק פאַר זיך, און גלייכצייטיק אויך אַ מיטל צו שאַפן אַ פּאָנד פאַר דער גרינדונג פון אַ פּאָלקס־ביבליאָטעק ביי אונדז אין זאַבלודאָווע.

די חברים און פּריינט, פאַר וועלכע איך האָב דעם געדאַנק מיטגעטיילט, האָבן עס מיט שמחה אויפגענומען. איך בין זיך מודה און מתוודה, אַז מיך האָט נישט דער ערך אינטערעסירט מער דער מיטל ווי דער צווועק. די פּערספּעקטיוו צו זיין אַ „רעזשיסאָר" און אַ „טעאַטער־דירעקטאָר", וועגן וואָס איך האָב געחלומט מיינע גאַנצע יונגע יאָרן, האָט מיך אַזוי פאַרכישופט, אַז ביי מיר וואָלט רעכט געווען צו מאַכן ספּעקטאַקלען אַפילו אויך צו אַ גאַנץ אַנדער צוועק, אָט, לאָמיר זאָגן, למשל, ווי אייניריכטן אַ כשרע מקווה אין שטעטל... נאָר ס׳האָט זיך געמאַכט אַזוי, איז „מהיכא תיתי", און אומר ועושה, נאָך אייניקע זיצונגען און „שטורמישע" אַסיפות איז געשאַפן געוואָרן אַ קאָמיסיע, וועלכע זאָל די זאַך ברענגען אין באַוועגונג.

מיט דער קינסטלערישער לייטונג האָבן אַלע איינשטימיג איינגעפונען צו אָנטרויען מיר. אין אָנפאַנג האָב איך אַפילו גאַנץ שיין אָפּגעדאַנקט פאַרן גרויסן כבוד, כאָטש אין האַרצן האָט מיר גוט געקלאַפּט. נאָר אַז מען איז צו מיר שטאַרק צוגעשטאַנען, האָב איך מסכים געווען און מיט גרויס ענטוזיאַזם דעם פּאָסטן אָנגענומען...

מיט אַן אומגעהייערן ענטוזיאַזם האָב איך זיך אַ וואַרף געטאָן צו דער אַרבעט. איך האָב אָנגעהויבן צו זוכן „קרעפּטן"... אַלע בחורים און מיידלעך האָבן זיך געמאַלדן און פאַרגעליגט זייער „דינסט" דער קונסט.

צו מיין גרויסער איבעררַשונג האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אין זאַבלודאָווע פאַרוואַלגערט זיך אַן אוצר מיט „טאַלאַנטן" און דעריבער האָב איך געהאַט די דרייסטקייט צו אַרויפשטעלן אויפן רעפּערטואַר די באַרימטע שאָפונגען פון א. גאָלדפאַדען: „שולמית", „בר־כוכבא" און „קאָלדוניע".

אייזיק יואלס (יאַבלאָנסקיס) שטוב, אויף דער ביאַליסטאָקער גאַס, איז באַשטימט געוואָרן אַלס „אַרטיסטן־קלוב". דאָרטן איז געווען אויך דאָס פּלאַץ פאַר די טעכנישע צוגרייטונגען, רעפּעטיציעס אא״וו און אייזיק יואלס שטוב איז פול געוואָרן מיט קאָלירטע שטאָף און סיטץ און מיט גאַנצע פּעק פאָקולעס, פּלאָקס אויף פּאַרוקן, בערד, פּאות און וואָנצעס.

די געזאַנגען מיט די קולות פלעגן פאַרהילכן די גאַנצע גאַס ביז דריי אַזייגער אין די נעכט.

נישט איין מאָל איז ברוך דראַלעס אַרויסגעלאָפן אין הוילע גאָטקעס, מיט אַ שטעקן, און געוואַלט אויסהאַקן די שויבן, שרייענדיק אין זיין לשון, מיטן „ס": „סקאָצים, יונגאַצעס, סאַרלאַטאַנעס, פאַר אַלדי סוואַרץ יאָר, סאַ ראַס און זום, מע לאָזט ניט סלאָפן, פֿ־אַ־סאָל וואָן פון דאַנען, וואַרעם איך ספּאַלט אייך די מוחות!..."

אזעלכע און ענלעכע „עקסצעסן" זענען מיר אן אַ שיעור אויסגעשטאַנען. נאָר מיר האָבן עס פאַר ליב געגומען און מיר האָבן געקוקט אויף זיך ווי אויף מאַרטירער לשם מצוות קול־טור און קונסט...

איך האָב אַנגעהויבן די ראָלן צו פאַרטיילן.

שעפּסל קרוק, דעם אַלטן טאָקערס אייניקל, האָט פרעטענדירט אויף די ווייבלעכע הויפּט־ראָלן... און... מיט רעכט. ווי עס האָט זיך טאַקע שפּעטער אַרויסגעוויזן, איז ער אין דער ראָלע אַלס „דינה" אין „בר־כוכבא" געווען אויף דער געהעריקער הויך... קיינער פון פובלי־קום האָט נישט געהאט דעם מינדסטן חשד, אַז דאָס איז אַ פאַרשטעלטער זכר... און ווי עס האָט מיר אויך נאָכדעם זיין „פאַרטנער" בערל, דער דייטשישער בעקערקעס בחור, וועלכער האָט די ראָלע פון בר־כוכבא געשפילט, דערציילט, אַז די גאַנצע צייט פון דער פאַרשטעלונג האָט ער געהאַט די אילוזיע, אַז ער האָט דאָ צו טאָן מיט אַן אמתער פרימאַדאָנע... די שענס־טע פרוי, האָט ער געזאָגט, וואָלט אים נישט געקענט שטאַרקער אינספּירירן ווי אָט דער שעפּסל קרוק...

„לאזאר" יאַבלאָנסקי האָט געוואָלט דווקא די ראָל פון „אלעזר" אין „בר־כוכבא", ווייל מען רופט אים אלעזר, איז ער דאָך געווויס געווען געראטעט...

און אַזוי דער גאַנצער „אַנסאַמבל", איז געווען יעדער אויף זיין אָרט און פּלאַץ.

דער טעאַטער־פּלאַץ איז געווען אין דעָר גרויסער גאַרבעריי־געביידע פון שמואל־לייב כהן (וועלכן מען האָט געפרופן „דער גאלער ראטניק") נאָכן בית־עולם, הינטערן שטאָט, נעבן רעזשניצע און נעבן דעָר ציגעלניע.

נאָך לאַנגע פאַרבאַרייטונגען איז דער גרויסער טאָג פון דער „פרעמיערע" אָנגעקומען. ס׳איז געווען אין די נאָך־סוכותדיקע טעג, און כאָטש קיין אַפּישן זעָנען נישט געווען, האָט פונדעסטוועגן דאָס גאַנצע שטעטל געוווסט, אַז הייַנט קומט פאָר אַ „פּרעדסטאַוולינג", אַדער ווי די ווייבער האָבן געזאָגט: דער „זשוערינינג"...

אַנטעק גאדלעווסקי, דער שטעטלדיקער זאַמד־פירער, וואָס פלעגט פאַרזאָרגן די בעל־הביתטעס מיט געלע זאַמד, צו אויסשיטן אויף די פאָדלאָגעס פרייטיק פאַרנאַכט לכבוד שבת, און מיט ליים צו פאַרשמירן די אויוונס מיט די טשאָלנטן — האָט זיך דעם אָוונט ממש נישט געקענט אַרומטאָן. ער האָט געהאט די „ערהאַבענע" אויפגאַבע, אין זיין „עקיפאַזש", מיט זיין הינקענדיקער שקאַפע, צו טראַנספּאָרטירן צום טעאַטער די אַריסטאָקראַטן, וואָס ס׳האָט נישט געפּאַסט צו גיין צופוס... ליפשען, אהרן־הערשיכען (אהרן־הערש צעסלער ווייב), מיט נאָך עטלעכע ווייבער פון די „פּני", האָט ער איבערגעקערט נעבן הללס גאַר־באַרניע אין די גריבער, אין גרויסן „טינטער". די קוויטשעריין מיט די קולות זענען געווען עד לב השמים און גאַנץ שטאָט האָט געאַרבעט ביז מען האָט זיי קוים מיט צרות אַרויס־געשלעפּט...

דער „זאַל" איז געווען איבערפולט. מען איז געשטאַנען אויף קעפּ. די פאַרשטעלונג האָט „געקלאַפּט" אויסגעצייכנט.

נישט געקוקט אויפן גדראַנג, איז די אָרדענונג פונדעסטוועגן געווען אַ מוסטערהאַפּטע, אַדאַנק די אָרדנערס, אינטעליגענטע אַרבעטער, די ערשטע שוואַלבן פון דער אַרבעטער־באַ־וועגונג, ווי ישראל הללס (פלאַווסקין), הערשל „סמאַנס" (פיינשטיין), מאיר סענדערס (טאפּ־צעווסקי), ישראל שמיד, שואל־איצע דעם שמידס (שואלקע דער פאַלצער, וועלכן ס׳איז כדאי אגב צו דערמאָנען, ווי אַ „מעצענאַט", וואָס די גאַנצע אייניריכטונגס־קאָסטן זענען כמעט געווען זיינע) און אַנדערע, וועלכע האָבן געשיינט אין די רויטע רוסישע בלוזעס מיט די קוטאַסן, און מיט זייער אינטעליגענץ, מוט און ענערגיע האָבן זיי געווווסט דעם אומגאַנג מיט די מאַסן...

די פֿאַרשטעלונגען האָבן אַרײַנגעבראַכט אַן ערך הונדערט רובל נעטאָ.

פֿאַר דעם גאָלט איז געגרינדעט געוואָרן די פֿאָלקס־ביבליאָטעק אין זאַבלודאָווע, וועלכע עקזיסטירט עד־היום, און וועלכע האָט נישט וויניק געהאָלפֿן דעם קולטור־ניוואָ פֿון דעם שטעטל צו דערהויבן און אָנטוויקלען.

(געשריבן אין 1925)

משה בינדער

זאַבלודאָווער משפחות

(למשפחותיהם לבית אבותם)

אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פֿון דער זאַבלודאָווער יידישער באַפֿעלקערונג איז דאָס אײַנטיילן זיך אין משפחות. עטלעכע פֿאַמיליעס באַלאַנגען צו אײַן משפחה, וועלכע האָט אײַן אויסדריקלעכן צונאָמען, אויסער דעם פֿאַרמעלן פֿאַמיליע־נאָמען, וואָס איז פֿאַרשריבן אין דער „אופֿראָווע" (שטאָט־פֿאַרוואַלטונג). די מיטגלידער פֿון אײַן משפחה זענען צווישן זיך געווען ענג פֿאַרבונדן און באַפֿריינדעט ,אַרויסגעהאָלפֿן אײַנע די אַנדערע אין צייט פֿון נויט, געפֿרייט זיך אויף שמחות, און פֿאַרטשעפּען זיך מיט אַ מיטגליד פֿון דער משפחה, האָט געהייסן קריגן פֿאַר שונאים אַלע מיטגלידער פֿון דער משפחה.

נישט אַלע משפחות האָבן פֿאַרנומען דעם זעלביקן פּלאַץ אין שטעטל. אײַניקע משפחות האָבן שטאָלצירט מיט זייער יחוס, וואָס שטאַמט אָפּ פֿון אַ באַוווסטן גביר אין שטעטל; אַנדערע משפחות האָבן זיך געגרויסט מיט זייער גבורה, אַנדערע מיט זייער אָרנטלעכקייט, אָדער מיט זייער לומדות. די מערסטע מיטגלידער פֿון אײַן משפחה האָבן זיך פֿאַרנומען מיט אַ געוויסער באַשעפֿטיקונג, וואָס גייט איבער אין דער משפחה בירושה פֿון דור צו דור. אַזוי איז אין זאַבלודאָווע באַוווסט די משפחה פּייגעלעס, וואָס שטאַמט פֿון דער פרוי פּייגעלע, אַ קלוגע און סוחרישע פרוי, וואָס האָט געהאַט אַ שניט־קראָם אין זאַבלודאָווע. די מיטגלידער פֿון דער משפחה זענען באַוווסט אַלס פרומע חסידים און בני־תורה.

מיט אַ פֿאָר צענדליק יאָר צוריק זענען כמעט אַלע מיטגלידער פֿון דער משפחה געווען רייכע טוך־פֿאַבריקאַנטן, געהאַנדלט מיט גאַנץ רוסלאַנד; נאָכער, ווען עס האָט אויסגעבראָכן אַ גרויסער קריזיס אין דער טוך־אינדוסטריע, האָבן זיי דערלייגט זייער גאַנצן פֿאַרמעגן און געוואָרן יורדים. דער עלטסטער פֿון דער משפחה, משה פּייגעלעס, אַ ייד אַ בעל־תורה און אַ בעל־צדקה, איז געפֿאָרן צום רבין זיך מיישב זיין: ער האָט פֿאַרלוירן זיין גאַנץ פֿאַרמעגן, באַנקראָטירן; צי מעג ער אָפּשטעלן פֿאַר זיך אַביסל געלט, ער זאָל אויף דער עלטער נישט דאַרפֿן אָנקומען צו פרעמדע.

האָט אים דער רבי געענטפֿערט, אַז ער טאָר פֿאַר זיך גאָרנישט אָפּשטעלן קיין געלט, אײַדער ער באַצאָלט זיינע חובות.

אַזוי האָט ער געפֿאָלגט דעם רבין און באַנקראָטירט, גאָרנישט אָפּשטעלנדיק פֿאַר זיך, און געוואָרן אויף דער עלטער אַן אָרעמאַן, אָבער מיט אַ ריינעם געוויסן.

אין יענער צייט זענען אויך די אַנדערע מיטגלידער פֿון דער משפחה פּייגעלעס פֿאַר־

אַרעמט געוואָרן, ווייל זיי זענען געווען ענג פֿאַרבונדן צווישן זיך און אייגעמס אַ באַנקראָט האָט מיטגעבראַכט דעם באַנקראָט פון אַלעמען.

אַזוי איז אויך אין זאַבלודאָווע באַוווסט די משפחה דראַלעס מיט זייער קריגעריש גייסט און געוואַלדיקער גבורה און אַז צוויי מענטשן האָבן געהאַט צווישן זיך אַ קריג, איז וועמען די דראַלעס האָבן צוגעהאַלפן, דער איז געווען דער געוויגנער, ווייל אַנטקעגן די דראַלעס האָט שוין דער צווייטער צד מורא געהאַט זיך אַרויסצושטעלן. און וען אייגער האָט געוואָלט בויען אַ ניי הויז, אָדער פֿאַרריכטן זיין אַלטע הויז און ער האָט מורא געהאַט אַז זיין שכן זאָל אים נישט שטערן, איז ער אַוועק צום הויפּט פון די דראַלעס און אויסדערציילט אים זיין האַרץ און אַז ער האָט געקראָגן אַ צוזאָג, אַז מען וועט אים באַהילפיק זיין, האָט ער געווווסט, אַז קיינער וועט אים נישט שטערן. איבערהויפּט זענען פון דער משפחה באַווווסט פֿלטיאל דראַלעס און מיכל דראַלעס, קלוגע און דורכגעטריבענע מענטשן, וואָס האָבן געהאַט אַ כוח־הדיבור, געקענט געבן אַ גוטן אַרגומענט און וען דאָס האָט נישט געהאָלפן, האָבן זיי געקענט געבן אַ גוטן קלאַפּ אויך...

אויך איז באַווווסט די משפחה יאַבלאָנסקי אַלס קלוגע, היינטוועלטיקע מענטשן. יוסף

אַ גרופּע געסט בעת אַ חתונה ביי יאַנקל צעסלעס (פּאַראָזקער) אין הויז

יאַבלאָנסקי איז באַווווסט אַלס אַ זעלטענער בעל־מנגן מיט אַ זיסע שטימע. ימים־נוראים דאַוונט ער פּאַרן עמוד אין דער אַלטער שול און באַצויבערט זיינע צוהערער.

די משפחה רימערס זענען באקאנט אַלס גרויסע לעדער־פּאַבריקאַנטן. יהושע דער רימער איז געווען דער ערשטער צו עפענען אַ לעדער־פּאַבריק אין זאַבלודאָווע. וועג די געשעפטן פון דער פאַמיליע האָבן זיך אויסגעשפרייט, רופט מען זיי אויסער זאַבלודאָווע מיט זייער פאַמיליע־נאָמען.

די פאַמיליע „קאַרזשעס" זענען באַווווסט אַלס קצבים, פּראָסטע, אָרנטלעכע, האַרעפּאַש־

נע מענטשן, אויסגעבונדן מיט די דאָרפישע פּויערים, קויפּנדיק בהמות און פּאַרקויפּנדיק זיי לעבעדיקע און פּאַר יידן בשר כשר. דער אַלטער אַהרן לייב קאָרזש איז געווען אַ גרויסער בעל־צדקה און אַ מכניס־אורח. די זאָבלודאָווער שלאָכט־הויז, ווי אויך די יאַטקעס וווּ מען פּאַרקויפט בשר כשר, האָבן באַלאַנגט צו די קאָרזשעס.

באָווסט איז אויך די משפּחה קולטעס אַלס אָרנטלעכע פּראָצעוויטע מענטשן. דער אַלטער אברהם־יהודה קולטעס, אַ פּראָסטער האָרעפּאַשנער יידּ, האָט נישט אָנדערש געוואָלט, אַז זיין זון ישראל זאָל זיין אַ למדן, האָט ער אים געשיקט אין די ישיבות לערנען תורה און אויסגעלעבט זיינע יאָרן צופרידן, וואָס זיין וווּנטש איז מקוים געוואָרן. אברהם קולטעס (אברהם זאָבלודאָווסקי) איז געווען דער שטאָטישער מוהל און געהאָט זייער אַ גרינגע האָנט, געווען אויך אַ למדן און בעל־קריאה.

די משפּחה בערצערס זענען באָווסט אַלס שפּענקער און תבואה־סוחרים, אויך וואָלד־סוחרים, שטענדיקע רייכע און שיינע בעלי־בתים.

די משפּחה שיינע־יענטעס זענען באָווסט אַלס שניט־קרעמער, גרויסע למדנים. די וויי־

אומגעקומענער פּאָטער — משה ברוך
און געראָטענעטער זון אליהו צעסלער

בער זענען די קרעמערקעס און די מענער זיצן און לערנען. העלפּן אָמאָל אין אַ מאַרק־טאָג אין קראָם. שפּעסל שיינע־יענטעס איז כל־ימיו געווען דער גבאי פון דער אַלטער שול.

די זאָמעס זענען אויך אַ באָווסטע משפּחה. זיי שמעון אויך מיט זייער גבורה. שטענדיק אויפן לופט, אַרומפּאָרענדיק זיך אין פּעלדער און וועלדער, האָנדלענדיק מיט אָקסן און פּלייש. דער אַלטער זאָם איז פון דער רוסישער רעגירונג פּאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר. ער האָט זיך דאָרט גוט איינגעלעבט מיט די סיבירייאַקעס און וויל צוריק נישט קומען. ער איז דאָרט דער פּאָרשטייער פון דער יידישער קהילה.

די טשעסליאָרעס זענען באָווסט אַלס גוטע בוימייסטערס און כמעט אַלע הילצערנע הייזער פון זאָבלודאָווע זענען פון זיי געבויט געוואָרן. אַהרן־הערש טשעסליאָר (צעסלער) איז אין זאָבלודאָווע באָרימט אַלס פּעלדשער און כאָטש ער האָט נישט געענדיקט קיין פּאָקולטעט, האָט מען צו אים צוטרוי, ווי צו אַ שטודירטן דאָקטאָר.

די לוקיאַנעס זענען באַוווסט אַלס אַרנטלעכע האַרעפאַשנע קאַראַבעלניקעס. אַ גאַנצע וואָך פאַרט מען אַרום איבער די דערפער, ווו געטאָגט, נישט געגעכטיקט. דערפאַר איז אָבער שבת בייַ זיי אַן אמתער יום־מנוחה: אויסגעצוואָגן, פאַרקעמט, קומט מען אין בית־המדרש זאָגן אַ קאַפּיטל תהילים, הערן אַ שטיקל מדרש, די נשמה־יתירה פילט זיך אין זיי אויף יעדער שריט און טריט. אויף זיי האָט דאָס היינע געזאָגט, אַז דער ייד וועלט אום שבת פאַרוואַנדלט פון אַ הונט אין אַ פרינץ.

די פאַמיליע פוזשאַק איז אויך באַוווסט אַלס אַרנטלעכע שניידערס. דער טאָג הייבט זיך בייַ זיי אָן מיטן ערשטן מנין דאַוונען. אָפּגעגעבן דעם רבונו של עולם זיין חלק, גייט מען אין שטוב, מען נעמט אַ גלעזל משקה פאַרן אָנבייסן, דערנאָך טוט מען די אַרבעט געלאַסן, באַזאָגט, אַזוי ווי אַ קינסטלער באַנעמט זיך מיט זיין קונסטוועַרק. ביינאַכט גייט מען ווידער אין בית־המדרש הערן דעם רבין פון דער חברה לערנען עין־יעקב, אָדער מדרש בין מנחה למעריב. נאָך מעריב גייט מען ענדיקן די אַרבעט און מען פילט זיך צופרידן, וואָס מען האָט געטאָן פאַר ביידע וועלטן, פאַר דער וועלט און פאַר יענער וועלט.

פון די אַלע אויסגערעכנטע משפחות און נאָך פיל אַנדערע, איז באַשטאַנען די שטאָטישע איינווינער פון זאַבלודאָווע. די זאַבלודאָווער משפחות פלעגן מיט יעדן יאָר גרעסער ווערן, ביז עס איז אַנגעקומען דער פעריאָד פון יידישער עמיגראַציע קיין אַמעריקע און אַ סך פון דער יונגוואַרג זענען אַוועקגעפאָרן קיין אַמעריקע. אַנדערע, נישט וועלנדיק גיין פאַר סאָלדאַטן און אַנדערע צוליב זייער שלעכטן מאַטעריעלן צושטאַנד.

אין אַמעריקע האַלטן זיך אויך די משפחות צוזאַמען און העלפן איינער דעם אַנדערן אין אַן עת־צרה. זיי פאַרגעסן אויך נישט אין זייער אַלטן שטאָם, שיקן אויך אַ בריוול און אַמאָל אויך עטלעכע דאָלער צו זייערע אַלטע משפחה־לייט.

א. ג־ן (תל־אביב)

מוחל נעווען...

(אַ מעשה שהיה)

אין פּיציכעס געסל, וואָס שניידט אַריין אין ביאַליסטאָקער גאַס — איז אַמאָל געשטאַנען אַן אַלט הויז, שוין אַביסל איינגעפאַלן. דאָרט האָט געווויינט גדליה דעם איינבינדערס אַ ברודער מיטן צונאַמען „שמעגדע". דער צונאָמען האָט אים זייער גוט געפּאַסט, ווייל אַמאָל האָט דאָך יעדער געהאַט זיין צונאָמען און זאַבלודאָוועך לצים האָבן שוין געזאָרגט אַז דער צונאָמען זאָל פּאַסטן פּאַרן מענטשן לויט זיין אויסזען, גאַנג, הילוך אאַז"וו. אַמאָליקע יאָרן האָט מען אַ סך יידן פון שטעטל פּשוט נישט געוווסט ווי מ׳רופט זיי לויט זייער נאָמען אָדער פּאַמיליע־נאָמען — אַזוי שטאַרק איז זייער צונאָמען פּאַראייניקט געוואָרן.

אָט דער שמעגדע, בעסער געזאָגט דאָס ווייב זיינס, פלעגט באַקן שוואַרץ ברויט און „פּאַרישקאָווער" (אַזאַ מין פּלעצל פון טונקעלע ווייצן־מעל מיט ציבעלעס באַדעקט). שמעג־דעס ברויט האָט געהאַט אַ נאָמען אין שטעטל, גוט געבאַקן, ראַיעל — מיט „סמיצקע" (בליושטש) וואָס שמעגדע פלעגט גיין ספּעציעל אָנרייסן ביים טייך — נעבן אָליצקער דעם שמיד. אַזויווי זיי זענען געווען מיינע קונדן און פלעגן ביי מיר קויפן מעל, האָב איך זיי נענ־טער געקענט: שמעגדיכע אָדער פריידל שמעגדעס פרוי איז געווען זייער אַ שטילע, פול מיט יידישע צניעות, שטענדיק מיטן שייטל אויפן קאָפּ און שטענדיק מיטן שמייכל. איינמאָל האָב איך צוגעהערט אַ דיאַלאָג ביי מיר אין קראָם צווישן פריידלען מיט אַ צווייטע בעקערקע, וועל־כע האָבן זיך גראָד צונויפגעטראָפן וועגן זיי זענען געקומען קויפן מעל.

— ווי קענט איר פּאַרקויפן פּאָר 11 גראָשן אַ פונט, אין דער צייט וועט מען קאָסט אייך גאָנצע 10 גראָשן און ווו איז האָלץ און אַרבעט? וואָס בלייבט אייך שוין איבער פון דעם וואָס איר באַקט?

אַזוי האָט געפרעגט די צווייטע בעקערקע פריידלען, אויף וואָס זי האָט איר געענטפערט געלאַסן:

— איר זענט טאַקע געראַטן — נאָר ביי מיר איז געניג אַז עס בלייבט מיר די וואַרימ־קייט אין שטוב... און איך האָב נאָך אַ מצווה וואָס אַן אָרימע פרוי טראָגט אַריין איר טעפּל און איך קאָך איר אָפּ דעם אָנבייסן, די קאַרטאָפל אָדער דעם אולניקל וואָס זי האָט פּאָר דעם מאָן מיט אירע קינדער.

און צו מיר, האָט זי זיך אָנגערופן אַביסל אין שפּאָס און מיט אַ זיפּץ: „וועז מען דאַרף נישט צאָלן פּאָר דעם מעל — וואָלט שוין געווען נישט שלעכט"...

אַזוי האָבן זיי געלעבט אין דחקות און אָרימקייט. דער מאָן שמעגדע, ווי מ׳האָט אים גע־רופן, פלעגט אויפשטיין באַגינען, העלפן אַריינטראָגן האָלץ אין אויוון און דערנאָך פלעגט אים דאָס ווייב שיקן אין בית־מדרש דאַוונען, בעטן גאָט אויף געזונט און פרנסה.

קומענדיק פון דאַוונען פלעגט ער צעטראָגן צו זיינע קונדן — באַלעבאָטים — ברויט און פרישע „פּאַרישקאָווער".

און אַזוי האָט געלעבט אַן אָרימער בעקער אין דער אַמאָליקער זאַבלודאָווע. איינמאָל אין אַ ווינטערדיקן פּראָסטיקן טאָג איז אין זאַבלודאָווע אויפן מאַרק־פּלאַץ געקומען צו פּאָרן פון

ביאַליסטאָק אַ „שיטקע" (שליטן) מיט צוויי פערד געשפאַנט און אין שליטן זענען געזעסן צוויי יידן, איינער פון זיי אָנגעטאָן אין אַ רייכן שיינעם טכוירענעם פוטער מיט אַן הויך קאַראַקולנע היטל. די יידן האָבן זיך נאָכגעפרעגט ווו עס ווויינט דער רב פון שטעטל. מען האָט זיי אָנגעוויזן און זיי זענען פאַרפאָרן צום רב. אַריינקומענדיק צום רב, האָבן זיי זיך פאַרגעשטעלט, אַז זיי זענען פון אַ גרעסערער שטאָט פון פאָלעסיע, און זיי דאַרפן עפעס וואָס צום רעדן מינדלעך מיטן רב. דער רב האָט זיי אַריינגענומען אין בית־דין־שטיבל. און דער ייד מיטן טכוירענעם פוטער און גבירישן אויסזען האָט געזונומען דערציילן אַז מיט יאָרן צוריק איז ער געווען אַ ישיבה־בחור אין שטעטעלע „מיר". זייענדיק אַ ישיבה־בחור האָט ער געגעסן טעג בייַ איינעם אַ בעקער, וועלכער האָט געהאַט אַ שיינע טאָכטער, אין וועלכער ער האָט זיך פאַרליבט. פלעגט שוין דאָרט קומען אין די שבתים און יום־טובים און דער פאָטער האָט אים שוין געהאַלטן פאַר אַ חתן פון זיין טאָכטער. די כלה האָט קיין מוטער נישט געהאַט, געווען אַ יתומה.

וועז דער ישיבה־בחור איז אויף אַ יום־טוב געפאָרן צו זיינע עלטערן אַהיים און דערציילט זיי וועגן דער כלה, האָבן זיי אים געשטערט מיט איר חתונה צו האָבן, ווייל זי איז געווען אַן אָרים מיידל און זענען געווען קעגן שידוך און אים שוין נישט געלאָזן פאָרן צוריק אין דער ישיבה אַריין לערנען.

יאָרן זענען אַוועק. אין דער צייט האָט ער חתונה געהאַט אין אַ גרויסע שטאָט מיט אַ רייכער כלה און איז געוואָרן אַ רייכער האַלץ־סוחר. נאָר גאָט האָט אים געשטראָפט וואָס עס האָדעווען זיך נישט אויס ביי אים קיין קינדער און שטאַרבן יונגערהייט... און דער ייד דערציילט ווייטער אַז ער איז שוין געפאָרן צום סלאָנימער רב, געווינען פאַר אים: פאַרוואָס שטראָפט אים גאָט? — ער גיט דאָך אַ סך צדקה און האַלט אויס אין זיין שטאָט אַ ישיבה. האָט אים דער סלאָנימער רב געפרעגט: אפשר האָסטו אַמאָל עפעס וועגן אַ שידוך עמעצן מבייש געווען?... דאַן האָט ער זיך דערמאָנט וועגן דעם בעקערס מיידל פון דער שטאָט „מיר". און דער סלאָנימער רב האָט אים באָפוילן אויפצוזוכן, אויב זי לעבט נאָך, דער אַמאָליקער כלה זיינער און איר בעטן מחילה. זי זאָל אים מוחל זיין פאַר דער בושה און שפּיכת־דמים... ער איז גלייך אַוועקגעפאָרן אין דער שטאָט „מיר", נאָר ער האָט שוין קיינעם נישט געטראָפן. ער האָט זיך נאָר דערווווסט, אַז די אַמאָליקע כלה זיינע שוין אַ קיילעכדיקע יתומה האָט חתונה געהאַט פאַר אַ ישיבה־יינגל און איז אַרויסגעפאָרן אין אַ צווייטער שטאָט. שוין אַ פאָר יאָר ווי ער זוכט איר און דאָ נישט לאַנג האָט ער זיך דערווווסט אַז זי געפינט זיך אין זאַבלודאָווע. מיט וועמען זי האָט חתונה געהאַט ווייסט ער נישט, ער ווייסט נאָר אַז זי האָט חתונה געהאַט מיט אַ זאַבלודאָווער. ער קומט איצט פון דער שטאָט זדאָלבונאָווע, וואָלינער גובערניע, ווייל ריכטיק האָט מען אים נישט איבערגעגעבן צי ס׳איז זדאָלבונאָווע, וואָלינער גובערניע, צי ס׳איז זאַבלודאָווע, גראָדנער גובערניע. ער קומט איצט פון זדאָלבונאָווע, וו ער האָט זיך געזוימט פינף טעג — געזוכט זיין אַמאָליקע כלה, אָבער אַן דערפאָלג — און אפשר וועט ער איצט האָבן דאָס מזל איר צו געפינען דאָ אין זאַבלודאָווע. איר נאָמען איז געווען פריידל רייזנער.

דער זאַבלודאָווער רב האָט אים געזאָגט אַז אַזאַ נאָמען איז אים נישט באַקאַנט, נאָר ער וועט באַלד פרעגן איינעם, וואָס יענער וועט זיך אפשר דערוויסן וועט דאָס קען זיין. דער רב האָט באַלד אַריינגערופן אליהו דעם שמש פון דער גרויסער שול, וואָס ער פלעגט זיך שטענדיק געפינען ביים רב אין שטוב און אים געשיקט רופן דעם סופר און בעל־קריאה מרדכי לאַנדינסקי (מאָטל נאָז), וועלכער איז געווען אויסגעבונדן און געקענט אַלע זאַבלודאָווער משפחות מיט זייערע נעמען, צונעמענישן, אָפשטאַם אאַז"וו. דער סופר ר׳ מרדכי איז באַלד געקומען און דער רב האָט אים באַלד איבערגעגעבן צי ער קען אַ פרוי, וואָס הייסט אָדער האָט געהייסן פריידל רייזנער. ר׳ מרדכי האָט אַ קנייטש געטאָן זיין קלוגן שטערן און באַלד געזאָגט אַז ס׳מוז זיין נישט קיין אַנדערע ווי פריידל די בעקערקע — שמעגדעס פרוי.

דער פרעמדער האָט זיך זייער דערפרייט וואָס סוף־כל־סוף האָט ער געפונען וועמען ער זוכט שוין עטלעכע יאָר.

דער שמש איז איר געגאַנגען רופן. ביי דער טיר האָט אים די רביצן אַנגעזאָגט, ער זאָל זאָגן פריידלען, זי זאָל זיך אָנטאָן דאָס שבתדיקע קליידל.

דער פרעמדער האָט שוין אומגעדולדיק געוואַרט אויף זיין אַמאָליקער כלה... און געוויס געקלערט אַז ער וועט איר גוט באַפרידיקן, אויב זי וועט אים מוחל זיין פאַר דעם עגמת־נפש, וואָס ער האָט איר אַמאָל פאַרשאַפט.

דורכן פענצטער האָט מען אַנגעוויזן דעם פרעמדן אַז דער שמש גייט שוין באַגלייט פון דער פרוי, אין וועלכער ער האָט באַלד דערקענט אַז דאָס איז טאַקע זיין געוועזענע כלה — פריידל. טרערן האָבן זיך אים געשטעלט אין זייַנע אויגן וועז ער האָט דערזען ווי זי זעט אויס און ווי אַרים זי איז געקליידט.

וועז פריידל איז אַריין צום רב אין שטוב, האָט איר די רביצן צוגעפירט צום טיש און דער פרעמדער האָט איר געפרעגט: פריידל, דו דערקענסט מיך?

— פאַרוואָס נישט? — איז געווען דער ענטפער, — איר זענט דאָך יאַנקל דער פינסקער!...

ער האָט איר געפרעגט, ווי ס׳לעבט זיך איר, צי זי האָט פרנסה, וועז זי האָט חתונה געהאַט, צי האָט זי קינדער?

— איך האָב אַ גוטן מאַן און אַ זון וואָס לערנט זיך גוט — איז געווען איר תשובה. — און פרנסה, גאָט צו דאַנקען, מען זאָל נאָר זיין געזונט.

זי, אים, האָט אויך געפרעגט ווי ס׳לעבט זיך אים און צי האָט ער קינדער? אויף וואָס ער האָט טיף אָפגעזיפצט און געזאָגט אַז קיין קינדער האָט ער נישט און זיין פרוי איז שטענדיק נישט געזונט.

און דער אַמאָליקער חתן מיט טרערן אין די אויגן, אינגאַנצן אַן עמאָציאָנירטער, האָט אַרויסגעפלאַצט:

— פריידל! אפשר האַלסטו נאָך אַן די שנאה צו מיר?... בעט איך דיר זיי מיר מוחל פאַר דעם עגמת־נפש וואָס איך האָב דיר פאַרשאַפט... עס איז געווען נישט מיין שולד... איך בין דאָן געווען שוואַך און אַרים... איך בעט דיר: זיי מיר מוחל!... זיי מיר מוחל...

פריידל האָט צניעותדיק געענטפערט: — געוויס איז דאָס אַלץ אַ גאָט־זאַך: אַזוי האָט גאָט געוואָלט און אַנדערש האָט דאָס נישט געקענט זיין; אַזוי איז מיין מזל... נאָר דיר בין איך מוחל במחילה גמורה... איך ווינטש דיר און דיין פרוי אַלדאָס גוטס און איך ווינטש אייך ביידן אַז מיט דער צייט זאָל אייער פאַמיליע זיך פאַרגרעסערן מיט קינדער און קינדס־קינדער. — זי האָט אים געגעבן איר האַנט און אַלע וואָס זענען בייגעווען די דראַמאַטישע סצענע האָבן געענטפערט: אָמן!

דער רב האָט אַנגעשריבן אַ מחילה־בריוו און פריידל האָט אונטערגעשריבן. נאָכהער האָבן זיי אַריינגעפרופן פריידלען אין אַ זייטיקן חדר. דער פרעמדער האָט אַרויסגענומען אַ גרויסע סומע געלט און איר דערלאַנגט. פריידל האָט אויפגעטרייסלט... און אָפגעזאָגט אַפילו נישט צו נעמען קיין אייניקן גראָשן.

— פאַר דעם נעם איך קיין געלט נישט — האָט זי געזאָגט — און איך בין מוחל פון גאַנצן האַרצן — אַן באַלוינונג. אַזוי האָט גאָט געוואָלט און אַזוי דאַרף עס זיין!...

מען האָט אַריינגעפרופן דער רביצן, אפשר וועט זי קענען פועלן ביי פריידלען, אַז זי זאָל עס נעמען וויַ אַ מתנה פאַר איר קינד. אָבער פריידל האָט נישט געוואָלט הערן און וויסן...

אַזוי האָט זיך געזעגנט מיט איר דער אַמאָליקער ישיבה־בחור יאַנקל, דער פינסקער עלוי, וויַ מ׳האָט אים דאָן גערופן, און דער הייַנטיקער גביר דער האַלץ־סוחר. און פריידל איז אַוועק צו איר אָרימען לעבן, העלפן אָרימע שכנות אָפקאָכן אַן אָנבייסן און נאָך צולייגן אַ „פאַרישקאָוועלע"...

דוד זאַבלודאָווסקי (בן חיים צבי) מעקסיקע

זאַבלודאָוע – דער אייביקער שטעמפּל אין מיין האַרצן

פון זאַבלודאָוע פלעגט קומען יעדע וואָך קיין מיכאַלאָוע — ווו מיר האָבן דאָן געווויינט — פּלטיאל דראַלעס מיט זיין דראָבנער וועיבעלע זיסל צום פּאַרקויפן קאַשע און גרויפּן. פלעגט דער טאַטע מיך אַרויפזעצן ביי זיי אויפן פור און מיך אָפשיקן מיט זיי קיין זאַבלודאָוע צום זיידן און באָבען צו גאַסט. אויך שפּעטער וועט מיר האָבן שוין געווויינט אין ביאַליסטאָק, פלעג איך אָפט קומען קיין זאַבלודאָוע. דער טאַטע פלעגט מיך ברענגען צו די זאַבלודאָווער פורן, וועט זיי האָבן נאָר־וואָס געהאַט געקומען און האָבן נאָך גאָרנישט געקלערט צוריקפאָרן. דאָן פלעגט מיך טעוול אָדער סענדעֿר דער בעל־עגלה אַרויפזעצן אויף די וועיכע זעק שטרוי סאָמע אויבנאָן. וואָס וועיטער אָבער ס׳פלעגן אָנקומען פּאַסאַזשירן, פלעגט דער בעל־עגלה זיך מיר הייסן אָפּרוקן. איין מאָל, אַ צווייטן מאָל, אַ דריטן מאָל, ביז איך בין געבליבן זיצן ביים סאַמע ברעג ווו די דראַבינע איז געווען צוגעבונדן מיט אַן אייזערנער קייט צו דער דעמבענער קלאָניצע. וואָס פאָר אַ מחיהדיקע רייזע דאָס איז געווען, קען מען זיך פאָרשטעלן. איך בין געבליבן אָן זייטן... ווי אָבער די פור איז אַריינגעפאָרן אין שטעטל, בין איך אַראָפּגעשפּרונגען פון וואָגן און מיט אַ פריילעכן גוט־אָוונט אַריינגעלאָפן צו זיידע־באָבע אין שטוב און אַלץ פאַרגעסן.

ביים זיידן אין שטוב בין איך געווען זייער אַן אָנגעליגטער גאָסט — אַ קלייניקייט דער ערשטע אייניקל — איך בין דאָן אַלט געווען מסתמא אָן 8־9 יאָר.

איינגעקריצט איז אויך געבליבן אין זכרון די רייזע מיט טאַטע־מאָמע צום פּעטער מאָט־קעס חתונה קיין בילסק. נאָך איצט געדענק איך דעם זומערדיקן פאַרטאָג, די גרויסע דראָבינע מיט שטרוי, וועלכע איז געשטאַנען גרייט ביים טיר וווהין מען האָט מיך אַריינגעווארפן און מיר זענען אָנגעקומען קיין זאַבלודאָוע, ווו עס זענען שוין געווען צוגעגרייט פורן פאַר אַלע־מען צום פאָרן קיין בילסק. די באָבע סולע איז געפאָרן פאָראויס, געמומען פון אַ גרויסע פּאַ־פּירענע טאַרבע הויפנס צוקערקעס און גענאָדפן אין גאָס אין אַלע זייטן...

ליב איז מיר געווען צו קומען צו מיין זיידע־באָבע קיין זאַבלודאָוע צו גאָסט. נישט אייני־מאָל פלעג איך זיך אויפכאָפן אין מיטן דער נאַכט און זען ווי דער זיידע אברהם זיצט אויף אַ בענקעלע און זאָגט עפּעס מיט אַ וויינענדיקן ניגון — שפּעטער האָט איך שוין געוווסט אַז דאָס זאָגט ער תיקון חצות...

וועמ אונדזער פעטער משה איז אַוועק אין דער יאַפאַנישער מלחמה, האָט מיין זיידע געקויפט אַ מאַפּע פון וויייטן מזרח און דאָן האָט מען געקענט זען אַזאַ סצענע: דער זיידע דרייט אויס אַ פּאַפּיראָס פון זיין באַליבטן טאַבאַק „וואָסטאָטשנע", טוט אַריין אין ציגאַרן־שפּיצל און פאַרויכערט, שפּרייט אויס די מאַפּע אויפן טיש, נעמט אַרויס דעם בריוו וואָס איז נעכטן אָנגעקומען פון זיין זון און הייבט אָן צו קנעלן טייטלענדיק מיטן פינגער: „פּריער איז זיין פּולק געשטאַנען אין ניקאלסק־אוסורייסק, נאָכדעם האָט מען זיי געשיקט קיין מוקדען דורך וולאַדיוואָסטאָק"... אאַז"וו.

איך דערמאָן זיך דעם בילסקן בית־מדרש, ווו דער זיידע האָט געדאַוונט. שבת פלעגן זיך אויסשטעלן אין מזרח — העפּנער מיט זיינע זין. אין די מיטן־וואָכנדיקע טעג פלעגן שיינע יידן, וואָס די וועיבער זייערע זענען געווען די פרנסה־גענעבערקעס, זיצן אין בית־מדרש ביז 11 אין דער פרי. וואָס איז פאַראָן זיך צו איילן? דאָרט אין בית־מדרש האָט מען איבערגעלייענט

דעם „המליץ", אדער מען האט געשמועסט וועגן דרייפוס־פראצעס, אדער וועגן דער מלחמה מיט די בורן... אט גייט זיך ארום הין און צוריק דיאדקע פיינמאן, זינגט־אונטער, מיט זיין שיינער און זיסער שטימע א ניגון און לייגט צונויף געלאסן דעם טלית און תפילין.... אט איז פאד־ראבינעקס זון מיט דער שיינער שטימע, וועלכער איז מוראדיק פרום — ער פלעגט זיך שאקלען ביים דאוונען און ממש צעגיין פון געווייַן...

אט געדענקט זיך א שבת־פארנאכט, בין השמשות. ביים זיידן אין שטוב איז האלב־טונקל. ביים פענצטער, דעם קאפ אנגעשפארט אין שויב, שטייט די מומע ביילע און זינגט מעלאנ־כאליש: „די מאיאוו וועטערן, זיי הייבן זיך שוין אן צו באווייזן" און באלד נאכדעם קומט די באבע סוליע מיט איר „גאט פון אברהם פון יצחק און פון יעקב"... (דעם זיידנס שטוב איז

מאיר פאדראבינעק
(באווסטער חזן, היינט אין אמעריקע)

משהקע פיינמאן (געשולטער חזן), זון פון דיאדקע פיינמאן, גוטער בעל תפילה און שיינער מנגן.

אפשר געווען די איינציקע דאן אין זאבלודאווע, ווו מען האט געזונגען פאלקס־לידער און ווו עס האבן שוין געבלאזן נייע ווינטן...). שפעטער א ווייל — שוין וואך. מיט צוויי לעבלעך ברויט אונטערן ארים גייט שוין די באבע עפענען די קראם.

און וואס איז ביי דער באבע סוליען אין קראם נישט געווען: ברויט, חלה, געבעקס פון אייגענער אויסארבעטונג, בייגל געקויפטע, הערינג, לאפעטעס, קאטשערעס, פאמעלעס, בעזי־מער, גאמעלקעס קאלד, קאכלעפל, טרוקענע קעזלעך, זויערע אוגערקעס, קרויט, עפל, בארנעס און אנדערע פרוכטן, גאזע, זאלץ, פעפער, יאנדרעס, א גרויסער אויסוואל פון פאליוועגע כלים, „נאשעניע" (זריעה), קרייטעכצער צום מאגן, צום הוסט, וועריס־קרויט און אנדערע באבסקע רפואות...

זייער אפט פלעג איך אויך נאכהער, שוין אין מיינע יוגנט־יארן, באזוכן אונדזער טייע־רע ראמאנטישע זאבלודאווע, מיט וועלכער איך בין געווען אזויפיל צוגעבונדן פון מיינע פריע קינדער־יארן אן און דארט אונדזער גאנצע טייערע משפחה געהאט — — —

שפּעטער שוין, אַנהייב דעצעמבער 1925, בין איך געפֿאָרן קיין זאַבלודאָוו זיך געזעגענען. אַ שטאָט אַ פֿאַרגעשריטענע, מיט אירע שיינע אינסטיטוציעס און מיט איר פּריילעכער יוגנט.

אַ דראָבנער שניי האָט געשאָטן וועג איך האָב אין יענעם פֿאַרנאַכט פֿאַרלאָזן אויף אייביק מיין ליב און זיס שטעטעלע, ווו עס האָט זיך געשפּינט מיין ערשטע ליבע און מיט וועלכע עס זענען פֿאַרבונדן די שענסטע זכרונות פון מיין קינדהייט און יוגנט. עס ווילט זיך אויסשרייען מיט צער און וויטיק: „האַרציק שטעטעלע מיינס, דו האָסט געלאָזן אַ שטעמפּל אויף אייביק אין מיין האַרצן און איך וועל דיך קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן!".

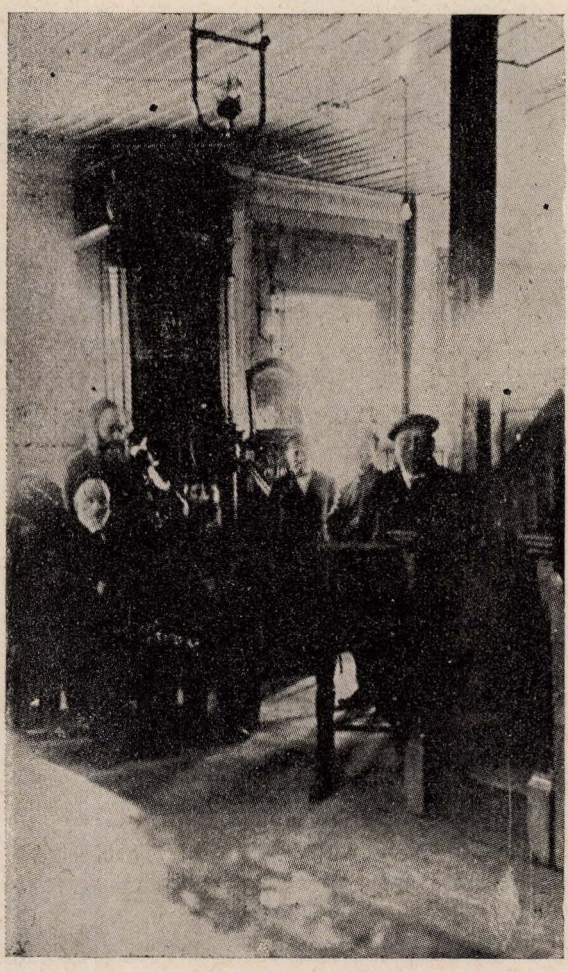

איגעווייגיקסטער אויסזען פון ביעלסקן בית־מדרש.

מען זעט דאָ: הרב מירסקי, נעבן אים: יואל מילער (לערנער און בעל תפילה). רעכטס: אַלטער גניעטשוצקי. אין הינטערגרונט: גרשון דער שמש פון גרויסן בית־מדרש.

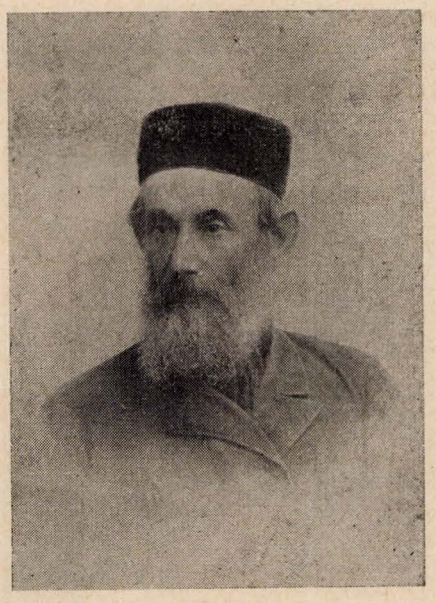

ר׳ אברהם זאַבלודאָווסקי

זיין פרוי סוליע

אַ סך יאָרן בעל קריאה און מוהל אין זאַבלודאָווע. פֿאַרמאָגט שוין אַן אייגענע רייכע ספֿרים־זאַמלונג. געווען דער ערשטער אין זאַבלודאָווע אויסצושרייבן די ערשטע טעגלעכע צייטונג פון פּעטערבורג „דער פריינד" און די צייטשריפט „דער יוד" — מיט 50 יאָר צוריק; וו׳ אויך די וואָכנשריפטן און זאַמל־ביכער וואָס י. ל. פּרץ און ספּעקטאָר האָבן דאָן אַרויס־געגעבן אַלס די ערשטע שפּראָצונגען פון דער נייער יידישער ליטעראַטור.

די טעכטער ביילע און רייזל ביי דער מצבה פון זייער פּאָטער אברהם זאַבלודאָווסקי, אויפן זאַ־לינקס: דער קבר פון ר׳ משה חיים געלערשטיין. בלודאָווער בית־עולם.

מלך ראַוויטש

בען

בן (בן־ציון ראַבינאָוויטש) דער באַרימטער קונסטמאָלער (פאַריז), וועלכער האָט אייניקע פון זיינע ערשטע שאַפונגען געמאָלן אין זאַבלודאָוע

בען וויל בשום אופן זיך נישט אידענטיפיצירן מער מיט די זיבן טראָפן פון זיין לאַנגן פולן נאָמען. דריי אותיות איז גאַנץ געגוג אין נאָמען פון אַ מאָלער. אין עברית זענען עס בלויז צוויי אותיות: בן — דאָס וואָרט זאָגט זייער אַ סך. אַ גאַנצע פילאָזאָפיע קען מען אַרויפמאָלן אויף דער לייוונט פון אַזעלכע צוויי אותיות: בן... בען איז אַ ביאַליסטאָקער און אַ קענער אין די שוואַרצע פינטעלעך. תהילים קען עֹר פון אויסנוויניק. ער טראָגט לענגלעכע ברוינע האָר און איז אַלט אַרום די פופציק. ער איז אַרבעטזאַם ווי אַ בין און ווויינט אין אַ דירה מיט עטלעכע דעכער און באַלקאָנען און האָט גאַנץ פאַריז ווי אויף דער האַנטפלאַך פאַר זיך. בען זעצט אַנידער יעדן יידישן שרייבער, וואָס קומט אים אונטער די אויגן אויף דער פאָזיר־קראַכשטול און ער מאָלט אים. ער האָט שוין אַ גאַנצן געמאָלענעם לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור. בשעת די נאַציס אין פאַריז איז בען געזעסן אין אַ קעלער און האָט געלעבט מיט דינע פּעניצלעך ברויט און טראָפּנס וואַסער און דינע זוימען ליכט... בען מאָלט איצט דעם תהילים מיט דינע ליניעס און זיבן און זיבעציק קאָלירן פון עלף רעגנבויגנס. 37 תהילים־בילדער האָב איך ביי אים געזען און זענדיק דאָס 37סטע בילד בין איך ממש געשטאָרבן פון צופיל שיינקייט. די בילדער זענען רעאַל און אַבסטראַקט, פאַרב און קלאַנג, יידיש און אוניווערסאַל. זאָגט סימאָנידעס: רעדנדיקע בילדער — דאָ זענען תהילים־זאָגנדיקע בילדער. נאָר זיי זאָגן תהילים אויף עטלעכע לשונות מיט אַמאָל. אגב איז אין די בילדער אייגנע־פלאָכטן אָפט דער שם המפורש אין אותיות — השמים מספרים כבוד אל. דאָכט זיך, אַז צווישן די זוכנדיקע האָט בען שוין געפונען.

אַ פאַרזאָרגטער ייד (שוואַרצע שטיין־שטיפט צייכענונג)

טיפּן פון זאַבלודאָווער יידן — געצייכנט פון קונסט־מאָלער בען

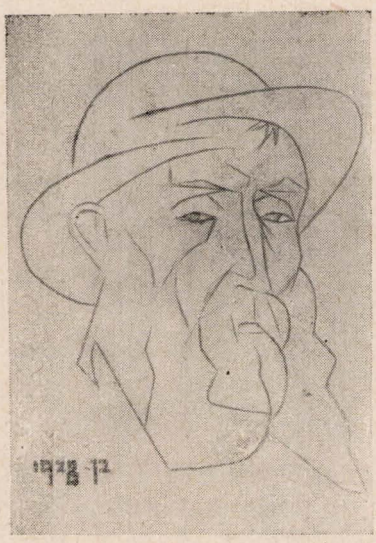

בענס פאָטער שלמה יעקב ז״ל (אומגעקומען אין ביאַליסטאָקער געטאָ), אַרכיטעקט — גע־מאַכט פּלענער צום בויען פאַבריקן, הייזער אאַז״ו אין ביאַליסטאָק, אומגעגנט און אויך אין זאַבלודאָווע. ער האָט אויך געמאַכט דעם פּלאַן פון דער נייער שול אין וואַלקאָוויסק.

שמואל צעסלער. — קויל־צייכענונג פון בן (בן־ציון ראַבינאָוויטש) אין זאַבלודאָווע, 1928.

אַ ייד אַ למדן (קויל־צייכענונג)

אַן אַלטער ייד (שוואַרצע שטיין־שריפט צייכענונג)

משה זאַלצמאַן

ר׳ משה זעליק פּעטלין

דער נאָמען „מלמד", איז גאָרנישט פּאַסיק פּאַר משה זעליק פּעטלין. וואָר געדענקט נישט דאָס טשיפּען פּאַר די האָר אָדער בוכטשען אין דער פּלייצע פון די קליינשטעטלדיקע מלמדים... משה זעליק פּעטלין איז געווען, קען מען זאָגן, דער ערשטער צו אײַנפירן אין זאַבלודאָווע אַ חדר מתוקן, מיט אַ מער מאָדערנעם מעטאָד און וועלטלעכער באַציאונג אין לערנען אוון צו זײַנע תלמידים. דער אויסגעאײדלטער משה זעליק — אין וועמענס חדר מיר האָבן געהאט די זכיה צו לערנען — האָט געהאַט אַן אײַגענעם מאָדוס ווי צו באַשטראָפן די ווידערשפּעניקע תלמידים (באַלוואַנעס): מיט דער לינייקע „איבערן האַנט", פּלעגט ער געבן צו פּילן אַמאָל שטאַרקער, אַמאָל שוואַכער, לויטן גראַד „ווידערשפּעניקייט", וואָס דער תלמיד האָט אַרויס־געווויזן. אויסער חומש, רש״י, תנ״ך און בבא־בתרא, האָבן זײַנע תלמידים באַקומען לעקציעס פון איידלקייט און ציכטיקייט.

דער אופן ווי משה זעליק פּלעגט טיילן נדבות איז געווען אַזאַ מין לעקציע — די קאַנ־טאַרקע, שטעגדיק באַזאָרגט מיט גראָשנס — אַזוי, אַז קיין אַרעמאַן האָט נישט אויסגע־שטרעקט אומזיסט די האַנט. ער פלעגט אויך איינפלאַנצן ביים יונגן דור לאָקאַלן פאַטריאָ־טיזם, נישט פאַרגעסנדיק איבערחזרן, אַז זאַבלודאָווע האָט אַ וויכטיקע פאַרגאַנגענהייט און אַז מיט יאָרן צוריק פלעגט מען אויף בריוו, אַדרעסירט קיין ביאַליסטאָק, צושרייבן: ה ס מ ו כ ה ל ז ב ל ו ד ו ב ה.

שמועסן אויף זייטיקע טעמעס און אָפילו וועגן „פּאָליטישע מאַמענטן", מלחמה־צייט, פלעגט משה זעליק ליב האָבן צו קאָמענטירן פאַר זײַנע תלמידים, פאַרשאַפּנדיק זיי וועלט־ידיעות און ווי ער אַליין פלעגט זיך אויסדריקן — זענען זיי אַזוי וויכטיק ווי „קענען זינגען מיטן ריכטיקן ניגון, די פּרשה תולדות"... ס׳איז כדאי אויך צו דערמאָנען, אַז משה זעליק פעטלין האָט אויסגעפילט די פונקציע פון „קאַזיאָנער ראַבין", אַסעקוראַציע־אַגענט און ערש־טער זאַבלודאָווער ביבליאָטעקאַר. זיין רייכע ביבליאָטעק האָט פאַרמאָגט אַ גרויסע צאָל העברעישע, יידישע און רוסישע ביכער — נאָך אַ סך פריער, איידער ס׳איז געשאַפן געווארן די פאָלקס־ביבליאָטעק אין זאַבלודאָווע.

זאָלן אָט־די פאָר וועלטער דינען ווי אַ מצבה פאַר אַ געשעצטן לערער און קולטור־מענטש, וועמענס פערזענלעכקייט האָט באַשיינט אונדזער שטעטל.

סולקע פעטלין-טשעראָף (ניו־יאָרק)

מיין טאַטנס גרויסער הדר

נישט זייענדיק קיין שרייבערן, איז זייער שווער זיך אַוועקצוזעצן און אַנשרייבן אַ מיט־אַרבעט פאַר אַזאַ הייליקער זאַך, ווי עס דאַרף זיין אַ „יזכור־בוך" נאָך אונדזער היימשטאָט זאַבלודאָווע. וועל רעדט נאָך, אַז איך בין געשטראָפט מיט צופיל „סענטימענטאַלקייט" און דאָס שטערט מיר אַ סך צו טאָן זאַכן, וואָס זענען פשוט אַ חוב. אָבער כ׳קען בשום אופן נישט בלייבן גלייכגילטיק צו דער וווּנדערבאַרער אונטערנעמונג פון אייך, טייערע קינדער פון מיין גרויסן טאַטנס חדר! — וואָס האָבן אונטערגענומען אַרויסצוגעבן דעם „זאַבלודאָווער יזכור־בוך", און ווייל, ווען עס קומט צו זאַבלודאָווע, צו מיין טאַטן, וועלט מיר אַ קנויל אין האַלדז... גאָרנישט ווי איך וואָלט געוועזן אין אַמעריקע פערציק יאָר, נאָר אַזוי ווי כ׳וואָלט פאַרלאָזן זאַבלודאָווע נעכטן... ווילט זיך אַראָפרעדן פון האַרצן און דערציילן: אָט, זע איך פאַר מיינע אויגן מיין טאַטנס הויז, דעם חדר און דעם גאַנצן אָרום... עס געדענקט זיך נאָך ווי איצט, ווען

ר׳ משה זעליק פעטלין און זיין טאָכטער סולקע

אין דעם גרעסטן פראָסט, פלעגט דער טאַטע מיינער משה־זעליק ע״ה, זונטיק אין דער פרי, נישט געקוקט אויף זיין ווייב פּשעע הינדעס פראָטעסטן, צעעפענען די פענצטער, אויסצו־לופטערן דעם חדר... וואָס הייסט? פלעגט ער טענהן צו פּשעע־הינדען, די קינדער דאַרפן קו־מען, מוז זיין די לופט אַ ריינע... אַפילו דער „פאָדווער" האָט געדאַרפט זיין אַ ריינער, אויס־קערן און אַריינגיסן אין די ראָווע אַזאַ דעזינפעקציע, וואָס ער פלעגט צעמישן מיט וואַסער. די תלמידים פון חדר זענען דאָך ביי אים געווען ווי אייגענע קינדער... יעדעס מאָל, ווען עמ׳־צער פון זיינע תלמידים פלעגט פאַרלאָזן זאַבלודאָווע און אַווקפאָרן קיין אַמעריקע, זענען זיינע אויגן געווען פול מיט טרערן, אָבער אין דער זעלביקער צייט פלעגט ער זאָגן: „גוט, וואָס זיי ריסן זיך אַרויס פון „בעזליודאָווקע"...

איך געדענק נאָך ווי איצט, ווען עס איז באַשטימט געוואָרן, אַז איך זאָל פאָרן קיין

אַמעריקע, זענען געזעסן בייַ אונדז דער „אוטשיטעל" סערלין, אַהרן־הערש צעסלער (דער פּעלדשער) און עזריאל עפּשטיין. ס׳טייטש, האָבן זיי געטענהט צו אים, ווי אַזוי לאָזסטו עס אַוועקפאָרן דער מעזינקע? בלייבסט דאָך אַליין מיט פּעשע־הינדען... האָט ער זיי דאָן געענט־פּערט: „טאַקע דערפאָר, ווייל איך האָב זי אַזוי ליב, און ליב האָב איך זי נישט מיט קיין עגאָאיסטישער ליבע, נאָר איך ווייל, אַז איר זאָל זיין בעסער..." און מיט דער זעלביקער ליבע האָט ער ליב געהאַט זיינע תלמידים און בכלל מענטשן!

ODPIS METRYKI.

Niniejszym zaświadczam iż w książce metrycznej dla zapisów urodzonych izraelitów w miejsce Zabłudowie na rok [illegible]

znaczy się pod № 24 że od małżonków

obywatela miasta Zabłudowa [illegible]

syn [illegible] i żony [illegible]

córki [illegible] urodził się 26 [illegible]

któr[illegible] dano było imię [illegible]

Zawiadowca registracją izraelitów m. Zabłudowa

Pom. Rabbina [illegible]

געבורט־מעטריקע אַרויסגעגעבן דורכן ראַבינער משה־זעליק פּעטלין
אין 1922 — (שוין אויפן טויטנבעט)

וועז מען זאָל קענען גלויבן, אַז מיין טאַטע וויס דאָרט... וואָס איר, זיינע תלמידים, האָט אונטערגענומען אַרויסצוגעבן אַזאַ הייליקן ספר ווי אַ יזכור־בוך נאָך די זאַבלודאָווער קדושים און אונדזער ליבער זאַבלודאָוו, וואָלטן זיינע ליכטיקע אויגן זיך אַנגעפּולט מיט טרערן... פון דאַנקבאַרקייט און אָנערקענונג צו אייך! — און דאָס זעלביקע פיל אויך איך צו אייך — — —

זאָל די וווּנדערבאַרע אַרבעט אייערע — דאָס זאַבלודאָווער יזכור־בוך — פאַרבלייבן פאַר דער צוקונפט ווי אַן הייליקער אָנדענק נאָך אונדזערע אומגעקומענע זאַבלודאָווער לאַנדס־לייט, וועלכע זענען אומגעבראַכט געוואָרן אויף אַזאַ שוידערלעכן אופן, און זייערע הייליקע נעמען און דער נאָמען „זאַבלודאָוו" פאַראייביקטע אין דעם דאָזיקן ספר, זאָלן שיינען אויף שטענדיק און איבערגיין פון דור צו דור!...

דריי זאַבלודאָווער פּאָרטרעטן

אהרן־הערש דער פּעלדשער

אהרן הערש צעסלער

אַלע האָבן אים געקענט, ליב געהאַט און רעספּעקטירט. אַלע האָבן אים כסדר דערמאָנט. זיין נאָמען איז אויך געווען ווייט באַוווסט איבער אַלע פּוילישע און ווייסרוסישע דער־פער, נישט בלויז בײַ די יידן און מעשטשאַנעס פון שטעטל.

כאָטש געפֿונען האָט מען אים אהרן הערש דער פּעלדשער, פונדעסטוועגן איז געווען גענוג צו דערמאָנען אהרן הערש אַליין און מ׳האָט שוין געוווסט וועמען מען מיינט. ער איז געווען אַן אינטערעסאַנטע און אָריגינעלע פּערזענלעכקייט.

אהרן הערש איז געבוירן געוואָרן אין זאַבלודאָווע אין יאָר 1852, בײַ אַ האָרעפֿאַשנעם יידן אַ מטופֿל מיט קינדער. זיינע קינדער־יאָרן האָט ער פֿאַרלאָרן אין די חדרים, און ערשט ווען ער איז אַוועק דינען דעם צאַר, האָבן זיך אים דורך אַ צופֿעליקער מעגלעכקייט געשאַפֿן די באַדינגונגען צו קענען שטודירן. זיינע גרויסע פּאָטענציעלן און זיין נאַטירלעכע אינטעליגענץ האָבן אים געעפֿנט די דאָן פֿאָר יידן פֿאַרשלאָסענע טירן פון אַ מעדיצינישן קורס, וואָס איז אָרגאַניזירט געוואָרן אין דער אַרמיי, פֿאָר אויסגעצייכנטע זעלנער. אהרן הערש האָט מיט דער יידישער עקשנות פון אַ לערנער אַדורכגעמאַכט דעם קורס ווי אײַנער פון די בעסטע אַביטורענטן, באַקומענדיק דעם דיפּלאָם פון קענען פֿראַקטיצירן פּעלדשעריי.

וועמען אַהרן הערש האָט פֿאַרענדיקט מיליטער־דינסט, איז ער צוריקגעקומען אין זיין גע־בורט־שטעטל, האָט חתונה געהאַט מיט דער שטילער באַשיידענער און שיינער פּייגע־באַשע און געגרומען פֿראַקטיצירן אַלס פּעלדשער און געבוירן מיט איר צוויי זין.

אַהרן הערש צעסלער, אַלס מענטש און אַלס מעדיקער האָט שטאַרק דערמאָנט מיט זייַנע הומאַניטאַרע האַנדלונגען, אונדזער אומפֿאַרגעסלעכן ד״ר נח ירחי, אין אַרגענטינע. נישט געקוקט וואָס אין זאַבלודאָווע און אין דער רייכער צאָל דערפֿער אַרום איר, איז נישט געווען קיין אייַן דאָקטער און אַהרן הערש איז געווען דער אײַנציקער פּעלדשער, האָט ער קיינמאָל נישט אויסגענוצט די געלעגנהייט פֿאַר זיינע פּערזענלעכע עקאָנאָמישע אינטערעסן. פֿאַרקערט, ער האָט זיין פֿראָפּעסיע געשטעלט פֿריער פֿאַר אַלץ צו דינסט פון דער גרויסער יידישער־און קריסטלעכער באַפֿעלקערונג און אַזוי אַרום איר דערפּירט צו אַ הויכער הומאַניטאַרער מדרגה.

אהרן הערש איז געווען אַ גרויסער פּסיכאָלאָג, ער האָט געקענט גוט דעם מאָראַליזשן און גייסטיקן צושטאַנד פון די שטעטלשע איינוווינער. ער האָט געוווסט אויסגעצייכנט, אויף וועמען ער דאַרף אָנשרייַן, וועמען ער דאַרף טרייסטן, מיט וועמען ער דאַרף זיך אַדורכשמועסן מער אינטימער און וועמען ער דאַרף אַמאָל אינגאַנצן נישט ענטפֿערן. ביי וועמען מ׳דאַרף נעמען מער פֿאַר אַ וויזיט, כדי ער זאָל שוין באַצאָלן פֿאַר דעם אָרעמען חולה. וויפֿל מאָל

פלעגט געשען, אַז אהרן הערש פלעגט באַזוכן אַ קראַנקן אין אַן אַרעמער שטוב, און ווען ס׳פלעגט קומען צו באַצאָלן, פלעגט ער נעמען שרייען: „וועי בעט ביי דיר געלט? פאַרבאַהאַלט עס, נעם בעסער דאָס געלט און קויף אַן עוף פאַרן קראַנקן". און פאַרן אַוועקגיין פלעגט ער איבערלאָזן זיין געלט אויפן טיש און אַ זאָג־טאָן: „נאָ! דאָ האָסטו אויף צו קויפן די רעצעפטן". און אַז אהרן הערש פלעגט וויזיטירן אַ חולה ביי אַן אָפּגעפיינטער פאַמיליע, וווּ ער האָט געוווסט, אַז זי מאַכט אַדורך אַ שוועריקאָמישן מאָמענט, פלעגט ער פאַרן אַוועקגיין גוטמוטיק אַ זאָג־טאָן: „נו, נו, ס׳וועט זיין גוט אַזוי, איצט נישט, אַז ס׳וועט אייך אַוועקגיין בעסער, וועט איר מיר אָפּגעבן פאַרן וויזיט".

אַהרן הערש — אַ הויכע עלאַסטישע פיגור, אַ גלאַנציקער קאָפּ אַרומגענומען מיט גרויליכע האָר, קליינע, אומרואיקע קלוגע אויגן, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט דורך פענסנע פון וועלכע ס׳איז אַראָפּגעהאָנגען אַ לאַנגע שוואַרצע, שמאָלע סטענגע אינמיטן אַרומגענומען מיט אַ בלויער פּאַטשערקע. שטילע שמאָלע טריט און זיכערע באַוועגונגען, נעט און שיין געקליידט מיט אַן האַלב־אָפּגעליגטן קראָגן, מיט אַ שוואַרצן קינסטלער־שלייף, — דאָס אַלץ האָט געשאַפן פונעם אויסערלעכן אהרן הערשן, אַ זעלטן שיינע מאַיעסטעטישע פיגור, וואָס האָט אַרויסגערופן גרויס רעספּעקט אַפילו ביי די וואָס האָבן אים נישט געקענט.

אהרן הערש צעסלער — דער זאַבלודאָווער פעלדשער און שטאָט־ראַטמאַן — פאָטאָגראַפירט אין יאָר 1903 — מיט זיין פרוי ליפשע, מוטער שיינע־חייה און פאָטער משה.

אַהרן הערש האָט זיך אַבער נישט נאָר אויסגעצייכנט אין שטעטל מיט זיין עסטעטישן אויסזען און עטישע האַנדלונגען. ער האָט זיך אויך אויסגעטיילט מיט זיין בריייטהאַרציקייט און מיט זיין גרויס פאַרשטענדעניש פאַר דער פאַרצווייגטער פילאַנטראָפישער און געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט פונעם שטעטלשן ישוב. ער איז געווען אַ שטענדיקער ראַטמאַן אין

מאגיסטראט (שטאט־רעגירונג). אלס ראטמאן איז ער געווען אן אומקאמפראמיסלעכער פאר־טיידיקער פון די אינטערעסן פון דער יידישער באפעלקערונג. אין שטעטל האבן זיך גע־פונען פארבאהאלטענע אנטיסעמיטן און אייניקע פון זיי זענען געווען מיטגלידער פון שטאט־ראט, און נישט איינמאל האבן זיי פרובירט אדורכשמוגלען אנטיסעמיטישע באשלוסן קעגן דער יידישער באפעלקערונג. ס׳האט זיך זיי אבער קיינמאל נישט איינגעגעבן. אהרן הערש איז שטענדיק געשטאנען אויף דער וואך. זיין אויגעהויערער שטאלץ אלס מענטש און ייד, האט אים געגעבן אזא קוראזש אז אינעם פייער פון זיין פארטיידיקונג, פלעגן פארברענט ווערן אלע אנטיסעמיטישע אמביציעס. אפילו זיי, האבן רעספעקטירט און מורא געהאט פאר אים. אהרן הערש איז אן ספק געווען איינער פון יענע פאזיטיווע כוחות, וואס אדאנק זיי איז אין זאבלו־דאווע קיינמאל נישט געקומען צו קיין עפנטלעכע ערנסטע אנטיסעמיטישע עקסצעסן.

א סך מיטגעהאלפן אין זיין פריוואטן לעבן און געזעלשאפטלעכער אקטואציע האט אים אין זיינע מיטעלע און עלטערן יארן, זיין צווייטע פרוי ליפשא אדער „אהרן־הערשיכע", ווי מ׳האט איר גערופן אין שטעטל. זי איז געווען אן אשת־חיל און א געבילדעטע פרוי — גע־שטאמט פון די יחסנישע מייזעלס פון גראדנע.

אהרן הערש איז געווען איינער פון די גרינדער און פון די וויכטיקסטע מיטארבעטער פונעם קרן קימת און קרן היסוד אין זאבלודאווע. ער איז אויך געווען איינער פון די אנגע־זעענסטע פירער פון ועד הקהילה און פון דער גמילת חסדים קאסע. פון זיין דרייסטקייט און פון זיין שטענדיקער גרייטקייט צו העלפן דער שטאטישער באפעלקערונג איז געגוג צו דער־מאנען א הערא׳אישן עפיזאד זיינעם, וואס איז פארלאפן אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט־מלחמה.

וועז די דייטשישע חיילות האבן זיך געגומען דערנענטערן צום שטעטל און מען האט דער־ווארט א בלוטיקע שלאכט ביי זאבלודאווע, האבן אלע איינווויינער אנגעהויבן פארלאזן זייערע הייזער און מען איז אוועק אין דער נאנטער גרויסער שטאט — קיין ביאליסטאק. אהרן הערש האט ספעציעל פאר דעם געמאכט זיך א נייע בריטשקע, נאר אין לעצטן מאמענט האט דער שטאלצער און אומדערשראקענער מענטש דערפילט די לעכערלעכקייט פון זיין טאט. ער האט זיך פארשעמט פאר זיך אליין, ער האט נישט געקענט פארשטיין ווי אזוי ער האט זיך געקענט באאיינפלוסן פון דעם אלגעמיינעם שרעק־פסיכאז און אנטלויפן גלייך מיט אלעמען. ער האט באלד באשלאסן, אז וואס עס זאל נישט געשען, ער בלייבט. ער מוז פארטיידיקן דאס יידישע האב־און־גוטס וואס איז פארבליבן אויף הפקר, אז אויב אומקומען, וועט ער אומקומען פאר־טיידיקנדיק דאס שטעטל — זיין שטעטל. ער האט זיך גלייך אויפגענייט א ווייסן כאלאט, א ווייס מיצל מיט א גרויסן רויטן קרייץ, פארשטייענדיק אז מיט דעם אנטוועכץ פון א סאניטאר, וועט ער זיך קענען באווועגן אומגעשטערט און קענען גלייך זיין דארט ווו מ׳וועט דארפן רא־טעווען. און אהרן הערש האט טאקע א סך געראטעוועט. ער, צוזאמען מיטן רב ר׳ עקיבא סובאטניק און יוסף יאבלאנסקי, וואס זענען אויך פארבליבן, האבן געראטעוועט די אלטע היסטארישע שול און דאס גאנצע שטעטל, אז זיי זאלן נישט אפגעווויסט ווערן דורכן פייער. ווייל די לעצטע גרופע קאזאקן, וועמען מ׳האט אנגערופן „די אונטערצינדער", זענען שוין געווען גרייט אדורכצופירן זייער שליחות. נאר אהרן הערש, מיט זיין איבערצייגנדיקער שפראך און די אנדערע צוויי, מיט א באדייטנדיק גרויסער סומע געלט, איז געלונגען צו ראטעווען זאבלו־דאווע פון אונטערגאנג נאך אין 1914.

אזוי האט אהרן הערש דער פעלדשער געלעבט, געהיילט, מיטגעהאלפן אין אלע שטעטל־שע נויטן און פראבלעמען און זיך געעלטערט אין רעספעקט און אין כבוד ביז 1936, וועז ער איז אין עלטער פון 84 יאר געשטארבן, איבערלאזנדיק פאר די קומענדיקע דורות א ליכטיק, הערלעך בלעטל אין דער רייכער געשיכטע פונעם אומגעקומענעם זאבלודאווער יידישן ישוב.

שמואל לייב צעסלער — דער פידל-ווירטואָז

ביים סוף פונעם פאַרגאַנגענעם יאָרהונדערט, אין 1880, איז אינעם שטעטל זאַבלודאָווע (קרעסן), ביי דעם שטעטלשן פעלדשער אַהרן הערש צעסלער, די פאָפולערסטע פערזאָן אין שטעטל, געבוירן געוואָרן דער בכור שמואל־לייב, וואָס האָט מיט יאָרן שפּעטער אַוועקגעלייגט זיין קינסטלערישן חותם, אַרויסרופנדיק באַוווּנדערונג און אָנערקענונג אין דער מוזיקאַלישער וועלט.

דער יונגער שמואל־לייב האָט זיך געהאָדעוועט צווישן די אומצאָליקע פאַציענטן, יידן און קריסטן, אַמערסטן פויערים, וואָס פלעגן שטענדיק קומען זיך היילן אין זיין טאַטנס שטוב, און צווישן די כסדרדיקע ריחות פון יאָד, יאָדאָפאָרמע, אַלקאָהאָל און פון די פאַרשיידענע אַנדערע מעדיקאַמענטן.

זיין פאָטער, שטענדיק אַ פאַרנומענער, אַ פאַרטוענער אין זיין מעדיצינישער אַרבעט און אין זיינע געזעלשאַפטלעכע און פילאַנטראָפישע כלל־טעטיקייטן, האָט נישט געהאַט קיין צייט

פראָפעסאָר ש. ל. צעסלער

זיך אָפּצוגעבן מיט זיין קינד. צום אומגליק איז זיין שטילע, באַשיידענע און פאַרשטענדלעכע מוטער — פייגע־באַשע — אים אָפּגעשטאָרבן, וועז ער איז נאָך געווען אַ פיר־יאָריק קינד, אים איבערלאָזנדיק אַן אָנדערהאַלבן־יאָריק ברודערל אברהמעלע. און שמואל־לייבעלע האָט זיך געמוזט אַליין אַן עצה געבן.

נאָך אַלס קינד האָט זיך ביי שמואל־לייבעלען אָנגעהויבן אָנטוויקלען ליבע צו מוזיק און באַשיידנקייט. די אַריסטאָקראַטישקייט און די בעסערע סאָציאַלע פאָזיציע פון זיין טאַטנס שטוב, האָבן מיט גאָרנישט געווירקט, אַז דאָס יינגל זאָל זיך פירן גרויסהאַלטעריש. פאַרקערט, ער איז געווען אַזוי באַשיידן אין זיינע האָנדלונגען און באַציאונגען סיי צום יחיד ווי צום כלל, אַז יעדער איינער האָט גלייך דערקענט, אַז אָט די פּשטות איז נישט קיין געמאַכטע,

נאר אזא וואס קומט פון האַרצן ארויס, דער פּראַדוקט פון אַ גוטער נשמה. נישט קוקנדיק, וואס אין אהרן הערשס שטוב איז שטענדיק געווען אַ גרויסע באַוועגונג פון מענטשן, איז דאָך שמואל־לייבעלע שטענדיק פאַרבליבן אַליין. ס׳האָט אים נישט געצויגן דאָרט ווו ס׳איז געוען טומלדיק, ווו ס׳האָט געקאָכט און גערוישט דאָס לעבן. פלעגט ער פאַרבלייבן אַליין מיט זיך אין אַן אייגנאַרטיקער, אויסגעחלומטער קינדער־וועלט. אַ וועלט, ווו אַלץ איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין פּאָעזיע, אין מוזיק. אַ באַזונדער וועלט, וואס האָט געהערט בלויז צו אים אַליין, ווו קיינער האָט נישט געהאַט קיין שליטה צו איר אינערלעכן צויבער.

זייער אָפט פלעגט שמואל־לייבעלע פאַרלוירן ווערן אויף לאַנגע שעהן פון דער היים. ספּע־ציעל אין פרילינג־צייט, פלעגט ער מיטאַמאָל דערפילן עפּעס אַזאַ נאָגענישׂ, אַזאַ בענקשאַפט, וואס פלעגט אים ציען מיט אַן אייזערנעם כוח אַהין, אַהין, העט ווייט הינטערן שטאָט. דאַן, פלעגט שמואל־לייבעלע איבערלאָזן דעם טאַטנס שטוב מיט די מעדיקאַמענטן־ריחות און די געסלעך פון שטעטל, דעם גאַנצן טומלדיקן, וואַכעדיקן אַרום און אַוועקגיין צום שמאָלן, שלענגלדיקן טייך, וואס שלייכט אַדורך דעם פּריצס גרויסן סאָד. דער אָפּגלאַנץ פון די זונ־שטראַלן אין דעם טיף־בלויען געקרייזלטן אויבערפלאַך פונעם וואַסער, דאָס שטילע סודותפולע מורמלען פונעם ריזלדיקן טייכל, דאָס זאָרגלאָזע שפּילן זיך פון די חנעוודיקע פישעלעך, האָט פאַר דעם קליינעם שמואל־לייבן געשאַפן אַ וווּנדערבאַרע האַרמאָניע פון קאָליר און קלאַנג,

הרב י. מירסקי און פראָפ. ש. ל. צעסלער — ביי אַ פילפול.

וואס האָבן זיך אין זיין קינדערשער פאַנטאַזיע פאַראייניקט אין אַ באַצויבערנדיקער מוזיקאַלי־שער סימפאָניע. נאָך אַזאַ באַהעפטונג מיט דער קאָליר־רייכער מוזיקאַלישער נאַטור, פלעגט דער פיינפילנדיקער שמואל־לייבעלע, עטלעכע טעג אַרומגיין אַ באַצויבערטער, אַ פאַרחלומ־טער, און אין זיין אינערלעכער קינדערישער וועלט פלעגן זיך דאָן אויסוועבן אַזוינע מאָדנע, פאַרשיידענע מוזיקאַלישע אַריעס, וואָס פלעגן אים האַלטן געפּענטעט אַ צייט לאַנג.

די שבתים זענען געווען פאַר אים די גליקלעכסטע טעג. שבת נאָכמיטיק, וועז דער טאַטע פלעגט שלאָפן, וועז דאָס גאַנצע שטעטל איז געווען איינגעהילט אין דער שבתדיקער רו, פלעגט שמואל־לייבעלע מיט אַ סך אַנדערע קינדער אַוועקשפּאַצירן אין קראַסנער וואַלד. אַזוי שנעל ווי מען פלעגט אַריינקומען אין וואַלד, פלעגט ער, אומבאַמערקט פאַר אַלע, און נישט וויסנדיק ווי אַזוי, בלייבן מיט זיך אַליין. אָבער אין דער אמתן איז ער אין וואַלד קיינמאָל נישט געווען

אַליין. איך געדענק, וועז מיר קינדער, פלעגן קומען אין וואַלד, פלעגן מיר זיך שטעודיק האַלטן צוזאַמען, קיינער האָט נישט געוואָלט בלייבן אַליין. עפּעס האָט געשראָקן דער מעכטיקער קאָלאָס, וואָס האָט זיך אין אונדזער קינדערישער פאַנטאַזיע צוזאַמענגעגאָסן מיט דעם ששת ימי בראשית וואָס מיר האָבן געלערנט אין חדר. ס׳האָט אונדז געשראָקן „ווייד־אויטשקעס שטיבעלע״, וואָס איז געשטאַנען אויפן באַרג טיף אין וואַלד, אַרומגעוועבט מיט פאַרשייד־ענע שדים־לעגענדעס. נאָר שמואל־לייבעלען האָט דער וואַלד נישט געשראָקן. ער האָט זיך געפילט אין אים אינטימער ווי אין דער היים. ער איז געווען ביי אים אַ טייל פון זיין אינערלעכער, פאַרבאַהאַלטענער, מוזיקאַלישער וועלט. דאָס כסדרדיקע צאַרטע שושקען זיך פון די ביימער, דער אומאויפהערלעכער פאַרשייד־נאַרטיקער פייגל־גזאַנג, דער סאַמעטענער גרינער גראָז, אויף וועלכן ער פלעגט זיך אויסציען מיטן פּנים אַרויף, דער פּוכקער, קילער ווינטל וואָס פלעגט זיך צערטלעך שפּילן מיט זיינע האָר, דער געפלאָכטענער צווייג־דאַך, דורך וועלכע עס פלעגט זיך דורכזיפן די בלויקייט פונעם הימל. דאָס אַלץ האָט געשאַפן ביים עמפּינדלעכן שמואל־לייבעלען אַזאַ מוזיקאַלישע אַסאָציאַציע, וועלכע האָט געשאַפט זיין מוזיקאַלישן געהער.

ביי שמואל־לייבן האָט זיך אַנטוויקלט די אומרואיקע נאַטור פונעם גרויסן קינסטלער זייער פרי. צו דרייצן יאָר, האָט ער דערפילט, אַז ס׳איז אים געוואָלדיק ענג אינעם קליינעם שטעטעלע. ער האָט נאָך נישט געוווסט קלאָר, וואָס ער וויל אייגנטלעך, זיין בענקשאַפט צו וואָס ס׳האָט געלעכצט זיין גאַנץ וועזן איז נאָך נישט געווען קיין דעפּיניטיוע. נאָר געפילט האָט ער אַז ס׳ציט אים צו דער גרויסער וועלט. די אינטואיציע, האָט אים אונטערגעזאָגט, אַז דאָרט, אין דער גרויסער, בריי־טער וועלט, מיט טויזנטער מעגלעכקייטן, וועט ער געפינען דאָס וואָס ער זוכט.

און אין אַ געוויסן טאָג איז שמואל־לייב פאַרשוווּנדן פון שטעטל. פאַרלאָזן דעם טאַטנס שטוב, פרייַנד און באַקאַנטע און איז נישט געווארן. ס׳האָט נישט געהאָלפן קיין זוכן, ס׳האָט נישט געהאָלפן קיין נאָכפרעגן. שמואל־לייב איז, ווי אליהו הנביא אויסגערונען. די מער נענ־טערע, וואָס האָבן זיך פאַראינטערעסירט און האָבן אָבסערווירט דאָס בחורל, האָבן פאַרשטאַ־נען, אַז אין אַ טאָג וועט עס מוזן געשען. זיי זענען דעריבער געווען זיכער, אַז שמואל־לייבס פאַרשווינדן איז פאַרבונדן מיט דעם ערלעכסטן מיין און מיט די בעסטע כוונות.

אָבער איז עס געווען. אין דער פרעמד האָט זיך ערשט אַרויסגעוויזן שמואל־לייבס שטאַר־קער ווילן צו שטודירן און דער אומבייגזאַמער כאַראַקטער צו דערגרייכן און זיך פערפעקציאָ־נירן אין דעם, וואָס ער האָט געגלויבט אַז ס׳איז זיין בשׂרוף אין לעבן. וועז ער האָט זיך מיט צען יאָר שפּעטער צוריקגעקערט אַהיים, האָט מען זיך דערווונדערט, אַז ער האָט גאָלעבט אין בערלין, ווו ער פלעגט אין די טעג שווער אַרבעטן און אין די אָוונטן אַ סך לערנען — שטו־דירן מוזיק.

שמואל־לייב איז צוריקגעקומען אין זאָבלודאָוו, נישט צו פאַרבלייבן. ער איז בלויז גע־קומען זען דעם טאַטן, וועמען ער האָט שטאַרק פאַרערט און שטאַרק ליב געהאַט. ער האָט געוואָלט זען זיין יינגערן ברודער, וועמען ער האָט נאָך איבערגעלאָזן אַ קליין קינד. עס האָט אים געצויגן צו זען זיך מיט זיינע געווען חברים אוז מער פון אַלץ האָט ער זיך געוואָלט טרעפן מיט זיין שטעטעלע און מיט יענע פלעצער, וואָס האָבן אים אַזוי פיל פאַר־גענוגן פאַרשאַפט. ער האָט געוואָלט כאָטש נאָך איין מאָל, אַדורכלעבן יענע גליקלעכע מא־מענטן, וואָס האָבן געשאַפן די באַזע פאַר זיין צוקונפט. אָפּזייענדיק אַ צייט לאַנג אין דער פרעמד, האָט ער ערשט איצט דערפילט, ווי שטאַרק נאָענט ס׳זענען אים די שטעטלשע יידן, דאָס גאַנצע שטעטל, אירע געסלעך, די אינטימע אומגליקלעכע מאַמענטן, וואָס עס פלעגט אים פאַרשאַפן די שטרענגע שטיפמוטער ליפשע. ער איז געווען אַפילו גרייט איר מוחל צו זיין יענע שווערע איבערלעבונגען. די היימישקייט — דאָס געבוירנאַרט, וועקן אויף ביים מענטשן זייער שטאַרקע סענטימענטן און שמואל־לייב האָט זיך מיט איינמאָל געפונען אויף אַ פּרשת דרכים. נאָר דער שכל הישר האָט געזיגט. ער האָט פאַרשטאַנען, אַז זיין קינסטלערישן

תכלית דאַרף ער נאָר זוכן דאָרט, אין דער גרויסער וועלט, און נישט אינעם קליינעם שטעטעלע, ווי שטאַרק ער זאָל עס נישט ליב האָבן. מיט אַ טיפן גלויבן אין זייַנע אייגענע כוחות און באַשטראַלט מיט בטחון — האָט ער ווידער געזומען דעם וואַנדער־שטעקן אין האַנט און זיך געלאָזן, וווהין? צו וועמען? — צו דער פרעמדער ווייט...

אַפּראַנדלונג און אויסצוגן פון „סטאַקאַטאַ־וועלט", פון פּראָפ. ש. ל. צעסלער — וואָס גיט אַ פּולשטענדיק לייזונג צו דער סטאַקאַטאַ־פּראָבלעם.

— דערשינען אין נייַארק אין 1936.

PREFACE

The purpose of this work is to lift the veil of obscurity from the Staccato and to bring it into the light of day as the first essential step in the development of a real command of the Staccato in performance (discussed at such length for the past century and a half) usually germinates.

It is a generally accepted fact that but only fifty per cent of students are capable of executing the Staccato while the remaining fifty per cent can execute the Down-bow Staccato in a satisfactory manner. Many scholars studying through a period of a great number of years finally attain the Staccato though always in a more or less labored manner. Since the Staccato is one of the most beautiful and distinct bowings in the entire realm of violin technic, it is no wonder that the writer feels impelled to offer this work to the violin world. It is based on the principles of the Staccato as they were revealed to him by the great masters of the violin of imperishable memory. Many great Bow craftsmen now follow, such as J. B. Vuillaume and his talented apprentice Dominique Peccatte, Jacques Lafleur, Francois Louis Tourte, Eugene Sartory, Dodd, and others —all deriving their inspiration from the great master Tourte. However, just as the violin models of Antonio Stradivarius (1650–1737) and Joseph Guarnerius del Gesu (1683–1745) have never been surpassed by those of other violin craftsmen, similarly the Bows of Francois Tourte and Son represent the veritable acme of perfection. The first Staccato phrases appear in the Violin literature concurrently with the wider use of the in-curved Bow. Staccato passages now grew more and more daring until with the works of Vieuxtemps and Wieniawski, the greatest dimensions are attained (40 and more Staccato tones in one bow-direction)—with the most brilliant effects.

During the century and a half in which the Staccato has been in use there has been an almost infinite variety of opinion regarding the motivating force underlying Staccato execution. Nevertheless, the final and conclusive solution concerning all aspects of the problem has not been found up to the present time. It is my conviction, however, that within the following pages the most illuminating work by Samuel L. Chesler the intriguing mystery of the Staccato is at last completely solved.

Emry Brown.

New York City, N. Y. 1936. THE AUTHOR

INDEX

— PART ONE —
Theoretical Analysis

— PART TWO —
Practical Application

וויידער זענען אַוועק לאַנגע יאָרן. קיינער אין שטעטל האָט נישט געוווסט ווו שמואל־לייב געפינט זיך און מיט וואָס ער באַשעפטיקט זיך, פון זיין שווערן דערנערוועג אין דער פרעמד.

מיטאַמאָל האָבן די בערלינער מוזיק־קריטיקער אָנגעהויבן שרייבן וועגן אַ נייעם קינסטלער אין דער מוזיקאַלישער וועלט. אָט דער אַמאָליקער פאַרחלומטער זאַבלודאַווער בחורל האָט איצט געצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון די דייטשישע מוזיקער. שפּעטער ווערט שמואל־לייב

דער אפיציעלער קאנצערטיסט פון דער קייזערלעכער אפערע אונטערן טיטל: „קאנצערט־מייס־טער פון דער קעניגלעכער אפערע אין בערלין". און נאך שפעטער — קאנצערט־מייסטער פון־נעם בערלינער באַרימטן סימפאַנישן בליטנער־אָרקעסטער. מיט זיין מיינונג רעכנט זיך די מו־זיקאַלישע וועלט. זיינע אויפטריטן ווערן די סענסאַציע פון די בערלינער אינטעלעקטועלע קרייזן. זיין בילד דערשיינט אין אַלע דייטשישע מוזיק־אויסגאַבעס. דאָס עפנט אים אַ וועג צו דער וועלט־באַרימטער טשעכיש־דייטשישער קלינוואָרט־שוואַרענקא קאָנסערוואַטאָריע אין בער־לין, ווו ער ווערט איינער פון אירע פּראָפעסאָרן.

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה האָט שמואל־לייב פאַרלאָזט דייטשלאַנד און איז צוריק־געקומען קיין זאַבלודאָווע. נאָר ער האָט שוין אויף אין פלאַץ נישט געקענט פאַרבלייבן, אַפילו נישט אין זיין ליבן געבוירן־שטעטל. ער פאָרט אָפּ קיין צפון־אַמעריקע. מיט דריי יאָר שפעטער נאָך זיין קומען אין לאַנד, פאַרעפנטלעכט דער באַרימטער קאָרל פישער־פאַרלאָג אין ניו־יאָרק זיינע אַ מוזיקאַליש־וויסנשאַפטלעך ווערק, וואָס ציט די אויפמערקזאַמקייט און רופט אַרויס נאָכאַמאָל באַוווּנדערונג ביי די גרעסטע מוזיק־קענער. דאָס ווערק הייסט „סטאַקאַטטאָ". מיט דעם וויסנשאַפטלעכן ווערק לייזט שמואל־לייב צעסלער די אַזוי פיל דיסקוטירטע און ביז אים נישט געלייזטע סטאַקאַטטאָ־פּראָבלעם. ס׳איז אינטערעסאַנט, וואָס עס שרייבט וועגן דעם דער באַרימטער מוזיקער, דער פידל־קינסטלער עדדי בראָון, אין דעם פאַרוואָרט צום ווערק. עדדי בראָון שרייבט: „שוין יאָרנלאַנג ווי גרויסע מוזיק־אויטאָריטעטן האָבן אַרויסגעזאָגט אומצאָ־ליקע מיינונגען, ווי אַזוי ס׳דאָרף אויסגעפירט ווערן „סטאַקאַטטאָ", נאָר קיין איינער פון זיי איז נישט דערגאַנגען גרינטלעך צו דער פּראָבלעם און איר נישט געקענט ביז איצט לייזן. ס׳איז מיין אַבסאָלוטע איבערצייגונג, אַז סאַמועל ל. טשעסלערס וויכטיק ווערק איז דאָס איינציקע, וואָס באַלייכט די פאַראינטריגירטע מיסטעריע פון „סטאַקאַטטאָ" און גיט איר אַ פולשטענ־דיקע לייזונג". אָן שום ספק, אַז דאָס דאָזיקע ווערק האָט אים אַוועקגעשטעלט אין דער ערשטער ריי פון די היינטצייטיקע גרעסטע מוזיק־קענער און די אַלגעמיינע אָנערקענונג פאַר אים איז געווען אַן אַבסאָלוט באַרעכטיקטע.

דער אמת איז, אַז די טרוקענע, פּראַקטישע אַמעריקע, איז אין קיין פאַל נישט געווען צו־געפאַסט צו דעם אַיידעלן, צאַרטן קינסטלער. אין מיטן פון זיינע שפּעטערישע יאָרן האָט די אומברחמנותדיקע צייט געלייגט איר טראַגישן שטעמפּל אויף שמואל־לייבן. ער האָט באַקומען אַ שוועכע האַרץ־קראַנקייט און אין 1952, איז אין ניו־יאָרק שטיל אַוועק אין דער אי־ביקייט דער צאַרטער מענטש און גרויסער פידל־קינסטלער שמואל־לייב צעסלער.

ירוחם באַכראַך — דער יונגער היסטאָריקער

ס׳איז אונדז נישט באַוווסט, פאַרוואָס דער „ייוואָ" גיט אָן, אַז ירוחם באַכראַך איז אַ ביאָליסטאָקער. מעגלעך דערפאַר, ווייל ירוחם באַכראַך האָט די לעצטע יאָרן פאַר דער צוויי־טער וועלט־מלחמה, געלעבט און געשאַפן אין ביאָליסטאָק, און זיינע וויכטיקע היסטאָרישע אַרבעטן ווערן צוגעשריבן צו דער דאָזיקער שטאָט.

דער אמת אָבער איז, אַז ירוחם באַכראַך איז, לויט אַלע „פאַרשריפטן" און לויט אַלע כאַראַקטעריסטיקעס, אָן עכטער זאַבלודאָווער.

נאָך אַלס קינד, האָט שוין ירוחם געגאָסן פון די זאַבלודאָווער אַרומיקע נאַטור־שיינקייטן, פון די וועלדער און וועלדלעך, פון דעם זומערדיקן באָדן זיך אין די אַרומיקע טייכלעך, פון די שמעקנדיקע רחבותדיקע פלייצן, פון די אויסגעצייכנטע גליטשן און שליטעווען פון דער נאַגן־דיקער איינזאַמער זאַבלודאָווער ווינטערדיקער שטילקייט.

ירוחמס פאטער האבן אלע געקענט אין שטעטל פאר ידידיה דער שוחט. ידידיה איז געווען דער דריטער שוחט אין שטעטל. ער האט פארמאגט זעקס קינדער, דריי יינגלעך און דריי מיידלעך. ירוחם איז געווען דער בכור און דער עלטסטער פון אלע. זיינע שוועסטער זענען געווען שטוביקע מיידלעך; זיינע ברידער ארטשיק און מאטקע האבן געהאנדלט מיט לעדער. ירוחם איז געווען דער קענער פון דער פאמיליע און דער אינטעליגענט פון שטעטל.

ידידיה דער שוחט איז געווען א שטילער, פרומער און ערלעכער ייד און ער האט געגבן זיינע קינדער א שטרענג ארטאדאקסישע דערציאונג. ירוחם האט נאך פון קליינווייז אן ארויסגעווויזן א זעלטענע עקשנות צום לערנען און צום לייענען. ער לייענט זייער א סך. ער ארבעט אן אויפהער איבער זיך. נאך אלס יוגנטלעכער ווערט ער שוין אן עקסטערן. שפעטער פראקטיצירט ער אלס העברעאישער לערער. ער עפנט אויף און האלט אן א לענגערע צייט א העברעאישע שולע צוזאמען מיטן שטעטלשן העברעאיסט יוסף בלאך. שפעטער, פירט ער אז אליין א גרעסערע העברעאישע שול אויף דער זאטילנער גאס, ווו מען לערנט אויך צוביסלעך יידישע לימודים.

ירוחם באכראך

א גרויסע פלעיאדע פון ירוחמס זאבלודאווער תלמידים, וואס זענען איצט צעוואנדן איבער דער גאנצער וועלט, זענען שוין איצט זיידעס און פיל פון זיי אנגעזעענע שרייבער, לערער און קינסטלער, געדענקען נאך גוט דעם נידעריקן, רירעוודיקן און שטענדיק פארנומענעם לערער ירוחם, וואס האט אלעמאל געהאט א ריכטיקן ענטפער און א גוט ווארט פאר זיינעם א שילער.

ער האט אין זיך פארמאגט די הארמאניע פון די דריי גרויסע מעלות: אן אומבייגזאמע אויפריכטיקייט, אן אומקאמפראמיסלעכע פינקטלעכקייט און א שטרענגע היגיענישקייט.

ירוחם באכראך איז געווען אן אריגינעלער, א ספעציפישער פארשער. ער האט ליב געהאט צו פארשן דעם גאנצן ארום. ספעציעל זיך צו דערגרונטעווען אין די מענטשן פון דער

אַרומיקער סביבה. ער איז פון דער נאַטור געווען אַ שווייגער און ער האָט אַרויסגעקומען פון דעם נישט פרעגן, מער ווי אַנדערע מיט צופיל פרעגן. דאָס אַלץ האָט ער געזוכט אויף אַ פאָטערלעכן אופן איבערצוגעבן און איינצופלאַנצן אין זיינע שילער.

וועג מען לייענט זיינע היסטאָרישע אַרבעטן, איבערצייגט מען זיך גלייך, אַז מיר האָבן פאַר זיך אַ היסטאָריקער פון ערשטן ראַנג. ספּעציעל זיין פונדאַמענטאַל ווערק: „הרמב״ם, שיטתו ועקרי דעותיו״ — אַ היסטאָרישע־פילאָזאָפישע אָפהאַנדלונג איבער דעם רמב״מס געדאַנקען און אידייען, נישט קוקנדיק וואָס דאָס ווערק נעמט ווייט נישט אַרום די טיפע אַלזייטיקע פערזענלעכקייט פונעם רמב״ם, שיילט זיך שוין אָבער פונעם ווערק אַרויס קלאָר, די קרעפטיקייט און די גרונט־שטריכן פונעם צוקונפטיקן גרויסן יידישן היסטאָריקער ירוחם באַכראַך.

די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט ירוחם געוווינט אין ביאַליסטאָק, זיך אָפּגעגעבן מיט ציוניסטישער טעטיקייט און דער עיקר מיט היסטאָרישע פאָרשונגען.

ירוחם באַכראַך איז געווען אַן עקשן אין דער אַרבעט. ער האָט פאַרמאָגט די עקשנות פון די יעניקע, וואָס פאָרשטייען אויסגעצייכנט די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון זייער אויפגאַבע און ווייסן ווי אויסצונוצן זייער אינטעלעקטועלע אָנשטרענגונג, אַז זייער אינדיווידועלע אַרבעט זאָל זיין דויערהאַפט און דורך דור דורות דינען דעם ציבור. וען ירוחם באַכראַך האָט זיך ערשט געפונען אין רעכטן פאַנאַדערבלי פון זיינע היסטאָרישע אַרבעטן, האָט דער שונא אומברחמנותדיק איבערגעשניטן דעם גאָלדענעם פאָדעם פון זיינע טעטיקייטן. דעם גאָלדענעם פאָדעם, מיט וועלכן ער האָט אויך אַריינגעוועבט אין דער יידישער געשיכטע דעם גרויסן היסטאָרישן ווערט פון זיין אַלט־יידישער היים־שטעטלע זאַבלודאָווע. עס איז געלונגען ירוחם באַכראַכן צו ראַטעווען, באַגראָבנדיק זיינע היסטאָרישע מאַנוסקריפטן אין בלעכענע פושקעס אין דער ביאַליסטאָקער געטא. און ס׳איז אינטערעסאַנט, אַז דער געראַטעוועטער מאַטעריאַל איז עס דער, וואָס באַהאַנדלט טאַקע דעם היסטאָרישן ווערט פון זאַבלודאָווע. עס זעט אויס, אַז ירוחם האָט געוווסט אַז די טעג זענען געציילטע און האָט דעריבער געוואָלט פאַרבלייבן ביז דעם לעצטן מאָמענט — אין דמיון און אין האַרצן, אין דער נשמה און אין גאַנצן וועזן מיט זיין ליבער, אומפאַרגעסלעכער יידיש־טראַדיציאָנעלער היים־שטעטל זאַבלודאָווע.

זאָלן די אייניקע ביאָגראַפישע שטריכן פונעם זאַבלודאָווער לערער, היסטאָריקער און כלל־טוער, דינען ווי אַ בלימל אויפן אומבאַקאַנטן קבר פון איינעם, אויף וועמען די יידישע ווייסנשאַפטלעכע וועלט האָט אַזויפיל האָפענונגען געלייגט און זייער פיל דערוואַרט, און איז אינמיטן פון זיין פאַנאַנדערגעבליטער טעטיקייט, אַזוי אכזריותדיק פאַרטיליקט געוואָרן.

פינף תלמידים. — פון רעכטס, שטייענדיק: דוד (דיאדיע) זאַבלודאָווסקי, משהל בארטנאָווסקי, מאָטיע שעפּס. זיצנדיק פון רעכטס צו לינקס: שמואל און יצחק צעסלער. געלערנט אין דער שולע פון ירוחם באַכראַך און יוסף בלאַך.

דוד זאַבלודאָווסקי

מיין פאָטער יוסף זאַבלודאָווסקי ע״ה

(זכרונות אָנשטאָט אַ מצבה)

יוסף זאַבלודאָווסקי

מיט די זכרונות וועגן מיין אומפאַרגעסלעכן פאָטער, דעם קדוש יוסף זאַבלודאָווסקי ע״ה וויל איך דערמאָנען איינעם פון די אָריגינעלסטע און באַליבטסטע קולטור־טרעגער, פון אונדזערע צוויי יידישע חרוב־געוואָרענע שטעט: זאַבלודאָוו־ביאַליסטאָק.

דער נפטר איז געווען אַן אויסגעצייכנטער קינסטלער־רעציטאַטאָר, הויפטזעכלעך — אָ וווּנדערלעכער שלום עליכם־פאָרלייענער (אָנערקענט פון שלום עליכמען בכבודו ובעצמו, ווי כ׳וועל ווייטער דערציילן). דער פאָטער מיינער, איז אויך געווען אַ ליטעראַט און שרייבער; זיינע דערציילונגען און זכרונות פלעגן זיך אָפט דרוקן אין ביאַליסטאָקער „אונדזער לעבן״ און נישט איינמאָל איבערגעדרוקט געוואָרן אין די וואַרשעווער און לאָדזשער צייטונגען. ער איז געווען אָ מיט־גליד פונעם ביאַליסטאָקער „ליטעראַטן־ און זשורנאַליסטן־קרייז״, פונעם ערשטן טאָג פון זיין גרינדונג. צום באַדויערן איז ביי מיר נישט געבליבן קיין עשריבענער און געדרוקטער עקזעמפליאַר פון זיינע כתבים, וועל איך מיר דעריבער מוזן באַגנוגענען מיטן איבערגעבן דאָס, וואָס כ׳האָב געהערט פון מיין פאָטער פערזענלעך, און וואָס ס׳איז מיר פאַרבליבן אין זכרון פון מיין פריסטער יוגנט אָן.

מיין פאָטער איז געבוירן געוואָרן אין זאַבלודאָוו לעבן ביאַליסטאָק אינעם יאָר 1877, זיין פאָטער אברהם זאַבלודאָווסקי, איז געווען אַ ייד אָ למדן, און באַרימטער מוהל, וועלכער האָט אויסגעאיבט זיין פראָפעסיע נאָר לשם מצווה, — נישט נעמענדיק דערפאַר קיין שום באַלוינונג.

אַזוי ווי מיין פאָטער האָט געקריגן בייַם זיידן מיינעם נאָר אָ רעליגיעזע דערציאונג, האָט ער זיך אַליין דערוואַרבן זיין וועלטלעכע בילדונג דורך אַן התמדהדיקן אָנלייענען זיך טיף אַלערליי השכלה־ביכער און אויך רוסישע. ער האָט זיך אויך אָפגעגעבן מיט לערעריי. ער האָט געעפנט די ערשטע מאָדערנע שול אין שטעטל צו יענער צייט, מיט „סקאַמייקעס״ (ספּעציעלע שול־בענקלעך), און מיט אָ „טאָוול״, און געלערנט יידישע קינדער לייענען און שרייבן יידיש און רוסיש. זייענדיק פון דער נאַטור באַשאַנקען מיט אַרטיסטישע פעאיקייטן, האָט ער אויסגעלאַדן זיין טאַלאַנט, ווי דער פיאָנער פונעם ערשטן יידישן טעאַטער אין זאַבלודאָוו, אויפּפּירנדיק מיט אַמאַטאָרן, דעם גאַנצן גאָלדפאַדן־רעפּערטואָר, ווי: בר־כוכבא, שולמית, קאָלדוניא אָ. א. ווי דער שטייגער איז געווען צו יענער צייט.

דער עיקר וויל איך דאָ דערציילן, ווי ער איז געוואָרן אָזאַ באַליבטער „שלום עליכם־פאָרלייענער״. דאָס האָט מיר מיין פאָטער ע״ה אַליין איבערגעגעבן:

איז יענער „שטורעם־ און דראַנג־עפּאָכע״ פונעם יאָר 1905, האָט שלום עליכם דאָס

ערשטע מאל באַזוכט ביאַליסטאָק (געווי דאָס יאָר, געדענק איך נישט), איז מיין פאָטער, וועל־כער איז געווען זיינער אַ פאַרברענטער חסיד, געקומען ספעציעל פון זאַבלודאָווע קיין ביא־ליסטאָק אים צו זען און הערן פערזענלעך.

זייענדיק אונטערן איינדרוק פון שלום עליכמס פאַרלעזונג, האָט ער אין אַ שטיקל צייט אַרום, זיך געווענדט צו דער פאַרוואַלטונג פון דער דעמאָלט נאָר־וואָס געגרינדעטער געזעל־שאַפט „יידישע קונסט", אין דער שפּיץ פון וועלכער עס זענען געשטאַנען די באַקאַנטע עסקנים: ד"ר גורוויטש, מאַקס באַראַש, פסח קאַפלאַן א. א. און זיי פאַרגעלייגט אים אויסצוהערן און זען, ווי ער אימיטירט שלום עליכמען. פאַרלייענענדיק עטלעכע זאַצן פון דעם באַרימטן שריי־בערס אַ דערציילונג, זענען זיי אַזוי שטאַרק נתפּעל געוואָרן פון דער פינקטלעכקייט פונעם טאָן און פון דער מימיק, אַז זיי האָבן אים צוגעזאָגט בקרוב אייגצולאָדן אויף אַן עפּטלעכע פאַרלע־זונג. אין אַ שטיקל צייט אַרום איז טאַקע איינגעאָרדנט געוואָרן אַן „אָוונט" מיטן נאָמען: „שלום עליכם אויף דער בינע". דאָס איז פאַרגעקומען אינעם וואַלד־טעאַטער „ראַסקאַש". מיין פאָטער, וועלכער האָט אין זיין פּנים און פּיגור פאַרמאָגט ענלעכע שטריכן צו שלום עליכמען, איז נאָך צוגרימירט געוואָרן פונעם ביאַליסטאָקער טעאַטער־פאַריקמאַכער, באָלעסטא, אַ קינסט־לער אין זיין פאַך, ער האָט אַרום אים געאַרבעט ביי די 4-5 שעה, קוקנדיק בשעת־מעשה אויף שלום עליכמס בילד, און אינעם ספּעציעלן פאַריק און וואָנצעס, וואָס דער פאַריקמאַכער האָט אים אָנגעקלעפּט, מיט דער צוגעפּאַסטער קליידונג דערצו, איז מיין פאָטער אַרויסגעקומען אַ הונדערט־פּראָצענטיקער „שלום עליכם".

פאַרגעלייענט האָט ער דאָן, די לענגערע דערציילונג „אויף פסח אַהיים", ווו עס ווערט געשילדערט, ווי פישל דער מלמד („מעלאָמעד" — לויט שלום עליכמס כאַראַקטעריסטישער קיצוער אויסשפּראַך) פאָרט אויף פסח אַהיים צו זיין וויב און קינדערלעך. דאָס פאַרלייענען איז אילוסטרירט געוואָרן מיט לעבעדיקע טיפּן, פאַרגעשטעלט דורך מיטגלידער פון דער דראַמ.־סעקציע ביי דער געז. „ייד. קונסט". — די פול־געפּאַקטע אויידיטאָריע האָט געהאָט דעם איינדרוק ווי שלום עליכם פּערזענלעך וואָלט געווען אויף דער בינע. — דער דערפאָלג איז געווען אַן אויסערגעווייניעלעכער. די ריינע הכנסה האָט דערגרייכט צו אַן ערך טויזנט רובל, — דאָס גלט איז אַוועקגעשיקט געוואָרן צו שלום עליכמען, קיין נערווי, איטאַליע, ווו דער גרויסער שריפטשטעלער האָט זיך דאָן געפונען אויף קוראַציע.

פון דעמאָלט אָן איז מיין פאָטער מפורסם געוואָרן ווי אַ „קינסטלער־פאַרלייענער פון שלום עליכמען, — פריער אויף די ליטעראַריש־קינסטלערישע אָוונטן פון דער געז. „ייד. קונסט"; און שפּעטער אויך אין דער „אָבשטשעסטוואָ פּריקאַזשטשיקאָוו". — זיין נומער פלעגט תמיד געגעבן ווערן צום סוף, ווי אַן אַטראַקציע נאָך דעם כאָר (וועלכער איז אָנגעפירט געוואָרן פון פּ. קאַפלאַן), און נאָכן „איינאַקטער" א. א. נומערן. זיין נומער איז אָבער שטענדיק געווען דער „טשוואָק" פונעם פּראָגראַם. די דאָן רוסיש־רעדנדיקע אינטעליגענץ פלעגט לויפן הערן מיין פאָטער פאַרלייענען שלום עליכמען, און לעקן פון אים די פינגער... און אַזוי אַרום האָבן זיי שוין אויך אָנגעהויבן ליב־קריגן די דעמאָלט אויפגייענדיקע יידישע ליטעראַטור, און בכלל דאָס יידישע לשון. — איך געדענק נאָך ווי מיין פאָטער פלעגט מיר, אַלס קינד, מיטנעמען צו זיינע פאַרלעזונגען. איך גלייב אַז עס געפינען זיך נאָך היינט־צו־טאָג אין אַלע ווינקלען ווו עס זע־נען נאָר פאַראַן ביאַליסטאָקער, אַ סך מענטשן, וואָס געדענקען נאָך עד־היום דעם גרויסן דער־פאָלג וואָס מיין פאָטער פלעגט האָבן ביי זיינע אויפטריטן און וווּנדערלעכן פאַרלייענען. דאָ אין אַרגענטינע, ווו איך געפין זיך היינט, דערמאָנען מיר אַ סך ביאַליסטאָקער, וועגן מיין פא־טערס געלונגענעם פאַרלייענען שלום עליכמען.

איך געדענק נאָך ווי היינט דעם גרויסן אַרכיוו זיינעם, פון פּראָגראַמען און אַפישן, וועלכן ער פלעגט אַזוי זאָרגפעליק אָפּהיטן. די גרויסע אַפישן אין רוסיש: „וועטשער", מיט דער באַ־טיילונג פונעם באַליבטן פאַרלייענער־דעקלאַמאַטאָר, י. זאַבלודאָווסקי; — פּראָגראַמען וועגן

זיין אויפטריט צוזאַמען מיט י. ל. פּרץ, מענדעלע מוכר־ספרים, ה. ד. נאָמבערג, אַברהם רייזין וועלכע־די געזע. „יידישע קונסט" האָט אַראָפּגעבראַכט.

מיין פאָטער באַשרייבט אין זיינע זכרונות וועגן אַן אויפטריט זיינעם בעת אַ באַנקעט, וועלכער איז איינגעאָרדנט געוואָרן לכבוד דעם „זיידן", האָט אים מענדעלע פּאָרן אָנהייבן די פּאָרלעזונג געוואָרנט: „נאָר ערנסט לייענט, איך האָב פיינט חוזק!..." יינגלעך לאַכן!... אָבער בעת מיין פאָטער האָט פּאָרגעלייענט קאָפּיטלעך פון „פישקע דער קרומער", וווּ דער עולם האָט האַרציק געלאַכט, האָט דער „זיידע" אַליין אויך גאַנץ געשמאַק געלאַכט אונטער די גאַל־דענע ברילן...

וועגן זיין אויפטריט צוזאַמען מיט נאָמבערגן, פלעגט מיין פאָטער תמיד דערציילן, ווי נאָמבערג איז אַזוי שטאַרק נתפּעל געוואָרן פון זיין פּאָרלייענען, אַז ער האָט אים הינטער די קוליסן אַרומגעכאַפּט און אים געזומען קושן, און געזאָגט אויף זיין ספּעציפיש ווארשעווער דיאַלעקט: „וווּעס ליגט עטץ אין אַזאַ עק, קימט מיט מיא אין דער גרויסער וועלט אראַן!..."

מיין פאָטער פלעגט אויך דערציילן וועגן אַ גרויסאַרטיקן באַל, וואָס די באַוווסטע טעקס־טיל־מאַגנאַטן, העלענאַ טריילינג, האָט געהאַט איינגעאָרדנט לכבוד איר טאָכטערס חתן, — אויך אַ גרויסער מאַגנאַט פון מאָסקווע, — האָט מען ביי איר אין פאַלאַץ וווּ דער באַל איז פּאָרגעקומען, אויפגעשטעלט אַ ספּעציעלע בינע. אין יענע יאָרן איז דאָס געווען אַ גרויסער וווּנדער, — מיין פאָטער איז אויך איינגעלאָדן געוואָרן צו דעם דאָזיקן באַל, דורך אַ רעקאָמענ־דאַציע פון דער „ייד. קונסט". אַ ספּעציעלע קאָרעטע איז אַרויסגעשיקט געוואָרן קיין זאַבלו־דאָווע נאָך מיין פאָטער. צווישן אַלע קינסטלערישע אַטראַקציעס איז אויך געווען מיין פאָטערס אַ פּאָרלעזונג. ער האָט דאָן פּאָרגעלייענט „חוה" טוביה דעם מילכיקערס, פון שלום עליכם. דער דערפאָלג זיינער איז געווען „אין לשער"! העלענע טריילינג האָט אים אַרומגעפירט געאָרעמס און פּאָרגעשטעלט פאָר אַלע אַריסטאָקראַטישע געסט פון מאָסקווע, פעטערבורג און אַנדערע מקומות.

די דאָזיקע עפּיזאָדן אילוסטרירן ווי ווייט מיין פאָטער האָט מיט זיין העכסט־קינסטלע־רישן אופן פון פּאָרלייענען, געווען בכוח צו באַהערשן אוידיטאָריעס פון דורכויס רוסיש־רעדע־דיקע און פולשטענדיק אַסימילירטע עלעמענטן.

שפּעטער, ווען שלום עליכם האָט צום צווייטן מאָל באַזוכט ביאַליסטאָק, נאָך זיין לענגערער קרענק אין באַראַנאָוויטש, האָט אים מיין פאָטער באַזוכט אין האָטעל צוזאַמען מיט אַ דעלע־גאַציע פון דער געזע. „ייד. קונסט", וועלכע האָט פאָר אים פּאָרגעשטעלט מיין פאָטער, ווי זיי־נעם אַ רעציטאַטאָר. שלום עליכם האָט זיך גראָד געהאַלטן אינמיטן גרימירן: האַלטנדיק אין צו־פּאָרבן די האָר מיט דוואָנצעס. דערזעענדיק די אַריינגעקומענע, האָט ער זיך אָנגערופן: „אַזוי איז שוין די וועלט, מ'האָט ליב יונגע, געזונטע און שיינע, דאַרף מען זיך אויך מאַכן יינגער!..." דערבי איז אַרויסגעטראָטן אַ ביטערע גרימאַסע אויף זיין געלבלעכן, קרענקלעכן פּנים...

גלייך אויפן אָרט איז אויך פּאָרגעקומען דער עקזאַמען: שלום עליכם האָט געבעטן מיין פּא־טער ער זאָל פּאָרלייענען אייניקע פּרקים פון זיין דערציילונג „דער דייטש". שלום עליכם האָט אויסגעדריקט זיין אָנערקענונג און געגעבן מיין פּאָטער „סמיכה", ווי זיינער אַ גוטער פּאָר־לייענער.

פּאָרלייענען פלעגט מיין פּאָטער אויף פּאָלגנדיקן שטייגער: תמיד שטייענדיק, האַלטנ־דיק דאָס בוך אין דער לינקער האַנט; אין דער רעכטער — פלעגט ער האַלטן אַן „אייביקע פּעדער", אַ בליישטיפט, מיט דער זעלביקער פלעגט ער אַרויסברענגען די נייטיקע זשעסטי־קולאַציעס. די מאָדולאַציע פונעם קול און די מימיק, פלעגן שאָפן עכטע טיפּן און בילדער, ווי לעבעדיקע ממש, אַרויסגענומענע פון שלום עליכמס ווערק. בכלל האָט זיך מיין פּאָטער געזען צו האַלטן, ביים פּאָרלייענען, אין דער זעלביקער פּאָזע און טאָן, ווי דער מחבר אַליין פלעגט עס מאַכן, וועלכער איז ווי באַוווסט געווען אַ זעלטענער קינסטלער אויך אין פּאָרלייע־נען זיינע זאַכן, וואָס דאָס איז אַ זעלטנהייט ביי אַנדערע יידישע שרייבער.

אין יאָר 1925 האָט מיין פאָטער געקריגן פון שלום עליכמס אַלמנה, פרוי אָלגאַ ראַבינאָ־וויטש, אַלע ווערק פון פאַרשטאַרבענעם, — 14 פראַכט־בענדער, — ווי אַ מתנה. דאָס האָט מיין פאָטער דערהאַלטן דורך דער פאַרמיטלונג פונעם ביאַליסטאָקער געלערנטן און באַקאַנטן שרייבער, נוח זאַבלודאָווסקי, ווועלכער איז געשטאַנען אין שריפטלעכן קאָנטאַקט מיט שלום עליכמען און איז געווען זיינער אַ פערזענלעכער ידיד.

מיין פאָטער האָט דאָן פאַרעפנטלעכט אַ דאַנק־בריוו דער אלמנה פון שלום עליכמען אין ביאַליסטאָקער „אונדזער לעבן".

צוליב אַ פאַמיליע־טראַגעדיע, ווועלכע האָט אים צעבראָכן פיזיש און גייסטיק, האָט מיין פאָטער נישט געמאַכט קיין ווועלט־קאַריערע פון זיין קונסט, ווועלכע ער האָט בשעתו געהאַט אַלע מעגלעכקייטן אַזעלכע יאָ צו מאַכן.

די לעצטע יאָרן פלעגט ער שוין נישט אויפטרעטן, נאָר פלעגט זיך פאַרנעמען מיט שרייבן זכרונות און דערציילונגען. ער פלעגט זיך אויך פאַרנעמען מיט דער אַדמיניסטראַציע פון מיינע „ווארט־קאָנצערטן". מיין פאָטער פלעגט מיר אָפט אויך „אַרויסהעלפן" מיט זיין האַרציקן זינגען און אינטערפרעטירן יידישע פאָלקס־לידער, פון קיפניסעס רעפּערטואָר אויף די דאָזיקע ווארט־קאָנצערטן.

זעקס טעג פאַרן מלחמה־אויסברוך, אינעם יאָר 1941, האָט מיך מיין פאָטער באַגלייט צום באַן, ווען איך בין געפאָרן קיין מינסק אויף אַ קאָנקורס פון עסטראַדע־קינסטלער. די לעצ־טע מינוט פאַרן אָפּגיין פון צוג, איז מיין פאָטער נאָכאַמאָל אַרײַנגעלאָפן צו מיר אין וואַגאָן אַריין, זיך מיט מיר צעקושט מיט טרערן אין די אויגן... אויף מיין פראַגע, ווועגן דער סיבה פון זיין פלוצלינגען צעווײַנען זיך, האָט ער גאָרנישט געענטפערט. ווי דאָס האַרץ וואָלט אים פאָר־אויסגעזאָגט, אַז מיר ווועלן זיך שוין מער קיינמאָל נישט זען...

אינעם יאָר 1946, ווען איך בין צוריקגעקומען פון ראַטנפאַרבאַנד, נאָכן דורכמאַכן אַלע גרויליקן פון דער מלחמה, האָב איך געטראָפן זאַבלודאָווע און ביאַליסטאָק חרובע; און קיינער פון אונדזער פאַרצווייגטער משפחה איז שוין נישט געווען צווישן די לעבעדיקע. נאָכפרעגנדיק זיך ווועגן די לעצטע טעג פון מיין פאָטער, האָט דער אַלטער ביאַליסטאָקער תושב, דוד קאַלעש־ניק און זיין זון זלמן, מיר איבערגעגעבן, אַז מיין פאָטער זאָל האָבן געשטאַרבן אין געטאָ אינעם יאָר 1942 און איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה אויפן געטאָ־בית־עולם, אייגער פון די „גליק־לעכע" ווועלכע האָבן אויסגעמיטן אַ סך עינויים און לסוף די אַלגעמיינע אויסראָטונגס־אַקציע.

***

צוזאַמען מיט דעם לעבנגעבליבענעם קינסטלער, יודל גרינהויז, פלעג איך, נאָך די פאָר־שטעלונגען און קאָנצערטן וואָס מיר האָבן געגעבן פאַר דער שארית־הפליטה, אַרומבלאָנקען אויפן געטאָ־בית־עולם, צווישן די איינגעפאַלענע בערגלעך ערד און קלערן: צי שטייט איך נישט אַמאָל ביים קבר פון מיין ליבן און טייערן פאָטער...

לויט ווי אייניקע לעבנגעבליבענע האָבן מיר איבערגעגעבן, זאָל אויך האָבן געווען אויפן געטאָ־בית־עולם אַ ברודער־קבר פון דער משפחה זאַבלודאָווסקי, דאָס האָט געזאָלט זיין דער קבר פון די הונדערט דערשאָסענע, אויף פראַגעס גאָרטן, נאָכן באַקאַנטן „מאלמעד־אַקט", ווע־כער איז פאַרגעקומען אין מיין פעטערס הויז, אויף קופיעצקאַ 29.

משהקע בערמאַן זאָל האָבן אַרויסגענומען די אַלע געפאַלענע און זיי געבראַכט צו קבר־ישראל און געשטעלט אַ מצבה. אָבער קיינער האָט מיר נישט געקאָנט אָנווייזן, ווו דער דאָ־זיקער קבר געפינט זיך, אַז איך זאָל זיך קאָנען אויף אים אויסווייזן...

זאָלן די דאָזיקע זכרונות כאָטש דינען ווי אַ מצבה אויף דעם אומבאַקאַנטן קבר פון מיין ליבן און טייערן פאָטער, ר׳ יוסף זאַבלודאָווסקי עליו השלום.

יוסף זאַבלודאָווסקי

לידער*)

איך וויל אַמאָל אָן דיר פאַרגעסן...

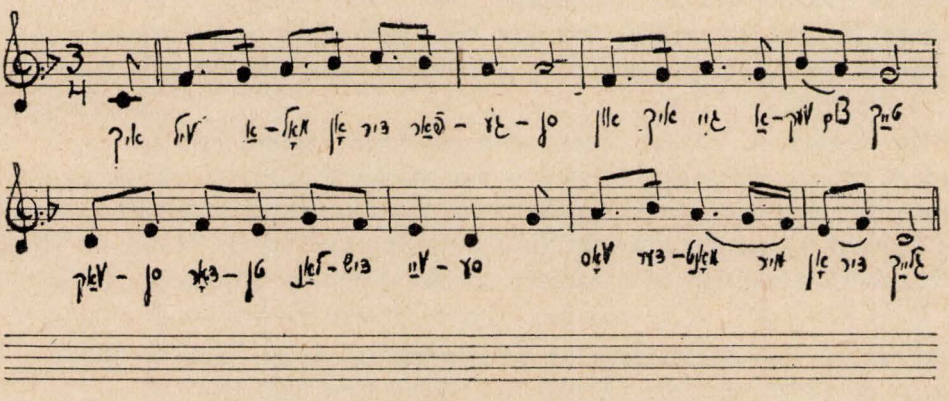

איך וויל אַמאָל אָן דיר פאַרגעסן
און איך גיי אַוועק צום טייך;
וואַקסן דאָרטן לאַנדיש וויסע —
וואָס דערמאָנט מיר אָן דיר גלייך...

איך וויל אַמאָל אָן דיר פאַרגעסן
און איך גיי אַוועק אין וואַלד,

---

* יוסף זאַבלודאָווסקי, אין דער יוגנט אַ לערער, אייגער פון די שפּערישע קולטור־כוחות ביי אונדז אין זאַבלודאָוע און ביאַליסטאָק. אייגער פון די ערשטע גרינדער פון דער זאַבלודאָווער י. ל. פרץ ביבליאָטעק. רעציטאַטאָר פון שלום עליכמען, רעשיסאָר און גרינדער פון די ערשטע טעאַטער־פּאַרשטעלונגען — אַליין פון דער נשמה אַ לירישער דיכטער, מיט גרויסע מוזיקאַלישע פעיקייטן, האָט געשריבן זייער אַ סך לידער אָבער בטבע געווען אַ קעגנער פון געבן עס צו פּאַרעפֿנטלעכן. עס איז דעריבער זייער אַ גרויסער שאָד, וואָס די מערסטע פון זיינע שאָפונגען זענען נישט אָפּגעדרוקט געוואָרן און אַזוי אַרום פאַרלוירן געגאַנגען. אַ סך לידער אין זיין צייט האָט מען געזונגען פּשוט ווי פאָלקס־לידער, נישט וויסנדיק אַפילו ווער זייער מחבר איז.

מיר ברענגען דאָ אַ מוסטער פון אייניקע לידער מיט זייערע נאָטן, טעקסט און מעלאָדיע, געשאַפן פון אים אַליין.

ר ע ד א ק צ י ע

וואַקסן דאָרטן סאָסנעס שטאָלצע,
וואָס דערמאָנט מיר אָן דיר בעלד

אָן איך קוק שוין גאָר צום חימל,
כ׳מיין דאָרט וועט דיין בילד נישט זיין,
פינקלען דאָרטן שטערן, שטערן
פֿינקט ווי דיינע אויגן פיין...

חימל, בוימער, שטערן, בלומען —
כ׳ליב אָן לייד גאָר אָן אַ שיעור;
אַז מיין געליבטע וועט דאָ קומען,
גיט איר אָפּ אַ גרוס פון מיר...

מיין געליבטע, אָ, איר קענט איר —
כ׳האָב מיט איר דאָ פיל פאַרבראַכט,
זי האָט מיין האַרץ אויף קויל פאַרברענט מיר
אָן דערצו מיר אויסגעלאַכט...

ווי ס׳קומט נאָר אָן דער אָוונט...

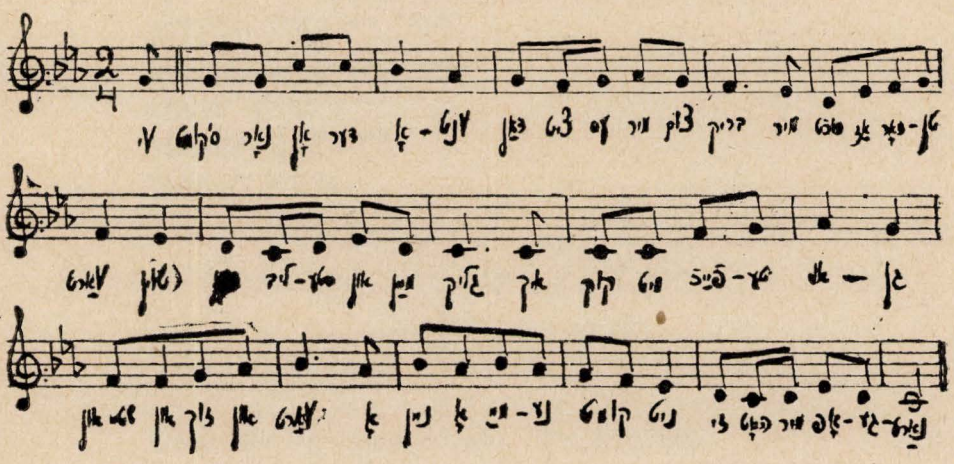

ווי ס׳קומט נאָר אָן דער אָוונט,
דאָן ציט עס מיר צום בריק,
מיר דוכט אַז דאָרטן וואַרט שוין
מיין ליבסטע אָן מיין גליק...

איך קוק מיט פייכטע אויגן,
אָן שטיי אָן זוך אָן וואַרט —
אָ ניין, אָ, מיינע קומט נישט...
זי האָט מיר אָפּגעזאָרט...

שטיל רוישט די אַלטע וועלבע,
דער טייך זיך רואיק פליסט,

מיר דוכט זיי מורמלען ביידע —
דו וואַרסט מיין קינד אומזיסט...

איך זוך מיט פייכטע אויגן
מיין ליבע און מיין גליק,
איך הער דאָס טייכל, מורמלט שטיל:
גיי מיין קינד צוריק!...

ווי ס׳קומט דער ליבער זומער

(מיטן זעלבן ניגון פון „ווי ס׳קומט נאָר אָן דער אָוונט״)

ווי ס׳קומט דער ליבער זומער,
פֿאַרלאָזט מען באַלד דאָס הויז —
מען עפֿנט טיר און טויער
מען גייט אין גאַס אַרויס.

אין גאַס איז לוסטיק פֿרייליך,
פֿריש און פֿריי די לופֿט,
דער יונגער גרינער וועלדל —
שמייכלט, winkt און רופֿט...

און דאָרט אין גרינעם וועלדל
אונטערן פֿריצם חוּפּה —
יונגע, פֿרייע הערצלעך
קומען זיך צונויפֿ...

דער ייִדישער לאָך

(געוויידמעט שלום עליכמען)

ס׳האָט שוין דער שונא, ביי אונדז אַלץ צוגענומען,
עס איז אונדז פֿאַרבליבן אויך זאַך;
און אָט שטייט ער בײַם פֿעסטונג און וויל נאָך בייקומען
דאָס לעצטע — דעם יידישן לאַך...

ער שטייט און באַוונדערט און ברעכט זיך דעם מח —
פון וואַנען עס נעמט זיך די מאַכט
פון וואַנען מיר שעפֿן דעם מוט אין דעם כוח,
וואָס מ׳טראָגט אַלץ אַדורך אין מען לאַכט...

אָט — שטייסטו בײַם פֿעסטונג, שוין טויזנטער יאָרן
מיט גרויזאַמסטע מיטלען — טו! מאַך! — —
איך לאַך אַבער אויס־דיר, מיט שפּאָט און מיט צאָרן! — —
איך לאַך פון דיר, שונא!... איך לאַך!...

מיאום און נאַריש איז ווייטען און קלאָגן,
הבנהעדיק, קינדעריש און שוואַך;
מוטיק און קרעפטיק — אַלצדינג איבערטראָגן
קען דער ייד — מיט זיין יידישן לאַך...

פֿאַר אַ פרוינט אַ געלעבטער איז אַ פרייד אַ נחמה,
פֿאַר אַ שונא — אַ בלוטיק געוועהר — —
ער פֿאַרסמט און צעברעקלט זיין קליינע נשמה,
נאָך טויזנט מאָל מער ווי אַ טרער.

איז מיר גוט אויפן האַרצן — נו מעג איך דאָך לאַכן,
לאַך איך פריי, זאָל די גאַנצע וועלט זען!...
איז מיר שלעכט אויפן האַרצן און כ'קען בעסער נישט מאַכן,
דאַן מ ו ז איך דאָך לאַכן, — ווי דען?...

און אויב דו פרעסט־אויף, אונדזער האַרץ ווי אַ וואָרעם
און ס'דריקט דאָרט אין טיף אַזוי שווער,
וועל איך זיך באַהאַלטן בחדרי חדרים;
און קיינעם באַווייזן די טרער...

און, דו וועסט שוין, אַ שונא, מיט אונדז גאָרנישט מאַכן,
מיר' האָבן אַן הייליקן סוד — —
מיר קענען דו וויסט שוין, אויך ש ט א ר ב נ ד י ק לאַכן.
מיטן שפּרוך אויף די ליפּן: — אחד!...

זייער פאָפולער איז געווארן יוסף זאַבלודאָווסקיס אַ ליד מיטן נאָמען „דער מביל" וואָס ער האָט אָנגעשריבן אומגעפער אין די יאָרן 5-1905. איבערהויפט די יוגנט צוליב די רעווא־לוציאָנערע שטימונגען אין יענע יאָרן און אויך די פּאָליטישע אַנטלאָפענע קיין אַמעריקע האָבן געזונגען דאָס ליד מיט דער מעלאָדיע פון אַנסקיס „אין זאַלציקן ים"... און איז פאַרשפּרייט געווארן ממש ווי אַ פאָלקס־ליד.

יוסף זאַבלודאָווסקי, זייענדיק פאַרכאַפּט מיטן רעוואָלוציאָנערן גייסט פון יענער שטור־מישער צייט — פאַרגלייכט די אָנקומענדיקע רעוואָלוציאָנערע צייטן צום מבול... און אין אייַ־נע פון יענע סטראָפן האָט זיך אַזוי געזאָגט:

...איר זאָלט נישט מיינען, איר הערשער איר קרוינען,
אַז לאַנג וועט איר לעבן אַזוי רייך —
איר וועט עס געדענקען, מען וועט אייך נישט שענקען —
אַ מבול, אַ גרייט זיך אויף אייך...

דער טאָג וועט גיך קומען, איר וועט האָבן אַ סימן,
דער הימל וועט ווערן בלוט־רויט...
מיט אַ וואָלקן אַ שווערן, פון בלוט און פון טרערן
וועט ער ווערן אין גאַנצן פאַרשפּרייט...

און נאָכדעם ווי ער שילדערט די מבול־טעג, וואָס וועלן אָפּשוועמקען די גאַנצע שמוץ פון דער ערד... און אין דעם שווימענדיקן קאַסטן (תיבה) וועלן זיך ראַטעווען די יעניקע וואָס האָבן עס פאַרדינט — וועט צוריקקומען די ווייסינקע טויב (דער סימבאָל פון שלום) וואָס איז אַרויס־געשיקט געווארן אָנצוקוקן די נייע וועלט, און טראָגנדיק אין שנאָבל די גרינע בלאַט — וועט זי עס איבערגעבן דעם — פראָלעטאַריאַט...

מרדכי טובי (שוואַרץ) — בת־ים, ישראל.

די „משפחה זאַבלודאָווע"

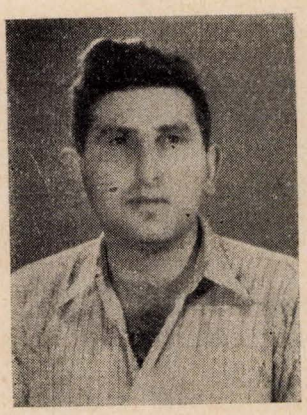

מרדכי טובי־שוואַרץ

כמעט ביז ניינצן יאָר האָב איך געלעבט מיט דער „משפחה זאַבלודאָווע". דאָס שטעטל איז געווען אַ קליינס, אָבער די „משפחהלע" אַ גאַנץ גרויסע. איז דען געווען אַ ייד אין דער משפחה, וואָס זאָל נישט קענען איינער דעם צווייטן? איז דען געווען אַ ייד אין זאַבלודאָווע, וואָס זאָל נישט האָבן אַ צונעמענישׂ? און וועלכע יידענע האָט נישט געווּסט, וואָס ביי אַ צווייטער אין טעפּל טוט זיך?... האָט געדאַרפט פאַרקומען אַ חתונה, האָט זיך גאַנץ „משפחה זאַבלודאָווע" געגרייט מיט חדשים פריער... און טאָמער, חס־וחלילה, עס איז פאַרגעקומען אַ גט, האָט אין דער „משפחה זאַבלודאָווע" געקאָכט און גערודערט; יונג און אַלט זענען נאָכגעלאָפן דעם פאַרפאָלק, געשטאַנען ביי זיי הינטערן פענצטער און געטייטלט אויף זיי מיט די פינגער...

איז אויסגעבראָכן אַ שריפה אין שטעטל, האָט די גאַנצע „משפחה" זיך מאָביליזירט און געלאָפן מיט עמערס — באַקעמפן דאָס פייער — — —

זאַבלודאָווער יידן זענען אומגעקומען!... און מיט זיי אַ גאַנצע וועלט!...

נישטאָ מער די ליבע, האַרציקע „משפחה זאַבלודאָווע"... שטאַרק, שטאַרק בענקט זיך נאָך איר, נאָך דער גוטער האַרציקער פאַמיליע, חברים און פריינט, נאָך קליין און גרויס... נאָכן וואַלד, נאָכן טייך, נאָכן סאָד, נאָך די בריקלעך, וווּ מיר, חברה, פלעגן פאַרברענגען טעג, וואָכן, יאָרן און געזוכט אַ תכלית... — מיר, די יונגע, מיידלעך און יאַטן, וועלכע האָבן געפטרט טעג און יאָרן, נישט געווען וואָס צו טאָן; איבעריק זענען מיר געווען פאַר דער רעגירונג און וועלט... ביז עס זענען געקומען די מערדערס! די נאַציס, ימח שמם וזכרם!

אַ קליין ביסעלע זענען מיר פאַרבליבן פון דער „משפחה זאַבלודאָווע" אין דער גאַנצער וועלט — צעזייט און צעשפרייט איבער פאַרשיידענע לענדער... יעדער איינער פאַרטאָ אין זיין קאַמף פאַר דער טאָג־טעגלעכער פרנסה. — איז באַזונדערס צו באַגריסן אונדזערע זאָ־בלודאָווער אין אַרגענטינע, וואָס פאַראייביקן אונדזערע קדושים וטהורים אין אַ יזכור־בוך, אַז דער אָנדענק פון „משפחה זאַבלודאָווע" זאָל שיינען אויף דור־דורות! — — —

III

צווישן ביידע וועלט־מלחמות

שרה ביילע סובאָטניק־געלערשטיין (תל־אביב)

ווי אַזוי מיין פאָטער הרב סובאָטניק האָט נעראָטעוועט זאַבלודאָווע

(דערינערונג פון 1914)

אַדאָנק דעם טאַטן מיינעם — דעם זאַבלודאָווער רב, ר׳ אברהם עקיבא סובאָטניק, ז״ל — איז אין 1914 געראָטעוועט געוואָרן אונדזער שטעטל.

אַזוי שנעל ווי די דייטשן האָבן זיך דערנענטערט צום שטעטל, האָט די יידישע באָפעל־קערונג אויף שנעל, מורא האָבנדיק צו פאַרבלייבן איין מינוט מער, פאַרלאָזן דאָס שטעטל און אַוועק — ווער מיט אַ פור, ווער מיט אַ דראָשקע און ווער צופוס, קיין ביאַליסטאָק. אַוועק־געפאָרן זענען זיי, איבערלאָזנדיק די געשעפטן, די הייזער, האָב און גוטס אויף גאָטס באַראָט.

זאַבלודאָווע איז געבליבן טויט, אָן לעבן; אַלץ האָט זיך מיטאַמאָל פאַרוואַנדלט אין ענדלאָזע שטילקייט. נאָר אויף ביעלסקער גאַס האָט זיך אינעם רבס שטוב געהערט דער מאָ־נאָטאָנער ניגון פון תהלים־זאָגן. דאָס איז ר׳ אברהם עקיבא, דער רב מיטן הדרת פנים, מיט דער ווייסער פאַטריאַרכאַלער באָרד, וואָס שפּאַצירט געלאַסן מיט זיינע קורצע סאַמעטענע טריט פון איין וואַנט צו דער צווייטער און זאָגט אָן אָפהאַלט. ער איז עס דער איינציקער וואָס איז פאַרבליבן אין שטעטל, מיטן טיפן גלויבן, אַז גאָט וועט העלפן, און מיט דער גאַנצער פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון אַ פירער, פאַרבליבנדיק צו פאַרהיטן דאָס האָב און גוטס פון דער קהילה פון אַלע פאַרשיידענע געפאָרן, שטעלנדיק זיין אייגן לעבן אין געפאָר.

כאָטש איך, זיין טאָכטער שרה ביילע מיט מיין יינגערן ברודערל יהושע, האָבן געפאָדערט פון אונדזערע עלטערן אַז מיר זאָלן אויך אַוועקפאָרן קיין ביאַליסטאָק כל־זמן ס׳איז נאָך דאָ צייט, האָבן אונדז די עלטערן געענטפערט: יאָ קינדערלעך, אייך וועלן מיר טאָקע אַפשיקן קיין ביאַליסטאָק, נאָר מיר וועלן בלייבן דאָ. זאָל זיין וואָס ס׳זאָל נישט זיין, נאָר מיר וועלן דאָס שטעטל נישט לאָזן אויף הפקר. מיר, נאָך זייענדיק דאָן יונגע קינדער, האָבן פאַרשטאַנען אַז מיר טאָרן נישט לאָזן די עלטערן אַליין און זענען פאַרבליבן צוזאַמען מיט זיי.

צוויי סיבות זענען געווען וואָס האָבן מיטגעהאָלפן מיין פאָטער צו ראַטעוועז דאָס שטעטל פון אונטערגאַנג:

ערשטנס, פאַרן פאַרלאָזן דאָס שטעטל האָבן די אָנגעזעענסטע באַלעבאָטים פון שטעטל אָפּגעהאַלטן אַ לענגערע אסיפה בייַ אונדז אין שטוב און ס׳איז טאָקע גלייך בייַ דער אסיפה איבערגעבן געוואָרן דעם טאָטן מיינע אַ גרעסערע סומע געלט, ס׳הייסט אין נויטפאַל זאָל ער קענען אויסלייזן דאָס שטעטל פאָר געלט. צווייטנס, האָט יוסף יאַבלאָנסקי (אַ שטעטל־קער מיטגליד פון שטאָט־ראַט), וואָס האָט גערעדט אַ פערפעקטן ליטעראַרישן רוסיש און זייער אַ קלוגער מענטש, האָט שוין נישט באַוויזן צו אַנטלויפן און איז פאַרבליבן און ער האָט זייער פיל מיטגעהאָלפן דעם פאָטער.

די ערשטע נאַכט האָבן אַ סך מיליטערישע רוסישע אָפיצירן און טויזנטער סאָלדאָטן אַדורכ־געמאַרשירט דאָס שטעטל. אויף מאָרגן, דאָס איז געווען דאָנערשטיק, האָבן די לעצטע רעשטן אויפגעריסן די קראָמען און צעראָבירט וויפל זיי האָבן נאָר געקענט. זיי האָבן אויך צעראָבירט פיל ווויונונגען וואָס זענען געשטאַנען פאַרלאָזן.

די צווייטע נאכט האבן מיר אדורכגעלעבט די גרעסטע שרעק. צוויי מאל האבן זיך אריינ־נעריסן צו אונדז צעווילדעווטע קאזאקן און געצילט מיט די אנגעשטעלטע ביקסן קעגן דעם טאטן. מיר האבן געווײנט, מיר האבן געשריגן, מיר האבן זיך געבעטן רחמים. און איך יוייס נישט דורך וואס פאר א נס זיי האבן אונדז געלאזן לעבן און זענען אוועק ווייטער.

שבת אינדערפרי זענען אנגעקומען די „צינדערס". אזוי האט מען אנגערופן די לעצטע קאזאקן, וואס פלעגן אלץ פארברענען איידער זיי פלעגן אוועקגיין. זיי האבן זיך גלייך געגנ־מען צו דער ארבעט. מיין פאטער און יוסף יאבלאנסקי זענען זיי כסדר פארלאפן דעם וועג, און מיט א סומע געלט פלעגן זיי ביי זיי אויסקויפן דעם בית־המדרש, די שטוב צי די קראם. איך געדענק ווי איצט, ווי איין גרופע (זיי זענען געווען איינגעטיילט אין עטלעכע צינדער־גרופעס) איז ארויפגעקומען ביי אונדז אויפן הויף און האט זיך גלייך געמומען צו דער ארבעט פון אונטערצינדן דעם ביעלסקער בית־מדרש. מיר האבן געווינט אויפן זעלבן הויף. וועז איך האב עס געזען, בין איך גלייך ארויסגעלאפן און כ׳האב זיי געבעטן אז זיי זאלן צוואארטן, אז מען וועט זיי גוט באצאלן פארן נישט אונטערצינדן. זיי האבן דערהערט געלט, האבן זיי געוואארט. איך בין גלייך אוועקגעלאפן און אויפגעזוכט דעם טאטן מיט יאבלאנסקין; זיי זע־נען גלייך געקומען צו לויפן. מען האט זיך מיט זיי אויסגעדונגען 25 רובל און זיי זענען אוועק. אין אייניקע ערטער, ווו דער טאטע מיט יוספן האבן נישט באויזן אנצוקומען (זיי זענען דאך געווען נישט מער ווי צוויי), ווי למשל צו די גארבארניעס אדער מרדכי שמואל פלעבאנס מויער הינטערן שטאט, האבן זיי אונטערגעצונדן און ס׳איז אראפ מיטן פייער.

איינס איז געווען זיכער, אז יענעם שבת, וועז די צערייצטע קאזאקישע צינדער־גרופעס, זענען אויף די צעווילדעווטע פערד ארײנגעלאפן אין שטעטל, האבן זיי געהאט נאר איין סאדיסטישן נקמה־פארלאנג: אונטערצינדן און צונישט מאכן דאס שטעטל. ערשטנס, ווייל זי איז א יידישע און צווייטנס, איבערלאזן פארן דייטש בלויז אש און פארברענטע ערד. נאר מיין טאטע, יוסף יאבלאנסקי און אויך אהרן־הערש דער פעלדשער — צעסלער וועלכער איז אויך פארבליבן אין שטעטל, האבן מיט א געוואלדיקן סטאאיזם געשטעלט זייער לעבן אין סכנה און געראטעווטע דאס שטעטל און צוזאמען מיט איר די אלטע היסטארישע זאבלודא־ווער שול.

שבת פארנאכט האבן ארײנגעמארשירט די דייטשן אין שטעטל, און נישט קוקנדיק וואס די בריקן פון זאבלודאווע קיין ביאליסטאק זענען אלע געווען אויפגעריסן, האבן זונטיק אנ־געהויבן אנקומען צוריק אין שטעטל ארײן אירע איינווינער. ערשט וועז אלע זענען צוריק־געקומען, זיך באזעצט, זיך אביסל באַרואיקט, און ס׳האט זיך צוריק אנגעהויבן א נארמאל לעבן, האבן ערשט די זאבלודאווער יידן פארשטאנען דעם גרויסן אויפטו פון מיין טאטן, זייער רב, פון יוסף יאבלאנסקין און אהרן־הערשן. אדאנק זייער גלויבן, קוראזש און איבערגעגעבנ־הייט צו דער זאבלודאווער קהילה איז דעמאלט גערעטעווט געווארן די אלטע היסטארישע שטאט זאבלודאווע פון פולשטענדיקן אונטערגאנג.

שמואל ליפשיץ

אין דערוואַרטונג

(פון מלחמה־צייט 1914)

אוֹן געווען איז דאָן אַ צייט, מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען אָן אַ שטאָך מלאכה, יעדן איינעם איז געלעגן אין קאָפּ פּאָליטיק, און די נאָענטע מלחמה, וואָס האָט זיך אָנגעזוקט אויפן שטעטל. שניידערס האָבן אָוועקגעוואָרפן שער און אייזן, שוסטערס האָבן די האָמערס אָוועקגעלייגט, קרעמער זענען געשטאַנען בייַ די טירן און אָרום זיי רעדלעך מענטשן, מיט צעשראָקענע בלייכע פּנימער. פּאַרשוונדן איז די פּריילעכקייט פון די גאַסן, אָנטשוויגן געווארן איז דער זאַרגלאָזער געלעכטער פון די קינדער וואָס פלעגן זיך שפּילן אין גאַס. מאָמעס האָבן זיי צוגענומען און מיט שרעק געטולעט צו זיך. יעדן פרעמדן פּאַרבייגייער, וואָס פלעגט דורכגיין איבערן שטעטל פלעגט מען אָנקוקן, מיט שרעק און נייגעריקייט; ווער ווייס ווער דאָס איז?

אין בית מדרש געסל, דאָרט ווו דער רב ווויינט, גייען באַלעבאָטים פון אַ גאַנץ יאָר אַריין און אַרויס, אין זייערע צעריסענע וואָכנדיקע קאַפּאָטעס, דרייען זיך אַרום הין און צוריק. דאָס האַלט מען איצט אָפּ די גרויסע אסיפה ביים רב און מען קלערט וואָס זאָל איצט זיין? ביים רב אין שטוב איז פול אָנגערויכערט. דער רב אַליין מיט זיין מאַיעסטעטישער פּיגור, מיט דער ווייסער באָרד, און הויכן בריַיטן שטערן גייט אָרום הין און צוריק איבער זיין חדר, ער איז איצט פאַרקלעמט. אויף אים פאַלט איצט די גאַנצע אחריות פאַרן שטעטל. ער פילט, אז אַלע אויגן זענען געווענדט צו אים. און מען וואַרט אויף זיינעם אָ וואָרט. ער טאָר איצט נישט ארויסווייזן קיין מוסלאָזיקייט פאַר דער עדה יידן. ער מוז זיי טרייסטן. ער מוז זיי עפּעס זאָגן אָזוינס, פון וואָס זיי זאָלן ווערן אַביסל מוטיקער.

נאָר וואָס קען ער טאָן? ער איז אָזוי אומבאַהאָלפן, אָזוי אומבאַהאָלפן... צי זענען זיי נאָר אין געפאָר... פאַר אים, פאַר זיך אַליין, וואָלט אים שוין נישט אויסגעמאַכט, אָבער וואָס טוט מען פאַרן קינד, פאַר דער טאָכטער, פאַר דער איינציקער. ווו פאַרבאַהאַלט מען איר, ווי היט מען איר אויס. ער וויַיס אַז טאָמער קומען די קאָזאַקן, די שעה זאָל קיין שעה נישט זיין, איז... ער וויל גאָר נישט קלערן, ער קען נישט קלערן... ער דאַרף גאָר אויפמונטערן זיין עדה...

אַליין איז דער רב, ער פילט, אַז די סכנה איז נאָענט, אָט דוכט זיך, שטייט זי שוין אונטערן טיר, ווער וויַיס וואָס די נאָכט וועט ברענגען. נו, מען מוז עפּעס טאָן, מען דאַרף זוכן מיטלען, די גאַנצע שטעטל איז אין געפאָר. אפשר זאָל ער גאָר גיין צום קסיאָנדז און זיך מיט אים מישב זיין. מען זאָל קענען בשותפות זיך פאַרטיידיקן.

דער קלויסטער־גלאָק קלינגט, קלינגט מאָנאָטאָן אָן אויפהער, זאָגט אָן עפּעס שרעק־לעכעס. דער רב קוקט דורכן פענצטער אין דרויסן: עס ווערט טונקל, די נאָכט קומט אָן, וואָס וועט זי ברענגען?

שטיל און סודותפול האָט זיך אָנגעזוקט די נאָכט. די גאַסן זענען געוואָרן לייַדיק, טיר און טויער זענען געווען פאַרקלאָפּט, מענטשן האָבן זיך פאַרבאַהאַלטן, פּוסט איז געוואָרן

אין שטעטל. ווי מיט אַ פאַרהאַלטענעם אָטעם איז דאָס שטעטל געשטאַנען און געוואַרט אויף עפּעס...

נאָר אויפן הויף פון ביעלסקער בית־המדרש האָט זיך געטראָגן אַן אומעטיקער ניגון פון רבס חדר און אָפּגעקלונגען אין דער אויסגעשטאָרבענער גאַס. דאָס איז דער רב געזעסן אין זיין פאַרמאַכטן חדר און הייס געלערנט און געפילט האָט ער, אַז מיט זיין איצטיקן לער־נען פאַרטרייבט ער די שרעק און די מורא פון דער שרעקלעכער נאַכט.

אלטער גניעטשוצקי

דער זאַבלודאָווער טייך איז אַנטלאָפן

געווען איז דאָס בעת דער ערשטער דייטשישער אָקופּאַציע אין אַ שבת צו נאַכט. עס איז געווען אַ געוויטער. דער טייך האָט זיך צעשפּרייט, אַרויס פון די ברעגעס, גערעשט... פּלוצ־לונג, די פייערלעשער טרובען, מען אַלאַרמירט.

אין יענער צייט איז מען פאַר אַן אַלאַרם געווען צעשראָקן.

די יעקעס (דייטשן), פלעגן מיט דעם רוף פון דער פייערלעשער־טרובע, פאַרנאַרן דעם עולם. ווען מען פלעגט זיך צונויפלויפן, פלעגן זיי מאַכן אַ צעפּ — אַלעמען אַרומרינגלען, אויסקלייבן די יונגוואַרג און זיי אָפּשיקן אויף צוואנג־אַרבעט, אַז מען פלעגט זיך וועלן אויס־קויפן פלעגט מען מוזן איינצאָלן צוויי הונדערט רובל אין גאָלד.

כאָטש דאָס איז באַוווסט, אַז זאַבלודאָווער יינגלעך פוילן זיך נישט ביי אַ שרפה, מען איז זיך מוסר נפש און מען ראַטעוועט שטענדיק אָפּ, אָבער איצט פלעגן זיך די זאַבלודאָווער בריות אפילו צו קיין שרפה נישט איילן. און צו דעם פלעגן די יעקעס (דייטשן) האָבן אַ טבע צו שלאָגן, די גרעסטע העלדן פלעגן קריגן שרעקלעך צעשלאָגן. דערפאַר, ביי דער קאַטאַס־טראָפע ווען אונדזער טייך האָט אויסגעריסן דעם ברעג ביי דעם בריק, און די יעקעס האָבן גע־מאַכט אַן אַלאַרם איז קיינער נישט געקומען זען וואָס דאָס איז. אָבער אויף מאָרגן ווען דער עולם איז געקומען צום טייך, איז פינצטער געוואָרן אין די אויגן: נישטאָ דער שיינער טייך! נישט די בריק! נאָר אַ שמאָלע ראָווע איז אין מיטן געבליבן! ווו איז די קעסל גרוב?...

מען איז געשטאַנען אַרום ווי אבלים. זכרונות זענען אַרויפגעשווומען איינע נאָך די אַנ־דערע.

ווער געדענקט נישט די הייסע זומער פאַרנאַכטן? אַ גרויסער עולם באָדט זיך. פון איין זייט מאַנסבילן און פון דער אַנדערער זייט נשים אין קליידלעך. די שווימערס „לייגן קלאַפ־טער", שפּאַרן צום צווייטן זייט. דער שווימער, יעקב זושעס, לאָזט זיך אַראָפּ „ניורקאָם", די אויגן קוקן ווו ער איז. עס פאַלט איין אין האַרצן, חס ושלום... נאָר ווו? פון יענער זייט איז שוין יעקב, אויפן פלאַך פון טייך מיטן פּנים צום הימל און די הענט פאַרלייגט.

אין די סמיצקע האָבן זיך קונדייסימלעך פאַרגנבעט, אָפּגעבונדן די הויפישע לאָדקע, גע־נומען די וויאָסלעס און שיפן זיך.

אַרום שטייט מען מיט די ווענטקעס און מען כאַפּט פיש. און דאָ לאָזן זיך די הויפישע פּאַראָבקעס אויף די פערד אין גאַלאָפּ. אויפן וועג הייבט זיך אויף אַ שטויב, דאָס לויפן זיי

די פערד פלאווען. די קונדייסים פון שטעטל לאָזן זיך אין טייך נאָך די פערד, כאַפּן זיך אָן פאַרן עק און שווימען נאָך. עס קומט צום קעסל גרוב. דער פערד לאָזט זיך אַראָפּ, מען זעט נאָר אַרויס דעם קאָפּ.

פּלוצים ווערט אַ געוואַלד: אַ קונדעס איז אַביסל ווייטלעך אין מיטן טייך געשוווּמען און האָט זיך אַראָפּגעלאָזן. די וואַסער הייבט אים אויף און לאָזט אים ווידער אַראָפּ. מען ווערט צעשראָקן. פון ברעג לאָזן זיך די שווימער צום פּלאַץ ווו ער טרינקט זיך. אָט שלעפּט ער דעם דערטרונקענעם. עס קלאַפּן הערצער: דער דערטרונקענער ציט גאָר דעם צווייטן אַראָפּ, נאָר עס כאַפּט אים יענער אָן פאַר די האָר און שלעפּט אים אַרויס. עס ווערט פריילעכער. ביים דערטרונקענעם איז שוין אפילו פול דאָס מויל מיט וואַסער, אָבער מען קערט אים איבער, מען וואַרפט אים אין אַ ליילעך און מען ראַטעוועט אים אָפּ.

דעם שווימער וואָס האָט אַרויסגעראַטעוועט דעם דערטרונקענעם, הייבט מען „נאַ הוראַ"!

זומער צייט פלעגט טאָג און נאַכט דער טייך נישט זיין אַליין. מען פלעגט שווענקען וועש אין זומפּיקן זייט און אין די בליושץ פלעגט מען מיט קוישן כאַפּן פיש.

ביי דער נאַכט פלעגן די הויפישע דינער פאָרן אויפן טייך מיט פייער און פאַנגען פיש.

אויפן טייך איז פאָרגעקומען נאָך אַ מעשה:

ביי העשל געפנער איז געווען אַ לערער צו די קינדער. איך ווייס נישט צי אַן אויס־לענדער צי אַ היגער, נאָר ער איז געגאַנגען אין אַ ווייס זומערדיק היטל און שטענדיק פאַר־פוצט, פלעגט מען אים דעריבער רופן „פּוצער" און קיין אַנדער נאָמען האָט ער ביי די קונ־דייסים נישט געהאַט, האָט ער זיך באַוויזן אין גאַס, פלעגן אים די קינדער נאָכלויפן און שרייען: פּוצער. נאָענט צו אים פלעגט מען ציטערן צו גיין. ער האָט געטראָגן אַ שטאק און אַ הונט אַ פודל פלעגט נאָכגיין.

איינמאָל האָט זיך דעם פּוצער פאַרוואָלט שיפן אויף דער לאָדקע אויפן זאַבלודאָווער טייך און דוקא אין די זאַכן ווי ער שטייט און גייט, מיט זיין הונט און ווייסער היטל... אַז פּוצער וויל, איז ער דאָך ביי העשל דעם גביר, און שפּאַצירט מיט די פריצים פון הויף — האָט מען אים געלאָזן, קיין אַנדערע יידן פלעגט מען נישט לאָזן זיך שיפן... די הויפישע פּאַראָבקעס האָבן צוגעשלעפּט די לאָדקע ביים סאַמע ברעג און פּוצער איז אַריינגעשפּרונגען גענומען די וויאָסלעס און זיך גערירט פון ברעג.

פּוצער האָט זיך געשיפט און געפייפט און געזונגען אַ פריילעכע „פּיעסנע". אין טייך און אַרום טייך און אויפן בריק איז אַ גרויסער עולם, פּוצער וויל זען און ווייזן אַז ער קען מאַכן קונצן אויף דער לאָדקע, דרייט ער זיך, מאַכט מיט די הענט צום פודל וואָס שווימט נאָך. נאָר פּלוצלינג: טראַך... די לאָדקע האָט זיך איבערגעקערט און פּוצער איז אַריינגע־פאַלן מיט די זאַכן אין טייך. חברה שווימערס האָבן זיך צו אים אַ לאָז געטאָן, דער פּודעל האָט געקוויטשעט. מען האָט דעם אויסגעבאָדענעם אַריינגעלייגט אין לאָדקע, די ווייסע היטל האָט מאַיעסטעטיש געשוווּמען איבערן טייך און די ווייסע חברהניקעס האָבן געשריגן הורא...

פון צווייטן זייט בריק איז געשטאַנען אַ וואַסער־מיל, דאָס וואַסער פלעגט טרייבן די רעדער, און פאַלן פון בריק ווי אַ וואַסער־פאַל. אויף דעם אָרט האָט דאָס וואַסער גע־קאָכט מיט אַ שוים, אין וואַסער־מיל איז אַמאָל געזעסן מיכליע מיט יואל מאליער, אייזיקס אַן איידים, אַ גרויסער זינגער, און זיינס אַ מיידל וועלכע מען פלעגט רופן „די שיינע רחל". אין מיל איז שטענדיק פריילעך געווען, נאָר צוליבן רויש פון קאָכיקן וואַסער פלעגט מען אין דרויסן נישט הערן דאָס געזאַנג.

אויסגעטריקנט איז געוואָרן דער שטראָם פון טייך. נאָר צו פרילינג צו צעלאָזט ער זיך. דעמאָלט דערזעט מען די גרויסקייט פון דעם פריערדיקן טייך... אָבער עס האַלט נאָר אָן איין טאָג. דאָס וואַסער האַלט זיך נישט אויף, און אויף דעם אָרט פון טייך איז גאָר אַ גרינע לאָנקע.

יצחק צעסלער

זאַבלודאָוע אונטער דער דייטשישער אָקופּאַציע
1914 ־ 1918

(די צוואַנג־שולע — דער הונגער אין שטעטל)

אויפן ראָג פון ביעלסקער גאַס און הויף־גאַס איז געשטאַנען די רוסישע צערקווע. די רוסישע באַפעלקערונג פון שטעטל און דערפער אַרום האָבן אין אייליגיש אַראָפגענומען די גרויסע שוערע קופּערנע גלעקער, אַרויפגעלייגט אויף גרויסע וועגענער און מיטן לויפנדיקן אָבאָז אַוועקגעפירט טיף אין רוסלאַנד.

פּאַרלאָזן די צערקווע אויף גאָטס באַראָט — האָבן טאַקע די דייטשן ווי נאָר זיי זענען אַריין אין שטאָט — דאָרטן אַריינגעשטעלט פערד. אויך די גרויסע שטוב מיט די פיל צימערן

דער קלייניער מאַרק אין זאַבלודאָוע. רעכטס פון ווייטן אויפן ראָג ביל־סקער גאַס און הויף־גאַס זעט זיך די צערקווע. לינקס אויפן מאַרק — דער ראַד קראַמען.

הינטער דער צערקווע, ווו דער פּאָפּ האָט געווינט — איז געבליבן וויסט און פאַרלאָזט. אויך די אַרומיקע דערפער באַווינט מייסטנס פון רוסן. האָבן צוליב מורא פאַרן דייטש — אַוועק טיף אין רוסלאַנד. טירן פון די פּויערים־שטיבלעך צעפּראַלט, שייערן ליידיק און צע־עפּנט. גרויסע גריבער האָבן די גויים געגראָבן לעבן זייערע הייזער און פאַרגראָבן זייער האָב און גוטס — טאָמער וועלן זיי אַמאָל אַהיימקומען — זאָלן זיי כאָטש עפּעס געפּינען. דער הונגער אין זאַבלודאָוע איז גרויס געווען, האָבן יידן זיך אַוועקגעלאָזט איבער די דערפער

עפּעס זוכן — עסן צו ברענגען. און צו די ביסעלעך ציבעלע, קאַרטאָפל און קערנער וואָס מ׳פלעגט פון די פאַרלאָזענע דערפער אַהיימברענגען איז צוגעקומען נאָך אַ געווינס: מ׳האָט „אוצרות״ דערטאָפּט, מ׳האָט זיך אַן די פאַרבאַהאַלטענע גריבער אָנגעשלאָגן און אַרויסגעגראָבן, און אַהיים געבראַכט ווער לייוונטן, ווער חפצים און אַנדערע זאַכן; און יידן האָבן אין שלעכטע צייטן זיך „אָטכייקעט״.

קינד און קייט — טאַטעס, מאַמעס מיט די קינדער האָבן זיך איבער די דערפער אַרויסגעלאָזט — פאַרבאַהאַלטענע „אוצרות״ צו געפינען. יעדער איינער האָט געהאָט וואָס צו דערציילן. אַמאָל איז אַ ייד אין אַ שייער אַריין עפּעס וואָס אויסצוזוכן און איז פאַר שרעק צוריק אָפּגעטראָטן, מורא האָבנדיק זיך אומצוקוקן. אין שייער איז געלעגן אויסגעצויגן אַ דערהרגעטער דייטשישער סאָלדאַט... דער ייד איז קוים מיטן לעבן פון שרעק אין שטעטל געקומען צולויפן און דערציילט פון זיין באַגעגעניש. און פון דאַן אָן האָט זיך געענדיקט דאָס לויפן זוכן איבער די דערפער. יידן האָבן מורא געהאַט מען זאָל זיי נאָך חס וחלילה נישט באַשולדיקן אַז זיי האָבן געהרגעט דעם דייטשישן סאָלדאַט. יידן האָבן באַדויערט וואָס זיי קענען מער אין די דערפער נישט גיין, כאָטש די ביסל עסנווארג וואָס זיי האָבן אין דאָרף געפונען, איז אויך געווען איינגעשטעלט, וויל מ׳פלעגט עס אַרומבינדן אַרום קערפער, כדי צו קענען דאָס אַריינברענגען אין שטעטל, וואָרום טאָמער פלעגט די דייטשישע וואָך כאַפּן — פלעגן זיי עס צונעמען און זאָגן — „באַשלאָגן״...

דער הונגער איז געווען שרעקלעך. די שטערבלעכקייט זייער גרויס. מענטשן פלעגן אַרומגיין מיט קיילעכדיקע גלאָנציקע פנימער. דאָס זענען זיי פון הונגער געשוואָלן געווארן.

אין דעם פאָפּס שטוב וואָס הינטער דער צערקווע, האָט די דייטשישע אָקופּאַציע־מאַכט אַ „צוואַנג־שולע״ געמאַכט. דאָס איז געווען אַ מין אָבליגאַטאָרישע פאָלקס־שול. די לערערס פון שולע זענען געווען אַדעלאַ איינשטיין (אַ טאָכטער פון דעם לערער איינשטיין וואָס איז דערמאָרדעט געווארן אין ביאַליסטאָקער פאָגראָם אין 1905) און איינער אַ געוויסער מאַקלער. אַדעלאַן, די שפּעטערדיקע לערערין, האָט די יידישע קהילה פון פראַנקפורט אַם מאַין (דייטשלאַנד) נאָכן ביאַליסטאָקער פאָגראָם, צוזאַמען מיט נאָך אַנדערע קינדער — יתומים פון פאָגראָם — דאָן אויפגעזאַמלט און אַוועקגעפירט קיין דייטשלאַנד — אויסצוהאָדעווען. אַדעלאַ איינשטיין איז אַ קליין קינד געווען בעתן ביאַליסטאָקער פאָגראָם אין 1905. זי איז דאָן געלעגן פאַרבאַהאַלטן אונטער אַ בעט בעת די פאָגראָמשטשיקעס האָבן אַראָפּגעשלעפּט איר טאַטן דעם באַוווסטן לערער אין ביאַליסטאָק מיט איר מוטער און צוויי עלטערע ברידער — און פון באַהעלטענישן, האָט זי געזען ווי אויפן הויף האָבן די פאָגראָמשטשיקעס אירע עלטערן און ברידער געטויט — שלאָגנדיק זיי טשוועקעס אין די קעפּ.

אָט די אַדעלאַ איינשטיין, האָט געהאַט אין זאַבלודאָווע אַן עלטערע שוועסטער חנה משהקעס (האַלפּערן) און ווען די דייטשן האָבן דאָס שטעטל אָקופּירט איז זי געקומען צו דער שוועסטער פון פראַנקפורט אַ געענדיקטע לערערין און האָט דעם פאָסטן פאַרנומען אַלס דירעקטאָרין פון דער זאַבלודאָווער „צוואַנג־שולע״.

ליב האָבן די קינדער אַדעלאַן געהאַט. און כאָטש אַ שטרענגע, האָבן די קינדער איר מער ליב געהאַט פון לערער מאַקלער, ווען כאָטש פלעגט קיינמאָל נישט קענען „איינהאַלטן״ דעם קלאַס. ווי אַ גוטע פּעדאַגאָגין, האָט זי אָנגעפירט סיי מיט די קלענערע שילער, פון קינדערגאָרטן מיט די אַלע שפּילן, קרייז־שפּילן און סיי מיט די גרעסערע קינדער אין די אַנדערע קלאַסן, אויספילנדיק אַליין די גאַנצע פראָגראַם פון אַ פאָלקס־שול — אַלץ אין דער דייטשישער שפּראַך.

אין אָט דער צוואַנגס־שולע (ביים פאָפּ אין שטוב) האָבן געלערנט אויסשליסלעך יידישע קינדער. רעליגיע פלעגט קומען איין מאָל אַדער צוויי מאָל אין דער וואָך לערנען מיט די קינדער דער רב ר׳ עקיבא סובאָטניק ז״ל. מ׳קען זאָגן אַז אַדאָנק דער לערערקע אַדעלאַ איינ־

שטיין מיט דער מיטהילף פונעם לערער מאַקלער זענען אין יענער צייט די זאַבלודאָווער קינדער נישט פאַרגרעסבט געוואָרן. עס איז געווען אַ מאָדערנער לערן־אַנשטאַלט.

נישט ווייט פון דער שולע אין הויז ווו ס׳איז געווען פאַרן רוסישן רעזשים די פאָסט, מיטן פראָנט צו דער הויף־גאַס, צווישן יואל מילער (שיינע יענטעס) און מרדכי לייבן, איז געווען די „אַרטס־קאָמענדאַנטור" — מיט אַ גרויסן אויפשריפט אויפן הויז אין דייטש, מיט בוכשטאַבן איז גאָטישן סטיל. דאָרט איז געווען אייגער אַ זשאַנדאַר וואָס ס׳שטעטל האָט אים געקענט פאַר „אָטטאָ". ער איז געווען אַ הויכער, בריי־טפלייציקער, אַ בלאָנדער. דערמאָנענדיק נאָר זיין נאָ־

אַ קלאַס קינדער פון דער זאַבלודאָווער „צוואַנג־שולע" אין דער צייט פון דער דייטשישער אַקופּאַציע. אין די יאָרן 1915—1917, אונטער דער דירעקציע פון דער לערערקע אַדעלאַ איינשטיין.

דאָס זיינען די שילער: ערשטע שורה פון אויבן, פון רעכט צו לינקס: חנה ראַפּע, (סימע) האַלפּערן, ליובע סלוצקי, פּאַני קאסאווסקי, מוליע (שמואל) רודי, מאַטיע שעפּס, אברהמל באַכראַך, יצחק צעסלער, שמואל צעסלער און כייקל בעקער.

צווייטע שורה — פון רעכטס: שרה פּאראזאווסקי, צביה סאַפּירשטיין, שרה וואַגמאַן, אסתר לין, מאשקע וויסאַצקי, די לערערקע אַדעלאַ איינשטיין, משהל באַרנאַווסקי, דיאַדיע (דוד) זאַבלודאַווסקי, בערל אַש און אבא קאלמאוויטש.

דריטע שורה — פון רעכטס: אסתר רחל שאַטלענדער, סימע איסערוק, סימע ראַפּע, פייגל גלוך, די צוויי קליינע קינדערלעך — אַדעלאַס, דער לערערקעס פלימעניקלעך, זלמן כאַראַווסקי, משהל אייזנבערג, משהל צעסלער און יוסף אינטראליגאטאר.

די אונטערשטע שורה — פון רעכטס צו לינקס: שרה קאַץ, חיהלע בעקער, חיהקע נאַוויק, ביילקע ראַפּאַ־לאַווסקי, זלאַטקע פיינמאַן, אַלטע באַכראַך, הדסה אַש, בלומקע לעווין, גוטקע וואניעווסקי, סאַניע בלאַך, עטל מילער.

מען האָט מען שוין געציטערט אימת־מות. איינמאָל האָבן מיר, קינדער, אין „צוואַנגס־שולע" אויף אַ פויזע זיך געשפילט אין די דערבייאיקע סטאָדאָלעס אויפן הויף, וואָס זענען פול געוועזן ביז אויף די בוידעמער מיט שטרוי. מיר פלעגן אַרויפקריכן גאָר אין דער הויך אויף די בוידעמער און צוזאַמען מיט די סנאָפּעס היי זיך אַראָפּגליטשען ביז אונטן. פלוצלינג דערזעען מיר אין טויער פון שייער דעם הויכן אָטטאָן מיטן רויטן פּרצוף מיט אַ בייטש אין האַנט און

מיט געשרייען האָט ער אָנגעהויבן כוואָשטשען אויף רעכטס און לינקס. מיר האָבן אָנגעהויבן אַראָפטאַנצן פון בוידעם איינע אויף די אַנדערע געהרגעט צו ווערן. אַ פּאָר יינגלעך האָט ער פון אונדז געפאַקט און געשלעפּט פּאַר די אויערן אין „אָרטס־קאָמענדאַנטור".

דער זעלבער אָטטאָ מיט נאָך פון זיינע דייטשישע זשאַנדאַרן פלעגן כאַפּן יידן אין די גאַסן, אָפּשערן זיי די בערד און שלעפּן מיט געוואַלד אין באָד אַריין, וואָס האָט זיך געפונען אויפן שול הויף. די באָד האָט גערופן אַ שילד מיט אַן אויפשריפט אין דייטש:

Entlausungsanstalt

מען פלעגט מיט אונדז מאַכן אויספלוגן. און נישט איינמאָל דורכן יאָר פלעגט מען אונדז, די שילער פון „צוואַנג־שולע" אויסשטעלן פּאָרנוויז און אַוועקשפּאַצירן אין די נאָענטסטע דערפער. פלעגן מעגן זיין די גרעסטע פרעסט — אין האַלב־צעריסענע שיך, און האַלב הונגעריקע — אָבער אינטערעסאַנט פלעגט עס אונדז קינדער זיין, ווייל די ליבע אַדעלאַ — די לעֶרערקע און דער גוטער לערער מאָקלער זענען געווען מיט אונדז. און אַדעלאַ פלעגט אונדז דערציילן פון אירע אויספלוגן אָלס שילערין אין סראַנקפורט אָם מאַין.

די דייטשישע מאַכט האָט פּאָרלאַנגט אַז מיר שילער זאָלן צושטעלן אַזוינע וואָטע־בלומען וואָס פלעגן וואַקסן ביי די טייכן. פלעגן מיר קריכן זומער ביז די קני אין וואַסער ביי די טייכלעך אַרום זאַבלודאָווע און אָנרייסן אָט די בלומען. דאָס פלעגט אַוועקגעשיקט ווערן קיין דייטשלאַנד, ווו זיי פלעגן מאַכן דערפון שטאָף. איינמאָל האָט מען אונדז אַרויפגעזעצט אויף פורן, אָלע קינדער פון צען יאָר אָן, און אַוועקגעפירט אין דאָרף לעוויצקי. דאָרט איז געווען איינגעאָרדנט אַ גאַנצער מיליטערישער שטאַב; מ'האָט אונדז אָלע אָפּגעפאָטאָגראַפירט אייניקוויין מיט אַ נומער איבער יעדער קינד און געזומען די פינגער־אָפּדרוקן. און נאָכהער האָט מען אונדז אַרויסגעגעבן פאָספּאָרטן. דאָס זענען געווען די ערשטע פאָספּאָרטן וואָס יעדער איינווינער פון צען יאָר אָן האָט געדאַרפט באַזיצן, וואָס די דייטשן האָבן איינגעפירט אין אונדזער געגנט. דער פּאָספּאָרט איז געווען פאַרזען מיט אַ פאָטאָגראַפיע (גאַנצער קערפער) און פינגער־אָפּדרוקן.

פאַר אונדז קינדער איז דאָס געווען אַ גאַנצער יום־טוב און מיר האָבן זיך שוין געהאַלטן פאַר גאַנצע מענטשן. מיר האָבן שוין פאָספּאָרטן...

איינמאָל איז דורכגעפאָרן דורך זאַבלודאָווע דער קרוינפּרינץ אויגוסט־ווילהעלם צוזאַמען מיט פעלדמאַרשאַל פּאָן הינדענבורג און צוזאַמען מיט דער סוויטע באַזוכט אונדזער „צוואַנג־שולע". ער האָט אַביסל געהונקען אויף אַ פוס און געגאַנגען מיט אַ שטעקן. ער איז אַריין אין קלאַס. מיר האָבן זיך אָלע באַלד אויפגעשטעלט און אָפּגעזונגען „הייל דיר אים זיגערקראַנץ"... ער האָט עס אויסגעהערט שטייענדיק אָנגעשפּאַרט אויפן שטאָק, אַ בורטשע געטאָן מיט אַ פאַרכמורעט פּנים: „דאַנקע שיין" און איז אַוועק.

אויפן שאַבאָס זאַבלודאָווע־ביאַליסטאָק, האָט מען דערציילט, האָט ער יענעם טאָג פאַרהאַלטן אַן אָרעמע יידישע פרוי, וואָס איז געגאַנגען צופוס, אָפּגעשטעלט זיין אויטאָ, איר באַטאָפּט צי זי שמוגלט נישט עפּעס. געפונען ביי איר אַביסעלע קאָשע און דאָס צוגענומען, — „בעשלאָגען"...

די שיינע קינדער־פּאָרשטעלונגען וואָס די לערערין אָדעלאַ איינשטיין פלעגט מיט אונדז אָדורכפירן (אין דעם גרויסן הויז פון איר שוועסטער חנה האַלפּערן, אויפן גרויסן מאָרק) זענען געווען גאָר קינסטלעריש און דערציערישע אָפּילו פאַר גרויסע. זייער אַ סך פאַר דעם דערפאָלג פלעגט איר צוהעלפן אין דער אָרבעט יוסף זאַבלודאָווסקי, דער באָווסטער שלום עליכם פאָרלייענער.

אַ סך זאַבלודאָווער וועלן אייביק געדענקען די צייט פון דער „צוואַנג־שולע" וווּ אַ דאַנק דער אויסגעצייכנטער פּעדאַגאָגין אָדעלאַ איינשטיין, האָבן זיי באַקומען אַ וועלטלעכע דערציאונג.

מיכאל ליפשיץ (בע"ז)

מלחמה־איבערלעבונגען

גאַנץ שווערע און שלעכטע צייטן האָט אונדזער שטעטל זאַבלודאָווע איבערגעלעבט בעת עס האָבן זיך אָנגעפאַנגען בייטן די אינוואַזיעס. אָנפאַנגס האָבן די רוסן אָפּטרעטנ־דיק פון דאַנען אין גרויסע מחנות מיליטער דורכגעמאַרשירט איבער אונדזער שטעטל. זיי האָבן געמוזט אָפּטרעטן דורך אונדזער שטעטל, ווייל די שאָסייען, וואָס שניידן זיך פון ביאַ־ליסטאָק זענען געווען באַלאַגערט פול מיט מיליטער, האַרמאַטן, קוילנוואַרפער און גרויסע אָבאָזן. אַלע איבעריקע וועגן זענען געווען פאַרשפּארט פון דייטש, איז דורך אונדזער שטעטל געווען דער איינציקער מארשרוט, און עס איז דעריבער קיין ווונדער נישט וואָס מיר האָבן אַזוי פיל אויסגעשטאַנען פון די אַלערליי מינים מיליטער, וואָס האָבן אין שטעטל פיל פּאָגראָמירט, נישט געזשאַלעוועט קיין קלעפּ און דערצו נאָך געוואָלט פאַרברענען דאָס שטעטל.

צוליב דעם וואָס מען האָט אָנגעהויבן גראָבן אָקאָפּעס אַרום שטאָט און אַלע האָבן גע־זאָגט, אַז דאָ וועט זיין אַ הויפּט־פּאָזיציע, האָבן אונדזערע ביסל יידן פון שטעטל זיך גע־צויגן מחנותווייז קיין ביאַליסטאָק מיט דעם ביסל בעבעכעס וואָס איינער איז נאָר געווען ביכולת מיטצונעמען. אַנדערע האָבן עס נישט באַוויזן און אַלעס איבערגעלאָזט אויף גאָטס באַראָט, נאָר קיין פּאָזיציע איז דאַן נישט געווען נאָענט פון שטאָט, אַ חוץ אַ פינף וויאָרסט פון שטאָט, פון וואַנען עס האָבן זיך געהערט די קלעפּ פון האַרמאַטן און אַ שיסעריי פון קוילנוואַרפער און ביקסן. נאָענט פון שטעטל האָט שוין קיין פּאָזיציע נישט געקענט זיין, ווייל אין מיטן זענען אָנגעקומען די דייטשן און די רוסן האָבן געמוזט אָפּטרעטן. איך מיט מיינע צוויי זין און נאָך פיל מענטשן האָבן שוין קיין פור נישט אוספּייעט צו קריגן, זענען מיר געלאָפן צופוס ציענדיק זיך קיין ביאַליסטאָק. די איבעריקע שטוב־מענטשן מיט דער ביסל אָרעמקייט האָבן מיר אָפּגעשיקט נאָך מיט אַ פּאָר וואָכן פריער.

די עטלעכע גילדן וואָס יעדערער האָט פאַרמאָגט, איז געווען פאַרנייט ביי יעדערן אין די העמדער און אַזוי זענען מיר קוים געקומען נישט טויט, נישט לעבעדיק קיין ביאַ־ליסטאָק. די קינדער זענען געקומען פריער און איך פלעג זיך אַלע וויילע אָפּשטעלן, ווייל מיר איז געווען שווער צו גיין. אין דעם וועלדל, וואָס פאַר דעם דאָרף קרויאן, ביי ביאַ־ליסטאָק, האָב איך פון ווייטן געזען עטלעכע סאָלדאַטן מיט ביקסן און פון ווייטן האָבן זיך געזען־די הויפן וועלכע זענען געשטאַנען אין פלאַמען פייער, וואָס די סאָלדאַטן האָבן אונ־טערגעצונדן פאַרן אַוועקגיין. איך הער פון ווייטן ווי איין סאָלדאַט זאָגט צו די איבעריקע: „נאַדאָ זאַסטרעליט עטאַוואָ יעוורייציקא". אויף מיין גליק זענען צווישן די סאָלדאַטן גע־ווען אַ פּאָר יידן, האָבן זיי נישט דערלאָזט און איך האָב זיך דערצו אויסגעקויפט מיט עטלעכע פּאַפּיראָסן.

אַ קליין טייל מענטשן זענען פאַרבליבן, וועלכע האָבן זיך אויסגעליטן גענוג צרות פון די קאָזאַקן, וועלכע מען האָט אונטערגעקויפט מיט נעלט, אַבי זיי זאָלן נישט פאַרברע־נען די שטאָט.

הערנדיק אין ביאַליסטאָק אַז די דייטשן האָבן פאַרנומען די שטאָט, האָבן מיר זיך אַלע אומגעקערט צוריק, מיר האָבן פון די דייטשן די ערשטע צייט אויך קיין האָניג נישט

געלעקט, זיי האָבן אונדז אויך פֿאַרטיילט געגוג צרות, קיין איבעריקן ביסן ברויט האָט זיך ביי קיינעם נישט געטאָרט געפינען און פֿאַר אַלץ איז געווארן געשלאָגן.

געגויע פיר יאָר האָבן מיר פון די דייטשן געליטן, און כמעט דאָס גאַנצע שטעטל האָט זיך פֿאַרנומען מיט שמוגלערייַ, אַנדערש וואָלט מען פון הונגער געשטאָרבן, און פֿאַר־לאָזנדיק זיך אויף זייערע קאָרטן וואָלט יעדערער אויסגעשפּיגן די נשמה פֿאַר דער צייט.

אָבער נישט זינדיק איז געווען דער שמוגלער וועג אַ דייטשע וואָך האָט אים געכאַפּט. קלעפּ האָט ער באַקומען ווי האָלץ, דערצו נאָך געפירט אים אין קאָמענדאַנטור, די סחורה, דעם פערד און וואָגן פֿאַרנומען, ווידער געשלאָגן און נאָך געקראָגן דערצו תפיסה.

אַז די דייטשן זענען אָפּגעטראָטן פון דאָנען און פּוילן האָט איבערגענומען די מאַכט, איז נאָך פון אָנפאַנג געווען צו דערליידן, שלעכט איז נאָך געווען ביי דעם אָפּטרעטן פון די פּוילישע און דאָס אָנקומען פון די באָלשעוויקעס. דערנאָך ביים אָפּטרעטן פון די באָל־שעוויקעס און ווען דאָס פּוילישע מיליטער איז אַריין צוריק.

נישט מיט קיין פּעדער קען מען באַשרייבן די מערדעריַען און רויבעריַען, וואָס מיר זענען אויסגעשטאַנען. פיל צייט און מי דאַרף דויערן דאָס אַלעס צו באַשרייבן, און אויס־רעכענען יעדער איינצלהייט וואָס האָט דאָן פּאַסירט. מיין יינגערן זון האָט מען געוואָלט שיסן פֿאַר נישט לאָזן אויפּברעכן די טיר פון הויז כדי צו נעמען דאָס פֿאַרבליבענע. שיינע באַלעבאַטים האָט מען פֿאַרנומען אויף אָקסן־טרייבן קיין ביאַליסטאָק, איך וויים נישט ווי אַזוי איך בין ניצל געוואָרן פון דעם אָקסן־טרייבן. איך האָב שוין געהאַלטן דעם בייטש אין האַנט און שוין כמעט אָנגעהויבן טרייבן די סטאַדע אָקסן, נאָר עפּעס אַ באַקאַנטער קריסט האָט אויף מיר מיטלייד געקראָגן און האָט מיך צוגענומען פון דער אַרבעט, ער האָט זייער שטאַרק פֿאַר מיר געבעטן ביי דעם עלטסטן, האָט ער מיך אָפּגעלאָזן.

משה גאָניאָנדזסקי

אונדזער זאַבלודאָווער ביבליאָטעק

אין אַ קליין צימערל אין קוואַסאַרניע ביי מיכאל ליפשיץ, פלעגט זיך צוזאַמענקומען אַ געוויסער טייל פון דער זאַבלודאָווער יוגנט, וואָס האָט פֿאַרשטאַנען אָפּצושאַצן דעם ווערט פון דער יידישער ליטעראַטור און קונסט. פֿאַר צוויי קאָפּיקעס איינטריט־אָפּצאָל האָבן זיי דאָן געהאַט די גלעלעגנהייט זיך צו געפינען אין אַ געזעלשאַפּטלעכער סביבה. און יעדער אייַ־נער האָט געקענט לייענען פֿאַרשיידענע בלעטער און זשורנאַלן, אָדער שפּילן אָפּילו אַ דאָמקע צי שאָך. חוץ דעם איז יעדן שבת בייטאָג געווען אַ פֿאַרלעזונג אָדער אַ רעפּעראַט וועגן דער יידישער ליטעראַטור און קונסט.

איינמאָל אַ שבת, דאָס איז געווען אין 1911, איז געוואָרן באַהאַנדלט די פּראָגע וועגן גרינדן אַ יידישע ביבליאָטעק אין זאַבלודאָווע. און באַלד דאָרטן, אין קליינעם צימערל, צווישן דער קליינער צאָל מיטגלידער, איז געלייגט געוואָרן דער ערשטער גרונטשטיין. 20 מיטגלידער האָבן געגעבן צו רובל, און מען האָט גלייך אויסגעקויפט אָביסל ביכער. אָזוי אַרום האָט זיך געשאַפן די ביבליאָטעק, וואָס האָט אין אַ גאָר קורצער צייט, געציילט ביי דריי הונדערט ביכער. דאָס האָט מען געהאַט צו פֿאַרדאַנקען דער מי און ענערגיע פון די 20. זיי פלעגן נישט דורכלאָזן קיין איין תנאים אָדער חתונה, צו קלייבן באַשטייערונגען לטובת

ערשטע שורה, שטייענדיק פון רעכטס: חיים שלעסער, לערער בראם, גוטקע וואניעווסקי, מאַטיע שעפס, אברהם ראפע. צווייטע שורה, זיצנדיק פון רעכטס: מאיר טענצער, אליהו געלערשטיין, איטשע מאלטשיק, לייבל בערנשטיין. דריטע שורה: יוסף פייערשטיין, אַרטשיק אינטראליגאַטאר און שמואל צעסלער.

דער ניי־געגרינדעטער יידישער ביבליאָטעק. גלייכצייטיק האָט זיך געשאַפן אַ דראַמאַטישע סעקציע, וועלכע פלעגט איר גאַנצע הכנסה פון די אָוונטן און פאַרשטעלונגען אַוועקגעבן פאַר דער ביבליאָטעק.

די פאַרשטעלונגען פלעגן פאַרקומען בשתיקה, ווייל יידיש טעאַטער איז געווען פאַר־ווערט פון דער מאַכט. געווען אַ פאַל, וועו מען איז שוין איינמאָל געווען צוגעגרייט צו שפילן, מ׳האָט שוין געמאַכט די גענעראַל־פראָבע, אַפילו די בינע איז שוין געווען אינגאַנצן אייניגעאָרדנט, האָט מען זיך פלוצלונג דערוווסט, אַז אַ זשאַנדאַר פרעגט זיך:

— וווּ איז דער טעאַטער, וואָס מען דאַרף היינט שפילן?

און כדי ער זאָל נישט פאַלן אויף די שפורן, האָט מען מיט אַן אָוונט פריער פאַר דער באַשטימטער צייט, אָפגעשפילט דעם ספעקטאַקל. דאָס איז געווען ביי יודל דעם בירניק, און חברה בחורים האָבן דערנאָך זיך גענומען צו דער אַרבעט, ס׳האָט נישט געדויערט קיין האַלבע שעה און ס׳איז געווארן אַלץ צענומען, גלייך ווי גאָרנישט געווען... אַזוי פלעגט מען זיך וויניק אָפשטעלן פאַר די אַלע שטערונגען און ווי ענערגישע קעמפער, פלעגן זיי אויספילן יעטוועדע אונטערנעמונג, וועלכע ס׳איז נאָר געווען זייער אויפגאַבע דורכצופירן.

מיט דער ביבליאָטעק האָבן אָנגעפירט די צוואַנציק ערשטע מיטגלידער. פון זיי איז געווען געקליבן אַ קאַסיר אברהם ליפשיץ (העמטשע) און אַ ביבליאָטעקאַר פלעגט שוין זיין יעדן אָוונט אָן אָנדערער. נאָכדעם האָט מען אויסגעקליבן שעפסל בינדער פאַר אַ שטענדיקן ביבליאָטעקאַר, און אַזוי איז געגאַנגען אַ קורצע צייט די אַרבעט, ביז אייניקע מיטגלידער האָבן אָנגעהויבן צו עמיגרירן קיין אַמעריקע. פלטיאל ברוידע (דער וואַפניק), יאָסל לאַפאַטע (יאָסל פּיצעס), ישראל אָסטראָוויעצקי, דער ערשטער סעקרעטאַר פון דער ביבליאָטעק מאָמל מייזל (אַ ביאַליסטאָקער) שפרה וואַניעווסקי, חיים מישאָנזניק (חיים סטראַזשניק), יאָסל שמיד (יאָסל וואַגאַנטשיק), אָפגעשטעלט האָבן זיך בלויז די מיטגלידער: אַלתר גניע־צוצקי (אַלטער דער שערער), העמטשע, שעפסל בינדער, אליהו געלערשטיין, כייטשע שמיד, משה ברוך צעסלער, איטשע מאַלטשיק, העשל נאָוויק, קניאַראָזאָווסקי (משה טראַטש), אַל־טער לאַבזאָווסקי, אבא אינטהיליגאַטאָר, און מיט איינמאָל האָט מען מיט דער ביבליאָטעק געוואַנדערט פון איין אָרט צום צווייטן, ווייל די פאָליציי פלעגט זיך שנעל דערוויסן איר אַדרעס, און דאָס וואָלט נישט געבראַכט קיין גוטע רעזולטאַטן. פונדעסטוועגן האָט דאָס קיינמאָל נישט אָפגעהאַלטן פון דער אַרבעט, ווייל מען איז געווען צופיל איבערגעגעבן צו איר.

די לעצטע צייט, אין 1913טן יאָר, איז די ביבליאָטעק געווען ביי יוסף זאַבלודאָווסקי און באַלד אין 14טן יאָר, וועו ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די בלוטיקע וועלט־מלחמה, און די צאַ־רישע סאָלדאַטן האָבן געהאַלטן ביים פאַרלאָזן אונדזער שטעטל, האָבן זיי דאָן פאָגראָמירט די ביבליאָטעק און צעריסן אַ סך ביכער. בלויז אַביסל ביכער זענען פאַרבליבן אין שטעטל ביי די לייענער.

אָנגעהויבן זיך אַרומקוקן אָרום איר, האָט מען ערשט אין אַ יאָר אָרום, וועו דער דייטש איז שוין ביי אונדז געווען. דאָן האָט מען ביי אונדז געקליבן אַ וועד הקהל, וואָס האָט געהאַט די אויפגאַבע אָנצופירן מיט דער שטאָט און אויך די ביבליאָטעק האָט די שטאָט געמומען אונטער איר אויפזיכט. די באַפעלקערונג איז דאָן געווען זייער אָרעם, די יוגנט איז געווען פאַרשקלאַפט ביי צוואַנג־אַרבעט ביי שאָסייען און וועלדער, ווי גיינעווקע, ביעלאָוועזש און אוקראַינע. ס׳איז קיינעם נישט געלעגן אינזינען אַרייצוקוקן אין אַ ביכל, פאַרשטייט זיך, אַז קיין ביכער האָט מען נישט צוגעקויפט, ווייל ס׳איז נישט געווען פאַר וועמען. נאָר די ביכער, וועלכע זענען געווען איבער דער שטאָט, האָט מען צוזאַמענגענומען, און איז וועד הקהל האָט מען זיי געשטעמפלט מיט זייער שטעמפל, אַ צייכן, אַז די ביבליאָטעק געהערט צו דער שטאָט. אין וועד הקהל איז די ביבליאָטעק געווען די גאַנצע צייט, וואָס דער דייטש איז ביי אונדז געווען, נאָר זי איז נישט געווען טעטיק. אין 1919טן יאָר האָט מען ביי אונדז אין שטעטל אָנגעהויבן אַ ביסעלע פרייער אָפצואָטעמען. מען האָט אַראָפגעווארפן פון זיך די

דייטשישע קייטן פון דער פאַרשאָלטענער צוואַנג־אַרבעט און געזומען אַריינטרעטן מער אין נאָרמאַלן לעבן; ווער צום מסחר, ווער צו זיין אַרבעט — צו זיין פאַך. די ביבליאָטעק האָט אויך געזומען פּראָגרעסירן. מען האָט זיך אַרומגעזען אַרום איר. מ׳האָט געפונען אַ צימער ביי חיים דעם שוחט און דאָרט אַריינגעשטעלט די שאָפע מיט די ביכער.

אין יאָר 1922, בעת דער מלחמה צווישן די באָלשעוויקעס מיט די פּאָליאַקן, ווען די באָלשעוויקעס זענען אַריין צו אונדז אין שטעטל, האָט זיך דאַן עטלעכע בחורימלעך פאַרגלוסט אַריינצופירן די ביבליאָטעק ביים קסיאָנדז אין שטוב. דאָ האָט זי איבערגעלעבט דעם לעצטן און ערגסטן גלגול. דרייַ וואָכן זענען געווען ביי אונדז אין שטעטל די באָלשעוויקעס. דאַן זענען זיי אַוועק און עס זענען צוריק אַריין די פּאָליאַקן. אַנטערפּנדיק דאָרט די יידישע ביכער, האָבן זיי זיך נוקם געווען ווי ס׳באַדאַרף צו זיין: מ׳האָט געריסן און געפליקט וויפל אייגער האָט נאָר געקענט. די פאַרבליבענע ביכער האָט מען אַוועקגעפירט אין דער סטאַראָסטוואַ, דאָרט האָט מען זיי איבערגעקוקט, צי זיי זענען לעגאַל און אין אַ פאָר חדשים אַרום האָט מען זיי צוריקגעשיקט צום רב. ביים רב האָבן די ביכער זיך געוואַלגערט אין זעק אויפן בוידעם און קיינער האָט נישט געוווסט ווו זיי זענען אַהינגעקומען. נאָכדעם האָט מען זיך דערוווסט ווו די ביכער וואַלגערן זיך. זענען געגאַנגען אייניקע פאַראינטערעסירטע און מען האָט אַראָפּגענומען די ביכער, געדונגען אַ צימער ביי משה־זעליקס אלמנה פּעשע־הינדע. דאָרטן האָט מען געזומען טראַכטן ווי אַזוי איר אַוועקצושטעלן אויף אַ געהעריקער הויך. אין דער שטוב ווו די ביבליאָטעק איז געווען, האָבן די ציוניסטן געדונגען אַ צימער, דאָרט איז געווען דער „מרכז״. גלייכצייטיק האָבן זיי געזומען די ביבליאָטעק אונטער זייער אויפזיכט. ביבליאָטעקאַרן זענען געווען צוויי: יצחק צעסלער און לייבל זילבער.

אין דער צייט איז פאַרגעקומען אַ סכסוך צווישן דעם „מרכז״ און די „יוגנטלעכע״ צוליבן אייגקויף פון ביכער. ס׳איז צונויפגערופן געוואָרן אַן אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די לייענער — און די ביבליאָטעק איז אַרויס פון דעם „מרכז״ און איז אַריבער צו די „יוגנטלעכע״. פונדעסטוועגן האָט מען די ציוניסטן געגעבן עטלעכע פלעצער אין דער פאַרוואַלטונג פון דער ביבליאָטעק.

אונטער דער נייער פאַרוואַלטונג האָט די ביבליאָטעק אָנגעהויבן פּראָגרעסירן פון טאָג צו טאָג. די נייע פאַרוואַלטונג האָט אָנגענומען מיטלען ווי צו שאַפן געלט, אויף אייגצוקויפן נייע ביכער. מען האָט געמאַכט אַ לאָטעריי, מ׳האָט אַרגאַניזירט אַ פּאָר אָוונטן און פון דעם איז אַריין אַביסל געלט אין קאַסע. די ביבליאָטעק איז געוואָרן וואָס ווייטער אַלץ רייכער אין ביכער.

די ביבליאָטעק האָט לעצטנס שוין געציילט איבער עטלעכע הונדערט מיטגלידער און אָבאָנענטן. אַ סך תלמוד־תורה־קינדער האָבן באַקומען צו לייענען ביכער אומזיסט. אויך אַרבעטסלאָזע האָבן געהאָט גרויסע הנחות.

די ביבליאָטעק איז געווען דאָס איינציקע אָרט, ווו די אָרעמע יידישע יוגנט איז געקומען און באַקומען יידישע ביכער פריי צו לייענען. ביז דעם לעצטן טאָג איז די ביבליאָטעק געווען אַ הויכער קולטור־אָנשטאָלט, ווו די יידישע יוגנט האָט געצויגן איר גייסטיקע יניקה און באַקומען אַ געזעלשאַפטלעכע דערציאונג.

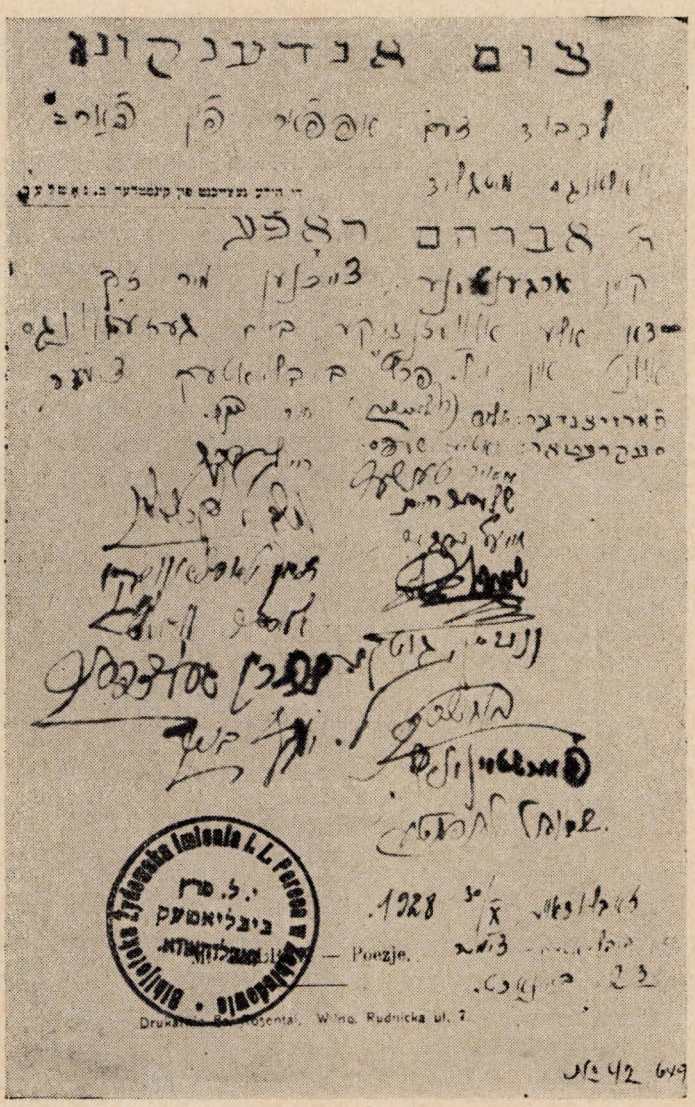

פאַקסימיל פון אַן אויפשריפט אויף אַ בוך קולבאַקס לידער, געשענקט דעם פאַרוואַלטונגס־מיטגליד פון זאַבלודאַווער י. ל. פרץ ביבליאַטעק אברהם ראַפע, — צו זיין עמיגרירן קיין אַרגענטינע, אין יאָר 1928. מיר לייענען פאַלגנדע אונטערשריפטן: פאַרזיצנדער: אליהו געלערשטיין, סעקרעטאַר: מאַטיע שעקס, אַנוועזנדע: מאיר טענצער, שלעסער חיים, חייקל בעקער, שמואל צעסלער. וואַ־ניעווסקי גוטקע, בערנשטיין ל., פייערשטיין יוסף, שמואל לאַפּאַטע, חיה בעקער, רחל בעקער, משהל צעסלער, זלמן טאַפּילאַווסקי, לייזער וואַלף, אהרן גאַלד־פאַרב און יעקב באַכראַך.

דוד זאַבלודאָווסקי

טעאַטער, קולטור און פאַרווייַלונג אין זאַבלודאָוו

די עפאָכע פון טעאַטער הייבט זיך אָן אין זאַבלודאָוו, ווי אין ס׳רוב יידישע שטעט און שטעטלעך, פון דער צייט פון די פּורים־שפּילער, וועלכע בעלי־מלאכות און אַזוי פאַלקס־יידן פלעגן זיך „פאַרשטעלן" אין פּורים פון שטוב צו שטוב בעת דער סעודה, משמח זיין, געבנדיק גאַנצע „פּורים־שפּילן". און ווי די פיאַנערן פון שפּעטערדיקן יידישן טעאַטער, פאַרשאַפט פרייד און קולטורעלע עמאָציע אונדזערע עלטער־זיידעס און באָבעס. אין זאַבלודאָוו — ווי איינע פון די עלטסטע קהילות — האָט זיך די פּורים־שפּילן אָנגעהויבן מיט אַ סך דורות צוריק. וועדליק ווי מיין פאָטער יוסף זאַבלודאָווסקי ע״ה האָט מיר איבערגעגעבן, איז די לעצטע דינאַסטיע וואָס ער געדענקט נאָך אַלס קינד, באַשטאַנען פון אַ גאַנצער טרופּע, וואָס איז ווי אַ ירושה איבערגעגאַנגען פון דור צו דור, פון זייער משפּחה. זיי פלעגן גיין פּורים פון שטוב צו שטוב, פאַראויס מיט אַ פּויק, און פלעגן אויספירן אַן „אחשורוש־שפּיל" און אַ „מכירת יוסף־שפּיל". זיי פלעגן אַרײַנגיין פריער מיט אַ פאַרשפּיל, וועלכע אייניקע סטראָפן געדענק איך, ווי מיין פאָטער האָט מיך אויסגעלערנט. די מעלאָדיע איז זייער אַריגינעל און האַרציק און וואָלט געדאַרפט פאַראייביקט ווערן:

אַ גוטן יום־טוב אייך צו בענטשן!
זענען מיר אַהער געקומען.
אונדזערע פיינע, איידעלע מענטשן
זענען ביי אייך זייער אָנגענומען.
ליאָם, פאָם, טשיריבאָם פאָם, טשיריבאָם, פאָם,
טשיריבים, פּאָם, פאָם, אאַז״וו, אאַז״וו.

אין מיינע קינדער־יאָרן, געדענק איך, זענען שוין קיין גאַנצע פּורים־שפּילן נישט פאָרגעקומען, אויסער אינדיווידועלע פּורים־שפּילער אָדער גרופּעס, וועלכע פלעגן זיך פאַרשטעלן און אויספירן אידער אַזוי נומערן. דער ערשטער יידישער טעאַטער אין דער צייט פון דער גאָלדפאַדען־עפאָכע איז געשפּילט געוואָרן אין זאַבלודאָוו אין מאיר לאַדיקעס „סטיינע", ווו עס איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ „טעאַטער־זאַל" און מען האָט געשפּילט: שולמית, בר־כוכבא און נאָך פיעסן. מיין פאָטער ע״ה, וועלכער איז דאָן געווען אַ יונג בחורל, האָט מיר דערציילט, אַז די טרופּע איז באַשטאַנען פון אַ גאַנצער פאַמיליע ציפקוס (געוויס פריינט, אַדער אורעלטערן פון דער אַרטיסטן־משפּחה ציפקוס אין נאָרד־אַמעריקע) און נאָך אייניקע אַקטיאָרן. איינגעשטאַנען זענען זיי ביי יונהכען אין שענק. מיין פאָטער, וועלכער האָט שוין דאָן געהאַט אַ דראַנג צו טעאַטער און קונסט, איז פון זיי ממש נישט אָפּגעטראָטן, זיך צוגעקוקט צו די פּראָבן און צו זייער גאַנצן אַרט לעבן. זיי אויך אַרויסגעהאָלפֿן אין אַנדערע פיעסן, און ווי ער האָט מיר דערציילט, זענען לויט דעמאָלטיקע פּרימיטיוו באַדינגונגען פון יידיש טעאַטער און נאָך אַ וואַנדער־טרופּע דערצו, די פאַרשטעלונגען געווען אַוועקגעשטעלט זייער רייַן. קינד און קייט זענען געלאָפן אין טעאַטער אַריין. זיי האָבן געווייזלט אין זאַבלודאָוו ביי אַ דרייַ מאָנאַטן און דאָס האָט מיין פאָטער געגעבן דעם שטויס און ענערגיע אויפּצופירן שפּעטער אין זאַבלודאָוו מיט אַמאַטאָרן — יידיש טעאַטער, וואָס מיין פאָטער באַשרייבט אין זייַנע זכרונות אין אַ צווייט אָרט.

קיין אייגענע קאַפּעליע כלי־זמרים האָט זאַבלודאָוו נישט געהאַט. אויף חתונות פלעגן אַרויפגעבראַכט ווערן כלי־זמר פון ביאַליסטאָק. ווי אימפאָזאַנט פלעגט זיין דאָס בילד פון אַ חתונה אַ דינסטיק ביינאַכט, ווען מען פלעגט פירן חתן־כלה צו דער חופּה, צו דער אַלטער שול, פאַראויס די כלי־זמרים פלעגן שפּילן חתונה־מאַרשן. כמעט דאָס גאַנצע שטעטל פלעגט גיין; די חופּה פלעגט פאַרקומען אויפן שול־הויף לעבן דער אַלטער שול, מיט אַנגעצונדענע

אַ חופּה בייַ דער שול.
אויבן: קונסט־צייכענונג פון דער שול — א. גודלמאַן.
אונטן: די חופּה — קופּער־שטיך פון אריה מערזער.

ליכט און פאַקלען אין די הענט. דער שול־הויף פלעגט זיין פול אויך מיט קריסטן, וועלכע פלעגן קומען קוקן די „זשידאָווסקאַ וועסעליע". מיינסטנס פלעגן חתונות פאַרקומען פרייטיק. בייטאָג די חופּה מיט די כלי־זמר צום שול־הויף, און שבת אין אָוונט די שבע ברכות; און מען פלעגט טאַנצן אַ גאַנצע נאַכט ביז פאַרטאָג. בדחנים וואָס פלעגן „באַזעצן" און משמח זיין אַלע חתונות, פלעגן אויך צוזאַמען מיט די כלי־זמר געבראַכט ווערן פון ביאַליסטאָק;

שמואל־חיים דער בדחן, אלתר שטיינבערג (חלהלע) (דער לעצטער מאהיקאנער פון דער בדחנים־משפחה, פארברענט געוואָרן אין טרויעריקן פרייטיק, אין דער ביאליסטאקער שול, דורך די נאצים ימ״ש) און סאניע בדחן, וועלכער פלעגט געבראכט ווערן אויף געהויבענע חתונות, פלעגט שוין אויספירן זיין פראגראם טעאטראליש: מיטפירן א טשעמאדאנטשיקל גרים און קאסטימען, זיך פארגרימירן און געבן נומערן, ווי ״דער אלטער בחור״, ״די קימפעטאָרן״ א. א., וועלכע פלעגן פארשאפן פיל פרייד און פארגעניגן אויף יידישע חתונות. פסח, אלטע גאלדע לאהס, איז דער איינציקער זאבלודאווער וואס כאטש נישט קיין פראפעסיאנעלער בדחן, פלעגט ער אויף חתונות און שמחות זינגען און אימפראָווויזירן אין גראמען זייער טאלאנטפול.

פאר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז געגרינדעט געוואָרן די יידישע ביבליאטעק, וועלכע האט זיך א שטיק צייט געפונען אין דעם הויז פון משה־חיים געלערשטיין און דער־נאך ביי אונדז אין הויז. פריער האבן מיר געווויינט טאקע ביי משה חיים געלערשטיין און דערנאך ביי אסתר־איטקע נאָוויק. אין דער אויבערשטער שטוב, מיטן גרויסן באלקאן, איז געוואָרן כמו א קולטור־קלוב, וווּ מען פלעגט קומען בייטן א בוך, לייענען א צייטונג, שפילן א שאך. דאמינא. די הויפט־טוערס פון ביבליאטעק זענען דאן געווען: אליהו געלער־שטיין (ווויינט איצט אין ישראל), אבא אינטראליגאטאר ע״ה, שעפסל בינדער ע״ה, עמטשע ליפשיץ ע״ה א. א.

מען פלעגט מאכן ליטעראַרישע קערמישלעך. מיטן באפרייט ווערן פון מענדל ביילים, אין באַווסטן ביילים־פראצעס אין יענער צייט, געדענק איך איז ביי אונדז פארגעקומען א גרויסער באנקעט ווו מען האט זיך געפרייט, געזונגען און משמח געווען מיט דער מפלה פון די שונאי ישראל. מיכאל ליפשיץ דער זאבלודאווער ויצלינג און הומאריסט, אריוסגעבער פון ויצן־ביכלעך ווי ״שייקע פייפער״ און אנדערע, האט גלייך ״געקרוינט״ מיטן נאמען די ״שמא־קאווע״ (שמאקאוו — דער פראקוראר אין ביילים־פראצעס און באַווסטער שונאי ישראל) די נייע בתי־כסאות, וואס מ׳האט גראד ארויסגעענדיקט אין יענער צייט אין ביעלסקן בית־המדרש, און אזוי איז ״פאראייביקט״ געוואָרן דער נאמען פון די אנטיסעמיטן אין בארימטן ביילים־פראצעס...

ביי לייזער לייב הערש אין דעם גרויסן הויז און גאָרטן פלעגט זיך אויך צונויפקלייבן די יוגנט און אינטעליגענץ, ווו מען פלעגט איינאָרדענען ליטעראַרישע ״שבת־צונאכטן״ מיט ארטיסטישע נומערן און פארווויילנדיקע שפילן ווי ״פלי־פאסט״ און אנדערע פארווויילונגען. אויך אין דער דעמאלט גרעסטער יידיש־העברעאישער שולע פון ירוחם באכראך ע״ה, וועלכע האט זיך געפונען אין א הויז ערגעץ אין די גאסן פון שול־הויף, פלעגן פארקומען לי־טעראַרישע אוונטן מיט רעציטאציעס און פארלעזונגען דורך מיין פאטער, און אויך רעפע־ראטן אויף ליטעראַרישע טעמעס.

דורך א גרופע יוגנט ביי דער ביבליאטעק, אונטער דער רעזשי פון מיין פאטער, איז אויך אין יענער צייט פארגעקומען א טעאטער־פארשטעלונג, ווו מען האט געשפילט ״די פיר גוטע ברידער״ פון א. רייזען, מיט רעציטאציעס און כאר־געזאנג. די פארשטעלונג איז פארגעקו־מען אין דעם הויז פון יודל סלאבאדסקי, ווו ס׳איז איינגעאָרדנט געוואָרן א שיינע בינע. די אנטיילנעמער געדענק איך: אהרן יאבלאנסקי, מאטל ליפשיץ, עמטשע ליפשיץ א. א.

צוויי שיינע פארשטעלונגען זענען דאן פארגעקומען אין רוסיש, ארגאניזירט און אויס־געפירט דורך לייבל סערלין (דעם אוטשיטעלס), דעם אפטייקער שבח גאבערס א שוועסטער, וועלכע האט דאן געווויילט צו גאסט פון לידע, און אייניקע באאמטע און נאטשאלניק פון דער פאסט. געשפילט האט מען א. טשעכאווס צוויי איינאקטערס — ״דער בער״ און ״דער פאר־שלאג״. די פארשטעלונגען זענען פארגעקומען אין א סטאדאלע אויפן אקסן־מארק, וווּ מען האט איינגעאָרדנט א טעאטער־זאל מיט א בינע. די פארשטעלונגען זענען אוועקגעשטעלט געוואָרן זייער ריין און קינסטלעריש; די גרימען אויסגעפירט פון ספעציעל געבראכטן פון ביאליסטאק קינסטלער־פאריקמאכער באלעסטא און ספעציעלע קאסטיומען. איך געדענק אלס

קינד פֿון 5 יאָר האָט מיר מיין פֿאָטער מיטגענומען אויף דער פֿאַרשטעלונג, און צום ערשטן מאָל אין מיין לעבן האָב איך געזען אַזוינע נאַטירלעכע טיפֿן אויף דער בינע און אַזאַ טעאַטער־שפּיל, וואָס איך קען ביז היינטיקן טאָג נישט פֿאַרגעסן.

אין יענער צייט האָט אויך „פֿאַרלייגט זיינע געצעלטן" אַ גאָר גוטער וואַנדער־צירק, וועלכער האָט געגעבן זיינע פֿאָרשטעלונגען ביי חנה משהקעס אין דעם גרויסן הויז. איך געדענק קאַרוזעל און „זוויריניעץ". און אַ שיינע עטלעכע וואָכן איז געווען פֿריילעך אין שטעטל מיטן דאָזיקן צירק. יידן און קריסטן זענען געלאָפֿן אין צירק אַריין, קוקן די שיינע קונצן און „וווּנדער" פון די מאַלפֿעס און בערן, די שיינע אַקראָבאַטישע נומערן אאַז"וו.

צום ערשטן מאָל איז אין יענער צייט אויך געווען אַ וואַנדער־קינאָ. אַ וואַנדער־קינאָ, וועלכער האָט געגעבן זיינע פֿאָרשטעלונגען ביי חנה משהקעס אין דעם גרויסן הויז. איך געדענק

דראַמ.־קרייז ביים בית־ר אין זאַבלודאָוע, 1931.

ערשטע שורה, שטייענדיק פון רעכטס: לייבע נאָוויגסקי, ראָזקע ראָגאָוויטש, קאָפּל וויזניק, ליפשע האַלפֿערן, שמעון שעפּס און יוסף רעזניק. צווייטע שורה, פון רעכטס: יאַנקל מאַרקוס (מיטן שטעקן), פּעלע שמוש, כייטשע האַלפֿערן, אברהמל כאראָווסקי, בנימין קאַפּוסטין (לערער), סאַניע ראַפּאַלאָווסקי און זלמן מילער. לעצטע שורה, פון רעכטס: איטקע פּשעסטאַניצקי, חיים האַלפֿערן, אברהמל רעזניק, מאַשקע וואַדילעוויטש און איטקע רודי.

נאָך אַפֿילו וואָס מען האָט דאָן געווויזן: דער משפּט פון שלמה המלך מיט די צוויי קינדער און אייניקע קורצע קאָמעדיעס. דער עולם איז געלאָפֿן אויפֿן „בייזן וווּנדער" אין „ליזיאָן" זען די. מענטשעלעך אויפֿן ליילעך.

אַ גאָר וויכטיקע טעאַטער־קולטור־ און פֿאַרווילונגס־עפֿאָכע האָט זיך אָנגעהויבן אין זאַבלודאָוע בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה. מיטן דערנעטערן זיך פון די דייטשישע אַרמייען און זיך ריכטנדיק אויף שלאָכטן אין זאַבלודאָוע, איז כמעט דאָס גאַנצע שטעטל אַנטלאָפֿן ווי „בעזשענצעס" קיין ביאַליסטאָק, ווו ס׳איז געווען זיכערער. צוריקקומענדיק און טרעפֿנדיק אַ סך הייזער רואינירט פון די קוילן און סנאַריאַדן, און זיך אָנהייבנדיק צוצופֿאַסן אָקופּאַציע־לעבן, מיט די „ברויט מיט וויקע" אויף קאַרטן, שוועָרע אַרבעט ביים שאָסיי אאַז"וו איז אַדאַנק אַ גרופּע ענטוזיאַסטן נאָך קולטור, ווי מיין פֿאָטער, ירוחם באַכראַך, דער אָפּטייקער שבח גאָבער, פּרץ שוואַרץ און אַנדערע, געגרינדעט געווארן די געזעלשאַפֿט „יידישע קונסט", לויט די סטאַטוטן פון דער ביאַליסטאָקער „יידישע

קונסט". עס ווערט געדונגען דאָס גרויסע גאַנצע אונטערשטע הויז פון יהודה ליפיעץ, ווו די יוגנט און פאָלקס־מענטשן קומען זיך צונויף נאָך די שוועריע אַרבעטן ביים שאָסיי. עס געפינען זיך צייטונגען, זשורנאַלן, מען שפילט אַ שאַך, אַ דאָמקע, דאָמינאָ. אין די פרייטיק־צונאַכטסן קומען פאָר פאָרלעזונגען, רעפעראַטן, לעבעדיקע צייטונגען, ווו עס צייכענען זיך אויס מיט זייערע אַקטועלע אַרטיקלען און עסייען אַלטער גניעטשוצקי (דער שערער), פּרץ שוואַרץ א. א. עס ווערט געגרינדעט אַ דראַמאַטישער קרייז אונטער דער רעזשי פון מיין פאָטער; אַ געמיש־טער דריי־שטימיקער כאָר אונטער דער לייטונג פון יוסף מיטן צונאָמען „פרוטקע", זיין פאָ־טער איז געווען דער סופר (וואָס פלעגט גלייכצייטיק מאַכן די פרוטות מטבעות), אַלייז אַ געוועזענער סאָליסט אין כאָר פון ביאַליסטאָקער „יידישע קונסט". אין דעם גרויסן הויז פון משהקע האַלפּערן (חנה משהקעס) ווערט איינגעאָרדנט אַ גאָר שיינער טעאַטער־זאַל, מיט אַ פּרעכטיקע בינע און פאָרהאַנג און עס קומען פאָר רעגולער „ליטעראַריש, דראַמאַטיש, וואָקא־לישע אָוונטן". די פּראָגראַם באַשטייט פון כאָר, מיט אַלעמאָל נייַע לידער, אַן איינאַקטער, פאָרלעזונגען און רעציטאַציעס דורך מיין פאָטער. עס זענען געשפילט געוואָרן אַלע איינאַק־טערס פון שלום עליכם ווי „מזל טוב", „אַ דאָקטאָר", „מענטשן" אאַז"וו. „דאָס אייביקע ליד" פון מאָרק אַרנשטיין; שלום אַש „מיטן שטראָם" אין 2 אַקטן איז געשפילט געוואָרן צוויי מאָל. איך רעכן דאָ אויס די ראָלן־פאַרטיילונג, וועט קלאָר ווערן מער־וויניקער דער באַשטאַנד פון קרייז אין יענער צייט: רב זרח (אַ רב) — אלתר לאָבזאָווסקי ע"ה; הינדל, זיין ווייב — רייע זאַבלודאָווסקי ע"ה; רחלע (זייער טאָכטער) — כייטשע שמיד; דוד (זייער איידעם) —

רייע זאַבלודאָווסקי — די זאַבלודאָווער אַקושאָרקע

יוסף זאַבלודאָווסקי ע"ה; יחזקאלע (זייער אייניקל) — דוד זאַבלודאָווסקי, דאָן 8 יאָר אַלט. מיין ערשטער דעבוט אויף דער בינע.

די דעמאָלטיקע דייטשע מאַכט, ווי דער בירגערמייסטער, קאָמענדאַנט און זשאַנדאַרן, וועלכע זענען נאָך דאָן נישט געווען אַזוינע מאַסן־מערדער און סאָדיסטן ווי די איצטיקע דייטשן, פלעגן באַזוכן די „אָוונטן", זיצן אין דער ערשטער רייע, לאַכן אויפן קול, אַפּלאָדירן און הנאה האָבן פון די „יודישע ספּעקטאַקלען"... אַרונטערגיין הינטער די קוליסן, באַדאַנקען די אָנטיילנעמער און מכבד זיין מיט שאָקאָלאַד. צום סוף פון די פּאָרשטעלונגען פלעגן אויף דער בינע אויסגעפלעט ווערן צוויי בילדער פון יידישע שרייבער. פון דער רייַנער הכנסה פון די אונטערנעמונגען איז געגרינדעט געוואָרן אַ יידיש־העברעאישע שולע אין אַ מיעשטשאָנסקע הויז קעגן קאָשציאָל, פאָר אָרעמע קינדער, אונטער דער לייטונג פון ירוחם באַכראַך ע"ה.

די דאָזיקע קולטור און טעאַטער־עפּאָכע האָט אָנגעהאַלטן די גאַנצע צייט פון דער דיי־טשישער אָקופּאַציע און נאָך אַ שטיק צייט אונטער דער פּוילישער מאַכט. נאָך דער דייטשישער אָקופּאַציע, מיט דער ליקווידירונג פון די „צוואַנג־שולן", געגרינדעט פון אַדעלאַ איינשטיין (איצט אין אַמעריקע) צוזאַמען מיט חייקע ראָזנבערג (יאָסקעס), אַ שולע וועלכע געפינט זיך טאַקע אין דעם הויז פון טעאַטער־זאַל, ווערט דאַן אויפגעפירט דורך די שול־קינדער אונטער דער רעזשי פון מיין פאָטער די באַוווסטע קינדער־פּיעסע, איבערזעצט פון פראַנצויזיש, מיט וועלכער נחום צמח ע"ה, האָט אין ביאַליסטאָק אָנגעהויבן זיין ערשטן דעבוט פון איצט באַ־וווסטן נאַציאָנאַלן מלוכה־טעאַטער „הבימה". אין העברעאיש האָט עס געהייסן „מוסר נער רע"; די איבערזעצונג אין יידיש האָט געמאַכט פּסח קאַפּלאַן ע"ה א"נ „דער צעלאָזענער יינגל", אין 3 אַקטן. די דאָזיקע פּיעסע איז געשפּילט געוואָרן צוויי מאָל. איין מאָל פאַר שול־ און חדר־קינדער און איין מאָל פאַר דערוואַקסענע. די אָנטיילנעמער: די ברידער צעס־לער (איצט אין אַרגענטינע), דער שרייבער פון די שורות (איצט אין אַרגענטינע), מאָטיע שעפּס ע"ה (געשטאָרבן אין טשילע), זלאַטקע פיינמאַן ע"ה, פייגל קאסאָווסקי (לעבט אין רוסלאַנד), גוטקע וואַניעווסקי ע"ה און שרה וואגמאן ע"ה. אין זעלבן זאַל ווערן געשפּילט איי־ניקע פאָרשטעלונגען פון ביאַליסטאָקער אַרטיסטן ווי „כאַשע די יתומה" מיט פאַניע רובינאַ (איצט אין נאָרד־אַמעריקע, אַלס חאַשע), „כאַנטשע אין אַמעריקע", די דעמאָלט זייער פּאָ־פּולערע אָפּערעטע, מיט פריילן שאַפּיראָ אַלס כאַנטשע (איצט אין אויסטראַליע) און דער זייער פעאיקער שלום שוואַרץ ע"ה א. א. בעת דער דריי־וואָכיקער באָלשעוויסטישער אָקופּאַציע אין 1921סטן יאָר ווערן געשפּילט קינסטלערישע טעאַטער־פאָרשטעלונגען אין רוסיש אין דער אַלטער פּאָסט אויף הויף־גאַס, ווו עס איז איינגעאָרדנט געוואָרן אַ טעאַטער־זאַל. אין דעם זעלבן זאַל קומען שפּעטער פאָר אייניקע שיינע קינדער־פאָרשטעלונגען, אונטער דער רעזשי פון שמואל צעסלער, וועלכער גרינדעט דאַן אין זאַבלודאָווע אַ יידיש־העברעאישע שולע. די פאָרשטעלונגען ווערן טאַקע אויסגעפירט דורך די שילער פון זיין שולע. עס ווערט געשפּילט די באַוווסטע קינדער־אָפּערע „דאָס פאַרבלאָנדזשעטע מיידעלע", „ראַבטשיק" און אַנדערע.

אין אָנהייב פון די 20ער יאָרן באַזעצט זיך אין זאַבלודאָווע ביי זיין פאָטער אהרן־הערש צעסלער ע"ה, דער באַוווסטער פידל־ווירטואַז, אינטעלעקטואַל און שפּראַכן־קענער פּראָפ. שמואל ליב צעסלער ע"ה (געשטאָרבן אין 1953 אין נאָרד־אַמעריקע), וועלכער איז דאַן געקו־מען פון בערלין, דייטשלאַנד, ווו ער האָט די גאַנצע צייט געאַרבעט אַלס ערשטער סאָליסט אין קייזערלעכן אָפּערן־טעאַטער. ער ווערט פידל־פּראָפעסאָר אין דער ביאַליסטאָקער מוזיק־שול א. נ. פון שאָפּען, און טרעט אויף מיט פידל־קאָנצערטן אין ביאַליסטאָק און גרעסערע שטעט פון פּוילן. אַ גרופּע אינטעליגענץ נעמט אָן די איניציאַטיוו און אָרדנט איין צוויי גרוי־סע קאָנצערטן, טאַקע אין דעם זעלבן זאַל פון דער פּאָסט. די פּראָגראַם קלאַסישע מוזיק, אויס־געפירט דורך ש. ל. צעסלער פידל אַקאָמפּאַנירט און סאָלאָ־קאָנצערט דורך פרל' קלאַראַ פעט־לין ע"ה (די טאָכטער פון יעקב פעטלין ע"ה און אייניקל פון משה־זעליק פעטלין ע"ה) אַ באַוווסטע פּיאַנאָ־שפּילערין און מוזיק־לערערין, און ס'ווערט אויך אַנגאַזשירט די געשולטע זינגערין פון קלאַסישע און פאָלקס־מוזיק, אין איטאַליעניש, יידיש און פּויליש, פרל' בערטאַ ראָטנבערג (איצט אין קאַנאַדע). צו די קאָנצערטן האָט מען ספּעציעל אויסגעליען די פּיאַנאָ ביים אָרגאַניסט פון קאָשציאָל. די קאָנצערטן זענען פאָרגעקומען צוויי מאָל: שבת־אָוונט פאַר יידן און זונטיק פאַר קריסטן. אַזוי האָט זאַבלודאָווע געהאַט די געלעגנהייט צו האָבן אַ גייסטיקן גענוס פון עכטער קינסטלערישער קלאַסישער מוזיק.

קורץ נאָכדעם ווערט איינגעאָרדנט אַ פיינער טעאַטער־זאַל אין דער האַלב־פאַרענדיק־טער געביידע פון יאַנקל שלמה־יואלס מיט אַ פיינער בינע און קוליסן, ווו מען שפּילט יידיש טעאַטער. אַזוי שפּילט דאָרט דער אַנסאַמבל פון דער דאַן געגרינדעטער סטודיע „ווינקעלע" ביים ביאַליסטאָקער לינת הצדק, מיט דער באַטייליקונג פון מיין פאָטער, אונטער דער רעזשי און באַטייליקונג פון באַוווסטן אַרטיסט יהודה גרינהויז ע"ה (געשטאָרבן אין 1952 אין אויס־

סראליע). עס ווערן אויפגעפירט די פיעסן „שלמהקע שארלאטאן" פון י. גאָרדין, „צוּ שפּעט" און „דער יידישער קעניג ליר" און אייניקע קלייַנקונסט אַוונטן. אויך גיט דאָרט אייניקע פּאָרשטעלונגען די טרופּע פון באַקאַנטן אקטיאָר י. טורקעוויטש.

אַ גאָר ערנסטע טעאַטער־טעטיקייט, און מען קען זאָגן די גלאָרייכסטע, הייבט זיך אָן אין זאבלודאָווע מיטן קומען פון ביאַליסטאָק פון פּעאיקן אַקטיאָר און רעזישיסער — שפּע־טער מיטאַרבעטער און קאָרעקטאָר אין ביאַליסטאָקער „אונדזער לעבן" — ר. סולקעס ע"ה (אומגעקומען אין ביאַליסטאָקער געטאָ בעת די „שבתדיקע"). ער גרינדעט אַ דראַמאַטישע סטודיע פון פּעאיקע יוגנט און פירט אויף פּיעסן סיסטעמאַטיש, כמו סטאַבילער טעאַטער. די פּאָרשטעלונגען פלעגן פּאַטראָניזירט ווערן אַלעמאָל פון אַ נייע אינסטיטוציע אָדער גע־זעלשאַפט, וועלכע פלעגן אָפּקויפן די אימפּרעזעס, צאָלנדיק אַלע קאָסטן ווי דעם רעזישיסער, זאָל אָז"וו. די דאָזיקע טעאַטער־טעטיקייט האָט געדויערט שיינע עטלעכע יאָר. עס איז גע־שפּילט געוואָרן כמעט דער גאַנצער גאָרדין־רעפּערטואָר, פּיעסן פון פּרץ הירשביין, גאָלד־פאָדן, י. קאָברין, בעסערע אַמעריקאַנער מעלאָדראַמעס פון י. קאַלמאַנאָוויטש, לעווין, י. סי־גאָל. די פּאָרשטעלונגען פלעגן פּאַרקומען אין נייעם שוין מער־וויניקער מאָדערנעם טעאַטער־זאָל פון די פייערלעשער, וועלכע האָבן אים געהאָט אויסגעבויט אַנטקעגן קאָשציאָל מיט אַרי־בער 300 זיצפּלעצער, אַ שיינע גרויסע בינע און קוליסן. עס מוז באַטאָנט ווערן אָז די פּאָר־שטעלונגען זענען געשטאַנען אויף אַ געהעריקער קינסטלערישער הויך. ווען אַ פּיעסע פלעגט פּאַרטיק ווערן, פלעגט שבת בייטאָג פּאַרקומען די געוועראַל־פּראָבע אויף דער בינע און אין אָוונט פלעגט מען שפּילן; און אויף מאָרגן זונטיק צום צווייטן מאָל.

איך וועל זיך דאָ אָפּשטעלן אויף צווי אויפּפירונגען וואָס האָבן לויט מיין מיינונג גע־האָט דעם גרעסטן מאַרשישן און מאַטעריעלן דערפּאָלג. דאָס זענען: „דער דאָרפס־יונג" פון ל. קאָברין און ש. אַנסקיס „דיבוק", וועלכע זענען געשפּילט געוואָרן די ערשטע — גאָנצע פיר מאָל, און די צווייטע — דריי מאָל. דאָס איז פאַרהעלטניסמעסיק זייער אַ גרויסער ציפער פאַר אַזאַ באַפעלקערונג ווי זאבלודאָווע האָט פאַרמאָגט. מען איז געגאַנגען זען די פּיעסן צו עטלעכע מאָל. אויסער דעם פלעגן אַראָפּקומען גאַנצע גרופּעס באַזוכער פון די אַרומיקע שטעט־לעך ווי האָראָדאָק, מיכאַלאָווע, בילסק, נאָרווע אאַז"וו. זאבלודאָווער דראַמאַטישער קרייז האָט שוין געהאַט זייער אַ גוטן נאָמען. איך רעכן אויס דעם אַנסאַמבל פון די דאָזיקע צוויי פּיעסן וועט קלאָר ווערן מער־וויניקער דער באַשטאַנד פון דראַמ.־קרייז, וועלכער פלעגט פאָר־שטייט זיך אַלעמאָל באַרייכערט ווערן מיט נייע אַנטיילנעמער.

יאַנקל בוילע — ר. סולקעס; אין דיבוק — דער מיראַפּאָליער, און חנן. נאַטאַשא — זלאָטקע פיינמאַן; אין דיבוק — לאה (אומגעקומען אין וואַשליקאָווער געטאָ). זלמנקע — משה צעסלער; אין דיבוק — הענאָך. הערש־בער — דוד זאבלודאָווסקי; אין דיבוק — סענדער בריניצער. נחום נאָווואָסיעלסקער — מאָטיע שעפּס ע"ה (געשטאָרבן אין טשילע); אין דיבוק — מחותן. פּראָקאָפּ און ישעיה — שמואל צעסלער; אין דיבוק — ערשטער בטלן. כאַצע — שמואל רודי (י. פּאַניטשעס); אין דיבוק — משולח (אומגעקומען אין געטאָ). פרומע — שיינ־טשע טראָיאַנאָווסקי (העברעאישע לערערין אין זאבלודאָווע); אין דיבוק — די באָבע. חיי־קעלע — צו דער דאָזיקער כאַראַקטער־ראָל איז ספּעציעל אַנגאָזשירט געוואָרן די באָווסטע אַרטיסטין פון דער ערשטער „ווילנער טרופּע" — דאָרא לעווינאַ (אומגעקומען אין ביאַליס־טאָקער געטאָ), וועלכע האָט די דאָזיקע ראָל זיינער־צייט געשפּילט ביי „די ווילנער" מיט גרויס דערפּאָלג. ספּעציעלע דעקאָראַציעס האָט געמאָלן דער יונגער קינסטלער ליאָווקע (לעאָן) פיין (לעבט איצט אין ישראל, ווו ער איז אייניער פון די פּאָפולערע קינסטלער־מאָלער), דאָן געווען אַ קורצע צייט העברעאישער לערער אין זאבלודאָווע. זאָלן דערמאָנט ווערן דער פּעאי־קער אברהמל ראָפּע, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכנט אַלס כאַראַקטער־קאָמיקער אין פיל פּיעסן (לעבט איצט אין אַדראָגע, אַרגענטינע), יצחק צעסלער (אין אַרגענטינע), וועלכער האָט פיל בייגעהאָלפן אַלס סופליאָר, און מיט זיינע פּרעכטיקע דעקאָראַציעס און פלאַקאָטן. זאָל

אויך דערמאָנט ווערן: זלמן שרה מייטעס (טאָפילאָווסקי) (אומגעקומען אין בילסקער געטאָ), דער זאָבלודאָווער „עדיסאָן" פון זיך אַליין זיך אויסלערנענדיק פאָטאָגראַף, זייגערמאַכער, מאַשינען און ראַדיאָ־מאָנטיאָר, עלעקטריציסט, וועלכער האָט פיל מיטגעהאָלפן צו די פאָח־שטעלונגען מיט זיינע ליכט־איינפאַלן, רעקווויזיטן און בוטאָפאָרן.

מיטן ענדיקן דעם טעאַטער־פּעריאָד נעמט איבער אויף אַ קורצע צייט די אָנפירונג פון דראַמ.־קרייז דער שרייבער פון די שורות, און מיט זיין אָנטייל, אויספירנדיק די הויפּט־ראָלן, ווערן אויפגעפירט פאָלגנדע פיעסן: דאָס גרויסע געווינס (200.000) פון שלום עליכם, פאָר־אייניקט מיט מיכאלאָווער אָנטיילנעמער. די פיעסע איז געשפּילט געוואָרן צוויי מאָל, אונ־טערן פּראָטעקטאָראַט פון דאַן געגרינדעטן אין זאָבלודאָווע „דאַמען־פאָראיין", אונטער דער טיכטיקער מיטאַרבעט פון די פרויען: די רביצן מירסקי ע״ה, פרוי בארטעלסקי ע״ה, בייי־לע צעסלער ע״ה, חיה ריבע ביאלאָסטאָצקי ע״ה א. אַ., וועלכער האָט זיך פאָרנומען מיט פי לאָנטראָפישער און מעדיצינישער הילף פאָר אָרעמע, און וועלכע האָבן מיטגעהאָלפן אַז די

הסתדרות „השומר הצעיר", זאָבלודאָווע 1925. אין צענטער: יצחק צעסלער (ראש הקן), בייַ די זייטן די לערער: שמואל צעסלער און שמואל עברי.

פאָרשטעלונגען זאָלן דורכגיין מיט אַ קאָלאָסאַל מאָראַלישן און מאַטעריעלן דערפאָלג בייַ פול־געפּאַקטע זאָלן.

אונטערן פּראָטעקטאָראַט פון לינת־הצדק, גאָרבער־פאָראיין און פייערלעשער, פיר איך שפּעטער אויף: „מאָשקע חזיר" פון י. ד. בערקאָוויטש, „דער בלינדער מאָלער" פון י. סיגאַל און אייניקע קליינקונסט־אָוונטן.

אין יענער צייט גרינדעט זיך דער א. ג. מרכז (וועלכן אָנדערע פלעגן רופן „מערק־הויז"), וועלכער האָט זיך געפונען אין סענדער טאָפּטשעווסקיס גרויסע הויז. און אָרום וועלכער עס האָבן זיך גרופּירט אָלע ציוניסטישע און חלוצישע אָרגאָניזאַציעס, און וועלכער איז אין די אָוונטן געווען דער טרעף־פונקט פון דער גאָנצער נאַציאָנאַלער געזעלשאַפט אין יוגנט.

אונטער דער אָנפירונג פון ש. צעסלער ווערן אויפגעפירט קליינקונסט־אָוונטן, מיט דורך אים געשריבענע אָקטועלע פאָראָדיע־נומערן און לידער, וועלכע זאָבלודאָווער לעבנגעבליבענע זינגען נאָך ביז היינטיקן טאָג. עס קומען פאָר יעדן פּרייטיק־צונאַכט קעסטל־אָוונטן, לעבע־

דיקע צייטונגען און „ליטעראַרישע משפטים". אַזוי דאַרף דערמאָנט ווערן דער משפט איבער „דער מאָדערנער יידישער פרוי" מיטן פּראָקוראָר (פיקסלס איידעם). פּאַרטיידיקער ש. ל. צעסלער און דער גאַנצער ריכטער־קאָמפּלעט, אַ רייַ עדות א. א. איז געווען אַ שטיק צייט די טעמע פון טאָג אין זאַבלודאָווע.

אין אָנהייב פון די דרייסיקער יאָרן האָט אַ גאַנצן זומער גאַסטראָלירט אין זאַבלודאָווע אין זאַל פון די פייערלעשער די באַווסטע אוקראַאינער טרופּע פון שעווטשענקאָ. די טרופּע איז באַשטאַנען צוזאַמען בייַ אַ 40 פּערזאָן, מיט מוזיק, כאָר, רייכע קאָסטיומען און דעקאָראַציעס. זאַבלודאָווע האָט נאָך ביז דאַן אַזוינע רייכע פּאַרשטעלונגען נישט געזען. אויסער זייער קלאַסישן רעפּערטואַר ווי: „ניע כאָדי הריצו טאַי נא" וועטשעריצו", „גראָזאָ" א. א. פּלעגן זיי אין די שבת־צונאַכן אויפּפירן פּיעסן פון יידישן רעפּערטואַר, ווי „די משומדת", „גאָט פון נקמה" פון שלום אַש א. א. די טרופּע האָט איבערגעלאָזט אַ קאָלאָסאַלן רושם. פון די אַרומיקע שטעטלעך און דערפער פלעגט מען קומען צו די פּאַרשטעלונגען. און אַ שטיק צייט האָט מען נישט אויפגעהערט צו ריידן און קאָמענטירן וועגן דעם. עס ווערן אויפגעפירט אייניקע קאָנצערטן, וועלכע באַשטייען פון וואַרט, מוזיק און געזאַנג מיטן אָנטייל: דוד זאַבלודאָווסקי (רעציטאַציעס); פידל־קאָנצערט — חיהלע בעקער (שילערין פון ש. ל. צעסלער),

שמואל צעסלער בעתן פאַרלייענען אַ פּיעסע פאַר אייניקע אַמאַטאָרן פון זאַבלודאָווער דראַמקרייז, פון רעכטס: מאָטיע שעפּס און שוועסטער חנהלע; לינקס: אַלטע רובינס.

וועלכע האָט שוין באַוויזן צו ווערן אַ גאָר פיינע פידל־קאָנצערטיסטין; מוזיק אויפגעפירט אויף אָן אָריגינעלן איינסטרומענט דורכן ביאַליסטאָקער ה. לאָזאָווסקי, איצט אין אַמעריקע א. נ. לאָזאָוו, וועלכער טרעט נאָך דאָרט אויף פאַר ביאַליסטאָקער אָרגאַניזאַציעס; די טענצערין שווּעץ פון ביאַליסטאָק (באַלעט) א. אַ.

שמואל צעסלער פירט אויף מיט גרויס דערפאָלג דורך שילער פון „תחכמוני־שול" — „שולמית" פון גאָלדפאַדן. די ראָל פון שולמית ווערט אויסגעפירט דורך דער פּעאיקער זאַבלודאָווער טאָכטער אַלטע רובינס ע"ה, שפּעטער האָט זי חתונה אין לאָפּי, דער מאַן אירער ווערט דערשאָסן פאַר אירע אויגן, מיטן אָנקום פון די נאַציס גלייך אין די ערשטע טעג. זי איז דאַן אין אָנדערע אומשטענדן און דאָס קינד טראָגט שוין שפּעטער דעם נאָמען פון אומגעקומענעם פאָטער. ביי די „אַקציעס" וואָנדערט זי אַרום מיט אַ פּיצל קינד אויף די הענט האַלב־וואַנזיניק, אין שנייען און פרעסט, אין די וועלדער „שפּילנדיק" אין לעבן די טראַגישע ראָל פון

שולמית. דורך „גוטע" פויערים ווערט זי שפּעטער אויסגעליפערט דער דייטשער זשאַנדאַר־מעריע, וועלכע ברענגען איר אום.

דער ביאַליסטאָקער באַווסטער קליינקונסט־טעאַטער „גילארינא" האָט באַזוכט זאַבלודאָוו. די בעסטע רעפערענטן, קאָנצערטיסטן, ווי דער באַווסטער פאָלקס־זינגער יאָסעלע קאַלאַדני האָבן באַזוכט זאַבלודאָוו. דער באַווסטער טריבון זרובבל, די באַווסטע יידישע שרייבער ז. סעגאַלאָוויטש, רחל פייגנבערג און בכלל די בעסטע רעדנער, פלעגט טרעפן זעלטן זיי זאָלן נישט באַזוכן אויך זאַבלודאָוו. גאַנצע גרופּעס עקסקורסאַנטן און אַזוי באַזוכער פלעגן אָפט אַראָפקומען קיין זאַבלודאָוו באַוווּנדערן די אַלטע זאַבלודאָווער שול, וועלכע איז אַלט הונדערטער יאָרן, זיך פאָטאָגראַפירן ביי איר ווונדערלעך, אַלטערטימלעכן געבוי, און וועלכע איז אין איצטיקן חורבן אָפּגעווישט געוואָרן פון דער ערד.

אין מיטן פון די דרייסיקער יאָרן, מיטן גרינדן זיך אין ביאַליסטאָק פון סטאַבילן יידישן טעאַטער, וועלכער פלעגט שפּילן פערמאַנענט יידיש טעאַטער אין טעאַטער „פאַלאַס", בייטן־דיק יעדן סעזאָן מיט די בעסטע יידישע שוישפּילער פון פוילן, איינלאַדנדיק די בעסטע „סטאַרן" פון דער יידישער בינע, פלעגן זיי אין די פריע טעג פון דער וואָך אויך אַראָפקומען קיין זאַבלודאָוו און געבן זייערע פאַרשטעלונגען. די באַקוועמע קאָמוניקאַציע מיט די פּרעכ־טיקע אָמניבוסן, וועלכע פלעגן יעדע שעה אָפּגיין הין און צוריק, די עלעקטרישע ליכט, וועל־כע איז אייגעאַרדנט געוואָרן דירעקט פון ביאַליסטאָק פערמאַנענט, מען האָט שוין נישט געדאַרפט מורא האָבן פאַרן „טונק" (סיגנאַל) אַז מען זאָל נאָכדעם נישט בלייבן מיט די גרי־מען אויפן בינע, נישט קענענדיק פאַרענדיקן די פאַרשטעלונגען. מיט די אַלע מאָדערנע מיט־לען איז זאַבלודאָוו בכלל געוואָרן, קען מען זאָגן, ווי אַ פאַרשטעטל פון ביאַליסטאָק. די טרו־פּע פלעגט קומען מיט אַ ספּעציעלן אָמניבוס מיט דער גאַנצער אויסשטאָטונג און דעקאָרא־ציעס, ווייל אויב צום אָנהייב פלעגט מען פרובירן אָביסל אָפּפּטרן די פאַרשטעלונגען „כאַל־טורנע", האָט מען זיך איבערצייגט נאָכהער, אַזויווי אַ גרויסער טייל האָבן שוין די פאַרשטע־לונגען געזען אין ביאַליסטאָק, אַז זאַבלודאָווער עולם קען מען נישט „אָפּפּושערן" און פלעגן געשפּילט ווערן ווי געוויגט מיטן אָרקעסטער, כאָר און גאַנצער פינקטלעכקייט. אַזוי האָבן געשפּילט אין זאַבלודאָוו די באַווסטע „סטאַרן" פון דער יידישער בינע: א. סאַמבערג ע"ה, בעני אדלער, צילי אַדלער, די דזשייקאָבסאָנס, בן־ציון ווייטלער און נאָך און נאָך. דער טעא־טער־זאָל פון די פייערלעשער איז מאָדערניזירט און פאַרגרעסערט געוואָרן מיט אַ גרויסע גאַלעריע, עס ווערט געגרינדעט ביי די פייערלעשער אַ גאָר פיינער בלאָז־אָרקעסטער מיט אַ שטענדיקן דירעזשאָר, עס קומען פאָר טאַנץ־פאַרווויילונגען און עס ווערט איינגעאָרדנט אין זעלבן זאָל קלאָנג־קינאָ־אינסטאַלאַציע, וועלכער גיט יעדן פרייטיק, שבת און זונטיק קינאָ־פאַרשטעלונגען, מיט די בעסטע נייסטע בילדער געבראַכטע פון ביאַליסטאָק.

דער לעצטער עטאַפּ פון קולטור און פאַרווויילונגס־לעבן אין זאַבלודאָוו הייבט זיך אָן אין יאָר 1939, מיטן איבערנעמען פוילן דורך דער סאָוועטן־מאַכט. אין זאַבלודאָוו ווערט אויסגעבויט אַ שיינע מאָדערנע געביידע א. נ. „קולטור־הויז", וואָס האָט אַ פּרעכטיקן טעא־טער־זאָל, כאָר, ביבליאָטעק, אויך אַ יידישער און וויסרוסישער דראַמ.־קרייז. עס קומען אָפט אַנסאַמבלען פון געזאַנג און טענץ, קאָנצערטן, גאַנצע טרופּעס. און אַזוי געדויערט עס ביז יוני 1941, ווען עס ברעכט אויס די צווייטע וועלט־מלחמה. זאַבלודאָוו גייט איבער פון האַנט צו האַנט, עס קומען פאָר גרויסע שלאַכטן צווישן דער רויטער און נאַצישע אַרמייען. דאָס שטעטל ווערט כמעט פולשטענדיק אָפּגעברענט און חרוב; אַ גרויסער טייל קומען אום פון די באַמבעס און די איבעריקע פאַריאָגט אין געטאָ אין די גאַרבאַרניעס.

און אָט אַזוי פאַרענדיקט זיך אַ בלעטל געשיכטע פון אונדזערע טאַטעס, מאַמעס, שוועס־טער און ברידער, פון אונדזער אומפאַרגעסלעך שטעטעלע זאַבלודאָוו. אָט אַזוי האָבן זיי זיך פאַרווויילט, קולטורעל אויסגעלעבט, זיך געפרייט, געלאַכט, זיך עמאָציאָנירט ביי טעאַטער, קונסט און גייסטיקן געוונס, ביז זייער לעצטן גאַנג אין די קאַלך־אויוונס פון טרעבלינקע...

משה זילבערבערג — חיפה

וועגן דער ציוניסטישער באַוועגונג אין זאַבלודאָווע

משה זילבערבערג

אַ טיפּע, נאַגנדיקע בענקשאַפט דערוועקט זיך אין מיר, בעת איך פאַרמעסט זיך צו פאַרצייכענען די ציוניסטישע טעטיקייט אין די יאָרן 1929—1932 אין זאַבלודאָווע, וווּ איך האָב געאַרבעט אַלס מנהל און לערער אין דער אַרטיקער פאַלקס־שול און געווען יושב־ראש פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע. די פּען באַלעבט געשעענישן און געשטאַלטן — הערלעכע אין זייער באַשייַדענעם טאָג־טעגלעכן לעבן און אַזוי טראַגיש־דערשיטערנדע אין זייער אומקום. מיינע זכרונות פון יענע יאָרן זענען באַצירט מיט אַזויפיל זיסע און פּאַזיטיווע דערינערונגען — פערזענלעכע און אַלגעמיינע אין זייער קולטורעל־פּאָליטישן אַספּעקט.

פּאַר מיר, דעם „פּויילישן" (אַליין אַ פּלאָצקער — ווארשעווער קרייז) — איז זאַבלודאָווע געווען אין משך פון אַ גאַנץ קורצער צייט, מיין צווייטע ליבע היימשטאָט. איך האָב אָנגעטראָפן דאָס שטעטל קולטורעל און געזעלשאַפטלעך שוואַך אָרגאַניזירט; אָבער אונטער דער אויבערשטער קאָלטער שיכט פון פאַסיוויטעט איז מיר נישט שווער געווען צו דערבליקן און אַרויספילן טיפּע און הייסע נשמות, וואָס לעכצן צו אָרגאַניזירטער געזעלשאַפטלעכקייט. איך האָב דערפילט די אינערלעכע פליכט אויפצולעבן די

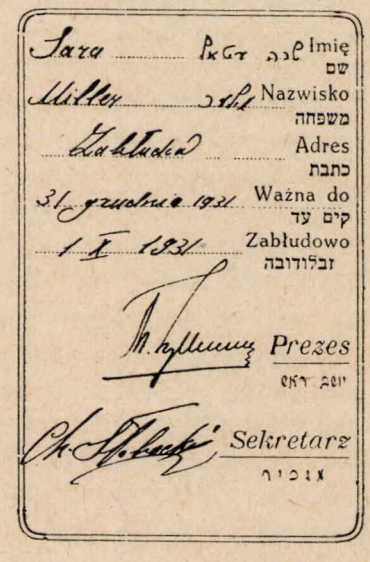
Imię שם Sara
Nazwisko משפחה Miller
Adres כתבת Zabłudów
Ważna do קים עד 31 grudnia 1931
Zabłudowo זבלודובה 1 X 1931
Prezes יושב ראש
Sekretarz מזכיר

ציון
Organizacja Sionistyczna
w ZABŁUDOWIE.
ההסתדרות הציונית
בזבלודובה.
Karta członkowska
כרטיס־חבר
№ 21

רוק מישאַנדזינק, ביאליסטאָק ליפּאַוועי 25.

אַ מיטגלידס־קאָרטל פון דער זאַבלודאָווער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע.

ציוניסטישע באַוועגונג אין זאַבלודאָווע. רייניע און שטאַרקע סענטימענטן פאַר ארץ־ישראל און אירע אינסטיטוציעס, האָבן באַווירקט די עסקנים פון פאַרשידענע ציוניסטישע ריכטונגען אַז זיי זאָלן פאַרבייגן פאַרטייאישע דיפערענציאַציעס און צווישן־קאַמפן — קאָנסאָלידירנדיק די

כוחות אין איין הויפט־ליניע און בשותפות באַלעבן די אַלגעמיין־ציוניסטישע אַרבעט אוּן שמעטל. עס איז באַלד געשאַפן געוואָרן אַ צענטער פאַר פאַרשידענע ציוניסטישע אַרבעט. ליבע און ערלעכע מיטבויער זענען דאָן געווען מיינע חברים דוֹ לערער שמואל צעסלער אוּן בנימין

גרופּע בית״ר — זאַבלודאָווע, ל״ג־בעומר תרצ״ג.

קאַפּוסטין, אויך דער איבערגעגעבענער ציוני פּרץ שוואַרץ, דער ענטוזיאַסטישער אוּן האַרציקער חבר חיים סלאָבאָצקי אוּן אַנדערע. אונטערשטיצונג פאַר אונדזער פּלאַן אוּן אַרבעט האָבן מיר אויך געפונען ביי הרב יוחנן מירסקי, דעם באַקאַנטן מזרחי־עסקן אין פּוילן (וועלכער איז

אַ גרופּע חלוצים אין זאַבלודאָווע (אויף הכשרה)

ביז צום טראַגישן חורבן געזעסן על כסא הרבנות אין זאַבלודאָווע). זאָלן דאָ אויך דערמאָנט ווערן די מיטאַרבעטער אוּן איבערגעגעבענע טוער די בריידער באַכראַך, ליפּעץ, ליפּשיץ, שוועסטער וואַגמאַן, שוועסטער באַכראַך, גאָראָש, פאַניע צעסלער, בעקער אוּן אַנד. אַדאַנק אָט די

אלע איז דאן גיך דער פלאן רעאליזירט געוואָרן און עס איז ווידער דערעפנט געוואָרן דער „בית־עם", דער מרכז און היים וואָס עלעקטריזירט און צוגעצויגן אלע נאציאנאלע עלעמענטן פון דער באפעלקערונג און דער עיקר — די יוגנט. אין בית־עם איז געפירט געוואָרן די ארבעט פאר קרן קימת לישראל, קרן היסוד, שקל אאז"וו.

א גרופע פון דער זאבלודאווער בריט־טרומפלדור ארגאניזאציע.

א פאראוועיגטע ציוניסטישע און קולטורעלע ארבעט האט זיך אנגעהויבן באלד ביים ווידערדערעפענונג פון „בית־עם": לעקציעס איבער געשיכטע פון ציוניזם, אקטועלע ציוניסטישע פראבלעמאטיק, אלגעמיינע און יידישע פראלעזונגען, ליטעראריש משפטים, קעסטל־אוונטן,

א גרופע חלוצים ביי הכשרה־ארבעט.

רעפעראטן איבער אלגעמיינע און יידישע געשיכטע, עקאנאמיע, קונסט און וויסן זענען געגעבן געוואָרן דורך שמואל צעסלער, קאפוסטין, שוואַרץ און דעם שרייבער פון די שורות. יעדן פרייטיק — א לעבעדיקע צייטונג. פעריאדיש זענען דערשינען וואנט־צייטונגען. זייער אפט זענען

איינגעאָרדנט געוואָרן פֿאַרווייַלונגס־אָוונטן מיט קליינקונסט־פֿראָגראַמען, אינסצעניזאַציעס, כאָר, פֿאָלקסטענצן, מאָנאָלאָגן און רעציטאַציעס, סאָליסט, פידל־קאָנצערט פון פֿראָפעסאָר שמואל־לייב צעסלער. די ליטעראַריש־אַרטיסטישע דערפֿאָלגן זענען געווען דער אויסשליסלעכער פֿאַרדינסט פון דעם נאָבעלן און האַרציקן חבר מוליע (שמואל צעסלער), וועלכע זענען געשטאַנען אויף אַ גאָר הויכן ניוואָ.

אַ־אָנק דער פֿאַרצווייגטער אַרבעט אין בית־עם איז געשטיגן דער פֿרעסטיזש פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין גאַנצן שטעטל. די הכנסות פון קק״ל, פון קרן היסוד זענען געוואָקסן, דער שקל איז פֿאַרקויפט געוואָרן דאָפּלט און די רעפֿעראַטן פון אונדזערע חברים איבער ציוניסטישע און לאָנד־פֿראָבלעמען זענען שטענדיק געווען גוט באָזוכט און געהאַט דעם בעסטן דערפֿאָלג. די השפּעה פון די אַלגעמיינע ציונים איז דאָן געווען דער דאָמינירנדיקער פֿאַקטאָר אין געזעלשאַפֿטלעך־פֿאָליטישן לעבן.

א גרופּע פון החלוץ המזרחי, קיבוץ „יבניאל״ אין זאָבלודאָוו.

מיר איז אויסגעקומען צו פֿאַרטרעטן זאָבלודאָוו אַלס דעלעגאַט אויפן צענטן ציוניס־טישן לאָנד־צוזאַמענפֿאָר אין וואַרשע; דער ציוניסטישער באַווּסטזיין האָט דאָמינירט די זאָ־בלודאָווער יידן און אַקטיוו אויך אָנטיילגענומען ביי פֿאַרשידענע וואָלן צום פּוילישן סיים, דורכפֿירנדיק גרויסע מיטינגען און שטענדיק מיט דערפֿאָלג, מאָניפּעסטירנדיק זייערע ציוניס־טישע ריכטליניעס אין דער לאָנד־פֿאָליטיק.

דאָס זענען נאָר אייניקע שטריכן פון דער ברויזנדיקער און פילפֿאָרביקער ציוניסטישער טעטיקייט אין זאָבלודאָוו.

אין דעם גרויסן נאַציאָנאַלן מאָסן־אומקום, וואָס האָט געטראָפֿן דאָס פּוילישע יידנטום איז אויך די ציוניסטישע באָוועגונג אין זאָבלודאָוו אָפּגעמעקט געוואָרן פון גאָטס ערד צוזאַ־מען מיט דער גאַנצער קהילה־הקדושה, וועלכע האָט געהאַט אַ רייכע און היסטאָרישע פֿאַר־גאַנגענהייט.

ירק יצר

אַן איבערבליק איבער דער זאַבלודאָווער ארבעטער־באַוועגונג

זאַבלודאָווע האָט זיך קיינמאָל נישט אויסגעצייכנט מיט קיין שטאַרקע פראָפעסיאָנעלע ארבעטער־באַוועגונג. אין אָנהייב פון אָנטשטייאונג פון ישוב זענען די עטלעכע יידישע פאַמיליעס געווען ארענדאַרן ביי דעם פריץ, וואָס האָט זיי איינגעלאָדן צו באַזעצן זיך אויף דעם ליידיקן שטח אינעם אָמאָל גרויסן אָלטן קראָסנער וואַלד. די וויניקע יידן פלעגן עס זיין די אָפּקויפער פונעם פריצ תבואה און בהמות און פלעגן עס נאָכדעם ליפערן אויף די גרויסע געגנט־מערק, וואָס פלעגן פאָרקומען אין דער נאָענטער כאָראָשטש.

מיט פיל יאָרן שפּעטער, ווען דער ישוב האָט זיך באַדייטנד פאַרגרעסערט, האָבן צוליב דער רייכער צאָל דערפער און פויערים אַרום זאַבלודאָווע, אירע איינווויינער זיך אָפּגעגעבן מיט קרעמעריי. אויך צוליב די ערשטע, אָפּטע און שפּעטער וועכנטלעכע מערק אין שטעטל, זענען אויסגעבויט גענוגן צווייי פּאַראַלעלע שורות מיט קראָמען, וואָס האָבן פאַרמאָגט די נייטיקסטע פּראָדוקטן אין וועלכע די פויערים האָבן זיך געניטיקט. צוליב דער געאָגראַפישער פאָזיציע פונעם שטעטל, האָט זיך אויך געשאַפן אַ גרעסערע צאָל דאָרפס־הענדלער, אַ צאָל שמידעריי־ען, אַ פאָר שנייידערס, דאָס זעלבע שוסטערס און עטלעכע סטאָלערס וואָס זענען אויך געווען טשעסלערס, ס׳הייסט — וואָס האָבן אויך געבויט הייזער. קיין ארבעטערשאַפט איז נאָך אָבער אַלץ נישט געווען.

ערשט צום סוף פון ניינצנטן יאָרהונדערט און אין אָנהייב פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט האָבן זיך אָנגעהויבן באַווייזן, לויט דער פראָפאָרץ פון דער שטעטלשער באַפעלקערונג, אַ גרעסערע צאָל יידישע פראָלעטאַריער. אין יענע יאָרן האָט זיך אין זאַבלודאָווע אָנגעהויבן אָנטוויקלען צוויי וויכטיקע אינדוסטריעס מיט דערפאָלגרייכע פערספּעקטיוון. די קאָשע־אינדוסטריע, וואָס איז שפּעטער באַוווסט געווארן אונטערן נאָמען „די זאַבלודאָווער קאָשניקעס" און די לעדער־אינדוסטריע.

די קאָשע־אינדוסטריע האָט אָבער נישט געהאַט קיין לוין־אַרבעטער, ווייל יעדער קאָשניק האָט אויסגעאַרבעט די קאָשע מיט זיין אייגענעם הויזגעזינד. און קיינדער האָבן די קאָשניקעס געהאַט אַ סך. אַלע קאָשניקעס זענען געווען קאָנצענטרירט אין איין גאַס וואָס האָט זיך טאָקע גערופן „די קאָשניק־גאַסל". די טאַטעס, מאַמעס, די קינדער מיט די אייגעמס, אַלע האָבן געארבעט צוזאַמען און צווישן דער פאָמיליע איז מען שוין דורכגעקומען; האָט דערפאַר נישט געקענט זיין קיין רייד פון קענען אָרגאַניזירן אַ פאַראיין פון די קאָשע־אַרבעטער.

ביי דער לעדער־אינדוסטריע איז שוין דער סאָציאַלער צושטאַנד פון די אַרבעטנדיקע געווען אינגאַנצן אַן אַנדערער. צוליב דעם וואָס די אַרבעט אין די גאַרבאַרניעס איז געווען זייער אַ שווערע און אַ ספּעציאַליזירטע, און דערצו האָט מען געדאַרפט פּראָדוצירן זייער אַ סך, זענען אַלע וואָס האָבן ביי דעם געאַרבעט, געווען לוין־אַרבעטער. אָבער אויך די לעדער־אַרבעטער (גאַרבערס) איז דאָן געווען שווער צו אָרגאַניזירן.

גאָר שנעל האָט די לעדער־אינדוסטריע באַקומען די העגעמאָניע אין שטעטל אַלס די באַזע־אינדוסטריע פון וועלכער אַ סך יידישע פאַמיליעס האָבן געצויגן זייער חיונה. אויך דער־

פֿאַר, ווייל זי האָט באַקומען אַ צווייטע אָפּטיילונג. די לעדער־אינדוסטריע איז אין שטעטל געוואָרן איינגעטיילט אין צוויי טיילן: אין נאַסער און טרוקענער אַרבעט. די נאַסע אַרבעט איז געווען אין די גאַרבאַרניעס, ווו מען פלעגט פון רויען פעל מאַכן רויע לעדער. און אין די וואַלק־רייען האָט געהייסן די טרוקענע אַרבעט, וון מען פלעגט פונעם רויען לעדער מאַכן פאַרטיקן לעדער, עס צעשניידן און אויספאַרטיקן צווישן סאָרטן לעדער: „פלאַט" — פון וועלכן מ׳פלעגט מאַכן די כאָליעווע, און „שפיגל" — פון וועלכן מ׳פלעגט מאַכן די צונגען, אין גרעסטנטייל פון שוואַרצן קאָליר און קלענערע טיילן פון ברוינעם קאָליר.

ס׳זענען געווען מערער גאַרבאַרניעס: שיע בעקערס, כאַצקל בעקערס, ניסל בעקערס, פלאַווסקינס, ביאַליסטאָצקיס, רובינס און נאָך אַ פּאָר. און אייניקע וואַלקערייען, יאַנקל רודיס (פאַגיטשעס), לייב רעזניקס (לייבעלע אַלטעס), אברהם צעסלערס (אברהמל אהרן־הערשס) יעקב משה פורמאַנס (באַבעלעס), יעקב זילבער (יאַנקל דער אלשאנקער) און נאָך.

ביי דער שניידערין בלומקע קאַשטאַן אין וואַרשטאַט

פון 1901 ביז 1914 איז די אַרבעט געגאַנגען מיטן גאַנצן ברען. זאַבלודאָווער לעדער האָט באַקומען אַ נאָמען. ער פלעגט עקספּאָרטירט ווערן אין טיף־רוסלאַנד און ס׳איז כסדר געוואָרן אַ נאָכפראָגע אויף אים. די פאַבריקן האָבן זיך פאַרגרעסערט און די צאָל פון די לעדער־אַרבעטער האָט זיך פאַרמערט.

נישט קוקנדיק וואָס די גאַרבערס האָבן דאָן געאַרבעט זייער שווער — אַ סך שעהן און זענען עקספּלואָטירט געוואָרן, האָבן זיי גישט באַוויזן זיך צו אָרגאַניזירן אין אַ פאַראיין. און זייערע עקאָנאָמישע קאַמפן האָבן געטראָגן אַ ספּעציעלן כאַראַקטער פון אַ קלאַסנקאַמף מיט אַ רעליגיעזן אונטערשלאָג.

אין דער זעלבער צייט ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די לעדער־אינדוסטריע, האָט זיך אויך אָנגעהויבן די טעקסטיל־אינדוסטריע אין זאבלודאווע. אין אָנהייב זענען עס געווען קלייניע פאַ־ בריקלעך מיט איינעם, צוויי אָדער דריי האַנטשטולן. שפּעטער האָט הערשל אַש דער גרויסער וואָלד־סוחר, אויפגעגעבן זיין וואָלד־מיסחר און צוזאַמען מיט זיין זון ירוחם אויפגעפּענט אַ גרויסע פאַבריק מיט מאַשינען אויף שפּינען און האַנטשטולן צום ווענן. דאָס איז שוין געווען אַ פאַבריק, ווו ס׳האָבן געאַרבעט מער פון פופציק אַרבעטער מענער און פרויען.

אין אָנהייב האָט זיך דער גאַנצער קלאַסנקאַמף פון די ווענער־אַרבעטער אויסגעדריקט אינעם ספּעציעלן מנין וואָס זיי האָבן באַזונדער אויפגעהאַלטן מיטן בטחון אין גאָט, אַז ער וועט ווייכער מאַכן דאָס הארץ פון באַלעבאָס. וואָס ווייטער איז געווארן אַלץ שוועכער און שוועכער צו אַרבעטן אונטער די שקלאַפישע באַדינגונגען און אונטער דער שרעקלעכער עקס־ פּלואַטאַציע. האָבן זיך דאַן אָרגאַניזירט אַ גרופּע יונגע וועבער און זענען אַוועק קיין ביאַ־ ליסטאָק.

אין ביאַליסטאָק איז שוין דאַן געווען אַ באַדייטנדיקע טעקסטיל־אינדוסטריע. די ביאַ־ ליסטאָקער וועבער־אַרבעטער זענען שוין געווען אָרגאַניזירט אין אַ פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין. דער פּראָפעסיאָנעלער פאַראיין האָט פאַרשטענדלעך גלייך צוגעזאָגט די אַבסאָלוטע הילף די זאבלודאווער טעקסטיל־אַרבעטער. גלייך נאָכדעם האָט אַ פאַבריק־דעלעגאַציע צוגעשטעלט הערשל אַשן אַ צעטל מיט זייערע געוועבטע פאָדערונגען, פון וועלכע דער באַלעבאָס האָט נישט געוואָלט וויסן. אויף מאָרגן איז די פאַבריק געווען פּוסט, אַלע אַרבעטער ווי אייגער זענען אָראָפּ אין שטרייק. דער פאַבריקאַנט האָט געסטראָשעט מיט גאָט, מיט פּאָליציי. אַז דאָס האָט נישט געהאָלפן האָט ער געבראַכט שטרייקברעכער. נאָר די סאָלידאַריטעט און דעם קאַמפּס־ גייסט פון די אַרבעטער האָט ער נישט געקענט ברעכן. דער שטרייק איז געווען אַ פאַרצויג־ נער, אַ פאַרביסענער, אַ קעמפּערישער. דעם באַלעבאָס אַלע סטראָשונקעס און מיטלען זענען צעשטויסן געווארן אָן דער באַוווסטזיניקער עקשנות פון די קעמפּנדיקע אַרבעטער פאַר זייערע געוועבטע פאָדערונגען. דער שטרייק איז געווענען געווארן. און דאָס איז געווען דער ערשטער גרויסער אָרגאַניזירטער קאַמף פון די זאבלודאווער אַרבעטער פאַר זייערע עקאָנאָמישע רעכט.

די טעקסטיל־אינדוסטריע אין זאבלודאווע האָט לאַנג נישט עקזיסטירט. צוליב אַ רייע סיבות איז זי שנעל פון שטעטל פאַרשוווندן. נאָר דער אויסגעהאַלטענער קאַמף וואָס די זאָ־ בלודאווער טעקסטיליער האָבן געפירט, איז פאַרבליבן פאַר די נאָכקומענדיקע גאַרבער ווי אַ לעבעדיקע פּראָקטיק אין זייער שפּעטערדיקן קלאַסנקאַמף.

ווי ס׳איז שוין פריער דערמאָנט, האָבן די לעדער־אַרבעטער ביז דעם 14טן יאָר, ווען ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע וועלט־מלחמה, נישט געהאַט קיין אָרגאַניזירטן סינדיקאַט. אין דער זעלבער צייט זענען אָבער די לעדער־אַרבעטער, די וואַלקאַרעס געווען די מער קעמפּערישע. כאָטש זייער קאַמף איז געווען נישט קיין אָרגאַניזירטער און סעפּאַראַטיסטישער, פלעגן זייער אָפט די אַרבעטער פון אַ געוויסער וואַלקערי אַראָפגיין אין אַ שטרייק ביז ס׳פלעגן נאָכגעגעבן ווערן זייערע פאָדערונגען. דאָס זעלבע פלעגן טאָן די אַרבעטער פון אַ צווייטער און פון אַ דריטער וואַלקערי. אין 1914 האָבן די אַרבעטער אין די וואַלקעריין שוין געהאַט אויסגע־ קעמפּט באַדייטנדיקע רעכט, וואָס האָט זיי אין דעם פּרט אויסגעטיילט פון די איבעריקע אַר־ בעטער אין שטעטל.

אין די מלחמה־יאָרן זענען די וואַלקעריין אינגאַנצן פאַרמאַכט געווארן און די פאַבריקן אין שטעטל זענען כמעט ווי אָפּגעשטעלט געווארן. ערשט אין 1918, ווען אַ צאָל גאַרבאַרניעס האָבן צוריק אָנגעהויבן באַנייען צו ביסלעך זייער ארבעט, האָבן די גאַרבער און אייניקע סטאַ־ ליער־אַרבעטער געמאַכט דעם ערשטן פּרווו צו אָרגאַניזירן אַ פּראָפעסיאָנעלן פאַראיין. די ערשטע אָרגאַניזיר־פאַרזאַמלונג וואָס איז פאָרגעקומען אין דער געוועזענער „אוטשילישטשע" האָט זיך צוליב אַ מסירה, פאַרענדיקט מיטן איבערפאַל פון דער פּאָליציי, מיטן דריי־טאָגיקן

אַרעסט פון אַ צאָל אָנוועזנדע און מיטן צעשלאָגן דעם יוגנטלעכן סטאָליער־אַרבעטער חיים יאַכנוק. דאָס האָט אָבער נישט אָפּגעשראָקן די גאַרבער־אַרבעטער. אין קורצן איז אויף דעם זעלבן פּלאַץ פֿאַררופֿן געוואָרן אַ צווייטע פֿאַרזאַמלונג, ווו ס׳איז צום ערשטן מאָל אין זאַבלודאָווע געגרינדעט געוואָרן דער פֿראָפּעסיאָנעלער לעדער־פֿאַראיין מיט משה טראַטש אַלס פֿאָרזיצער און מיישקע דעם „אוטשיטעלס״ אַלס סעקרעטאַר. ביז ענדע 1919 האָט דער פֿראָפּעסיאָנעלער פֿאַראיין געפֿירט אַ געוויסע טעטיקייט. אין 20סטן יאָר האָט דער פֿאַראיין צייטווייליק איבערגעריסן די אַרבעט, ווייל אַ טייל פון זיינע אָנפֿירנדיקע מיטגלידער זענען אוועק מיט דער רויטער אַרמיי.

מיטן צוריקקערן פון אייניקע חברים פון סאָוועטנפֿאַרבאַנד לעבט צוריק אויף די פֿראָפּעסיאָנעלע באַוועגונג. ס׳ווערט אויסגעקליבן אַ נייע פֿאַרוואַלטונג אינעם גאַרבער־פֿאַראיין און אין דער אָנפֿירערשאַפֿט גייען אַריין פֿראָגרעסיוו און באַוווסטזיניקע חברים ווי איטשע קאָגאַן, איטשע ראַפֿאָוויטש, לייזער וואָלף, דער בונדיסט — פֿישל כאָראָווסקי און דער אומפֿאַרטייאישער איטשע לאָפֿאַטע. טאַקע אין יענע יאָרן האָט דער פֿאַראיין אָרגאַניזירט שטרייקן אין אַ רייַ גאַרבאַרניעס, ביי מילערן, ביאַלאָסטאָצקין, בעקערן, פלעגען און פלאָווסקין.

אַדאָנק דעם אָנטשלאָסענעם און אייניקייטלעכן קאָמף האָבן די זאַבלודאָווער גאַרבער־אַרבעטער דאָן אויסגעקעמפט אַן אַכט־שעהדיקן אַרבעטסטאָג און אַ ענגלישע אַרבעטס־וואָך, זיך אויך אויסגלייכנדיק מיט די זעלבע פֿרייזן פון די ביאַליסטאָקער גאַרבער־אַרבעטער.

אין די נאָכקומענדיקע יאָרן איז דער גאַרבער־פֿאַראיין אָן אָנגעשלאָסענער אין דעם ביאַליסטאָקער לעדער־פֿאַראיין, געוואָרן אין שטעטל אַ שטאַרקער אַרבעטער־כוח. צוליב דער מורא פֿאָרן פֿאַראיין האָבן די פּאַבריקאַנטן איינגעהאַלטן זייער חוצפּה, וויסנדיק אַז צווישן די אַרבעטער פון דעם גאַנצן אַרומיקן געגנט זענען די זאַבלודאָווער גאַרבאַרעס געווען די אַמבעסטן אָרגאַניזירטע. אין די לעצטע יאָרן פֿאָר דער צווייטער וועלט־מלחמה, אונטערן פֿאָרזיץ פון גדליה קאָגאָן, האָט זיך דער פֿאַראיין אויך אַקטיוו באַטייליקט אין כמעט אַלע געזעלשאַפֿטלעכע און פילאַנטראָפּישע דערשיינונגען אינעם אַלגעמיינעם יידישן שטעטלשן לעבן.

גדליהו קאָגאָן מיט זיין פרוי און קינדער

גאָר אַ באַזונדער קאַפּיטל איז חוץ דער זאַבלודאָווער סינדיקאַלער באַוועגונג — ווערט דאָ פֿאַרצייכנט צו ווערן די פֿאָליטישע אונטערערדישע אַרבעט, אין וועלכער ס׳האָבן אָנטייל גענומען אַ היפּשע צאָל פון דער זאַבלודאָווער אַרבעטער־יוגנט. אין דער פּוילישער „קאָמפֿאַרטיי״ וועלכע איז געווען פֿאַרווערט פון דער רעַאַקציאָנערער פּוילישער מאַכט, האָבן מיטגעאַרבעט אַ סך יוגנטלעכע וועלכע זענען געווען פֿאַרצווייגט אין זייערע קעמערלעך און האָבן מיטגעאַרבעט לויט די אינסטרוקציעס פון ביאַליסטאָקער ראַיאָן־קאָמיטעט — מיט די פֿאַרשטייער פון די אַרומיקע דערפער.

אָט די בראָווע זאַבלודאָווער יוגנט האָט אַ סך מיטגעהאָלפן אין קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם און אויפן געביט פון קולטור־אַרבעט האָבן זיי אויך מיטגעשטייערט, צוליב זייער באַוווסטזיין, פֿאַרן פּראָגרעס פון דער זאַבלודאָווער י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק, נאַכהער אויך דראַמאַטישן קרייז א. אנד. וווו זיי זענען געווען פֿאַרטראָטן.

אין יאָר 1925 האָט די פּוילישע מאַכט אַדורכגעפירט אַן אַלגעמיינעם אַרעסט מיטן צווועק צו ליקווידירן די קאָמוניסטישע פֿאַרטיי פון מערב ווייס־רוסלאַנד (אונדזער געגנט) — ס׳זעט־נען דאַן אַרעסטירט געווארן זייער אַ סך פון דער זאַבלודאָווער יוגנט.

די אַראָפּגעקומענע געהיים־אַגענטן פון ביאַליסטאָק, מיט דער געהילף פון דער פֿאַליציי, האָבן דאַן קיין אונטערשייד נישט געמאַכט און זיך אויך אַרײַנגעריסן אין „בית־עם ציון", אַרעסטירט אויך חלוצ״ם און געשלאָגן מכת־רצח. די אַרעסטירטע זענען אַוועקגעפירט גע־ווארן אין ביאַליסטאָקער, פּעטראַשעס און די ביעלסקער שפּיטאָלן, וווו זיי זענען דורך דער מערדערישער פֿאַליציי שרעקלעך געפּײניקט געווארן און געשטעלט געווארן אין ביאַליסטאָקער קרייז־געריכט פאַר אַ פּראָצעס בעת וועלכן אַ סך זענען באַפרייט געווארן, אָבער אייניקע אויך פאַרמשפט געווארן צו שווערע יארן תפיסה.

זאָלן דאָ דערמאָנט ווערן אַביגדור וואַקסין, וועלכער האָט צוליב די באַקומענע קלעפ — שוין לאַנג נישט געלעבט. און דער דינאַמישער משהקע גאַניאַנדסקי — נאָכן אָפּקומען די שטראָף פון זעקס יאָר שווערע טורמע האָט ער אין רעזולטאַט פון די שרעקלעכע טאָרטורן — געקרענקט און געשטאָרבן.

זאָל דאָ פאַראייביקט ווערן מיט כבוד דאָס הערואישע בלעטל פון קאַמף פון זאַבלודאָ־ווער אַרבעטער און פון דער זאַבלודאָווער רעוואָלוציאָנערער יוגנט און פֿאַרצייכנט ווערן צו־זאַמען מיטן יידישן בטחון און גלויבן פאַר אַ בעסערן מאָרגן און שענערער ליכטיקערער וועלט.

שריפטלעכע באַגריסונג פון זאַבלודא־ווער גאַרבער און לעדער־אַרבעטער פאַר־איין, געלייענט פאַר די דעלעגאַטן־געסט פון טשיקאַגאָ. אונטערגעחתמעט אין נא־מען פון דער פאַרוואַלטונג: יצחק לא־פאטע (פאַרזיצער) און פישל כאראיסקי (פאַרן סעקרעטאַר און קאַסיר)

(אַרכיוו „יוווא", ניו־יאָרק)

אָריגינעלער טעקסט פון דער באַגריסונג פון זאַבלודאָווער גאַרבערי־ און לערער־אַרבעטער פאַראיין, געלייענט פאַר די דעלעגאַטן־קאָנגרעס פון אַמעריקע.

(צו דער קלישע אויף זייט 290)

גאָר הערצלעך מיט באַגייסטערונג באַגריסן מיר אייך טייערע געסט אין דעם נאָמען פון גאַרבער־ און לעדער־אַרבעטער־פאַראיין, אויך אונדזערע אַלע גוטע חברים און פריינד אין טשיקאַגאָ. אַ דאַנק אייך, טייערע איבערגעבענע חברים און פריינד פון טשיקאַגאָ, האָבן מיר די מעגלעכקייט אויסצוהאַלטן אונדזער פאַריין; אַדאַנק אייער שטיצע האָבן מיר די מעגלעכקייט זיך צונויפצוקומען צוזאַמען און זיך אויסריידן די שווערע ביטערע הערצער און אויך צו דערהאַלטן די שוואַכע פאָזיציע פון אונדזער אָפּגעשטאָרבענעם פאַך.

מיר האָבן דורך דער צייט פון אייער אָפּשיידן זיך פיל אויסגעקעמפט, ווי אַ 8־שעהדיקן אַרבעטס־טאָג, רעגירונג־שטיצע אין דער צייט פון אַרבעטסלאָזיקייט — אָבער קיין ברויט פאַר אונדז און אונדזערע פאַמיליעס (צו דער זעט) זענען מיר נישט אומשטאַנד אויסצוקעמפן.

אונדז פרייט זייער, טייערע לאַנדסלייט, חברים פון טשיקאַגאָ, וואָס דער שיקזאַל האָט אייך באַשטימט אויסצומיידן אַזעלכע שלעכטע צייטן און איר האָט אַ נייעם לעבן אויפגעבויט אין אַ פרעמדער לאַנד, וואָס איז פאַר אונדז אויף 7 שלעסער פאַרשלאָסן.

לאָמיר האָפן אויף בעסערע צייטן; איין טרייסט בלייבט אונדז, וואָס איר, גוטע חברים, פאַרגעסט אונדז נישט.

מיר ווינטשן אייך איר זאָלט זיין גליקלעכער פון אונדז און אונדז קיינמאָל נישט פאַרגעסן.

מיר שיקן אייך, דורך אונדזערע טייערע געסט, אַ לעבעדיקן גרוס און ווינטשן אייך אַלעס גוטס.

מיט אַכטונג די פאַרוואַלטונג, אין נאָמען פון גאַרבער־פאַריין:

פרעזעס — י צ ח ק ל א פ א ט ע
סעקרעטאַר־קאַסיר — פ י ש ל כ א ר א ווס ק י

אָריגינעלער טעקסט פון דער באַגריסונג אויפן באַנקעט פון טשיקאַגער פאַרטיילונגס־קאָמיטעט אין זאַבלודאָוויץ, לכבוד די דעלעגאַטן פון אַמעריקע, דעם 17טן יולי 1929.

(צו די קלישע אויף זייט 293)

באַגריסונג אויפן באַנקעט פון טשיקאָגער פאַרטיילונגס־קאָמיטעט לכבוד ה' מ א ר י ס פ ע ר ל ג ו ט א ון פ ר ו י א ון ק י נ ד ע ר, אין הויז פון ה' וועלוול פערלגוט, דעם 17טן יולי 1929.

טייערע געסט! האָבנדיק אַליין דעם כבוד צו זיין אַ מיטגליד פון היגן פאַרטיילונגס־קאָמיטעט פון די טשיקאָגער געלטער, ווייס איך די גרויסע פאַרדינסטן פון די ליבע לאַנדסלייט, הער און פרוי פּערלגוט לטובת אונדזערע אינסטיטוציעס, און זייער פאַראינטערעסירונג און אַקטיוויטעט אין דער אַרבעט פון טשיקאָגער אונטערשטיצונגס־פאַריין פאַר זאַבלודאָווע.

מיט גרויס פרייד באגריס איך אייער אנקום אין דער אויסגעבענקטער היימשטאט זאבלודאווע. איר מענטשן, וועלכע זענט שוין זייט אזויפיל יאָרן אוועק פון אונדז, זייענדיק דעמאלט צוליב דער שווערער עקאנאמישער לאגע געצווונגען אווקצופאָרן אין דער וויטער אמעריקע, זענט אַ דאנק די גינסיטקע באדינגונגען געווארן פארמעגלעך, און כאטש אזויפיל יאָרן זענט איר געווען אפגעטיילט פון דער היים, פאריאגט אין טויזנטער פערזענלעכע אינטערעסן, פון דעסטוועגן געדענקט איר שטענדיק אייערע ברידער און שוועסטער פון דער זייט אקעאַן. ליידער האבן מיר דאָ זיך נישט דערוואַרט אויף בעסערע צייטן, פארקערט, עס זענען געקומען פיל ערגערע. עס איז צו באַוווּנדערן מיט וואָס פארא געדולד איר ארבעט און מיט וואָס פאר אַן אפפער־וויליקייט איר שטיצט אלצדינג וואָס עס נויטיקט זיך אין הילף אין דער אלטער היים, אַ דאנק וואָס איר דערהאלט ביים לעבן די נויטבאדערפטיקע און די אינסטיטוציעס.

באזונדערס צייכנט זיך אויס אייער ארבעט צום גונסטן פון די אמתע פאלקס־געזעלשאפטן: צום ביישפיל, אייערע אונטערשטיצונגען פאר דעם גאַרבער־ארבעטער־פאריין, וווּ דער אַזוי אונטערדריקטער ארבעטער האָט אַ מעגלעכקייט צו פארטיידיקן זיינע פראָפעסיאָנעלע אינטערעסן; אייערע סובסידיעס פאר דער „י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק", וווּ עס לערנט און לייענט אונדזער פאלקס־מאסע. אויך אייערע אונטערשטיצונגען פאר די שמאטנדיקע ברידער אין תפיסה, וועלכע ליידן פאר זייערע אידעישע איבערצייגונגען. ווי עס איז צו זען ברענגען אייערע אונטערשטיצונגען די גרעסטע דערפאלגן פאר די ברייטסטע שיכטן וואָס נויטיקן זיך אין דעם. אַ גרויסער טייל פון די דאָזיקע אונטערשטיצונגען האבן מיר אַדאַנק די חשובע געסט, ח' חיים פערלגוט און פרוי. פאר זייער אומדערמידלעכע ארבעט פאַרן טשיקאָגער אונטערשטיצונגס־קאָמיטעט איז טאקע זייער באַזוך ביי אונדז זייער געשעצט.

איך וויל שוין לענגער נישט אויפהאלטן די חשובע געסט ווי אויך דעם גאנצן עולם, איך וויל נאָר דערמאָנען די נייע וויכטיקע פאלקס־אינסטיטוציע פון וועלכער מיר די ברייטסטע פאלקס־מאסן טרוימען שוין צייט עטלעכע יאָר און עס איז איצט געלונגען צו פארווירקלעכן, דאָס איז די ידישע וועלטלעכע פאלקסשול, וועלכע ווערט געעפענט דעם 1טן סעפטעמבער. מיר האָפן, אַז אויך די דאָזיקע אינסטיטוציע וועט אַזוי ווי אַלע אַנדערע ווערן אונטערגעשטיצט דורך אייך מיט דער פולער מאָס און מיט אַלע מעגלעכקייטן, כדי זי זאָל קענען עקזיסטירן.

איך ענדיק און טרינק פאַרן געזונט פון די חשובע געסט און פאר אַלע אַנוועזנדיקע.

מיט אַכטונג: ג ד ל י ה ק א ג א ן.

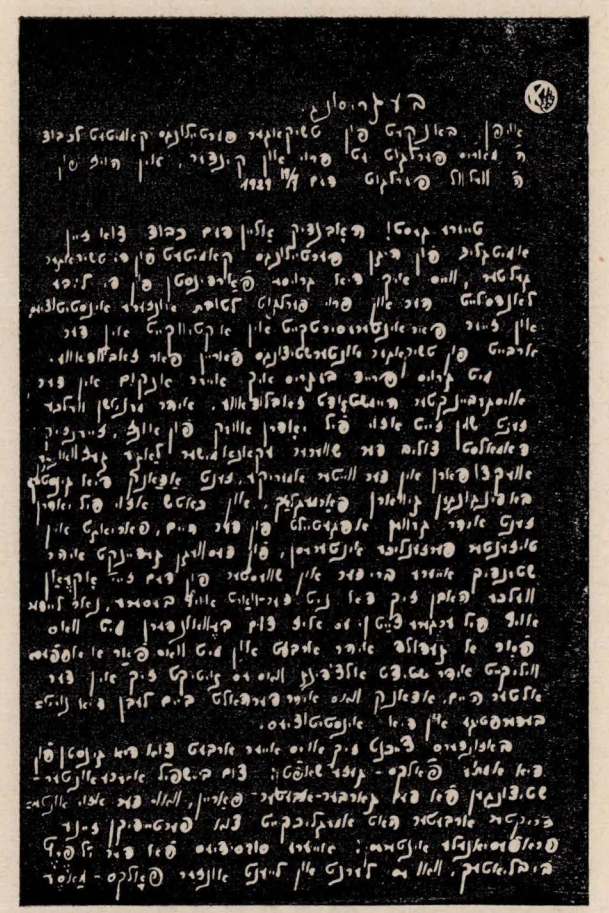

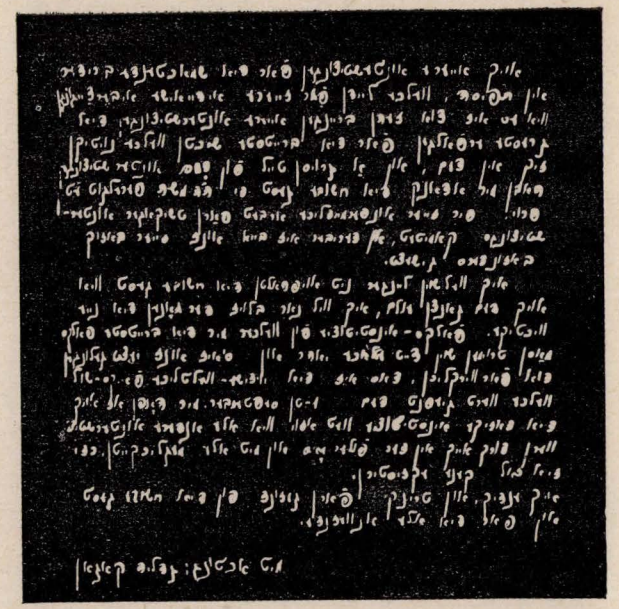

פאַטאָסטאַט פון דער באַגריסונג פאַר די אַמעריקאַנער געסט, געלייענט פון גדליה קאַגאַן.

פון זאַבלודאָווער געזעלשאַפטלעכן לעבן

(אינסטיטוציעס, געזעלשאַפטן, געשעענישן)

זאַבלודאָווער „לינת הצדק"

דער „לינת הצדק" אין זאַבלודאָווע האָט געהערט צו די גאָר וויכטיקע אינסטיטוציעס. די דאָזיקע אינסטיטוציע האָט הינטער זיך געהאַט אַ גאָר פיינעם קאַפּיטל פון קעגנזייטיקער הילף צווישן דער זאַבלודאָווער יידישער געזעלשאַפט. דער גורל האָט געוואָלט, אַז אין דעם ערב־חורבן־יאָר, אין 1939 איז געפייערט געוואָרן דער פופציק־יאָריקער יובילעאום פון דער דאָזי־קער אינסטיטוציע. פון אַן איינלאַדונג צו דער דאָזיקער פייערונג, וואָס האָט זיך אויפגעהיט דערוויסן מיר זיך, אַז זאַבלודאָווער „לינת הצדק" האָט זיך געגרינדעט אין יאָר תרמ"ט — 1889.

„לינת־הצדק"
זאַבלודאָוואָ
עקזיסטירט פון יאָר תרמ"ט 1889

זאַבלודאָוואָ, ...

זייער חשובער לאַנדסמאַן מר. (מרס.) .....

מיר האָבן דעם כבוד אייך איינצולאַדן, אויף דער

גראַנדיעזער פייערונג

פון 50 יאָריקן יובילעאום

פון אונזער־אייערע זייער וויכטיקע אינסטיטוציע „לינת־הצדק"

וועלכע וועט פאָרקומען כ"א אדר תרצ"ט 12 מערץ 1939 אין אונזער־אייערע

היים־שטעטל זאַבלודאָוואָ

מיט אכטונג

די פאַרוואַלטונג

די איינלאַדונג צו דער יובל־פייערונג פון „לינת־הצדק"

הגם דער „לינת הצדק" האָט זיך פאַרנומען מיט הילף פאַר נויטבאַדערפטיקע חולאים, האָט די אינסטיטוציע פאַקטיש באַדינט דאָס גאַנצע שטעטל, ווייל גיין אויף אַ „לינה" פלעגט מען אויך אין באַלעבאַטישע הייזער, ווו די משפּחה־מיטגלידער זענען שוין געווען פאַרמאַטערט פון דער לאַנגער און פאַרצויגענער קראַנקהייט פון דעם חולה.

די הכנסה, אויסצוהאַלטן דעם „לינת הצדק", פלעגט געשאַפן ווערן דורך וועכנטלעכע באַשטייערונגען און ספּאָראַדישע זאַמלונגען: „בלימל־טעג"; אויף חתונות; פון טעאַטער־פאָר־שטעלונגען וכדומה. זייער אַ גרויסן אָנטייל האָבן אָבער אין די הכנסות גענומען די זאַבלודאָ־ווער לאַנדסלייט פון די פאַרייניקטע שטאַטן, וועלכע פלעגן בכלל זיך באַטייליקן און העלפן די פאַרשידענע אינסטיטוציעס אין דער „אַלטער היים". וועט טאַקע זיין אינטערעסאַנט צו באַ־קענען זיך מיט אַ בריוו, וואָס די פאַרוואַלטונג פון זאַבלודאָווער „לינת הצדק" האָט אין יאָר 1928 צוגעשיקט צום אַמעריקאַנער רעליף פון די זאַבלודאָווער אין ניו־יאָרק. דער בריוו איז פאַרעפנטלעכט אין דעם „פּנקס פון זאַבלודאָווער רעליף־קאָמיטעט און ליידיס אָקזילערי" ביים זאַבלודאָווער אונטערשטיצונג־פאַריין ניו־יאָרק", וואָס איז דערשינען אין יאָר 1929. מיר ברענ־גען אַ ריי אויסצוגן פון דאָזיקן בריוו, פון וועלכן עס איז צו זען די שווערע מאַטעריעלע לאַגע, אין וועלכער אונדזער היימשטאָט האָט זיך דאַן געפונען ווי אויך די וויכטיקע אַרבעט פון דעם „לינת הצדק" אין יענער שווערער צייט. אין דערמאָנטן בריוו לייענען מיר:

טייערע לאַנדסלייט!

די 100 דאָלאָר פון אייער רעליף פאַר דער אינסטיטוציע לינת הצדק האָבן מיר דורך דעם רב זאָל לעבן דערהאַלטן, אויף וועלכע מיר האָבן אונטערגעשריבן אַ קבלה. נאָר נישט באַגנוגענדיק זיך מיט דער קבלה אַליין, ווייל זי איז זייער קורץ אין אינהאַלט, שרייבן מיר אייך אַן אויספירלעכן בריוו.

מיר דאַנקען אייך האַרצלעך אין דעם נאָמען פון דער גאַנצער פאַרוואַלטונג, וועלכע באַשטייט פון 12 פערזאָן, אויך אין דעם נאָמען פון אַלע אַקטיוע מיטגלידער, און אין דעם נאָמען פון גאַנץ שטאָט, ביי וועלכע די אינסטיטוציע לינת הצדק איז זייער געאַכט מיט איר גרויסער הילף פאַר אַלע ליידנדע קראַנקע, וועלכע וענדן זיך נאָר צו איר, נישט אָפשטעלנדיק זיך זאָגאַר ח"ו ביי אַ אומגליקס־פאַל מיט אַ שווערן קראַנקן, וועלכן מ'מוז אים פירן אין וואַרשע מאַכן אַן אָפעראַציע, מעג עס זיין פאַרבונדן מיט די גרעסטע קאָסטן, און דאָס טרעפט גאַנץ אָפט. און נאָר אַדאַנק אייער שטיצע צו דער צייט, זענען מיר עס אומשטאַנד דורכצופירן. אַ ריכטיקן באַריכט און אַ רעכענונג פון דער לעצטער צייט, האָבן מיר אייך צוגעשיקט דורך דעם רב זאָל לעבן. אמת טאַקע, אַז מיט דער פינאַנציעלער זייט האָבן מיר נישט מיט וואָס צו שטאָלצירן, ווייל מיט דעם רעכנונג איז גראדע אונדזערע פינאַנץ־מיטלען געווען אין גאַנצן

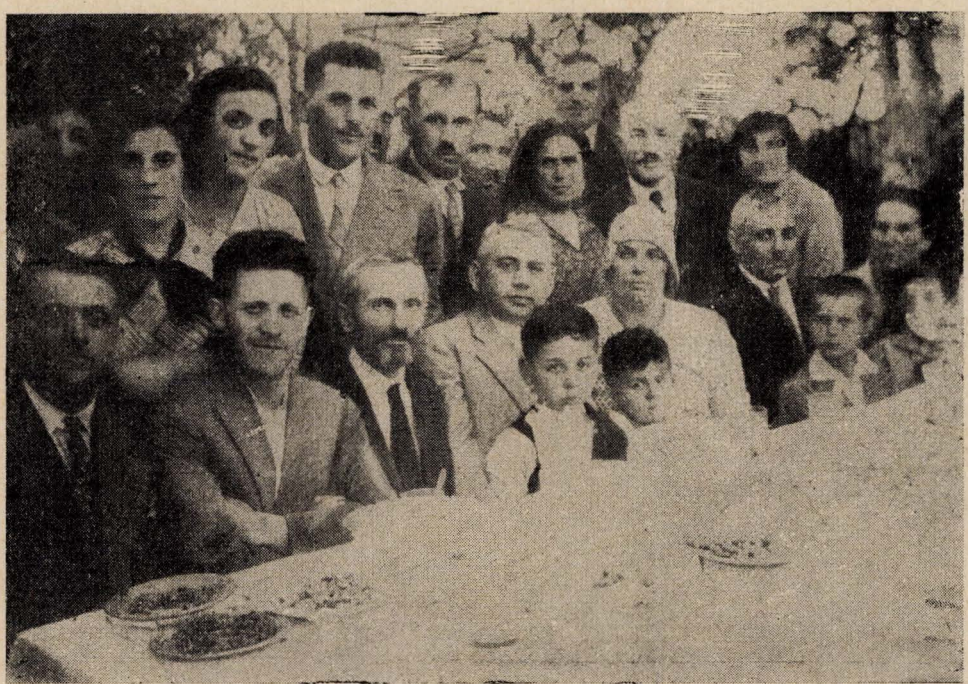

פאַרוואַלטונג פון „לינת הצדק" אין זאַבלודאָוו, — 1929

שטייענדיק פון רעכטס צו לינקס: גוטקע וואניעווסקי, יעקב שמידט אין פרוי, הינטער זיי — אליהו געלערשטיין, פישל כאראוסקי, אברהם פערלגוט (אברהמקע דראלעס), נחמן גראַבער, רחל בעקער, בלומקע לעווין, רחטשע וואניעווסקי (שרה־פּעשעס) און יעקב באַכראַך. זיצנדיק, פון לינקס צו רעכטס: שמואל שלעסער, איטשע לאַפאַטע (איטשע פיצעס), יצחק בייגל, משהקע פערלגוט מיט זיין פרוי (געסט פון אַמעריקע), חנא־הערשל צעסלער און פרוי.

זאָל דאָ פאַראייביקט ווערן מיט אַ באַזונדערן שבח, דער אַנדענק פון פאַרוואַלטונגס־מיטגליד, דעם ערלעכן עמך־ייד — יצחק בייגל, וואָס איז אין פאַרלויף פון כמעט אַ האַלבן יאָרהונדערט געווען דער אַדמיניסטראַטאָר פון זאַבלודאָוער לינת־הצדק און צוליב רייניע הומאַניטאַרע געפילן אויך אָפגעגעבן זיין הויז פאַר די אַלע אינסטרומענטן און אויך אַנדערע הצטרכותן פון דער אינסטיטוציע.

אויסגעשעפט, דערפאר אבער גלייבן מיר, אז מיר מעגן זיין שטאלץ מיט דער צווייטער העלפט פון אונדזער באריכט און רעכנונג, וועלכער צייגט אונדזער טעטיקייט, הילף און שטיצע אונדזערע ליידנדע קראנקע.

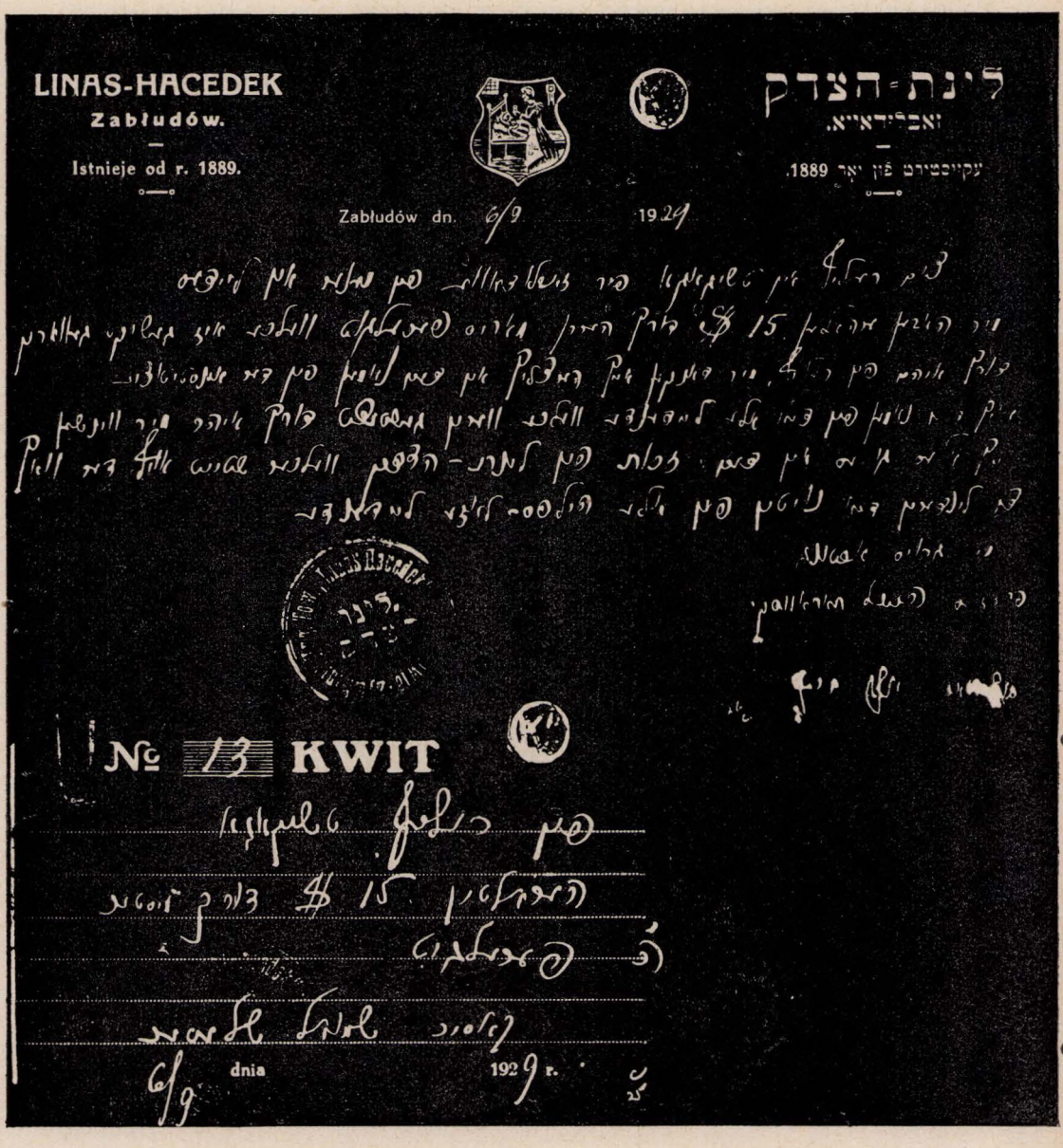
LINAS-HACEDEK
Zabłudów.
Istnieje od r. 1889.
לינת־הצדק
זאבלודאוו.
עקזיסטירט זײַט יאָר 1889.
Zabłudów dn. 6/9 1929
№ 13 KWIT
dnia 1929 r.

אַ דאַנק־בריוו און קבלה פון זאַבלודאַווער לינת־הצדק צום רעליעף־קאַמיטעט אין טשיקאַגאָ פאַר זייער פינאַנציעלער שטיצע. -- אונטערגעשריבן פון דעם פאַרזיצער פישל כאראוסקי, סעקרעטאַר — יעקב באכראַך און קאַסיר שמואל שלעסער (פון די „יזוא״־ארכיוון — ניו־יאָרק).

טייערע לאַנדסלייט! איר מעגט דאָס וויסן, און דאָס איז גאָר קיין סוד נישט, אַז 80 פראָצענט פון אונדזער שטאָט באַנוצן זיך מיט דער הילף פון לינת הצדק אין אַ אומגליקס־פאַל. אונדזער לינת הצדק איז אויסגעוואַקסן צו אַ צענטראַלן שטיץ־פונקט פאַר די העכסט אומגליק־

פאקסימיל פון א טיילוויזן פינאנציעלן באלאנס פון זאבלודאווער „לינת־הצדק" (צוגעשיקט פון „יוועא" — ניו־יארק)

לעכע, עלנדע און ליידנדע, וואס קען נאך געבן אומגליקלעכער ווי זיין קראנק און הילפלאז ביי אונדזער איצטיקן לעבן? און דאס טאקע אליין האט אונדז באוועגט אייך דירעקט שרייבן א בריוו, וויל מעגלעך אז איר טייערע לאנדסלייט קענט זיך נאר אליין נישט פארשטעלן ביי וואס פאר א צייט און ביי וואס פאר א לאגע דער שיקזאל האט אונדז באשטימט צו שטיין אין דער שפיץ פון אזא וויכטיקער אינסטיטוציע ווי דער לינת הצדק. זייער א שווערן וויינטער לעבט דורך אונדזער אינסטיטוציע, אויסער דעם, וואס דער ווינטער איז גרויזאם מיט די שרעקלעכע פרעסט ביי א טעמפעראטור צייטנווייז אריבער 30 גראד, און האלט שוין אזוי באלד 3 מאנאטן, און גאט וויס ווען עס וועט זיך ענדיקן, איז ער נאך פיל שרעקלעכער און גרויזאמער מיט די פארשידענע קראנקייטן, זאגאר די גריפ־קראנקייט שעמט זיך נישט צו באזוכן אונדזער ארימער זאבלודאווע, און פארשטייט זיך, אז גרעסטנטייל זוכן זיי זיך צו קווארטירן ביי די ארימע, וועלכע זענען גארנישט צוגעגרייט פאר אזעלכע געסט. מיט דער גרעסטער וויליקייט וואלן זיך די פארשידענע קראנקייטן אויף די בלאסע שוואכע, אזוי אויך אויסגעמאטערטע פון הונגער און קעלט קינדערלעך. פארשטייט זיך, אז דער לינת הצדק שטייט אויף דער וואך מיט אלע מעגלעכקייטן צו העלפן. נישט איין מאל ביי א זיצונג פון דער פארוואלטונג, ווען עס ווערט באטראכט די לאגע פון דעם שרעקלעכן ווינטער פאר אונדזער אינסטיטוציע, ברענגט אונדז צו דער גרעסטער פארצווייפלונג, וואס וועט דאס זיין, אז עס וועט אונדז שוין אויסגייין אלע מיטלען? אבער נאך אלע דיסקוסיעס און פיל ארומרעדן, בלייבט דאך דער איינציקער טרייסט און האפענונג זיך וועגדן צו אונדזערע גוטע טרייע לאנדסלייט, צום גרויסן שאפנדז רעליף פאר אונדז. מיר גלייבן אז אונדזער האפענונג וועט אונדז נישט אפנארן, אונדזערע לאנדסלייט וועלן נישט דערלאזן אונדזערע קראנקע שוואכע קליינע קינדערלעך לאזן ליגן אין די קאלטע געפרוירענע הייזער מיט פארברענטע ליפעלעך אן הילף.

שרעקלעך גרויזאם איז אויף אונדז דער ווינטער מיט זיינע שרעקלעכע פרעסט, קעלט אין קראנקייט, און שמידט אונדז מיט זיינע קייטן, אבער דהמנותדיק און מילד זענען אונדזערע לאנדסלייט אויף יענער זייט ים...״

***

אין זעלביקן פנקס פון אונטערשטיצונגס־פארראיין געפינען מיר נאך א ריי אינפארמאציעס פון אנדערע טעטיקייטן אין זאבלודאווע אין יענער צייט, אין וועלכע די אמעריקאנער לאנדסלייט האבן זיך מיטבאטייליקט מיט זייער הילף. מיר ברענגען די דאזיקע נאטיצן ווי זיי זענען פארעפנטלעכט.

***

די חלוקה פון האלץ פארן ווינטער

״אין זאבלודאווע איז איצט סאמע שטארקער ווינטער. דער פראסט האלט פארקאווערט די פענצטער, און אין די ארימע הייזלעך טוליען זיך די האלב־אפגעריסענע קינדערלעך ארום אויוון. אין שטעטל גייט איצט צו די חלוקה פון האלץ געשיקט פון ניו־יארקער זאבלודאווער רעליף. דעם מאל האט זיך עס זייער גוט איינגעגעבן. אונדזער חשובער רב נ״י האט געקראגן א גוטע קניה האלץ ביי א פריץ, וואס האט עס געהאט אנגעגרייט פאר זיך צום הייצן. דעם פריץ איז גלאט גענפעלן געווארן די מעשה: עפעס יידן פון אמעריקע, זאבלודאווער, האבן אין זינען צו שיקן געלט קיין זאבלודאווע צום קויפן האלץ פאר די ארימע לייט. מען פירט גרויסע שליטנס האלץ און טרוקענע ווי ביין. א דארפס־שגיח איז א בעלן צו פרעגן פאר וועמען פירט מען דאס אזוי פיל און אזעלכע גוטע האלץ, ענטפערט מען אים, אז דאס צעטיילט דער רב פאר ארימע, נעמט ער אראפ דאס היטל און צלמט זיך...״

אַריגינעלער טעקסט פון דער נאַגריסונג פאַר די געסט פון אַמעריקע, מאַרים פערלגוט, געהאַלטן פון פישל כאַראָוסקי, פאָרזיצער פון טשיקאַגער פאַרטיילונגס־קאָמיטעט אין זאַבלודאָוו.

(צו דער קלישע אויף זייט 300)

...חשובע געסט, וויכטיקע אַקטיוויסטן פון רעליף פון טשיקאַגאָ פאַר זאַבלודאָוו פון מענער און ליידיס — הער מאָריס פערלגוט און זיין געשעצטע פרוי און קינדער לעבן, חשובע געסט!

אין דעם נאָמען פון אייער פאַרוואַלטונגס־קאָמיטעט, אויך אין דעם נאָמען פון אַלע וועלכע ווערן געשטיצט דורך אייך, באַגריסן מיר אייך הערצלעך אין דעם אָוונט פון אונדזער פרייד, אין וועלכן מיר האָבן אַראָפגעווארפן דעם שוערן אַלטעגלעכן לאַסט פון אונדזערע פלייצעס אוּן אים פאַרוואַנדלט אין אַ יום־טוב, כדי מיט אייך, ליבע געסט זיך צו פרייען. דערביי אויך אויסדריקן אייך די פיל דאַנקבאַרקייט, וואָס מיר זענען אייך שולדיק. עס פרייט אונדז זייער אייער קומען צו אונדז. מיר ווייסן וויפל צייט, מי, געזונט און געלט דאָס האָט אייך געקאָסט. עס האָט אויף אייך אויך נישט געווירקט די צענדליקער יאָרן וואָס איר זענט פון דער אַלטער היים צעשיידט און אויך נישט די ווייטע רייזע איבער ימים. איר האָט אויך נישט געקוקט אויף די גרויסע שוערקייטן וואָס איר האָט געהאַט בייַם בויען אַ נייע היים אין אַ פרעמדער לאַנד — איר זענט צו אונדז געקומען און דאָס באַווייזט ווי צוגעבונדן איר אוּן ווי ליב עס איז אייך אייער אַלטע היים.

חשובע געסט! זייער פיל האָבן מיר דורך דער צייט דורכגעלעבט זינט איר האָט זיך מיט אונדז צעשיידט. פיל פון אונדזערע זין האָבן זייערע לעבנס אָפּגעגעבן אויף די שלאַכטפעלדער פון דער וועלט־מלחמה. מיר, די פאַרבליבענע, האָבן אין די גרעסטע טויט־שרעקן, הונגער אוּן נויט געליטן. פיל זענען טאָקע אומגעקומען. אונדזערע קינדער זענען פאַרצווייפלטע, הונגריקע ווי צעריסענע חיות געלאָפן אויף שאָסייען, איבער פעלדער דורך וועלדער, כדי עפעס צו געפינען צו שטילן זייער הונגער. די שלעכטע דערצייונג פון אונדזערע קינדער אין די שרעקלעכע יאָרן פאַרבלייבט אַ שרעקלעכער עדות פון די איבערלעבונגען פון דער דאָזיקער צייט.

אונדזער ווייַ־גרעשריי איז אָבער צו אייך, אויף יענער זייט ים, דערטראָגן געוואָרן. איר האָט אונדז דערהערט און אייער אַלטע היים איז אייך נאָך ליבער און טייערער געוואָרן אוּן איר זענט אונדז אַנטקעגנגעקומען מיט אייער הילף.

עס זענען שוין פון דער צייט פאַרלאָפן פיל יאָרן, אָבער מיר זענען נאָך ווייט צו בעסערס נישט אַוועק. די שפּורן פון דער שרעקלעכער צייט האָט זיך נאָך ביז היינט נישט אָפּגעוויישט. עס פאַרפאַלגן נאָך אַלץ אונדז די יאָרן פון דער ביטערער צייט און מיר פילן איר אכזריות. אונדזערע בעסטע אַרבעטער, וועלכע פלעגן מאַכן אַ לעבן בכבוד זענען צו שאַנד און צו שפּאָט, אַן אַ שטיקל האָפענונג אויף בעסערע צייטן. זייער לעבן איז שווער און ביטער אוּן שטיל טראָגן זיי אַרבער זייער גורל.

חשובע געסט! איר זייט אונדז ליב אוּן טייער, ווייל איר זענט נאָענט צו אונדז, איר זייט אונדזער פלייש אוּן בלוט. איר זענט נישט באַוואַכט מיט קיין שום וואַך, אַז איר זאָלט צו אונדז נישט האָבן קיין צוטריט אוּן איר זענט נישט פאַרקלונגען מיט קיין גלעקער, וואָס זאָלן פאַרטויבן די שטים פון אונדזערע נויטבאַדערפטיקע. אַלץ איז צוטריטלעך צו אייך אוּן איר קענט טיפער אוּן בריטער פאַרשטיין אונדזערע נויטוועניקייטן. אַלץ זעט איר אָפּן, אָן באַפאַרבונגען.

צו אייך וועגן מיר זיך ווי צו חברים אוּן פריינד; דורך אייך שיקן מיר אַ לעבעדיקן גרוס צו אונדזערע טשיקאַגער חברים אוּן לאַנדסלייט, וועלכע זענען אימשטאַנד פינאַנציעל אוּן אין אַ גרויסער מאָס צו העלפן, אָבער מיט מער אייַנפאַכקייט אוּן דערפאַר במילא בעסער אוּן טרעפלעכער צום נוצן פון די נויטן.

(לינקס) "פֿאָרווערטס" — ווי ס'איז אַרויס, אין יאָר 1917, פֿון דער ערשטער נומער פֿון דער צייטונג "פֿאָרווערטס" אין אַמעריקאַנער גאַס

לאַמיר האָפן, אַז מיטן צוריקקומען פון דער פאַמיליע פערלגוט, וועט זיך דער רעליף פון מענער און מיט די קרעפטן פון איצט־געשאַפענער ליידיס אָקזילערי שטעלן אַ העכערן ציל, וויסנדיק דורך אונדזערע חשובע געסט וועגן אונדזער איצטיקן שווערן עקאָנאָמישן צושטאַנד.

מיר באַגריסן ביי דער פייערלעכקייט פון אונדזער אָוונט לכבוד די חשובע געסט, אויך דעם טשיקאַגער רעליף און מיר ווינטשן זיי אַלעס גוטעס. דורך אונדזערע געסט שיקן מיר זיי איבער פיל ברכות און ווונטשן. אויך באַגריסן מיר אַלע אונדזערע לאַנדסלייט מיט פרייד און

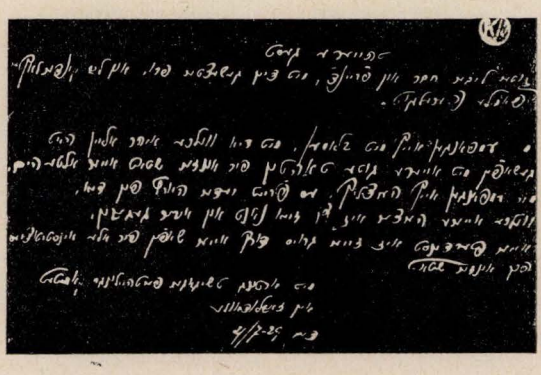

אַ שריפטלעכע באַגריסונג פון „פאַרטיי־לונגס־קאָמיטעט" פון די טשיקאַגער געלטער אין זאַבלודאָוו, פאַר די געסט פון אַמעריקע, פאַמיליע פערלגוט.
(פון אַרכיוו — „יוואָ", ניו־יאָרק)

באַגייסטערונג און באַזונדערס דעם ניי־געשאַפענעם ליידיס אָקזילערי, וואָס וועט ברענגען פיל נוצן אונדזערע נויטבאַדערפטיקע.

איר, טייערע ליידיס פון אָקזילערי, וועלכע אַ טייל פון אייך האָבן דורכגעלעבט די שרעק־לעכע צייטן פון דער וועלט־מלחמה און אַ טייל פון אייך געדענקען נאָך געוויס דעם שווערן לעבן פון די געדריקטע אויך פון פאַר דער מלחמה, וועלן געוויס מיט דערפאָלג דורכפירן זייער גוטע אַרבעט, וואָס עס וועט געבענטשט ווערן אין אונדזער שטאָט פון הערצער פאַרביטערטע, פון הערצער פון אלמנות און יתומים, וועמען דער טשיקאַגער רעליף העלפט שטענדיק לויט זיינע מעגלעכקייטן.

אין נאָמען פון טשיקאַגער קאָמיטעט אין זאַבלודאָוו:

פרעזעס: פ י ש ל כ א ר א ו ס ק י

פון דער פאַרוואַלטונג פון דער זאַבלודאָווער פאָלקס־באַנק

חשובע פריינט: יאַנואַר דעם 5טן, 1929.

מיר האָבן דערהאַלטן דורכן חשובן רב ר׳ יוחנן מירסקי די פרישע טויזנט דאָלאַר וואָס איז געגעבן געוואָרן צום רעליף, ספעציעל פאַר אונדזער באַנק פון די בריידער שלום און לאזאַר קאַפלאַן. דאָס געלט האָט אונדז דערגרייכט אין אַ זייער נייטיקן מאָמענט, וועו דער קאַסע־

באשטאנד איז בלויז געווען אויף איין הלוואה צו דעקן. די רייע נאך הלוואות איז העכער 20. מיר גיבן איצט ארויס הלוואות ביז 50 דאלאר צו א פערזאן. די באנק איז די גרעסטע הילף, וואס דער רעליף האט געקענט שאפן אין זאבלודאווע.

פארטיילונג־קאמיטעט פון די אמעריקאנער געלטער פאר ארעמע אין זאבלודאווע.
עס זיצן פון רעכטס: בנימין־שרגא ליפשיץ, יעקב צעסלער, הרב ר׳ יוחנן מירסקי, מיכאל ליפשיץ און יוסף יאבלאנסקי.
עס שטייען: רעכטס — אלטער גניטשוצקי און גרשון קאגאן.

מען שרייבט אונדז פון דער י. ל. פרץ ביבליאטעק

„דערהאלטן דורך הרב מירסקי די פון אייך געשיקטע 50 דאלאר פאר אונדזער ביבליאטעק.

א דאנק די געשיקטע שטיצע פון דעם זאבלודאווער רעליף קאמיטע פון ניו־יארק, איז דער פארוואלטונג פון ביבליאטעק געלונגען צו עפענען א לייען־זאל פאר דער שטעטלדיקער יוגנט. דער לייען־זאל איז זייער א גרויסער און באקוועמער און פארמאגט א היפש ביסל צייטשריפטן, זשורנאלן און אלע טעגלעכע צייטונגען. די שטעטלדיקע יוגנט איז זיך גאר מחיה, מען זיצט ארום די טישן און מען לייענט מיט חשק. זאל דער דאזיקער אויפטו געקרוינט ווערן מיט דער־פאלג. מיר האבן אויך פאר א טייל פון די געלט געקויפט א היפש ביסל נייע ביכער פון וועלכע מיר שיקן אייך דא די רשימה...“

א קאאפעראטיוו פון בעל־עגלות

צוליב דעם וואס לעצטנס האט א פוילישער פריץ געלאזן לויפן עטלעכע אויטאבוסן, וועלכע פירן עטלעכע מאל א טאג פאסאזשירן פון זאבלודאווע אין ביאליסטאק, האבן די פאסאזשיר־פורמאנעס פארלוירן זייער שטיקל ברויט, ווייל דער עולם וויל בעסער פארן מיט די אויטאס ווי מיט די בעל־עגלהשע פערד. די פורמאנעס האבן דעריבער באשלאסן צו גרינדן א קאאפעראטיוו און אויך לאזן לויפן צווי מאשינעס און אויף אזא אופן פרובירן צוריק צו געווינען די פאסאזשירן און האבן ווי עס איז פרנסה. די בעלי־עגלות האבן זיך געוועלדט צום רב ר׳ יוחנן מירסקי, ער זאל זיי העלפן אין דער אנגעלעגנהייט ווי אויך דער רב זאל קריגן פאר זייער קאאפעראטיוו א הלוואה פון ניו־יארקער רעליף אויף קליינע פראצענטן מיט לייכטע אפצאלונגען.

באקומענדיק א בריוו פון רב וועגן דעם ענין האט דער רעליף קאמיטע געהאט א מיטינג און באשלאסן אויסצולייען דעם בעל־עגלה קאאפעראטיוו 600 דאלאר דערווייל אויף א מאשין אויף זייער קליינע פראצענטן און קליינע וועכנטלעכע אפצאלונגען.

קאָמיטעט פון זאָבלודאָווער „גמילות־חסדים". פון רעכטס: פישל כאראוסקי, יהושע בעקער, נחום וואגמאן, הרב ר' יוחנן מירסקי, יעקב צעסלער (דער פאָראָווקער), אהרן־הערש צעכלער (דער פעלדשערי), חנא־הערשל צעסלער און שטייענוי־ק: גרשון קאגאן (גרשון דער שמש)

טייל פון אַ באַלאַנס פון גמילות־חסדים אין זאָבלודאָווע אין משך פון איין יאָר
(אויגוסט 1928 — אויגוסט 1929)

(„יוואָ", — ניו־יאָרק)

בריוו, קאָרעספּאָנדענצן און אַרטיקלען וועגן וויכטיקע נעשעענישן אין זאָבלודאָווע

אונדזער לאָנדסמאַן שמואל צעסלער איז געווען דער זאָבלודאָווער קאָרעספּאָנדענט פון אַ רייַ צייטונגען, וואָס זענען דערשינען אין ביאַליסטאָק. מיר ברענגען דאָ וויייטער אַ סעריע פון זיינע קאָרעספּאָנדענצן, וווּ עס שפּיגלט זיך אָפּ דאָס יידיש־געזעלשאַפטלעכע און אַלגעמיינע לעבן פון אונדזער היימשטעטל.

א שריפה אין זאָבלודאָווע מיט צוויי מענטשלעכע קרבנות

פון זאָבלודאָווע שרייבט מען אונדז:

דינסטיק דעם 10טן אַפּריל איז דאָ אויסגעבראָכן אַ שריפה. דאָס פייער האָט אַרומגעכאַפּט די הויז פון זאָבלודאָווער איינוווינער אַנטעק פילעצקי. נאָך אַ דריי־שעהדיקער ענערגישער אַנשטרענגונג פון די זאָבלודאָווער פייערלעשערס איז געלונגען דאָס פייער צו לאָקאַליזירן.

פילעצקיס פרוי, וועלכע האָט געהאַט באַהאַלטן אויפן בוידעם אַ גרעסערע סומע דאָלאָרן, איז בעת דער שריפה אַרויפגעלאָפן עס ראַטעווען און איז שווער אָפּגעברענט געוואָרן אויפן גאַנצן קערפּער. איר לאָגע איז אַ האָפענונגלאָזע.

אויף מאָרגן אין דער פרי האָט מען געפונען צווישן די אָפּגעברענטע דילעס אַ פאַרברענטן טויטן קערפּער פון אַ מענטשן. נאָך אַ לענגערער אויספֿאָרשונג האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז עס איז דער קערפּער פון קריסטלעכן יונגנמאַן יאַנעק קראַוויעצקי, 21 יאָר אַלט, אַ זון פון פּילעצקיס אַ שכן.

יאַנעק, פון פּאָך אַ שוסטער, איז דינסטיק אין אָוונט געקומען אַ שיכורער אַהיים. מורא האָבנדיק אַז דער טאַטע זאָל אים נישט „מכבד" זיין פּאָרן פּאָרטרינקען די פּאַרדינטע פּאָר זלאָטעס, איז ער אַריין אין שטאַל פון זייער באַלעבאָס דאָרט איבערצונעכטיקן, כדי אויף מאָרגן צו קומען אַהיים שוין אַ ניכטערער. מ׳איז זיך משער, אַז ער האָט אין שטאַל פאַררויכערט אַ פּאָפּיראָס און דאָס זאָל האָבן געווען די סיבה פון דער שריפה, אין וועלכער ער גופא האָט זיין לעבן פאַרלוירן.

אין שטעטל האָט די שריפה איבערגעלאָזט אַ דערשיטערנדיקן רושם.

„דאָס נייע לעבן", נומ׳ 89 (2689) 17 אַפּריל 1928.

די אַסימילאַציע און דעמאָראַליזאַציע פון די יידישע קינדער אין די פּוילישע פּאָלקס־שולן

(אַן אינטערעסאַנטער בריוו פון אונדזער זאָבלודאָווער קאָרעספּאָנדענט, וועגן אַן אָנגעוויטיקטער פּראָצעס)

זאָבלודאָווע האָט שוין אַזאַ טבע, אַז וועגן אַלץ אין דער וועלט וועט זי רעדן און אַלץ וועט זי האָבן „בדעה צו טאָן", נאָר טאָן וועט זי גאָרנישט... שוין דאָ ברוך־השם אַ נייער מאַגיסטראַט מיט גאַנצע 8 יידישע ראַטמענער (אַ טאָפּלטע מערהייט), נאָר וועגן שולן פאָר יידישע קינדער האָט מען נאָך אפשר „בדעה" צו רעדן. און אָט ווי אונדזערע יידישע קינדער אין זאָבלודאָווע ווערן געבילדעט און דערצויגן:

אַ פּוילישע פּאָוושעכנע שולע איז ביי אונדז פאַראַן, אין וועלכער עס לערנען כמעט 70 פּראָצענט יידישע קינדער, מערסטן מיידלעך ביז 17 יאָר, ווייל פאַר יינגלעך איז פאַראַן אַ „חדר־כללי תחכמוני" ,וואָס מאַכט גאַנץ גוטע פאָרשריטן.

און אויף וואָס פאַראַ אופן די מיידלעך ווערן דאָרטן באַהאַנדלט, וועט גענוג זיין אָט דער פאַקט:

אין דער דאָזיקער שולע, ווו אַלע לערער און לערערינס זענען אגב קריסטלעכע, איז דאָ אַ שול־ביבליאָטעק, ווו די שילער קריגן ביכער צום לייענען. דאָרט איז אויך דאָ אַזאַ בוך, ווו יעדער שילער, נאָכדעם ווי ער לייענט איבער אַ געוויסן בוך, מוז אַריינשרייבן זיין מיינונג וועגן דעם וואָס ער האָט געלייענט.

מאַכט זיך אַ מעשה, אַז יידישע קינדער דערזעען צווישן די ביכער, אַ בוך מיטן נאָמען: "Jak sie odzydzic" (ווי אַזוי מ׳קען זיך אָפּיידישן...), האָבן זיי געבעטן, אַז מ׳זאָל זיי דעם בוך געבן דורכצולייענען און מ׳האָט זיי צוליב געטאָן.

וואָס פאַר אַ מין בוך דאָס איז געווען, קען מען זיך שוין, דוכט זיך נאָכן נאָמען אַליין אָנשטויסן. געווען איז דאָרט אַן אויפרוף צו די לערערס, ווי אַזוי צו רודפן די יידישע קינדער אין קלאַס, צו די קריסטלעכע קינדער — מ׳זאָל זיך מיט קיין יידישע קינדער נישט חברן, מ׳זאָל ביי קיין יידישע קרעמערס נישט קויפן אאַ"וו.

הכלל — ס׳איז געווען איינער פון יענע „געשמאַקע" ביכלעך פון וועלכע די יידישע קינ־דער האָט — איבערלייענענדיק אים — פאַרקלעמט אין די הערצלעך און נאָכן אַריינשרייבן אין ביבליאָטעק־בוך אַ מיינונג: „זייער עקלהאַפטיק", זענען זיי אַוועק מיט אַ געוויין צום לייטער פון דער שולע.

און דער לייטער האָט אַזוי געענטפערט :יעדער שרייבער מעג זיך האָבן איבער אַלץ זיין מיינונג, און איבעריקנס איז דער בוך נישט פאַר די יידישע קינדער... און ער האָט טאַקע שטרענג פאַרזאָגט דער לערערקע קיין יידישע קינדער דעם בוך נישט געבן.

און אָט נאָך אַ פראַגע:

אין דער זעלבער שולע איז אויך דאָ אַ לערערקע, וואָס אירע ערשטע ווערטער ,אַריינקו־מענדיק אין קלאַס זענען געווען: „עס שטינקט מיט ציבעלע און מיט זשידאָווסקן חדר".

דער סוף דערפון איז, אַז יידישע קינדער וועלנדיק זיך פלייסן פאַר די פּוילישע לערערס, הייבן אויך אָן צו קוקן אויף יידן און אַלץ וואָס איז יידיש, אַזוי ווי עס טוען זייערע קריסט־לעכע חברים און פּעדאַגאָגן. און אָט זעען מיר שוין ביי אונדז אין זאַבלודאָווע די ערשטע שפּורן פון אַסימילאַציע: גאַנצע אָוונטן שפּאַצירן אַרום אונדזערע מיידלעך פון די העכערע קלאַסן מיט קריסטלעכע יינגלעך אויף די פאַרוואָרפענע וועגן און שאָסייען. מ׳בייט זיך כלומרשט מיט „נאַט־פּינקערטאָן־ראָמאַנען", אָבער דורכמישנדיק עטלעכע בלעטלעך געפינט מען „קוויטלעך" מיט „אינטערעסאַנטע" אויפשריפטן וועגן די קומענדיקע „ראַנדקעס" אאַ"וו.

אָט גיב איך אַ פרעג איינע פון די מיידלעך: „פאַרוואָס מיידסטו אויס דיינע יידישע חברים?" און דער ענטפער איז: „יידישע חברים? וואָס טויגן זיי? שטענדיק אומעטיקע, מרה־שחורהדיקע, אָבער די קריסטלעכע זענען דאָך עפּעס מונטער, שטענדיק פריילעכע, לעבעדיקע, עס שפּריצט דאָך פון זיי מיט יוגנט און קראַפט!" און ס׳איז אפשר גאַנץ ריכטיק... זיי זענען אפשר גערעכט...

זאָלן דעריבער אונדזערע זאַבלודאָווער כלל־טוער און בפרט די ניי־געוויילטע ראַטמע־נער זיך וועגן דעם אַביסל פאַרטראַכטן, זיי האָבן דאָך אונדז פאַר די שטאָטראַט־וואַלן אַזוי פיל צוגעזאָגט. זאָלן זיי זיך נעמען צו מעשים און נישט בלייבן בלויז ביי די רייד.

די פייערלעכע דערעפענונג פון דער אויסשטעלונג אין זאבלודאווע

זונטיק איז פאַרגעקומען אין זאבלודאווע די פייערלעכע דערעפענונג פון דער „לאַנדווירט־שאַפט און האַנטווערקער־אויסשטעלונג", וועלכע האָט אַרויסגערופן פאַראינטערעסירונג בישט גאָר אין זאבלודאווע, נאָר אָפילו אין ביאַליסטאָק און אין אַ סך אַרומיקע שטעט און שטעטלעך.

פון 8 אַזייגער פרי האָבן גאַנצע מחנות טאַקסיס און אויטאָבוסן זיך געלאָזן צום פּלאַץ פון דער אויסשטעלונג, ברענגענדיק מיט זיך פאַרשידענע געסט און באַזוכער.

דער ספּעציעל־אויסגעבויטער און שיין־דעקאָרירטער טויער איז געווען פאַרצויגן מיט אַ גריגע זיידענע לענטע. שפּעטער זענען אָנגעקומען די זאבלודאווער פייערלעשער מיטן ביאַליסטאָקער באַסאַ־אָרקעסטער בראש. 1 אַזייגער בייטאָג זענען אָנגעקומען דער ביאַליסטאָקער וואַיוואָדע מיטן סטאַראָסטע. פאַרן טויער זענען פאָר זיי געהאַלטן געווארן פאַרשידענע באַגריסונס־רעדעס און נאָכדעם האָט מען מכבד געווען דער פרוי פון ה' וואַיוואָדע מיטן אין־בערשניידן די לענטע. דער אָרקעסטער האָט אָנגעהויבן שפּילן דעם פּוילישן הימן. וועז עד האָט געענדיקט איז דער ה' וואַיוואָדע געגאַנגען באַטראַכטן ז' פאַרשידענע פאַוויליאָנען און אַפּטיילונגען מיטן לעבעדיקן און טויטן אינווענטאַר. אַלץ האָט עד געפונען איינגעאָרדנט אייפן שענסטן אופן.

דער גאַנצער פּלאַץ איז איינגעאָרדנט מיט אַ פּאַרק מיט קינסטלעך־פאַרזעצטע ביימלעך, בענק און אַלייען; די אויסשטעלונג האָט זיך פאַרזאַרגט מיט אַן אייגענע דינאַמאָ, וועלכע גיט איר שיינע עלעקטרישע באַלייכטונג. עס איז אויך איינגעאָרדנט אַ שיינער בופעט.

אייִדער דער ה' וואַיוואָדע האָט פאַרלאָזט דעם פּלאַץ, האָב איך זיך צו אים געוועדעט מיט אַ פראַגע: וואָס פאַר אַן איינדרוק די אויסשטעלונג האָט אויף אים געמאַכט?

— „זייער געלונגען, זייער געלונגען" — האָט ער עטלעכע מאָל איבערגעחזרט — „די אויסשטעלונג האָט זיך זייער גוט איינגעגעבן".

שפּעטער האָט זיך אויך דער סטאַראָסטע פאַר מיר אויסגעדריקט, אַז די אויסשטעלונג האָט אויף אים געמאַכט זייער אַ גוטן רושם.

פון דער פּראָווינץ

אַ דאַנק דער הילף פון זאבלודאווער „רעליף" אין ניו־יאָרק מיט יעקב קרעפּליאַק און ליפּא רובין בראש, איז געלונגען דער זאבלודאווער „י. ל. פּרץ־ביבליאָטעק" צו עפענען אַ ליינזאַל אויפן נאָמען פון י. ל. פּרץ.

דער ליינזאַל איז זייער אַ גרויסער און באַקוועמער, ער פאַרמאָגט אַ היפש ביסל טעגלעכע צייטונגען, זשורנאַלן און ליטעראַרישע צייטשריפטן.

די שטעטלשע יוגנט, וועלכע לעכצט נאָך אַ געדרוקט יידיש וואָרט, וועט זיך איצט פּשוט מחיה זיין. זאָל דער אויפטו געקרוינט זיין מיט הצלחה!

די פּילסודסקי־פייערלעכקייטן אין זאבלודאווע

קרייז־סטאַראָסטע אויף אַ תפילה אין בית־מדרש

מאָנטיק, אינאָוונט זענען געקומען פון ביאַליסטאָק קיין זאבלודאווע דער קרייז־סטאַראָסטע אינזש' מיכאַלאָווסקי אין דער באַגליי־טונג פון פּאָליציי־קאָמענדאַנט.

זייער ערשטער באַזוך איז געווען אין גרויסן בית־המדרש, וועלכער איז געווען שיין דעקאָרירט און פול געפּאָקט. ביי זייער אָנקום האָט אַ שילער־כאָר אויפגעזונגען די „ערשטע בריגאַדע". נאָכדעם ווי די געסט זענען באַגריסט געווארן דורך הרב ר' יוחנן מירסקי, און וויצע־

בירגערמייסטער ה׳ ש. גאָבער, האָט דער חזן מ. פיינמאַן געזונגען אַ תפילה און געמאַכט „הנותן תשועה״ דעם מאַרשאַל פילסודסקי. דער כאָר האָט געזונגען דעם פוילישן הימן.

דאַנקענדיק האַרציק די יידישע פאַרשטייערס האָבן די חשובע געסט פאַרלאָזן דעם בית־מדרש און געגאַנגען אָנטייל נעמען אין די ווייטערדיקע פייערלעכקייטן. אין דער רעדע, וואָס

אַ „דריטער־מיי״־פייערונג אין זאַבלודאָווע אויפן גרויסן מאַרק.
דאָס הויז רעכטס — איטשע לינס מויער; אינמיטן — חנה משהקעס הויז; דאָס דריטע — האַלפערנס הויז,
„קעטשעס״ טיי־הויז.

דער סטאַראָסטאַ האָט געהאַלטן אינמיטן מאַרק פאַר פאַרשטייערס פון אָרגאַניזאַציעס און ריזיקן עולם, ביים שיין פון אַ גראַנדיעזן שייטער־פייער, האָט ער צוו׳ אַנד׳ דערמאָנט די עטלעכע אָנגענעמע מינוטן, וואָס ער האָט פאַרבראַכט אין יידישן מקום קדוש.

פון פראווינץ.

אימפּאָזאַנטער יום טוב׳ פון דער פאלקשול „תחכמוני״ אין זאבל־דאָווע.

מאָנטאָג אינאָוונס איז פאַרגעקומען, צום ערשטן מאָל אין אונזער שטעטל, אַ אימפּאָזאַנטער פאָלק־צוג פון דער תיגער פאָלקשול „תחכמוני״.

איבער צווייהונדערט קינדער, אינגלאָך און מיידלאָך, טראָגנדיג ברענענדיגע שטוקאַרצן און פאַרבינע לאָמפּן און לאָמפּיאָנען, האָבן דעמאָנסטרירט דורך אַלע זאַבלודאָווער גאַסן אונטער די קלאַנגען פון שטעטלשן בלאָז־אָרקעסטער.

דינסטאָג, ל״ג־בעומר, האָט דיאוובנדערמאָנטע פאָלקשול איינגעאָרדנס אַ וואָרימען, שיינעם קבלת־פנים לכבוד דעם חשובן גאַסט פון אַמעריקע ה׳ ליפּא רובין, סעקרעטאַר פון זאַבלודאָווער רעליעף אין ניו־יאָרק. דערנאָך האָט דער יום־טובדיגער קינדער־צוג זיך אַוועקגעלאָזט כיס געזאַנגען און לידער אין וואַלד אַריין צו פאַרברייגען דעם ל״ג־בעומרדיגן טאָג.

אין שטעטל האָט דער אימפּאָזאַנטער קינדער יום־טוב איבערגעלאָזן אַ גרויסן רושם.

שמואל צעסלער.

„דאָס נייע לעבן״, ביאַליסטאָק, 3טער מיי 1928

אז אינטערעסאנטער רעפעראט פון זרבבלן אין זאבלודאָווע.

די פאַרוואלטונג פון דער זאַבלודאָווער „י. ל. פרץ-ביבליאָטעק", אין געפאַלן אויך א געלעגנהייט אויפטאָן ווען אין ביאַליסטאָק וויילט, למשל, די לעצטע צייט א בארימטער אידישער דיכטער אָדער רעפערענט, באנוצט זי זיך מיט דער געלעגנהייט אין ברייגנט אים אראַפּ קיין זאבלודאָווע, זאָל שטעטל אויך אמאָל הנאה האָבן פון הערן א „גוט-ווארט".

אָט האָט זאבלודאָווע נעהאַט, מיט א וואָך פריער ביי זיך דער בארימטער דיכטערין רחל פיינגבערג אויף א פארלעזונג. און די סעג האָט די פארוואלטונג פון דער „י. ל. פרץ-ביבליאָטעק" איינגעלאָדן קיין זאבלודאָווע דעם באוואוסטן רעדנער זרבבל.

פאר א זייער אינטעליגענטער אוידיטאָריע, אין זאל פון די זאבלודאָווער פייערלעשערס, האָט זרבבל איבערגעגעבן זיינע „וועג-איינדרוקן פון דרום-אַמעריקע". וועלכע דער פארזאמלטער עולם האָט אויסגעהערט מיט זייער גרויס אינטערעס, און באַשאנקען דעם רעדנער מיט רוישיגע אַפּלאָריסמענטן. גלייכצייטיג האָט דער עולם ווארים באדאנקט דער פארוואלטונג פון דער זאבלודאָווער „י. ל. פרץ - ביבליאָטעק" פאר איר לעצטן, גוטן אויפטו צו מזכה זיין דעם זאבלודאָווער עולם מיטן הערן א אידיש - וואָרט פון פּאָפּולערע אידישע פּערזענלאַכקייטן.

שמואל צעסלער.

„דאָס נייע לעבן", ביאַליסטאָק, 27 מאַי 1929

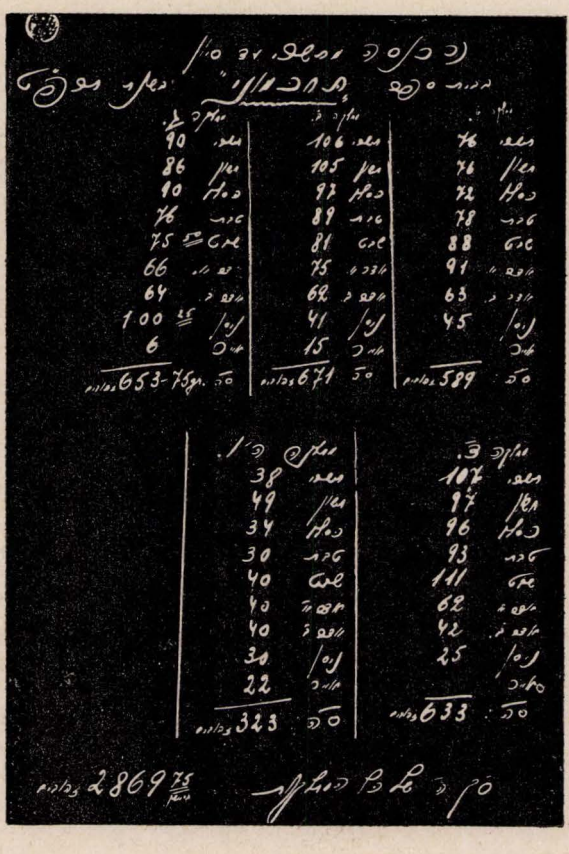

פאַקסימיל פון דער הכנסה, פון דער זאַבלודאַווער „תחכמוני" - שול, אין די חדשים תשרי — סיון תרפ"ט

(פון די „ייוואָ"-אַרכיוון, נ. יאָרק)

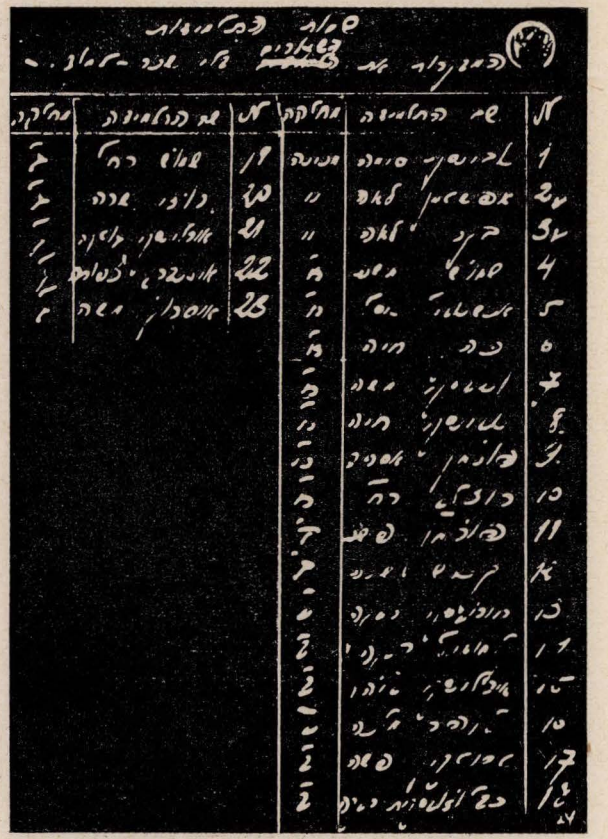

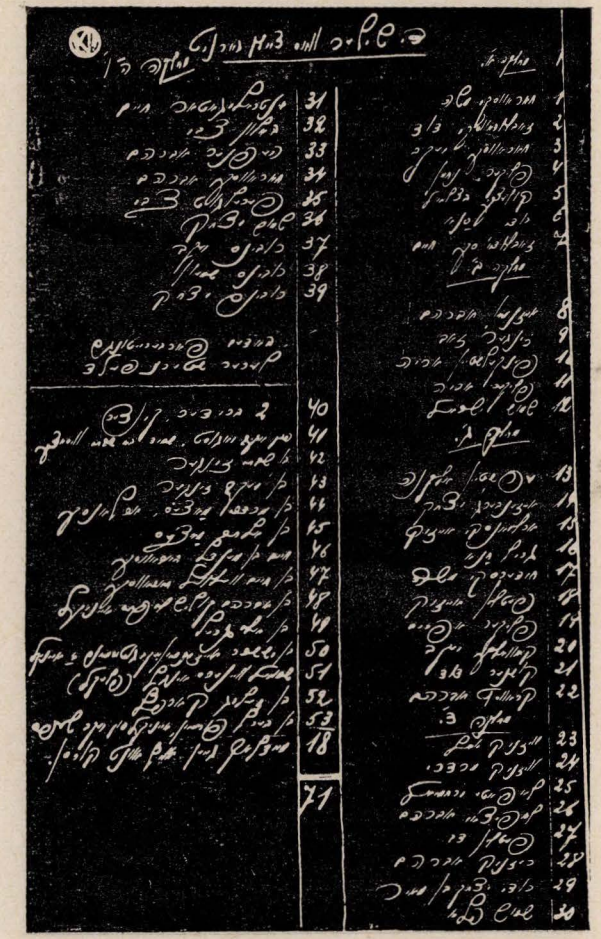

צווייַ ליסטעס פון תלמידים פון דער זאַבלודאָווער „תחכמוני"־שול (פון מחלקה ה׳ און ו׳ און פון די אַוונט־קורסן) וועלכע מ׳האָט געלערנט אינגאַנצן אומזיסט (פון די „ייִוואָ"־אַרכיוון — ניו־יאָרק)

אַ קלאַס תלמידם פון „תחכמוני" מיט די לערער בנימין קאַפּוסטין און שמואל צעסלער.

אַ קלאַס תלמידים פון „תחכמוני" מיטן לערער פּערעסטונסקי.

תלמידות פּון 1טן קלאַס „תחכמוני" אין זאַבלודאָוע מיט זייערע לערער.

אָונטער־קורסן פון דער „תחכמוני"־שול אין זאַבלודאָוע, אין 1932.

אַ צווייט בילד פון די אַוונט־קורסן ביי דער „תחכמוני״־שול.

לע״ער און תלמידים פון דער „תחכמוני״־שול — ל״ג בעומר אין וואַלד.

די לערער פון דער „תחכמוני־שול" אין זאַבלודאָווע

די זיבן־קלאַסיקע תחכמוני־שול אין זאַבלודאָווע האָט שטענדיק אַנגאַזשירט איר פּער־סאָנאַל נישט בלויז פון די שטעטלשע לערער, נאָר אָ גרויסע צאָל אָנגעזעענע פּעדאַגאָגן פון דער פּרעמד. אָ דאָנק דעם איז טאַקע די תחכמוני־שול געווען אָ וויכטיקער דערציערישער אַנשטאַלט און געשטאַנען אויף אָ גאַנץ הויכער מדרגה.

אייניקע פון אירע געווען לערערס, פאַרנעמען היינט צו טאָג וויכטיקע העכערע פּאָסטנס אין אַרגענטינע, ישראל און נאָר־אַמעריקע.

אָ גרופּע זאַבלודאָווער לערער. פון רעכטס: ליב, קושניר, קאָפּוסטין, צעסלער, ש״ץ, באַנדרימער.

פּינף לערער פון דער זאַבלודאָווער „תחכמוני־שול: אויבן רעכטס: בראַם, שישקאָ, ד״ר מירסק. אונטן: מאגענצע (רעכטס) און צעסלער.

שמואל עברי

געווען לערער אין זאַבלודאָווע, גו־טער רעדנער, גרויסער ציוניסטישער עסקן — זיך געראַטעוועט פון טויט פון יאַפּאַנישע מערדער אין שאַנכאַי, איצט באַוווסטער פּעדאַגאָג און קולטור־טוער אין די פאַראייניקטע שטאַטן און פּרעַ־פעסאָר פון העברעאישער ליטעראַטור אין באַלטימאָר.

אַ צאָל שטעמפלען און מעמבערשטעס פון זאַבלודאָווער יידישע אינסטיטוציעס
אין דער היימשטאָט און אין דער וועלט.

י. רעזניק

זאַבלודאָווע אין רעליעוו

(אויסצוג פון אַ גרעסערער אַרבעט)

...שוין יאָרן און יאָרן ווי איך גיי אויפן ביאַליסטאָקער שאָסיי און קען נישט דערגיין צו מיין אַלט קליין שטעטעלע. וויפל גאָלדענע ווונטשן זענען שוין פאַר דער צייט צערונען געוואָרן; וויפל נייע האָריזאָנטן זענען שוין אין דעם לויף פון די יאָרן אויפגעקומען, און איך גיי נאָך אַלץ אויפן זעלבן שאָסיי צו מיין נישט דערגרייכבאַרן שטעטעלע.

נאָר עפּעס אויסטערלישעס איז איצט פאָרגעקומען אין מיין מידן דמיון, ס'האָט זיך מיט איינמאָל אויפגעלייזט די געפּענטעטקייט און מיר דוכט זיך, אַז איך גיי מיט רעאַלע טריט. יאָ! איך גיי, דער וועג ווערט קירצער, קירצער — און אפשר איז עס נישט מער ווי דער עס־פּעכיזם פון אַ גוססדיקן דורשטיקן? ניין! ס'איז די ווירקלעכקייט. איך גיין אין דער אמתן. אָט בין איך שוין ביי די „מאָגילקעס", וואָס געפינען זיך פאַזע דעם ברעג. ער ציט זיך לאַנג דער פּאַרקאַן מיט די גראָבע אייזערנע שטאַכעטן ,איינגעשמידטע אין אַ האַלב־איינגעמויערטע וואַנט. אָט קוקן אַרויס די פאַרשידנאַרטיקע צלמים דורך געדיכט־באַוואַקסענע אַקאַציע־ביימ־לעך. נאָר מער פון אַלע קוקט אַרויס דער הויכער מאַרמאָר־שוואַרצער צלם אין דער פאָרעם פון אַ מאָנומענט. אונטער אים ליגט באַערדיקט דעם פּריצס יינגסטער פריצייטיק־פאַרשטאָר־בענער זון. אויך דאָ, אין דער טויטער וועלט, זעט אויס ווי דער מאָנומענט וואָלט זיך גע־האַלטן העכער פון אַלע אַנדערע.

אָט קרייזלען זיך אויפן האָריזאָנט פון דער לינקער זייט, די גרינע קעפּ פון די ווערבעס אין „קוכערע", ביים טייכל, ווו מיר פלעגן אין די הייסע דושנע זומער־טעג זיך אַרויסגנבענען פון חדר און לויפן זיך באָדן אין אים. אָט זע איך אים — זיין שטענדיק שטילן העל־גרינעם קלאָרן וואַסער, וואָס ליגט פאַרבאַהאַלטן אינעם שאָטנדיקן שויס פון שלאַנקע מורמלענדיקע ווערבעס. אָט שפּרינגען מיר אַריין און אַרויס און שפּילן זיך אין די טויזנטער צעשאָטענע זילבערנע טראָפּנס זיינע; אָט לויפן מיר נאַקעטע אַרום איבערן פעלד ווי די ווילדע פייגל און אָט ליגן מיר אויסגעצויגן אין די אָפּפרישנדיקע שאָטנס מיט געלעכטער און אויסגעשרייען פון קינ־דערישער זאָרגלאָזיקייט.

כ'דערנענטער זיך צום שטעטל. פּאַמעלעך שווימען אַרויס די צעוואָרפענע שפּיצן פון די גאַרבאַרניע־קוימענס; פון דער נאָענט זעען זיי אויס ווי גרויסע מעכטיקע ריזן וואָס באַוואַכן דאָס שטעטל. ס'בייט זיך מיט אַמאָל די אַטמאָספער; די לופט ווערט אָנגעפילט מיט אַ ביטער־זויערן ריח, ענלעך צום ריח פון איינגעזייערטן ברויט. וואָס מער כ'דערנענטער זיך, אַלץ שאַרפער ווערט די מיטן ריח אָנגעזאַפּטע לופט.

אָט שטיי איך ביים אַריינגאַנג פון שטעטל. פון לינקס שטייען ווי איינגעשלאָסן אין זיך ניסל און כאַצקל בעקערס גאַרבאַרניעס. אויף די ליידיקע פּלעצער פאַר זיי, ליגט געדיכט אויס־געשפּרייט נאַסער דאָמב, וואָס טריקנט זיך אַנטקעגן דער הייסער זון. דאָס איז די סיבה פון דעם ביטער־זויערן ריח, מיט וועלכן ס'איז דורכגעזאַפּט די אַרומיקע לופט. צוויי פעסטע גאַר־בער־יונגען, באָרוועס און מיט פאַרקאַטשעטע הויזן און מיט לעדערנע פאַרטעכער שיטן אָן דעם דעם טרוקענעם דאָמב אין אַ טיפן קויש, צוגעפעסטיקט צו צוויי שטאַנגען און טראָגן אים אַריין צוריק אין דער גאַרבאַרניע.

כ'ווייס נישט פאַרוואָס, נאָר איך פאַרנעם זיך רעכטס, ווו ס'שטייט די גאָר אַלטע קאַפּ־

ליצע, וועלכער ס׳איז שווער צו דערקענען, צוליב די ווילדע געוויקסן מיט וועלכע זי איז באַ־ וואַקסן. קיינער ווייסט נישט, וען ס׳איז דאָס לעצטע מאָל פאַרמאַכט געוואָרן דאָס אייזערנע טירל, וואָס איז שוין צעפרעסן געוואָרן דורך די יאָרן און דורך דעם זשאַווער. באַלד לעבן איר איז פלאָוסקינס גאַרבאַרניע, ווו קעגנאיבער געפינען זיך די גרויסע ליים־ און וואַפּנע־גריבער, פון וועלכע די פּויערים פלעגן פירן דעם ליים פאַר דער ציגעלניע, וואָס האָט זיך געפונען נישט ווייט פון זיי.

איך פאַרגעס זיך ווידער אויף לינקס און קום אַריין אין מצרים־געסל ,וואָס איז באַוווינט פון די מעשטשאַנעס און וועלכעס, מיר יידישע קינדער האָבן שטענדיק אויסגעמיטן צוליב אַן אינערלעכער אינסטינקטיווער מורא. אָט הייבט זי זיך אָן מיט הערצקע רובינס און זלמן ביא־ לאָסטאָצקיס גאַרבאַרניעס. וועג איך שטיי פאַר אָט די גאַרבאַרניעס, דערמאָן איך זיך אָן דעם גרויסן בליץ וואָס איז אַמאָל אַריין אין ביידע גאַרבאַרניעס, — הערצקעס פרוי האָט מען גע־ראַטעוועט און זלמן ביאַלאָסטאָצקי איז דאָן דערהרגעט געוואָרן.

אָט בין איך צוגעקומען צו דעם בית־החיים־געסל וואָס שניידט דורך די מצרים־גאָס. אין ראָג שטייט די רויט־געפּאַרבטע הילצערנע שטוב ווו ס׳ווווינט חיה־מינדל די פרוכט־פאַר־ קויפערן אין מאַרק; איר מאַן — א שטילער, אַן אייידעלער, וועלטלעכער מענטש און א גרוי־ סער קענער. ער איז געווען מיין מאָדערנסטער און ליבסטער לערער, האָט דורכגעמאַכט 6 יאָר די ערשטע וועלט־מלחמה, די גרעסטע געפאָרן און די שווערסטע פיינען, כדי צוריק אַהיימצו־ קומען און מיט צוויי יאָר שפּעטער אַוועקצושטאַרבן פון הונגער, איבערלאָזנדיק א שטענדיק וווּנד ביי זיינע תלמידים.

עטוואָס ווייטער — דער אַלטער בית־עלמין, שטאַרק פאַרוואַקסן מיט געדיכטע קוס־ טעס. איבער דעם איינגעבויגענעם שטייגערנעם פלויט זעען זיך אַרויס די שפּיצן פון א סך אַלטע, צו דער ערד איינגעבויגענע מצבות. אָט קוקט אַרויס פון צווישן די קוסטעס דער אוהל פון דעם באַרימטן זאַבלודאָווער רב, דעם גרויסן צדיק ר׳ יאָסעלע, מיט וועמען חיה די זאַגערן שמועסט זיך אַדורך דעם גאַנצן חודש אלול, אַז ער זאָל זיין א מליץ־יושר פאַר די זאַבלו־ דאָווער יידן.

אָט גיי איך אַריין אין מוכאָווץ־געסל. ביז א שטיק אין געסל פאַרנעמט יאָשקע מינקעס אימעניע. יאָשקע איז א פאַרבאַהאַלטענער אַנטיסעמיט, כאָטש ווען ער טרעפט א באַקאַנטן יידן, שמייכלט ער און קלאַפּט יענעם ברודערליש אין פּלייצע, ווייסט מען אָבער אין שטעטל אַז יאָשקע איז נישט קיין גרויסער יידן־פרייַנט. פון דער צווייטער זייט ציט זיך אַנטקע סוואַטקעס גוט, ביז לייבעלע אַלטעס שטוב, וואָס איז געבויט ווי א דאַלעד; צום געסל איז די גרויסע היל־ צערנע שטוב און טיפער אינעווייניק איז געשלאָסן מיט דער שטוב די טרוקענע וואַלקעריי און נאָכדעם דער שטאַל. דורכן פאָדערשטן פאָדוואָר, אין הינטערשטן גאָרטן, גייט אַדורך דער מוכאָווץ (א ברייטער ראָוו וואָס וועט קיינמאָל נישט אויסגעטריקנט), וואָס האָט געהאָט די זכיה ביי ביידע וועלט־מלחמות צו זיין אונטערגעציכנט אין דער סטראַטעגישער מאַפּע מיט א רויטן צייכן. אויפן פאָדוואָר געפינט זיך דער ברונעם, וווּ די שטעטלשע איינווווינער פלעגן נעמען מוכאָוויץ־וואַסער צו מאַכן טיי, דערפאַר האָט מען אים גערופן דער ברונעם פון טיי־וואַסער. אָט זע איך די הילצערנע באַנק הינטערן פענצטער און די צוויי הילצערנע טרעפלעך ביים אַריינגאַנג.

אָט דאָ, אין דער שטוב, אויפן פאָדוואָר, אינעם גאָרטן, ביים מוכאָוויץ און ביים ברונעם, האָב איך פאַרבראַכט מיינע קינדער־יאָרן. אָט דאָ האָב איך באַקומען מיין ליבע צום מענטשן, צום אמת און צום קאַמף פאַר גערעכטיקייט. א, מיט וויפל ליכטיקע אומפאַרגעסלעכע זכרונות האָט איר פאַרבונדן מיין גאַנצן וועזן צו אייך.

צו דער אייביק פאַרזאָרגטער מאַמע, וואָס האָט נאָר געווווסט פון אַן אומגליקלעכער ווירק־ לעכקייט און בלויז געטרוימט פון קומענדיקע בעסערע צייטן. א פרוי אַן אשת־חיל, א דורכגע־ דרונגענע מיט פאָלקס־חכמה און א באַזעלטע מיט אַן עקספּערימענטירטער פאָלקס־לאָגיק. א

פרוי, אַ רעבעלין אין פולן זין פון וואַרט. זי האָט רעבעלירט קעגן גאָט, וועז זי האָט געזען די „שיינע מעשים" פון אַ גאָט־סטראָפטשע — פלעגט זי פראָטעסטירן אויפן קול: „אויב דאָס זענען גאָטס־גערעכטע פאַראַנדקעס, איז בעסער צו זיין אָן אַ גאָט"... זי האָט רעבעלירט קעגן דער פוילישער „פאַנסקער" רעגירונג, זי האָט רעבעלירט קעגן איר שטרענג־רעליגיעזן מאַן, וואָס האָט געהערט מער צו קהל ווי צו דער אייגענער היים.

אָט טאַקע דער מאַן אירער, — דער פאָטער מיינער, — אָט אַזאַ איז ער געווען. אַ נידערי־קער, אַ ברייט־פליציקער, אַ ציכטיקער, מיט אַ פראַנצויזיש בערדל, אַ גוטמוטיק שמייכלענדיק פנים, מיט צוויי העל־ברוינע קינדערשע אויגן. מיט אַ הערקולעס־מוסקולאַטור און מיט שמשון הגבור־כוח. געראָפן האָט מען אים לייבעלע אַלטעס, נאָך זיין מאַמען דער צדקניות. לייבעלע האָט מען אים געראָפן צוליב זיין אומגעהויערער גוטסקייט. ער איז געווען גוט צו זיין ווייב און קינדער, צו אַלע מענטשן, ער איז געווען גוט אפילו צו יענע, וואָס האָבן אויף אַ מיזע־ראַבלן אופן אויסגענוצט זיין גוטסקייט און תמימות, צו ברענגען שאָדן אים, לייבעלען, און אויך אַנדערע. ווו ער איז געווען, האָט ער געדינט מיט אַלץ, בלב ונפש. איז ער געווען אין ביעלסקן בית־המדרש, איז ער דאָרט געווען דער גבאי, דער שמש, דער פאַרזאָרגער מיט אַ שבת פאָר אַן אָרעמאַן. אַ מיטגליד און דער פאַרזאָרגער פון די אַלע פאַרשידענע חברות, דער פאַרהיטער פון דער רייניקונג און אויפהאַלטונג פון בית־מדרש. ווי אַ מיטגליד פון דער חברה־קדישא, האָט ער געראפן צו דער טהרה, ער האָט געוואַשן, ער האָט געטראָגן, ער האָט געגראָבן, ער האָט אַראָפגעלאָזן דעם מת, ער האָט אַרויפגעלייגט די שערבלעך ,ער האָט באַשאָטן און אַז ס׳איז נישט געווען ווער ס׳זאָל זאָגן קדיש, פלעגט ער אויך פאָרדינען די מצווה פון קדיש־זאָגן. ער פלעגט זיך שטאַרק מצער זיין, וועז ער האָט נישט געהאַט קיין געפאַלענעם בעל־הבית, פאָר וועמען ער האָט געקענט אַרויסגיין אין שטעטל צונויפזאַמלען אַ פאָר זלאָטעס צו קענען געבן אים מתן־בסתר. ער איז מיט דער צייט געוואָרן איינער פון די שטעטלשע פאַרזאָרגער. כ׳זאָג אייגער, ווייל ס׳איז בלויז געווען איין עקזעמפליאָר פון דעם מין וואָס איז נישט איבער־געפירט געוואָרן און איז פאַרבליבן ערלעך און געטריי ביז דער לעצטער מינוט פון זיין לעבן. אַ דאַנק דעם, האָט ער געפירט זייער אַ געדריקט פערזענלעך לעבן. אויף לייבעלע אַלטעס קעז מען מיטן פולן מויל זאָגן, אַז ער האָט מקריב געווען דאָס פערזענלעכע לעבן פון זיין פאַמיליע, לטובת דעם ווילזיין פון כלל. ווייל ער האָט געהאַלטן, אַז דאָס גליק פון אַלעמען שטייט פיל העכער ווי דאָס פערזענלעכע גליק.

קעגנאיבער אונדזער שטוב האָט געווויינט אייזיק דער שמיד. אָט איז די קוזשניע; דער קליינער פאָדוואָר איז שטענדיק פול מיט פערד און מיט אָנגעווואָרפענע רעדער. אייזיק אַליין איז אַ נידעריקער, אַ פעסט־געבויטער. פון פיל־יאָריקער שווערער פראַצע איז אים אַרויסגע־הויבן די פלייצע אין דער פאָרעם פון אַ האָרב, אַ גרויסער קאָפ און אַ פנים אַ באַוואַקסענער מיט שוואַרצע טיפע פינטעלעך, אויסגעברענטע פונעם שטענדיקן פאַלן אויף אים פייערדיקע פונקען־שפריצן. אין ווינקל אויבן, איבערן ברעם אַ גרויסע טונקעלע בראָדעווקע. הענט — קורצע, דיקע און די פלאָצן און פינגער האָרטע פון די דורכויסיק פאַרהאָרטעווטע מאַזאָליעס. ער האָט געאָרבעט פון פינצטער ביז פינצטער און פונדעסטווועגן האָט ער קיינמאָל נישט פאָר־לאָרן דעם הומאָר און דעם בטחון. ער האָט געוואָלדיק ליב געהאַט די אַרבעט און זיין היים. ער איז געווען אַ פשוטער און האָרציקער מענטש. ער איז געווען דער סינאָנים פון פראָצע און פשטות.

האָרט ביי אייזיקס קוזשניע שטייט שמואל צאַלעבערס פאַרמעגן. אויסערלעך זעט עס אויס ווי אַן אַלטע פאַרלאָזענע הילצערנע שאָפע, נאָר אינעווייניק געפינט זיך אַן אַלטער, האַלב־הענגענדיקער פרימיטיווער דעפּטאַק. גאָר אמאָל, האָט שמואל געמאָלן קאָשע, נאָר אויף דער עלטער פלעגט ער שניידן סעטשקע פאָר די באַלעבאָטים וואָס האָבן פאַרמאָגט בהמות. שמואל צאַלעבער איז געווען אַן אַלטער בייזער ייד. ער פלעגט קיינמאָל נישט קוקן צו דעם צו וועמען ער פלעגט רעדן. ער איז בכלל געווען אַ שווייגער. אַז ער פלעגט רעדן, האָט עס

געמאַכט דעם איינדרוק, אַז ער רעדט בלויז האַלבע ווערטער פאַר זיך און נישט צו קיינעם. דערפאַר אַז ער פלעגט אַריינגיין אין צאַרן, פלעגט ער שרייען מיט אַזוינע ווילדע קולות, אַז ער פלעגט אויפוועקן די קינדער אין די וויגן. ער איז אויך געווען דער קאַרגער פון שטעטל. אַט שטיי איד אין דער שאַפּע און זע ווי דאָס בידנע אויסגעמאַגערטע ברוינע פערדל מיט פאַר־בונדענע אויגן גייט אויפן דעפּטאַק, גייט און גייט און שטייט שטענדיק אויפן זעלבן אָרט, קוים וואָס ער הייבט די פיס. איך הער דאָס שווערע אומעטיקע סאפּען, דעם נערווועזן ציטער פון די נאָזלעכער און מיר דוכט זיך אַז דאָס אומגליקלעכע באַשעפענישׂ קרעכצט, ווי אַ מענטש, ווען ער קען מער נישט איבערטראָגן זיינע פיזישע ליידן. ביי יעדן קרעכץ פון פערדל פאַלט טעמפּ שמואלס אַ קללה: „אַ דונער זאָל אים נאָר טרעפן; פרעסן ווייל ער, נאָר אַרבעטן נישט". און שמואלס קאַרגשאַפט האָט אים דערפירט צו אַ „געניאַלן" גדאַנק: ער וועט אָפּגעווויינען דאָס פערדל פון עסן... אין איינעם פון די טעג, וען שמואל האָט אַדורכגעפירט זיין עקספּע־רימענט, איז דאָס פערד געבליבן שטיין אויפן דעפּטאַק, אָן פראָטעסט, דאָסמאָל אַפילו אָן אַ קרעכץ, זיך שטיל אַוועקגעלייגט און איז שטיל אויסגעאָנגען. וען מען האָט שמואלן, נאָכדעם געפרעגט: ס׳טייטש, ווי קען אַ פערד לעבן אָן עסן? האָט ער געענטפערט: „אַ נאַרישער פערד, וען ער האָלט אויס נאָך איין טאָג, וואָלטן ער געבליבן לעבן"... קורץ נאָכן פערדלס טויט איז אויך שמואל צאַלעבער געשטאָרבן.

אַט שטיי איך ביי אַ גרויסער הילצערנער שטוב מיט אַ הויכן בריקל וואָס האָט פון ביידע זייטן טרעפלעך אַרויפצוגיין. די שטוב שטייט אין סאַמע ראָג פון מוכאָוויץ־געסל און שוסטער־גאָס. דאָ ווויגט די אַלטע סולע. סולע — אַ נידעריקע, אַ דיקע מיט אַ קלוג, גוטמוטיק פנים, איז געווען די טאָן־געבערין פון אַן אַלטער פונאַנדערגעצווייגטער, מיושבדיקער פאַמיליע אין שטעטל. מיט איר פירונג און מיט איר חכמה האָט זי שטאַרק דערמאָנט אַן אַ ביבלישער פיגור. די קינדער טראָגן אַלע דעם נאָמען אירן, משה סולעס, נחמן סולעס, ביילע סולעס און רייזל סו־לעס. אין אָט־דער שטוב איז געווען די גרויסע בעקערייי, וועמענס געבעקס ס׳האָט געהאָט אַ שם אינעם גאַנצן געגנט. סולע איז געווען פון יענע באַגאַבטע פרויען, וואָס לייגן אַוועק זייער חותם אויף דער געשיכטע פונעם ישוב, אין וועלכן זיי לעבן.

משה סוליעס בעקעריי

נאָך סולעס שטוב, אין שוסטער־גאָס, שטייט אַן אַלטע נעבעכדיקע כאַטקע מיט אַ קליינעם נידעריק־דאַרפישן פענצטערל. דאָ ווויגט דער אַלטער זשידיק, אַדער וי מען האָט אים געפונען „טשאַרני זשידעק". ער איז געווען אַ קליין שוואַרץ יידל, דער דרדקי־מלמד. אָט שטייט ער, אַ

קליינווסקיקער מיט לאַנגע אַראָפהענגענדיקע ברעמען, מיט אַ גרויער לאַנגער באָרד, וואָס דערגרייכט ביזן גאָרטל. אין שטוב טראָגט ער אַ פּאָר קורצע, בריימטע אַטלאַסענע הויזן, אַ שוואַרץ וועסטל, וואָס איז שטענדיק פונאַנדערגעשפּיליעט, פון אונטער וועלכן ס׳זעט זיך אַרויס אַ פּאַרגעלטער טלית־קטן, וועמעס ציצית באַמבלען זיך כסדר איבער די נידעריקע קניען.

אט זיץ איך אויף דער קורצער האַרטער באַנק, לעבן מיר זיצט דער אַלטער קליינטשיקער רבי, אין האַנט האַלט ער זיין באַקאַנטן לאַנגן, ברוינעם טייטל, וואָס איז ביי איין ברעג פּאַר־בונדן מיט אַ פּאַרסמאַליעטן שפּאַגאַט (צוליב אַן אַלטן פּלאַץ) און ביים צווייטן ברעג פּאַרענ־דיקט ער זיך מיט אַ קיילעכדיקן שפּיץ. רירט אָן מיט אים יעדן אות באַזונדער און רעדט אַרויס מיט אַ האַלב־זינגענדיקער שטילער פרויען־שטימע: „קמץ אלף — א", „פּתח אלף — א". פלוצלינג פּאַלט פון אויבן אַראָפּ אויפן סידור אַ קאָפּיקע און דער טאַטע, וואָס שטייט הינטער מיר, שרייט אויס: זעסט, יוסף, אַ מלאך האָט אַראָפּגעוואָרפן אַ קאָפּיקע; דאָס איז פּאַר דיר. אַז דו וועסט זיך לערנען גוט, וועט דער מלאך דיר אַלע מאָל אַראָפּוואַרפן אַ קאָפּיקע. זשידיק, ווי אַ פּאַרשולדיקטער, כאַפּט שטיל אונטער: יאָ, יינגעלע, אוודאי, אַ מלאך... אַ מלאך... קיינער אין שטעטל האָט נישט געקענט אויסמיידן זשידיקן, דעם דרדקי־מלמד.

קעגנאיבער זשידיקס כאטקע, ווויבט יהודה דער סטאָליער. זיין ווייב, שרה־מייטע „טראָסק", שטייט אויפן גאַניק און טענהט זיך אויס מיט דער קו. שרה־מייטע, אַ פרוי מיט אַן אומ־געהויערן כח־הדיבור, ווייל מען האָט איר נאָך קיינמאָל נישט געזען נישט־רעדנדיק און דער־פּאַר טאַקע האָט מען איר צוגעגעבן דעם נאָמען „טראָסק". זי האָט מער ליב געהאַט די קו, ווי איר מאַן מיט די צוויי זין. די קו איז פּאַר איר געווען אַלץ. די קו, ווי זי וואָלט פּאַרשטאַנען, פלעגט איר טאַקע נאָכגיין ווי אַ קינד נאָך אַ מאַמען. אירע רכילותן אויף די שכנים, אירע טאָג־פּאַסירונגען פלעגט שרה־מייטע דערציילן פּאַר דער קו. אַז שרה־מייטע פלעגט זיך צעקריגן מיטן מאַן און מיט די קינדער, פלעגט זי גלייך גיין אויסגיסן איר שווער האַרץ פּאַר דער קו; די קו איז געווען די אייניציקע ביי וועמען זי פלעגט געפינען אַ טרייסט, — אַזוי פלעגט זי זאָגן. וען דער יינגערער זון אירער, זלמן, וואָס האָט קיין זאַך נישט געלערנט און אַלץ געקענט, פלעגט איר זאָגן: מאַמע, וואָס רעדסטו צו דער קו, זי פּאַרשטייט דען? זי איז דאָך אַ בהמה... פלעגט שרה־מייטע „טראָסק" ווערן אָנגעצונדן פון כעס און אים ענטפערן מיט אַ פּאַרוווּרף: פּאַרמאָך דאָס מויל, דו ביסט אַ בהמה, זי פּאַרשטייט מער פון דיר... דאָך איז אין דער פּרי־מיטיווער איבערגעבנקייט געווען אַ סך הומאָניזם. צוליב איר קו, האָט שרה־מייטע „טראָסק" ליב באַקומען חיות, ספּעציעל אַלע קי פון שטעטל.

עטוואָס ווייטער. קעגנאיבער, שטייט אַ טונקל־ברוין געפּאַרבט הויז, פּאַר דעם הויז, אונ־טער די צוויי פענצטער וואָס קוקן אַרויס צום געסל שטייט אַ גרין־געפּאַרבטע באַנק, אָט פון די בענק וואָס געפינען זיך אין די עפּנטלעכע פּאַרקן. דאָ ווויבט יוסף יאַבלאָנסקי. אין הינטער־גרונט פון פּאָדוואָר, וואָס איז שטענדיק פאַרמאַכט מיט אַן אַלטן הילצערנעם טויער, געפינט זיך די „אַליענץ", וואָס פלעגט מאַכן „אַליע" (אַ ביליקער בוימל וואָס ווערט אויסגעקווטשט פונעם ליאָן און קאָנאָפליעס), דערפּאַר פלעגט די שטוב שטענדיק אַרויסגעבן פון זיך אַ ריח ווי פון צוגעברענטן בוימל. יוסף יאַבלאָנסקי איז געווען אַן אָנגעזענער באַלעבאַס אין שטעטל. העכער פון מיטלווונק. אַ בריט־בייניקער, שטענדיק ריין געקליידט, מיט אַ האַרטן קראָגן און אַ האַלב־אָפּגעליגטן שניפּס, מיט אַ פליישיקער נאָז, אויף וועלכער עס זענען געזעסן פּענסנע, אייגנערעמט אין דיקע שוואַרצע ראָמען, פון וועלכער ס׳איז אַראָפּגעהאנגען אַ שוואַרצע, בריייטע סטענגע, באַצירט מיט אַ העל־בלויער פּאַטשערקע אינמיטן, צוגעבונדן צו דעם מיטלסטן לעכל פון דעם וועסטל. מיט אַ שוואַרץ צעשאָטן בערדל אויפן בריטן פנים, האָט ער געמאַכט דעם אי־נדרוק פון אַ פּראָנצויזישן דיפּלאָמאַט פון סוף נייַנצנטן יאָרהונדערט. ער איז געווען דער צווייטער אין שטעטל וואָס פלעגט אין די שבתים און אין די יום־טובים טראָגן אַ צילינדער און אויף זיין זיידענעם טלית איז געווען אָנגענייט די שענסטע עטרה, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ צעשפּרייטע גאָלדענע קרוין. ער איז געווען דער חזן פון שטעטל און ער האָט ליב געהאַט דאָס

חזנות בלב ונפש און ער האָט קיינמאָל נישט גענומען געצאָלט פאַר דעם. ער האָט געהאַלטן אַז דאָס איז אַ פאַרשוועכונג פאַר דער חזנות. ביי יוספן איז די ליטורגיע געווען דער גייס־טיקער טייל פון זיין לעבן. ער האָט נישט געלערנט קיין נאָטן, ער האָט אָבער פאַרמאָגט אַ ראַפינירטן געהער פאַר נגינה. ער איז נישט געווען אָריגינעל, ס׳איז געווען אַ נישט־איינגע־

ר׳ יוסף יאַבלאַנסקי
געבוירן אין זאַבלודאַווע: י״ח כסלו ה׳תרכ״ב
געשטאָרבן אין מאַנטעווידעאַ: ו׳ טבת ה׳תרצ״ז

געבענער נאָכזינגען די גרויסע יידישע חזנים. דאָך האָט ער אויך פאַרמאָגט אייגנס. ער פלעגט זינגען אייניקע תפילות, צו וועלכע ער האָט געשאַפן זיין אייגענע נגינה דורך וועלכער ס׳פלעגט זיך אַרויסהייבן זיין אייגענע פערזענלעכקייט. און מאָדנע, דווקא אָט די תפילות פלעגן רירן אַממערסטן די מתפללים. דער בעסטער אָפּשניט פון יאָר איז ביי אים געווען אלול־צייט, פאַר ימים־נוראים, ווען ער פלעגט נעמען איינקנעלן מיט די משוררים. אַלע יאָר פלעגן זיך בייטן די קינדער, אויסער אברהמל דער יתום וואָס פלעגט זינגען יעדעס יאָר. יוסף איז געווען זייער קאַרג אויף מאַכן אַ קאָמפּלימענט און נאָך ווייניקער צו זאָגן יענעם אַ גוט וואָרט. ער פלעגט שטענדיק אויף אַלץ און אַלעמען געפינען חסרונות. פונדעסטוועגן, אַז אַ קינד פלעגט האָבן אַ שיין שטימעלע, און פלעגט שנעל אויפכאַפּן דעם ריכטיקן טאָן, פלעגן זיך די אויגן־ווינקלען פון אונטער די פּענסנע־גלעזער ברייט צעשמייכלען, און ער פלעגט מיט הנאה אַ זאָג טאָן, ווי צו זיך אַליין: „אָט דאָס נפשל וואַקסט אַ כלי!"... פאַר די מעשטשאַנעס איז יוסף געווען דער אָנגעזעענער ראַטמאַן פון שטאָטראַט און פאַר די זאַבלודאָווער יידן איז יוסף געווען דער גרעסטער חזן וואָס לעבט אויף דער וועלט. ס׳זעט אויס, אַז יוסף האָט עס געוווסט און די נגינה איז געוואָרן ביי אים נאָך מער אָנגעלייגט, אַזוי, אַז ווען מען פלעגט יוספן באַגעגענען. פלעגט ער שטענדיק אונטערברומען אַ ניגונדל. זיכער אַ נייער ניגון פאַר אַ תפילה. אינטע־רעסאַנט, וואָס קיינעם אין שטעטל האָט נישט אינטערעסירט יוסף יאַבלאָנסקיס פערזענלען לעבן און זיינע פריוואַטע געשעפטן, — ער איז געווען פאַרבונדן מיט רוחניות. האָט ווער גע טראָפן יוספן האָט ער זיך גלייך פאָרגעשטעלט די ימים־נוראים, פונקט ווי אָט דער פאָרכטיקעו אָפּשניט פון אָנהייב יידישן יאָר וואָלט אויסגעפורעמט יוסף יאַבלאָנסקיס אינדווידועלע פער־זענלעכקייט.

אויף דער זעלבער גאַס, דאָס צווייטע הויז פון יוספס „אָליעניע", איז געשטאַנען משה־זעליקס שטוב. וויפל ווונדערלעכע דערינערונגען קומען אויף ביי אַ זאַבלודאָווער, ווען מיר

דערמאָנען דעם נאָמען: משה־זעליק. וועט איז דאָס געווען אָט די רעספעקטפולע פּערזענלעכ קייט? פּאַר אונדז קינדער איז משה־זעליק געווען דער מאָדערנער רבי. פּאַר אַלע דערוואַקסענע איז משה־זעליק פּעטלין געווען דער קאַזיאָנער ראָבינער. די עטוואָס טונקעלע ברילן אין די דינע גאָלדענע רעמלעך אויף די שטרענגע, קלוגע און דורכדרינגלעכע אויגן, דאָס צעשאָטענע עטוואָס גרוילעך קורץ־געשוירן בערדל, זיין מאַיעסטעטישער האַלטן זיך, האָט אים צוגעגעבן אַ שטאַרקע ענלעכקייט צו טשעכאָוון. דאָס אַלץ האָט געשאַפן צו אים גרויס רעספּעקט. נאָר מער ווי אַלע אַנדערע האָבן אים רעספּעקטירט זיינע תלמידים. ס׳איז געווען אַ רעספּעקט, געמישט מיט אַ שטילער איבערגעגעבענער ליבע, וואָס יעדער שילער האָט עס געפילט באַזונדער ביי זיך. אין געוויסע מאָמענטן פלעגט פאַר אונדז שילער זיין פּערזענלעכקייט אויסוואַקסן צו אַ מיס־טיש־באַצויבערנדיקער פיגור, ספּעציעל ווען ער פלעגט לערנען תנ״ך. ער האָט געהאָט אַ ספּעציעלן מעטאָד ווי אַזוי צו לערנען און ווי אַזוי צו אינטערפרעטירן פאַר די קינדער דעם תנ״ך. ער פלעגט, לערנענדיק דעם תנ״ך, אים אויסזינגען. ער פלעגט עס אויסזינגען מיט אַ ספּעציעל משה־זעליקשן ניגון און אויף איין און אייניקן אופן, וואָס מיר דוכט זיך, אַז צו אים איז קיין גלייכן נישטאָ. און מיט אָט דעם זינגען פלעגט ער אויך אַנשטעקן זיינע תלמידים. זיין זינגען האָט פאַרמאָגט אַזויפיל זיסקייט, אַזויפיל סענטימענטאַליטעט און אַזויפיל איבער־צייגונג, אַז ער האָט מיט דעם געזומען די שילער; נאָך היינט לעבן עלטערע זאַבלודאָווער, וואָס געדענקען נאָך דעם פאַרכישופטן תנ״ך־ניגון פון משה־זעליק פּעטלינען.

דווקא היינט, וען זאַבלודאָוע איז שוין מער נישטאָ; דווקא, ווייל זי איז פאַרשוווונדן אויף דעם פיינלעכסטן און אומנאַטירלעכסטן אופן, אַנטפּלעקט זי זיך כסדר אין ווייזאַנערישער געשטאַלט, ווי אַן איבערגעלאָזטע גוטע מאַמע, וועמענס לעבעדיקע געדעכעניש בלייבט שטענ־דיק אין זכרון — — — — — — — — — — — — — — — — —

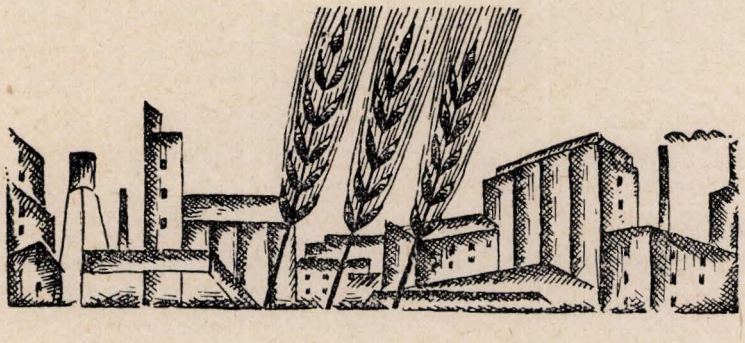

זאבלודאווע

אלע יידישע שטעטלעך זענען, אין פלוג, ענלעך געווען אייגס צום צווייטן, ווי צחיי טראפן וואסער: עטלעכע קרומע, נישט־ברוקירטע גאסן, קליינע, איינגעהויקערטע הייזקעס, א פאר געמויערטע, נגידישע הייזער, א גרויסער מארק־פלאץ, ווו ס׳זענען געשטאנען דאס אלטע „רוטעס״ (ראטהויז), דער קלויסטער און די נעבעכדיקע, יידישע קלייטלעך־קראמען.

דער קלויסטער, אדער קאשציאל, האט געהערשט מיט זיינע קופאלן, מיט זיין „זווא־ניצע״ (גלאקן־טורעם) איבערן גאנצן שטעטל.

אבער די גרויסע שול, להבדיל, האט דווקא מיט איר עניוותדיקער אריסטאקראטישקייט, פארשפרייט ארום זיך קדושה און מער יראת־הכבוד אפילו ביי די נישט־יידן.

ס׳האט זיך געפילט, אז אין קלויסטער קומען, אין די זונטיקס און אין „חאגעס״, פויערן־געסט און דאס „דאוונען״ זייערס איז עפעס א שטיקל צוגאב צו זייער מארק־טאג, צו זייער יאריד־משא־מתן, צו זייערע כוסות און קעלישעקלאך י״ש.

די יידישע שול האט געלעבט מיט אירע יידן און די יידן האבן זיך אין דער שול אויס־געלעבט.

וואס מער וואכעדיק מ׳האט די שול געמאכט, אלץ מער הייליק איז זי געווארן.

און אז די שול איז נאך געווען דערצו אן אלטע, א גאר אלטע, איז זי שוין ארומגעהילט געווארן מיט לעגענדעס און איז שוין געווארן א שם דבר אין דער יידישער וועלט.

יא, די שטעטלעך זענען אלע געווען ענלעך נאר למראית עין.

אין דער אמתן האט יעדעס שטעטל געהאט איר פרצוף־פנים, איר כאראקטער, איר גע־שיכטע, אירע מנהגים און אירע הנהגות.

דאס לעבן פון יעדער שטעטל איז געווען, פונקט ווי דאס לעבן פון יעדן מענטשן, א לעבן פאר זיך.

דער סוף אבער פון די יידישע שטעטלעך איז געווען אן ענלעכער. און דאך, אויך נישט קיין ענלעכער:

עס זענען געווען שטעטלעך, וועלכע האבן אנגעהויבן אפשטארבן נאך פארן גרויסן חורבן.

יידן האבן עמיגרירט מעבר לים, מען איז געלאפן אין די גרעסערע שטעט. שטעטלעך האבן זיך געעלטערט. איינגעדארט געווארן, געגוססט...

עס זענען אבער געווען מיוחסדיקע שטעטלעך. זיי האבן זיך נישט אונטערגעגעבן. מען האט אינדוסטריעס אויפגעשטעלט, שיינע הייזער געבויט, די גאסן ברוקירט און דער ישוב איז געוואקסן.

עס זענען געווען שטעטלעך, וועלכע האבן זיך די רוצחים קעגנגעשטעלט, וועלכע זענען אין די וועלדער געלאפן און עס זענען געווען ישובים, וועלכע זענען ווי שטילע טויבן אויפן מזבח פון גערמאנישן וואטאן געבראכט געווארן.

עס זענען געווען שטעטלעך, וועלכע האבן, אין זכות פון א גרויסן רבין אדער רב, גע־שמט אויף דער וועלט.

די גרויסע שטאט ביאליסטאק האט זיך אמאל געשריבן „ביאליסטאק הסמוכה לטיקטין״, ווייל אין טיקטין האט געלעבט א גרויסער רב. אדער „ביאליסטאק הסמוכה זאבלודאווע״, ווייל די מתים פון ביאליסטאק — פלעגט מען פירן מקבר זיין אין זאבלודאווע.

און צווישן די שטעטלעך אַרום ביאַליסטאָק, פאַרנעמט אַ גאָר בכבודיקן אָרט — זאַבלוד־דאָווע — מיט איר אַלטער הילצערנער שול.

אַ שול — אַ מעטריקע פון אַן אַלטן יידישן ישוב, — מיט אַ גרויסן געשריבענעם מחזור. די אָפּגעריבענע, פאַרפלעקטע בלעטער פון דעם זעלטענעם מחזור, זענען אָנגעניזשעט אויף אַ קייט. (וועגן אָפּגעבן דעם מחזור אין אַ מוזיי, האָט מען נישט געטאָרט אַפילו רעידן). אין מיטן שול, אַ פיין־געשניצטער „בעלעמער", אין מזרח — אַ קינסטלעריש־געשניטענער אין האָלץ, ארון קודש, אַ געפלאָכטענע באַלקאָן־קאָנסטרוקציע צווישן „פאָליש" און בית־המדרש. יעדעס ווינקעלע האָט געשעפטשעט דורות־סודות.

שריפות האָבן זאַבלודאָווע אַ פאָר מאָל גלייך געמאַכט מיט דער ערד, אָבער אויף דער אַלטער שול האָט דאָס פייער קיין שליטה נישט געהאט...

און זאַבלודאָווע איז נישטאָ און די שול איז שוין נישטאָ...

און זאָלן טאָקע די לעבן־געבליבענע שטעלן מאָנאָגראַפיעס־מצבות אויף די קברים פון די טייערע שטעטלעך.

זאָלן די צוקונפטיקע דורות וויסן עפעס מער פרטים וועגן די דורות, וועלכע האָבן הונדערטער יאָר געבלאָנדזשעט־געוואַנדערט איבער אַלע וועלט־טיילן און אין ערגעץ קיין מנוחה נישט געפונען.

איז דער נאָמען — זאַבלודאָווע — נישט סימבאָליש?

דאָס סלאָווישע „בלודיט", בלאָנדזשען, „זאַבלודיט" — דאָס איז דאָך אונדזער יידישער „בלאָנדזשען"!

וועלן מיר, יידן, אויסנוצן די געלעגנהייט, וועלכע איז אונדז געגעבן געווארן, אין זכות פון זאַבלודאָווער — פאַרבלאָנדזשעטע — קדושים. (און אַלע קדושים זענען דאָך פאַרבלאָנדזשעט?...) אפשר וועלן די קדושים וועקן ביי דער שארית־הפליטה דעם ווילן אַ סוף צו מאַכן צום בלאָנדזשען?

עפעס פון זאבלודאווער פאלקלאר

זאבלודאווע, ווי אלע שטעט און שטעטלעך, האט פארמאגט אירע ספעציפישע טיפן — יידן און יידענעס. קאמישע, טיפיטשנע, וואס זענען אליין געווען עקזעמפליארן פון עכטן יידישן פאלקלאר. מ׳האט דערציילט וועגן זיי מעשיות און זיי אליין האבן געקענט דערציילן אדער זאגן און זיך אויסדריקן אויף אזא אופן, וואס אומשולדיקערהייט און אליין נישט־ווילנדיק און נישט־ווייסנדיק האבן זיי באשאפן עכטן יידישן פאלקלאר.

זאבלודאווע, איז דעריבער זייער רייך געווען מיט אליין־געשאפענע פאלקס־וויצן און פאלקס־מעשיות, וואס נישט דא, אין יזכור־בוך, איז דאס פלאץ פאר דעם אויף אלץ צו פאר־צייכענען און פארייביקן. ס׳וואלט אבער געווען אן עוולה, אז כאטש עפעס פון דאס וואס מיר געדענקען זאלן מיר דא נישט איבערדערציילן.

אט איז א מוסטער פון זאבלודאווער וויץ און הומאר:

זאבלודאווער צונעמענישן

געווען א יד אין זאבלודאווע וואס האט געהייסן מרדכי־לייב (לעווין) — מ׳האט אים געהאלטן פאר א גרויסן וויצלער. אז ס׳פלעגט שטיין א רעדל יידן און שמועסן און ס׳איז צו־געקומען מרדכי־לייב, האבן זיך אנגעהויבן שיטן וויצן, ווי פון ארבל; און די וויצן האט ער געשאפן ספאנטאן, שפאגל־נייע, פון נאדל ארויס. באזונדער איז ער געווען א „ספעציאליסט" אין אויסרעכענען די זאבלודאווער צונעמענישן, לויטן א״ב, אנצאליקע מאל און אלעמאל אנדערש.

אט פרוון מיר פארצייכענען אביסל פון זיי:

א — אקס, אטער, אסמאן, אטשקע.
ב — באראן, בזשוך, ביטשוטש, באן, בערישע־לאפע, בולבע, ברוקווע, באק, בעבאלא.
ג — גריל, גוי.
ד — דראלע, דאלי־בוג.
ז — ווייסע־קאפ, וואגאנטשיק.
ה — האפטשיק, הארבול.
ז — זלאם, זיידעליכע, זינגערל, זאיץ, זנייד־ל, זשידיק.
ח — חלה׳לע.
ט — טארבע, טרי־ייאיצע, טראצקי, טראסק, טשארט, טשאפליע.
י — יוריע, יאשטשיק, יורקע.
כ — כענדריק, כלב.
ל — לאנגער, לאנגאצקע, לכבוד־שבת, לאדיקע, לאבער, לוכטע, לוקיאן.
מ — מאטשע־מארדע, מלאך־המות, מילכיקער, משוגענע מאמע.
נ — נענדזע, נאפאלעאן, ניניק, נאז.
ס — סמאנס, סאציער.
ע — עלשענער, עקסל.
פ — פאזדער, פאפקע, פאפקע, פאכטער, פאניטש, פרענטקע־מארודניק, פרינצל, פאניע, פאוולער, פאזשניע, פוזשאק.

פ — פיקסל, פאַרפעלע, פוצקעלע, פלעקל.
צ — צאַציק, צעמאַך.
ק — קאַטענע־יאַיקע, קוקיעליאַלע, קולטע, קייסערל, קייקל, קעטשע, קעקאַטש, קאַקסל, קניאַזש, קאַלב, קאַרטע, קאַווּעליע, קירבעס, קרומע־מאַרדע, קוקעריִיטשיק.
ר — ריבאַלער, רישעכע, רערל.
ש — שמעק־טאַבאַק, שוואַרצער, שטשור, שטשוראַק, שייטשיק, שאַללעך, שמעגדע, שמענדריק, שמעגגע.
ת — תנא.

זאָל דאָ באַמעקט ווערן, אַז יעדער צונעמעניש איז פאַרבונדן מיט אַ געשיכטע אָדער פאַסירונג און האָט אַ געוויסן שורש פאַרוואָס מ׳האָט דעם געגעבענעם יידן „געקרוינט" מיט אַזאַ צונעמעניש, אָבער דאָס וואָלט געפאָדערט אַ ספּעציעלע גרינטלעכע פאָרשונגס־אַרבעט, וואָס סיי צייט און געוויסע קאָמפּליקאַציעס האָבן עס אונדז נישט דערמעגלעכט.

„פּאָדאָטקעס" *

הערשל דער שניט־קרעמער, וועמענס שניט־קראָם עס געפינט זיך טאַקע ביי אים איז איין פּינצטערן צימער, אין אַ פאַרמאַכטן קאַסטן — אַ סגולה צו „פּאָדאָטקעס", איז געקומען אין אַ רעגנדיקן פאַרנאַכט אויף אַ דראָשקע פון ביאַליסטאָק, צוגעבויגן מיט אַ פּעקל אונטערן אָרעם, אייגנגעוויקלט אין געלע פּאַפּיר, איז ער כמעט צוגעלאָפן צום שטוב, וווּיזט־אויס נישט־איבעריק זאָל פון ביאַליסטאָק. אַריינגעקומען אין שטוב, גייט אים זיין וויב חיה־גאָלדע אָנטקעגן מיט אַ טעלער אין האַנט און עסנדיק, זאָגט זי אים אָן:

— וווּיסט, הערשל, מיר האָבן היינט געהאַט ביי אונדז אַ גאַסט...

— ווער? — פרעגט ער נייגעריק, — אפשר אונדזער קוזין פון אַמעריקע איז געקומען?

— ניין, זאָגט זי, האַלטנדיק די אויגן אויפן פּעקל סחורה מיט גלען פּאַפּיר (מער פּאַפּיר, ווי סחורה).

— ווער־זשע דען, זאָג שוין!

— אייל זיך נישט אַזוי, וועסט נאָך צייט האָבן צו וויסן פון גליק...

— זעסט, — וווּיזט זי אים אָן מיטן פינגער אויף די פרישע „פּעטשאַטן" פון שאָפע און טיש מיט די שטולן.

— דער „זאַקוצניק" איז דאָ געווען און מאַנט עפּעס 48 זלאָטע פאָדאָטקעס, עפּעס אַ פרישער, נאָר אַזאַ המן האָבן איך נאָך ניט געזען; לאָזט דיך קיין וואָרט ניט רעדן. „אָדער שוין גלט" — זאָגט ער — „אָדער איך שרייב אָפּ דאָס מעבל" און גלייך געגומען און אָפּגע־שריבן דאָס מעבל און זיי פאַרפעטשאַטעוועט...

— וואָסערע פאָדאָטקעס, האָסטו אים כאָטש געפרעגט?

—זאָל איך אַזוי וויסן פון אים, ווו ער וועט אַהינקומען; ער לאָזט זיך דען רעדן? איך זאָג, אַ המן־הרשע און ער פרעגט וואָסערע פאָדאָטקעס!... — נאַ־דיר אַ פאַפּיר האָט ער עפּעס איבערגעלאָזט!...

---

* באַמערקונג פון רעדאַקציע: דעם אַרטיקל „פאָדאָטקעס" וואָס מיר ברענגען דאָ דעם אַריגינאַל, איז אַ קאַפּיע פון כתב־יד, וואָס דער „יִיווא" פון ניו־יאָרק האָט אונדז צוגעשיקט פון זיינע אַרכיוון. מיר קענען פּעסט־שטעלן, אַז דער מחבר פון אַרטיקל איז ש מ ו א ל ל י פ ש י ץ (דער זון פון מיכאל ליפשיץ — פון קוואַסאַר־ניע) — און דאָס איז זיין אויטענטישע האַנטשריפט. דעם אַרטיקל האָט ער אָנגעשריבן פאַר דער „לעבעדיקער צייטונג", וואָס איז אָבער פרייטיק־צונאַכטס און אַמאָל שבת־צונאַכטס געלייענט געווָאָרן אין זאָבלודאָווער „בית־עם ציון" אָדער „מרכז הציוני", ווי מ׳האָט אים גערופן.

די הומאָרעסקע האָט ער אָנגעשריבן אומגעפער אין 1927, אין די צייטן פון די שווערע שטייגרן אויף דער יידישער באָפעלקערונג און צוליב פאַרזיכטיקייט, טאָמער וועט עס ווערן אויסגעטייטשט וויִ אַ קריטיק קעגן דער פּויליישער מלוכה, האָט ער נישט אָנגעגעבן זיין נאָמען.

זי דערלאַנגט אים פון שאַפע אַ לאַנגן ברייטלעכן פּאַפּיר, פון אויבן מיט געדרוקטע שערפע ווערטער: „פּראָטאָקאָל עקזעקוציִיני".

ער כאַפּט דאָס כמעט אַרויס פון איר האַנט, איינגראָבנדיק די אויגן מיט גרויס כוונה אין פּאַפּיר, פירט ער מיטן פינגער איבער די, אָנגעשריבענע מיט בלייפעדער, שורות, ביז ער קומט־צו צום רעכטן פונקט פון דער מכה: — „48 זלאָטעס „זאַליעגליע פּאָדאַטקעס" פון 26סטן

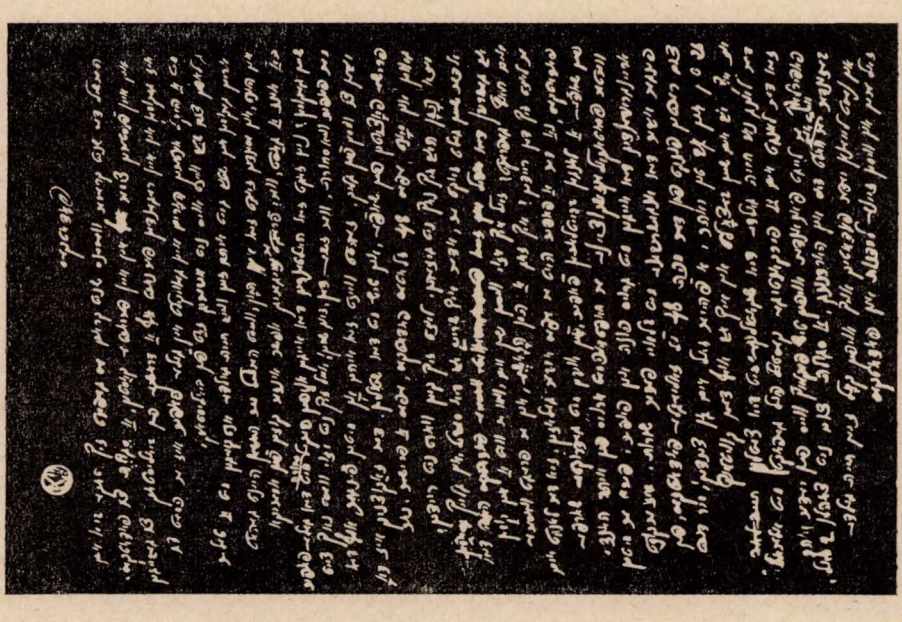

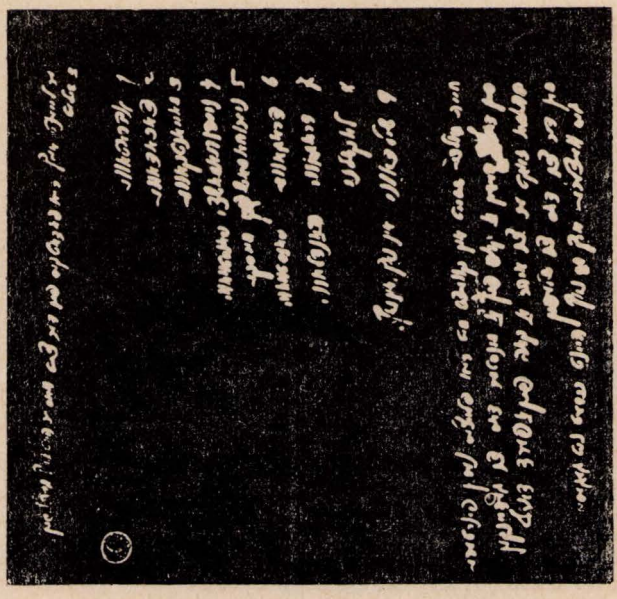

אַריגינאַל פון די „פּאַדאַטקעס"

און 27סטן יאָר — אַ פייער זאָל אים אָנצינדן! — מיר דוכט זיך אַז איך האָב אים שוין באַצאָלט און איך האָב אויף דעם קוויטלעך.

— דערלאַנג נאָר, חיה־גאָלדע די שקאַטולקע מיט די צעטלען.

זי דערלאַנגט אים אַ פּירקאַנטיק קעסטל פול געפּאַקט מיט אַלערליי פּאַפּירלעך. ער לייגט פּאַנאַנדער אויפן טיש פּעקלעכווייז פון יעדן יאָר באַזונדער (ווייזט אויס, ער האַלט עס אין אָרדענונג), אַ סגולה צום נישט־צאָלן צווויי מאָל, און נעמט לייענען יעדן פּאַדאַטעק הויך אויפן קול, זיין היה־גאָלדע זאָל הערן און וויסן זיינע למדנות אין פּאַדאַטקעס... ער לייענט אויך די פּאַדאַטקעס פון דער צייט, וואָס ער האָט נאָך „געהאַלטן אַ בילעט“:

1) „אַבראַטאָווע“
2) „דאָכאָדאָווע“
3) „מאַיאָנטקאָווע“
4) „ניערוכאָמאָשטשי־פּאַנסטוואָווע“
5) „ניערוכאָמאָשטשי־מיזסקע“
6) „דראָגאָווע־פּאַנסטוואָווע“
7) „דראָגאָווי־האַנדליאָווי“
8) „לאָקאַלני“
9) „שילדאָווי“

און נאָך, און נאָך...

חיה־גאָלדע שטייט און קוועטשט מיט די פּלייצעס:

— נעמען — פּינצטערע, מ׳דאַרף האָבן אַ קאָפּ פון אַ מיניסטער דאָס צום געדענקען.

— בהמה! — זאָגט ער צו איר, — אַ קאָפּ פון אַ פערד דאַרף מען דערצו, דאָס צו שלעפּן!..

גיב וועטשערע, איך האָב נאָך היינט כמעט נישט געגעסן...

אַ לשון פון אַ זאַבלודאָווער שענקערקע

אויפן גרויסן מאַרק האָט געהאַלטן אַ שענק שמואל־חיים זאָט, זיין ווייב אַ צעקראָכענע יידענע פּלעגט אים העלפן אין דער פּרנסה און וען שמואל־חיים פלעגן נעמען אָנגיסן פּאַר אַ גוי אַ גלעזל בראָנפן, איז כדי דער ערל זאָל ניט פּאַרשטיין וואָס זי שמועסט זיך אַדורך מיט איר מאַן (מחמת אַ סך גויים האָבן פּאַרשטאַנען יידיש), פלעגט זי רעדן צו איר שמואל־חיימען מיט אַן אויסגעצויגענעם ניגון האַלב־יידיש און האַלב־לשון־קודש:

„שמולע־חיים!.. שמולע־חיים!... גיס־אָן דעם ערל —
חצי־מים, חצי־יין אין אַ קטנעם צינצנתעל“...

און אַזוי־ווי אין שענק האָבן זיי ניט געטאָרט פּאַרקויפן קיין שאַרפּע משקאות, פלעגט זי בעת־מעשה אַכטונג־געבן דורכן פענצטער צו עס גייט נישט קיין „קנעפּל“ און טאָמער האָט זי אַזאַ איינעם דערזען פון ווייטן, פלעגט זי ווידער אויסזינגען צום מאַן, ער זאָל וואָס גיכער דעם ערל אַרויסשיקן דורך דער הינטער־טיר און ס׳פלעגט ביי איר אַרויסקומען אַזוי:

„שמולע־חיים, שמולע־חיים! דער „אַקציזנער“ גייט...
לאָז אַרויס פון הינטן!...“

די „עלעקטריטשעסטוואָ“ האָט זיך אויסגעלאָשן...

די עלעקטרישע באַלייכטונג איז אינסטאַלירט געווארן אין זאַבלודאָווע, בעת דער דיי־טשישער אָקופּאַציע אין דער ערשטער וועלט־מלחמה (אומגעפער אין 1915/16) און פלעגט אין יענע צייטן נאָר פונקציאָנירן אין די אָוונט־שעהן, פון פּאַרנאַכט אָן ביז 12 דעם זייגער האַלבע נאַכט. פּאַרן אויסלעשן זיך, אַ פּופצן מינוט פריִער, פלעגט דאָס עלעקטרישע ליכט זיך געבן אַ שנעלן פּאַרלעש און אַ צינד־אָן צוריק. דאָס איז געווען דער סיגנאַל, דער סימן פון דער עלעקטרישער סטאַנציע, אַז ס׳וועט שוין באַלד ווערן פינצטער. אָט־דעם סיגנאַל, האָט מען געוויסן אין זאַבלודאָווע „דער טונק“. אָבער ס׳פלעגט אויך גאָנץ אָפט טרעפן אַז פּאַרן

„טונק", אומגעריכטערהייט, פלעגט זיך פלוצים אויסלעשן דאס עלעקטרישע ליכט און מ׳פלעגט בלייבן אַ שטיקל צייט אין דער פינצטער.

דערציילט מען, אַז יודל דעם בירניקס ווייב, וואס האט זיך געהאלטן „מעשה אינטעלי־נענטקע" און האט ליב געהאט צו רעדן „אַריסטאקראַטיש" און האט אַריינגעוואַרפן אין איר ייִדיש אַ סך רוסישע ווערטער, האט זיך אויף מאָרגן נאָך אַזאַ געשעניש, באַקלאָגט פאַר אירער אַ שכנה מיט אַזאַ לשון:

„שטעלט זיך פאָר מיין נעכטיקע פּאַלאַזשעניע און מיין יודלס אַבסטאַ־יאַטעלסטוואַ, אַז די עלעקטריטשעסטוואַ האט זיך אויסגעלאָשן, די קינדער האָבן געווויינט און מיין ליאָווע, דער פּיסקליאָניקל, האט זיך בא..."

„וועל איך מוזן עסן מיט אַ קאָכלעפל!"...

זיידקע לוכטע — אַ פּעיקער מעבל־סטאַליער, אַ מענטש מיט אַ שאַרפן קאָפּ און אַ גרויסער מאַדים צו אַריינזאָגן און ענטפערן גלייך אויפן אָרט מיט גרויס פּקחות, יעדן אייגעם אַפּילו דעם רב פון שטעטל, ווען ס׳האָט זיך געהאַנדלט אין פּאַרטייִדיקן די אינטערעסן פון עמך.

האָט איינמאָל, בעת דער רב האָט געהאַלטן אַ דרשה אין גרויסן בית־מדרש, און ווילנ־דיק נישט־ווילנדיק, געמוזט מיט זיין רעדע זיך שטעלן אויפן צד פון די שטאָט־באַלעבאַטים און כלי־קודש, האָט זיידקע לוכטע געמאַכט דעם רב, אין מיטן די רייד, אַ שאַרפן צווישנרוף.

דער רב האָט גלייך רעאַגירט און אויסגערופן:

— רב זיידל, איר האָט אַ גרויס מויל!...

אויף דעם האָט לוכטע, תוך כדי דיבור, אָפּגעענטפערט:

— נו, מילא, רבי — וועל איך מוזן עסן מיט אַ קאָכלעפל!...

„די כאָלירע זאָל זיי נעמען"...

אין די ביטערע צייטן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, בעת דער דייטשישער אָקופּאַציע, ווען מענטשן זענען אַרומגעגאַנגען פשוט געשוואָלענע פון הונגער און זענען געווען פאַרצווייפלט, איז געשטאַנען אויפן קליינעם מאַרק נעבן חיה־זלאַטעס שענק אַ רעדל ייִדן און זיך געחקירהט און געבראָכן די מוחות, ווי אַזוי כאָטש אַביסל צו לינדערן די נויט, דעם הונגער און פּורענויות פון וואָס עס ליידט די גאַנצע קהילה־קדושה זאַבלודאָווע און בעת־מעשה זאָגט יעדער אייגער אַרויס זיין מיינונג וואָס צו טאָן.

שטייט צווישן זיי אברהמקע דראַלעס, הערט אויס די אַלע עצות, קען זיך נישט איינהאַלטן און גיט אַ זאָג־אַרויס פון גאַנצן האַרצן מיט התלהבות און מיט ברען:

— ייִדן! מ׳דאַרף גיין אויפן בית־עולם צו די בייַדלעך פון די צדיקים וואָס ליגן זיך אַזוי רויק אין די קברים און אַריינשרייַען אַז — מיר שטאַרבן דאָ פון הונגער! און מ׳דאַרף זיי געבן, אַז די כאָלירע זאָל זיי נעמען!...

IV

זאַבלודאָווער לאַנדסלייט אין דער וועלט

אין נאָרד־אַמעריקע

זאַבלודאָווער האָבן אָנגעהויבן צו עמיגרירן קיין אַמעריקע נאָך אַ סך פריִער פון פאַר 1900. אין יענע צייטן פאַרלאָזן די אַלטע היים (ווער צוליב אַ פריזיוו און ווער צוליב דער שלעכטער עקאָנאָמישער לאַגער, אָדער אַנדערע טעמים) — איז געווען אַ גאַנצע טראַגעדיע; מ׳פלעגט זיך אָפּגעזעגענען מיט עלטערן און מיט פאַמיליע, אַזוי ווי שוין אויף אייביק. מען פלעגט פאַרגיסן הייסע טרערן און אין די הייזער פון וואַנען דער מאַן, זון אָדער טאָכטער פלעגט אָוועקפאָרן, איז געווען „אמתער תשעה־באב"...

די ערשטע זאַבלודאָווער, קומענדיק אין דער גרויסער אַמעריקע, האָבן זיך אין אָנהייב געפילט אין דער פרעמד, נאַטירלעך ווי אַלע עמיגראַנטן, עלנט און פאַרלאָרן און געזוכט זיך צונויפ־צוקומען און זען אַ היימישן פּנים. אַזוי איז צושטאַנד־געקומען, נאָך אייניקע צוזאַמענקומען פון עטלעכע זאַבלודאָווער, אין אָקטאָבער פון 1900, אַ צונויפטרעף ווו עס איז געגרינדעט געוואָרן אין ניו־יאָרק דער „זאַבלודאָווער קראַנקן אונטערשטיצונגס־פאַראיין".

די הויפּט־גרינדער זענען געווען: סאַלאָמאָן (שלמהקע) צעסלער, הערי ברענער, אברהם גרינבערג, מאָריס גרינבערג, מאָריס גאָלדשטיין, דזשייק סאַרנאָף, אויך היימאַן (חיים) צעסלער, נייטן באָריסלאַווסקי און נאָך אייניקע.

ס׳האָט זיך דאַן אָנגעהויבן אַ שטאַרקערע עמיגראַציע פון דער אַלטער היים, האָט זיך דער פאַראיין געשטעלט אַלס הויפּט־אויפגאַבע צו העלפן די נאָר־וואָס אָנגעקומענע. ווען אַ זאַבלודאָווער פלעגט קראַנק ווערן, אָדער זיך געפינען אין אַ נויט, פלעגט באַשטימט ווערן אַ מיטגליד פון פאַראיין, אים צו באַזוכן אָדער מבקר־חולה־זיין און מיטברענגען די באַשטימטע שטיצע.

דער פאַראיין האָט דאַן געציילט אַרום 40־50 מיטגלידער. יעדער מיטגליד האָט דאָרט געהייסן: „ברודער". פון די גאָר טיכטיקע מיטגלידער, ביים אָנהייב פון פאַראיין ווערן דער־מאָנט: מאָריס גאָלדשטיין און היימאַן צעסלער, וועלכע האָבן פאַרנומען די אַמטן פון פאַר־זיצער אין פאַרשיידענע פּעריאָדן דזשייק סאַרנאָף — וויצע־פאָרזיצער, סאַלאָמאָן צעסלער — סעקרעטאַר (1901—1905). פון 1905 ביז 1914 איז געווען סעקרעטאַר חיים נאָווידוואָר. פון 1914 ביז 1922 איז געווען סעקרעטאַר אליהו פאָרמאַן. דער ערשטער קאַסיר איז געווען אברהם גרינבערג. איינער פון די איבערגעגעבנסטע מיטגלידער פון פאַראיין איז געוועזן ברודער שואל גרינבערג, מ׳קען זאָגן אַז ער איז געווען די נשמה פון פאַראיין; זיך אַריינגע־וואָרפן אין דער אַרבעט לטובת דעם פאַראיין און לטובת די זאַבלודאָווער, סיי פאַר די נאָר־וואָס אָנגעקומענע און סיי פאַר דער אַלטער היים — מיטן גאַנצן לייב און לעבן; ער האָט זיך אָנגעשלאָסן אין פאַראיין אין 1902 און די גאַנצע יאָרן געווען אַן אַקטיווער און טיכטיקער מיטגליד. אין 1925 איז ער פאָרזיצער פון פאַראיין און אין זעלבן יאָר ווערט אונטער דער רע־דאַקציע פון באַוווסטן שרייבער, דעם זאַבלודאָווער לאַנדסמאַן י ע ק ב ק ר ע פּ ל י אַ ק (וועלכער איז אויך מיטגליד פון עקזעקוטיוו־קאָמיטעט), אַרויסגעגעבן דער „זאַבלודאָווער פּנקס", מיטן מאָטיוו פון פייערן דעם 25־יעריקן עקזיסטענץ פון פאַראיין. סעקרעטאַר איז דאַן געווען דער ענערגישער און אינטעליגענטער ליפע רובין (וועלכער האָט, אגב, אין יוני 1929 באַזוכט זאַבלודאָווע און זיך פאַראינטערעסירט מיט די דאָרטיקע אינסטיטוציעס).

אין די יאָרן פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, באַלד ווי דער „זאַבלודאָווער קראַנקן־אונ־טערשטיצונג פאַראיין" אין ניו־יאָרק האָט נאָר אָנגעהויבן באַקומען די ערשטע ידיעות פון זאַבלודאָווע, — דאָס איז געווען אין 1916 — פירן זיי אַדורך אַ פיבערהאַפטע טעטיקייט און

פאַרופן פאַרזאַמלונגען פון אַלע לאַנדסלייט וועלכע קומען אונטער מיט הילף און פאַרשיי־דענע געלט־סומעס ווערן איבערגעשיקט פון צייט צו צייט צום ספּעציעל־געגרינדעטן קאָמיטעט אין זאַבלודאָווע, בראש מיטן הרב סובאטניק, זצ"ל און דאָס געלט ווערט דאָרט צעטיילט צווישן אלמנות, יתומים און נויטבאַדערפטיקע. ביים זאַבלודאָווער פאַראיין אין ניו־יאָרק

די גרינדער פון זאַבלודאָווער קראַנקן אונטערשטיצונגס פאַראיין אין ניו־יאָרק, אין 1900.

ווערט אזוי אָרום געשאַפן אַ פערמאַנענטער רעליעף־קאָמיטעט פאַר דעם צוועק, וועלכער גיט זיך אָפּ צו שאַפן ספּעציעלע פאָנדן צו העלפן די אַלטע היים.

זייער אַן איבערגעגעבענער טוער און פאָרזיצער פון רעליף־קאָמיטעט ביים „זאַבלודאָ־ווער ק.־אונטערשטיצונגס פאַראיין" איז דאָן שלום קאַפּלאָן, וועלכער געווינט דעם צוטרוי פון די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט צוליב זיין אומדערמידלעכער אַרבעט און איבערגעגעבנקייט פאַר

דער אַלטער היים. קאַסיר איז דאַן אהרן פיינשטיין, — זייער אַן איבערגעגעבענער און טיכ־טיקער טוער.

עס זוערט אויך געשאַפן אַ פרויען־קאָמיטעט (ליידיס אָקזילערי) ביים זאַבלודאָווער פאַר־איין אין ניו־יאָרק, וואָס איז טעטיק מיט גרויס דערפאָלג; מאַכט אונטערנעמונגען און שאַפט אַ סך געלט צו העלפן די אַלע אינסטיטוציעס אין זאַבלודאָווע. די פרעזידענטין איז מרס. פ. ברענער, זוועלכע האָט דאַן באַאיינפלוסט איר אָנקל לייב ברענער, ער זאָל זיך באַשטייערן מיט 5 טויזנט דאָלאַר, צום שאַפן אַן אמבולאַנס אין זאַבלודאָווע און זיין ברודער יצחק ברענער, —

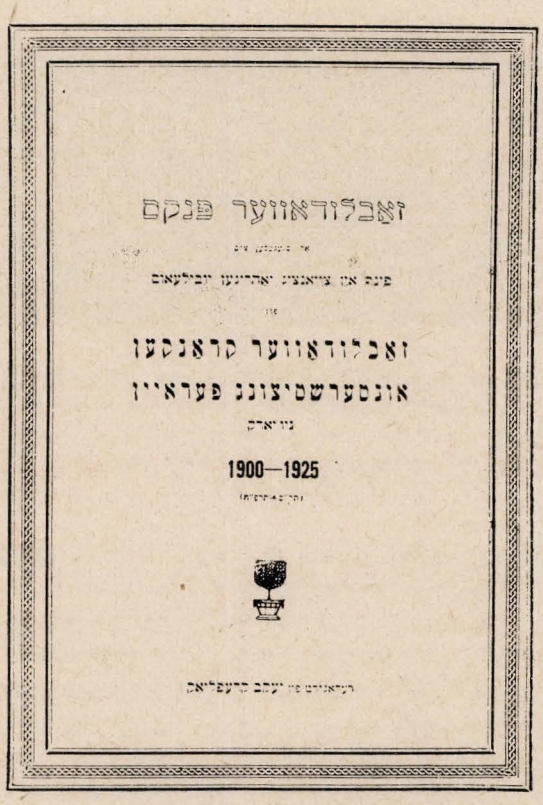
זאַבלודאָווער פּנקס

פּנקס אין צייכנונג יחדיונו יבילעאם

זאַבלודאָווער קראַנקען
אונטערשטיצונג פּעראַיין

ניו־יאָרק

1900—1925

שער־בלאַט פון זאַבלודאָווער פּנקס, אַרויסגעגעבן אין ניו־יאָרק, 1925.

צו גרינדן די שולע תלמוד־תורה „בית־יצחק". איבערהויפּט האָט דער פרויען־קאָמיטעט זייער אַ סך געהאָלפן, געזאַמלט געלטער, דורכגעפירט אונטערנעמונגען אאז"ו און אַזוי אַרום אויפ־געהויבן און געשאַפן אַ וואַרעמע סביבה אַרום דעם זאַבלודאָווער פּאַראיין און זיין רעליף־טעטיקייט.

אַ דאַנק די אויסגעצייכנטע טוער, אין דער שפּיץ פון יעקב קרעפלאַק, שלום קאָפלאַן, אהרן פיינשטיין, ליפע רובין און די אַנדערע פריער־אויסגעצייכנטע, מיט דער הילף פון דעם פרויען־קאָמיטעט, קען מען זאָגן, אַז די יאָרן 1920—1930, זענען געווען די שענסטע און פרוכבאַר־סטע אין דער אַרבעט פון זאַבלודאָווער פּאַראיין אין ניו־יאָרק און דורכדעם האָבן זיי זייער אַ סך געהאָלפן אויפלעבן און שטעלן אויף די פיס די אינסטיטוציעס אין זאַבלודאָווע, ווי: די פּאָלקס־באַנק, שולע, י. ל. פרץ־ביבליאָטעק, באָד, גמילות־חסדים, לינת־הצדק אאז"ו.

אַן אָפּטיילונג פון „זאַבלודאָווער קראַנקן אונטערשטיצונג פּאַראיין" האָט אויך עקזיס־טירט אין טשיקאַגאָ. די פּאַרוואַלטונג אין יאָר 1925 איז באַשטאַנען פון: חיים פרוזשאַנסקי

(פאַרזיצער), סעם שוואַרץ, אליהו פּערלגוט, הערי שעפסקי, מאָריס פּערלגוט, ירחמיאל פּערל־גוט, אברהם בעקער, מאַקס פּעטלין, בעני פּאַט, סעם בייער, אברהם פּאַט און חנא קאַן.

דער זאַבלודאָווער פּאַראיין אין ניו־יאָרק האָט אין יענער צייט געציילט ביי די 150 מיט־גלידער און די אָפּטיילונג אין טשיקאַגאָ — אומגעפער 50. אויך אין אַנדערע שטעט פּוז די פּאַראייניקטע שטאַטן געפינען זיך זאַבלודאָווער פּאַמיליעס. מיר דאַרפן דעריבער רעכענען, אַז אין נאָרד־אַמעריקע געפינען זיך אומגעפער אַ 250—300 זאַבלודאָווער פּאַמיליעס.

פּונקט ווי די זאַבלודאָווער אין דער אַלטער היים האָבן זיך שטענדיק געהאַלטן נאָענט מיט די ביאַליסטאָקער, אַזוי האָט אויך דער זאַבלודאָווער פּאַראיין אין ניו־יאָרק, זיך געהאַלטן

פּאַרוואַלטונג פון זאַבלודאָווער פּאַראיין אין טשיקאַגאָ אין 1925.
אין די ערשטע רייע, זיצנדיק (פון רעכטס צו לינקס): אליהו פּערלגוט, סעם שוואַרץ, היימי פּרוזאַנסקי, הערי שעפסקי, מאָריס פּערלגוט. צווייטע רייע, שטייענדיק (פון רעכטס צו לינקס): בעני פּאַט, סעם בייער, מאַקס פּעטלין, אברהם פּאַט, חנא קאַהן, ירחמיאל פּערלגוט, אברהם בעקער.

נאָענט נעבן „ביאַליסטאָקער צענטער" און די זאַבלודאָווער פּלעגן דורכפירן זיצונגען און פּאַר־זאַמלונגען אין זייער צענטער. ביי איינער אַן אַלגעמיינער פּאַרזאַמלונג פון די זאַבלודאָווער, וועלכע איז פּאַרגעקומען אין האָטעל „פּענסילוואַניע", נ. י., אין נאָוועמבער 1928, אונטערן פּאָרזיץ פון חשובן שרייבער יעקב קרעפּליאַק און פּאַרזיצער פון רעליף־קאָמיטעט, שלום קאַפּ־לאַן, וווּ ס׳איז אָפּגעגעבן געוואָרן אַ גענויער באַריכט פון זייער טעטיקייט לטובת די זאַבלו־דאָווער אינסטיטוציעס, ווערן אויפגענומען די געסט: דער רעדאַקטאָר פון ביאַליסטאָקער צייי־טונג „דאָס נייע לעבן", ה׳ פּסח קאַפּלאַן, וועלכער באַגריסט די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט און איז באַגייסטערט פון די זאַבלודאָווער און זייער הילפּס־אַרבעט פּאַר דער אַלטער היים. אין זעלבן זין באַגריסט אויך ה׳ דוד סאָהן — דאַן סעקרעטאַר פון ביאַליסטאָקער צענטער און רעדאַקטאָר פון „ביאַליסטאָקער שטימע" אין ניו־יאָרק.

די אַרבעט פון „זאַבלודאָווער ק. אונטערשטיצונגס־פּאַראיין" און רעליף־קאָמיטעט איז אַזוי אָנגעגאַנגען, קען מען זאָגן, מער־ווייניקער אין אַן אַרגאַניזירטער פּאָרם ביזן אויסברוך פון דער צווייטער וועלט־מלחמה. ביסלעכווייז איז די טעטיקייט פון גלענצנדן פּאַראיין אָפּגע־שוואַכט געוואָרן, ווייל אייניקע אַקטיווע טויער זענען אַוועק אויפן עולם־האמת, אַנדערע האָבן זיך דערווייטערט צוליב פּאַרשיידענע סיבות פון דער אַרבעט און קיין נייע כוחות זענען נישט צוגעקומען, ווייל ס׳איז קיין אימיגראַציע נישט געווען.

די לעצטע יאָרן, ווי מיר ווייסן, פיגורירן דאָרט אַלס פּאַרזיצער: יוסף בערנשטיין און אַלס סעקרעטאַר: ל. סילווער (לייבל זילבער), וועלכע האָבן דורכגעפירט פּאַרשיידענע זאַמלונ־גען צווישן די זאַבלודאָווער און אונטערגעקומען מיט הילף די געציילטע לעבנסגעלביבענע זאַבלודאָווער נאָך דער לעצטער קאָטאַסטראָפע. אויך האָבן זיי פּאַר די לעבנסגעלביבענע אי־בערגעשיקט שפּייז־פּעקלעך קיין פוילן און ישראל.

אויף זייערער אַ וועגדונג צו אונדז זאַבלודאָווער אין אַרגענטינע, גלייך ווי די צווייטע

וועלט־מלחמה האָט זיך געענדיקט (ווי מיר דערציילן וועגן דעם אויף אַ צווייטן פלאַץ), האָבן מיר זיי צוגעשיקט אַ באַדייטנדיקע סומע טעלעגראַפיש פאַרן זעלבן צוועק.

מיר באַדויערן נאָר, וואָס נאָך אונדזערע פילצאָליקע וועגדונגען צו זיי, איז אונדז נישט גענוגען, זיי זאָלן אָנטייל נעמען אין אָט־דעם יזכור־בוך מיט דעם נייטיקן מאַטעריאַל וועגן די זאַבלודאָווער אין די פאַראייניקטע שטאַטן אין די לעצטע יאָרן און איבערהויפט מיטן וויכטיקן מאַטעריאַל און דאָקומענטן וואָס געפינען זיך אין זייער באַזיץ, וואָס די לעבנסגעבליבענע האָבן צו זיי צוגעשיקט וועגן „חורבן זאַבלודאָווע" (זע ווייטער אויסטראַליע).

דאָס אַלץ וואָלט נאָך מער באַרייכערט די דאָזיקע וויכטיקע אויסגאַבע, אין שריפט און בילד, וועגן לעבן פון אונדזערע לאַנדסלייט אין אַמעריקע און געבראַכט מערער דאַטן וועגן שרעקלעכן חורבן פון אונדזער ליבער היים.

מיר באַדויערן פאַר דעם דאָזיקן בלויז, וואָס איז נישט אונדזער שולד און האָבן געמוזט זיך באַנוגענען מיט דער קורצער איבערזיכט.

מיר ווילן נאָך צוגעבן, אַז צווישן די געראַטעוועטע זאַבלודאָווער געפינען זיך אין אַמעריקע: פּיניע כאראוסקי, לייב־הערשס וואַדילעוויטשעס (דעם ראַזירערס) קינדער, נחמיה גלאַטשטיין, רחל פלעבאַן און נאָך אייניקע.

אַ באַזונדערע אָנערקענונג דעם לעבנסגעבליבענעם פּיניע כאראוסקי. פאַר זיין באַלדיקן אָפּרוף און צושיקן דעם וויכטיקן מאַטעריאַל פון זיינע איבערלעבונגען אין חורבן זאַבלודאָווע, וועלכע מיר דרוקן דאָ אין יזכור־בוך.

אויך דער האַרציקער און פילנדער סולקע משה זעליקס פאַר איר מיטאַרבעט און אינטערעס צום פאַראייביקן אונדזער נישט־פאַרגעסענער היימשטאָט זאַבלודאָווע, — אונדזער אָנערקענונג.

אין ישראל

וועגן ארץ־ישראל האָבן זאַבלודאָווער יידן אַמאָל נאָר געחלומט און אויסגעגאָסן זייער בענקשאָפט, ווי דער שטייגער איז געווען — נאָר אין די תפילות. וועגן פאַרן קיין ארץ־ישראל איז גאָר קיין רייד נישט געווען. ווי פון אומעטום האָבן, אויך פון זאַבלודאָווע, יידן זעלטן געפאָרן און פאַרוואָרפן געוואָרן אין הייליקן לאַנד. אַזוי אַרום ווייסן מיר, אַז פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה זענען דאָרט געווען „דער אַלטער שטשוראָק" — פליקער, און דער טיפּיטשנער „יאָסל דער מילכיקער" און אפשר נאָך אייניקע, וועלכע זענען גיך צוריקגעקומען. יידן פלעגן זיי אַרומרינגלען און שלינגען מיט דורשטיקער נייגעריקייט די נייס, וואָס זיי פלעגן דערציילן, אַז זיי אַליין האָבן געזען און געשטאַנען לעבן דער כותל־המערבי...

נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה, ווען דער ציוניזם האָט זיך שוין מער פאַרשפרייט מיט זיין אידעאַל און אויסגעברייטערט זיין טעטיקייט אין אַלע שטעט און שטעטלעך, האָבן יידן און יוגנטלעכע אויך אין זאַבלודאָווע אָנגעהויבן טראַכטן פון פאָרן און זיך באַזעצן אין ארץ־ישראל. די ערשטע פאַמיליע, ווי אונדז שיינט, איז אַוועקגעפאָרן פון זאַבלודאָווע און זיך באַזעצט אין ארץ־ישראל אומגעפער אין יאָר 1919 אָדער 1920, — דאָס איז געווען אָשר ברענער מיט זיין משפחה, וועלכער איז דאָרט פאַרבליבן. עס זענען אין אַ פאָר יאָר שפּעטער אַוועקגעפאָרן די יוגנטלעכע קאָפּל לעווין, משהל באַרטנאָווסקי און לייבל ברעסלאָווסקי מיט זיין פאַמיליע און אין אַ קורצער צייט אַרום צוריקגעקערט אַהיים.

נאַכהער איז שוין געגאַנגען אַ ביסל אַ גרעסערע אויסוואַנדערונג און אומגעפער צווישן

בעת אַן אזכרה־אַקט נאָך אונדזערע קדושים בײַ די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט אין ישראל.

די יאָרן 1928—1939 האָבן מערערע בחורים און מיידלעך, חלוצים מיט סערטיפיקאַטן דורך דער זאַבלודאָווער אַרגאַניזאַציע „החלוץ" עולה געווען קיין ארץ־ישראל.

נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה, האָט דער שטראָם, דורך פאַרשיידענע וועגן, געבראַכט די לעבנגעבליבענע זאַבלודאָווער צו די ישראל־ברעגן; די איינגעוואַנדערטע פון די פריער־דיקע יאָרן מיט די לעצטע עולים ציילן אַ הונדערט משפחות. זיי האָבן זיך איינגעגלידערט

אַן אזכרה־אַקט נאָך די קדושים בײַ די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט אין תל־אביב (מדינת ישראל).

אין אַלגעמיינעם לעבן, אַרבעטן, שאַפן און גייען מיטן טעמפּאָ און שוווּנג פון מדינת־ישראל.

אַממערסטן געפינען זיי זיך אין תל־אביב, ירושלים, בת־ים, חיפה, קרית־ביאַליסטאָק און אין די קיבוצים.

אַ סך פון זיי האָבן אַדורכגעמאַכט די לעצטע שוידערלעכע קאַטאַסטראָפע און עס טליעט אין זיין שטאַרק דאָס געפיל פון פריינטשאַפט, חברלעכקייט, נאָך היימישער צוזאַמענגעבונדנקייט און בענקעניש נאָך אַלץ וואָס מיר האָבן פאַרלוירן...

עס איז דעריבער קיין וווּנדער נישט, וואָס זיי זענען געווען פון די ערשטע וואָס האָבן זיך וואַרעם אָפּגערופן אויפן געדאַנק פון אַרויסגעבן אונדזער יזכור־בוך, — דעם גרויסן מאָנומענט נאָך אונדזער פאַרשניטענער קהילה זאַבלודאָווע און אירע קדושים און צוגעשיקט דעם מאַטעריאַל וואָס זיי האָבן נאָר געקענט.

יאָ נאָך יאָ קומען זיי זיך צונויף פון אַלע עקן פון ישראל אין תל־אביב און פירן דורך אין אַ הייליקער געדריקטער שטימונג דעם אזכרה־אַקט: זיי פאַרגיסן אַ הייסע טרער נאָך

בעת אַ כינוס פון זאַבלודאָווער לאַנדסלייט אין תל־אביב (ישראל).

אונדזער ליבער היימשטאָט און זייערע נישט־פאַרגעסענע משפּחות, וואָס זענען אַזוי שוידערלעך, אומשולדיק אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַציס, ימח שמם וזכרם.

די זאַבלודאָווער אין ישראל שטייען אין קאָנטאַקט מיט די זאַבלודאָווער אין אַרגענטינע. און סיי אין ישראל און סיי אין אַרגענטינע שטרעקן זיך די זאַבלודאָווער אויס אַ ברידערלעכע האַנט. כדאי דאָ צו דערמאָנען אונדזער איבערגעגעבענעם לאַנדסמאַן און ערן־פאָרזיצער פון „קאָמיטעט פאַרן אַרויסגעבן דאָס יזכור־בוך", ח׳ א ל י ה ו ג ע ל ע ר ש ט י י ן, וועלכער האָט מיט זיין טרייער פּרוי שרה־ביילע (דער רב סובאטניקס טאָכטער) און פאַמיליע געווויגט אַ סך יאָרן אין טשילע און די לעצטע יאָרן זיך באַזעצט אין תל־אביב; ער איז טעטיק אויף אַלע געביטן און ווו ער קען נאָר עפּעס העלפן איז ער באַלד גרייט און קומט צו־הילף. אויך די זאַבלודאָווער אין ישראל: מיכאל ליפשיץ, אבישי דאָלינסקי, מוליע בערנשטיין און אַנדערע האָבן מיט זייערע מיטאַרבעטן און אינטערעס געזען און מיטגעהאָלפן אַז אָט דער מאָנומענט נאָך אונדזער פאַרשניטענער היים זאָל אַרויסקומען וואָס מער פאַלקאָמער.

דערפאַר זיי אַלע — אַ באַזונדערן יישר־כח!

זאַבלודאָווער אין ישׂראל, מיט זייערע משפּחות

(די מערחייט פון זיי — געראַטעוועטע נאָך דער צווייטער וועלט־מלחמה)

*יואל כהן; שלום כהן; חיים מילער; *יצחק לין; צביה רובינס; ראובן בינדער; שמעון רובינס; יוסף זאַבלודאָווסקי (טאַנעס אַ זון); יעקב ראָגאָווסקי; משה זאַלצמאַן; צפורה עפּשטיין (חיים אריהס ראָגאָוויצעס אַ טאָכטער); לאה כהן (חיים אריה ראָגאָוויצעס אַ טאָכטער); משה כידערסקי; פּנינה גאָלדצווייג (פּעשקע לעווין); שמעון לעווין; *ד״ר אברהם מירסקי; אליהו צעשלער; יצחק מאַלעץ; ליפשע גאָלדבערג (אברהמל וויזניקס אַ טאָכטער); ישׂראל מאַלעץ; מרדכי שוואַרץ; אַבישי דאָלינסקי; מיכאל ליפשיץ; לאה יפו, רחל און צילע (אליהו האָלפּערנס טעכטער); משה אַבראַמיצקי; מרים גלאָס יעקב רודיס טאָכטער; רחל לאַנגאַנסקי; חנה טאָפּאַראָוויץ; מיניע געלערשטיין; באַשע געלערשטיין; עקיבא געלערשטיין; מוליע בערנשטיין; אברהם באַכראַך (יאָסל באַכראַכס אַ זון); רייזל באַכראַך (נחום וואַגמאַנס אַ טאָכטער); אָסמאַן גוטע (נח פּעדערס אַ טאָכטער); שמואל כאָראָווסקי (ישׂראל משה כאָראָווסקיס אַן אייניקל, גדליהס אַ זון); משה שלאַפאַק; רפאלי (רפאל ליפשיצס פון ביאַליסטאָק אַ זון); חנה וואַכט (שעפּס); רבקה לעוויטאָן (לייבציק דעם ראַזירערס ע״ה פרוי); אליהו בלאָך; יצחק קאָפּלינסקי; זלמן ביאַלאָסטאָצקי (אברהמל ביאַלאָסטאָצקיס אַ זון); מרדכי באַכראַך (ידידיהס דעם שוחטס אַ זון); חיים ראָזנבערג (יוסקע ראָזענבערגס אַ זון); יעקב גלאָדשטיין (געקומען פון קאָנאָדע, משה זושעס אַ זון); מענדל פּיטקאָווסקי (אין אַ קיבוץ).

אין אויסטראַליע

אין מעלבורן — אויסטראַליע — געפינען זיך געצייילטע זאַבלודאָווער פאַמיליעס — אָלע גערעטעוועטע נאָכן לעצטן חורבן — צווישן זיי: אפרים רובינס (גערעטעוועטער פון די קאָלך־אויוונס) און די גערעטעוועטע — צוריקגעקומענע פון רוסלאַנד: משהל וואַגמאַן מיט זיין פרוי, טייבל (ביאַליסטאָצקי) אויך ראָזע ביאַליסטאָצקי און נאָך אייניקע.

די עטלעכע פאַמיליעס האָבן זיך איינגעגלידערט אין נייעם לאַנד און געזען אויפבויען צוריק זייער צעבראָכן לעבן.

אפרים רובינס, גלייך נאָך דער קאַטאַסטראָפע, איז אויסגעקליבן געוואָרן דורך די געציילטע זאַבלודאָווער לעבנגעבליבענע, וועלכע האָבן זיך דאַן געפונען אין ביאַליסטאָק, אָלס זייער פאָרזיצער און אַדורכגעפירט די הילפס־צוטיילונג, וועלכע איז דאַן צוגעשיקט געוואָרן פון אַמעריקע און אַרגענטינע.

ח׳ אפרים האָט געזומען אויף זיך דאַן די הייליקע מיסיע, מיטן צווועק צו פאַראייביקן עס נאָכהער אין אַ יזכור־בוך, פאַרצייכענען דאָטן און פאַקטן, פון זאַבלודאָווער אומקום, שטוב נאָך שטוב, נעמען נאָך נעמען, פאַמיליעס נאָך פאַמיליעס, און האָט עס אָלץ איבערגעשיקט קיין נאָרד־אַמעריקע, צו די פאַרשטייערס פון דאָרטיקן זאַבלודאָווער פאַראיין. קיין קאָפּיע איז ביי אים פון דאָס אָלץ נישט געבליבן און ליידער האָבן מיר דעם הייליקן און ווערטפולן מאַטעריאַל נישט געקענט אויסנוצן, צוליב דער קאָלטער באַציונג פון די פאַרשטייערס פון די זאַבלודאָווער אין נאָרד־אַמעריקע, וועלכע האָבן עס אונדז נישט צוגעשיקט.

אָבער ס׳מוז דאָ אויסגעדריקט ווערן אַ באַזונדער יישר־כוח פאַר די זאַבלודאָווער אין

---

* ביים שליסן דאָס יזכור־בוך האָבן מיר זיך דערוווסט אַז די אַנגעצייכנטע מיטן שטערנדל זענען שוין אויף עולם־האמת. שלום לעפרם!

אויסטראַליע און ספּעציעל דעם ח׳ א. רובינס, פֿאַר זיין וואַרעמען אָפּרופן זיך צום אַרויסגעבן דעם דאָזיקן פּנקס, זיך באַמיענדיק פֿונדאָסנייי צו פֿאַרצייכענען, כאָטש אין אַ קירצערער פֿאָרם, וועגן אומקום פון זאַבלודאָווע, וועמענס אַרטיקל מיר ברענגען דאָ אין אַ באַזונדער פּלאַץ.

אין טשילע

אין טשילע געפינען זיך אומגעפֿער אַ 15 זאַבלודאָווער משפּחות; די מערהייט פון זיי וווינען אין דער הויפּטשטאָט סאַנטיאַגאָ און באַשעפטיקן זיך מיט קאָמערץ. מען קען זיי דאָרט פֿאַר ביאַליסטאָקער. כמעט אַלע פֿאַמיליעס האָבן איינגעוואַנדערט אין די יאָרן 30—1928, פֿאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה. אַ פּאָר פֿאַמיליעס זענען אויך צוגעקומען נאָך דער לעצטער וועלט־קאַטאַסטראָפע, געראַטעוועטע פון רוסלאַנד. צווישן זיי: הערצקע רובינסעס טאָכטער — אסתר רובינס — עפֿשטיין מיט אַ טאָכטער און פּערל ביאַליסטאָצקי מיט אירע קינדער.

ירוחם ראַפּאַלאָווסקי

מאָטיע שעפּס, וויכטיקער יוגנטלעכער זאַבלודאָווער קולטור־טוער. געשטאָרבן אין בליענדיקן עלטער פון 26 יאָר אין סאַנטיאַגאָ (טשילע).

אַן אָנגעזעענעם פּלאַץ האָט פֿאַרנומען דאָרט דער זאַבלודאָווער תושב ירוחם ראַפּאַלאָווסקי ע״ה, וועלכער איז אַ סך יאָרן געווען דער פֿאַרזיצער פון יידיש־פּוילישן פֿאַרבאַנד אין טשילע. ער איז געווען געשעצט אין אַלע קרייזן פון טשילעָנער יידישן ישוב. אַ קורצע צייט פֿאַר זיין פּלוצימדיקן טויט, דעם 4טן אַפּריל 1953, האָט ער נאָך באַווירן מיט זיין פּרוי סאָניע (שיינע שעפּס) צו באַזוכן בוענאָס־אייראָס, ווו זיי זענען דעם 23סטן אָקטאָבער אויפגענומען געוואָרן פון די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט, דורכן „זאַבלודאָווער קאָמיטעט פֿאַר אַרויסגעבן דאָס יזכור־בוך״.

מיט זיין טויט האָט דער טשילענער יידישער ישוב פֿאַרלאָרן אַ וויכטיקן קולטור־טוער און די זאַבלודאָווער — אַ טרייען חבר, לאַנדסמאַן און אָנגעזעענע געזעלשאַפטלעכע פֿערזענלעכקייט.

אין די „גרינע״ יאָרן, דאָס הייסט באַלד ווען די ערשטע זאַבלודאָווער האָבן איינגעוואַנדערט קיין טשילע (אומגעפֿער אין 29—1928) איז דאָרט פֿלוצים קראַנק געוואָרן און גע־

אַ קבלת פּנים פאַר ירוחם און שיינע ראַפּאַלאָווסקי (פון טשילע), ביי די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט אין בוענאָס אייַרעס.

שטאָ־בן (פון אַ טיפוס) דער זאַבלודאָווער יוגנטלעכער און טיכטיקער קולטור־טוער — מאָטיע שעפּס (אַ שוואָגער פון ירוחם ראַפּאַלאָווסקי), וועלכער האָט נאָך אין דער אַלטער היים מיט־געאַרבעט אין דער היימישער י. ל. פּרץ ביבליאָטעק, דראַמקרייז, „השומר הצעיר" און אַנד׳ אינסטיטוציעס.

זאָל דאָ טאָקע פאַראייביקט ווערן דער אָנדענק פון דעם וויכטיקן יוגנטלעכן חבר, וועל־כער האָט מיטגעהאָלפֿן פּאַרן פּראָגרעס פון זאַבלודאָווע — אונדזער קולטור־שטאָט.

אומגעפער אַריבער 20 יאָר האָט געווויינט מיט זיין פאַמיליע אין סאַנטיאַגאָ, אונדזער חשובער לאַנדסמאַן ה׳ אליהו געלערשטיין מיט זיין פרוי ח׳ פרוי שרה־ביילע (דעם זאַבלו־דאָווער רבס, ר׳ עקיבא סובאטניקס טאָכטער) מיט זייערע קינדער. איינע פון די אָנגעזעענסטע משפּחות פון דאָרטיקן יידישן ישוב.

אין יאָר 1947 איז זיין טאָכטער, מיניע געלערשטיין, אויסגעקליבן געווארן אַלס דעלעגא־טין פון טשילענער יידישן ישוב צום ציוניסטישן קאָנגרעס אין באַזעל.

ה׳ אליהו געלערשטיין, אַן איבערגעבענער, האַרציקער מענטש און כלל־טוער, איז גע־ווען זייער געשעצט און באַליבט אין טשילע, און מיט זיין באַזעצן זיך מיט זיין משפּחה דע־פיניטיוו אין די לעצטע יאָרן אין מדינת־ישראל, האָט דער טשילענער יידישער ישוב פאַר־לאָרן אַ וויכטיקן כח.

ה׳ אליהו געלערשטיין האָט אַ סך מאָל באַזוכט בוענאָס־אייַרעס און די ערשטע זאַך — שטענדיק געקומען אין קאָנטאַקט מיט זיינע זאַבלודאָווער לאַנדסלייט, ביי וועלכע ער איז זייער באַליבט פאַר זיין איבערגעגעבנקייט און האַרציקייט און שטענדיק געשאַפן דעם בונד צווישן די צעשפּרייטע זאַבלודאָווער אין דער גאָרער וועלט.

אין אורוגוואי

די זאַבלודאָווער אין אורוגוואי — אָבער אין דער הויפטשטאָט מאָנטעווידעאָ — ציילן נאָר אַ 10 משפחות, אָבער אייגנעוואַנדערטע כמעט אין דער זעלבער צייט ווי די זאַבלודאָווער אין אַרגענטינע — אין די יאָרן 1927—1930. אייניקע פאַרנעמען זיך מיט מסחר און אַנדערע מיט זייערע פאַכן.

צווישן די אייגנעוואַנדערטע האָט זיך אויך געפונען דער חשוב ר׳ יוסף יאַבלאָנסקי, וועלכער האָט מיט זיין זון אייזיק און פאַמיליע פאַרלאָזן זאַבלודאָוו. אויך דאָ אין מאָנטעווידעאָ, פונקט ווי אין דער אָלטער היים, איז דער אָנגעזעענער זאַבלודאָווער באָבעאָס, בעל־תפילה און ראַטמאַן יוסף יאַבלאָנסקי, באָלד באַליבט געוואָרן ביי די מאָנטעווידעער רעליגיעזע יידן און אָבע וואָס האָבן אים געקענט. ער פלעגט לערנען אַ שיעור פאַר די יידן פון זיין שול. אין אַ קורצער צייט אַרום איז ער געשטאָרבן און אויף זיין קבר אויפן בית־עולם אין מאָנטעווידעאָ ברענט שטענדיק אַ נר־תמיד. די פרומע יידן, מענער און פרויען באָזוכן זיין קבר, ווייל זיי האָלטן אַז דאָ ליגט אַ צדיק. אויך זיין זון אייזיק יאַבלאָנסקי איז שוין אַ

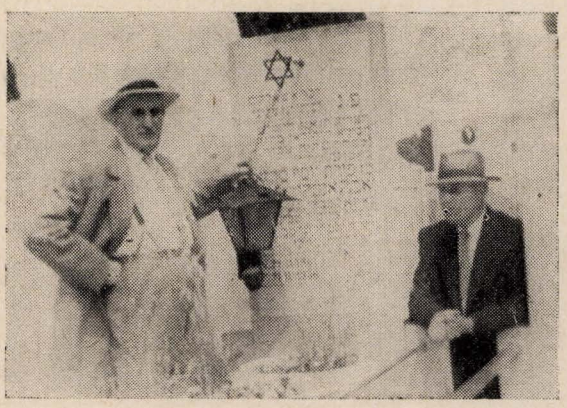

אייזיק יאַבלאָנסקי (לינקס) ביים קבר פון זיין פאָטער ר׳ יוסף יאַבלאָנסקי ז״ל, מאָנטעווידעאָ.
רעכטס: ביי דער מצבה דאָס אייניקל פון יוסף יאַבלאָנסקי ז״ל, ישי דרייזיק, פון פאָרטאַ־אַלעגרע, בראָזיל.

שוכן־עפר. און זאָל דאָ דערמאָנט ווערן אַז ווען ס׳איז אין 1951 אויפגעקומען די אידעע פון אַרויסגעבן אַ יזכור־בוך נאָך אונדזער היימשטאָט, איז ער געווען פון די ערשטע וועלכער האָט זיך באָלד געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט אונדזער קאָמיטעט און צוגעשיקט די ערשטע פאָטאָס פאָרן יזכור־בוך.

זאָל דאָ אויך דערמאָנט ווערן דער באַווסטזיניקער, דינאַמישער זאַבלודאָווער יוגנטלעכער פתחיה אינטראָליגאָאַר, וועלכער האָט ליידער אַ קורצע צייט נאָך זיין איינוואַנדערונג קיין אורוגוויי — געשטאָרבן אין מאָנטעווידעאָ.

ערע זייער אָנדענק!

צוליב דער נאָענטקייט פון בוענאָס־אייראָס מיט מאָנטעווידעאָ זענען די זאַבלודאָווער פון אַרגענטינע אויפגעלעבט מיט די זאַבלודאָווער משפחות פון אורוגוויי און ביי פאַרשידענע אָקציעס פון די זאַבלודאָווער אין אַרגענטינע, קומען די אורוגווייער אָנטקעגן. אויך איצט, מיטן אַרויסגעבן דאָס יזכור־בוך, האָבן אָבע אָן אויסנאָם אויפגענומען אונדזערע חברים, וועלכע האָבן זיי באָזוכט, בסבר פנים יפות.

זאָלן דאָ באַזונדער דערמאָנט ווערן די איבערגעבענע — אונדזער האַרציקער חבר יעקב העפנער מיט זיין שוועסטער פאָלי (פעשקע מינץ). דער חבר יעקב העפנער מיט דער גאָנצער האַרציקייט, היימישקייט און חברישקייט טוט און העלפט־מיט, אַז יעדע שליחות זאָל געקרוינט ווערן מיט דערפאָלג.

אין מעקסיקע

פון די וויניקע ידיעות, וואָס מיר האָבן וועגן די זאַבלודאָווער אין מעקסיקע, קענען מיר בלויז פאַרצייכענען דעם פאַקט אַז אויך אין דאָרטיקן לאַנד געפינען זיך שטאַרק פאַרצווייגטע זאַבלודאָווער משפחות. איינע פון זיי די משפחה בינדער (יאַשטשיקס): מאָטיע בינדער מיט זיינע פינף פאַרהיראָטע טעכטער און קינדער, וועלכע איז דאָרט באַקאַנט און אָנגענומען אויפן געביט פון געזעלשאַפטלעך־רעליגיעזער טעטיקייט. ס׳איז זיכער אויפן פלאַץ, דאָ אויך צו דערמאָנען די זאַבלודאָווער אָפשטאַמיקע אין מעקסיקע, די חשובע און אָנגעזעענע משפחות — זאַבלודאָווסקי; צווישן וועלכע עס צייכן זיך: דוד זאַבלודאָווסקי — יידישער שרייבער און מיטאַרבעטער פון מעקסיקאַנער „וועג", ניו־יאָרקער „ביאַליסטאָקער שטימע" און אַנדערע אויס־גאָבן; זיין זון יעקב (כאַקאָבאָ) זאַבלודאָווסקי איז אַן אָנגעזעענער יונגער יידיש־מעקסיקאַנער זשורנאַליסט און רעדאַקטאָר פון דער צייטונג „נאָוועדאַדעס" — אויספירנדיק פיל מאָל אָפּי־ציעלע רעגירונגס־שליחותן אין אויסלאַנד וווי אין אינלאַנד. אויך זיין ברודער אברהם, — אַ באַרימטער אַרכיטעקט אין מעקסיקע און אויסער אירע גרענעצן; זיין יינגערער ברודער ד״ר שמואל זאַבלודאָווסקי, איז סעקרעטאָר פון „ביאַליסטאָקער לאַנדסמאַנשאַפט־פאַראיין", קול־טור־טוער און מיטאַרבעטער פון פאַרשיידענע אויסגאָבן אין מעקסיקע, און זיין פרוי וועליע — אַן אָנגעזעענע באַליבטע פּעדאַגאָגין און דירעקטאָרין פון דער פרעבליסטן־אָפּטיילונג ביי דער „י. ל. פּרץ שול", אונטער דער דירעקציע פון באַווסטן פעדאַגאָג און שרייבער א. גאָלאָמב.

אַלע אויבנדערמאָנטע לאַנדסלייט זענען אַקטיוו עלעמענטן אויפן געזעלשאַפטלעכן און קולטורעלן געביט און פון די פיאָנערן פון דעם דאָרטיקן קערנדיקן יידישן ישוב.

אין קובאַ

אין האָוואַנאַ — הויפטשטאָט פון קובאַ — געפינען זיך אייניקע זאַבלודאָווער משפחות פון יאָר 1924 אָן, בעסער געזאָגט, ווי נאָר ס׳האָט זיך אָנגעהויבן די ערשטע עמיגראַציע פון אונדזערע געגנטן קיין לאַטיין־אַמעריקע. אייניקע פאַמיליעס זענען צוריקגעפאָרן און ס׳זענען פאַרבליבן דאָרט, בלויז עטלעכע, ווי: זלאַטע זאַלצמאַן־שולמאַן, ראובן און זלמן כאראווסקי מיט

א י ן ה א ו ו א נ א — יוסף רעזניק מיט זלאַטע זאַלצמאַן (שולמאַן) לינקס. אינמיטן — סולקע פעטלין (בעת איר באַזוך אין קובאַ).

זייערע פאַמיליעס און נאָך אייניקע וועלכע נעמען דאָרט אַן אַקטיוון אָנטייל אין געזעלשאַפט־לעכן לעבן.

אין יאָר 1926 האָט איינגעוואַנדערט קיין קובאַ אונדזער בן־עיר, יוסף רעזניק, וועלכער האָט זיך געציילט צווישן די ערשטע אַקטיוועֿ אָנטיילנעמער אויפן געזעלשאַפטלעך־קולטורעלן געביט און אַנטוויקלונג פון דאָרטיקן יידישן ישוב. איז געוואָרן איינער פון די רעדאַקטאָרן פון

א י ן ה א ַ ו א ַ נ א ַ — ק ו ב א ַ

דער פערטער שטייענדיק: יוסף רעזניק — סעקרעטאָר פון לאַנדסמאַנשאַפט־פאַראיין פון ביאַליסטאָק און אומגעגנט. די פערטע, זיצנדיק: זלאַטע זאַלצמאַן (שולמאַן) — פאַרוואַלטונגס־מיטגלידערין. אויפן וואַנט די בילדער פון אומגעקומענע יידישע פירער פון פוילן און דער מאַנומענט פון די קדושים אויפן בית־עולם פון האַוואַנא.

דער צייטונג „קובאַנער יידיש־וואָרט", וועלכע איז דערשינען 3 מאָל אַ וואָך, איינמאָליקע אויסגאַבע „יונגע שפראָצונגען" און אַנדערע. געווען אויך דירעקטאָר און לערער פון דער דאָר־טיקער „שלום עליכם־שול", פאָרזיצער פון דער „קולטור־געזעלשאַפט" און סעקרעטאַר פון „יונג־קובאַ" (ליטעראַטן־פאַראיין).

נאָכן פאַרלאָזן קובאַ אין יאָר 1948 האָט ער זיך באַזעצט ביי אונדז אין אַרגענטינע (זיך צונויפגעקומען מיט זיינע צוויי ברידער: זלמן און אברהם). דאָ זעצט ער ווייטער פאָר זיין קולטורעלע און דערציִערישע טעטיקייט ביי אונדז אין לאַנד.

אין אַרגענטינע

זאַבלודאָווער האָבן שוין איינגעוואַנדערט קיין אַרגענטינע צוזאַמען מיט די ערשטע עמי־גראַנטן פון דער ייק"א. אַזוי האָבן זיך געפונען צווישן די ערשטע יידישע קולטור־טוער, הרב ר א ו ב ן ה כ ה ן ס י נ י מיט זיין משפּחה. דאָס איז דער פאָטער פון מיכל הכהן סיני, וועלכער איז אין זאַבלודאָווע אַ סך יאָרן געווען דער הויז־לערער ביי העשל העפנער, וועמענס תלמיד עס איז געווען וואָלף העפנער (העשל העפנערס זון) — דער שפּעטערדיקער גרינדער פון זאַבלודאָווער „לינת הצדק" און נאָכהער אויך איינער פון די אָנגעזעענסטע עסקנים פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין ביאַליסטאָק.

מיכל הכהן סיני — דער שפּעטערדיקער וועטעראַן פון די יידישע שרייבער אין אַרגענטינע, האָט זיינע קינדער־יאָרן פאַרבראַכט אין זאבלודאווע (אויף אַ צווייטן פּלאַץ ברענגען מיר זיינע אַן אַרבעט) און אין אַרגענטינע איז ער געווען דער פאַקטישער אַרויסגעבער פון דער ערשטער יידישער צייטונג „ד ע ר ו י ד ע ר ק ו ל" — אַ געכתיבהטע, וועלכע איז דערשינען אין יאָר 1898.

צווישן יענע עמיגראַנטן האָט זיך אויך געפונען אַ זאבלודאָווער פאַמיליע בעקער פון די זלאָמעס, וואָס זייערע משפּחות געפינען זיך נאָך היינט אין די קאָלאָניעס פון ענטרע־ריאָס. פון יענער עמיגראַציע האָט זיך אויך געפונען חיים־פייוולס פון קוואַסאַרניע אַ ברודער, אַז אַנגעזעענער רעליגיעזער ייד — שוין אויפן עולם־האמת, וועלכער האָט געלאָזן משפּחה אין געראלי, ביי בועגאָס־איירעס, און נאָך אייניקע משפּחות.

נאָך יענע יאָרן אַן איז פאַקטיש קיין עמיגראַציע פון זאבלודאָווע קיין אַרגענטינע נישט געווען, מען איז געפאָרן קיין נאָרד־אַמעריקע. אַ גרעסערע עמיגראַציע האָט זיך אָנגעהויבן נאָך דער ערשטער וועלט־מלחמה און דאָס ערשט אין 1927.

די ערשטע צוויי, וועלכע זענען אַוועקגעפאָרן קיין אַרגענטינע זענען געווען: בנימין צוריק און אַבע קאַלמאָוויטש. דאָן איז געקומען קיין ב. איירעס יצחק צעסלער, נאָך אים חיים יאַכנוק,

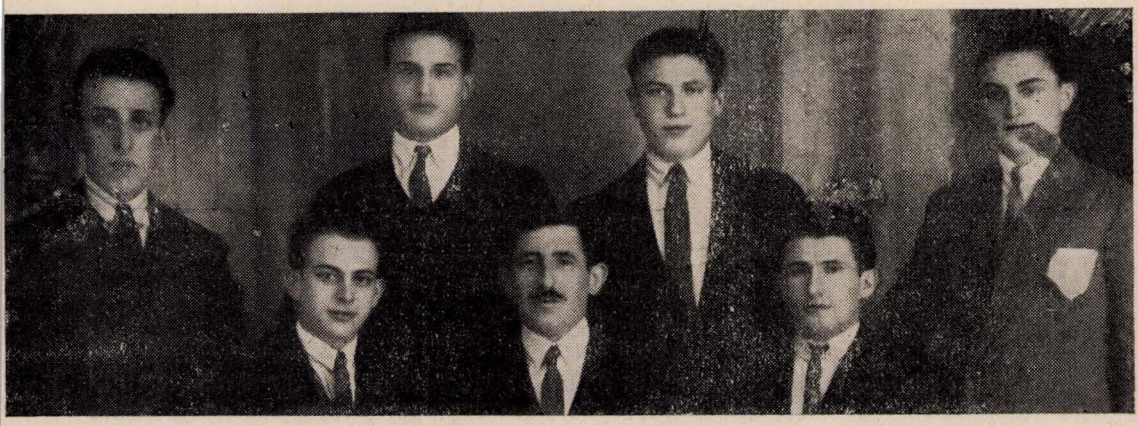

די ערשטע פאַרוואַלטונג פון פאַראיין פון די זאבלודאָווער לאַנדסלייט אין בועגאָס־איירעס.
זיצנדיק, פון לינקס: יצחק צעסלער (פאַרזיצער), בנימין צוריק (וויצע), פּסח פליקער (סעקרעטאַר).
שטייענדיק, פון לינקס: חיים יאַכנוק (קאַסיר), מוליע ראַבינאָוויטש, חיים פורמאַן און אבא קאלמאוויטש.

מוליע ראַבינאָוויטש, פּסח פליקער און חיים פורמאַן. די ערשטע זיבן זאבלודאָווער, זייענדיק „סאָלטעראָס", האָבן פאַקטיש אין דער ערשטער פּסח־נאַכט (1928) וועג זיי זענען זיך אלע צוזאַמענגעקומען אין אַ קליין צימערל פון חיים יאַכנוק און פּסח פליקער, אויף קאַנאַזשאַ אין די 3600, בענקענדיק נאָך זייערע פאַמיליעס, נאָך דער אַלטער היים, ביי אַן אַזוי־גערופענעם „סדר" פון אַ פלעשל ווײַן מיט צובייסן, געשלאָסן אַ מין קעגנזייטיקן „הילפס־פאַראיין", מיטן צווועק צו געבן ווי וויַיט מעגלעך אָנווייזונגען און הילף לויט זייערע מעגלעכקייטן. די עמיגראַנטן פון זאבלודאָווע, וואָס האָבן אָנגעהויבן קומען אין לאַנד. די צייט אין יענע יאָרן אין פּוילן בכלל איז געווען עקאָנאָמיש זייער אַ שלעכטע און די יוגנט האָט געזוכט נייע לענדער וווהין צו עמיגרירן.

די אויבנדערמאָנטע 7 זאבלודאָווער, אַלע אַרבעטער מיט קליינע פאַרדינסטן, האָבן באַשלאָסן צו צאָלן איין פּעזע אַ חודש. די ערשטע פּעזעדיקע, אָט די 7 פּעזעס וועלכע האָט אומגעפּער דאָן באַטראָפן 5 נאָרד־אַמעריקאַנער דאָלאָר, האָבן זיי גלייך אַוועקגעשיקט אין זאבלודאָווער י. ל. פּרץ ביבליאָטעק.

פֿאַרזיצער איז דאָן געווען יצחק צעסלער, סעקרעטאַר — פּסח פּליקער און קאַסיר חיים יאָכנוק. אויך זענען געגעבן געוואָרן קליינע הלוואות צו די נייע אָנגעקומענע זאַבלודאָווער. ביסלעכווייז האָט זיך די זאַבלודאָווער משפּחה אין אַרגענטינער פֿאַרגרעסערט און צום יאָר האָבן זיי געציילט אומגעפֿער אַ 30 פּערזאָן.

דער ערשטער אָניוועראַר איז געפֿייערט געוואָרן ביי בנימין צוריק אין הויז (וועלכער האָט שוין דאָן געהאָט אַראָפּגעבראַכט זיין משפּחה). עס זענען זיך דאָן צונויפּגעקומען אַלע זאַבלודאָווער.

אַ דערדריקנדיקן איינדרוק האָט געמאַכט אויף אַלע זאַבלודאָווער דער פּריצייטיקער טויט פון יוגנטלעכן נאָר־וואָס אָנגעקומענעם אהרן (אַרטשיק) אינטראַליגאַטער ע״ה, וועלכן אַלע זאַבלודאָווער — אַליין, נאָך אַלע „גרינע״ — האָבן אים באַגלייט צו זיין אייביקער רו, אויפן בית־עולם אין ליניערס, דעם 15טן יאַנואַר 1929.

די זאַבלודאָווער אין יאָר 1928 אין בוענאָס־איירעס, פייערנדיק דעם 1טן אָניוועראַר פון זייער לאַנדסמאַנשאַפט.

ערשטע שורה, שטייענדיק פון רעכטס: פּסח פּענער, פייגל פורמאַן, חיים פורמאַן, בערל פורמאַן, אפרים גניעטשוצקי, פייוול קאַלמאַוויטש, לייבל ברעסלאַווסקי און משה בייגעל.

צווייטע שורה, פון רעכטס: צביה און בנימין (ניאָמע) צוריק מיט זייערע 3 קינדער, חיים יאָכנוק, יצחק צעסלער, משה זאַלצמאַן, אברהם ראָפּע, חנא ראָפּע און בערל (קאָוועליע).

אונטערשטע שורה, פון רעכטס: ברוך גאַלדבערג, אברהם (זיידקע) קאַשטאַן, אבא קאַלמאַוויטש און נחום שעפּס.

פון זאַבלודאָווע האָבן אָנגעהויבן אָנקומען וועגדונגען נאָך הילף און ביי אַ סך געלעגנהייטן, האָבן די זאַבלודאָווער אין אַרגענטינע זיי אנטקעגנגעקומען.

צו אַן אָניוועראַר־פייערונג פון „לינת הצדק״ אין זאַבלודאָווע האָבן זיי צוגעשיקט אַ גרעסערע סומע. — זיי האָבן אויך געהאָלפן די דאָרטיקע שולע און אַדורכגעפירט זאַמלונגען צו העלפן פּאָליטישע אַרעסטירטע, וועלכע זענען דאָן געווען קרבנות פון דער פּוילישער רע־אַקציע.

ס׳איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה און אַלע פֿאַרבינדונגען מיט דער אַלטער

היים זענען איבערגעריסן געוואָרן און ווי ס׳איז געשען מיט אַלע לאַנדסמאַנשאַפטן, איז אויך ביי די זאַבלודאָווער יעדע אַרבעט אָפגעשטעלט געוואָרן, ווייל קיין שום קאָנטאַקט מיט זאַבלודאָווע איז נישט געווען.

גלייך נאָך דער שוידערלעכער קאָטאַסטראָפע, ווען ס׳איז נאָר דערגאַנגען צו די זאַבלודאָווער אין אַרגענטינע די ערשטע ידיעות פון די געציילטע לעבנסגעביבענע, האָבן זיי געשאָפן אַ הילפס־קאָמיטעט און די ערשטע 400 דאָלאָר זענען איבערגעשיקט געוואָרן קיין נאָרד־אַמעריקע צו לייבל זילבער און יוסף בערנשטיין — זיי זאָלן דאָס איבערשיקן צו די זאַבלודאָווער לעבנסגעבליבענע, דורך דער פאַרטיזאַנקע חיהלע גראָסמאַן, וועלכע איז דאָן געווען

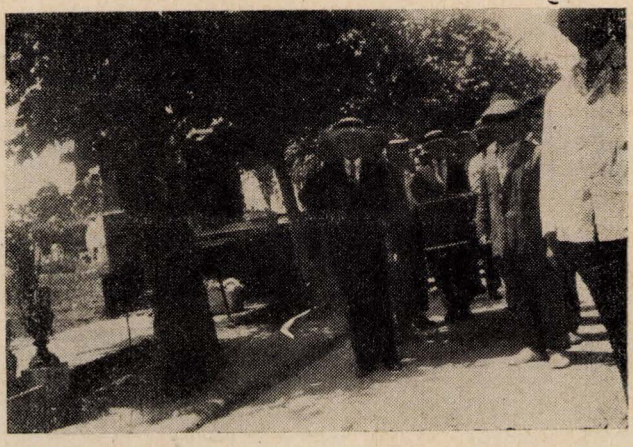

אויפן בית־עולם אין ליניערס (בועגאָס־איירעס) מיט אַרטשיקס (אהרן אינטראליגאטאָרס) ארון צום קבר (15.1.1929)

ספּעציעל אין אַ שליחות אין ניו־יאָרק. מיר האָבן דאָן דערהאַלטן ידיעות פון אפרים רובינס און דיאָדיע זאַבלודאָווסקי, וועלכע האָבן זיך דאָן געפונען אין ביאַליסטאָק מיט נאָך געציילטע געראַטעוועטע זאַבלודאָווער, וויפל יעדן איינעם איז פאַרטיילט געוואָרן. אויך זענען איבערגעשיקט געוואָרן שפּייז־פּעקלעך, סיי אין אייראָפּע און סיי אין ישראל פאַר די זאַבלודאָווער לעבנסגעבליבענע.

אייניקע לעבנסגעבליבענע ווי דיאָדיע זאַבלודאָווסקי, נחמה (כאָמע) יאַכניוק, און חיים בעזרוק, געלינגט עס לסוף אַריינצוקומען צו אונדז קיין אַרגענטינע. אויף אַ ספּעציעלן צוזאַמענקום פון אַלע זאַבלודאָווער, אין לאָקאַל פון ביאַליסטאָקער פאַראַײַן פאַרציילן די לעבנסגעבליבענע פון זייערע איבערלעבונגען און ווי אַזוי זיי האָבן געטראָפן די חרובע זאַבלודאָווע.

אויפן פאַרשלאָג פון יצחק צעסלער, וועלכע מאַכט אַ רוף אין דער היגער פרעסע צו די לאַנדסלייט וועגן דער נויטיקייט אַרויסצוגעבן אַ פּנקס און צו פאַראייביקן אין אַ יזכור־בוך אונדזער פאַרשניטענע היים, ווערט — נאָך אַ צוזאַמענרייד און איינפאַרשטענדעניש מיט שמואל צעסלער, די ברידער רעזניק, חיים יאַכניוק און נאָך אייניקע זאַבלודאָווער — פאַרופן אויף שבת, דעם 1טן סעפּטעמבער 1951 די ערשטע זיצונג וועגן דעם ענין, אין לאָקאַל פון ביאַליסטאָקער פאַראַײַנד, אויף וואַלענטין גאַמעז 3243, אין בועגאָס איירעס. אין דער פאַרזאַמלונג באַטייליקן זיך: יוסף רעזניק, יצחק צעסלער, דוד זאַבלודאָווסקי, זלמן רעזניק, חיים יאַכניוק, אברהם רעזניק, אברהם ראָפּע, שעפּסל ברעסלאָווסקי און שמואל שערמאַן. אין זיין וואָרט ווייזט אַן יצחק צעסלער וואָס די דאָטע פאַלט גראָד אויס וועט די נאָצישע בעסטיע האָט אויסגעוויקלט אויף דער וועלט די צווייטע וועלט־שריפה און עס איז געקומען צום גרויסן פאַלקס־אומגליק, וואָס צווישן די 6 מיליאָן קדושים ציילן אויך אונדזערע ליבסטע און טייערסטע משפּחות און חרובע זאַבלודאָווע און עס איז מער ווי סימבאָליש, וואָס פון

די אַרגענטינער קאָמיטעט־מיטגלידער פון זאַבלודאָוער יזכור־בוך, צוזאַמען מיטן ערן־פאָרזיצער אליה געלערשטיין (תל־אביב).

היינטיקן צוזאמענקום וועט אַרויסקומען און פֿאַרווירקלעכט ווערן, וואָס ביי יעדן זאַבלודאָווער טלי׳עט אין האַרצן — צו פֿאַראייביקן אין אַ בונד־פֿאָרם לדורות, זיין פֿאַמיליע און געבוירן־שטאָט, וואָס דאָס וועט זיין אַ מצבה און גלייכצייטיק אַ מיטשטייער פֿאַר דער יידישער פֿאָר־שונג פון די אומגעברַאכטע יידישע קהילות אין פּוילן, דורך די דייטשישע רוצחים, ימח שמם!

יוסף רעזניק רעדט אין זעלבן זין און זאָגט צווישן אַנדערס, אַז מיט וועלכע שוועריקייטן מיר זאָלן זיך נישט אָנטרעפן, איז געפֿאַלן אויסשליסלעך אויף אונדז, די זאַבלודאָווער אין אַרגענטינע, דער גורל און די אויפגאַבע אַרויסצוגעבן אַ יזכור־בוך נאָך אונדזער ליבער היים זאַבלודאָווע.

דאָס ווערק דאַרף זיין אַ גראַנדיעזע און ווי אַ מוסטער הן אין ליטעראַרישן זין, הן עס זאָל אָפּשפּיגלען אונדזער היימשטאָט, מיט אַלץ וואָס האָט געהאַט אַ שייכות מיט איר עבר און מיט איר לעבן אין די לעצטע יאָרן.

אויף דער צווייטער זיצונג וועלכע קומט פֿאָר שבת דעם 16טן סעפּטעמבער 1951, מיט דער באַטייליקונג פון אַ גרעסערער צאָל זאַבלודאָווער, ווערט קאָנסטיטוירט דער קאָמיטעט פֿאַר אַרויסגעבן דאָס זאַבלודאָווער יזכור־בוך.

נאָך אייניקע שפּעטערדיקע ענדערונגען איז זיין דעפּיניטיווער צוזאַמענשטעל פֿאָלגנדער: פֿאָרזיצער — שמואל צעסלער; וויצע — יוסף רעזניק; סעקרעטאַר — יצחק צעסלער; פֿאָר־סעקרעטאַר — זלמן רעזניק; קאַסיר — חיים יאַכניוק; פֿראָ־קאַסיר — אברהם ראפּע; וואָקאַלן: דוד זאַבלודאָווסקי, אברהם רעזניק, שעפּסל ברעסלאָווסקי, אברהם לאָפּעטשיי, גדליהו בעזרוק, חיים פורמאַן, אברהם שעפּס, זיידקע קאשטאַן, און חיים שלעסער; רעכענונגס־אויבערזעער: שמואל שערמאַן און משה צעסלער. אַלס סוב־קאָמיטעט אין מדינת־ישראל ווערן באַשטימט:

בעת אַ באַזוך פון אונדזער ערן־פֿאַרזיצער פון „יזכור־בוך", ה׳ אליהו געלערשטיין, אין בוענאָס־אייערעס — אויף אַ צוזאַמענטרעף מיט די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט. די ערשטע פון רעכטס: דער מיטאַרבעטער פון פּנקס, מרדכי בערנשטיין און זיין פרוי.

מיכאל ליפשיץ (בן בנימין שרגא), אבישי דאָלינסקי און שמואל (מוליע) בערנשטיין. אַלס רעדאַקטאָרן ווערן באַשטימט: שמואל און יצחק צעסלער און יוסף רעזניק.

אויף אַ ספּעציעלער שפּעטערדיקער זיצונג, אָפּשאַצנדיק די פֿאַרדינסטן פון זאַבלודאָווער לאַנדסמאַן, ה׳ אליהו געלערשטיין פון טשילע, ווערט באַזוכט אונדז עטלעכע מאָל א־ן בוענאָס איירעס, ווערט ער איינשטימיק באַשטימט אַלס ערן־פֿאַרזיצער פון קאָמיטעט.

דער קאָמיטעט טרעט צו גלייך צו זיין אַרבעט צום אָנהייבן פֿאַרווירקלעכן דעם גדאָנק פון פֿאַראייביקן אונדזער אַלטע קהילה זאַבלודאָווע אין אַ מאָנומענטאַלן יזכור־בוך.

אַ ספּעציעלן יישר־כח און אָנערקענונג זאָל דאָ אויסגעדריקט ווערן דעם היסטאָריקער און שרייבער ה׳ מרדכי וו. בערנשטיין, ווועלכער הגם נישט־זייענדיק קיין זאַבלודאָווער, האָט ביי פֿאַרשיידענע צוזאַמענקומען מיט די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט, עקספּאָנירט און געשיל־דערט אונדזער היים־שטאָט, ווי ער וואָלט געווען ממש אַ דאָרטיקער געבוירענער. ער האָט זיך זייער פֿאַראינטערעסירט מיט אָט־דער אויסגאָבע און אַ סך צוגעהאָלפן, איבערהויפט אין

דער לעצטער פאַזע פון איר דערשיינען, מיט ראַט און טאַט, הן רעדאַקציאָנעל און איבער־הויפּט אויפן טעכנישן געביט, ביים שליסן דעם ספר און צוהעלפן זיין גיכע דערשיינונג.

מיר האָבן שוין דערמאָנט, אַז די איניציאַטיוו פון אונדזער יזכור־בוך איז געקומען פון יצחק צעסלער, דאַרף אויך אונטערגעשטראָכן ווערן, אַז אויך די רעאַליזירונג פון פּראָיעקט איז גע־ווָארן מעגלעך אַ דאַנק דער מיזאַמער, קאָנטינואירנדיקער אַרבעט פון זעלביקן, וועלכער האָט ווי דער סעקרעטאַר פון פּנקס־קאָמיטעט געשטאַנען אין כסדרדיקער פאַרבינדונג מיט יחידים,

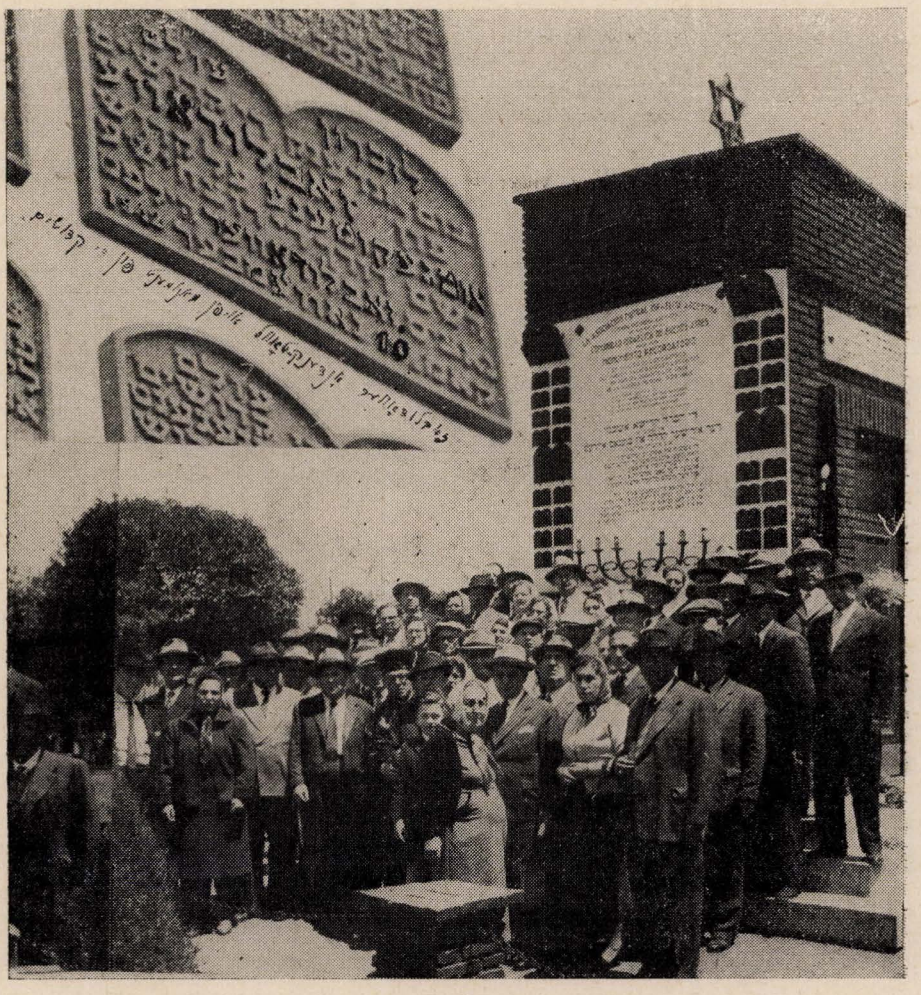

זאַבלודאָווער — ביים מאָנומענט פון די קדושים אויף טאַבלאַדאַ — און דער אַנדענק־טאָוול אין אַנדענק פון זאַבלודאָווע.

לאָנדסלייט־אָרגאַניזאַציעס אין גאָר דער וועלט, ווי אויך מיט אינסטיטוציעס (ייוואָ — ניו־יאָרק, נאַציאָנאַלע ביבליאָטעק און „יד ושם" — ירושלים, היסטאָרישער אינסטיטוט — וואַר־שע און אַנד.) כדי צונויפצוזאַמלען די נייטיקע היסטאָרישע מאַטעריאַלן.

די זאַבלודאָווער אין אַרגענטינע ציילן אומגעפער אַ 70 משפחות, האָבן פאַקטיש נישט קיין שום אָרגאַניזירטן לאַנדסלייט־פאַראיין, אָבער דאָך האַלטן זיי זיך ווי איין משפחה. פּא־מיליעס, צוגעבונדן אייניער צום צווייטן; ביי יעדן רוף זענען זיי תמיד גרייט, שטענדיק צו־זאַמען, סיי אין פריידן און חס־וחלילה, אין ליידן.

זאבלודאווער זענען פארטראטן אין דעם אלגעמיינעם קולטור־לעבן פון לאנד, זענען לע־רער און שרייבער, גרינדער און בויער פון שולעס, ארבעטן מיט אין פארשיידענע געזעלשאפט־לעכע קולטור־אינסטיטוציעס, פינאנץ־אנשטאלטן, ליי־קאסעס אאז"וו און אויב אפילו מיר רעכענען דאָ נישט אויס באזונדער יעדן איינעם, קענען מיר נישט פארבייגיין און נישט דער־מאנען אונזדזער חשובן לאנדסמאן שמואל צעסלער, — אונדזער טייערן חבר מוליע (ווי מיר האבן אים גערופן אין זאבלודאווע), וועלכער איז שוין אזוי פאפולער געווען, אלס יונגער, פעיקער, טאלאנטפולער דיכטער נאָך אין אונדזער אלטער היים און דאָ אין דער נייער היים, ארגענטינע, אזויפיל בייגעטראגן צו דער ייִדישער ליטעראטור מיט זיינע פאר צענדליק ביכער — קינדער־לידער און אנדערע שאפונגען, וועלכע ער האט ביז־איצט ארויסגעגעבן און אויך אלס לערער ספעציעל בייגעשטייערט פאר דער ייִדישער דערציונג אין די שולן און אין היגן לערער־סעמינאר, — זיין כרעסטאמאטיע „אונדזער המשך" ווערט געלערנט אין אלע ייִדישע שולן אין ארגענטינע און אין אויסלאנד.

די זאבלודאווער אין ארגענטינע, זיך אנשליסנדיק אין 1959, צום שלום־עליכם־יאר וואס איז דורכגעפירט געווארן אין דער גאנצער וועלט צום באארן אונדזער גרויסן פאלקס־דיכטער, טראגט מיט צו די אלגעמיינע פייערונגען און אקטן אין לאנד מיט א פרעכטיקן פייערלעכן שלום־עליכם אוונט, וועלכער ווערט דורכגעפירט זונטיק דעם 8טן נאוועמבער 1959, אין סא־לאן „קדימה" אויף דיאז וועלעס 3964, אין בוענאס־איירעס. די גאנצע הכנסה פון אקט איז געגאנגען לטובת אט־דעם יזכור־בוך. אויפן אקט זענען גראד אנווועזנד געווען כמעט אלע זאב־לודאווער משפחות. עס זענען גראד דאָ צוויי זאבלודאווער געסט פון נאָרד־אמעריקע: איינע איז יעקב־משה ראפאלאווסקיס, דעם פאטשטערס א טאכטער, ביילקע (בעקי) גאלץ־ראפאלאוו־סקי און די צווייטע: כאצקל פורמאנס א טאכטער, חנהלאה מיט איר מאן מאריס אפפער פון אמעריקע.

עס זענען פארטראטן אויך דער פייערונג פארשטייער פון דער קהילה און אנדערע וויכ־טיקע אינסטיטוציעס, ווי אויך פארטרעטער פון די ייִדישע צייטונגען: „די פרעסע" און „די אידישע צייטונג" פון ב. אייזעס.

מיטן אקט פירט אן יצחק צעסלער. מיט אפשאצונגען וועגן אונדזער גרויסן פאלקס־שרייבער נעמען אן אנטייל שמואל צעסלער און יוסף רעזניק און מיט רעציטאציעס פון שלום־עליכמס ווערק פירט אויס א פולשטענדיק רייכע פראגראם אונדזער דוד (דיאדיע) זאבלו־דאווסקי. ס׳נעמט אויך אנטייל מיט נומערן וועגן שלום־עליכמען דער אפשטאמיקער פון זאב־לודאווער עלטערן, ארטיסט און לערער זלמן הירשפעלד.

דער אקט האט אן אויסערגעווייניעכן פיינעם אפקלאנג אין אלע קרייזן. און אזוי ארבעטן און שאפן די זאבלודאווער אין זייער נייער היים ארגענטינע און אין דער פאריאגטקייט נאָך זייערע טעגלעכע דאגות פארגעסן זיי אויך נישט אין דאס ביסעלע רוחניות.

דאס איז דאס בעסטע און טייערסטע וואס זייערע עלטערן און די אלטע היים האט זיי מיטגעגעבן אויף זייער וואנדערונג און איבערפלאנצונג אין די נייע מקומות.

יאר נאָך יאר, א: כסלו אדער אין חודש נאוועמבער, פארזאמלען זיך די זאבלודאווער משפחות אויפן בית־עולם אין טאבלאדא, ביים מאנומענט נאָך די קדושים, אין וועלכן עס איז אויך איינמאנטירט א זכרון־פלאקע פון די זאבלודאווער לאנדסלייט לזכרון אונדזערע קדושים און פירן דורך אן אזכרה נאָך זייער פארשניטענער היים־שטאט און קדושים — זיי באארן די געפאלענע, לאזן א טרער ביי דעם קאלעקטיוון קדיש.

—::—::—::—

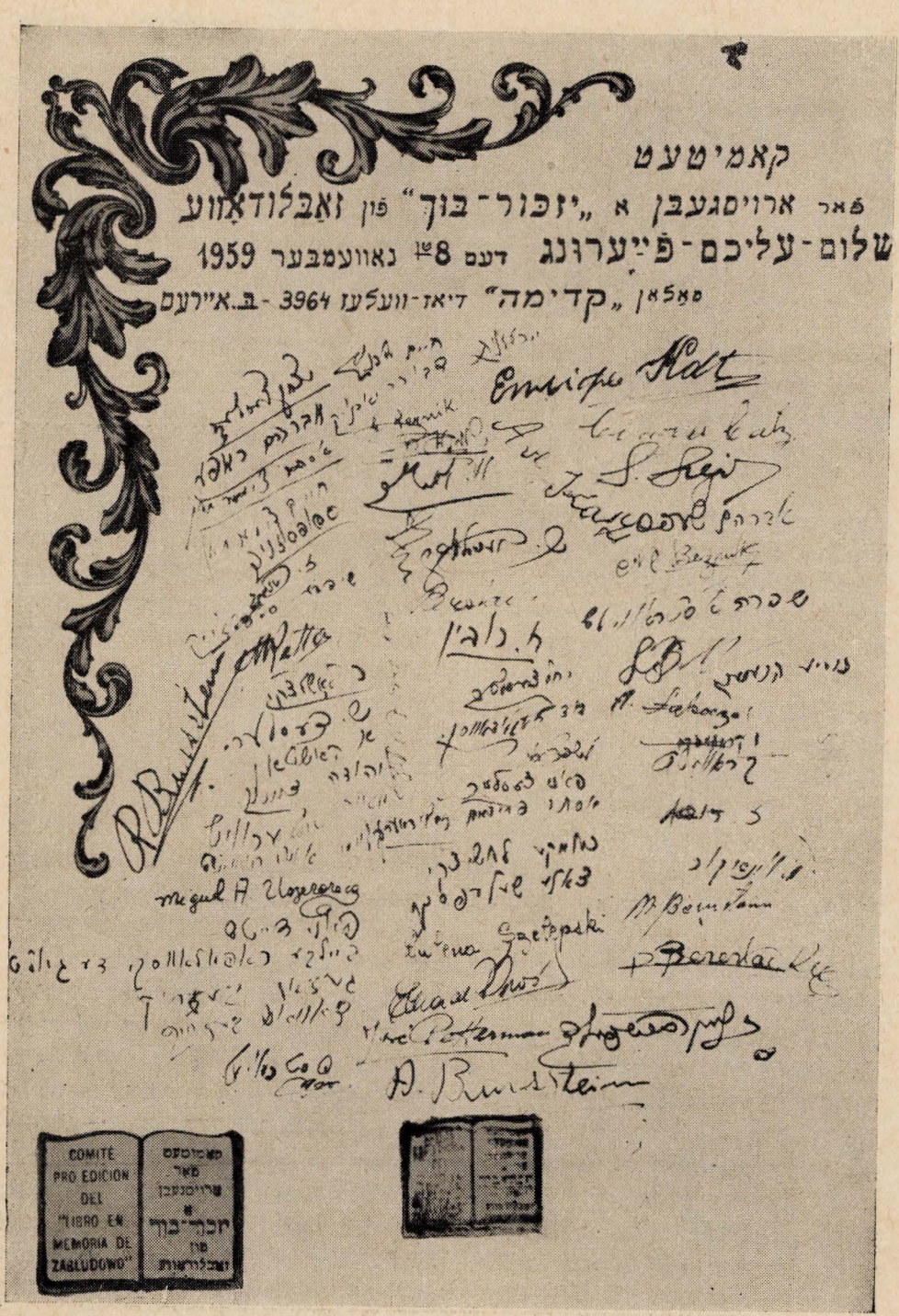

חתימות פון די אַנוועזנדע אויף דער שלום־עליכם פייערונג אין „שלום־עליכם־יאָר".

אליהו געלערשטיין

באַנעניש מיט זאַבלודאָווער אין אַמעריקע און ישׂראל

(איינדרוקן פון אַ רייזע)

פֿאַרנדיק קיין ישׂראל, דורך די פֿאַראייניקטע שטאַטן, איז געווען מיין געדאַנק אויפֿזוכן און זען די זאַבלודאָווער אין דער גרויסער אַמעריקע. מען האָט דאָך שטענדיק געזאָגט אַז אין אַמעריקע געפֿינען זיך מער זאַבלודאָווער ווי אין זאַבלודאָווע גופא. אין זאַבלודאָווע איז געווען דאָס ווערטל: „ער איז א ו ע ק קיין אַמעריקע" — נישט ג ע פ א ר ן; נאָר ער האָט פֿאַרמאַכט די לאָדנס פון שטוב און א ו ע ק מיט דער נאַכט...

געפֿאָרן איז מען צוליב צוויי טעמים: נויט און אַרעמקייט, אַדער צוליב פֿריזיוו; אַדאַנק דעם האָבן מיר היינט אין אַמעריקע דעם גרעסטן יידישן ישוב. אין ניו־יאָרק האָב איך אויפֿגעזוכט מיינע שול־חברים וואָס שוין 40 יאָר ווי מיר האָבן זיך נישט געזען. עטלעכע פון זיי האָב איך דערקענט און זיי מיך אויך. זיך אויפֿריידנדיק מיט זיי ווען די איבערלעבונגען דורך די ביסל פֿאַרלאָפענע יאָרן, האָב איך גאָנץ געוויס אַרויסגעזען, אַז זיי שׂמייכלען נאָך צום אַמעריקאַנער לעבן, נאָר די קאַפּיטאַליסטישע אַמעריקע האָט צו זיי נישט געשמייכלט און אַ סך פון זיי, וועלכע האָבן מיטגענומען אין זייער עמיגראַנטן־באַגאַזש די רעווואָלוציאָנערע אי־דעאַלן — זענען געבליבן שטענדיקע שאַפֿ־אַרבעטער. אייניקע, וועלכע זענען אַוועק מיטן שטראָם — האָבן זיך אַרויפגעאַרבעט און מאַכן אַ שיין לעבן. ווי די מאַדע אין אַמעריקע, האָט יעדער לאַנדסמאַנשאַפט איר פֿאַראיין; און די גאַנצע אויפֿהאַלטונג איז וואָס מען האָט אַן אייגענע שורה אויפן בית החיים לנצח... וואָס דאָרטן מוזן זיך אַלע טרעפֿן. ס׳איז דאָ א פֿרעזידענט מיט א פֿאַרוואַלטונג. ס׳ווערט געמאַכט פון צייט צו צייט זיצונגען און במילא ווערט שוין אויך אָפּגעטאָן גוטע אַרבעט, ווי צו שטיצן אייגענע לאַנדסלייט, וועלכע נייטיקן זיך אין געלט און אין אַן עצה.

אַזוי האָבן זיי אויך געהאָלפֿן אַראָפּברענגען אייניקע זאַבלודאָווער לעבנגעבליבענע פון די פּליטים־לאַגערן. אויך האָבן זיי געשיקט אַביסל היקף פֿאַר די זאַבלודאָווער געראַטעוועטע אין ישׂראל. נאָר ווי איך האָב שפּעטער געהערט און געזען אין ארץ ישׂראל, האָב איך געקענט פּעסטשטעלן אַז די אַמעריקאַנער שטיצע פון די דאָרטיקע לאַנדסלייט האָט זייער וויניק דער־גרייכט צו די ארץ ישׂראלדיקע זאַבלודאָווער, וועלכע נייטיקן זיך אין דעם. ווער זענען די שולדיקע אין דעם, ווייס איך נישט.

אַביסל זאַבלודאָווער האָב איך געטראָפֿן אין טשיקאַגאָ. אין זאַבלודאָווע פלעגט מען אַמאָל זאָגן, אַז „טשיקאַגאָ האָבן אַנטדעקט די „דראַלעס" — די פֿאַמיליע „לאָפֿאַטע", דאָרטן האָבן מיר זיך טאַקע אויפֿגעטראָפֿן מיט א סך זאַבלודאָווער ביי אליהו לאָפֿאַטע און כאָשטע דעם אַליצקערס (באָרטנאָווסקי) אין הויז. אַזויווי זיי זענען פון די לעצטע עמיגראַנטן פוז זאַ־בלודאָווע, האָבן מיר זיך אַלע באַלד דערקענט און דאָרטן האָבן מיר פֿאַרברענגט ביי א שיי־נעם טיש מיט די עמיגראַנטן פון פֿאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה: מיט דער גאַנצער פֿאַמי־ליע לאָפֿאַטע, אויך מיט מיינע חברים ווי: משהל עפּשטיין (עזריאלס זון), יוסף שמידט (וואַ־גאַנטשיק), אויך חיים פּרוזשאַנסקי מיט זיינע ברידער וועלכע זענען זיי האָבן זיך דערווווסט — זענען

זיי געקומען מיר זען. צופעליק האָב איך דאָרט געטראָפן מיין פריינדס משהקע פיינמאַנס אַ זון — אהרן פיינמאַן, אַ געראַטעוועטער פון מיידאַנעקער אויוונס; איך בין געבליבן זייער איבערראַשט — אַזויווי כ׳וואָלט אים דערזען פון יענער וועלט... ווי ער האָט מיר איבערגעגעבן, האָט זיך איין ברודער זיינער געראַטעוועט אין רוסלאַנד און געפינט זיך איצט אין פוילן.

זיך אומקערנדיק קיין ישראל האָב איך געטראָפן אייניקע זאַבלודאָווער, וועלכע זייענדיק אין דער פוילישער אַנדערס אַרמיי, האָבן דעזערטירט און דורך פּערסיע זיך דערשלאָגן קיין ארץ ישראל און אַזוי אַרום זיך געראַטעוועט. קומענדיק קיין ירושלים צום יום־העצמאות, האָב איך אַרײַנגייענדיק אין אַ נאָר־וואָס אינסטאַלירטן פריזיר־אַנשטאַלט, גראָד געטראָפן צו מיינעם אַ „ראַזירער" נאָך פון זאַבלודאָווע, דאָס איז משהקע אַבראַמיצקי (דעם סאַציערס), וועלכער האָט געאַרבעט ביי לייב־הערש וואדילעוויטשן און נאַכהער געעפנט אַליין אַ פריזיר־אַנשטאַלט ביי שעלענגאוויטשן אין מויער. ער האָט מיך גלייך דערקענט און איך אים — אויך.

זאַבלודאָווער לאַנדסלייט אין מדינת ישראל.

אַ צווייטן פון אַנדערס אַרמיי האָב איך געטראָפן דעם אייניציקן זאַבלודאָווער בונדיסט. ווי איך געדענק איז ער אַמאָל געקומען מיט נאָך אַ ביאַליסטאָקער בונדיסט האַלטן אַ רעפעראַט אין זאַבלודאָוע אויף דער טעמע: „חלומות און ווירקלעכקייט". דער רעפעראַט איז פאָרגעקומען אין הויז פון די פייערלעשער. דער אויספיר איז געווען אַז חלומות — איז ציוניזם און ווירקלעכקייט איז — בונדיזם... טרעפנדיק זיך דאָ מיט אים, האָב איך אים אַ פרעג־געטאָן: „וואָס איז מיט אייערע „חלומות און ווירקלעכקייט אויף דער יידישער גאַס"?... אויף וואָס ער האָט מיר אַביסל זיך פאַרשעמענדיק געענטפערט: „אַ שאָד, אַ שאָד, וועט נישט דער בונד און די רעליגיעזע — וואָלטן מיר איצט געהאַט אַ סך, גאָר אַ סך יידן אין אונדזער מדינה"...

נאָך אַ זאַבלודאָווער האָב איך געטראָפן אין ישראל — שוין נישט וואָס די וועלט־אי־בערקערעניש האָט אים אַוועקגעטראָגן אין אונדזער לאַנד, נאָר ער איז אויף דער עלטער גע־פאָרן צו זיין זון — דאָס איז דער טיפּיטשנער יואל קאַגאַן אַדער ווי מ׳האָט אים גערופן אין דער אַלטער היים „יואל דער שטאַרקער יונג", דער בוימייסטער און סטאָליער, נאָך איצט

אויך מיט זיין פיזיש־פעסטער פיגור; ווי ער האָט מיר דערציילט, אַרבעט ער נאָך איצט אויך און מאַכט „קאַטקעס" און „באַראַבאַנעס" פאַר זיינע אַלטע קונדן די לעדער־פאַבריקאַנטן פון זאַבלודאָווע: יעקב בעקער (כאַצקל בעקערס זון) און דעם אָנגעקומענעם פּליט חיים מילער, וועלכער האָט זיך געראַטעוועט אַדאַנק דעם וואָס זיי זענען אָפּגעשיקט געוואָרן קיין סאָוועטן־רוסלאַנד.

יואל קאַגאַן האָט זיך זייער דערפרייט מיט מיר און מיר שטאַרק געדריקט די האַנט. „האַ, וואָס זאָגסטו? — „יואל דער שטאַרקער" איז נאָך געזונ שטאַרק, אַז ער דריקט נאָך אַן האַנט — קען מען נישט אויסהאַלטן"... — האָט ער עמאָציאָנירט געוועדט און דערציילט ווי זיינע אייניקלעך זענען „סטראַזשניקעס" ביי דער יידישער רעגירונג... „וואָס זאָגסטו? — גוט דערלעבט"!... — מיר זענען אַריין אין אַ קאָפּע און געטרונקען לחיים און זיך געוווּנטשן געזונט. אין אַ יאָר אַרום איז ער געשטאָרבן ביי זיך אין שטוב בשיבה טובה, אַרומגערינגלט מיט די קינדער, אייניקלעך און אוראייניקלעך.

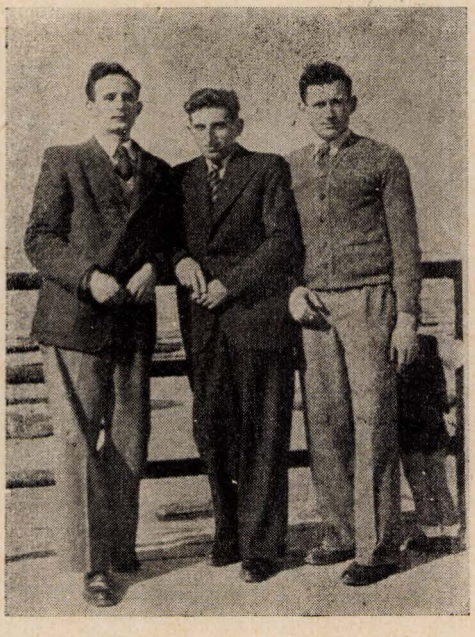

דריי געראַטעוועטע בחורים אין ישׂראל.
פון רעכטס: שמעון רובינס (בן נפתלי),
מרדכי שוואַרץ (טובי) און יעקב
ראַגאָווסקי.

דערנאָך האָב איך זיך דערווּוסט אַז דער גערעטעוועטער יצחק (איטשע) לין, געפינט זיך אין ישׂראל, און בין באַלד געפאָרן צו אים. נאָר טרעפן צו אים איז געווען נישט אַזוי פון די לייכטע זאַכן. ער האָט זיך געפונען אין „רכוש הנוטש", דאָס איז אין דער געגנט פון פּתח־תקוה, אין די פּאַרלאָזענע הייזער מיט די פּרדסים פון די אַראַבער, וואָס די רעגירונג האָט דאָרט אייניגעאָרדנט די נייע עולים אין יאָר 1949. קוים געטראָפן צו מיין אַלטן שכן. אין אַ שטוב מיט גרינע פּרדסים אַרום — און לעבן שטוב אַ רעגירונגס־לאָגער פון אַלטע אויטאָס און קאַמיאָנען — האָב איך אין אַ באַזונדער צימער אייגער אַליין געטראָפן דעם אַלטן איטשע

לין זיצנדיק און זאָגנדיק דעם יום תהילים פון דעם טאָג. אַז האָט מיך דערזען, איז ער אַ פּאַל גאָטאָן אויף מיר און זיך שטאַרק פּאַנאַנדערגעווייגט — און איך מיט אים... קוקנדיק אויף אים און זיין צימער. קומענדיק צו זיך, האָט ער צו מיר געזאָגט: וואָס זאָגסטו מיין טייערער, וואָס פון מיר איז געווארן?... וואָס זאָגסטו צו מיין לעבן?... עס איז גאָט פון נקמה — וואָס ער לאָזט מיך אַזוי לאַנג לעבן. וועמען האָב איך דאָ און וועמען נוץ איך דאָ? צו אַ שול איז מיר שוועך צו גיין — ס׳איז ווייט. מענטשן קומען דאָ נישט, אַ פּאַרווארפן ווינקל; די אויגן דינען נישט, שוועך אַריינצוקוקן אין אַ ספר. אַ גליק וואָס זאָגנדיק אין זאַבלודאָווע אין גרויסן בית־מדרש דעם תהילים אַלע שבת באַגינען — קען איך אים אויף אויסנווייניק. אין תהילים געפין איך אַ טרייסט פון מיין גאַנצן לעבן און אין די גרויסע ווינטער־אָוונטן, ווען די קאַלטע ווינטן רייסן די וועגט פון דער אַלטער אַראַבישער שטוב און עס הערט זיך דער קלאָג פון די

איטשע (יצחק) לין

שאַקאַלן וואָס קומען זוכן אַרום שטוב עסן, — דאָן איז דער תהילים מיין גרעסטע רפואה און אין אַזוינע אָוונטן זאָג איך איבער דעם גאַנצן תהילים צוויי מאָל אויסנווייניק, מיט פּאַר־מאַכטע אויגן און פול מיט טרערן...

איך האָב פּרובירט אים טרייסטן, וואָס מיר האָבן דערלעבט די „אתחלתא דגאולה" און ס׳איז אים מקוים געווארן דער פּסוק וואָס ער זאָגט אַלע טאָג: ותחזינה עינינו בשובך לציון. און ער איז לעבן געבליבן פון היטלערן ימ״ש, און האָט אַ זון און אַ טאָכטער מיט אייניקלעך אין ישראל און צוויי זין אין אַמעריקע; דאַרף ער נישט ווייניגן און דאגהן... ער האָט אַ טיפן קרעכץ געטאָן און געבליבן שטיל.. און שמועסנדיק מיט אים, האָט ער מיר דערציילט אַביסל פון זיין לעבן, פון די לעצטע איבערלעבונגען:

„אין יאָר 1940, ווען די סאָוועטישע אַרמיי האָט פאַרנומען פּוילן, זענען אין עטלעכע מאָנאַטן סאָלדאַטן פון דער רויטער אַרמיי געקומען מיט אַ באַפעל, געהייסן מיטנעמען די נייטיקסטע זאַכן און מיך, מיט מיין פרוי און קינדער, אַרויסגענומען און אַוועקגעפירט צום באַן, ווו אין פאַרמאַכטע וואַגאָנעס האָט מען אונדז — מיט נאָך אַ סך יידן פון ביאַליסטאָק — אָפּגעפירט אין טיף־רוסלאַנד. אפשר איז דאָס געווען דאָס גליק פון מיר און מייַנע קינ־דער, וואָס מיר האָבן זיך געראַטעוועט פון היטלערס גיהנום. אַזוי האָבן מיר זיך געשלעפּט וואָכן און חדשים, ביז די סיבירער טייגעס און מען האָט אונדז אַראָפּגעלאָזט אין אַ פּאַר־

זואָרפן דאָרף הינטער טאָמסק ביי בייקאַל. איך בין דאָן געבליבן דער איינציקער ייד פון אַלע יידן פון ביאַליסטאָק און אומגעגנט. מיט פיל מאַטערניש האָבן מיר געפונען אַ ליימענע הייזקע און דאָרט איז געבליבן אונדזער ווויבאָרט."

קרעכצנדיק, האָט דער אַלטער איטשע לין, מיט טרערן אין די אויגן דערציילט, ווי אויף זיינע הענט איז געשטאָרבן זיין ליבע פרוי און אַליין געגראָבן פאַר איר אַ קבר און איר מקבר געווען כדת וכדין; און קומענדיק צוריק פון דער קבורה, האָט ער געטראָפן זיין טאָכטער טויט פון דער טיפוס־עפּידעמיע, וואָס האָט דאָן געבושעוועט אין דאָרף... און אין שלוכצן וואָס האָט געצופט ביים האָרצן, צוגעגעבן: „נו, איז מען נישט שטאַרקער פון אייזן, אַז מען קען אַזעלכע זאַכן אידערלעבן און ווילנדיק נישט־ווילנדיק מוז מען לעבן כל־זמן די נשמה האַלט זיך נאָך"...

מיט אַ „להתראות" און אויגן פול מיט טרערן ביי אונדז ביידן, ביים קלאָג פון די שאַקאַלן, האָב איך זיך געזעגנט מיטן אַלטן יצחק (איטשע לין), מיין אַמאָליקער שכן און אָנגעזעענעם זאַבלודאָווער תושב.

בעת אַן אזכרה אין תל־אביב. אליהו געלערשטיין מיט די זאַבלודאָווער אין ישראל, באַערנדיק אונדזערע קדושים.

V

חורבן און אומקום

דאָס ניט דערהערטע נעשריי

„אין די פּלאָמען"...
צייכענונג פון קינסטלער בען (פּאַריז).

שמואל צעסלער

אל מלא רחמים

גאָט פון רחמים, גאָט פון הימלען, —
אונטער פליגלען פון דיין שכינה,
נעם אַרונטער אַלע קדושים
אומגעבראַכט דורך מאָרד און שנאה.

און אין טאָג פון אונדזער טרויער
שטראָף די מערדער, שענק ניט קיינעם,
מעק זיי אויס פון אַלע וועלטן
אוּן פאַרטיליק זיי ביז איינעם.

גאָט פון רחמים, האַר פון הימלען,
הייל אונדז מיט דיין ליבן נאָמען,
שיק אונדז טרייסט און מוט און גלויבן,
שטאַרק דיין פאָלק ישראל. אמן.

לעכטס אונטן מיט דיקן שטריך ארומגענומען, דער שטח פון געמא.

סכנעמע געצייכנט פון ר. צ ח ק צ א ס ל ע ר.

פאפאגראפירט פלאן פון יארלידאוויץ מיט אירע גאסן, פלעצער און בולווארדן געבויטדיקע.

פֿיניע כאַראָווסקי (ניו־יאָרק)

אונדזער טייערע היימשטאָט זאָבלודאָוע אין די טעג פון איר גרויליקער נסיון

אַלס איינער פון די געציילטע לעבן־געבליבענע זאָבלודאָווער האָלט איך פאַר מיין חיי־ליקן חוב, ווי אַן עד־ראיה, צו פאַרצייכענען און פאַרשרייבן אין זאָבלודאָווער יזכור־בוך די לעצטע פאַר יאָר ראַנגלענישן, אין גרויל און אין פיין, פון אונדזער אַלטער היסטאָרישער שטאָט זאָבלודאָווע, וואָס זי האָט דורכגעמאַכט און דורכגעלעבט איידער זי איז אומגעקומען און חרוב געוואָרן פון די נאַצישע באַנדיטן, ימח שמם וזכרם!

כאָטש ס׳איז איצט מיר שווער פון אַלץ אויסצושרייבן — וועל איך זיך מיען צו פאַר־צייכענען, ווי וויים מעגלעך, געוויסע דאַטעס, נעמען פון די געפאַלענע און אומגעקומענע — און זאָלן מיר מוחל זיין אונדזערע זאָבלודאָווער, וואָס איך וועל אַנרופן אַ סך מיט זייערע צונעמענישן, וויבל אַ סך פאַמיליע־נעמען געדענק איך נישט.

איך וויל אויך אויסדריקן אַ גרויסן יישר־כוח אונדזערע זאָבלודאָווער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע פאַרן אַרויסגעבן דאָס יזכור־בוך נאָך אונדזער חרוב־געוואָרענער געבוירן־שטאָט זאָבלודאָווע. זאָלן אונדזערע וויייטערדיקע דורות וויסן און געדענקען וואָס דער עמלק האָט מיט אונדז געטאָן!

***

דאָנערשטיק, דעם 19טן יוני 1941, קומענדיק צופאַרן אויפן פלי־פלאַץ וואָס מען האָט געבויט אין זאָבלודאָווע אויף דעם קסיאָנדזס און פאָפּס פעלדער, וואָס די סאָוועטן האָבן רעקוויזירט, וויבל די וואָס האָבן געהאַט פערד־און־וואָגן האָבן געפירט שטיינער — און איך בין געווען איינער פון זיי — דערוויסן מיר זיך, אַז די דערמאָנטע פעלדער זענען צו־קליין פאַר דעם צוועק און זיי מוזן נאָך צונעמען אַ שטיק „מעשטשאַנסקע" פעלד און גלייכצייטיק דעם נייעם יידישן בית־עולם. קומענדיק אַהיים, האָב איך עס דערציילט מיין טאַטן ישראל־משה ע״ה, וועלכער איז גלייך אַוועק צום רב און אים איבערגעגעבן די נייס... דער רב איז געווען מיט דער מיינונג, אַז ער אַליין וועט גאָרנישט אויפטאָן, נאָר ס׳זאָל גיין אַ דעלע־גאַציע פון עלטערע מענטשן צום פירער פון אונדזער שטאָט, איינער אַ געוויסער מאַרגאָלין. מיין פאָטער האָט זיך גראָד געקענט מיט אים, צוליב זיין פאָטער, וועלכער איז אַמאָל געקומען פון רוסלאַנד און האָט פאַרבראַכט אין לערנען צוזאַמען מיט מיין טאַטן ע״ה. — האָט מען ביים רב אָפגערעדט צו גיין, אויף מאָרגן, פרייטיק, צו אָט־דעם מאָרגאָלין און אָפּבעטן די גזירה, אָבער ווען מיר זענען אויפגעשטאַנען גאַנץ פרי צו דער אַרבעט, הערן מיר, אַז די נאַכט האָט מען אַרויסגעפירט אונדזערע „רייכע" יידן, משטיינס געזאָגט: ציווע רובינס מיט די קינדער (הערצקע, איר מאַן, איז גראָד אין דער היים נישט געווען), אויך די פאַמיליעס פון חיים און לייזער־וועלוול מילער (זיי אַליין, חיים און לייזער־וועלוול, זענען שוין פון

פריער געווען אַרעסטירט און געזעסן אין די רוסישע טורמעס), נאָר לייזער־וועלוול איז געזעסן אין מינסקער טורמע און ווען די דייטשן זענען אַריין, איז ער געקומען אַהיים... אַזוי איז ער שוין נאָכער אומגעקומען. און די וועלכע זענען פֿאַרשיקט געוואָרן קיין רוסלאַנד, האָט זיי זיך נאָכער אויסגעדרייט לטובה און אַ סך פון זיי זענען דעריבער געבליבן לעבן. אַזוי איז אויך דאָן געבליבן לעבן אין רוסלאַנד נחום לֶאפיצייי מיט ריוועז, זעליג וואַניעווסקי, דער קצב, איז אויך געזעסן אין טורמע אין רוסלאַנד, נאָר אויפן וועג אַהיים איז ער געשטאָרבן, אויך פיל „מעשטשאַניעס" און רייכע מאַזורעס, וואָס האָבן געקויפט די הויפישע ערד, האָט מען אַרויסגעפירט קיין סאָוויעט־רוסלאַנד. יענעם טאָג איז שוין ביי אונדז די אַרבעט נישט געגאַנגען, ווייל יעדער איינער פון אונדז האָט מורא געהאט, ווייל מען האָט גזעזאָגט, אַז די קומענדיקע וואָך וועט מען נאָך אַרויספירן; פונדעסטוועגן איז די דעלעגאַציע גענאַנגען צום דערמאָנטן מאַרגאָלין, וועלכער איז גראָד געווען אַ פריינטלעכער מענטש אוז ער האָט געהייסן קומען נאָכאָמאָל צו אים דעם 23טן יוני.

עלטערע מענטשן אין זאָבלודאָווע, האָבן, ווי דער שטייגער איז, זיך געוויצלט און נבי־אות גזעזאָגט: „אויב זיי האָבן זיך שוין גענומען צו די טויטע, וועלן זיי שוין האָבן אַ מפלה..." (דאָס האָט מען זיך באַצויגן צוליב דעם. וואָס מען וויל צונעמען דעם בית־עולם פאַרן פלי־פלאַץ) און אַזוי איז טאַקע געשען... אין זאָבלודאָווע זענען אייגעשטאַנען אַ סך רוסן, וועל־כע האָבן געאַרבעט אויפן פלי־פלאַץ און אויך פיל אָפיצירשע פרויען, וועמענס מענער זענען געווען אויף מאַנעווערס, האָבן זיי שבת, דעם 21טן יוני אין אָוונט ,וואָס ס׳איז אויסגעפאַלן גראָד עפּעס זייערער אַ יום־טוב, געמאַכט בעלער און טאַנץ־אָוונטן און גוט געשיכורט — זענען מיר, חברה, אויך אַרומגעגאַנגען ביז פאַרטאָג. אַזוי ווי כ׳בין נאָר אַריין אין שטוב, זיך גענוואָלט לייגן שלאָפן, איך דערהער גרויסע אויפרייסן פון באַמבעס... איך לויף אַרויס אין דרויסן, מען זעט גאָרנישט — מענטשן, אַרויסגעלאָפענע פון די הייזער, זאָגן אַז דאָס איז פון די מאַנעווערס, וואָס זיי פירן דורך... איך האָב אַבער געזאָגט, אַז דאָס קען נישט זיין; דאָס איז אַ ריכטיקער אָפהילף פון אמתע באַמבעס, וואָס מען וואַרפט געוויס אויף ביאַליסטאָק... (איך האָב שוין גוט דערקענט די אויפרייסן, איך בין דאָך געווען אויפן פראָנט אין 1939, וועז מיר האָבן זיך געשלאָגן מיט די דייטשן). אין אַ שעה שפּעטער איז מיין השערה באַשטעטיקט געוואָרן: קריסטן, וועלכע זענען געפאָרן פון ביאַליסטאָק, האָבן אי־בערגעגעבן און דערציילט, אַז ביאַליסטאָק איז באַמבאַרדירט געוואָרן פון די דייטשן...

דעם פרימאָרגן פון 22טן יוני 1941, וועז מען איז נאָך גוט געשלאָפן, זענען די נאַציס אָנגעפאַלן און באַמבאַרדירט אַלע פונקטן, וו׳ די סאָוויעטן האָבן זיך נאָר געפונען. אין ביאַ־ליסטאָק האָבן זיי געוואָרפן באַמבעס אויפן „זוויריניץ", דאָרט איז איינגעשטאַנען אַ סך מיליטער, האָבן זיי דערווייל געטראָפן אויפן פיש־מאַרק און עס זענען דערהרגעט געוואָרן אַ סך ציווילע. איבער זאָבלודאָווע זענען זיי שוין געפלויגן זייער נידעריק, אָבער קיין באַמ־בעס האָבן זיי נישט געוואָרפן.

דער טומל אין שטאָט איז געוואָרן זייער גרויס. די רוסן האָבן זיך גענומען פאַקן און די יידישע באַפעלקערונג האָט שוין נישט געווסט וואָס צו טאָן, ווייל די רוסן אַליין זענען געוואָרן שטאַרק צעטומלט פון דעם קלאַפּ, וואָס דער דייטש האָט זיי געגעבן. אַ סך קינדער פון אונדזער שטאָט זענען גראָד אין דער היים נישט געווען, אַממיינסטן שוואָכע קינדער, האָט מען געהאָט אַוועקגעשיקט קיין דרוסקעניק, זענען די עלטערן פון די קינדער אַוועקגע־לאָפן און נישט געווסט וואָס צו טאָן. די בהלה איז געוואָרן זייער גרויס. לייבל טעוולס (דעם בעל־עגלהס), איז אַרויסגעלאָפן זוכן ווער עס ווייל פאָרן אין כאַראַשטש, דאָרט איז געווען זיינע אַ מיידעלע ביי זיין פרויס עלטערן, נאָר קיינער האָט נישט געוואָלט פאָרן, ווייל אויף ביאַליסטאָק איז שוין געווען דער וועג אוממעגלעך און אַזוי ווי איך בין געווען באקאנט מיט די דאָרפישע וועגן, האָב איך זיך אונטערגענומען צו ברענגען דאָס מיידעלע. ווי נאָר איך בין אַריינגעפאָרן אין די פעלדער, זע איך — סאָלדאַטן ליגן צעשראָקענע... זיי

האבן מיך פונדעסטוועגן דורכגעלאזן, נאר וועז כ׳בין אריינגעפארן ווייטער אין א גרויסן וואלד, איז שוין געשטאנען א גרויסע וואנד פון א סך סאלדאטן און מען האט מיך שוין נישט דורכגעלאזט. ווייטער פארן האב איך שוין נישט געקענט... עס האט זיך מיר דאן פארגעשטעלט דאס זעלביקע בילד, וואס איך האב אליין דורכגעמאכט אין דער פוילישער ארמיי אין יאר 1939: אזוי זענען מיר אויך דאן געלעגן באהאלטן אין די וועלדער... און איצט ליגט דא אזא ריזיקע ארמיי און קען זיך נישט אנטקעגנשטעלן...

איך האב זיך אומגעקערט צוריק אהיים. אין זאבלודאווע האט זיך שוין געטאן חושך: קומענדיק, האב איך שוין געטראפן א קארטל צו מעלדן זיך וואס שנעלער צום מיליטער אין הויפישן סאד. דארט האבן זיך שוין אויפגעקליבן א סך מענער פון די דערפער ארום און מיר האבן שוין געדארפט אפמארשירן צום פראנט...

מארגאלין, דער שטאט־אויפזיער, האט געהאלטן א רעדע און געזאגט, אז עס מאכט נישט אויס, וואס די דייטשן זענען שוין טאקע אריבער די גרענעץ, מיר וועלן זיי אפשטויסן וועז מען וועט צוקומען צו א פונקט. פלוצלונג, אינמיטן זיין רעדע, איז אנגעפלויגן אן עסקאדרע דייטשע עראפלאנען און אנגעהויבן באמבארדירן דעם פלי־פלאץ. א סך באמבעס זענען געפאלן אין שטאט. ס׳איז גלייך אפגעברענט געוואָרן דער גאנצער קוואַרטאל פון קאשציאל ביז דער צערקווע. עס זענען דאן דערהרגעט געוואָרן נחום־מענדלס זאלצמאנס צוויי טעכטער און אייניקלעך, שלום־חיים אסטראוויעצקיס אן אייניקל, ליבע בארטאשס זון, רחל (אלטע גאלדע לאהס) בינדערס א זונעלע און אויך א סך קריסטן. אזוי האבן מיר גלייך מאנטיק שוין געהאט די ערשטע קרבנות. דאן זענען די סאוויעטן זיך צעלאפן און מיר האבן שוין נישט געהאט מיט וועמען צו גיין אין מיליטער... פארנאכט איז שוין דאס סאוויעטישע מיליטער גענאפן פון אלע זייטן. פון לויפן צוזאמען מיט זיי קיין רוסלאנד, האט שוין קיין רייד נישט געקענט זיין, ווייל די דייטשן האבן געהאלטן אין איין באמבארדירן און באשיסן אלע וועגן...

אויף מארגן, דינסטיק, האבן מיר שוין געהערט, אז די דייטשע זענען ארויין אין מינסק. און מיר, דאס ביסל יידן, האבן שוין געמוזט בלייבן אויפן ארט, ווייל די, וועלכע זענען אפילו געלאפן קיין רוסלאנד, האבן זיך געמוזט אומקערן צוריק. זייער א סך זענען געפאלן אויף די וועגן...

אין זאבלודאווע זענען געווען גרויסע מאגאזינען. האבן די קריסטן געגומען אויפרייסן אוןראבירן. האבן מיר געוואלט אנגרייטן כאטש אביסל עסנווארג, האבן די מעשטשאניעס נישט גלאזן. האב איך, מיט אברהמל בעקער (זלאמס) מיט געוואלד ארויסגענומען א זעקל מעל און אוועקגעטראגן צו אונדז און באהאלטן. די מעשטשאניעס האבן ארויסגעפירט גאנצע פורן מיט לעדער פון די פאבריקן צו זיך אין די הייזער. אלץ איז זיי געלעגן אין זינען... דערווייל איז זאבלודאווע געבליבן אן קיין שום מאכט.

מיטוואך פארנאכט, איז געקומען צו מיר אברהמל בעקער זיך צו טיילן מיטן זעקל מעל. מיר דערהערן, אז די נאצישע באנדיטן, — די דייטשן, זענען שוין אריין צו אונדז אין זאבלודאווע, פון ביעלסקער גאס, און זיי גייען שוין ארום מאכן ארדענונג, מען זאל נישטראבירן. נאר ס׳איז שוין סיי־ווי נישט געווען וואס... מיר האבן זיך ביידע באהאלטן ביי אונדז אונטערן גאניק, רופט זיך אפ צו מיר אברהמל: „דו האסט א רעוואלווער? גיב מיר, איך מוז זיך נעמען דאס לעבן, ווייל אונדזער לעבן האט שוין סיי־ווי קיין ווערט נישט... מיר ווייסן דאך וואס זיי טוען מיט אונדזערע יידן, ווו זיי גייען נאר אריין“... איך האב אים אפגערעדט דערפון, אבער וואס איז די פעולה, אז שפעטער איז ער סיי־ווי אומגעקומען...

די ערשטע דייטשע אויספארש־גרופע איז צוריק אווק און אנגעזאגט, אז עס זאל זיין ארדענונג. מארגן אינדערפרי וועלן זיי אריינמארשירן.

אינמיטן דער נאכט האבן מיר וויידער געהערט גרויסע שיסעריין. אינדערפרי האט נאך מיין טאטע ע״ה געגומען דעם טלית און תפילין און אווק דאונען אין קליינעם בית־המדרש

(די גרויסע בתי־מדרשים האָט די סאָוויעטן־מאַכט געהאַט צוגענומען פאַר מאַגאַזינען אויף תבואה). דערווייל איז געוואָרן אַ גרויסע שיסעריי אין שטאָט, מען האָט זיך באַהאַלטן אין די קעלערס. מיין טאַטע ע״ה איז געקומען צולויפן מיט אַ געשריי מיר זאָלן וואָס גיכער אַרויסגיין פון די קעלערס, ווייל די גאַנצע שטאָט ברענט... מיר האָבן גענומען ראַטעווען פון אונדזער שטוב וואָס מען האָט נאָר געקענט, אָבער ס׳איז געווען אומזיסט וואָס מען האָט געראַטעווט, ווייל אַלצאיינס האָט מען עס אַלץ שפּעטער געמוזט איבערלאָזן.

איך האָב גלייך אייגעשפּאַנט דאָס פערד און מיר האָבן אַרויסגעטראָגן מיין פעטער אבא־דניאלן, וועלכער איז געלעגן אַ פּאַראַליזירטער. דורך דער גאַס האָט מען שוין נישט געקענט פאָרן, ווייל אַלע הייזער האָבן געברענט — בין איך געפאָרן דורכן גאָרטן. איך זע, ווי זיידקע מילעוויצקי (זיידקע לוכטעס) ליגט און קרעכצט. לויף איך צו אים צו, ער באַוויזט מיר נאָך צו זאָגן, אַז איצט נאָרוואָס האָט אים אַ דייטש געשאָסן. איך גיב אים אַ שטיקל צוקער אין מויל, לויף צום טייכל נאָך אַביסל וואַסער, נאָר קומענדיק צוריק האָב איך שוין נישט געהאט צו וועמען צו רייden... איך פאָר אַרויס הינטערן ווינטמיל, דאָרט זענען שוין געלעגן אַ סך זאַבלודאָוואר מיט זייערע פּעק. איך שטעל אָפּ די פּוד מיט מיין קראַנקן פעטער און לויף צוריק אַהיים... — אפשר נאָך עפּעס אָפּראַטעווען... טרעף איך מיין

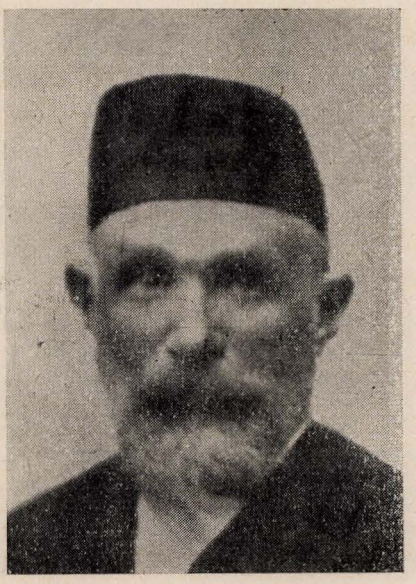

ר׳ ישראל משה כאַראָוסקי

טאַטן, זיין פּנים און הענט פאַרברענט, ווייל ער האָט נאָך געדאַרפט אַרויסטראָגן די ספרים פון הויז. איך דערזע נישט ווייט פון מיר ליגט, אַ דערשאָסענע, די אַלטע חנה לאפּיטשיי־איכע... ס׳לויפן פאַרוווונדעטע — אַ שוידערלעך בילד, די גאַנצע שטאָט שוין אָפּגעברענט... די בתי־מדרשים אַרום דער שול, אַלע הייזער, אַפילו די געמויערטע באָד איז שוין פאַרברענט, נאָר אונדזער אַלטע היסטאָרישע שול שטייט און וויל נישט ברענען!... שטיי איך מיט מיין טאַטן ע״ה און קוקן זיך צו און ס׳דוכט זיך אונדז — אַ נס!...

אָבער פלוצלינג זענען אָנגעקומען די באַנדיטן, די נאַציס, ימח שמם וזכרם! — זיי באַגיסן די אַלטע היסטאָרישע שול אונדזערע אַרום און אַרום מיט גאַזאָלין און צינדן זי אונטער! אַזוי איז פאַרברענט און אָפּגעווישט געוואָרן פון דער ערד איינע פון די זעלטנסטע

דעליקוויעס, די באַרימטע 400 יאָריקע זאַבלודאָווער שול... נאָר דער גרויסער שטיין, וואָס איז געלעגן ביי דער שול, איז געבליבן, ווי פאַריתומט...

אַזוי האָבן זיי אויך געטאָן אויף מאָרגן אין ביאַליסטאָק. זיי האָבן אויפגעטריבן אַ 2000 יידן איז דער דאָרטיקער שול און צוזאַמען פאַרברענט... דאָרט זענען פאַרברענט געוואָרן אונדזערע לערערס, וואָס האָבן געלערנט אין אונדזער „תחכמוני־שול"... ווער געדענקט נישט דעם לערער קאַפּוסטין און אַנדערע? ס'איז אויך פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט דער באַרימטער ביאַליסטאָקער שאַכשפילער אַהרן זאַבלודאָווסקי (אַן אייניקל פון אברהם און סוליע זאַבלודאָווסקי, פון זאַבלודאָווע).

און אַזוי זענען מיר שוין אין זאַבלודאָווע געבליבן אָן אַ דאַך איבערן קאָפּ. ווער עס האָט עפּעס אָפּגעראַטעוועט, האָט עס אַרײַנגעטראָגן צו די קריסטן. פון גאַנץ זאַבלודאָווע זענען געבליבן נאָר עטלעכע הייזער אויף ביעלסקער גאַס: דעם רבס הויז און דער ביעלסקער בית־המדרש. דאָרטן האָבן זיך אויפגעקליבן אַ שיין ביסל יידן און מען איז געלעגן איינע אויף די אַנדערע. — די דייטשן זענען אַריין צו אונדזער רב, הרב ר' יוחנן מירסקי ז"ל, אים אַרויסגעפירט אויפן גאַס און אים געמוטעט שלאָגן... אַ פּאָר קריסטן האָבן זיך איינגעשטעלט פאַר אים און קוים אָפּגעבעטן... — די פערד און וועגענער ביי די יידן האָבן זיי גלייך צוגענומען און געזאָגט מען זאָל גיין מיט זיי אין „הויף", וועט מען זיי באַצאָלן דערפאַר. אייניקע זענען טאַקע געגאַנגען, נו האָבן זיי די נאַציס טאַקע גוט „באַצאָלט"... זיי זענען קוים מיטן לעבן געקומען! איך האָב גלייך נישט געוואָלט גיין, ווי דאָס האַרץ וואָלט מיר געזאָגט.

שפּעטער האָט מען אָנגעהויבן אויפקלייבן די הרוגים און אַוועקטראָגן אויפן בית־עולם צום באַערדיקן. לייזשקע גאַראָשעס פרוי (דעם אייזן־קרעמערס) איז אויך דערהרגעט געוואָרן. בערטשע באַרטנאָווסקין (דעם אַליצקערס) האָבן די דייטשן דערשאָסן ווי נאָר ער איז אַרויס פון קעלער; חיים־פייוול דער וואָסערטרעגער איז פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיטן בית־המדרש. ער איז דאָרט געווען באַהאַלטן אויפן בוידעם...

אַ סך יידן האָבן געמוטן לויפן אין די אַרומיקע שטעטלעך, ווו אייניער האָט נאָר געהאָט פריינט. אונדזער רב ר' יוחנן מירסקי ז"ל מיט דער טאָכטער און אייניקל, יעקב צעס־לער, (יאַנקל פאַראָווקער), משה דער שרייבער מיט דער פרוי, באַבקע חייה־דבורהקעס מיט דער פאַמיליע, חייה־עשקע די בעקערקע מיט אַלע זין און נאָך עטלעכע פאַמיליעס, זענען אַוועק־קיין נאַרוווע. לייב־הערש דער ראַזירער מיט דער פרוי, חנא־הערשל צעסלער מיט זיין פאַמיליע, משה־הערש גלאַטשטיין מיט דער פרוי, זעליק הערשקעס פרוי און קינדער, פסח פליקער מיט דער פאַמיליע, יאַנקל דער קירזשנער מיט דער פאַמיליע, יצחק בייגל מיט די קינדער, אברהמקע טענצער (דער קירזשנער) מיט זיינע קינדער, אסתר און ביילע פורמאַן (באַבעלע און יעקב־משהס ביידע מיידלעך) און נאָך פאַמיליעס, וועלכע איך געדענק נישט אויסצורעכענען — זענען אַלע אַוועק קיין ביעלסק. משה־ברוך צעסלער מיט דער פאַמיליע, פייוול צעסלער מיט זיין פאַמיליע, עמטשע און שמואל ליפשיץ מיט זייערע פאַמיליעס (שמואלס שיינער זונעלע איז שוין געווען דערהרגעט) אויך דוד עפשטיין (שוין איינער אַליין, ווייל זיין פרוי און טעכטערל זענען שוין אויך געווען דערהרגעט), אַלע דראַלעס, לייזער רעזניק (זייעץ) מיט דער פאַמיליע, איסר צירולניק מיט זיין פאַמיליע, אויך די ברידער זיינע און נאָך אַ סך אַנדערע, זענען אַוועק קיין ביאַליסטאָק.

אַ סך יידן זענען אַנטלאָפן קיין ביאַליסטאָק, ווייל זיי האָבן מורא געהאט פאַר די מעשטשאַניעס, זיי זאָלן זיי נישט פאַרמסרן פאַר די דייטשן, ווייל זיי האָבן פאַרנומען פאָסטנס ביי די רוסן. נח פעדער, למשל, איז שוין אַפילו געווען אין ביאַליסטאָקער געטא, האָבז אים די דייטשן פון דאָרט אַרויסגענומען און אומגעבראַכט. אַסך פאַמיליעס זענען אַוועק קיין אַרלע, ליפע קאָזאַנסקיס (קאָזשענערס) פאַמיליעס, דוד אַרלאַנסקיס פאַמיליעס, סענדער און זלמן דעם שמוקלערס, איטשע־מאירס קינדער מיט דער מאַמען, יששכר באַערע מיט דער פרוי אין קינד, פייוול פעטלין און זיין פאַמיליע, נחום און ניאַמע פערלגוט (פאָזשניעס) מיט

זייערע פאַמיליעס און בישקע, יואל דעם שטאַרקנס מיט דער פאַמיליע, זענען אַלע אַוועק קיין מיכאַלאָווע, אָבער די דייטשן האָבן דאָרט אויסגעפונען בישקען (דעם שטאַרקנס) און ניאָמע פאָזשניעס און זיי דערשאָסן.

אַזוי זענען אונדזערע זאַבלודאָווער צעזייט און צעשפרייט געוואָרן אין די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. אַנדערע, וואָס זענען געפאָרן מיט די פורן, האָט מען ביי זיי אויפן וועג צוגענומען די פערד און זיי האָבן מיט די הענט געמוזט שטופן די וועגענער און אַנדערע, וועלכע האָבן געהאַט קי, האָט מען ביי זיי אויך צוגענומען די בהמות. אין זאַבלודאָווע האָט מען שוין אויך געהייסן ברענגען די קי, האָט אָבער מיין מאַמע ע"ה געטענהט: וואָס עס וועט זיין, זאָל שוין זיין... נאָר די קו וועט זי נישט אָפגעבן! און זי נעמט די קו און טרייבט איר אַוועק אין ביאַליסטאָק, אָבער וען זי איז שוין געווען אין דאָיליד, ביי ביאַליסטאָק, האָבן קריסטן צוגענומען ביי איר די קו מיט געוואָלד. מיין מאַמע האָט זיך מיט זיי געאַמפּערט, נישט געוואָלט אָפגעבן, האָבן זיי איר צעבראָכן אַ פוס... אַזוי איז זי געלעגן אַ גאַנצע נאַכט, ביז וואַנען איטשקע סוקעניק (וועלכער איז געלאָפן מיט זיין פאַמיליע קיין ביאַליסטאָק), האָט אָנגעזאָגט די בשורה מיין שוואָגער חיים־מנשה פאראזאָווסקין (וועלכער האָט געווינט אויף דער נאַווע־מיצקעוויטשאַ גאַס). מיין שוואָגער האָט גלייך געזומען אַ האַנט־וועגעלע און מיין מאַמען אַוועקגעפירט אין ביאַליסטאָקער שפּיטאָל.

איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן דאָס טרויעריקע בילד, וען אויף מאָרגן זענען מיר, אַ גרופּע יידן, אַרויס פון זאַבלודאָווע מיט די פּעקלעך אויף די פלייצעס און די אומפאַר־שעמטע שקצים און שיקסעס זענען אונדז נאָכגעלאָפן און ביי וועמען זיי האָבן געקענט, האָבן זיי געריסן די פּעקלעך און געשלאָגן אונדז מכות רצח... דאָס איז געווען אַ טרויעריק בילד וויאַזוי מיר זענען אַרויס, זיך אַרויסגעשלעפּט פון אונדזער טייערער זאַבלודאָווע... פאַרשעמטע און פאַרשטויסענע... און אַזוי זענען מיר אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק.

איך בין אַריין אין שטוב פון מיין שוועסטער כאַנטשע. ס׳איז פונקט דאָן אַרויס דער באַפעל, אַז יידן מוזן טראָגן די „געלע לאַטע"... האָב איך אָנגעטאָן די געלע לאַטע מיטן מגן־דוד און געגאַנגען אין שפּיטאָל געוואָר־ווערן צו מיין מאַמען. קריסטן זענען געשטאַנען אויף די גאַסן און האָבן אויסגעלאַכט און געחוזקט פון די יידן מיט די געלע לאַטעס... דעם צווייטן מאָל, וען איך בין געגאַנגען צו מיין מאַמען געוואָר־ווערן אין שפּיטאָל, בין איך שוין קוים דערגאַנגען און קיין כוח נישט געהאט, אַזוי צעהרגעט בין איך געווען... איך ווייל דאָ פאַרצייכענען ווי אַזוי איך בין ניצול געוואָרן פון אַ זיכערן טויט. כ׳מיין, אַז ס׳איז געשען מיט מיר דער ערשטער נס... מען האָט שוין דאָן געעדט וועגן שאָפן אַ „געטאָ" אין ביאַליסטאָק, האָב איך געזומען מיין שוועסטער גוטקעס זונעלע, אברהמל צוריק און צוזאַמען מיט אים זענען מיר אַוועק אין דאָרף ריניווע צו באַקאַנטע פויערים קריגן עפּעס עסן. געשלייכט האָבן מיר זיך אונטער די שייערן. דורך דעם דאָרף זענען גראָד אויך דורכגעגאַנגען די זאַבלודאָווער חיים גאַרבער (בארטאש) און ליבע בארטאשס מאַן, נחום. אין דאָרף זענען געווען דייטשן. אויף נחומען האָבן זיי געמיינט, אַז ער איז אַ קריסט, האָבן זיי אים דורכגעלאָזן און חיים איז דאָך געווען דער ריכטיקער ייד, האָבן זיי אים גלייך דערשאָסן. מיר האָבן נאָך אַליין געהערט דעם שאָס... מיר זענען גלייך אַרויס אויפן וועג צו באַקאַנטן דאָרף, עטלעכע קריסטן אין דאָרף האָבן אונדז געגעבן מעל, גרויפן און פּוטער אַוועקצוטראָגן פאַר מיין מאַמען אין שפּיטאָל. פאַרטאָג האָבן אונדז באַקאַנטע פויערים אַרויסגעפירט מיט אַ הינטערוועג אויף צו גיין קיין ביאַליסטאָק, אָבער מיר האָבן נישט געקענט אויסמיידן דאָס דאָרף „האַלמאַנד", וואָס גייט אַריין נאָענט צו ביאַליסטאָק. אָבער ווי נאָר מיר ווילן דורכגיין די ערשטע שטוב און ווילן זיך פאַרנעמען אונטער די שייערן, דערהערן מיר ריידן דייטש און איידער מיר האָבן באַווייזן זיך אומצוקומען, האָבן מיר שוין דערהערט דעם אויסגעשריי „האַלט! איר פערפלוכטע יודן!..." מיר זענען גלייך שטיין געבליבן און איך האָב שוין באַקומען אַ פּאַטש אין פנים, אַז ס׳איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן.

די נאציס האבן אונדז געהייסן אוועקווארפן די פעקלעך און איך האב אנגעהויבן זיך בעטן ביי זיי: „מיר זענען אפגעברענטע, דאס טראג איך עפעס עסן פאר מיין קראנקער מוטער אין שפיטאל...“ נאר עס העלפט שוין נישט אונדזער וויינען און געבעט, זיי האבן אונדז געגעבן פירן זייערע ביציקלעטן און זיי גייען פון הינטן מיט די רעוואלווערן אין די הענט און פירן אונדז ארויין אין וואלד... איך פיל, אז אונדזערע מינוטן זענען געציילטע. זאג איך שטיל לערהייט צו אברהמלען, דעם יינגל: „לאמיר אוועקווארפן די ביציקלעטן און זיך לאזן לויפן אין וואלד, ווייל ס׳איז דאך שוין סיי־ווי אלצאיינס...“ מיט רעוואלווערן קענען זיי אפשר אזוי לייכט נישט טרעפן ווי מיט ביקסן... נאר דא האט מיך איינער א נעם־גענטאן, צוגעשטעלט צו א בוים און מיך געמומען צובינדן, האב איך אין דער לעצטער פארצווייפלונג ארויסגעריסן מיינע הענט פון די שטריק, אויפגעהויבן די הענט צום הימל און א געשריי געטאן: „גאט, העלף אונדז!“ — „וויזא?! ביסטו קיין קאמוניסט? גלויבסט אין גאט?“ — האבן די נאציס מיך גלייך געפרעגט און אפגעבונדן. איך וויים זיי מיין רוסישן פאספארט מיט דער אפצייכענונג „נומער 11“, דאס הייסט, די, וועלכע זענען פריער געווען סוחרים. (נאר גרויסע סוחרים האבן געהאט די פאספארטן געצייכנט מיטן נומער 5). זיי נעמען און פירו אונדז אוועק אין 10טן אולאנער פולק. דארט איז געווען איינגעארדנט די „געשטאפא“. זייער א סך רוסישע געפאנגענע האבן זיך דארט געפונען. זיי פירן אונדז ארויין צום עלצטן און זאגן, אז „זיי האבן געפאנגען 2 יידן“ און אזוי ווי איך וויל נאר זאגן עפעס א ווארט, האב איך שוין געקראגן פון הינטן א זעץ איבערן קאפ און איך בין אנידערגעפאלן. מען האט מיך אנגעהויבן שלאגן מכות רצח, ביז איך בין געפאלן אין חלשות... וועז איך האב זיך אויפגעכאפט, בין איך געלעגן אין א טייך בלוט... איך האב זיך געוואלט אויפשטעלן און נישט געקענט. האבן זיי מיך אויפגעהויבן און א נאצי־באנדיט מיט א ביקס האט מיך ארויסגעשטופט פון פולק. איך מיין, אז דא איז שוין זיכער מיין סוף, מען גייט מיך דערשיסן — צום סוף זע איך, דער נאצי קערט זיך אום צוריק און מיך לאזט ער איבער אליין... איך דערשלעפ זיך צום שאסיי, וו עס זענען געשטאנען קריסטנס. וועז זיי האבן מיך דערזען, האבן זיי זיך צעוויינט, אזוי צעשלאגן בין איך געווען. איין אויג איז אינגאנצן געווען פארמאכט, איך האב געמיינט, איך בין שוין בלינד. מיינע אברים האב איך נישט געפילט. איך זוך צווישן די מענטשן אברהמלען, מיין פלימעניק, איך זע אים נישט, כ׳האב געמיינט, אז זיי האבן אים שוין פארטיק געמאכט... דער געדאנק לאזט מיך נישט רוען. „ווי אזוי וועל איך קומען אין שטוב אן דעם יינגל?“ נאר דא דערזע איך ווי דער זעלביקער באנדיט שטופט אויך אים ארויס פון דארטן א צעמזיקטן.. מיר האבן זיך קוים דערשלעפט צו דער „נאווע“. וועז מיר זענען ארויין, האט מען אונדז נישט דערקענט, אזוי געשוואלן בין איך געווען. איך האב נישט געקענט נישט זיצן און נישט ליגן. מען האט מיר געהאלטן אין איין לייגן קאלטע קאמפרעסן, ביז איך בין קוים געקומען אביסל צו זיך. אין א פאר טעג ארום בין איך געווען אין שפיטאל. דארט איז נאך געווען ד״ר ראטבערג. ער האט זיך שטארק געוווּנדערט וויאזוי איך האב עס געקענט אויסהאלטן אזוינע קלעפ... ביי מיין קומענדיקן באזוך אין ביאליסטאקער שפיטאל איז שוין ד״ר ראטבערג נישט געווען. וועז עס איז איינגעשטעלט געווארן די געטא, האט ער זיך געמומען דאס לעבן...

מיר האבן נאך דאן געווינט ביי מיין שוועסטער, אויף מיצקיעוויטשא גאס אין ביאליסטאק. אבער אין שטאט פלעגט מען שוין אפשליסן גאנצע יידישע קווארטאלן, כאפן די מענער און בעטן פאר זיי אויסלייז־געלט. מען פלעגט די געלטער שאפן און זיי געבן, אבער די נפשות צוריק האט מען נישט אנגעזוען... אין א שבת האבן זיי איינמאל אויפגעקליבן צוויי טויזנט מאן. אויך זאבלודאווער זענען ארויינגעפאלן צווישן זיי: פייוול צעסלער (יאנקל פארואוקערס) מיטן זונעלע, וועלוול גלאטשטיין מיטן זונעלע און איידעם שלמה גראש (לייזשקעס), לייבל יאשטשיקס, אדל שייטשיקס מאן מיט צוויי זין און אן אידעם און נאך זאבלודאווער. די נאצים האבן געפאדערט א סך אויסלייז־געלט — מען האט אויסגעטאן די

רינגען און אויריגלעך. מיט גרויס מאַטערניש האָט מען אויפגעקליבן און זיי צוגעשטעלט די געפאַדערטע סומע געלט אין גאַלד, אָבער צוריק זענען אונדזערע טייערע יידן שוין נישט געקומען... אָט־די קרבנות האָט מען אַ נאָמען געגעבן און געהרופן „די שבתדיקע“... אין געטאָ איז פאַרפאַסט געווארן אַ ליד וועגן זיי. שפעטער האָט מען זיך דערוווסט איינצלהייטן, ווי אַזוי מען האָט זיי אַרויסגעפירט אויף „פעטראַשע“ צווישן בערג, זיי געהייסן אַליין גראָבן פאַר זיך קברים און — זיי דערשאָסן...

עס איז אַרויס די פאַראַדענונג „מען מוז זיך אַריינקלייבן אין געטאָ“. ווו אייגער האָט נאָר געקענט, האָט עד זיך אַריינגעכאַפט. מיר האָבן נישט געוווסט וואָס צו טאָן. אַ סך זאַ־בלודאָווער, וועלכע זענען געווען אין ביאַליסטאָק, האָבן נישט געוואָלט גיין אין געטאָ, ווייל מען האָט גערעדט, אַז די געטאָ וועט זיין אַ פאַרשלאָסענע און אין זאַבלודאָוו וועלן זיי קיין געטאָ נישט קענען מאַכן, וועט מען ווינען אין די פאַבריקן, גאַרבאַרניעס און אין די עטלעכע איבערגעבליבענע הייזער. דעריבער האָבן אַ סך זאַבלודאָווער באַשלאָסן, אַז זיי וועלן זיך אומקערן צוריק קיין זאַבלודאָוו. דערווייל האָב איך געהאַלפן מיין שוואָגער זיך אַריבערצו־קלייבן אין געטאָ. אייביק וועט דאָס טרויעריקע בילד שטיין פאַר מיינע אויגן, ווי־אַזוי די ביאַליסטאָקער יידן פון אַלע אַרומיקע גאַסן האָבן זיך געשלעפט מיט זייער ביסל אַרעמקייט אין געטאָ אַריין!... קריסטן האָבן געחוזקט און געריסן די פּעקלעך פון זייערע הענט און זיי געשלאָגן און די דייטשן האָבן זיך צוגעקוקט און געלאַכט... מיין טאַטן, וועלכער איז געלאָפן (קעגן אונדזער ווילן) צו מיין שוועגערן מנוחה דער פּוכלערקע מאַכן אַ „מנין“ ביי איר אין שטוב, כדי צו קענען זאָגן קדיש נאָך זיין זון (מיין ברודער לייבל), וועמען באַגרייטן האָבן דערמאָרדעט מיט צען יאָר צוריק — האָבן די דייטשן געכאַפט און אַפּגעשניטן אַ האַלבע בארד, צוזאַמען מיט אַ שטיק באַק...

נאָכדעם ווי איך האָב געהאַלפן מיין שוואָגער זיך אַריבערציען אין געטאָ, האָבן שוין געווארט אויף מיר איסר צירולניק מיט דער פאַמיליע, אויך מיין שוואָגער מיכל „צוריק“ מיט זיין פאַמיליע און מיר זענען אַלע אַוועק אין זאַבלודאָוו. וועג מיר זענען צוגעקומען נעמטער צו זאַבלודאָוו, האָבן קריסטן — וועלכע האָבן זיך אומגעקערט פון שטאָט (דאָס איז געווען אַ זונטיק) — אונדז דערציילט, אַז די נאַציס האָבן אויפגעקליבן אַ שיין ביסל זאַבלודאָווער יידן אויפן גרויסן מארק, ווו ס׳איז אַמאָל געווען דער פלומפּ און די סאָוויעטן האָבן דאָרט אַוועקגעשטעלט אַ סטאָטע פון סטאַלינען — און האָבן זיי געהייסן אַראָפּהאַקן דעם קאָפּ און די רעשט צעהאַקן אויף שטיקלעך. דערביי האָט מען זיי געשלאָגן מכות רצח. דאָן האָבן די נאַציס באַפוילן די יידן צו מאַכן אַ „יידישע לוויה“... און דעם קאָפּ האָבן אַלע געמוזט אַוועקטראָגן אויפן בית־עולם און באַגראָבן... אַזוי אַרום איז סטאַלין „באַגראָבן“ גע־ווארן אויפן זאַבלודאָווער בית־עולם... און דאָרט האָבן די רוצחים זיי ווידער געשלאָגן! — זענען מיר שוין געבליבן שטיין און נישט געוווסט ווהין צו גיין, נאָר גיין צוריק קיין ביא־ליסטאָק איז שוין געווען שפּעט, זענען מיר אַריין ביי סאַרנאַצקין אין פאַבריק. דאָרט זענען שוין געווען נאָך עטלעכע פאַמיליעס, האָבן מיר שוין דאָרט איבערגענעכטיקט. אויף מאָרגן האָט מען זיך געמוזט איינאַרדענען פאַר יעדער פאַמיליע אַ שטיקל פּלאַץ. מיר האָבן גע־מאַכט „נאַרעס“, מיר זענען געגאַנגען אויף די חורבות פון די פאַרברענטע הייזער, אויסגע־זוכט פּליטעס און געמאַכט קיכן צום קאָכן. אַנדערע זענען מיט הינטערוועגן אַוועק איז די דערפער צו קריגן עפּעס עסן. איך האָב שוין מורא געהאט צו גיין אויפן דאָרף, בין איך אַריין אַרבעטן ביים קריסט ווינציג וואַלאַסעוויטשן, אין דער לעצטער שטוב פון שוסטער־גאַס. זיין איידעם איז געווען צעשעק שעלענגאָוויטש, ער האָט מיר צוגעזאָגט, אַז איך וועל זיין ביי אים, וועל איך נישט דאָרפן גיין אַרבעטן ביי די דייטשן. געשלאָפן בין איך דאָרט אין שייער און דערווייל כאָטש באַקומען עפּעס עסן אויך פאַר מיין פאָטער און שוועסטער. אַנ־דערע האָבן אַוועקגעגעבן זייערע יינגלעך פאַר פאַסטוכער, אַבי נישט זיין הונגעריק. אברהמל וויזניק (חיה אַדעסעס), וועלכער איז געווען אין ביאַליסטאָק, איז איינמאָל אַרויס פון דער

שטאט מיט זיין זונעלע, געוויס צו קומען קיין זאבלודאווע, זענען זיי שוין צוריק נישט געקומען. די קינדער זענען זיי נאכער געקומען זוכן, אבער מען האט שוין אפילו נישט געקענט אויסגעפינען ווו מען האט זיי געהרגעט...

אזוי האט מען יעדעס מאל זיך אנגעהערט מיט שוידערלעכע נייס. דערווייל האט דער נאצי־קאמיסאר אין זאבלודאווע באפוילן צו שאפן א „יודענראט". דער עלצטער פון „יודענראט" איז געווען שמעון וויסאצקי. אייניקע יידן פון „יודענראט", וועלכע איך געדענק, זענען געווען: זלמן ראגאווסקי (דער ריבעלער), יעקב „די באן" (לייזער לייב־הערשס זון), אהרן קרופניק (שקאפס), ראובן בעקער (זלאמס) און נאך אייניקע. אלקנה עפשטיין (רבקה זיידעס איכעס אן אייניקל) איז געווען סעקרעטאר און יודל פעטלין (זשאמעס) איז געווען א פאליצייטאן. יעדן טאג פלעגט מען ארויסשיקן מענטשן צו ארבעטן ביי די דייטשן אויף די שאסייען. א סך האבן געארבעט אויפן שאסיי ביאליסטאק־וואלקאוויסק. דארט איז עס געווען די פירמע „קירכאוו" פון דייטשלאנד. ביי דער ארבעט האט מען דארט געשלאגן אומברחמנותדיק. יעדע וואך האבן די זאבלודאווער יידן געדארפט צושטעלן 10 מאן. א סך יונגע מיידלעך און בחורים פון די שטעטלעך יאנאווע, סאקאלקע און טרעסטינע, וועלכע האבן דארט אויך געארבעט, זענען שוין געווען זייער אויסגעמאטערט. וועז אונדזערע זאבלודאווער פלעגן קומען אהיים אויף זונטיק, פלעגן זיי מיטגעבן עפעס געלט, מען זאל זיי קויפן עפעס ברויט און קארטאפל. איך פלעג נעמען די פור ביי וואלאסעוויטשן און זיי אוועקגעפירט. כ׳פלעג פארן אן די לאטעס אלס קריסט. פארשטייט זיך, אז כ׳האב פשוט אריינגעשטעלט מיין לעבן...

די ערגסטע ארבעט איז געווען ווינטער, אין די גרויסע פרעסט. די דייטשן האבן געוואלט מאכן דעם שאסיי דריי מאל ברייטער פון ביאליסטאק ביז מאסקווע, אבער זיי האבן דאס נישט דערלעבט! מען האט געדארפט האבן וואס מער שטייגער צום שאסיי, האבן די דייטשן אנגעהויבן פונאנדערנעמען דעם אלטן בית־עולם אין זאבלודאווע. מיר פלעגן זיך ארייגכאפן אין די בייגלעך פון די קברים פון די רבנים און גרויסע צדיקים און זיך גוט אויסווייגען אויף אונדזער גרויסן אומגליק...

די זאבלודאווער יידן האבן, ווי שוין געזאגט, געווויגט צעוואַרפן איבער אלע פאבריקן און גארבארניעס און אין די עטלעכע הייזער, וואס זענען געבליבן גאנץ: אין שפּסעלע וויסאצקיס הויז, אין יעקב קופלינסקיס מויער. דוד לעווינס הויז האט מען צוגענומען פארן קאמיסאר און דעם ביעלסקער בית־מדרש, דעם רבס הויז, האבן קריסטן צוגענומען. אין רבקה זיידעליכעס הויז האבן געווויגט עטלעכע פאמיליעס. אין א געוויסן אוונט איז שלום עפשטיין דער שוחט (אלקנהס פאטער) ארויס אין דרויסן, איז גראד אנגעגאנגען דער דייטשער קאמענדאנט, אים געהייסן שטיין־בלייבן, אריינגעפירט אים אין הויז ארײן און פאר אלעמען אין די אויגן — אים גלייך דערשאסן.

מיר האבן נאך אלץ געווויגט ביי סארנאצקין אין פאבריק. איינמאל אן אוונט בין איך, אליהו פעטלין, זיידקע בעקער (מיכאלס), דוד גלאטשטיין (אסנעס) און איינער א מייסטער פון יאשינאווקע, וועלכער האט געווויגט אנטקעגן, אין מאטל בעקערס פאבריק, ארויס אויף א רגע אין דרויסן. מיר ווייסן נישט פון וואנען, ווי פון אונטער דער ערד איז אויסגעוואקסן א „געסטאפאוויץ" און אונדז געהייסן אויף מארגן פרי זיך גלייך קומען מעלדן, קיינער זאל נישט פעלן! אין דער פרי זענען מיר גלייך אווועק צו שמעון וויסאצקין און עס אים דערציילט, האט ער געזאגט, אז ער וועט מיט אונדז מיטגיין. ווי מיר זענען נאר ארײנגעקומען, האט מען אונדז ארײנגענומען אייניקווייז און מען האט אונדז מכבד געווען מיט די אמתדיקע שמיר, אז מיר זענען קוים מיטן לעבן ארויס. איך פלעג זיך בעטן ביי שמעון וויסאצקין ער זאל מיך אזויפיל נישט שיקן צו דער ארבעט, אבער עס האט נישט געהאלפן. כאטש ער איז אין 1939 געווען צוזאמען מיט מיר אויפן פראנט, וועז מיר האבן זיך געשלאגן מיט די דייטשן. שמעון וויסאצקי איז זאן פארוונדעט געווארן אין א פוס. אלע זענען זיך דאן צע־

לאָפן, נאָר איך מיט משהל ברענער (ניסל אָפטשיקס) האָבן אים נישט איבערגעלאָזט אויפן פעלד אַליין, אים געטראָגן אַ שטיק וועג ביז צו אַ קאָלאָניע ביי אַ פּויער. מיר האָבן דאַן צוליב דעם אונדזער קאָמפּאַניע נישט געטראָפן, שיעור נישט אַריינגעפאַלן צו די דייטשן און נאָר על פּי נס זיך גערא̈טעוועט. אים, שמעונען, האָט דער קריסט שפּעטער אַוועקגעפירט אין אַ שפּיטאָל, ער איז נאָכער געזונט געוואָרן און געקומען אַהיים. עס האָט דעריבער גע־טליעט אין מיר אַ שטאַרקער פאַרדראָס אויף שמעונען: „פאַרוואָס האָט ער איצטער אַלץ פאַרגעסן?...“

מיין מאַמע איז נאָך אַלץ געלעגן אין יידישן שפּיטאָל אין ביאַליסטאָק. דאָס ערשטע מיידל, וואָס האָט איינגעשטעלט איר לעבן און איז אַוועק פון זאַבלודאָווע אין ביאַליסטאָ־קער געטאָ, איז געווען שרהקעלע קופּלינסקי. אויף איר קוקנדיק האָבן שוין אַנדערע אויך גענומען גיין קיין ביאַליסטאָק. אין געטאָ פלעגט מען זיך אַריינגנבענען מיט אַ בריגאַדע, וואָס פלעגט גיין פון דער אַרבעט, אָדער מען פלעגט אַריבערשפּרינגען דעם פּלויט. אין געטאָ האָט מען נאָך עפּעס געקראָגן צו קויפן. מען האָט דאָרט אויסגעאַרבעט זייף און אויך פיל גאַלאַנטערי־אַרטיקלען. דער עיקר האָט מען זיך גענייטיקט אין זייף, ווייל מען איז געלעגן זייער ענג, איינע אויף די אַנדערע. בפרט נאָך אין פאַבריקן, איז די שמוץ געווען זייער גרויס.

מיין שוועסטער איז געוואָרן זייער אָפּגעשוואַכט און פון די כסדרדיקע שרעקן האָט זי גאָרנישט געקענט עסן. איינמאָל איז ווינציג (דער קריסט, ביי וועמען איך האָב זיך אויפ־געהאַלטן), געפאָרן קיין ביאַליסטאָק, האָב איך נישט געקלערט, אויסגעטאָן די געלע לאַטע און ווי־עס־איז זיך אַריינגעריסן אין געטאָ און אַוועק צו מיין מאַמען אין שפּיטאָל. ווי נאָר זי האָט מיך דערזען, האָט זי זיך שטאַרק צעוויינט און מיך געבעטן מען זאָל איר פון דאָרט אַרויסנעמען, ווייל זי ליגט שוין אויפן פּאָל — אַזוי פיל קראַנקע זענען דאָרט געווען. בין איך געגאַנגען צו מיין שוועסטער, נאָר ביי איר איז אויך קיין אָרט נישט געווען פאַר איר, ווייל אין געטאָ האָבן גאַנצע פאַמיליעס געוווינט אין איין צימער, און ביי מיין שוועסטער זענען זיי געווען זאַלבעזעקסט... בין איך אַוועק צוריק אין זאַבלודאָווע און געבעטן דעם קריסט צעשעקן (ווייל ער האָט געאַרבעט ביים קאָמיסאַר) ער זאָל אַרויסבאַקומען אַ שיין, האָבן מיר איינגעשפּאַנט דעם וואָגן און געבראַכט די מאַמע פון ביאַליסטאָקער שפּיטאָל צו אונדז אין „פאַבריק“, אין דער „היים“ אין זאַבלודאָווע.

מיטן עסן אין ביאַליסטאָקער געטאָ, האָט מען זיך ווי־עס־איז אַן עצה געגעבן. ווען מען פלעגט אַרויסגיין אויף דער אַרבעט פלעגט מען מיטנעמען פאַרקויפן אָנצוגן, זאַכן אא״וו און פאַר דעם געלט קויפן עסנוואַרג. אַ סך מאָל איז די וואַך געווען אַזוי צו זאָגן „אַ גוטע“ און עס פלעגט זיך איינגעבן אַריינצופירן די עסנוואַרג. אויך אונדזערע זאַבלודאָווער פון אָרלע פלעגן אונדז ברענגען צו פאַרקויפן עסנוואַרג און מיר פלעגן עס אַוועקשמוגלען קיין ביאַ־ליסטאָק. אַזוי אַרום איז מיר אויסגעקומען צו זען ווי אונדזערע זאַבלודאָווער „מעשטשאַ־ניעס“ האָבן געקויפט די שענסטע הייזער אין ביאַליסטאָק פאַר קליינע געלטער — ווייל די יידן זענען דאָך געווען אין געטאָ. די קריסטן האָבן זיך אַרויסגעהאָלפן איינע די אַנדערע אין די מסחרים, אַבי צו בלייבן מיט יידישן האָב־און־גוטס. אַזוי פלעגן מיר איינשטעלן דאָס לעבן און שמוגלען עסנוואַרג פון זאַבלודאָווע אין ביאַליסטאָקער געטאָ אַריין און דערוויל פלעגן מיר אויך האָבן מיט וואָס צו דערהאַלטן אונדזערע לעבנס.

דערוויל איז אין זאַבלודאָווע אַרויס אַ פאַראָרדענונג, אַז אַלע יידן מוזן ווווינען אין איין פּלאַץ, ווייל אַזוי איז מען געווען צעוואָרפן אין פאַרשיידענע הייזער פון אָפּגעברענטן שטעטל. איצט האָט מען געמוזט ווווינען נאָר אין ביאַליסטאָצקיס און אין הערצקעס פאַבריקן, די גאַרבאַרניעס. און ווייל ס׳איז געווען זייער ענג, האָט מען נאָך אָפּגעגעבן בערקע איידל־מאַנס פאַבריק (די געוועזענע פּלאַווסקיס) און אַזוי האָט יעדער איינער זיך גענומען איינ־אָרדענען אויף די קאַטקעס און מען פלעגט גיין צו דער אַרבעט. אָבער לאַנג דאָרט זיין און לעבן אָט־דעם געמוטשעטן לעבן, האָבן די מערדערישע נאַציס אויך נישט געלאָזן. עס האָבן

אָנגעהויבן בלאָזן נאָך בייזערע ווינטן און שוואַרצע כמאַרעס האָבן זיך אָנגעטראָגן אויף ביאַליסטאָק און אומגעגנט. מען האָט גענומען אַרויספירן אַ סך יידן פון ביאַליסטאָקער געטאָ. מען האָט זיי געפירט קיין פּרוזשענע. צווישן זיי זענען דעריבער אויך געווען אַ סך זאַבלו־דאָווער. מען האָט געזען דורכפאָרנדיק אברהמקע דראַלעס און הערשל בעזרוק מיט זייערע פאַמיליעס און נאָך. אויך די יעניקע, וואָס זענען געווען אין נאַרווע, האָט מען אַרויסגעפירט קיין פּרוזשענע. אַזוי אַרום האָבן די נאַציס אין ביאַליסטאָק געמאַכט דעם געטאָ נאָך קלע־נער און פאַרשטאַרקט די וואַך. אין איינעם אַ טאָג זענען הערשל בעזרוק און אברהמקע דראַ־לעס געקומען צופוס פון פּרוזשענע קיין זאַבלודאָווע און געבעטן מען זאָל זען העלפן אונדזער רב ר׳ יוחנן מירסקי און יעקב צעסלער (יאַנקל פּאַראָווקער). מען האָט נאָך דאַן, זייענדיק אין אַזעלכע שוידערלעכע באַדינגונגען, אין זאַבלודאָווע פונדעסטוועגן געשאַפן עפּעס געלט און עס מיטגעגעבן פאַר זיי.

אַ סך געראַטעוועטע פּרוזשענער יידן ווייסן זיכער צו דערציילן פון אַ סך זאַבלודאָווער, וואָס זענען איינגעשטאַנען ביי זיי אין די הייזער.

עס זענען אָנגעקומען די יום־טובים. וועגן מיין משפּחה דערגייען צו אונדז טרויעריקע גרוסן. מיין פעטער, דניאל כאַראָווסקי, איז געשטאָרבן און פּונקט ערב ראש־השנה. אויך מיין שוואָגער, מלך צירולניק, אויך יונה פעדער (דראַלעס). מיין שוועסטער כאַנטשע (חיים־מנשה פּאָראָזאָווסקיס פרוי), וועלכע איז אדורך דעם פּלויט פון ביאַליסטאָקער געטאָ, האָט זיך צעקאַל־עטשעט אַ פינגער, געקראָגן אַ בלוט־פאַרגיפטונג און מען האָט איר נישט גע־קענט אָפּראַטעווען.

יום־כיפּור קומט אונדז אויס, אַ גאַנצע חברה, צו זיין אין פּאַלאַץ נעבן דאָרף דאָברי־ניאָווקע, ווו מיר זענען אַוועק האַקן האָלץ. מיר מאַכן אין געהיים אַ מנין און גיבן אַכטונג, אַז די נאַצי־באַנדיטן זאָלן אונדז נישט דערשנאַפּן.

זאַבלודאָווער פרויען גייען נאָך אַוועק צו די קריסטן אויף די פעלדער גראָבן קאַרטאָפל, בכדי צו קריגן אַביסל קאַרטאָפל אויפן ווינטער. זיי האָבן זיך גאָרנישט געקענט פאָרשטעלן, אַז אַזוי נאָענט איז שוין זייער סוף... און אַזוי, אין פּיין און אין צרות, זענען אַריבער די ימים־נוראים...

עס איז געווען, דוכט זיך, דער 1טער נאָוועמבער 1942, אַ וואָך נאָך סוכות. אייניקע זאַבלודאָווער פון ביאַליסטאָקער געטאָ זענען אַריינגעקומען אין זאַבלודאָווע. איינער פון זיי, יוסף אינטראָליגאַטאָר (שעפּסל וויסאָצקיס איידעם), האָט דערציילט, אַז אין ביאַליסטאָק איז די געטאָ שטאַרק באַוואַכט און מען גייט שוין נישט אַרויס צו דער אַרבעט. און דאָ דער־וויסן מיר זיך אויך פון די קריסטן, פון די דערפער אַרום זאַבלודאָווע, אַז די דייטשן האָבן באַשטעלט ביי זיי אַ סך פורן אויף מאָרגן אין דער פרי, אויף אַרויסצופירן די זאַבלודאָווער יידן. אַנדערע האָבן געזאָגט — קיין פּרוזשענע, אַנדערע האָבן געזאָגט, אַז אין אַנדערע שטעט־לעך, אָבער וווהין אויף זיכער, האָט קיינער נישט געוווסט. בין איך אַריין צו וואָלאָסעוויטשן און געפרעגט צי זיי ווייסן עפּעס וועגן דעם, האָבן זיי געענטפערט, אַז זיי ווייסן דערווייל גאָרנישט, נאָר ווען זייער איידעם צעשעק וועט קומען פון קאָמיסאַר, וועלן זיי שוין אַלץ וויסן. דערווייל ווערט נאַכט, איך גיי אַריין צו מיינע עלטערן און דערצייל זיי, אַז מען רעדט אַז מען וועט מאָרגן אַרויספירן אַלע זאַבלודאָווער יידן און בין זיך מיישב וואָס צו טאָן, צי זאָל איך בלייבן מיט זיי אָדער זאָל איך זיך אויסבאַהאַלטן. מיינע עלטערן הייסן מיר זיך אויסבאַהאַלטן, אָבער זיי אַליין ווילן נישט. פאַר זיי, זאָגן זיי, איז עס צו שווער און ווער ווייס ווי־לאַנג עס קען געדויערן... מיין שוועסטער, וועלכע איז געווען זייער אָפּגעשוואַכט, מיט איר האָב איך גאָרנישט געקענט אויפטאָן. איך האָב געבעטן מיין שוועסטער און שוואָ־גער זיי זאָלן מיר כאָטש געבן די קינדער, אפשר וועל איך זיי קענען אויסבאַהאַלטן מיט זיך, האָבן זיי מיר געענטפערט דעצידירט, אַז ווו זיי וועלן גיין — וועלן די קינדער אויך גיין. איך האָב זיך מיט זיי אויף גיך אָפּגעזעגנט און אַריין צו שמעון וויסאָצקין און אים גע־

פרעגט, אפשר וויל עמיצער מיט מיר גיין זיך אויסבאַהאַלטן? ער ענטפֿערט מיר, אַז ער קען נישט גיין, ווייל ערשטנס איז ער דער עלצטער פון „יודענראַט" און צווייטנס, האָט ער אַ פרוי און אַ קינד, מוז ער בלייבן. אָבער ער האָט מיך געבעטן איך זאָל נעמען זיין שוואָגער יוסף אינטראַליגאַטאָרן, ווייל אַזוי ווי זיין פרוי געפינט זיך אין ביאַליסטאָק, וועט אפשר אים געלינגען זיך מיט זיי נאָך צוזאַמענטרעפן. מיר גייען אַריין צו ווינציג וואַלאַסעוויטשן אין שייער, פֿאַרגראָבן זיך טיף אין היי, ביים וואַנט וואָס גייט אַרויס צו די פֿאַבריקן, צו די גאַרבאַרניעס, כדי מיר זאָלן קענען זען אַלץ וואָס עס קומט פֿאָר. ווי מיר פֿאַרבאַהאַלטן זיך אין היי, זעען מיר: עס שטייט שוין אַ פֿאַטרול ביים שייער אַנטקעגן די פֿאַבריקן און היטן מען זאָל שוין נישט קענען אַנטלויפֿן. מיר ליגן און עס קלאַפּט אונדז שוין אַ צאָן אָן אַ צאָן. וואַלאַסעוויטש קומט אַריין זייער שטיל צו אונדז אין שייער און גיט מיר איבער, אַז זיין איידעם איז געקומען פון קאַמיסאַר און ער זאָגט, אַז ס׳איז אמת — מאָרגן גאַנץ פרי פירט מען אַרויס אַלע זאַבלודאָווער יידן און מיר הייסט ער מיטגיין מיט זיי... נאָכער, זאָגט ער, וועט זיין צו שפּעט. אויב די דייטשן וועלן ביי אים טרעפֿן אַ יידן, וועלן זיי אים גלייך דערשיסן. איך האָב אים אָנגעהויבן בעטן, איך וויל נאָר איבערוואַרטן ביז וואַנען איך וועל זיך קענען אַרויסכאַפֿן, וועל איך פון דאָרט אַנטלויפֿן. (פון יוסף אינטראַליגאַטאָר, אַז ער ליגט מיט מיר באַהאַלטן, האָט ער אינגאַנצן נישט געוווסט). אַ גאַנצע נאַכט האָבן מיר נישט געקענט איינשלאָפֿן, מיר האָבן געהערט ווי די וואַך האַלט אין איין אַרומגיין און ריידן. מיטן באַגינען האָבן געגומען אָנפֿאָרן די פורן פון די דערפֿער. דאָס איז געווען מאָנטיק, דעם 2טן נאָוועמבער 1942. מיר הערן שוין די פֿאַניק וואָס עס קומט פֿאָר אין די פֿאַבריקן. אַנדערע לויפֿן נאָך אָפּנעמען די קינדער, וואָס זענען געווען ביי קריסטן אַלס פֿאַסטוכער. מיר זעען אַלץ פון אונדזער באַהעלטעניש, דורך די שפֿאָרונעס פון שייער, ווי־אַזוי מען וואַרפט אַרויף די פּעקלעך אויף די פורן. די נאַצי־באַנדיטן טרייבן נאָך גיכער צו. אַרום און אַרום איז אַרום־געריגלט מיט „געסטאַפּאָ"־לייט.

מיט געווייגען און יללות טרייבט מען זיי אויף די פורן אַרויף. און איך זע זיי אַלעמען צום לעצטן מאָל... אָט זע איך, ווי מיין מאַמע גייט אַרויס, זי קען נישט אַרויפגיין אויף דער פור, מ׳העלפֿט איר אַרויפגיין... מיין שוואָגע שוועסטער פירט מען אַרויס אונטער די הענט... אָט טראָגט מען אַרויס טילקע ראָגאָווסקין (בערקע פּענערס טאָכטער), זי האָט ריכטיק געבוירן אַ קינד... די פורן נעמען זיך רירן פון אָרט... אָט זע איך מיין טאַטן, ער גייט נעבן וואָגן מיט דעם שטעקן אין האַנט, זיין טלית און תפילין אונטערן אָרעם... זיי וואַרפן דעם לעצטן בליק אויפן שייער — ווו איך געפין זיך...

די פורן פֿאַרנעמען זיך צו ביאַליסטאָקער שאָסיי. פֿאַרשטיי איך שוין אינגאַנצן נישט, וווהין מען פירט זיי... פריער האָט מען דאָך געזאָגט — פֿרוזשענע, און דאָ גאָר אין ביאַליסטאָקער ריכטונג? ליגן מיר ביידע פֿאַרשטומטע און ווייסן אינגאַנצן נישט וואָס איבערצוקלערן: „ווו האָט מען זיי געקענט אַוועקפירן?!..."

עס קומט אַריין צו מיר ווינציג און זאָגט מיר, איך זאָל זיין זייער שטיל, ווייל די פֿאַסטנס שטייען נאָך אַלץ אַרומגעשטעלט און זיי זוכן אין די פֿאַבריקן, אפשר האָט זיך נאָך ווער אויסבאַהאַלטן. ער גיט מיר עפּעס עסן, אָבער וועמען קריכט עס אין האַלדז, ווען איך האָב געזען אַוועקגענומען מיינע ליבסטע און טייערסטע... איך בעט אים זיך צו דערווייסן וווהין מען האָט זיי אַוועקגעפירט, זאָגט ער, אַז אויפן וועג קיין ביאַליסטאָק, אָבער ווהין וויסט ער אויך נישט. אין אָוונט האָבן מיר געהערט כסדרדיקע שיסעריין. ביי פלאָווסקין איז פאַבריק האָט זיך אויסבאַהאַלטן מאָטיע וואניעווסקיס יינגסטער זונעלע יצחק־הערשל, האָט ער ביינאַכט געוואָלט אַרויסגיין, האָבן זיי אים גלייך דערשאָסן. אויך אברהמל פיינמאַן האָט זיך אויסבאַהאַלטן ביי אים אין די הייזער (וואָס זענען גאַנץ געבליבן), האָט מען אים אויך געפֿאַקט און דערשאָסן אויפן אָרט. אַזוינע גרוסן גיט מיר איבער דער קריסט, ביי וועמען איך בין פֿאַרשטעקט און ער דערציילט מיר אויך, אַז פון די פורן, וואָס האָבן אַוועקגעפירט

די זאַבלודאַווער האָט מען זיך דערוווסט, אַז מען האָט זיי אַרײַנגעפירט אין אַראַניאַן, אין 10טן פּולק אולאַנער און וואָס מען טוט דאָרט מיט זיי, ווײַסט מען נישט. און אַזוי זענען מיר — איך און יוסף אינטראליגאַטאָר — געלעגן בײַדע און געטראַכט וואָס וועט מיט אונדז זײַן. מיר הערן, אַז די נאַציס גייען אומברענגען אַלע יידן. פון וואַרשע פירט מען שוין אויך אַרויס, מען זאָגט, אַז מען פירט זיי אין גאַז־קאַמערן... מען פירט אַרויס פון אַלע שטעטלעך אַרום און אַרום און די געטאָ אין ביאַליסטאָק איז שוין אויך געשלאָסן. עס קומט אַריין צו מיר וואָלאָסעוויטשעס פרוי און זאָגט מיר, אַז די קריסטן אין שטאָט רײַדן, אַז מיך האָט מען נישט געזען אַוועקפאָרן און אַזוי־ווי אַלע מעשטשנאַיעס וויסן דאָך, אַז איך בין געווען די גאַנצע צייט ביי זיי — איז מסתמא באַהאַלטן מיר דיך אויס, בעט זי מיך, אַז איך זאָל זען רחמנות האָבן אויף זיי, ווײַל אַז מען וועט מיך פּאַקן, וועט זיי קומען זייער אַ גרויסע שטראָף פּאַרן אויסבאַהאַלטן אַ יידן... איך האָב זיך ביי איר אָפּגעבעטן ביז זונטיק, ווײַל זונטיק, גלויב איך, וועט מיר זיין לייכטער אַרויסצוגיין פון דאָרט. יוספן האָב איך אַלץ אויסבאַהאַלטן, פון אים האָבן זיי אינגאַנצן נישט געוווסט, אַז ער איז מיט מיר... איך האָב זיך דורכגערעדט מיט יוספן, וואָס זאָלן מיר טאָן? ער באַשטימט, אַז ער וועט, ווי ווייט מעגלעך צוקומען קיין ביאַליסטאָק צו זיין ווײַב און קינד. אין מיטן דער נאַכט האָבן מיר זיך גוט אַרומגעקוקט צי קיינער גייט נישט. מיר האָבן זיך געזאָגט און יוסף האָט זיך פאַמעלעך אַרויסגערוקט פון שטאָט. איך האָב זיך נאָך צוגעהערט, צי מען הערט נישט קיין שאָס.. .איך בין געבליבן איינער אַליין און געווארט אויף זונטיק, איך זאָל קענען אַנטלויפן פון מיין געבוירנשטאָט!... זונטיק בײַנאַכט האָב איך זיך אַרויסגעשלייכט פון דער פאַרברענטער, ווײַסטער זאַבלודאָווע — אָן יידן — און אַרויס מיט די גערטנער צום ווע, וואָס פירט צום נייעם בית־עולם. דורכגייענדיק דעם בית־עולם, האָב איך זיך אָפּגעשטעלט, זיך גוט אויסגעווײַנט און מיט אַ הינטערשטן ווע אַוועק צו די דערפער.

איך בין אַריין אין דאָרף „נאַוואַסאַד" צו מיינעם אַ גוטן באַקאַנטן קריסט. זיי זענען געווען דערשטוינט, ווען זיי האָבן מיך דערזען און געזאָגט, אַז ס׳איז דאָ אַ פאַראָרדענונג, אַז ווען מען טרעפט נאָר אַ יידן, זאָל מען אים גלייך ברענגען צו די דייטשן, איך זאָל דעריבער זען זיך גוט אויסהיטן. איך האָב ביי זיי אַביסל אָפּגערוט. דער קריסט האָט מיך אַרויסגעפירט הינטער די שייַערן און איך בין אַוועק וווייטער. מיט דער נאַכט בין איך אַריין אַ צווייטן דאָרף צו אַ באַקאַנטן קריסט (איך בין געווען מיט אים צוזאַמען אין געפאַנגענשאַפט ביי די רוסן). ער האָט מיר געגעבן אָפּעסן, איך בעט אים: אפשר וועל איך קענען זיין ביי אים אַביסל, ווײַל ער נישט, ער האָט זייער מורא. ער גיט מיר מיט עפּעס עסן און איך גיי אַריין אין אַ שייער ביי אַ צווייטן קריסט, פאַרגראָב זיך טיף אין היי און ליג דאָרט אָפּ עטלעכע טעג און קיינער ווייסט נישט. איינמאָל איז דער קריסט אַרויף אויף מיר און פּשוט געשטאַנען אויף מיר אַ שיין שטיקל צייט און איך האָב עס אויסגעהאַלטן אוז זיך נישט־ווײַסנדיק געמאַכט... איך בין אַוועק נאַכער ווייטער און געלעגן אויך באַהאַלטן אַ שטיק צייט אין אַ קאַלאָניע ביי באַקאַנטע קריסטן. אַבער איינמאָל זאָגט מען, אַז עס וועלן קומען אַ סך דייטשן אויף „גיעג" און וועלן דאַרפן נעכטיקן ביי אָט־דעם קריסט, ווייל ביי אים איז זייער אַ שיינע הויז. האָט ער מיך געבעטן איך זאָל פון דאָרט אַוועקגיין. איך בין אַוועק מיט דער נאַכט דורך פעלדער און וועלדער און אַריין אין מיין טאַטנס בעסטן דאָרף „באַראַנקי". כ׳בין אַריין צו אַ באַקאַנטן קריסט, זיך אָפּגעראַזירט, אַרומגעוואַשן, זיי האָבן מיר אויך געגעבן רײַנע וועש. איך בין געלעגן אין דער צווייטער אַלבער הויז, וואָס איז געווען לייַדיק און קיינער האָט נישט געטאָרט וויסן פון דעם. פלוצים, איך הער, אַ פור פאָרט. כ׳גיי צו צום פענצטער און דערזע — דייטשן זענען צוגעפאָרן צום סאָלטיס. דער קריסט לויפט אַריין צו מיר און זאָגט מיר אָן די „טייערע" נייס. איך זאָג אים, כ׳וועל זיצן רואיק און כ׳גלויב, אַז דאָ וועלן זיי נישט קומען. אָבער דאָ קומט צולויפן זיין זון און הייסט מיר שוין אַנטלויפן ווי שנעלער, ווייל די דייטשן גייען אַהער. דורך דער טיר קען איך שוין נישט

לויפן, נאָר דורכן פענצטער, איך גיב אַן עפּן דאָס פענצטער און לויף אַרויס מיט די שטיוול אין האַנט. איך בין גראָד געווען באָרוועס און אַזוי בין איך געלאָפּן באָרוועסערהייט אויפן שניי, דורך די פעלדער אין וואַלד אַריין. עס איז שוין דאָן געווען אַ גרויסער פראָסט און איך האָב דאָן אָפּגעפרוירן מיינע פינגער פון די פיס. איך האָב געוואַרט ביזן אָוונט. אין אָוונט האָב איך זיך אומגעקערט פאָרזיכטיק צום קריסט. די דייטשן זענען שוין נישט געווען, אָבער בלייבן דאָרט האָב איך שוין נישט געקענט און די קריסטן האָבן אויך מורא געהאַט. איך בין אַוועק וווייטער און אַריין אין אַ קאָלאָניע, דאָרט געווען עטלעכע טעג, נאָר אויך נישט געקענט דאָרט בלייבן זיך אויסצוהאַלטן, צוליב די קליינע קינדער, וואָס זענען דאָרט געווען און די קריסטן האָבן מורא געהאַט, טאָמער דערציילן זיי, בין איך דעריבער געצוווונגען געווען צו גיין וווייטער. אין אַ קאָלאָניע נענטער צו סוראַש, האָב איך געטראָפן בייַ אַ קריסט — דוד אָרליאַנסקיס איידעם (מאָטשעס) פון סוראַש. זיין פרוי מיט צוויי מיידעלעך האָבן נישט געוווסט, אַז זאַבלודאָווער יידן האָט מען אַרויסגעפירט, איז זי אַוועק־ געגאַנגען מיט די קינדער קיין זאַבלודאָוו; אין דאָרף באַראַנקי האָבן איר די דייטשן גע־ כאַפּט, זי האָט זיך קוים אָפּגעבעטן און מען האָט איר מיט די קינדער אַוועקגעפירט אין ביאַליסטאָקער געטאָ. מוליע גלוך האָט דאָס געהערט, האָט ער אויך געוואָלט גיין קיין ביאַ־ ליסטאָק, האָבן אים די דייטשן געכאַפּט אין טוראַסנע און דערשאָסן גלייך אויפן אָרט. איך בין געבליבן באַהאַלטן ביים קריסט (מיט זיין זון האָב איך זיך גראָד געקענט פון דער דייטשער געפאַנגנשאַפט). דערווייל זענען אָנגעקומען די קריסטלעכע חגאות, כ׳בין בייגע־ וען ביי זייערע צערעמאָניעס און כ׳האָב געמיינט, אַז ביי זיי וועל איך שוין קענען איבער־ זיין די אומגליקלעכע צייט, אָבער ס׳איז נישט וויי מ׳רעכנט אויס. אַזוי־וויי אין די וועלדער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן רוסישע סאָלדאַטן, פלעגן זיי קומען צו די קריסטן אין די דערפער און קאָלאָניעס, צו קריגן עפּעס עסן. עמיצער פלעגט עס דערטראָגן די דייטשן און די נאַציס פלעגן אפט קומען פון סוראַש און מאַכן אָבלאָווע און צונעמען באַלד די קריסטן, בייַ וועל־ מען מען פלעגט זיי כאַפּן. אויך דאָ האָט מען זיך געריכט אויף אַ גרויסער אָבלאָווע איבער אַלע קאָלאָניעס, וווייל די דייטשן האָבן געוווסט — פּאַרטיזאַנער אין גאַנצן אומגעגנט; און איך ווייס שוין נישט יווהין לויפט מען איצט? איך האָב געמוזט אַווק און כ׳בין אַריין אין גרויסן דאָרף ־זאַביק . קיינער זאָל מיך נישט באַמערקן, בין איך פאַרקראָכן צו אַ קריסט אין אַ שייער און געלעגן ביז פאַרטאָג. איך האָב גראָד אָנגעטראָפן אויף אַ גוטן קריסט, וועלכער האָט מיך אַריינגעפירט צו אים אין שטוב, מיר געגעבן עסן און אין זאָל, ווו קיי־ נער גייט נישט, איז געווען אַ קעלער, וואָס קיינער האָט נישט געקענט ווייסן ווו דער אַריין־ גאַנג איז, וווייל ער איז געווען אונטער אַ בעט און פאַרדעקט, האָט ער מיך אַריינגעלאָזן אין אָט־דעם קעלער. דער דאָרף איז פול געוואָרן מיט דייטשן און איך האָב געהערט פון מיין באַהעלטעניש, ווי די דייטשן זענען געווען אין הויז אין באַגלייטונג פון דער סוראַשער פוילשער פּאָליציי, אָבער אין דאָרף האָבן זיי כמעט גאָרנישט געזוכט און זענען אַוועקגע־ פאָרן. אויף מאָרגן איז דער קריסט אַראָפּ צו מיר אין קעלער, ער האָט אויסגעזען טויט־דער־ שראָקן און ער האָט מיר אַלץ דערציילט, וואָס די נאַכט האָט זיך אָפּגעטאָן אין די קאָלאָ־ ניעס. מען האָט אומעטום געזוכט יידן און פּאַרטיזאַנער. די נאַכט האָבן בריינסקער יידן, וואָס זענען געלעגן באַהאַלטן אין די וועלדער, געפאָרן קיין ביאַליסטאָק, וווייל זיי האָבן שוין נישט געקענט זיין אין די וועלדער מיט קליינע קינדער, האָט מען זיי דאָרט ריכטיק געכאַפּט און דערשאָסן אויפן אָרט.

איך ליג אין מיין באַהעלטעניש און באַטראַכט מיין גורל — וואָס וועט זיין דער סוף? אַזוי בין איך דאָרט געווען עטלעכע טעג, ווען איינמאָל קומט אַריין צו מיר די קריסטן און הייבט אָן ווייַנען פאַר מיר: „איך בין אַ מאַמע פון 6 קינדער, זאָגט זי, טאָמער וועט מען זיך דערווייסן, אַז מיר באַהאַלטן דיך אויס (וווייל די קינדער וווייסן דאָך, קענען זיי זיך אַמאָל אַרויסרייַדן) איז אונדזער לעבן אין געפאָר... איך וועל דיר מיטגעבן עסן און טרינקען און

גיי ווייטער... האָב רחמנות, ראַטעווע מיך און מיין פאַמיליע און ראַטעווע זיך אַליין אויך...״ איך האָב איר צוגעזאָגט, אַז ביינאַכט וועל איך אַוועקגיין. אינמיטן נאַכט האָב איך זיך מיט זיי געזעגנט און בין אַוועק צוריק מיט די פעלדער אין טיפן שניי, אין דער קאַלאָניע, ווו איך בין פריער געווען. די קריסטן זענען געווען זייער דערשראָקן און האָבן מיר דערציילט, אַז ווען איך בין אַוועק יענעם אָוונט, זענען גלייך געקומען די דייטשן און האָבן געזוכט אַפילו אין אויוון; אין די שייערן האָבן זיי מיט פיקעס געשטאָכן אין היי און אין שטרוי... עס איז געווען פשוט אַ נס, וואָס יענער קריסט איז געקומען אָנזאָגן און כ׳בין אַנטלאָפן באַצייטנס. זעענדיק אַז איצט איז דאָ אויך געפערלעך צו בלייבן, בין איך אַוועק ווייטער, שוין אַליין נישט וויסנדיק — ווו גייט מען?... איך האָב באַשלאָסן זיך דערנענטערן צו ביאַליסטאָק. קומענדיק אין אַ קאַלאָניע, הייב איך אָן פרעגן, איך וויל זיך דערווייסן צי האָבן זיי עפעס געהערט פון די זאַבלודאָווער, וועלכע מ׳האָט אַוועקגעפירט אין 10טן פולק. איך דערווייס זיך, אַז מ׳האָט זיי אַרויסגעפירט אין וואַגאָנעס, אָבער וווהין ווייסט מען נישט. אין ביאַליסטאָק, זאָגן זיי, איז שטיל. די יידן גייען צו דער אַרבעט און זיי ראַמען די שטאָט, די פאַרשנייטע גאַסן .דער קריסט, וועלכער דערציילט עס מיר, פאָרט מאָרגן קיין ביאַליסטאָק אַוועקפירן תבואה. איך בעט אים ער זאָל מיך מיטנעמען, זיין פרוי גיט מיר מיט אַ ברויט מיט פעטס און מיר פאָרן אַרויס מיטן באַגינען, כדי קיין קריסטן זאָלן נישט זען אַז איך פאָר מיט. מיר פאָרן פאַרבייַ דעם 10טן פולק, עס פאָרן אָן דייטשן, איך מאַך זיך נישט וויסנדיק, באַגריס זיך מיט זיי און מיינע אויגן קוקן נאָר אויפן פולק... ווו אונדזערע זאַבלודאָווער זענען געווען... איך זע אַ סך פרישע קברים... ווער ווייס?... אפשר פון אונדזערע טייערע, וואָס די באַנדיטן האָבן דערשאָסן...

אין שטאָט האָט דער קריסט מורא געהאט, איך זאָל זיצן ביי אים אויפן וואָגן, בין איך אַראָפ, אַנגעשטעלט דעם קאַלנער און געמומען גיין, אַזוי בין איך געקומען אויף סאָסנאָווע, יידן מיט געלע לאַטעס האָבן געראַמט דעם שניי, איך גיב זיי אַ פרעג גייענדיק, צי קען מען אַריינגיין אין געטאָ? זיי זאָגן מיר איך זאָל גיין צו קאָמאַראָווו, דאָרט אַרבעט אַ גרויסע בריגאַדע יידן, וועל איך צוזאַמען מיט זיי קענען אַריינגיין. איך בין אַהין אָנגעקומען און גלייך געטראָפן זאַבלודאָווער. די בריגאַדירשע איז געווען גיטל פישביין (חיה זלאַטעס) און זלמן מילער (משה וועלוולס). זיי דערציילן מיר, אַז אַלע זאַבלודאָווער האָט מען געהאַלטן אַ וואַד צייט אין 10טן פולק און מען האָט זיי נאַכער אַוועקגעפירט אין טרעבלינקע און אַלע־מען אומגעבראַכט!... יששכר באָרע און שניאור פון אנדרענקי און איינער אַ געוויסער מאָטל דער מיכאַלאָווער (וועלכער פלעגט קומען אָפט אין זאַבלודאָווע) איז געלונגען דורך אַ צופאַל פון דאָרט צו אַנטלויפן. זענען זיי געקומען אין ביאַליסטאָק און אַלץ דערציילט, ווי־אַזוי מען נעמט די מענטשן, מען טרייבט זיי אַריין אין אַ באָד און מען פארגאָזט זיי!... קיינער האָט זיי דאָן נישט גענגלייבט, מען האָט זיי אַפילו געוואָלט דערפאַר איינשפאַרן אין טורמע אין געטאָ. איך בין פונקט געקומען אין טאָג, וועו מען האָט צוריקגעבראַכט די זאָכן פון די קרבנות מיט די וואַגאָנען פון טרעבלינקע, פאָר די פאַבריקן, און צווישן די זאָכן האָט מען געפונען בילדער און פאַספאָרטן פון די אַלע מענטשן, וואָס מען האָט אומגעבראַכט. אין אַנדערע ביכלעך און סידורימלעך איז געווען אָנגעשריבן: „איר זאָלט נקמה נעמען פאַר אונדז!״ מיר זענען פארשטיינערט געוואָרן, דאָס זענדיק...

יששכר באָרע האָט מיר אויך דערציילט, אַז אין אַראַניאַן, אין 10טן פולק, זענען צוזאַמען מיט די זאַבלודאָווער, געווען אויך אַ סך יידן פון אַנדערע שטעטלעך, וועלכע מ׳האָט אַרויסגעפירט כמעט אַלע אין זעלביקן טאָג. ער האָט מיר איבערגעגעבן אייניקע דאטן: „מיין טאַטן ע״ה האָט ער געזען אַ פאַרהונגערטן (ער האָט פון קעסל נישט געוואָלט עסן). זלמן ראַגאָווסקין האָבן זיי דאָרט דערשאָסן און גרשון סלוצקי (דער הויפישער) איז דאָרט געשטאָרבן. לויט יששכר באָרע האָט מען אַלע אונדזערע זאַבלודאָווער געבראַכט אין טרעבלינקע און זיי אומ־

געבראכט — דינסטיק, דעם ערשטן טאג אין חודש כסלו ה׳תש״ג — דעם 10טן נאוועמבער 1942. אלע זאבלודאווער זענען כמעט אומגעקומען אין אט־דעם טאג, חוץ די יעניקע זאבלודאווער, וועלכע זענען געווען אין ביאליסטאקער געטא און זענען דארט אומגעקומען אין די „אקציעס״, אין פעברואר 1943. די זאבלודאווער, וועלכע זענען געווען אין פרוזשענע — זענען אומגעבראכט געווארן אין יאנואר 1943.

איך האב געהאט אנגעטאן א פאר לאטעס אויף מיין פעלצענעם פוטערל און אזוי־ארום זיך צוגעטשעפעט צו דער אזוי גערופענער „בריגאדע״. איצט דארפן מיר צורקגיין אין געטא דורך „טשיסטע־טויער״, מיר זענען, מען פירט אונדז גאר דורך נאוואליפיע, מיר האבן גלייך פארשטאנען, אז ס׳איז עפעס נישט גוט. מען האט אונדז אריינגעפירט אויף וואשילקאווער גאס, ביי א סטראווסקין אין הויף; דארט איז געווען די געסטאפא. דער קאמענדאנט איז געווען פרידעל, ימח שמו וזכרו, מען האט געזומען אריינפירן צו 5 מאן און מיר הערן שוין ווי זיי שרייען. אלע האבן געזומען ארויסווארפן פון די טאשן וואס איינער האט נאר עפעס פון דארט מיטגענומען. איך האב נאך געהאט ביי זיך דעם רוסישן פאס, עפעס געלט, ברויט און פעטס. „אז זיי וועלן מיך דערזען, וועל איך שוין קיין לעבעדיקער נישט ארויס״ — איז מיר דורכגעלאפן דער גדאנק. זאג איך צו זלמן מילער: „שפילע מיר אפ פון הינטן די לאטע״ און איך האב אפגעשפיליעט אויף גיך די לאטע פון פארנט און ווי־גיך דער געסטאפא־וויעץ, וועלכער האט אונדז געהיט, האט זיך נאר אפגעדרייט אביסל אן א זייט, האב איך זיך שנעל ארויסגעכאפט פון טויער, אויף גארנישט געקוקט און אנגעהויבן שפרייזן גלייך מיטן טראטואר. איך דערזע פון דער ווייטנס, גייט א גרויסע בריגאדע, איך בין שנעל צו־געגאנגען צו זיי און זיך אריינגעכאפט אין מיטן. (עס איז געווען א נס, וואס ס׳איז שוין געווען פינצטער). ס׳איז גראד געווען די בריגאדע, וואס האט געארבעט אין 42טן פולק און מ׳האט איר נישט קאנטראלירט, מען האט אויפגעפנט דעם טויער און אזוי בין איך אריין אין געטא. ווי נאר איך בין אריין, האב איך אפגעאטעמט און שנעל אוועקגעלאפן צו מיין שוואגער. ווי איך בין אריין, האט מען זיך מיט מיר ארומגעכאפט. אין דער הויז זענען ג־ווען אלע אונדזערע קרוזינס און קוזינעס, אבער מיין שוועסטער כאנטשע איז שוין נישט געווען. (ווי געזאגט, איז זי געשטארבן פון א בלוט־פארגיפטונג, ווען זי האט זיך פארוווונ־דעט אין די דראטן פון געטא־צוים). ווען זי וואלט געלעבט, ווען מיין פאמיליע איז געווען אין אראניאן, אין 10טן פולק, וואלט זי מער ווי זיכער זיי פון דארט ארויסגענומען, ווייל מ׳האט פון דארט ארויסגענומען עטלעכע פאמיליעס. שמעון וויסאצקין האט ארויסגענומען דער עלצטער פון ביאליסטאקער „יודענראט״ — באראש; און אסנע גלאטשטיין מיט די קינדער האט מען אויך ארויסגענומען, אויך איטשקע קופלינסקי האט דורך א צופאל זיך ארויסגעקריגן פון דארט און אזוי־ארום לעבן־געבליבן (געפינט זיך איצט אין ישראל), אויך ניסל בעקער, דעם פאבריקאנט, האט מען ארויסגענומען און נאך עטלעכע, וועלכע כ׳געדענק איצט שוין נישט.

וועו מען האט געזומען אריינפירן די זאבלודאווער אין 10טן פולק, האט איסר צירול־ניק אפגעשטופט זיין עלטסטן זונעלע, ער זאל פרובירן אפגיין אן א זייט און אזוי איז ער אויך ארויינגעגאנגען אין ביאליסטאקער געטא. פלטיאל דעם קאשניקס יינגסטע מיידעלע אסתר, אויך מרדכי־מענדל דעם פאטשערס מיידל חוה און לייזער נורזיצס א מיידל, זענען ריכטיק געווען אין מיכאלאווע, וועו מען האט געזומען ארויספירן די יידן, זענען זיי אנט־לאפן פון דארט, אבער אויפן וועג צו זאבלודאווע־צו, האבן זיי שוין געהערט, אז די זאבלו־דאווער האט מען שוין אויך ארויסגעפירט, האבן זיי זיך דערשלאגן קיין ביאליסטאק און האבן זיך ארומגעדרייט ארום געטא און נישט געקענט ארויין, ווייל ס׳איז געווען זייער שטארק באוואכט, זענען זיי אווען אין 10טן פולק און מען האט זיי ליידער גלייך מיט אלע אווועקגעפירט קיין טרעבלינקע. זלמן וועליסן מיט זיין זונעלע איז עס געלונגען אויפן וועג

זיך אפצוטראגן און נאכער זענען זיי אנגעקומען אין געטא. חנא לעווין (מרדכי לייבס זון) איז אויך אנטלאפן מיט די קינדער, האט זיך אויסבאהאלטן אין סטאגעס היי, זיין מיידל האט אפגעפרוירן די פיס, ער האט זיך געמוטשעט מיט איר, ביז מען האט זי געכאפט און דערשאסן; און דוד לעווין, וועלכער איז געווען באהאלטן ביי א קריסט, האט דער קריסט שוין ביים ענדע קריג — אריבערפירנדיק אים איבער א טייך — אים גענומען און דער־טרונקען. יאסעלע לעווין האט זיך איינגעגעבן אויסצובאהאלטן און בלייבן לעבן (געפינט זיך אין אויסטראליע). אויך שמואל גארבער (יאסל באראשס זון) האט זיך אויסבאהאלטן ביי קריסטן; דאס זעלבע אויך שמעון לעווין (דעם אייזנקרעמערס) געפינען זיך איצט אין ישראל. עס וואלט זיך א סך אפשר איינגעגעבן אויסצובאהאלטן ביי קריסטן, נאר מען האט נישט געקענט איבערלאזן די פאמיליעס אליין. יצחק גארבער (בארטאש) למשל, וואלט זיך אויך אויסבאהאלטן, אבער ער האט נישט געקענט, ווייל זיין פרוי גוטקע (מרדכי וואניעוו־סקיס טאכטער) איז ריכטיק געשטארבן און אים אפגעשטעלט א שיין מיידעלע. אזוי־ארום האט ער שוין נישט געקענט אנטלויפן. נאטע וואניעווסקי, דער ברודער, איז אויך געשטארבן און אפגעשטעלט א פרוי מיט קליינע קינדער. מערי די פוכלערקע (חנאס פרוי) איז דאן געווען אין ביאליסטאק און זי איז נאך געלאפן זוכן דעם מאן מיט די קינדער און זי האט זיי שוין נישט געטראפן. מיין שוועגערן מנוחה די פוכלערקע איז אויך דאן געווען אין ביא־ליסטאק מיט איר מיידל. די מיידל איז געווען באהאלטן ביי א קריסט, זי איז געווען א זעל־טענע שיינהייט, ווי נאר דער קריסט האט דערהערט, אז מען האט שוין ארויסגעפירט די יידן פון ביאליסטאק, האט ער איר איבערגעשניטן דעם האלדז... אזוי האבן געטאן א סך קריסטן. עס איז פיל צו שרייבן וועגן זיי, זיי האבן גענומען גאלט און גאלד און נאכער דערהרגעט. דער יינגל, מאריס, האט זיך דורך א צופאל גערעטעוועט, ווייל די רוסן האבן אים געהאט אוועקגעשיקט אין דרוסקעניק זיך צו פאפראווען — ער איז געווען א שוואכער. ער געפינט זיך איצט אין ישראל.

משהל און שמערל בינדער (יאשטשיקס) זענען אויך דאן אנטלאפן און געקומען קיין ביאליסטאק און פעלע לאפאטע (זיידקע מענדלס זון) און משהל פליקער (אפטשיקס) זענען אויך געווען אין געטא. ישכר באברע (וועלכער איז אנטלאפן פון טרעבלינקע), איז געקו־מען צו מיר און מיר איבערגעגעבן, אז אין געטא איז נישט גוט, מען רעכנט אינגיכן ארויס־פירן פון ביאליסטאק צוויי טויזנט מאן און מיר, פון די שטעטלעך, וועלן געווויס זיין די ערשטע, אזוי־ארום זאלן מיר זיך זען ראטעווען. איך זאג אים, אז אין די דערפער איז זייער שוואר, מיר דארפן זען צו אנטלויפן אין וואלד און זיך אנשליסן צו די פארטיזאנער. מיר האבן זיך געטראפן מיט קרינקער און טרעסטינער בחורים און האבן אויסגעארבעט א פלאן ווי צו אנטלויפן, נאר מיר האבן געדארפט האבן געווער (פאר געלט האט מען עס געקענט קריגן). דערווייל פלעג איך ארויס מיט א בריגאדע וואס האט געארבעט אין דער גרויסער אליעוואריע — בוימל־פאבריק — ביי די פליקערס און פון דארט פלעגן אנדערע נעמען אין די קעשענעס צוביסלעך שוואנצע יאנדרעס. איינמאל האט מען געמאכט א רעוויזיע און געפונען ביי א צווייי מאן צוביסלעך יאנדרעס, האבן די נאציס זיי ארייינגעפירט אין געטא און פאר אלעמען אין די אויגן זיי אויפגעהאנגען. איינער פון זיי איז געווען ליפע דער הא־בערניק, פון פיאסקעס (אברהם דעם פאוולערס שערמאנס איידעם, פון זאבלודאווע). מיר זענען, אז די לאגע אין געטא איז נישט קיין גוטע, בעט איך מיין שוואגער חיים־מנשה, אז מיר זאלן אלע אנטלויפן, ענטפערט ער מיר, אז ער מיט די קינדער ארבעטן אין געטא און האבן גוטע שיינען. גלויבט ער, וועט מען זיי נישט ארויספירן.

דערווייל האבן מיר זיך געגרייט צו אנטלויפן אין וואלד, נאר מען האט געדארפט א מאשין (געווויס געמיינט אן אויטא. — רעד.) און דאס איז אנגעקומען אביסל שווער און דאס געווער איז שוין געלעגן גרייט אויסערן געטא. אין איין אוונט איז ישכר באברע ארויס מיט נאך עטלעכע בחורים צו קריגן א מאשין און ארייך צוריק האבן זיי שוין נישט געקענט.

די גאַנצע געטאָ איז שוין געווען באַוואַכט און מיר האָבן שוין נישט געקענט אַרויסגיין. עס איז געווען דער 5טער פעברואַר 1943, די נאַציס האָבן אָנגעהויבן די ערשטע אַקציע אין ביאַליסטאָקער געטאָ. מען האָט געפאָדערט פון „יודענראַט" צווייַ טויזנט מאַן. דער „יודענראַט" האָט די פאָדערונג צוריקגעווויזן, זענען זיי אַליין אַריין נעמען אויף כוח. עס האָט דאַן געקאָסט 2000 מענטשלעכע לעבנס!... אין אָ סך הייזער זענען געווען געמאַכט „סכראָנעס" (פאַרבאַהעלטענישן), זענען די דייטשן, ימח שמם וזכרם, געגאַנגען מיט יידישער פאָליציי, אויפגעזוכט די באַהעלטענישן און עפּירט גלייך צום באַן און ווער עס האָט נישט געוואָלט אַרויסגיין פון די „סכראָנעס", האָבן זיי גלייך דערשאָסן אויפן אָרט... קליינע קינדערלעך האָבן זיי געזשאַלעווועט אָ קויל, האָבן זיי זיי געוואָרפן פון די שטאָקן און אַנדערע צעריסן אויף צווייַען. די נאַצי־באַנדיטן האָבן צוגעזאָגט, אַז ווער עס וועט זיי אַרויסגעבן אָ „סכראָן", דעם יעניקן וועלן זיי נישט נעמען... צום גרויס באַדויערן האָבן זיך נאָך געפונען אַזוינע, וועלכע האָבן זיי געגלויבט און האָבן אָנגעווויזן... דערווייל איז געשען: די נאַצי־באַנדיטן זענען באַפאַלן דעם הויף אויף קופּיעצקאָ 29. אָ דרייסטער יונגערמאַן, אַן אַרבעטער מיטן נאָמען יצחק מאַלמעד, כאַפט אַרויס אָ פלאַש „אָליע וויטריאָל" און גיסט־אָפּ דעם נאַצי, וואָס וויל אים נעמען, פון וואָס יענער איז בלינד געוואָרן. די אָפּגעגאָסענע נאַצי־בעסטיע, כאַפט נאָך אַרויס אָ רעוואָלווער און פרווווט זיך וועלן, טרעפט ער אָבער אָ צווייטן נאַצי, וועלכער פאַלט טויט אויפן אָרט. מאַלמעד, אין טומל, ווערט נעלם. דער פירער, דער נאַצי־באַנדיט פרידעל, אויס נקמה, נעמט אַרויס 100 יידן פון יענעם הויף, מענער, פרויען און קינדער, און זיי ווערן געטריבן צו פּראַגעס גאָרטן און נעבן וואַנט פון נייַ־וועלט־בית־המדרש וועלן זיי אויסגעשאָסן מיט מאַשין־געווער!... זיי ווערן אַריינגעוואָרפן אין אָ גרוב, ווו די ערד האָט זיך אָ שטיק צייט באַווועגט... אָ סך פון זיי זענען געווען ניט אינגאַנצן קיין דערשאָסענע...

מאַטקע און חיה טויבע זאַבלודאָווסקי מיט אָ טייל פון זייער משפּחה (דער זאַבלודאָווער בעקער) געווינען אין ביאַליסטאָק אויף יאַטקע־גאַס (זאַמענהאָף נומ׳ 5) אויפן הויף ווו די זאַבלודאָווער פורן פלעגן פאַרפאָרן. — דערמאַרדעטע ערובניקעס פון דער מאַלמעד־טראַגעדיע.

צווישן אָט־די קרבנות האָט זיך געפונען די גאַנצע משפּחה פון מאַטקע זאַבלודאָווסקי (דער בעקער פון יאַטקע־גאַס נומ. 5, ווו די זאַבלודאָווער פורן פלעגן פאַרפאָרן. ער איז געווען דער זון פון אברהם און סוליע זאַבלודאָווסקי, פון זאַבלודאָווע), אויך די שוועסטער פון מאַטקע זאַבלודאָווסקי — אונדזער זאַבלודאָווער חשובע פרוי ביילע צעסלער מיט אירע צוויי טעכטערלעך לילי און סוליע ע״ה (די מוטער און שוועסטערלעך פון די ברידער שמואל, יצחק און משה צעסלער אין אַרגענטינע) — דאָס איז געווען דעם 5טן פעברואַר 1943, ל׳ שבט ה׳תש״ג.

דאס בילד ווי די אלע קרבנות זענען געלעגן אלע דערשאסענע, שטייט מיר נאך איצ־טער פאר די אויגן!... דער דערמאנטער ארבעטער יצחק מאלמעד, ווען ער האט געזען, אז עס דראט אז צוליב דאס געשעענע, זאלן אומגעבראכט ווערן טויזנטער יידן אין געטא, גיט

ביילע צעסלער מיט אירע צוויי טעכטערלעך: ליליע (רעכטס) און סוליע (לינקס) — דערמאנדעטע צווישן די 100 ערובניקעס אין דער ביאליסטאקער מאלמעד־טראגעדיע.

זיך איבער אין די הענט פון די נאצים, ווו נאך שרעקלעכע פייניקונגען — הענגען זיי אים אויף אויף קופיעצקא־גאס, ווו ער הענגט א וואך צייט.

(דעם באנדיט פרידעל האט מען נאך דער מלחמה געפאקט און טאקע אין ביאליסטאק געמשפט און אים דארט אויפגעהאנגען).

די „אקציע" איז אזוי אנגעגאנגען פון מאנטיק ביז פרייטיק. יעדער אין דער פרי פלעגן

פריץ פרידעל פארן ביאליסטאקער פאלקס־גערישט.

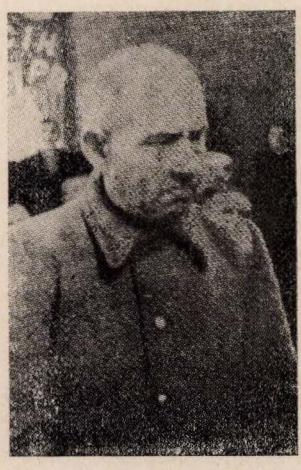

פריץ פרידעל, דער נאצי־מערדער. וואס האט פערזונלעך דערשאסן דעם זאבלודאווער יודן־ראט.

זיי אַרײַנגיין און אַרויספירן די קרבנות ביז פֿאַרנאַכט. פֿאַרנאַכט פלעגן מענטשן אַרויסגיין פון דִי באַהעלטענישן און לויפן צו די אייגענע — זען ווער עס פעלט און שטעלט זיך פֿאַר די סצענעס, וואָס עס פלעגט זיך אָפּטאָן, וועו מען פלעגט שוין אַ סך נישט טרעפֿן... אויך דִי טראַגעדיע האָב איך צוגעזען און דורכגעמאַכט, איך בין אַרײַנגעלאָפֿן צו מײַן מומע חיה־מלכה (מײַן טאַטנס שוועסטער) אויף קופּיעצקא־גאַס און זיי קיינעם נישט געטראָפֿן. אין אָוונט זענען געקומען די זין און איין מיידל, וועלכע איז אַנטלאָפֿן פון באַן און נאַכהער ווי־עס־איז, זיך אַרײַנבאַקומען אין געטאָ. בײַ דער לעצטער אַקציע האָט מען איר מיט אַ ברר־דער צוגענומען. איין ברודער, וועלכער איז שוין געווען אין וואַלד — געקומען אַרויספירן נאָך מענטשן, איז בײַם אויפשטאַנד געהרגעט געוואָרן. מײַן שוואָגערס מאַמע איטקע האָט שוין געפעלט. מיכאל פֿאַראָזאָווסקי (פֿאַפּקע), וועלכער איז צוזאַמען מיט מיר געווען אין יאָר 1939 אויפן פראָנט און איז געהאַט אַרײַנגעפאַלן בײַ די דייטשן אין געפֿאַנגענשאַפֿט אין בײַאַלאַ־פּאָדלאַסקי, צוזאַמען מיט הערשל פענער, האָט איינגעשטעלט דאָס לעבן און אַנטלאָפֿן פון געפֿאַנגענשאַפֿט — ווייל ער האָט דאָך געהאַט אַ פרוי מיט 2 קינדער — און אַנגעקומען אין געטאָ פונקט ווען עס איז דורכגעפירט געוואָרן די אַקציע.

אין דער אַקציע האָט מען כמעט אַלע זאַבלודאָווער צוגענומען, נאָר דער אַפּטייקער גאָבער און אשר סלוצקי זענען געבליבן. איך בין געבליבן באַהאַלטן אין אַ „סכראָן" צוזאַמען מיט משהל און שמערל בינדער און דער שוין דערמאָנטער מאָטל פון מיכאַלאָווע. אויך זלמן וועליס מיטן זונעלע און אַ יונגער דאָקטאָר מיט זיין פרוי, וואָס זענען געווען בײַ אונדז אין זאַבלודאָווע. דער „סכראָן" האָט זיך געפונען אויף פאַבריטשנע 44, בײַ אייזנשטאַטן אין אַ שטאַל ריכטיק נאָענט פון דעם צוים פון געטאָ. מיר האָבן געקלערט, אפשר, וועט עס אונדז געלינגען זיך אַרויסצורייסן פון דאָרט. דער „סכראָן" איז געווען זייער קליין און מען איז געלעגן איינע אויף די אַנדערע. מיר האָט פאַרפעלט לופט, כ׳האָב מורא געהאַט טאָמער מיט מיין הוסטן וועל איך פאַרראָטן, האָב איך זיך אַרויפגעכאַפט אויפן בוידעם און צווישן מעבל, וועלכעס איז דאָרט געווען אָנגעשטעלט — האָב איך זיך פאַרשטעקט אונטער אַ שאָפקע. איך הער ווי די באַנדיטן פירן אַרויס אַ סך מענטשן פון דעם הויף, איך הער ווי זיי גייען שוין אַריין אין שטאַל און אָט הער איך ווי מען גייט צו מיר אויפן בוידעם... די האָר האָבן זיך מיר געשטעלט קאָפּויער... די טרעפּ צום בוידעם זענען געווען געבראָכענע, האָט דער דייטש אַרויפגעשיקט אַ יידישן פּאָליציאַנט. דער דייטש גיט אַ געשריי ער זאָל אויפ־עפענען די שאָפע וו איך ליג... דער יידישער פּאָליציאַנט האָט מיך דערזען... איך גיב אים אַ מאַך מיט דער האַנט... ער גיט כלומרשט אַן עפן דעם שראַנק און זאָגט דעם דייטש, אַז קיינער איז נישטאָ... איך בין דאָרט איבערגעבליבן ביז ס׳איז שטיל געוואָרן. וועו איך בין צוריק אַראָפּ אין „סכראָן" און מען האָט מיך דערזען — האָבן זיך אַלע מיט מיר אַרומגע־כאַפט... זיי האָבן געמיינט, אַז איך בין שוין נישטאָ און מען האָט מיך שוין צוגענומען...

דערווייל זאָגט מען, אַז די־יעניקע, וואָס אַרבעטן אין געטאָ און האָבן שיינען קענען גיין צו דער אַרבעט און ווער עס האָט נישט, איז שלעכט; אַ מאַן האָט געקענט נעמען אַ פרוי אויף זיין שיין און אַ פרוי — אַ מאַן, האָב איך געבעטן דער פרוי אייזנשטאַט, זי זאָל מיך מיטנעמען אין פאַבריק. די איבעריקע האָבן נישט געוואָלט גיין, ווייל עס איז געווען זייער אַ גוטער „סכראָן". אין לעצטן טאָג פון דער „אַקציע" האָבן די נאַצי־באַנדיטן אָט־דעם „סכראָן" אויך אויסגעפונען און זיי אַלעמען צוגענומען. אַזוי האָב איך זיך ווידער גע־ראַטעוועט, און איך האָב שוין ווייטער נישט געהאט מיט וועמען צו אַנטלויפן. פון יששכר באָברע, מיט די אַנדערע, וואָס האָבן צוזאַמען געהאַט אַרויס אויף יענער זייט און זענען אַוועק אין וואַלד, האָב איך ביז היינטיקן טאָג גאָרנישט געהערט און כ׳גלייב, אַז אין די אַבלאָווע אויף די וועלדער זענען זיי אומגעקומען. דער בײַאַליסטאָקער בחור און משהל פליקער (אָפּטשיקס), פּעלע לאָפּאַטעס (דראַלע) און איטשקע קופּלינסקי, האָבן געלעבט באַ־האַלטן בײַ אַ קריסט הינטער בײַאַליסטאָק און אַזוי איבערגעלעבט די קריג, איז אָבער געשען

וואָס פּעלע לאָפּאַטע האָט זיך דאָרט פאַרליבט אין דעם קריסטס מיידל און נאָכן קריג גע־וואָלט מיט איר חתונה־האָבן — זענען זיי אַלע אַוועק אויף דער קאָלאָניע (חוץ איטשקע קו־פּלינסקין, וועלכער האָט נישט געוואָלט גיין און איז איצט אין ישראל) און געמאַכט דאָרט אַ גאַנצן באַל. עס האָבן זיך פון דעם דערוווסט די אַ.ק. — האָבן אַרומגערינגלט און אונ־טערגעצונדן די שטוב און דערשאָסן די מיידל. ס׳איז אויך געפאַלן טויט משהל פליקער. און דער ביאַליסטאָקער בחור און פּעלע לאָפּאַטע זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן. אָט־אַזוי האָבן די „אַ־קאָווצעס" זיך אָפּגערעכנט און ווו ס׳איז נאָך געווען באַהאַלטן אַ ייד — האָבן די קריסטן פאַרברענט!

שמעון וויסאָצקי האָט געוואָלט דורכלויפן דעם צוים פון געטאָ, האָט מען אים דער־שאָסן. און יוסף אינטראליגאַטאָרן מיט דער פאַמיליע האָט מען אַרויסגעפירט. אַ סך האָבן זיך אַליין גענומען דאָס לעבן, ווייל זיי האָבן נישט געוואָלט אַריינפאַלן צו די נאַצי־רוצחים אין די הענט. ס׳איז אויך געווען אַ זאַבלודאָווער קרבן. בכדי נישט אַריינצופאַלן צו די נאַ־ציס, ווען מען איז געגאַנגען זיי נעמען — איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד דורך אויפהענגען זיך, דער חשובער זאַבלודאָווער תושב משה־וועלוול מילער (שווער פון דיכטער שמואל צעסלער און פאָטער פון זיין פרוי שרה־עטל, וועלכע געפינען זיך אין אַרגענטינע). די געטאָ איז נאָך אַלץ געווען שטאַרק באַוואַכט, מען האָט גענומען אויפקלייבן די טויטע אין שטאָט, כדי אַלע צו מקבר זיין אין איין גרויסן מאַסן־קבר אויף זשאַביע־גאַס. מיר האָבן געפונען אַ סך קינדער, וואָס מאַמעס אָדער טאַטעס האָבן זיי אַליין דערשטיקט, ווייל זיי האָבן געוויינט, אָדער געהוסט אין די באַהעלטענישן. די פאַרבליבענע האָבן זיך גענומען פאַרשרייבן צו דער אַרבעט אויסערן געטאָ. איך בין אַוועק צו סובאָטניקן (אונדזער אַלטן זאַבלודאָווער רבס זון), וועלכער איז געווען אין געטאָ אַ גרויסע פּערזענלעכקייט און האָב אים געבעטן, איך וויל גיין צו דער אַרבעט אין 42טן פּולק; געקלערט האָב איך, אַז פון דאָרט איז לייכטער צו אַנט־לויפן אין וואַלד. ער האָט מיך פאַרשריבן און איך האָב אָנגעהויבן אַרויסצוגיין צו דער אַרבעט, אָבער אַ פאַרבינדונג מיט וועמען צו גיין אין וואַלד האָב איך נישט געהאט. איינער אַ וואָלקאָוויסקער, מיט וועמען איך האָב זיך באַפריינדעט ביי דער אַרבעט און ער האָט זיך גוט געקענט מיט באַראַשן, דעם עלטסטן פון „יודענראַט" אין ביאַליסטאָקער געטאָ, האָט מיר געזאָגט, אַז דערווייל וועט מען שוין מער פון ביאַליסטאָק נישט אַרויספירן און אויב עס וועט האַלטן שלעכט, וועט באַראַש אים צו־וויסן־געבן. מיר פלעגן יעדן טאָג גיין צו דער אַרבעט און גענומען אַריינשמוגלען עסנוואַרג אין געטאָ. איינמאָל האָט מען געמאַכט אַ גרויסע רעוויזיע ביים טויער און אַלץ צוגענומען און איך האָב נאָך געקריגן פון באַנדיט פרידעל — גוט צעהרגעט. אָבער מיר האָבן נישט געקוקט אויף קיין זאַך און ווייטער גע־טראָגן. איינמאָל בין איך אַדורך דעם טויער, איז געווען אַ גרויסע רעוויזיע, מען האָט פּונקט אינגאַנצן ליקווידירט גראָדנע, איז פון דאָרטן געקומען דער קאָמענדאַנט סטרעבלאָוו און ער אַליין איז פּונקט געשטאַנען ביים טויער און ביי וועמען ער האָט נאָר עפּעס געפונען, האָט שוין יענעם קיין צרות נישט געפעלט און איך האָב פּונקט אַרום זיך געהאַט אַרומגע־לייגט עסנוואַרג, און אין די קאַלאָשעס פון די הויזן אָנגעהאנגען ווורשטן. איך האָב זיך דורכ־געריסן אָן אַ רעוויזיע. כ׳בין אַריין אין אַ הויף און אַלץ אַרויסגענומען, איז צו מיר צוגע־גאַנגען דער יידישער קאָמענדאַנט פון גראָדנע, וואָס מען האָט זיי געבראַכט אין ביאַליסטאָ־קער געטאָ און ער האָט מיר געדריקט די האַנט און געזאָגט, אַז ס׳איז געשען אַ נס מיט מיר, ווייל ווען סטרעבלאָוו פּאַקט עס, וואָלט ער מיך געוויס פאַר דעם דערשאָסן.

איינמאָל זענען די באַנדיטן געקומען אין געטאָ באַקוקן די צוימען אַרום, מ׳האָט גענו־מען ווידער ריידן פון אַרויספירן, האָבן מיר אָפּגערעדט, אַז מאָנטיק וועלן מיר אַרויסגיין מיט דער בריגאַדע און פון דאָרט אַנטלויפן אין וואַלד. אָבער עס איז נישט ווי מען רעכנט אויס. זונטיק הערן מיר שוין, אַז די גאַנצע געטאָ איז שוין באַוואַכט און איך בין שוין ווידער געבליבן אין פּאַסטקע. אַ גאַנצע נאַכט פון זונטיק אויף מאָנטיק זענען מיר אַ חברה אַרומ־

געלאָפן אַרום די צוימען און בשום אופן זיך נישט געקענט אַרויסרייסן. אין דער פרי, האָט מען שוין צו דער אַרבעט נישט אַרויסגעלאָזן און געהייסן אַלעמען זיך אויפקלייבן אויף איין פּלאַץ און וועט עס וועט בלייבן — דעמיעניקן וועט מען גלייך דערשיסן; און געזאָגט האָבן זיי, אַז מען פירט אַלעמען אַרויס קיין לובלין — אויף אַרבעט. נאָך אַ באַראַטונג מיט דער חברה, איז ביי אונדז באַשלאָסן געווארן, אַז מיר וועלן אַלע זיצן אין איין וואַגאָן. מיר זאָלן מיטנעמען געצייג און פאַרנדיק וועלן מיר שפּרינגען, ווייל קיין אַנדער אויסוועג האָבן מיר נישט געהאַט. דערווייל זענען די באַנדיטן אַריין אין געטאָ און געגנומען אַרויסטרייבן אַלע־מען פון די הייזער. מען האָט דאָן געמאַכט אַן אויפשטאַנד קעגן זיי. אַ סך פון די באַנדיטן זענען געפאַלן, איך בין פאַרוווונדעט געווארן און באַקומען אַ קויל אין דער לינקער האַנט און זיך געמוזט צוריקציען. מיין קוזין איז געפאַלן מיט אַ מאַשין־געווער אין האַנט — די איבערי־קע האָבן זיי געכאַפט און אויסגעשאָסן; אַזוי האָט מען אונדז אַלעמען אַרויסגעטריבן פון ־טאָ אויף די „פּעטראַשער פעלדער". עס זענען געווען אַ סך אוקראַינער, וועלכע האָבן אונדז אַלעמען אויפגעטריבן אויף איין פּלאַץ, אונדז געהרגט און געשלאָגן מכות רצח... ווער עס האָט געטראָגן גוטע שטיוול האָבן זיי אַראָפּגעריסן פון די פיס. פרויען האָבן זיי געשטאָכן מיט די פּיקעס, אַ סך זענען דערשטיקט געווארן פון געדראַנג, ווען איינער פלעגט פאַלן, פלעגן אַלע פאַלן איינע אויף די אַנדערע. זיי האָבן אַרומגעשטעלט אַרטילעריע אַרום און אַרום און עס איז אומעגלעך געווען צו אַנטלויפן פון דאָרט. אַזוי בין איך נאָך יענע נאַכט געלעגן צוזאַמען מיט מיין שוואָגער און קינדער, קוזינס, קוזינעס און זייערע קינדערלעך, וואָס זיי האָבן קוים אויסבאַהאַלטן פון דער ערשטער „אַקציע". אין דער פרי זענען געקומען די נאַצי־רוצחים, אויפגעקליבן אַלע קליינע קינדערלעך אין פעלד אויף איין פלאַץ. די קינ־דערלעך האָבן גענומען לויפן צוריק צו די מוטערס — זענען די מערדערס געשטאַנען און מיט קולקעס (שטעקנס מיט פאַרדרייטע ענטלעך) אין די הענט, האָבן זיי געכאַפט די קינ־דערלעך פאַר די העלדזער און געוואָרפן צו דער ערד... די געשרייען פון די קינדערלעך און פון די מאַמעס צום הימל, קלינגט מיר נאָך איצט אין די אויערן. מען האָט זיי אַלע געטריבן ווי די שעפּסלעך צוריק אין געטאָ, זיי דאָרט געהאַלטן אומגעפער צוויי וואָכן. מיט זיי איז נאָך גענליבן דער ראַבינער ד״ר ראָזנמאַן און דער „יודען־עלטסטער" באַראַש, נאָכער האָט מען פון די קליינע קינדערלעך אַרויסגעצויגן דאָס בלוט און געגעבן עס פאַר זייערע פאַר־וונדעטע סאָלדאַטן; און צו ד״ר ראָזנמאַן און צו באַראַשן האָבן זיי געזאָגט אין אוישוויץ: „איר זענט גוטע יידן, וועלן מיר אייך אין אויוון נישט שיקן, נאָר מיט אַ קויל דער־שיסן!..." — אַזוי איז געווארן אויך ביאַליסטאָק — „יודען־ריין"...

פון פעלד פלעגן זיי אָפּשיקן גאַנצע גרופּעס צום באַן און איך בין אַלץ געבליבן פון די לעצטע. נאָכער האָט מען שוין אונדז אויך אַוועקגעטריבן צום באַן און אַוועקגעפירט אין דער ריכטונג צו טרעבלינקע!...

מען האָט אונדז אָנגעפאַקט אין די וואַגאָנעס און ווי מיר זענען אַרויסגעפאָרן, האָבן מיר שוין פאַרשטאַנען, אַז מען פירט אונדז אין דער ריכטונג, פון וואַנען מען קומט שוין נישט צוריק... אונדזער חברה האָט גענומען מיט די געצייג וואָס מיר האָבן געהאַט, אויפ־ברעכן די וואַגאָנעס, מען האָט גענומען שפּרינגען פון די צוגן אין גאַנג, אָבער די באַנדיטן זענען געזעסן אויף די דעכער פון די וואַגאָנעס און מיט מאַשין־געווער געהאַלטן אין איין שיסן. איך האָב אַליין געזען ווי דער חבר מיינער פון וואַלקאָוויסק איז אַראָפּגעשפּרונגען און מען האָט אים גלייך דערשאָסן, אַזוי־אַרום האָב איך שוין נישט געוואָלט שפּרינגען. די באַנ־דיטן האָבן אָפילו געשאָסן אין די וואַגאָנעס — האָבן זיי דערהרגעט אַ סך פון מיינע באַ־קאַנטע. איך בין שוין געלעגן אויפגעדרייט אין אַ ווינקל, אַז קיין קויל זאָל מיך נישט טרעפן; און אַזוי האָט מען אונדז צוגעפירט ביז טרעבלינקע. מיר האָבן געזען דעם אויפשריפט מיט גרויסע ווערטער: „אַרבייטס־לאַגער". מען האָט אָפּגעטשעפּעט עטלעכע וואַגאָנעס, ווו עס זענען געווען נאָר פרויען און מען האָט זיי דאָרט אַריינגעפירט און אונדז האָט מען געפירט

ווייטער. אויפן וועג האָט מען זיך אַ סך מאָל אָפּגעשטעלט, מיר האָבן זיך געבעטן ביי זיי אַביסל וואַסער, ווייל די היצן זענען דאַן געווען זייער גרויס און איך אַליין האָב געהאַט פי־בער פון דער קויל, וואָס איך האָב געקריגן. עס איז געווען שרעקלעך און מיר האָבן זיך געבעטן ביי די אוקראַינישע באַנדיטן, אַ טרונק, מיר האָבן נישט געקענט אויסהאַלטן פון דורשט, האָבן זיי געפאָדערט פון אונדז — געלט און מיר האָבן זיי געגעבן, וויפיל מיר האָבן נאָר געהאַט, אָבער קיין וואַסער האָבן זיי נישט געגעבן; און אַזוי זענען מיר ביינאַכט אָנ־געקומען קיין לובלין. מען האָט אונדז געהאַלטן פאַרשפּאַרט אין די וואַגאָנעס ביז פאַרטאָג און דאַן האָט מען אויפגעעפנט די וואַגאָנעס און אונדז געהייסן אַרויסגיין און מיטנעמען די טויטע... מען האָט אונדז אויסגעשטעלט און די נאַציס „ס.ס."־לייט מיט הינט האָבן אונדז געטריבן אין טויטן־לאַגער — מיידאַנעק. — — —

איך האָב זיך קוים דערשלעפּט ביז דאָרט, מען האָט אונדז אַריינגעטריבן אין אַן ארומ־געצוימטן פּלאַץ מיט שטעכעדיקע דראָטן און מיר זעען ווי דער קוימען רויכערט זיך און עס שמעקט מיט מענטשן־פלייש... די היץ איז שרעקלעך געווען, מיר האָבן געהאַלטן אין איין שרייען: „וואַסער"! האָט מען געבראַכט צופירן אַ הייסן קעסל מיט קאַווע און יעדער איינער האָט זיך געשטופּט צום קעסל קריגן אַ ביסל און אַזוי שטופּנדיק זיך האָט מען אויסגעגאָסן דעם גאַנצן קעסל קאַווע אויף דער ערד. אַ סך האָבן זיך אָפּגעפּאַרעט און אָפּגעבריט און די באַנדיטן זענען געשטאַנען פון ווייטן און געלאַכט... מיר האָבן גענומען טיכעלעך און אויפ־גענומען די ערד מיט דער שמוציקער פליסיקייט און אַזוי אַריינגעקוועטשט אין מויל אַביסל „קאַווע" — אָפּצונעצן די ליפּן פון עטלעכע טעג וואָס מיר האָבן אין מויל נישט געהאַט, דערצו בין איך נאָך געווען פאַרוווּנדעט מיט דער קויל אין פּלייצע, האָב געהאַט פיבער, האָב איך שוין געבעטן גאָט, עס זאָל לאַנג נישט געדויערן און איך זאָל שוין לאַנג נישט דאַרפן זיך מוטשען... מען האָט אַריינגעטריבן גאַנצע פּאַרטיעס אין אַ באַראַק, אַלעמען זיך געהייסן אויסטאָן אינגאַנצן נאַקעט, עס זענען דאָרטן געשטאַנען גרויסע קאַסטנס מיט גאַלד, געלט און זייגערלעך און זיי האָבן געהייסן אַלץ אַריינווארפן אין די קאַסטנס. איך האָב נאָך געהאַט עפּעס געלט אין די שטיוול און געמוזט אַלץ אָפּשטעלן. נאָר איך האָב געהאַט איין אוירינגל מיט אַ בריליאַנט, דאָס איז נאָך געווען ביי אונדז פון זייער לאַנג. מיין מאַמע ע"ה האָט עס מיר געגעבן, ווען איך האָב זיך געזעגנט מיט זיי אין פאַבריק. מיין מאַמע האָט דאַן צו מיר געזאָגט: „נעם עס, אפשר וועט עס דיר צונוץ־קומען און דו וועסט זיך ראַטעווען פאַר דעם"... האָב איך גענומען דאָס אוירינגל און עס צוגעבונדן צום פּאַסיק פון די הויזן. אַלץ האָט מען צוגענומען, אָבער די פּאַסקעס האָט מען געהייסן נעמען צווישן די פינגער פון די הענט און דאָס מויל האָט מען געמוזט האַלטן אָפן; און אַזוי זענען מיר אַריין אין אַ צווייטן באַראַק. דאָרט האָט מען אונדז אָפּגעשוירן. דער ראַזירער פרעגט מיך, צי איך האָב עפּעס באַהאַלטן אין מיינע באַנדאַזשן וואָס איך האָב געהאַט באַנדאַזשירט מיין ווונד, וועט ער עס נעמען ביי מיר און מיר נאַכער צוריקגעבן, ווייל מיר האָבן פון דאָרט געדאַרפט אַריינ־גיין אין באָד. ביים שמאָלן אַריינגאַנג זענען געשטאַנען צוויי הויכע געסטאַפּאָ־לייט און זיי האָבן באַטראַכט יעדן איינעם — ווער עס זאָל גיין רעכטס און ווער לינקס... איך זאָג דעם ראַזירער, אַז איך האָב גאָרנישט, נאָר איך פרעג אים צי איך קען אַראָפּנעמען די באַנדאַזשן, זאָגט ער מיר, אַז מען קען שוין נישט, ווייל זיי האָבן מיך שוין באַמערקט און איך מוז דורכ־גיין לעבן זיי; און ווי איך גיי דורך, האָבן זיי מיך גלייך פאַרהאַלטן און איינער אַ נאַצי פרעגט מיך: „וואָס איזט דאָס?" (אָנווייזנדיק אויף די באַנדאַזשן). איך זאָג אים: „איך האָבע איין קוגעל בעקאָמען". פרעגט ער מיך צי איך קען אויפהייבן די האַנט (ווייל די קויל האָב איך באַקומען אין מוסקל און איז אַריין אין פּלייצע) — איך האָב אויפגעהויבן די הענט מיט מאַטערניש. ער פרעגט מיך מיין „בערוף" און עלטער, איך זאָג אים — איך בין פון פאַך אַ „טישלער" און בין אַלט 26 יאָר. ער האָט מיך שוין געוואָלט דורכלאָזן, אָבער פּלוצלינג האָט דער צווייטער געגעבן אַ געשריי: „לינקס!", ס'האָט שוין גאָרנישט געהאָלפן... איך

האָב זיי געבעטן, זיי זאָלן מיר לאָזן זיך אָנטרינקען מיט וואַסער — האָבן זיי מיר געלאָזן — און כ׳האָב אַזויפיל, אַזויפיל געטרונקען און זיי האָבן געלאַכט, וואָס פֿאַרן טויט וויל איך כאָטש זיך אָנטרינקען מיט וואַסער. — מען האָט מיר דערלאַנגט אַ פֿאָר קורצע הויזן און געהייסן גיין אין „באָד" — דאָס הייסט, איך זאָל אַרײַנגיין אין קאָרידאָר, ווו עס פירט צום אויוון, ווו מען פֿאַרברענט די מענטשן... ווי איך קום דאָרט אַריין, איז מיר פינצטער געוואָרן אין די אויגן, איך גיב אַ קוק, איך געפין זיך מיט אַלע פֿאַרוונדעטע אַלטע לייט, און די וואָס האָבן זיך אָפּגעבריט ביי דער קאַווע און „גם אני בתוכם"... און אַלע שטופן מיך שוין... איך זאָל גיין ווייטער... בעט איך זיי: „שטופט מיך נישט, די קויל שטעקט מיר אין פלייצע, לאָזט מיך שטיין ביי דער טיר..." און שטייענדיק ביי דער טיר, האָב איך אַביסעלע געפּנט די טיר און געבעטן דעם יידישן „קאָפּאָ", וואָס האָט אונדז געהיט — ער זאָל מיך זען רא־טעווען, איך בין נאָך אַ יונגער מענטש. פרעגט ער מיך, צי איך האָב פֿאַר אים עפּעס אַ ווערט־פולע זאַך. כ׳האָב אים אַ וווייז־געטאָן דאָס אוירינגל מיטן ברילאַנט... „רייס אַרונטער שנעל די באַנדאָזשן", האָט מיר דער „קאָפּאָ" אַ זאָג־געטאָן און איך וועל זיך דורכרעדן מיט דעם „בעסערן" באַנדיט און ווי נאָר ער האָט באַמערקט, אַז זיי זענען נישטאָ, האָט ער אויף שנעל צוגענומען ביי מיר דאָס אוירינגל און מיך אַרײַנגעלאָזט אין באָד, איך האָב אַרומגעוואָשן דאָס פֿאַרטריקנטע בלוט פון האַנט, איך האָב דאָן געקריגן אַ פֿאָר וועש מיט הילצערנע שיך און אַ קיילעכיקע היטל און אויף שנעל אַרויס אויפן הויף. עס זענען שוין געשטאַנען גרייט אַ 50 מאָן אַרײַנצומאַרשירן אין די בלאָקן און איך האָב זיי געבעטן, זיי זאָלן מיך דערקענען, ווי זאָגט מען: „אויפן גנב ברענט דאָס היטל"). איך שטיי שוין מיט דער גרופּע, און עס פיבערט אין מיר מיין גאַנצער קערפּער פון אומגלויבלעכן נס: „זיך געראַטעוועט פון אויוון!..."

מיר האָבן אַרײַנגעמאַרשירט אין די באַראַקן, דאָרט האָט אונדז אויפגענומען אַ יידישער „בלאָקאָווער" — אַ וואַרשעווער טרעגער — און ער האָט געהאַלטן אַ שטעקן אין האַנט און געשלאָגן פֿאַר יעדער קלייניקייט, און מען האָט צוגעטיילט פֿאַר יעדע צוויי מאָן אַ „בעט"... דריי בעטן איינע אויף די אַנדערע. מיר איז געווען זייער שווער צו שלאָפן זאַלבעצווייט, ווייל די קויל האָט מיר זייער געשטאָכן, האָב איך גענבעטן דעם „בלאָקאָווער" ער זאָל מיך לאָזן שלאָפן אַליין אין אַ בעטל, האָט ער מיך געפרעגט צי איך האָב עפּעס „אַרונטערגע־שלונגען" גאָלד צי אַ ברילאַנט, וועט ער שוין זען עס אַרויסצונעמען... איך זאָג אים, אַז איך האָב גאָרנישט, נאָר איך האָב גאָלדענע קאָראָנעס אויף די ציין, וועל איך עס אַראָפּנעמען, ער האָט מיר געגעבן דאָס אייבערשטע בעטל אַליין.

בייטאָג קומט אַריין דער שרייבער פון בלאָק און פרעגט ווער עס איז קראַנק — זאָל זיך מעלדן, און מען וועט גיין צום דאָקטאָר. אַנדערע האָבן זיך געמאָלדן, נאָר איך האָב זיך אָפּגעדרייט אַן אַ זייט, איז צו מיר צוגעלאָפן דער „בלאָקאָווער" און אַנגעהויבן שרייען אויף מיר: „אויב דו האָסט אַ קויל אין פלייצע, מוזטו גיין". וועו איך בין אַריין צום דאָקטאָר, האָב איך געזען, אַז אַ סך קראַנקע פֿאַרשרייבט מען שוין; דער דאָקטאָר — אַן אוקראַינער, שיקט מיך צום צווייטן דאָקטאָר, יענער זאָל מיר פֿאַרשרייבן און איידער איך גיי־צו צום צווייטן דאָקטאָר (וועלכער איז גראָד געווען אַ ייד), באַמערק איך ווי ער האָט צו מיר אַ וווּנק־גענאָן, איך האָב גלייך פֿאַרשטאַנען וואָס ער מיינט, איך האָב זיך גלייך אַרויסגע־שאָרט און אַוועק צוריק אין מיין בלאָק. דער „בלאָקאָווער", מיך דערזעענדיק, פרעגט מיך גלייך וואָס דער דאָקטאָר האָט געזאָגט — איך זאָג אים, אַז דער דאָקטאָר זאָגט, אַז די קויל איז נישט שעדלעך — איך זאָל זען זיך היטן נישט קריגן קיין קלאַפּ. דאָס איז געווען שבת און פון איין באַראַק אין אַנדערן האָט מען נישט געקענט גיין, נאָר זונטיק האָט מען געקענט גיין איינע צו די אַנדערע.

איך בין געווען אין בלאָק נומ. 29 און אין באַראַק נומ. 30 זענען געווען מיינע קוזינס פון וואַשילקאָוו און אַ סך באַקאַנטע קצבים און דאָרט איז געווען איינער אַ ד״ר קלעמענטי־

נאָווסקי — דעם ד״ר ראָטבערגס, פון ביאַליסטאָק, אַן אַסיסטענט. איך האָב אים געפרעגט אַן עצה וואָס צו טאָן, זאָגט ער מיר, וועט ער האָט אַפילו אַ פּראָסטן מעסערל, נעמט ער אַרויס די קויל, אַזוי נאָענט איז זי געווען, אָבער קיינער האָט קיין מעסערל אויך נישט געהאַט, מען האָט דאָך ביי אַלעמען אַלץ צוגענומען — אַפילו קיין לעפל צום עסן האָט מען נישט געגעבן, נאָר מען האָט געגעסן פון דער שיסעלע. דער ד״ר קלעמענטינאָווסקי ראט מיר איך זאָל רייַדן מיטן יידישן דאָקטאָר, וואָס האָט מיר געהייסן אַוועקגיין. כ׳האָב שוין אַ גאַנצן טאָג נישט געהרוט און געזוכט אומעטום דעם דאָקטאָר און ענדלעך אים דערקענט. כ׳ביז צו אים צו, זאָגט ער מיר אויף פויליש: „פּאַן יעסט מאָנדרי״, דאָס הייסט, איך בין קלוג, ווייל איך האָב פאַרשטאַנען זיין ווונק, ווען נישט, וואָלט איך שוין איצט מיט אים נישט געערעדט... און ער הייסט מיר שמעקן מיט דער נאָז... ווייל, די אַלע מענטשן, וועמען ער האָט פאַרשריבן, די אַלע ברענען שוין איצטער!... פרעג איך אים: „דאָקטאָר, אפשר קענט איר מיר העלפן און אַרויסנעמען די קויל?״ עס איז זייער לייכט — ווי אויסרויכערן אַ סיגאָרעט — ענט־פערט ער, אָבער ער קען דאָס נישט און טאָר דאָס נישט טאָן, ווייל אויב מען וועט זיך דער־ווייסן, וועט ער גיין צוזאַמען מיט מיר אין אויוון... פרעג איך אים, וואָס זאָל איך טאָן? עס שטעכט מיך זייער, זאָגט ער מיר — עס מאַכט נישט אויס, איך וועל זיך צוגעווויקלען צו דעם, איך זאָל זיך נאָר אָפהיטן פון קלעפּ. און וועט מען וועט פאָדערן מענטשן צו דער אַר־בעט, זאָל איך זיין דער ערשטער און זיך נישט אויסבאָהאַלטן, ווייל אַנדערע ווילן נישט גיין צו דער אַרבעט, פאָלן זיי ווי פליגן פון שטיין גאַנצע טעג און נישט עסן; אָבער די וואָס גייען אַרויס צו דער אַרבעט, קריגן עפּעס פאָרט צו עסן, ווייל עס קומען דאָרט קריסטן און ברענגען עסנוואָרג, נאָטירליך נישט אומזיסט, מען טראָגט זיי אַרויס זאָכן, וואָס מ׳גנבעט אַרויס פון די מאַגאַזינען און דערווייל קען מען לעבן. דער דאָקטאָר איז אַליין געווען אַ וואָר־שעווער, אָבער ליידער איז ער אויך נישט געבליבן לעבן...

איך האָב אים געפּאָלגט און יעדן טאָג, ווען מען האָט נאָר געדאָרפט מענטשן צו דער אַרבעט — בין איך געווען דער ערשטער, און אַזוי פלעגט מען אַ גאַנצן טאָג שטיין און מאַכן מיט די היטלעך: „מיטצן אַפּ!״ אָדער „מיטצן אַוף!״ ד. ה. מען זאָל אויסטאָן די היטלעך אָדער אַנטאָן די היטלעך, דאָס זענען געווען די פאָראָרדענונגען... און מענטשן פלעגן חלשן אַזוי שטייַנדיק אין די גרויסע היצן. אין אַ געוויסן טאָג, אַזוי שטייַנדיק אויסגעשטעלט אויף דעם גרויסן פעלד פון מיידאַנעק, איז אַריינגעריטן אויף אַ וויַיסן פערד דער גרעסטער באַנדיט פון מיידאַנעק און אַז ער פלעגט אַריינפאָרן, האָט מען זיך נישט געטאָרט קיין ריר טאָן, ווייל אַז ער פלעגט באַמערקן ווער עס גיט זיך אַ ריר, פלעגט ער גלייך צופאָרן; אין האַנט האָט ער געהאַלטן אַ נאַגייקע פון בליי און גלייך יענעם דערהרגענען צום טויט...

דאָס איז געווען דער לאַגער־קאָמענדאַנט האָפמאַן! ימח שמו וזכרו!

(נאָכן קריג האָט מען אים געכאַפּט און אויפגעהאנגען, טאַקע דאָרט אין לובלין).

אייַנמאָל האָט ער אַ געשרייַ־געטאָן: „ווער עס איזט שניידער -- העכדע האָך!״ — ד. ה. מען זאָל אויפהויבן די הענט. איך קלער נישט קיין סך, הויב אויף מיין האַנט! באקאנטע ביאַליסטאָקער, וועלכע שטייען נעבן מיר, פרעגן מיך צי איך בין אַ שניידער — איך זאָג זיי: איך האָב אַמאָל געהאַלטן אַ נאָדל אין האַנט... ווען איך בין געווען אין מ׳ליטער, פלעג איך שטענדיק איבערנייען שיינע קנעפּ... אָדער די „פּאַטקעס״ אין מיין „בענדל״, וואָס איך האָב געהאַט...

די־יעניקע, וועלכע האָבן אויפגעהויבן די הענט, האָבן זיי גלייך אָפּגעטיילט און צונויפ־געקליבן שניידערס, רימערס, טישלערס א. אנד. און אונדז אַריינגעפּאַקט צו 60 מאָן אין אַ וואַגאָן און אַריינגעווארפן עטלעכע ברויטן און אַ פּאָר פלעשער קאָוואָ. זיי האָבן געזאָגט, אַז מען פירט אונדז אין ראָדאָם. מיר זענען שוין דורכגעפאָרן ראָדאָם און מען האָלט אונדז אין איין אַרומפירן, כדי עס זאָל ווערן נאָכט, מיר זאָלן נישט זען ווהין מען פירט אונדז אַריין — ענדלעך, אין מיטן נאָכט, זענען מיר אָנגעקומען אויף אַ סטאַנציע. דאָרט האָט מען

אונדז אויסגעלאָדן — עס האָבן שוין געוואַרט אויף אונדז די „ס.ס." און אַ סך אוקראַינישע באַנדיטן. מען האָט אונדז אַריינגעפירט אין דעם לאַגער „בליזשין". דער לאַגער בליזשין איז געווען באַקאַנט מיט דעם, וואָס די דייטשן האָבן דאָרט דערמאָרדעט אַ סך רוסישע געפאַנ־גענע, נאַכער איז „בליזשין" געוואָרן אַן אַרבעטס־לאַגער פאַר די דייטשן פון שניידערס, שוסטערס, סטאָליערס א.א.וו.

אויפן פּלאַץ זענען מיר אַזוי געלעגן ביז עס איז געוואָרן טאָג, נאַכער האָט מען אונדז צעטיילט אין בלאָקן; איך בין אַריינגעפאַלן גאָר אין דעם בלאָק פון שוסטערס און דאָרט זענען שוין געווען יידן פון פּיאָטרקאָוו, פון קיעלץ און פון ראַדאָם. איינער אַ ייד פון פּיאָטר־קאָוו האָט מיך מקרב געווען, אַריינגענומען צו אים אין וואַרשטאַט; מיין אַרבעט איז געווען דערלאַנגען צום האַנט און טראָגן די סחורה. אַ גאַנצע וואָך פלעגט מען אַרבעטן און זונטיק איז דאָרט געווען דער גלאַוונער אַפּעל ד.ה. מען פלעגט גוט דורכציילן צי קיינער פעלט נישט.

דאָ אין בליזשין האָבן די יידישע קאַפּאָס געהאַט די גאַנצע מאַכט און די עלטסטע פלעגן נאָר קומען קאָנטראָלירן ביינאַכט און אונדז פאַרשליסן אין די בלאָקן. נאָכן איבערציילן פלעגט מען דורכגיין אַ שמאָלע טיר און מען פלעגט נאָך ווייטער ציילן. יעדער איינער האָט זיך גיכער געשטופּט צום אַרויסגאַנג, ווייל מען האָט געוואָלט לויפן נאָך די ביסל וואַסער־דיקע זופּ, וואָס מען האָט געגעבן. — איינמאָל, זיך שטופּנדיק, איז געשטאַנען אַ „קאַפּאָ" און געשלאָגן מיט אַ נאַגייקע און איך האָב באַקומען פון אים אַ קלאַפּ מיט דער נאַגייקע פּונקט אין דעם אָרט ווו איך האָב די קויל און איך האָב גלייך געחלשט. מען האָט מיך אָפּגעמינ־טערט און דער „קאַפּאָ", זיך דערוויסנדיק, אַז איך האָב אַ קויל אין פּלייצע, האָט מיך גלייך גענומען אונטער דער האַנט און אַריינגעפירט צום דאָקטאָר. ווי דער דאָקטאָר האָט נאָר אַ קוק־געטאָן, האָט ער גלייך מיר געהייסן זיך לייגן, מיר געגעבן אַ שלאָף־טרונק... ווען איך האָב זיך אויפגעכאַפּט, האָט מיר דער דאָקטאָר געוויזן די קויל. אין שפּיטאָל האָב איך לאַנג נישט געטאָרט זיין. ווען איך בין צוריק אַריין אין וואַרשטאַט, האָט מען דאָרט געמאַכט די שענסטע שטעק־שיך פאַר די דייטשע סאָלדאַטן. מען האָט עס איבערגעאַרבעט פון די שענס־טע יידישע קליידער, וואָס זיי האָבן צוגענומען.

איך האָב אָנגעהויבן ווידער טראָגן הין און צוריק די סחורה צו די מאַגאַזינען, ווייל דאָרט, נעבן די מאַגאַזינען, האָט מען געקענט אַ כאַפּ־טאָן אַמאָל אַ קאַרטאָפל, אַמאָל אַ בו־ראַק, ווייל די מענטשן, וועלכע האָבן געאַרבעט אין וואַרשטאַט זענען געווען געשוואָלן פון הונגער. ביי די דראָטן פלעגן קומען קריסטן און ברענגען עסנוואַרג און זוכן עס אויסצובייטן אויף זאַכן פון די מאַגאַזינען. איינמאָל הערן מיר אַ שיסעריי ביי די דראָטן, מיר זעען ווי אַ מיידל לויפט און די באַנדיטן דערשיסן איר אויפן אָרט. דאָס איז געווען אַ ביאַליסטאָקער מיידל (זי האָט זיך דערוווסט, אַז אַ סך ביאַליסטאָקער געפינען זיך דאָ, האָט זי זיך פאַר־שטעלט פאַר אַ שיקסע און געקומען אַזוי־ווייט). זי האָט שוין אַפילו געהאַט אָפּגערעדט מיט די ביאַליסטאָקער ביי די דראָטן, אַז מיר זאָלן זיין גרייט, מען וועט קומען אונדז אַרויסנע־מען און מיר וועלן אַנטלויפן אין וואַלד. אָבער ווי זי האָט גערעדט, זענען, צום אומגליק, אָנגעקומען פּוילישע שקצים, וועלכע האָבן איר דערקענט, אַז זי איז אַ יידישע, — האָבן אָנגעהויבן אויף איר אָנווייזן און שרייען: „זי איז אַ יידישע!..." ווען זי האָט גענומען אַנט־לויפן — האָט זי געפונען דעם טויט... פאַר מיין צייט, זענען אויך דריי פּיאָטרקאָווער (וואָס זענען געווען צוזאַמען מיט מיר אין באַראַק) אַנטלאָפן, גויים האָבן זיי געכאַפּט, איבערגע־געבן צו די דייטשן ביי אונדז אין לאַגער און נאָכן פּייניקן זיי — האָט מען זיי דערשאָסן פאַר אונדז אין די אויגן... דאַקעגן דריי ביאַליסטאָקער בחורים, האָט זיך איינגעגעבן צו אַנט־לויפן.

אין אַ געוויסן טאָג, ביים לאַדעווען שטיינער, איז מיר אַראָפּגעפאַלן אַ שטיין אויפן פוס און כ'האָב זיך צעקלאַפּט. ווען איך בין געקומען צוריק פון דער אַרבעט, איך זע, ס'איז שלעכט — מען שטייט אַלע אויסגעשטעלט אויפן אַפּעל־פּלאַץ און מען קלייבט אויס די

שוואכע, איך האב זיך אויסגעדרייט מען זאל מיך נישט באמערקן; אבער דער „קאפא" האט גלייך באמערקט מיין צעקלאפטן פוס און האט שוין פארארדנט — איך זאל ארויסגיין. איך האב זיך אנגעהויבן בעטן ביי אים: „מיר איז שוין בעסער..." אבער ס׳האט נישט געהאלפן. איך האב געמוזט גיין, מען פירט אונדז ארויס אין א ליידיקן באראק און מען פארשליסט אונדז. שפעטער קומען ארויין צו אונדז דער קאמענדאנט מיט זיינע יוצר־משרתים — מען נעמט פון אונדז אראפ די בעסערע קליידער און מען פארבייט עס אויף שמאטעס — מיר האבן דאן געמיינט, אז נישט אנדערט — ביינאכט פירט מען אונדז ארויס דערשיסן. מיר הויבן זיך אן בעטן, זיי באראואיקן אונדז, אז מען וועט אונדז גארנישט טאן, — נאר מען שיקט אונדז אין אן אנדער לאגער. די גאנצע נאכט האבן מיר קיינער מיט קיין אויג נישט צוגעמאכט פאר שרעק. מיר זענען געשטאנען גריים — אט נעמט מען אונדז שוין ארויס... צום טויט. — — —

אין דער פרי איז געקומען א „שטורם־פירער" פון ראדאם, האט אונדז אלעמען ארויס־געפירט, געהייסן — דורכלויפן יעדן איינעם ווי פערד אויף א יאריד, זען צי די „סחורה" איז גוט, ארויפגעזעצט אונדז אויף אויטאס און אוועקגעפירט אונדז קיין ראדאם אויף אר־בעט. אזוי־ארום איז פון דער רעה, וואס דער „קאפא" האט מיר געוואלט טאן — זיך אויס־געלאזן א טובה און איך בין דערווייל ווידער ניצול געווארן...

אנגעקומען אין ראדאם, האט מען אונדז ארייngעפירט אין באד און געגעבן בעסערע זאכן, נאכער האט מען א טייל פון אונדז — באשטימט אין די פאבריקן פון אמוניציע. איך בין ארייngעפאלן צווישן 10 מאן, וועלכע מען האט אויסגעקליבן צו גיין ארבעטן אין שטאט ביים „געגנראל בעטשער" — מיר האבן דארט געבויט א שוץ־קעלער. די געטא איז שוין אין שטאט נישט געווען, די וועלכע זענען דארט לעבן־געבליבן, זענען אלע געווען אין די באראקן און עסן איז דא געווען מערער, אזוי־ארום איז דארט שוין געווען „נישט שלעכט". דערווייל הויבן אן דערגיין צו אונדז ידיעות, אז דער דייטש קריגט גוטע קלעפ אויפן פראנט און פון לובלין האט מען געבראכט צו אונדז א סך מענטשן, וואס דערציילן, אז אין לובלין האט מען שוין אלע אומגעבראכט — אפילו די פוילישע געפאנגענע. זיי דערציילן, אז די סאוויעטישע ארמיי, גייט מיט א שנעלן טעמפ, ס׳דערוועקט זיך ביי אונדז א פונק פון האפענונג — אפשר וועט אונדז נאך פארט זיך געלינגען צו ראטעווען. — פלוצלונג, מען באוואכט אונדזער לאגער און מען לאזט קיינעם נישט ארויס. מען זאגט, אז מען וועט אונדז ארויספירן פון דאנען, ווייל די סאוויעטן שטייען שוין ביי ווארשע. מיר האבן שוין אפילו געהערט די קלעפ פון די הארמאטן; אין אזא צייט, ווען די ישועה, דוכט זיך, איז שוין אזוי נאענט — הייסט מען אונדז אלע ארויסמארשירן. א סך האבן זיך געוואלט אויסבאהאלטן אין די באראקן, אבער מיר האבן זיך דערווסט, אז ווען מיר וועלן אוועקגיין, וועלן זיי די באראקן אונטערצינדן. אין שפיטאל פון באראק איז געלעגן א ביאליסטאקער פרוי, אייניע ווינאקור (איר מאן האט געדינט צוזאמען מיט מיר אין דער פוילישער ארמיי) — האבן די דייטשן אויף שנעל אויסגעגראבן א גרוב און זי דערשאסן. ווען מען האט אונדז ארויסגע־פירט פון ראדאם, האבן א סך ראדאמער, געפלאנט צו אנטלויפן. איינער, וועלכער איז ארייn־געלאפן אין די קארן, האבן די דייטשן אים גלייך דערשאסן. מען האט געהאלטן אין איין יאגז וואס שנעלער, א סך זענען געווען זייער שוואך און נישט געקענט גיין, זענען נאכגע־פארן פורן און דער דייטשער דאקטאר האט פארארדנט (כלומרשט פון גוטסקייט...) אז ווער עס איז שוואך, זאל זיך זעצן אויף די פורן; און וען זיי האבן שוין געהאט פולע וועגענער, האט מען די קרבנות ארייngעפירט אין וואלד און אויסגעשאסן... אזוי זענען זיי פטור גע־ווארן פון די שוואכערע. מיר זענען אדורך א סך שטעטלעך, מיר האבן זיך אפגעשטעלט אויף א פעלד צום נעכטיקן, איך האב מיט זיך געהאט א דעקע, וואס זענען געשוואלן געווארן פון גיין. אזוי זענען מיר אנגעקומען קיין טאמאשאוו — מען האט אונדז אלע ארייngעטריבן אין א גרויסער

זייד־פֿאַבריק און אונדז דאָרט פֿאַרשפֿאַרט. מען איז דאָרט געלעגן איינע אויף די אַנדערע און די באַדערפֿענישן אַפֿילו — האָט מען דאָרט אויך געמאַכט... מיר האָבן געמיינט, אַז דאָרט ווילן מיר שוין אומקומען... אָבער ענדלעך האָבן זיי ווי־עס־איז געקריגן וואַגאָנעס, אונדז אַריינגעפֿאָקט און אַוועקגעפֿירט אין דעם „גוטן" לאַגער — אוישוויץ. וועג מיר האָבן דערזען דעם טויטן־לאַגער אוישוויץ, מיט די גרויסע קוימענס, האָבן מיר שוין געמיינט אַז דאָ וועט מען אונדז שוין זיכער אַלע פֿאַרברענען, אָבער מען האָט אונדז אויסגעשטעלט נעבן די וואַגאָנעס און מען האָט געמאַכט אַ קליינע סעלעקציע — מען האָט אויסגעקליבן די עלטערע מענטשן און אויך עטלעכע קליינע קינדער, — וואָס אַנדערע האָבן אויסבאַהאַלטן אין לאַגער און דעם גאַנצן וועג האָט מען זיך געגוג אַנגעפֿלאגט ביז מען האָט זיי געבראַכט, — זיי אַלעמען אַריינגעפֿירט אין אויוון און פֿאַרברענט... (צווישן זיי איז אויך אַריינגעפֿאַלן אַ קינד פֿון מיינעם אַ גוטן באַקאַנטן, איינער פֿרידמאַן, וועלכער האָט שוין קיין כוח נישט געהאט און איך האָב אים געהאָלפֿן עס טראָגן). — פֿאַר אונדז האָט זיך משתדל געווען דער לאַגער־קאָמענדאַנט פֿון ראַדאָם, ער האָט אונדז רעקאָמענדירט אַלס גוטע אַרבעטער. מיר זענען געווען אָנגעטאָן אין געשטרייפֿטע זאַכן ווי אַרעסטאַנטן, האָט מען אונדז געהאַלטן אַ גאַנצן טאָג און געגעבן צו שטיקלעך ברויט מיט מאַרגאַרין, נאָכער צוריק אונדז פֿאַרפֿאָקט אין די וואַגאָנעס און אַוועקגעפֿירט אונדז קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. (אַזוי־אַרום האָבן מיר זיך געראַטעוועט פֿון אוישוויץ). נאָך צוויי מעת־לעת פֿאָרן, זענען מיר געקומען אויף אַ סטאַנציע נאָענט פֿון שטוטגאַרט, מען האָט אונדז אַריינגעפֿירט אין נייע באַראַקן, וואָס זענען געווען אויפגעבויט צווישן בערג, כדי די עראָפּלאַנען, וואָס קומען באָמבאַרדירן זאָלן זיי נישט אַרויסזען. מען האָט אונדז געגומען איינטיילן גרופּעסווייז און צו פֿאַרשיידענע אָרבעטן — אַנדערע צו שטיינער, אַנדערע צו פֿלעכטן דראָטן, מיך האָט מען געגומען צו לאַדעווען אין די וואַגאָנעס די פֿאַרטיקע אייזן און דראָטן. קיין אַרבעט האָט נישט געפֿעלט, אָבער עסן איז געווען זייער ווייניק, דאָס עסן איז באַשטאַנען פֿון אַביסל וואַסער, מיט וואַסערדיקע ריבן. פֿרוכט איז דאָרט געווען זייער אַ סך אויף די פֿעלדער, אָבער מען האָט נישט געטאָרט צוגיין נאָענט צו די בייַמער (דאָרט איז אויף די פֿעלדער געווען אַ סך פֿרוכט־בייַמער). די פֿויערים פֿלעגן נישט אויפקלייבן די פֿרוכטן פֿון דער ערד, וואָס פֿלעגט אַראָפּפֿאַלן פֿון די בייַמער און די באַנדיטן פֿלעגן עס נישט לאָזן אויפהייבן. נישט איינמאָל האָבן זיי דערשאָסן אַ יידן פֿאַר וועלן נעמען עפּעס פֿון פעלד. איינמאָל האָט אַ יונגער בחור, פֿון סטאַשעוו איז ער געווען, זיך אַרויפגעכאַפּט אויף אַ בוים, מיינענדיק אַז מ׳זעט אים נישט, אָבער אַ נאַצישע קויל האָט אים גלייך געטראָפֿן אויפן בוים...

פֿון די רוסישע געפֿאַנגענע (וועלכע האָבן דאָרט אויך געאַרבעט) דערוויסן מיר זיך, אַז וואַרשע איז שוין פֿאַרנומען... און מיר זענען איצט אַזוי ווייט... עס פֿליען דורך אַמאָל אַמעריקאַנער עראָפּלאַנען, יעדן טאָג הערן מיר ווי די דייטשע שטעט ווערן באָמבאַרדירט. וועג עס פֿלעגן אָנפֿליען די אַמעריקאַנער עראָפּלאַנען, פֿלעגן מיר זיך צעלייגן אויפן פעלד. צו אונדזער פֿרייד איז גאָר קיין גלייכן נישט געווען, וועג מיר האָבן געהערט, אַז די אַליאירטע האָבן באָמבאַרדירט שטוטגאַרט, הייסט עס דאָך — זיי זענען שוין נאָענט פֿון אונדז! אַ מאָדנעם געפֿיל האָבן מיר דאָן געהאט: „אויב ס׳איז באַשערט געהרגעט צו ווערן, טאָ זאָל עס זיין פֿון די אַמעריקאַנער — איידער פֿון די באַנדיטן"...

אָבער פֿלוצלונג האָט מען אויפגעקליבן אַ שיין ביסל יידן און מען האָט אונדז אַוועקגעפֿירט אין אַ צווייטן לאַגער, צו דער אַרבעט האָבן מיר יעדן טאָג געדאַרפֿט גיין 6 קילאָמעטער, דאָרט זענען געווען גרויסע בערג, האָבן זיי געוואָלט מאַכן פֿאַבריקן אין די בערג. אונדזער אַרבעט איז געווען אונטערצולייגן דינאַמיט און אויפרייסן און נאָכער אַרויספֿירן די ערד מיט וואַגאָנעטקעס. ביינאַכט זיך אויסרוען האָט מען נישט געקענט; ווי נאָר מען פֿלעגט זיך צולייגן, פֿלעגן קומען די באַנדיטן און הייסן מאַכן אַרדענונג און ווער עס פֿלעגט זיך אַזוי גיך נישט אויפהייבן, פֿלעגט שוין יענער אַריינכאַפֿן די אמתע קלעפּ... איינמאָל

האָט מען אַראָפּגעבראַכט צו אונדז פון וואַרשע די פּוילישע אויפשטענדלער פון דער באַלאַ־גערונג אַרום וואַרשע, פון זיי האָבן מיר זיך אַלץ דערוווסט וואָס עס איז פאָרגעקומען מיט די יידן אין וואַרשע און ווי־אַזוי די נאַציס, ימח שמם וזכרם, האָבן ליקווידירט דעם געטאָ. אַ סך פּאָליאַקן פון דער גרופּע, וואָס מען האָט געבראַכט צו אונדז, האָבן אָנגעהויבן פאַלן ווי פליגן. מיר זענען שוין געווען פאַרהאַרטעוועט, אָבער זיי זענען נאָך נישט געווען צוגע־וווינט צו דער אַרבעט און צו די קלעפּ. אַנדערע פלעגן וועלן אַנטלויפן, פלעגט מען זיי גלייך דערשיסן. אַ סך פון זיי זענען אויסגעשטאָרבן אין לאַגער. זיי זענען כמעט אַלע געווען די אינטליגענץ פון וואַרשע. מיר פלעגן נישט זיין איבערקלייבעריש, וואָס ס׳האָט זיך געמאַכט, האָט מען געגעסן, מיר פלעגן גיין צו דער קיך און קלייבן די שאָלעכץ פון קאַרטאָפל און וואָס מ׳יר האָבן נאָר געקריגן, אַבי צו דערהאַלטן די נשמה.

עס רוקט זיך שוין אָן דער ווינטער און קיין הילף זעט מען נאָך אַלץ נישט. די אַמע־ריקאַנער גייען פּאַמעלעך און מיר שמאַכטן נאָך אַלץ אין די טיפע טונעלן פון די בערג... איינמאָל וועקט מען אונדז אויף גאַנץ פרי, מען זאָגט, מען „קלייבט" שוין אויס ווייטער מענטשן אַוועקצושיקן אין אַ צווייטן לאַגער. מיר גיט זיך איין, דורך דער אייבערשטער בעטל, פאַרשטעקן אויפן בוידעם פון באַראַק. איך הער ווי די יידישע „קאַפּאָס" לויפן אַרום, זוכן מיך און שרייען: „ווו איז דער ליטוואַק פאַרפאַלן געוואָרן?" דערווייל זענען שוין אָנ־געקומען די דייטשן צוצונעמען די „אָפּגעקליבענע" — די „קאַפּאָס" האָבן געמוזט אוודאי צושטעלן אַן אַנדערן. כמעט אַלע ביאַליסטאָקער האָבן זיי דאַן אַוועקגעשיקט. ווען די דייטשן זענען אַוועק, בין איך אַרויס פון מיין באַהעלטעניש. ווי דער „בלאָקאַווער" האָט מיך דער־זען, האָט ער אַ זאָג געטאָן: „נו, גוט, דערווייל ביסטו געראַטעוועט", אָבער די קאַפּאָס האָבן מיך נאָר געוואָלט איבערגעבן צו די דייטשן, אָבער אַדאַנק אַ ביאַליסטאָקער יינגל, וועלכער איז ביי די דייטשן געווען דאָרט אַ שיק־יינגל — „דער זינגער פון די שיך" האָט מען אים גערופן — האָט מיר אָפּגעבעטן, מען זאָל מיר גאָרנישט טאָן. מען האָט נאַכער דערציילט, אַז די אַלע וואָס מען האָט אַוועקגעפירט אין צווייטן לאַגער — זענען כמעט אַלע אויסגע־שטאָרבן. מסתמא איז מיר נאָך באַשערט זיך לענגער צו מאַטערן. מיר הערן מען באָמבאַר־דירט די דייטשישע שטעט און ביי אונדז האָט מען שוין ביסלעכווייז אָפּגעשטעלט די אַר־בעט, פאַרשטייען מיר שוין, אַז די דייטשן גייט שוין נישט אַזוי פויגלדיק. אַ פּאָר מאָל האָט מען אונדז אַוועקגעפירט אין גרויסן וואָקזאַל פון לודוויגסבורג, דאָרט האָבן די אַמע־ריקאַנער באָמבאַרדירט און חרוב געמאַכט דעם וואָקזאַל, האָבן מיר געדאַרפט אָפּריינינקן די ברוכשטיקער. אויפן וואָקזאַל האָבן זיך געפונען אַ סך וואַגאָנעס מיט סחורות און כל־טוב — אָבער קיינעם איז נישט געלעגן אין זינען עפּעס צו נעמען, מען האָט נאָר געזוכט עסנוואַרג און מענטשן זענען געווען ווי חיות, מ׳פלעגט צוכאַפּן איינער ביים צווייטן — איינער האָט געוואָלט איבערלעבן דעם אַנדערן... צוריק פון לודוויגסבורג צו אונדזער לאַגער, האָבן מיר נישט איינמאָל געמוזט גיין צופוס און די־יעניקע, וועלכע פלעגן נישט קענען גיין און זיך אָפּשטעלן אויפן וועג — פלעגן די דייטשן דערשיסן.

איינמאָל, אין מיטן דער נאַכט, אין לאַגער — אַ טרעוואָגע, מען וועקט אונדז אַלע אויף. מיר מוזן זיך אויסשטעלן אויף גיך און מען שיקט אונדז אַלע (חוץ די קראַנקע) אין אַן אַנ־דער לאַגער — דאָס איז שוין געווען דער לעצטער לאַגער: קאַנענדאָרף. דאָרט האָבן אונדז איבערגענומען דייטשן מיט הינט. מען טרייבט אונדז אַריין אין אַ באַראַק, אַלע האָבן זיך געמוזט אויסטאָן נאַקעט, די זאַכן האָט ביי אונדז צוגענומען, כלומרשט אויף אויספּאָרען, אָבער זיי האָבן פריער גוט באַטאַפּט און ביי וועמען זיי האָבן עפּעס געפונען, האָבן זיי צו־גענומען. אַזוי זענען מיר געשטאַנען אין קעלט אַ גאַנצן טאָג, מען האָט דאָרט אַריינגעטראָגן אַן אייזערנעם אויוון, האָבן זיך אַלע געשטופּט נאַקעטערהייט אָנצוואַרעמען, האָט מען מיך אַרויפגעשטופּט אויפן ברענענדיקן אויוון און איך האָב פאַרברענט ביידע הענט מיט די קני פון די פיס. קיין מעדיצינישע הילף האָט מען נישט געגעבן. שפּעט אין אָוונט האָבן מיר

צוריקבאַקומען די זאַכן און זיך אָנגעטאָן, אַריינגעטריבן אונדז אין אַ צווייטן בלאָק זיך לייגן שלאָפן. אַ גאַנצע נאַכט האָב איך נישט צוגעמאַכט מיט קיין אויג פון די גרויסע ווייטיקן. אויף מאָרגן אין דער פרי האָט מען אַלעמען געשיקט צו דער אַרבעט, מען האָט געדאַרפט בויען אַ באַן־ליניע. איך און נאָך עטלעכע, פאַרברענטע פון אויוועלע, האָבן זיך געמאָלדן, אַז מיר קענען נישט גיין צו דער אַרבעט, האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין אַמבולאַנס, געגעבן אַביסל הילף און אויף עטלעכע טעג באַפרייט אונדז פון דער אַרבעט ביי דער באַן־ליניע. אָבער רוען אין די באַראַקן האָט מען נישט געקענט. מען האָט געדאַרפט גאַנצע טעג רייניקן און פוצן דעם באַראַק און אַרום באַראַק. איך האָב זיך געפילט זייער קראַנק און גאָר־נישט געקענט טאָן, געוואָלט זיך אַביסל אויסרוען און דער „בלאָקאָווער" — (אַ פוילישער שייגעץ, אַן אַנטיסעמיט, אַ היצעל) האָט זיך גאָרנישט געלאָזט ריידן און האָט מיך געהאַלטן אין איין שלאָגן. ער איז געווען דער אמתער באַנדיט. כ׳האָב שוין בעסער געוואָלט גיין צו דער אַרבעט און נישט בלייבן אין באַראַק. ביי דער אַרבעט האָט מען אויך געקענט אַ כאַפּ־טאָן אַמאָל אַ בוראָק און אין לאָגער איז דאָס געווען געפערלעך...

אויסרוען אַביסל פלעגן מיר קענען, ווען די אַמעריקאַנער עראָפלאַנען פלעגן אָנפליען. אַ סך מאָל האָט מען נעבן אונדז אַראָפגעשאָסן אַן אַמעריקאַנער עראָפּלאַן און שטיקער זענען געפלויגן איבער אַלע זייטן; און קיין תקומה זעט מען נאָך אַלץ נישט... פון אַנטלויפן איז קיין רייד נישטאָ, ווייל עס איז טיף אין דייטשלאַנד און דערצו גייען מיר נאָך אין געשטרייפּ־טע זאַכן. לסוף איז געקומען דער טאָג, ווען מיר זענען געקומען פון דער אַרבעט, האָט מען אונדז צו־וויסן־געגעבן, אַז מען פירט אונדז אַרויס. וווהין — האָבן מיר נישט געוווסט. אַנדערע האָבן געזאָגט, — צו דער שווייצאַרישער גרענעץ און אַז דער רויטער קרייץ וועט אונדז איבערנעמען; אַנדערע ווידער האָבן געזאָגט — אין דעם טויטן־לאַגער דאַכאַו. מיר האָבן ווידער געדאַרפט גיין צופוס; אַזוי־ווי מיינע קני זענען נאָך נישט געווען פאַרהיילט, בין איך מיט נאָך אייניקע אַריין אין אַמבולאַנס. מען האָט אונדז איבערגעבונדן, מיר האָבן באַקומען צו שטיקלעך ברויט און אַזוי זענען מיר אַוועק פון לאַגער. אָבער ווי־נאָר מיר זענען אַרויס, האָבן די נאַצי־באַנדיטן אונדז געגומען יאָגן און טרייבן צופוס, ווייל קיין באַנען זענען שוין נישט געגאַנגען. די וועגן זענען פול געווען מיט פוסגייער, וועלכע זענען אַנטלאָפן פון זייערע היימען... ווייל די אַמעריקאַנער, הערן מיר, זענען שוין זייער נאָענט... די דייטשן יאָגן אונדז אָן אָפרו, נאָר ווען די עראָפּלאַנען לויפן־אָן, לייגן מיר זיך ביי די וועגן. די דייטשן האָבן געהאַט מיט זיך גרויסע פּעק מיט זאַכן, וואָס זיי האָבן געהאַט אָנגענומען אין די וואָגאָנעס, האָבן זיי נאָך אונדז געגעבן צו טראָגן. אָזאַ פּאַק האָב איך אויך געדאַרפט טראָגן און די פיס האָבן מיר ווייַ־געטאָן. איך דריי זיך אין דרייַען און פיל — איך פאַל פון די כוחות, איך בעט זיך ביים דייטש: „איך קען שוין נישט מער" — גיט ער אויף מיר אַ געשריי: „דו פלוידער־יודע..." און דרייט איבער די ביקס מיר צו געבן איבערן קאָפּ, האָב איך אַ הייב־געטאָן אינסטינקטיוו די לינקע האַנט, זיך צו שיצן, האָט ער מיר געטראָפן אין האַנט און מיר זי צעבראָכן... איך האָב געגומען ווייַנען און שרייַען פון ווייטיק, זענען צוגעגאַנגען צו מיר אַ פּאָר דייטשן, באַטראַכט די האַנט, און ס׳איז גראָד געווען ביי אונדז אַ דאָקטאָר פון פראַנקרייך, האָט ער אַרויסגענומען אַ באַנדאַזש, באַגאָסן מיט וואַסער און שטאַרק פאַרבונדן, און אַזוי איז עס געוואָרן פאַרהאַרטעוועט... צו די צרות איז נאָך קיין סוף נישט. אויפן וועג האָבן מיר שוין געהערט, אַז אין אונדזער לעצטן לאַגער, זענען אַריין די אַמעריקאַנער. נישט איין מאָל פלעגן אָנפליען איבער אונדז די אַמעריקאַנער, אָבער ווען זיי האָבן געזען אונדזערע געשטרייפטע זאַכן — פלעגן זיי נישט שיסן. איינמאָל האָט מען אונדז אַריינגעפירט אין אַ וואַלד און מיר זענען דאָרט געלעגן 3 טעג אָן עסן. עס איז שוין געווען באַלד פרילינג, האָבן מיר זיך דערנערט מיט די פאַרפוילטע ניס פון וואַלד. אויפן דריטן טאָג, פאַרנאַכט, האָט מען געבראַכט פון אַ דאָרף אַ קיך מיט זופ און צו פּאָר געקאָכטע קאַרטאָפל. מענטשן האָבן זיך געאַמפּערט אַרויסצורייסן אייניער ביים אַנדערן אַ קאַרטאָפל. ווען עס איז

געוואָרן נאַכט, האָבן מיר זיך דערשלעפּט צו אַ סטאַנציע, מען האָט אונדז אַריינגעפּאַקט אין די וואַגאָנעס און ווען עס איז געוואָרן טאָג, האָבן מיר זיך גענומען רירן פון אָרט. ווען מיר זענען אָפּגעפאָרן עטלעכע קילאָמעטער, זענען אָנגעפלויגן די אַמעריקאַנער „פייגל" און גענומען באָמבאַרדירן דעם צוג. דעם לאָקאָמאָטיוו האָבן זיי גלייך צעשמעטערט, זייער אַ סך פון אונדז זענען דאַן דערהרגעט און פאַרוווּנדעט געוואָרן. מיר האָבן גלייך אַרויסגעשטעלט די געשטרייפטע זאַכן, זענען זיי גלייך אַוועקגעפלויגן. מיר זענען שוין געבליבן אויפן פעלד און נישט געהאַט מיט וואָס צו פאָרן ווייטער. מיר האָבן ווידער געדאַרפט גיין צופוס, ווער עס פלעגט שוין נישט קענען גיין און בלייבן הינטערשטעליק, פלעגן די נאַצי־בעסטיעס האַלטן שטעקנס און יאָגן, און ווער עס פלעגט זיך אַביסל אָפּרוען, פלעגט שוין יענער נישט קענען אויפשטיין — די באַנדיטן פלעגן גלייך דערשיסן. ווען מיר פלעגן דורכגיין אַ דאָרף, האָט מען אונדז געגעבן רויע קאַרטאָפל צו עסן, און אַ צולייג — אַ שטעקן איבערן קאָפּ... אַזוי האָבן מיר זיך מיט גרויס מאַטערניש קוים דערשלעפּט ביז אַוגסבורג, דאָס איז געווען אין בייערן. מיר זענען אַריין ביינאַכט אין שטאָט, עס איז געווען ליכטיק צו גיין, ווייל די שטאָט האָט געברענט פון די באָמבעס. מיט די לעצטע כוחות האָבן מיר זיך דערשלעפּט צום באַן — מען האָט אונדז אַריינגעפּאַקט אין די וואַגאָנעס און אַזוי זענען מיר געפאַרן אַ גאַנ־צע נאַכט. מיר זענען געלעגן איינע אויף די אַנדערע. איך שטיי־אויף אין דער פרי, נעבן מיר ליגע אַ סך טויטע. אויך דער מינסקער בחור, וועלכן איך האָב קוים דעם גאַנצן וועג אויפ־געהאַלטן — איז אויסגעגאַנגען. וווהין מען פירט אונדז, ווייסט מען אַלץ נישט. בייטאָג זענען ווידער אָנגעלאָפן עראָפּלאַנען און גענומען באַשיסן דעם צוג — האָבן מיר שוין גע־האַלטן אָנגעגרייט די געשטרייפטע זאַכן, אָבער ווייטער פאָרן — האָט מען שוין אַלציינס נישט געקענט, ווייל דער לאָקאָמאָטיוו איז געווען אינגאַנצן צעשעדיקט. מען האָט אויפגע־עפנט די וואַגאָנעס און אונדז אַרויסגעלאָזן אויפן פרייען פעלד. מיר האָבן זיך צוגעכאַפּט צו די יונגע שפּראָצן פון דער ערד, גענומען רייסן און עסן די גרינע בלעטלעך... אָבער מען נעמט אונדז טרייבן ווייטער און ווי נאָר מען האָט גענומען גיין, האָב איך גענומען חלשן. צוויי ראַדאָמער, אַ טאַטע מיט אַ זון, האָבן מיך גענומען אונטער די הענט און געפירט און מיך געמינטערט — איך זאָל זיך האַלטן, אָבער איך האָב שוין ווייטער נישט געקענט גיין. איך האָב געדאַרפט אַביסל וואַסער און ס'איז נישט געווען. אָבער ווי אַ נס, האָבן מיר דער־זען אַ טייכל און דערשעפּטערהייט, מיט מיינע לעצטע כוחות — בין איך צוגעלאָפן צום טייך, געוואָלט מיט מיין היטל אָנשעפּן אַביסל וואַסער און פון שוואַכקייט — אַריינגעפאַלן. ווען מען האָט מיך אַרויסגעצויגן, בין איך געווען אינגאַנצן אַן אַנדער מענטש — מיט אַביסל אָפּגעפרישטן כוח, אָבער צום גרויס באַדויערן, ווען מיר האָבן אַרויסגעמאַרשירט פון דעם לאַגער קאַנענדאָרף — זענען מיר געווען צוויי טויזנט מאַן, און אָנגעקומען אין דעם לאַגער אַללאַך, ביי דאַכאַו, זענען מיר נישט מער ווי אַ צוויי הונדערט מאַן און פון די צוויי הונדערט, וואָס מיר זענען אַריין אין איצטיקן לאַגער — זענען לעבן־געבליבן אינגאַנצן 80 מענטשן, און איך בין איינער פון די אַכציק... ווען מיר זענען אַריין אין אָט־דעם לאַגער, האָבן מיר שוין ממש געזען, אַז די מלחמה איז שוין באַלד צום סוף — אָבער וואָס איז די פּעולה?... איך בין זייער קראַנק... און די האַנט איז ביי מיר צעבראָכן, כאָטש אויף קיין אַרבעט נעמט מען דאָ שוין נישט. מיר זעען — די דייטשן זענען שוין צערודערט... אָבער נישט ווייט, אַ פּאָר קילאָמעטער פון דאַנען, איז דער טויטן־לאַגער דאַכאַו און דאָס שרעקט מיך זייער... עס ווילט זיך נאָך פאָרט לעבן... כאָטש איך ווייס, אַז אַלע מיינע נאָענטסטע און ליבסטע זענען שוין נישטאָ... עס ווילט זיך אָבער זען און דערלעבן די נקמה אין די עמלקים, ימח שמם וזכרם!

איך בין געלעגן און זיך נישט געקענט רירן, אַנדערע זענען דאָרט אַרומגעגאַנגען זוכן קרובים און באַקאַנטע. איך האָב טאַקע דאָ אויך געטראָפן: יוסף זאַבלודאָווסקין, פון זאַבלו־דאָווע, (דאָס איז דבורה קאליסנאיערקעס אַן אייניקל — געפינט זיך איצט אין ישראל). מען

האָט מיך אַריינגעטראָגן אין שפיטאָל, אַריינגעפירט אין באָד, אָפּגעשניטן דעם באָנדאָזש, מיר גוט אַרומגעוואָשן, די דאָקטוירים וועלכע האָבן באַטראַכט מיין האַנט, האָבן געזאָגט, אַז זי איז שלעכט צוזאַמענגעוואַקסן — האָבן, אַן אַ שלאָף־טרונק, אויפגעבראַכן זי אויף צוריק, פאַרגיפּסעוועט פונדאַסניי, און כ׳בין געבליבן אין שפיטאָל.

די דייטשן קלייבן אויס אַלע „געזונטע" און מאַרשירן אַוועק מיט זיי צו דער שווייצאַ־רישער גרענעץ און אַלע קראַנקע איבערגעלאָזט אויף גאָטס באַראָט! אַ גליק, וואָס עס זענען געבליבן אין שפיטאָל עטלעכע דאָקטוירים (אונגאַרישע יידן), זיי האָבן אונדז געזאָגט, אַז די אַמעריקאַנער זענען שוין נישט ווייט... און די באָמבאַרדירונג איז שוין נאָענט... עס איז גע־ווען שבת, דער 28טער אַפּריל 1945, דעם טאָג וועל איך קיינמאָל נישט פאַרגעסן, מיר זענען געלעגן אין שפיטאָל, צו צוויי בעטלעך — איינע אויף די אַנדערע. די דייטשן האָבן נאָך געשטעלט אַ וויידערשטאַנד דער אַמעריקאַנער אַרמיי און די באָמבעס פון די אַמעריקאַנער קאַנאָנען האָבן, נישט ווילנדיק, געטראָפן ביי אונדז אין שפיטאָל. אַ סך קראַנקע זענען דאָן דערהרגעט געוואָרן — אַ פּאָר שעה פּאָר דער באָמבאַרדירונג!... איך בין געלעגן אויף אַן אייַ־בערשטן בעטל, בין איך אַראָפּגעפאַלן און אַזוי געלעגן ביז אינדערפרי. אין בלאָק איז געווען פינצטער, אָלע קראַנקע זענען געלעגן און געווויינט און איך האָב זיי געטרייסט מיט מיין טאַטנס ע״ה וואָרט: „ישועת ה׳ כהרף עין!..." די הילף פון גאָט איז ווי אַ פּינטל מיטן אויג — קומט אין איין אויגנבליק...

און זונטיק דעם 29טן אַפּריל 1945, אין דער פרי, זענען מיר באַפרייט געוואָרן דורך דער זיגרייכער אַמעריקאַנער אַרמיי! ווען די אַמעריקאַנער סאָלדטן זענען אַריין צו אונדז אין בלאָק, האָבן זיי זיך אַליין פאַרוווונדערט, דערזעענדיק אין וועלכן צושטאַנד זיי האָבן אונדז געטראָפן... און מיר אָלע האָבן געווויינט פאַר פרייד... וואָס ענדלעך, נאָך אַזויפיל מאָנאַטער־נישן און ליידן — זענען מיר באַפרייט!

אַ סך מענטשן זענען, נאָך דער באַפרייאונג אויסגעשטאָרבן, ווייל זיי האָבן זיך צוגע־כאַפּט צו־שטאַרק צום עסן און מען האָט זיי נישט געקענט אָפּראַטעווען. איך בין געווען זייער אָפּגעשוואַכט און אויסגעמאָגערט. איין פוס, דין ווי אַ שטעקן, די צווייטע געשוואָלן. דער גאַנצער אויסזען מיינער איז געווען ווי אַ סקעלעט, ווען די אַמעריקאַנער האָבן מיך, מיט נאָך אַ סך קראַנקע לעבנגעבליבענע אַריבערגעפירט מיט אַמבולאַנסן אין גרויסן שפיטאָל פון דאַכאָו. עסן האָט מען אונדז געגעבן ביסלעכווייז און געמאָכט אונדז בלוט־טראַנספוזיעס. אויפן טויער פון דאַכאָו האָב איך נאָך געזען דעם אָפּנאַרעריש אויפשריפט: „אַרבייט מאַכט דאָס לעבען זיס"... און דאָרט האָט היטלער, ימח שמו וזכרו, אומגעבראַכט אין די גאַז־קאַמערן אונדזערע טויזנטער ברידער... איך האָב נאָך אַליין געזען גאַנצע הורבעס טויטע, וואָס זיי האָבן שוין קיין צייט נישט געהאט צו פאַרברענען... איך בין אין שפיטאָל געלעגן אַ פּאָר וואָכן, ווער עס איז געזונט געוואָרן, האָט געקענט פאָרן אַהיים... איך האָב נאָך נישט געקענט גיין, מען האָט מיך אַריבערגעפירט אין שפיטאָל „סאַנט־אוטיליען", ביי לאַנדסבערג.

אַ גאַנץ יאָר בין איך אָפּגעלעגן אין אָט־דעם שפיטאָל, ווו מען האָט מיך געדאַרפט קאַרמענען ווי אַ קליין קינד, ביז איך בין געקומען צו זיך. אין זעלביקן שפיטאָל האָב איך זיך נאָכער צופעליק געטראָפן מיט זאַבלודאָוואָר איטשקע קופלינסקי, וועלכער האָט געליטן אויף געלזוכט. שפּעטער איז ער אַווען קיין ווייַלהיים. פון ווייַלהיים זענען געקומען צו מיר געוואָר־ווערן די לעבנגעבליבענע זאַבלודאָוואָר גדליה לין מיט אַ כלה, מאיר ראָפּע (פּלטיאל דעם קאָשניקס אַ זון) און חיים בעזרוק (מענדעלעס), אויך אליהו צעסלער (משה־ברוכס זון) און נחמיה גלאַטשטיין. ווען איך בין שוין געוואָרן געזינטער, בין איך אַריבער אין שטעטל ווייַלהיים און בייגעווען די חתונה פון מאיר ראָפּע. אין לאָגער פעלדאָפּינג און אין קולמ־באָך האָב איך אויך געטראָפן מוליע בערנשטיין, אברהמל בעקער, וועלוול דעם חסידס אַ זון און משה וועליסעס אַ טאָכטער. דאָס זענען כמעט די איינציקע לעבנגעבליבענע זאַבלו־

דאווער, וועלכע האבן, פונקט ווי איך, זיך געראטעוועט מיט ניסים — אייניקע פון זיי, זענען זיך נאכער צעפאלן: אין אמעריקע, ישראל און ארגענטינע.

אנדערע געראטעוועטע פלעגן נאך פארן קיין פוילן, צו פארקויפן די הייזער אדער פאר־מעגנס וואס ס׳איז פארבליבן... איך האב נישט געהאט נאך וואס צו פארן... אונדזער טייערע זאבלודאווע איז פארברענט ביזן גרונט... אפגעווישט דורך די נאצישע רוצחים, ימח שמם וזכרם! — פון די טייערסטע און ליבסטע איז קיינער נישט געבליבן...

מען פרעגט א לעבנגעבליבענעם: „ווי־אזוי ביסטו געבליבן לעבן? ווי אזוי האסטו זיך געראטעוועט?" — איז דאס, וואס איך האב דא דערציילט און עדות־געזאגט, דער ענטפער אויף דעם. דערפאר טאקע האב איך געוואלט אין זאבלודאווער „זכור־בוך" פארצייכענען מיינע איבערלעבונגען לעולם ועד! ווייל די פייניקונגען און גיהנומס וואס יעדער איינער פון דער שארית־הפליטה האט דורכגעמאכט, זענען זייער ענלעך איינער צום צווייטנס — און געראטעוועט געווארן און לעבן געבליבן איז מען נאר דורך ניסים.

פון שטעטל וויילהיים בין איך, מיט מיין חברטע, מיט וועלכער איך האב זיך דא באקענט און דארט חתונה־געהאט, אווען קיין אמעריקע, בויען א ניי לעבן, די „גאלדענע קייט" זאל זיך ווייטער ציען — — — אבער איך בין שוין געבליבן א קראנקער און צעברא־כענער אויפן גאנצן לעבן און זאלן אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער וויסן און געדענקען: „זכור אשר עשה לך עמלק!"

געדענק וואס היטלער־דייטשלאנד האט מיט דיר געטאן!

דאָקומענטן פון חורבן זאַבלודאָווע

פון דעם אַרכיוו פון „יד ושם" אין ירושלים האָבן מיר באַקומען צוויי דאָקומענטן וועגן חורבן פון אונדזער היימשטאָט. דער ערשטער איז אַ פּראָטאָקאָל, וואָס עס האָט אונטערגעשריבן דעם 25סטן סעפּטעמבער דער בירגערמייסטער פון זאַבלודאָווע פּאַר דעם ביאַליסטאָקער געריכט אין דער אָנווועזנהייט פון פּאַרטיצער פון דער וואָיעוואָדישער יידישער היסטאָריש־קאָמיסיע אין ביאַליסטאָק, מאַגיסטער מ. ט ו ר ע ק. דער צווייטער איז דער ענטפער אויף אַן אָנקעטע־בויגן וועגן די נאַצישע לאַגערן. דעם אָנקעטע־בויגן האָט בשעתו צעשיקט די אויבנדערמאָנטע היסטאָרישע קאָמיסיע.

מיר ברענגען דאָ ווייטער ביידע דאָקומענטן אין זייער אָריגינעלער שפּראַך און אין דער יידישער איבערזעצונג. די זכרונות און די גבית־עדותן וואָס מיר האָבן אין אונדזער פּינקס דערגאַנצן די טרויקענע ציפערן פון די דאָזיקע דאָקומענטן.

דאָקומענט נומער 1

odpis
M11-4/120

PROTOKOL

Dnia 25 wrzesnia 1945 r. Sad Grodzki w Bialymstoku w osobie p.o. Sedziego Damulewicza Leona, w trybie art. 255, 254 a 1 art. C kpk przesluchal Mularczyka Jana burmistrza m. Zabludowa, w sprawie zbrodni niemieckich dokonanych w Polsce.

Mularczyk Jan syn Mikolaja i Agaty, lat 47, Polak, katolik, rolnik, burmistrz m. Zabludowá, uprzedzony o odpowiedzialnosciach za nieprawdziwe zeznanie, zeznal:

Na terenie miasta Zabludowa zadnych masowych egzekucji i masowych grobow niema. Przez caly czas okupacji pojedynczo zostalo rostrzelanych 10 osob, nazwisk tych osob ustalic nie udalo sie, z tych 10-ciu osob —jedna osoba. to byl obywatel m. Zabludowa, zabitego widzialem, lecz rozpoznac kto to byl nie moglem— inni pomordowani to byli ludzie nieznani, z poza m. Zabludowa. Wsród rostrzelanych bylo 7 Zydów i 3 Polaków. Zydzi pochowani sa na zydowskim cmentarzu w pojedynczych grobach, a Polacy na polskim cmentarzu rowniez w pojedynczych grobach.

Powyzsze dane opieram na podstawie wlasnych obserwacji i rozpytywanych mieszkancow gminy. Na tym protokol zakonczono i po odczytaniu podpisano.

dwa podpisy nieczytelne

Przewodniczacy
Woj. Zyd. Komisji Historycznej
Mgr. M. Turek

איבערזעצונג פון דאָקומענט 1

M11-4/120

קאפיע

פראטאקאל

אין טאג פון 25סטן סעפטעמבער 1945 יאר האָט דאָס שטאָט־גערייכט אין ביאַליסטאָק אין דער פערזאָן פונעם אויספירנדיקן דעם אַמט פון ריכטער דאָמולעוויטש לעאָן, אין זין פון אַרטיקל 254־255 און אַרטיקל C פון KPK אויסגעהערט מולאַרטשיק יאַנעז, דעם בירגער־מייסטער פון דער שטאָט זאַבלודאָווע אין ענין פון די דייטשישע פאַרברעכנס, וואָס זענען אויסגעפירט געוואָרן אין פוילן.

מולאַרטשיק יאַן, דער זון פון מיקאָלאַי און אַגאַטאַ, 47 יאָר אַלט, אַ פּאָליאַק, קאַטויל, לאַנדווירט, בירגערמייסטער פון דער שטאָט זאַבלודאָווע איז געוואָרנט געוואָרן בנוגע דער אחריות פאַר פאַלשע גבית־עדות, האָט דערקלערט:

„אויפן שטח פון דער שטאָט זאַבלודאָווע זענען קיין שום מאַסן־עקזעקוציעס נישט פאָרגעקומען און ס'זענען נישטאָ קיין מאַסן־קברים. במשך דער גאַנצער אָקופּאַציע־צייט זענען אין איינצלנע פאַלן דערשאָסן געוואָרן צען פערזאָן, וועמענס נעמען עס איז נישט געלונגען פעסטצושטעלן; פון די דאָזיקע צען מענטשן איז געווען איינער, וואָס איז געווען אַן איינווינער פון זאַבלודאָווע. איך האָב געזען דעם דערהרגעטן, אָבער איך האָב אים נישט געקענט אידענטיפיצירן. די אַנדערע הרוגים זענען געווען אומבאַקאַנטע מענטשן פון מחוץ זאַבלודאָווע. צווישן די דערשאָסענע זענען געווען 7 יידן און 3 פּאָליאַקן. די יידן זענען באַגראָבן געוואָרן אויפן יידישן בית־עולם אין באַזונדערע קברים און די פּאָליאַקן אויפן פּוילישן צמענטער, אויך אין באַזונדערע קברים.

דאָס אויבנגעזאָגטע, בין איך סומך אויף די אייגענע באַאָבאַכטונגען און פון דערקלערונגען ביי אויסגעפרעגטע איינווינערס פון שטאָט.

אויף דעם איז דער פראָטאָקאָל פאַרענדיקט און נאָכן איבערלייענען געחתמעט געוואָרן.

צוויי נישט־לייענבאַרע אונטערשריפטן.

פאָרזיצער פון דער
וואָיעוואָדישער יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע
(—) מאַגיסטער מ. טורעק.

דאָקומענט נומער 2

M11-4/122

kopia

WOJEWODZKA
ZYD. KOMISJA HISTORYCZNA
BIALYSTOK dnia 10.VII. 1946
Miejscowosc: m. Zabludow
Wojewodztwo: Bialostockie

KWESTIONARIUSZ OBOZACH

1) **Nazwa obozu:** Ghetto w Zabludowiu.
2) **Polozenie obozu:** 1 teren garbarni B-ci Bialostockich.
3) **Rozmiary obozu:**

4) **Data zalozenia obozu:** Styczen 1942 r.
5) **Data likwidacji obozu:** 1 listopada 1942 r.
6) **Czy w obozie byli wylacznie Polacy:** nie - w obozie byli Zydzi Zabludowscy.
7) **Czy w obozie byli cudzoziemcy:** nie.
8) **Jaki byl przecietny stan zaludnienia obozu:** 1200 osob.
9) **Ile osob przeszlo oboz podczas jego istnienia:** 1200 osob.
10) **Co sie stalo z wiezniami podczas likwidacji obozu:** zgineli w Treblince.
11) **Czy wiezniowie pracowali w obozie:** w ghetcie zandnych prac nie wykonyano.
12) **Czy wiezniowie pracowali poza obozem, jaka prace wykonywali, gdzi pracowali:** przy remoncie drog i przy kamieniolomce.
13) **Jak odzywiano wiezniow:** zadnych prodoktow nie przydzielano.
14) **Czy w obozie byla izba chorych:** nie.
15) **Czy w obozie byly epedemie:** nie.
16) **Czy sa dane o smiertelnosci:** nie.
17) **Czy adbywaly sie egzekucje w obozie, poza obozem:** byly 3 lub 4 wypadki pojedynczego zastrzelenia poza ghettem.
18) **Czy zwdloki niszczono:** nie - zakopywano.
19) **Czy w obozie bylo krematorium:** nie.
20) **Czy ustalono gdzie zostaly pochowane zwloki zamordowanych i zmarlych:** zwloki pochowano na cmentarzu zydowskim.
21) **Jaki jest obecnie stan obozu:** teren garbarni zniszczony, budynki rozebrane.
22) **Czy zachowaly sie z obozu jakies dowody rzeczowe:** nic nie zachowalo sie.
23) **Czy znane sa nazwiska i ewentualnie adresy osob, ktore wieziono w obozie:**

znane sa nastepujace nazwiska osob, ktore pozostaly przy zyciu:

1) Rubins Efroim zam. Bialystok ul. Kupiecka 27
2) Lewin Jozek „ „ „ 7
3) Garber Szmul „ „ „ 7
4) Lewin Szymon „ „ „ 21

reszta zginela w Treblince, nazwisk nie ustalono.

24) **Czy znane sa nazwiska niemcow, kier. obozu i innych funkcjonariuszy:**

1) Amtskomisarz, Olech z Prus Wschodnich (Prostem).
2) Majster zandarmerii, Pilat imienia nie ustalono.

Pieczec: Podpis wojta (nieczytelny)

Przewodniczacy
Woj. Zyd. Komisji Historycznej
Mgr. M. Turek

איבערזעצונג פון דאָקומענט 2

M11-4/122

ביאַליסטאָק, דעם 1946-vii-10.
לויף-נומער 122/46.
אָרט: שטאָט זאַבלודאָווע
וואָיעוואָדשאַפט: ביאַליסטאָקער

פֿרעגבויגן וועגן לאַגערן

1) **נאָמען פון דעם לאַגער:** געטאָ פון זאבלודאָווע
2) **דאָס אָרט פון לאַגער:** 1 שטח פון דער גאַרבעריי פון די ברידער ביאַלאָסטאָצקי.
3) **די גרויס פונעם לאַגער:**
4) **דאַטע פון שאַפן דעם לאַגער:** יאַנואַר 1942
5) **דאַטע פון ליקווידירן דעם לאַגער:** 1טער נאָוועמבער 1942
6) **צי זענען אין לאַגער געווען אויסשליסלעך פּאָליאַקן:** ניין, — אין לאַגער זענען געווען זאבלודאָווער יידן
7) **צי זענען אין לאַגער געווען אויסלענדער:** ניין
8) **וויפל איז געווען די דורכשניטלעכע צאָל פון דער באַפעלקערונג אין לאַגער:** 1.200 נפשות
9) **וויפל מענטשן זענען געווען אין לאַגער בממשך פון זיין עקזיסטענץ:** 1.300 נפשות
10) **וואָס איז געשען מיט די געפֿאַנגענע, בעת דער ליקווידאַציע פון לאַגער:** זיי זענען אומגעקומען אין טרעבלינקע.
11) **האָבן די געפֿאַנגענע געאַרבעט אין לאַגער:** אין געטאָ זענען קיין שום אַרבעטן נישט אויסגעפירט געווָארן
12) **צי האָבן די געפֿאַנגענע געאַרבעט מחוץ דעם לאַגער? וואָס פֿאַר אַן אַרבעט האָבן זיי אויסגעפירט,** וווּ **האָבן זיי געאַרבעט:** זיי האָבן געאַרבעט ביים פֿאַרריכטן די וועגן און אין די שטיינהאַקעריין
13) **וויי אַזוי האָט מען דערנערט די געפֿאַנגענע:** מ׳האָט זיי קיין שום פּראָדוקטן נישט צוגעטיילט
14) **צי איז אין לאַגער געווען אַ קראַנקנשטוב:** ניין
15) **צי זענען אין לאַגער געווען עפּידעמיעס:** ניין
16) **צי זענען פֿאַראַן דאַטעס בנוגע שטאַרביקייט:** ניין
17) **צי זענען פֿאַרגעקומען עקזעקוציעס אין לאַגער אָדער מחוץ דעם לאַגער:** ס׳זענען געווען דריי אָדער פיר פֿאַראיינצלטע פֿאַלן פון דערשיסן אויסערן געטאָ
18) **צי האָט מען די מתים פֿאַרניכט:** ניין — מ׳האָט זיי באַגראָבן
19) **צי איז אין לאַגער געווען אַ קרעמאַטאָריע:** ניין
20) **צי זענען פֿעסטגעשטעלט געווָארן ווו מ׳האָט מקבר געווען די דערמאָרדעטע און געשטאָרבענע:** די מתים האָט מען מקבר געווען אויפן יידישן בית-עולם
21) **וויי איז איצטער דער צושטאַנד פון לאַגער:** דער לאַגער-שטח פון דער גאַרבעריי איז ליקווידירט, די געבוידעם זענען פונאַנדערגענומען געווָארן.
22) **צי זענען אין לאַגער אויפגעהיטן געווָארן וואָסערע זאַכלעכע באַווייזן:** גאָרנישט איז געבליבן
23) **צי זענען באַווסט נעמען און עוועטועלע אַדרעסן פון מענטשן וואָס זענען געהאַלטן געווָארן אין לאַגער:** עס זענען באַווסט די וויטערדיקע נעמען פון מענטשן וואָס זענען געבליבן לעבן:

1) רובינם אפרים — געווינט ביאַליסטאָק קופיצקאָ 27
2) לעווין יוסף „ „ „ 7
3) גאַרבער שמואל „ „ „ „
4) לעווין שמעון „ „ „ 21

די איבעריקע זענען אומגעקומען אין טרעבלינקע, זייערע נעמען זענען נישט פעסטגעשטעלט

24) **צי זענען באַווּסט פאַמיליע־נעמען פון דייטשן, אָנפירער פון לאַגער און אַנדערע פונקציאָנאַרן:**

1) אַמטסקאָמיסאַר **אָלעך** פון מזרח־פּרוסן (פּראָסטעם)
2) זשאַנדאַרם־מייסטער, **פּילאַט,** זיין נאָמען נישט פעסטגעשטעלט

אונטערשריפט פון זוּאיט
(נישט לייענבאַר)

שטעמפּל:
פּאַרזיצער פון דער זוּאיזוּאַדישער
יידישער היסטאָרישער קאָמיסיע
(—) מאַגיסטער מ. טורעק

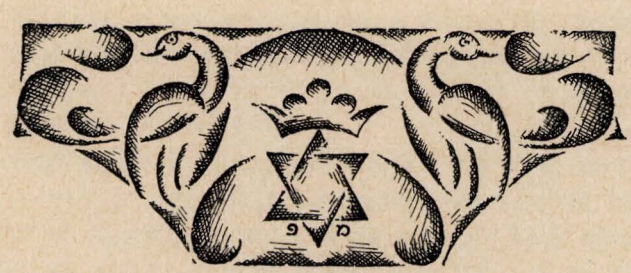

אפרים רובינס (אויסטראַליע)

די פאַרניכטונג פון אונדזער ליבער היים

דאָס איז געווען אין דער נאַכט פון 21טן אויפן 22טן יוני 1941. איך בין דאָן געווען אין אַ רוסישן אַרבעטס־באַטאַליאָן אין ביעלסק. זאַבלודאָווער זענען מיר געווען אינגאַנצן 3 מאָן. מיין יינגסטער ברודער יענקל, יוסף דירדאק און איך. מיר האָבן דאָן געאַרבעט — נאַכט־שיכט. דאָס איז געווען פון שבת אויף זונטיק. אין אַלע רוסישע מיליטער־לאַגערן האָט מען דאָן איינגעאָרדנט פאַרווייַלונגען. מיר האָבן דאָרט געבויט אַ פלי־פלאַץ, פון דער אַר־בעט האָט מען אונדז נישט אַראָפגענומען.

אַרום איינס אַזייגער בייגאַכט, האָבן מיר דערהערט אַן עקספלאָזיע, מען האָט זיך אַנ־געהויבן אַרומקוקן, נאָר מען האָט גאָרנישט געזען, האָט מען ווייטער געאַרבעט. נאָר אין אַ האַלבער שעה אַרום האָבן מיר דערהערט אַ געוויש פון עראָפלאַנען, און מיר האָבן באַלד דערזען איבער אונדזערע קעפ אַ גאַנצע כמאַרע, האָבן מיר זיך אָנגעהויבן צו צעלויפן. מיר האָבן נישט באַווייזן צו אָפּלויפן קיין הונדערט מעטער, ווי עס האָבן זיך אָנגעהויבן שיטן באַמבעס. אַזוי האָט דאָס געדויערט מער ווי אַ שעה, וואָס דאָס האָט אויסגעזען ווי אַן אייי־ביקייט. וועמ עס איז געווארן שטיל, איז שוין געווען ליכטיק. אַרום זיך האָב איך דערזען אַ שרעקלעך בילד: צענדליקער הרוגים און הונדערטער פאַרוווונדעטע... נאָר דער לעבעדיקער לעבט דאָך ווייטער... האָט מען זיך באַלד אָנגעהויבן אַרומזוכן. איך האָב גלייך געפונען יוסף דירדאק און מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן מיין ברודער, נאָר מיר האָבן אים נישט געפונען. נאָר אַז ער לעבט, האָבן מיר געוווסט, ווייל מען האָט אים געזען נאָך דער באַמבאַרדירונג. בין אין דאָן מיט יוספן אַוועק אין שטאָט, דאָס הייסט אין ביעלסק. עס איז געווען אינגאַנצן 2 קילאָמעטער פון שטאָט. מיר זענען אַריין צו זיינעם אַ פעטער. זיך אָפּגעַרוט און פאַרנאַכט זענען מיר אַוועק אַהיים, קיין זאַבלודאָווע.

וועמ מיר זענען אָנגעקומען אין אונדזער היים, איז אַלץ געווען שטיל, נאָר אַ מלחמה־שטימונג. דאָס רוסישע מיליטער האָט זיך צוריקגעצויגן אין אַרדענונג. מיר זענען שוין גע־בליבן אין שטוב; איבערגענעכטיקט, און צומאָרגנס האָבן מיר אָפּילו געוואָלט מיטגיין מיטן רוסישן מיליטער, נאָר אַזוי ווי זיי אַליין האָבן נישט געוווסט ענעוי ווו מ׳לויפט, זענען מיר שוין געבליבן אין דער היים.

מאָנטיק, דעם 23טן יוני, 10 דעם זייגער אין דער פרי, איז אָנגעקומען אַן עסקאַדרע דייטשע עראָפלאַנען און באַמבאַרדירט זאַבלודאָווע. עס זענען דאָן פאַרבראַנט געוואָרן עט־לעכע הייזער און עס זענען געפאַלן די ערשטע קרבנות. ס׳איז ווידער געוואָרן שטיל; ביז מיטוואָך, דעם 25טן יוני פאַרנאַכט, וועמ עס זענען אַריין אין שטעטל די דייטשע „ראַזוויעד־קעס״ און אין אַ שעה אַרום איז שוין געווען אַ פול שטעטל מיט דייטשן. זיי האָבן גלייך

אפרים רובינס פאָטאָגראַפירט אויף פאַרשיידענע פּלעצער אין זאַבלודאָוו, נאָכן חורבן, ווינטער 1946

אויפן אַלטן בית־עולם — אָן אַ פּאַרקאַן, אָן מצבות, ביים אײַנציקן פּונדאַמענט פון אַן אוהל.

אויפן אָרט פון דער „תחכמוני"־שולע.

אויפן פּלאַץ ווו די היסטאָרישע שול איז געשטאַנען.

אויפן פּלאַץ פון דער באַד.

געגומען אביסל ערובניקעס, זיי אריינגעזעצט אין א שטוב, געשטעלט א וואך און געזאגט, אז אויב עס וועט זיי, די דייטשן, חלילה עפעס געשען, וועט מען די ערובניקעס דערשיסן, נאר אין א פאר שעה ארום איז די וואך אוועקגעגאנגען; די ערובניקעס זענען זיך אויף גיך צעגאנגען און די נאכט איז אריבער רואיק.

דאנערשטיק, דעם 26טן יוני 1941, 7 דעם זיגער אין דער פרי, זענען אריין איז זאבלודאווע א דריי אדער פיר דייטשן און אנגעהויבן אונטערצינדן די שטאט. די ערשטע פייערן זענען אויסגעבראכן אין ביעלסקער גאס; אלע מענטשן פון שטעטל, סיי יידן און סיי קריסטן, זענען זיך צעלאפן אין די פעלדער. און די דייטשן האבן אנגעהויבן א שיסעריי פון אלע פיר זייטן שטאט. אזוי האט געדויערט דאס פייער מיט דער שיסעריי ביז 4 אזייגער בייטאג. ביז עס האבן זיך באוויזן עטלעכע עראפלאנען און די שיסעריי האט אויפגעהערט. דער עולם האט זיך געגומען ציען צוריק אין שטאט אריין, נאר ס׳איז ליידער נישט געווען ווו. ווייל געבליבן זענען נאר עטלעכע הינטערשטאטישע הייזער, צום מיינסטנס קריסטלעכע. איך האב דאן געווויינט אין שוסטער־גאס. צום גליק איז מיין שטוב שטיין־גלייבן. האט זיך דארט אויפגעקליבן זייער א גרויסער עולם און אוו אייגער האט נאר גענט. אזוי איז מען אפגעזעסן, ביז מאנטיק פרי, דעם 30טן יוני — אין הונגער —; ביז וואנען א פאר מיעשטשאניעס האבן אנגעשיכורט עטלעכע דייטשן און מען האט אנגעהויבן אריסצוטרייבן די יידן. אלע זענען זיך צעלאפן ווו אייגער האט געקענט, וואר אין די קליינע שטעטלעך, וואר אין ביאליסטאק, ווייל אלע שטעטלעך זענען געבליבן גאנץ.

איך בין דאן אוועק מיט מיין פאמיליע קיין ביאליסטאק. דער וועג קיין ביאליסטאק איז אויך נישט געווען אזוי לייכט, ווייל דורך דעם שאסיי האט מען נישט געקענט גיין, ווייל די פאליאקן האבן געשלאגן. האט מען געמוזט גיין דורך פעלדער און וועלדער, מיט מיין פרוי און דריי קליינע קינדערלעך אויף די ארעמס, און אזוי ווי איך, זענען דאך געווען אלע. קענט איר זיך שוין פארשטעלן ווי מען האט אויסגעזען. מען האט זיך געשלעפט ביז ביאליסטאק דריי טעג. אין ביאליסטאק איז מען לאנג נישט געזעסן, ווייל דער הונגער האט גענדריקט. האט מען זיך איינגעשטעלט דאס לעבן און מען איז געגאנגען ווו אייגער האט נאר געקענט, זוכן עפעס צו עסן. אזוי ארום איז מען געווען ע ט ל ע כ ע מאל אין זאבלודאווע; אוז מען האט זיך פאמעלעך אנגעהויבן צו באזעצן אין ביעלסקער בית־המדרש. דאס איז געווען דער איינציקער בנין, וועלכן די קריסטן האבן נישט באזעצט. אזוי האבן זיך פאמעלעך, אין פארלויף פון א דריי־פיר וואכן, אויפגעקליבן קרוב צו 600 יידן, אין ענגשאפט און אין שמוץ. דאן האט דער קאמיסאר פון שטאט, א דייטש, פארארדנט צו איינשטעלן א געטא, נאר אזוי ווי ס׳איז נישט געווען קיין שטאט און קיין הייזער, האט מען דעם געטא געמאכט אין די גארבארניעס. ביי אונדז, ביי ביאלאסטאקין און אין פלאוסקינס פאבריק, ווייל אלע גארבארניעס זענען דאך געווען אין איין ווינקל.

ערשט דאן האט זיך אנגעהויבן דאס ליידן אויף אן ארט. מען האט אנגעהויבן נעמען אויף ארבעט. וואלט דאס געווען נאר ארבעט, וואלט נאך געווען א האלבע צרה. מען האט ביי דער ארבעט געשלאגן מכות־רצח. איינמאל האט מען ארויסגעטריבן אלע יידן אין גרויסן מארק. דארט האבן די סאוויעטן געהאט אויפגעשטעלט א דענקמאל פון לענינען. האט מען געהייסן דעם דענקמאל צעברעכן, מאכן אים א יידישע לוויה און אוועקטראגן אויפן יידישן בית־עלמין און דערביי, פארשטייט זיך, האט מען געשלאגן מיט וואס אייגער האט נאר געקענט; מיט דראנגעס, מיט רידלס, מיט העק, מען האט געשפאלטן קעפ, צעבראכן — פיס, און דאס אלץ האבן געטאן די מעשטשאניעס צוזאמען מיט די דייטשן. פון בית־עלמין האט מען אונדז צוריקגעיאגט אויפן גרויסן מארק און געהייסן אלעמען זיך שטעלן דאונען, בעטן צו אונדזער גאט, ער זאל אונדז העלפן און דערביי אנגעהויבן אויף א פרישן קאן צו שלאגן...

קיין מענטשלעכע פעדער קען נישט באשרייבן אלץ, וואס מען האט אדורכגעלעבט אין די 15 אדער 16 מאנאטן, ביז מען האט געמאכט זאבלודאווע אינגאנצן יידן־ריין. נאר דאך,

וועז מען לאָזט אפשר אויף אַן אָרט, וואָלטן אַ סך מענטשן איבערגעלעבט. אַזוי האָבן מיר זיך געמאַטערט אין די גאַרבאַרניעס, ביז דעם 1טן נאָוועמבער 1942. אין דער נאַכט פון 1טן אויפן 2טן נאָוועמבער 1942 האָט מען אויפגעטריבן פון אַלע נאָענטע דערפער גויים מיט פורן און פאַרטאָג זענען געקומען באַוואָפנטע פון קאָפּ ביז די פיס ס.ס.־לייט און מיט דער הילף פון די פוילישע מיליציאַנטן האָט מען אַרויפגעטריבן אַלע יידן אויף די פורן און זיי אַוועקגעפירט, אונטער אַ שטרענגער וואַך אין 10טן פולק, הינטער ביאַליסטאָק, אין גאַראַדניאַן. דאָרטן האָט מען אונדז אַריינגעווארפן אין פערד־שטאַלן. דאָרט האָבן מיר שוין געטראָפן אַלע איבעריקע זאַבלודאָווער. ווייל מען האָט דאָן צונויפגעבראַכט פון אַלע אַרומיקע שטעטלעך אַלע יידן; מען האָט דאָן געמאַכט יידן־ריין גאַנץ ביאַליסטאָקער קרייז.

די ליידן אין אָט־דעם אָרט איז אוממעגלעך אויסצושרייבן. דאָרטן האָבן מיר זיך אָפּגעמאַטערט אומגעפער דריי וואָכן. געגנוי די דאַטע, וועז מען האָט אַרויסגעפירט די זאַבלודאָווער יידן קיין טרעבלינקע, געדענק איך נישט. ווייל דאָרט האָט מען שוין אָנגעווויירן די רעכענונג, נאָר אויב איך האָב נישט קיין טעות, איז דאָס געווען דעם 20טן אָדער דעם 21טן נאָוועמבער 1942. און גלייך דעם זעלביקן טאָג זענען זיי פאַרגאַזט און פאַרברענט געוואָרן דורך די דייטשע רוצחים, ימח שמם וזכרם!

און אַזוי איז אָפּגעמעקט געוואָרן פון דער ערד אונדזער באַליבטע היימשטאָט זאַבלודאָוע און אונדזערע טייערע זאַבלודאָווער יידן. ערע זייער אָנדענק!!!

אומגעקומענע: פון רעכטס: קאדל ליפשיץ, פרל׳ מארקוס, שלמה בעקער, סאָניע ראַפאַלאָוסקי און שואל וואַניעווסקי. דאָס בילד איז געפונען געוואָרן דורך אפרים רובינס צווישן די חורבות אין זאַבלודאָוע.

דוד זאַבלודאָווסקי (דיאַדיע)

בילדער פון גרויל, אומקום און חורבן

(לובלין - מאַידאַנעק, וואַרשע, ביאַליסטאָק און זאַבלודאָוע)

איינדרוקן פון אַ לעבנגעבליבענעם

דוד זאַבלודאָווסקי (דיאַדיע)

נאָך אַ משך פון 3 וואָכן פאָרן, דורכשניידנדיק אוראַל, גאַנץ מיטל־רוסלאַנד און אוקראַינע, קומט אָן אונדזער עשאַלאָן מיט רעפּאַטריאַנטן, פּוילישע בירגער, פּאָליאַקן און יידן, סוף 1946 אין דער שטאָט לובלין. אַרויסגעפּאָרן איז דער עשאַלאָן פון 60 וואַגאָנען, פון וויטן אוראַל דעם 1טן אַפּריל. די וואַגאָנען פאַרזען מיט נאַרעס צום שלאָפן און בכלל זאָרג־פעליק צוגעפּאַסט צו אַזאַ לאַנגער רייזע און מיט אָן אייזער־נעם אויוון צום קאָכן. די רעפּאַטריאַנטן האָבן געקראָגן פריער אַ גאַנץ געוונגדע צאָל שפּייז. אויף גרעסערע סטאַנציעס פלעגן מיר אָפּגעווארט און באַזאָרגט ווערן מיט וואַרעמע שפּייז.

אַרויסגעפּאָרן פון אוראַל זענען מיר אין נאָך אַ גאַנץ פעסטן ווינטער, מיט שניי־בערג די הויך פון אַ הויז. אָנגעקו־מען קיין לובלין זענען מיר שוין אין פּריען פּרילינג, מיט אַ ליבלעכע וואַרעמקייט פון דער זון. עס איז ריכטיק אויסגעפאַלן חול־המועד פּסח. עס וואַרטן אונדז אָפּ פאַרשטייער פון קאָמיטעט, יום־טובדיק און זומערדיק געקליידטע. מיר — איז די שטיוול, וואַליאַקעס און פּופּייקעס זענען אין זייער אַ שטאַרקן קאָנטראַסט צו דער גאַנצער אומגעבונג. מיר ווערן באַזאָרגט מיט פּסחדיקע עסנס, מצות און ווין.

די שטאָט לובלין איז שוין קרוב 2 יאָר נאָך דער באַפרייאונג. עס איז דאָ אַ גרויסע צאָל קיבוצים פון אַלע ציוניסטישע גרופּירונגען; אַ גרויסע צאָל יידישע פאַמיליעס און אינדיווי־דועלע בחורים און מיידלעך, וועלכע האָבן אויסגעדריקט זייער ווילן אַרייבצוגיין אין די קי־בוצים. וואָרן טאָקע אַראָפּגענומען פון עשאַלאָן און איינגעאָרדנט איז די קיבוצים, פון וועלכע זיי האָבן שוין שפּעטער עולה־געווען קיין ישראל.

עס דערקענט מיך אַ בריינסקער ייד — בוראָק, וועלכער איז אויך דאָן געווען אויפן וואָק־זאַל. איך בין נישט איין מאָל איינגעשטאַנען ביי אים אין אַריינפאָר־הויז, בעת מיינע אויפ־טריטן איבער דער פראָווינץ. זיין פאַמיליע איז אומגעקומען, און ער האָט זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ דאָרף ביי אַ קריסט. ער הייבט אָן גלייך פירן אַ פראָפאַגאַנדע צווישן די קאָמיטעט־פאָרשטייער, זיי זאָלן אויף מיר ווירקן און מיך אַראָפּנעמען אין לובלין.

דער עשאַלאָן גייט אַוועק מיט זיין פריער־אָנגעצייכנטן פּלאָן קיין נידערשלעזיע, אין דער שטאָט וואַלאָוו און איך בלייב אין לובלין. די שארית־הפּליטה פון לובלין און אומגעגנט ווערן איינגעאָרדנט אין דעם גרויסן פּרץ־הויז, וואָס איז קורץ פאַר דער מלחמה געבויט און נאָך נישט פאַרענדיקט געווארן. מיך אָרדנט מען איין אין אַ הויז פון אַ כעמישער פאַבריק, וו אַ טאַכטער איז לעבן־געבליבן און ווויינט דאָרט מיט איר מאַן. די גאַנצע 6 וואָכן וואָס איך בין געווען אין לובלין האָב איך דאָרט געהאַט אַ וואַרעמע האַרציק־יידישע היים. נאָך די יאָרן פון וואַנדער און ליידן איז דאָס פשוט געווען אַ חיות פאַרן צעבראָכענעם געמיט.

נאָכן אָפרוען זיך און קומען אַביסל צו זיך פון דער לאַנגער רייזע, גיי איך אַרויס אין גאַס און דאָס ערשטע איז — זען מיידאַנעק, גיין אויף קבר־אבות אין דער גרויסער מאָרד־פאַבריק, ווו עס זענען פאַראַזט און פאַרברענט געוואָרן אַריבער דריי מיליאָן מענטשן פון פיל נאַציעס, נאָר דער גרעסטער טייל פאַרשטייט זיך פון יידישן פאָלק.

א פאָר קאָמיטעט־מיטגלידער פירן מיך באַטראַכטן די שטאָט, וועלכע איך האָב נישט דערקענט; זי איז היפש רואינירט נאָך פון יאָר 1939, וועו די פוילישע רעגירונג איז אַריבער פון וואַרשע קיין לובלין, און איז באָמבאַרדירט געוואָרן דורך די נאַציס. מען ווייזט מיר אָן אויף א שטיק וויסטעניש און רואינען, ווו עס האָט זיך געפונען דער געטא. ווי א כותל־מערבי נאָכן חורבן, סטאַרטשעט אַרויס א וואַנט ווו עס איז נאָך דא א פאַרסמאַליעטער אויפשריפט פון דער אַלטער היסטאָרישער מהר"ם־שול. אַזוי זענען די גאַסן און הייזער אין שטאָט נישט געריט. עס זענען גאַנץ די טעאַטערן, קינאָס, אויסער ווי שוין דערמאָנט חורבות, פון די סטראַטעגיש־באָמבאַרדירטע ערטער.

דוד (דיאדיע) זאַבלודאָווסקי מיט זיין מוטער רייע — די זאַבלודאָווער אַקושערין, פאַטאַגראַפירט אין סאָויעט־רוסלאַנד, אין דער צייט פון דער צווייטער וועלט־מלחמה.

עס איז חול־המועד פסח, און ריכטיק פאָלט דאָן אויס די קריסטלעכע „פאַסכאַ". די פוילישע באַפעלקערונג, אויסגעפוצט און צעיאַכמערטע, פאַרפלייצן די גאַסן; פון די קאָסציאָלן שטראָמען מאָסן מענטשן. לובלין, די רעזידענץ פון אַרציבישקופ, איז פול מיט די טויזנטער עולה־רגלניקעס, מיט פראָצעסיעס פון די אַרומיקע שטעט און דערפער. ביסלעכווייז הייב איך אָן פילן די שטימונגען פון אונדזערע געוועזענע פוילישע שכנים מיט וועלכע מיר זענען דורות געווען אין גלות — קיין פיצל מיטלייד צו אונדזער גרויסן אומגליק. אויף אונדז, געראָטע־וועטע יידן, קוקן זיי ווי אויף אויסטערלישע באַשעפענישן, געקומענע פון יענער וועלט. — „נישט־דערהרגעטע" און „נישט־דערברענטע" רופן זיי אונדז אָן. אַנדערע דריקן עס פשוט אויס מיט וועלטער: „וואַרט! וואַרט! מ י ר וועלן פאַרענדיקן וואָס די דייטשן האָבן נישט באַווייזן".

איך קוק אויפן זוניקן אויסגעלייטערטן הימל, אָט־דער זעלבער הימל איז געווי 3 יאָר אָן אויפהער טאָג און נאַכט געווען פאַרוואָלקנט מיט כמאַרעס רויך פון געסמאַליעטע מענטשן־פלייש, פון דערבייאיקן מאַידאַנעק. אָט־דער מענטשן־פלייש־ריח האָט משמעות פאַרטשאַדעט און פאַרסמט זייערע מוחות — אַז אַזוי האָט עס געדאַרפט זיין און נישט אַנדערש.

די זעלבע שנאה ווערט אויך אַרויסגעוויזן צו רויטאַרמייער, די וועלכע האָבן אין די טויזנטער אַוועקגעגעבן זייערע יונגע לעבנס ביים באַפרייען די פוילישע ערד, און וועמענס קברים מען באַגעגנט ביים באַפרייען די שטאָט לובלין, צווישן זיי זייער אַ סך מיט יידישע נעמען. דער פרעסטיקער גראַניטענער דענקמאָל פאַר די וועלכע האָבן אַוועקגעגעבן זייער לעבן ביים באַפרייען די שטאָט, ווערט טאָג־טעגלעך געשענדט.

איך הייב זיך אָן אָנטרעפן פּנים־אל־פּנים מיט די געראַטעוועטע רעשטלעך פון אונדזער פּאָלק. צום מיינסטן פּאַרטיזאַנען פון די אַרומיקע וועלדער, יידן וואָס האָבן איבערגעלעבט אין בונקערס און לעכער ביי משונהדיקע באַדינגונגען. אָט רעד איך מיט אַ דאַרן בחור, וועלכער האָט איבערגעלעבט אין אַ קוימען פון אַ הויז, דאָרט האָט ער זיך געפונען עטלעכע יאָר. אַ פּאָר שוועסטער וועלכע האָבן זיך אַרומגעבלאָנדזשעט איבער די וועלדער און אַ גלח פון אַ דאָרף, צו וועלכן זיי פלעגן בגנבה קומען — אַ ליבעראַלער מענטש — פלעגט זיי געבן שפּייז און קליידונג, און געטרייסט און פּאָראויסגעזאָגט, אַז „גאָט זאָגט אים אַז זיי וועלן איבערלעבן". אַ מיטליאַריקער ייד וועלכן אַ גלח האָט אויסגעהאַלטן אויף אַ בוידעם פון זיין הויז ערגעץ הינטערן שטאָט, די גאַנצע צייט, און אין טאָג פון דער באַפרייאונג ווען די טרופּן האָבן שוין מאַרשירט אין שטאָט און אַ צעשטראַלטער פון פרייד האָט ער געוואָלט גיין מקבל־פּנים זיין

אַ גרופּע זאַבלודאָווער יוגנטלעכע. — שטייענדיק פון רעכטס: יעקב פּערלגוט, זלמן מילער, איטשע רודי, מאיר יאַכנוק, אפרים פליקער, הערשל וועליס, עבער פּערלגוט, איסער האַלפּערן און פּעלע לאפּאטע. זיצנדיק פון רעכטס: יוסף רעזניק, אברהמל רעזניק, פּעלע שמוש און יאַנקל וואדילעוויטש. פון דער גרופּע זענען לעבנגעבליבן: פּעלע לאפּאטע און אברהמל רעזניק. די איבעריקע זענען אומגעקומען דורך די נאַציס.

די באַפרייער, דאָן איז דעם גלח ריכטיק געפּעלן געווארן צוצונעמען דעם לייטער דורך וועלכן ער פלעגט שטענדיק אַראָפּגיין דערליידיקן זיינע מענטשלעכע באַדערפענישן, און נישט וויסנדיק, איז ער אַראָפּגעפאַלן, צעברעכנדיק זיך רוק־און־לענד. שוין 2 יאָר נאָך דעם האָב איך אים געטראָפן אין גיפס מיט אַ ספּעציעלן גאָרסעט, מיט אַ צעבראָכענעם חוט־השדרה.

די לייטערין פון דער קיך פאַר די אָנגעשטעלטע פון יידישן וואַיעוואָדישן קאָמיטעט, וווּ ס׳איז פאַר מיר באַשטימט געווארן צום עסן, איז אַ יידישע פרוי מיט אַן אינטעליגענטן עכט־אַרישן פּנים, איר מאַן איינער פון די באַוווסטע כירורגן אין שטאָט, איז פאַרברענט געוואָרן מיט אַלע יידן. זי האָט איבערגעלעבט ווי אַ קריסטן, און מען דערציילט מיר אַז זי איז נישט לאַנג אויך געקומען פון קלויסטער, ווו זי גייט נאָך, מיטן צלמל אויפן האַלדז. מען קען איר נישט איבערצייגן בשום אופן, אַז איצט האָט זי שוין נישט וואָס מורא צו האָבן, וואָס זי איז

אַ יידישע, עס וועט איר שוין גאָרנישט געשען; עס העלפט אָבער גאָרנישט, עס איז שוין בײַ איר אַזאַ פסיכישער מורא־קאָמפּלעקס, פון וועלכן זי קען זיך בשום אופן נישט באַפרייען.

אָט רעד איך מיט אַן אינטעליגענטע פריילן מיט העכערע בילדונג. ווי האָט איר איבער־געלעבט? — גאַנץ פשוט, ענטפערט זי מיר, „איך בין די גאַנצע צייט פון דער אָקופּאַציע גע־וען אַן „אַרטיסטקע" אויף דער אַרישער זייט. אָפּגערעכנט, אָפּגעשליסן, בין איך אַרומגעגאַנגען ווי אַ משוגענע און אַ טויב־שטומע דערצו, און געבעטלט". אַזוי האָט זי איר „ראָל" געשפילט ביז דער באַפרייאונג; און נאָך און נאָך אויסטערלישע געראַטעוועטע, אין גרעסטן טייל רע־פאַטריאירטע פון ראַטנפאַרבאַנד.

מוצאי־פּסח האָב איך געהאַט מיין ערשטן אַרטיסטישן אויפטריט אין זאָל פון פּרץ־הויז. מיט מיין צוגעקליבענעם פּראָגראַם פון שלום־עליכמס הומאָר, פּרצעס בטחון פון זיך יישט מיאָש זיין, און שאָפונגען פון סאָוועטישע שרייבער, האָב איך אַזוי געווירקט אויף דער מאַסע

אַ גרופּע חברטעס: שטייענדיק פון רעכטס: פּאַניע צעסלער (מ. אייזנבערג), טאַניע גאָבער, פּעשקע העפּנער־(מינץ) — הייַנט אין אורוגוויי, און רחל גאָלדפּאַרב (אין ישראל); זיצנדיק פון רעכטס: צירל וויסאָצקי און בייַלקע זאָלצמאַן; אויפן גראָז: באָבל בעקער (חיה העשקעס). אַלע אַנדערע — אומגעקומען.

פּליטים, אַז דעם אייגדרוק וועל איך נישט פאַרגעסן כל־זמן כ'וועל לעבן. אגב איז דאָס טאַקע געווען דער ערשטער אַרטיסטישער אָוונט פון נאָכן חורבן. שפּעטער האָב איך געהאַט נאָך אייניקע אויפטריטן. איך וואָר אויך דעלעגירט אין דער שטאָט כעלם, ווו עס געפינען זיך דאָן בייַ אַ הונדערט געראַטעוועטע יידן, ווו איך האָב געהאַט 2 אויפטריטן.

פון כעלם מוז איך אַגב דערציילן וועגן אַן עלילת־דם־שטימונג וואָס איך האָב דאָרט אי־בערגעלעבט: 3 בייטאָג בין איך געקומען אין קאָמיטעט זיך געזעגענען פאַר מיין אָפּפאָרן צו־ריק קיין לובלין. קומען אַריין צוויי פּוילישער מיליטערלייט, אין דער טונקל־גרינער גרענעץ־אוניפאָרם, אייגער אַ פּאָדפּאָרוטשניק, מיט אָוטאָמאַטישע געווער, און גייען אַריין אין צווייטן צימער מיטן פּאָרזיצער און נאָך אייניקע קאָמיטעט־מיטגלידער. פון דאָרט הערן זיך קולות און דראָונגען. ביים אַרויסקומען, איז דער פּאָרזיצער (איינער אַ געראַטעוועטער יידּ, אַ שרייבער מיטן פּסעוודאָנים „הערשעלע") און די איבעריקע מיטגלידער געווען וויס ווי קאַלך. דער

עלטסטער מעלדעט מיט אַ הויכן קאַטעגאָרישן טאָן, אַז אויב היינט נאָך וועט זיך נישט גע־פינען דאָס קינד, זאָלט איר וויסן אַז איר וועט טייער באַצאָלן דערפאַר. דער פאָרזיצער דער־ציילט מיר, אַז די געשרייען אין צווייטן צימער, זענען דאָס געווען, וואָס זיי זענען געקומען זוכן אַ קריסטלעך פאַרלוירן קינד, וואָס די „זשידעס" האָבן כלומרשט געהרגעט. אייניקע מיט־גלידער לויפן נאָך הילף אין פּאָליציי, אַן אויסבאַהאַלטענע מיידל קומט אַריין אַ צעשראָקענע, און דערציילט אַז די זעלבע 2 מיליטערלייט האָבן איר געפרעגט ווי זי איז לעבן־געבליבן. ווען זי האָט זיי דערציילט, האָבן זיי איר „באַרואיקט" אַז אַ שאָד וואָס זי האָט זיך געראַטעוועט פון דייטש, שפּעטער וועט מען איר „דערליידיקן". מען פרווווט זיך פאַרשטענדיקן טעלעפאָניש מיט לובלין, אָבער עפּעס איז כסדר פאַרנומען. אין אַ געדריקטער שטימונג גיי איך אַוועק צו

אַ צעריסן בילד און פאַרפלעקט מיט בלוט, פון אַ קלאַס תלמידים פון דער שולע פון ירוחם באַכראַך אין זאָבלודאָווע, געפונען געוואָרן פון דיאָדיע זאַבלודאָווסקי, אויפן בוידעם פון דער חרובער הויז אין ביאַליסטאָק, ווו ס׳האָט זיך אָפּגעשפּילט די מאַלמעד־טראַגעדיע.

דער באָן, מיט מיין באַגלייטער, איינער אַ יונגערמאַן פון פינסק מיטן נאָמען פוקס, וועלכן דער קאָמיטעט פון לובלין האָט מיט מיר מיטגעשיקט. אויף דער גאַס טרעפן מיר גרופּקעס קריסטן, וועלכע קאָמענטירן די מעשה מיט דאָס „פאַרלוירענע" קינד. די לופט שמעקט מיט פּאָגראָם.

אָלס אַ „צובייס" האָבן נאָך די באַנדעס וווייסע סאָלדאָטן, פּאָליאַקן פון די וועלדער, אָפּ־געשטעלט אין מיטן נאַכט דעם צוג און אָט וואָס איך האָב איבערגעלעבט: דער צוג איז באַ־לויכטן געוואָרן מיט פּראָזשעקטאָרן, און פּויליש מיליטער אָנגעטאָן ווי פּאָר די מלחמהדיקע פּוילישע מיליטער, מיט אָוטאָמאַטן־געווער שטייגן אַרויף. עס הערן זיך באַפעלן: יידן! סאָ־וועטן! און פּאָליציי! אַרויס פון די וואַגאָנען!... עס גייט מיר אַדורך אַ שוידער איבערן לייב, און לעב־איבער טויט־שרעק. וויפל צענדליקער געראַטעוועטע יידן האָט מען שוין אויף אָזאַ אופן געשאָסן גלייך אויפן אָרט לעבן די וואַגאָנען. פוקס זאָגט שטיל: מאַך־זיך ווי דו שלאָפסט.

די צוגן זענען דאָך געגאַנגען אין דער פינצטער. ביי דער טיר פון אונדזער וואַגאָן בלייבן שטיין צוויי זעלנער, באַלייכטן דעם וואַגאָן, און מיטן זעלבן פֿזמון. אַ גויע גיט אַ זאָג: „או נאַס ניע־מאַ טאַקיך" (ביי אונדז זענען אַזעלכע נישט פֿאַראַן) און צלמט זיך איבער. עס ווערט פֿלוצלינג אַ סומאַטאַכע, עס ווערט צוריק פינצטער, די באַנדע טרעט אין איילעניש אָפּ נישט צוגעמענדיק קיינעם. עס איז געשען אַ נס, זיי האָבן פון דערווייטנס דערבליקט אַ גייענדיקן צוג און דאָס זאָל האָבן געווען די סיבה פון זייער אַנטלויפן. מיר קומען אָן פֿאַרטאָג קיין לובלין דערשראָקענע.

פּליטים ווארטן אונדז שוין אָפּ, פרעגן זיך נאָך וואָס ס׳איז געשען אין כעלם; אַנדערע האָבן דאָרט קרובים, און וואָס האָבן מיר זיי געקענט ענטפֿערן? אינדערפרי איז באַוווסט געוואָרן, אַז פון כעלם האָט מען באַוויזן זיך צו פֿאַרשטענדיקן, און פון לובלין איז גלייך אַרויס־געפֿאָרן אַ זיכערקייטס־בריגאַדע; און אַזוי אַרום איז אויסגעמיטן געוואָרן אַ שחיטה אויף דער שארית־הפּליטה אין כעלם.

מען וויל מיך פֿאַרהאַלטן איך זאָל בלייבן אין לובלין ביים קאָמיטעט, אָנפירן מיט אַ דראַמ־קרייז, דאָס האַרץ ציט אָבער קיין ביאַליסטאָק, זאַבלודאָווע, אפשר וועט מען פֿאָרט עמעצן טרעפן. כאָטש דאָס פֿאָרן איז פֿאַרבונדן מיט סכנות־נפשות, פֿאַרלאָז איך לובלין און פֿאָר קיין וואַרשע.

איך האָב שוין פֿריער דערמאָנט אַז מיין ערשטער געדאַנק איז געווען צו גיין אויף קבר־אבות אין מאַידאַנעק, און גלייך דעם ערשטן טאָג פון מיין זיין אין לובלין בין איך געגאַנגען באַזוכן דעם טויטן־לאַגער.

מ א י ד א נ ע ק

אוריספֿאַרנדיק הינטערן שטאָט, ווייזט אונדז שוין דער פוילישער דראָשקאַרוש אָן אויף געפלאָכטענע דראָט־פֿאַרצוימונגען, אויף דעם אַרויסטאַרטשענדיקן קוימען פון קרעמאַטאָריע. מיר דערנענטערן זיך צו אַ היפשן שטיק אַרומגעצאַמטן שטח, מיט אַ סך בנינים — אַ גאַנצע שטאָט. ביים טויער אַ וואַך פון פוילישע מיליטער. דער לאַגער איז געבליבן גאַנץ און דאָ איז איצט אַ נאַציאַנאַלער מוזעאום. ביים טויער טרעפן מיר שוין ווארטנדיקע באַזוכער. פיל פּאָליאַקן און אויך אייניקע טוריסטן, פֿראַנצויזן, ענגלענדער און שוועדן. מען לאָזט אַריין אַ גאַנצע גרופּע. די אויפקלערער: אַ מאַן און אַ פרוי, קלערן־אויף אין פוילישׁ; זיי באַזיצן אָבער 5 שפּראַכן און ענטפֿערן אויף פֿראַגן און גיבן דערקלערונגען אין אַלע שפּראַכן. מען ווייזט אונדז דעם גרויסן בארג מיט שיך וואָס ליגט אָנגעוואָרפן אין אַ גרויסע שאָפּע. אַ גרויסער אויפ־שריפט זאָגט: „נ י ש ט א ג ר י ר ן!". דאָס זענען די שיך וואָס מען האָט אויסגעטאָן ביי די קרבנות פֿאַרן גיין צום טויט. און דאָ קומען מיר די ווערטער פון דיכטער מ. שולשטיין אויפן זינען:

„כ׳האָב געזען אַ בארג — איז ער העכער געווען פון מאָן־בלאָן, און חייליקער פון־נעם בארג סיני. נישט אין טרויים, אויף דער וואָר, אויף דער ערד איז ער געשטאַנען"...

און ווייטער:

„כ׳האָר דאָס אויסגעמישטע טרעטן פון רבינם שטיוועלעטן, פון שטיוול פֿראָם־טע און געמיין, און פון געשטריקטע שיכעלעך פון קינדער, וואָס הייבן נאָר־וואָס אָן צו גיין".

מען פירט אונדז אַריין אין אַ בנין, דער אַזוי־גערופענער דיזענפעקציע־אָפּטייל. אין ערשטן צימער פלעגט מען די קרבנות אָפּשערן די האָר. די ספּיקערן דערקלערט אונדז, אַז די האָר פלעגן אַווועקגעשיקט ווערן קיין דייטשלאַנד ווו פון זיי איז געמאַכט געוואָרן אין די טויזנטער מאַטראַצן. עס עפנט זיך אויף אַ טיר און מיר גייען אַריין אין אַ לאַנגן צימער וואָס מאַכט אָן אַיינדרוק פון אַ מיליטעריש באָד. אויפן סופּיט לאַנגע רערן, פון וועלכע ס׳גייען אַרויס דושן; רעכטס און לינק ביים זייט אַ פּירקאַנטיקע צעמענטענע וואַנע, ווו מען פלעגט די קרבנות פֿאַרן גיין זיך באָדן הייסן מאַכן גימנאַסטיק, עס זאָל אַרויספֿאַלן טאָמער ליגט ערגעץ באַ־

האלטן צירונג. די וועגט, דער פאל פון זעלבן גרינעם צעמענט. די בעסטיעס פלעגן אזוי אפ־נארן די קרבנות, אז ביזן לעצטן מאמענט האבן זיי נישט געווסט וואס מיט זיי וועט באלד געשען. מען פלעגט זיי אפילו נאכן אפשערן געבן א שטיקל זייף מיט א האנטעכל.

מען עפנט פאר אונדז אויף א טירל פון דער וואגט גלייך אין פאדערגרונט, און מיר דער־זעען דעם גאז־קאמער. די קרבנות פלעגט מען איינשמועסן נאך דער באד אז דאס דארפן זיי דורכגיין א דיזענפעקציע. נישט קיין גרויסער פיר־קאנטיקער הילצערנער קוימענדל, דורך וואס־נען ס׳פלעגט ארייננעשאטן ווערן דער גאז־סם. די טיר ווערט הערמעטיש פארמאכט. ביים זייט א קליינינקע לעכל מיט א שייבעלע, דורך וועלכן א תליון פלעגט צוקוקן מיט איין אויג, ביז די קרבנות פלעגן שוין בלייבן דערשטיקט און שטיל.

מיר גייען ארײַן אין גאז־קאמער, איך טאפ אן מיט די הענט די גליטשיקע קאלטע וועגט, און א אימהדיקער שוידער גייט מיר דורך איבערן לייב. אט ביי די וועגט וו איך שטיי איצט, האבן זיך געקלאמערט אין גסיסה־געראנגל די הענט פון די הונדערטער טויזנטער קדושים, די שייגע יידישע צניעותדיקע טעכטער, די ליבינקע און טייערע קינדערלעך, די יאסעלעך, שלמה־לעך, רבקהלעך און שרהלעך, האבן דאָ מיט זייערע הענטעלעך ביי די דאזיקע וועגט געזוכט א רעטונג און אויסגעהויכט זייערע הייליקע כשרע נשמהלעך.

איך שטיי קוים איין, — און אט עפנט זיך אויף די פאדערשטע וואגט פון יענער זייט, וואס דינט אויך ווי א הערמעטיש־פארמאכטע טיר, און עס אנטפלעקט זיך א באן־ליניע מיט וואגענטעקס, אויף וועלכע די פארגאזטע טויטע קערפערס פלעגן ארויפגעווארפן ווערן און אפגעפירט ווערן צום קרעמאטאריום. מיר גייען טאקע מיט דער באן־ליניע ביז דעם קרעמא־טאריום. דער קרעמאטאריום — א היפשער בנין פון רויטע ציגל — מאכט דעם איינדרוק פון א פאבריק; דער קוימען א פירקאנטיקער, בריטער, ביים ארייננאנג רעכטס און לינקס, צוויי בריידער־קברים פון די פארגאזטע קערפערס, וועלכע די נאציס האבן נישט באוויזן צו פאר־ברענען. אויף די קברים — פרישע קרענץ בלומען. אנדערע באזוכער לייגן אויך בלומען. ביי א וואגט א בארג מענטשלעכע ביינער און שארבנס מיטן אויפשריפט: „נ י ש ט א נ ר י ר ן!״ דאס זענען די ביינער ארויסגעשארט פון די אויוונס, וועלכע האבן געברענט ביז דער לעצטער מינוט פון דער באפרייאונג. מיר גייען ארײַן אינעווייניק. 5 אויוון־לעכער, מיט אזוינע שופ־ליעס אויף רעדלעך, מיט 2 הענטלעך. די פארעם אן אקער־אייזן. מיט דער דאזיקער שופליע פלעגט דער טויטער קערפער ארײַנגעשיקט ווערן אין קאלך־אויוון ארײַן. ביים זייט א צימער מיט א ספעציעלן צעמענטענעם טיש, ווו ביי די טויטע קערפערס פלעגן ארויסגעריסן ווערן די גאלדענע ציין און די פארדעכטיקע קערפערס אויפגעשניטן און זוכן צי עס געפינען זיך נישט קיין צירונג און בריללאנטן אין די געדערים, ווי עס זענען געווען פאלן פון אראפשלינגען צירונג.

ביים זייט פון קרעמאטאריום־קעסל גייען ארויס ספעציעלע רערן, דורך וועלכע עס פלעגט אפפליסן דאס פעטס, פון וועלכן מען האט דערנאך פאבריצירט די באווסטע זייף „ריף״ (ריי־נער יודן־פעטס). מען ווייזט אונדז א פעסל מיט א ברוינער פעטס, וואס מען האט נאך סעק־וועסטרירט אין קרעמאטאריום ביים באפרייען דעם לאגער.

מען ווייזט אונדז אויך א בלעך מיטן טויטלעכן גאז „ציקלאן״, מיט וועלכן מען פלעגט פארגאזן די קרבנות. עס זעט אויס ווי אומשולדיקע ווייסער קאלך. מען קלערט אונדז אויף. אז דער דאזיקער „ציקלאן־גאז״ איז סעקווסטרירט געווארן אין די מאגאזינען ביים באפרייען, אין א סכום וואס מען וואלט נאך געקענט טויטן זיבן מיליאן מענטשן.

דער טויטן־לאגער איז געווען איינגעטיילט אין 7 „פעלדער״. יעדעס „פעלד״ האט גע־האט אירע פונקציעס, מיט אירע בארַאקן.

מיר באטראכטן די פארשיידענע בארַאקן מיט די נאמען, ווו עס האבן „געווויינט״ די „שקלאפן״ ביז מען פלעגט ביי זיי ארויסציען דאס לעצט ביסל חיות, און דאן א סעלעקציע און „אין אויוון אריין״...

דער שפיטאל, ווו עס פלעגן דורכגעפירט ווערן די שוידערלעכסטע עקספערימענטן ביז

דאָס לעצטע „פעלד" וווּ עס פלעגן פאַרקומען די עקזעקוציעס פון „הענגען" פאַר עפּעס אַ שטיקל זיגד און די איבעריקע „שקלאַפן" זאָלן עס צוזען. אויף דעם זעלבן עקזעקוציע־פּלאַץ זענען לסוף אויפגעהאַנגען געוואָרן די נאָך־פאַרכאַפּטע בעת דער באַפרייאונג — נאַצי־קאַמענדאַנט מיט זיינע געהילפן. זיי זענען אַזוי 3 טעג געהאַנגען און די גערעטעוועטע און די גאַנצע באַפעלקערונג זענען עס געגאַנגען זען.

צולעצט באַטראַכטן מיר דעם גרויסן בנין — דעם מוזעאום. גלייך ביים אַרייגיין וואַרפט ממש אַן אַ שרעק. די פיגורן פון וואַקס, פונקט ווי לעבעדיק, מיט דער הלבשה און שיך, און באַטירלעכער קאָליר ווי עס האָט אויסגעזען אַ שקלאַף אין לאַגער. אַ ייד מיט אַ געלער לאַטע און מגן־דוד, אַ פראַנצויז מיטן בוכשטאַב „פ" אויף דער ברוסט, אַ פּאָליאַק מיט אַ „פּ". יעדע נאַציע מיט איר באַצייכענונג. אונטער גלאָז פאַרשיידענע דיאַגראַמעס, סטאַטיסטיקעס, בילדער, פּיניקונגס־מכשירים אאַז"וו אאַז"וו. ביז די לעצטע בילדער פון דער באַפרייאונג: די עקזעקוציע און די הענגענדיקע בעסטיעס.

אַ דערשיטערטער ביזן מאַרך פון די ביינער פאַרלאָז איך די דאָזיקע מאַרד־פאַבריק, דער שאַנד פון אונדזער יאָרהונדערט. און די וועלט האָט עס צוגעזען און געשוויגן. אַ שטיק צייט בין איך נאָך געווען אונטערן שוידערלעכן איינדרוק, און דאָס זעלבע פיל איך איצט ביים שרייבן די שורות.

וואַרשע

די שטאָט וואַרשע איז 3 מאָל באַמבאַרדירט און רואינירט געוואָרן — אין 1939 ביים אויסברוך פון דער מלחמה, ביים פוילישן אויפשטאַנד קעגן דייטשישן אָקופּאַנט, און אינצווישן ביים ליקווידירן דעם געטאָ בעת דעם העלדישן וויידערשטאַנד, בעת וועלכן מ׳האָט מיט געווער געעקעמפט קעגן דער דייטשער בעסטיע, פאַרשרייבנדיק אַ גאָלדן בלאַט אין דער געשיכטע פון יידישן מאַרטירערטום.

פּראַג (די וואַרשעווער פאַרשטאָט) איז חוץ געוויסע אויסנאַמען, כמעט גאַנץ. דער שטאָטישער און וואָיעוואָדישער יידישער קאָמיטעט געפינט זיך אין פּראַג. איך פאַרפאָר אַ זונטיק בייטאָג צום קאָמיטעט. עס איז דער אָפּרו־טאָג. די אָנגעשטעלטע דיזשורנע פריילן, ביים אויפנעמען מיינע דאָטן, אַלס פּליט, און דערהערנדיק: „געבוירן אין זאָבלודאָוו", שטעלט זיך אָפּ און פרעגט מיך ווער איך בין פון זאָבלודאָוו. און עס ווייזט זיך אַרויס, אַז די אָנגעשטעלטע איז אַ טאָכטער פון טייבל ביאַלאָסטאָצקי, וועלכע האָט זיך געראַטעוועט און געווינט מיט איר פאַמיליע אין פּראַג.

קריגנדיק די באַשטימטע שטיצע און אַ ארט צום שלאָפן, אין די שיין אויסגעבויטע באַראַקן אין פּראַג, וווּ איך טרעף זיך מיט אַ סך ביאַליסטאָקער געראַטעוועטע, און נאָך באַקאַנטע.

איך וויל דאָ באַשרייבן בלויז איין סצענע, וועלכע האָט זיך מיט איר רירנדיקייט אָפּגעשטעלט אין מיין געדעכטעניש ביזן היינטיקן טאָג: דעם צווייטן טאָג שבועות זענען מיר אַ גרופּע פּליטים געפאָרן פון פּראַג קיין וואַרשע צו הזכרת־נשמות. די לאַנגע שיינע גאַסן פון וואַרשע, רואינען, רואינען און חורבות; די באַרימטע נאָזשיקס שול איז דורך אַ נס ניצול געוואָרן. די היפש־רואינירטע שול, פול מיט געראַטעוועטע, אויך פיל יידישע און סאָוועטישע מיליטער־לייט, מיט די גרעסטע אויסצייכענונגען. דער פאָל און טישן פול מיט אָנגעצונדענע ליכט נאָך די הייליקע נשמות פון די ליבסטע און טייערסטע.

ווען דער חזן, אויך אַ געראַטעוועטער, האָט געמאַכט די אזכרה נאָך די פאַרברענטע, דערהרגעטע און דערשטיקטע איז די לופט פאַרהילכט געוואָרן פון די שלוכצן און געווייגען; און אָט זע איך אַ פאָר מיידלעך מיט צלמימלעך אויף די העלדזער: ווער וויס ביי וואָסערע אומשטענדן זיי זענען לעבן געבליבן און געקומען דערמאָנען די טייערסטע, און האָבן נאָך מורא אויסצוטאָן די צלמימלעך, שטייגן און ווייגען, באַגיסן זיך מיט טרערן.

מיר גייען באַטראַכטן דעם געוועזענעם געטאָ. אָט דאָ וווּ ניט לאַנג האָט נאָך געשפּרודלט

מיט אזא צאפלדיקן יידישן לעבן, די נאלעווסקע, געגשע, טלאמאצקע א"א. א שטיק פוסטקייט, אפילו די רואינען זענען שוין צענומען, מען קלייבט זיך דא מאכן, לויט א נייעם פלאן, א סקווער. צווישן אונדזער גרופע זענען דא א סך וואס האבן דא געווינט, א פרוי וואס האט געווינט אויף גענשע 2. זי זוכט אויס מער־וויניקער דעם פלאץ, שלעפט ארויס פון אש א צעבויגענעם, פארברענטן לעפל, א נישט־דערברענטע „שיימע" און באגיסט עס מיט טרערן.

ביאליסטאק

זיך טרעפנדיק אין לאדזש מיט מיין פריינד גרינהויז ע"ה, ווו מיר האבן זיך שוין גע־האלטן צוזאמען די גאנצע צייט ביז אונדזער צעשיידן זיך אין פאריז, באשליסן מיר דאך, ניט קוקנדיק אויף די געפארן, צו פארן אין ביאליסטאק.

די ערשטע איינדרוקן א קוק טוענדיק אויף ביאליסטאק זענען שרעקלעכע. די שטאט קען מען גארנישט דערקענען — חרוב ומוחרב. די שארית הפליטה געפינען זיך אין געוועזענעם הקדש. פון די אייגענע — קיין זכר נישט, קיינעם נישט געטראפן.

אברהמל באכראך מיט זיין פרוי רייזעלע, די יונגסטע טאכטער פון נחום וואגמאן, לעבן געבליבן פון פארשיקונג איז רוסלאנד, ווינען אין א הויז וואס איז גאנץ געבליבן אויף סוראזער גאס אנטקעגן שול־הויף. ביי זיי האב איך זיך געפונען די גאנצע צייט. ביז מיין אפפארן, ווו איך האב געהאט א הארציקע היים.

צו די גרויליקסטע איבערלעבונגען אין ביאליסטאק דארף מען פאררעכענען: דער טויט פון די 4 חלוצים, וועלכע זענען אראפגענומען געוואלן פון צוג, פארנדיק קיין ווארשע דער־ליידיקן די פארמאליטעטן אפצופארן אין ישראל. 2 אזייגער בייטאג זענען זיי ארויסגעפארן, און נעבן מאלקין זענען זיי דערשאסן געוואלן פון די פוילישע באנדעס. 3 קאסטנס מיט די טויטע קערפערס האט מען אויף מארגן געבראכט אין ביאליסטאק און אוועקגעשטעלט אין ציטראנס בית־המדרש, וואס האט געדינט ווי א קלוב, ווו עס פלעגן פארקומען אלע אקטן. אי־נעם א שווער־פארוונדעטן האט מען אפגעפירט אין ווארשע ווו ער איז דערנאך געשטארבן. די לויה צום געטא בית־עולם אויף זשאביע־גאס, איז פארוואנדלט געוואלן אין א גאנצע דע־מאנסטראציע פון די גערעטעוועטע ביסל יידן מיט קרענץ און רעדעס. די געווינען האבן פאר־הילכט די לופט.

די עקסהומאציע פון די 72 דערשאסענע אויפשטענדלער וועמענס ביינער מען האט אויפ־געטראגן אין א גרויסן ברודער־קבר אויפן בית־עולם אויף זשאביע, איז פארגעקומען ווינטער. די צעפאלענע קערפערס זענען ארויסגענומען געוואלן, באשאטן מיט כלאר, און אזוי אויף טראג־בעטלעך אריבערגעפירט געוואלן. פון די צעריסענע פארפוילטע קליידער פון די העלדישע ווי־דערשטענדלער, זענען ביים ארויסנעמען ארויסגעפאלן אמוניציע און געווער, מיט וועלכע זיי האבן געשטעלט א ווידערשטאנד דער דייטשער בעסטיע.

דער ביאליסטאקער העלדישער ווידערשטאנד רעכנט זיך דער צווייטער נאך ווארשע, לויט זיין פארנעם און דערנאך די עקסהומאציע פון אריבער 300 צעשאסענע פון געטא־שפיטאל, וועלכע זענען ארייגענווארפן געוואלן אין א גרויסע קאלך־גרוב ניט וויים פון געטא בית־עולם; כאטש ס'איז געווען פארוואלט צו קוקן דורך די פענצטער האט מיר א שכנישער קריסט איבער־געגעבן, ווי ער האט פון א דאך געזען ווי דער געטא־קאמענדאנט, די בעסטיע פריץ פרידעל, איז געזעסן אויף א שטול און מיט א רעוואלווער געשאסן אין קאפ די קרבנות און געווארפן אין גרוב אריין די קראנקע פון שפיטאל.

שוידערלעך זענען געווען די בילדער ווי איך בין געגאנגען זען די עקסהומאציעס. אט נעמט מען ארויס א קערפער פון א מוטער מיט א צוגעקלעפט קינד צו איר ברוסט. פארשטייט זיך אז די קערפערס איז נישט געווען צו דערקענען; ווער וויס וויפל אייגענע ליבסטע און טייערסטע מען האט אזוי ארויסגעשלעפט.

די אזוי־גערופענע ערשטע אקציע וועלכע האט זיך אנגעהויבן פרייטיק, דעם 5טן פעברואר

1943, דער העלדישער מאַלמעד־אַקט, וועלכער איז ענג פאַרבונדן מיט ד׳עם הויז און משפחה פון מיין פעטער מאָטקע זאַבלודאָווסקי ע״ה, וויל איך דאָ באַשרייבן:

די גאַסן וועלן אַרומגעשטעלט מיט ס״ס־לייט און ספּעציעלע געשטאַפּאָ־בריגאַדעס און צוזאַמען מיט דער יידישער געטאָ־פּאָליציי לאָזן זיי זיך איבער די הויפן, און כאַפּן יידן, לויט פון פּריער־צוגעגרייטע ליסטעס. מען פירט זיי צום טראַנספּאָרט. ביים שטעלן דעם קלענסטן ווידערשטאַנד וועלן מען גלייך דערשאָסן. פון די געטאָ־פּאַבריקן, די וועלכע האָבן נישט גע־האָט קיין אַרבעטער־שיינען וועלן אויפן אָרט דערשאָסן. צוזאַמען מיט געטאָ־פּאָליציי לאָזן זיי זיך צו די פון פּריער־צוגעגרייטע בונקערס, וווּ מען האָט זיך באַהאַלטן פּאַרן שונא, אוו מען שלעפּט צום טראַנספּאָרט.

צו אונדזער גרויסן וווייטיק זענען געווען פיל יידישע מוסרים, וואָס פּאַרן פּרייז פון אַ באַשטעטיקונג: „דיזער יודע איזט באַפרייט פּאַרן טראַנספּאָרט״, האָבן זיי אויסגעגעבן פיל

נאָך דער עקסומאַציע. פון רעכטס: אַרטיסט י. גרינהויז, האַמבורגער, פּאַרזיצער פון ביאַליסטאַקער קאַמיטעט אַדוואָקאַט טורעק, די פּאַרטיזאַנערן חיהלע גראָסמאַן, אומבאַקאַנטער, די שוועסטער פון חיהלען — מירל און דוד (דיאַדיע) זאַבלודאָווסקי — ביים מאָנומענט אויף זשאַביער בית־עולם אין ביאַליסטאַק, נאָך דער עקסו־מאַציע פון די 72 אויפשטענדלער, וועלכע זענען אויפגעדעקט געוואָרן אין זייער בונקער און צעשאָסן געוואָרן פון די נאַציס, ימח שמם!

באהעלטענישן. דער באווסטער ביאליסטאקער שרייבער פסח קאפלאן ע״ה שרייבט אין זיינע נאטיצן פון נעטא, וועלכע מען האט געפונען באהאלטן: אין משך פון א וואך שפילן זיך אפּ אין נעטא דאנטישע סצענעס: די שוחטים האבן געשאכטן, און די חברה קדישא־לייט האבן זיי דערנאך צוגויפגענומען און אפּגעפירט אין מתים־שטיבל פון נעטא־בית־עולם אויף זשאביע־גאס. מוראדיק איז געווען דאס בילד פון די ארומהענגענדיקע הענט און פיס, צעשפּאלטענע, צעריסענע, ווי געשאכטענע קעלבער. די בעסטיעס פלעגן שיסן מיט דום־דום קוילן, צערייסנדיק די קערפּערס.

דער מאלמעד־אקט

אויף קופיעצקא 29, אין הויז פון מיין פעטער מאטקע זאבלודאווסקי, ווען די „כאפונעס״ זענען גלייך דעם ערשטן טאג פון דער אקציע צוגעקומען, האט דער יונגערמאן יצחק מאלמעד, אן אפשטאמיקער פון סלאנים, און וועלכער האט געארבעט אין פארב־געשעפט פון ווייגבערגן, אויף מארק־גאס, ארויסגעכאפט א פון פריער צוגעגרייטע פלאש וויטריאל און ארייגעכליאפּט אין פנים דעם ס״ס־מאן מינטער. יענער כאפט ארויס דעם רעוואלווער און משוגע פון וויטיק און בלינד — שיסט ער אויס און טרעפט א צווייטן דייטש מיטן נאמען פריטש, ווען־כער פאלט טויט. עס קומט גלייך ארויף פריץ פרידעל און ציילט אפּ 100 מענטשן, פון געדיכט־באווינטן פלאץ, מיט די דריי בנינים, וועלכע מען פירט אפּ, דורך אוונעטס־געסל צו פראגעס גארטן אויף ניי־וועלט, ווו זיי ווערן נעבן פארקאן צעשאסן מיט מאשין־געווער. צווישן די הונ־דערט ענען געווען מיין פעטער מאטקע, מיט כמעט זיין גאנצער פאמיליע, מיין מומע ביילע צעסלער ע״ה, (די מוטער פון מיינע קוזינס, די ברידער צעסלער) מיט אירע צוויי טעכטערלעך ע״ה לילי און סוליע, וועלכע זענען אנטלאפן פון דער ברענענדיקער זאבלודאווע און זיך גע־פונען אין געטא, ביים פעטער מאטקע אין הויז. מיין קוזינע, די באווסטע שניידערן צילע מילער־זאבלודאווסקי, וועלכע איז געווען באקאנט ווי די בעסטע שניידערן און געגייט פאר די דייטשישע פרויען און געהאט א נאמענטלעכן שוץ־בריוו ארויסצוגיין פון געטא, און דאס האט אלץ גארנישט געהאלפן.

דער זאבלודאווער ערראטעווטער יאסל זאבלודאווסקי (ניט פון אונדזער פאמיליע) וועל־כער לעבט איצט אין ישראל, האט פון אנטקעגגאיבערדיקן דאך צוגעזען די גאנצע גרויל־סצענע פון דעם אפקלייב און צעשיסונג.

פרידל מעלדעט דערנאך דעם יודנראט, אז אויב מאלמעד שטעלט זיך ביז מארגן נישט צו, שיסט ער אויס נאך 5 טויזנט יידן. מאלמעד דערוויסט זיך עס אין זיין באהעלטעניש און גיט זיך פריוויליק איבער די מערדער אין די הענט. נאך עינויים קשים טראגט א שטאנד־גריכט ארויס דעם טויט־אורטייל און ער ווערט אויפגעהאנגען, קעגנאיבער מיין פעטערס הויז, נעבן בית־המדרשל. ער האט זיך געהאלטן זייער ווירדיק, געשפּיגן די מערדער אין פנים ארײַן און אויסשרייענדיק: „באנדיטן, איר וועט באצאלן פאר דעם, אייער סוף איז שוין נישט ווייט״, הויכט ער אויס זיין לעצטן אטעם. דריי טעג הענגט זיין טויטער קערפּער כדי די באפעלקערונג זאל צוקוקן. די גאס קופיעצקא טראגט איצט דעם נאמען נאכן העלד: "Ulica Malmeda" (מאלמעד־גאס).

מיין פעטערס הויז מיט די אלע בנינים זענען געבליבן גאנץ, און קוקנדיק אויף דער אי־בערגאנג־טיר פון איין צימער אין צווייטן, אין דעם דעפּארטאמענט ווו עס האט ביז דער מלחמה געווויינט מיין קוזין חיים זאבלודאווסקי ע״ה, אויף וועלכער עס איז נאך געווען קאנ־טיק די ארופּגערופענע וויטריאל־פלעקן, וועלכע דער העלד מאלמעד האט געגאסן די מערדער אין די אויגן, האט דאס מיר דערמאנט די ווערטער פון מאריס ראזענפעלד:

„איר דערציילט פון בלוטיקייט, בריהשאפט און מוטיקייט ווונדער פון אמאל״.
יא! נישט פון א מאל, נאר פון נישט לאנג, ביי מיין פעטער מאטקע אין הויז.
נישט איין מאל פלעג איך אויך פארבלאנדזשען, צו פראגעס גארטן, אויפן עקזעקוציע־

פּלאַץ, ווו עס איז אומגעקומען אַזאַ גרויסער טייל פון אונדזער פאַמיליע: איך פלעג שטיין אַ צוגעשמידטער און קוקן שווייגנדיק אויף דער ערד וועלכע האָט איינגעזאַפּט דאָס בלוט פון די אומשולדיקע קרבנות און זי האָט געשוויגן און די וועלט האָט געשוויגן.

זאָל דאָ דערמאָנט ווערן דער טרויעריקער פרייטיק, גלייך ביים אַריינמאַרש פון די נאַצישע חיילות, ווען ביי אַ 1500 יידן פון ביאַליסטאָק און אומגעגענט זענען לעבעדיקערהייט פאַר־שפּאַרט און פאַרברענט געוואָרן אין דער גרויסער שול, צווישן וועלכע עס האָט זיך געפונען מיין קוזין, דער לאַנג־יאָריקער שאַך־מייסטער אהרן זאַבלודאָווסקי ע״ה, די אַזוי־גערופענע „שבתדיקע״ צווישן וועלכע ס׳האָט זיך געפונען אַ גרויסער טייל זאַבלודאָווער.

מיין פאָטער, יוסף זאַבלודאָווסקי, וועלכער האָט אויך געלעבט אין געטאָ ביי מיין פעטער מאָטקע, אויפן בוידעם. ער איז געשטאָרבן, ווי מען האָט מיר איבערגעגעבן, פריער פאַר דער ערשטער אַקציע, און ליגט באַגראָבן אויפן געטאָ־בית־עולם; זיין קבר האָב איך נישט געפונען.

זאַבלודאָווע

אין אַ זוניקן נאָכמיטאָג זענען מיר, דריי געראַטעוועטע זאַבלודאָווער, צוגעפאָרן אַ קוק טאָן זאַבלודאָווע: חיים איציקס (מילער), אברהמל באַכראַך און דער שרייבער פון די שורות. דאָס פאָרן איז דאַן געווען פאַרבונדן מיט מסירת־נפש, צוליב די פּוילישע באַנדעס וועלכע האָבן געלויערט פון די וועלדער. אָבער דער ווילן צו זען זאַבלודאָווע נאָכן חורבן, דאָרט ווו עס איז געשטאַנען אונדזער וויג, און דאָרט ווו מיר האָבן דורכגעלעבט אונדזערע בעסטע קינדער־ און יוגנט־יאָרן, האָט איבערגעשטיגן אַלע געפאַרן.

מיר פאָרן אָפּ פון פּלאַץ, ווו ס׳איז אַמאָל געשטאַנען דער שטאָט־זייגער, מיט אַ מיליטע־רישן דזשיפּ, — דער איינציקער קאָמוניקאַציע־מיטל וועלכער גייט אָפּ צוויי מאָל אין טאָג קיין זאַבלודאָווע. מיר פאָרן אַריבער סקאָרופּ, און אָט זענען מיר שוין אויפן שאָסיי, — קוריאַן, זשווערקי; דאָס האַרץ הייבט אָן האַסטיקער צו קלאַפּן. דער דזשיפּ טרייסלט זיך איבערן היפּש צעבראָכענעם שאָסיי.

אָט באַווייזט זיך שוין דער פּוילישער צמענטאַזש מיטן געפלאָכטענעם דראָטענעם פאַר־קאַן; אָט באַווייזט זיך יאַנקל פּאַניטשעס שטוב, הינטן אַ פּאָר גאַרבאַרניעס, ווו עס איז גע־ווען דער זאַבלודאָווער געטאָ, און פון וואַנען מען האָט דערנאָך די זאַבלודאָווער יידן אַוועקגע־פירט צום טויט. — אַ פּוסטעניש, עס שווינדלט פאַרביי דער צווייטער פּוילישער צמענטאַזש מיטן קלויסטערל, דערנעבן פּלאַווסקינס גאַרבאַרניע, און נאָך אייניקע בנינים און אין אַ מינוט אַרום בלייבט דער אויטאָ שטיין. חיים און אברהמל וועלכע זענען שוין פריער געווען אין זאַבלודאָווע, אַ פּאָר מאָל, זאָגן מיר: נו, דיאָדיע, גיי אַרויס פון אויטאָ, מיר זענען שוין אין זאַבלודאָווע.

איך בלייב שטיין אַ צעטומלטער און קען זיך פון אָרט נישט רירן... נו, איצט דינט מיר מער נישט די פעדער; די עמאָציע און איבערלעבונג איז נישט צו באַשרייבן און וואָס קען מען טאַקע זאָגן: מיר שטייען נעבן קאָסציאָל, און ווייטער אַ שטיק וויסטעניש, באַוואַקסן מיט הויכע ווילד־גראָזן, ווו ניט ווו האָט שוין אַ מעשטשאַניע אַוועקגעשטעלט עפּעס אַ שטיבל.

איך מאַך צו די אויגן און עס אַנטפּלעקט זיך פאַר מיר זאַבלודאָווע, וואָס איך געדענק פון פריער, מיט די צוויי מאַרקן, מיט איר פּלאַנמעסיקייט, מיטן לאַבירנט פון גאַסן און געס־לעך, וועלכע פלעכטן זיך איינע מיט דער אַנדערער, און איצט — זע איך, ווי אַלץ איז אָפּגע־ווישט, אָפּגעווישט, אָפּגעווישט אַ ישוב פון אַ סך הונדערטער יאָר — „ביאַליסטאָק הסמוכה לזבלודובה״ — נישטאָ מער און נישטאָ מער די איינוווינער אירע.

אַ ביסל ווייטער שטייט די צערקווע, אויף די „היסטאָרישע דראָטן״. נעבן איר זיצן אַ פּאָר מעשטשאַנעס, דערקענען מיך און זאָגן: „אָ, אַקושערקי סין (אָ, דער אַקושערקעס זון!); מיט וועלכע ניסים ביסטו לעבן געבליבן?״...

נעבן צערקווע שטייט גאַנץ יואל מילערס שטוב, מרדכי־לייבס שטוב, ווו עס געפינט זיך

דער מאגיסטראט, פון יענער זייט צערקווע שטייט דער בילסקער בית־המדרש, וועלכער איז פארוואנדלט געווארן אין א תבואה־שפייכלער. מיר נעמען זיך ווייטער צו דער הויף־גאס. עס שטייט שעפסעלע מאטל־בערקעס איינגעפאלן הויז. די רינווע פון זאבלודאווער גרויסן טייך, ביז מיר קומען צו צו חיים מילערס פאבריק, ווו עס שטייען גאנץ כמעט אלע בנינים. אין דער הילצערנער גרויסער שטוב נעבן גארטן, ווינען א סך קריסטלעכע משפחות, מען קלייבט זיך אלע צענויף, די גלאווונע „רייד־ערקע" איז מאלאשקע, וואס האט א סך יארן געדינט ביי חיה־זלאטען אוז רעדט א זאפטיקן גוטן יידיש. זי ווינט דא מיט איר מאן אוז קינדער.

עס מערקט זיך ביי זיי אלעמען — ביי די קריסטן — אין די אויגן עפעס א סארט שרעק, טאמער חלילה נעמט מען צו זייערע ווינונגען. דער גוטמוטיקער חיים בארואיקט זיי, אז עס ווערט זיי גארנישט געשען... ער ווייל נאר עפעס דירה־גע־לט, כאטש אויף א פלאש ברענפן...

מאלאש, דער פאסטעך, דערציילט מיר ווי אזוי ער איז מיט זיין פערד אוז וואגן געווארן מאביליזירט צום אפפירן די יידן אין די קאזארמעס פון 10טן אולאנער פאלק. ער דערציילט מיר נאך פיל איינצלהייטן.

איך נוץ אויס די געלעגנהייט אפצונעמען, לויטן געזעץ, די פלעצער פון מיין זיידע, באבע, אברהם אוז סוליע ע"ה ווו עס זענען געשטאנען די שטוב אוז קראם, א פאר מעשטשאנעס שרייבן זיך אין מאגיסטראט אונטער ווי עדות, אז איך בין דער אייניקל. דער גערייכט האט עס אבער אלץ איינס נישט צוגעפסקנט, מאטיווירנדיק עס מיט געוויסע טעמים.

מיר בראדזשען נאך ארום איבער די חורבות אוז פילפלען זיך צווישן די פונדאמענטן, וואס טיילן אפ ביידע מארקן, וועלכע קראם איז דא געשטאנען אוז וועלכע דארט... מיר זוכן צווישן די ווילדע גראזן: ווו איז דא געשטאנען די זאבלודאווער אלטע היסטארישע פיל הונ־דערט־יאריקע שיל, אוז קענען דעם פלאץ נישט געפינען.

עס ווערט שפעט, מיר לויפן נאך צו אויפן נייעם בית־עולם. די גרעסטע טייל מצבות זענען צעבראכן אוז ארויסגעפירט, אנדערע שטייען נאך. אזוי די מצבה פון אהרן־הערש צעס־לער, משמעות די גויים האבן נישט געהאט קיין הארץ צוצונעמען די מצבה פון זייער דאקטער אוז רעטער פון זייערע לעבנס.

די צוויי מעשטשאנעס פאדערן „באריש" פארן עדות־זאגן. מיר גייען ארײן אין א מין בודע אוז הייסן שטעלן א פלאש בראנפן מיט פארבייסן. דו ווייסט ווו מיר זיצן איצט? — פרעגט מיך אברהמל. — ביי פלטיאל דעם קאשניק, — אויף אט דעם פלאץ איז געשטאנען זיין גרויסער מויער... אינסטינקטיוו הייס איך געבן נאך א פלאש בראנפן, כדי כאטש א ביסל צו פארטרייבן די קאשמארע געפילן, וואס באהערשן מיר, א קוק טוענדיק דורכן טיר אוז זענ־דיק וואס ס'איז געווארן פון זאבלודאווע, פון אונדזער אומפארגעסלעכער היים ווו ס'איז ג־שטאנען אונדזער וויג.

קומענדיק צוריק אין ביאליסטאק, האב איך ערשט דאן דערפילט דעם טיפן ווייטיק אויף דער נשמה וואס איך לעב אויך איבער איצטער, שרייבנדיק די דאזיקע שורות. זאלן אט די פארצייכענונגען, די בילדער פון גרויסן אומקום, זיין א ביישטייער צום באשיידענעם מאנומענט וואס מיר שטעלן אונדזערע ליבסטע אוז טייערסטע, אז אונדזערע קינדער אוז קינדס־קינדער — לדורות, זאלן ווייסן ווי ס'האבן געליטן, געקעמפט אוז פארפייניקט געווארן אונדזערע טא־טעס, מאמעס, שוועסטער אוז ברידער פון זאבלודאווע — ביאליסטאק, צוזאמען מיט אונדזערע זעקס מיליאן קדושים.

איך שרייב די שורות אוז טרערן פליסן פון מיינע אויגן אוז כ'פארענדיק מיט די ווערטער פון אונדזער גרויסן מקונן ז. סעגאלאוויטש:

וואס געבליבן, איז אונדז מער,
חוץ די דורכגעגליטע טרער?...
אויף די חורבות, אויף די אש —
יתגדל ויתקדש!

י. 5. אַלטעס

מאַמע! וווּ ביסטו, ווו?

(אין הייליקן אַנדענק פון מיין מאַמע מיכלע)

אָ מאַמע, מיין מאַמע, די שענסטע פון מין —
מאַמעניו זאָג מיר, וווּ ביסטו, ווּוהין?
כ'האָב שוין געזוכט, ביי אַלע געפרעגט,
דערווייל ביז איצטער, נאָך נאָרנישט אַנטפּלעקט.

ווי וויים איך אויף וויטער צו זוכן דיך, ווו?
און ווו איז דאָס פּלאַץ פון דיין אייביקער רו.
די גאַהייליקטע ערד וווּ עס ליגט דיין געביין.
כ'וואָלט עס צעווייקט מיט מיין שטומען געוויין.

כ'וואָלט עס געצערטלט, געקושט און געגלעט.
כ'וואָלט עס געמאַכט פאַר מיין אייגציקע בעט.
כ'וואָלט עס צום הארצן אָן אויפהער געדריקט,
און פרישינקע בלומען טאָג־טעגלעך געשיקט.

כ'וואָלט דאָרטן אַ וויסע בעריאָזע פאַרפלאַנצט,
און אונטער איר שאָטן מיין טרויער געטאַנצט.
כ'וואָלט דאָרט געזעכטיקט בייטאָג און ביינאַכט,
דאָס רעשט פון מיין לעבן וואָלט איך דאָרט פאַרברענגט.

אַמוויניקסטן — כ'וואָלט אַ מצבה געשטעלט, —
כ'זאָל אירע זון צעשפּרייט אויף דער וועלט,
קיינען אַמאָל אין אַ טאָג — פון זיי וועט,
אויף איר קבר פאַרגיסן אַ קינדערשע טרער.

נאָר וואָס קען איך העלפן? וואָס קען איך טאָן?
מ'שיקט מיך נישט רופן, מ'זאָגט מיר נישט אָן.
כ'וויים אַז כ'וועט מיך נישט לאָזן צורו,
דאָס שטענדיקע זוכן איר אייביקע רו.

דוד זאַבלודאָווסקי (בן חיים צבי) — מיעקסיקע

מי נאש...

געהייליקט דעם אָנדענק פון מיין ברודער אהרן ע״ה, וועלכער איז דורך די נאַצים, ימח שמם, פאַרברענט געוואָרן לעבעדיקערהייט מיט נאָך 1200 יידן, אין ביאַליסטאָקער שול.

דאָס בלוט ווערט פאַרגליווערט אין די אָדערן, — 1200 זענען זיי געווען, צוועלף הונדערט הייליקע נשמות קדושים וטהורים, האָט מען זיי פאַרשפאַרט אין שול און פאַרברענט לעבעדיקערהייט און איינער פון זיי איז געווען מיין ברודער אהרן — אַ באַגאַבטער שאַכמאַטיסט. ווען עס איז דערגאַנגען צו מיר די פינצטערע ידיעה האָב איך יענעם טאָג זיך קיין אָרט נישט געקענט געפינען; איך בין אַרומגעגאַנגען איבער די גאַסן און עס האָט זיך מיר אויסגעוויזן אַז אויף מיר גופא ברענען די בגדים מיינע און מיט בלוט פון מיין האַרצן האָב איך דאַן אָנגעשריבן פאָלגנדע שורות:

די שול גענפאַקט, ניט צו גענבן זיך אַ דריי
און מיין ברודער איז אויך צווישן זיי — — —
„זע גאָטעניו, משמים הבט!" —
עס ברענט מיין ברודער לעבעדיקערהייט...

אין פלאַמען שטייט די גרויסע שול,
דער מקום קדוש — מיט צעשראָקענע יידן פול;
מיט שמע ישראל באַגעגענען זיי דעם טויט — — —
עס ברענט מיין ברודער לעבעדיקערהייט...

אהרן זאַבלודאָווסקי (שאַכמאַטיסט)

צאַלקע קאַץ

עם פלאַקערן די ווענט, עם קראַכט שוין דער דאַך — — —
עם ברענט ווי אַ ליכט, דער מייסטער פון שאַך,
די אויגן זינען — צעשפּנט בריוו — — —
עם ברענט מיין ברודער לעבעדיקערהייט...

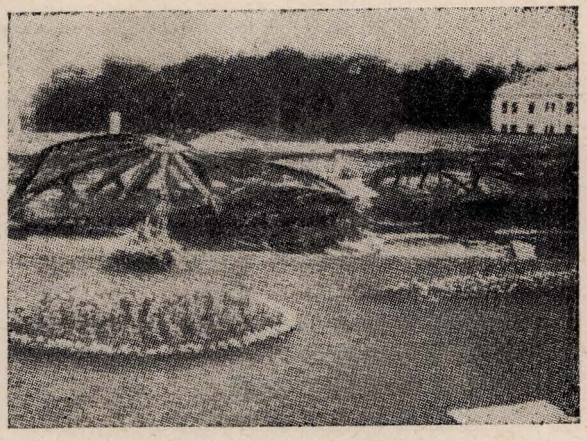

דער פּאַרברענטער קופּאָל פון ביאַליסטאָקער שול.

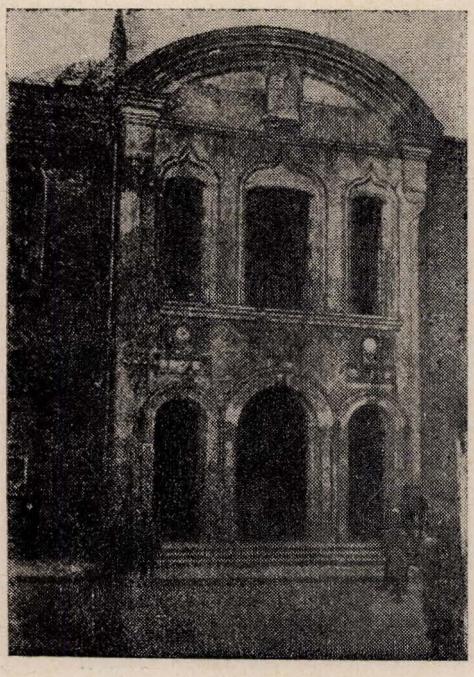

ביאַליסטאָקער שול

באַמערקונג פון רעדאַקציע:

מיר ברענגען דעם „מי באש" פון ד. זאַבלודאָווסקי (מעקסיקע), געשריבן אין אָנדענק פון זיין ברודער אהרן, דעם באַוווסטן ביאַליסטאָקער שאַכמאַטיסט, וועלכער איז געווען אַן אייניקל פון אברהם און סוליע זאַבלודאָווסקי, פון זאַבלודאָווע, ווו אויך אַלס אָנדענק נאָך דעם לעבעדיק־פּאַרברענטן זאַבלודאָווער יונגמאַן צאַלקע קאַץ און גע־וויס נאָך זאַבלודאָווער ווענט מיר זענען זיך משער זענען דאַן אומגעקומען אויפן זעלבן גרויזאַמען אופּן.

זאָלן די דאָזיקע ווערטער אויך דינען ווי אונדזער אַ באַערונג פאַר די אַלע טייערע יידן פון דער שטאָט ביא־ליסטאָק, כּיט וועלכע אַ גרויסע צאָל זאַבלודאָווער האָבן געטיילט דעם זעלבן טראָגישן גורל אויף זייער לעצטן וועג.

נחמה יאבניוק-לאשיצקי

מינע איבערלעבונגען אין דער צייט פון היטלעריזם קריג

איך קום צוריק אין דער פאַרברענטער זאַבלודאָווע

דער אויסברוך פון קריג, דעם 1טן סעפטעמבער 1939, ווען היטלער־דייטשלאַנד איז איבערגעפאַלן פוילן — האָט איינגעהילט אין טרויער די גאַנצע פוילישע באַפעלקערונג און אויך אונדזער היים־שטעטל זאַבלודאָווע. — מ׳האָט גלייך מאַביליזירט אַלע מענער און דאָן האָבן די רעאַקציאָנערע פוילישע רעגירער ווי: מאָשציצקי, בעק, רידז־שמיגלי און אַנדערע שוין נישט געמאַכט קיין אונטערשרייד פון יידן און נישט־יידן ווי ביז דאָן, נאָר האָבן אַלעמען גע־שיקט אין קריג אויף די פראָנטן, וועלכע זענען כאָטיש אָרגאַניזירט געוואָרן.

מ׳האָט אַרויסגעריסן פון די עלטערן זייערע קינדער, פון די פרויען זייערע מענער און פון די קינדער זייערע פאָטערס און זיי אַלע געשיקט — אויף קאַנאָנען־פלייש... אָבער צום גליק איז אין אָ פאַר וואָכן אַרום, זאַבלודאָווע שוין געווען פאַרנומען פון דער רויטער אַרמיי. פון דאָן אָן האָט זאַבלודאָווע אויפגעלעבט, די יוגנט, וועלכע האָט אין דער פאַשיסטישער פוילן נישט געהאט ווו זייערע הענט צו פאַרקויפן און איין פערזאָן האָט געדאַרפט שלעפן דעם יאָך אויף אויסצוהאַלטן אָ גאַנצע פאַמיליע — האָבן באַלד באַקומען באַשעפטיקונג אין די גרויסע געשעפט־מאַגאַזינען און אויך אין די פאַרשיידענע קולטור־אַנשטאַלטן און ספאָרט־אָרגאַניזאַציעס — האָבן געפונען אַרבעט אָ סך יוגנטלעכע. יעדער, ווער עס האָט נאָר גע־וואָלט, האָט געהאט די מעגלעכקייט זיך צו לערנען, נישט קוקנדיק אויף אָפּשטאַם אַדער מאַטעריעלער לאַגע, אַלץ איז געווען אין די הענט פון אַרבעטער. אָבער די פריידן, האָט לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. — זיך לייגנדיק זאָרגלאָז שלאָפן, איז זונטיק, דעם 22טן יוני 1941, פיר אַזייגער פאַרטאָג — היטלער־דייטשלאַנד באַפאַלן סאָוועט־רוסלאַנד און אין בעסטן שלאָף איז אויך אונדזער זאַבלודאָווע שוין אויפגעוועקט געוואָרן פון די באָמבעס און „סנאַראַדן"...

אַלט און יונג, קראַנקע און שוואַכן, קינדערלעך פון די וויגן — זענען אויפגעטרייסלט געוואָרן... פון דעם טאָג אָן, האָט זיך אָנגעהויבן אונדזער אַלעמענס פּיין!...

ביים אויסברוך פון קריג און טומל — האָבן די יוגנטלעכע געזען מיט אַלע מעגלעכקייטן עס זאָל נישט אַנטשטיין קיין פּאָניק צווישן דער באַפעלקערונג און האָבן געהאַלטן אָרדענונג און באַשיצט זאַבלודאָווע.

דעם ערשטן טאָג פון קריג, בין איך נאָך געשטאַנען ביי מיין באַשעפטיקונג אין געשעפט־מאַגאַזין ביי יוזשקען (וווּ ס׳איז פריער דאָרט געווען אַ בעקעריי — נעבן מאַגיסטראַט).

מאָנטיק, דעם 23טן יוני, האָבן די פֿאַליאַקן זיך נאָך געהאַלטן גוט, אָבער לאַנג האָבן זיי נישט געקענט איינהאַלטן זייער צעיושעטע בלוט, פון אַזויפיל לערע פון דער ענדעקישער, אַנטיסעמיטישער רעגירונג און אויפן דריטן טאָג, דינסטיק, ווען אַלץ אַרום איז געשטאַנען אין פלאַמען, ווען דער גאַנצער מאַרק איז שוין געווען חרוב פון באַמבעס, האָבן זיך אַרייינגעריסן אַ מחנה צעיושעטע פֿאַליאַקן און אָנגעהויבן ראַבירן. איך האָב מיין פּאָסטן נישט פאַרלאָזן, אָבער קיין עצה האָב איך זיך נישט געקענט גיבן מיט זיי, ביז עס איז געקומען אַ סאָוועטישער הויכער באַאַמטער, מיט אַ גרופּע יוגנטלעכע און מען האָט זיי צעטריבן און מיר האָבן אויף גיך זיך געזומען גרייטן צו אַנטלויפן. צוזאַמען מיט מיר, אויפן אויטאָ, איז אייך מיטגעפאָרן מיין אומפאַרגעסלעכער פּאָטער ירחמיאל, מיין שוועסטער גאָלדע מיט איר יינגעלע ישראלקעלע, מיין יינגסטע שוועסטער פייגל און יאָסעלע זאַבלודאָווסקי (טאסקי).

יעדער שפּאַן ערד איז געווען באַדעקט מיט מענטשלעך בלוט... יעדער טראָט איז געווען מיט פייער, מ׳האָט נישט געוווסט וווהין צו לויפן. מיר זענען געפאָרן צו זשעדנע, אַלץ איז געווען אין פלאַמען... פאַרויס — פייער!... און צוריק — קיין וועג...

אין וואַלקאָוויסק איז אונדזער אויטאָ צעשמעטערט געוואָרן פון אַ באָמבאַרדירונג. מיר זענען אַרויס אַלע אומבאַשעדיקט, ווייל מיר האָבן זיך באַהאַלטן באצייטנס, אָבער מיר זענען געבליבן אָן אַלץ, ווייל וואָס מיר האָבן געהאט מיט זיך, איז פאַרברענט געוואָרן צוזאַמען מיטן אויטאָ.

מיר האָבן אויך אין וואַלקאָוויסק דורכגעלעבט אַ קאַמף. נאָכדעם זענען מיר אַלע, מידע, צעבראָכענע און הונגעריקע, דורכגעגאַנגען אַ סך שטעט און שטעטלעך, ווי: ווילנע, לעמבערג און שפּעטער צוריק (צוליבן פאַרנעמען די געגנט דורך די דייטשן) אויך סטאַלפּצי און באַראַנאָוויטש און נאָענט פון מינסק (נישט וויסנדיק ווען און ווי־אַזוי) האָבן מיר זיך פאַרלוירן ביי אַ פאַרגעקומענער שלאַכט און כ׳בין געבליבן איינע אַליין, עלנט ווי אַ שטיין... אָן מיינע טיי״ערסטע און ליבסטע.. דאָס ערגסטע איז געווען, וואָס כ׳האָב אַפילו נישט געקענט גיין זיי זוכן — נישט צוליב מורא פאַרן טויט, נאָר כ׳האָב פשוט נישט געוווסט, וווּ כ׳קען זיי געפינען, ווייל אַלץ איז געווען אויסגעמישט מיט דער ערד. כ׳האָב אויך מורא געהאט כ׳זאָל נישט אַריינפאַלן אַ לעבעדיקע צו די דייטשן אין די הענט...

אַזוי האָב איך וויטער, שוין בלייבנדיק עלנט אַליין, דורכגעמאַכט אַ געפערלעכן וועג פון 600 קילאָמעטער צופוס. די פיס האָבן מיר מער נישט געדינט, ביז איך בין אָנגעקומען נאָך אַ חודש וואַנדערן, אינגאַנצן דערשעפּטע — אין ראַטנפאַרבאַנד. זייענדיק אין סאָוועטרוסלאַנד פון 1941 ביז 1942, האָב איך געאַרבעט ביי פאַרשיידענע אַרבעטן, ווי פעלד־אַרבעט, אין אַ שפּיטאָל און אין אַ קינדער־גאָרטן. אין האַרצן האָט אין מיר כסדר געגליט אַ פונק פון נקמה צו די פאַרשאָלטענע נאַציס און כ׳האָב נאָר געטראַכט, אַז כ׳טאָר נישט בלייבן אַזוי מיט פאַרלייגטע הענט און אין מוח האָט מיר מער נישט געדינט, ביז איך בין אָנגעקומען נאָך אַ חודש וואַנדערן, אינגאַנצן דערשעפּטע — אין ראַטנפאַרבאַנד. זייענדיק אין סאָוועטרוסלאַנד פון 1941 ביז 1942, האָב איך געאַרבעט ביי פאַרשיידענע אַרבעטן, ווי פעלד־אַרבעט, אין אַ שפּיטאָל און אין אַ קינדער־גאָרטן. אין האַרצן האָט אין מיר כסדר געגליט אַ פונק פון נקמה צו די פאַרשאָלטענע נאַציס און כ׳האָב נאָר געטראַכט, אַז כ׳טאָר נישט בלייבן אַזוי מיט פאַרלייגטע הענט און אין מוח האָט מיר געעקבערט די פראַגע: „צוליב וואָס בין איך לעבן־געבליבן? — וואָס דאַרף איך זיין בעסער ווי אַנדערע הונדערטער און טויזנטער?“ — און אין אַפּריל 1942, ווען די גאַנצע פרויען־יוגנט האָט זיך פרייוויליק צוגעשטעלט, צו גיין העלפן די מענער פאַרטיידיקן דאָס לאַנד און דעם מענטשלעכן כבוד, בין

איך, צוזאמען מיט זיי, אוועק און זיך אנגעשלאסן אין דער רויטער ארמיי — כדי צו קענען נקמה־נעמען פאר: פאטער, מוטער, שוועסטער און ברידער, פאר קליינע אומשולדיקע קינדערלעך, פאר אלע דערמארדעטע און אומגעבראכטע דורך די נאצישע בעסטיעס!...

אין דער ארמיי האב איך דערפילט אן איבערגעבנקייט פון איינעם צום אנדערן. ווען מיר זענען אנגעקומען, שפעט אין אוונט, צום פונקט פון מאביליזירן, זענען די געלעגערס צו שלאפן געווען גרייט. פארן שלאפן גיין, ווען כ׳האב פון מיינע פיס אראפגעווארפן די לעדערנע הויכע כאליעווקעס — האט א סאלדאטקע ביים זייט באמערקט מיינע צעריסענע שיך, מיט די הוילע באוועסט פיס, וועלכע זענען ארויסגעקראכן פון די צעפליקטע פאדעשוועס — איז זי צוגעגאנגען גלייך צום אפיציר און דאס אים דערציילט. דער אפיציר איז גלייך צו מיר צו און מיך געפרעגט צי מיר פעלט עפעס. ווען איך האב אים געענטפערט, אז גארנישט, האט ער אין שפאס מיך א פרעג־געטאן: „און דיינע שיך זענען גאנץ?" — זיי באטראכט און מיט אן ערנסטן פנים מיך געטאדלט, פארוואס איך האב גלייך וועגן דעם נישט געמאלדן, מען זאל מיר געבן א פאר גאנצע שיך. אויף מארגן אין דער פרי, ווען דער מאיאר האט אונדז אויפגענומען, האט ער אליין טעלעפאנירט אין סקלאד, מען זאל שיקן פאר מיר א פאר נייע שטיוול.

די דריי מיט א האלבן יאר וואס כ׳בין געווען אין דער ארמיי, האב איך דורכגעמאכט א סך שווערקייטן, אבער כ׳האב דאס אלץ איבערגעטראגן מיט ווירדע און שטאלץ. איך האב דורכגעמאכט די פאזיציעס ביים פארטיידיקן די שטעט ווי: פענזע, אריאל, וואראניעזש, גארקאווסקי־געגנט, ריגע און א סך אנדערע. וואכנלאנג פלעגט מען נישט קענען צושטעלן קיין שפייז צו די פראנטן ,אבער דער קאמפסלוסט און נקמה־דורשט איז נישט אפגעשוואכט געווארן. די ליידן זענען מיר געווען ליב, ווייל כ׳האב זיך געפילט א מענטש מיט מענטשן גלייך — איך בין נישט געווען דערנידעריקט צוליב מיין יידישקייט.

אין זכרון איז מיר געבליבן איינגעקריצט דער איינדרוק, וואס עס האט אויף מיר געמאכט, וען איינמאל, וען מיר זענען געווען אויסגעשטעלט ביי די געווייגלערע ראפארטן, איז א מארשאל, וועלכער איז געקומען צו אונדז אין פאלק, דערוויסנדיק זיך, אז כ׳בין א סאלדאטקע, א יידישע פרוי פון פוילן — צו מיר צוגעגאנגען און אנגעהויבן ריידן — יידיש.

דורכמארשירנדיק שטעט און דערפער און זעענדיק די גרויזאמע דייטשישע בעסטיאליטעט פארניכטונג פון אלע יידן און יידישע שטעטלעך — האב איך שוין אנגעהויבן צווייפלען, צי כ׳וועל נאך עמיצן פון מיינע אייגענע אמאל טרעפן, אבער פונדעסטוועגן איז מיר נאך אלץ געבליבן א שטיקעלע האפענונג — אפשר? אפשר איז דער שיקזאל פארט נישט אזוי גרויזאם געווען צו אונדזער שטעטעלע זאבלודאווע און אפשר האט זי אויסגעמיטן די אלע שרעקלעכע פארניכטונגען, וועלכע די טייוואלים האבן צוגעטראכט...

מארשירנדיק מיט דער סאוועטישער ארמיי, וועלכע האט באפרייט א סך שטעט און שטעטלעך — איז מיר אויסגעקומען צו זען מיט מיינע אייגענע אויגן די גרויס פון די דיי־טשישע חורבנות אין אונדזערע יידישע ישובים, דאס וואס א מענטשלעכער מוח קען זיך גאר נישט פארשטעלן.

נאכן באפרייען פוילן, האב איך אנגעהויבן שרייבן בריוו צו באקאנטע, צו אלע אונ־דזערע שכנים אין זאבלודאווע, אבער קיין שום ענטפער האב איך נישט באקומען. איך האב נישט געקענט שלום־מאכן מיטן געדאנק, אז אלץ און אלעמען האט מען אויף אזא נישט־גלויבלעכן שרעקלעכן אופן אומגעבראכט...

און — ס׳איז געקומען דער נישט־פארגעסענער טאג, ווען די זיגרייכע רויטע ארמיי האט אריינמארשירט אין בערלין, דעם 9טן מאי 1945 און די סאוועטן, צוזאמען מיט די אליאירטע ארמייען האבן אויף שטענדיק צעקוועטשט די נארע פון די חיות אין מענטשן־

געשטאַלט. אָט־דער טאָג וועט בלייבן איינגעקריצט אין זכרון אויף אייביק! דער טאָג פון נצחון איבערן נאַציזם, איבערן מערדער פון דער מענטשהייט!...

גלייך נאָך דער באַפרייאונג האָט מען געזומען דעמאָביליזירן די פרויען פון דער אַר־מיי און זיי אָפשיקן צו זייערע היימען. איך בין אויך געווען צווישן זיי און ס׳האָט זיך מיר געשטעלט אַ פראַגע: „צי האָב איך ווו אַ היים? צי האָב איך ערגעץ ווו צו פאָרן? און וואָס זאָל איך איצטער טאָן?!“

און דער טאָג איז געקומען — פאַר וועמען פרייד און פאַר וועמען — לייד. פאַר מיינע אויגן האָט זיך דורכגעטראָגן דאָס גאַנצע בילד, וואָס כ׳האָב דורכגעמאַכט אין די פאָר יאָר; און וואָס דערוואַרט מיך איצט?

עס רופט מיך אַרויס דער פּאָלקאָוניק און פרעגט מיך — ווו איך וויל פאָרן. צי וויל איך פאַרלייבן אין ראַטנפאַרבאַנד? אָדער פאָרן קיין פוילן? — איך בין געבליבן שטיין אַ פאַרטראַכטע און פאַרשטיינערטע בעת־מעשה און נישט געוווסט וואָס צו ענטפערן. דאָך האָב איך באַשלאָסן צו פאָרן אין מיין געבוירנשטאָט — זאַבלודאָווע! דער געדאַנק „אפשר?“ — האָט נישט געלאָזן רוען. „טאָמער איז פאָרט עמיצער לעבן געבליבן?“...

שיינע לאפעטשי (רעכטס) און פייגל יאַכנוק (לינקס) — אומגעקומענע חברטעס.

איך האָב געזומען מיין סאָלדאַטסקן טשעמאָדאַן, מיט אייניקע זאַכן און 10 קילאָ ווייסע מעל, וואָס איך האָב געקריגן — אַז איך זאָל ברענגען מיין פאַמילע... זיי זאָלן נישט זיין הונגעריק ד׳י ערשטע צייט... אויך שפּייז־קאַרטן אויף אַ גאַנצן חודש, עס זאָל זיין וואָס צו עסן, און זיך געלאָזט אין וועג אַריין. אָנגעטאָן בין איך געווען אין מיליטערישן מונדיר. דער צוג האָט מיך געפירט קיין ביאַליסטאָק. כ׳בין דורכגעפאָרן: ווילנע, גראָדנע, סאָקאָלקע. — איך האָף צו טרעפן עמיצן אין זאַבלודאָווע... זיך טיילן מיט דאָס דורכגעמאַכטע... אָבער, דאָס איז געווען בלויז אַ האָפענונג, נישט מער... אַן אילוזיע...

זיצנדיק אין באן, גייט צו צו מיר אַ קריסט, אַנגעטאָן אין אַ פוילשן מיליטעריש מונדיר און פרעגט מיך: „וווּ פאָרסטו?" ענטפער איך אים: „נאָ ראָדינו!" — אַהיים. זאָגט ער מיר, מיט אַנטיסעמיטישן גיפט און חוזק־שמייכעלע: „דיין ראָדינע איז נישטאָ מער"...

משמעות, דער פּאָליאַק האָט אין מיר דערקענט, אַז איך בין אַ יידישע און די אַנטיסעמיטישע יוכע האָט אין אים אַ ברען־געטאָן — אָבער אַדאָנק דעם, וואָס איך האָב געטראָגן דעם סאָוועטישן אוניפאָרם, האָב איך געוואָגט און אין אים אויפגעדעקט זיין אַנטיסעמיטישן פרצוף!

דער באָן האָט זיך דערנענטערט צו ביאַליסטאָק. איך וואָרט אויפן וואָקזאַל, אפשר וועל איך טרעפן באַקאַנטע פנימער, יידישע „דראָשקאָזשעס" — אָבער ליידער, נישטאָ קיין וואָקזאַל... נישטאָ קיין יידישע באַלעגאָלעס... אַלץ צעשטערט און צעשמעטערט, קיין סימן פון קיין זאָך, אַז דאָ איז אַמאָל עפּעס געווען...

איך זיץ איבער כּמעט די נאַכט, ביז עס ווערט ליכטיק. כ׳גיי אַרויס פון באַנהויף אויפן גאַס, שטייען אַ פּאָר גוישע פּורלעך. כ׳גיי צו און פרעג איינעם צי ער וועט מיך אַוועקפירן קיין זאָבלודאָווע? — ענטפערט ער מיר, אַז ביז דאָיליד קען ער מיך פירן. כ׳גיב אים אָפּ די 10 קילאָ מעל פאַרן פירן מיך ביז דאָיליד. כ׳פאָר דורך די גאַסן, ליפּאָווע, סאָסנאָווע, דורכן פלאַץ, וווּ ס׳איז אַמאָל געשטאַנען דער שטאָט־זייגער, וואַרשעווער גאַס און זע דעם גאַנצן חורבן און פאָר אַזוי ווייטער ביז איך קום קיין דאָיליד. כ׳גיי אַראָפּ פון וואָגן אוּן דאָ פאָרט־אָן אַ מיליטערישער אויטאָ מיט פּוילישע סאָלדאַטן, וועלכע פאָרן קיין ביעלסק. איך שטעל אָפּ דעם אויטאָ, מעלדע זיך מיליטעריש און בעט, זיי זאָלן מיך מיטנעמען ביז זאָבלודאָווע. זיי נעמען מיך אַרויף און איך באָווייז זיך נישט אַ דריי צו טאָן — הער איך ווי מען זאָגט מיר: „שליזאי, זדיעס זאָבלודאָוו"... (גיי אַראָפּ, דאָ איז זאָבלודאָווע)...

כ׳גיי אַראָפּ פון וואָגן, בלייב שטיין ווי פאַרגליווערט... ווי אָן באָווסטזיין... צעטומלט... אָפּילו נישט געזען ווי דער אויטאָ איז אַוועקגעפאָרן... איך שטיי אויף מיין פלאַץ ווי פאַרשטיינערט... קען זיך פון אַרט נישט רירן... קוק שטאַר מיט מיינע אויגן... „דאָס איז זאָבלודאָווע?..." — אָלץ האָט מיר אויסגעזען ווי אַ שטילער בית־עולם מיט אַ סך צעשעדיקטע קברים...

קיין שום שטאָט און שטעטל האָט אויף מיר נישט געמאַכט אַזאָ שוידערלעכן אײַנדרוק ווי אונדזער שטאָט, וואָס האָט אַמאָל געהייסן — זאָבלודאָווע... און איצט, זעט עס אויס אין מיינע אויגן ווי אַ מאָסן־קבר, אין וועלכן עס ליגן אָלע שטעטלדיקע יידן — אַריינגעוואָרפענע, פאַרברענטע, פאַרגאָזטע... צעשאָסענע און צעריסענע פיצלעך קינדער...

איך שטיי און פיל נישט, ווי טרערן גיסן זיך אָן אויפהער... ווען פלוצלינג גייט צו צו מיר אַ קריסטן, דאָס איז געווען זאָשע וועיטעקס, פון ביאַליסטאָקער גאַס, הייבט זיך אָן צו צלמען און זאָגט מיר אין פּויליש (זי האָט אויך געערדט יידיש): „וויעש יאכניוק, (זי האָט מיך גלייך דערקענט) ושישטקיך זשידקוו — וויבילי — ניעמאַ טו אַני יעדנעגאַ"... (ווייסט, יאכניוק, אָלע יידן האָט מען דאָ אויסגעהרגעט, אָפּילו קיין איינער נישט געבליבן)...

פון די פּאָר שוידערלעכע ווערטער האָב איך זיך אויפגעכאַפּט ווי פון אַ לעטאַרגישן שלאָף, פאַרגליווערט זי אָנגעקוקט און קיין ווארט נישט געקענט אויסרירן...

זי פירט מיך צו בראנטשיקס ווייב (וועלכע האָט געווינט נעבן טייך, גייענדיק צום סאָד) — זי וויס, זאָגט זי, וועגן אַ פּאָר זאָבלודאָווער לעבן־געבליבענע יידן, וואָס געפינען זיך אין ביאַליסטאָק. איך קום אַריין צו בראנטשיקס פרוי אין שטוב און זי דערציילט מיר, אַז אין ביאַליסטאָק געפינט זיך אַ יידישער קאָמיטעט און אין ביאַליסטאָק געפינען זיך די זאָבלודאָווער לעבן־געבליבענע: פּעלע לאָפּאָטע, שמעון לעווין, שמואל גאַרבער, יאָסל לעווין, סאָניע וועליס און מאיר ראָפּע; און זי הייבט אָן וויינען און זאָגט מיר — איך זאָל וואָס גיכער אַוועקגיין פון זאָבלודאָווע, ווייל אַז מען וועט זיך דערוויסן, קען מען מיך דערהרגענען... עס זענען נאָך דאָ אַ סך באָנדיטן, וועלכע לויערן אויף יידישע לעבנס...

נישט געפינענדיק קיין יידיש לעבן און צוזעענדיק דעם חורבן — נישט געפינענדיק ווו דעם קאָפּ אָנצושפּאַרן, נישט האָבנדיק ווו איבערצושלאָפן אַ נאַכט, זעענדיק פּוסטקייט אנ־שטאָט הייזער — אַפילו די פונדאַמענטן, די שטיינער זענען נישט געבליבן; דאָס פּלאַץ פון אונדזער שטוב האָב איך דערקענט נאָר צוליבן גרויסן שטיין, וועלכער איז שטענדיק געלעגן ביי אונדזער טיר... אַ צעבראָכענע וואַש־שיסל פון אונדזער שטוב האָט זיך געוואַלגערט אויפן אָרט... עס דערמאָנט זיך די הענט, וואָס האָבן זיך געוואַשן אין איר... די הענטלעך און פיסלעך, וואָס פלעגן זיך פּאָליושקען בעתן וואַשן... — אָט דאָס שוידערלעכע בילד האָט מיך דערשיטערט און צעמישט, אַז כ׳האָב נישט געוווסט וואָס צו טאָן... און זייענדיק שוין גלייכגילטיק צו אַלץ, האָב איך געטראַכט, אַז דאָס וואָס בראָנטשיקס פרוי האָט מיר געזאָגט, אַז מען קען מיך נאָר דאָ דערהרגענען — אָט דאָס, וואָלט שוין געווען דאָס בעסטע... דאָס וואָלט מיך אויסגעלייזט פון אַלע צרות אין יענעם מאָמענט... ווייל אייגנטלעך, האָב איך געטראַכט, צו וועמען געהער איך?... ווער איז פון מיינע טייערסטע געבליבן?... אַליין, ווי אַ שיף מיט צעבראָכענע רודערס... אָן שום אינטערעס צו לעבן... אַ קבר ווו זיך גוט אויס־וויינען, האָב איך דאָך אַפילו נישט...

עס איז שוין געווען גוט פינצטער, האָב איך געבעטן דער קריסטן, זי זאָל מיך לאָזן איבערנעכטיקן אין שייער אויפן היי. אַזוי האָב איך איבערגעלעגן די נאַכט און נישט צוגע־מאַכט מיט קיין אויג, נאָר געטראַכט, וואָס וועט זיין און וואָס זאָל איך טאָן? — מיטן באַ־גינען בין איך אַוועק צוריק קיין ביאַליסטאָק, קומענדיק אַהין האָב איך זיך דערוווסט ווו

אַ גרופּע זאַבלודאָווער חברים: פון רעכטס: שמעון לעווין (געראַטעוועט אין ישראל), מאיר טענצער, נפתלי צירולניק און זבולון צירולניק — אומגעקומענע.

עס געפינט זיך דער קאָמיטעט. שפּעטער האָב איך זיך דערוווסט, ווו עס וווינען די פּאָר לעבן־געבליבענע זאַבלודאָווער און כ׳בין אַוועק צו זיי... אין ביאַליסטאָק אין קאָמיטעט איז אויך געקומען יאָסעלע זאַבלודאָווסקי — דערזעלבער, וואָס איז מיטגעפאָרן מיט אונדז אויפן אויטאָ ביים פאַרלאָזן זאַבלודאָווע, ווען די מלחמה האָט אויסגעבראָכן. — ווען מ׳האָט אים געזאָגט, אַז צווישן די עטלעכע לעבן־געבליבענע זאַבלודאָווער, געפינט זיך אויך איינע אַ יאכניוק, אַ סערזשאַנט פון דער רויטער אַרמיי, איז ער געקומען צולויפן, האָט זיך נישט געקענט באַהערשן און אויסגעבראָכן אַ געוויין... ער האָט מיר דערציילט, אַז ווען מיר האָבן זיך צעשיידט, איז ער מיט די איבעריקע אַריינגעפאַלן צו די דייטשן און שפּעטער זענען זיי אַלע געווען אין זאַבלודאָווע אין סאַרנאַצקיס גאַרבאַרניע, ווו ס׳איז געווען די געטאָ. זיי האָבן

אלע מיך שוין געהאלטן פאר א דערהרגעטע; ער האט בשום אופן נישט געקענט באגרייפן ווי אזוי מיר האט זיך איינגעגעבן צו אנטלויפן קיין ראטנפארבאנד.

א סך מאל האט מיך נאך געצויגן אהינצו, אין אונדזער היימשטעטל, געוואלט ווידער אנקוקן דעם גרויסן חורבן, וואס ס׳האט אונדז אלעמען געטראפן און מיט דעם ארויסרייסן פון הארצן אלץ, וואס ס׳איז געווען און וואס ס׳איז געשען מיט אונדזער ליב שטעטעלע, אבער ליידער איז דאס נאך נישט געווען גענוג און אפוואלגערנדיק זיך א פאר וואכן אין ביאליסטאק און אין לובלין, בין איך קראנק געוואָרן, ס׳האט זיך אפגערופן די מלחמה־יארן אויף מיר מיט א שווערער קראנקייט, וועלכע האט מיך ארייגעלייגט אין בעט און געצוונגען צו וואנדערן פון איין שפיטאל צום אנדערן, פון איין סאנאטאריע אין דער צווייטער... אפליגנדיק אין וואַרשע צווי וואכן אין שפיטאל, האט מען מיך אריבערגעפירט אין א סאנאטאריע אין רוטקע, ביי וואַרשע. דארט האב איך געטראפן צווישן די קראנקע פינף יידן, צעבראכענע לעבנס פון פארשיידענע געגנטן פון פוילן, מיט וועלכע איך האב זיך זייער גוט איינגעלעבט. איין קראנקער פון אונדז, א לובלינער, וועלכער האט מיט זיינע אייגענע אויגן צוגעזען ווי מ׳האט אומגעבראכט זיין גאנצע פאמיליע און זייענדיק איצט א געפערלעכער חולה, אויף די לונגען, האט זיך איין טאג, ביי זיך אין צימער אויפגעהאנגען... דאס האט אויף אונדז געמאכט א שרעקלעכן אייндרוק. וועלנדיק אים באערדיקן ווי א מענטשן, האב איך מיט נאך א קראנקן, געבעטן ביים דאקטאר, ער זאל אונדז געבן א דערלויבעניש צו גיין אויף דער פאסט, וועלכע איז געווען דריי קילאמעטער פון דער סאנאטאריע, בכדי צו שיקן א טעלעגראמע אין יידישן קאמיטעט אין וואַרשע וועגן דעם פאל. דער דאקטאר האט מיר נישט דערלויבט, איז דער צווייטער קראנקער אליין אוועק, אבער צוריק איז ער שוין נישט געקומען... דורכגייענדיק צוריק דורך א וואלד, האבן אים אין מיטן העלן טאג אנטיסעמיטישע באנדיטן דערשאסן.. דערווייסנדיק זיך וועגן דעם צווייטן פאל, האט די סאנאטאריע־דירעקציע מורא געהאט אונדז, די איבערגעליבענע, אויפצוהאלטן לענגער. צו מיר אין צימער איז אריין דער דאקטאר, וועלכער האט מיך באהאנדלט, און מיר געזאגט: „זעסט, יאכניוק, דיר איז באשערט געווען צו בלייבן לעבן אויך פון ד׳... באנדיטן!... מיט מיין לערע, מיט טיין וויסן און מעדיצינישער הילף, האב איך אזויפיל נישט אויפגעטאן, ווי מיט דעם, וואס כ׳האב דיר נישט דערלויבט צו גיין, און אזוי־ארום, נישט־ווילנדיק, דיך געראטעוועט פון א זיכערן טויט!...״

מיר האבן באזארגט אין וואַרשעווער יידישן קאמיטעט, מ׳זאל אונדז העלפן אנטלויפן פון דארט, מורא־האבנדיק, טאמער קומט מען צו אונדז, וויל די סאנאטאריע איז געווען אינגאנצן אומבאשיצט און דאס געזונטהייט־מיניסטעריום האט געשיקט א פארמאכטן אויטא מיט די אנווייזונגען און די נומערן פון די צימערן, ווו מיר האבן זיך געפונען, נישט מעלדנדיק קיינעם וועגן דעם; אריינגענומען אונדז, אלע 3 קראנקע, און אוועקגעפירט אין וואַרשע אין א שפיטאל און שפעטער פון דארט אין א סאנאטאריע אין נידער־שלעזיע.

ארויסגייענדיק פון סאנאטאריע שוין א געזונטע, בין איך שוין געשטאנען אין פארבינדונג מיט מיין ברודער חיים און שוועסטער שפרה, מיט די פאמיליעס, אין ארגענטינע און אדאנק זיי בין איך מיט מיין מאן און קינד איצט צוזאמען מיט מיינע טייערע, וואס אדאנק זייער אוועקפארן, האבן זיי זיך געראטעוועט פון א זיכערן אומקום און זענען די איינציקע איבערגעליבענע פון אונדזער גרויסער טייערער און אומפארגעסלעכער משפחה.

דאס איז דער טרויעריקער סך־הכל פון אונדזער ליבער היים, וואס די גרויזאמע נאצי־בעסטיע, האט אזוי אומברחמנותדיק פארניכטעט און אומגעבראכט.

ערע און כבוד פאר אונדזערע קדושים און אומפארגעסענער היימשטאט זאבלודאווע!...

שמואל (מוליע) בערנשטיין (ישראל)

אונדזער חרובע זאַבלודאָווע און אירע קדושים

זייט מיר מוחל, איר הייליקע נשמות... אייער גייסט
און אַנדענק רוט אין זכרון פון די אייגצל לעבנגעבליבענע;
זייט מיר מוחל, וואָס כ׳וועל אפשר מיט מיין שרייבן נישט
קענען איבערגעבן אייער אוממענטשלעך ליידן און אייער הע־
ראָאיזם! וויל אַ מענטשן־קינד איז דאָך נישט מסוגל איבער־
צוגעבן דאָס אַלץ, וואָס איר האָט אדורכגעמאַכט ביז אייערע
לעצטע מינוטן פון אייער לעבן און דאָס וואָס מענטשן־חיות
האָבן פון אייך געמאַכט...
כבוד אייער אָנדענק!

אין מאַי 1941, בין איך געפון געווארן (דורך דער, דאָן ביי אונדז, רוסישער סאָוועט־מאַכט) צו רעזערוו־מיליטער אויף 6 וואָכן. איך האָב דאָס שטעטעלע אונדזערס, זאַבלודאָווע, איבערגעלאָזן אין איר אויסזען פון דור דורות, די יוגנט אַ מונטערע, אַ זינגעוודיקע; אַ נייע מאַכט, ניי לעבן, נייע לידער. מיין פרוי חנה און זונעלע עליק האָבן מיך צום אויטאָ באַגלייט.

די ערשטע קריגס־קרבנות

אין מיין באַטאַליאָן האָבן זיך געפונען עטלעכע זאַבלודאָווער, און אין ערשטן פאַרטאָג פון פלוצלינגדיקן בליץ־קריג, פון דעם אומגעריכטן דייטשישן איבערפאַל (מיר האָבן זיך דאָן געפונען אין געגנט בוג — ביאַלאָוויעזש), זענען שוין אומגעקומען צווישן אַנדערע שמואל ראָפּע (פוזשאָק דעם שניידערס זון), מאיר פערלגוט (פון די פאָזשניאָקעס), אברהמל כאַ־ראָוסקי און זלמן דעם גאַרבערס אַ זון. געבליבן איז קאָפּל לעווין (אברהם־יצחק טיליעס דעם אייזנקרעמערס אַ זון). ער האָט זיך נאָך געפונען אַ פאָר טעג נעבן מיר. איך בין געווען אין ראַנג פון אָפּיציר. ער איז געווען שוואַך און אָן איניציאַטיוו, איז אויף וויפל ס׳איז מיר נאָר געווען מעגלעך, האָב איך אים געשיצט. ער איז געפאַלן אין געגנט וואַלקאָוויסק־באַראַנאָוויטש, און איך בין, נאָך גרוילעכע פראָנט־איבערלעבונגען, אַריינגעפאַלן אין דייטשישער געפאַנ־גענשאַפט, מיט נאָך טויזנטער, אין געגנט פון מינסק, און אויף די דייטשע באַפעלן: יידן באַזונדער, רוסן באַזונדער, פאָליאַקן, אוקראַינער, אא״וו, האָב איך זיך צוגעשטעלט צו אַ גרופּע רוסישע אָפּיצירן. מען האָט אונדז נאָכדעם אַריינגעטריבן אין אַ גרויסן שייער. מיין איינערלעך געפיל האָט מיך געשטויסן צו זוכן אַ וועג צו אַנטלויפן; כ׳האָב געפילט, אַז כ׳וועל אַרויסגעבן ווערן אַלס ייד. אין דעם וויקל, ווו איך בין געלעגן אין דער פינצטער, האָב איך, אָן גרויסע שוועריקייטן, אָפּגעשאַרט די ערד פון אונטן און געמאַכט אַן אונטערגראָ־בונג, נאָר פלוצלונג איז געשען אַ זאַך, וועגן וואָס איך האָב נישט געטראַכט. כ׳ווייס נישט פון וועמען, צי פון די דייטשן, צי פון אונדזערע אינעווייניק, אַ פלאַם פייער און אַ שטיקע־דיקער רויך האָט אַרומגענומען דעם שייער און אַ שיסערייַ פון אַלע זייטן. מיר איז געלונגען דורכקריכן דורך דעם גרוב און שאַרנדיק זיך אויפן בויך, פאַרקראָכן אין אַ קוסט, און נאָכ־

דעם, איבער פעלדער צו אַ וועלדל, האָב איך אויסגענוצט ביז פֿאַרטאָג און אין געלויף אי־בער פעלדער זיך דערווייטערט פון דעם אָרט. כ׳בין דעם טאָג אָפּגעלעגן אין אַ גרוב, ביים ראַנד פון אַ וועלדל, אָבסערווירנדיק פון צייט צו צייט די ריכטונג צו אַ נאָענטן דערפל. איך האָב זיך דערנערט מיט וואַלד־יאָגעדעס און פעלד־גרינס. די נעכט פלעג איך זיך באַווּעגן אויסמיידנדיק דערפלעך, ביז איך בין אַ דערשעפּטער דערקראָכן צו אַ שטעטעלע — זשעטל. ביים ראַנד פון שטעטל האָב איך אין דער פינצטערער נאַכט אָנגעקלאָפּט אין אַ טיר אוון — צופעליק אַ יידישע. מיט צעשראָקענע אויגן האָט מען מיך אויפגענומען, מיין יידיש ריידן האָט זיי אַביסל באַרואיקט. די זעלביקע נאַכט זענען מיינע מילימערישע קליידער פאַרברענט געוואָרן אין אייוועלע. כ׳האָב באַקומען ציווילע קליידער און ביי זיי איבערגעווען 5 טעג.

איך וויל ביי דער געלעגנהייט איבערגעבן אַ קליינינקן פּאַל. דאָס וואָס כ׳האָב שפּע־טער, איבערלעבנדיק געטאָ און קאָנצענטראַציע־לאָגערן, געזען טויזנטער גרויליקערע טאָטן דורך די דייטשן, אָבער אָט־דער קליינער פּאַל אין שטעטל ז ש ע ט ל איז מיר איינגעקריצט געוואָרן שאַרף אין זכרון, אפשר דערפאַר, ווייל עס איז געווען פון די ערשטע און באַזונדער כאַראַקטעריסטיש פאַר דייטשן אין אַלגעמיין. אין שטיבעלע, ווו איך האָב זיך געפונען, האָט געהערשט אַ צעשראָקנקייט, די באַלעבאָסטע איז צוריקגעקומען פון שטעטל אוון דערציילט פון ערבניקעס, וואָס די דייטשן האָבן גענומען אין שטעטל. מען האָט צוגענומען דאָקטוירים פון שפּיטאָל, צוויי לערער, דעם אָפּטייקער אוון אַנדערע, און איצט פאַדערן זיי אַגרויסע סומע אויסקויף־געלט אין גאָלד און זילבער, אַניט וועט מען זיי דערשיסן (כאָטש זיי זענען שוין געווען דערשאָסן)... שפּעטער האָבן מיר שוין געווּסט, אַז דאָס איז געווען יעדער טרויעריקער אָנהויב, אין יעדער שטאָט און שטעטל. אין אַ געדריקטער שטימונג ,אויסהערן־דיק די נייס, שטיי איך און קוק דורכן פענצטער; אַנטקעגן שפּרייט זיך אַ פעלד, וואָס ענ־דיקט זיך ביים שאָסיי, וועלכער שניידט אַדורך אין סקווער דעם וועג, וואָס פירט קיין סלאָ־נים. איך קוק און זע ווי פון פעלד, פון ווייטן, דערנענטערט זיך — צו אונדזער שטיבל צו — צוויי געשטאַלטן, דער ערשטער אַ ציווילער, אַ הויכער, אַ שמאָל ברוין געזיכט, האַלט אין האַנט אַ וואַליזקע, הינטער אים גייט נאָך אַ דייטש, אין מיליטעריש־שער אויסשטאַטונג, מיטן שטאָלהעלם אויפן קאָפּ, אין האַנט אַ רעוואָלווער. ביים ענדע פעלד גייט אַ טיפער גראָבן, זיי שפּרינגען איבער און פאַרנעמען זיך — לויט דער האַנט־באַווּעג פונעם דייטש — אויף רעכטס, פון מיין אָבסערווירפונקט פון פענצטער, זע איך זיי איצט זייער פולן רוקן־טייל. דער ערשטער גייט גלייך, דער צווייטער, אין העלם — הינטער אים — הויבט אויף לאַנגזאַם די האַנט מיטן רעוואָלווער, אַזוי שטיל, קעציש, גנבהיש, דער רעוואָלווער דערגרייכט ביזן נאָקן, עס פאַלט אַ שאָס, און עס פאַלט דער קרבן... דער דייטש, זע איך, שטייט אַ ווייל, דערנאָך בויגט ער זיך איין און זיינע הענט באַווּעגן זיך אין זוכעניש אַרום דערשאָסענעם, נאָכדעם שטעלט ער זיך אויף, האַלט אין האַנט די וואַליזקע פון זיין קרבן, גייט אָפּ אַ פּאָר טריט און ביי אַ ביימל דערלייזדיקט ער, מיט דער גאַנצער רואיקייט — אַ פיזיאָלאָגישע באַדערפענישע... (נישט מער ווי אַ מענטש)... ביים צונויפקנעפלען די הויזן, פאַלט זיין בליק אויפן אָרט ווו ס׳ליגט זיין קרבן, דרייט ער זיך נאָכדעם אויס און גייט אַווּעק מיטן זעלביקן טראָט. עס בלייבט דער איינדרוק ווי דער אַווּעקגייענדיקער איז זאָט, צופריידן, פון זיין טאָפל־טער פיזיאָלאָגישער באַפרידיקונג... דער דערמאָנטער פאַל, אַ קליין שטריכעלע אויפן פאָן פון דער דייטשישער בעסטיאַליטעט, אונטער פאַשיסטיש־היטלעריסטישער אָנפירונג אין 20סטן יאָרהונדערט.

נאָכן אויפהאַלטן זיך אין שטעטל פינף טעג (דער פּראָצעס האָט שוין געהאַט געשטעקט טיף אין רוסלאַנד), און באַמערקנדיק, אַז דער שאָסיי איז שוין אַביסל באַווּעגלעך, אויך דורך ציווילע, בין איך אַווּעק צו דער ריכטונג פון סלאָנים־האַראַדאָק־זאַבלודאָווע. דער שאָסיי מאַכט דעם איינדרוק פון אַ ריזיקן אויסשטעלונג־פּלאַץ, פון צעבראָכענע טאַנקען, אויטאָס, מענטשן און פערד נישט באַגראָבענע, דערפאַר פאַרברענטע. אין פאַרשיידענע פונקטן אויפן וועג לויערן

דייטשישע פאַסטנס און כאַפן מענטשן פון די וועגן. מיינע איבערלעבונגען פונעם וועג ביזן קומען אין האַראַדאָק־זאַבלודאָווע, איז אַ גרויליק קאַפּיטל פאַר זיך. אין האַראַדאָק האָב איך געטראָפן די ערשטע זאַבלודאָווער און דעם ערשטן גרוס פון זאַבלודאָווע. דאָ האָב איך געטראָפן די פאַמיליעס באַרטאָשעס, צירולניקס (אַ באַלעגאָלע פון שוסטער־גאַס), 2 פאַמיליעס פון די שמוקלערס א. א. דער אייגדרוק וואָס עס האָט אויף מיר געמאַכט איז געווען: אַ הייפל מענטשן פון מענער, פרויען און קינדערלעך, וועלכע טוליען זיך אין שרעק נעבן אַ פאַר שטאַלן, מיט עטלעכע פעקלעך בעבעכעס. איך דערוויס זיך פון זיי, אַז זאַבלודאָווע איז פול־שטענדיק פאַרברענט געוואָרן דורך די דייטשן. און אין האַראַדאָק האָט מען נעכטן פאַרפיי־ניקט און דערשאָסן בישקען דעם סטאָליער (יואל דעם שטאַרקנס זון), זיי דערציילן אויך וועגן קרבנות פון אַ לופט־אָנגריף אויף זאַבלודאָווע, און אַז די יידישע איינווויינער זענען פאַרטריבן און צעלאָפן געוואָרן אין פאַרשיידענע ערטער: טייל אין ביעלסק, אין נאַרוע, נאַרעווקע, און די גרעסטע טייל אין ביאַליסטאָק. וועגן גורל פון מיין פאַמיליע איז זיי נישט באַקאַנט. איך בין דורך די וועלדער פון זשעדנע אַוועק אין דער ריכטונג צו זאַבלודאָווע. וואָס מער איך דערנענטער זיך, דריקט און קלאַפט דאָס האַרץ... כ׳האָב סך־הכל מיט אַ חודש צוריק געלאָזן אַ פאַמיליע, אַ מוטער, בריידער, אַ האַרציקע לעבנסבאַגלייטערן חנה בענדעט־סאָן (פון גראָדנע) און אונדזער זוניקן בליענדיקן זונעלע עליק, איך וויל וויסן זייער גורל. איך פאַרהאַלט זיך ביי דער שטיבל פון בערטשע בארטאָווסקי, דעם שמיד, ס׳איז דונקל, פאַרנאַכט. פון ווייטן זע איך אַ פאַרברענט שטעטל, די גאַנצע בריידע פון איר פאַרנעם. עס סטארטשען אַרויס בלויז שפיצן פון קאַטולישן קאָשציאָל און דער רונדער קופּאָל פון דער פּראָוואָסלאַוונער צערקווע. איך קלאַפּ אָן אין טיר פון מיין גוטן און נאָענט־באַקאַנטן בער־טשע (זיין שטיבל איז נישט פאַרברענט). איך וואַרט אַ ווייַלע. כ׳הער פון אינעווייניק אַ באָוועגונג, נאָכער אַ געוויין, און אַ קוויטשעריי פון קינדער. עס ווערט מיר פיינלעך. די טיר עפנט מיר יאָספּע — די פרוי פון ריווע בעקער, פון אינעווייניק טראָגן זיך האַרצריסנדיקע געוויינען; ס׳דויערט אַ ווייַלע, ביז זי דערקענט מיך. זי דערציילט מיר, אַ געבראָכענע אין טרערן, אַז מיט צוויי טעג צוריק האָבן די דייטשן אַרויסגענומען בערטשען פון שטוב, אים צוגעפירט צום בריקל פון טייכל, נעבן זייער שטוב, און אין קעגנוואַרט פון זיין פרוי און 3 קינדערלעך, אים דערשאָסן... זיין קערפער האָט זיך געוואַלגערט אין טייכל... עס שוידערט אויף! בעד־טשע דער שמיד... דו ליבלעכער! שמייכלענדיקער! האָסט דעם גאַנצן אַרום מיט דיינע שמידישע הענט אַזוי טריי געדינט... הענט פון גאָט געבענטשטע, הענט פון אַ קינסט־לער, וועלכער איז דערהויבן געוואָרן פון אַ שמיד צו אַן אינסטרוקטאָר אין דער האַנטווער־קער־שולע אין ביאַליסטאָק! נישט אומזיסט איז די פרוי דיינע, חאַנטשע — משוגע, וואַנ־זיניק און דערקענט מיך נישט! שפּעטער זענען זיי אויך פאַרגאַזט און פאַרברענט געוואָרן אין טרעבלינקע, מיט אַלע, אַלע זאַבלודאָווער...

הייליק, הייליק אייער אַלעמענס אַנדענק!!!

איך האָב מיין פאַמיליע געפונען אין ביאַליסטאָק און עטלעכע טעג שפּעטער, זענען אָפּגעשלאָסן געוואָרן עטלעכע גאַסן מיט אַ הויכן צוים פון ברעטער און שטעכל־דראָט, וואָס יידן האָבן אַליין געמוזט אויפשטעלן, און עטלעכע און זעכציק טויזנט ביאַליסטאָקער יידן זענען אָפּגעשלאָסן געוואָרן פון דער אַרומיקער וועלט — און ס׳האָט זיך אָנגעהויבן דאָס אַזוי גערופענע „לעבן אין געטאָ"...

איך וועל וועגן געטאָ־לעבן פון ביאַליסטאָק — ווו כ׳בין געווען ביזן אונטערגאַנג — נישט שרייבן. דאָס האָבן שוין געטאָן טאַלאַנטירטע שרייבער, ווי ב. מאַרק, ד״ר ש. דאַטנער, רייזנער א. אנד. איך וועל בלויז דערציילן וועגן אונדזערע זאַבלודאָווער, וועלכע זענען נאָך דער שריפה אַנטלאָפן פון זאַבלודאָווע אין ביאַליסטאָק. און איך פלעג זיך טעגלעך טרעפן מיט זיי, שמועסן, אא״וו. דעם ערשטן שבת, נאָכן פאַרנעמען דורך די דייטשן, האָבן זיי אויפגעכאַפּט אַ פאָר טויזנט מענער און דערשאָסן אין וועלדל פון פּעטראַשע (נעבן ביאַליס־

טאק). מען האט נאך דאן געגלויבט די דייטשן, אז מען האלט זיי אלס ערובניקעס, אויף אויסצוקויפן מיט גאלד און בריליאנטן. דער ציל איז דערגרייכט געוואָרן, נאר די מענער זענען שוין קיינמאל נישט צוריקגעקומען. אין אונדזער טרויעריקער היסטאריע זענען זיי פארצייכנט געוואָרן אונטערן נאמען „די שבתדיקע". איז, צווישן אט־די „שבתדיקע" זענען אריינגעפאלן אביסל זאבלודאווער: שלמה גראש און ברודער, אברהמל בעזרוק (פון די מענדעלעך), מלך איסערוק (דער שניידער) מיטן ברודער, שניידעראווסקי (יאשטשיק) פאטער און זון, פייוול צעסלער מיטן עלטסטן זון, דער מאן פון חיהלע בעקער, און דער מאן פון דער מיטלסטער שוועסטער, א. א. איך פלעג שפעטער טרעפן אין גאס די דריי שוועסטער צוזאמען, דריי שאטנס מיט אויסגעלאשענע אויגן. זיי זענען אלע אומגעקומען.

איך פלעג אויך טעגלעך טרעפן עמטשען מיט שמואלן ליפשיץ, פון קוואסארניע. זייער פרויען און קינדער זענען געווען פון די ערשטע קרבנות אין זאבלודאווע, פון א דייטשישן לופט־אנגריף. כ׳פלעג אפט טרעפן אייזיק ביאלאסטאצקי מיט זיין פאמיליע, זייער טאכטער פייגעלע מיטן מאן. זיי זענען אומגעקומען, ווען זייער בונקער, אויף טשעפליע־גאס, איז אויפגעריסן געוואָרן מיט גראנאטן דורך די דייטשן, אין ערשטן טייל פון חורבן ביאליסטאק, דעם 6טן פעברואר 1943.

כ׳פלעג דארט אפט אויך באגעגענען די פאמיליע פיינמאנס, משהקע פיינמאן און פרוי שולמית, אויך אומגעקומען אין אוישוויץ, זייער יינגסטער זון, ארקע, איז געבליבן לעבן, היינט אין אמעריקע. כ׳פלעג אפט טרעפן די פאמיליע פון משה־וועלוול מילער, דער זון זלמן פלעגט אפט קומען צו מיר אין ווינונג, דער יינגסטער, גדליהקע, האט געשפילט די

משה וועלוול מילער

ראל פון א שייגעץ — זיך באוועגט אויסערן געטא, אן לאטעס, איז נאכדעם, פארנדיק קיין וואַרשע, אויפן וועג — דורכגעפאלן, און דערשאסן געוואָרן אין פאוויאק. דער פאטער. משה־וועלוול (שוועֿר פון דיכטער שמואל צעסלער, אין ארגענטינע), האט זיך אויפגעהאנגען אין שטוב, ווען דער טויט האט געהערשט אין געטא, אין דעם ערשטן טייל פון ביאליסטאקער פארניכטונג. ער האט נישט געקענט זיך לאזן פירן צו דער שחיטה...

דאס זעלביקע האט אויך געטאן לייזער רבקה זיידעליכעס, דער בעקער (פריידקעס מאן, פון ביאליסטאקער גאס). כ׳פלעג אויך טרעפן יוסף זאבלודאווסקי, דעם באקאנטע רעציטאטאר און פארלייענער פון שלום־עליכמען. ער איז געווען קראנק און זייער מוטלאז. ער איז

געשטאַרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט... אַ פּאָר וואָכן פּאָר דעם ערשטן טייל פון חורבן ביאַ־לִיסטאָק, ער רוט אויפן געטאָ־בית־עולם, אויף זשאַביע־גאַס.

כ׳פלעג אויך טרעפן די ביידע שוועסטערס צעסלער, ליליע און סוליע, טעכטער פון ביילע צעסלער. זיי האָבן געאַרבעט אויסערן געטאָ, אין אַ פאַבריק פון פעלץ־העניטשקעס פאַר דער דייטשער אַרמיי. מיין פרוי האָט דאָרט אויך געאַרבעט, כ׳פלעג אָפט מיט זיי שמועסן, אפּ־וואַרטנדיק מיין פרוי ביים געטאָ־טויער. די דריטע שוועסטער, פאַני צעסלער, מיט איר מאַן משהל אייזנבערג און 2 קינדערלעך, האָבן זיך געפונען אין ווילנע און דאָרט אומגעקומען און די צוויי שוועסטערלעך, ליליע און סוליע צעסלער מיט זייער מוטער ביילע סוליעס, זע־נען אומגעקומען אין צוזאַמענהאַנג מיטן פאַל מאַלמעד, (זייער פאָטאָ אויף זייט 380), ווו ביים אַקטיוון ווידערשטאַנד האָט ער אָפּגעוואָרט די דייטשן און ווען זיי האָבן נאָר געעפנט די טיר, האָט ער זיי אָפּגעגאָסן מיט אָליע־וויטריאָל. אים איז געלונגען צו אַנטלויפן און שפּעטער זיך העלדיש אַליין צוגעשטעלט. די דייטשן האָבן אויס נקמה אויף שנעל אויפגעכאַפּט 100 יידן און זיי דערשאָסן אין „גטאָ־גאָרטן". איז צווישן אָט־די קרבנות זענען אויך געווען די חשובע פרוי ביילע צעסלער און אירע טעכטער ליליע און סוליע. די צוויי שוועסטערלעך, די צאַרטע, בויגעוודיקע, וועלכע האָבן נאָך אַזוי וויניק גליק און פרייד געגאָסן פון זייער קורצן, איבער־געהאַקטן לעבן...

דעם זעלביקן פאַרנאַכט האָב איך געזען, פירנדיק אויף ברייטע פלאַטפאָרמעס־וועגענער דעם בלוטיקן שניט פון טאָג, צווישן זיי אויך די הונדערט דערשאָסענע פון „גאָרטן"... אויף דער פלאַטפאָרמע זענען געזעסן צוויי יידן, אין אַ ספּעציעלן אוניפאָרם־היטל מיט אַ גרויסן באַנד (די דייטשן האָבן פריער צוגעגרייט אַ גרופּע חברה־קדישא, וועלכע דאַרפן אָפּראַמען און אַראָפּפירן די קרבנות נאָך זייערע מאָרדן, די וועלכע לאָזן זיך נישט פירן צו טראַנס־פאָרטירן קיין טרעבלינקע און פלעגן דערשאָסן ווערן אויפן אָרט). אויף דעם פלאַטפאָרמע־וואָגן זענען געווען אָנגעוואָרפן און אייגעפלאָנטערט איינס אין צווייטן קעפּ פאַרבויגענע, ווי גרויסע פראָגע־צייכנס! פיס און הענט אַראָפּגעהאנגענע, וועלכע האָבן זיך באַוועגט אַזוי הפקרדיק... אומנייטיק... אַלץ איז געפירט געווארן אויף זשאַביע־געסל, אויפן נייעם געטאָ־בית־עולם... אט די 10 טעג האָט עס געדויערט דער ערשטער טייל פון דער פאַרניכ־טונג פון ביאַליסטאָקער יידנטום (דער צווייטער טייל, וועלכער האָט פאַרענדיקט דעם אונ־טערגאַנג פון ביאַליסטאָקער יידנטום, איז געשען מיט פינף חדשים שפּעטער). האָב איך שוין דאָן פאַרלוירן מיין פאַמיליע, מיין פרוי, זונעלע און מוטער (די ברידער מיינע מיט זייערע פאַמיליעס, זענען אומגעקומען ביים אונטערגאַנג און אויפשטאַנד) איז נאָך דעם ערשטן טייל פאַרניכטונג, בין איך געווען אויף זשאַביע־בית־עולם, די פרוכט פון דעם בלוטיקן שניט איז געלעגן נאָך נישט באַגראָבן, אַ פאַרשטייפּטע מענטשן־מאַסע פון צוויי שטאָק די הויך, אַנ־געוואַרפענע מענער, פרויען און קינדערלעך... איך בין נאָכדעם געשטאַנען מיטן רידל אין האַנט, געהאַלפן גראָבן אַ טיפן און לאַנגן ברודער־קבר און דאָרט, אויף זשאַביע־בית־עולם, וווּ שפּעטער, נאָך דער באַפרייאונג, איז פאַראייביקט געוואָרן אין אַ דענקמאָל — רוען די אומשולדיקע, די הייליקע.

כבוד צו אייער אָנדענק אויף אַלע אייביקייטן!

ווי שוין דערמאָנט, איז זאַבלודאָווע אָפּגעברענט געוואָרן, און די יידן צעלאָפן און פאַר־טריבן געוואָרן. דאָך האָבן ביי אַ 200 משפּחות זיך נאָך צוגעטוליעט צו די וועגט פון די נישט אָפּגעברענטע גאַראַרניעס, און דאָרט האָבן די דייטשן באַשטימט אַלס די געטאָ אין זאַבלו־דאָווע. ס׳האָט זיך אַפילו געשאָפן אַן אַזוי־גערופענער „יודענראַט", מיט שמעון שעפּסעלעס (וויסאָצקי) בראש. מיט אַביסעלע אויסקויפ־געלט פאַר די דייטשן, און לעדער האָבן נאָך די יידן אויסגעאַרבעט אין די קאטקעס, די דייטשן האָבן נאָך זייער כיטרען מאַנעווער — אַזוי ווי אומעטום — אַביסל נאָכגעגעבן, כדי איינשלעפערן און אָפּציען די אויפמערקזאַמקייט פון וואַלד, פון אַנטלויפן, פון פאַרטיזאַנער, ביז אין אַ פאַרטאָג פון נאָוועמבער 1942, איז די

זאַבלודאָוער געטאָ (גלייכצייטיק די גאַנצע פראָווינץ אַרום ביאַליסטאָק) אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דייטשן, אַרויסגעטריבן אונדזערע יידן אונטער קלעפ און שיסעריי־ען, אויפגעלאדעוועט זיי אויף די פון פריער־צוגעגרייטע פויערישע פורלעך, און אָפגעפירט זיי אין דעם אַלגעמיינעם זאַמלפונקט, אין די קאַזאַרמעס פון אַזוי־גערופענעם 10טן פולק אין ביאַליסטאָק. פון דאָרטן האָט מען, נאָך עטלעכע טעג פון פיניקן זיי און אויסהונגערן, אָפגעשיקט מיטן באַן טראַנספאָרטנוויי־ז — קיין טרעבלינקע, צום פאַרגאַזן און פאַרברענען. אַ פאָר פאַמיליעס איז געלונגען פון דעם זאַמלפונקט אַרויסצוראַטעווען זיך. שמעון שעפסעלעס (וויסאָצקי) מיט דער פאַמיליע, אפרים רובינס (הערצקעס) מיט זיין פאַמיליע. זיי זענען אַריינגעפירט געוואָרן

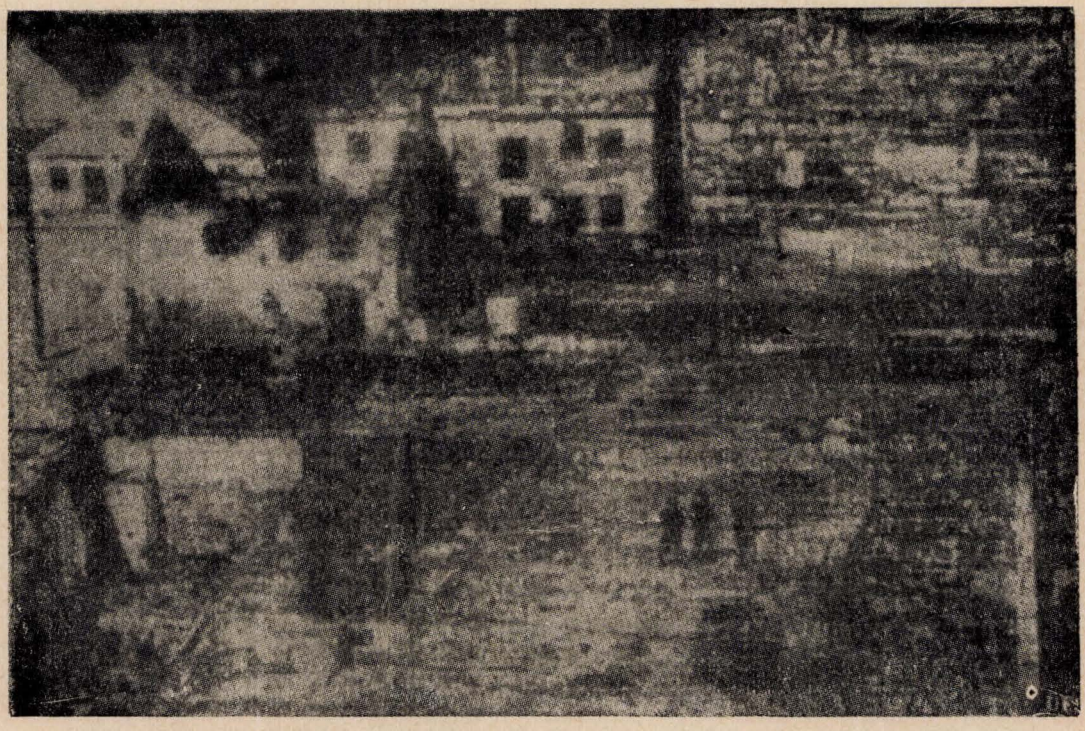

דאָס בילד פון דער באַמבאַרדירטער, פאַרברענטער און חרובער זאַבלודאָוע, פאָטאָגראָפירט פון „וניי־טעד פרעס", זיז דערשינען אין „די אידישע צייטונג", בוענאָס־אירעס, פרייטיק, דעם 5טן סעפטעמבער 1941 — מיטן פאָלגנדיקן אינטערשריפט: „זאַבלודאָוע איז אַ באַקאַנט יידיש שטעטל ביי ביאַליסטאָק. האָט איר דאָ אַ בילד, אין וואָס פאַר אַ שרעקלעכן צושטאַנד דאָס שטעטל איז געבליבן, אינגאַנצן חרוב, נאָך דעם דייטשישן „בליץ־קריג".

מיט אַ פורל אין ביאַליסטאָקער געטאָ (די ביאַליסטאָקער געטאָ האָט נאָך דאָן עקזיסטירט), וווּ כמעט אַלע פון זיי זענען מיט אַ פאָר חדשים שפעטער אומגעקומען.

פון זאַבלודאָוער געטאָ וויל איך נאָך דערמאָנען עטלעכע, וועלכע ס׳איז דאָך געלונגען צו אַנטלויפן און זיך אַרויסראַטעווען. אייניקע זענען געבליבן לעבן, די אַנדערע זענען אומגעקומען. דער אַפטייקער (גאָבער) מיט דער פאַמיליע, האָבן זיך עטלעכע טעג באַהאַלטן אין „זאַבלודאָוער הויף" ביי אַ באַקאַנטן קריסט, וועלכער האָט זיי נאָכדעם אַרויסגעגעבן צו די דייטשן. מען האָט זיי געבראַכט אין באַווסטן קעלער פון ביאַליסטאָקער געסטאַפּאָ (סיענקיעוויטש 15). דורך יידישע אַרבעטער, וועלכע האָבן געאַרבעט אין הויף פון געסטאַפּאָ, ביי

ריין־מאַכן, שיך־פּוצן א. א., האָב איך זיך אין געטאָ וועגן זיי דערוווסט. כ׳בין געלאָפן אין „יודענראַט", געקלאַפּט אין טיש פון דעם פאָרזיצער, אינזשיניער באַראַש, געזוכט פּראָטעק־ציע, געפּאַקט דעם פאַרטרעטער פון פאָרזיצער, דעם זאַבלודאָווער געוועזענעם רבס זון סו־באָטניק, און מיט גרויס אָנשטרענגונג האָט מען דעם אַפּטייקער מיט דער פאַמיליע אַריינ־געוואָרפן אין ביאַליסטאָקער געטאָ, ווו זיי האָבן געלעבט נאָך דריי חדשים און אומגעקומען ביי דער בלוטיקער ליקווידאַציע פון ביאַליסטאָק. ס׳האָט זיך אויך אַרויסגעראַטעוועט פון זאַבלודאָווער געטאָ לייזער דער קצב, דוד מרדכי־לייבס, זיי זענען נאָכדעם דורך די אייגענע פּויערים באַרויבט און דערמאָרדעט געוואָרן. ס׳איז געלונגען צו אַנטלויפן און זיך אויסבאַ־האַלטן ביי פּויערים און דערלעבט די באַפרייאונג, יאָסל מרדכי־לייבס, שמואל בארטאש, פּיניע כאַראָווסקי, פּעלע לאָפּאַטע (מענדל דראַלעס),איטשקע קופּלינסקי (פרייסל)... (זיי האָבן געהאַט אַ געמויערט הויז מיט אַ פאַרקויף פון תבואה, נישט ווייט פון שעפּסל וויסאָצקי ביים טייכל). משה פּאָטשטער (פליקער). (ער איז אומגעקומען נאָך דער באַפרייאונג אין ביאַליסטאָק, דורך ווייסע פּאָליאַקן), און שמעון לעווין (זון פון טילע דעם אייזנקרעמער), וועלכער האָט זיך אַ פּאָר יאָר אַרומגעבלאָנקעט ווי אַ געיאָגטער האָז, אַרום די וועלדלעך און דערפלעך אַרום זאַבלודאָווע און דערלעבט די באַפרייאונג (היינט איז ער אין ישראל). עט־לעכע האָבן דערלעבט די באַפרייאונג, דורכמאַכנדיק די גיהנומס פון דייטשישע קאָנצענטראַ־ציע־לאַגערן, ווי: אפרים רובינס הערצקעס (היינט אין אויסטראַליע), חיים מענדעלעס (בעז־רוק, היינט אין אַרגענטינע). דער יינגסטער זון פון משהקע פיינמאַן (היינט אין אַמעריקע), אַ יינגסטע טאָכטער, רחל, פון די פליעבאַנס (היינט אין ישראל) און אַ טאָכטער פון וועליס (קאַלב, אין אַמעריקע). און אַ זון פון וועלוול חסיד (היינט אין אַמעריקע), יאָסל זאַבלו־דאָווסקי (טאַנעס) היינט אין ישראל.

איך אַליין בין נאָכן בלוטיקן פּאָגראָם און פאַרניכטונג פון ביאַליסטאָקער געטאָ (ערשטן טייל), ווו איך בין, אין בלוטיקן געראַנגל, געאָרעמט מיטן טויט, הונדערטער מאָל, דאָך גע־בליבן לעבן, בין נאָכדעם פאַרכאַפּט געוואָרן אין אַ קליינער גרופּקע האַנטווערקער און אָפּ־געשיקט געוואָרן אין אַ קאָנצענטראַציע־לאַגער אין מזרח־פּרייסן (זאָלדאַו). דאָרט בין איך געווען אַ צוויי יאָר, געוואַרט טעגלעך אויפן טויט, בוכשטעבלעך! און דערלעבט דאָך די באַ־פרייאונג. וועגן די פּאָר יאָר קאָנצענטראַציע־לאַגער, וועגן די טויזנטער, וועלכע זענען אומ־געקומען דאָרט — פון פאַרשיידענע פעלקער — וועגן גרויסן בלוטיקן אפּעל־פּלאַץ, וועגן די פאַרניכטונג־ און פּייניקונג־קעלערן, וועגן דעם גאַנצן שוידערלעכן גרויל ביז איך האָב, מיט נאָך 21 יידן, דערלעבט די באַפרייאונג — איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך און נישט דאָ איז דער פּלאַץ צום אויסשרייבן, ווייל ס׳האָט נישט קיין דירעקטן שייכות צו זאַבלודאָווע. ווען איך בין שוין, נאָך דער באַפרייאונג, אין מערץ 1945, געקומען צוריק קיין ביאַליסטאָק, טיף צע־ווייטיקט דורך און דורך, האָב איך געטראָפן דעם שטח פון געוועזענעם ביאַליסטאָקער געטאָ, אָפּגעמעקט, איין שטיק חורבן! שטיל און טויט! איך שפּרייז אין דער טויטער שטילקייט, אויף די חורבות, איך דערגראַבל זיך צו דעם פּונקט, ווו ס׳איז אַמאָל געווען יוראָוועצקי־גאַס נומער 10. כ׳האָב דאָרט אין אַ קליין צימערל געהאַט אַמאָל אַ נעסט (אין געטאָ — ביאַ־ליסטאָק), מיין ליבנדיקע האַרציקע חנהלע, מיין בלאָנד־זוניקן זונעלע, וועלכער האָט קיין פינפטן פרילינג נישט דערלעבט, מיין מוטער, מיינע ברידער, לייבעלע דער סטאָליער און ביבליאָטעקאַר פון זאַבלודאָווער ביבליאָטעק, מיין שטילער צווילינג־ברודער משהל דער שניי־דער, איצט שטיי איך ביי אַ הויפן גראָז, ציגל און זאַמד... עס קלעמט דאָס האַרץ, עס גיסן זיך טרערן, כ׳געפין נישט אַפילו קיין אָנדענקונג פון זיי. עפּעס ליידיקע קאָנסערוון־שאַכטלען וואלגערן זיך אַרום... ס׳מאַכט דעם איינדרוק, ווי שדים וואָלטן דאָ אַ שמחה געפּראַוועט... נאָכן איינשטילן און פאַרניכטן אַ רוישיקן לעבן... די דייטשן פלעגן טאַקע הוליען, שיכורן טאָג־טעגלעך, נאָך זייער בלוטיקער אַרבעט.

כ׳בין אויף מאָרגן אַוועקגעפאָרן אויף אַ מיליטערישן אויטאָ קיין זאַבלודאָווע. גאַנץ

זאַבלודאָווע — זע איך — אַ ברייט פעלד, פאַרוואקסן מיט גראָז, ביי די ראַנדן — עטלעכע צעוואָרפענע הייזקעס, און אַ פּאָר הייזקעס אין ווינקל פון דער רוסישער צערקווע. כ׳באַגעגן עטלעכע באַקאַנטע גויים, זיי קוקן מיך אָן אַזוי ווי פון יענער וועלט. איינער נעמט מיך אַרום און קושט מיך (ס׳ווערט מיר פריקרע). זיי דערציילן מיר, אַז דאָ זענען פאַראַן צוויי יידן, אַרויסגעקראָכענע פון באַהעלטעניש. אין אַ פינצטערן צימערל הינטער דער צערקווע האָב איך געטראָפן צוויי לעבעדיקע יידן, יאָסל לעווין (מרדכי־לייבס) און שמעון לעווין (טילע

אַ גרופּע חברים און חברטעס: די איינציק - לעבנגעבליבענע בלומקע קאַשטאַן — היינט אין אַרגענטינע. אַלע איבעריקע — אומגעקומען דורך די נאַציס.

דעם אייזנקרעמערס). מיר זענען די נאַכט געשלאָפן דריי יידן, דריי צעווייטיקטע פון אַן עדה יידן, פון אַ גאַנץ שטעטל. מען האָט פאַרן שלאָפן פאַרקלאַפּט און פאַרזיגלט טיר און לאָדן און יעדער פון די דריי האָט קאָנטראָלירט זיין רעוואָלווער — ס׳האָבן נאָך דאַן גע־הערשט אין פּוילן, פאַרבאַהאַלטענערהייט, די ווייסע פּאָליאַקן. זיי האָבן געלויערט אויף די איינצלנע לעבנגעבליבענע יידן; אַ סך יידן זענען געפאַלן דורך זיי, שוין נאָכן דערלעבן די באַפרייאונג. דאָס איז אַזוי גרויזאַם! אין אַ צוויי טעג אַרום האָבן מיר פאַרלאָזן זאַבלודאָווע, זיך אַריבערגעצויגן אין ביאַליסטאָק. ס׳איז געבליבן זאַבלודאָווע יידן־ריין... דאָס אַש פון די פאַרברענטע זאַבלודאָווער, אין טרעבלינקע, האָט צעטראָגן דער ווינט... פון די הונדערטער טויזנטער אויף אַן אַנדער אופן, אַן אַנדער סאָרט טויט, איז קיין אָנדענק געבליבן. וועלן מיר, די לעבנגעבליבענע, טראָגן הייליק און אויף אייביק אייער ליכטיקן אָנדענק.

שמואל צעסלער

אַ מעשה פון גרויל

מיט געבויגענע קעפּ,
מיט פֿאַרבראָכענע הענט,
זעצט זיך אויס אויפֿ דער ערד
וווּ אַ יאָרצייטליכט ברענט.

ס׳איז אַרום און אַרום
אַזוי פּינצטער און חויל —
וועל איך זינגען פֿאַר אייך
דאָ אַ מעשה פון גרויל:

ס׳שמעקט מיט פּרילינג אַרום,
ס׳איז דער הימל צעבלויט, —
פֿירן נאַצים צען יידישע
קַלייַנווּאַרג צום טויט.

צוויי נאַציסטן. פּאָרויס
מיט אַ ביקס אין דער האַנט —
פּריץ, ער שפּרייזט. ביי דער זייט
גייט אַ שטאַב־לייטענאַנט.

איבער בלום, איבער גראָז,
אַיבער זוניקן פּעלד,
פּירט מען קינדערלעך גלייך
אין אַ שורה צעשטעלט.

קוקן אייגעלעך שוואַרץ,
קוקן אייגעלעך בלוי:
— אוי, ווי גוט ס׳איז אָט דאָ!
— אוי, ווי שיין ס׳איז אַזוי! —

אָטאָ זילבערט דער טייך,
אָטאָ גרינט דאָרט דער וואַלד.
און דער לייטענאַנט שרייט
אויפֿן קול אַרויס: — האַלט!!

שטעלט זיך פּריץ גלייך אַוועק
און די קינדער נאָך אים;
רעדט דער לייטענאַנט ווייך
מיט אַ צינישער שטים:

— שטייט נאָר קינדערלעך שטייף,
האַלט די קעפּעלעך גלייך, —
וועל איך שענקען, אָט באַלד,
דעם גן־עדן פֿאַר אייך!

אַך, איז גוט דאָרטן, שיין,
ס׳וואַרטן דאָרט ביי דער טיר
מאַטע־מאַמע אויפֿ אייך.
גיט זיך נאָר ניט קיין רירן!

שמייכלען קינדער נאַאיו,
ניט פֿאַרשטייען דעם טייטש,
שמייכלען קינדער אים צו:
— סאַראַ גוטינקער דייטש!

און דער לייטענאַנט צערטלט
די קינדער און גלעטט,
גיט סאַדיסטיש אַ לאַך
אין די וואַנצלעך און רעדט:

— קוקט נאָר איינס אויפֿן קעפּל
פֿון צוויטן, אַהער!
— וויי אַ קונץ פֿאַר זיי, פּריץ,
מיט דיין פּייער־געווער!

מאַך עס גלאַט, מאַך עס שנעל,
זוי דו קענסט עס שוין וווּיל,
מאַך עס גוט, מאַך עס גיך
און — נאָר בלויז מיט א י ן קויל!...

שטייען קינדערלעך שטייף,
קאָפּ נאָך קעפּל, אין ריי;
און פּריץ מאַכט זיך שוין גרייט, —
צילט אין ערשטן פֿון זיי.

אָבער — דאָ גיט אַ קינד
זיך אַ דריי און עס רופט:
— זעט, אַ שפּאַרבער, ער יאָגט
נאָך אַ טויב אין דער לופט!

זאָגט דער נאַצי: — מיין קינד,
דאַרפסט אַזעלכעס ניט זען!
דו קוק גלייך! ווייל דאָרט הויך
גייט אַן אומרעכט געשען:

אָט דער שפּאַרבער איז בלוטדורשטיק,
יאָגט זיך נאָך רויב,
באַלד פאַרצוקן וועט ער
אַן אומשולדיקע טויב!...

ווענדן קינדערלעך אָפּ
פונעם הימל דאָס אויג.
אָבער — דאָ, צו דער ערד,
גיט אַ קינד זיך אַ בויג

און עס קוקט צו דעם גראָז
פול מיט נייגער אין בליק:
— אוי, אַ שפּין האָט אין שפּינוועבס
געפאַנגען אַ פליג!

זאָגט דער נאַצי: — מיין קינד,
דאַרפסט נישט קוקן אַהין,
ווייל די פליג ליגט אין קלעם
ביי דער בלוטיקער שפּין!...

שטייען קינדערלעך ווידער
שוין שטייפע און שטיל.

גיט דער נאַצי אַ ווונק:
— ציל, פריץ, ווידער אין ציל!...

און אין אומרו אַ שלאָג
גיבן הערצעלעך צען,
און דער שמייכל צערינט:
— וואָס־זשע גייט דאָ געשען?

קוקן קינדער מיט שרעק — — —
ס'גיט אַ שאָס — ס'גיט אַ קנאַל — — —
טוען קינדערלעך אַלע
אין שורה אַ פאַל,

קינד נאָך קינד מיט אַן אָפענער
ווונד, אין דער ריי,
ווי אַ בלוטיקער אויג
אינעם שטערן ביי זיי — — —
— — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — —

בויגט דער לייטענאַנט איין
זיך אַראָפּ און באַטראַכט:
— אָ, ווי טרעפלעך און פיין
האָסטו, פריץ, עס געמאַכט!...

— לויט דיין ווילן, הער לייטענאַנט,
בלויז מיט א יי ן קויל! — — — —
— — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — —

און עס ענדיקט אַזוי זיך
די מעשה פון גרויל. — — —

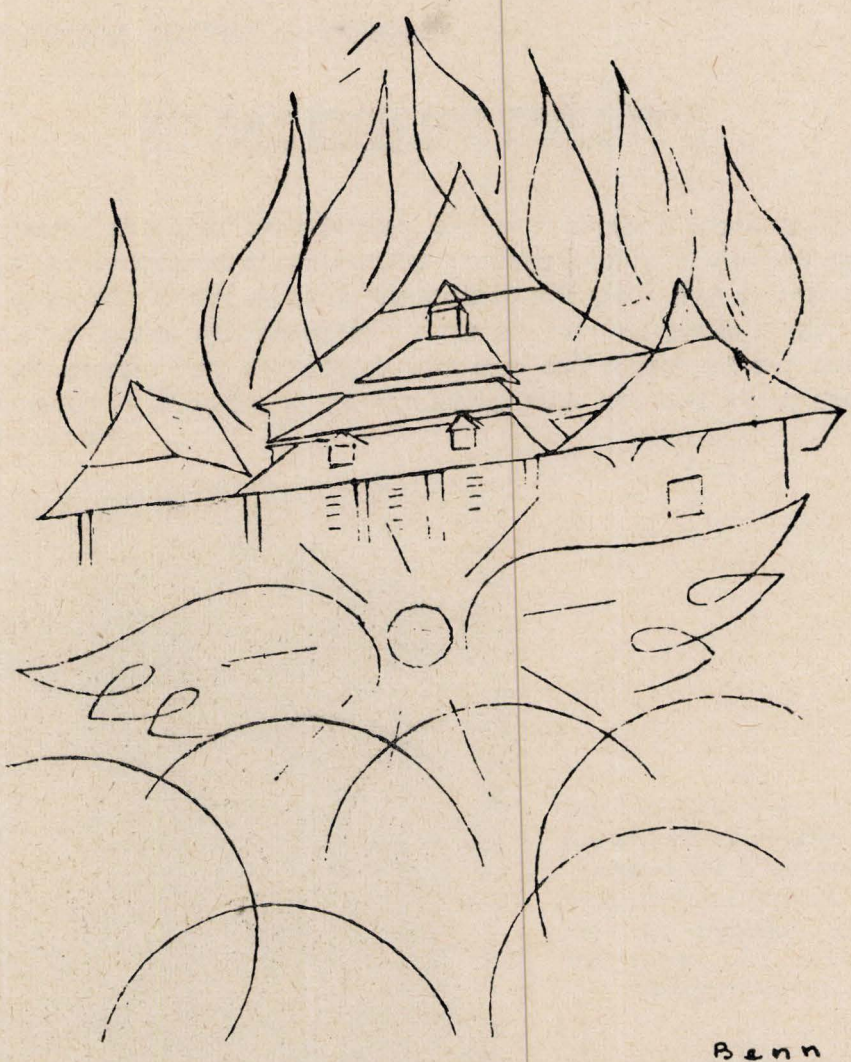

„די זאַבלודאָווער שול גייט אויף אין פלאַמען אין אירע אייביקייטן"...
קונסט־צייכענונג ספעציעל פאַרן יזכור־בוך פון קינסטלער בען — פאַריז.

איך דערמאָן דיך מיין חרוב־געוואָרענע היימשטאָט און ווי שאַרפע מעסערס שניידן זיך איין אין מיין לייב בילדער פון דיין חורבן — — — סצענעס פון דיין אומקום — — — די פיס בייגן זיך, דאָס האָרץ קאָרטשעט זיך פון יסורים און דער מאָרך ברענט פון ווייטיק, ווען איך זע פון דערווייטנס די געדיכטע שוואַרצע קנוילן רויך, וועלכע קייקלען זיך צום הימל!...

די אַלטע היסטאָרישע שול איז אַרומגענומען מיט פלאַמען פון אַלע פיר זייטן, די פייער־דיקע צונגען רייסן זיך דורך די פענצטער — — —

די מערדערישע נאַציס האָבן אָפגעווישט אַ שטיק היסטאָריע — אַן עדות פון אַן אַלטן איינגעזעסן יידישן ישוב — — —

אָבער די פייערצונגן ברענען און ציען צום הימל — — —

די זאַבלודאָווער אַלטע הייליקע שול — גייט אויף אין אירע אייביקייטן — — — לעולמי עד!...

ד. ז. (בן חיים צבי)

רייזל וואגמאַן באַכראַך (קרית בילִיסטוק, ישראל)

איך האָב נעזען מיין חרובע היים

קומענדיק פון רוסלאַנד קיין ביאַליסטאָק, גלייך ווי די שרעקלעכע מלחמה האָט זיך גע־ענדיקט, האָב איך באַשטימט צו באַזוכן אונדזער היימשטעטל זאַבלודאָווע; און כאָטש מענטשן האָבן גערעדט נישט צו פאָרן אין קיין קליינע שטעטלעך, ווייל אויף די וועגן איז נישט געווען רואיק און די באַנדעס האָבן געבושעוועט — האָב איך דאָך נישט געקענט ביישטיין דעם נסיון און צוגערעדט ראָזע ביאַליסטאָצקין, אויך פּערל ביאַליסטאָצקין און מיין שוועגערן טייבל וואַגמאַן — צו פאָרן אַ קוק־טאָן אויף אונדזער ליבער היימשטאָט און זען וואָס פון איר איז געוואָרן.

אויפן זאַבלודאָווער נייעם בית־עולם, ביים אוהל פון הרב ר׳ אברהם עקיבא סובאטניק זצ״ל — נאָכן חורבן. שטייען פון רעכט: רייזל באכראך (וואג־מאן), ראָזע ביאַלאָסטאָצקי (מילער), טייבל וואגמאן (אלכי). זיצט: פּערל ביאַלאָסטאָצקי (בעקער).

דערשיטערט און פאַרשטיינערט זענען מיר געבליבן, קוקנדיק אויפן טרויעריקן בילד: דאָס שטעטל — וויסט... פון ווייטן האָבן זיך נאָר געזען די שפּיצן פון די ביידע גאַנץ־גע־בליבענע קלויסטערס — דער פּוילישער קאַשציאָל און די רוסישע צערקווע... וו־נישט־וו אַ הויז... צווישן די געציילטע הייזער, זעט מען אויף בילסקער גאַס דעם בילסקן בית־המדרש און די שטוב, וו דער רב יוחנן מירסקי זצ״ל האָט געווינט — אַ וווּנדער!... איך גיי זוכן דאָס פּלאַץ, וו אונדזער הויז איז געשטאַנען — — — איך זוך און קען זיך נישט אַריינ־טירן... קיין סימן נישטאָ...

טערן שטיקן אין האַלדז... דאָס בלוט קלאַפּט אויף גיך אין די אָדערן... בילדער פאַר־גאַנגענע, יאָגן און קומען אויף אין ברענענדיקן מוח... איך זוך מיט די אויגן, מיט די הענט... דאָ איז דאָך דאָס פּלאַץ, וווּ כ׳בין געבוירן און דערצויגן געוואָרן... אין פריידן און אין ליידן דורכגעמאַכט מיינע קינדערשע יאָרן... שפּעטער געלעבט, געליבט... חתונה־געהאַט און די חופּה געשטעלט — טאַקע אָט־דאָ... ביי אונדז אין שטוב, נעבן מיין פאָטערס ע״ה טויטן־בעט. — — —

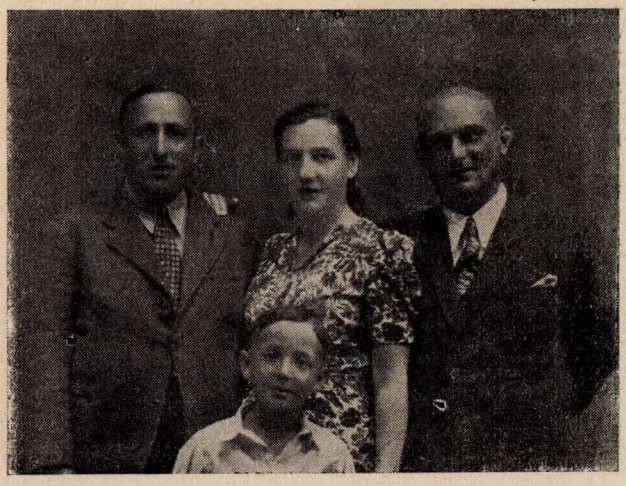

די געראַטעוועטע: רייזל באַכראַך (וואגמאן) מיט איר מאַן אברהמל (לינקס) מיט זייער קינד און דיאדיע זאַבלודאָווסקי (רעכטס) פאָטאָגראַפירט אין ביאַליסטאָק, גלייך נאָכן חורבן.

איך כאַפּ זיך אויף ווי פון אַ קאָשמאַר און בראָדזשע אַוועק ווייטער, דורכן מוכאָווץ־געסל, צום נייעם בית־עולם. די גויישע גאַס, וווּ דער אַלטער בית־עולם איז געווען, שטייט גאַנץ, נישט געירט, אָבער אויפן פלאַץ פון בית־עולם, אויפן אָרט פון די מצבות — פאשען זיך גויישע קי און קאָזעס...

דער נייער בית־עולם איז אינגאַנצן חרוב, אַלע מצבות צעבראָכן... די מצבה פון מיין פאָטער נחום וואַגמאַן ע״ה, וואַלגערט זיך שטיקלעכווייז... איך הייב אויף אייניקע שטיקער און לייען־אויבער זיין נאָמען...

מיט פאַרקלעמטע הערצער און אומבאַשרייבלעכן צער — — — שעפּטשענדיק אַ הייליקן יזכור!... נאָר אַלע אונדזערע פאַרשניטענע — פאַרלאָזן מיר דעם בית־הקברות און אויך דעם אייך־גאַנצן גרויסן בית־עולם... וואָס ערשט נישט לאַנג איז דאָס געווען אונדזער בליענדיקע שיינע זאַבלודאָווע!...

ר׳ נחום וואַגמאַן, פון די אָנגעזעענע זאַבלודאָווער תושבים — ראַטמאַן, געזעלשאַפטלעכער עסקן, מיטגליד פון פאַרשיידענע חברות און שטעטלשע אינסטיטוציעס.

יעקב ראָגאָווסקי (ישראל)

אונדזער גרויסע טראַגעדיע

. . . איך וועל איך קורצן שרייבן וועגן אונדזער גרויסער טראַגעדיע: דעם 1טן סעפּטעמבער 1939, ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, האָב איך גראָד געדינט אין פּוילישן מיליטער. אונדזער פּאָלק האָט מען אַוועקגעשיקט אויפן פראָנט, צווישן טשענסטאָכאָוו און פּיעטריקאָוו. דער דייטש האָט דאָן מיט אַ שרעקלעכער מאַכט געבראָכן אַלע פראָנטן און פאַרנומען שנעל פּוילן. אויך אונדזער פראָנט איז באַלד געבראָכן געוואָרן און גלייך דעם 6טן סעפּטעמבער 1939 בין איך שוין אַריינגעפאַלן אין דייטשער געפאַנגנשאַפט אין דער שטאָט ראַדאָמסק; אין אַ פאָר טעג אַרום געלינגט עס מיר צו אַנטלויפן און איך קום קיין ווארשע. דאָרט רעאָרגאַניזירט מען איבער די צעקלאַפּטע פּוילישע אַרמייען, און מיר ווערן שנעל אַוועקגעשיקט אויפן פראָנט אין לובלין, ווו מיר שטעלן אַ קורצן ווידערשטאַנד דעם דייטש. דערווייל גייט אַריבער די סאָוויעטישע אַרמיי — דעם 17טן סעפּטעמבער פון זעלביקן יאָר — די פּוילישע גרענעץ און באַפרייט די פּוילישע וווייסרוסלאַנד און אוקראַינע. די פּוילישע צעפאַלענע אַרמיי גיט אַ שוואַכן ווידערשטאַנד די סאָוויעטישע אַרמייען — און די וועלכע גיבן אַ ווידערשטאַנד, פאַלן אַריין אין סאָוויעטישער געפאַנגנשאַפט — אַממערסטן די אַלע פּוילישע סאָלדאַטן, וועלכע געפינען זיך אין וועג. אויך איך פאַל אַריין אין געפאַנגנשאַפט צו די רוסן אין דער שטאָט לוצק — מיט מיר איז צוזאַמען דער זאַבלודאָווער בחור (אויך אַ סאָלדאַט) סאַריע פישביין (חיה־זלאַטע אַ זון) און מיר וועלן אַפּגעשיקט טיף קיין סאָוויעט־רוסלאַנד. אין יאָר 1942 בין איך מאָביליזירט געוואָרן אין דער נייַ־אויפגעשטעלטער פּוילישער אַרמיי אין רוסלאַנד, וועלכע איז געשיקט געוואָרן אויפן נאָענטן מזרח, אוּן פון וועלכער איך האָב דעזערטירט און אין זעלביקן יאָר 1943 — זיך דערשלאָגן קיין ישראל. מיט מיר זענען געקומען אבישי דאָלינסקי (עבעש), משה אבראמיצקי, רבקה בינדער און שמעון רובינס מיט זיין מוטער.

וועגן אונדזער טייערער, נישט־פאַרגעסענער זאַבלודאָווע, מיט איר שיינער יוגנט, וועלכע איז דערשטיקט געוואָרן מיט גאָזן און פאַרברענט געוואָרן אין טרעבלינקע דורך די נאַציס ימח שמם וזכרם, איז זייער שווער צו שרייבן, ווייל די אויגן זענען נאָך נישט אויסגעטריקנט פון די טערער און אין האַרצן בלייבט אייגעקריצט די שבועה עס קיינמאָל נישט צו פאַרגעסן און עס טליעט דער פונק פון נקמה נאָך אונדזער בלוטיקסטן שונא! — ס׳איז כדאי אָבער איבערצוגעבן אייניקע פּרטים פון זאַבלודאָווער אומקום: ווען די קריג איז אויסגעבראָכן, איז די פאַניק אין זאַבלודאָווע געוואָרן זייער גרויס, זייער אַ סך זענען מאָביליזירט געוואָרן — פאַמיליעס גאַנצע זענען געבליבן אָן פּרנסה און ווער עס זאָל זיי העלפן איז

נישט געווען; דאָס איז געווען אין די ערשטע טעג פון סעפּטעמבער 1939 און דעם 13טן סעפּטעמבער איז שוין זאָבלודאָווע געווען פאַרנומען פון די דייטשן. זיי האָבן דאָן די יידן קיין שלעכטס נישט געטאָן — ווייל זיי זענען געווען נאָר עטלעכע טעג — און דעם 18טן סעפּטעמבער 1939 איז זאָבלודאָווע שוין פאַרנומען געוואָרן פון דער רויטער אַרמיי.

פאַרן פאַרלאָזן ווייס־רוסלאַנד, צווישן זיי אונדזער זאָבלודאָווע, פון די דייטשן, האָבן די נאַציס באַדויערט, וואָס זיי דאַרפן איבערגעבן די שטאָט צו די „שמוציקע רוסן" און גע־סטראַשעט, אַז ווען זיי וועלן צוריקקומען, וועלן זיי אויסשעכטן אַלע „יודען" — און דער־ביי געוויזן אויפן האַלדז.

זלמן ראַגאָווסקי

ווי געזאָגט, האָבן די סאָוויעטן פאַרנומען זאָבלודאָווע דעם 18טן סעפּטעמבער 1939 און דאָס לעבן איז באַלד נאָרמאַליזירט געוואָרן. יידן האָבן זיך געפילט פריי ווי מענטשן. אַלע אַמטן זענען באַזעצט געוואָרן פון יידן, מען האָט געקענט מיינען, אַז דאָס איז אַ יידי־שע רעפּובליק. אָבער דאָס האָט נישט לאַנג געדויערט. דעם 22סטן יוני 1941, פאַלט איבער היטלער, ימח שמו וזכרו, אויף סאָוויעט־רוסלאַנד, און די נאַציס פאַרנעמען פונדאָסנייי שנעל אונדזער געגנט, ביאַליסטאָק און דעם אָרום. זאָבלודאָווע ווערט פון די דייטשן אונטערגע־צונדן פון אַלע פיר זייטן — און ברענט פולשטענדיק אָפּ — אויך פון די מלחמה־אָפּעראַ־ציעס. עס בלייבן נאָר איבער געציילטע הייזער אויסערן שטאָט, נעבן די גאַראַזשעס, ווו אין אַ קורצער צייט אָרום, טרייבן אַריין די דייטשן, ווי אין אַ געטאָ, די איבערגעבליבענע זאָבלודאָווער יידן אין די גאַרבערייַ־פאַבריקן, ווו זיי ווערן געהאַלטן אין הונגער און שמוץ, און פון דאָרט ווערן זיי אָרויסגעפירט קיין ביאַליסטאָק און נאָכער קיין טרעבלינקע, ווו זיי ווערן אַלע פאַרגאַזט. — מיין טאַטע, מיטן פעטער דוד מיט זייערע פאַמיליעס, וועלכע זענען געווען ביים פעטער לייבל אין דאָרף ריבאַלע, ווערן אָרויסגעגעבן פון קריסטן. מיין טאַטע זלמן ע"ה ווערט דערשאָסן אין ביאַליסטאָק אין קעגנוואָרט פון מיין מאַמען און שוועסטער ע"ה, וועלכע גייען נאָכער זייער לעצטן וועג — מיט אַלע אונדזערע קדושים וטהורים.

אַזוי זענען אומגעבראַכט געוואָרן אונדזערע טייערע זאָבלודאָווער יידן.

כבוד זייער אָנדענק!

ד״ר אברהם מירסקי * (חיפה — ישראל)

אין אַנדענק פון מיין ליבן פאָטער, דעם לעצטן זאַבלודאָווער רב ר׳ יוחנן מירסקי זצ״ל, מוטער בייַלע, שוועסטערס און ברודער

(דער סדר־הכל פון אונדזער משפחה)

אַיידער איך וועל דאָ שרייבן וועגן מיין פאָטערס ליידן און לעצטן וועג, וויל איך דאָ קודם באַערן מיין טייערע מוטער בייַלע ע״ה, וועלכע איז גאַנץ פלוצלינג, דעם 13טן יאַנואַר 1937 (א׳ שבט התרצ״ז) געשטאָרבן אין ביאַליסטאָק און געבראַכט געוואָרן צו קבורה אין אונ־

דער לעצטער זאַבלודאָווער רב און זיין משפחה, הרב ר׳ יוחנן מירסקי (זצ״ל)
מיט זיין פרוי, זין און טעכטער, ביי אים אין הויז.

דזשר היים־שטאָט — זאַבלודאָווע. — זאָלן מיינע ווערטער נישט נאָר זיין אַן אויסדרוק פון כבוד וו׳י פון אַ קינד צו אַ מאַמען, נאָר אויך ווי אַן אַלגעמיינע באַערונג פון אַ זאַבלודאָווער, אין נאָמען פון די אַלע וועלכע האָבן איר אין אונדזער היים־שטאָט געקענט פון דער נאָענט

---

* זאָל דאָ אויף אייביק דערמאָנט ווערן מיט כבוד דער אַנדענק פון אויבנדערמאָנטן ד״ר אברהם מירסקי, — דער איינציקער לעבנגעבליבענער פון דעם לעצטן זאַבלודאָווער רבס משפחה — דער טייערער פריינט און חבר, וועלכער האָט זיך אַזוי פאַראינטערעסירט מיטן אַרויסגעבן דאָס יזכור־בוך, צום פאַראייביקן אונדזער ליבער היים־שטאָט און אירע קדושים. ד״ר אברהם מירסקי (דער זון פון הרב ר׳ יוחנן מירסקי זצ״ל) האָט נאָך באַווייזן צו באַזוכן אונדז, די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט אין בוענאָס־איירעס, אין יאָר 1955, און אין אַ קורצער צייט צערום, נאָכן אומקערן זיך אין מדינת־ישראל, איז ער דאָרט גאַנץ פלוצלינג געשטאָרבן, איבערלאָזנדיק אַ פרוי אוז דריי קינדער (איין טאָכטער — אין דער ישראל־אַרמיי). צום גרויסן באַדויערן, האָט ער נישט דערלעבט צו זען, אַט־דעם אייביקן מאָנומענט וואָס מיר שטעלן נאָך אונדזערע קדושים. ש ל ו ם ל ע פ ר ו ! — רעד.

און געווּסט פון האַרציקער מאַמישער איבערגעגעבנקייט, פאַר די אַלע וועלכע האָבן זיך גע־נויטיקט אין אַ גוט־וואַרט און אין ממשותדיקער הילף, נעמענדיק אַן אַקטיוון אָנטייל אין דער אַרבעט, בראש פון די אינסטיטוציעס ווי לינת־הצדק", „פרויען פאַראיין" (פאַר אַרעמע קימ־פעטאַרנס), עזרת נשים, הכנסת כלה א. אַ. וו. איר גוט האַרץ און נשמה איז געווען באַקאַנט פאַר די אַלע אַרומיקע. איר נפטר וועלן האָט געלאָזן אַ גרויסן בלויז אין די זאַבלודאָווער אינס־טיטוציעס און געזעלשאַפטן וווּ זי האָט מיטגעאַרבעט. די אבידה איז געווען גרויס אוז זאָל דאָ פאַרצייכנט ווערן איר אָנדענק מיט כבוד און ערע, אויף אייביק!

וועגן מיין ליבן פאָטער, הרב ר' יוחנן מירסקי זצ"ל — דעם לעצטן און דינאַמיש־פולן רב פון זאַבלודאָווער קהילה, ביז דער לעצטער קאַטאַסטראָפע, פון דעם צווייטן וועלט־קריג, איז מיר, לויט די דאַטן פון אַ זאַבלודאָווער בחור, וועלכער געפינט זיך איצט אין ישראל,

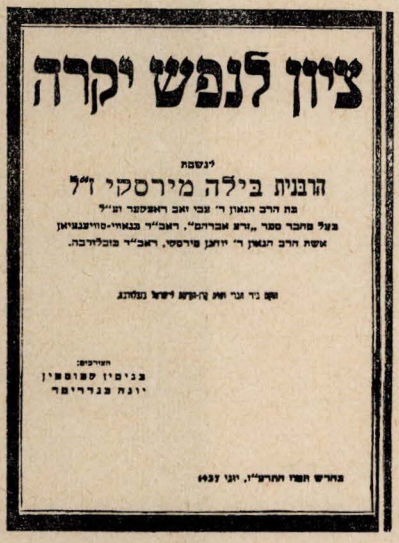

שער־בלאַט פון אַ ספעציעלער אויסגאַבע פון ק"ק אין זאַבלודאָווע, אין זכר פון דער רביצן בילע מירסקי ז"ל.

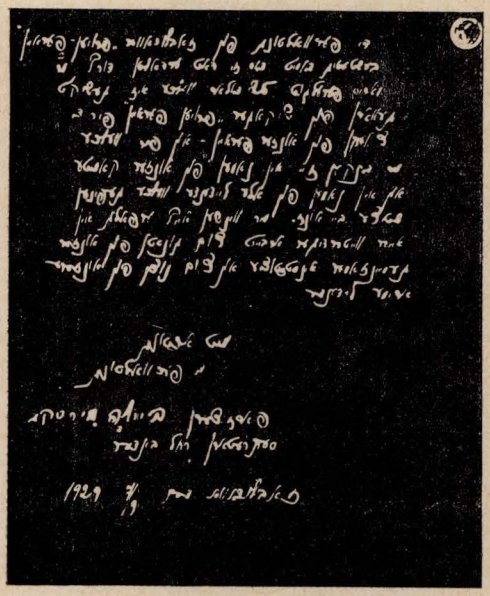

אַ דאַנק־בריוו פון „זאַבלודאָווער פרויען־פאַראיין" צום טשיקאַגער פרויען־פאַראיין, פאַר זייער שטיצע. אונטער־געשריבן אין נאָמען פון דער פאַרוואַלטונג: פאַרזיצערן: בילע מירסקי (זאַבלודאָווער רביצן) און סעקרעטאַרן: (רחל בינדער (רחל אַלטע גאָלדע לאהס).

(פון די „יוואָ"־אַרכיוון, ניו־יאָרק)

באַקאַנט פאָלגנדעס: מיין ליבער פאָטער, צוזאַמען מיט מיין שוועסטער חנה מיט אירע אַ קליין שעכטערל זענען אומגעקומען אין אוישוויץ. לויט ווי דער בחור האָט מיר איבערגעגעבן, איז עֶר געפאַרן אין זעלבן וואַגאָן, וואָס האָט זיי געבראַכט קיין אוישוויץ. דער פאָטער, דער־ציילט דער גערעטעוועטער בחור, איז טראָץ זיין שלעכטן געזונט־צושטאַנד, אויך אין געטאָ געווען וואָך און מונטער און האָט געפונען פאַר די יידן, וואָס האָבן געליטן צוזאַמען מיט אים, זיין דיכטיק טרייסט־וואָרט און האָט געווירקט געזעלשאַפטלעך — אויך וויפל אין יענע גהינום־אומשטענדן איז עס נאָר מעגלעך געווען.

זיינע ליידן האָבן קולמינירט טאָקע אין דעם מיט־קאַלך־געשמירטן וואַגאָן, וואָס האָט אים און נאָך יידן געפירט קיין אוישוויץ; דער פאָטער מיינער האָט אינפאַך פאַרלאָרן די חושים און האָט זיך געריסן אַרויסצושפרינגען פון צוג.

דאס זענען די איינציקע פרטים, וואס מיר איז געלונגען צו דערגיין וועגן מיין פאטערס לעצטן און ליידנספולן פעריאד פון די נאציס, ימח שמם וזכרם.

מיין ברודער צבי (הערשקע) איז ארעסטירט געווארן דורך די רוסן ביים איבערגיין די גרענעץ קיין ליטע. (נאענט צו דער רוסישער אקופאציע 1939/40). ער איז געווען אינטערנירט אין ווייטן צפון, „אוכטא" — ארכאנגעלסק, אין אן ארבעטס־לאגער; דאס האבן איבערגעגעבן מענטשן וואס זענען דארט מיט אים צוזאמען געזעסן און וואַרשיינלעך איז ער מיט אלע פוילישע בירגער פון דארט באפרייט געווארן.

שפעטער זענען געווען אויך ידיעות, אז ער איז געווען ערגעץ אין אן אינוואַלידן־הויז אין רוסלאנד. אבער די אלע זוכענישן פון זאבלודאווער וואס זענען דארט דעמאלט געווען,

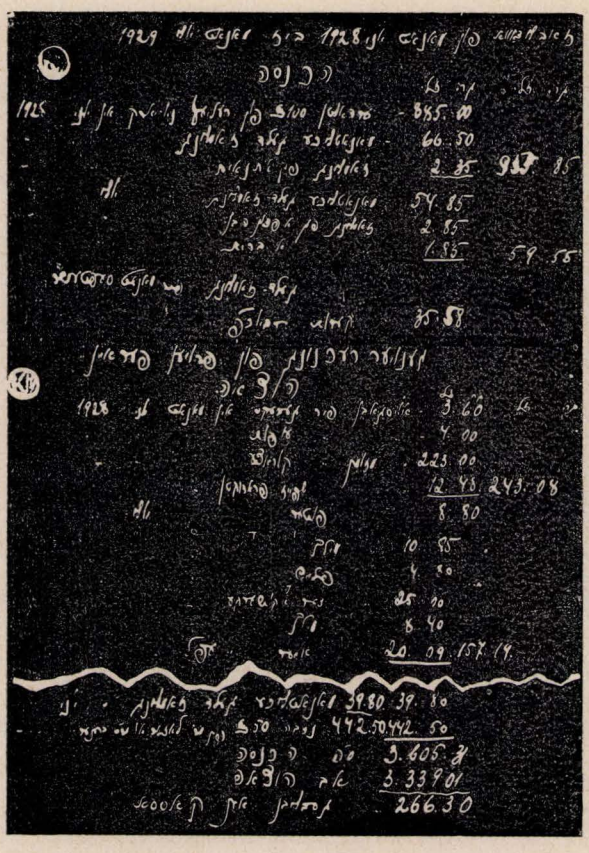

פון דער טעטיקייט פון הרבנית מירסקי:
באלאנס פון „פרויען־פאראיין" (פאר קימפעטארנס) אין זאבלודאווע.
(ארכיון — „יוואָ", ניו־יארק)

ווי אויך דורך אונדזער משפחה אין סטאלפצי — האט נישט געגעבן קיין רעזולטאט. אזוי, אז אונדזערע קרובים פון סטאלפצי, זענען ביי דער פעסטער מיינונג אז ער איז אומגעקומען אין רוסלאנד, גלייך מיט א סך טויזנטער אנדערע יידן, וואס זענען געשטארבן דאן אין רוסלאנד פון הונגער, קראנקייטן, פארפרוירונגען א. א. וו.

מיין יינגסטע שוועסטער, די טייערע רחלע, איז געווען אין ארץ־ישראל זינט 1938. זי איז געשטארבן אין חשון 1946 פון א הארץ־שלאג. דאס ביסל יארן וואס זי איז דא געווען, איז

זי געווען מסירות־נפשדיק טעטיק אין דער מזרחי־באַוועגונג. זי האָט טראָץ איר שוואַכן גע־זונט דערפילט אין קריגס־צייט שווערע אויפגאַבן ביים געבן הילף אין יידישע סאָלדאַטן־קאַמפֿן (קאַמפֿ פאַר ווירטשאַפט־לייטונג פון פרייוויליקע ביים מזרחי) ביי זייער שווערע באַדינגונגען.

אָלע חברים און פריינד האָבן איר זייער געשעצט אָלס געטרייע איבערגעגעבענע חברה אין איר באַוועגונג, אָלס כשרע נשמה, אָפּגעווילליק ביי יעדן רוף.

איר פטירה האָט אַרויסגערופן פיל שמערץ און די ישראלדיקע מזרחי־פרעסע האָט וואַכ־לאַנג געשריבן וועגן איר.

דאָס איז דער טרויעריקער סך־הכל פון מיינע ליבסטע און נאָענטסטע...
פאַריתומט בין איך איינער אַליין, פון זיי אָלע פאַרבליבן...

אין דער אמתן, איז מיר פול דאָס האַרץ וועגן זאַבלודאָוע און איך האָב געמעגט אָנשרייבן אייניקע זכרונות פון די גוטע צייטן פון דאָרט, פון די געשטאַלטן פון חברים און פריינט, וואָס זענען מיר אָזוי נאָענט געווען פון דער פאַר־מלחמהדיקער זאַבלודאָוע. אָבער ס׳לייגן זיך נישט די הענט... און ס׳פעלט טאַלאַנט. איך וויל נאָר אויסדריקן די רעדאַקטאָרן פון זאַבלודאָווער יזכור־בוך און אָלע קאָמיטעט־מיטגלידער אַ גרויסן יישר־כוח פאַר דער הייליקער אַרבעט וואָס זיי האָבן אונטערגענומען. תחזקנה ידיהם!

זאָלן מיינע קורצע ווערטער דינען ווי אַן אייביקער אָנדענק, נאָך מיין טייערער אומגע־בראַכטער און פאַרלאָרענער משפּחה, צוזאַמען מיט דער אָזוי טייערער נישט־פאַרגעסענער, פאַרשניטענער קהילה זאַבלודאָוע.

כבוד זייער אָנדענק!

מיכאל ליפשיץ (בע"ז)

ר' יוחנן מירסקי*)

געבוירן אין סטוביץ (מינסקער גוב.) פון זייער אָנגעזעענע עלטערן. זיין פאָטער, ר' מאיר, האָט געשפילט אַ היפשע ראָלע אין דער סוחרישער וועלט. זיין מוטער, רחל, האָט געשמט פאַר אַן אשה צנועה און האָט אים געגעבן אַ גוטע דערציאונג, געהאַלטן פאַר אים די בעסטע מלמדים און לערער, און ער האָט געלערנט תורה והשכלה צוזאַמען. צו 14 יאָר האָט ער געלערנט אין דער מירער ישיבה בייַ דעם אַלטן גאון ר' חיים לייב; צו 16 יאָר איז ער אָנגעקומען אין דער סלאָבאָדקער ישיבה אויפן נאָמען פון ר' יצחק אלחנן (כנסת בית

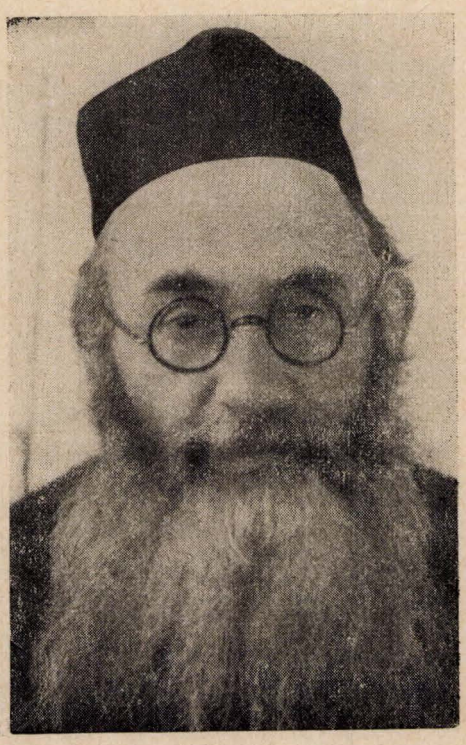

דער לעצטער רב פון זאַבלודאָוע:
הרב ר' יוחנן מירסקי זצ"ל

הרבנית ביילע מירסקי

יצחק); פון סלאָבאָדקער ישיבה איז ער ווידער אַריינגעטראָטן אין דער מירער ישיבה, וועָן דאָרטן איז אויפגענומען געוואָרען דער גרויסער גאון ר' אליהו ברוך, פון טשעכאַנאָווצי.

שפעטער האָט ער געלערנט אין דער נייער מאלצער ישיבה בייַ דעם גרויסן גאון ר' זלמן סענדער כהנא, דער פאָטער פון דעם היינטיקן קאָוונער רב.

*) די דאָזיקע אַרבעט איז געווען פאַרעפנטלעכט אין דער פובליקאַציע פון זאַבלודאָוער קראַנקן־אונטער־שטיצונגס־פאַראיין, „זאַבלודאָוער פנקס", ניו־יאָרק, 1925.

חתונה געהאַט האָט ער אין שטעטל נאָוואָסווינצאַנקע (ווילנער גוב.) מיט דער טאָכטער פון דעם דאָרטיקן רב הרב הגאון ר׳ צבי זאב ראצקער.

דאָרטן האָט ער זיך פאַרפולקאָמט אין לערנען און באַקומען סמיכה פון די גרעסטע גאונים, ווי ר׳ איצעלע פאָנעוועזשער, ר׳ אליהו טעלזער, ר׳ רפאל וואָלאָזשינער, ר׳ אליהו ברוך טשעכנאָווצער ז״ל, און אויך הרב הגאון ר׳ חיים עוזר פון ווילנע.

זייענדיק דער גרויסער עסקן און כלל־טוער און נישט זייענדיק פרעמד אין דער לאַנד־שפּראַך, האָט ער אין נאָוואָסווינצאַנקע איינגעפירט און אַנטוויקלט זייער וויכטיקע אינסטי־טוציעס. צווישן זיי אויך אַ פאָלקס־באַנק, וועלכע עקזיסטירט נאָך ביז היינט.

אין 1912 פאַרלאָזט ער דעם שווערס הויז און נעמט אָן די כסא הרבנות אין שטעטל באדקי (בילסקער קרייז), וואָס איז באַוווסט דורך אירע פריערדיקע רבנים און גאונים: דאָרט האָט ער זיך אויך פאַרנומען מיט כלל־טועריי, געלייגט פיל מי אויף דער דערציאונג פון די יידישע קינדער, זיי מדריך צו זיין אין רעליגיעזן און נאַציאָנאַלן גייסט, שיצן דעם יידישן כבוד און פאַרמעגן, וואָס איז געשטאַנען אין סכנה בעת דער דייטשער אָקופּאַציע, אין די מלחמה־יאָרן 1914־1918, ווען דאָס יידישע לעבן און יידיש גוטס איז געווען הפקר.

זייענדיק אָנגעזען דאַן ביי דער דייטשער מאַכט און אירע באַאַמטע, האָט ער שטענדיק פאַרטיידיקט און מציל געווען נישט נאָר אין איין שטעטל, נאָר אויך אין גאַנצן געגנט.

ער איז שטענדיק געווען דער ראש וראשון אין אַלע כלל־זאַכן. זייענדיק אַ מיטגליד פון דער „דזשאָינט דיסטריביושאָן קאָמיטע" אין יענער צייט פון בילסקער קרייז־קאָמיטעט, האָט ער אין זיין שטעטל באדקי אַלעס בעסטעס איינגעריכטעט. דאָס שטעטל האָט גאָר נישט געוווסט ווי אים אָפּצודאַנקען.

אין יאָר 1923, ווען אויף די יידן אין פּוילן איז אַרויפגעפאַלן אַ שווערע לאַסט פון אומ־ברחמנותדיקע שטייערן און געדראָעט צו רואינירן דאָס גאַנצע יידישע לעבן, איז ער מיט אַ גרופּע כלל־טוער געפאָרן פון בילסקער קרייז קיין וואַרשע און מיט דער הילף פון די יידי־שע דעפּוטאַטן אַפּעלירט צו דער צענטראַלער מאַכט און געווירקט צו לינדערן דעם דעמאָל־טיקן גרויסן שטייער־לאַסט. שפּעטער איז דורך זיין איניציאַטיווע געגרינדעט געוואָרן אין שטעטל אַן אָפּטיילונג פון סוחרים־פאַריין, וואָס האָט פיל געהאָלפן צו פאַרגרינגערן די שווע־רע שטייערן, וואָס האָבן געקענט חרוב מאַכן די גאַנצע יידישע עקזיסטענץ אין דער גאַנ־צער געגנט.

אָפּזייענדיק 13 יאָר אין שטעטל באדקי, דערווערבנדיק אַ גרויסן נאָמען אין לערנען און אין כלל־טועריי, איז ער אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס כבוד אין אונדזער שטאָט זאַבלו־דאָווע, נאָך דער פטירה פון דעם פריערדיקן רב, הרב הגאון ר׳ אברהם עקיבא סובאָטניק ז״ל, וואָס איז געזעסן 20 יאָר על כסא הרבנות. הרב ר׳ יוחנן מירסקי האָט זיך דאָ אויך מיט דער זעלביקער ענערגיע גענומען פאַר עסקנות, געזען באַלד איינצואָרדענען אין שטאָט די תלמוד־תורה און אַלע אַנדערע צרכי־ציבור.

ד״ר שמואל זאַבלודאָווסקי (מעקסיקע)

אַנשטאָט אַ מצבה אויף אַן אומבאַקאַנטן קבר

פון די אַלע שריפטן און כתב־ידן פון מיין פאָטער חיים־צבי זאַבלודאָווסקי ע״ה, אַליין אַ געבוירענער אַ זאַבלודאָווער און אַ סך יאָרן געווען לערער אין ביאַליסטאָק, העברעאישער שרייבער און זשורנאַליסט, — האָט זיך מער נישט געפונען ליידער אין מיין באַזיץ, וואָס איז ווערט עס זאָל פאַראייביקט ווערן אין זאַבלודאָווער יזכור־בוך — די שער־בלאַט פון זיין בוך „חידות ושאלות" און די ערשטע זייט, די הויפט־חידה, וואָס באַדייט דער נאָמען אברהם, געווידמעט זיין טאַטן און מיין זיידן פון זאַבלודאָווע.

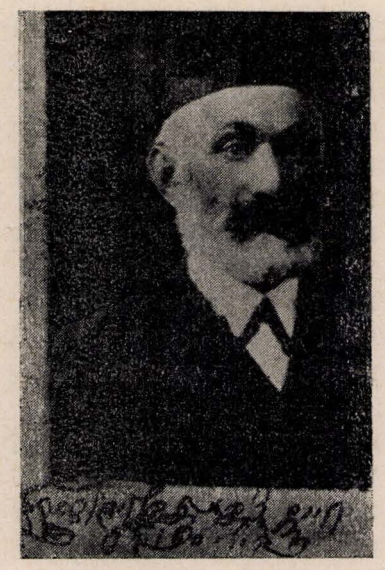

ר׳ חיים צבי זאַבלודאָווסקי

אַ מאָדנעם ציטער פיל איך ביים שרייבן די דאָזיקע ווערטער און געדאַנקען טראָגן זיך אַוועק ערגעץ ווייט און נאָענט... ערגעץ־ווו, עס טיילט אונדז אָפּ שטח, צייט און לאַנד. אָט נאָרוואָס, דוכט זיך, איז עס געווען — ווי אַ יידּ, אַ תלמיד־חכם איז געזעסן איבער אַ באַרג מיט ספרים, פאַפירן אַלערליי, געבלעטערט, געשריבן, פאַרצייכנט און זיך געפרייט, זיך געפרייט און געשמייכלט אין זיין קורץ־געשוירן בערדל...

אָט זיצט ער צוזאַמען מיט זיין יינגערן ברודער, דעם שלום־עליכם־פאָרלייענער, יוסף זאַבלודאָווסקי, לייענען צוזאַמען שלום־עליכמען און קייכן פון געלעכטער און דער עלטערער ווייזט־אָן דעם יינגערן אויף אַ שורה, אויסדרוק — וואָס פאַראַ פּיקח שלום־עליכם איז געווען; ער באַמערקט זיין ברודער, דעם שלום־עליכם־פאָרלייענער, אין וועלכן אָרט ער זאָל אויפהויבן זיין שטים און ווו ער זאָל שטילער מאַכן... און ביידע ברידער, כאָטש דער על־

טערער, אַ פרומער מיט אַ באָרד און דער צווייטער — אַ פרייער, אַ גלוח, האָבן געהאַט אַ געמיינזאַמע שפּראַך און ביידע האָבן זיך קאָמפּלעטירט און פאַרשטאַנען...

דער שרייבער ב. מאַרק, אין זיין בוך וועגן ביאַליסטאָקער אומקום, שרייבט וועגן (נח) זאַבלודאָווסקי, אָבער דאָס איז אַ טעות און לויט זיינע אַלע אָנגעגעבענע סימנים, מיינט ער מיין פאָטער: חיים־צבי זאַבלודאָווסקי — וועגן וועלכן ער שרייבט אומגעפער אַזוי:

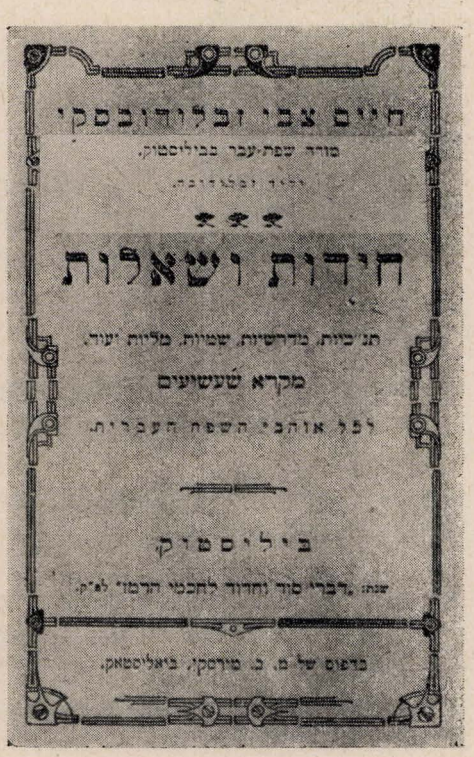
חיים צבי זבלודובסקי

מורה שפת־עבר בבילוסטוק,

חידות ושאלות

תנ"כיות, מדרשיות, שטותיות, מליצי "יער".

מקרא שעשועים

לפי אותיות השפה העברית.

בילוסטוק

שערבלאָט פונעם בוך „חידות ושאלות" פון חיים צבי זאַבלודאָווסקי

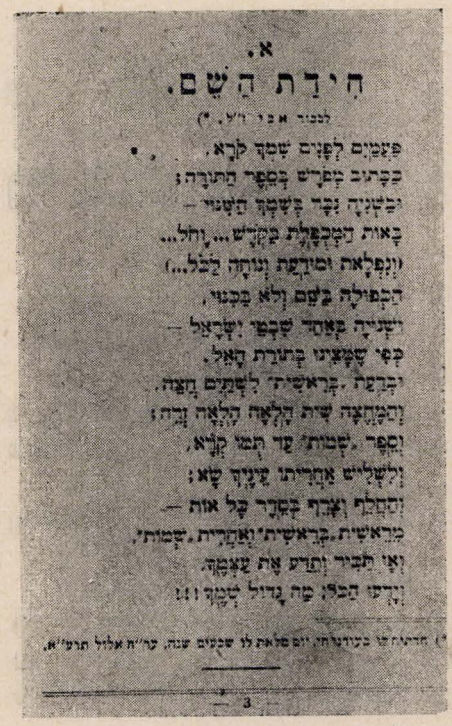
א.

חִידַת הַשֵּׁם.

(לבנר א. ב. ר"ע.*)

פְּעָמִים לָשׁוֹן שִׁמְךָ לִקְרָא,
כְּכָתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה;
יִכְתְּבוּהָ נִקְדָּ בְּשִׁמְךָ הַטָּהוֹר —
בָּאוֹת הַמְכֻפֶּלֶת בְּקַמָּץ...וְחֹל...
(וְנִפְלָאת וּמְרֻבֶּצֶת וְנוֹחָה לַכֹּל...)
הַכְּפִילָה בָּשֵׂם וְלֹא בְּכִנּוּי,
יִקְרֵנִי בְּאַחַד שְׁכָפֵל יְקָרֵאל —
כְּפִי שְׁמָצִינוּ בְּתוֹרַת הָאֵל.
יִבְרָאת. בְּרֵאשִׁית לְשָׁמַיִם חָצָה.
וַהֲמַחֲצָה שֵׁת הֲלָאָה הֲלָאָה זֶה;
וְסֵפֶר. שְׁמוֹת. עַד תְּמוּ קָרָא,
וְלִשְׁלִישׁ אַחֲרִיתוֹ עֵינֶיךָ מָצָא;
וְסַכֵּל וְאָרַךְ בְּסֵדֶר כָּל אוֹת —
מֵרֵאשִׁית. בְּרֵאשִׁית. וְאַחֲרִית. שְׁמוֹת.
וְאִי תְּבִיר וְתִרַּע אֶת עַצְמָה,
וְדַי הַכִּי; מַה גָּדוֹל כֹּחֲךָ!!

*) חדוניו בביהת"ש יום פלאת לו שבעים שנה. ער"ח אלול תרע"ח.

— 3 —

דאָס ערשטע בלעטל פונעם בוך „חידות ושאלות" פון חיים צבי זאַבלודאָווסקי, געווידמעט זיין פאָטער אברהם.

„דרייט זיך אַרום איבער די גאַסן פון ביאַליסטאָקער געטאָ אַ הינקענדיקער אויך אַ פוס, אָבער מיט אַ גלייכן חכמהדיקן קאָפּ דער באַקאַנטער ביאַליסטאָקער שרייבער און זשורנאַליסט — פאַרפאַסער פון „חידות ושאלות" — דער אַריינזאָגער פון גלייכווערטלעך און וויצן דער אַלטער (נח) זאַבלודאָווסקי (געמיינט חיים־צבי) און גיט איבער בעל־פּה זיינע שטעך־ווערטלעך און חוזק־אויסדרוקן אויפן חשבון פון די נאַצישע באַנדיטן און זייער פירער אַדאָלף היטלער, ימח שמו וזכרו!"

שרייבן וועגן מיין טאַטן ע"ה איז מיר זייער, זייער שווער. וואָלט איך געוווסט ווו זיין קבר גענינט זיך, וואָלט איך די עטלעכע ווערטער, וואָס איך שרייב דאָ, איבערגעשריבן אויף פּאַרמעט און עס באַהאַלטן אין אַ אוהל... אָבער אַז פון זיין גוף איז געוואָרן אַ הויפן אַש, וואָס האָט זיך אויסגעמישט מיט מיליאָנען קדושים, הייליקע יידן, פּיקחדיקע יידן, טייערע, ליבע טאַטעס... טאָ — ווי בינדן זיך די הענט צום שרייבן אוו וואָס קען מען זאָגן, אַז די ליפּן שעפּטשען נאָר אַ שטילע תפילה, אַ קדיש נאָך אַ הייליקער נשמה... נאָך מ י ל י א־ג ע ן נשמות!...

אבישי דאָלינסקי (תל־אביב)

מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן!...

י ז כ ו ר !...

— נאָך די זעקס מיליאָן אומגעקומענע, פאַרברענטע און פאַרגאַזטע יידן, טאַטעס, מאַמעס, שוועסטער, ברידער, קליינע קינדער, זיידעס און באָבעס; רבנים, שרייבער, קינסטלער, סוחרים און בעלי־מלאכות; לערער און מלמדים.

קהילות גאַנצע, עדהס גאַנצע, זענען געשיקט געוואָרן אויף די שייטערהויפנס, אין די גאַז־קאַמערן און צווישן זיי — אונדזער נישט פאַרגעסענע קהילה זאַבלודאָוו!...

י ז כ ו ר !...

— נאָך אונדזער היים־ און געבורט־שטעטל זאַבלודאָוו, וואָס יעדער פון אונדז וועט אויף אייביק געדענקען זייַנע קרובים, זיינע נאָענטסטע... זייערע בילדער, זענען ביי יעדן פון אונדז טיף אייַנגעקריצט אין האַרצן... אָבער זיי אַליין — זענען נישטאָ מער!... אַוועק מיטן רויך!... די נאָציס, ימח שמם וזכרם, האָבן זיי פאַרברענט לעבעדיקערהייט!... מען זאָגט אַ פאַלקס־וואָרט: „וואָס די ערד דעקט־צו ווערט פאַרגעסן"... אָבער ליידער קענען מיר נישט אָנוועגדן אָט דעם פאָלקס־וואָרט... ווייל אונדזערע קדושים זענען נישט געשטאָרבן מיט אַ נאַטירלעכן טויט און נישט באַערדיקט געוואָרן!... זייערע לעבנס זענען אַוועקגעריסן געוואָרן אין מיטן בליען, דורך דער היטלעריסטישער חיה אין מענטשן־געשטאַלט, — אויפן שוי־דערלעכסטן אופן!...

אַלט און יונג, מענער און פרויען, קינדער און קליינע קינדערלעך, אַלעמען האָבן זיי פאַרגאַזט און פאַרברענט אין די קרעמאַטאָריעס פון מיידאַנעק, טרעבלינקע און אָשוויענ־טשים! און עס זענען אָפילו קיין קברים נישט געבליבן... קיין מצבות נאָך זיי, קיין שטיין!...

די שטייגער ליגן און דריקן דעם טרויער אין אונדזערע הערצער, וואָס מיר וועלן טראָגן אויף אייביק — ביזן סוף פון אונדזערע טעג...

און דאָס אָש פון אונדזערע קדושים, האָבן ווינטן צעטראָגן איבער דער גאַנצער וועלט, איבער טייכן און ימען — — — און ווו עס געפינט זיך נאָר אַ זאַבלודאָווער, פילט ער, פאַרגעסט נישט — און געדענקט, אַז נישט נאָר ווייַנען, נאָר זיך אויך מתיחד זיין מיט אונ־דזערע קדושים דאַרפן מיר און מיר מוזן דערפילן די אַלטע צוואה: „מחה תמחה את זכר עמלק!"...

מיר קענען נישט און טאָרן נישט פאַרגעסן! — לפחות, דאָס זענען מיר שולדיק אונדזערע קדושים — נישט מוחל זיין און נישט פאַרגעסן! ווייל די קדושים שרייַען צו אונדז און מאָנען נקמה!!!

מיכאל ליפשיץ (בן בנימין־שרגא) — תל־אביב, ישׂראל.

זאַבלודאַוער לעצטער פּנקס

זאַבלודאַוע איז געווען רייך אין היסטאָרישע פּנקסים: פּנקס פון ועד ארבע ארצות, פּאַרשיידענע פּנקסים פון אַלטע זאַבלודאַוער חברות, פון דער אַלטער חברה קדישא א.א.וו., יעדער פּנקס האָט דערציילט היסטאָריע און יעדער פּנקס האָט איבערגעלאָזן פּאַרזעצער פון אָט־דער היסטאָריע, פון אָט־דער אַלטער קהילה, וועלכע האָט געהייסן — זאַבלודאַוע; אַלע האָבן געווען און געצויגן וויטער דעם היסטאָרישן פּאָדעם אָן איבערריס — ביז ס׳איז געקומען די נאַצי־דייטשלאַנד און האָט אין איין טרויעריקן פּרימאָרגן דעם פּאָדעם איבער־געריסן...

אָט דאָס יזכור־בוך, איז א מ צ ב ה ־ פ נ ק ס, דער ל ע צ ט ע ר פּנקס, נאָך אַן איינ־געוואָרצלטער, אַלטער יידישער קהילה, וואָס האָט עקזיסטירט לויט דער מסורה 700 יאָר און וואָס נאַצי־דייטשלאַנד האָט פּאַרטיליקט און חרוב־געמאַכט ביז צום גרונט!

פּאַרבּרענט איז די יידישע זאַבלודאַווע, פּאַרבּרענט זענען די זאַבלודאַוער יידן — זיי זענען געווען פון די ערשטע אומגליקלעכע קרבנות, וואָס היטלער־דייטשלאַנד, ימח שמם וזכרם, האָט געשיקט אין אויוון אַריין צום פּאַרגאַזן!...

וי אַזוי־זשע באַקלאָגט מען אייך, טייערע זאַבלודאַוער יידן? וי אַזוי־זשע באַקלאָגט מען אַ טאַטן, אַ מאַמען, אַ ברודער, שוועסטערלעך און פריינט? — מיט מענטשלעכע טרערן? מיט מענטשלעכן געוויין? מיט אַ מענטשלעכן קרעכץ?... ניין! אַזוי קען מען אייך נישט באַקלאָגן, אַזוי איז נישט געגוג צו באַווייגען אייך!... נאָר אַ מענטשן, וועמ ער שטאַרבט מיט זיין נאַטירלעכן טויט — קען מען באַקלאָגן מיט מענטשלעכע עמאָציעס, וויל נאָך יעדן געוויין און נאָך יעדן קרעכץ קומט — צדוק הדין... אָבער נאָך אייך, פּאַרבּרענטע?! — איז נישטאָ קיין צדוק הדין!... און כל־זמן די שרידים פון דעם פּאַרבּרענטן דור לעבן נאָך, וועלן זיי נישט דערלאָזן אָנצונעמען קיין צדוק הדין...

וועמ מיר קוקן זיך צו צו די בילדער און מיר לייענען די רשימה פון די אומגעקומענע, זעען מיר זיי אַלע פאַר אונדזערע אויגן... און — אָט נעכטן, דוכט זיך, זענען זיי נאָך אַלע מיט אונדז געווען, געלעבט, געהאָפט און זיכער זיך נישט פאַרגעשטעלט אַזאַ ביטערן סוף... מיר בלייבן ווי פאַרגליווערט און פאַלן אין אָנמאַכט... ווי־אַזוי האָט מען אייך פון אונדז אַזוי שנעל אַוועקגעריסן?...

נישט צום פאַרגעסן דעם „עמלק", שנאה צו דער נאַצישער אומה — דייטשלאַנד — און נקמה פאַר די מערדער! — דאָס איז געווען דאָס לעצטע וואָרט און די צוואה פון יעדן פאַר־ברענטן יידן. דעריבער האָט אָט־דער פּנקס די אויפגאָבע, נישט נאָר צו שטעלן אַ מאָנומענט נאָך דער קהילה און אירע קדושים, נאָר ער האָט אויך דעם צווק צו וועקן שנאה, כעס און פאַראַכטונג צו די מערדער פון אונדזער פאָלק!

די וווּנדן זענען נישט פאַרהיילט, זיי קענען זיך נישט פאַרהיילן.

קיין טרייסט קענען מיר נישט אָננעמען. די אייניציקע טרייסט איז — אַז דער גאָט פון נקמה וועט זיין חוב דערפילן!...

**
*

אויף זייער רייזע טור קיין מדינת־ישראל האָבן אונדז אין מערץ 1961, וועָן מיר זענען שוין געווען אין דער לעצטער פאַזע פון פאַרענדיקן דעם יזכור־בוך, באַזוכט די לאַנדסלייט פון די פאַראייניקטע שטאַטן קלאַרע און מאָריס קרוגמאַן (חיה ווישקעס מיט איר מאַן משהקע דעם טאָקערס). זיי זענען אויפגענומען געווָארן דורך אונדזער יזכור־בוך־קאָמיטעט אין לאָקאַל פון ביאַליסטאָקער פאַרבאַנד אין בוענאָס־איירעס.

אונדזערע געסט, די האַרציקע פריינט האָבן, נאָכן באַקענען זיך מיט די אַרבעטן פון אונדזער יזכור־בוך, אַוועקגעפירט די בעסטע איינדרוקן פון אונדזער אַרבעט. זיי האָבן דערפֿיי אַרויסגעוויזן גרויס אינטערעס און טאַקע געמוטמען אַז אַקטיוון אָנטייל אין דער אָפּשליסנדיקער פּאַזע פון יזכור־בוך און אויך באַווירקט אַנדערע לאַנדסלייט אין די פאַראייניקטע שטאַטן צו טאָן דאָס זעלביקע.

זייענדיק אין מדינת ישראל האָבן זיי באַזוכט דעם הר־ציון אין ירושלים, ביי דער מצבה אין אָנדענק פון זאַבלודאָווע און האָבן אויך אין נאָמען פון אונדז אָפּגעגעבן כבוד אונדזערע פאַרשניטענע קרובים פון דער חרובער קהילה.

דאָס בילד איז פון דעם צוזאַמענטרעף פון די דערמאָנטע ליבע געסט צוזאַמען מיטן אַקטיוו פון זאַבלודאָווער לאַנדסלייט און מיטגלידער פון יזכור־בוך־קאָמיטעט, וועלכע האָבן זיך דאָן געפונען אין שטאָט.

די טרויער־דאַטעס פון די בלוטיקע יאָרצייטן נאָך אונדזערע קדושים

שבת, י"ז תמוז ה'תש"א — דעם 12טן יולי 1941

אַריין אין אונדזער חורבן־כראָניק ווי דער „שוואַרצער שבת". צווישן די פאַר־שלעפּטע 5000 ביאַליסטאָקער יידן, וועלכע זענען דערמאָרדעט געוואָרן אויף די פּעטראַשער פעלדער און נאָכהער אין אַ פאַרניכטונגס־לאַגער אויסער דער שטאָט זענען אויך אומגעקומען אַ סך זאַבלודאָווער יידן. מיר ווייסן די נעמען פון די וויטערדיקע: מלך איסערוק (דער שניידער); זיין ברודער מעמע (אברהמל); פייוול צעסלער מיט זיין עלטסטן זון; אברהמל בעזרוק; וועלוול גלאַטשטיין מיט זיין זון און איידעם; שלמה און לייבל גראַאש (לייזשקע דעם אייזנקרעמערס זון); משה בנימין שניידעראָווסקי (לייקע יאשטשיקס מאַן) און זיין זון לייבל; האָדל שייטשיקס מאַן מיט אירע צוויי זין און איידעם; דער באַווסטער ביאַליסטאָקער פּעדאַגאָג משה זאַבלודאָווסקי (זון פון זאַבלודאָווער עלטערן); און דער לערער בנימין קאַפּוסטין (דירעקטאָר פון דער זאַבלודאָווער „תחכמוני"־שול).

די אומגעבראַכטע אין דער דאָזיקער אכזריותדיקער שחיטה זענען באַקאַנט מיטן נאָמען „ד י ש ב ת ד י ק ע".

דינסטיק, א' כסליו ה'תש"ג — דעם 10טן נאָוועמבער 1942

(דער אַלגעמיינער יאָרצייט נאָך דער גאַנצער אומגעבראַכטער קהילה זאַבלודאָווע)

דעם 1טן נאָוועמבער 1942 האָבן די נאַציס, ימח שמם וזכרם, אַרויסגעפירט קיין ביאַליסטאָק אויף פורן אַלע זאַבלודאָווער יידן, וואָס האָבן זיך געפונען אין דעם געטאָ אין די גאַרבאַרניעס. דאָרט האָט מען זיי פריער געפייניקט אין די קאַזאַרמעס פון געווען 10טן פוילישן אולאַנער פולק. דאָן זענען זיי אַוועקגעפירט געוואָרן קיין טרעבלינקע, וווּ זיי זענען אַלע פאַרגאַזט געוואָרן דעם 10טן נאָוועמבער 1942. אין דעם דאָזיקן טאָג זענען אומגעקומען מיטן דאָזיקן בעסטיאַלישן מאַרטירער־טויט די מערהייט פון אונדזערע זאַבלודאָווער יידן.

יאַנואַר 1943

אין חודש יאַנואַר 1943 זענען אַ סך זאַבלודאָווער, וואָס זענען פריער דעפאָרטירט געוואָרן אין פרוזשענער געטאָ, צוזאַמען מיטן ליקווידירטן געטאָ אין פרוזשענע, אָפּטראַנספּאָרטירט געוואָרן קיין אוישוויץ, וווּ זיי זענען אומגעקומען. צווישן זיי האָבן זיך געפונען דער לעצטער זאַבלודאָווער רב ר' י ו ח נ ן מ י ר ס ק י זצ"ל, מיט זיין טאָכטער און אייניקל: ר' י ע ק ב צ ע ש ל ע ר (יאַנקל דער פאַראָווקער) און אַנדערע.

ל' שבט ה'תש"ג — דעם 5טן פעברואר 1943

אין דער ערשטער ליקווידאציע פון ביאליסטאקער געטא, זענען צוזאמען מיט די 12.000 ביאליסטאקער יידן, אוועקגעפירט געווארן קיין טרעבלינקע צום אומקום, אויך א סך זאבלודאווער יידן.

אין דער דאזיקער דאטע האט דער נאצי־מערדער פריץ פרידל דערשאסן אלס נקמה־אקט פאר יצחק מאלמעדס הערישן ווידערשטאנד, העכער 100 יידן, ערבני־קעס. צווישן די דערשאסענע האט זיך געפונען די גאנצע משפחה פון מאטקע זאבלודאווסקי (געבוירענע זאבלודאווער), צוזאמען מיט זיין שוועסטער — די זאבלודאווער פרוי ביילע צעסלער און אירע 2 טעכטערלעך: ליליע און סוליע.

ט"ו אב ה'תש"ג — פון דעם 16טן ביזן 23סטן אויגוסט 1943

די וואך פון דער ענדגילטיקער ליקווידאציע פון ביאליסטאקער געטא. דאן זענען אויך געפאלן די לעצטע רעשטלעך זאבלודאווער, וועלכע האבן זיך נאך דארט געפונען.

יצחק צעסלער

אין די אומבאַשטימטע יאָרצייט־טעג...

געהייליקט דעם ליכטיקן אָנדענק פון אַלע
טייערסטע און נאָענטסטע, אומשולדיק פאַר־
שניטענע.

וועָן ס'קומען אָן די אומבאַשטימטע יאָרצייט־טעג,
פון טאַטע־מאַמע, קרובים טייערע,
פון קדושים אומפאַרגעסענע, וואָס געגאַנגען זענען זייער לעצטן וועג —
גליט אויף אַן חייסע טרער — — —
און פילסט אין האַרץ אַ וווּנד אַ בראַנד,
ווי פייער־פלאַם, וואָס ברענט און ברענט
און שרייט און מאָנט:
כ'וועל אייך דאָך קיינמאָל שוין נישט זען...
און ס'בענקט דאָס האַרץ און נאָגט און נאָגט, —
פאַרוואָס געקומט האָט אייך, אַזאַ מין סוף? — — —
פאַרשניטן וועלן פאַר דער צייט, אָן אַ פאַרוואָס, פאַרוועלן?! — — —
און ס'רייסט אַ שלוכץ זיך פון מיין האַלדז — —
און דאַן אַ תפילה — שטיל אויף ליפן קומט:
„פאַר אונדזער כבוד, זענט איר מער נישטאָ און אייער אַש אין חלל שוועבט — — —
אויף אייביקייטן זייט דערמאָנט — מיט ציטער חיליקן, מיט כבוד און מיט רום,
אין הערצער און נשמות אונדזערע, לדורות —
און נעמען אייערע, פאַרשניטענע אין פייער און אין בלוט —
זיי וועלן אייביק שוינען, ביזן לעצטן שלאָג פון אונדזער האַרץ,
אין קדושה און אין טרער" — — —

י. ל. אַלטעס

דער קדושים־מאָנומענט

(אין אַנדענק פון די זאַבלודאָווער קדושים)

כ׳גיי אויפן בית עולם און צייל נישט די טריט —
צווישן קברים מיט קברים וואָס ליגן געשמידט.
ס׳גיסט זיך אָן אויפהער דער צער פון מיין בליק,
ס׳פאַרחאַלט מיך דער שאָטן — אַ מאַרמאָרנע שטיק.

דער שאָטן! אוי דער שאָטן פונעם קדושים־מאָנומענט;
כ׳דרינג אין אים איין, אוי, כ׳האָב זיי דערקענט, —
די מיליאָניקע מאַסע פון גאַזיקן טאָל,
זיי האָבן פרייַע זיי מיר, אויך געאָטעמט אַמאָל.

געלעבט און געשאַפן זיי מיר דאָ אַצינד,
אין שטוב טאַטע־מאַמע, אין שולע דאָם קינד.
מיט פריידן און זאָרגן, מיט יאָרן און טעג,
און פאַרגרעסערט די זאַמלונג פון אונדזער פאַרמעג.

כ׳שטיי מיר אַזוי אין מחשבות פאַרטראַכט.
פאַרזונקען אין חושך זיי אַ פינצטערע נאַכט.
נאָר פלוצלונג, דערהער איך אַ שטילן געוויין —
איך שווער, אַז ער קומט פונעם חייליקן שטיין.

כ׳הייב אויף דעם קאָפּ, ס׳דערזעט וואָס מיין אויג:
פון יידישע מתים אַ ריזיקן סטויג.
מיליאָנען פון בליקן, מיליאָנען פון הענט,
כ׳האָב זיי דורך וויטיק, דורך שטאָלצקייט דערקענט.

די משחלעך, יאָמעלעך, רייזעלעך פיל,
זיי האָבן מיר עפעס פאַרטרויט אין דער שטיל,
פאַרטרויט און געבעטן האָט איטלעכעם גליד:
שריי אויס! אין דיין קומענדיק ליד,

אַז קיינער פאַרגעסן זאָל פון אַצינד,
ער און זיין קינד און זיין אייניקלם קינד,
אַז גרויליק אַזעלכע זאָל מער נישט געשען
און אַ סוף זאָל מען מאַכן צו דעם וואָס געווען.

אברהם זאַק

ביים דענקמאָל אויף טאַבלאַדאַ *

(רעפלעקסן)

ווי די שאָטנס קומען זיי צוגיין אויפן „גוטן אָרט" — די רעשטלעך פון די פאַרשני־טענע עדהס אויף יענער זייט אוקינוס. אַזוי פיל עדהס, אַזוי פיל קהילות חרובע, צעשאָטענע אין ציגל און שטויב... אַזוי פיל יידישע שטעט און שטעטלעך אויסגעליידיקטע, אָפּגעמעקטע פון דער אויבערפלאַך, אָדער פאַרבליבענע אַפילו אָן איין־איינציקן ייד; געירשנטע פון די אַרישע שכנים — די „גוטע פריינט" אונדזערע — אָן שום סקרופּולן, אָן רעג, אָן שום ציטער פון געוויסן... גלייך ווי „ירושה" על פּי דין... גלייך ווי אַלץ וואָלט אַזוי באַדאַרפט צו זיין...

שלאָפן זיי רואיק, די אַריער, אין פאַרלאָזענע יידישע בעטן; וויגן זיי איין זייערע קינ־דער אין די פאַריתומטע „וווזיקלעך" (וועגעלעך); קוקן זיי אַרויס רואיק און שלווהדיק דורך די יידישע פענצטער, דורך וואַנען יידישע מאַמעס פלעגן אין די שבת־צונאַכטן אַרויסקוקן צום הימל, וואַרטנדיק אויפן ערשטן שטערן, כדי צו קענען שוין זאָגן: „גאָט פון אברהם, פון יצחק, פון יעקב"...

ווי די שאָטנס קומען זיי, די רעשטלעך און רינגלען אַרום דעם דענקמאָל — דעם סימ־באָלישן קבר — נאָך אונדזערע קדושים וטהורים. ווייל קיין אמתער קבר איז דאָך זיי „דאָרטן" נישט באַשערט געווען. דער ווינט האָט דאָך זייער אַש פאַרטראָגן אין וויסטן הפקר...

יאָר־איין, יאָר־אויס קומען זיי אַהער, די רעשטלעך פון יעדער עדה מיט דער מגילה פון צער און צאָרן אין די הערצער, הערן אויס אַ קדיש, אַן „אל מלא רחמים", פאַרגיסן אַ טרער...

קומען וואַרשעווער, לאָדזשער, ווילנער, ביאַליסטאָקער, סאָקאָלקער, זאַבלודאָווער, גראַד־נער. קומען פון אַלע שטעט און שטעטלעך אין אַמאָליקן פּוילן.

אינעם פאַרזונקענעם שווייגן עגבערט יעדן איינעם די פּיינלעכע, נישט־פאַרענטפערטע פראַגע:

„פאַרוואָס?!" — — —

פאַרוואָס האָט געשוויגן די וועלט, ווען דער שוחט האָט געשאָכטן?...

פאַרוואָס האָט דער הימל בעת־מעשה געבלויט, די זון געשיינט און די גראָזן געגרינט?...

פאַרוואָס האָט געשוויגן דאָס געוויסן פון דער וועלט?...

— —

— אל מלא רחמים...

דער טרויעריקער ניגון צעטראָגט זיך ווייט, ווייט... עס הערט שווייגנדיק דער הימל, די וועלט.

שטייען מאַנסבילן מיט פאַרקלעמטע הערצער, מיט פאַרפּרעסטע ליפּן, און פרויען ווישן

---

*) דער „דענקמאָל אויף טאַבלאַדאַ", דאָס איז דער מאָנומענט — די מצבה, אין אָנדענק נאָך די זעקס מיליאָן קדושים אויפן בית־עולם אין טאַבלאַדאַ, בוענאָס איירעס, געשטעלט פון דער דאָרטיקער קהילה. אויפן מאָנומענט געפינט זיך אויך דער אָנדענק־טאָוול, נאָך זאַבלודאָווער קהילה, פאַראייביקט פון די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע. (רעד.)

זיך די פייכטע אויגן. און אז דאס קול פון חזן ווערט פאַרשטומט, רוקן זיך אפֿ די שאַטנס פון דענקמאָל און בלייבן נאָך שטיין, פאַרזונקענע אין צער, פון דערווייטנס.

קומען באַלד אַרויס שטילע רייד פון דער פאַרגליווערטקייט. מען נעמט זיך חשבונען, מאַכן דעם סך־הכל: וויפיל ווער האָט „דאָרטן" פאַרלוירן... אייגער — אַ דריטל פון דער משפּחה, דער צווייטער, אַ העלפט, און נאָך איינער מאַכט דעם טרויעריקסטן „סך־הכל" — ער האָט זיין גאַנצע פאַרצווייגטע משפּחה פאַרלוירן: טאַטע־מאַמע, שוועסטער, ברידער. פעטערס, מוטעס, קוזינען... ער האָט זיינע אבידות אין צענדליקער געציילט, אין פיל צענדליקער... און ער איז געבליבן אַליין אויף גאָטס וועלט. אייגער אַליין ווי אַ דאָרן!...

אַזוי „ליציטירט" מען זיך אין דער שטיל, מיט געבראָכענע שטימען און מיט פאַרבראָכענע הענט. און דאָרט, ביים סימבאָלישן קבר, איז אויסגעוואַקסן אַן אַנדער רעדל ייהן — אַן אַנדער רעשטל פון אַן אַנדער פאַרשניטענער עדה „דאָרטן", אויף יענער זייט...

די פאַרבליבענע פון יעדער שטאָט ריכטן אָפּ באַזונדער זייער יזכור ביי דעם שטומען מאָנומענט, וואָס איז פון איין זייט פול מיט טאָוולען. אויסגעקריצטע טאָוולען נאָך אונדזערע פאַרשוווונדענע שטעט און שטעטלעך — נאָך אונדזער פאַרלוירן לעבן...

און אַזוי בייטן זיך די רעשטלעך ביים דענקמאָל, און אַזוי קלינגט עס כסדר דער טרויעריקער ניגון פון חזן:

— אל מלא רחמים...

און די אַלע קלאַנגען, די אַלע טרערן און די אַלע רעשטלעך גיסן זיך צוזאַמען אין איין לאָגל — אַקוראָט ווי „דאָרטן" האָט זיך זייער בלוט און זייער אַש אויסגעמישט אינאיינעם...

דאָס זענען טרערן פון פאָלק...

אַ גאַנץ פאָלק ווייַנט און באַווייַנט. אַ גאַנץ פאָלק פרעגט דעם „פאַרוואָס?!"...

הערן זיך ווייַנענדיקע שטימען ביים דענקמאָל — הספּדים... פאַרקלינגען צערפולע ווערטער:

„מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן... קיינמאָל — עד סוף כל הדורות" ...

„מיר וועלן אייביק געדענקען אונדזערע טייערסטע און נאָענטסטע פון אונדזערע היימשטעט — ביי דער ווייסל און ניעמאַן, ביים בוג און ביים דניעסטער... פאַרלאָזן און פאַרשעמט זענען געבליבן די היימישע טייכן און פאַרפאַרבט מיט יידיש בלוט...

„מיר וועלן שטענדיק זען פאַר אונדזערע אויגן זייער לעצטן וועג —

„צו פאָנאַר —

„צום אומשלאָג־פלאַץ —

„צו פאָניאַטאָוו —

„צו קעלבאַסין —

„צו טרעבלינקע —

„צו מאַידאַנעק —

„צו אָשוויענטשים"...

יעדע שטאָט מיט איר קבר, מיט איר קאַלכאויוון, מיט אירע פלאַמען פון קידוש־השם...

מיר, די רעשטלעך, וועלן תמיד מאָנען ביי דער שולדיקער וועלט אַן ענטפער. מיר וועלן איר אייביק דערמאָנען איר שולד. ווייל נאָר צוליב דעם זענען מיר לעבן געבליבן — צו מאָנען און דערמאָנען!...

און נאָך אונדז, בעת מיר וועלן שוין נישט זיין, וועלן די בלוטיקע מגילה לייענען אונדזערע קומענדיקע דורות. אונדזערע קינדער און קינדס־קינדער.

מיר וועלן שטענדיק טייטלען אויף דעם קין־צייכן, וואָס איז אויסגעקריצט אויף מיליאָנען אַרישע שטערנס...

מיר וועלן תמיד רויבן זייער רו:

— קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה...

יוסף רעזניק

געדענק און דערמאָן!...

(בעת אַ יאָרצייט נאָך אונדזערע קדושים, ביים מאָנומענט אויפן בית־עולם פון טאַבלאַדאַ)

הײַנט זענען מיר מקיים די שבועה וואָס מיר האָבן געגעבן ביים אומבאַקאַנטן קבר פון אַ דערמאָרדעט פאָלק, אַ הייליקע שבועה, וואָס איז פאַראייביקט געוואָרן אין צוויי ווערטער: געדענק! און דערמאָן!

געדענק פריער פון אַלץ, ווער ס׳איז געווען דער פינצטערער מערדערלעכער שונא, וואָס האָט נישט געשוינט, נישט קיין עלטער, נישט קיין סאָציאַלן צושטאַנד, נישט קיין מאַראַלישע ווערטן, וואָס האָט אונטער זיין בלוטיקן חלף פאַרניכטעט און פאַרטיליקט אַלץ און אַלעמען וואָס האָט נאָר געטראָגן דעם שטעמפל פון יידיש און ייִד.

געדענק די מיטלאַלטערלעכע וויסטע כוליגאַנעס, וואָס האָבן איצט אין אונדזער צוואַנציקסטן יאָרהונדערט(איבעראַנייעס אַדורכגעפירט די גרויזאַמע קרייצצוגן איבער אונדזערע שטעט און שטעטלעך. און נאָכאַמאָל אומגעבראַכט אויף די „אויטאָ־דא־פעס", אונדזערע גרעסטע קולטור־אינסטיטוציעס, אונדזערע שענסטע קונסט־אוצרות, אונדזערע גייסטיקע ווערטן, געשאַפענע דורך יאָרהונדערטער מיט מסירת־נפשדיקער קרבנותפולקייט.

געדענק די, וואָס האָבן מטמא געווען און פאַרשוועכט דאָס לאַנד, מיט די טראַגישע קאָנצענטראַציע־לאַגערן, קרעמאַטאָריעס און גאַז־קאַמערן און האָבן פאַרוואַנדלט אונדזער גרויזן הייַמלאַנד אין דאַנטעס גהינום.

געדענק, די אַלע גענויסנלאָזע פחדנים, וואָס זענען מיטן קין־צייכן אויפן שטערן, צוליבן ראַטעווען זייער אייגן לעבן, געווארן שותפים, צום ווילדן שונא, און האָבן צוגעגעבן זייער פאַרעטערישן בייטראָג צו דעם אומקום פון זייערע אייגענע ברידער.

ס׳איז אָבער נישט גענוג צו געדענקען אַליין; מיר דאַרפן אויך דערמאָנען:

דערמאָן די אַלע וואָס האָבן מיט עקשנות און באַוווסטזיין, געקעמפט און באַזיגט אונדזערע טויטלעכן שונא — די היטלעריסטישע פּעסט.

דערמאָן די יעניקע דעמאָקראַטישע כוחות אין דעם אַלוועלטלעכן הינטערלאַגער, וואָס האָבן געשטיצט און געשטאַרקט די אַליאירטע קעמפער אויף די פראָנטן און האָבן באַהויכט מיט האָפענונג אונדזערע פאַמשפּטע ברידער אינעם אומענדלעכן טויטנלאַגער.

דערמאָן מיט יראת־הכבוד די גרעסטע געשיכטלעכע העלדן — די געטאָ־קעמפער, וואָס האָבן מיט זייער אומפאַרגלייכלעכן הראָים, באַוויזן אַן אומפאַרגעסלעכן ביישפיל פון נאַציאָנאַלער ווירדע, ליבע צו פרייהייט און רעכט צום לעבן. די וואָס האָבן מיט זייער גיבורים־ווידערשטאַנד, פאַנאַדערגעפלאַקערט די ערשטע פלאַמען פון מפלה פון אונדזערע פאַרטיליקער.

דערמאָן! און זאָלסט קיינמאָל נישט פאַרגעסן צו דערמאָנען, די הייליקע צוואה פון אונדזערע קדושים: „פאַרזיכערט מיט אייער גאַנצן ווען, אַז אין דער צוקונפט זאָל זיך מער קיינמאָל נישט איבערחזרן די טראַגיש־בלוטיקע ווירקלעכקייט!..

מיר, זאַבלודאָווער, גיבן דעם „געדענק און דערמאָן", אַ באַשיידענעם און דאַך היסטאָרישן תיקון, וואָס דריקט זיך אויס אין דעם מאָנומענטאַלן זאַבלודאָווער יזכור־בוך.

אויב מיר האָבן אין יענע טראַגישע מאָמענטן, גאָרנישט געקענט טאָן צו ראַטעווען אונדזערע קדושים, אַזוי זאָלן מיר הײַנט קענען טאָן אַלץ וואָס אין אונדזער מאַכט שטייט, צו פאַרהיטן אַ נײַע חורבן.

— 459 —

דזערע נאָענטסטע, צו ראַטעווען זאַבלודאָוע פון פולשטענדיקן אומקום, זענען מיר אָבער נאָכגעקומען אונדזער חוב צו זיי, מיטן צוריק־אויפלעבן, מיטן פאַראייביקן דעם אַלטן חשובן זאַבלודאָוער ישוב פון דעם בראשית פון זיין אַנטשטייאונג, ביז די לעצטע טעג פון זיין אומקום.

דאָס יזכור־בוך וועט פאַרבלייבן אויף ווייטער, נישט נאָר ווי אַ לעבעדיקער אָנרענק פון יעדן זאַבלודאָווער קדוש באַזונדער, נאָר אויך ווי אַ לעבעדיקער עדות און היסטאָרישער פאַקט, פון דעם אַלטן פילפאַרביקן און לעבנספולן זאַבלודאָווער ישוב, אין דער געשיכטלעכער אַנטוויקלונג פונעם יידישן פאָלק.

מאָמענט פון אזכרה־אַקטן פון די זאַבלודאָווער לאַנדסלייט אין אַרגענטינע, ביים מאָנומענט פון די קדושים אויפן בית־עולם אין טאַבלאַדאַ.

אברהם זאַק

כ׳דערמאָן זיי...

כ׳דערמאָן זיי, די ליטווישע שטעטלעך קלוינע,
זיי ליגן צעזייט און צעשפּרייט דאָ און דאָרטן.
די חיזעלעך הילצערנע, אַלט און געבויגן,
און וור־נישט־וווּ גרינט קוים אַ בוימל, אַ גאָרטן.

די חיזעלעך אָרעמע, שוואַרצע פון רעגן,
די קוימענס צעפּאַלענע, פינצטערע ציגל.
די פענצטערלעך קלוינע, עם פעלן וווּ שויבן;
עם טראָגט זיך פון דאָרט אַ געוויין פון אַ וויגל.

די פענצטערלעך טריבע, פאַרגרינטע פון אַלטקייט;
עם קוקט דורך די שיבלעך דער פינצטערער דלות.
דאָ נייט אַ מאַשין, ס׳קלינגען מיידלשע לידער —
דאָס זענען די יידישע טעכטער, די כלות.

דאָ נייט אַ מאַשין, און דער פאָדים ער ציט זיך,
ער ציט זיך און ציט זיך אַ זומער־טאָג לאַנגן,
דאָס פּנים ווערט בלאַסער, די אויגן מער גלאַנצן,
און בענקענדער ווערן אין האַרץ די פאַרלאַנגען.

דאָס קלינגט פון אַ פענצטער אַ יינגלשער קולכל.
— „נו, אָמר אביי... זאָגט, קינדער, כסדר...״
דאָס לערנען די יינגלעך ביים רבין גמרא,
עם שטאַרכט זייער לוסט אָפּ באַצייטנס אין חדר...

און וויטער — אַ שול, אַ בית־מדרש, „חסידאַרניע״,
אַ באָד מיט אַ קוימען, וואָס אָט־אָט־אָ פאַלט ער;
אַ בלאָטיקער מאַרק, אַ פיר שמאָלינקע געסלעך,
אַ ברונעם, אַ ווינט־מיל, אַ פּאַרקאַן אַן אַלטער.

פון אייַן עק — אַ קאַשטשאָל, פון צוויטן — אַ צערקווע,
עם סטאַרטשען קופּאָלן הויך־חויך אין דער לופט.
און וויטער — עק שטעטל. אַ רואיקע גרינקייט,
אַ לאָנקע. רומיאַנעק. מחיהקע דופטן.

פון אייַן זייט אַ גרינער „מאָגילניק״ מיט צלמים,
פון צווייטן — דער יידישער שטילער בית־עולם.
מען קומט צו דעם ערשטן מיט קרענץ און געזאַנגען,
דער צווייטער, ער קען נאָר אַ קרעכצנדן עולם...

שמואל צעסלער

אדם יסודו מעפר

ס׳איז דער מענטש פון ערד באַשאַפן
און מוז צוריק צו איר זיך קערן — — —
פֿאַר אַ ביסן ברויט, ביים לעבן,
צאָלט ער מיט געפּאַר און טרערן — —

און דער מענטש איז צוגעגליכן
צו אַ ברוכשטיק, צו אַ שאַרבן;
צו די גראָזן אין די פֿעלדער —
העלע גרינען זיי — און שטאַרבן — —

צו די בלומען אין אַ גאָרטן
וועלכע בליען און פֿאַרבליען;
צו אַ שאָטן צו אַ שטילן
ווען ער ציט פֿאַרבי אין פֿעלדן — — —

צו אַ וואָלקן אין דעם הימל,
וועלכער וועדט אין רוים צעלאָזן;
צו די ווינטן וואָס זיי וויייען
און זיי בלאָזן, און פֿאַרבלאָזן — — —

צו אַ שטויב וואָס שוועבט אין לופֿטן
אָן אַ ציל און אָן אַ זינען — — —
צו חלומות וועלכע קומען
און פֿאַרגייען, און צעריינען — — —

יזכור

אונדזערע קדושים און טהורים

האַלטן מיר שוין ביים סוף פון אונדזער חורבן־מגילה; מיר האָבן געלאָזט דער־ציילן די על־פּי־נס גערַאַטעוועטע, די עדי־ראיה, וועגן דעם שוידער און אכזריות פון די נאַצישע הענקערס און פון די פּיינען, יסורים און טויט פון אונדזערע נאָענטע.

מיר ברענגען דאָ וויטער די רשימה פון אונדזערע טייערע און ליבע, וואָס דער נאַצישע מערדער האָט פֿאַרפּיניקט. מיר ברענגען דאָ די נעמען פון אונדזערע טאַטעס, מאַמעס, ברידער, שוועסטער, קינדער — פריינט, שכנים, נאָענטע, וואָס זענען פֿאַרשניטן געוואָרן.

מיר האָבן געוואָלט, אַז אין אונדזער סימכאָלישער מצבה, אויף די בלעטער פון אונדזער יזכור־בוך זאָל אויף אַלע אייביקייטן אויסגעקריצט ווערן די פולע מאַרטירער־רשימה פון דער קהילה קדושה זאַבלודאָווע.

מיר וויסן, אַז וויפל מיר האָבן זיך נישט באַמיט; געפאָדערט און פֿאַרלאַנגט פון אַלעמען, ווו עס איז נאָך געווען מעגלעך, איז די רשימה נישט קיין פולע. אפשר פעלן דאָ אָדער דאָרטן מישפּחות אָדער יחידים; אפשר אַ רויי נעמען אַרויס פֿאַרגרייזט.

מיר האָבן איצט כּאַר זיך די דאָזיקע רשימה. מיר זענען זיי אַלעמען, מיר האָבן זיי דאָך אַלעמען געקענט. מיט טייל צוזאַמען געלערנט, מיט טייל צוזאַמען געשטרעבט און געחלומט וועגן ליכטיקע טעג. מיט טייל פון זיי האָבן מיר אויך געפירט וויכוחים.

איצט זענען זיי אַלע פֿאַרשניטן געוואָרן. מיר וויסן אַפילו נישט זייער ריכטיקן יאָרצייט; מיר וויסן אויך נישט ווו עס איז אַהינגעקומען זייער פֿאַרפיניקטער איבערבלייב — דאָס אַש פון זייערע פֿאַרגאַזטע און פֿאַרברענטע גופים.

נאָר וועגן געצוילטע וויסן מיר, אַז זיי געפינען זיך צווישן די כּאַ־לוסטאָקער „שבתדיקע"; טייל זענען אומגעבראַכט געוואָרן אין די געטאָס פון ביאַליסטאָק און פרוזשענע; טייל זענען אומגעבראַכט געוואָרן אויף די פֿאַרשידענע שליאַכן פון נעי־נגד, אין וועלדער און פעלדער; די גרעסטע מערהייט איז אָבער פון די דערמאָנטע גטאָס אַרויסגעפירט געוואָרן אין די טויט־פֿאַבריקן קיין טרעבלינקע און אוישוויץ.

דערמאָנען מיר זיי אַלע:

וו זיי זאָלן נישט האָבן זייער געליטערטע נשמה אויסגעהויבט; וועז דאָס איז נישט געשען; דורך וואָס פֿאַר אַ געפּיניקטן טויט זיי זענען נישט אומגעקומען.

מיר דערמאָנען זיי אוז זאָגן צו, אַז קיין מאָל וועלן מיר נישט פֿאַר־געסן זייער מאַרטירער־טויט, זייער אומקום אויף קידוש־השם אוז קידוש־העם. זייער צוואה — נישט פֿאַרגעסן אוז נישט פֿאַרגעבן, וועלן מיר אויף אַלע אייביקייטן אָפּהיטן.

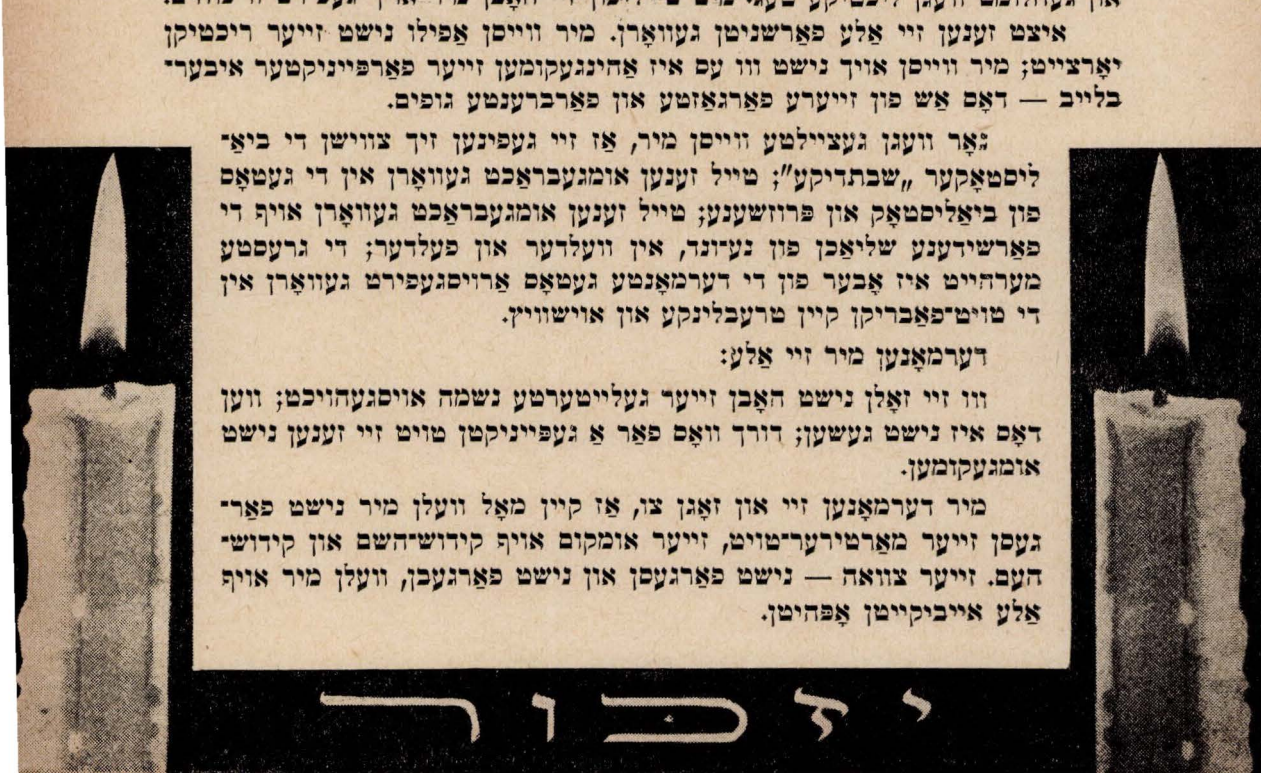

י ז כ ו ר

שטייען פאַר אונדזערע אויגן די שוואַרצע טעג פון :

י״ז תמוז תש״א — 12טער יולי 1941
א׳ כסלו תש״ג — 10טער נאָוועמבער 1942
יאַנואַר 1943
ל׳ שבט תש״ג — 5טער פעברואַר 1943
ט״ו אב תש״ג — 16טער — 23טער אויגוסט 1943

דאָס זענען די טעג ווען די נאַצישע בעסטיעס האָבן אייער שפּרודלדיקן לעבן איבערגעריסן. די דאָזיקע טעג וועלן מיר הייליק אָפּהיטן, כדי מיט געבראָכענע הער־צער און טיפן טרויער דערמאָנען אייך — אונדזערע ליבסטע און טייערסטע.

צוזאַמען מיט די אַנדערע זעקס מיליאָן קדושים וטהורים וועט איר אייביק לעבן אין אונדזער זיכרון, אין זיכרון פון גאַנצן פאָלק.

א.

אינטראָליגאַטאָר אברהם, 46 יאָר
זיין פּרוי און 4 קינדער
אינטראָליגאַטאָר חיים, 24 יאָר

פּאַראייביקט דורך הערצקע אינטראָליגאַטאָר
מאָנטעווידעאָ, אורוגוויי.

אינטראָליגאַטאָר נחום
אינטראָליגאַטאָר ריווע (כאָראָווסקי)
אינטראָליגאַטאָר חיחלע (קינד)
אָסיפּאָוויץ מאַטקע (מוטער)
אָסיפּאָוויץ געצל, מיט זיין פּאַמיליע
אָסיפּאָוויץ פּריידע־חיה
איר מאַן מאיר שמוש און פּאַמיליע
אָסיפּאָוויץ שרהקע
איר מאַן און פּאַמיליע
אָסיפּאָוויץ מיטע
משפּחה: ליבע מיט איר מאַן און קינדער

פּאַראייביקט דורך העניע אָסיפּאָוויץ (בארטאשס טאָכטער)
קרית ביאַליסטאָק, מדינת ישראל.

איסערוק דוד, 67 יאָר
איסערוק לאה, 65 יאָר
איסעריק מלכה, 26 יאָר
איסערוק רחל, 23 יאָר
איסעריק שרה, 26 יאָר
איר מאַן לייבל בערנשטיין
איסערוק מלך, 31 יאָר
איסערוק אברהמל, 29 יאָר
איסערוק מאַשע, 25 יאָר
און זייערע פּאַמיליעס

פּאַראייביקט דורך יוסף איסערוק
סאַן־מאַרטין, בועאָס־איירעס — אַרגענטינע.

אייזנמאַן שאָשקע — מוטער
אייזנמאַן אברהמל
אייזנמאַן רבקה
אייזנמאַן אהרן
אייזמאַן שיינע און קינד
אייזנמאַן ישׂשכר
אייזנמאַן חנה — מוטער
אייזנמאַן חיים

אייזנמאַן מערי
אייזנמאַן רבקה

פאַראייביקט דורך לייבל און רבקה ברעסלאווסקי און פאַמיליע
בועאָס־איירעס, אַרגענטינע.

אינטראָליגאַטאָר פסחיה, 42 יאָר
אינטראָליגאַטאָר יהושע, 34 יאָר
אינטראָליגאַטאָר־פרידמאַן רייזל, 36 יאָר
אינטראָליגאַטאָר שולמית, 18 יאָר
אינטראָליגאַטאָר באבל, 32 יאָר
אינטראָליגאַטאָר באַשע ר., 30 יאָר
אינטראָליגאַטאָר רבקה, 17 יאָר
אינטראָליגאַטאָר שמואל, 10 יאָר
אינטראָליגאַטאָר שלמה פרידמאַן, 32 יאָר
אינטראָליגאַטאָר מינץ פרידמאַן, 7 יאָר
אינטראָליגאַטאָר דבורה, 4 יאָר
אינטראָליגאַטאָר דוד, 1 יאָר

די גאַנצע משפּחה אינטראַליגאַטאָר פון ר' חיים און רבקה אינטראַליגאַטאָר

פאַראייביקט דורך פריידקע אינטראָליגאַטאָר־רובין
בועאָס־איירעס.

אייזנבערג שמערל און פאַמיליע

אַבראַמיצקי רחל
אַבראַמיצקי זאב
אַבראַמיצקי ראָזע
אַבראַמיצקי רבקה

פאַראייביקט דורך משה אַבראַמיצקי
מדינת־ישראל

ב.

באָברע שיינע, 66 יאָר
באָברע מירל, 44 יאָר
איר מאַן צאַלקע וואָלף און קינדער
באָברע פייוול
זיין פרוי גאָלדע און 2 קינדער
באָברע רבקה
איר מאַן און קינד
באָברע ישעכר
זיין פרוי ציפּע און קינד

פאַראייביקט דורך דוד באברע
מאָנטעווידעאָ, אורוגוויי.

[redacted]

באַכראַך מיכלע
באַכראַך שלמה
באַכראַך יעקב
באַכראַך רעיה

פאַראייביקט דורך אברהמל באַכראַך און זיין פרוי רייזל (וואַגמאַן)
קרית־ביאַליסטאָק, מדינת־ישראל.

באַכראַך טויבע (ידידיה דעם שוחטס פרוי)

באַכראַך ירוחם (געטאָ ביאַליסטאָק)
באַכראַך מרים (טאָכטער פון יודקע ליפשיץ) זיין פרוי
באַכראַך ישראל
באַכראַך צילע

באַכראַך העניע
איר מאַן און קינדער

באַכראַך אַלטע
איר מאַן און קינדער

באַכראַך חנה
איר מאַן און קינדער

באַכראַך רחל
איר מאַן און קינדער

באַכראַך אַדעלאַ (פרוי פון מרדכי באַכראַך)
באַכראַך שולמית
באַכראַך יהודה

באַכראַך רבקה (פרוי פון אהרן דעם שוחטס זון)
באַכראַך דוד — זייער זון
טאָכטער פון אַהרן, נאָמען אומבאַקאַנט

פאַראייביקט דורך מרדכי באַכראַך
תל־אביב, מדינת ישראל.

גלאַטשטיין משה־הערש און חנה־גאָלדע (עלטערן)
זין: וועלוול, בערל, נח מיט זייערע משפּחות
שוועסטער: ליבע און פייגל מיט זייערע מענער און קינדער

פאַראיביקט דורך שעפּסל גלאַטשטיין און פאַמיליע — בוענאָס איירעס

ביאַליסטאָצקי אייזיק, 54 יאָר
ביאַליסטאָצקי שרה־רבקה, 54 יאָר
ביאַליסטאָצקי פייגעלע
איר מאַן שלמה פליקער
זייער יינגעלע מאירקע, 2 יאָר

פאַראייביקט דורך משהל און טייבל וואַגמאַן (אַלכי)
אויסטראַליע.

בייגל יצחק, 62 יאָר
בייגל אסתר (קאַנאַרנאָוויטש), 40 יאָר
איר מאַן נאָטקע און 2 קינדער
בייגל ברוינע, 22 יאָר
בייגל שלום, 25 יאָר
בייגל רבקה, 35 יאָר
איר מאַן מנחם זאַזדראַ און קינד

פאַראייביקט דורך משה בייגל און פאַמיליע ראָפע
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

בינדער יעקב (יאַנקל יאַשטשיקם)
בינדער משה מיט זיין פאַמיליע
בינדער שמערל מיט זיין פאַמיליע
בינדער שיינע מיט איר פאַמיליע

פאַראייביקט דורך ראובן בינדער
תל־אביב, מדינת־ישראל.

בעזרוק מיטע, 58 יאָר (געטאָ פּרושענע)
בעזרוק הערשל, 40 יאָר (געטאָ פּרושענע)
זיין פּרוי ברוינע און 3 קינדער (געטאָ פּרושענע)
בעזרוק יקותיאל, 38 יאָר
זיין פּרוי חיה און 3 קינדער
בעזרוק אברהמל, 36 יאָר
בעזרוק הדסה, זייערע קינדערלעך
בעזרוק פרוידע, 33 יאָר
איר מאַן אהרן און קינדער
בעזרוק משהל, 31 יאָר
בעזרוק ביילע און קינדער
בעזרוק ישעיה, 25 יאָר

פאַראייביקט דורך גדליה בעזרוק
פלאָרידאַ, בוענאָס־איירעס — אַרגענטינע.

בעקער רבקה
בעקער ניסן (ניסל)
בעקער יעקב
זיין פּרוי הדסה (אַש) און קינד

פאַראייביקט דורך מיכאל ליפשיץ (בן בנימין שרגא)
תל־אביב, מדינת־ישראל.
און חייקל בעקער
טשילע.

בעקער זיידקע
בעקער אסתר (זיין פרוי)
בעקער גוטקע (זייער טאָכטער)
איר מאַן איטשקע איצקאָוויטש און 3 טעכטער
בעקער דוד
בעקער ליבע (זיין פרוי)
בעקער משה
בעקער שיינע (זיין פרוי) און 2 קינדער
בעקער שלומה
און זיין פרוי סאָניע פון די ראַפאַלאָווסקים

פאַראייביקט דורך שרה און מרים (יעקב רודיס טעכטער)
ישראל.

בעקער משה
בעקער שיינע (יעקב נפתלים, דעם דיינם איניקל)
בעקער בצלאל (זייער זון)

פאַראייביקט דורך אליהו צעסלער
חיפה, מדינת־ישראל.

בערנשטיין חנה (די מוטער)
בערנשטיין חנה (די פרוי פון שמואל בערנשטיין)
בערנשטיין אליהו (זייער זונעלע)
בערנשטיין משחל מיט זיין פאַמיליע
בערנשטיין לייבל
זיין פרוי שרה (איסערוק) און קינד
בערנשטיין זיידקע און זיין פאַמיליע

פאַראייביקט דורך שמואל (מוליע) בערנשטיין
תל־אביב, מדינת־ישראל.

ברענער משה, 55 יאָר
ברענער דינה (קאַגאַן), 52 יאָר
מיט זייערע קינדער
ברענער דוד און טאָכטער

פאַראייביקט דורך שמואל און דבורה (קאגאן) שערער
אַדראָגע, ב״א, אַרגענטינע.

ג.

גאָלדבערג מאיר, 35 יאָר
גאָלדבערג פאַני (פרוי)
גאָלדבערג יעקב (זייער זון)
גאָלדבערג פייגל
איר מאַן שמואל שמידט און זונעלע יעקב

פאַראייביקט דורך ברוך גאָלדבערג
מאָנטעווידעאָ, אורוגווי.

גאָניאָדזסקי רחל (ראָכטשע)
איר מאַן שבתי (שעפּסל) בינדער
זייער קינד פּסח
גאָניאָדזסקי שרה־רבקה
איר מאַן ראובן שיין
פּאַראייביקט דורך אַבישי דאָלינסקי
מדינת־ישראל.

גאַרבער יוסף
גאַרבער בינקע און זייערע קינדער
גאַרבער עלקע און קינדער
פּאַראייביקט דורך העניע אַסיפּאָוויץ
קרית־ביאַליסטאָק, מדינת־ישראל.

גלאַטשטיין משה (קופּעץ), 57 יאָר (געטאָ ביאַליסטאָק)
גלאַטשטיין ציפּע (ניעמאָי) פון גאַניאַנדז, 54 יאָר (געטאָ ביאַליסטאָק)
גלאַטשטיין יוסף, 30 יאָר (געפאַלן אויפן פראָנט ווי אַ סאָלדאַט)
גלאַטשטיין ליפּע, 28 יאָר (דערמאָרדעט נאָך דער באַפרייונג דורך די פּאָלאַקן, ביאַ־ליסטאָק)
גלאַטשטיין איטשע, 21 יאָר (געפאַלן אין דער רויטער אַרמיי)
גלאַטשטיין משה (געפאַלן אין דער רויטער אַרמיי)
גלאַטשטיין שלום (ביאַליסטאָקער געטאָ)
גלאַטשטיין גאָלדע, 21 יאָר (דערשאָסן אין ביאַליסטאָקער געטאָ)
פּאַראייביקט דורך נאָטע און יעקב גלאַטשטיין און שעפּסל גלאַטשטיין
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

געלערשטיין מרדכי
זיין פרוי און זון
געלערשטיין העניאך
זיין פרוי, 3 טעכטער, אייניקלעך און איידעמס
געלערשטיין נחום
זיין פרוי, טאָכטער, איידעם און אייניקלעך
געלערשטיין יעקב
זיין פרוי און זון
פּאַראייביקט דורך אליהו געלערשטיין
תל־אביב, מדינת־ישראל.

גלוך הערשל
גלוך לאה
גלוך אברהם
גלוך מאַנעם
גלוך פּסח
גלוך רחל
פּאַראייביקט דורך פייגל און לאהטשע (ראָגאָוויטשעס טעכטער)
תל־אביב, מדינת־ישראל.

ד.

דאָלינסקי שלמה־זלמן (דערשאָפן אין געטאָ ביאַליסטאָק) — פאָטער
דאָלינסקי פּעשע — מוטער
דאָלינסקי באַשע
איר מאַן און קינדער
דאָלינסקי גאָלדע־לאה
איר מאַן חיים פורמאַן, 3 קינדער
דאָלינסקי נחמה
איר מאַן יוסף בעקער און גאַנצע משפּחה
שמואל בעקער פון די בעדאַשעם

פּאַראייביקט דורך אַבישי דאָלינסקי
תל־אביב, מדינת־ישראל.

דאָלינסקי מוליע
דאָלינסקי חינדע
דאָלינסקי שמואל

פּאַראייביקט דוך משה אַבראַמיצקי
מדינת־ישראל

דירדאַק לאה (פייוול דעם שוחטס)
דירדאַק יוסף
דירדאַק בערל
דירדאַק רחל
דירדאַק רייע (וואכט)
איר מאַן שמעון און טעכטערל

פּאַראייביקט דורך שמעון לעווין און שוועסטער פּנינה
ישראל.

ה.

האַלפּערן קריינדל (סענדער סמאנס טאָכטער)
האַלפּערן אַלטער
האַלפּערן חנה
האַלפּערן ליפשע
האַלפּערן איסר
האַלפּערן אסתר
האַלפּערן מאיר
זיין פּרוי און 2 קינדער
האַלפּערן משה מיט זיין פאַמיליע
האַלפּערן פייגל
איר מאַן ישראל און קינדער

פּאַראייביקט דורך יצחק און בלומע מאַלעץ
חיפה, מדינת־ישראל.

האלפערן משה
האלפערן שרה (געלערשטיין)
זייער זון און טעכטער

פאראייביקט דורך פאמיליע געלערשטיין
מדינת־ישראל

האלפערן אליהו, פאטער
האלפערן יאספע, מוטער
האלפערן חיה, טאכטער

פאראייביקט דורך לאה, רחל און ציליע — ישראל

העפנער אברהם, 45 יאר
זיין פרוי און 2 קינדער
העפנער חנה, 40 יאר (געטא ביאליסטאק)
איר מאן רפאל ליס און זייערע 2 קינדער (געטא ביאליסטאק)
העפנער שיינדל, 38 יאר (געטא ביאליסטאק)
איר מאן שמעון ליסאגורסקי
העפנער מערי, 47 יאר (געטא ביאליסטאק)
איר מאן יעקב וואלקין און 3 קינדער

פאראייביקט דורך יעקב העפנער און פאלי (פעשקע) העפנער־מינץ
מאנטעווידעא, אורוגוויי.

וו.

וואגמאן לייבל, 47 יאר
וואגמאן חיה־לאה (צעסלער), 47 יאר
וואגמאן הערשל, 45 יאר
וואגמאן גוטקע (רודי), 45 יאר
וואגמאן אברהם, 43 יאר (געפאלן אין דער רויטער ארמיי)
וואגמאן נחמחקע, 49 יאר (געטא ביאליסטאק)
אירע קינדער קיילע און שיינע
איר מאן פישל פלעבאן (אין מיידאנעק)
וואגמאן רבקה, 40 יאר
איר מאן מאטל שוסטער און זייערע 2 קינדער
וואגמאן פייגל, 35 יאר
איר מאן יעקב גאלדשטיין און טאכטער
וואגמאן שרה, 32 יאר
איר מאן יצחק איטקין מיט 3 קינדערלעך

פאראייביקט דורך משה וואגמאן און פרוי
אויסטראליע.
און רייזל באכראך (וואגמאן)
מדינת־ישראל.

וואַניעווסקי חיים (זוידקע)
וואַניעווסקי גיטל (סאַפירשטיין) און קינדער:
וואַניעווסקי שלמה
וואַניעווסקי סימע
וואַניעווסקי משה
וואַניעווסקי זעליק (אין ראַטנפאַרבאַנד)
וואַניעווסקי חנה (געטאָ ביעלסק)
וואַניעווסקי זיסל, 19 יאָר (טרעבלינקע)
וואַניעווסקי סאַניע, 16 יאָר (טרעבלינקע)
וואַניעווסקי גוטקע
איר מאַן ידידיה
זייער קינד יהודית

וויזניק אברהם־יצחק
וויזניק ביילע־פייגל
וויזניק דבורה
וויזניק צאַלקע
וויזניק קאַפּל
זיין פרוי ראָזע און קינדער
וויזניק יוסף (יאָסל צאַלקעס)
זיין פרוי באַשקע און קינדער

וויזניק לייבל
זיין פרוי און קינדער
וויזניק צאַלקע
זיין פרוי און קינדער
וויזניק שמואל
וויזניק משה
וויזניק חיה־דיווע

וויזניק רחל און אירע קינדער:
וויזניק צאַלקע
וויזניק מרדכי
וויזניק יואל
וויזניק דאָבע

וויזניק אברהמל
זיין פרוי און 6 קינדער
וויזניק שיינע (דודם פרוי)
מיט 3 קינדער
וויזניק מיניע־דיווע
איר מאַן קילעצקי און קינדער

פאַראייביקט דורך ליפשע וויזניק (גאָלדבערג)
חיפה, מדינת־ישראל.

וואַדילעוויטש לייב־הערש, 52 יאָר
וואַדילעוויטש רחל, 49 יאָר
וואַדילעוויטש יעקב

פאַראייביקט דורך זייערע קינדער מאָשקע און ליפשע — ניו־יאָרק.

ז.

זאַבלודאָווסקי אברהמל, 20 יאָר
זאַבלודאָווסקי לייבל, 17 יאָר
זאַבלודאָווסקי גוטע, 16 יאָר
זאַבלודאָווסקי סוליע, 13 יאָר
זאַבלודאָווסקי שיינע, 11 יאָר
אַלע יתומים פון משה סוליעס און מערקעס (סערלין פון מיכאַלאָווע)
זאַבלודאָווסקי רייזל (סוליעס), 57 יאָר
איר מאַן יאַשקע וויסאָצקי, 52 יאָר
זייערע קינדער סוליע, ליבע, אברהמל

פאַראייביקט דורך שמואל, יצחק, משה צעסלער און דוד זאַבלודאָווסקי בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע; פאַמיליעס זאַבלודאָווסקי אין אַמעריקע און מעקסיקע.

זאַבלודאָווסקי יוסף (דיבטער און שלום־עליכם־פאָרלייענער) — גענטאָ ביאַליסטאָק

פאַראייביקט דורך זיין זון דאָדיע זאַבלודאָווסקי; שמואל, יצחק און משה צעסלער — בוענאָס־איירעס; דוד און שמואל זאַבלודאָווסקי — מעקסיקע; לייזער לעוו — מדינת־ישראל.

זאַבלודאָווסקי מאָטקע (ברוך־מרדכי), זאַבלודאָוער בעקער פון יאַטקע־גאַס, ביאַליסטאָק
זאַבלודאָווסקי חיה־טויבע (זיין פרוי)
זאַבלודאָווסקי שמולקע
זאַבלודאָווסקי חיים
זאַבלודאָווסקי יוסף
זאַבלודאָווסקי אברהמל
אַלע מיט זייערע משפחות דערשאָסענע ערובניקעס אין „מאַלמעד־אַקט", ביאַליסטאָק

פאַראייביקט דורך דער משפחה פון נחמן זאַבלודאָווסקי ע״ה; פרומע זייבל און אירע קינדער — ניו־יאָרק; פאַמיליעס זאַבלודאָווסקי און צעסלער — מעקסיקע, אַרגענטינע און לעוו — מדינת־ישראל.

זאַבלודאָווסקי חיים־צבי (שרייבער און לערער) — גענטאָ ביאַליסטאָק
זאַבלודאָווסקי לייזער
זאַבלודאָווסקי יאכע
זאַבלודאָווסקי משחקע (פראָפ׳ פון דער העברעישער גימנאַזיע) צווישן די „שבתדיקע"
זאַבלודאָווסקי אהרן (שאַכמאַטיסט) — פאַרברענט לעבעדיקערהייט אין דער גרויסער ביאַליסטאָקער שול.
זאַבלודאָווסקי אסתר
זאַבלודאָווסקי לאה
אַלע מיט זייערע מענער, פרויען און קינדער

פאַראייביקט דורך דוד און ד״ר שמואל זאַבלודאָווסקי — מעקסיקע; דאָדיע זאַבלודאָווסקי; שמואל, יצחק און משהל צעסלער — בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע און לייזער לעוו — גבעתיים, מדינת־ישראל.

זאַלצמאַן נחום־מענדל, 75 יאָר
זאַלצמאַן שפּרינצע, 70 יאָר
זאַלצמאַן חיה־זעלדער (כייטשע), 38 יאָר
איר מאַן אברהם גראָבער, 40 יאָר
טאָכטער חנהלע

זאַלצמאַן פרומע, 36 יאָר
איר מאַן שמואל ליפשיץ, 42 יאָר

זאַלצמאַן פּאַניע
איר מאַן דוד עפּשטיין
טאָכטער מרים

זאַלצמאַן בײלקע מיט איר מאַן
זאַלצמאַן מאָטל מיט זײן פרוי
זאַלצמאַן לייבל
זײן פרוי רחל ליפשיץ

זאַלצמאַן קאָפּל, 72 יאָר

פּאַראייביקט דורך משהל און זלאַטע זאַלצמאַן (נחום מענדלס קינדער) פון חדרה, ישראל און האַוואַנאַ, קובאַ; משה זאַלצמאַן — אַרגענטינע און סולקע פּעטליז־טשעראָף (סולקע משה־זעליקס) — ניו־יאָרק.

זלאָצמאַן אסתר (געשטאַמט פון וואָלקאָוויסק)

פּאַראייביקט דורך אבישי דאָלינסקי
מדינת־ישראל.

יאַכנוק ירחמיאל, 60 יאָר
יאַכנוק פייגל, 17 יאָר
יאַכנוק גאָלדע
איר מאַן יקותיאל גלאַטשטיין
זייערע קינדער: בינקע, דבורה, מאַשע, ישראל

יאַכנוק אבא
יאַכנוק שרהקע (זײן פרוי)
יאַכנוק מאיר
יאַכנוק גאָלדע
יאַכנוק רחל
יאַכנוק הערשל

יאַכנוק בערל (פאָטער)
יאַכנוק מערטשע
איר מאַן משהל מילער און 2 טעכטערלעך

יאַכנוק סימע
איר מאַן הערשל אַזיע
זייער זון מאיר

יאַכנוק כינקע
איר מאַן מ. טעננצער און קינד
יאַכנוק גרשון — געפאַלן אין דער רויטער אַרמיי
יאַכנוק חיים
יאַכנוק דינה
יאַכנוק שיפרה
יאַכנוק טעמע

פאַראייביקט דורך חיים און דבורה יאַכנוק; שיפרה און ראמאן סאַפאָזשניק; נחמה און אברהם לאשיצקי, בוענאָס־אייראס — אַרגענטינע.

כ.

כאָראָווסקי אברהמל (קניאַזם זון)
כאָראָווסקי באַבטשע (זיין פרוי)
כאָראָווסקי פריידל און איר מאַן זאַוול

פאַראייביקט דורך ר׳ יואל און שלום כהן
מדינת־ישראל.

כאָראָווסקי ליבע (פון דאָרף סאצי)
כאָראָווסקי יוסף

פאַראייביקט דורך שמואל כאראווסקי (בן גדליה)
חיפה, מדינת־ישראל.

כאָראָווסקי ישראל־משה, 72 יאָר
כאָראָווסקי באַשקע, 62 יאָר
כאָראָווסקי איטקע, 30 יאָר

כאָראָווסקי קאָפּל
זיין פרוי און קינדער

כאָראָווסקי נחום־וועלוול
זיין פרוי און קינדער

כאָראָווסקי מענדל
זיינע קינדער

כאָראָווסקי יצחק (איטשע)
זיין פרוי און קינדער

פרוי פון פישל כאָראָווסקי
איר זון איטשע און זיין פאַמיליע

כאָראָווסקי אבא־דניאל (ביאַליסטאָקער געטא)
כאָראָווסקי ביילע

פאַראייביקט דורך פיניע כאראווסקי
ניו־יאָרק, פאַר. שטאַטן.

כאָראָווסקי מנוחה, מוטער
כאָראָווסקי רחל, שוועסטער

פאַראייביקט דורך יהושע כאָראָווסקי
מדינת־ישראל.

כידערסקי יצחק
כידערסקי יאַכע
כידערסקי בנימין
זיין פרוי און קינדער
כידערסקי יהודה
כידערסקי חיה־בוילע (זיין פרוי) און 3 קינדער
כידערסקי שמעון
כידערסקי עלקע (זיין פרוי) און 3 קינדער
כידערסקי רייזל
איר מאַן יהושע גוטסמאַן און 2 קינדער
כידערסקי מרים
כידערסקי רבקה

פאַראייביקט דורך משה כירעדסקי
חיפה, מדינת־ישראל.

ל.

לאָפאַטע איטשע
לאָפאַטע מינדל

פאַראייביקט דורך צביה און שמעון רובינס
מדינת־ישראל.

לאַפּיטשוי יעקב, 46 יאָר
לאַפּיטשוי פייגל, 46 יאָר
לאַפּיטשוי מלכה, 20 יאָר
לאַפּיטשוי שיינע, 18 יאָר
לאַפּיטשוי חיים־מרדכי, 14 יאָר
לאַפּיטשוי חנה (באָבע), 97 יאָר
און די צווייטע באָבע אסתר־חיה סאָפער (די זאָגערקע), 86 יאָר

פאַראייביקט דורך אברהם לאפיטשיי
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

ליפשיץ בנימין־שרגא (ביאַליסטאָקער געטאָ)
ליפשיץ פּעשע (בעת באָמבאַרדירונג פון דייטשישע אַרמאָפלאַנען)
ליפשיץ עלקע
ליפשיץ יהושע (אין לאַגער בלוזני)
ליפשיץ כינקע
ליפשיץ סימע
ליפשיץ צילע

פאַראייביקט דורך מיכאל (בן בנימין־שרגא) ליפשיץ
תל־אביב, מדינת־ישראל.

ליפשיץ אברהם (עמטשע, פון קוואַסאַרניץ)
ליפשיץ פרומע (לין) זייערע קינדער
ליפשיץ סאָניע
ליפשיץ רחל
ליפשיץ מיכאל
לין מאַריאַשע
איר מאַן משה אָקון און זייערע קינדער
יעקב און מאיר
לין לאה
איר מאַן נתן סטאַניעצקי

פאַראייביקט דורך ר׳ יצחק (איטשע) לין
תל־אביב, מדינת־ישראל.

לייבטשיקס ברודער, ראובן (רווזקע)
זיין פרוי כייטשע
זייערע קינדער: מיניע, זינע, ליזע
ליפשע (רבקהס מוטער)
איר ברודער שלום
זיין פרוי גיטל

פאַראייביקט דורך רבקה לויתן, ישראל, צום אָנדענק פון איר מאַן, לייבטשיקס ברודער ע״ה און איר משפחה.

לעוו זועלוול
לעוו עלקע (זאַבלודאָווסקי — עלקע סוליעם)
לעוו יהודה
לעוו סאָניע (שלאַכטער)
לעוו חיים
לעוו רבקה
לעוו אברהם
אַלע מיט זייערע פרויען, מענער און קינדער

פאַראייביקט דורך לייזער לעוו — גבעתיים, מדינת־ישראל; פאַמיליע צעסלער און זאַבלודאָווסקי — אַרגענטינע, ניו־יאָרק און מעקסיקע.

לעוויצקי ציפּע
לעוויצקי חנה
לעוויצקי פייגל
לעוויצקי העניאך

פאַראייביקט דורך פייוול לעוויצקי, אַרגענטינע; פייגל און לאהטשע ראָגאָוויטש ישראל.

לעווין גיטל
לעווין יעקב־קאָפּל
לעווין כינקע
לעווין בלומקע
איר מאַן יעקב גוטבעטער
זייער קינד אברהם־יצחק

פאַראייביקט דורך שמעון לעווין און שוועסטער פנינה (פּעשקע) גאָלדצווייג
קרית־ביאַליסטאָק און נתניה, מדינת־ישראל.

מ.

מאַלטשיק יצחק (איטשע)
מאַלטשיק רחל (ראָכטשע וואַניעווסקי)
מאַלטשיק אסתר 12 יאָר
מאַלטשיק הערשעלע, 14 יאָר

פאַראייביקט דורך גוטע אָסמאַן
ישראל.
און פאַמיליע פורמאַן
אַרגענטינע.

מילער משה־וועלוול, 51 יאָר (געטאָ ביאַליסטאָק)
מילער פייגע־רחל (גלאַטשטיין), 51 יאָר
מילער זלמן, 25 יאָר
מילער גדליה, 20 יאָר (דערשאָסן אין וואַרשעווער פּאוויאַק)

פאַראייביקט דורך שמואל צעסלער און פרוי שרה־עטל (מילער)
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

מירסקי, הרב ר' יוחנן זצ"ל (אוישוויץ 1943) — (לעצטער זאַבלודאָווער רב)
מירסקי צבי
מירסקי חנה (חזן) מיט איר קינד

פאַראייביקט דורך ד"ר אברהם מירסקי און פאַמיליע
חיפה, מדינת־ישראל.

נ.

נאָווינסקי הערשל
נאָווינסקי באָבקע
נאָווינסקי חנא
נאָווינסקי יאָסקע
נאָווינסקי פייגל
נאָווינסקי איטקע
(נעמען פון די אַנדערע קינדער אומבאַקאַנט)

פאַראייביקט דורך י. ראָזנבערג
רמן־גן, ישראל.

נאָוויק הערשל
נאָוויק רבקה מיט זייערע קינדער
פאַראייביקט דורך מ. טובי (שוואַרץ)
ישראל.

ס.

סאַפאָוויטש מאַטקע, 70 יאָר
פאַראייביקט דורך גדליה בעזרוק
פלאָרידאַ, ב"א, אַרגענטינע.

סובאָטניק ריינע (די רביצן, פרוי פון הרב ר' אברהם־עקיבא סובאָטניק ז"ל)
סובאָטניק דוב און פרוי
סובאָטניק יצחק־אלחנן
זיין פרוי און 3 טעכטער
פאַראייביקט דורך אליהו געלערשטיין און פרוי שרה־ביילע (סובאָטניק)
תל־אביב, מדינת־ישראל.

סלוצקי גרשון (דער חויפישער), 68 יאָר (ביאַליסטאָק, 10 נאָוועמבער 1942)
סלוצקי יאָבע (זיין פרוי), 60 יאָר (אין אוישוויץ, 8 פעברואַר 1943)
פאַראייביקט דורך אפרים רובינס
אויסטראַליע.
צביה און שמעון רובינס
מדינת־ישראל.

ע.

עלמאַן מאַשע (רעזניק)
עלמאַן שיינע־מלכה
עלמאַן אסתר־פייגל
עלמאַן יענטע־דוזל
פאַראייביקט דורך אברהם און ביילע־רחל בורשטיין
בועגאָס־איירעס, אַרגענטינע.

פ.

פאָדראַבינעק יצחק

פאָראָזאָווסקי מיכאל
פאָראָזאָווסקי פעשקע
פאָראָזאָווסקי לאה
פאָראָזאָווסקי יעקב
פאַראייביקט דורך פייגל און לייטשע (ראָגאָוויטשעס טעכטער)
תל־אביב, מדינת־ישראל.

פּאראָזאָווסקי כאַנטשע, 40 יאָר (געטאָ ביאַליסטאָק 1943)
פּאראָזאָווסקי חיים־מנשה, 44 יאָר (מיידאַנעק 18 אויגוסט 1943)
פּאראָזאָווסקי מאיר, 44 יאָר (מיידאַנעק 18 אויגוסט 1943)
פּאראָזאָווסקי מיכאל, 16 יאָר (מיידאַנעק 18 אויגוסט 1943)
פּאראָזאָווסקי רחל, 25 יאָר (מיידאַנעק 18 אויגוסט 1943)
פּלעבאַן שלמה
פּלעבאַן כייקע
פּלעבאַן בנימין

פּאַראייביקט דורך יאָסקע ראָזנבערג (יאָסל דעם בירניקס)
רמת־גן, ישראל.

פּלעבאַן אברהם (פּאָטער)
פּלעבאַן רחל (מוטער)
און זייער גאַנצע פּאַמיליע

פּאַראייביקט דורך פּאַניע פּלעבאַן־מישקאָף
ניו־יאָרק.

פּעטלין מויבע
פּעטל[illegible] פייוול
פּע[illegible] חנה
[illegible] דוד
[illegible] אלימלך
[illegible] לייבל
[illegible] בנימין־בישקע
[illegible]וי חנה (קאגאן) און קינדער
[illegible] פרוידל און איר מאַן זאַוול

פּאַראייביקט דורך ר׳ יואל און שלום כהן
תל־אביב, מדינת־ישראל.

[illegible]נקי נח
[illegible]נקי רבקה
[illegible]נקי זלמן
[illegible]נקי פרוידקע
[illegible]נקי לייזער (רבקה זוידילוביצס זון)
[illegible]נקי אליהו
[illegible]נקי יואל
[illegible]נקי בלומקע

פּאַראייביקט דורך אליהו צעסלער
ישראל.

פּלעבאַן חיה
פּלעבאַן פישל
פּלעבאַן קיילע
פּלעבאַן שיינע

פּאַראייביקט דורך אברהם און רייזל באַכראַך ישראל.

פּערלגוט לייבל
פּערלגוט נחמה
פּערלגוט מאיר
פּערלגוט דוד

פּאַראייביקט דורך דער משפּחה בראַסלאַווסקי אַרגענטינע.

פּערלגוט קאָפּל
פּערלגוט לייבל, זיין פּרוי און קינדער
פּערלגוט פּעשע, איר מאַן מאָטל לאַנדינסקי און קינדער
פּערלגוט עלקע, איר מאַן און קינדער
פּערלגוט נחום, פּרוי און קינדער
פּערלגוט בנימין, פּרוי און קינדער
פּערלגוט מאָטל און זון
פּערלגוט הערשל

פּאַראייביקט דורך זיידקע (אברהם) קאַשטאַן און פּאַמיליע.

פּ.

פּורמאַן אסתר, 19 יאָר
פּורמאַן בערל, 17 יאָר
פּורמאַן בערל, 45 יאָר (געטאָ ביאַליסטאָק)
פּורמאַן נחמה, 45 יאָר (געטאָ ביאַלסיטאָק)
פּורמאַן שרה־רבקה, 20 יאָר (געטאָ ביאַליסטאָק)
פּורמאַן חיים, 18 יאָר (געטאָ ביאַליסטאָק)
אַ קינד, נאָמען אומבאַוווסט (געטאָ ביאַליסטאָק)
פּורמאַן חיים, 32 יאָר
פּורמאַן גאַלדע, 30 יאָר
פּורמאַן דרעזל, 15 יאָר
פּורמאַן כאַצקל, 13 יאָר
נאָך אַ ברודער, נאָמען אומבאַוווסט

פּאַראייביקט דורך יעקב־משה פּורמאַן און משפּחה פּלאָרידאַ, ב״א, אַרגענטינע.

פליקער פסה
פליקער חיה
פליקער לאה
פליקער מענדל
פליקער חיים
פאַראייביקט דורך פייגל און לייטשע ראַגאָוויטש
מדינת־ישראל.

פליקער חיים
זיין פרוי און דריי קינדער
פליקער אפריים, 22 יאָר

פיינמאַן משה
פיינמאַן שולמית
און זייערע משפּחות
פאַראייביקט דורך אליהו געלערשטיין
ישראל, און אהרן פיינמאַן — טשיקאַגאָ.

פעדער נח
פעדער רבקה
פעדער זלמן
פאַראייביקט דורך גוטע אָסמאַן (פעדער)
נתניה, מדינת־ישראל.

פענער בערקע
און טעכטער
פאַראייביקט דורך פסח פענער און פאַמ.
בוענאָס־איירעס.

צ.

צוריק לייבל
צוריק מערי
צוריק שעפּסל
צוריק יונה
צוריק מענדל
צוריק יוסף
צוריק ליבע
צוריק מינדל
צוריק מיכל, 54 יאָר
צוריק גוטקע, 38 יאָר
צוריק רחל, 17 יאָר
צוריק מינדל
צוריק אברהמל, 15 יאָר
פאַראייביקט דורך בנימין צוריק און פאַמיליע רעזניק
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

צימערמאַן זעליק, 68 יאָר
צימערמאַן רחלילאה (בעקער), 65 יאָר
צימערמאַן צאַלקע, 40 יאָר
און זיין פאַמיליע
צימערמאַן לייבל, 45 יאָר
און זיין פאַמיליע
צימערמאַן פייגל, 36 יאָר
און איר מאַן סענדער שמוקלער
זייערע צוויי קינדער

פאַראייביקט דורך כאַצקל צימערמאַן און פרוי
אַדרעסע — ב"א, ארגענטינע.

ציקאָרניק באבל
איר מאַן ניסל
זייערע קינדער יואל און בלומקע
ציקאָרניק יעקב
ציקאָרניק עטקע
ציקאָרניק אליהו
ציקאָרניק יואל
ציקאָרניק אברהם
ציקאָרניק קלמן
ציקאָרניק גאָלדע
ציקאָרניק דאָבע

פאַראייביקט דורך אליהו צעסלער
חיפה, מדינת ישראל.

צירולניק משה, פאָטער
צירולניק מאַשע, מוטער
צירולניק שמואל
זיין פרוי
מיט זייערע קינדער
צירולניק לייבל
צירולניק זעליק
צירולניק סאָניע
צירולניק נפתלי
צירולניק לאה
צירולניק פרומע
צירולניק גוטקע
צירולניק גאָלדע (מומע), מיידאַנעק 18 אויגוסט 1943

צירולניק איסר
צירולניק איטקע
זיין פרוי און דריי קינדער
צירולניק מלך
צירולניק יוסף (מיידאַנעק, 18 אויגוסט 1943)
צירולניק זבולון (מיידאַנעק, 18 אויגוסט 1943)

פאַראייביקט דורך חנה־פעשע צירולניק (טאָפּאָוויץ)
תל־אביב, מדינת ישראל
און חיים שלעסער און פאַמיליע
אַרגענטינע.

צירולניק מלך, ביאַליסטאָקער געטאָ, געשטאָרבן
צירולניק באַשע, 36 יאָר
צירולניק איסר
צירולניק איטקע
צירולניק מינדל
צירולניק אסתר
צירולניק אברהמל
צירולניק יוסף

פאַראייביקט דורך בנימין צוריק און פאַמיליע
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע

צעסלער אברהם (אהרן הערשם), 62 יאָר
צעסלער ביילע זאַבלודאָווסקי (סוליעם), 62 יאָר (דערשאָסן געטאָ ביאַליסטאָק)
צעסלער ליליע (ליפשע), 21 יאָר (דערשאָסן געטאָ ביאַליסטאָק)
צעסלער סוליע, 19 יאָר (דערשאָסן געטאָ ביאַליסטאָק)
לעצטע דריי — צווישן די 100 ערובניקעס פון דעם „מאַלמעד־אַקט"
צעסלער פאַניע, 32 יאָר (אין ווילנע)
איר מאַן משה אייזנבערג, 35 יאָר (אין ווילנע)
צעסלער לאַזערקע, 9 יאָר (אין ווילנע)
צעסלער סאלינקע, 4 יאָר (אין ווילנע)

פאַראייביקט דורך שמואל, יצחק און משה צעסלער
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.
און פאַמיליעס זאַבלודאָווסקי — אַרגענטינע, מעקסיקע, ניו־יאָרק.

צעסלער יעקב (פאראווקער), (אוישוויץ)
צעסלער משה־ברוך
צעסלער בלומע (פון די ציקאָרניקעס)
צעסלער יצחק
צעסלער נתן
צעסלער אסתר

צעסלער חנא־הערשל
צעסלער מאַשע
צעסלער ראובן
צעסלער אסתר
צעסלער העניע
צעסלער ביילע
צעסלער פייוול (צווישן די „שבתדיקע" אין ביאַליסטאָק)
צעסלער חנה (אַלטער בעקערס טאָכטער)
צעסלער שלמה
צעסלער יצחק

פאַראייביקט דורך אליהו צעסלער (משה־ברוכס זון)
חיפה, מדינת ישראל.

ק.

קאָוואַל קריינע, 63 יאָר
קאָוואַל שמעון־זימל, 42 יאָר
קאָוואַל שיינע־חיה, 44 יאָר
איר מאַן זעליק קאַרפּ, 48 יאָר
זייערע דריי זונעלעך
קאָוואַל יודל, 32 יאָר
זיין פרוי און קינדער
קאָוואַל יעקב) 24 יאָר

פאַראייביקט דורך נח קאָוואַל
סאַן־מאַרטין, ב"א, אַרגענטינע.

קאַפּוסטין בנימין (לערער פון „תחכמוני"־שול) צווישן די „שבתדיקע".

קאַשטאַן שפרה (פּערלגוט)
קאַשטאַן זעלדע
איר מאַן מענדל נייטאַן
קינדער: אייזיק, שיינע, נעמי
קאַשטאַן עלקע
איר מאַן שמעון בידערסקי
קינדער: אייזיק, שיינע, מערע, ראובן

פאַראייביקט דורך זיידקע (אברהם) קאַשטאַן, און שוועסטער בלומקע
אַדראַגע, ב"א, אַרגענטינע.

קולעצקים אליהו
מיט זיין משפּחה (פון סוראזער גאַס)
קנאַראַזוסקי יואל (זיך דערצויגן אין דער משפּחה צירולניק)

קלעמענטאַנאַווסקי אהרן
קלעמענטאַנאַווסקי טייבל
קלעמענטאַנאַווסקי אליהו
קלעמענטאַנאַווסקי שמעון

פאַראייביקט דורך אליהו געלערשטיין
מדינת־ישראל

קוליש אברהמל (פאַטער)
קוליש פייגל (מוטער)
קוליש משחל
קוליש ישראל
קוליש לייזער

פאַראייביקט דורך לייבל און רבקה ברעסלאַווסקי און פאַמיליע
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

קאַץ חיה־פייגל און משפּחה
קאַץ צאַלקע — פאַרבראַנט לעבעדיקערהייט אין דער גרויסער שול, ביאַליסטאָק

פאַראייביקט דורך אבא קאַץ און פאַמיליע
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

קופלינסקי יעקב (יאַנקל־שלומה יואלם)
קופלינסקי אסתר
קופלינסקי שלומה
קופלינסקי חייקל
קופלינסקי מערי
קופלינסקי רחל
קופלינסקי גיטל
קופלינסקי שרה
קופלינסקי שיינע
קופלינסקי דבורהקע

די מישפּחה פון זועלוול קופלינסקי:
קופלינסקי רחל
קופלינסקי שלומה
קופלינסקי קיילע

פאַראייביקט דורך יצחק קופלינסקי
ישראל.

ר.

ראַבינאָוויטש פייוול־בער, 70 יאָר
ראַבינאָוויטש עטקע, 70 יאָר

פאַראייביקט דורך שמואל ראַבינאָוויטש
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

ראָגאָוויטש חיים־אריה
ראָגאָוויטש העניע
ראָגאָוויטש זיידל (זיידקע)
ראָגאָוויטש ראָזע
פאַראייביקט דורך חיים־אריה ראָגאָוויטשעס טעכטער פייגל און לייטשע
תל־אביב, מדינת ישראל.

ראָגאָווסקי זלמן (ריבעלער))דערשאָפן אין ביאַליסטאָק
ראָגאָווסקי גאָלדע
ראָגאָווסקי אסתר
ראָגאָווסקי העניע
ראָגאָווסקי דוד
און קינדער
פאַראייביקט דורך יעקב ראָגאָווסקי
תל־אביב, מדינת ישראל.

ראַפאַלאָווסקי חנא
ראַפאַלאָווסקי מערע
ראַפאַלאָווסקי ביילקע
פאַראייביקט דורך רחל פינטשוק (ראַפאַלאָווסקי)
ישראל.

ראַפאַלאָווסקי חיה־שרה, 38 יאָר (אין אוישוויץ)
ראַפאַלאָווסקי מנחם־מענדל, 52 יאָר
ראַפאַלאָווסקי דבורה, 50 יאָר
ראַפאַלאָווסקי סאָניע, 30 יאָר (אין אוישוויץ)
ראַפאַלאָווסקי חוה, 24 יאָר
ראַפאַלאָווסקי צירל, 22 יאָר
ראַפאַלאָווסקי אַלטערקע, 19 יאָר
פאַראייביקט דורך פאַני ראַפאַלאָווסקי־דייטש
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

ראָפע דוד, 65 יאָר
ראָפע חנה־פּערל, 62 יאָר
ראָפע דוואָשקע, 41 יאָר
איר מאַן איטשע קרישמאר און 2 קינדער
ראָפע חיה־שרה
איר מאַן מ. בערנשטיין
ראָפע ליבע, 37 יאָר, מיט איר מאַן
ראָפע פּלטיאל, 70 יאָר
ראָפע מערקע און פאַמיליע
ראָפע חיים, 68 יאָר
זיין פּרוי און 3 קינדער
פאַראייביקט דורך אברהם ראָפע און זיין שוועסטער מערע (קאַטיק)
אַדראָגע, ב״א, אַרגענטינע.

רובינם נפתלי־הערץ, 70 יאָר (ביאַליסטאָקער געטאָ, 17 אויגוסט 1943)
רובינם ליובע (סלוצקי), 33 יאָר (אוישוויץ, 8 פעברואַר 1943)
רובינם פרידע, 6 יאָר (אוישוויץ, 8 פעברואַר 1943)
רובינם חיה, 4 יאָר (אוישוויץ, 8 פעברואַר 1943)
רובינם הערשל, 2 יאָר (אוישוויץ, 8 פעברואַר 1943)
רובינם יעקב, 22 יאָר אַלט
רובינם יצחק, 26 יאָר
רובינם חנה (איטשע פּיצעם טאָכטער) — זיין פרוי
רובינם אַלטע־יוכבד, 30 יאָר
איר מאַן חיים ניטופּכקי
קינדער: רות און מאַקס

פאַראייביקט דורך אפרים רובינס — אויסטראַליע
און צביה און שמעון רובינס — מדינת ישראל.

רודי יעקב (בן יצחק)
רודי ליפשע (ישעיה פישקעם טאָכטער)
רודי איטקע
רודי סימע
איר מאַן משה געלער און זון
רודי שמואל (מוליע)
רודי עלקע (זיין פרוי)
רודי פישל (זייער זון)
רודי אליהו
רודי רחל (זיין פרוי)
רודי שמואל
רודי איטקע
רודי מאיר
רודי יענטע (זיין פרוי)
רודי סאָניע
רודי יצחק

פאַראייביקט דורך שרה און מרים רודי
רחובות און אילת השחר, מדינת ישראל.

רעזניק אריה־לייב, 60 יאָר (דערשאָסן אין ביאַליסטאָק 1942)
רעזניק מיכלע, 66 יאָר
רעזניק מאַטל, 22 יאָר
רעזניק לייזער, 50 יאָר
רעזניק נעכאַמקע, 48 יאָר
רעזניק מירים, 24 יאָר
רעזניק ביילע, 20 יאָר
רעזניק מלכה, 15 יאָר
רעזניק זעליק, 40 יאָר
זיין פרוי און 2 קינדער

רעזניק מינדל (לייזער זאיצעס שוועסטער), 59 יאָר
רעזניק יאַנקלדוד (דער שמיד)
רעזניק רחל־לאהקע
רעזניק שפרה
רעזניק יוסף

פאַראייביקט דורך יוסף, זלמן און אברהם רעזניק
בוענאָס־איירעס, אַרגענטינע.

ראַבינאָוויטש זיידקע
זיין פרוי און קינדער
ראַבינאָוויטש חוה (שוועסטער)

פאַראייביקט דורך מ. ליפשיץ
ישראל

ש.

שאָטלענדער נחום, 70 יאָר (געטאָ ביאַליסטאָק)
שאָטלענדער פריידל (אייזנבערג), 45 יאָר (געטאָ ביאַליסטאָק)
שאָטלענדער איטשע־לייבל
שאָטלענדער לייבל
שאָטלענדער גיטל, 40 יאָר
טאָכטער, נאָמען אומבאַוווסט, 18 יאָר
שאָטלענדער יעקב, 48 יאָר (ביאַליסטאָקער געטאָ)
זיין פאַמיליע (ביאַליסטאָקער געטאָ)
שאָטלענדער זיידל, 38 יאָר (ביאַליסטאָקער געטאָ)
זיין פאַמיליע (ביאַליסטאָקער געטאָ)

פאַראייביקט דורך כאַצקל און אסתר־רחל צימערמאַן (שאָטלענדער) און פאַמ.
אַדראָגע, ב״א, אַרגענטינע.

שוואַרץ פּרץ
שוואַרץ גוטקע
שוואַרץ חיה
שוואַרץ דבורה
שוואַרץ משה

פאַראייביקט דורך מרדכי שוואַרץ (טובי)
בת־ים, מדינת ישראל.

שטערנפעלד כאַשקע
שטערנפעלד מיכל
שרה־טויבעס קינדער (אליהו־צאַלעלם)

פאַראייביקט דורך מ. ליפשיץ
מדינת ישראל.

שמוש אהרן
שמוש בלומע (רודאווסקי)
שמוש חנה
שמוש מאיר
שמוש שמואל (מולקע)
שמוש מיניע
שמוש הערשל
שמוש ישעיה
שמוש פּעשע
שמוש ביילע
שמוש פּעלע
שמוש ישראל
שמוש גאָלדע
שמוש רחל

שלעסער אברהם־יצחק, 60 יאָר
שלעסער פרומע, 59 יאָר (חיה סטירקעס טאָכטער)
שלעסער שמואל, 42 יאָר
שלעסער ריווטשע (זיין פרוי)
זייערע צוויי קינדער
שלעסער ירחמיאל, 40 יאָר
זיין פרוי און צוויי קינדער
שלעסער גוטקע, 24 יאָר

פאַראייביקט דורך חיים שלעסער — אַרגענטינע
און חנה־פּעשע צירולניק־טאָפּאָוויטש — מדינת ישראל.

שניידעראָווסקי משה־בנימין (צווישן די „שבתדיקע" אין געטאָ אין ביאַליסטאָק)
שניידעראָווסקי לאה (לייקע)
שניידעראָווסקי אפרים און פאַמיליע
שניידעראָווסקי לייבל (צווישן די „שבתדיקע" אין געטאָ ביאַליסטאָק)
שניידעראָווסקי חוה
שניידעראָווסקי רחל
שניידעראָווסקי כאַשקע
שניידעראָווסקי זלאַטקע

פאַראייביקט דורך ראובן בינדער
תל־אביב, מדינת ישראל.

שערער אברהם, 68 יאָר
שערער באַשע (ספּעקטאָר)
שערער שרה (ריבין), 46 יאָר (געטאָ ברויינסק)
מיט איר מאַן און קינדער (געטאָ ברויינסק)

שערער אסתר, 44 יאָר
מיט איר מאַן

שערער פייגל, 42 יאָר
מיט איר מאַן

שערער שיינע (סלאפאק), 30 יאָר
און קינד

שערער נחום, 40 יאָר
זיין פרוי און קינד

שערער דוד, 38 יאָר
זיין פרוי

פאַראייביקט דורך שמואל שערער און פאַמיליע
אַדראָגע, ב״א, אַרגענטינע.

שעפּס יעקב (פּאָטער)
שעפּס נעכאַמע
מיט איר מאַן בערל פורמאַן
זייערע קינדער: חייקעלע, משחלע, סראָלקע און גרונע
שעפּס שיינע
איר מאַן גדליה קאָגאַן
זייערע קינדער: חייקעלע, משחלע, סראָלקע און גרונע

פאַראייביקט דורך אברהם שעפּס, דבורה און חיים יאַכנוק — בוענאָס־אייראָס.
אַרגענטינע און נחום שעפּס — ראַטנפאַרבאַנד.

שעפּס יוסף
שעפּס רייכל
מיט זייער משפּחה און קרובים

פאַראייביקט דורך שיינע ראַפאַלאָווסקי; שמעון שעפּס — טשילע
און חנה וואַכט (שעפּס) — ישראל.

אויף די וויטרדיקע זייטן 493-494 פאַרצייכנט די נעמען פון אייערע נאָענטע, קדושים און טהורים.

אויב איר וווינט זייער יאָרצייט גיט עס אַן, כדי זייער אָנדענק זאָל בלייבן לעולם ועד.

פאַרצייכנט אויך די נעמען פון יענע קדושים, וואָס זענען אפשר אויסגעלאָזן געוואָרן אין דער אַלגעמיינער רשימה. די רעדאַקציע פון יזכור־בוך האָט וועגן זיי נישט געהאַט די ידיעות.

יזכור

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....

אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....

אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....

אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....

אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....

אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....

אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....

אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....

אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....

אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....

אומגעקומען .....

ת. נ. צ. ב. ה.

יזכור

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....
אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....
אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....
אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....
אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....
אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....
אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....
אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....
אומגעקומען .....

נאָמען און פאַמיליע ..... עלטער .....
אומגעקומען .....

ת. נ. צ. ב. ה.

לזכרון נצח על המצבה הנצחית

לנשמות אחי, אחותי, בניהם ובנותיהם וכל קרובי שנהרגו ונשרפו בימי ממשלת היטלר ועוזריו ימח שמם, ולא זכו לקבורת ישראל.

אחי מרדכי גלרשטין	בנותיהם גוטקה, ליבע
אשתו רוזה גלרשטין	זלטקה לין, בת אחותי היילפרין
בנם משחל גלרשטין	זאב לין
	נכדם אהרן לין
אלמנת אחי נחום, ברוינה גלרשטיז	
בנם יעקב גלרשטין	הרבנית רוינה, אשת הרב אברהם־עקיבא סובטניק מזבלודבה
אשתו סוניה גלרשטין	
נכדם משחל גלרשטין	דוב־בערל, בן הרב סובטניק
	אשתו פייגל סובטניק
פערל ווקס, בת אחי נחום גלרשטיז	
חתנם מאיר ווקס (מדרוזגניק)	יצחק־אלחנן, בן הרב סובטניק
ושלוש נכדותיהם	אשתו גולדה סובטניק
	בתם ליובה סובטניק
אלמנת אחי חנך, חיה גלרשטין	
בתם פרל גלרשטין	בתם מינה סובטניק
בתם ביילטשה גלרשטין	בתם מטלה סובטניק
טייבל פרץ, בת אחי חנך גלרשטין	משה בן דוד פינמן
מאיר פרץ, חתנו	שולמית פינמן
נכדם געניא פרץ	
	אהרן קלמנטונובסקי, חתן דוד פיינמן
אחותי שרה היילפרין־גלרשטין	טייבל קלמנטונובסקי, בתם
בנם חיימל היילפרין	אליה קלמנטונובסקי, נכדם
גיסי משה היילפרין	שמעון קלמנטונובסקי, נכדם

המזכירים והמנציחים

אליהו גלרשטין, אשתו שרה גלרשטין־סובטניק ומשפחתו

תל - אביב

די לעבנסגעבליבענע **אבישי דאלינסקי** און **שמעון לעווין** (איצט אין ישראל) — מיטגלידער פון דער לעצטער פאַרוואַלטונג פון לינת הצדק אין זאַבלודאָווע (1939), פאַראייביקן די נעמען פון די אומגעקומענע פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער:

יעקב שמידט — פאַרזיצער
יהושע ליפשיץ — סעקרעטאַר
חנא האַלפערן
יצחק בויגל
משה ווייזניק
גוטקע וואניעווסקי
גוטקע דירדאק
חיים גריל

לזכר נצח!

מיט בלוטיקע טרערן שרייבן מיר אַריין אויף אייביק די נעמען פון אונדזער ליבן נישט־פאַרגעסענעם ברודער **אברהם העפנער**, שוועסטער **חנה**, **שיינדל** און **מערי**, מיט זייערע משפחות — וועלכע זענען אַזוי גרויזאַם אומגעבראַכט געוואָרן אין די שוידערלעכע שחיטות פון אונדזער פאָלק, הי״ד.

אייביק וועלן מיר טראָגן אייער אָנדענק אין אונדזערע הערצער!

יעקב העפנער און פאָלאַ מינץ (העפנער)
און פאַמיליעס — מאַנטעוווידעאָ

געהאַט אַ טאַטן, געהאַט אַ מאַמען
אַ ברודער און פיר שוועסטער אויך —
אַלע האָט היטלער ימח שמו, פאַרברענט צוזאַמען
אַלץ איז אַוועק מיטן רויך...

יזכור

דעם הייליקן אָנדענק פון מיין נישט־פאַרגעסענעם זיידן, למדן ומופלג, דעם זאַבלודאָ־ווער תושב און עסקן בצרכי צבור באמונה **רב שבתי בעקער** זצ״ל און מיינע נישט־פאַרגעסענע טאַטע־מאַמע **בנימין שרגא** און **פעשע**, **עלקע**, **יהושע**, **בינקע**, **שימה** און **צילע**, ברודער און שוועסטערס, אַלע מיינע ליבע וואָס איך האָב אין מיין פאַר־פאַרוווונדעט הארץ... איך זע אייך... איך זע אייער אַש... מיינע טרערן רינען נישט פון די אויגן אַרויס... זיי רינען פון די קוואַלן, גלייך אין האַרצן אַריין...

מיכאל ליפשיץ — תל־אביב

לזכר נצח!

מיט בלוטיקע טרערן פֿאַרשרייבן מיר דאָ לעולם ועד דעם אָנדענק פון קדוש **יוסף זאַבלודאָווסקי ז"ל (בן אברהם)** — זיין טעטיקייט, אַלס שרייבער, קינסטלער און קולטור־טוער אין אונדזער היים־שטאָט, וועט לייכטן ווי אַן אָנגעצונדענער פֿאַקעל — און ברענען ווי אַ נר־תמיד פֿאַר די וויטערדיקע דורות

כּבוד זיין אָנדענק!

זיין זון דוד (דיאָדיע) זאַבלודאָווסקי
בריידער צעפּלער און פֿאַמיליעס — אַרגענטינע
און די משפּחות זאַבלודאָווסקי און לעוו —
אַמעריקע, מעקסיקע און ישראל

זכור

זאָל דאָ אויף אייביק דערמאָנט ווערן אונדזער ליבער פּאָטער **אליהו האַלפּערן**, ליבע מוטער **יאָספּע** און שוועסטער **חיה** — אומגעקומענע על קידוש השם.

כּבוד זייער אָנדענק!

לאה יפו, רחל און ציליע — ישראל

לזכר עולם!

מיין ליבער מוטער **שיפרה קאַשטאַן**, שוועסטערס **זעלדע** און **עלקע**, שוואָגערס **מענדל ניימאַן** און **שמעון כידערסקי** מיט זייערע פּרויען און קינדערלעך — פֿאַרשניטענע דורך די רוצחים ימ"ש.

מיר וועלן אייך קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן! ת. נ. צ. ב. ה.

זיידקע קאַשטאַן און שוועסטער בלומקע
און פֿאַמיליעס — אַרגענטינע

אייביק וועלן מיר געדענקען!

מיינע ליבע עלטערן **אברהם-יצחק** און **פרומע שלעסער**, ברידער און שוועסטער **שמואל, ירחמיאל** און **גוטקע** מיט זייערע מישפחות — אומגעבראַכטע דורך די נאַציס־טישע מערדער ימ״ש.

אייער ליכטיקער אָנדענק וועט שיינען אין אונדזערע הערצער לעולם ועד!

חיים שלעסער און פאַמיליע

מיט בלוטיקע אותיות זאָל דאָ אין פּנקס אַריינגעשריבן ווערן די נעמען פון מיינע ליבסטע און טייערסטע מוטער **חנה**, פרוי **חנה**, ליבינקער זונעלע **אליהנקע**, ברידער **משהל, לייבל** און **זוידקע**, — שוידערלעך אומגעבראַכטע דורך די נאַצישע בעסטיעס ימ״ש.

אייער ליכטיקער אָנדענק וועט שטענדיק ברענען אין מיין האַרצן.

שמואל (מוליע) בערנשטיין — ישראל

מיר וועלן קיינמאָל נישט פאַרגעסן!

דעם ליכטיקן אָנדענק פון אונדזערע ליבע עלטערן **יהושע** און **רחל שעלעפסקי**, ברודער **איצל**, און שוועסטער **סאָניע** אין **קיילטשע** און די גאַנצע משפּחה, וועלכע זענען אומגעקומען על קידוש השם בעת די נאַצישע רציחות.

בצלאל, מיניע און הערשל שעלעפסקי
מיט זייערע משפּחות — אַרגענטינע

י ז כ ו ר

מיין ליבן פאטער **משה-הערש**, טרייע מוטער **חנה-גאלדע**, ברידער: **וועלוול**, **בערל** און **נח**; שוועסטער: **ליבע** און **פייגל** מיט זייערע משפחות, גרויזאם אומגעבראכטע דורך די נאצישׂ ימ״ש.

אייער אנדענק וועט שיינען אין אונדזערע הערצער.

שעפסל גלאטשטיין און פאמיליע
בוענאם איירעס

אויף אייביק זאל דאָ פארשריבן ווערן דער ליכטיקער אנדענק פון מיין ליבער שוועסטער **חוהקע (יאבלאנסקי)** מיט איר מאן, מיין שוואגער **לייבטשיק האלפערן**, מיט זייער צארטער טעכטערל **סאניע** און איר קוזינע — ליימע יאבלאנסקיס טעכטערל.
גרויזאם אומגעבראכטע דורך די נאצישע מערדער אין אונדזער גרויסן פאלקס־אומגליק.

אייזיק יאבלאנסקי (בן־יוסף) און משפחה
מאנטעווידעא

ל ז כ ר ו ן נ צ ח !

מיינע טרייען עלטערן **שלמה-זלמן** און **פעשע דאלינסקי**, שוועסטער: **באשע**, **גאלדע-לאה** און **נחמה** מיט זייערע מענער און קינדער, אומגעקומענע על קידוש השם.

— אייביק וועט איר בלייבן אין מיין זכרון און מיר וועלן אייך קיינמאל נישט פארגעסן.

כבוד אייער אנדענק!

אבישי דאלינסקי — ישראל

מיר וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן!

אייביק וועלן מיר געדענקען אונדזערע ליבע עלטערן **דוד** און **לאה איסערוק**, שוועס־טערס: **מלכה** און **רחל** און **שרה** מיט איר מאַן **לייבל בערנשטיין** — און דער גאַנצער משפּחה א י ס ע ר ו ק — דערמאָרדעטע דורך די נאַציס.

כבוד אייער אָנדענק!

יוסף איסערוק און פאַמיליע — אַרגענטינע

י ז כ ו ר

די הייליקע נשמות פון אונדזערע ליבע עלטערן **משה** און **מאשע צירולניק**, ברי־דער **שמואל** און **נפתלי**, שוועסטערס: **לאה**, **פרומע** און **גוטקע** און די גאַנצע פאַרצווייגטע משפּחה, וועלכע זענען אומברחמנותדיק פאַרטילקט געוואָרן דורך די רשעים אין מערדער ימ״ש.

מיר וועלן אייך קיינמאל נישט פאַרגעסן!!! ת. נ. צ. ב. ה.

חנה־פּעשע צירולניק־טאָפּאַוויטש און פאַמיליע
תל־אביב

י ז כ ו ר

אויף אייביק וועלן מיר טראָגן אין אונדזערע הערצער דעם הייליקן אָנדענק פון אונדזערע עלטערן, **אברהם** און **באשקע שערער**, ברידער און שוועסטער און אויך די משפּחה **ברענער** — גרויזאַם פאַרשניטענע, אומגעבראַכטע דורך די היטלעריסטישע רוצחים ימ״ש.

ת. נ. צ. ב. ה.

שמואל און דבורה שערער — אַרגענטינע

לזכר עולם!

אייביק וועלן מיר געדענקען אונדזערע טייערע האַרציקע עלטערן **חיים־אריה** און **העניע ראָגאָוויטש**, אונדזערע ליבע ברודער און שוועסטער **זיידל** און **ראָזע**, געפאַלענע צווישן די קדושים וטהורים פון אונדזער גרויסן פאַלקס־אומגליק.

טעכטער **פייגל** און **לאהטשע** און **פאַמיליע** — תל־אביב

יזכור

מיין אומפאַרגעסענעם ליבן פאָטער, געווי׳ פאָרזיצער פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע אין זאַבלודאָווע, גרויסער נאַציאָנאַליסט ייד **פרץ שוואַרץ**; מיין ליבער, טרייער מוטער **גוטקע**; שוועסטערס: **חיה** און **דבורה**; ברודער **משה**, — אַלע גרויזאַם אומגעקומענע אויף קידוש־השם, פאַרשניטענע דורך די היטלעריסטישע מערדערס ימח שמם.

לעולמי עד, זאָלן שיינען אייערע נעמען צווישן די קדושים וטהורים פון אונדזער פאָלק.

מרדכי טובי (שוואַרץ) — בת־ים, ישראל

לזכרון נצח!

אונדזערע ליבע נישט־פאַרגעסענע עלטערן **משה־וועלוול** און **פייגע־רחל מילער**, ברידער: **זלמן** און **גדליה**, גרויזאַם אומגעבראַכטע דורך די נאַצי־מערדער ימ״ש.

דער אָנדענק פון אייערע הייליקע נשמות זאָל לייכטן אויף אַלע אייביקייטן!

שרח־עטל און **שמואל צעפלער** און **פאַמיליע**

לזכרון עולם!

אונדזערע ליבע נישט־פאַרגעסענע עלטערן **דוד** און **חנה־פערל**; שוועסטערס: **דוואָשקע**, **חיה־שרה** און **ליבע** מיט זייערע פאַמיליעס, — אומגעקומענע על קידוש־השם! גרויזאַם פאַרשניטענע דורך די היטלעריסטישע מערדער ימ"ש.

אייביק וועלן מיר אייך געדענקען! ת. נ. צ. ב. ה.

אברהם ראָפע און שוועסטער מערי מיט זייערע פאַמיליעס

אַרגענטינע

לזכרון נצח!

אויף אייביק וועט בלייבן אייגעקריצט אין אונדזער זכרון דער אָנדענק פון מיין ליבער מוטער **ליפשה**, ברודער **שלום** און פרוי **פייגל**, שוואָגער **ראובן** און פרוי **חיהטשע** און זייערע טייערע קינדער: **מיניע**, **זינה** און **ליזה** — וועלכע זענען גרויזאַם אומגעקומען בעת די נאַצישע שחיטות.

רבקה לויתן — מדינת־ישראל

ליבער פאַטער, דיין גרויסער הומאַניזם און ערלעכקייט פאַר אַלץ און אַלעמען, וועלן יעדן מאָמענט, זאָל אונדז דינען ווי די אייניקע טרייסט נאָך אייער מאַרטירערישן אומקום.

אונדזערע טייערע, נישט־פאַרגעסענע עלטערן **אריה־לייב** און **מיכלע רעזניק** און ליבע שוועסטער **מאַטל** — פאַרשניטענע דורך די נאַציס ימ"ש.

לעולם ועד וועט שיינען אין אונדזערע הערצער אייער ליכטיקער אָנדענק!

יוסף, זלמן און אברהם רעזניק און פאַמיליעס

לזכרון עולם!

מיין ליבן נישט־פֿאַרגעסענעם פֿאָטער ר׳ **ישראל משה כאראווסקי**, מיין ליבע, טרייע מוטער **באַשקע**, שוועסטער **איטקע** און אונדזער גאַנצע פֿאַרצווייגטע משפּחה — אומגעקומענע על קידוש־השם.

אויף אַלע אייביקייטן וועט אייער ליכטיקער אָנדענק בלייבן איינגעקריצט אין אונדזערע הערצער!

פֿיניע כאראווסקי און פֿאַמיליע — ניו־יאָרק

לזכרון נצח!

אונדזערע ליבע און טייערע עלטערן **אברהם** און **בילע צעסלער**, שוועסטערס **ליליע**, **סוליע** און **פֿאַניע** מיט איר מאַן **משה אייזנבערג** און זייערע האַרציקע, צאַרטע קינדערלעך **לאָוערקע** און **סאַלינקע**, קדושים וטהורים, גרויזאַם פֿאַרשניטענע דורך די דייטשישע רוצחים ימ״ש.

איינגעקריצט אין אונדזערע הערצער וועט לייכטן אייער אָנדענק לדור דורות.

ת. נ. צ. ב. ה.

שמואל, יצחק און משה צעסלער און פֿאַמיליעס

טרערן אויף אייערע אומבאַקאַנטע קברים

מיט פֿאַרקלעמטע הערצער שרייבן מיר אַריין אין זאַבלודאָווער יזכור־בוך צום אייביקן אָנדענק די נעמען פון אונדזערע ליבע עלטערן **אברהם** און **רחל פּלעבאַן** — גרויזאַם געפֿאַלענע דורך די נאַצישע מערדער. ת. נ. צ. ב. ה.

פֿאַניע פּלעבאַן־מישקאָף און פֿאַמיליע — ניו־יאָרק

מיר וועלן קיינמאל נישט פאַרגעסן דעם אָנדענק פון מיין טייערער מוטער **מייטע בעזרוק**, ברידער **הערשל**, **יקותיאל**, **אברהמל**, **ישעיה**; שוועסטער **פריידע**; מומע **מאַטקע סאפאוויטש** און די גאַנצע משפחות זייערע — אומגעבראַכטע דורך די דייטשישע רוצחים ימ"ש.

כבוד זייער אָנדענק!

גדליהו בעזרוק און פאַמיליע

מיין טייערע אומגעבראַכטע משפחה, אויף אייביק וועלן שיינען אייערע נעמען!

מיין ליבע טרייע מוטער **שיינע**, ברידער: **פיוול** און **ישעכר**; שוועסטער: **מירל** און **רבקה**, מיט אייערע פרויען, מענער און קינדער — גרויזאַם פאַרשניטענע דורך די נאַציס ימח שמם. כבוד זייער אָנדענק!

דוד באָברע און פאַמיליע — מאַנטעווידעאָ

מיט טיפן טרויער דערמאָנען מיר דעם ליכטיקן אָנדענק פון מיין נישט־פאַרגעסענער מוטער **ליבע** ע"ה און זאָל דאָ פאַרצייכנט ווערן לעולם ועד די אומגעקומענע אויף קידוש־השם, מיין האַרציקער פאָטער **יצחק בייגעל**, שוועסטערס: **רבקה**, **בריינע**, **אסתר** און ברודער **שלום**.

זאָל זייער אָנדענק לייכטן אויף אַלע אייביקייטן!

משה בייגעל און פאַמיליע

לזכר נצח!

אויף אַלע אייביקייטן זאָל לייכטן דער אָנדענק פון מיין ליבן פאָטער **ידידיה באַכראַך** ז"ל (דער שוחט), מיין ליבע טרייע מוטער **טויבע**, פרוי **אַדעלאַ**, ברודער **יהוחם** ז"ל — לערער און שרייבער, מיינע שוועסטער, ברודער — אַלע מיט זייענע מענער, פרויען און קינדערלעך. גרויזאַם אומגעבראַכטע דורך די נאַצישע רוצחים ימ"ש.

כבוד אייער אָנדענק!

מרדכי באַכראַך — תל־אביב, ישראל

יזכור

אייביק וועט טלית אין אונדזערע צעבראָכענע הערצער דער אָנדענק פון מיינע נישט־פאַרגעסענע און טייערע עלטערן און אונדזער גאַנצע **משפחה גלאַטשטיין**, — אומגעבראַכטע אויף אָזאַ שוידערלעכן אופן.

כבוד זייער אָנדענק!

נאָלדע גלאַטשטיין — סאָקאָלאָווסקי — מדינת־ישראל

מיט בלוטיקע אותיות, זאָל אויסגעקריצט ווערן די נעמען פון די קדושים וטהורים פון מיין ניט־פאַרגעסענעם זיידן, דעם מופלג וירא שמים — עסקן בצרכי צבור באמונה **ר' יעקב צעסלער** ז"ל (יאַנקל פאַראָווסקער); מיינע ליבע עלטערן **משה־ברוך** און **בלומה**, ברידער **יצחק** און **נתן**, שוועסטער **אסתר**, פעטערס, מומעס און אונדזערע גרויסע פאַרצווייגטע משפחות — גרויזאַם אומגעבראַכטע דורך די נאַצים ימח שמם.

אייביק וועט איר לעבן אין אונדזער זכרון!

אליהו צעסלער און פאַמיליע
חיפה — ישראל.

לזכרון נצח!

אויף אייביק וועט לייכטן דער אָנדענק פון אונדזער ליבן פאָטער **ירחמיאל**, מוטער **שרהקע**, שוועסטער **גאָלדע** מיט איר מאַן **יקותיאל**, שוועסטער **פייגל**, קוזינס **אבא** און **בערל יאַבנוק** מיט זייערע פרויען און קינדער.

ת. נ. צ. ב. ה.

חיים און דבורה יאַבנוק,
שפרה און נחמה און פאַמיליעס

י ז כ ו ר

מיינע ליבע טייערע עלטערן **פיוול-בער** און **עטקע ראַבינאָוויטש** — אומגעקומענע אין טרעבלינקע דורך די דייטשישע רוצחים ימ"ש.

מיט בלוטיקע טרערן שרייבן מיר דאָ אַריין אייערע נעמען,

וועלכע וועלן לייכטן אויף אַלע אייביקייטן!

מוליע ראַבינאָוויטש און פאַמיליע — אַרגענטינע

לזכר עולם!

אונדזער גישט־פאַרגעסענעם ליבן פאָטער **יעקב שעפּס**, שוועסטערס **נעכאַמע** און **שיינע**, שוואָגערס **בערל פורמאַן** און **גדליהו קאָגאַן** מיט זייערע טייערע קינדערלעך — אומגעבראַכטע דורך די דייטשישע מערדערס.

אברהם און נחום שעפּס, דבורה און חיים יאַבנוק

די אורנע אַש...

ל י י ע נ ע ר ,

מיר גיבן איבער אין דיין האַנט דאָס זאַבלודאָווער „יזכור־בוך". עס איז אַ חיליקע אורנע מיט אַש פון אַן אַלטער, אָפּגעמעקטער, יידישער היסטאָרישער קהילה; פון אַן איינגעפונדעוועטן יידישן ישוב מיט אַ שיינעם הערלעכן עבר, וווּ עס האָט אַ סך יאָר־הונדערטער געשפּרודלט מיט יידיש לעבן אויף אַלע געביטן, געמיינזאַם מיט די אַלע קאָלירפולע קיבוצים פון די יידישע קהילות אין די לענדער פון מזרח־אייראָפּע, פּוילן, ליטע, ווייסרוסלאַנד, אוקראַינע און אַנדר.

דאָס איז אויך די אורנע מיטן ביסל צונויפגעקליבענעם אַש פון אונדזערע טייערע נישט־פאַרגעסענע — קרובים און פריינט — קדושים וטהורים, וועלכע זענען אַזוי אומשולדיק, גרויזאַם און אומבארחמנותדיק דערמאָרדעט און אומגעבראַכט געוואָרן דורך די נאַצישע רוצחים ימח שמם, אין די יאָרן פון דער שרעקלעכער צווייטער וועלט־מלחמה און זענען אַ טייל פון אונדזערע ז ע ק ם מ י ל י א ן י י ד י ש ע ק ר ב נ ו ת!

דאָס איז די טימבאָלישע אורנע מיטן חיליקן אַש פון אונדזערע טייערע און ליבע־סטע, וואָס דאַרף פון אונדז אויפגעהיט און איבערגעגעבן ווערן פון דור צו דור און ברענען ווי אַ יאָרציים־ליכט אין אונדזערע הערצער לעולם ועד... זאָל די דאָזיקע אורנע זיין די וואָרענונג און די צוואה פון אונדזערע קדושים: „שטיין אויף דער וואַך און נישט דערלאָזן אַז אַזוינס זאָל זיך ווען נישט איז נאָך אַמאָל איבערחזרן" און — „גרייט זיין שטענדיק צום קאַמף קעגן די בלוטיקע שונאים פון אונדזער פאָלק!"...

קאָמיטעט פון „יזכור־בוך"

(—) יצחק צעסלער — סעקרעטאַר

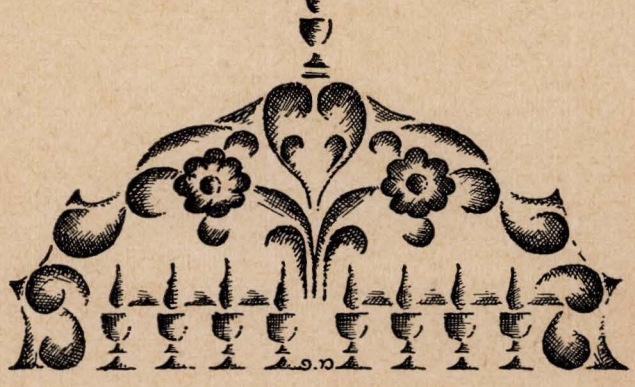

Este libro se terminó de imprimir en Septiembre de 1961, en los Talleres Gráficos JULIO KAUFMAN S. R. L. - Avda. Corrientes 1976 - Buenos Aires República Argentina.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

ZABLUDOWO

(IZKOR - BUJ)

IN MEMORIAM

LIBRO EN HOMENAJE A NUESTROS HERMANOS MASACRADOS POR LA BARBARIE NAZI EN NUESTRO PUEBLO NATAL

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Editado por los residentes de **ZABLUDOWO**
EN EL 20º ANIVERSARIO
DE SU EXTERMINIO
Julio 1941 — Julio 1961

BUENOS AIRES
1961

ZABLUDOWO

(YIZKOR-BOOK)

IN MEMORIAM

IN HONOR AND MEMORY OF OUR HOME-TOWN ZABLUDOWO AND THE VICTIMS OF MASS MASSACRES OF OUR BROTHERS BY THE NAZIS

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Edited by the residents of **ZABLUDOWO**
IN THE 20th. MEMORIAL DAY
OF THEIR EXTERMINATION
July 1941 — July 1961

BUENOS AIRES
1961

